

11585
 સુભ, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, અમર
 અને અપરિગ્રહ એમ પાંચ મન
 પાલ્યાંતુ જાયા. મુખ્ય કૃતે શબ્દમાં નહીં.
 મુખ્ય જાયા તે રહ્યું જાણે જાણે. સ્વભાવ
 મનુષ્યના. આરિજનો પાપો ઉપરના.
 પાપ પાપ વા ઉપર રહ્યો જ એ પાપ
 સંસારી જાયા જ્યાં તે પાપવાળા. જ
 સ્વભાવે શંકા નથી. વેપારી હોય જતા.
 જુદા જાતે આચરે, પરણે તે હોય
 જતાં બ્રહ્મચર્ય પાપે, જ્યાં જતાં મનુષ્ય
 અહિંસા પાલી શકે જ. આરોગ કરવી
 (આ રત્ને પાપુ) ને ધન કે વસ્તુનો
 પાપે ગ્રહ સંસારમાં રહી ન કરવો એ
 મુશ્કેલ જ જતાં તે આ હવે ધ્યાન માં
 રાખી રહતો જાંધવી ન જાય તે
 જાણે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થા પાપા રે
 મર્યાદામાં પણ કરી શકાય.
 ઉપરનાં જાણે પાપે જાણે જાણે
 ઉપરનાં માં જ નીકળવાના રસના
 મજા આ વેળે.

૩

ગાંધીજીનો

અક્ષરદર્શન

આ પુસ્તક દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના હિત, માટે ગાંધીજીએ ઉપાડેલી જખરજસ્ત ઝુંબેશના ૧૮૯૮થી ૧૯૦૩ના ઐતિહાસિક ગાળાને આવરી લે છે. આ સમય એમના જાહેર અને અંગત જીવનમાં પણ ખડું મહત્વનો છે, કેમ કે આ ગાળામાં ગાંધીજીનું અંગત જીવન આત્મનિરીક્ષણના એક નવા જ પ્રવાહમાંથી પસાર થાય છે. આંતરિક પ્રેરણાથી એમની જીવનગંગા સાદાઈ, સેવા અને ત્યાગના માર્ગે વહેવા લાગે છે.

૧૯૦૧માં હિંદ આવવા દક્ષિણ આફ્રિકા છોડતાં પહેલાં ત્યાંના ગુણુજ્ઞ દેશબંધુઓએ આપેલી અનેક કીમતી ભેટો અંગત ઉપભોગ માટે ન રાખતાં, એનો ઉપયોગ જાહેર હિતમાં થાય તે માટે તેઓ એક ટ્રસ્ટ બનાવે છે. જોહાનિસબર્ગમાં પ્લેગ ફાટી નીકળતાં, જીવના જોખમની પણ પરવા કર્યા વિના પ્લેગના દરદીઓની સારવારમાં લાગી જાય છે. આ જ ગાળામાં તેઓ હિંદુ અને અન્ય ધર્મોના હોંડા અભ્યાસ તરફ વળે છે. એ અભ્યાસને પરિણામે ગીતા એમને માટે “આચારનું એક પ્રૌઢ માર્ગદર્શક” પુસ્તક અને “ધાર્મિક દ્રાવ” બની રહે છે.

અપકારને બદલે ઉપકાર, વિરોધી પ્રત્યે વિનમ્ર ઉદારતા, સેવાના દામ લેવા તરફ સહજ અરુચિ, આધુનિક સંસ્કૃતિ અને ભૌતિકવાદમાં શ્રદ્ધાનો અભાવ, એકમાત્ર શુભ સત્ય ધર્મ અથવા સત્યમાં અવિચળ આસ્થા, પોતાના જ નહીં, દક્ષિણ આફ્રિકાના પોતાના સાથીઓ અને દેશબંધુઓના જીવનમાં પણ આત્મશુદ્ધિનો આગ્રહ, — ગાંધીજીના જીવન સાથે વણાયે જતા આ બધા ગુણોના પ્રથમ પલકારા આ પુસ્તકમાં જોવા મળે છે. ૫

૧૮૯૯માં બોચર યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું ત્યારે તેમણે ઇન્ડિયન એમ્પાયુલન્સ કોર્ટ ઊભી કરી તેની આગેવાની લીધી. આ કોર્ટે છ અઠવાડિયાં સુધી સેવા આપી. તેમાં કેટલીયે વાર જખમી-એને હાંચકોને માઈલોની કપરી ફૂચ કરી; ગોળાખાજની હદમાં, વરસતી મોળીઓ વચ્ચે પણ કામ કરવાનું જોખમ ખેડ્યું. આ સેવાથી ગાંધીજીએ ભારતીયો માટે યુરોપિયનોની હાર્દિક પ્રશંસા જીતી લીધી. આ જ પ્રસંગે એમને રણ-ક્ષેત્ર ઉપર વ્યાપી રહેતી “પવિત્ર શાંતિ”ની અનુભૂતિ થઈ.

1158

तिथिपत्र

11585

गांधी स्मारक संग्रहालय 2 JAN 1983

11585 वांगवा माटे मुक्त कर्जा तारीख 27/7/74

आ पुस्तक छेवले दशावेली तारीख पळेवां अथवा ते न दिवसे
पी हेवुं वेर्तये. ते तारीख पछी जे पुस्तक पाछुं आपवामां
। दररोजना ००.०३ र्. लेजे अतिहेय आपवुं पडरो.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ

૩

[૧૮૯૮-૧૯૦૩]

જેહાનિસબગમાં ૧૯૦૦ની સાલમાં

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ

[મહાત્મા ગાંધીનાં લખાણો, ભાષણો, પત્રો વગેરેનો સંગ્રહ]

૩

[૧૮૯૮-૧૯૦૩]

૧૮૯૮-૧૯૦૩

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ-૧૪

100/157
GTAN

© નવજીવન ટ્રસ્ટ, ૧૯૬૭

પહેલી આવૃત્તિ, ગાંધીજયંતી : ૧૯૬૭, પ્રત ૩,૦૦૦

રૂ. ૧૬.૫૦

11585

1981

મુદ્રક અને પ્રકાશક : જીવણજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ, નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૧૪

પ્રસ્તાવના

હિંદુસ્તાનમાં ગાંધેલું એક વર્ષ (૧૯૦૧-૧૯૦૨) બાદ કરતાં ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં વિતાવેલાં ૧૮૯૮થી ૧૯૦૩નાં વર્ષોનો ગાળો દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના હિત માટે ઉપારેલી જબરજસ્ત ઝુંબેશનો હતો. આ સમય તેમની અંગત તેમ જ જાહેર જિંદગીમાં ઘણો મહત્વનો હતો. આ વખતે તેમને પોતાની જીવનપ્રણાલી સરળ બનાવવાની અને પોતાના માનવબંધુઓ માટે સેવાનું કંઈક સ્થાયી કાર્ય કરવાની આંતરિક પ્રેરણા થઈ અને તે નિરંતર વધતી ચાલી. એમણે ડરબન ઈન્ડિયન હોસ્પિટલમાં સામાન્ય સહાયક તરીકે રોજના એક બે કલાક કામ કર્યું જેથી તેઓ ગિરમીટિયા હિંદીઓના ગાઢ સંપર્કમાં આવ્યા. માંદાંની માવજતમાં અને બાળકોની સંભાળમાં પણ તેઓ વિશેષ રસ લેતા થયા...

૧૮૯૮ના વરસમાં ગાંધીજીએ નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના સભાસદો તેમ જ ફાળો વધારવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા. ૧૮૯૯માં બોચર યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું ત્યારે તેમણે ઈન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ કોરની યોજના કરી અને તેની સેવા નાતાલ સરકારને આપી. તે સમયે તેઓ બ્રિટિશ નાગરિક હોવા માટે ગૌરવ અનુભવતા હતા અને દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ સામે તેઓ માત્ર સ્વાર્થ સાધનારા અને ધનના ભૂખ્યા છે એવો જે આક્ષેપ ઘણી વખત કરવામાં આવતો તેને ખોટો પુરવાર કરવા આતુર રહેતા. રણજોત્ર પરનાં છ અઠવાડિયાં દરમિયાન તેમણે અને કોરના બીજા માણસોએ ઘણી વાર તો વરસતી ગોળીઓ વચ્ચે રહીને જે સેવા કરી તેની સૌએ હાર્દિક પ્રશંસા કરી હતી. કેટલાક વખત પછીથી ક્લકત્તામાં ભાષણ કરતાં ગાંધીજીએ રણમેદાન પર મળેલા આ કીમતી અનુભવની વાત સંભારી હતી. ત્યાંની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા અને પવિત્ર શાંતિને ટ્રેપિસ્ટ સાધુઓના મઠના વાતાવરણ સાથે સરખાવતાં તેમણે કહ્યું: “બ્રિટિશ સૈનિક તે વખતે બધી રીતે પ્રિય લાગતો હતો. . . . તેમને અર્જુનની પેઠે શુદ્ધ કર્તાવ્યની ભાવના રણમેદાન પર લઈ ગઈ હતી. અને શું એ ભાવનાને કેટલાયે અભિમાની, ઉદ્ધત અને જંગલી જીવોને ભગવાનના વિનમ્ર જીવાત્માઓ નથી બનાવી દીધો?”

૧૯૦૧ના ઓક્ટોબરમાં ગાંધીજીને લાગ્યું કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમનું કામ પૂરું થયું છે અને તેમણે હિંદુસ્તાન જવાનો નિર્ણય કર્યો. ત્યાંના એમના દેશબંધુઓએ તેમને માનપત્ર તથા કીમતી ભેટો આપીને એમના પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ અને આદર વ્યક્ત કર્યો. પરંતુ ગાંધીજીએ તો એ ભેટો બેંકમાં મૂકી અને એમાંથી એક એવું ટ્રસ્ટ બનાવ્યું કે જેનાં નાણાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં જાહેર કાર્ય માટે વપરાય. ઘણી મુશ્કેલીથી અને પોતાની સેવાની જરૂર પડે ત્યારે પાછા ફરવાનું વચન આપ્યા પછી જ ગાંધીજી હિંદુસ્તાન ચાલ્યા શક્યા.

દેશમાં પાછા આવ્યા બાદ ગાંધીજીએ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની કલકત્તામાં મળેલી બેઠકમાં હાજરી આપી અને દક્ષિણ આફ્રિકા વિષે ઠરાવ રજૂ કર્યો. એ દેશમાં વસતા હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે તેમણે જાહેર સભાઓમાં ભાષણ કર્યાં. અને તેઓ ઘણા આગળ પડતા હિંદી નેતાઓને મળ્યા. ખાસ કરીને શ્રી ગોખલે તરફ તેઓ વિશેષ આકર્ષાયા અને તેમની સાથે તેઓ કલકત્તામાં એક મહિનો રહ્યાં.

રાજકોટ આવીને તેમણે વકીલાત શરૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ શરૂઆતથી જ તેમને મુશ્કેલીઓ નહીં. દક્ષિણ આફ્રિકાની વણસતી જતી પરિસ્થિતિ બાબત પોતાની ચિંતા તેમણે કેટલાંયે અખબારજોગાં નિવેદનોમાં વ્યક્ત કરી. દક્ષિણ આફ્રિકાના તેમના સહકાર્યકરો સાથે તેમણે ગાઢ અને સતત સંપર્ક જાળવી રાખ્યો હતો. અને તેમને દક્ષિણ આફ્રિકાની પરિસ્થિતિમાં આવતા પલટા વિષે પોતાને વાકેફ રાખવાની સૂચના આપી હતી. જ્યારે રાજકોટમાં પ્લેગનો ભય ફેલાયો ત્યારે તેમણે પ્લેગ સ્વયંસેવક સમિતિના મંત્રી તરીકે કામ કર્યું. થોડાક જ વખત પછી તેઓ મુંબઈ ગયા અને ધંધાદારી કારકિર્દી જમાવવાના કાર્યમાં લાગી ગયા.

૧૯૦૨ના નવેમ્બરમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના તેમના દેશબંધુઓએ તેમને ત્યાં પાછા ફરવા આગ્રહ કર્યો કારણ કે સંસ્થાન મંત્રી મિ. ચેમ્બરલેનની મુલાકાતને લીધે તેમની હાજરીની જરૂર પડી હતી. તે વેળાની તેમના જીવનની અનિશ્ચિતતા વિષે વાત કરતાં ગાંધીજીએ જગતમાં એક જ એવા નિશ્ચિત સત્યમાં અથવા ઈશ્વરમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી અને કહ્યું કે: “તેમાં (અનિશ્ચિતતામાં) જે એક પરમતત્ત્વ નિશ્ચિતરૂપે છુપાયેલું છે તેની અંખી સરખી થાય, તેની ઉપર શ્રદ્ધા રહે, તો જ જીવ્યું સાર્થક થાય. તેની શોધ એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે” (આત્મકથા, ભાગ ૩જો, પ્રકરણ ૨૩મું). તેમનું દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા જવું એ આ શોધનો જ એક ભાગ હતો.

ડિસેમ્બરના પાછલા ભાગમાં ડરબન આવ્યા ત્યારે તેમણે જોયું કે નવું એશિયાઈ ખાતું ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ સામે જૂના બોઅર કાયદાઓનો અમલ અપૂર્વ સખતાઈથી કરતું હતું. તેઓ ચેમ્બરલેન પાસે પોતાના નેતૃત્વ હેઠળ એક પ્રતિનિધિમંડળ લઈ ગયા અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓને નડતી કાનૂની મુશ્કેલીઓની રજૂઆત કરી. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના નિરાશાજનક ભાવિને લીધે તેઓએ હિંદ પાછા ફરવાનું મુલતવી રાખીને જોહાનિસબર્ગમાં રહેવાનો નિર્ણય કર્યો. ટ્રાન્સવાલની સુપ્રિમ કોર્ટમાં સનદ લઈને ફરીથી તેમણે હિંદીઓને નડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે જુદા જુદા મોરચા પર કામ કરવા માંડ્યું. ગોખલેજી પરના એક કાગળમાં તેઓ ત્યાંની ચળવળના વધતા જતા વેગ વિષે કહે છે કે: “મેં ધાર્યું હતું તેના કરતાં લડત ઘણી વધારે જોરમાં છે.”

આ વેળાએ તેમનું અંગત જીવન આત્મનિરીક્ષણના એક નવા જ તબક્કામાંથી પસાર થતું હતું. પહેલી વાર દક્ષિણ આફ્રિકા આવ્યા ત્યારે જેમ ખ્રિસ્તી ધર્મની અસરને લીધે થયું હતું તેમ હવે થિયોસોફીની અસરને લીધે તેમની ધર્મ વિષેની શોધમાં નવો પ્રાણ આવ્યો. અને તેઓ ફરી પાછા હિંદુ ધર્મગ્રંથોના ગંભીર અભ્યાસ તરફ વળ્યા. તેઓએ ગીતા મોઢે કરી. ગીતા એમને માટે “નિત્યનો સંદર્ભગ્રંથ” અને “આચારસંહિતા” બની ગઈ હતી. અપરિગ્રહ વિષે તેમને એટલો આદર થયો કે તેમણે પોતાની વીમાની પોલિસી રદ કરાવી. વિરલ શ્રદ્ધાનું આ ઉદાહરણ હતું. હવે પછી જે બચે તેનો ઉપયોગ જાહેર કામ માટે જ કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. આને લીધે એમની અને એમના મોટા ભાઈ લક્ષ્મીદાસ વચ્ચે ગંભીર ગેરસમજૂતી ઊભી થઈ, જે લક્ષ્મીદાસના મૃત્યુના થોડા સમય પહેલાં જ દૂર થઈ.

જોહાનિસબર્ગમાં પ્લેગ ફાટી નીકળવાને લીધે જાહેર સેવાની તેમને એક બીજી તક મળી. પ્લેગના દરદીઓની સારવારમાં રહેલાં જોખમ તરફ લાક્ષણિક બેદરકારી બતાવી તેમણે સાથીઓની એક નાની ટુકડી બનાવીને, સુધારઈના અધિકારીઓએ સારવારની ગોઠવણ કરી ત્યાં સુધી દરદીઓની સેવા કરી. ગિરમીટિયા હિંદીઓને હિંદી રહેઠાણના વાડામાંથી દૂર, કિલપરપૂટ ફાર્મમાં

તંબૂઓમાં લઈ જવામાં આવ્યા. આથી ગાંધીજીને માથે એ છાવણીમાં દરરોજ હાજરી આપીને એમના સંકટમાં એમને નવી હિંમત આપવાનું કર્તવ્ય આવી પડ્યું. આ વખતે તેમણે પ્લેગનો રોગચાળો ફાટી નીકળવા વિષે વર્તમાનપત્રોમાં જે કાગળ લખ્યો તેને લીધે તેઓ જે યુરોપિયનો-ના સંસર્ગમાં આવ્યા, જેઓ પાછળથી તેમના ગાઢ મિત્રો અને સાથી બન્યા. તેઓ છે રેવરન્ડ જોસેફ ડોક અને હેનરી પોલાક. વળી એથી તાજેતરમાં જ જેમનો પરિચય થયો હતો તે આલ્બર્ટ વેસ્ટ ગાંધીજીની વધારે નિકટ આવ્યા.

૧૯૦૩ના જૂનમાં જ્યારે ડરબનમાં ગાંધીજીની પ્રેરણાથી ઇન્ડિયન ઓપીનિયનનું પ્રકાશન શરૂ થયું ત્યારે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની ચળવળમાં નવું જોર આવ્યું. હિંદી પ્રજાને એમાં એક એવું મુખપત્ર મળ્યું કે જે “તેમની લાગણીઓને વાચા આપે અને જે તેમના હિતને પોષે.”

જોકે એ પત્રમાં ગાંધીજીનું નામ કદી તંત્રી તરીકે આવ્યું નહોતું તેમ છતાં તેમની એ પત્ર માટેની જવાબદારી સમજવાનું રસદાયક તેમ જ જરૂરી છે. આ સાપ્તાહિક વિષે એમણે પોતે એમની આત્મકથામાં કહ્યું છે કે :

પણ અધિપતિપણનો ખરો બોજે મારા ઉપર જ પડ્યો. મારે નસીબે ઘણે ભાગે હંમેશ દૂરથી જ છાપાનું તંત્ર ચલાવવાનું આવ્યું છે.

મનસુખલાલ નાજર તંત્રીપણું ન કરી શકે એવું કંઈ નહોતું. તેમણે તો દેશમાં ઘણાં છાપાંને સારુ લખાણો કર્યા હતાં. પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના અટપટા પ્રશ્નો વિષે મારી હાજરી હોય ત્યાં સુધી સ્વતંત્ર લેખો લખવાની તેમણે હિંમત જ ન કરી. મારી વિવેકશક્તિ ઉપર તેમનો અતિશય વિશ્વાસ હતો. એટલે જે જે વિષયો ઉપર લખવાપણું હોય તે ઉપર લખી મોકલવાનો બોજે મારા પર ઢોળતા. . . . છાપાનો હું અધિપતિ નહોતો, છતાં હું જ તેના લખાણને સારુ જવાબદાર હતો. . . .

પછી ગાંધીજી ઇન્ડિયન ઓપીનિયનના મહત્વનો ખ્યાલ આપે છે :

મારે હસ્તક હતું ત્યાં સુધીમાં એમાં થયેલા ફેરફારો મારી જિંદગીના ફેરફારો સૂચવનારા હતા. જેમ અત્યારે યંગ ઇન્ડિયા અને નવજીવન મારા જીવનના કેટલાક ભાગનો નિયોડ છે તેમ ઇન્ડિયન ઓપીનિયન હતું. તેમાં હું પ્રતિસપ્તાહ મારો આત્મા રેડતો, ને હું જેને સત્યાગ્રહરૂપે ઓળખતો હતો તે સમજાવવા પ્રયત્ન કરતો. જેલના સમયો બાદ કરતાં દશ વર્ષો સુધીના, એટલે ૧૯૧૪ની સાલ સુધીના ઇન્ડિયન ઓપીનિયનના એવા અંકો ભાગ્યે જ હશે જેમાં મેં કંઈ નહીં લખ્યું હોય. એમાં એક પણ શબ્દ મેં વગરવિચાર્યે, વગરતોળ્યે લખ્યો હોય, કે કોઈને કેવળ ખુશ જ કરવાને ખાતર લખ્યો હોય, કે જાણી જોઈને અતિશયોક્તિ કરી હોય એવું મને યાદ નથી. મારે સારુ એ છાપું સંયમની તાલીમ થઈ પડ્યું હતું, મિત્રોને સારુ મારા વિચારો જાણવાનું વાહન થઈ પડ્યું હતું. . . . વર્તમાનપત્રો સેવાભાવથી જ ચાલવાં જોઈએ એ હું ઇન્ડિયન ઓપીનિયનના પહેલા માસની કારકિર્દીમાંથી જ જોઈ ગયો. (આત્મકથા, ભાગ ૪થો, પ્રકરણ ૧૩).

આ ગાળાના દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના પ્રશ્નો અને તે હલ કરવાની ગાંધીજીની પદ્ધતિ આગળનાં વર્ષોના જેવી જ છે. હિંદીઓ વિરુદ્ધના નવા કાયદા, અને ચાલુ કાયદાઓ ઉપરના કોમી ભેદભાવ પર રચાયેલા પ્રત્યાઘાતી સુધારાઓ પસાર થવા લાગ્યા અગર લાગુ કરવામાં આવ્યા. અને તેમનો વિરોધ કરવો જ પડ્યો. આ કાયદાઓ વ્યાપારીઓના પરવાના, નવાગંતુકો (ઈમિગ્રન્ટ્સ),

રહેકાણુ ને બજારો, ગિરમીટિયા મજૂરો, પરવાના અને મતાધિકાર વગેરે ઉપર અસર કરનારા હતા. દક્ષિણ આફ્રિકાની હિંદી પ્રજાના આર્થિક અને સામાજિક જીવનને સ્પર્શતી આ બધી બાબતો વિષે ગાંધીજીએ તે વખતની પોતાની પદ્ધતિ અનુસાર નગર પરિપદ (ટાઉન કાઉન્સિલ), પરવાના કચેરી (પરમિટ્સ ઓફિસ), વસાહતી ખાતું (ઈમિગ્રેશન ડિપાર્ટમેન્ટ), એશિયાઈ ખાતું (એશિયાટિક ડિપાર્ટમેન્ટ), સ્થાનિક ધારાસભા, ગવર્નર, હાઈકમિશનર અને સંસ્થાન કચેરી (કોલોનિયલ ઓફિસ) એવા હોદ્દેદારો અને અધિકારી સંસ્થાઓ સમક્ષ પ્રશ્નોની રજૂઆત કરતાં નિવેદનો મોકલ્યાં. આ નીતિના જે વિશાળ મુદ્દાઓ સામ્રાજ્ય સરકારની હકૂમતમાં આવતા હોય, તે અંગે તેઓ સંસ્થાન મંત્રીને અરજીઓ મોકલતા અથવા પોતાની આગેવાની હેઠળ પ્રતિનિધિમંડળ લઈ જતા. કેટલીક વખત જ્યારે હિંદી સરકારની દરમિયાનગીરી ચાલતા ત્યારે તેઓ વાઈસરોય સુધી પણ પહોંચતા.

હિંદીઓની તકલીફો દૂર કરવા માટેની ગાંધીજીએ ચાલુ રાખેલી આ લડતનો બીજો મોરચો સ્થાનિક વર્તમાનપત્રોનો હતો. તેઓ છાપાંઓને પત્રો લખતા તેમ જ ખબરપત્રીઓને મુલાકાત આપતા. જ્યારે તેઓ સભાઓમાં ભાષણો કરતા અને ખાસ કરીને જ્યારે ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાં લખતા ત્યારે તેઓ તેમના દેશબંધુઓને આત્મનિરીક્ષણ કરવાની અને પોતાની જાતમાં સુધારા કરીને અને ત્રુટિઓ દૂર કરીને ન્યાય માટેનો પોતાનો દાવો મજબૂત કરવાની હાકલ કરતા. હિંદુસ્તાનમાં અને ઈંગ્લંડમાં રહેતા મિત્રોને અને મૈત્રીભર્યું વલણ રાખતાં વર્તમાનપત્રોને તેઓ વારંવાર દક્ષિણ આફ્રિકાની પરિસ્થિતિમાં થતા ફેરફારો વિષે ખબર આપતા, ને હેવાલો અને નિવેદનો મોકલતા. ગાંધીજીના જાહેર કાર્યનું આ સામાન્ય સ્વરૂપ હતું.

જ્યારે ૧૮૯૭નો વેપારી પરવાનાનો કાયદો પસાર થયો ત્યારે ગાંધીજીએ ૧૮૯૮ના પાછલા ભાગમાં મિ. ચેમ્બરલેનને હિંદી વેપાર પર પડેલી હાનિકારક અસર સ્પષ્ટ કરતું એક સબળ પુરાવા સાથેનું વિનંતીપત્ર મોકલ્યું. પરવાના નહીં મળવાને લીધે થયેલા બે જાણીતા દાવાઓમાં તેઓ જાતે વકીલ તરીકે ઊભા રહ્યા. એમાંનો એક સોમનાથ મહારાજનો હતો અને બીજો દાદા ઉસ્માનનો. પણ તેઓ બંને દાવા હારી ગયા.

અધિકારીઓ સમક્ષ વારંવાર મામલાની રજૂઆત કરવા ઉપરાંત ગાંધીજીએ ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાં દક્ષિણ આફ્રિકાનાં સંસ્થાનોની પરવાના આપવાની નીતિને વખોરી કાઢતા અનેક લેખો લખ્યા. દક્ષિણ આફ્રિકાનાં સંસ્થાનોની નીતિ “બ્રિટિશ પ્રજાલિકાથી સદંતર વેગળી પડી જતી હોય ત્યારે પણ તેની સામે વિરોધ દર્શાવવાની” મિ. ચેમ્બરલેનની અનિચ્છાની તેમણે ટીકા કરી (૧૦-૯-૧૯૦૩). વેપારી પરવાનાનો કાયદો પસાર થયા પછીનાં છ વર્ષ દરમિયાન અને ખાસ કરીને ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર કોલોની બ્રિટિશ અમલ હેઠળ આવ્યા પછી એ કાયદાનો જે અવળો ઉપયોગ થયો તેનાથી એમણે જ્યું કે : “નાતાલના બ્રિટિશ હિંદીઓને માટે આ કદાચ તેમના અસ્તિત્વ માટેની એક બીજી લડતની માત્ર શરૂઆત જ હશે.”

હિંદીઓની સામે ઊભેલો બીજો મહત્વનો પ્રશ્ન વસાહતનો હતો. સ્ટીમરની મુસાફરીના પાસ તથા હિંદીઓ પાસેથી વસૂલ થતી મુલાકાતીની ફી જેવાં પ્રમાણમાં હળવાં નિયંત્રણો તો ગાંધીજી સત્તાવાળાઓને લખીને કાં તો રદ કરાવી શકતા કે વધારે હળવાં બનાવી શકતા. પણ ચાલુ વસાહતી કાયદાઓમાં સુધારાવધારા કરીને કેટલીક વાર હિંદી વસાહતીઓ ઉપર ગંભીર નિયંત્રણો ઠોકી બેસાડવામાં આવતાં હતાં. કેપ કોલોનીના વસાહતને લગતા કાયદાઓ પ્રમાણમાં વધારે ઉદાર હતા અને ગાંધીજી નાતાલમાં એવા જ કાયદાઓ સ્વીકારવાને તૈયાર હતા.

ટ્રાન્સવાલ સરકારની રંગભેદની નીતિએ જ્યારે હિંદીઓને અમુક અલગ રહેઠાણોમાં અને બજારોમાં પૂરી રાખવાનું નિશ્ચિત સ્વરૂપ પકડવું ત્યારે હિંદીઓ સામે એક બીજાં વિકટ પ્રશ્ન ઊભો થયો. હિંદીઓને અલગ રહેઠાણોમાં રહેવાની અને ત્યાં જ વેપાર કરવાની ફરજ પાડવાની સરકારને ૧૯૦૫ના કાયદા નં. ૩ અનુસાર સત્તા છે, એવા ટ્રાન્સવાલની સુપ્રિમ કોર્ટના નિર્ણયથી ગાંધીજી અત્યંત ક્રુબ્ધ થયા અને એ વિષય ઉપર તેમણે અધિકારીઓને બ્રિટિશ મિત્રોને ઈંગ્લેંડના ઇન્ડિયાને, વાઈસરોયને તેમ જ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને સંબોધીને અનેક નિવેદનો મોકલ્યાં. આ નિવેદનો, તથા ચેમ્બરલેનને અને જોહાનિસબર્ગના બ્રિટિશ એગ્રન્ટને મોકલેલાં નિવેદનપત્રોનો આ ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. યુરોપિયનોએ મોકલેલું એક વિનંતીપત્ર (ઓપ્રિલ ૧૯૦૩) એ વસ્તુ બતાવી આપે છે કે હિંદીઓને જુદા વાડામાં જવાનું જણાવતી નોટિસ વિરુદ્ધ ગાંધીજીએ કેવી રીતે શાણપણભર્યો યુરોપિયન મત ઊભો કર્યો હતો.

જ્યારે ડરબનના નગરપતિએ ટ્રાન્સવાલના અલગવાસના કાયદા અને અલગ બજારની નોટિસ પ્રમાણે જ નાતાલમાં પણ હિંદી વેપારીઓ વિરુદ્ધના કાયદા સખત બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ગાંધીજીએ એ પગલાને “થોડાક વખત માટે ટ્રાન્સવાલમાં પુનર્જીવન પામેલા ત્રાસદાયક જૂના કાયદાઓને નાતાલમાં લાવવાનો કસમચનો પ્રયત્ન” કહીને વખોડી કાઢ્યું. (ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૪-૬-૧૯૦૩). કેપ કોલોનીમાં લેવાતાં આવાં જ પગલાંની વિરુદ્ધ પણ તેમણે ટીકા કરી પણ સાથે સાથે સંસ્થાનમાં રહેતા હિંદીઓને વિનંતી કરી કે તેમણે વસ્તી ગીચ ન થાય તેમ જ સ્વચ્છતા જળવાય તે જોતા રહેવું. (ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૬-૭-૧૯૦૩).

ગિરમીટિયા હિંદી મજૂરોનો સમૂહ જતજતનાં નિયંત્રણો અને મુશ્કેલીઓને લીધે દુઃખી થતો હતો. ગાંધીજીએ જાહેર કર્યું કે યુરોપિયનોની ઈચ્છા વિરુદ્ધ ગિરમીટિયા મજૂરો ભલે નહીં આવે, પરંતુ અનિવાર્યપણે પાછા ફરવું પડે એવી શરત સાથે જ તેઓ આવી શકે, એવી ગિરમીટની યોજના નહીં સ્વીકારવી જોઈએ (ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૬-૮-૧૯૦૩). વળી જ્યારે ટ્રાન્સવાલના ખાણના માલિકોએ ૨,૦૦,૦૦૦ ચીની મજૂરોને લાવવાની યોજના કરી ત્યારે ગાંધીજીએ માનવતાની દૃષ્ટિથી એ પગલાનો વિરોધ કર્યો અને દક્ષિણ આફ્રિકાની ગોરી પ્રજાએ જુદા વાડામાં વસવાટ કરવા જેવી અમાનુષી દશા નીચે ચીનાઓનું અધઃપતન ન થવા દેવું જોઈએ એવી માગણી કરી (ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૪-૯-૧૯૦૩).

મતાધિકાર પરના પ્રતિબંધ એ દક્ષિણ આફ્રિકામાંના હિંદીઓની હાલતનું એક હંમેશનું અંગ હતું. જ્યારે ટ્રાન્સવાલની સરકારે ચૂંટણીના પાયા પર રચાયેલી સુધરાઈના ખાસ કાયદાના ખરડામાં સુધારો કરીને હિંદીઓનો મતાધિકાર લઈ લેવાની ચેષ્ટા કરી ત્યારે ગાંધીજીએ ધારાસભા સમક્ષ વિનંતીપત્ર રજૂ કરીને રંગભેદના પાયા પર કરાતા આ ભેદભાવનો વિરોધ કર્યો (જૂન ૧૦, ૧૯૦૩).

દક્ષિણ આફ્રિકામાંના હિંદીઓ સામે પડેલા આ મહાન પ્રશ્નો ઉપરાંત ગાંધીજીએ ગિરમીટિયા મજૂરોનાં બાળકો પર લેવાતો માથાવેરો, હિંદી રિક્ષાવાળાઓ પરનો પ્રતિબંધ, હેડલબર્ગના હિંદી વેપારીઓ પર પોલીસે કરેલો અત્યાચાર અને ઉમતાલીના હિંદી વેપારીઓ સામે ઊછળેલો ગોરી પ્રજાનો રોષ, જેવી કેટલીયે પ્રમાણમાં ઓછા મહત્વની બાબતો હાથમાં લીધી.

આ ગાળામાં ગાંધીજીએ અંગત અથવા જાહેર રીતે કરેલાં લખાણો અને વક્તવ્યોનું મુખ્ય લક્ષણ બ્રિટિશ બંધારણમાં તેમનો એકધારો વિશ્વાસ, બ્રિટિશ રૈયત તરીકે મળતા હકોની કદર, અને

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય રાષ્ટ્રોનો એક પરિવાર છે એવો ભરોસો એ છે. રાણીની દરેક વરસગાંઠે અભિનંદન મોકલવાં, રાણીના અવસાન વખતે એમણે ગોઠવેલી શોકસભા, પોતાના પત્રોમાં અને વિનંતીપત્રોમાં વારંવાર કરવામાં આવતા બ્રિટિશ પ્રજાજનોના સમાન નાગરિક હકોના તેમ જ વૈયક્તિક સ્વાતંત્ર્યના ઉલ્લેખો, રાણીના અઢારસો અઠાવનના ઢંઢેરાની વારંવાર આપાતી યાદ, બોઅર યુદ્ધમાં સેવા આપવાની બતાવેલી તત્પરતા અને કરેલું કામ—આ બધાંની પાછળ પ્રેરણારૂપે સામ્રાજ્ય પ્રત્યેની વફાદારી જ હતી. ૧૯૦૧ના ડિસેમ્બરમાં વિદાય લેતી વખતના એમના ભાષણમાં એમણે કહ્યું હતું કે : “દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણને ગોરા લોકોના દેશની કે ગોરા બંધુસમાજની જરૂર નથી પરંતુ એક સામ્રાજ્યના બધા નિવાસીઓના બંધુસમાજની જરૂર છે.”

છેક ૧૯૦૩ના ઉત્તરાર્ધમાં, બનેલી ઘટનાઓએ તેમને બ્રિટિશ સદ્ભાવ પ્રત્યે સાશંક બનાવ્યા. પણ ધૈર્યપૂર્વક નિવેદન કર્યા કરવાની કાર્યપ્રણાલીને અસહકાર અને ઉગ્ર સત્યાગ્રહમાં ફેરવવાને હજી ઘણી વાર હતી.

ऋणस्वीकार

આ ગ્રંથમાં લેવાયેલી સામગ્રી માટે અમે ગાંધી સ્મારકનિધિ, નેશનલ આર્કાઈવ્ઝ, અખિલ ભારતીય મહાસભા સમિતિનું પુસ્તકાલય, નવી દિલ્હી; નવજીવન ટ્રસ્ટ, સાબરમતી આશ્રમ સંરક્ષણ અને સ્મારક ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ; સેવાગ્રામ સંગ્રહ, વર્ધા; કોલોનિયલ ઓફિસ પુસ્તકાલય અને ઈન્ડિયા ઓફિસ પુસ્તકાલય, લાંડન; પ્રિટોરિયા અને પિટરમેરિટ્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ, અને ડરબન ટાઉન કાઉન્સિલ, સાઉથ આફ્રિકા; સર્વન્ટ્સ ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટી, પૂના; શ્રી ઇળનલાલ ગાંધી, શ્રી ડી. જી. ટેન્ડુલકર તેમ જ મહાત્માના પ્રકાશકો; શ્રી પ્રભુદાસ ગાંધી અને માય સાઈલ્ડહુડ વિથ ગાંધીજીના પ્રકાશકો; અને મોરિશિયસના શ્રી બી. બખ્તાવરસિંહ અને નીચેનાં વર્તમાનપત્રો તથા સામયિકોના ઋણી છીએ.

ધિ ઇંગ્લિશમેન, ઇન્ડિયા, લ રેડિકલ, ધિ સ્ટેન્ડર્ડ, ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, ધિ વેજિટેરિયન અને ધિ વોઈસ ઓફ ઇન્ડિયા.

સંશોધન અને સંદર્ભની સગવડ માટે ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય અને ગુજરાત સમાચાર કાર્યાલય, અમદાવાદ; ધિ એશિયાટિક લાઈબ્રેરી અને ધિ બોમ્બે ક્રોનિકલ, ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા; મુંબઈ સમાચાર અને ગુજરાતી પ્રેસનાં કાર્યાલયો, મુંબઈ; ધિ નેશનલ લાઈબ્રેરી અને ધિ અમૃતવજાર પત્રિકાનું કાર્યાલય, કલકત્તા; લોકસભાનું પુસ્તકાલય, અને ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ ઓફ વર્લ્ડ અફેર્સ લાઈબ્રેરી, ન્યૂ દિલ્હી; તેમ જ બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ લાઈબ્રેરી, લાંડનના અમે આભારી છીએ.

વાચકોને સૂચના

આ ગ્રંથમાં એના પહેલાંના બે ગ્રંથોની જેમ એવી કેટલીક અરજીઓ અને વિનંતી-પત્રો લેવામાં આવ્યાં છે કે જેની નીચે હસ્તાક્ષર બીજાઓએ કર્યા હોવા છતાં જે નિર્વિવાદપણે ગાંધીજીએ જ ઘડેલાં છે. ગાંધીજીએ એ લખ્યાં છે એમ માનવાનાં કારણો પહેલા ગ્રંથમાં વિગતવાર આપવામાં આવ્યાં છે (પા. ૧૯-૨૦). આ ગ્રંથમાં મૂકવામાં આવેલા (પા. ૩૦૩) એક પાછળના લેખમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે ૧૮૮૪થી ૧૯૦૧ સુધીનાં વર્ષોમાં સંસ્થાન કચેરીને મોકલવામાં આવેલાં વિનંતીપત્રોમાંનો મોટો ભાગ ગાંધીજીને હાથે જ તૈયાર થયો હતો.

ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાં આવેલાં શ્રી છગનલાલ ગાંધી અને સ્વ. શ્રી એચ. એસ. એલ. પોલાકે-ગાંધીજીનાં લખાણ તરીકે ઓળખી કાઢેલાં પરંતુ ગાંધીજીના નામ વિનાનાં લખાણોનો આ ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેઓ બંને ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાં તથા દક્ષિણ આફ્રિકાનાં બીજાં કામોમાં ગાંધીજીના સાથીદારો હતા. અને ૧૯૫૬-૫૭માં તેઓ આ ગ્રંથોના તંત્રીઓને સહાય કરતા હતા. ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથાના લખાણમાં ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાં આપેલાં લખાણોના કરેલા ઉલ્લેખના સામાન્ય પુરાવા ઉપરાંત જ્યાં જ્યાં અમુક લેખ ગાંધીજીનો જ લખેલો છે કે નહીં તે બાબત ખાતરીબંધ પુરાવો મળતાં અમે તેને સારી રીતે તપાસ્યો છે. વળી એ સાપ્તાહિકના ગુજરાતી વિભાગમાંથી જે લેખો વિષે ભરોસાપાત્ર રીતે જાણવા મળ્યું છે કે એના લેખક ગાંધીજી છે તે લેખોનો પણ અહીં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથમાં એવા કેટલાક પત્રો અને બીજાં ખતપત્રો છે જે મૂળ અથવા છબીના રૂપમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી, હસ્તાક્ષર વગરની ઓફિસની નકલોના આધાર પર લેવામાં આવ્યાં છે. કોઈ ખતપત્ર પર અનેક વ્યક્તિઓના હસ્તાક્ષર હતા તેમાંથી મુખ્ય વ્યક્તિઓના હસ્તાક્ષર જ રાખવામાં આવ્યા છે.

રસદાયક નમૂના તરીકે ગાંધીજીએ વકીલ તરીકે ઘડેલા કેવળ ધંધાદારી, કાયદાને લગતાં ખતપત્રો, તેમ જ રંગભેદના કાયદાઓ અને રિવાજોને લગતા દાવાઓમાં વકીલોને માર્ગદર્શન આપતી સૂચનાઓ પણ આ ગ્રંથમાં આમેજ કરવામાં આવી છે.

સામગ્રી રજૂ કરતી વેળાએ મૂળને સંપૂર્ણપણે વફાદાર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. છાપકામની દેખીતી ભૂલો સુધારવામાં આવી છે અને મૂળમાં સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપેલા શબ્દો ઘણુંખરું પૂરેપૂરા આપવામાં આવ્યા છે.

ભાષણ અથવા વર્તમાનપત્ર કે પત્રિકામાંનાં લેખ સિવાયનાં લખાણોની તારીખ એકસરખી રીતે ઉપરના જમણી બાજુના ખૂણામાં આપવામાં આવી છે જ્યાં ઘણુંખરું આપણે પત્રની તારીખ લખીએ છીએ. જોકે કેટલીક વખત મૂળમાં તે નીચે આપવામાં આવી હતી. જ્યાં મૂળમાં તારીખ આપવામાં આવી નથી ત્યાં શક્ય તારીખ મોટા કોંસમાં આપવામાં આવી છે. અને જ્યાં જ્યાં જરૂર જણાઈ ત્યાં અમારાં અનુમાન માટેનાં કારણો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. નીચે આપવામાં આવેલી તારીખ પ્રકાશનની તારીખ છે. અંગત કાગળોમાં જેને ઉદ્દેશીને પત્ર લખાયો હોય

તેનું નામ એકસરખી રીતે ઉપર ડાબી બાજુ આપવામાં આવ્યું છે. અમુક સામગ્રી કયાંથી મળી તેનો આધાર અંતમાં આપવામાં આવ્યો છે.

મૂળ સામગ્રીની ભૂમિકા, પાદટીપ અને મોટા કોંસમાં આવતું લખાણ તંત્રીઓનું છે. પુસ્તકમાં આવતા નાના કોંસનું લખાણ મૂળ પ્રમાણે જ છે. મૂળમાં ગાંધીજીએ બીજાના અથવા કેટલીક વખત પોતાનાં જ લખાણો, નિવેદનો કે અહેવાલોના ઉતારા આપ્યા છે ત્યાં તે વધારે હાંસિયો છોડીને છાપવામાં આવ્યા છે.

વાચકને ગ્રંથ સમજવામાં મદદરૂપ થઈ પડે એવી માહિતી તથા શબ્દોની સમજ પાદટીપમાં આપવામાં આવી છે. આવી પાદટીપમાં જ્યારે આ ગ્રંથમાં અન્યત્ર છપાયેલી બાબતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ત્યારે તેના શીર્ષકનો અને મૂળ તારીખનો અથવા પ્રકાશનની તારીખનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

આત્મકથાના ઉલ્લેખો આવે ત્યાં સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા, લેખક શ્રી મો. ક. ગાંધી, નવજીવન પ્રકાશન. મંદિર, અમદાવાદના ઉલ્લેખો છે એમ સમજવાનું છે. જુદી જુદી આવૃત્તિઓમાં પૃષ્ઠસંખ્યા જુદી હોય એટલા માટે માત્ર પુસ્તકના ભાગ અને પ્રકરણનો જ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

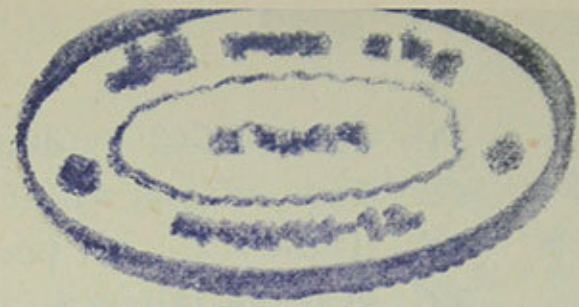
સંદર્ભ વિષે ટૂંકનોંધ તથા આ ગ્રંથમાં આવતા સમયની તારીખવાર નોંધ આપવામાં આવી છે.

છબીઓની ક્રમસંખ્યા પહેલાં મૂકેલી એસ. એન. સંજ્ઞા સાબરમતી સંગ્રહાલય, અમદાવાદમાં મળેલાં ખતપત્રોનો ક્રમાંક સૂચવે છે. આની છબીઓ ગાંધી સ્મારક સંગ્રહાલય, નવી દિલ્હીમાં સંગ્રહાયેલી છે. તેવી જ રીતે જી. એન. સંજ્ઞાથી નેશનલ આર્કાઈવ્ઝ, નવી દિલ્હીમાં મળેલાં ખતપત્રોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આની છબીઓ પણ ગાંધી સ્મારક સંગ્રહાલય, નવી દિલ્હીમાં સુરક્ષિત છે. સી. ડબલ્યુ. સંજ્ઞા કલેક્ટેડ વર્કસ ઓફ મહાત્મા ગાંધી દ્વારા પ્રાપ્ત ખતપત્રો સૂચવે છે. એની છબીઓ પણ નેશનલ આર્કાઈવ્ઝ, નવી દિલ્હીમાં સુરક્ષિત છે.

* * *

इन्डियन ओपीनियनના કેટલાક મૂળ અંગ્રેજી લેખો કે પત્રો જે ગાંધીજીએ ગુજરાતીમાં પણ લખેલા અથવા જાતે ભાષાંતર કરેલું તેનો મૂળ ગુજરાતી તરીકે અહીં 'અક્ષરદેહ'માં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. કેટલાક લેખોમાં મૂળ ગુજરાતી ઉપરાંત વધારામાં અંગ્રેજી મૂળ પાઠનો અનુવાદ પણ આપ્યો છે.

પાછળથી મળેલો એક પત્ર આ પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં લીધો છે. હવે પછી આવાં જે વધારાનાં લખાણો અમારા હાથમાં આવશે અથવા કોઈ અમારા ધ્યાન પર લાવશે તેનો સમાવેશ અમે જે તે જગ્યાએ કાળાનુક્રમે અથવા પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં કરતા રહીશું.

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના	૫
ઋણસ્વીકાર	૧૧
વાચકોને સૂચના	૧૩
૧. બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર (૨૮-૨-'૯૮)	૧
૨. સોમનાથ મહારાજનો મુકદ્દમો (૨-૩-'૯૮)	૨
૩. દંડ પાછો મેળવવા માટેની અરજી (૯-૩-'૯૮)	૬
૪. જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રેને માનપત્ર (૧૮-૩-'૯૮ પહેલાં)	૭
૫. જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રેને પત્ર (૧૮-૩-'૯૮ પહેલાં)	૮
૬. એક હિસાબની નોંધ (૨૫-૩-'૯૮)	૮
૭. પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમા પરની નોંધો (૪-૪-'૯૮ પહેલાં)	૯
૮. પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમા પરની નોંધો (૪-૪-'૯૮)	૧૨
૯. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૧-૭-'૯૮)	૧૪
૧૦. હિંદુસ્તાનના વાઈસરોયને તાર (૧૯-૮-'૯૮)	૧૫
૧૧. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને પ્રાર્થનાપત્ર (૨૨-૮-'૯૮)	૧૬
૧૨. લોર્ડ હેમિલ્ટનને પત્ર (૨૫-૮-'૯૮)	૧૮
૧૩. મંચેરજી ભાવનગરીને તાર (૩૦-૮-'૯૮)	૧૮
૧૪. ઇન્ડિયાને તાર (૩૦-૮-'૯૮)	૧૯
૧૫. દાદા ઉસ્માનનો મુકદ્દમો (૧૪-૯-'૯૮)	૧૯
૧૬. કોંગ્રેસની મીટિંગ માટે સૂચના (૧૫-૯-'૯૮)	૨૪
૧૭. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૩-૧૧-'૯૮)	૨૫
૧૮. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને પ્રાર્થનાપત્ર (૨૮-૧૧-'૯૮)	૨૫
૧૯. ઇન્ડિયાને તાર (૫-૧૨-'૯૮)	૨૭
૨૦. વકીલની સલાહ માટેની મુકદ્દમાની નોંધો (૨૨-૧૨-'૯૮)	૨૮
૨૧. ચેમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર (૩૧-૧૨-'૯૮)	૨૯
૨૨. પ્રાર્થનાપત્ર સાથેનો પત્ર (૧૧-૧-'૯૯)	૫૯
૨૩. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર (૧૭-૧-'૯૯)	૫૯
૨૪. ભારતનાં વર્તમાનપત્રોને અને જાહેર વ્યક્તિઓને (૨૧-૧-'૯૯)	૬૦
૨૫. લોર્ડ કર્ઝનને વિનંતીપત્ર (૨૭-૧-'૯૯)	૬૧
૨૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૦-૨-'૯૯)	૬૨
૨૭. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૮-૨-'૯૯)	૬૩
૨૮. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૨૮-૨-'૯૯)	૬૪
૨૯. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧-૩-'૯૯)	૬૪
૩૦. નગર પરિષદને પત્ર (૮-૩-'૯૯ પહેલાં)	૬૫

૩૧. રોડેશિયાના હિંદી વેપારીઓ (૧૧-૩-'૯૯)	૬૬
૩૨. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ખેગનો ભય (૨૦-૩-'૯૯)	૬૯
૩૩. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૨-૩-'૯૯)	૭૩
૩૪. ચેમ્બરલેનને વિનંતીપત્ર (૧૬-૫-'૯૯)	૭૪
૩૫. ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ (૧૭-૫-'૯૯)	૮૦
૩૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૮-૫-'૯૯)	૮૪
૩૭. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૯-૫-'૯૯)	૮૬
૩૮. સમ્રાજીને તેમના જન્મદિને તાર (૧૯-૫-'૯૯)	૮૭
૩૯. ચેમ્બરલેનને અરજી (૨૭-૫-'૯૯ પહેલાં)	૮૭
૪૦. વિલિયમ વેડરબર્નને પત્ર (૨૭-૫-'૯૯)	૯૦
૪૧. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૯-૫-'૯૯)	૯૧
૪૨. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૩૦-૬-'૯૯)	૯૨
૪૩. નિવૃત્ત થતા મોનિસ્ટ્રેટને અભિનંદન પત્ર (૫-૭-'૯૯)	૯૨
૪૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૬-૭-'૯૯)	૯૩
૪૫. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓનો પ્રશ્ન (૧૨-૭-'૯૯)	૯૫
૪૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૩-૭-'૯૯)	૧૦૦
૪૭. બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર (૨૧-૭-'૯૯)	૧૦૦
૪૮. સ્ટારને મુલાકાત (૨૭-૭-'૯૯ પહેલાં)	૧૦૪
૪૯. નાતાલના ગવર્નરને અરજી (૩૧-૭-'૯૯)	૧૦૫
૫૦. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૯-૯-'૯૯)	૧૧૦
૫૧. એક પરિપત્ર (૧૬-૯-'૯૯)	૧૧૧
૫૨. નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસનો બીજો અહેવાલ (૧૧-૧૦-'૯૯ પછી)	૧૧૨
૫૩. હિંદી શરણાર્થીઓને રાહત (૧૪-૧૦-'૯૯)	૧૨૭
૫૪. શરણાર્થીઓ વિષેનો કોંગ્રેસનો ઠરાવ (૧૬-૧૦-'૯૯)	૧૨૯
૫૫. મદદ કરવા માટેનો હિંદીઓનો પ્રસ્તાવ (૧૯-૧૦-'૯૯)	૧૨૯
૫૬. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ (૨૭-૧૦-'૯૯)	૧૩૧
૫૭. વિલિયમ પામરને પત્ર (૧૩-૧૧-'૯૯ પછી)	૧૩૭
૫૮. ડરબન ફાળામાં ભરાયેલી રકમો (૧૭-૧૧-'૯૯)	૧૩૮
૫૯. નાતાલમાંના હિંદી વેપારીઓ (૧૮-૧૧-'૯૯)	૧૩૮
૬૦. વિલિયમ પામરને પત્ર (૨૪-૧૧-'૯૯)	૧૪૩
૬૧. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૨-૧૨-'૯૯)	૧૪૪
૬૨. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૪-૧૨-'૯૯)	૧૪૪
૬૩. નાતાલના બિશપ બેઈન્સને પત્ર (૧૧-૧૨-'૯૯)	૧૪૫
૬૪. પ્રાગજી ભીમભાઈને તાર (૧૧-૧૨-'૯૯)	૧૪૫
૬૫. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૧૧-૧૨-'૯૯)	૧૪૬
૬૬. ઈન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ કોર (૧૩-૧૨-'૯૯)	૧૪૬
૬૭. ડોનોવીને પત્ર (૧૩-૧૨-'૯૯ પછી)	૧૪૭

૬૮. પી. એફ. ક્લેરેન્સને પત્ર (૨૭-૧૨-'૯૯)	૧૪૮
૬૯. હિસાબનું નિવેદન (૨૭-૧૨-'૯૯ પછી)	૧૫૦
૭૦. કર્નલ ગેલવેને તાર (૭-૧-૧૯૦૦ પહેલાં)	૧૫૧
૭૧. ઓમ્બ્યુલન્સ કોર (૩૦-૧-૧૯૦૦)	૧૫૧
૭૨. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૨-૨-૧૯૦૦)	૧૫૨
૭૩. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૧-૩-૧૯૦૦)	૧૫૩
૭૪. સર વિ. વિ. હંટરના મૃત્યુ વિષે (૮-૩-૧૯૦૦)	૧૫૩
૭૫. જાહેર સભાનું આમંત્રણ (૧૦-૩-૧૯૦૦)	૧૫૪
૭૬. બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન (૧૪-૩-૧૯૦૦)	૧૫૪
૭૭. નાતાલમાં હિંદી ઓમ્બ્યુલન્સ કોર (૧૪-૩-૧૯૦૦ પછી)	૧૫૫
૭૮. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૭-૩-૧૯૦૦)	૧૬૧
૭૯. બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન (૨૬-૩-૧૯૦૦ પહેલાં)	૧૬૨
૮૦. હિંદી હોસ્પિટલ (૧૧-૪-૧૯૦૦)	૧૬૪
૮૧. ફૂડને માટે અપીલ (૧૧-૪-૧૯૦૦)	૧૬૫
૮૨. ઈન્ડિયન ઓમ્બ્યુલન્સ કોર (૧૮-૪-૧૯૦૦)	૧૬૬
૮૩. ઓમ્બ્યુલન્સ કોરના આગેવાનોને પત્ર (૨૦-૪-૧૯૦૦)	૧૬૮
૮૪. ડોળીવાહકોને પત્ર (૨૪-૪-૧૯૦૦)	૧૬૮
૮૫. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૧-૫-૧૯૦૦)	૧૬૯
૮૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૧-૬-૧૯૦૦)	૧૭૦
૮૭. આભારદર્શનના ઠરાવ માટેનો પરિપત્ર (૧૩-૭-૧૯૦૦)	૧૭૦
૮૮. ગવર્નરના મંત્રીને તાર (૨૬-૭-૧૯૦૦)	૧૭૧
૮૯. હિંદુસ્તાનનો દુકાળ (૩૦-૭-૧૯૦૦)	૧૭૧
૯૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩૧-૭-૧૯૦૦)	૧૭૩
૯૧. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩૧-૭-૧૯૦૦)	૧૭૪
૯૨. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨-૮-૧૯૦૦)	૧૭૫
૯૩. ગવર્નરના મંત્રીને તાર (૪-૮-૧૯૦૦)	૧૭૫
૯૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૧-૮-૧૯૦૦)	૧૭૬
૯૫. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૩-૮-૧૯૦૦)	૧૭૬
૯૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૪-૮-૧૯૦૦)	૧૭૭
૯૭. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૮-૮-૧૯૦૦)	૧૭૭
૯૮. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩૦-૮-૧૯૦૦)	૧૭૯
૯૯. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩-૯-૧૯૦૦)	૧૮૦
૧૦૦. નોંધો (૩-૯-૧૯૦૦ પછી)	૧૮૦
૧૦૧. ટાઉન ક્લાર્કને પત્ર (૨૪-૯-૧૯૦૦)	૧૮૭
૧૦૨. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૮-૧૦-૧૯૦૦)	૧૮૮
૧૦૩. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૬-૧૦-૧૯૦૦)	૧૯૦
૧૦૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૮-૧૧-૧૯૦૦)	૧૯૧

11575

૧૦૫. ગવર્નરના મંત્રીને તાર (૩૦-૧૧-૧૯૦૦)	૧૯૨
૧૦૬. "ગુલ"ને તાર (૬-૧૨-૧૯૦૦)	૧૯૨
૧૦૭. હિંદી શાળામાં ભાષણ (૨૧-૧૨-૧૯૦૦)	૧૯૩
૧૦૮. નાતાલના ગવર્નરને અરજી (૨૪-૧૨-૧૯૦૦ પહેલાં)	૧૯૩
૧૦૯. વસાહતીઓના સંરક્ષકને પત્ર (૧૬-૧-૧૯૦૧)	૧૯૫
૧૧૦. રાણી વિક્ટોરિયાનું અવસાન (૨૩-૧-'૦૧)	૧૯૬
૧૧૧. મહારાણીના મૃત્યુ માટે શોક (૧-૨-'૦૧)	૧૯૬
૧૧૨. મહારાણીના મૃત્યુ માટે શોક (૧-૨-'૦૧)	૧૯૭
૧૧૩. મહારાણી વિક્ટોરિયાને અંગલિ (૨-૨-'૦૧)	૧૯૭
૧૧૪. તૈયબને તાર (૫-૨-'૦૧)	૧૯૮
૧૧૫. તૈયબને તાર (૬-૨-'૦૧)	૧૯૮
૧૧૬. તૈયબને તાર (૯-૨-'૦૧)	૧૯૯
૧૧૭. દુષ્કાળ ફુંડ (૧૬-૨-'૦૧)	૧૯૯
૧૧૮. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૭-૩-'૦૧)	૨૦૦
૧૧૯. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૮-૩-'૦૧)	૨૦૧
૧૨૦. હિંદી શાળાઓના મુખ્ય અધિકારીઓને (૧૯-૩-'૦૧)	૨૦૧
૧૨૧. હાઈકમિશનરને તાર (૨૫-૩-'૦૧)	૨૦૨
૧૨૨. પરવાના અંગેનો તાર (૨૫-૩-'૦૧)	૨૦૩
૧૨૩. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩૦-૩-'૦૧)	૨૦૪
૧૨૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩૦-૩-'૦૧)	૨૦૪
૧૨૫. પરવાના અંગેનો તાર (૧૬-૪-'૦૧)	૨૦૫
૧૨૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૮-૪-'૦૧)	૨૦૬
૧૨૭. એક પરિપત્ર (૨૦-૪-'૦૧)	૨૦૬
૧૨૮. મુંબઈના માજી ગવર્નરને માનપત્ર (૨૦-૪-'૦૧)	૨૧૦
૧૨૯. હિંદીઓના પરવાના (૨૭-૪-'૦૧)	૨૧૧
૧૩૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૩૦-૪-'૦૧)	૨૧૩
૧૩૧. મુંબઈ સરકારને પત્ર (૪-૫-'૦૧)	૨૧૪
૧૩૨. લશ્કરી ગવર્નરને અરજી (૯-૫-'૦૧)	૨૧૫
૧૩૩. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનને પત્ર (૧૮-૫-'૦૧)	૨૧૬
૧૩૪. પરવાના અંગેનો તાર (૨૧-૫-'૦૧)	૨૧૭
૧૩૫. પરવાના અંગેનો પત્ર (૨૧-૫-'૦૧)	૨૧૭
૧૩૬. તૈયબને તાર (૨૧-૫-'૦૧)	૨૧૮
૧૩૭. રેવાશંકર અવેરીને પત્ર (૨૧-૫-'૦૧)	૨૧૮
૧૩૮. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧-૫-'૦૧)	૨૧૯
૧૩૯. તૈયબને તાર (૧-૬-'૦૧)	૨૧૯
૧૪૦. પરવાના માટે સંયુક્ત પગલાં (૧-૬-'૦૧)	૨૨૦
૧૪૧. એક ચેક વિષે દફતરી નોંધ (૨-૬-'૦૧)	૨૨૧

૧૪૨. પરવાના અંગેનો તાર (૧૪-૬-'૦૧)	૨૨૧
૧૪૩. પરવાના અંગેનો તાર (૨૦-૬-'૦૧)	૨૨૨
૧૪૪. મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીને પત્ર (૨૨-૬-'૦૧)	૨૨૨
૧૪૫. હિંદી શાળામાં ભાષણ (૨૮-૬-'૦૧ પહેલાં)	૨૨૪
૧૪૬. પરવાના અંગેનો તાર (૨-૭-'૦૧)	૨૨૪
૧૪૭. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૨૬-૭-'૦૧)	૨૨૫
૧૪૮. હેનરી બેઈલને તાર (૮-૮-'૦૧)	૨૨૫
૧૪૯. સી. બર્ડને તાર (૮-૮-'૦૧)	૨૨૫
૧૫૦. શાહી મુલાકાતીઓને માનપત્ર (૧૩-૮-'૦૧)	૨૨૬
૧૫૧. હિંદીઓ અને ડચૂક (૨૧-૮-'૦૧)	૨૨૭
૧૫૨. હિંદી કે કુલી? (૧૧-૯-'૦૧)	૨૨૮
૧૫૩. ટાઉન ક્લાર્કને પત્ર (૧૭-૯-'૦૧)	૨૨૯
૧૫૪. નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસનું સરવૈયું (?-૯-'૦૧)	૨૩૦
૧૫૫. વકીલની સલાહ માટે નિવેદન (૨-૧૦-'૦૧)	૨૩૦
૧૫૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૮-૧૦-'૦૧)	૨૩૧
૧૫૭. વિદ્યાયની સભામાં ભાષણ (૧૫-૧૦-'૦૧)	૨૩૨
૧૫૮. સંસ્થાન મંત્રીને તાર (૧૮-૧૦-'૦૧)	૨૩૪
૧૫૯. પારસી રુસ્તમજીને પત્ર (૧૮-૧૦-'૦૧)	૨૩૫
૧૬૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૮-૧૦-'૦૧)	૨૩૬
૧૬૧. લોર્ડ મિલ્નરને માનપત્ર (૧૮-૧૦-'૦૧)	૨૩૭
૧૬૨. મોરિશિયસમાં ભાષણ (૧૩-૧૧-'૦૧)	૨૩૮
૧૬૩. વાઈસરોયને પ્રતિનિધિમંડળ મોકલવા માટેની અપીલ (૧૯-૧૨-'૦૧)	૨૩૮
૧૬૪. ક્લક્ટા કોંગ્રેસમાં ભાષણ (૨૭-૧૨-'૦૧)	૨૪૦
૧૬૫. ક્લક્ટાની સભામાં ભાષણ (૧૯-૧-'૦૨)	૨૪૩
૧૬૬. છગનલાલ ગાંધીને પત્ર (૨૩-૧-'૦૨)	૨૪૫
૧૬૭. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર (૨૫-૧-'૦૨)	૨૪૬
૧૬૮. ક્લક્ટાની સભામાં ભાષણ (૨૭-૧-'૦૨)	૨૪૬
૧૬૯. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૩૦-૧-'૦૨)	૨૫૨
૧૭૦. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૨-૨-'૦૨)	૨૫૩
૧૭૧. પરસોત્તમ ભાઈચંદ દેસાઈને પત્ર (૨૬-૨-'૦૨ પછી)	૨૫૪
૧૭૨. દેવકરણ મૂળજીને પત્ર (૨૬-૨-'૦૨ પછી)	૨૫૪
૧૭૩. પારસી રુસ્તમજીને પત્ર (૧-૩-'૦૨)	૨૫૫
૧૭૪. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૪-૩-'૦૨)	૨૫૭
૧૭૫. પોલીસ કમિશનરને પત્ર (૧૨-૩-'૦૨)	૨૫૮
૧૭૬. વિલિયમ સ્પ્રોસ્ટન કેઈનને પત્ર (૨૬-૩-'૦૨)	૨૫૯
૧૭૭. હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે નોંધ (૨૭-૩-'૦૨)	૨૬૧
૧૭૮. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૨૭-૩-'૦૨)	૨૬૩

૧૭૯. “નોંધ” સાથેનો પત્ર (૩૦-૩-’૦૨)	૨૬૪
૧૮૦. મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીને પત્ર (૩૦-૩-’૦૨)	૨૬૪
૧૮૧. ખાન અને નાજરને પત્ર (૩૧-૩-’૦૨)	૨૬૫
૧૮૨. મોરિસને પત્ર (૩૧-૩-’૦૨)	૨૬૬
૧૮૩. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૮-૪-’૦૨)	૨૬૭
૧૮૪. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખને પત્ર (૧૬-૪-’૦૨)	૨૬૭
૧૮૫. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ (૨૨-૪-’૦૨)	૨૬૮
૧૮૬. ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૨૨-૪-’૦૨)	૨૭૦
૧૮૭. જોન રોબિન્સનને પત્ર (૨૭-૪-’૦૨)	૨૭૧
૧૮૮. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૧-૫-’૦૨)	૨૭૨
૧૮૯. હિંદીઓના પ્રશ્ન વિષે નોંધ (૬-૫-’૦૨)	૨૭૨
૧૯૦. અબદુલ કાદરને પત્ર (૭-૫-’૦૨)	૨૭૭
૧૯૧. નાતાલમાં હિંદીઓ (૧૦-૫-’૦૨)	૨૭૭
૧૯૨. દિનશા વાચ્છાને પત્ર (૧૮-૫-’૦૨)	૨૭૯
૧૯૩. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનને પત્ર (૧૮-૫-’૦૨)	૨૭૯
૧૯૪. મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીને પત્ર (૧૮-૫-’૦૨)	૨૮૦
૧૯૫. નાતાલમાં હિંદીઓ (૨૦-૫-’૦૨)	૨૮૧
૧૯૬. હિંદુસ્તાન અને નાતાલ (૩૧-૫-’૦૨)	૨૮૩
૧૯૭. જેમ્સ ગોડફ્રેને પત્ર (૩-૬-’૦૨ પહેલાં)	૨૮૫
૧૯૮. નાજર અને ખાનને પત્ર (૩-૬-’૦૨)	૨૮૬
૧૯૯. મદનજિતને પત્ર (૩-૬-’૦૨)	૨૮૮
૨૦૦. લોર્ડ હેમિલ્ટનને વિનંતીપત્ર (૫-૬-’૦૨)	૨૮૯
૨૦૧. મહેતાને પત્ર (૩૦-૬-’૦૨ પહેલાં)	૨૯૧
૨૦૨. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર (૧૧-૭-’૦૨ પછી)	૨૯૨
૨૦૩. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૧-૮-’૦૨)	૨૯૩
૨૦૪. દેવચંદ પારેખને પત્ર (૬-૮-’૦૨)	૨૯૩
૨૦૫. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર (૩-૧૧-’૦૨)	૨૯૫
૨૦૬. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર (૮-૧૧-’૦૨)	૨૯૬
૨૦૭. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૧૪-૧૧-’૦૨)	૨૯૭
૨૦૮. મિ. ચેમ્બરલેન પાસે જનારું પ્રતિનિધિમંડળ (૨૫-૧૨-’૦૨)	૨૯૮
૨૦૯. ચેમ્બરલેનને અરજી (૨૭-૧૨-’૦૨)	૨૯૮
૨૧૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨-૧-’૦૩)	૩૦૩
૨૧૧. ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને પત્ર (૬-૧-’૦૩)	૩૦૪
૨૧૨. ચેમ્બરલેનને નિવેદન પત્ર (૭-૧-’૦૩)	૩૦૫
૨૧૩. લોર્ડ કર્ઝનને અરજી (?-૧-’૦૩)	૩૧૦
૨૧૪. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૩૦-૧-’૦૩)	૩૧૩
૨૧૫. છગનલાલ ગાંધીને પત્ર (૫-૨-’૦૩)	૩૧૪

૨૧૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧૮-૨-'૦૩)	૩૧૫
૨૧૭. હિંદીઓનો પ્રશ્ન (૨૩-૨-'૦૩)	૩૧૬
૨૧૮. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૨૩-૨-'૦૩)	૩૧૮
૨૧૯. નવાં સંસ્થાનોમાં હિંદીઓની સ્થિતિ (૧૬-૩-'૦૩)	૩૧૯
૨૨૦. ધિ વેજિટેરિયનને પત્ર (૨૧-૩-'૦૩ પછી)	૩૨૨
૨૨૧. વિલિયમ વેડરબર્નને પત્ર (૨૨-૩-'૦૩)	૩૨૩
૨૨૨. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૩૦-૩-'૦૩)	૩૨૪
૨૨૩. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓની સ્થિતિ (૩૦-૩-'૦૩)	૩૨૪
૨૨૪. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ (૬-૪-'૦૩)	૩૨૬
૨૨૫. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ (૧૨-૪-'૦૩)	૩૨૭
૨૨૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૨૫-૪-'૦૩)	૩૩૦
૨૨૭. હિંદીઓ તરફનું વર્તન (૨૭-૪-'૦૩)	૩૩૨
૨૨૮. લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને પત્ર (૧-૫-'૦૩)	૩૩૩
૨૨૯. હિન્ડિયાને તાર (૯-૫-'૦૩)	૩૩૬
૨૩૦. પરિસ્થિતિ અંગેની નોંધો (૯-૫-'૦૩)	૩૩૬
૨૩૧. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૧૦-૫-'૦૩)	૩૩૮
૨૩૨. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૧૦-૫-'૦૩)	૩૩૯
૨૩૩. નોંધ (૧૬-૫-'૦૩)	૩૪૦
૨૩૪. લોર્ડ મિલ્નર અને હિંદી પ્રતિનિધિઓ (૧૧-૬-'૦૩)	૩૪૧
૨૩૫. ટ્રાન્સવાલની પરિસ્થિતિ (૨૪-૫-'૦૩)	૩૫૧
૨૩૬. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૨૪-૫-'૦૩)	૩૫૩
૨૩૭. નોંધ (૩૧-૫-'૦૩)	૩૫૪
૨૩૮. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૩૧-૫-'૦૩)	૩૫૫
૨૩૯. આ વર્તમાનપત્ર (૪-૬-'૦૩)	૩૫૬
૨૪૦. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ (૪-૬-'૦૩)	૩૫૭
૨૪૧. આ વાગ્બી છે? (૪-૬-'૦૩)	૩૫૯
૨૪૨. પ્લેગનું બહાનું (૪-૬-'૦૩)	૩૫૯
૨૪૩. અંતેજ્ઞાયા ખરા (૪-૬-'૦૩)	૩૬૦
૨૪૪. કહેણી અને કરણી (૪-૬-'૦૩)	૩૬૧
૨૪૫. હિંદીઓ સારુ ખાસ બજાર એટલે લોકેશન કરવાની સૂચના (૪-૬-'૦૩)	૩૬૨
૨૪૬. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને તાર (૬-૬-'૦૩)	૩૬૪
૨૪૭. ટ્રાન્સવાલની સ્થિતિ (૬-૬-'૦૩)	૩૬૪
૨૪૮. ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને અરજી (૮-૬-'૦૩)	૩૬૬
૨૪૯. નાતાલની ધારાસભાને અરજી (૧૦-૬-'૦૩)	૩૭૫
૨૫૦. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ (૧૧-૬-'૦૩)	૩૭૭
૨૫૧. સિલ અને બકરી (૧૧-૬-'૦૩)	૩૭૮
૨૫૨. લોર્ડ મિલ્નર (૧૧-૬-'૦૩)	૩૮૦

૨૫૩. હોયે તેવું હોઈ (૧૧-૬-'૦૩)	૩૮૧
૨૫૪. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ (૧૮-૬-'૦૩)	૩૮૨
૨૫૫. સામ્રાજ્યનીતિ કે અખતરાબાજી? (૧૮-૬-'૦૩)	૩૮૩
૨૫૬. "વૈદરાજ, પોતાની જાતની દવા કરો" (૧૮-૬-'૦૩)	૩૮૫
૨૫૭. આ બધું શું થવા બેઠું છે? (૧૮-૬-'૦૩)	૩૮૬
૨૫૮. આગળ અને હવે (૧૮-૬-'૦૩)	૩૮૭
૨૫૯. પ્રવાસી બિલ (૨૩-૬-'૦૩)	૩૮૮
૨૬૦. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ (૨૫-૬-'૦૩)	૩૯૦
૨૬૧. નવા કાયદાની દરખાસ્ત (૨૫-૬-'૦૩)	૩૯૨
૨૬૨. કેપના હિંદીઓ અને સર પીટર ફોર (૨૫-૬-'૦૩)	૩૯૩
૨૬૩. હિંદીઓના પ્રશ્ન અંગે મિ. ચેમ્બરલેન (૨૫-૬-'૦૩)	૩૯૩
૨૬૪. તેજને ઈશારો (૨-૭-'૦૩)	૩૯૪
૨૬૫. એચ. વી. વોરાને પત્ર (૩૦-૬-'૦૩)	૩૯૫
૨૬૬. છગનલાલ ગાંધીને પત્ર (૩૦-૬-'૦૩)	૩૯૭
૨૬૭. સરવાયું (૨-૭-'૦૩)	૩૯૮
૨૬૮. ખરી રાજનીતિ (૨-૭-'૦૩)	૩૯૯
૨૬૯. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર (૪-૭-'૦૩)	૪૦૦
૨૭૦. ૧૮૫૮નો ઢંઢેરો (૯-૭-'૦૩)	૪૦૧
૨૭૧. ટ્રાન્સવાલમાં મજૂરી બાબત વાદવિવાદ (૯-૭-'૦૩)	૪૦૨
૨૭૨. પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલ (૯-૭-'૦૩)	૪૦૫
૨૭૩. પ્લેગ ગયો પણ ટ્રાન્સવાલ બંધ છે! (૯-૭-'૦૩)	૪૦૬
૨૭૪. ખાસ વકીલાત (૯-૭-'૦૩)	૪૦૭
૨૭૫. નાતાલ કાઉન્સિલને અરજી (૧૧-૭-'૦૩)	૪૦૮
૨૭૬. ઓરેન્જ રીવર કોલોની (૧૬-૭-'૦૩)	૪૦૯
૨૭૭. મજૂરો આણવાની મંડળી (૧૬-૭-'૦૩)	૪૧૦
૨૭૮. સર પીટર ફોર સમક્ષ મેયરોનું પ્રતિનિધિમંડળ (૧૬-૭-'૦૩)	૪૧૨
૨૭૯. કેપ સંસ્થાનમાં હિંદીઓના બજારની સૂચના (૧૬-૭-'૦૩)	૪૧૩
૨૮૦. શાબાશ (૧૬-૭-'૦૩)	૪૧૪
૨૮૧. ટ્રાન્સવાલની પરિસ્થિતિ અંગે (૧૮-૭-'૦૩)	૪૧૫
૨૮૨. વકીલની સલાહ માટે તૈયાર કરેલી મુકદ્દમાની નોંધ (૨૧-૭-'૦૩)	૪૧૭
૨૮૩. અગમચેતી (૨૩-૭-'૦૩)	૪૧૮
૨૮૪. લંડનની સભા : ૧ (૨૩-૭-'૦૩)	૪૧૯
૨૮૫. બળિયાનાં બે ભાગ (૨૩-૭-'૦૩)	૪૨૦
૨૮૬. સાવચેતીનાં પગલાં કે અત્યાચાર? (૨૩-૭-'૦૩)	૪૨૧
૨૮૭. લોર્ડ મિલ્નરના વિચાર (૨૩-૭-'૦૩)	૪૨૨
૨૮૮. એશિયાટિક બજાર (૨૩-૭-'૦૩)	૪૨૪
૨૮૯. નોંધ (૨૫-૭-'૦૩)	૪૨૫

૨૯૦. રાજની ભાભી (૩૦-૭-'૦૩)	૪૨૭
૨૯૧. લાંડનની સભા : ૨ (૩૦-૭-'૦૩)	૪૨૮
૨૯૨. કસોટી (૩૦-૭-'૦૩)	૪૨૯
૨૯૩. મિ. ચેમ્બરલેન અને લોર્ડ મિલ્નર (૩૦-૭-'૦૩)	૪૩૦
૨૯૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર (૧-૮-'૦૩)	૪૩૩
૨૯૫. નોંધ (૩-૮-'૦૩)	૪૩૪
૨૯૬. બ્રિટિશ સમિતિને તાર (૪-૮-'૦૩)	૪૩૭
૨૯૭. મિ. ચેમ્બરલેનનો વિચાર—હિંદી મજૂરો વિષે (૬-૮-'૦૩)	૪૩૮
૨૯૮. લાંડનની સભા : ૩ (૬-૮-'૦૩)	૪૩૯
૨૯૯. પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલ (૬-૮-'૦૩)	૪૪૧
૩૦૦. શાબાશ! (૬-૮-'૦૩)	૪૪૨
૩૦૧. પોલિટેક્નિકનો ધડાકો (૬-૮-'૦૩)	૪૪૨
૩૦૨. ઓરેન્જ રીવર કોલોનીની ચંચળતા (૬-૮-'૦૩)	૪૪૩
૩૦૩. મહારાજા ઓડવર્ડ (૬-૮-'૦૩)	૪૪૪
૩૦૪. શંભુમેળો (૬-૮-'૦૩)	૪૪૬
૩૦૫. ચોકસાઈની જરૂર (૬-૮-'૦૩)	૪૪૭
૩૦૬. તારની સમજૂતી (૧૦-૮-'૦૩)	૪૪૮
૩૦૭. લોર્ડ મિલ્નરના અસ્વચ્છતાના આરોપ સામેની જુબાની (૧૩-૮-'૦૩)	૪૪૯
૩૦૮. મિ. મૂરનો રિપોર્ટ (૧૩-૮-'૦૩)	૪૫૫
૩૦૯. ગ્રેટાઉનની ધૂન (૧૩-૮-'૦૩)	૪૫૭
૩૧૦. બોક્સબર્ગમાં ગરબડ (૧૩-૮-'૦૩)	૪૫૭
૩૧૧. કસોટી (૨૦-૮-'૦૩ અને ૨૭-૮-'૦૩)	૪૫૯
૩૧૨. સંસ્થાનોના વકીલ (૨૦-૮-'૦૩)	૪૬૩
૩૧૩. અકસ્માત (૨૦-૮-'૦૩)	૪૬૪
૩૧૪. આર્તનાદ (૨૦-૮-'૦૩)	૪૬૫
૩૧૫. પરવાના અને બિનશરણાર્થીઓ (૨૦-૮-'૦૩)	૪૬૬
૩૧૬. ટ્રાન્સવાલમાંના હિંદી વેપારી પરવાના (૨૨-૮-'૦૩)	૪૬૭
૩૧૭. ચેમ્બરલેનને અરજી (૨૪-૮-'૦૩)	૪૭૦
૩૧૮. પૂર્વગ્રહો ઝટ શમતા નથી (૨૭-૮-'૦૩)	૪૭૧
૩૧૯. સરકારી લખાણ (૨૭-૮-'૦૩)	૪૭૪
૩૨૦. લોર્ડ મિલ્નર (૨૭-૮-'૦૩)	૪૭૬
૩૨૧. પ્રિટોરિયાની મસ્જિદ (૨૭-૮-'૦૩)	૪૭૮
૩૨૨. ઉચ્ચ વર્ગના હિંદીઓની કદર! (૨૭-૮-'૦૩)	૪૭૮
૩૨૩. લોર્ડ સોલ્સબરી (૩-૯-'૦૩)	૪૭૯
૩૨૪. ત્રાસદાયક ખબર (૩-૯-'૦૩)	૪૮૨
૩૨૫. ટ્રાન્સવાલનાં લાઈસન્સ (૩-૯-'૦૩)	૪૮૩
૩૨૬. હિંદી મજૂરો અને મોરિશિયસ (૩-૯-'૦૩)	૪૮૪

૩૨૭. હેરી એસ્કમ્બનું પૂતળું (૩-૯-'૦૩)	૪૮૫
૩૨૮. બોક્સબર્ગની જગૃતિ! (૩-૯-'૦૩)	૪૮૭
૩૨૯. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર (૭-૯-'૦૩)	૪૮૮
૩૩૦. વેપારીઓ પર ધાડ : ૧ (૧૦-૯-'૦૩)	૪૮૯
૩૩૧. ગુલામમાંથી કોલેજના પ્રમુખ (૧૦-૯-'૦૩)	૪૯૦
૩૩૨. મજૂરો બાબત (૧૭-૯-'૦૩)	૪૯૩
૩૩૩. ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાન (૧૦-૯-'૦૩)	૪૯૬
૩૩૪. પૉયેક્સ્ટ્રૂમ સૂતું નથી (૧૦-૯-'૦૩)	૪૯૭
૩૩૫. જાપાનીસ ક્વૉરેન્ટીન (૧૦-૯-'૦૩)	૪૯૭
૩૩૬. વેપારીઓ પર ધાડ : ૨ (૧૭-૯-'૦૩)	૪૯૮
૩૩૭. મજૂરોને પાછા મોકલવા બાબત (૧૭-૯-'૦૩)	૪૯૯
૩૩૮. ભારે પૂર્વગ્રહ (૧૭-૯-'૦૩)	૫૦૨
૩૩૯. હિંદુસ્તાની ક્લા (૧૭-૯-'૦૩)	૫૦૨
૩૪૦. નોંધો (૨૧-૯-'૦૩)	૫૦૩
૩૪૧. વેપારીઓ પર ધાડ : ૩ (૨૪-૯-'૦૩)	૫૦૪
૩૪૨. ટ્રાન્સવાલના મજૂરોનો પ્રશ્ન (૨૪-૯-'૦૩)	૫૦૭
૩૪૩. ન્યાયાધીશ મિ. સ્ટુઅર્ટ (૨૪-૯-'૦૩)	૫૧૦
૩૪૪. સર મંચેરજીની ખાંતનું એક પરિણામ (૨૪-૯-'૦૩)	૫૧૦
૩૪૫. સૂડી વચ્ચે સોપારી (૨૪-૯-'૦૩)	૫૧૧
૩૪૬. સાવધ! પડદો બદલાય છે! (૨૪-૯-'૦૩)	૫૧૨
૩૪૭. સર જેમ્સ હ્યુલેટની જુબાની (૨૪-૯-'૦૩)	૫૧૩
૩૪૮. કરોડપતિ અને હિંદુસ્તાનની સરકાર (૨૪-૯-'૦૩)	૫૧૫
૩૪૯. વેપારીઓ પર ધાડ : ૪ (૧-૧૦-'૦૩)	૫૧૬
૩૫૦. જોહાનિસબર્ગનો હિંદી વાડો (૧-૧૦-'૦૩)	૫૧૭
૩૫૧. રાજકારણની નૈતિકતા (૧-૧૦-'૦૩)	૫૧૯
૩૫૨. એક મતની કિંમત (૧-૧૦-'૦૩)	૫૨૩
૩૫૩. આભારી થવાનું કારણ (૧-૧૦-'૦૩)	૫૨૪
૩૫૪. હિંદીઓને માટે એક તક (૧-૧૦-'૦૩)	૫૨૪
આધારરૂપ સાહિત્ય	૫૨૬
તારીખવાર વૃત્તાંત	૫૨૮
નોંધો	૫૩૮
પુસ્તકો	
છગનલાલ ગાંધીને પત્ર (૮-૨-૧૯૦૨)	૫૩૯
સૂચિ	૫૪૧

ચિત્રસૂચિ

જેહાનિસબર્ગમાં ૧૯૦૦ની સાલમાં	મુખપૃષ્ઠ
સંસ્થાન મંત્રીને તાર	૨૫
ડરબનના હિંદીઓ પાસેથી ગાંધીજીએ પેટ્રિયાટિક લીગ ફંડમાં એકઠી કરેલી ફાળાની રકમો	૧૪૪
બિશપ બેઈન્સ ઉપરના પત્રનો ખરડો	૧૪૪
બોઅર લડાઈ દરમિયાન હિંદી ઍમ્બ્યુલન્સ ટુકડી સાથે. ગાંધીજી ડાબી બાજુથી પાંચમા બેઠેલા છે. એમની જમણી બાજુ પર ડૉ. બૂથ છે	૧૪૫
બોઅર લડાઈ દરમિયાન કરેલી સેવાઓ બદલ ગાંધીજીને એનાયત કરવામાં આવેલો ચાંદ	૧૪૫
હિસાબનું પત્રક	૧૫૨
ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં એક પરિપત્ર, જેમાં લેડી હંટર ઉપરના દિલાસાના તારની દરખાસ્ત રજૂ કરી છે	૧૫૩
દક્ષિણ આફ્રિકામાંની હિંદી કોમ તરફથી શાળામાં ભણતાં હિંદી બાળકોને અપાયેલા સ્મૃતિચિહ્ન ઉપરની રાણી વિક્ટોરિયાની છબી	૨૦૧
ગોખલેને પત્ર	૩૫૬
ઈન્ડિયન ઓપોનિયન (જૂન ૪, ૧૯૦૩)ના પ્રથમ અંકનું અગ્રલેખનું પાનું	૩૫૭

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ

અભ્યાસી પ્રત્યે

મારાં લખાણોના ઉદ્દેશી અભ્યાસીને તેમ જ એમાં રસ લેનાર બીજાઓને કહેવા ઈચ્છું છું કે મને સર્વકાળે એકરૂપ જ દેખાવાની કશી પરવા નથી. સત્યની મારી શોધમાં મેં ઘણા વિચારોનો ત્યાગ કર્યો છે ને ઘણી નવી વસ્તુઓ શીખ્યો છું. ઉંમરમાં લું ભલે વૃદ્ધ થયો હોઉં, પણ મારો આંતરિક વિકાસ થતો અટક્યો છે અથવા દેહ પડ્યા પછી મારો વિકાસ અટકી જશે એવું મને લાગતું નથી. મને એક જ વસ્તુની પડી છે, ને તે પ્રતિક્ષણ સત્યનારાયણની વાણીને અનુસરવાની મારી તત્પરતા છે. અને તેથી કોઈને મારાં બે લખાણોમાં વિરોધ જેવું જણાય ત્યારે, જો તેને મારા ઉદ્દેશ્ય વિષે શ્રદ્ધા હોય તો એક જ વિષયનાં બે લખાણોમાંથી પાછલાને તે પ્રમાણભૂત માને.

હરિજનબંધુ, ૩૦-૪-'૩૩

— ગાંધીજી

૧. બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર

[૧૮૮૬માં સુધારવામાં આવેલા ૧૮૮૫ના કાયદા ૩ પ્રમાણે “મજૂરો, આરબો, મલાયાના લોકો અને તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનો”ને નાગરિકતાના હકોથી તેમ જ સ્થાવર મિલકત રાખવાના હકથી વંચિત રાખવામાં આવ્યા હતા. હિંદીઓને આ કાયદો લાગુ પડી શકે કે કેમ તે બાબતમાં ટ્રાન્સવાલની સરકાર તથા શાહી સરકાર વચ્ચે મતભેદ હતો. ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના મુખ્ય ન્યાયાધીશને આ બાબતની લવાઈ સોંપવામાં આવી. તેમણે નક્કી કર્યું કે હિંદના અને બીજા એશિયાઈ વેપારીઓ સાથેના વહેવારમાં આ કાયદો લાગુ પાડવાનો ટ્રાન્સવાલ સરકારને અધિકાર હતો અને તે લાગુ પાડવાની તેની ફરજ હતી. પરંતુ જ્યારે એવા લોકો તરફથી વાંધો ઉઠાવવામાં આવે કે તેમની સાથે કરવામાં આવતો વર્તાવ કાયદાની જોગવાઈ પ્રમાણેનો નથી ત્યારે અદાલતો પાસે કાયદાનો અર્થ કરાવવામાં આવે. નીચેનો પત્ર ત્યાર યછી ઉપસ્થિત થયેલી ઘટનાઓના સંબંધમાં છે.]

પ્રિટોરિયા,
ફેબ્રુઆરી ૨૮, ૧૮૮૮

પ્રતિ
સમ્રાજીના એજન્ટ,
પ્રિટોરિયા
સાહેબ,

અમે નીચે સહી કરનાર પ્રિટોરિયા અને જોહાનિસબર્ગના બ્રિટિશ હિંદી પ્રજાજનો, ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદી સમાજના પ્રતિનિધિઓ તરીકે નમ્રતાપૂર્વક વડી સરકારનું ધ્યાન ખેંચવા માગીએ છીએ કે વડી સરકારની સૂચના મુજબ અમે ૧૮૮૬માં સુધારવામાં આવેલા ૧૮૮૫ના કાયદા ૩ની વ્યાખ્યા કરાવવા માટે દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની વડી અદાલતમાં^૧ પગલાં લેવા માગીએ છીએ. આ વ્યાખ્યા બ્લૂમફોન્ટીનના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ડ. વિલિયર્સના નિર્ણયની શરતો અનુસાર^૨ કરાવવામાં આવશે. આમ કરવાનો હેતુ બ્રિટિશ હિંદી પ્રજાજનોને આ રાજ્યનાં શહેરો અને ગામોમાં વેપાર કરવાનો હક છે કે નહીં એ બાબતનો નિર્ણય કરાવવાનો છે.

વડી સરકારે આ બાબતમાં અમારા તરફથી છેવટ લગીની કાર્યવાહી ન કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે તે માટે અમે દિલગીરી વ્યક્ત કર્યા વિના રહી શકતા નથી. કારણ કે અમે આશા રાખી

૧. તેયબ હાજી મહમ્મદ વિરુદ્ધ ડો. વિલેમ જોહાનિસ લીડસ રાજ્યમંત્રી દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકનો આ પરીક્ષણાત્મક દાવો તે જ દિવસે દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. છેવટે ૧૮૯૮ના ઓગસ્ટની ૮મી તારીખે એનો ચુકાદો હિંદીઓ વિરુદ્ધ આવ્યો હતો.

૨. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૧૩૨, ૧૪૩.

હતી કે વડી સરકારે અમારો આ કેસ લવાદને સોંપ્યો હોવાથી વડી સરકાર જ છેવટ સુધી એનું ધ્યાન રાખશે.^૧

આપના વગેરે,
(સહી) તેંચબ હાજી ખાન મહમદ
હાજી હબીબ હાજી દાદા
મહમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કં.
એમ. એચ. યુસબ

[મૂળ અંગ્રેજી]

દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકતા માનનીય હાઈ કમિશનર તરફથી સમ્રાજીના મુખ્ય સાંસ્થાનિક સચિવને લંડન ખાતે મોકલેલા ખાનગી ખરીતા સાથેનો પત્ર તા. ૯-૩-૧૯૯૮.
કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ સી. ઓ. ૪૧૭, ભાગ-૨૪૩.

૨. સોમનાથ મહારાજનો મુકદ્દમો

[૧૯૯૭ના વેપારી પરવાનાના કાયદા પ્રમાણે નાતાલની નગર પરિષદ અને ટાઉન બોર્ડને વેપારીઓને પરવાના આપવા માટે, પરવાના અધિકારી નીમવાનો, તેમના નિર્ણય વિરુદ્ધની અપીલો સાંભળવાનો, તેમ જ એમણે પોતે બહાલ રાખેલા નિર્ણયોની સામેની અપીલો પણ સાંભળવાનો હક આપવામાં આવ્યો હતો. સોમનાથ મહારાજનો મુકદ્દમો કે જેમાં પાછળની અપીલમાં ગાંધીજી ઊભા રહ્યા હતા તેને લગતો ડરબન નગર પરિષદના કામકાજનો અહેવાલ નીચે આપવામાં આવ્યો છે. ગાંધીજીએ ૧૯૯૮ની ૩૧મી ડિસેમ્બરે સંસ્થાન ખાતાના પ્રધાન શ્રી જ્ઞેસેફ ચેમ્બરલેનને કરેલી અરજીમાં આ અહેવાલ પરિશિષ્ટ તરીકે મૂક્યો હતો. ‘સોમનાથ વિરુદ્ધ ડરબન કોર્પોરેશન’ મુકદ્દમાં નગર પરિષદે આપેલો વિરુદ્ધનો નિર્ણય નાતાલની વરિષ્ઠ અદાલતે ૧૯૯૮ની ૩૦મી માર્ચે તેનું કામ યોગ્ય રીતે ચલાવવામાં નથી આવ્યું એવું કારણ આપીને રદ કર્યો હતો. ત્યાર પછીની અપીલમાં છઠ્ઠી જૂને (આનો અહેવાલ ૭-૬-૧૯૯૮ના ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝરમાં આવ્યો છે.) નગર પરિષદે, પરવાના અધિકારીએ જે કારણથી સોમનાથ મહારાજને પરવાનો આપવાની ના પાડી હતી તે મંજૂર રાખ્યું હતું—“કારણ કે જે જાતનો વેપાર તે કરતા હતા તેની એ શહેર અને કસબામાં પૂરી જોગવાઈ હતી.”]

પ્રાથમિક સુનાવણી

મિ. સી. એ. દ આર. લોબિસ્ટર અરજદાર તરફથી ઊભા રહ્યા હતા. અને તેમણે કહ્યું કે, જે જગ્યાએ તેમના અસીલ કામ કરવા માગે છે તે જગ્યા સ્વચ્છતા નિરીક્ષકના અહેવાલ પ્રમાણે ઘણી સંતોષકારક છે અને સારો ધંધો કરવા માટે તેમના અસીલ પાસે પૂરતી મૂડી છે. અરજદાર એક સમર્થ વેપારી છે.

૧. તેમની મુદ્દાકાતમાં તેમ જ ૧૮ મે ૧૯૯૭ના પત્રમાં (ન્યૂઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૪૧) ગાંધીજીએ વિનંતી કરી હતી કે આ પરીક્ષણાત્મક દાવાનો ખર્ચ બ્રિટિશ સરકારે ઉઠાવવો જોઈએ, પણ આ વિનંતીને સ્વીકારવામાં આવી નહોતી.

મિ. કોલિન્સ — આપણી પાસે પરવાના અધિકારીઓનાં કારણો આવ્યાં છે?

નગરપતિ — ના.

મિ. ટેલર — હું નથી માનતો કે પરવાના અધિકારીએ કારણો આપવાં જોઈએ, સિવાય કે પરિપદના સભ્યોના મોટા ભાગે તેમ કરવાની વિનંતી કરી હોય. આપણે તો અત્યારે એ જ નક્કી કરવાનું છે કે આપણે પરવાના અધિકારીનો નિર્ણય મંજૂર રાખવો છે કે નહીં. હું ઠરાવ મૂકું છું કે આપણે મંજૂર રાખવો.

મિ. હેનવૂડે ઠરાવને ટેકો આપ્યો.

મિ. કોલિન્સે સુધારાનો ઠરાવ મૂક્યો કે, પરવાના અધિકારીને પોતાનાં કારણો આપવા વિનંતી કરવી.

મિ. એલિસ બ્રાઉને ટેકો આપ્યો અને કહ્યું કે કારણો મેળવવાનું વધારે સંતોષકારક થઈ પડશે.

સુધારો ચાર વિરુદ્ધ ત્રણ મતે ઊડી ગયો.

મિ. કોલિન્સે કહ્યું કે આથી એક પ્રણાલિકા ઊભી થાય છે, અને મને લાગે છે કે આપણે એક અનિચ્છનીય પ્રણાલિકા પાડી રહ્યા છીએ. અલબત્ત, એક દાવામાં જે થયું તે બધામાં જ થવું જોઈએ. એટલે આ સંજોગો હેઠળ મને ઠરાવની વિરુદ્ધ મત આપવાની ફરજ પડે છે.

નગરપતિએ કહ્યું કે પરિપદે બહુમતીથી નક્કી કર્યું છે કે પરવાના અધિકારીને કારણો ન પૂછવાં.

ત્યાર પછી મૂળ ઠરાવ પર મતગણતરી થઈ, તે પસાર થયો અને એ મુજબ પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને બહાલ રાખવામાં આવ્યો.

[માર્ચ ૨, ૧૮૯૮]^૧

પાછળથી થયેલી અપીલ

સોમનાથ મહારાજ નામના એક હિંદીએ નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના ઉમંગેની રોડ પર આવેલા મકાનમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો ન મળ્યો તેની સામે અપીલ કરી હતી.

મિ. ગાંધી જ્યાં અરજદાર અને મકાનમાલિકો તરફથી ઊભા રહ્યા હતા તેમણે કહ્યું કે પરવાના અધિકારીએ પરવાનો આપવાની ના પાડી તેનાં કારણો આપવા મેં ટાઉન ક્લાર્કને લખ્યું હતું. પરંતુ મને કહેવામાં આવ્યું કે કારણો આપી શકાશે નહીં.

નગરપતિના એક સવાલના જવાબમાં મિ. ગાંધીએ કહ્યું કે એ મિલકતના માલિકો નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના ટ્રસ્ટીઓ છે.

ફરીથી દલીલો શરૂ કરતાં મિ. ગાંધીએ કહ્યું કે મેં ટાઉન ક્લાર્ક પાસે એ નોંધના કાગળોની નકલ પણ માગી હતી, પરંતુ મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે એ મળી શકશે નહીં. મારો દાવો એવો છે કે કાયદા અનુસાર મને તે મળવી જોઈએ. કારણ કે અપીલના દાવાના કામકાજ અંગેના

૧. ૩૭ માર્ચ ૧૮૯૮ના ધિ નાતાલ પબ્લિકાશનમાં આવ્યું છે કે આ અપીલની સુનાવણી આગલે દિવસે થઈ હતી.

સામાન્ય કાયદાઓ આ ટ્રિબ્યુનલને પણ લાગુ પડે છે. અને કારણો મેળવવાનો પણ મને હક છે. કાયદામાં એવું કશું જ નથી કે જેથી કાર્યવાહીના સામાન્ય નિયમોને ઉલટાવવા પડે. કાયદાના અગિયારમા ખંડમાં એ કાયદા મુજબ ઘડવામાં આવેલા નિયમો આપવામાં આવ્યા છે. પણ એ નિયમો બંધારણ પ્રમાણેના છે કે કેમ તેની મને ખબર નથી. હું આ ધારો વાંચી સંભળાવવા માગતો નથી. કારણ કે મને લાગે છે કે જે અપીલ કરવાનો હક આપવામાં આવે તો એ માટેના સામાન્ય કાયદા પ્રમાણે જ એ અપીલોનું કામકાજ ચાલવું જોઈએ. આ તો સામાન્ય સમજની વાત છે. જે એમ ન હોય તો તો એનો અર્થ એવો થાય કે કાયદાઓ પ્રજાજનને એક હાથે અધિકાર આપીને બીજે હાથે લઈ લીધો. કારણ કે જે એ નગર પરિષદને અપીલ કરે અને એને એ વાતની ખબર ન હોય કે શા માટે એને પરવાનો આપવામાં ન આવ્યો અને એને અરજીની નોંધ પણ મળી શકે નહીં તો પછી ખરેખર તો એને અપીલનો હક જ ન મળ્યો કહેવાય. જે એને અપીલ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હોય તો કામકાજની પૂરી નોંધ મેળવવાનો એને ચોક્કસ હક હોવો જ જોઈએ; અને જે તેવી પરવાનગી ન આપવામાં આવી હોય તો પછી એ એક પરદેશી છે. શું આ પરિષદ એવો નિર્ણય કરવા માગે છે કે જે માણસની પોતાની મોટી મિલકત જોખમમાં હોય તે માણસ પ્રજાજન નથી? એને કહેવામાં આવ્યું: “તમે અહીં આવી શકો છો. અને જે કહેવું હોય તે કહી શકો છો; પણ તે દાવાની વિગતો જાણ્યા વગર” અને તે આપની સમક્ષ એ રીતે આવ્યો છે. પણ જે કોઈ કારણો હોય તો એ જાણીને તેને નવાઈ જ લાગવાની અને સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો જે કોઈ અહેવાલ હોય તો પણ એ માણસ અહીં એ પહેલી વખત જ જાણવાનો. હું એ કહેવા માગું છું કે પરિષદના કામકાજની નોંધની નકલ મેળવવાનો અપીલ કરનારને હક છે અને કારણો મેળવવાનો પણ હક છે અને જે એવા હક ન હોય તો પછી તેને અપીલનો અધિકાર જ નથી મળતો. મારો અસીલ એક નાગરિક છે અને એ રીતે પરિષદ તરફથી એક નાગરિકને મળવા જોઈતા માનનો હકદાર છે. તેને બદલે લગભગ આખી સુધરાઈનું તંત્ર તેની સામે થયું, એને પરવાનો ન મળ્યો તેનાં કારણોનું એને અનુમાન જ કરવું પડ્યું, અને પરિષદ પાસે આવવું પડ્યું અને શક્ય છે કે પુષ્કળ પૈસા ખરચ્યા પછી કદાચ એને એમ જ કહેવામાં આવે કે પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને મંજૂર રાખવામાં આવે છે. શું બ્રિટિશ બંધારણ મુજબ આને અપીલ કહેવાય?

મિ. ઈવાન્સ—આ અરજદાર પાસે પહેલાં પરવાનો હતો?

નગરપતિ—સંસ્થાનના બીજા ભાગમાં એ એક દુકાન ચલાવતો હતો, પણ ડરબનમાં તે ત્રણ જ મહિનાથી આવ્યો છે.

મિસ્ટર કોલિન્સે કહ્યું કે મિ. ગાંધી એક કાનૂની મુદ્દા અંગે આપણો નિર્ણય માગે છે. આ અદાલત કાયદાના જાણકારોની અદાલત નથી, એટલે મને ખાતરી નથી કે આપણે આપણા કાયદાના સલાહકારને પૂછ્યા વગર જવાબ આપી શકીએ કે નહીં. કાયદા પ્રમાણે તો પરિષદ પરવાના અધિકારી પાસે લેખિત કારણો માગી શકે. પણ મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે આ બાબતનો કાયદો મને પસંદ નથી. કારણ કે મારા મત મુજબ એમાં ખરો ન્યાય જળવાતો નથી. ગમે તેમ, પણ કાયદાનું પાલન તો કરવું જ જોઈએ. પરંતુ કાયદામાં જ તેનો ઉપાય છે જે વડે મને જે અન્યાય લાગે છે તેને પરિષદ સુધારી

શકે. આપણને પરવાના અધિકારી પાસેથી લેખિત કારણો માગવાનો અને પછી અરજદારને એમનો જવાબ આપવાની તક આપવા માટે બેઠક મુલતવી રાખવાનો અધિકાર છે. મને લાગે છે કે એ પ્રમાણે કરવું જોઈએ અને તેથી હું ઠરાવ મૂકું છું કે પરવાના અધિકારીને તેમનાં કારણ રજૂ કરવા માટે કહેવું.

મિ. ચેલિનરે ઠરાવને ટેકો આપ્યો.

મિ. ઈવાન્સે કહ્યું કે પરવાના અધિકારીનાં કારણો જાણવાનો પરિપદને ખાસ અધિકાર છે. તેથી મને લાગે છે કે આપણને તે લેખિત મળવાં જોઈએ.

મિ. એલિસ બ્રાઉન—હા, તે સભ્યોમાં ફેરવવાં જોઈએ.

મિ. ક્વાર્કે ઠરાવ મૂક્યો કે તેમણે બધાં કારણો જોવા માટે પાંચ મિનિટ માટે નગરપતિના ઓરડામાં જવું.

મિ. કોલિન્સે ઠરાવને ટેકો આપ્યો અને ટીકા કરી કે મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું છે કે ન્યાય આંધળો છે, પણ એનું આવું જોરદાર ઉદાહરણ કદી જોયું નહોતું. પરિપદના કેટલાક સભ્યો પરવાનો શા માટે નહોતો આપવામાં આવ્યો તે જાણ્યા સિવાય એ બાબત પર મત આપવા તૈયાર થયા હતા.

મિ. ટેલર મિ. કોલિન્સ સાથે સંમત થયા કે ન્યાય આંધળો છે પણ તેઓએ કહ્યું કે પરિપદમાં કેટલાક એવા સભ્યો છે કે જેઓ કાગળની ચબરખી સામે જોયા વગર પરવાના અધિકારીનાં કારણો જાણી શકે. હું દિલગીર છું કે અહીં એવા માણસો હાજર છે જેઓ એટલા અજ્ઞાની છે કે તે જાણી શકતા નથી.

ઠરાવ પસાર થયો અને પરિપદના સભ્યો ઊઠ્યા.

પરિપદના ઓરડામાં પાછા આવ્યા બાદ

મિ. ગાંધી : મેં ઊભા કરેલા મુદ્દાઓ બાબત હું નિર્ણય માગું છું.

નગરપતિ—પરિપદ તમારી વિરુદ્ધ છે.

મિ. ગાંધીએ કહ્યું કે મારા અસીલનો જે કોઈ વાંક હોય તો તે એટલો જ કે એની ચામડી ઘઉંવણી છે અને આ પહેલાં ડરબનમાં એની પાસે કદી પરવાનો નહોતો. મને કહેવામાં આવ્યું છે કે અરજદારો પાસે વ્યાપાર અંગેની સારી યોગ્યતા હોય કે ન હોય તોપણ પરિપદ એવા પરવાના માટેની કોઈ પણ અરજનો અસ્વીકાર જ કરવાની છે. જે એ સારું હોય તો એ અન્યાય છે. અને જે એક માણસને માત્ર તેની ચામડી ઘઉંવણી હોવાને કારણે જ પરવાનો ન મળવાનો હોય તો એવા નિર્ણયમાં અન્યાયની ગંધ છે અને એ અંગ્રેજોની પ્રણાલીથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. કાયદામાં એવું કશું જ નથી કે જેથી માણસોને તેમની રાષ્ટ્રીયતાના આધાર પર પરવાનાની ના પાડવાનું આવશ્યક થઈ પડે. ગભરાટના સમયમાં જે કંઈ કહેવાયું હોય તેથી ટ્રિબ્યુનલે દોરવાવું જોઈએ નહીં, પરંતુ સ્વ. વડા પ્રધાનના શબ્દોમાંથી માર્ગદર્શન મેળવવું જોઈએ. એમણે કહ્યું હતું કે એ ધ્યાનમાં રખાવું જોઈએ કે નગર પરિપદને એક રાક્ષસ જેટલી શક્તિ આપવામાં આવી હતી પરંતુ તેણે સાવધાની રાખવાની છે કે તે એ શક્તિ રાક્ષસની રીતે ન વાપરે. આ અરજદારે મૂઈ નદી પર છ વરસ દુકાન ચલાવી હતી. તે સંપૂર્ણપણે પ્રતિષ્ઠિત

માણસ છે અને તેની પ્રામાણિકતા તેમ જ વેપારી કુનેહ બાબત નાતાલની ચાર યુરોપિયન પેઢીઓએ ખાતરી આપી છે. હું આશા રાખું છું કે પરિપદ પરવાનો આપશે.

મિ. ટેલરે ઠરાવ મૂક્યો કે પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને બહાલી આપવી.

મિ. ક્વાર્કે ઠરાવને ટેકો આપ્યો. ઠરાવ વિના વિરોધે પસાર થયો.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૩-૩-૧૮૯૮

૩. દંડ પાછો મેળવવા માટેની અરજી^૧

૫૩એ, ફીલ્ડ સ્ટ્રીટ,

ડરબન

માર્ચ ૯, ૧૮૯૮

ટાઉન ક્વાર્ક,

ડરબન

સાહેબ,

નૂસા જના અને બીજા કેટલાક લોકો જેમની પાસે ખાલી જગ્યા પર બેસીને વેચાણ કરવાનો સરકારી પરવાનો છે અને જેઓ બંદર પાસે ખુલ્લી જગ્યામાં ડબલ રોટી વગેરે વેચે છે તેમના પર ભોજનાલય ચલાવવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેમનો દરેકનો એક પાઉન્ડ દંડ કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ ડાયર વિરુદ્ધ મૂસાના મુકદ્દમા પ્રમાણે આ મુકદ્દમામાં મેનિ-સ્ટ્રેટ્ટે આપેલો નિર્ણય ખોટો ઠરશે. ડાયર વિરુદ્ધ મૂસાના મુકદ્દમાની અપીલનો ચુકાદો ઉપરોક્ત મુકદ્દમાનો નિકાલ થયા પછી આવ્યો હતો. આ સંજોગો હેઠળ નગર પરિપદ આ માણસોએ ભરેલા દંડની રકમ પાછી વાળવાની કૃપા કરશે?

આપનો વિશ્વાસુ

મો. ક. ગાંધી

[તા. ક.]

વરિષ્ઠ અદાલતે ચુકાદો રદ કર્યો છે એટલે મૂસાને થયેલો પાંચ શિલિંગનો દંડ કે જે ઓણે ભરી દીધો છે તે પણ હું પાછો માગી શકું?

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ડરબન ટાઉન કાઉન્સિલ રેકર્ડ્ઝ; પત્ર નં. ૨૩૫૯૬, ભાગ ૧૩૪.

૪. જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રેને માનપત્ર

[આ માનપત્ર ગાંધીજીનું લખેલું છે અને ૧૮મી માર્ચ ૧૮૯૮ને દિવસે ડરબનના હિન્દી-ઓની સભામાં શ્રી જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રેને અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. ઓની નીચે સહી કરનારાઓમાં ગાંધીજી પણ હતા.]

[માર્ચ ૧૮, ૧૮૯૮ની પહેલાં]

શ્રી જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રે,

ડરબન

પ્રિય શ્રી ગોડફ્રે,

અમે નીચે સહી કરનાર હિંદીઓ સંસ્થાનની તાજેતરની સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં તમે મેળવેલી ફતેહ બદલ તમને આથી અભિનંદન આપીએ છીએ. આ બનાવ હિંદી કોમ માટે ઘણો મહત્વનો છે કારણ કે આ સંસ્થાનમાં આ પરીક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરનાર અને સફળતા મેળવનાર તમે પ્રથમ હિંદી છો. આ પહેલાં તમે નાપાસ થયેલા તે બાબત અમારા મનથી તમારી પ્રશંસા કરનારી છે કારણ કે ઓથી એ દેખાઈ આવે છે કે તમે મુશ્કેલીઓ અને નિષ્ફળતાઓનો સામનો કરીને ખંતપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યા કર્યો. નિષ્ફળતાઓ અને મુશ્કેલીઓ તો વિજય પ્રાપ્ત કરવાનાં પગથિયાં છે. અમે અહીંયાં એ વાતનો ઉલ્લેખ કરવાનો ભૂલી શકીએ નહીં કે તમને તમારો અભ્યાસ ચાલુ રાખવાની તક આપવા માટે શ્રી સુભાન ગોડફ્રે હિંદી પ્રજાના ધન્યવાદને પાત્ર છે. સંસ્થાનનાં બીજાં હિંદી માબાપોને તેમણે ખરેખર દાખલો બેસાડ્યો છે કે પોતાનાં બાળકોને કેળવણી આપવા માટે પિતાએ શું કરવું જોઈએ, જેમ તમે એ બતાવી આપ્યું છે કે આ સંસ્થાનમાં એક હિંદી તરુણ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં જે તક મળે તો શું કરી શકે. એમનાં બાળકોને કેળવવાની આ વિશાળ દૃષ્ટિનો વધારે ધ્યાન ખેંચતો બનાવ તો એ હકીકતમાં રહેલો છે કે તેમણે તમારા સૌથી મોટા ભાઈને તબીબી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા ગ્વાસગો મોકલ્યા. અમને એ જાણીને આનંદ થાય છે કે તમારી મહત્વાકાંક્ષા સિવિલ સર્વિસ પરીક્ષા સાથે સમાપ્ત થતી નથી પરંતુ તમે તમારો અભ્યાસ હજી ઘણો આગળ વધારવા ઈચ્છો છો. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે ઈશ્વર તમને તમારી ઈચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે તંદુરસ્તી અને દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષે અને આશા રાખીએ છીએ કે તમારાં ખંત અને ઉદ્યમનો આ સંસ્થાનમાં બીજા તરુણ હિંદીઓ દાખલો લેશે; અને તમે મેળવેલી સફળતા એમને પ્રોત્સાહન આપનારી નીવડશે.

તમારા સાચા શુભચિતકો અને મિત્રો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝર, ૧૯-૩-૧૮૯૮

૫. જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રેને પત્ર

[ડરબન,]

[માર્ચ ૧૮, ૧૮૯૮ પહેલાં]

પ્રિય શ્રી ગોડફ્રે,

સંસ્થાનની સિવિલ સર્વિસ પરીક્ષા પસાર કરનાર પહેલા લિટી તરીકે તમને માનપત્ર અર્પણ કરવાનો કેટલાક લિટીઓએ નિર્ણય કર્યો છે. એમાં તમારા મિત્રો અને લિતચિતકોનો સમાવેશ થાય છે. મને ખાતરી છે કે આવતા શુક્રવારે, આ મહિનાની ૧૮મી તારીખે, સાંજના પોણા આઠ વાગ્યે, ગ્રે સ્ટ્રીટ પરના કોંગ્રેસ હોલમાં, માનપત્ર સ્વીકારવાનું આ આમંત્રણ તમે સ્વીકારશો.

તમારી જાણ માટે આ સાથે માનપત્રની પ્રૂફ-નકલ મોકલતાં મને આનંદ થાય છે.

આપનો,

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરની ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી. એસ. એન. ૨૭૩૦.

૬. એક હિસાબની નોંધ

માર્ચ ૨૫, ૧૮૯૮

ધિ નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ

મિ. મો. ક. ગાંધીને ૩૧મી ડિસેમ્બર સુધીના

તા.

વિગત

પા.શિ.પે.

તા. ૨૫-૪-૯૭

પ્રાર્થનાપત્રના રજિસ્ટ્રેશન માટે ટપાલની ટિકિટો માટે ચેક

૨-૨-૪

તા. ૩૦-૧૨-૯૭

કરારનામું રદ કર્યું તે બાબતનું પિચરનું બિલ ચૂકતે કર્યું.

૦-૯-૬

તા. ૨-૧૦-૯૭

પ્રાર્થનાપત્ર માટે ટપાલની ટિકિટો

૦-૧૪-૦

તા. ૧૬-૧૦-૯૭

ટપાલની ટિકિટ નાજરને પત્ર^૧

૦-૦-૬^૧

તા. ૬-૧૨-૯૭

બે ચીમની

૦-૨-૦

તા. ૯-૧૨-૯૭

ફરીદની મિલકત બાબત બેન્ક ઓફ આફ્રિકાને ચેક

૩૦૦-૦-૦

બાકી લેણા

૩૦૩-૮-૪^૧

અંગ્રેજી ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી. એસ. એન. ૨૭૨૩.

૧. મનસુખલાલ હીરાલાલ નાજર (૧૮૬૨-૧૯૦૬), જેઓ ગાંધીજીને તેમના દક્ષિણ આફ્રિકાના કામમાં મદદ કરતા હતા. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૪.

૭. પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમા પરની નોંધો

[આ અને આ પછીની સામગ્રીમાં તૈયબ હાજી ખાન મહમ્મદ તરફથી પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમામાં ઊભા રહેલા વકીલને મદદ કરવા માટે ગાંધીજીએ તૈયાર કરેલી કાયદાની નોંધોનો સમાવેશ થાય છે.]

[એપ્રિલ ૪, ૧૮૯૮ પહેલાં]^૧

હું પ્રિટોરિયામાં હતો ત્યારે સરકારી વકીલે જે મત દર્શાવ્યો તેના પ્રત્યે માન હોવા છતાં હું નિવેદન કરું છું કે જે હિંદીઓને આ કાયદો લાગુ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તેઓ કાયદાની પહેલી કલમ^૨ મુજબ એની નીચે આવતા નથી.

એ કલમ આ પ્રમાણે છે: “આ કાયદો એવા માણસોને લાગુ પડશે કે જેઓ એશિયાની કોઈ આદિવાસી જાતિના હોય. આની અંદર કહેવાતા કુલીઓ, આરબો, મલાયાના લોકો તથા તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનોનો સમાવેશ થાય છે.”

હું માનું છું કે જ્યાં કાયદાની અંદર જ શબ્દોની વ્યાખ્યા આવી ન જતી હોય ત્યાં, અદાલત કલમના જુદા જુદા શબ્દોના તે જ અર્થ સ્વીકારશે જે કોઈ આધારભૂત ગ્રંથ, જેવો કે શબ્દકોશમાં આપેલા હશે. સાધારણ માણસોએ અજ્ઞાન અથવા પૂર્વગ્રહને કારણે જે અર્થ કર્યો હશે તે નહીં સ્વીકારે.

જે એમ હોય તો “એશિયાની આદિવાસી જાતિ” એ શબ્દોનો અર્થ તો કોઈ ઐતિહાસિક ગ્રંથમાં જોવાથી જ મળે. હંટરના^૩ ઇન્ડિયન એમ્પાયર [હિન્દુસ્તાનનું સામ્રાજ્ય] ગ્રંથના ત્રીજા અને ચોથા પ્રકરણમાં નજર નાખવાથી તરત જ જણાઈ આવશે કે કોણ આદિવાસી છે તે કોણ નથી. આ બાબત એટલી સ્પષ્ટતાથી વ્યક્ત કરવામાં આવી છે કે જે વચ્ચેનો તફાવત જાણવામાં જરાકે ભૂલ થઈ શકે નહીં. આ પુસ્તકમાંથી તરત જણાઈ આવશે કે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ ઈન્ડોર્નમનિક કુળના અથવા વધારે યોગ્ય શબ્દ વાપરીએ તો આર્યન કુળના છે. મને એવી કોઈ અધિકારી વ્યક્તિની ખબર નથી કે જેણે આ મતનો વિરોધ કર્યો હોય. મોરિસ અને મેક્સમૂલરનાં પુસ્તકો જે પ્રિટોરિયામાં સહેલાઈથી મળી શકે એમ છે તેમાં પણ આ મતનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે અને જે આ શબ્દોનો આ અર્થ સ્વીકારવામાં ન આવે તો મને ખબર નથી કે બીજા કયો અર્થ કરવો.

“ગ્રીન બુક્સ”^૪ જેવાથી જણાશે કે સર હરક્યૂલિસ રોબિન્સન પણ (નામ વિશે મને ખાતરી નથી) આપણે જે કલમનું વિવેચન કરીએ છીએ તેમાંથી હિંદી વેપારીઓને લગભગ આવાં જ કારણોસર બાદ રાખે છે. અને જે પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાંના હિંદીઓ “એશિયાની આદિવાસી

૧. જુઓ આના પછીની નોંધોનો છેલ્લો ફકરો.

૨. ૧૮૮૫નો કાયદો નં. ૩ જે ૧૮૮૬માં સુધારવામાં આવ્યો હતો.

૩. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટર (૧૮૪૦થી ૧૯૦૦) કે જે હિન્દુસ્તાનની બાબતો વિશે આધારભૂત માહિતી ધરાવતા હતા અને બ્રિટિશ કમિટીના અગ્રગણ્ય સભ્ય હતા. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૬.

૪. ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં હાંસિયામાં નીચે પ્રમાણે નોંધ કરવામાં આવી છે. “ગ્રીન બુક્ નં. ૧. ૧૮૯૪, પા. ૨૮, ફકરા ૭ અને ૮, તથા પા. ૩૬ પણ.”

જાતિઓ” એ શબ્દો હેઠળ આવી જતા ન હોય તો પછી તેમની ગણતરી કુલીઓ, આરબો, મલાયાના લોકો કે તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનોમાં તો ન જ થઈ શકે.

તેઓ કુલીઓ છે કે આરબો છે? જે પુસ્તકો અને ખરીતાઓ ઉપર ભરોસો રાખવામાં આવે તો તેમને એ બે વર્ગમાંથી એકમાં મૂકી શકાય નહીં. અહીં વધારામાં એ પણ જણાવવું જોઈએ કે જે ખરેખર આ કાયદો હિંદીઓને લાગુ પાડવાનો ઈરાદો હોત તો પછી કાયદામાં એ જ શબ્દ મૂકીને એવું સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવ્યું હોત. અને જે એ બાબત સંદિગ્ધ રાખવામાં આવી છે તો પછી તેનો અર્થ હિંદીઓની તરફેણમાં થવો જોઈએ કારણ કે આ કાયદો એક પ્રતિબંધક કાયદો છે. ફરી પાછો “કુલી” શબ્દનો વિચાર કરીએ તો વેબ્સ્ટરના શબ્દકોશમાં એનો અર્થ પૂર્વ હિંદનો સામાન ઊંચકનારો અથવા ભાર વહેનારો મજૂર, ખાસ કરીને હિંદ, ચીન વગેરે દેશોમાંથી બીજા કોઈ દેશમાં લઈ જવામાં આવેલો મજૂર: એવો આપવામાં આવ્યો છે અને નાતાલના કાયદાઓએ તેમ જ બીજા અધિકારી લોકોએ પણ એ શબ્દનો બરોબર આ જ અર્થ કર્યો છે. વિન્ડન વિરુદ્ધ ધિ લેડીસ્મિથ લોકલબોર્ડ મુકદ્દમામાં ફેસલો આપતાં સર વોલ્ટર રેંગે આ પ્રશ્નનો પૂરતો વિચાર કર્યો છે. આ મુકદ્દમાના પૂરા અહેવાલની નકલ આ સાથે જોડવામાં આવી છે. જુઓ પા. ૧૦, ૧૧, ૧૨.^૧

અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાંના હિંદીઓ આરબો નથી એ વાતનું સમર્થન કરવા માટે કોઈ પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી. તેઓ કદી અરબસ્તાનના હતા જ નહીં. અને હિંદુસ્તાનના મુસ્લિમો જેમને લોકો ભૂલથી આરબ કહે છે તેઓ તો હિંદુ ધર્મમાંથી ધર્માન્તર કરીને મુસલમાન થયેલા છે. એ હકીકતથી હિંદી આરબ નથી બની જતો, જેમ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જનાર ચીનો યુરોપિયન નથી બની જતો.

કાયદામાં “કહેવાતા” શબ્દ “કુલીઓ” શબ્દની પહેલાં મૂકવામાં આવ્યો છે: હું નથી ધારતો કે એને લીધે ઉપર જે કહેવાયું છે તેની મતલબ બદલાઈ જાય છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી એસ. એન. ૩૭૦૫.

પરિશિષ્ટ

સર વોલ્ટર રેંગનો ચુકાદો

મિ. જસ્ટિસ રેંગ:— મને લાગે છે કે અદાલતની સમક્ષ નિર્ણય માટે સીધો મૂકવામાં આવેલો મહત્વનો પ્રશ્ન એ છે કે ૧૮૬૮ના કાયદા નં. ૧૫ના અર્થ પ્રમાણે મિસિસ વિન્ડન ‘બિનગોરી વ્યક્તિ’ છે કે નહીં.^૨ મને લાગે છે કે મારા વિદ્વાન મિત્રો

૧. સામેલ કરેલી જે નકલનો ઉલ્લેખ છે તે પ્રાપ્ત થઈ શકી નથી, પરંતુ તા. ૨૩મી માર્ચ ૧૮૯૬ના નાતાલ લો રિપોર્ટ્સ નં. ૧૭માંથી લીધેલો સર વોલ્ટર રેંગનો ફેસલો નોંધના પરિશિષ્ટરૂપે આપવામાં આવ્યો છે.

૨. આ કિસ્સો ગેરકાયદેસર ગિરફતારીનો હતો કે જેમાં વાદી, એક હિંદુસ્તાની ખ્રિસ્તી બાઈ મિસિસ વિન્ડને ૨૦૦ પાઉન્ડની નુકસાનીનો દાવો કર્યો હતો કારણ કે એક રાત્રે ત્યાંના દેશી સિપાઈએ તેમને પાસ બતાવવા કહ્યું હતું અને પછી તેમને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રશ્ન એ બોલો થયો કે કાયદાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તે બિનગોરી વ્યક્તિ છે કે કેમ. જજે મિસિસ વિન્ડનેને બોદી ગિરફતારીના બદલા તરીકે ૨૦ પાઉન્ડ અપાવ્યાં.

આ મુદ્દાનો નિર્ણય આપતાં સંકોચ કરે છે એટલે મારે જે કહેવાનું છે તેને માત્ર મારો જ અભિપ્રાય ગણવો જોઈએ.

હું ચોક્કસપણે એવો અભિપ્રાય ધરાવું છું કે વાદીને આ કાયદાના અર્થ અનુસાર નીચેનાં કારણોસર 'બિનગોરી વ્યક્તિ' કહી શકાય નહીં.

૧૮૬૯ના કાયદા નં. ૧૫ની બીજી કલમ હેઠળ જે કોઈ 'બિનગોરી વ્યક્તિ' પરદેશમાં રખડતી જોવામાં આવે અને પોતાને વિશે સંતોષકારક ખુલાસો આપી શકે નહીં તે શિક્ષાને પાત્ર છે. પાંચમી કલમમાં 'બિનગોરી વ્યક્તિ' એ શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે એમાં બીજાઓ સાથે 'કુલીઓ'નો પણ સમાવેશ થાય છે. ૧૮૬૯નો એ કાયદો પસાર થયો તે પહેલાં હિંદી વસાહતીઓને લગતા અનેક કાયદાઓ અસ્તિત્વમાં હતા. એ કાયદાઓની અને ત્યાર પછીના કાયદાઓની પ્રસ્તાવના જોવાથી આપણને લાગે છે કે આ કાયદાઓ હેઠળ 'કુલી' શબ્દ એવા માણસોને લાગુ પાડી શકાય કે જેમને જાહેર ખર્ચે અથવા ખાનગી વ્યક્તિઓ દ્વારા પોતાના ખર્ચે ખાસ પ્રકારની સેવા માટે હિંદુસ્તાનમાંથી આ સંસ્થાનોમાં આણવામાં આવ્યા હોય. ત્યાર પછી ૧૮૭૦નો 'કુલી એકીકરણ કાયદો' આવ્યો કે જેમાં ફરી વાર 'કુલી' શબ્દનો એ જ અર્થમાં ઉપયોગ થયો હતો. છેલ્લે આપણી પાસે ૧૮૮૧નો ચાલુ કાયદો નં. ૨૫ છે કે જે ઈન્ડિયન ઈમિગ્રેશન કમિશને (૧૮૮૫-૧૮૮૭) અનેક દૃષ્ટિએ કરેલી મહેનતને લીધે અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. આ કાયદામાં એ અળખામણા શબ્દ 'કુલી'નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નથી, એની જગ્યાએ હિંદી વસાહતી એ શબ્દો વાપરવામાં આવ્યા છે કે જેનો અર્થ કલમ નં. ૧૧૮ની વ્યાખ્યા પ્રમાણે એવો થાય છે કે "હિંદુસ્તાનથી નાતાલમાં આવેલા બંધા જ હિંદીઓ કે જેઓ એ પ્રમાણેના પ્રવાસને નિયંત્રિત કરનારા કાયદા અનુસાર આવ્યા હોય અને એવા હિંદીઓના વંશજે કે જેઓ નાતાલમાં જ રહેતા હોય." ઘણુંખરું એશિયાઈ, આરબ, અથવા આરબ વ્યાપારી તરીકે જેમનું વર્ણન કરવામાં આવે છે તેવી વ્યક્તિઓ એ જ પ્રમાણે આવી હોય તોપણ તેમને ખાસ કરીને આ વ્યાખ્યાની બહાર રાખવામાં આવ્યા છે.

હવે મિસિસ વિન્ડન આ સંસ્થાનમાં એમને પોતાને ખર્ચે આવ્યાં છે અને તેઓ ડેવિડ વિન્ડનનાં પત્ની છે કે જેઓને અહીં હિંદી વસાહતી તરીકે લાવવામાં આવ્યા નહોતા. એ બેમાંથી એકેને ૧૮૭૯ના કાયદા નં. ૧૫ના અર્થ-પ્રમાણે 'બિનગોરી વ્યક્તિ' કેમ જ ગણી શકાય? હું ખૂબ ભારપૂર્વક કહું છું કે એ કાયદાના અર્થ પ્રમાણે તેઓ 'બિનગોરી વ્યક્તિઓ' નથી.

કોઈ 'મુક્ત' હિંદી એટલે કે કોઈ હિંદી ગિરમીટિયો કે જે પ્રવાસના કાયદા અનુસાર અહીં આવ્યો હોય અને જેણે પોતાની સેવાની મુદત પૂરી કરી હોય તેને તેના વંશજ સાથે કાયદાના અર્થ પ્રમાણે 'બિનગોરી વ્યક્તિ' કહી શકાય કારણ કે તે ૧૮૮૧ના કાયદા નં. ૨૫ની કલમ નં. ૧૧૮ની વ્યાખ્યા હેઠળ આવી જાય છે. પરંતુ ડેવિડ વિન્ડન કે એમની પત્નીની બાબતમાં એમ નથી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

વિન્ડન વિરુદ્ધ લેડીસ્મિથ લોકલ બોર્ડ ૧૮૯૬: નાતાલ લૉ રિપોર્ટ્સ.

૮. પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમા પરની નોંધો

૩૨૭૧,

એપ્રિલ ૪, ૧૮૯૮

તેયબ હાજી ખાન મહમ્મદ વિરુદ્ધ ડૉ. લીડ્સના કેસમાં જોઈતા પુરાવાની નોંધ

એ પુરવાર કરવા માટે પુરાવાની જરૂર છે કે

(ક) વાદી ગ્રેટ બ્રિટનની રાણીનો પ્રજાજન છે.

(ખ) તે ૧૮૯૩થી ચર્ચ સ્ટ્રીટ, પ્રિટોરિયામાં રહે છે અને ત્યાં વ્યાપાર કરે છે.

(ગ) એ સમય દરમિયાન તેને આ દેશના કાયદાઓ સ્વીકાર્ય છે અને તેણે એનું પાલન કર્યું છે.

(ઘ) તે આરબ નથી.

(ઙ) તે તુર્કી સામ્રાજ્યનો મુસ્લિમ પ્રજાજન નથી.

(ચ) તે મલાયાનો નથી.

(છ) કુલી શબ્દના કોઈ પણ અર્થ પ્રમાણે તે કુલી નથી.

(ક) બાબતમાં :

વાદી કાઠિયાવાડના^૧ એક બંદર પોરબંદરનો રહેવાસી છે. કાઠિયાવાડ હિંદુસ્તાનના દક્ષિણ-પશ્ચિમ દિશામાં આવેલો પ્રાન્ત છે. પોરબંદર બ્રિટિશ શાસન હેઠળ છે. શ્રી. એચ. ઓ. કવીન રાજ્યના કારભારી છે અને રાજ્યોનો કારભાર કરે છે. દુનિયાનો કોઈ પણ નક્શો જોવાથી જણાશે કે કાઠિયાવાડનો પ્રાન્ત બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં આવેલો છે અને લાલ રંગમાં આપેલો છે. બ્રિટિશ ઈન્ડિયાના અલગ નક્શામાં કાઠિયાવાડ અને બીજા ભાગો પીળા રંગમાં આપેલા છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના આ બે ભાગ છે. એક ખાલસા^૨ અથવા ખાસ બ્રિટિશ ઈન્ડિયા કે જે બ્રિટિશ રાજકીય અધિકારીઓના સીધા નિયંત્રણ હેઠળ છે અને બીજા સુરક્ષિત બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન કે જ્યાં પ્રજા અને બ્રિટિશ અફસરની વચ્ચે એક મધ્યસ્થ વ્યક્તિ છે. તેમ છતાં હિંદુસ્તાનના આ બંને ભાગના રહેવાસીઓ આપણા હેતુ પૂરતા તો સરખી રીતે જ બ્રિટિશ પ્રજાજન છે. અને હિંદુસ્તાનની બહાર સરખા જ વિશેષાધિકારના હકદાર છે. આ બાબત કોઈ પણ નક્શો, પ્રમાણભૂત ભૂગોળનો ગ્રંથ રજૂ કરીને અથવા તો બ્રિટિશ એજન્ટની સાક્ષી મેળવીને પુરવાર કરી શકાય એવી છે. વધારામાં વાદીએ ઘણી વખત બ્રિટિશ હિંદુસ્તાની વ્યાપારી તરીકે બ્રિટિશ એજન્ટો સાથે કામધંધો કર્યો છે અને તેને એ રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી રાણીને જે પ્રશસ્ત અભિનંદનપત્ર^૩ મોકલવામાં આવ્યું હતું તેમાં બીજાઓ સાથે વાદીના પણ હસ્તાક્ષર હતા. એ પણ બ્રિટિશ એજન્ટ પુરવાર

૧. ગુજરાતનાં નૂતાં દેશી રાજ્યો, પછીથી સૌરાષ્ટ્ર, જે હાલ ગુજરાત રાજ્યમાં સામેલ કરવામાં આવ્યું છે.

૨. સરકારની સીધી હકૂમત હેઠળનો પ્રદેશ.

૩. નુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૪૩.

કરી શકશે. અને જે આ રસ્તો સલાહકારક લાગે અને લેવામાં આવે તો એ બીજું કંઈ નહીં તોપણ, આખા મામલાને અમુક ગૌરવ આપશે.

મને એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે વાદી પાસે એક વખત એક મેનિસ્ટ્રેટે એક ફોર્મ ભરાવ્યું હતું. એમાં એણે પોતાનો પરિચય બ્રિટિશ પ્રજાજન તરીકે આપ્યો હતો અને તે પેલા અધિકારીએ સ્વીકાર્યો હતો.

(ખ) બાબતમાં :

એમ જણાય છે કે ૧૮૮૨માં વાદી તૈયબ ઈસ્માઈલનો ભાગીદાર હતો; ૧૮૮૩માં તે અબુબકર આમદ ઍન્ડ કંપનીની પેઢીમાં જોડાયો, અને એ પેઢીના પ્રિટોરિયાના વેપારમાં તે વ્યવસ્થાપક અને સ્થાનિક ભાગીદાર હતો. અબુબકર આમદ ઍન્ડ કંપની ૧૮૮૮માં તૈયબ હાજી અબદુલ્લા ઍન્ડ કંપનીમાં ફેરવાઈ ગઈ અને ૧૮૯૨થી વાદી તૈયબ હાજી ખાન મહમ્મદ ઍન્ડ કંપની તરીકે ભાગીદારો સાથે અગર ભાગીદારો સિવાય વેપાર કરે છે. ટ્રાન્સવાલમાં તેને હસ્તક બીજા કામધંધો પણ હતો અને છે. ઘણા સાક્ષીઓ આ પુરવાર કરી શકશે અથવા તો ભાગીદારીનાં ખતપત્રો કે જે લાઈસન્સો મળ્યાં હોય તો તે પણ રજૂ કરી શકાય.

(ગ) બાબતમાં :

વાદીએ પોતાની અગર પોતાને હસ્તકની મિલકત અંગેના કર નિયમિતપણે ભર્યા છે. તેની સામે કોઈ પણ જાતનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો નથી. કરની રસીદો પણ રજૂ કરી શકાય. મને લાગે છે ત્યાં સુધી તેણે કમાન્ડો લેવીમાં^૧ પણ પોતાનો ફાળો ભર્યો છે. એણે પોતાની દુકાન ચોખ્ખી અને આરોગ્યજનક સ્થિતિમાં રાખી છે તેનું પ્રમાણપત્ર ડૉ. વીલ આપી શકશે.

(ઘ) (ઙ) અને (ચ) બાબત :

જે (ક) પુરવાર કરવામાં આવે એટલે કે જે વાદીને બ્રિટિશ હિંદુસ્તાની તરીકે પુરવાર કરવામાં આવે તો (ઘ), (ઙ) અને (ચ) આપમેળે જ પુરવાર થઈ જશે. કારણ કે જે વાદી હિંદુસ્તાની હોય તો એ આરબ કે મલાયી ન હોઈ શકે અને જે એ બ્રિટિશ પ્રજાજન હોય તો તુર્કી પ્રજાજન ન હોઈ શકે. એ મુસલમાન છે તેનો ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો નથી અને એ હકીકતને લીધે જ ગૂંચવણ ઊભી થઈ છે. કોને ખબર કઈ રીતે, દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકો હિંદુસ્તાનના મુસ્લિમોને આરબો અને તુર્કી પ્રજાજનો સમજવા લાગ્યા છે. વાદી બેમાંથી એકે નથી. એ કોઈ દિવસ આરબસ્તાન જત્રા કરવા પણ ગયો નથી અને કદી તુર્કસ્તાન પણ ગયો નથી. હિંદી આરબ અથવા હિંદી મલાય હોવું એ તો અસંભવિત છે. હું માનું છું કે મલાયાના લોકો જાવાના વતની છે કે હતા. અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં પહેલી વાર તેમને ડચ લોકો લાવ્યા હતા.

(છ) બાબતમાં :

“કુલી” શબ્દ, જ્યારે ખરેખરા કુલીઓને એટલે કે ખેતરના મજૂરોને જમીન ઉપર કામ કરવા માટે સંસ્થાનમાં લાવવામાં આવ્યા ત્યારે, નાતાલની ધારાસભાએ સૌથી પહેલી વાર સરકારી રીતે વાપર્યો હતો. તે સમયે સંસ્થાનમાં અથવા દક્ષિણ આફ્રિકામાં બીજા કોઈ હિંદીઓ હતા જ નહીં. અને ૧૮૭૦ પહેલાં કોઈ હિંદી વ્યાપારી દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવ્યો નહોતો.

૧. ૧૮૯૪માં કાફિરોના વડા માલાબોક સામે બોચર સૈન્યે યુદ્ધ કર્યું તે વખતે ટ્રાન્સવાલમાં ઉચરાવાયેલો કર.

આ અરસામાં અહીં હિંદી ખેત મજૂરોની મોટી વસ્તી થઈ ગઈ હતી અને ગોરા માણસો તેમને તે વખતે એમની લાગણી દૂભવવાના કોઈ જાતના ઈરાદા વગર “કુલીઓ” કહેતા હતા. જ્યારે હિંદી વ્યાપારીઓ આવ્યા ત્યારે બીજા કોઈ હિંદીઓ સાથે પરિચયમાં નહીં આવેલા હોઈને ગોરા માણસો તેમને પણ “કુલી” કહેવા લાગ્યા. પરંતુ તેઓ એ વાત ભૂલી ગયા કે આ શબ્દનો વિશિષ્ટ અર્થ એક રાષ્ટ્રને નહીં પણ મજૂરોના એક વર્ગને લાગુ પડે છે. ધીમે ધીમે વ્યાપારી ઈર્ષ્યા ઊભી થઈ અને આ શબ્દ હિંદી વ્યાપારીઓને માટે તિરસ્કાર દર્શાવવાના શબ્દમાં બદલાઈ ગયો, અને બહુ દૂરથી અને જાણી જોઈને વપરાવા લાગ્યો. કેટલાક યુરોપિયનોને વ્યાપારીઓ તરફ આદર-ભાવ હતો અને તેથી હિંદી વ્યાપારીઓને જુદા પાડવા માટે તેઓ તેમને આરબ કહેવા લાગ્યા. ત્યાર પછીથી હિંદુસ્તાનીઓ દક્ષિણ આફ્રિકામાં જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં “કુલી” શબ્દ સામાન્ય રીતે તિરસ્કારજનક શબ્દ તરીકે તેમની પાછળ ગયો અને આજ લગી ચાલુ રહ્યો છે. એના કાયદેસરના અથવા તો શબ્દકોશના અર્થ માટે વેબ્સ્ટરનો શબ્દકોશ પ્રમાણભૂત લેખી શકાય. વેપારમાં અને સામાન્ય બોલચાલમાં આ શબ્દનો જે અર્થ થાય છે તે જોતાં ઘણા વ્યાપારીઓ સોગંદપૂર્વક જુબાની આંપવા તૈયાર થશે કે તેઓ વાદી અને તેના જેવા બીજા હિંદીઓને “કુલીઓ” કહીને બોલાવવાનો વિચાર સુધમાં નહીં કરે, સિવાય કે એમનું અપમાન કરવું હોય.

કેટલાક સમય પહેલાં મેં મોકલેલી નોંધ તરફ પણ હું ધ્યાન ખેંચું છું જે ખાસ કરીને “કુલી” શબ્દ વિષે અને સામાન્ય રીતે કાયદાનો અર્થ ઘટાવવા વિષે હતી. વળી ‘વિન્ડન વિરુદ્ધ લેડીસ્મિથ સુધરાઈ’ના મુકદ્દમા વિષે પણ હું ધ્યાન ખેંચું છું જેના કાગળો આ સાથે મોકલવામાં આવ્યા છે અને જેમાં “કુલી” શબ્દપ્રયોગ વિશે સર વોલ્ટર રેગના વિચારો આપ્યા છે.^૧

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરવાળી ટાઈપ કરેલી અંગ્રેજી નકલની છબી ઉપરથી : એસ. એન. ૩૭૦૪.

૯. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૫૩સી, ફીલ્ડ સ્ટ્રીટ,

ડરબન

જુલાઈ ૨૧, ૧૮૮૯

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિ. મે. બર્ગ^૨

સાહેબ,

મેં ડરબનના પ્રવાસ અધિકારીને અમુક ચાર હિંદીઓ માટે કામચલાઉ પરવાના માટે અરજી કરી હતી. જે દરેક પાસે પચીસ પાઉન્ડની અનામત રકમ જમા કરાવામાં આવે તો અધિકારી પરવાના આપવા તૈયાર છે. મેં એમને દરેક પાસે દસ પાઉન્ડ લેવાની અરજી કરી, ત્યારે એમણે મને જણાવ્યું કે અનામતની આવી નાની રકમો સ્વીકારવાનો તેમને હક નથી.

૧. જુઓ પહેલાં આપેલી ‘પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમા પરની નોંધો’.

૨. પિટરમેરિટ્સબર્ગ.

ચાર્ટર્ડાઉન ખાતે દસ પાઉન્ડની અનામત સ્વીકારવામાં આવે છે એ હકીકત પ્રત્યે આપનું લક્ષ્ય ખેંચવાની હું રજા લઉં છું. અનામત લેવાની આ પદ્ધતિ ખૂબ ત્રાસજનક છે. અને હું નિવેદન કરું છું કે જે હેતુ માટે અનામત રકમ રાખવામાં આવી છે તે પૂરો પાડવા માટે દસ પાઉન્ડની રકમ પૂરતી છે.

કામચલાઉ પરવાના ધરાવતી વ્યક્તિઓની અનામત રકમ જપ્ત થઈ જાય તોપણ તેમને પકડી શકાય અને તેઓને દેશનિકાલ કરી શકાય. આ સંજોગો હેઠળ મને ભરોસો છે કે કામચલાઉ પરવાનો માગતી દરેક વ્યક્તિ પાસેથી દસ પાઉન્ડની અનામત રકમ સ્વીકારવાની સત્તા તમે ડરબનના પ્રવાસ અધિકારીને આપશો.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરવાળા મૂળ હાથે લખેલા અંગ્રેજી કાગળમાંથી જે પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ નં. સી. એસ. ઓ. ૪૭૯૯/૯૮માંથી મળ્યો છે.

૧૦. હિંદુસ્તાનના વાઈસરોયને તાર

એડન થઈને જોહાનિસબર્ગ,
ઓગસ્ટ ૧૯, ૧૮૯૮

જોહાનિસબર્ગના
બ્રિટિશ હિંદીઓ
તરફથી
પ્રતિ,
હિંદુસ્તાનના નામદાર વાઈસરોય સાહેબ,
સિમલા

અમે જોહાનિસબર્ગમાં વેપાર કરતા બ્રિટિશ હિંદીઓ માનપૂર્વક આપ નામદારનું ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઈએ છીએ કે અહીંની વડી અદાલતે એવો નિર્ણય લીધો છે^૧ કે બધા હિંદીઓએ મુકરર કરેલી જગ્યાઓમાં જ વસવું અને વેપાર કરવો.

[મૂળ અંગ્રેજી]

પરરાષ્ટ્રવિભાગ, વિદેશમંત્રાલય, ભારત સરકાર સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૮. નં. ૫૫-૫૬.

૧. પરીક્ષાણત્મક મુકદ્દમામાં અદાલતે નિર્ણય કર્યો હતો કે વસવાટની જગ્યા અને વેપારની જગ્યામાં કશો તફાવત નથી, એટલે એશિયાઈ વ્યક્તિઓએ સરકારે તેમને માટે મુકરર કરી આપેલી જગ્યામાં જ કામધંધો કરવો નેઈએ અને ત્યાં જ રહેવું નેઈએ (જુઓ આ પુસ્તકનું પા. ૧).

૧૧. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને પ્રાર્થનાપત્ર^૧

[હિંદીઓએ અલગ વાડાઓમાં જ રહેવું પડશે અને વેપાર પણ ત્યાં જ કરવો પડશે, એવા ટ્રાન્સવાલની વરિષ્ઠ અદાલતના ચુકાદા પછી હિંદીઓએ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને નીચેની અરજી મોકલી હતી.]

જેહાનિસબર્ગ,
દક્ષિણ આફ્રિકાનું પ્રજાસત્તાક
ઓગસ્ટ ૨૨, ૧૮૮૮

પ્રતિ

પ્રમુખ તથા સભ્યો,

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા

સદ્ગૃહસ્થો,

અમે નીચે સહી કરનાર દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકના જેહાનિસબર્ગ ખાતે રહેતા બ્રિટિશ પ્રજાજનો માનપૂર્વક આપની કોંગ્રેસનું નીચેની હકીકતો પ્રત્યે ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઈએ છીએ.

૧. અમે બ્રિટિશ પ્રજા છીએ. અમારો જન્મ બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં થયો હતો અને અમે જેહાનિસબર્ગમાં વેપારીઓ અને દુકાનદારો તરીકે ધંધો ચલાવીએ છીએ.

૨. અમારામાંના કેટલાક આ પ્રજાસત્તાકમાં બાર વર્ષ કે તેથી પણ વધારે વખતથી રહ્યા છે અને જેહાનિસબર્ગમાંની અમારી દુકાનોમાં અમારો ઘણી કિંમતનો માલ ભરેલો છે.

૩. અમે માનપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે ૧૮૮૪માં સમ્રાજીની સરકાર અને દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની સરકારની વચ્ચે 'લંડન-સુલેહનામું' નામે જે સમજૂતી થઈ હતી તેનો પૂરો લાભ મેળવવાના અમે હકદાર છીએ. એ સુલેહનામાની ચૌદમી કલમમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે બધા બ્રિટિશ પ્રજાજનો દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકના કોઈ પણ પ્રદેશમાં વસવાટ કરવાનો કે કામધંધો ચલાવવાનો હક ધરાવશે.

૪. આ પ્રજાસત્તાકની વડી અદાલતે તાજેતરમાં નિર્ણય આપ્યો છે કે બધા હિંદુસ્તાનીઓ અને બીજા એશિયાવાસીઓ આ પ્રજાસત્તાકની સરકાર નક્કી કરી આપે તે અમુક વાડાઓમાં જ વસવાટ અને વેપાર કરે અને બીજે કયાંય નહીં.

૫. વડી અદાલતે ઉપરોક્ત નિર્ણય આ પ્રજાસત્તાકની ધારાસભાના એક કાયદાને આધારે કરેલો છે. આ કાયદો ઉપરોક્ત સુલેહનામું થઈ ગયા પછીથી એટલે કે ૧૮૮૫ના વર્ષમાં પસાર થયો છે. એ ૧૮૮૫નો કાયદો નં. ૩ છે. એ કાયદો ઉપરોક્ત સુલેહનામાની સ્પષ્ટ કલમોથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે.

૬. ઉપરોક્ત ૧૮૮૫નો કાયદો નં. ૩ અમને લાગુ પડે છે એવું માની લેવામાં આવે—જેકે અમે એ સ્વીકારતા નથી,—તો પણ અમે માનપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે આ પ્રજાસત્તાકની વડી અદાલતનો ઉપરોક્ત ફેસલો કાયદાની દૃષ્ટિએ ખોટો છે. અને તે કાયદાના ખરા અર્થ અને

૧. આવાં જ પ્રાર્થનાપત્રો સંસ્થાન પ્રધાનને અને હિંદુસ્તાન માટેના સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલવામાં આવ્યાં હતાં અને હિંદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની બ્રિટિશ સમિતિને એની નકલ મોકલવામાં આવી હતી.

હેતુથી સ્પષ્ટ રીતે વિરુદ્ધ છે. કારણ કે કાયદામાં તો એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે આ પ્રજાસત્તાકની સરકાર આ પ્રજાસત્તાકમાં એશિયાવાસીઓને માટે વસવાટની જગ્યા મુકરર કરવાનો હક ધરાવશે, પણ એશિયાવાસીઓના આ પ્રજાસત્તાકના કોઈ પણ ભાગમાં વેપાર કરવાના હકને કોઈ પણ રીતે નિયંત્રિત કરશે નહીં.

૭. વડી અદાલતનો ઉપરોક્ત નિર્ણય અંતિમ છે અને એની સામે કશી અપીલ થઈ શકે એમ નથી.

૮. ઉપરોક્ત લંડન સુલેહનામા દ્વારા બંધા બ્રિટિશ પ્રજાજનો માટે ખાસ મેળવવામાં આવેલા હકોથી અમને વંચિત કરવામાં આવે તેમાં તથા સંધિ દ્વારા મળતા હકોની બાબતમાં યુરોપિયન બ્રિટિશ પ્રજા કરતાં હિંદુસ્તાની બ્રિટિશ પ્રજાને ઊતરતી સ્થિતિમાં મૂકવામાં આવે તેમાં સંમતિ આપવાનો સરકારનો ઈરાદો હતો અગર છે એવું અમે માની શકતા નથી.

૯. આ પ્રજાસત્તાકની વડી અદાલતના ઉપરોક્ત નિર્ણયનો તાત્કાલિક અમલ કરવામાં આવશે અને જોહાનિસબર્ગમાંની અને એની આસપાસની દુકાનો અને ઓફિસો બંધ કરીને અમને આ પ્રજાસત્તાકની સરકારની મનમાની પસંદગી મુજબ મુકરર કરવામાં આવેલા વાડાઓમાં વસવાટ કરવાની અને વેપાર કરવાની ફરજ પડશે એમાં શંકા નથી. મુકરર કરવામાં આવનારા આ વાડાઓ જોહાનિસબર્ગથી લગભગ ત્રણ માઈલ દૂર છે અને કાફરોના વાડા પાસે છે; આ પગલાંનું પરિણામ એ આવશે કે અમારો વેપાર ખલાસ થઈ જશે. અમે આજીવિકા મેળવવાનાં સાધનોથી વંચિત થઈશું અને અમને આ રાજ્ય છોડી જવાની જ ફરજ પડશે. કારણ કે આ પ્રજાસત્તાકમાં જોહાનિસબર્ગ જ વેપારનું એકમાત્ર મહત્વનું સ્થળ છે જ્યાં આ પ્રજાસત્તાકના મોટા ભાગના હિંદુસ્તાનીઓ રહે છે અને વેપાર કરે છે.

એટલે અમે આપની કોંગ્રેસને, અમારી ફરિયાદો દૂર કરવા માટે અમારા તરફથી પોતાની વિશાળ લાગવગનો ઉપયોગ કરવા માનપૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ.

આપના અત્યંત આજ્ઞાધારક સેવકો,
(અહીં અનેક વ્યક્તિઓના હસ્તાક્ષર આપવામાં
આવ્યા છે.)

[મૂળ અંગ્રેજી]

હન્ડિયા, ૧૧-૧૧-૧૮૮૮

X
GAN

11585

૧૨. લોર્ડ હેમિલ્ટનને પત્ર

પો. ઓ. બોક્સ ૧૩૦૨,
જેહાનિસબર્ગ,
ઓગસ્ટ ૨૫, ૧૮૯૮

માનવંતા નામદાર,
લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટન
પ્રિવી કાઉન્સિલર વ.
હિંદુસ્તાન માટેના સંસ્થાન મંત્રી
લંડન, ઈંગ્લંડ
માનવંતા નામદાર સાહેબ,

અમારા તરફથી તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાં જેહાનિસબર્ગ ખાતે વસતા બીજા હિંદી બ્રિટિશ પ્રજાજનો તરફથી અમે આ સાથે બીડેલી અરજી^૧ રજૂ કરવાની રજા લઈએ છીએ.

આપના અત્યંત આજ્ઞાકિત સેવકો,
એ. ચેટ્ટી
એ. અપ્પાસ્વામી

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: મેમોરિયલ્સ ઓન્ડ પિટિશન્સ, ૧૮૯૮.

૧૩. મંચેરજી ભાવનગરીને તાર^૨

જેહાનિસબર્ગ,
ઓગસ્ટ ૩૦, ૧૮૯૮

સર મંચેરજી ભાવનગરી
લંડન

અદાલતે ચુકાદો આપ્યો છે કે હિંદીઓને વેપાર અને વસવાટ માટે મુક્ત કરેલા વાડાઓમાં ખસેડવાનો સરકારને અધિકાર છે. જજ જોરિસન આમાં સંમત નથી. અહીં ભારે ગભરાટ થયો છે. આ સ્થળાંતરથી વેપાર પાયમાલ થશે એવો ભય છે. વિશાળ હિતો જોખમમાં

૧. જે ખરીતાની સાથે આ પત્ર મોકલવામાં આવ્યો તેમાં સંસ્થાન ઓફિસની નોંધ: “આ અરજી શબ્દશઃ મિ. ચેમ્બરલેન અને હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને મોકલવામાં આવેલી અરજી પ્રમાણે છે.” (જુઓ આ પહેલાંની અરજી)

૨. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની લંડન ખાતેની બ્રિટિશ કમિટીના સભ્ય. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૯૦.

છે. મિ. ચેમ્બરલેનના વચન પર આધાર રાખીએ છીએ કે નિશ્ચિત મુદ્દા માટે જરૂરી પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમો પૂરો થઈ ગયા બાદ તેઓ લખશે. કૃપા કરીને મદદ કરશો.

બ્રિટિશ હિંદીઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ, મેમોરિયલ્સ ઓન્ડ પિટિશન્સ, ૧૮૯૮.

૧૪. ઇન્ડિયાને તાર^૧

નેહાનિસબર્ગ,

[ઓગસ્ટ ૩૦, ૧૮૯૮]^૨

અદાલતે એવો ફેસલો આપ્યો છે કે ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓને વસવાટ તેમ જ વ્યાપારને માટે મુક્ત કરેલા વાડાઓમાં ખસેડવાનો સરકારને અધિકાર છે. આ નિર્ણયમાં જજ જોરિસન સંમત નથી. ભારે ગભરાટ થયો છે. એવો ભય સેવાય છે કે વાડાઓમાં ખસવું પડશે તો વ્યાપાર પાયમાલ થઈ જશે. વિશાળ હિંદી જોખમમાં છે. મિસ્ટર ચેમ્બરલેને પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમો થઈ ગયા પછી તેઓ ટ્રાન્સવાલ સરકારને આ બાબત લખશે એવું વચન આપ્યું હતું તેના પર અમે આધાર રાખીએ છીએ. તેઓએ કહ્યું હતું કે ચોક્કસ મુદ્દો પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમો જરૂરી છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયા, ૯-૯-૧૮૯૮

૧૫. દાદા ઉસ્માનનો મુકદ્દમો

[ડરબન નગર પરિષદ સમક્ષ ચાલેલા એક મુકદ્દમાના કામકાજનો અહેવાલ નીચે આપ્યો છે. આ મુકદ્દમાની અપીલમાં ગાંધીજી ઊભા રહ્યા હતા. તેમણે પરિષદ સમક્ષ ભાષણ કર્યું હતું. કોમભેદના પાયા ઉપર હિંદીઓને વેપારી પરવાના ન આપવા સામે જોરદાર દલીલો કરી હતી. પરિષદે અપીલ કાઢી નાખી હતી.]

ડરબન,

સપ્ટેમ્બર ૧૪, ૧૮૯૮

નગર પરિષદની એક ખાસ બેઠક, દાદા ઉસ્માને ગ્રે સ્ટ્રીટમાં આવેલા મકાન નં. ૧૧૭માં, છૂટક અને જથ્થાબંધ વેપારના પરવાના માટે કરેલી અરજીના, પરવાના અધિકારીઓ

૧. આ તાર ઇન્ડિયાએ એના “નેહાનિસબર્ગના ખબરપત્રી” તરફથી છે એવી રીતે પ્રગટ કર્યો હતો. ગાંધીજી તે વખતે ઇન્ડિયાના ડરબન, નેહાનિસબર્ગ અને દક્ષિણ આફ્રિકાના ખબરપત્રી તરીકે કામ કરતા હતા.

૨. આ તાર કે જેનો પાઠ આગલા તાર સાથે લગભગ મળતો આવે છે, તે જ દિવસે મોકલવામાં આવ્યો હતો. ઇન્ડિયા સાપ્તાહિક હોવાને કારણે એ ત્યાર પછીના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

આપેલા ચુકાદા વિરુદ્ધની અપીલ સાંભળવા માટે, ગઈ કાલે બપોરે મળી હતી. માનવંતા નગરપતિ (મિસ્ટર જી. નિકોલ) પ્રમુખસ્થાને હતા. અને માનનીય મિસ્ટર જેમિસન એમ. એલ. સી. તથા મિ. એમ. એસ. ઈવાન્સ એમ. એલ. એ., મિ. હેન્ડુડ, મિ. કોલિન્સ, મિ. ચેલિનર, મિ. હિચિન્સ, મિ. ટેલર, મિ. લેબિસ્ટર, મિ. ગાર્લિક (ટાઉન સોલિસિટર) અને મિ. ડાયર (પરવાના અધિકારી) હાજર હતા. અરજદાર તરફથી મિ. ગાંધી ઊભા રહ્યા હતા.

પરવાના અધિકારીએ પોતાના ફેસલા માટે આપેલાં કારણો ટાઉન ક્લાર્ક મિ. કુલીએ નીચે પ્રમાણે વાંચી બતાવ્યાં હતાં :

“હું માનું છું ત્યાં સુધી ૧૮૯૭નો કાયદો નં. ૧૮ સામાન્ય રીતે જેમને અનિચ્છનીય માનવામાં આવે છે એવા અમુક વર્ગના માણસોને વેપારી પરવાના આપવાની બાબતમાં અમુક અંકુશ રાખવાના હેતુથી પસાર કરવામાં આવ્યો છે. અને મને ખાતરી છે કે આ અરજદાર એ વર્ગનો ગણાય, એમ માનવામાં મારી ભૂલ નથી થતી. એ ઉપરાંત, ડરબનમાં આ પહેલાં એની પાસે પરવાનો હતો જ નહીં. એટલે મને લાગ્યું કે પરવાનો આપવાની ના પાડવી એ મારી ફરજ છે.”

સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો દુકાન વિશેનો અહેવાલ પણ વાંચવામાં આવ્યો હતો અને એમાં એમ જણાવ્યું હતું કે આ જ જગ્યા માટે પહેલાં પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો અને જગ્યા અનુકૂળ છે.

વેસ્ટ સ્ટ્રીટના વેપારી મિ. એલેક્ઝાન્ડર મોકવિલિયમને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવ્યો હતો. સાક્ષી તરીકે તેણે કહ્યું હતું કે મેં અરજદાર સાથે ઘણો વહેવાર કર્યો છે. તેની પાસે મારું એકી સાથે ૫૦૦ પાઉન્ડ નેટલું લેણું રહેતું. મને તે સારો વેપારી અને વહેવારમાં પ્રામાણિક લાગ્યો છે. ખરું જોતાં હું એના પર ફરી વાર ૫૦૦ પાઉન્ડ નેટલો ભરોસો રાખી શકું. મારા ખ્યાલ મુજબ જગ્યા પણ જે જાતના કામ માટે જોઈએ છે તે માટે અનુકૂળ અને સુધડ છે.

મિસ્ટર કોલિન્સ : અરજદાર હિસાબકિતાબ રાખી શકે એવી યોગ્યતાવાળો છે ?

સાક્ષી : મને ખબર નથી, પરંતુ જે રીતે એ મને કાગળો લખે છે તે પરથી મને લાગે છે કે એ હિસાબકિતાબ રાખી શકતો હોવો જોઈએ.

અરજદાર દાદા ઉસ્માને સાક્ષી આપી હતી. તેમણે કહ્યું હતું કે હું નાતાલમાં લગભગ અઢાર વર્ષથી રહું છું. આ બધો વખત હું વેપાર જ કરું છું. ઊમસિગામાં મારી બે દુકાનો છે. મારે ડરબનમાં દુકાન ખોલવી છે કારણ કે મારું કુટુંબ અહીં રહે છે. મારો અહીં ખાતેનો અંગત ખર્ચ દર મહિને ૨૦ પાઉન્ડ છે. અને મારું ઘર અને દુકાનનું ભાડું દર મહિને ૩૨ સાથે ૧૧ પાઉન્ડ નેટલું થવા જાય છે. મારા ઘરમાં અને દુકાનમાં વીજળીની બત્તીઓ છે. અને મારા ઘરની સજાવટ માટે ૧૦૦ પાઉન્ડ કરતાં વધારે કિંમતનો સરસામાન મેં ડરબનમાંથી ખરીદેલો છે. મારે ડરબનની કેટલીયે મોટી પેઢીઓ સાથે વેપારી સંબંધ છે. મને હિસાબની સિગલ એન્ટ્રી અને ડબલ એન્ટ્રી એ બંને પદ્ધતિ આવડે છે અને હું અંગ્રેજીમાં હિસાબ રાખી શકું છું. મારા ચોપડા પરવાના અધિકારીએ જોયા છે ને મંજૂર કર્યા છે. અંદરના ઈલાકાની મારી દુકાનોનો માલ મોકલવા માટે પરવાનાની ખાસ આવશ્યકતા નથી. પણ ડરબન ખાતેના મારા ઘરખર્ચને પહોંચી વળવા માટે મારે

પરવાનાની જરૂર છે. ડરબનમાં મારે ઘર રાખવું પડે છે કારણ કે મારે વારે વારે મારા વેપાર અંગે વાઈલેડ અને ઊમસિગા વચ્ચે મુસાફરી કરવી પડે છે અને મારી પત્ની દર વખતે મારી સાથે આવી શકે નહીં. ઊમસિગામાં મારી બે દુકાનો છે અને ડરબનમાં મારી પાસે પરવાનો કોઈ દિવસ હતો નહીં. ઊમસિગાની દુકાનો પંદર વર્ષથી વધારે વખતથી મારી માલિકીની છે. અને એ વખત દરમિયાન મેં મારો બધો માલ ડરબનમાંથી ખરીદ્યો છે. જો કાઉન્સિલ મને પરવાનો નહીં આપે તો મારે મારી અંદરના ઈલાકાની દુકાનો બંધ નહીં કરવી પડે. મારી પત્ની પાંચ મહિનાથી નાતાલમાં છે. મેં હિંદુસ્તાનમાં આઠ વર્ષ પહેલાં લગ્ન કર્યાં હતાં અને ત્યાર પછી હું હિંદુસ્તાન જઈ આવ્યો છું.

જે દુકાન માટે પરવાનો મેળવવા અરજી કરવામાં આવી હતી તેના માલિક મહંમદ કાસિમ ઍન્ડ કંપનીની પેટ્ટીના વહીવટકર્તા ભાગીદાર અબદુલ કાદિરને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું કે ભાડું દસ પાઉન્ડ ઠરાવવામાં આવ્યું છે, અને કર તે ઉપરાંત. આ દુકાનને પહેલાં પરવાનો મળ્યો હતો. ડરબનમાં મારાં ત્રણથી ચાર મકાનો છે જેની કિંમત ૧૮,૦૦૦ થી ૨૦,૦૦૦ પાઉન્ડ થવા જાય છે. આમાંનાં ઘણાંખરાં મકાનો ભાડે આપવામાં આવ્યાં છે. અને જો ઉસ્માનને પરવાનો નહીં મળે તો હું એ દુકાનનું ભાડું ગુમાવીશ. હું અરજદારને લાંબા સમયથી ઓળખું છું અને જાણું છું કે એ એક સારો ભાડૂત નીવડશે.

અરજદારની પ્રતિષ્ઠા અંગે એક બીજા હિંદી વેપારીએ વધુ પુરાવો આપ્યો હતો.

મિ. ગાંધીએ કહ્યું કે ગઈ વખતે જ્યારે તેઓએ પરિષદ સમક્ષ દલીલો કરી હતી ત્યારે, મકાનમાલિકના હિતનો વિચાર થવો જોઈએ એ બાબત પરિષદને સમજાવવામાં દુર્ભાગ્યે તેઓ નિષ્ફળ ગયા હતા. તે દિવસે મહંમદ કાસિમ ઍન્ડ કંપનીની પેટ્ટીના વહીવટકર્તા ભાગીદારે પરિષદને કહ્યું હતું કે આ જગ્યા માટે મને જે ભાડૂતો મળી શકે તેમાં અરજદાર સારામાં સારો છે. અને હું લગભગ ૧૮,૦૦૦ પાઉન્ડની કિંમતની મકાનો વગેરે મિલકત ધરાવું છું જેમાંનો મોટો ભાગ અરજદાર જેવા માણસોને જ ભાડે આપું છું. ઓણે વધારામાં કહ્યું હતું કે જો અરજદારને પરવાનો આપવામાં નહીં આવે તો મને મારી જગ્યા માટે ભાડૂત નહીં મળે. એ તો સ્પષ્ટ જ હતું કે મકાનમાલિકના હિતનો ખ્યાલ રખાવો જોઈએ. શ્રી અબદુલ કાદિર નગરના બીજા કર ભરનાર જેવા જ કર ભરનારા છે અને પરિષદે એમની વાત સાંભળવી જોઈએ. આ અરજદાર અબદુલ કાદિરને માટે એક એવો ભાડૂત છે કે જેને તેઓ ઘણા લાંબા સમયથી ઓળખે છે અને જો પરવાનો આપવામાં નહીં આવે તો મકાનમાલિકને મુશ્કેલી પડશે. એ જગ્યા દુકાન માટે લાયક છે અને તે બીજા કોઈ ઉપયોગ માટે ભાડે આપવાનું મકાનમાલિક માટે શક્ય નથી. સાક્ષીની જુબાની પરથી જણાય છે કે આ દુકાન માટે પહેલાં પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો અને મિસ્ટર મેકવિલિયમ જેવા સંપૂર્ણપણે તટસ્થ સાક્ષીએ નિવેદન કર્યું છે કે તે જગ્યા સુઘડ અને સારી છે. આ સંજોગો હેઠળ મને આશા છે કે પરિષદ મકાનમાલિકના હિત તરફ યોગ્ય ધ્યાન આપશે. અરજદારની પોતાની બાબતમાં તો એણે આપેલી જુબાની સાચી છે એવું દર્શાવતા પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા છે અને ડરબનમાં ઘર ચલાવવાના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે તે ડરબનમાં કંઈક ધંધો કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. અરજદાર એક સંપૂર્ણપણે શિષ્ટ અને આબરૂદાર માણસ છે. વહેવારમાં પ્રામાણિક છે. પોતાના ખર્ચ પૂરતું અંગ્રેજી બોલી શકે છે તથા અંગ્રેજીમાં હિસાબ રાખી શકે છે. અરજદારના ચોપડા આ પહેલાં મંજૂર રાખવામાં આવ્યા છે અને મને લાગે છે કે પરિષદ કબૂલ કરશે કે અરજદાર એ કસોટીમાંથી ખરેખર બહુ સારી રીતે પાર

ઊતર્યો છે. દુકાન સામે કે અરજદાર સામે જરા સરખો પણ વાંધો લઈ શકાય એમ નથી. પરવાના અધિકારીએ પોતાનાં કારણોમાં જે જણાવ્યું તે સિવાય અરજદાર સામે વાંધાભર્યું એવું કશું જ નથી અને કાઉન્સિલ પ્રત્યે માન સહિત હું કહું છું કે ધારાસભામાં કાયદો પસાર થયો તે સમયે થયેલાં ભાષણો સાથે પરવાના અધિકારીને કશું લાગતુંવળગતું નથી. કાયદાની પ્રસ્તાવનામાં એવું કંઈ જ નથી કે જેથી એમ લાગે કે કાયદાનો આ જ હેતુ છે. એમાં તો ફક્ત એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે છૂટક અને જથ્થાબંધ વેપારીઓને અપાતા પરવાના ઉપર નિયમન રાખવું જરૂરી છે. એમાં ઈચ્છનીય કે અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભેદ કરવામાં આવ્યો નથી. પરવાના અધિકારીએ અરજીઓની વિચારણા વખતે ન્યાયઅન્યાયનો જ વિચાર કરવો જોઈએ એમ માનીએ, પણ તેઓ તો પોતાની મર્યાદા છોડીને કાયદો પસાર થયો તે વેળાએ થયેલાં ભાષણોનો ઉલ્લેખ કરવા સુધી ગયા છે. પરવાના અધિકારીને માટે આ ઘણું અસાધારણ પગલું છે. ઉપરનાં કારણોને લીધે પરવાના અધિકારીને ના પાડવાનું યોગ્ય લાગ્યું છે, તેથી હું આશા રાખું છું કે પરિષદ તેનો નિર્ણય ઉલટાવી નાખશે. પરવાના અધિકારીએ કહ્યું હતું કે, 'હું માનું છું કે અરજદાર અનિચ્છનીય વર્ગનો ગણાય, એમ માની લેવામાં મારી ભૂલ થતી નથી'. પણ આવું માની લેવાનો એમને શો અધિકાર છે? હું તો કોણ અનિચ્છનીય છે અને અનિચ્છનીય વ્યક્તિની શી વ્યાખ્યા થઈ શકે તે જાણવા માગું છું. અને આ બાબત પરનો સંસ્થાન મંત્રીનો અભિપ્રાય ટાંકવાની રજા લઉં છું. મિ. ગાંધીએ સંસ્થાનના વડા પ્રધાનોની સભામાં મિ. ચેમ્બરલેને કરેલા ભાષણમાંથી ઉતારા વાંચી સંભળાવ્યા. એ સભામાં શ્રી ચેમ્બરલેને કહ્યું હતું કે આપણે સામ્રાજ્યની એ પ્રણાલિકાનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે જેમાં રંગભેદને કારણે કોઈ પણ જાતિ પ્રત્યે પક્ષપાત કે વિરોધ દાખવવામાં આવતો નથી. એમણે હિંદીઓના વૈભવનો, સંસ્કૃતિનો અને મુશ્કેલીને વખતે સામ્રાજ્યને તેમણે કરેલી સહાયનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. મિ. ચેમ્બરલેનના મત પ્રમાણે તમારે વસાહતીઓના ચારિત્ર્યનો વિચાર કરવાનો હતો. એક માણસ માત્ર તેમના કરતાં જુદા રંગનો હોય એટલા માટે અનિચ્છનીય નથી બની જતો. જો તે ગંદો હોય, અનીતિમાન હોય, અત્યંત દરિદ્ર હોય અથવા બીજી કોઈ રીતે વાંધો લઈ શકાય એવો હોય તો જ તેને અનિચ્છનીય ગણી શકાય. સંસ્થાન મંત્રીના મત મુજબ આવી જ વ્યક્તિ અનિચ્છનીય ગણાય. મારા અસીલ સામે આવો વાંધો લઈ શકાય એમ નથી. મારા અરજદાર સામે માત્ર એક જ વાંધો લેવામાં આવ્યો છે અને તે એ કે તે એક હિંદી છે અને તેથી તેનો અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓના વર્ગમાં સમાવેશ થઈ શકે. સંસ્થાન મંત્રીના મત મુજબ આ વાંધો ટકી શકતો નથી. હું આશા રાખું છું કે પરિષદ આવું કારણ સ્વીકારશે નહીં. પરવાના અધિકારીએ પરવાના નહીં આપવાનું એકમાત્ર કારણ આપીને હિંદી પ્રજા પર ખૂબ મોટો ઉપકાર કર્યો છે. પરિષદ ભવનમાં એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે હિંદીઓ સામે તેમના રંગને કારણે કે તેઓ હિંદીઓ છે તે કારણસર નહીં પણ તેઓ શિષ્ટ અને સુઘડ રીતે રહેતા નથી એ કારણસર વાંધો લેવામાં આવે છે. મારા અસીલ સામે એ વાંધો લઈ શકાય એમ નથી. હું એ દર્શાવવાની ઈચ્છા રાખું છું કે જો પરિષદ પરવાના આપવાની ના પાડશે તો બધા જ હિંદીઓ એક જ કાટલે તોળાશે અને તેમને શિષ્ટ અને સારાં મકાનોમાં રહેવાનું અને બીજી બધી રીતે પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો તરીકે રહેવાનું પ્રોત્સાહન મળશે નહીં. આ પરવાનાઓની બાબતમાં જે કંઈ થાય છે તેની બહાર જાહેરાત થાય છે અને જો મારા અસીલ જેવા માણસને પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવશે તો હિંદીઓ એમ કહેશે કે આપણે સભ્યતાપૂર્વક અને પ્રામાણિકપણે રહીએ, એમ નગર પરિષદ ઈચ્છતી જ નથી; ગમે તેમ પડ્યા રહીએ એવું ઈચ્છે

છે. હિંદી પ્રજામાં આવી લાગણી પરિષદે ઉત્પન્ન થવા દેવી ન જોઈએ. આ પહેલાંના એક પ્રસંગે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે પરવાનાની સંખ્યામાં વધારો ન થાય એ જરૂરી છે. પરંતુ આ બાબતમાં એ મુદ્દો ઊભો થતો જ નથી કારણ કે જે દુકાન માટે પરવાનાની અરજી કરવામાં આવી છે તે દુકાનને આ વરસનો પરવાનો મળી ચૂક્યો છે. એટલે અરજી મંજૂર કરવાથી પરવાનાની સંખ્યામાં વધારો થવાનો નથી. જો આ દુકાનો બંધ થવાની હોય તો હિંદી મકાનમાલિકોને પોતાનું કામકાજ બંધ કરી દેવું પડશે. હું આશા રાખું છું કે આ અપીલ પર પરિષદ પૂરતો વિચાર કરશે અને મારા અસીલને પરવાનો આપવાનો હુકમ આપશે.

મિ. ટેલરે કહ્યું કે મને નથી લાગતું કે પરવાના અધિકારીની ભૂલ થઈ છે એટલે હું ઠરાવ મૂકું છું કે ચુકાદાને બહાલી આપવી.

મિ. કોલિન્સે કહ્યું : પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં પરિષદને ઘણો સંકોચ થાય છે એથી મને જરા પણ નવાઈ લાગતી નથી. પણ હું માનું છું કે પરવાનો નહીં જ આપવામાં આવે. અને મને કહેતાં જરાય સંકોચ નથી થતો કે પરવાનો નહીં આપવાનું કારણ અરજદાર બીજી કોઈ રીતે અયોગ્ય છે એ નથી, સિવાય કે એ હિંદી છે. મિ. ગાંધીએ જે કહ્યું તે સંપૂર્ણપણે સત્ય છે અને મને કહેતાં થોડો સંતોષ થાય છે કે બધા નહીં તો ઘણાખરા પરવાના મુખ્યત્વે આ જ કારણસર નામંજૂર કરવામાં આવ્યા છે. આમાં પરિષદ બહુ કફોડી સ્થિતિમાં મુકાઈ છે કારણ કે એને પાર્લિમેન્ટની પસંદગી મુજબની જરૂરી એવી નીતિનું પાલન કરવાનું છે. પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે પાર્લિમેન્ટ એવા નિર્ણય પર આવી છે કે ડરબનના વેપાર ઉપર હિંદીઓનો કાબૂ વધે તે અનિચ્છનીય છે. અને એ કારણે, બીજી રીતે વાંધાજનક નહીં એવા પરવાના નામંજૂર કરવાની તેને લગભગ ફરજ પડી છે. મને લાગે છે કે પરવાનાની ના પાડવાથી અરજદારને અન્યાય થયો લાગશે, પણ સંસ્થાનની નીતિ તરીકે આ પરવાના નહીં વધારવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું છે માટે હું મિ. ટેલરના ઠરાવને ટેકો આપું છું.

નગરપતિએ કહ્યું કે મિ. ઈવાન્સ, મિ. લોબિસ્ટર અને મિ. હિચિન્સ મત આપી શકશે નહીં, કારણ કે તેઓ મોડા આવ્યા છે.

મિ. લોબિસ્ટરે કહ્યું કે મોડા આવવાની બાબતમાં તો મારે નગરપતિની તથા પરિષદના બીજા સભ્યોની માફી માગી લેવી જોઈએ. પણ હું સ્પષ્ટ કરવા માગું છું કે પરવાના બાબતની આ બેઠકોમાં મેં જાણી જોઈને હાજર ન રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણે જે મલિન કામ કરવું પડે છે તેની સાથે હું જરાય સંમત થઈ શકતો નથી. હું મીટિંગમાં આવ્યો ત્યારે મેં ધાર્યું હતું કે પરવાનાનું કામકાજ પતી ગયું હશે અને હું પહોંચીશ ત્યાં સુધીમાં સામાન્ય કામકાજ ચાલુ થશે. મિ. કોલિન્સે કરેલી ટીકાઓ સાથે હું સંમત થાઉં છું. પરંતુ પરિષદનો કોઈ પણ સભ્ય આપણી પાસે જે કામ કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવી છે, તેમાં ભાગ ન લઈને પોતાનો વિરોધ દર્શાવી શકે છે. હું માનું છું કે આપણે જ્યારે અપીલ માટેની અદાલત તરીકે બેસીએ છીએ ત્યારે આપણું કામ સાક્ષીઓની જુબાની સાંભળવાનું છે અને અરજદાર સામે કંઈ સંગીન વાંધો ન હોય તો આપણે તેને પરવાનો આપવો જોઈએ. જો ડરબનના શહેરીઓ અને સંસ્થાનના લોકો આ પરવાના બંધ થાય એવું ઇચ્છતા હોય તો તેઓ ધારાસભામાં જઈને હિંદી સમાજના સભ્યોને પરવાના માટે અરજીઓ કરતા બંધ કરાવી શકે છે.

મતગણતરી થતાં પરવાના અધિકારીનો નિર્ણય મંજૂર રાખવાનો મિ. ટેલરનો ઠરાવ વિના વિરોધે પસાર થયો અને તેથી અપીલ કાઢી નાખવામાં આવી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૧૫-૯-૧૮૯૮

૧૬. કોંગ્રેસની મીટિંગ માટે સૂચના

[ડરબન,]

સપ્ટેમ્બર ૧૫, ૧૮૯૮

ગુરુવાર

સાહેબ,

કોંગ્રેસની મીટિંગ આવતી કાલે રાતના બરાબર આઠ વાગ્યે મળશે. તેમાં નીચે મુજબ કામ થશે. કોંગ્રેસનો રિપોર્ટ—હિસાબ—કરજ વિષે વિચાર. મિ. નાજરને^૧ પા. ૧૦ મોકલ્યા તેની માગણી. સર મંચેરજી ભાવનગરીને પા. ૧૦ મોકલ્યા તેની માગણી—મિ. નાજર કરજ મૂકી આવ્યા છે તે બાબત. ઓનરરી સેક્રેટરીનું રાજીનામું વગેરે કામ કરવામાં આવશે. મિ. નાજર મીટિંગમાં હાજર નહીં થાય.

મીટિંગ એવી જરૂરની છે કે બધા સભ્યો હાજર થશે એમ ઉમેદ છે.

કોંગ્રેસની સભા આવતી કાલે સાંજે બરાબર આઠ વાગ્યે અલૈતનિક મંત્રીના નિવેદન વગેરે પર વિચાર કરવા માટે મળશે.^૨

[મૂળ ગુજરાતી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી મૂળ કાર્યાલયની નકલમાંથી (એસ. એન. ૨૮૦૭), જે નેશનલ આર્કાઇવ્ઝ, નવી દિલ્હીમાં સુરક્ષિત છે.

૧. સંસ્થાનના વડા પ્રધાનોની પરિષદ ૧૮૯૭માં ઘંડન ખાતે બરાઈ ત્યારે મિ. નાજરને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યા હતા.

૨. આ છેલ્લો ફકરો અંગ્રેજીમાં ટાઈપ કરેલો છે.

Copy no 4

NATAL GOVERNMENT TELEGRAPHS.

No. of Message

Code	Class	Sent		For Stamps.	Office Stamp.
Place of Origin and Service Instructions.		At	on		
		To		(A receipt for the Charges on this Telegram can be obtained, price Two pence.)	
		By			
		Words	Charge.		

FROM Please write Distinctly. TO

Mahomed Cassim
Cannooden & Co

Honble Colonial
Secretary
P. M. Burg

Rules published Gazette re visitors and embarkation passes have created great dissatisfaction among Indians. Memorial to His Excellency being prepared. Humbly request behalf Indian Community suspension rules meanwhile.

3/11/98

Signature of Sender 3d M Khandhi Address (in full)

SEE OVER

૧૭. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

ડરબન,
નવેમ્બર ૩, ૧૮૯૮

મોકલનાર
મહંમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપની
પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી
પી. ઓમ. બર્ગ

મહેમાનો તેમ જ પ્રવાસ કરવા ઈચ્છનાર માટેના પાસ^૧ બાબત ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોથી હિંદીઓમાં મહાન અસંતોષ જાગ્યો છે. નામદાર ગવર્નરને મોકલવા માટે પ્રાર્થનાપત્ર તૈયાર થઈ રહ્યું છે.^૨ હિંદી પ્રજા તરફથી નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કે એ દરમિયાન નિયમનો અમલ બંધ રાખો.

[ગૂળ અંગ્રેજી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરવાળી લાથે લખેલી નકલની છબી ઉપરથી. ઓસ. એન. ૨૮૪૫.

૧૮. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને પ્રાર્થનાપત્ર

જેહાનિસબર્ગ,
દ. આ. પ્રજાસત્તાક
નવેમ્બર ૨૮, ૧૮૯૮

પ્રતિ
હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના
સભાપતિ મહોદય
શ્રીમાન,

દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકના જેહાનિસબર્ગ ખાતે રહેનાર, અમે નીચે સહી કરનાર બ્રિટિશ હિંદીઓ નીચેની હકીકતો પ્રત્યે આપની મહાસભાનું ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઈએ છીએ.

૧. આ પ્રજાસત્તાકના ૧૯ નવેમ્બર ૧૮૯૮ના સ્ટાટ્સ કુરાન્ટ (સરકારી ગેઝેટ)માં પ્રસિદ્ધ થયેલી સરકારી સૂચના નં. ૬૨૧ દ્વારા ૧૮૯૯ના જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખ પછી બધા હિંદીઓને અને બીજા એશિયાવાસીઓને રાજ્યની સરકારે મુક્કર કરેલા વાડાઓમાં જ વસવાટ અને વ્યાપાર કરવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો છે. સૂચનાની નકલ આ સાથે જોડવામાં આવી છે.

૧. ૧૮૯૭ના પ્રવાસી કાયદા મુજબ લેવાતી અનામત રકમ, ફીની રકમ અને મુકાયેલાં નિયંત્રણો માટે જુઓ “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, ૨૧ જુલાઈ ૧૮૯૮, તથા “ચેમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર”, પા. ૨૬.

૨. જુઓ પા. ૨૬.

૨. અમે નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે આ સરકારી સૂચનાની શરતો 'લંડન સુલેહ-નામા'ની શરતોથી વિરુદ્ધ છે. સુલેહનામા પ્રમાણે કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વગર દરેક બ્રિટિશ પ્રજાજન દક્ષિણ આફ્રિકાના કોઈ પણ ભાગમાં રહેવાનો અને વેપાર કરવાનો પૂરો હક ધરાવે છે.

૩. સરકારી સૂચનાની શરતોનો અમલ કરવામાં આવશે તો અમારે ઘણું આર્થિક નુકસાન સહન કરવું પડશે કારણ કે અમારામાંના ઘણાએ જોહાનિસબર્ગમાં અને આ પ્રજાસત્તાકતા બીજાં સ્થળોમાં વેપાર જમાવ્યો છે.

એટલે અમે આપની મહાસભાને, અમારા પર આવી પડનારી ગંભીર મુસીબત દૂર કરવા માટે પોતાની લાગવગ વાપરવા વિનંતી કરીએ છીએ.

આપના આજ્ઞાંકિત સેવકો,

વી. એ. ચેટ્ટી

એ. પિલ્લૈ ઍન્ડ કંપની

વી. મુસ્સ્વામી મુદલિયાર

એ. કેસ્ટનાસ્વામી

એ. અપ્પાસ્વામી

[સાથે જોડવામાં આવેલી સૂચના]

સરકારી સૂચના નં. ૬૨૧^૧

આથી સર્વને સામાન્ય સૂચના આપવામાં આવે છે કે માનનીય કારોબારી પરિષદે ૧૫ નવેમ્બર ૧૮૯૮ની ક્લમ ૧૧૦૧ના ઠરાવ દ્વારા નિર્ણય કર્યો છે કે :

૧. જે કુલીઓ અને બીજા ઓશિયાઈ આદિવાસીઓ અત્યારે મુક્કર કરેલા વાડાઓમાં રહેતા નથી કે વ્યાપાર કરતા નથી પણ કાયદા વિરુદ્ધ શહેરમાં અથવા ગામમાં અથવા બીજા પ્રતિબંધ કરેલી જગ્યાએ વેપાર કરે છે તેમને લેન્ડડ્રોસ્ટ (જમીન અધિકારી), અથવા માર્શનિંગ કમિશનર (ખાણ અધિકારી) અથવા એમના આદેશ પ્રમાણે ફિલ્ડ કોર્નેટ (પટવારી) ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૩ પ્રમાણે ૧લી જાન્યુઆરી ૧૮૯૯ પહેલાં એમને માટે ખાસ મુક્કર કરેલા વાડાઓમાં જઈને રહેવા તથા વેપાર કરવાનો હુકમ કરી શકશે.

૨. પરંતુ જમીન અધિકારી અને ખાણ અધિકારી, જેઓ ઘણા વખતથી મુક્કર કરેલા વાડાથી જુદી જગ્યાએ વેપાર કરતા હોય અને જેને માટે આટલા ટૂંકા સમયની સૂચનાથી વેપાર સમેટવાનું મુશ્કેલ હોય તેવા કુલીઓ અને બીજા ઓશિયાઈ આદિવાસીઓનાં નામની બે યાદીઓ તૈયાર કરશે. એક યાદીમાં એવા કુલીઓ અને ઓશિયાવાસીઓનાં નામ મૂકવામાં આવશે કે જેમને જમીન અધિકારી અને ખાણ અધિકારીના અભિપ્રાય મુજબ વધારેમાં વધારે ત્રણ માસનો સમય આપવામાં આવશે અને બીજા યાદીમાં જેમને છ માસનો સમય આપવામાં આવશે તેમનાં નામ લખવામાં આવશે. એટલે તેમને કાયદાનો અમલ કરવા માટે કમશ: ૧લી એપ્રિલ અને ૧લી જુલાઈ સુધીનો સમય આપવામાં આવશે. કુલીઓએ અને બીજા ઓશિયાના આદિવાસીઓએ

૧. આ સૂચના મૂળ ડચ ભાષામાં આપવામાં આવી હતી.

आवो समय मेणववा माटेनी विनंती पोते न करवी जेईशे अने ते माटेनां कारणो आपवां जेईशे.

३. जे कुलीओ अने बीज ओशियाई व्यापारीओ ओवी मतलबनी अरज करशे के वाडामां बजर माटे अगर तो दुकानोवाणी छतवाणी ईभारत बांधवा माटे जमीन अनामत राखवामां आवे तो तेनो सडानुभूतिपूर्वक विचार करवामां आवशे.

उपरोक्त सूचनाना अनुसंधानमां वधु सूचना आपवामां आवे छे के जे ओशियावासी-ओओ ओ तारीख पढेवां ओवा करार कर्या डोय जेनी मुदत उजु पूरी न थई डोय, अथवा जेमले पोतानी मालमिलकतनी इरेबदवी करी डोय अने तेथी मानता डोय के १८८५ना कायदा नं. ३नी मर्यादामां आवता नथी, तेमले १वी जन्मुआरी पढेवां जमीन अधिकारी अथवा जालु अधिकारीने जालुवी देवु जेईओ जेथी तेमनी बाबत सरकार समक्ष भुकवामां आवे.

[मूण अंग्रेज]

इन्डिया, २३-१२-१८८८

१८. इन्डियाने तार

[जेडानिसबर्गना पभरपत्री तरीके गांधीज्जे इन्डियाने अलग वाडाओ संबंधमां नीयेनो तार कर्यो डतो:]

जेडानिसबर्ग,

डिसेम्बर ५, १८८८

दक्षिण आफ्रिकाना प्रजसत्ताकनी सरकारे जडेरत करी छे अने डिटीओने नोटिस आपी छे के तेमले आवती पढेवी जन्मुआरीओ अने त्पार बाद अमुक अलग वाडाओमां न वसवाट अने व्यापार करवो जेईशे. डिटीओ हृदयपूर्वक आशा राखे छे के केप डार्थकमिशनरनी ईंग्लंडनी मुलाकातनो तेमना पक्षना समर्थन माटे लाभ लेवामां आवशे. अत्यारनी अनिश्चितताथी चिंता उत्पन्न थाय छे.

[मूण अंग्रेज]

इन्डिया, ८-१२-१८८८

૨૦. વકીલની સલાહ માટેની મુકદ્દમાની નોંધો

[વેપારી પરવાના કાયદો લાગુ પાડવામાં ઊભા થતા કાયદાના મુદ્દાઓ વિશેનું ગાંધીજીનું વલણ તેમણે તૈયાર કરેલી નીચેની મુકદ્દમાની નોંધો પરથી જણાઈ આવે છે.]

૩૨બન,

ડિસેમ્બર ૨૨, ૧૮૯૮

છૂટક અને જથ્થાબંધ વેપારીઓના પરવાના સંબંધી ૧૮૯૭ના કાયદા નં ૧૮ના સંશોધનનો પ્રશ્ન; વકીલની સલાહ માટે તૈયાર કરેલી વિગતો

એક નગર પરિષદ કાયદા પ્રમાણે પોતે નિયુક્ત કરેલા પરવાના અધિકારીને ગુપ્ત અથવા જાહેર સૂચના આપે છે કે:

૧. એશિયાઈઓને પરવાના આપવા નહીં.
૨. અમુક વ્યક્તિઓને પરવાના આપવા નહીં.
૩. ઘણાખરા એશિયાઈ વેપારીઓને પરવાના આપવા નહીં.

કોઈ પરવાનાનો ઉમેદવાર વરિષ્ઠ અદાલત સમક્ષ અરજી કરી શકે કે તે નગર પરિષદને બીજા અધિકારી નિયુક્ત કરવાની અને એવા અધિકારીના વિવેકાધિકારમાં હસ્તક્ષેપ ન કરવાની આજ્ઞા આપે? નગર પરિષદ પોતાના કાયમી કર્મચારીઓમાંથી કોઈ એકને દા. ત. ટાઉન ક્લાર્ક, નગર કોશાધ્યક્ષ અથવા મુખ્ય ખજાનચીને પરવાના અધિકારી નીમે છે.

કોઈ પરવાનાનો ઉમેદવાર, વરિષ્ઠ અદાલતને એવી અરજી કરી શકે કે તે નગર પરિષદને કોઈ તદ્દન સ્વતંત્ર વ્યક્તિની નિમણૂક કરવાનો હુકમ કરે? અને તે એવાં કારણસર કે કાયમી કર્મચારી નગર પરિષદની એટલી બધી અસર હેઠળ હોય કે તે નગર પરિષદના અભિપ્રાયથી દોરવાઈ ગયા સિવાય પૂર્વગ્રહરહિત નિર્ણય આપી શકે એવી આશા જ ન રાખી શકાય, તેમ જ એવાં કારણસર કે પરવાનાનો ઉમેદવાર બે જુદી અદાલત—એક મૂળ અને બીજી અપીલ કરવા માટેની—પાસે જવાનો પોતાનો હક્ક લગભગ ગુમાવી જ બેસે.

કાયદા પ્રમાણે પરવાના અધિકારી અમુક વ્યક્તિને તે હિંદી હોવાને કારણે પરવાનો આપવાની ના પાડે છે. શું વરિષ્ઠ અદાલતને એવી અરજી કરી શકાય કે તે અધિકારીને એવો આદેશ આપે કે એક વ્યક્તિ હિંદી છે તે હકીકત પરવાનાની નામંજૂરી માટેનું પૂરતું કારણ નથી અને એ સૂચના પ્રમાણે તેણે પોતાના નિર્ણય પર ફરી વિચાર કરવો જોઈએ?

જો પરવાના અધિકારી આપજુદીથી બધા હિંદીઓને કે તેમનામાંના ઘણાખરાને પરવાના આપવાની ના પાડે તો તેણે બેમાંથી એકે બનાવમાં પોતાની વિવેકબુદ્ધિ વાપરી છે એમ કહી શકાય ખરું?

એક માણસે પરવાના માટે અરજી કરી હોય અને તે નામંજૂર થતાં પરવાના વગર વેપાર ચાલુ રાખે છે. કાયદાના નવમા ફકરાના ઉલ્લંઘન માટે તેના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવે અને સજા કરવામાં આવે છે. એ દંડ ભરી દે છે પણ વેપાર કરવાનું ચાલુ રાખે છે તો શું સજા થયા પછી, પણ કાનૂની વરસની અંદર વેપાર કરવો એ નવો ગુનો ગણાય?

કોઈ વ્યક્તિ પરવાના વગર અમુક દિવસ વેપાર કરે તો, કાયદા પ્રમાણે, ઢેટલા દિવસ એ રીતે વેપાર કરે તેટલા ગુના ગણાશે?

દંડ વસૂલ કરવા માટે કઈ પદ્ધતિ રાખવામાં આવશે?

જે સજા પામેલી વ્યક્તિઓ પોતાનો માલ કોઈની પાસે ગીરો મૂક્યો હોય અને માલ ઉપર ગીરો રાખનારનો કબજો હોય તો એ માલમાંથી દંડ વસૂલ કરવાનો હક પહેલો ગણી શકાશે? (નોંધ: કાયદા પ્રમાણે જે શહેરવિભાગના વ્યાપાર બાબત જે કંઈ દંડ વસૂલ કરવામાં આવ્યો હોય તે તે શહેરવિભાગના ખજાનામાં જ જમા થવો જોઈએ.)

કાયદાના છેલ્લા ફક્રા હેઠળ ગવર્નર ઈન કાઉન્સિલને એવા નિયમો પસાર કરવાની સત્તા છે જે પરવાના અધિકારીનો વિવેકાધિકાર મર્યાદિત કરે, અને પરવાના અધિકારીને અમુક સંજોગો હેઠળ પરવાના આપવાની લગભગ ફરજ પાડે?

મો. ક. ગાંધી

હાથે લખેલા મૂળ અંગ્રેજી લખાણની છબી ઉપરથી એસ. એન. ૨૯૦૪.

૨૧. ચેમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર

[વિકેતા પરવાના અધિનિયમનો અમલ જે રીતે હિંદીઓના અધિકારની વિરુદ્ધમાં થઈ રહ્યો હતો તે નીચેના શાહી સરકારને મોકલાયેલા પ્રાર્થનાપત્રનો વિષય છે. ગાંધીજીએ નાતાલના ગવર્નરને ઉદ્દેશીને લખેલા પત્ર સાથે એ મોકલ્યો હતો. જુઓ પાન ૫૯.]

ડરબન,

ડિસેમ્બર ૩૧, ૧૮૯૮

પ્રતિ

પરમ માનનીય જોસેફ ચેમ્બરલેન

મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાન,

લંડન

નાતાલના સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓના નીચે હસ્તાક્ષર કરનારા પ્રતિનિધિઓનો પ્રાર્થનાપત્ર નમ્રતાપૂર્વક દર્શાવે છે કે :

જે વિકેતા પરવાના અંગે ગયે વર્ષે નિષ્ફળ વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો તે સંબંધમાં જ અમે આથી સમ્રાજીની સરકારને વિનંતી કરીએ છીએ.

અમે વડી સરકારને આથી વહેલો પ્રાર્થનાપત્ર મોકલી શક્યા હોત પરંતુ અમારો હેતુ એ હતો કે પહેલાં શાંતિ રાખીને કેટલોક સમય કાયદાના અમલનું નિરીક્ષણ કરવું અને જોવું કે વડી સરકારને ઉપરોક્ત વિરોધનો જે પ્રાર્થનાપત્ર મોકલવામાં આવ્યો હતો તેમાં દર્શાવેલો ભય સકારણ હતો કે કેમ? અને સંસ્થાનની અંદર બધા જ શક્ય પ્રયત્નો કરી જોવા અને કાયદાની ઉચિત અદાલતી વ્યાખ્યા મેળવી લેવી.

અમારે ઘણા દુઃખ સાથે નોંધ લેવી પડે છે કે ઉપરોક્ત પ્રાર્થનાપત્રમાં દર્શાવેલો ભય ધાર્યા કરતાં વધારે સાચો પડ્યો છે. અને કાયદાની વ્યાખ્યા પણ સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ

હિંદીઓની વિરુદ્ધ આપવામાં આવી છે. નીચે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે મુકદ્દમામાં^૧ પ્રિવી કાઉન્સિલના ન્યાયાધીશોએ ચુકાદો આપ્યો છે કે ઉપરના કાયદા મુજબ નગર પરિષદ કે સ્થાનિક સમિતિના નિર્ણય સામે સંસ્થાનની વડી અદાલતમાં અપીલ ન થઈ શકે. આ ચુકાદાથી હિંદી વ્યાપારીઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા છે. તેઓ ડરી ગયા છે અને તેમનામાં આવતે વરસે શું થશે એ બાબત બિનસલામતીની અને ગભરામણની લાગણી ફેલાઈ છે.

હિંદી કોમ અનેકવિધ મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈ રહી છે. જેની સામે અમે નિષ્ક્રમ વિરોધ કર્યો હતો તે વસાહતી પ્રતિબંધ ધારાના અમલથી ખૂબ હેરાનગતિ થાય છે. હમણાં સરકારે એ કાયદા હેઠળ એવા નિયમો કર્યા છે જે મુજબ જે કોઈ કાયદાએ લાદેલી પરીક્ષાઓ પાસ ન કરી શકે અને એક દિવસથી માંડીને છ અઠવાડિયાં સુધી સંસ્થાનમાં રહેવા ઈચ્છે કે બંદર પર પહોંચવા માટે સંસ્થાનમાંથી પસાર થવા ઈચ્છે તેને એક પાઉન્ડનો દંડ ભરવો પડે છે. આ નિયમો અંગે અને ઉપરના કાયદા પરથી ઉપસ્થિત થતી બીજી બાબતો માટે વિનંતીપત્ર તૈયાર થતો હતો ત્યાં તો પ્રિવી કાઉન્સિલનો નિર્ણય હિંદી કોમ ઉપર બૉમ્બગોળાની માફક પડ્યો અને હિંદી વ્યાપારીઓ સામે તોળાઈ રહેલા કારમા ભાવિ સામે બીજી બધી મુશ્કેલીઓ પ્રમાણમાં નજીવી બની ગઈ છે. એટલે વિકેતા પરવાના અધિનિયમને પહેલું સ્થાન આપવાનું ખૂબ જરૂરી બની ગયું છે.

હવે તો સમ્રાજીની સરકારની દરમ્યાનગીરીથી જે કંઈ રાહત મળે તેમાં જ નાતાલના હિંદી વેપારીઓની એકમાત્ર આશા રહી છે. અમે આપના રાજ્યના બધા ભાગોમાં આપના બીજા પ્રજાજનો જે વિશેષ હકો અને અધિકારો ભોગવે છે તે હકો ને અધિકારો વટવટના ઢંઢેરાને આધારે માગવાની હિંમત કરીએ છીએ. અને ખાસ કરીને નાતાલ સંસ્થાનમાં તો આપના પુરોગામીએ પહેલાંના વિનંતીપત્રો બાબતમાં મોકલેલા ખરીતામાં કરેલા નિવેદનને આધારે અમે એ હકો ને અધિકારોનો ખાસ દાવો કરીએ છીએ. નિવેદનમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે “સમ્રાજીની સરકારની એવી ઈચ્છા છે કે સમ્રાજીની હિંદી પ્રજા જેડેનો વર્તાવ તેમની બીજી પ્રજાઓ જેડેના વર્તાવને સમાન રહેવો જોઈએ.”^૨ વધારામાં અમને વિશ્વાસ છે કે નાતાલ સંસ્થાન કે જે પોતાની અત્યારની આબાદી ગિરમીટિયા હિંદી મજૂરોને કારણે ભોગવે છે તે સંસ્થાનના સ્વનંત્ર હિંદીઓ સાથે ન્યાયી રીતે વર્તે, એવી વ્યવસ્થા કરાવવાની સમ્રાજીની સરકાર કૃપા કરશે.

હિંદી સૈનિકો આખી દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં જરૂર પડી ત્યાં ગ્રેટ બ્રિટનનાં યુદ્ધો લડતા આવ્યા છે અને હિંદી મજૂરો સંસ્થાન વસાવવા માટે નવાં નવાં ક્ષેત્રો ખોલતા જાય છે. હજી હમણાં જ રૂટરના, તારમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે રોડેશિયાના આદિવાસીઓને તાલીમ આપવા માટે હિંદી સૈનિકોને લઈ જવામાં આવશે. શું એ કદી બની શકે કે આ જ સૈનિકો અને મજૂરોના દેશબંધુઓને રાજ્યના એક ભાગમાં પોતાની પ્રામાણિક આજીવિકા મેળવવા દેવામાં ન આવે?

અને છતાં, નીચે આપેલી બાબતો પરથી જોઈ શકાશે કે નાતાલના સંસ્થાનમાં હિંદી વ્યાપારીઓને પ્રામાણિક આજીવિકા મેળવી લેવાનો અધિકાર ન આપવાના સંગઠિત પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે, એટલું જ નહીં પણ સંસ્થાનમાં તેઓ છેલ્લાં કેટલાંયે વર્ષોથી જે હક ભોગવતા આવ્યા છે તે પણ છીનવી લેવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને જે

૧. જુઓ પા. ૩૭.

૨. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૧૫૩.

સાધનથી નાતાલના યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓ તેમનો ઉદ્દેશ પાર પાડવાની આશા રાખે છે તે સાધન ઉપરોક્ત કાયદો છે.

ડરબન નગર પરિષદમાં અગિયાર સભ્યો છે અને તે સંસ્થાનની મુખ્ય પરિષદ છે. આ સભ્યોમાંનો એક તો હિંદીઓનો દેખીતો અને પાકો વિરોધી છે. ગયા વર્ષની શરૂઆતમાં કુરલેન્ડ અને નાદરીના ઉતારુઓને ઊતરવા દેવા વિરુદ્ધની ચળવળમાં તેણે આગળપડતો ભાગ લીધો હતો.^૧ એ પોતાના ખૂબ જ હિંસાત્મક ભાષણો માટે ગવાઈ ગયો હતો. એ હિંદીઓ માટેનો પોતાનો ધિક્કાર નગર પરિષદમાં પણ લઈ ગયો છે. અને અત્યાર લગી એણે એકધારી રીતે અને વ્યક્તિઓનો વિચાર કર્યા સિવાય હિંદીઓને વેપારી પરવાના આપવાનો વિરોધ જ કર્યો છે. અને યુરોપિયનોમાં બે જ વર્ગ છે—એક હિંદીઓનો પ્રબળ વિરોધી, અને બીજા હિંદીઓ પ્રત્યે ઉદાસીન—તેથી જ્યારે જ્યારે પરિષદ સમક્ષ હિંદીઓને લગતી બાબત આવે છે ત્યારે આ સભ્ય હમેશાં પોતાનું ધાર્યું કરાવી શકે છે. આ કાયદા હેઠળ નિયુક્ત કરવામાં આવેલો પરવાના અધિકારી સુધરાઈનો કાયમી કર્મચારી છે અને તેથી, અમારા નમ્ર મત મુજબ, થોડેઘણે અંશે પરિષદના સભ્યોની અસર હેઠળ છે. હમણાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે એવા એક મુકદ્દમામાં પ્રથમ ઉપન્યાયાધીશ સર વોલ્ટર રેંગ કે જે મુખ્ય ન્યાયાધીશને બદલે કામ કરતા હતા તેમણે નગર પરિષદના કાયમી કર્મચારીને પરવાના અધિકારી નીમવામાં આવે તેમાં રહેલા જોખમ અંગે નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું:

અદાલત સમક્ષ એવું સૂચવવામાં આવ્યું છે કે આવી રીતે નિયુક્ત થયેલા અધિકારીના મનમાં કેટલાક પૂર્વગ્રહ હોવા જ જોઈએ કારણ કે તે નગર પરિષદના હાથ નીચેનો કાયમી અધિકારી છે, અને તે પરિષદના વિશ્વાસમાં હોવો જ જોઈએ. ન્યાયાધીશ આ બાબતના મુદ્દા અંગે નિર્ણય આપવા તૈયાર નહોતા, પણ એ બરાબર સમજી ગયા કે પરવાના અધિકારી તરીકે કોઈ એવો માણસ હોવો જોઈએ કે જે નગર પરિષદનો નોકર ન હોય અને જે પરિષદનો વિશ્વાસુ ન હોય. (ધિ નાતાલ વિટનેસ, ૩૧ માર્ચ, ૧૮૮૮.)

આ પરવાના અધિકારી પરવાનાના ઉમેદવારોની આર્થિક સ્થિતિ તપાસે છે. તેમને મૂડી અને માલ અંગે સવાલ પૂછે છે ને ઘણુંખરું તેમની ખાનગી બાબતો અંગે પૂછપરછ કરે છે. એણે એક તો નિયમ જ બાંધી લીધો છે કે જે હિંદી પાસે પહેલાં ડરબનનો પરવાનો ન હોય તેને વેપારી પરવાનો આપવો જ નહીં. ભલે પછી અરજદાર પાસે સંસ્થાનમાં બીજી કોઈ જગ્યાએ વેપાર કરવાનો પરવાનો હોય, તે અહીંનો જૂનો રહેવાસી હોય કે નવો જ આવ્યો હોય, અંગ્રેજી જાણનાર શિક્ષિત સદ્ગુણસ્થ હોય કે સામાન્ય વેપારી હોય; અને તે જે દુકાન માટે પરવાનો માગતો હોય તે બધી રીતે યોગ્ય હોય કે નહીં અથવા પહેલાં તે દુકાન માટે પરવાનો આપવામાં આવ્યો હોય કે નહીં.

આ વરસની શરૂઆતમાં સોમનાથ મહારાજ નામના એક હિંદીએ શહેરમાં છૂટક વેપાર માટેના પરવાનાની અરજી કરી હતી. એની અરજી લેવામાં આવી હતી અને એની સ્થિતિ બાબત પરવાના અધિકારીએ ઝીણવટપૂર્વક તપાસ કરી હતી. એની વિરુદ્ધ કંઈ મળી આવ્યું નહોતું. જે દુકાનમાં એ વેપાર કરવા માગતો હતો તેને માટે સ્વચ્છતા નિરીક્ષકે અનુકૂળ અહેવાલ આપ્યો હતો. એ મકાન એક હિંદી દુકાનદાર તાજેતરમાં જ ખાલી કરીને જોડાનિસબર્ગ ગયો હતો, પરંતુ

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧૪૪ અને પછીનાં.

પરવાના અધિકારીએ તો વ્યક્તિ સામે કે જગ્યા સામે કોઈ પણ જાતનો વાંધો શોધી કાઢવામાં નિષ્ફળ ગયા પછી પણ પોતાના નિર્ણય માટે કશું કારણ આપ્યા વગર પરવાનો આપવાની ના પાડી. નગર પરિષદ સમક્ષ અપીલ કરવામાં આવી.^૧ ત્યાં એ પુરવાર કરવામાં આવ્યું કે અરજદારે ગિરમીટિયા તરીકે સંસ્થાનને પાંચ વર્ષ સેવા આપી છે. ત્યાર બાદ તેર વર્ષ લગી તે સંસ્થાનમાં સ્વતંત્ર હિંદી તરીકે રહ્યો છે. ખંત અને ઉદ્યમપૂર્વક તેણે વેપારી તરીકેનો દરજ્જો મેળવ્યો છે અને તેણે સંસ્થાનમાં મૂઠી રીવરમાં છ વર્ષ કરતાં વધારે વખત સુધી પરવાનો ધરાવ્યો છે. તેની પાસે પચાસ પાઉન્ડની રોકડ મૂડી છે, શહેરમાં માફીની જમીનનો એક ટુકડો છે, તેનું રહેવાનું ઘર તે જ્યાં દુકાન કરવા ઇચ્છે છે ત્યાંથી થોડુંક છેટે અને સ્વતંત્ર છે. અને કાયદાની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે તેણે એક યુરોપિયન હિસાબનીસને નોકરીએ રાખ્યો છે. ત્રણ જાણીતા યુરોપિયન વેપારીઓએ એની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રામાણિક વહેવાર માટે પ્રમાણપત્ર આપ્યાં છે. તે એવી જગ્યાએ વેપાર કરવા માગે છે કે જ્યાં ઘણાખરા હિંદીઓ જ રહે છે અને એના ગ્રાહકો તો બધા હિંદી જ રહેવાના છે. અરજદારના વકીલે પરવાના અધિકારીની નામંજૂરીનાં કારણો પૂછ્યાં અને અરજી સંબંધી કાગળોની નકલ માગી. એ બંને માગણીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને નગર પરિષદે પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને માન્ય રાખ્યો. વરિષ્ઠ અદાલતમાં આ નિર્ણય વિરુદ્ધ નહીં કે એના ગુણદોષ ઉપર અપીલ નોંધાવવામાં આવી, કારણ કે વિકેતા પરવાના અધિનિયમની બાબતમાં પરવાના અંગેની અપીલો ગુણદોષને કારણે સાંભળવાનો અધિકાર વરિષ્ઠ અદાલતને નથી એવો ચુકાદો આ પહેલાં તે અદાલતે બહુમતીથી આપી દીધો હતો. એટલે ગુણદોષને કારણે નહીં પણ અનિયમિતતાને કારણે વરિષ્ઠ અદાલતે આ અપીલ દાખલ કરી હતી.

અનિયમિતતાઓ આ હતી: કારણો આપવાની ના પાડવામાં આવી હતી. અરજદારના વકીલને નોંધની નકલ આપવામાં આવી નહોતી અને અપીલ સાંભળવામાં આવતી હતી ત્યારે ટાઉન સોલિસિટર (નગરના કાયદાના સલાહકાર), ટાઉન ક્લાર્ક અને પરવાના અધિકારી સાથે પરિષદના સભ્યો છાની વાતચીત માટે ખાનગી ઓરડામાં ગયા હતા. વરિષ્ઠ અદાલતે અપીલ સાંભળી, નગર પરિષદની કાર્યવાહી નામંજૂર કરીને અરજદારને ખર્ચ આપવાનો તથા કેસ ફરી ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. અદાલતનો ફેંસલો આપતી વખતે કામચલાઉ મુખ્ય ન્યાયાધીશે કહ્યું કે:

આ મામલામાં સ્પષ્ટ રીતે ખોટું તો એ દેખાય છે કે કાગળપત્રોની નકલ આપવામાં ન આવી. પરિષદને અરજદારે કાગળપત્રોની નકલ નહીં આપવાનાં અને પરવાનાની ના પાડવાનાં કારણો જણાવવા અરજી કરી હતી. આ અરજીમાં કંઈ જ વાંધાભર્યું નહોતું. આ એક એવી અરજી હતી કે જે ન્યાયના હિતમાં પણ સ્વીકારવી જોઈતી હતી. પરંતુ એ નામંજૂર કરવામાં આવી. અને જ્યારે અરજદારનો વકીલ પરિષદ સમક્ષ આવ્યો ત્યારે તે કાગળપત્રો બાબત બિલકુલ અજાણ હતો, અને પરવાના અધિકારીના મનમાં શું ચાલી રહ્યું હતું તે પણ એ જાણતો નહોતો. એને લાગ્યું કે આ બાબતમાં નગર પરિષદનું પગલું અન્યાયારભર્યું હતું. . . . એને લાગ્યું કે બંને વિનંતીઓનો અસ્વીકાર એ એક અન્યાયી અને અયોગ્ય પગલું હતું. (ધિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલ, ૩૦ માર્ચ, ૧૮૯૮.)

મિસ્ટર જસ્ટિસ મેસન:

જે કામકાજની વિરુદ્ધ અપીલ કરવામાં આવી છે તે હું માનું છું કે નગર પરિષદ માટે શરમજનક છે. આ કડક ભાષા વાપરતાં હું સહેજે અચકાતો નથી. મને લાગે છે કે આ

૧. જુઓ “સોમનાથ મહારાજનો મુકદ્દમા”, માર્ચ, ૧૮૯૮.

સંજોગો હેઠળ એમ કહેવું કે નગર પરિષદ સમક્ષ અપીલ કરવામાં આવી હતી એ શબ્દોનો દુરુપયોગ કરવા જેવું છે. (ધિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલ, ૩૦ માર્ચ, ૧૮૯૮).

નગર પરિષદ સમક્ષ અપીલની ફરીથી સુનાવણી થઈ. આ વખતે મુકદ્દમા અંગેના કાગળોની નકલ આપવામાં આવી; અને જ્યારે પરવાના અધિકારી પાસે નામંજૂરીનાં વધારાનાં કારણો માગવામાં આવ્યાં ત્યારે તેણે કહ્યું કે: “અરજદારનો ડરબન ઉપર કશો જ હક નથી કારણ કે જે જાતનો વેપાર એ કરે છે તેને માટે નગર અને ઉપનગરમાં પૂરતી વ્યવસ્થા છે.” પરવાના-અધિકારીનો નિર્ણય મંજૂર રાખવામાં આવ્યો કારણ કે પરિષદના એક સભ્યે ઠરાવ રજૂ કર્યો કે “વસ્તીની જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં અત્યાર સુધી અપાઈ ગયેલા પરવાનાની સંખ્યા વધારે હતી એ હકીકત જોતાં પરવાનો આપવામાં આવે તે અનિચ્છનીય છે.” પરિષદે એ હકીકતોની જરાયે નોંધ ન લીધી કે જે દુકાન માટે પરવાનો માગવામાં આવતો હતો તે જગ્યાએ હજુ તો થોડા જ મહિના પહેલાં એક દુકાનદાર મોજૂદ હતો. એ દુકાનદાર ડરબન છોડીને ચાલી ગયો હતો એટલે પરવાનાની સંખ્યા વધી જવાનો સવાલ ઊભો થતો જ ન હતો. અને મકાનમાલિકો કે જેઓ હિંદી હતા અને જેમનું પરિપંદમાં પ્રતિનિધિત્વ પણ હતું તેઓ પરિષદ સમક્ષ પોતાના હિંદી કાળજી રાખવામાં આવે એવો હક્ક કરી શકે. જે જગ્યાની વાત થાય છે તે માત્ર દુકાન માટે જ લાયક છે અને આજ લગી લગભગ ખાલી જ રહી છે. એટલે આજની તારીખ સુધીમાં મકાનમાલિકો-ને પાંત્રીસ પાઉન્ડનું નુકસાન થયું છે. નગર પરિષદ સમક્ષ થયેલી અપીલની પહેલી સુનાવણીના કામકાજનો અહેવાલ આ સાથે જોડવાની રજા લઈએ છીએ, જેમાં પરિષદની વલણ ચોખ્ખી દેખાઈ આવે છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧).

મહંમદ માજમ ઍન્ડ કંપનીએ પરવાના અધિકારીને વેપાર-પરવાના માટે એવી જગ્યા બાબત અરજી કરી હતી કે જે એક હિંદી સદ્ગૃહસ્થની માલિકીની છે. એ ગૃહસ્થની ડરબનમાં ઘણી માફીની જમીન છે અને વેપારીઓને આપેલી જગ્યાનું ભાડું એ તેમની આજીવિકાનું મુખ્ય સાધન છે. ઉપરોક્ત મુકદ્દમામાં જણાવ્યાં હતાં તેવાં જ કારણો અનુસાર પરવાના અધિકારીએ તેમને પરવાનો આપવાની ના પાડી. મકાનમાલિકે પરવાના અધિકારીના નિર્ણય સામે નગર પરિષદને અપીલ કરી. નગર પરિષદે અપીલ કાઢી નાખી. પરિણામે મકાનમાલિકને પોતાનાં મકાનોનું ભાડું ઘટાડવાની ફરજ પડી. આથી મહંમદ માજમ ઍન્ડ કંપની તદ્દન કંગાલ થઈ ગઈ. અને અત્યારે એ લોકોને એમના એક ભાગીદાર કે જે ક્લાઈગરાનું કામકાજ કરે છે તેની કમાણી ઉપર ચલાવવું પડે છે.

હાસમ મહંમદનો ધંધો ફેરી કરવાનો છે. એ પહેલાં ડરબનમાં ફેરિયો હતો. એ પરવાના અધિકારી પાસે ગયો અને ત્યાંથી નગર પરિષદ પાસે ગયો પણ એનો ફેરી કરવાનો હક નામંજૂર કરવામાં આવ્યો. તેણે પરિષદને કહ્યું કે મારો આ હક નામંજૂર કરવો એ મને ભૂખે મરવાનું કહેવા બરોબર છે. મેં બીજી રીતે રોટી કમાવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો છે પણ તેમાં હું નિષ્ફળ ગયો છું. અને બીજું કશું કામ શરૂ કરવા મારી પાસે મૂડી નથી. તેણે પરિષદને એમ પણ કહ્યું કે હું કોઈ યુરોપિયન સાથે હરીફાઈ કરતો નથી. ફેરી કરવી એ લગભગ હિંદીઓની જ વિશિષ્ટતા છે, અને મને પરવાનો મળે એમાં એ લોકોને કંઈ વાંધો નથી. પણ આ બધી વિનંતી નિષ્ફળ ગઈ.

મિ. દાદા ઉસ્માન^૧ પંદર કરતાં વધારે વરસથી સંસ્થાનમાં રહ્યા છે. તેમણે સારું કહી શકાય એવું અંગ્રેજી શિક્ષણ મેળવ્યું છે. પહેલાં તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકાની તે વખતની અગ્રગણ્ય હિંદી પેઢી

૧. જુઓ “દાદા ઉસ્માનનો મુકદ્દમો” ૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૮.

સાથે સંકળાયેલા હતા. અને હમણાં આ સંસ્થાનમાં ઊમસિગા ખાતે અને ટ્રાન્સવાલમાં રાઈલીડ ખાતે તેમનો ધંધો ચાલે છે. આ વર્ષે તેમણે પોતાની પત્ની અને બાળકોને હિંદુસ્તાનથી બોલાવ્યાં. ઉપરોક્ત બે સ્થળોમાંથી એકે સ્થળે તેમને તેનાં પત્ની માટે અનુકૂળ સમાજ મળ્યો નહીં અને તેમના કુટુંબના આગમનને કારણે થનારા વધારાના ખર્ચને પહોંચી વળવા તેમણે ડરબનમાં વસવાનો વિચાર કર્યો, જેથી દેશની અંદરના ભાગમાં ચાલતા તેમના ધંધા માટે તેઓ પોતાની જાતે જ માલ મોકલી શકે, અને ડરબનમાં પણ કંઈક કામધંધો કરી શકે. તેમને પરવાનો મેળવવાની એટલી બધી ખાતરી હતી કે તેમણે ડરબનના એક મુખ્ય રસ્તા પર હિંદી વેપારીની એક પેઢી પાસેથી એક વિશાળ મકાન દર મહિને અગિયાર પાઉંડના ભાડાથી રાખી લીધું. સો પાઉંડ કરતાં વધારે કિંમતનો સરસામાન વસાવ્યો અને પરવાના અધિકારી પાસે ગયા. પરવાના અધિકારીએ હંમેશ મુજબ તેમની ઝીણવટભરી તપાસ કરી. તેમના અંગ્રેજી તેમ જ હિસાબકિતાબના જ્ઞાનની પરીક્ષા કરી અને ત્રણ વખત પોતાની પાસે આવવાની દાદા ઉસ્માનને ફરજ પાડ્યા પછી એમની અરજી સ્વીકારવાની ના પાડી. મકાનમાલિકે તેમ જ તેમણે આ નિર્ણય વિરુદ્ધ અપીલ કરી. નગર પરિષદે માગણી કરી ત્યારે પરવાના અધિકારીએ નીચે પ્રમાણે કારણ આપ્યું :

“હું સમજું છું ત્યાં સુધી ૧૮૯૭નો કાયદો નં. ૧૮ અમુક વર્ગના લોકોને, જેમને સામાન્ય રીતે અનિચ્છનીય માનવામાં આવે છે તેમને વેપારી પરવાના આપવાની બાબતમાં અમુક અંકુશ રાખવાના હેતુથી પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને આ અરજદાર એવો છે કે જેને એ વર્ગમાં મૂકી શકાય એમ માનવામાં મારી ભૂલ થતી નથી. વળી ડરબનમાં આ પહેલાં એની પાસે પરવાનો નહોતો. એટલે મને લાગ્યું કે એને પરવાનો આપવાની ના પાડવી એ મારી ફરજ છે.”

આમ આટલા બધા પરવાના ન આપવાનું ખરું કારણ આ મુકદ્દમામાં પહેલી વાર એના નગન સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયું. ડરબનના એક મુખ્ય વેપારી મિસ્ટર એલેક્ઝાન્ડર મેકવિલિયમે પરિષદ સમક્ષ સાક્ષી આપતાં કહ્યું હતું :

હું અરજદારને ઘણાં વર્ષોથી, લગભગ બાર કે ચૌદ વરસથી, ઓળખું છું. મેં અરજદાર સાથે ઘણો વહેવાર કર્યો છે. કેટલીક વાર એની પાસેથી ૫૦૦ પાઉંડ નેટલી રકમ લેવાની બાકી રહેતી. એની સાથેનો મારો વહેવાર સંપૂર્ણ રીતે સંતોષકારક છે. મને એ ખૂબ જ સારો વ્યાપારી અને પ્રતિષ્ઠાવાળો માણસ લાગ્યો છે. કોઈ પણ બાબતમાં એના શબ્દ પર હું હંમેશાં ભરોસો રાખી શક્યો છું. . . . એક કર ભરનાર તરીકે એને પરવાનો મળે તેમાં મને વાંધો ન હોવો જોઈએ. મને ખબર નથી કે એને હિસાબ રાખતાં આવડે છે કે કેમ, પણ લખાણમાં તો એ પોતાને જે કહેવું હોય તે અંગ્રેજીમાં સારી રીતે વ્યક્ત કરી શકે છે. એ જે રીતે તેણે આ પત્રમાં લખ્યું છે અને જે રીતે પોતાનો ધંધો ચલાવે છે તે પરથી હું અનુમાન કરી શકું કે એ ચોપડા રાખી શકશે. (અરજદારે લખેલો એક કાગળ અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો.)

અરજદારની સ્થિતિ વિષે ઉપરોક્ત હકીકત ઉપરાંત એણે પોતે અંગ્રેજીમાં આપેલી જુબાની-માંથી નીચેની બાબતો જણાઈ આવી હતી.

મારા કુટુંબનો અંગત ખર્ચ, દુકાનના ખર્ચ સિવાય લગભગ દર મહિને વીસ પાઉંડ છે. . . . દુકાનથી મારું ઘર અલગ છે. . . . મારા ઘરમાં અને દુકાનમાં વજળીની બત્તીઓ છે. . . . હું એસ. બૂચર ઓન્ડ સન્સ, રૅડલ્સ બ્રધર ઓન્ડ હડસન, એચ. ઓન્ડ ટી.

મેક્કૂબીન, એલ. કેલરમેન, એ. ફાસ ઓન્ડ કંપની, એમ. લોરી અને બીજાઓ જોડે ધંધો કરું છું. હું અંગ્રેજીમાં સાદા કાગળો લખી શકું છું. મને હિસાબ રાખતાં આવડે છે. મેં રાઈલીડમાં ચોપડા રાખ્યા છે. હું ખાતાવહી, રોજમેળ, કાચી વહી, રોકડ વહી, માલનો હિસાબ, અને બિલના ચોપડા રાખું છું. મને હિસાબની સિંગલ એન્ટ્રી અને ડબલ એન્ટ્રી બંને પદ્ધતિ આવડે છે.

મકાનમાલિક મિસ્ટર અબદુલ કાદિરે કહ્યું :

હું એમ. સી. કમરુદ્દીન ઓન્ડ કંપનીની પેઢીનો મેનેજર છું. . . . આ (જેની વાત ચાલે છે તે) દુકાનને પહેલાં પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં આઈ. ટીમોલનો પરવાનો હતો. . . . ડરબનમાં મારાં ત્રણ કે ચાર મકાન છે. આકારણીની યાદી પ્રમાણે તેની કુલ કિંમત ૧૮,૦૦૦ થી ૨૦,૦૦૦ પાઉંડ જેટલી થાય છે. આમાંની ઘણીખરી જગ્યા હું ભાડૂતોને ભાડે આપું છું. જે દાદા ઉસ્માનને પરવાનો નહીં મળે તો હું એનું ભાડું ગુમાવીશ. એ ઘણો સારો ભાડૂત છે. . . . હું એને લાંબા સમયથી ઓળખું છું. એ સારી રીતે રહે છે. તેના ઘરમાં પુષ્કળ રાચરચીલું છે. . . . પરવાના અધિકારીના નિર્ણયથી મને સંતોષ નથી.

આપે સંસ્થાનોના મુખ્ય પ્રધાનોને અનિચ્છનીય વ્યક્તિની જે વ્યાખ્યા આપેલી તેની યાદ પરિષદને આપવામાં આવી હતી. આપે કહેલું : “એક માણસ માત્ર આપણા કરતાં જુદા રંગનો હોય એટલા માટે અનિચ્છનીય વસાહતી નથી બની જતો. જે તે ગંદો હોય, અનીતિમાન હોય, દરિદ્ર હોય અગર તો તેનામાં બીજી કોઈ રીતે એવો વાંધો હોય કે જેની વ્યાખ્યા પાર્લિમેન્ટના કાયદા મુજબ કરી શકાય તો જ તેને અનિચ્છનીય ગણી શકાય.” પરંતુ આ બધું માત્ર અરણ્ય-રુદન સમું નીવડ્યું. પરિષદના જે સભ્યે ૧૮૯૭માં દેખાવ સમિતિનો ઝંડો ઉઠાવ્યો હતો અને જે કુરલેન્ડ અને નાદરી જહાજના હિંદી ઉતારુઓને “જરૂર પડે તો બળબરીથી પણ” પાછા કાઢવા તૈયાર થઈ ગયા હતા, તેને પરવાના અધિકારીનું પગલું ભૂલભરેલું છે એવી “ખાતરી થઈ નહીં”. અને તેણે ઠરાવ મૂક્યો કે પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને મંજૂર રાખવો જોઈએ. ઠરાવને ટેકો આપવા કોઈ ઊભું થયું નહીં અને એકાદ ક્ષણ એમ લાગ્યું કે નગર પરિષદ ઈન્સાફ કરવાની તૈયારીમાં છે. પરંતુ પરિષદના બીજા સભ્ય મિ. કોલિન્સ મદદે આવ્યા અને તેમણે નીચેના શબ્દોમાં ઠરાવને ટેકો આપ્યો :

“પરવાના આપવાની ના પાડવામાં પરિષદને ઘણો સંકોચ થાય છે તેથી મને જરા પણ નવાઈ લાગતી નથી. પણ હું માનું છું કે પરવાનો નહીં જ અપાય અને તેનું કારણ એ નથી કે અરજદાર અથવા વેપાર માટેની જગ્યા અયોગ્ય છે, પણ અરજદાર હિંદી છે, એ છે. મિ. ગાંધીએ જે કહ્યું તે સંપૂર્ણપણે સત્ય છે. અને મને એમ કહેતાં થોડી રાહત થાય છે કે ઘણાખરા પરવાના ખાસ કરીને અરજદારો હિંદી હોવાને કારણે નામંજૂર કરવામાં આવ્યા છે. પરિષદને પાર્લિમેન્ટના મત મુજબ જરૂરી એવી નીતિનું પાલન કરવું પડે છે, તેથી તે બહુ કઠંગી સ્થિતિમાં મુકાઈ છે. નાતાલની પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે પાર્લિમેન્ટે એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે હિંદીઓ ડરબનના વેપાર ઉપરનો તેમનો કાબુ વધારે તે અનિચ્છનીય છે. અને એ કારણે બીજી કોઈ રીતે વાંધાજનક નહીં એવા પરવાના નામંજૂર કરવાની અમને લગભગ ફરજ પડી છે. અંગત રીતે, મને લાગે છે કે પરિષદ સમક્ષ આવીને પરવાનો માગવા માટે અરજદાર ખૂબ યોગ્ય વ્યક્તિ છે.

અને તેને પરવાનો ન આપવો એ અન્યાય છે. પણ સંસ્થાનની નીતિ તરીકે પરવાના ન વધારવા એ જરૂરી લાગે છે. (ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝર, ૧૩મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૧)^૧.

અહીં એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે મિ. કોલિન્સ નાતાલની જાહેર વ્યક્તિઓમાં અગ્રગણ્ય સ્થાન ભોગવે છે. એમણે ઘણી વખત ઉપરનગરપતિનું પદ સંભાળ્યું છે અને એકથી વધારે વખત નગરપતિને બદલે કામ કર્યું છે. આવી વ્યક્તિને મોંઝેથી આવા શબ્દો સાંભળવા તે ખૂબ જ દુઃખદાયક હતું અને એટલું જ મહત્ત્વનું પણ હતું. અમે માનપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે જે ત્યારના મુખ્ય પ્રધાને ધારાસભાની લાગણીનો બરાબર પડઘો પાડ્યો હોય તો, પાછળથી જણાશે તેમ નાતાલની સંસદનો ઈરાદો, મિ. કોલિન્સ જેટલી હદે ગયા તેટલી હદે જવાનો હતો જ નહીં. સંસદનો હેતુ વસાહતીઓને — જેકે બધા જ વસાહતીઓને નહીં — તેઓ હિંદી હોવાને કારણે પરવાના મેળવતાં અટકાવવાનો હતો; અને અમે ચોક્કસ એમ માનવાની રજા લઈએ છીએ કે કાયદાનો મિ. કોલિન્સે કરેલો અર્થ સમ્રાજીની સરકાર સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હોત તો એને કદી સમ્રાજીની સંમતિ મળી ન હોત. દેખીતી રીતે મિ. કોલિન્સ એમ માનતા લાગે છે કે પાર્લિમેન્ટ માત્ર નાતાલના યુરોપિયન લોકોની પ્રતિનિધિ છે. અમે તો એટલું જ કહી શકીએ કે જે એ સત્ય હોય તો એ શોકજનક કહેવાય. જ્યારે હિંદીઓ પાસેથી મતાધિકાર સંપૂર્ણપણે લઈ લેવામાં આવ્યો ત્યારે તો તેમને કંઈ જુદું જ કહેવામાં આવ્યું હતું. વળી મિ. કોલિન્સે ધારી લીધું કે એ પરવાનો આપવાથી પરવાનાની સંખ્યામાં વધારો થશે. પરંતુ સત્ય હકીકત તો એ છે કે જે દુકાનને માટે પરવાનો માગવામાં આવતો હતો તે જગ્યાને તો આખા વરસનો પરવાનો આપવામાં આવેલો જ હતો. પરવાનો ધરાવનાર વ્યક્તિને દુર્ભાગ્યનો સામનો કરવો પડ્યો અને ધંધો સંકેલી લેવો પડ્યો એટલે જ તે જગ્યા ખાલી પડી હતી. તેથી આ અરજદારને પરવાનો આપવાથી શહેરમાંની પરવાનો ધરાવતી વ્યક્તિઓની સંખ્યામાં વધારો થયો ન હોત.

પરિષદના એક બીજા સભ્ય મિ. લેબિસ્ટર કે જેઓ ડરબનના અગ્રગણ્ય ધારાશાસ્ત્રી છે તેમને તો આ આખા કામકાજ તરફ એટલો કંટાળો આવ્યો હતો કે તેમણે પોતાની લાગણીઓ નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત કરી :

આવી જાતની અપીલોમાં જે અસંગત નીતિનું અનુસરણ કરવામાં આવે છે તેને લીધે જ હું જાણીબૂજીને બેઠકમાં હાજર નથી રહેતો. આપણને જે ગંદું કામ કરવાનું કહેવામાં આવે છે તેની સાથે હું સંમત થતો નથી. જે શહેરીઓની ઈચ્છા ઓવા બધા પરવાના બંધ કરવાની હોય તો એ કામ કરવાનો શુદ્ધ માર્ગ મોજૂદ છે: તે છે ધારાસભા પાસે હિંદીઓને પરવાના આપવા વિરુદ્ધ કાયદો કરાવવો. પણ અપીલ સાંભળનારી અદાલત તરીકે બેઠા પછી તો પરવાનો ન આપવાનાં યોગ્ય કારણો ન હોય તો પરવાનો અપાવો જ જોઈએ. (ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝર, એજન).

મિસ્ટર લેબિસ્ટર પોતે કહ્યું તેમ જાણીજોઈને મોડા આવ્યા હતા તેથી મત આપી શક્યા નહીં. એટલે ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો અને અપીલ કાઢી નાખવામાં આવી.

અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે આનાંથી વધારે મજબૂત મુકદ્દમાની કે નગર પરિષદે જે અન્યાય કર્યો છે એથી મોટા અન્યાયની કલ્પના કરવી લગભગ અશક્ય છે. અને આ નગર પરિષદ એક

૧. મૂળ છાપેલી નકલમાં તારીખની ખાખતમાં છાપભૂલ લાગે છે. જુઓ “દાદા ઉસ્માનનો મુકદ્દમા”, ૧૪મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૮.

બ્રિટિશ સંસ્થાનની છે અને તે અદાલત તરીકે અપીલ સાંભળવા બેઠી હતી. તેણે ગંદકીને અને અપ્રામાણિક રીતે ચાલતા વેપારને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે. હિંદી પ્રજાના ઢીલાશ્મ્યા માણસોને અમે શું પ્રોત્સાહન આપી શકીએ? વધારે નબળા સભ્યો તો એમ જ કહે: “તમે અમને આધુનિક સ્વચ્છતાના નિયમ પાળવાનું કહો છો અને જીવનધોરણ ઊંચું લાવવાનું કહો છો અને તમે વચન આપો છો કે સરકાર અમારી સાથે ન્યાયી રીતે વર્તશે. અમે એ માનતા નથી. શું તમારા દાદા ઉસ્માન કોઈ પણ યુરોપિયનના જેટલી સારી રીતે રહેતા નથી? શું નગર પરિષદ પર એની કશી અસર થઈ છે? ના, અમે સારી રીતે રહીએ કે ખરાબ રીતે એથી અમારી સ્થિતિ સુધરશે કે બગડશે નહીં.” યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓ ઢંઢેરો પીટે છે કે આધુનિક ઢબે રહેતા પ્રતિષ્ઠિત હિંદીઓ સામે તેમને કશો વાંધો નથી. અમે હંમેશાં દાવાથી કહેતા આવ્યા છીએ કે કહેવાતી અસ્વચ્છતાને કારણે જે વાંધો લેવામાં આવે છે તે કપોલકલ્પિત છે અને એમ લાગે છે કે ડરબનની નગર પરિષદે અમારો એ દાવો સાચો પુરવાર કરી આપ્યો છે.

પરંતુ ન્યૂકેસલની નગર પરિષદ તો ડરબનની પરિષદ કરતાં પણ એક ડગલું આગળ ગઈ છે. ત્યાંના પરવાનો અધિકારીએ, દેખીતી રીતે જ કોઈના હુકમ પ્રમાણે, આ વર્ષે આ કાયદા હેઠળ ગયે વર્ષે ત્યાં પરવાનો ધરાવતા આઠ હિંદી દુકાનદારોમાંથી એકેએકને પરવાનો આપવાની ના પાડી દીધી છે. આવી સામૂહિક નામંજૂરીથી સંસ્થાનના હિંદી વેપારીઓના દિલમાં ત્રાસ વ્યાપી ગયો છે. આ દુકાનદારોનો ધંધો બંધ થઈ જાય તો માત્ર તેઓ અને તેમના આશ્રિતો પાયમાલ થાય, એટલું જ નહીં, એમને ટેકો આપતી ડરબનની કેટલીક પેઢીઓ પણ તદ્દન બેસી જાય. આ માણસોની માલમિલકત અડસટ્ટે દસ હજાર પાઉન્ડ જેટલી છે અને તેમના સીધા આશ્રિતો ચાલીસ કરતાં વધારે છે. એટલે જાણીતા ધારાશાસ્ત્રી મિસ્ટર લોટનને નગર પરિષદ સમક્ષ એમની અપીલ રજૂ કરવા માટે મોટા ખર્ચે રોકવામાં આવ્યા અને એને પરિણામે આઠ દુકાનદારોના નવ પરવાનામાંથી છને મંજૂરી આપવામાં આવી. બાકીના ત્રણ જેમને પરવાના આપવાની ના પાડવામાં આવી તેમણે વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ કરી. વરિષ્ઠ અદાલતે, કાયદાના પાંચમા ફક્કરા હેઠળ એ અપીલ સાંભળવાની એને સત્તા નથી, એમ કહીને બહુમતીથી અપીલ કાઢી નાખી. આ બાબત અત્યંત મહત્ત્વની હતી અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ, બીજા બે ન્યાયાધીશોના મત સાથે મળતા થતા નહોતા અને તેમણે અપીલ કરનારના પક્ષમાં મત દર્શાવ્યો હતો. એટલે આ બાબતને પ્રિવી કાઉન્સિલ સમક્ષ લઈ જવામાં આવી. લંડન ખાતેના વાદીઓના સોલિસિટરનો તાર જણાવે છે કે અપીલ કાઢી નાખવામાં આવી છે. ઈન્સાફને ખાતર એટલું કહેવું જોઈએ કે ન્યૂકેસલની નગર પરિષદે અપીલનો ચુકાદો ન આવે ત્યાં સુધી આ ત્રણ દુકાનદારોને પોતાનો ધંધો ચાલુ રાખવાની રજા આપવાની મહેરબાની કરી હતી. પરંતુ એની નીતિ અચૂક છે. જે શિષ્ટતાપૂર્વક અને કશી ગરબડ વગર હિંદીઓને ન્યૂકેસલમાંથી બહાર કાઢી શકાય તો એ તેમનું શું થશે તેની પરવા કર્યા વગર એ જરૂર તેમને બહાર કાઢે. પરવાના અધિકારીએ પરવાનાની નામંજૂરી માટે જે કારણો આપ્યાં, તે ઉપરોક્ત બધા પરવાનાની બાબતમાં આપેલાં તે જ હતાં: એટલે કે “૧૮૯૭ના કાયદા નં. ૧૮ના ચોથા ફક્કરાના નિયમો મુજબ સ્વચ્છતા નિરીક્ષકે આ અરજી બાબત આપેલો અહેવાલ પ્રતિકૂળ હોઈને અને ઉપરોક્ત કાયદાના આઠમા ફક્કરા મુજબ ઈચ્છિત વેપાર માટે જગ્યા લાયક નહીં હોવાથી મેં પરવાનાની ના પાડી હતી.” અરજદારોમાંથી કોઈને પણ સ્વચ્છતા નિરીક્ષકના અહેવાલની કંઈ જ ખબર નહોતી અને તેમના પરવાના નામંજૂર થયા તે પહેલાં પરવાના અધિકારીનાં કારણોની પણ કંઈ જ ખબર નહોતી અને તેમની જગ્યામાં

કોઈ જાતના સુધારાવધારા કરવાની સૂચના પણ આપવામાં આવી નહોતી. નગર પરિષદની સમક્ષ આ બાબત અપીલના રૂપમાં આવી અને પરવાના અધિકારીને ફરજ પાડવામાં આવી ત્યારે જ તેણે કારણો આપ્યાં હતાં. ઉક્ત ત્રણ અરજદારોને પરવાનાની ના પાડવામાં આવી ત્યાર પછી જ્યારે તેમણે જાણ્યું કે શા કારણે પરવાના નામંજૂર થયા ત્યારે તેઓએ તરત જ સ્વચ્છતા નિરીક્ષક સૂચના કરે તે પ્રમાણે પોતાની જગ્યામાં ફેરફાર કરવાની તૈયારી બતાવી. પણ પરવાના અધિકારીએ એ વાત કાને ધરી નહીં અને નગર પરિષદે પોતાનો આગલો નિર્ણય મંજૂર રાખવાનું નક્કી કરી દીધું છે એવી દલીલ કરીને એમની અરજી પર ધ્યાન આપવાની ના પાડી. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૨). અહીં નોંધ લેવી જોઈએ કે પોતાની જગ્યા અસ્વચ્છ સ્થિતિમાં હતી એવું અરજદારોએ કદી કબૂલ કર્યું નથી અને જગ્યાની સ્થિતિ સંતોષકારક છે એવું પુરવાર કરવા માટે દાક્તરી પુરાવા રજૂ કર્યાં છે. અમે આ સાથે નગર પરિષદ સમક્ષ ચાલેલા એક મુકદ્દમાની નોંધમાંથી એક ઉતારો રજૂ કરીએ છીએ (જુઓ પરિશિષ્ટ ૩). એના પરથી ત્રણ અરજદારોનો મુકદ્દમો વધારે સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવશે. ન્યૂકેસલની નગર પરિષદમાં આઠ સભ્યો છે—એક દાક્તર, એક વકીલ, એક સુધાર, એક હોટેલનો માલિક, એક ખાણિયો, એક ગ્રંથવિકેતા અને બે દુકાનદારો. પરવાના અધિકારી પાછો ટાઉન ક્લાર્કની પદવી ધરાવે છે એટલે જ્યારે પરવાના અધિકારીના નિર્ણય સામેની અપીલનો વિચાર કરવા નગર પરિષદની બેઠક મળે ત્યારે અદાલતનો કારકુન પણ એ જ હોય છે.

પરંતુ ડંડીની સ્થાનિક સમિતિ તો ડરબન અને ન્યૂકેસલ બન્નેની નગર પરિષદને હરાવી દેશે એમ લાગે છે. ગયા નવેમ્બરમાં પરવાના અધિકારીએ એક ચીનાને વેપારનો પરવાનો આપ્યો હતો અને મોટા ભાગના કર ભરનારાઓએ એ અધિકારીના નિર્ણય સામે અપીલ કરી હતી. સ્થાનિક સમિતિએ બે વિરુદ્ધ ત્રણની બહુમતીથી, અરજદાર ચીન દેશનો છે એટલા જ કારણસર એનો પરવાનો રદ કર્યો. અરજદારના સોલિસિટરે અપીલ માટેની સ્થાનિક સમિતિને તેના નિર્ણય વિરુદ્ધ કરવાની અપીલની નોટિસમાં અપીલ માટેનાં નીચેનાં કારણો જણાવ્યાં હતાં:

(૧) આપની સમિતિમાં કેટલાક સભ્યો વેપારીઓ, દુકાનદારો અને છૂટક વેચાણનો પરવાનો ધરાવનારા હોવાથી તે સમિતિ અપીલની બાબતમાં હોઈ-લી ઍન્ડ કંપનીના હિત સામે પૂર્વગ્રહ રાખ્યા સિવાય નિર્ણય કરી શકી નથી અને કરી શકે પણ નહીં.

(૨) આપની સમિતિનું બંધારણ જ એવું છે કે હોઈ-લી ઍન્ડ કંપનીને છૂટક વેચાણનો પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં ઘણા સભ્યોને અંગત અને સીધો આર્થિક સ્વાર્થ છે. અને તેથી આવા માણસોએ સમિતિમાં રહેવું જોઈતું નહોતું અને આ બાબત પર મત આપવો જોઈતો નહોતો.

(૩) આપની સમિતિના કેટલાક સભ્યો જે બેઠકમાં હાજર હતા તેમણે હોઈ-લી ઍન્ડ કંપનીની પેઢી સામે અંગત ટ્રેપ અને પૂર્વગ્રહ પ્રગટ કર્યા હતા. કારણ કે તે પેઢીના સભ્યો ચીનના વતની છે. ખાસ કરીને એક સભ્યે તો એટલે સુધી કહ્યું: “કોઈ ચીનાને તો હું એક કૂતરા જેટલીયે તક ન આપું.”

(૪) અપીલ કરનાર કરદાતાઓએ હોઈ-લી ઍન્ડ કંપનીના સભ્યો સમાજમાં રાખવા માટે અનિચ્છનીય માણસો છે એવી કોઈ જુબાની કે કાયદેસરના પુરાવા રજૂ કર્યાં નથી.

(૫) અપીલ કરનાર કરદાતાઓએ એવી કોઈ જુબાની કે કાયદેસર પુરાવા રજૂ કર્યાં નથી કે પરવાના અધિકારીએ જે મકાન માટે પરવાનો આપ્યો હતો તે મકાનની જગ્યાએ

જ્યાં લગી મકાનમાલિકો હોઈ-લી એન્ડ કંપની સાથે કરેલા પટ્ટાના કરાર પ્રમાણે નવું મકાન ન બનાવી આપે ત્યાં સુધી, આ મકાન વેપારને માટે બિલકુલ નકામું અને અયોગ્ય છે.

(૬) સમિતિનો ઠરાવ અને નિર્ણય ન્યાયના સિદ્ધાંતોની દૃષ્ટિએ અને કાયદાની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય અને અન્યાયી છે.

મુકદ્દમાની નોંધ ઉપરથી જણાય છે કે આ ચીનો એક બ્રિટિશ પ્રજાજન હતો. એની બાબતમાં જે બન્યું તે હિંદીઓની બાબતમાં બને એ અસંભવિત નથી. આ બાબતમાં વરિષ્ઠ અદાલતે અપીલ સાંભળવાની ના પાડી હતી એનું કારણ ઉપરોક્ત ન્યૂકેસલ મુકદ્દમાનો ચુકાદો હતો.

ગયા નવેમ્બરમાં ડંડીની સ્થાનિક સમિતિના અધ્યક્ષે કરદાતાઓની વિનંતીથી એક બેઠક “શહેરમાં એશિયાવાસીઓને વેપાર કરવા દેવાનું સલાહભર્યું છે કે કેમ, તેની ચર્ચા કરવા” બોલાવી હતી. હાલમાં ડંડીમાં લગભગ દસ હિંદી દુકાનો છે. સભાની કાર્યવાહીના નીચેના ઉતારા પરથી જણાશે કે આ દુકાનદારો સાથે સ્થાનિક સમિતિ આવતે વર્ષે કેવી રીતે વર્તવા માગે છે :

મિસ્ટર સી. જી. વિલ્સને (સ્થાનિક સમિતિના અધ્યક્ષ) પોતાનાં મંતવ્યો વડે બહુ સરસ છાપ પાડી. તેમણે સમિતિનાં બંધી બાબતનાં પગલાંનો બચાવ કર્યો અને કહ્યું કે જે બની શકે તો આખા શહેરને એશિયાવાસીઓના શાપથી મુક્ત કરવાનો અમારો પ્રયાસ છે. તેઓ માત્ર અહીં જ નહીં પણ નાતાલના આખાં સંસ્થાન માટે શાપરૂપ છે. હું સભાને ખાતરી આપું છું કે ચીનાની બાબતમાં અમે લીધેલાં પગલાં તટસ્થ અને પૂર્વગ્રહરહિત છે અને તે પરવાનો રદ કરીને અમે જેને શહેર પ્રત્યેની ફરજ માનીએ છીએ તે પ્રામાણિકપણે બજાવી છે. હું આશા રાખું છું કે કરદાતાઓ પોતાનો મત જોરપૂર્વક દર્શાવીને બતાવી આપે કે તેઓ આ શાપનો નાશ કરવા ઈચ્છે છે.

મિસ્ટર ડબલ્યુ. એલ. ઓલ્ડેકરે (સમિતિના સભ્ય) કહ્યું કે હું અને બીજા સભ્યો જે સાચું માનીએ છીએ તે કરીએ છીએ. હું સભાને ખાતરી આપું છું કે સમિતિના કામકાજમાં કોઈ પણ જાતનો પૂર્વગ્રહ નથી. તમે વિશ્વાસ રાખજો કે સમિતિના સભ્ય તરીકે હું મારી ફરજ બજાવીશ.

મિસ્ટર એસ. જોન્સે પછી ઠરાવ મૂક્યો કે સ્થાનિક સમિતિએ અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓને વધારાના પરવાના મળતા અટકાવવા પોતાથી બનતું બધું કરવું અને પરવાના અધિકારીને પણ આ જાતની સૂચના આપવામાં આવે અને આ પરવાનાઓમાંથી જેટલા બની શકે તેટલા રદ કરવાનાં પગલાં લેવામાં આવે. આ ઠરાવ હર્ષનાદ વચ્ચે સર્વાનુમતે પસાર થયો.

મિસ્ટર સી. જી. વિલ્સને કહ્યું કે જે નિર્ણય લેવાયો છે તે માટે હું સભાનો આભાર માનવા ઈચ્છું છું. કારણ કે એથી સમિતિના હાથ ધણા મજબૂત થયા છે અને સમિતિ હવેથી સભાના નિર્ણય પ્રમાણે કામ કરશે.

બીજા અનેક સદ્ગૃહસ્થોએ ભાષણ કર્યા બાદ મિસ્ટર હેસ્ટિંગ્સે ઠરાવ મૂક્યો કે ટાઉન ક્લાર્ક અને પરવાના અધિકારી બે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ હોવી જોઈએ.

મિસ્ટર વિલ્સને કહ્યું કે અધિકારીઓને હાલમાં છે તેમ રહેવા દેવા એ વધારે સારું છે. પછી આવી બાબતોમાં સમિતિએ લીધેલાં પગલાં પ્રમાણે જ પરવાના અધિકારી ન વર્તે તો ઈલાજ આપણા હાથમાં છે. (ધિ નાતાલ વિટનેસ, ૨૬ નવેમ્બર, ૧૮૯૮).

ઉપરોક્ત ઉતારામાં જે અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે અલબત્ત ડંડીના બ્રિટિશ હિંદી વેપારીઓ જ છે. આમાં ડંડીની સ્થાનિક સમિતિ જે નીતિ અનુસરવા માગે છે તેનો નિખાલસ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. જેને અપીલ કરવાની હોય તેવી કાયદા દ્વારા નિમાયેલી સંસ્થા તરફથી જ પરવાના અધિકારીને તેણે શું કરવું તે બાબતની સૂચના મળી છે અને હજુ પણ મળશે; અને આમ, જેને અન્યાય થયો છે તેવા પક્ષનો પોતાનો મુકદ્દમો કાયદા દ્વારા સૂચિત એવી જ જગ્યાઓએ, એટલે કે પરવાના અધિકારી સમક્ષ અને નગર પરિષદ અથવા (જ્યાં જે હોય તે) સમક્ષ લઈ જવાનો હક છીનવી લેવામાં આવે છે. અમારા ધ્યાનમાં આવેલા દાખલામાંના આ થોડાક જ છે જે જુદી જુદી નગર પરિષદો અને સ્થાનિક સમિતિઓ પર અંકુશ રાખવામાં ન આવે તો તેઓ કઈ નીતિ અનુસરે તે નિર્ણાયક રીતે દર્શાવે છે.

અમે વિના સંકોચે સ્વીકારીએ છીએ કે બીજી નગર પરિષદોએ અને સ્થાનિક સમિતિઓએ હજુ સુધી ત્રાસ વર્તાવવાની ઈચ્છા બતાવી હોય એમ દેખાતું નથી. જોકે અહીં પણ જૂના સ્થાયી થયેલા હિંદીઓને પણ નવા પરવાના મેળવવાનું લગભગ અશક્ય થઈ ગયું છે. જે સત્તા, અમે તો કહેવા માગતા હતા, એકલથુ સત્તા તેમને કાયદા હેઠળ આપવામાં આવી છે તે તેમની પાસે છે જ. અને તેઓ ડરબન, ન્યૂકેસલ અને ડંડીએ બેસાડેલા દાખલાને નહીં અનુસરે એવી ખાતરી નથી.

આ કાયદાના અમલ સાથે જેમને કંઈ પણ કામ પડ્યું હોય તેવા સોલિસિટરોનો મત જાણવા માટે તેમને એક પત્ર લખીને એ કાયદાના અમલ બાબતના તેમના અનુભવ જણાવવાની વિનંતી કરી હતી. ચાર સદ્ગુહસ્થોને આ પત્ર^૧ મોકલવામાં આવ્યો હતો, જેમાંથી ત્રણે જવાબ મોકલ્યા છે, જે આ સાથે જોડ્યા છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૪, પ, ૬) મિસ્ટર લોટન કે જેમણે ન્યૂકેસલ અને ચીનાના કેસ તેમ જ ઉપરોક્ત સોમનાથ મહારાજનો મુકદ્દમો હાથમાં લીધો હતો તેઓ કહે છે કે:

વિકેતા પરવાના કાયદાને હું અપ્રામાણિક અને શરમજનક કાયદો માનું છું. અપ્રામાણિક અને શરમજનક કારણ કે એ કાયદાનો હેતુ હિંદીઓને અને ફક્ત હિંદીઓને જ લાગુ પાડવાનો છે, એ કશું છૂપું રાખવામાં આવ્યું નથી. ખરેખર, હિંદી વિરોધી ટોળાંને ખુશ કરવા માટે એ પાર્લિમેન્ટની બેઠક સામાન્ય રીતે મળે તે કરતાં એક મહિનો વહેલી બોલાવીને, તેમાં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. અને છતાં વિદેશ પ્રધાનની સંમતિ મેળવવા સારુ એ કાયદો બધાને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.

આ કાયદાને પરિણામે હિંદી વેપારીઓને પરવાના આપવા ન આપવાની સત્તા તેમના જાણીતા શત્રુઓના હાથમાં આપવામાં આવી છે. આનું પરિણામ ધારી શકીએ તેવું જ આવ્યું છે અને આપણે બધા જે કંઈ જોઈએ છીએ તેથી આપણને શરમ આવે છે, ભલે પછી આપણે તે કબૂલ કરીએ કે ન કરીએ.

બીજા એક સદ્ગુહસ્થ મિસ્ટર ઓ'લી કે જે કોલોનિયલ પેટ્રિયોટિક યુનિયન (સંસ્થાનવાસી દેશપ્રેમી સંઘ)ના માનદ મંત્રી છે અને જેમનું જાહેર ધ્યેય એશિયાવાસીઓને આવતા રોકવાનું છે તેઓ કહે છે:

હું નથી માનતો કે આ કાયદાનો અમલ ધારાસભાની ભાવના અનુસાર કરવામાં આવતો હોય. તે વખતના વડા પ્રધાને આ કાયદો રજૂ કરતી વખતે કહ્યું હતું કે એનો

મુખ્ય હેતુ પ્રવાસી કાયદા હેઠળ આવી જતી વ્યક્તિઓને આવરી લેવાનો હતો. જે જહાજના માલિકોને ખબર પડે કે આ વ્યક્તિઓને ઊતરવા દેવામાં નહીં આવે તો તેઓ એમને લાવે જ નહીં. અને જે લોકોને પરવાના ન મળવાના હોય તો તેઓ અહીં વેપાર કરવા આવે જ નહીં.

થોડા સમય પહેલાં મારી પાસે એક આવો જ મુકદ્દમો આવ્યો હતો. સંસ્થાનમાં તેર વર્ષથી રહેતા એક ચીનાને પરવાનો આપવામાં આવ્યો નહોતો. મને ખાતરી છે કે એ ચીનો હતો તે સિવાય એને પરવાનો ન આપવાનું બીજું કોઈ કારણ નહોતું. આંકડાઓ પરથી જણાય છે કે છેલ્લાં દસ વર્ષમાં ડરબન શહેરનો વિસ્તાર તેમ જ વસ્તી બમણાં થયાં છે. અને છતાં આ માણસ કે જેણે સંસ્થાનના ભવિષ્ય સાથે પોતાનું ભવિષ્ય જોડી દીધું હતું, જે એક નિર્દોષ ચારિત્ર્યવાળો માણસ હતો, આજે જ્યાં સો માણસો છે ત્યાં જ્યારે ફક્ત ચાલીસેક માણસો હતા એવે વખતે જે અહીં આવ્યો હતો, એવા માણસના ચારિત્ર્ય અને લાંબા વસવાટની અવગણના કરવામાં આવી, અને તેને ડરબનમાં પ્રામાણિકપણે આજીવિકા મેળવવાનું સાધન આપવાની ના પાડવામાં આવી. આવી જ રીતે મેં જોયું છે કે ન્યૂકેસલમાં પંદર વર્ષથી નાતાલમાં રહેતા એક હિંદીને પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી; જે અરજદાર યુરોપિયન હોત તો તેને પરવાનો આપવામાં આવ્યો હોત. આ બધું જેવું હોવું જોઈએ તેવું તો નથી જ.

મેસર્સ રીનોડ ઍન્ડ રોબિન્સન બીજી કેટલીક વાતો સાથે કહે છે :

પણ અમારા ખ્યાલ મુજબ વર્તમાન કાયદાની મુખ્ય ખામી એ છે કે નગર પરિષદના નિર્ણય સામે અપીલ કરવા દેવામાં આવતી નથી; પરવાના માટેના અરજદારોને અન્યાય થયો છે અને હજુ થયા કરશે એમ લાગે છે.

આ છપાતું હતું ત્યારે મિસ્ટર સી. એ. દ આર. લેબિસ્ટરનો અભિપ્રાય મળ્યો જે આ સાથે જોડવામાં આવ્યો છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૭).^૧

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલ (જેને સરકારનું મુખપત્ર માનવામાં આવે છે)ના ખબરપત્રી “કન્સિસ્ટન્સી” (સુસંગતતા) જે, તેમના પત્ર ઉપરથી (જુઓ પરિશિષ્ટ ૮) જણાય છે કે વીસ વરસ કરતાં વધારે વખતથી સંસ્થાનમાં રહે છે, અને વ્યાપારી છે તેઓ જણાવે છે કે :

તેમની પાસે (હિંદી વ્યાપારીઓ પાસે) જરૂર સ્વચ્છતાના કડકમાં કડક નિયમોનું પાલન કરાવો, અંગ્રેજીમાં હિસાબના ચોપડા રખાવો અને બીજી બધી રીતે અંગ્રેજ વ્યાપારીઓ જેવું વર્તન કરાવો, પણ જ્યારે તેઓ આ બધી માગણી પૂરી કરે ત્યારે તેમને ન્યાય આપો. કોઈ પ્રામાણિક વિચારવંત માણસ એમ નહીં કહી શકે કે નવા બિલથી આ લોકોને ન્યાય મળ્યો છે કે આખા સમાજને ન્યાય મળ્યો છે. કારણ કે એ બિલ સાધારણ જનતાને માટે લાભદાયી એવી હરીફાઈ ટાળવાની સત્તા અંગત હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓના હાથમાં આપે છે અને આ હિત ધરાવનાર વ્યક્તિઓને પોતાનાં ગજવાં ભરી લેવાની સગવડ કરી આપે છે. . . . મેં તમારા એક સાથી વર્તમાનપત્રમાં હમણાં એક દિવસ વાંચ્યું કે ડંડી સ્થાનિક સમિતિઓ આવતા વર્ષમાં એક પણ આરબનો પરવાનો તાજે ન કરી આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે અને પરવાના અધિકારીને તે પ્રમાણે સૂચના આપી છે.

૧. જુઓ પા. ૫૩-૫૪.

આ લોકો અંગ્રેજ વેપારીઓ છે અને ઈચ્છે છે કે બધો વેપાર પોતાના હાથમાં રહે. જ્યારે જનતાએ તો તેમને મોંમાગી કિંમત ચૂકવવી પડશે. ખરેખર હવે તો સરકારે આ લોકોને મર્યાદામાં રાખવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે.

તા. ૨૧મી ડિસેમ્બર ૧૮૮૮નું ધિ ટાઇમ્સ ઓફ નાતાલ ઉપરના પત્રની ચર્ચા કર્યા બાદ આત્મરક્ષણના પાયા પર હિંદી વેપારીઓ સામેના વિરોધને વાજબી ઠરાવતાં લખે છે :

સાથે સાથે, અમારી એવી તો જરા પણ ઈચ્છા નથી કે આ હિંદી વેપારીઓ સાથે સખત હાથે કામ લેવામાં આવે. . . . જોકે અમે નથી માનતા કે સંસ્થાનવાસીઓમાંની મોટી સંખ્યા આ કાયદાઓ હેઠળ મળતી સત્તાનો ઉપયોગ ત્રાસદાયક રીતે કરવામાં આવે એવું ઈચ્છતી હોય. ડંડીની સ્થાનિક સમિતિએ આવતા વર્ષમાં એક પણ હિંદીનો પરવાનો તાજે ન કરી આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે એવો અહેવાલ જે સાચો હોય તો અમે સમિતિને એના પોતાના કરદાતાઓના હિતમાં અને આખા સંસ્થાનના સામાન્ય હિતમાં આગ્રહપૂર્વક કહીશું કે તે ઠરાવ તરત રદ કરે. પરવાના તાજ ન કરવાની સમિતિને સત્તા છે, પણ એવું તો કદી એક ક્ષણ માટે પણ ધારવામાં આવ્યું નહોતું કે આ સત્તાનો આવો કંઈ વિવેકવિચાર વગર ઉપયોગ કરવામાં આવશે. વિકેતા પરવાના અધિનિયમ માટે મિસ્ટર એસ્કમ્બ જવાબદાર હતા અને એમને તો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહીં હોય કે એથી મળતી સત્તાનો આવી રીતે ઉપયોગ થશે. આ કાયદો પસાર કરવાનો હેતુ પરવાનો આપનાર અધિકારીઓને પહેલેથી સંસ્થાનમાં વેપાર કરતા હિંદીઓ સાથે સખતાઈ કરવાની સત્તા આપવાનો એટલો નહોતો, જેટલો બીજાઓને અહીં વેપાર કરવા માટે આવતા અટકાવવાનો હતો. કાયદાના બીજા વાચનનો ઠરાવ મૂકતી વખતે મિસ્ટર એસ્કમ્બે સમજૂતી આપી હતી કે આ કાયદો નગર પરિષદોની વિનંતીથી રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેમણે કહ્યું હતું કે :

“તેમનો ઉદ્દેશ શો છે તે કહેવામાં તેઓ જરા પણ અચકાતા નથી. અને તેમની માગણી સ્વીકારવામાં સરકારને પણ કોઈ વાંધો નથી. માગણી એ છે કે અમુક માણસોને યુરોપિયનો સાથે અસમાન ધોરણે હરીફાઈ કરવાં આવતાં, તથા યુરોપિયનોને જરૂર હોય તેવા વેપારી પરવાના મેળવતાં અટકાવવા.” વળી, “જે લોકોને પરવાનો મળવા બાબત શંકા હશે તો તેઓ અહીં વેપાર કરવા આવશે જ નહીં. એટલે જે ધારાપોથીમાં આ કાયદો હશે તો તેનો બહુ અમલ કર્યા સિવાય પણ તેનો હેતુ પાર પડશે.” આમ એટલું સ્પષ્ટ છે કે કાયદા દ્વારા વિશાળ સત્તા આપવામાં આવી છે છતાં એને માટેના જવાબદાર પ્રધાન તો પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માટે એ કાયદાના અસ્તિત્વની નૈતિક અસર પર જ વધારે આધાર રાખે છે; એની જોગવાઈઓના અમલ ઉપર નહીં. એ હેતુ અહીં ધંધો કરતા વેપારીઓના પરવાના છીનવી લેવાનો નહીં, પણ બીજાઓને અહીં આવતાં અને પરવાનો મેળવતાં અટકાવવાનો છે. એવી આશા રાખવામાં આવી જ નહોતી કે આ કાયદા હેઠળ અપીલ માટેની અદાલત તરીકે નિમાયેલી સમિતિઓ અને પરિષદો ડંડી સમિતિએ જે કરવાની ધમકી આપી છે, તે રીતે પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ ઇશ્વરે. બીજા વાચન ઉપરની ચર્ચાનો જવાબ આપતાં મિસ્ટર એસ્કમ્બે કહ્યું હતું કે : “મને જરાયે શંકા નથી કે સિદ્ધાંત તરીકે તો આ કાયદાની જરૂર આ દેશ ઉપર તોળાઈ રહેલા ગંભીર જોખમને કારણે જ હોઈ શકે, પરંતુ મને સુધરાઈ અધિકારીઓની અને સંસ્થાનના

અધિકારીઓની ન્યાયબુદ્ધિમાં વિશ્વાસ છે. એટલે હું માનું છું કે આ કાયદાનો અમલ હું જેને ન્યાય અને વિવેક કહું છું તેનો ખ્યાલ રાખીને કરવામાં આવશે.” ડંડી સમિતિ આ શબ્દો યાદ રાખે તો સારું, કારણ કે તે અત્યારે જે કરવા માગે છે તેમાં પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ સર્વગ્રાહી રીતે કરે છે તે જેટલું ચોક્કસ છે એટલું જ ચોક્કસ એ પણ છે કે આ રીતે આપણી સૌની સમક્ષ જે ઉદ્દેશ છે તેને એ નિષ્ફળ કરશે. ભલે અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓને બધી જ રીતે વીણી કાઢવામાં આવે પરંતુ એ આખું કામ બહુ ધીમે થવું જોઈએ જેથી આપણું ધ્યેય કોઈ બહુ મોટો ગેરઈન્સાફ કર્યા વિના પાર પડે. એમ કહી શકાય કે, “કાયદો છે, અને અમે એનો અમલ કરીશું.” હા, કાયદો તો છે, પરંતુ જે એની હેઠળ અન્યાય જ આચરવામાં આવે તો એ કાયદો કેટલા વખત સુધી અસ્તિત્વમાં રહેશે? સંસ્થાનમાં એવા મતદારોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે જેઓ મજૂરો મેળવવા માટે હિંદુસ્તાન પર આધાર રાખે છે, તે હકીકત ધ્યાન બહાર જવી ન જોઈએ. કારણ કે હિંદ સરકારના હાથમાં આ એક એવું સાધન છે જેની મારફતે તે આ સંસ્થાન પાસેથી, ઘણા લોકો સમજે છે તે કરતાં વધુ; લાભ કઢાવી શકે છે. ધારો કે હિંદી સરકાર એમ કહે, “અમારા પ્રજાજનો તરફ જે કાયદા હેઠળ અત્યંત ગેરવર્તણૂક કરવામાં આવી છે તે કાયદો તમે પાછો નહીં ખેંચી લો ત્યાં સુધી તમને વધારે મજૂરો મળશે નહીં,” તો શું પરિણામ આવશે? અમે આ બાબત કંઈ કલ્પનાઓ દોડાવવા માગતા નથી. જે સ્થાનિક સમિતિઓમાં, નગર પરિષદોમાં અને પરવાના સમિતિઓમાં ડહાપણ હોય તો તેઓ કદી એવું કંઈ નહીં કરે કે જેથી હિંદી મજૂરોના માલિકોને આવી કસોટીનો સામનો કરવો પડે.

આ લાંબો ઉતારો આપવા માટે અમે માફી માગતા નથી કારણ કે એ જેમાંથી લેવામાં આવ્યો છે તે અખબાર તો મહત્ત્વનું છે જ, પણ તેમાં આ વિષયની જે રીતે વિચારણા કરવામાં આવી છે તે પણ મહત્ત્વની છે. ધારાસભાના ભલા ઈરાદા કાયદાની અંદર સ્પષ્ટ રીતે મૂકવામાં આવ્યા નથી, જોકે તે જરૂર મૂકી શકાયા હોત, અને એ રીતે હિંદી વ્યાપારીઓને તેમના મોંમાંથી અન્નનો કોળિયો ઓચિતો છીનવાઈ જશે એવી ચિંતાથી મુક્ત રાખી શકાયા હોત. સરકારી મુખપત્રે એક એવી વાત કહી દીધી છે કે જે એણે પોતે ડંડી સ્થાનિક સમિતિને આપેલા ઠપકાથી છેક જ અસંગત છે અને સમિતિને પોતાનો ઉદ્દેશ લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યા સિવાય કેવી રીતે પાર પાડવો તેના ઘૂંપા ઈશારા સમાન છે. કારણ કે તે પણ ઈચ્છે છે કે અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓને “બહુ ધીમે” “વીણી કાઢવામાં આવે”. ઠરીઠામ થયેલી વ્યક્તિઓને નહીં છેડવાની ઈચ્છા સાથે આ વલણનો કઈ રીતે મેળ બેસે છે? ત્યારના પ્રધાન મંત્રીના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘તડ ને ફડ સ્પષ્ટ કહી દઈને’ ડંડી સમિતિ જે મેળવવામાં નિષ્ફળ જાય તે આડકતરી રીતે અને કૂટનીતિ દ્વારા મેળવવામાં આવે કે જેથી ખરો ઉદ્દેશ પ્રગટ ન થઈ જાય, એવી ધિ ટાઈમ્સની ઈચ્છા છે.

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી (૧૪ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૮)નો એક ખબરપત્રી ‘લગભગ વીસ વર્ષના સંસ્થાનવાસી’ તરીકે પોતાની સહી કરતાં આમ લખે છે:

સાહેબ: આજના આપના વર્તમાનપત્રમાં મેં ન્યૂકેસલનો એક પત્ર જોયો. એમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે તે શહેરની મહાન સુધરાઈએ વાવડા નામની એક વ્યક્તિ, કે જેને પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી હતી, તેણે પોતાની સામે માંડેલો મુકદ્દમો જીતી લીધો છે. સુધરાઈ વધારામાં જણાવે છે કે આખા સંસ્થાનમાં આ પરિણામને આવકારવામાં

આવશે. વાવડા ન્યૂકેસલમાં એક હિંદી વેપારી છે. આ સમય દરમિયાન એ એક સારો શહેરી હતો, પરંતુ એના દુર્ભાગ્યે એ એક સફળ વ્યાપારી પણ હતો. દેખીતું છે કે ન્યૂકેસલની પરવાના સમિતિના સભ્યો જેઓ જાતે વેપારીઓ છે, તેમને આ હકીકત પસંદ પડી નથી. પોતાની સત્તાની આવી દયાજનક વિડંબના બાબત સુધરાઈને અભિનંદન આપી શકાય કે કેમ, અથવા નાતાલના ન્યાયી વલણના માણસોને પ્રિવી કાઉન્સિલનો નિર્ણય આવકારવા જેવો લાગે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે.

આપનો

લગભગ વીસ વર્ષથી સંસ્થાનવાસી

ટ્રાન્સવાલ સરકાર હિંદીઓને અલગ વાડાઓમાં ખસેડવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે; પરંતુ ભલે ગમે એટલો અપૂરતો તોયે, થોડોક સમય તો તે હિંદીઓને આપવા તૈયાર છે કે જેથી, સરકારની દૃષ્ટિએ, તેઓ ખોટ ખમ્યા વગર પોતાનો ધંધો ખસેડી શકે. કુદરતી રીતે જ સમ્રાજીની સરકાર આવી ક્યુટ સગવડથી સંતોષ પામી નથી. અને અમે જાણીએ છીએ કે એ સરકારને જેઓ ઠરીઠામ થઈ ચૂક્યા હોય તેમને ખલેલ ન પહોંચાડવાનું સમજવવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટની સરકાર તદ્દન સ્વતંત્ર હોવા છતાં તેણે હિંદી વેપારીઓને તેમનો ધંધો બંધ કરવા માટે એક વર્ષનો સમય આપ્યો છે. નાતાલનું સંસ્થાન, જે દક્ષિણ આફ્રિકાનું સૌથી વધુ બ્રિટિશ સંસ્થાન હોવાની બડાઈ મારે છે તેણે હિંદી વેપારીઓ પાસેથી તેમનો વેપાર કરવાનો હક અચાનક ઝૂંટવી લેવાની સત્તા મેળવી છે. અને આ સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો છે, અને પ્રયત્ન કરતી રહેશે એવી ધમકી આપી છે, ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર (૧૩મી ડિસેમ્બર, ૧૮૯૮) આ અસંગત બાબત વિષે લખે છે:

. . . અમે એટલું જ કહીશું કે અમને (પ્રિવી કાઉન્સિલના) નિર્ણય માટે ઊંડો ખેદ થાય છે. . . . આવા કાયદાની અપેક્ષા તો ટ્રાન્સવાલ રાડ (સંસદ) પાસેથી રાખી શકાય. એલીયન્સ એક્સપ્લેન લો (વિદેશી દેશનિકાલ ધારા) દ્વારા એ સંસ્થાએ વડી અદાલતના ન્યાયાધિકારનું ઉચ્છેદન કર્યું છે અને સંસ્થાનોમાં એ સામે જે પોકાર ઊઠ્યો હતો તે અમારા વાચકોને યાદ હશે. પરંતુ આ કાયદા કરતાં એ રતીભાર વધારે ખરાબ નથી. ખરેખર જે કંઈકે ફેર હોય તો આપણો કાયદો જ વધારે ખરાબ છે કારણ કે આનો અમલ ઘણી વાર થાય એવી શક્યતાઓ છે. વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ કરવાનો હક માન્ય રાખવામાં આવ્યો હોત તો કાયદો અસરકારક ન થાત એમ કહેવું હાસ્યાસ્પદ છે, કારણ કે વરિષ્ઠ અદાલત સામાન્ય સમજનો ઉપયોગ કરશે એવી આશા તો જરૂર રાખી શકાય. . . . એવો સિદ્ધાંત જ બાંધી દેવામાં આવે કે પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી સંસ્થાઓ હેઠળ જેનો કારોબાર ચાલે છે તેવા સ્વતંત્ર સમાજમાં નાગરિકોના હકને લગતા કોઈ પણ મુકદ્દમામાં રાજ્યના સર્વોચ્ચ ન્યાયમંડળ પાસે જવાનો રસ્તો જાણીબુજીને બંધ કરી દેવામાં આવે તેના કરતાં ઘણું સારું તો એ થાત કે એક કે બે મુકદ્દમામાં સુધરાઈની ઈચ્છાને અવગણવામાં આવી હોત.

અમને ઘણો ભય છે કે સંસ્થાન સરકાર અમને મદદ કરવાની નથી. આ કાયદા હેઠળ પસાર થયેલા નિયમો (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧) જે પરવાના મેળવવાની પદ્ધતિ અને પરવાના અધિકારી સામેની અપીલોનું નિયમન કરે છે તે અમારા નમ્ર મત મુજબ એવી રીતે ઘડવામાં આવ્યા છે કે જેથી પરવાના અધિકારીને અને જે સંસ્થા સમક્ષ અપીલ કરવાની છે તેને અપાયેલા મનમાન્યા

અધિકારો વધારે દૃઢ થાય છે. અહીં એ કહેવું વાજબી લેખાશે કે એ નિયમો ૧૮૯૭ના સપ્ટેમ્બર-માં પસાર થયા હતા; છતાં અમે આશા રાખી હતી કે સંસ્થાનને અસાધારણ કડકાઈભરી સત્તા આપવામાં આવી છે તેથી હિંદી પ્રજાને હવે થોડોક આરામ ભોગવવા દેવામાં આવશે અને આવી પડેલી આપત્તિના કોઈક છૂટાછવાયા બનાવોમાં હિંદીઓ રાહત મેળવી શકશે, અને તેમને સમ્રાજીની સરકાર પાસે જવાની જરૂર નહીં પડે. લાંડનથી પાછા ફર્યા બાદ ભૂતપૂર્વ વડા પ્રધાને પોતાના ભાષણમાં એવી આશા દર્શાવી હતી કે આ સત્તાનો ઉપયોગ વિચારપૂર્વક અને સખતાઈ વગર કરવામાં આવશે એટલે આ માન્યતા વધારે દૃઢ બની હતી. દુર્ભાગ્યે, હકીકતમાં એમ ન બન્યું. આ કારણને લીધે જ અમે નિયમો પ્રસિદ્ધ થયા પછી લગભગ એક વર્ષે વાંધા ઉઠાવીએ છીએ. ભલે, જે હોય તે ખરું, અમે તો માનીએ છીએ કે પરવાના અધિકારીએ પોતાના નિર્ણય અંગેનાં કારણો અરજદારને આપવાં જોઈએ એવી જોગવાઈ ન હોવાને લીધે ઘણી ખરાબી થઈ છે. મિસ્ટર કોલિન્સને પણ એમ જ લાગ્યું છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧)

અમને સૌથી વધારે ભય તો, ઉપર જેનો ઉલ્લેખ થયો છે, તે (અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓને) ધીમે ધીમે વીણી કાઢવાની પદ્ધતિનો છે. અહીંના લોકો આ પદ્ધતિને ઘણી સારી રીતે સમજે છે. આ વર્ષે ઘણા નાના દુકાનદારોને વીણી કાઢવામાં આવ્યા છે. કેટલાક જેમને દર મહિને માંડ દસ પાઉન્ડની કુલ લેવડદેવડ હોવાને કારણે કોઈ જાતના ચોપડા રાખવાનું પોસાતું જ નથી, તેમને હિસાબ ન રાખવાને કારણે ઓછા કરવામાં આવ્યા છે. આજું ચોપડા નહીં રાખવાનું તો ઘણી વાર નાના યુરોપિયન દુકાનદારોમાં પણ બને છે. અને કેટલાકને એ કારણે વીણી કાઢવામાં આવ્યા છે કે તેઓ સ્વચ્છતા નિરીક્ષકની ચોખ્ખાઈ બાબતની નહીં પણ ઈમારતના બાંધકામ અંગેની માગણીઓ સંતોષી શક્યા નથી. જે પરવાના અધિકારીઓ વરસોવરસ થોડા થોડા નાના હિંદી દુકાનદારોને વીણી કાઢ્યા કરે તો પરવાના આપવાની ના પાડ્યા વગર પણ મોટી પેઢીઓને તોડી પાડવા માટે બહુ વર્ષોની જરૂર નહીં પડે. દાખલા તરીકે નીચે પહેલી સહી કરનાર, મેસર્સ મહંમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપનીનું નાતાલના લગભગ ૪૦૦ હિંદી દુકાનદારો અને ફેરિયાઓ પાસે લગભગ ૨૫,૦૦૦ પાઉન્ડ કરતાં વધારે લેણું છે. અને ડરબનમાં તેમની જમીન અને મકાનોમાં હિંદી દુકાનદારો ભાડૂતો છે. જે આ દુકાનદારોમાંના આઠમા ભાગનાને પરવાનાની ના પાડવામાં આવે તો આ પેઢીની સ્થિતિ જોખમાઈ જાય. તેમને આની માઠી અસરનો અનુભવ તો થવા માંડ્યો જ છે. (ઉપરોક્ત) મિસ્ટર દાદા ઉસ્માનને પરવાનો ન મળવાને કારણે તેઓને ખોટ સહન કરવી પડી છે. મિસ્ટર આમદ જીવાની માલિકીનાં મકાનો એસ્કોર્ટ, ડંડી, ન્યૂકેસલ અને ડરબનમાં છે. તેમાંનાં ઘણાંખરાંમાં તો ભાડૂતો તરીકે હિંદી દુકાનદારો જ છે. અને એમાંનાં ઘણાંખરાં મકાનોનો બીજા કોઈ કામ માટે ઉપયોગ થઈ શકે તેમ નથી. થોડાક જ કામધંધા બંધ કરવાથી લગભગ પાયમાલી થઈ જશે. આ તો ફક્ત નમૂનાના દાખલા છે. આવા તો સંખ્યાબંધ દાખલા આપી શકાય.

અમને બચપણથી એવું માનવાનું શીખવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્યમાં સર્વત્ર જનમાલની સંપૂર્ણ સલામતી છે. માલમિલકતને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આ સંસ્થાનમાં એ માન્યતાને એક ભારે ધક્કો પહોંચ્યો છે. કારણ કે અમે માનીએ છીએ કે કોઈની મિલકતનો એકમાત્ર ઉપયોગ થઈ શકે તેમ હોય, અને તેનાથી તેને વંચિત કરવામાં આવે તે લગભગ તેની આખી મિલકત છીનવી લેવા જેવું છે.

એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે સ્વતંત્ર સંસ્થાનોમાં વડી સરકારનો હસ્તક્ષેપ કરવાનો અધિકાર બહુ મર્યાદિત છે. એ ગમે તેટલો મર્યાદિત હોય તોપણ અમે એમ માનવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલમાં છે તેનાં કરતાં સ્વશાસિત સંસ્થાનોમાં તે ઓછો નથી. દુર્ભાગ્યે અમારે એક એવા કાયદાનો સામનો કરવાનો આવ્યો છે કે જેને સમ્રાજીએ સંમતિ આપી દીધી છે. પરંતુ અમને ભય છે કે જ્યારે સમ્રાજીને કાયદાને નામંજૂર કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ નહીં કરવાની સલાહ આપવામાં આવી હતી ત્યારે એવો ખ્યાલ નહીં કરવામાં આવ્યો હોય કે એ કાયદા દ્વારા આપવામાં આવેલી સત્તાનો એવો દુરુપયોગ થશે, જેવો આજે થઈ રહ્યો છે.

અમે અત્યંત આદરપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે, ઉપર જણાવેલો અન્યાય ફરીથી બનવા ન પામે એ રીતનો કાયદામાં સુધારો કરવા અને એ રીતે એને ઉદાત્ત બ્રિટિશ પરંપરા સાથે સુસંગત બનાવવા માટે, સંસ્થાનની સરકારને વાજબી રીતે સખત ઠપકો અને સલાહ આપી શકાય એવી પૂરતી સામગ્રી અમે ઉપર દર્શાવી છે.

પરંતુ જો આ શક્ય ન હોય તો અમે નમ્રપણે નિવેદન કરવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે તેમની પ્રગતિ માટે આવશ્યક ગણાતા હિંદી મંજૂરોનો ઉપયોગ કરવાનો વિશેષાધિકાર હવે સંસ્થાનોને ભોગવવા દેવો ન જોઈએ, જે તેમની પ્રગતિ માટે અનિવાર્ય છે એમ સૌ સ્વીકારે છે. ઉપરોક્ત ઉતારામાં ઘિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલ એવી આગાહી કરે છે કે પરવાના અધિકારીઓ અન્યાય કરશે તો હિંદુસ્તાનથી ગિરમીટિયા મંજૂરોને મોકલવાનું બંધ કરવામાં આવશે. ઘિ ટાઈમ્સ (લંડન), ઘિ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશન, સર લેપેલ ગ્રીફીન,^૧ ડૉ. ગસ્ટ, હિંદ ખાતેની મુખ્ય સંસ્થાઓ અને હિંદી તેમ જ ઍંગ્લોઈન્ડિયન વર્તમાનપત્રોએ એ ઉપાય ક્યારનોય સૂચવ્યો છે. પરંતુ હજુ સુધી સમ્રાજીની સરકારે એ સ્વીકારવાની કૃપા કરી હોય એમ જણાતું નથી. અમે નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે જે દુઃખો સાચાં તરીકે સ્વીકારેલાં છે તે દૂર કરવામાં ન આવે તો મંજૂરો મોકલવાનું બંધ કરવા માટે અમે અહીં રજૂ કર્યા છે તે કરતાં વધારે જોરદાર કારણ બીજાં ક્યાં હોઈ શકે?

હિંદી વેપારીઓ માટે આવતા વર્ષનો આરંભ કેવો થશે, એ અમે નથી જાણતા. પરંતુ દરેક દુકાનદાર ભારે ગભરાટમાં ને ચિંતાગ્રસ્ત છે. આ અનિશ્ચિતતા ભયંકર છે. પોતાના ગ્રાહકોને (નાના દુકાનદારોને) પરવાના ન મળે એ ભયથી, અને પરવાના અધિકારીઓ ઉપર કંઈક અંકુશ મુકાવવાની એકની એક આશા ખિંચી કાઉન્સિલના નામદાર સભ્યોએ છીનવી લીધી હોવાથી મોટી પેઢીઓ નિરાશ થઈ ગઈ છે અને માલસામાન વેચતાં ખંચકાય છે.

તેથી અમે આદરપૂર્વક આશા રાખીએ છીએ કે અમારી પ્રાર્થના પ્રત્યે સરકાર જલદી ધ્યાન આપશે.

અને ઈન્સાફ અને દયાના આ કૃત્ય માટે અમે અમારી ફરજ સમજીને હમેશાં પ્રાર્થના કરીશું, વગેરે વગેરે.

મહંમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપની
અને બીજાઓ

૧. ૧૮૩૮-૧૯૦૮; ઈન્ડિયન સિવિલ સર્વેન્ટ અને પ્રશાસક: ૧૮૯૧થી તેમના મૃત્યુ સુધી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશનના અધ્યક્ષ.

પરિશિષ્ટ ૧

તા. ૩-૩-૧૮૯૮ના નાતાલ મર્ક્યુરીમાં છપાયેલો સોમનાથ મહારાજના મુકદ્દમાના કામકાજનો આ અહેવાલ છે, જે તિથિક્રમ અનુસાર પા. ૨ પર આપવામાં આવ્યો છે.

પરિશિષ્ટ ૨

(નકલ)

ન્યૂકેસલ,

૧૧ જાન્યુઆરી, ૧૮૯૮

ધિ ટાઉન ક્લાર્ક

ન્યૂકેસલ,

વહાલા સાહેબ :

સુલેમાન ઈબ્રાહીમ, સાજદ મિયાજન અને અબદુલ રસૂલ તરફથી છૂટક વેચાણના પરવાના માટેની આ સાથે બીડેલી અરજીઓ મોકલવાની મને સૂચના આપવામાં આવી છે.

મારી સમજણ મુજબ આપને સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો અહેવાલ પૂરતો સંતોષકારક નહીં લાગવાથી આપે આ પરવાનાઓની મંજૂરી ગયે મહિને આપવાની ના પાડી હતી. હવે મને આપને જણાવવાની સૂચના કરવામાં આવી છે કે પરવાના ફરી તાજ કરવાના હેતુથી મારા અસીલો સ્વચ્છતા નિરીક્ષકે ભલામણ કર્યા મુજબના સુધારાઓ કરીને વાંધા દૂર કરવા હરેક પ્રયત્ન કરશે.

સાજદ મિયાજનની બાબતમાં, હું સમજું છું કે, સ્વચ્છતા નિરીક્ષકે ડિસેમ્બરમાં નિરીક્ષણ કર્યા બાદ સુધારા કરવામાં આવ્યા છે અને હું માનું છું કે પહેલાંના વાંધા આ સુધારાઓથી દૂર થશે. બીજા બે મામલાઓમાં જે આપની સંમતિ હોય તો હું સ્વચ્છતા નિરીક્ષકની મુલાકાત વખતે સાથે જવાની અને તેઓ જે કંઈ વાંધો લે તેની નોંધ લેવા ઈચ્છું છું કે જેથી જે કંઈ ખામી હોય તે સુધારી શકાય.

હું આશા રાખું છું કે મારા અસીલો આપને સંતોષ આપી શકશે કારણ કે તેમને માટે પરવાનાની નામંજૂરીનું પરિણામ ઘણું ગંભીર આવશે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક,

(સહી) ડબ્લ્યુ. એ. વાન્ડરપ્લેક

સુલેમાન ઈબ્રાહીમ, સાજદ મિયાજન
અને અબદુલ રસૂલના વકીલ

આ દરેક વ્યક્તિને આ પ્રકારનો જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો.

એસ. ઈ. વાવડાએ ૧૫મી ડિસેમ્બર ૧૮૯૭ને રોજ સુલેમાન ઈબ્રાહીમને નામે ઈઆર એફ ૩૭, મથિસન સ્ટ્રીટમાં છૂટક દુકાન માટેના પરવાના માટે અરજી કરી હતી જે મેં નામંજૂર કરી હતી. નગર પરિષદે ૮મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૮ને રોજ આપીલનો ચુકાદો આપતાં મારા નિર્ણયને બહાલ રાખ્યો છે. આથી સાથેની અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

(સહી) ટી. મેક્કિલકેન

પરવાના અધિકારી

ન્યૂકેસલ શહેર

પરિશિષ્ટ ૩

શનિવાર [૮મી] જાન્યુઆરી ૧૯૮૮ને દિવસે કાઉન્સિલ ચેમ્બર (સભાગૃહ)માં ન્યૂકેસલ શહેરની નગર પરિષદની ૧૯૮૭ના કાયદા નં. ૧૮ નીચે નિયુક્ત થયેલા શહેર પરવાના અધિકારીના નિર્ણયો સામેની અપીલો સાંભળવા માટે મળેલી ખાસ બેઠકના કામકાજની નકલની અધિકૃત નકલનો ઉતારો. આ બેઠક એસ. ઈ. વાવડાની (બે પરવાના માટેની) અબદુલ રસૂલ અને સાજદ મિયાજનની ઈ આર એફ ૩૭, મથિસન સ્ટ્રીટની જગ્યા માટે કરવામાં આવેલી અરજીઓ અંગે મળી હતી. વાવડાને, અબદુલ રસૂલને ને સાજદ મિયાજનને, પરવાના અધિકારીએ પરવાના આપ્યા નહોતા અને તે સામે અપીલ રજૂ થઈ ત્યારે નગર પરિષદે પણ અપીલ કાઢી નાખી હતી.

શરૂઆતમાં મિસ્ટર લોટને ઈચ્છા દર્શાવી કે ૧૯૮૭ના કાયદા નં. ૧૮ અનુસાર પરવાના અધિકારીની જગ્યા ભરવા માટે પરિષદના કોઈ પણ અધિકારીની નિમણૂક કરવા સામેના મારા વિરોધની નોંધ લેવાવી જોઈએ. એના સમર્થનમાં એમણે પરિષદ સામે ભાષણ કર્યું.

અપીલો

સુલેમાન ઈસપ વાવડા, અરજીઓ નંબર ૨૦-૨૧, ૧૯૮૮.

મિસ્ટર લોટને પરવાના અધિકારીની ૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૯૮૭ની અરજદાર ઉપરની નોટિસ વાંચી અને સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો નીચે પ્રમાણેનો અહેવાલ વાંચ્યો:

સ્વચ્છતા સંબંધી અહેવાલ

૩૭, મથિસન સ્ટ્રીટ પરની જગ્યા કે જેને માટે છૂટક દુકાન તરીકે પરવાનો માગવામાં આવ્યો છે તેનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું. બધા આરબોની જગ્યાઓમાં હોય છે તેમ અહીં પણ હવાઉજાસની વ્યવસ્થા ખરાબ છે. બીજી રીતે મકાન લગભગ સારી સ્થિતિમાં છે. મેં તેઓને સૂવાનો ઓરડો ગોઠવતા જોયા, પરંતુ હાલ તો દુકાન અને સૂવાના ઓરડા વચ્ચે સીધું બારણું છે. નિરીક્ષણ થવાનું છે એ વિચારથી મકાનને ચોખ્ખું અને યોગ્ય બનાવવાના ઘણા પ્રયત્નો થયા છે. પરવાના કાયદાની જોગવાઈઓનું આ એક સારું પરિણામ છે.

(સહી) જાસ મેકડોનેલ્ડ

સ્વચ્છતા નિરીક્ષક

અને તેમણે પરવાના અધિકારીનો નિર્ણય, અને પ્લોટ ૩૭, મથિસન સ્ટ્રીટ પર આવેલી 'દુકાન' માટેની અરજી અને તેનાં કારણો વાંચી બતાવ્યાં અને દલીલ કરી કે સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો અહેવાલ સંતોષકારક છે, અને જો તે તેવો ન હોય તો શરતી પરવાનો આપી શકાય.

મિસ્ટર લોટને પછી ૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૯૮૭ની તારીખની અરજદાર ઉપરની નોટિસ વાંચી બતાવી અને સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો નીચે મુજબનો અહેવાલ વાંચ્યો:

સ્વચ્છતા સંબંધી અહેવાલ

સુલેમાન ઈસપ વાવડા

આ દાવામાં જે જગ્યાનો પરવાનો માગવામાં આવ્યો છે તે જગ્યા શહેરના એક મુખ્ય ભાગમાં સ્કોટ સ્ટ્રીટ અને એલન સ્ટ્રીટના ખૂણા ઉપર આવેલી છે. મદદનીશો માટેનો સૂવાનો ઓરડો તે બાજુમાંની નાની દુકાન છે. અરજદાર પોતે મોટી દુકાનની પાછળ

રહે છે. દુકાનની જગ્યા વિશાળ છે પણ આવી બીજી જગ્યાઓની માફક હવાઉજાસની વ્યવસ્થા પૂરતી નથી. આંગણું નાનું છે અને રસોડું, નાહવાની ઓરડી અને જાજરૂ હોવાને કારણે સંકડાશ લાગે છે. અરજદારે હમણાં જ મેળવેલી ૩૬, સ્કોટ સ્ટ્રીટ પરની જગ્યામાં મદદનીશોમાંના ત્રણ હવે સૂએ છે. જો એમ ન હોય તો દુકાન સાથેની સૂવાની ગોઠવણ અપૂરતી અને અનારોગ્યકર ગણાય.

(સહી) જાસ મેકડોનલ્ડ
સ્વચ્છતા નિરીક્ષક

૧૫મી ડિસેમ્બર, ૧૮૯૭

અને પ્લોટ ૩૩ સ્કોટ સ્ટ્રીટની જગ્યા માટેના પરવાનાની અરજીને લગતાં પરવાના અધિકારી-નાં કારણો વાંચી બતાવ્યાં અને સુલેમાન ઈબ્રાહીમ વાવડાને બોલાવ્યો. એણે વિધિ પ્રમાણે સોગન ખાઈને કહ્યું કે:

હું મકાન નં. ૩૭ મથિસન સ્ટ્રીટ અને મકાન નં. ૩૩ સ્કોટ સ્ટ્રીટને માટે પરવાનાનો અરજદાર છું. ત્યાં હું વેપાર કરું છું. ગયે વર્ષે મારી પાસે ત્રણ પરવાના હતા. પણ આ વર્ષે હું ફક્ત બે પરવાના માટે અરજી કરું છું. હું નાતાલમાં લગભગ સત્તર વર્ષથી અને ન્યૂકેસલમાં લગભગ દસ વર્ષથી છું. નં. ૩૭ મથિસન સ્ટ્રીટનો પરવાનો મારી પાસે સાત વર્ષથી છે અને ૩૩, સ્કોટ સ્ટ્રીટનો પરવાનો લગભગ પાંચ વર્ષથી છે. આ બંને દુકાનોમાંના મારા માલની કિંમત લગભગ ૪,૫૦૦ પાઉન્ડ છે. પેઢીને લગભગ ૭૦૦ પાઉન્ડ ચૂકવવાના બાકી છે. ૩૭, મથિસન સ્ટ્રીટનું ભાડું હું દર મહિને આપું છું અને ૩૩, સ્કોટ સ્ટ્રીટના મકાનનો પટ્ટો છ મહિનામાં પૂરો થાય છે.

નગરપતિના (પ્રશ્નના) જવાબમાં: હું અને મહમદ ઈસપ તોમોર ભાગીદાર છીએ અને અમે આ જ નામે અલગ ધંધો ચલાવ્યો છે.

અપીલ

અબદુલ રસૂલ. અરજી નં. ૯—૧૮૯૮.

મિસ્ટર લોટને અરજદાર ઉપરનો પરવાના અધિકારીનો ૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૮૯૭ની તારીખનો પત્ર, પરવાના અધિકારીનો નિર્ણય અને કારણો, તેમ જ સફાઈ સંબંધીનો અહેવાલ વાંચી સંભળાવ્યો:

સ્વચ્છતા સંબંધી અહેવાલ

અરજીમાં જણાવેલી જગ્યાનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું. તે એક નાની જીર્ણ દુકાન છે. સૂવાના ઓરડામાં જવાનો સીધો રસ્તો ત્યાંથી પડતો નથી, એ ઓરડામાં માત્ર અરજદાર સૂએ છે અને દુકાન ઠીક ઠીક ચોખ્ખી રાખવામાં આવે છે. અરજદાર ફળ વેચવાનો ધંધો કરે છે એટલે એ જે ધંધો કરશે એમાં આ ફળ વેચવાનો ધંધો પણ હશે. આ એક એવી બાબત છે કે જેની અસર આ દુકાનની ચોખ્ખાઈ ઉપર એક મહિના પછી જુદી જ રીતે પડી શકે. પહેલાં મહમદ સફીની દુકાનની બાજુમાં આ અરજદારની એક નાનકડી ફળની દુકાન હતી.

(સહી) જાસ મેકડોનલ્ડ
સ્વચ્છતા નિરીક્ષક

અને ૧૮૯૭ના કાયદા નં. ૧૮ના આઠમા ફકરાનો ઉલ્લેખ કરીને તેમણે દલીલ કરી કે સફાઈ સંબંધી અહેવાલ ઉપરથી એમ નથી જણાતું કે જે ધંધો કરવા માટે એ દુકાન જોઈતી હતી તે માટે એ અયોગ્ય હતી. પછી તેણે અબદુલ રસૂલને બોલાવ્યો જેણે વિધિપૂર્વક સોગંદ લીધા પછી કહ્યું કે:

હું પરવાના માટે અરજદાર છું. હું આ સંસ્થાનમાં લગભગ દસ વર્ષથી અને ન્યૂકેસલમાં લગભગ આઠ વર્ષથી છું. મારી પાસે ત્રણ વર્ષથી પરવાનો છે, જે વરસથી ૪૨, સ્કોટ સ્ટ્રીટમાં ફળની દુકાનનો અને એક વરસથી ચાલુ દુકાનનો. નિરીક્ષણ અધિકારી કે શહેરના બીજા કોઈ અધિકારીએ મારી દુકાનની બાબતમાં કશો વાંધો મને જણાવ્યો નથી. મારો પરવાનો શા માટે નામંજૂર થયો તે હું જાણતો નથી. પરવાના અધિકારી કોઈ દિવસ મારી દુકાનમાં આવ્યા નથી. નિરીક્ષણ અધિકારી મારી દુકાનની મુલાકાત લઈ ગયા ત્યાર બાદ મેં કશો ફેરફાર કર્યો નથી. મારા માલની કિંમત લગભગ ચારસો પાઉન્ડ છે.

સુધરાઈ સભ્ય હેસ્ટીના [પ્રશ્નના જવાબમાં]: આ મકાનમાં હું લગભગ એક વરસથી છું.

અપીલ

સાજદ મિયાજાન, અરજી નં. ૧૦-૧૮૯૮.

મિસ્ટર લોટને સ્વચ્છતા નિરીક્ષકનો અહેવાલ વાંચી સંભળાવ્યો.

સ્વચ્છતા સંબંધી અહેવાલ

૩૬, મર્થિસન સ્ટ્રીટમાં જ્યાં છૂટક વેચાણની દુકાનનો પરવાનો માગવામાં આવ્યો છે તે જગ્યાનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું. જગ્યા ખૂબ જ ગંદી હાલતમાં છે અને ત્યાંથી સૂવાના ઓરડામાં જવાનો સીધો રસ્તો છે, જેમાં અરજદાર, તેની પત્ની, તેની પુત્રી અને તેનો મદદનીશ રહે છે.

(સહી) જાસ મેકડોનલ્ડ

સ્વચ્છતા નિરીક્ષક

અને તેમણે પરવાના અધિકારીનો નિર્ણય અને કારણો તેમ જ અરજદાર ઉપરનો પરવાના અધિકારીનો તા. ૨૩મી ડિસેમ્બર, ૧૮૯૭નો પત્ર રજૂ કર્યો. પછી તેમણે સાજદ મિયાજાનને બોલાવ્યો, જેણે વિધિપૂર્વક સોગંદ લઈને નિવેદન કર્યું:

હું પરવાના માટેનો અરજદાર છું. હું સાત વરસ નાતાલમાં અને સાત વરસ ન્યૂકેસલમાં રહ્યો છું. આ જ દુકાન માટેનો સુધરાઈનો પરવાનો મારી પાસે પાંચ વર્ષથી છે.

મેં પરવાના માટે અરજી કર્યા પછી સ્વચ્છતા નિરીક્ષકે કે સુધરાઈના બીજા કોઈ અધિકારીએ મને જણાવ્યું નથી કે શા માટે મને પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી છે. પરવાનો આપવાની શા માટે ના પાડવામાં આવી તે હું જાણતો નથી. મેં અરજી કર્યા બાદ પરવાના અધિકારીએ મારી દુકાનનું નિરીક્ષણ કર્યું નથી. મારા માલની કિંમત લગભગ છસો પાઉન્ડ જેટલી છે. સ્વચ્છતા નિરીક્ષકના અહેવાલમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે હું મારી પત્ની, મારી પુત્રી અને મારો મદદનીશ એક જ સૂવાના ઓરડામાં રહેતાં નથી અને અહેવાલની તારીખને દિવસે પણ અમે તેવી રીતે રહેતાં નહોતાં. મદદનીશ જુદા ઓરડામાં રહે છે. અહેવાલની તારીખ પછીથી મેં મારી દુકાનમાં ફેરફાર કર્યા છે. જાજૂ મારા જમીનના ટુકડાના દૂરના ખૂણામાં લઈ જવામાં

આવ્યું છે. અહેવાલની તારીખે દુકાન ગંદી હાલતમાં હતી તેની મને ખબર નથી. અને નિરીક્ષકે મને તે વખતે ખબર આપી નહોતી.

સુધરાઈ સભ્ય કેમ્પના (પ્રશ્નના જવાબમાં): મેં મારી જાતે, કોઈના કહ્યા સિવાય, ફેરફાર કર્યા છે.

ચાર્લ્સ ઓ'ગ્રેડી ગબિન્સે સોગન ઉપર આગળ કહ્યું: મેં આજે સાજદ મિયાજનના મકાનનું નિરીક્ષણ કર્યું અને મને તેની સ્થિતિ સંતોષકારક લાગી. ત્યાં સૂવાના બે ઓરડા છે જે બહુ જ ચોખ્ખા, પાટિયાં જડેલા, મહેલી ભીંતવાળા અને સીલિંગ જડાવેલા હતા.

સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિથી મને નથી લાગતું કે પરવાનો નામંજૂર કરવો જોઈએ.

સુધરાઈ સભ્ય હેસ્ટીના (પ્રશ્નના જવાબમાં): સૂવાના ઓરડાઓમાં કેટલી વ્યક્તિઓ રહે છે તે હું નથી જાણતો. ઓરડાઓનું માપ ૧૭'x૧૨' અને બીજાનું ૧૧'x૧૨' અને ઊંચાઈ ૧૦' છે.

નોંધ:—પરવાના અધિકારીનાં કારણો પ્રાર્થનાપત્રમાં જણાવવામાં આવ્યાં છે. ત્યાર બાદ તેને ઉધાર માલ આપનારાઓએ માલ આપવાનું બંધ કરવાથી સાજદ મિયાજન નાદાર થઈ ગયો છે.

પરિશિષ્ટ ૪

ડરબન,

૨૪મી ડિસેમ્બર, ૧૮૮૮

શ્રીમાન મો. ક. ગાંધી

વહાલા સાહેબ,

મને આપનો ગઈ કાલનો પત્ર^૧ મળ્યો. “વિક્રેતા પરવાના અધિનિયમ”ને હું અપ્રામાણિક અને શરમજનક કાયદો માનું છું. અપ્રામાણિક અને શરમજનક, કારણ કે એ કાયદાનો હેતુ તે હિંદીઓને અને ફક્ત હિંદીઓને જ લાગુ પાડવાનો હતો. અને એ હેતુ જરાયે છુપાવવામાં આવ્યો નહોતો. ખરું જોતાં, એ કાયદો, પાર્લિમેન્ટની બેઠક બોલાવવાના સામાન્ય સમય કરતાં એક મહિનો વહેલી બોલાવીને, હિંદી-વિરોધી ટોળાંને ખુશ કરવા માટે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને છતાં વિદેશ પ્રધાનની સંમતિ મેળવવા સારું એ કાયદો બધાને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.

આ કાયદાને પરિણામે હિંદી વેપારીઓના પ્રગટ શત્રુઓના હાથમાં તેઓના વેપારી પરવાના મંજૂર કે નામંજૂર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. આનું ફળ કલ્પના મુજબ જ આવ્યું છે અને આપણે બધા જે જોઈ રહ્યા છીએ તેથી આપણને શરમ આવે છે, ભલે પછી આપણે તે કબૂલ કરીએ કે નહીં.

સાચે જ આપનો

એફ. એ. લોટન

૩૯, ગાર્ડિનર સ્ટ્રીટ,

૩૨બન,

૨૩મી ડિસેમ્બર, ૧૯૯૮

શ્રીમાન મો. ક. ગાંધી

૧૪ મકર્કુરી લેન,

૩૨બન

વહાલા સાહેબ,

બાબત: વિકેતા પરવાના અધિનિયમ

આપના આજની તારીખના પત્રના જવાબમાં લખવાનું કે આ કાયદાનો અમલ ધારાસભાની ભાવના અનુસાર કરવામાં આવતો હોય એમ મને લાગતું નથી. તે વખતના વડા પ્રધાને આ કાયદો રજૂ કરતી વખતે કહ્યું હતું કે એનો મુખ્ય હેતુ વસાહતી ધારા હેઠળ આવી જતી વ્યક્તિઓને આવરી લેવાનો હતો. જે જહાજના માલિકોને ખબર પડે કે આ વ્યક્તિઓને ઊતરવા દેવામાં નહીં આવે તો તેઓ એમને લાવે જ નહીં અને જે લોકોને પરવાના ન મળવાના હોય તો તેઓ અહીં વેપાર કરવા આવે જ નહીં.

થોડા સમય પહેલાં મારી પાસે એક આવો જ મામલો આવ્યો હતો. સંસ્થાનમાં તેર વર્ષથી રહેતા એક ચીનાને પરવાનો આપવામાં આવ્યો નહોતો. મને ખાતરી છે કે એ ચીનો હતો તે સિવાય આનું બીજું કોઈ કારણ નહોતું. ૩૨બનના ગણતરીપત્રક પરથી જણાય છે કે છેલ્લાં દસ વર્ષમાં શહેરનો વિસ્તાર તેમ જ વસ્તી બમણાં થયાં છે. અને છતાં આ માણસ કે જેણે સંસ્થાનના ભવિષ્ય સાથે પોતાનું ભવિષ્ય જોડી દીધું હતું, જે એક નિર્દોષ ચારિત્ર્યનો માણસ હતો, આજે જ્યાં સો માણસો છે ત્યાં જ્યારે ફક્ત ચાલીસેક માણસો હતા એવે વખતે જે અહીં આવ્યો હતો, એવા માણસના ચારિત્ર્ય અને લાંબા વસવાટની અવગણના કરવામાં આવી હતી અને તેને ૩૨બનમાં પ્રામાણિકપણે આજીવિકા મેળવવાનું સાધન આપવાની ના પાડવામાં આવી હતી. આવી જ રીતે મેં જોયું છે કે પંદર વર્ષથી નાતાલમાં રહેતા એક હિંદીને ન્યૂકેસલમાં પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી હતી. જે અરજદાર યુરોપિયન હોત તો તેને પરવાનો આપવામાં આવ્યો હોત. આ બધું જોવું હોવું જોઈએ તેવું નથી જ.

આપનો વિશ્વાસુ

પી. ઓ'લી

પરિશિષ્ટ ૬

૩, ૪, અને ૫, પોયન્ટન્સ બિલ્ડિંગ્ઝ,
ગાર્ડિનર સ્ટ્રીટ,
ડરબન,
૩૧મી ડિસેમ્બર, ૧૮૯૮

શ્રીમાન મો. ક. ગાંધી
એડ્વોકેટ
વહાલા સાહેબ,

વિકેતા પરવાના અધિનિયમ બાબતના આપના આ મહિનાની ૨૩મી તારીખના પત્રના જવાબમાં :

અમે આ પ્રશ્નના રાજનૈતિક પાસા બાબત કંઈ જ ન કહેવાનું પસંદ કરીએ છીએ.

અમે એવા મતના છીએ કે પરવાના અધિકારી, જ્યાં નગર પરિષદ કે સ્થાનિક સમિતિ, જ્યાં જે હોય તેની બહારના માણસોમાંથી નિયુક્ત કરવો જોઈએ. એના નિર્ણયની સામે નગર પરિષદમાં અને નગરપરિષદની સામે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપીલની વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ.

અમે માનીએ છીએ કે જે મકાનમાલિકોને આ કાયદાના અમલથી ભાડૂતો ગુમાવવા પડ્યા હોય તેમને નુકસાની આપવી જોઈએ. અમને લાગે છે કે ઓછા મહત્ત્વની એવી કેટલીયે બાબતો છે કે જે સુધારવી જોઈએ. પરંતુ અમારા મત પ્રમાણે વર્તમાન કાયદાની મુખ્ય ખામી એ છે કે નગર પરિષદના નિર્ણય સામે અપીલ કરવા દેવામાં આવતી નથી, તેથી પરવાનાના અરજદારોને અન્યાય થયો છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે એમ લાગે છે.

આપના વિશ્વાસપાત્ર
રીનોડ અને રોબિન્સન

પરિશિષ્ટ ૭

૨૩, ફીલ્ડસ્ટ્રીટ બિલ્ડિંગ્ઝ,
ડરબન, નાતાલ
૪થી જાન્યુઆરી, ૧૮૯૯

શ્રીમાન મો. ક. ગાંધી
ડરબન
વહાલા સાહેબ,

પરવાના કાયદા ૧૮/૯૭ બાબત આપણી આજની મુલાકાતની બાબતમાં હું એટલું જ કહી શકું કે મારા અનુભવ પ્રમાણે એ કાયદો હિંદીઓને અને ચીનાઓને જ લાગુ પાડવાનો ઈરાદો છે, જોકે તેમ ચોખ્ખું કહેવામાં નથી આવ્યું. ગમે તેમ હોય મને તો એમ લાગે છે.

મેં પરવાના અધિકારીને નવા પરવાના માટે કેટલીયે અરજીઓ કરી છે, કે જે કંઈ કારણો આપ્યા સિવાય નામંજૂર કરવામાં આવી છે અને નગર પરિષદને અપીલ કરતાં મેં હંમેશાં જોયું છે કે એ સંસ્થા પરવાના અધિકારી પાસે પહેલેથી ના પાડવા માટેનાં કારણો માગ્યા સિવાય તેના નિર્ણયોને બહાલી આપી દે છે.

યુરોપિયનોના કેટલા પરવાના નામંજૂર કરવામાં આવ્યા તેની સંખ્યાની ખાતરી કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો નથી, પરંતુ હું માનું છું કે, ચારિત્ર્ય વગેરેને કારણે જેમની પાસે પરવાનો હોવો વાજબી ન લેખાય, તેમને જ તેની ના પાડવામાં આવી હતી.

આપનો વિશ્વાસુ

સી. એ. દ આર. લૅબિસ્ટર

તા. ક.: આ કાયદાનો સૌથી અન્યાયી ભાગ તો એ છે કે જેને કારણે નગર પરિષદના નિર્ણય વિરુદ્ધ વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ થઈ શકતી નથી.

સી. એ. આર. એલ.

પરિશિષ્ટ ૮

તંત્રી,

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલ

સાહેબ,

આ મહિનાની ૧૬મી તારીખના ધિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલમાં “એક મહત્વનો યુકાદો” એ શીર્ષક હેઠળ પ્રસિદ્ધ થયેલા મારા પત્ર ઉપર આપે આપેલા ધ્યાન માટે તેમ જ એના જવાબમાં આપે રજૂ કરેલાં મંતવ્યો માટે હું આપનો આભાર માનું છું. આપ લખો છો કે: “કસાઈઓના મંડળની બાબતમાં તો એટલું જ કહેવું જરૂરી છે કે એને લીધે જીવનનિર્વાહનો ખર્ચ ઘણો વધી ગયો છે અને અમને કહેવામાં આવ્યું છે કે માંસ ખરીદવું તે પ્રજાના વધારે ગરીબ વર્ગની શક્તિ બહારની વસ્તુ થઈ ગઈ છે. એટલે એ પ્રજાના હિતને જોખમાવનારી વસ્તુ છે.”

હું આપની સાથે પૂરેપૂરો સહમત છું. આવી જાતનાં બધાં મંડળો નૈતિક રીતે ખોટાં છે અને જોખમરૂપ છે. કારણ કે તેથી થોડાક લોકોને લાભ થાય છે જ્યારે પ્રજાના મોટા ભાગને સહન કરવું પડે છે. આગળ ઉપર આપ કહો છો: “બીજા બાજુથી હિંદી વેપારીઓ પણ જોખમરૂપ બન્યા છે કેમ કે એ લોકો યુરોપિયનો કરતાં બહુ સસ્તામાં જીવી શકે છે, અને તેથી તેઓએ યુરોપિયનોને ધંધામાંથી અને સંસ્થાનમાંથી પણ હાંકી કાઢવા માંડ્યા છે.” હરીફાઈ એ વેપારનો પ્રાણ છે. એ તો એક આપણે સ્વીકારેલું સત્ય છે. અને બધી હરીફાઈ જોખમરૂપ જ છે એવું સ્વીકારીએ તોપણ મારે કહેવું જોઈએ કે કસાઈઓનું મંડળ જે રીતે જોખમરૂપ છે તે રીતે હિંદી વેપારીઓ નથી.

હિંદી વેપારીઓએ દુકાનદારોમાં સખત હરીફાઈ ઊભી કરીને જીવનની જરૂરિયાતની વસ્તુઓની કિંમત ઘટાડવા માંડી છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેઓ થોડીક વ્યક્તિઓને ભોગે ઘણા લોકોને ફાયદો કરી આપે છે અને એ તો કસાઈઓનું મંડળ જે કરે છે તેથી બરાબર ઊલટું છે.

મને બરોબર યાદ છે કે વીસ વર્ષ પહેલાં જ્યારે હું સંસ્થાનમાં આવ્યો ત્યારે અંમને અત્યારે મળે છે તે કરતાં વીસ ટકા વધારે નફો મળતો હતો તે વખતે થોડા લોકોને લાભ મળતો હતો અને ઘણા લોકોને વેઠવું પડતું હતું. પરંતુ હરીફાઈએ અને મુખ્યત્વે હિંદીઓની હરીફાઈએ આખાં દેશમાં ભાવ નીચા આણ્યા છે અને હવે ઘણાઓને લાભ મળે છે જ્યારે થોડાકને સહન કરવું પડે છે. અને એમ તો થવું જોઈએ.

તમે આ લોકોને કાઢી મૂકો એટલે વળી પાછું આમજનતાને વેઠવું પડશે; તેમને પોતાની વપરાશની બધી વસ્તુઓને માટે ઘણી વધારે કિંમતો ચૂકવવી પડશે.

મને યાદ છે કે લગભગ સોળ વર્ષ પહેલાં લોટના એક કોથળા ઉપર પાંચ શિલિંગનો નફો લેવા માટે બંધાયેલા બીજા દુકાનદારોના એક જૂથમાં મેં જોડાવાની ના પાડી એટલા માટે અંદરના ઈલાકાના એક શહેરી સાથે મારે તકરાર થયેલી. તે દિવસોમાં આવું જાહેરને માટે હાનિકારક પરંતુ દુકાનદારોનાં ગજવાંને માટે લાભદાયી એવું મંડળ જમાવી શકાતું. પરંતુ આજે તો આવું મંડળ તદ્દન અશક્ય જ બને. અને જો તમે કસાઈના ધંધામાં પણ આવી હરીફાઈ દાખલ કરી શકો તો થોડા જ વખતમાં તમે માંસના ભાવ અંગે બહુ ઓછું સાંભળશો.

આ લોકો સસ્તામાં જીવી શકે છે એ બાબત તમે ફરિયાદ કરતા લાગો છો. હા, તેઓ સસ્તામાં જીવી શકે છે. તેઓ દારૂ પીતા નથી. અધિકારીઓને બહુ ઓછી તકલીફ આપે છે અને ખરું જોતાં તેઓ કાયદાને માન આપનારા પ્રજાજનો છે. વળી જો તેઓ સસ્તામાં જીવીને સસ્તે ભાવે વેચાણ કરી શકતા હોય તો એથી જાહેર જનતાને તો ખરેખર લાભ જ થાય છે.

ભલે તેઓની પાસે આરોગ્યને લગતા કડકમાં કડક કાયદા પળાવો, તેમના હિસાબના ચોપડા અંગ્રેજીમાં રખાવો અને બીજી બધી રીતે અંગ્રેજ વેપારીઓ કરે છે તે પ્રમાણે કામ કરાવો, પરંતુ તેઓ આ બધી માગણીઓ પૂરી કરે એટલે તેમને ઈન્સાફ આપો. પ્રામાણિકપણે વિચાર કરનાર કોઈ માણસ એમ નહીં કહી શકે કે આ નવો કાયદો એ લોકોને કે એ કોમને ન્યાય આપે છે. કારણ કે, એ તો લોકોને ફાયદો પહોંચાડનારી હરીફાઈને દૂર કરવાનો અધિકાર સ્થાપિત હિત ધરાવતા લોકોના હાથમાં સોંપે છે; અને આ હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓને પોતાનાં ગજવાં ભરવાની સગવડ આપે છે. હવે આપણી પાસે જોઈએ તેટલાં મંડળો થઈ ગયાં છે. વીમા કંપનીઓનાં મંડળ, અને કસાઈઓનાં મંડળ—અને વર્તમાનપત્રો જેવાં જ્ઞાન અને વિદ્યાનો ફેલાવો કરનારાં સાધનો પણ જો ખોટી બાજુએ હોય તો પછી ભગવાન જાણે આપણી શી ગતિ થશે.

તમારા એક સાથી અખબારમાં મેં હમણાં એક દિવસ વાંચ્યું કે ડંડીની સ્થાનિક સમિતિએ આવતા વરસ માટે કોઈ આરબના પરવાના તાજ નહીં કરી આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને પરવાના અધિકારીને એવી સૂચના આપી છે.

આ માણસો અંગ્રેજ વેપારીઓ છે અને ઈચ્છે છે કે બધો વેપાર તેમની પાસે જ રહે. એટલે એ લોકો જે ભાવો માગે તે પ્રજાએ આપવા જ પડે.

ખરેખર, હવે તો સરકારે આ લોકોને તેમની મર્યાદા બતાવી દેવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે.

અમે તમને મહાન અધિકારો આપ્યા છે પરંતુ જો તમે તેનો અન્યાયપૂર્વક ઉપયોગ કરશો તો અમે તે પાછા લઈ લઈશું.

તમારો વગેરે
કનિસ્ટન્ટસી

ડરબન

૧૯મી ડિસેમ્બર

(આ કાગળની ચર્ચા અમે અમારા અગ્રલેખમાં કરી છે. તંત્રી ટા. ઓફ ના.)

૧૮૯૭ના કાયદા નં. ૧૮ની ૧૧મી કલમ હેઠળ કાઉન્સિલ સહિત નામદાર ગવર્નરે પસાર કરેલા નીચેના નિયમો લોકોની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

સી. બર્ડ

મુખ્ય ઉપમંત્રી,

સંસ્થાન મંત્રીની કચેરી

૧૬મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭

પરવાના મેળવવાની રીતને તથા પરવાના અધિકારીના નિર્ણય સામેની અપીલોને નિયંત્રિત કરનાર ૧૮૯૭ના ૧૮મા કાયદા મુજબના નિયમો.

૧. આ નિયમો માંહેના “પરવાના” શબ્દોનો અર્થ, સ્પષ્ટ રીતે કોઈ બીજા અર્થ ન આપવામાં આવે ત્યાં સુધી, ‘જથ્થાબંધ કે છૂટક પરવાનો’ કરવો. “નવો પરવાનો” એટલે જેને માટે અરજી કરવામાં આવી હોય તેના જેવો બીજા ચાલુ પરવાનો જે દુકાનમાં અરજીની તારીખે ન હોય તેવો પરવાનો.

“બોર્ડ અથવા કાઉન્સિલ” એટલે, જ્યાં જેવી પરિસ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે, અમુક વિભાગનો પરવાનો આપનાર સમિતિ, અથવા શહેરની નગર પરિષદ અથવા નાના શહેરની સ્થાનિક સમિતિ.

૧. પરવાના માટેની અરજીઓ

૨. નવો પરવાનો મેળવવાની કે ચાલુ પરવાનો તાજાં કરાવવાની ઈચ્છા ધરાવતી દરેક વ્યક્તિએ તે વિભાગ, શહેર અથવા નાના શહેરના પરવાના અધિકારીને લેખિત અરજી આપવી જોઈશે. એ અરજીમાં સૂચિ કમાં મૂકવામાં આવેલી બધી વિગતો આવવી જોઈશે.

૩. નવા પરવાના માટેના અરજદારે પોતાની અરજી સાથે જે દુકાનને માટે પરવાનો જોઈતો હોય તેનો માપ સાથે દોરેલો નકશો મોકલવો જોઈશે.

૪. પરવાના માટેની અરજી મળ્યા પછી પરવાના અધિકારીને એ વિભાગ, શહેર કે ગામના, સ્વચ્છતાના કે બીજા અધિકારી પાસેથી પરવાના માટે સૂચવવામાં આવેલી જગ્યાની સ્વચ્છતાની વ્યવસ્થા બાબતમાં પોતાની જાણ માટે અહેવાલ મેળવવાની સત્તા રહેશે.

૫. ત્યાર પછી જો જરૂર પડે તો અરજદાર અંગત રીતે અપીલ કરશે અને પરવાના અધિકારી સમક્ષ આ કાયદાના સાતમા વિભાગ હેઠળ આવેલી હિસાબના ચોપડા અંગ્રેજી ભાષામાં રાખવા અંગેની શરતો પૂરી કરવાને પોતે શક્તિમાન છે, એવું સંતોષકારક રીતે બતાવી આપવા માટે જરૂરી એવા પોતાના હિસાબના ચોપડા કે બીજા દસ્તાવેજ કે સાક્ષીપુરાવા રજૂ કરશે.

૬. પરવાના માટેની દરેક અરજી ઉપર પરવાના અધિકારી પરવાના આપવા કે ન આપવાનો પોતાનો નિર્ણય લખી દેશે.

૭. સ્વચ્છતા અંગેના કે બીજા અધિકારીના અહેવાલ, અને પરવાના અધિકારીની ટીકાઓ અને નિર્ણય, સહિતની અરજીને દરેક દાવામાં એ દાવાના કામકાજની પૂરી નોંધ ગણવામાં આવશે.

૮. જરૂરી સ્ટેમ્પ આપવામાં આવ્યા ન હોય કે પૈસા ભરાયા ન હોય ત્યાં લગી પરવાનો આપવામાં નહીં આવે.

૯. અરજદાર કે બીજી કોઈ પણ રસ ધરાવતી વ્યક્તિ, નિર્ણય પછીનાં બે અઠવાડિયાંમાં સૂચિ લેના ફોર્મમાં સમિતિ અથવા પરિષદના કારકુનને પોતે પરવાના અધિકારીના નિર્ણય સામે અપીલ કરવાનો ઈરાદો રાખે છે એવી નોટિસ આપી શકશે.

૧૦. અપીલની સુનાવણી માટે નક્કી કરવામાં આવેલા દિવસની નોટિસ અપીલોની યાદી સાથે સૂચિ ગના ફોર્મમાં અદાલતના મકાન કે શહેરની કચેરીના મકાનના દરવાજા ઉપર નિશ્ચિત તારીખથી ઓછામાં ઓછા પાંચ દિવસ અગાઉ લગાડવામાં આવશે.

૧૧. અપીલની નોટિસ મળશે કે તરત જ કારકુન પરવાના અધિકારીને કામકાજની નોંધ, દસ્તાવેજ કે દસ્તાવેજની નકલો પોતાને મોકલી આપવા જણાવશે.

૧૨. સમિતિ કે પરિષદનાં કામ ચાલે ત્યારે જાહેર જનતાને હાજર રહેવાની છૂટ રહેશે.

૧૩. કામની નોંધ કારકુન રાખશે.

૧૪. અરજી અંગેના કાગળપત્રો સમિતિ અથવા પરિષદની સમક્ષ વાંચી બતાવવામાં આવશે.

૧૫. અપીલ કરનાર કે રસ ધરાવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ જાતે હાજર થઈને, અથવા પોતે જેને લેખિત અધિકાર આપ્યો હોય તેની મારફતે અપીલ પર બયાન આપી શકશે.

૧૬. સમિતિ અથવા પરિષદ પરવાના અધિકારી પાસેથી કોઈ પણ અરજી અંગેના નિર્ણયનાં લેખિત કારણો માગી શકશે. જો સમિતિ કે પરિષદના અભિપ્રાય પ્રમાણે વધારે જુબાનીની જરૂર જણાય તો સમિતિ કે પરિષદ તે જ દિવસે અથવા તો જે દિવસે મુલતવી રહેલું કામ ફરીથી ચાલે તે દિવસે તેવી જુબાની લઈ શકશે.

સૂચિ-ક

પ્રતિ પરવાના અધિકારી વિભાગ

અથવા શહેર અથવા ગામ

હું (અથવા અમે) નીચે લખ્યા અનુસાર પરવાના ને માટે અરજી કરું છું (અથવા કરીએ છીએ):

પરવાનામાં મૂકવાનું હોય તે વ્યક્તિ કે પેઢીનું નામ

પરવાનાનો પ્રકાર (છૂટક કે જથ્થાબંધ)

જે સમય માટે પરવાનો માગવામાં આવ્યો હોય તેની મર્યાદા

જેને માટે પરવાનો માગવામાં આવ્યો હોય તે જગ્યા

(જો નવા પરવાના માટેની અરજી હોય તો ઉમેરો: આ સાથે હું મકાનની જગ્યાનો નકશો જોડું છું).

(તારીખ) ૧૮૮ —

સહી

અરજદાર.

સૂચિ-૬

પ્રતિ,

કારકુન, પરવાના બોર્ડ, વિભાગ
 (અથવા પ્રતિ, કારકુન, લોકલ બોર્ડ
 (તારીખ) ૧૯૯ —

સાહેબ,

હું (અથવા અમે) આથી સૂચના આપું છું (આપીએ છીએ) કે પરવાના અધિકારીએ
 ની (છૂટક કે જથ્થાબંધ)
 નામે ઓળખાતી જગ્યા માટેની કરેલી અરજી અંગેના
 નિર્ણય સામે અપીલ કરવાનો ઈરાદો રાખું છું. (રાખીએ છીએ.)

સૂચિ-૭

વિભાગ (શહેર કે ગામ)
 આથી સૂચના આપવામાં આવે છે કે નીચે જણાવેલી પરવાના માટેની અરજીઓ અંગેના
 પરવાના અધિકારીના નિર્ણય સામે અપીલ કરવામાં આવી છે.

અપીલની સુનાવણી પરવાના કચેરી (કે નગર પરિષદ કે સ્થાનિક સમિતિ) સમક્ષ
 (સ્થળે) (દિવસે) (તારીખે) (મહિનામાં)
 (વર્ષ) ૧૯૯ — — થશે.

અપીલ કરનારનું
નામ

પરવાનાના અરજદારનું
નામ

માગેલા પરવાનાનો
પ્રકાર

મકાન

કારકુન પરવાના કચેરી
(અથવા) ટાઉન ક્લાર્ક

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ટરનેશનલ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ગ્રે સ્ટ્રીટ, ડરબનમાં છપાયેલી મૂળ છાપેલી નકલની છબી
 પરથી: એસ. એન. ૨૮૯૪-૨૯૦૩.

૨૨. પ્રાર્થનાપત્ર સાથેનો પત્ર

ડરબન,
જાન્યુઆરી ૧૧, ૧૮૯૯

પ્રતિ,

માનવંતા નામદાર સર વોલ્ટર ફ્રાન્સિસ હેલિ-હયિન્સન,
સેન્ટ માયકલ અને સેન્ટ જ્યોર્જના પરમ પ્રતિષ્ઠિત સંઘના નાઈટ-કમાન્ડર, નાતાલના
સંસ્થાનના ગવર્નર, મુખ્ય સેનાપતિ, ઉપ-નોંસેનાપતિ, અને સ્થાનિક વસ્તીના વરિષ્ઠ
અધિકારી, પિટરમેરિત્સબર્ગ

માનવંતા નામદારની સેવામાં,

૧૮૯૭ના વિકેતા પરવાના અધિનિયમ નં. ૧૮ અંગેના એક વિનંતીપત્રની ત્રણ નકલો
સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને રવાના કરવા સારુ, આપને મોકલવાનું માન મને પ્રાપ્ત થયું
છે. આ વિનંતીપત્રમાં મેસર્સ મહંમદ કાસિમ કમરૂદ્દીન ઍન્ડ કંપનીના મિ. અબદુલ કાદિર
તથા અન્ય વ્યક્તિઓના હસ્તાક્ષર છે. આ નામદારને ઠીક લાગે તેવી ટીકા સાથે તે રવાના
કરવા મહેરબાની કરશો.

હું છું આપનો વગેરે,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને લંડન ખાતે ગવર્નરે મોકલેલા તા. ૧૪ જાન્યુઆરી ૧૮૯૯ના
ખરીતા નં. ૬, સાથેનો પત્ર.

કોલોનિયલ ઑફિસ રેકર્ડ્ઝ: મેમોરિયલ્સ ઍન્ડ પિટિશન્સ ૧૮૯૮-૯૯.

૨૩. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન, નાતાલ
જાન્યુઆરી ૧૭, ૧૮૯૯

શ્રી દલપતરામ ભવાનજી શુક્લ^૧

પ્રિય શુક્લ,

કાળાભાઈ^૨ તરફથી તો મને મહિનાઓથી કંઈ ખબર મળ્યા નથી. તેમનું કેમ ચાલે છે,
તેઓ શું કરે છે અને તેમની આર્થિક બાબતમાં સંભાવના કેવી છે તે જાણવા હું ખૂબ ઈતેજાર
છું. તમે મહેરબાની કરીને તપાસ કરશો અને મને જણાવશો? મેં મહેતા^૩ પાસેથી સાંભળ્યું કે

૧. રાજકોટના એક બેરિસ્ટર.

૨. લક્ષ્મીદાસ ગાંધી, ગાંધીજીના મોટાભાઈ.

૩. ડૉ. પ્રાણજીવન મહેતા, ગાંધીજી લંડનમાં હતા ત્યારના તેમના મિત્ર.

તમારું કામ ત્યાં બહુ સારી રીતે ચાલી રહ્યું છે. મને શંકા નથી કે તેમણે તમને મારે વિશે બધું કહ્યું હશે.

હું મારા ખરાબ હસ્તાક્ષર સુધારી શક્યો નહીં એટલે છેલ્લા કેટલાક દિવસથી મેં ટાઈપ કરવાનું શરૂ કર્યું છે.

આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: એસ. એન. ૨૩૨૭.

૨૪. ભારતનાં વર્તમાનપત્રોને અને જાહેર વ્યક્તિઓને

ડરબન,
જાન્યુઆરી ૨૧, ૧૮૯૯

સાહેબ,

આ સાથે મોકલેલું વિનંતીપત્ર^૧ પોતાની કરુણ કથની જાતે જ કહેશે. એમાં જેની ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે દુઃખ માત્ર ભાવનાત્મક નહીં પણ ખૂબ જ ગંભીર અને ખૂબ જ સાચું છે. જે એને તરત જ દૂર કરવામાં નહીં આવે તો એનાથી સેંકડોના મોંમાંથી રોટલો ઝૂંટવાઈ જશે એવી સંભાવના જણાય છે. નાતાલના પરવાના અધિકારીઓ પ્રતિષ્ઠિત હિંદીઓ-એ મેળવેલા હક તેમની પાસેથી છીનવી લેવાનો ઈરાદો રાખે છે. આ બાબત વર્તમાનપત્રોનું અને આપણા જાહેર કામ કરતા પુરુષોનું તાત્કાલિક, ગંભીર અને સતત ધ્યાન માગી લે છે. જે નાતાલ સરકારને બ્રિટિશ બંધારણના ન્યાયના સિદ્ધાંતો સાથે એક હરોળમાં બેસી શકે એવી રીતે પરવાના અધિનિયમને સુધારવાનું સમજાવી નહીં શકાય તો ગિરમીટિયાઓને નાતાલ મોકલવાનું બંધ કરવા સિવાય બીજું કોઈ પગલું આ બાબતમાં પૂરતું ગણાયે નહીં.

બીજી બધી ફરિયાદોમાં સૈદ્ધાંતિક ચર્ચાઓની રાહ જાઈ શકાય. આમાં તો ઢીલ પોસાય એમ જ નથી.

ડરબન શહેરમાં હિંદીઓ ૧,૦૦,૦૦૦ પાઉંડથી પણ વધારે કિંમતની જમીનની માલિકી ધરાવે છે. સ્વચ્છતા નિરીક્ષકના ઉત્તમ રિપોર્ટ છતાં હિંદીઓની માલિકીનાં કેટલાંક સારામાં સારાં મકાનો માટે પણ પરવાના આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો છે.

એક વેપારી પોતાનો ધંધો વેચી નાખવા માગે છે. પોતાનો બધો નફો તેણે માલમાં જ રોક્યો છે. ખરીદનારને પરવાનો મળશે એવી કોઈ ખાતરી ન હોવાને લીધે તેને કોઈ ખરીદનાર મળતો નથી.

હું છું,
આપનો આજ્ઞાંકિત,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ નકલની છબી પરથી: એસ. એન. ૨૯૪૯.

૧. જુઓ “એમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર”, ડિસેમ્બર ૩૧, ૧૮૯૮.

૨૫. લૉર્ડ કર્ઝનને વિનંતીપત્ર

૩૨બન,

જાન્યુઆરી ૨૭, ૧૮૯૯

પ્રતિ,

પરમ માનવંતા જ્યોર્જ નાથાનિયેલ

કેડલસ્ટનના બેરન કર્ઝન

હિંદુસ્તાનના વાઈસરોય અને ગવર્નર-જનરલ,

કલકત્તા

નાતાલના સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા
નીચે હસ્તાક્ષર કરનારાઓનું વિનંતીપત્ર

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન છે કે,

આપના અરજદારો ૧૮૯૭માં નાતાલ ધારાસભાએ પસાર કરેલા વિકતા પરવાના અધિ-
નિયમ અંગે સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલવામાં આવેલા વિનંતીપત્રની નકલ તરફ
આપ નામદારનું ધ્યાન ખેંચવાનું સાહસ કરે છે.

આપ નામદાર એમાંથી જોઈ શકશો કે,

(ક) જે કાયદા વિશે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે એક પ્રત્યક્ષ, સાચા અને વાસ્તવિક
દુઃખનું કારણ બન્યો છે. અને જે રીતે એનો અમલ થાય છે એ જોતાં નાતાલના
સંસ્થાનમાં રહેતા હિંદી વેપારીઓએ મેળવેલા અધિકાર પર એની ઘણી ગંભીર
અને માઠી અસર થાય એવો સંભવ છે.

(ખ) જે હિંદી જોખમમાં મુકાયાં છે, તે હજારો પાઉન્ડનાં છે.

(ગ) નાતાલના કેટલાક પત્રકારોએ કબૂલ કર્યું છે તેમ, નાતાલની ધારાસભા દક્ષિણ આફ્રિ-
કાના પ્રજાસત્તાકે જેટલે લગી જવાનું સાહસ કર્યું છે તે કરતાં પણ આગળ ગઈ છે.

(ઘ) જેમણે આ કાયદો પસાર કરાવડાવ્યો અને જેઓ એ વખતે સંસ્થાનના વડા પ્રધાન
હતા તે માનવંતા નામદાર હેરી એસ્કમ્બે જાહેરમાં આપેલી ખાતરી કરતાં કાયદાનો
અમલ અવળો જ થવા લાગ્યો છે. એમણે કહ્યું હતું કે: “મને પૂર્ણ વિશ્વાસ
છે કે નગર પરિષદો અને સ્થાનિક સમિતિઓ અત્યારે ચાલુ હોય તેવા વિકેતા
પરવાનાને ખલેલ નહીં પહોંચાડે.”

(ઙ) કેટલીયે નગર પરિષદો અને સ્થાનિક સમિતિઓએ ચાલુ પરવાનાઓ બાબત ગંભીર
દખલ કરી છે અને હજુ વધારે કરવાની ધમકી આપી છે.

આ સંજોગોમાં અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે કાં તો આ કાયદાને એવી રીતે સુધારવામાં
આવે કે બ્રિટિશ ઈન્સાફના સિદ્ધાંતો સાથે તેનો મેળ ખાય અથવા તો સંસ્થાનોમાં ગિરમીટિયા
મજૂરો મોકલવાનું બંધ કરવામાં આવે.

અમે માનીએ છીએ કે બ્રિટિશ હિંદની બહાર બ્રિટિશ હિંદીઓના અધિકારો નિર્મૂળ
થઈ જતા બચાવવા હોય તો હિંદની સરકાર ક્રિયાત્મક અને અસરકારક રીતે વચ્ચે પડે એ

જરૂરનું છે. આ સાથેના પરિશિષ્ટમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે ડંડી સ્થાનિક સમિતિના જેટલા એશિયાવાસીઓને કાઢી નાખી શકાય એટલાને કાઢી નાખવાના ઠરાવ મુજબ પરવાના અધિકારીએ સોળ હિંદી વેપારીમાંથી સાત કે આઠના પરવાના તાજ કરી આપવાની ના પાડી છે એવી અમને ખાતરી મળી છે. જેમના પરવાના નામંજૂર થયા છે તેમનામાંનો એક તો ડંડીનો મોટામાં મોટો હિંદી દુકાનદાર છે અને તેની પાસે હજારો પાઉન્ડનો માલ છે. ન્યૂ-કેસલના પરવાના અધિકારીએ ફરી વાર ત્રણ પરવાના આપવાની ના પાડી છે — આ બાબતનો પણ પરિશિષ્ટમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે — જે ગયે વરસે અટકાવવામાં આવ્યા હતા. અરજદારો પરવાના મેળવવા માટે સ્થાનિક ધોરણે બનતું બધું કરી રહ્યા છે. એટલે આ પરિણામ હજી એવટનું કહી શકાય નહીં. પરંતુ પરિસ્થિતિની ગંભીરતા તો તે બરાબર બતાવી આપે છે. સંસ્થાનમાં બીજી ઘણી જગ્યાએ પરવાના હજી વિચારણા હેઠળ છે.

આ વખે આખરી પરિણામ ગમે તે આવે, પણ અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે, આ કાયદા હેઠળ નુકસાન થવાની શક્યતા ખૂબ છે. અને તેથી અમે ગંભીરપણે આશા રાખીએ છીએ અને નમ્રતાથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આ પરિશિષ્ટમાં કરેલી પ્રાર્થના પ્રત્યે આપ નામદાર જલદીથી અને સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચાર કરશો.

આ ઈન્સાફના તેમ જ દયાના કૃત્ય માટે આપના વિનંતી કરનારાઓ પોતાની ફરજ સમજીને હમેશાં પ્રાર્થના કરશે વગેરે વગેરે.

(સહી) મહંમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઓન્ડ કંપની
અને બીજાઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી નકલની છબી પરથી : એસ. એન. ૨૯૫૫.

૨૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ફેબ્રુઆરી ૨૦, ૧૮૯૯

પ્રતિ,

માનવંતા સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિસબર્ગ

સાહેબ,

સર્વશ્રી આમદ સુલેમાન, ઈસ્માઈલ મહંમદ ખોટા અને ઈસા હાજી સુમાર ટ્રાન્સવાલની મુલાકાતે જવાનો ઈરાદો રાખે છે. એમાંના પહેલા બે ટ્રાન્સવાલથી કામધંધા અંગે અહીં આવ્યા હોઈ, તેમની પાસે પાછા જવાની ટિકિટ છે. અને ત્રીજી વ્યક્તિનો સ્ટન્ડર્ટનમાં બહોળો ધંધો છે અને તે પોતાના કામધંધાની તપાસ માટે ત્યાં જવાનો ઈરાદો રાખે છે. પહેલા બે હેડલબર્ગમાંના એક ધંધા સાથે જોડાયેલા છે.

જે આપ આ સદ્ગૃહસ્થોને ટ્રાન્સવાલ જ્વાના પરવાના મેળવી આપશો તો હું આભારી થઈશ.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ સી. એસ. ઓ. ૧૫૮૪/૯૯.

૨૭. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ફ્રેબ્રુઆરી ૨૮, ૧૮૯૯

પ્રતિ,
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ
સાહેબ,

અમુક ત્રણ હિંદીઓને ટ્રાન્સવાલની મુલાકાતે જવા માટેના પરવાના બાબતના આપના આ મહિનાની તારીખ રપમીના અને ૨૭મીના પત્રની પહોંચ સ્વીકારવાનું માન મને પ્રાપ્ત થયું છે.

ટ્રાન્સવાલ સરકાર દ્વારા મરકી વિશેના નિયમો જાહેર કરવામાં આવે તેની અગાઉ વચગાળાના સમયમાં જે હિંદી સદ્ગૃહસ્થો ટ્રાન્સવાલ જવા માગતા હોય તેમને પરવાના અપાવવા બાબતમાં આપે આ મહિનાની રપમી તારીખે જે પત્ર લખેલો તેની પણ હું પહોંચ સ્વીકારું છું અને તે માટે હું સરકારનો નમ્રતાપૂર્વક આભાર માનું છું.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ સી. એસ. ઓ. ૧૫૮૪/૯૯.

૨૮. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

પિટરમેરિત્સબર્ગ,
ફેબ્રુઆરી ૨૮, ૧૮૯૯

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ,

ડરબન અને કેપટાઉનની સી. લક્ષ્મીરામની પેઢીના સાત હિદીઓ તા. ૧૪મી જાન્યુ-
આરીએ હિદુસ્તાનથી નીકળ્યા હતા. તેઓ અત્યારે ડેલાગોઆ બે ખાતે છે. તેમાંના પાંચ કેપ-
ટાઉન અને બે ડરબન જવાના છે. વસાહતી કાયદાની કસોટીમાં તેઓ પાર ઊતરે તેવા છે.
સ્ટીમર કંપનીઓ સૂતકના ડરથી તેમને ઉતારુઓ તરીકે લેવાની ના પાડે છે. શું સરકાર આ
કંપનીઓને ખાતરી આપવાની મહેરબાની કરશે કે જહાજ ઉપર જ રોગ ફાટી ન નીકળે ત્યાં
સુધી તેઓએ સૂતકથી ડરવાની કશી જરૂર નથી. તેમાંના પાંચ પ્રવાસની અનુકૂળતા મળશે કે
તરત જ કેપટાઉન ચાલ્યા જશે. પછી સરકાર તેમના પર દેશમાં જે કંઈ સૂતક નાખવા ઈચ્છે
તે તેઓ પાળશે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ સી. એસ. ઓ. ૧૫૮૪/૯૯.

૨૯. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
માર્ચ ૧, ૧૮૯૯

પ્રતિ,
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

ડેલાગોઆ બેથી સંસ્થાનમાં અમુક સાત હિદીઓને આવવા દેવાની બાબતની મારી
અરજી વિશેના આપના ગઈ કાલના અને આજના તારોની પહોંચ સ્વીકારવાનું માન મને પ્રાપ્ત
થાય છે.

આપની સૂચના પ્રમાણે મેં સ્વાસ્થ્ય અધિકારી સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો છે. આપના આજના
તારના જવાબમાં હું નિવેદન કરવાની રજા લઉં છું કે ઉક્ત માણસો હેદરાબાદ, સિંધના વતની
છે અને તે સ્થળ તેમણે જથી જાન્યુઆરીએ છોડ્યું હતું. તેઓ મુંબઈથી ૧૪મી જાન્યુઆરીએ
કે તેની આસપાસ સફરી જહાજ દ્વારા નીકળ્યા. એ જહાજ લામુ અને મોમ્બાસા થઈને

ઝંઝીબાર ગયું. ઝંઝીબારથી તેઓ ગયા મહિનાની ૯મી તારીખની આસપાસ જાહાજ બદલી કરીને જનરલ જાહાજમાં બેઠા. હવે તેઓ ડેલાગોઆ બે ખાતે ઊતર્યા છે. તેમાંના બે નાતાલમાં રહેશે. કાયદા પ્રમાણે તેઓ નિષિદ્ધ વસાહતીઓ નથી. બાકીના પાંચ સંસ્થાનમાં મુલાકાતીઓ તરીકે આવવા માગે છે. જમીન ઉપર ઊતર્યા બાદ સરકારને તેમના પર જે સૂતક નાખવાનું ઉચિત લાગે તેનું તેઓ પાલન કરશે. માત્ર હિંદી પ્રવાસીઓ જાહાજ પર છે એટલા જ ખાતર પોતાના જાહાજને સૂતકમાં રાખવામાં નહીં આવે એવી સરકાર ખાતરી નહીં આપે તો કંપનીઓ તેમને ટિકિટ આપશે નહીં.

આ સંજોગોમાં હું આશા રાખું છું કે સરકાર, આ માણસો સંસ્થાનમાં આવી શકે એવી આજ્ઞા આપવાની કૃપા કરશે.

આ પાંચે માણસોને માટે રાખેલા મુજબનાં નાણાં અનામત મૂકવામાં આવશે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિટ્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. પત્ર નં. ૧૭૭૨/૯૯.

૩૦. નગર પરિષદને પત્ર

[૧૮૯૯માં નાતાલમાં મરકી ફાટી નીકળશે એવો ડર ફેલાયો હતો ત્યારે ગાંધીજીએ નીચેનો પત્ર પિટરમેરિટ્સબર્ગની નગર પરિષદને લખ્યો હતો.]

ડરબન,

[માર્ચ ૮, ૧૮૯૯ પહેલાં]

આ સંસ્થાનમાં મરકીનો પ્રવેશ અટકાવવા આરોગ્યની સલામતીનાં જે પગલાં લેવાઈ રહ્યાં છે તે બાબતમાં હું એવી સૂચના કરી શકું કે સ્વચ્છતાના નિયમો, ચૂનો ધોળવા તથા જંતુઓનો નાશ કરવા વગેરે વિશે વિગતવાર સૂચના આપતું એક ચોપાનિયું ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે અને કેટલાક વખત પહેલાં સુધરાઈ તરફથી જે જાહેર ખબર બહાર પાડવામાં આવી હતી તેમાં ઉપયોગી વધારો કરશે? જો આ સૂચના સ્વીકારવામાં આવે તો એ ચોપાનિયાનો સંસ્થાનમાં બોલાતી હિંદી ભાષાઓમાં તરજુમો કરાવતાં મને આનંદ થશે. અને જરૂર પડશે તો હું એને મફત વહેંચવાની ગોકવાણ કરીશ. સુધરાઈને ફક્ત છાપકામનો અને ટપાલનો ખર્ચ આપવાનો રહેશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૮-૩-૧૮૯૯

૩૧. રોડેશિયાના હિંદી વેપારીઓ

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
માર્ચ ૧૧, ૧૮૮૮

પ્રતિ
તંત્રી,
ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા
[મુંબઈ]
સાહેબ,

ઉમતાલી, રોડેશિયા ખાતેના હિંદી વેપારીઓ તરફથી નાતાલની હિંદી કોમને મળેલા એક પત્રની નકલ આ સાથે મોકલવાની હું રજા લઉં છું.^૧ પત્રની વાત સ્વતઃસ્પષ્ટ છે. સત્તાવાળાઓએ હિંદીઓને મદદ કરી છે એમ લાગે છે પરંતુ મારા નમ્ર મત મુજબ, અત્યાચારીઓને પૂરતી શિક્ષા કરવી જોઈએ. તેની સાથે સંસ્થાન કચેરીએ એવી મતલબનું જોરદાર નિવેદન બહાર પાડવું જોઈએ કે બ્રિટિશ દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરા વતનીઓ બ્રિટિશ હિંદી વતનીઓના સ્વાતંત્ર્યમાં ખલેલ પહોંચાડશે તો તેમને માફ કરવામાં નહીં આવે. સંસ્થાન કચેરીએ ઓછામાં ઓછું આટલું કરવું જ જોઈએ. વધારામાં પત્ર પરથી જણાશે કે હિંસાત્મક કૃત્યમાં જસ્ટિસ ઓફ પીસનો હોદ્દો ધરાવતા તેમ જ બીજા આગળ પડતા યુરોપિયનોએ ભાગ લીધો હતો. મને ડર છે કે, ડરબનનાં ટોળાંએ ૧૮૮૭માં^૨ જે ગેરકાયદેસર વર્તન કર્યું તે તરફ મિસ્ટર ચેમ્બરલેને ધ્યાન નહોતું આપ્યું. તેથી ગોરા વતનીઓ એમ માનવા પ્રેરાયા કે હિંદીઓ સાથે તેઓ જેમ ફાવે તેમ વર્તી શકે. ડરબનના કિસ્સામાં ટોળાને શિક્ષા કરવાની કશી જરૂર નહોતી. પણ અહીં અમને લાગે છે કે એ આખીયે બાબતને વખોડી નાખતો એક પત્ર મિસ્ટર ચેમ્બરલેને મોકલ્યો હોત તો તેની બહુ સારી અસર થાત.

આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી

(સાથે જોડેલો પત્ર)

ઉમતાલી, રોડેશિયા,
જન્યુઆરી ૨૨, [૧૮૮૮]

સદ્ગૃહસ્થો,

નીચે જણાવેલી પરિસ્થિતિ તરફ અમે આપનું ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઈએ છીએ.

બેઈરા અને મેસેકિવસ એ બન્ને સ્થળોએ અમે વેપાર કરીએ છીએ. અને ગયા માર્ચમાં અમે રોડેશિયામાં ઉમતાલી ખાતે વેપાર કરવાના પરવાના માટે અરજી કરી હતી જે એપ્રિલ

૧. ન્યુઓ આ સાથે જોડાયેલો પત્ર.

૨. ન્યુઓ ભાગ બીજા, પા. ૧૧૬-૧૭. પમી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭ને દિવસે વેડરબને જન્યુઆરીની તેરમીએ ગાંધીજી ડરબન ઊતર્યા ત્યારે તેમના પર થયેલા હુમલા બાબત પ્રશ્નો પૂછ્યા ત્યારે સંસ્થાન મંત્રીએ કહેલું કે, “જેના પર હુમલો થયેલો પણ જેને કશી ગંભીર ઈજા થઈ નહોતી એવી એક વ્યક્તિના અપવાદ સિવાય મુસાફરો વગર વિરોધે ઊતર્યા હતા.” (વેડરબને માટે ન્યુઓ ભાગ ૧, પા. ૨૬૬).

મહિનામાં મંજૂર થઈ હતી. ત્યાર પછી અમે દુકાન બાંધી પણ અમે જ્યું કે યુરોપિયન વેપારીઓ ખૂબ રોષે ભરાયા છે, અને તેમણે બ્રિટિશ હિંદી પ્રજાજનોને, જેમને તેઓ અનિચ્છનીય ગણે છે, તેમને પરવાના આપવામાં આવે તેનો વિરોધ કરતી એક સભા ભરી. પરંતુ હાઈ કમિશનરે તેમને ટેકો આપ્યો નહીં.

ગયા ડિસેમ્બરની ૭મી તારીખ સુધી અમે શાન્તિથી વેપાર કરતા હતા. એ દિવસે અમારા એક દેશબંધુએ (બ્રિટિશના એક વેપારીઓ) પણ વેપારના પરવાના માટે અરજી કરી અને તેને પરવાનો મળ્યો. આ બનાવથી વળી પાછા ઉમતાલીના વેપારીઓ ઉશ્કેરાયા. અને તેઓ આ બાબત વેપારી મંડળ પાસે લઈ ગયા. અને એ સંસ્થાને વિનંતી કરી કે તેણે આ બાબત ઉપાડી લેવી અને એશિયાવાસીઓને પરવાના અપાય તેનો વિરોધ કરવો. સ્થાનિક અખબારોમાં એમની સભાઓના અહેવાલો પ્રસિદ્ધ થયા હતા અને એની લોકોના મન પર ગંભીર અસર થઈ હતી. પરંતુ આ ચળવળ તરફ સરકારે બહુ ધ્યાન આપ્યું નહીં. પછી ૪થી જાન્યુઆરી ૧૮૯૯ને દિવસે રાતના લગભગ નવ વાગ્યે ગામના યુરોપિયન વેપારીઓએ બધું મળીને લગભગ દોઢસો માણસોના ટોળામાં આવીને અમારી દુકાન પર હુમલો કર્યો અને દુકાન તોડીને જબરજસ્તીથી તેમાં પેસી ગયા. આ ટોળાની આગેવાની જસ્ટિસ ઓફ પીસનો હોદ્દો ધરાવતી વ્યક્તિઓએ અને સ્થાનિક સ્વયંસેવક દળના અધિકારીઓએ લીધી હતી. ટોળાનું વર્તન એટલું હિંસાત્મક હતું અને તેમનું પગલું એટલું ગેરકાયદેસર હતું કે, તે જોઈને અમે ખૂબ જ ડરી ગયા. પરંતુ અમને માણસોને તથા માલને પોર્ટુગીઝ સરહદમાં ધકેલી દેવામાં આવે તે પહેલાં સદ્ભાગ્યે ઈન્સ્પેક્ટર બર્ચ કેટલાક કોન્સ્ટેબલો સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેમણે હુમલો કરનારાઓને કહ્યું કે તમારું કામ અત્યંત ખોટું અને ગેરકાયદેસર છે અને આ તોફાનની આગેવાની લેનારાઓ ઉપર કાયદેસર કામ ચલાવવામાં આવશે.

પોલીસની સંખ્યા માત્ર દસની હતી, એટલે, હુમલાખોરોએ તેમને ગણકાર્યા જ નહીં. હિંસાના ડરથી — જેમાં માલહાનિ તો થાત જ, અને કદાચ જનહાનિ પણ થાત — ઈન્સ્પેક્ટરે એવી સૂચના કરી કે અમને જવાની તૈયારી કરવા માટે સમય આપવો જોઈએ. ખૂબ ચર્ચા પછી એ વાત મંજૂર રાખવામાં આવી. ટોળું વીખરાતાંની સાથે ઈન્સ્પેક્ટરે અમને કહ્યું કે અમારે જવાનો તો વિચાર સુધ્યાં કરવાનો નથી. તેમણે આવી સૂચના માત્ર એટલા માટે જ કરી હતી કે જેથી મદદમાં બીજા માણસો બોલાવવાનો સમય મળે. ત્યાર પછી જૂના ઉમતાલીમાંથી જેટલા પોલીસ ઘોડેસવારો હતા તેટલા બધાને બોલાવવામાં આવ્યા અને અમારી દુકાન પર પહોંચે ગોઠવવામાં આવ્યો. તે જ દિવસે લગભગ મધરાતને સુમારે આ શહેરમાંની અલારખિયા હુસેનની દુકાન ઉપર પંદર અંગ્રેજોએ હુમલો કર્યો. તેઓએ બારણાં તોડી નાખ્યાં, માલ આમતેમ ફેંકી દીધો, દુકાનના મદદનીશો અને પોલીસના માણસો પર હુમલો કર્યો. મદદનીશો ત્રણ હતા. તેઓ બધો માલ ચોરોની દયા પર છોડીને દુકાન મૂકી ભાગી ગયા. ઈન્સ્પેક્ટર બર્ચે સરકાર વતી, પોતે જેટલું રક્ષણ આપી શકતા હતા તેટલું આપ્યું.

પમી જાન્યુઆરીની સવારે વેપારી મંડળના સભ્યો અમારી દુકાન પર આવ્યા અને તેમણે અમને યાદ કરાવ્યું કે ગાંસડાં પોટલાં બાંધીને ચાલ્યા જવાનો સમય ક્યારનો પૂરો થઈ ગયો છે. અમે જવાબ આપ્યો કે હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. ચાલ્યા જવાનું વચન અમારી પાસેથી બજાજબરીથી લેવામાં આવ્યું હતું અને તેથી તે બંધનકર્તા નથી. વધારામાં હવે ટોળા સામે અમારું રક્ષણ કરી શકે એટલી પૂરતી સંખ્યામાં પોલીસો શહેરમાં હાજર છે. વેપારી

મંડળના સભ્યો પછી કચવાઈને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. આ હુમલાના આગેવાનો અમારી તરફ શાંતિભર્યો વર્તાવ રાખે તેટલા સારુ તેમની પાસેથી ત્રણ મહિનાના એકસો અને બસો પાઉંડના જમીન લેવામાં આવ્યા હતા.

એમાંના બે ઉપર વડી અદાલતમાં કેસ કરવામાં આવ્યો. અમે રાબેતા મુજબનું કામકાજ ફરી ચાલુ કરી દીધું છે, પણ રોડેશિયાના વેપારીઓએ હવે હિંદી વેપારીઓને રોડેશિયામાં કામ કરવા દેવા બાબતના પ્રશ્ન ઉપર લડત ઉપાડી છે.

તેઓનું પહેલું પગલું આ બાબત રોડેશિયાની નવી ધારાસભા સમક્ષ લાવવાનું હશે. ધારાસભાને તેઓ વિનંતી કરશે કે “અનિચ્છનીય વ્યક્તિઓને” (આ શબ્દો તેઓ અમને લાગુ પાડે છે.) પરવાના નહીં આપવાનો અધિકાર સ્થાનિક સંસ્થાઓને આપો. નાતાલ ખાતેની ન્યૂકેસલની પરવાના કચેરીએ એક હિંદીને પરવાનો આપવાની ના પાડી. તે નિર્ણયને તાજેતરમાં પ્રિવી કાઉન્સિલે મંજૂર રાખ્યો તેથી આ જાતની કાર્યપદ્ધતિમાં આ લોકોને ટેકો મળ્યો છે. અમને જાણવા મળ્યું છે કે આપની કોંગ્રેસે આ બાબત હાથ ધરી છે.

છેવટે અમે આપને જણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે જેમ દક્ષિણ આફ્રિકાના યુરોપિયનો એકત્રિત થઈને અમને આ પ્રદેશમાંથી હાંકી કાઢવા માટે જુદાં ચડયા છે તેમ અમે પણ એકત્રિત થઈને બ્રિટિશ પ્રજાજન તરીકેના અમારા હકો માટે લડવા ઈચ્છીએ છીએ. અમે આપને માનપૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ કે આ બાબત તરફ આપ ગંભીરતાપૂર્વક ધ્યાન આપો અને અમારો અને ખરું જોતાં તો સામાન્ય રીતે બધા જ બ્રિટિશ હિંદી પ્રજાજનોનો પ્રશ્ન ઉપાડી લો.

દક્ષિણ આફ્રિકાના કેટલાક ભાગોમાં કે જે પોર્ટુગીઝ, ફ્રેન્ચ, જર્મન અને ડચ સરકાર હેઠળ છે ત્યાં અમને છૂટથી વેપાર કરવા દેવામાં આવે છે તે જોતાં અમે એ નથી સમજી શકતા કે બ્રિટિશ હકૂમત હેઠળના પ્રદેશમાં શા માટે અમારો વિરોધ કરવામાં આવે છે. કારણ કે બ્રિટિશ હકૂમત હેઠળ વેપાર કરવાનો અધિકાર તો અમને છે જ.

વળી અમને એમ પણ લાગે છે કે ગ્રેટ બ્રિટનની હિંદ વિશેની નીતિ તો બ્રિટિશ હિંદી પ્રજાજનોને ત્રાસ આપવાની સદંતર વિરુદ્ધ છે.

અમે આ બાબતમાં અમારા ઈંગ્લિશ એજન્ટો સાથે અને હિંદના વાઈસરોય લોર્ડ કર્ઝન સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો છે. આ બાબત બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ સમક્ષ રજૂ કરાવવાનો અમે નિર્ધાર કર્યો છે. અને આ મહાન પ્રશ્ન ઉપર બંધારણીય રીતે લડી લેવામાં અમે તમારી મદદની માગણી કરીએ છીએ.

નાથુ વલી એન્ડ કંપની તરફથી

બી. આર. નાયક

અલારખિયા હુસેન

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૧૫-૪-૧૯૯૯

૩૨. દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્લેગનો ભય^૧

૩૨બન,

માર્ચ ૨૦, [૧૮૯૯]

દક્ષિણ આફ્રિકામાંના હિંદીઓની મુશ્કેલીઓનો જામ હજુ બરાબર ભરાયો હોય એમ લાગતું નથી. ગાંઠિયા મરકી એ ખ્યાલાને છલોછલ ભરી દેશે એવાં નિશાન જણાય છે. લૉરેન્કો માર્કિવસમાં મરકીનો એક બનાવ બન્યો છે એવી અફવા ફેલાઈ હતી, જે હાલમાં ખોટી પુરવાર થઈ છે. દક્ષિણ આફ્રિકા વ્યાકુળ થઈ ગયો હતો અને આ ખંડની જુદી જુદી સરકારોએ અનેક કડક પગલાં લેવાનાં શરૂ કર્યાં હતાં, જે ખાસ કરીને હિંદીઓને જ લાગુ પડતાં હતાં. આ બંધું ચાલતું હતું તેવામાં એવી અફવા આવી કે એક હિંદી જે લૉરેન્કો માર્કિવસમાં થોડોક વખત રહીને ટ્રાન્સવાલના મિડલબર્ગ નામના એક સ્થળે ગયો હતો તે ગાંઠિયા મરકીને લીધે મરણ પામ્યો. એથી તરત જ માની લેવામાં આવ્યું કે ચેપ કયાં સુધી લાગી શકે તેની કોઈ ચોક્કસ સમયમર્યાદા નથી. એટલે તમામ હિંદી પ્રવાસીઓને આવતા અટકાવવાની સૂચના કરવામાં આવી. ટ્રાન્સવાલ સરકારે તો ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો કે તેમના પ્રદેશમાં હિંદીઓને પાડોશનાં રાજ્યોમાંથી પણ આવવા દેવા નહીં, પછી ભલે એ રાજ્યોમાંના કોઈ એક રાજ્યનો ઘણો જૂનો રહેવાસી હોય કે હિંદથી તાજેતરમાં જ આવ્યો હોય. પ્રવેશ માટે તેની પાસે રાજ્યમંત્રી પાસેથી મેળવેલો પરવાનો હોવો જોઈએ. અહીં એ પણ કહેવું જોઈએ કે ગમે તે હિંદીને માટે આ પરવાનો મેળવવાનું કામ સહેલું નથી. દેશની અંદર પ્રવાસ કરવાનું પણ હિંદીઓને માટે લગભગ બંધ કરી દેવામાં આવ્યું છે. આ લખતી વખતે અખબારોમાં એક તાર જોયો. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત ઢંઢેરામાં એટલો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે કે જે હિંદીઓ સરહદ ઉપરના અધિકારીને એટલો સંતોષ આપી શકે કે તેઓ મોરિશિયસ, માડાગાસ્કર કે હિંદના કોઈ મરકીગ્રસ્ત ભાગમાંથી તાજેતરમાં આવ્યા નથી તો તેઓને પરવાના વગર આ પ્રદેશમાં દાખલ થવા દેવામાં આવશે.

ઉપરોક્ત રોગીના શબની પરીક્ષા કરનાર દાકતરોએ નિવેદન કર્યું હતું કે મરનાર વ્યક્તિને ગાંઠિયા મરકીનો રોગ નહોતો. પરંતુ, જે નુકસાન થવાનું હતું તે થઈ ચૂક્યું છે અને આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગજબનો ભય વ્યાપી ગયો છે. લૉરેન્કો માર્કિવસ કે જ્યાં ખૂબ જ મલેરિયા વ્યાપેલો છે અને જે ગંદકી માટે પ્રખ્યાત છે, જ્યાં સફાઈ વગેરેની કંઈ વ્યવસ્થા નથી, ત્યાંથી જે કંઈ આછાપાતળા સમાચારો તાર દ્વારા જાણવા મળે છે તે પરથી લાગે છે કે ત્યાં મરકીને લગતા માત્ર કડકમાં કડક અને બુદ્ધિ વગરના જ નહીં પણ ત્રાસદાયક અને અવ્યવહારુ નિયમો લાગુ પાડવામાં આવ્યા છે. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓના વેપારને ગંભીર નુકસાન થઈ રહ્યું છે. કેટલાક કમનસીબ ફેરિયાઓ પોતાનો સામાન ખરીદવા નાતાલ આવ્યા હતા. તેમાંના ઘણાખરાને હવે બહાર રોકી રાખવામાં આવ્યા છે. તેમની પાછળ તેઓ પોતાનો સામાન અને દેવું મૂકીને આવ્યા છે.

૧. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ સાથે ચલાવવામાં આવતાં વર્તન ઉપર ગાંધીએ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં ખાસ એક લેખમાળા આપી હતી. આ લેખ એમાંથી લેવામાં આવ્યો છે. ણીજ લેખોની તારીખો છે : મે ૧૭, જુલાઈ ૧૨, ઓક્ટોબર ૨૭, નવેમ્બર ૧૮, ૧૮૯૯, તથા માર્ચ ૧૪, ૧૯૦૦ પછી.

તેઓ પરવાના મેળવી શકે તેમ નથી, એ તો સમજાય એવું છે. ટ્રાન્સવાલના અધિકારીઓની કસોટી પણ તેઓ ભારે મુશ્કેલી સિવાય પસાર કરી શકે તેમ નથી. એમ કહેવાય છે કે ફેરિયાઓ પોતે જ ફેરિયાદ કરે છે કે ખુદ ટ્રાન્સવાલમાં તે લોકોને ફેરી કરવા દેવામાં આવતા નથી. આની અસર આ ફેરિયાઓ ઉપર આધાર રાખતી હિંદી પેઢીઓ પર પડે છે.

કેપ સરકારે પોતાનું મગજ ગુમાવ્યું હોય એમ લાગતું નથી. પરંતુ કેપના કોઈ પણ બંદર પર એકે હિંદીને ઊતરવા દેવામાં ન આવે એવી સરકાર પાસે માગણી કરવાની ચળવળ ચાલી રહી છે. થોડાક દિવસ પહેલાં પોર્ટ એલિઝબેથમાં એક સભા ભરવામાં આવી હતી. તેમાં થોડે-ઘણે અંશે હિંસાત્મક વલણનાં ભાષણો કરવામાં આવ્યાં હતાં. કેટલાક વક્તાઓએ તો એટલે સુધી કહી નાખ્યું કે જો સરકાર પોર્ટ એલિઝબેથની પ્રજાની ઈચ્છા મુજબ નહીં વર્તે તો લોકોને કાયદો પોતાના હાથમાં લેવો પડશે. નાતાલની સરકાર દેખીતી રીતે તો આ ભયનાં વહેણમાં ઘસડાઈ ન જવાય તે માટે કાળજી રાખતી જણાય છે. પણ એવો ભય સેવાય છે કે તે લાંબા વખત લગી પોતાની સ્વસ્થતા જાળવી નહીં શકે.

નાતાલમાં બે પરસ્પર વિરોધી હિતો કામ કરી રહ્યાં છે. એક બાજુએ ખેડૂતો અને બાગોના માલિકો છે, જેઓ આખી વસાહતમાં, સંપૂર્ણપણે હિંદી ગિરમીટિયા મજૂરો પર આધાર રાખે છે. એવા મજૂરો સતત આવ્યા ન કરે તો તેઓ પોતાનું કામ ચલાવી શકે નહીં. અને બીજી બાજુએ ડરબન અને મેરિત્સબર્ગ જેવાં મોટાં ગામો અને શહેરોના લોકો છે કે જેમનું આવું કોઈ હિત જોખમમાં ન હોવાથી તેઓ બધા જ હિંદી વસાહતીઓને સંપૂર્ણપણે રોકવા ખુશી છે, પછી ભલે તે વસાહતીઓ ગિરમીટિયા હોય કે ન હોય. એક વાત બહુ રસપ્રદ થઈ પડે એવી છે કે, આ આખાં ઝઘડા દરમિયાન દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકોએ એક વખત પણ હિંદીઓના હિતનો વિચાર કર્યો નથી. એ તો જાણે ચૂપચાપ સ્વીકારી લેવામાં આવ્યું છે કે અત્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે સ્થાયી હિંદીઓ છે તેમનો વિચાર કરવાની કશી જ જરૂર નથી. તેમને એવો ખ્યાલ જ આવ્યો લાગતો નથી કે આ માણસો કે જેમાંના કેટલાક ખૂબ પૈસાદાર અને પ્રતિષ્ઠિત છે તેમને હિંદુસ્તાનથી પોતાની પત્નીઓ, બાળકો કે નોકરોને અહીં લાવવાની જરૂર પડે. હિંદની પ્રજાને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે ગંભીરપણે એક એવી સૂચના કરવામાં આવી છે કે જ્યારે સંસ્થાનમાંનો હાલનો ચોખાનો જથ્થો પૂરો થાય ત્યારે હિંદીઓને મકાઈના લોટ પર રહેવાની ફરજ પાડવી. અને, હિંદુસ્તાનથી આવતી બીજી ખાદ્યસામગ્રી તથા પોષાક માટેનું કાપડ, એ તો, અલબત્ત, માત્ર વિગતની બાબત છે. મેરિત્સબર્ગની નગર પરિષદે એ શહેરના હિંદી દુકાનદારોને ઉદ્દેશીને એક પરિપત્ર બહાર પાડ્યો છે જેમાં તેમને એવી ખબર આપવામાં આવી છે કે તેમણે જેમ બને તેમ જલદી પોતાના માલનો જથ્થો ઘટાડવા માંડવો. કારણ કે થોડા જ વખતમાં મરકી ફાટી નીકળે એવું હોવાને કારણે તેમનામાંના એકેએકને મુકરર કરેલા વાડામાં ખસેડવામાં આવે પણ ખરા. જહાજ કંપનીઓ—તેમનામાંની સારામાં સારી કંપનીઓ પણ—હિંદી મુસાફરોને દક્ષિણ આફ્રિકાના કોઈ પણ બંદરે લઈ જવાની ચોખ્ખી ના જ પાડે છે. કેટલાયે હિંદી વેપારીઓ તેમના કુટુંબના સભ્યો કે ભાગીદારો લૉરેન્કો માર્કિવસમાં છે તેથી, અને હજુ લગી તેમને નાતાલમાં આવવા દેવામાં આવતા નથી તેથી ભારે અગવડ અને ભયંકર ચિંતા ભોગવી રહ્યા છે. વળી લૉરેન્કો માર્કિવસને તો ચેપી બંદર તરીકે જાહેર કરવામાં પણ આવ્યું નથી. અને ત્યાં મરકીનો કોઈ કેસ પણ બન્યો નથી. નાતાલે હવે પોતાનો હેતુ બર લાવવા માટે આડકતરી અને શંકાસ્પદ રીતો અજમાવવા માંડી છે. દા. ત. ઓશિયાવાસી વિરોધી કાયદા, જેમાં નિર્દોષ માણસને હિંદીઓનો

ઉલ્લેખ શોધ્યો નહીં જડે. મરકીની બાબતમાં પણ એવાં જ પગલાં લેવામાં આવ્યાં છે એમ લાગે છે. હિંદીને લાવનાર એક પણ વહાણને સરકારની રજા લીધા વગર સ્વાસ્થ્ય અધિકારી મુસાફરોને ઉતારવાની રજા આપતા નથી. આ કાર્યપદ્ધતિને લીધે જ જહાજને રોકાઈ રહેવું પડે છે; ભલે પછી જહાજમાં કશી બીમારી ન હોય અને તે કોઈ નીરોગી બંદરેથી જ આવ્યું હોય. એટલે કુદરતી રીતે જ (આ વાત દક્ષિણ આફ્રિકાને જ લાગુ પડે, કારણ કે આમ તો આપણને લાગે છે કે પહેલા વર્ગની જહાજ કંપનીઓ કંઈ કંટાળાજનક સૂતકના ભયથી પોતાનું કામ એટલે કે ઉતારુઓને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવાનું કામ—છોડી દે નહીં.) જહાજ કંપનીઓ કોઈ પણ હિંદી મુસાફરને લેવાની ના જ પાડે છે. કલકત્તા ખાતે જેઓ નીકળવાની રાહ જોઈ રહ્યા છે તેમના સિવાય બીજા ગિરમીટિયા મનૂરોને લાવવાનું સરકારે હાલ તુરત બંધ રાખ્યું છે.

આ બધું જાણે કે પૂરતું ન હોય તેમ મેરિત્સબર્ગના લોકોએ થોડા દિવસ પહેલાં ત્યાંના નગર સભા ખંડમાં સભા ભરી. તેમાં શહેરના તબીબી અધિકારીએ એક બહુ જ કડક ઠરાવના ટેકામાં ખૂબ ઉગ્ર ભાષણ કર્યું. હિંદુસ્તાનથી આવતા ચોખા અને બીજા ખોરાકસામગ્રીને સદંતર બંધ કરી દેવાની ચળવળને લીધે અહીંની સરકારે હિંદની સરકારને પૂછ્યું કે ચોખાને ચેપ લાગે એમ મનાય છે કે કેમ? હિંદની સરકારે નકારાત્મક જવાબ આપ્યો. એટલે એ અધિકારી ડૉ. એલન તમારી સરકાર ઉપર આ પ્રમાણે આક્ષેપ કરે છે :

હું માનું છું કે તમે બધાએ હિંદી સરકારને જે તાર મોકલવામાં આવ્યો હતો તે અને તેનો જવાબ, જે છાપામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે તે વાંચ્યો હશે. હું તમને એ પૂછવા માગું છું કે તમને શું એ શક્ય લાગે છે કે એટર્ની જનરલ કોઈક ગુનાના આરોપ હેઠળ જેલમાં પૂરવામાં આવેલા કોઈ કેદીને તાર કરીને પૂછશે કે “તું ગુનેગાર છે કે નહીં?” મને લાગે છે કે એ જેલમાંના સદ્ગૃહસ્થ વળતા તારમાં શો જવાબ વાળે તે કહેતાં તમે જરાયે અચકાશો નહીં. હું કહું છું કે જવાબમાં જોરદાર ‘ના’ જ આવવાની. . . . એટર્ની જનરલ પોતાના ધંધાને આ સિદ્ધાંત લાગુ પાડવા માગતા નથી. . . . પરંતુ તેઓ આ વિરાટ પ્રશ્નને તે સિદ્ધાંત લાગુ પાડવાનું અને આપણે બધા જોખમમાંથી મુક્ત છીએ એના પુરાવા તરીકે તેને આપણી સમક્ષ રજૂ કરવાનું સાહસ કરે છે. કેદીનો જવાબ જેટલો નકામો છે તેટલો જ આ પુરાવો પણ નકામો છે.

ઉપરના શબ્દો પરથી ઘણા ખેદજનક વિચારો આવે છે. એમાં તો કંઈ શક જ નથી કે આ બધી ચળવળ અને આ બધી બીકનું મૂળ ગાંઠિયા મરકીના ખરેખરા ભયમાં નથી પરંતુ મુખ્યત્વે વ્યાપારી ઈર્ષ્યામાંથી જન્મેલા હિંદીઓ સામેના પૂર્વગ્રહમાં જ છે. મેરિત્સબર્ગની મરકી વિશેની સભાની બધી કાર્યવાહીમાં અને ખાસ કરીને ડૉ. એલનના ભાષણમાં એ જ ભાવના વ્યાપેલી છે. એમના હિસાબે તો જે કંઈ હિંદી હોય તે બધું જ ખરાબ છે. તેઓ હિંદી સરકારના, તેમના શબ્દોમાં કહીએ તો, “નીચલા અધિકારીઓ” પર ભ્રષ્ટ હેતુઓનો આરોપ મૂકતાં ખંચકાયા નથી. તેમણે કહ્યું :

પરંતુ મુંબઈમાં એક બહુ જ વિચિત્ર વસ્તુ બની છે, જે યાદ રાખવી આપણે માટે જરૂરી છે. અને તે એ કે સંગ્રહણી અને મરડાથી થયેલાં મૃત્યુની સંખ્યા હંમેશા કરતાં ૫૦,૦૦૦ જેટલી વધી ગઈ છે. મુંબઈની સરકારને બરાબર ખબર હતી કે આ બધા કેસ અથવા તો મોટા ભાગના કેસ મરકીના હતા. અને લાગવગવાળા હિંદીઓ

પોતાનાં કુટુંબોમાં થતાં મૃત્યુની નોંધ ત્યાંના દેશી દાક્તરો પાસે બીજાં મથાળાં હેઠળ કરાવી દીધી છે, જેથી તેઓ સ્વચ્છતા અધિકારીની મુલાકાતોમાંથી બચી શકે. આવી સ્થિતિ તો આખા હિંદમાં પ્રવર્તે છે. . . . કમિશને સ્પષ્ટ રીતે પુરવાર કરી આખું છે કે કલકત્તામાં પણ એ જ વસ્તુ ચાલે છે. . . . સરકારને એની માહિતી હતી. પણ મુખ્યત્વે હુલ્લડની બીકને લીધે તેણે કંઈ કર્યું નહીં. . . . એ મરકીની બાબતમાં હિંદની સરકાર પોતાના નાના અધિકારીઓનો જરાયે ભરોસો રાખી શકે એમ નથી. મરકી ક્યાં છે તે અંગે હિંદની સરકારના બધા નીચલા દરજ્જાના અધિકારીઓ છેતરપિંડી જ કરતા હતા.

જે કોઈ જહાજ હિંદી હોય તો એમાં કંઈક છૂપી વસ્તુઓ હોવી જ જોઈએ. બીજી બધી જગ્યાથી ઊલટું, દક્ષિણ આફ્રિકામાં તો હિંદી હોય એટલે તે મરકીના ચેપવાળો જ હોય એમ માનવામાં આવે છે. હિંદી અને એનો માલસામાન જ ચેપ લાવી શકે. બીજા ઉતારુઓ ચેપી વિભાગોમાંથી આવતા હોય તોપણ તેમની સામે વાંધો લેવામાં આવતો નથી. જે કંપનીઓનાં જહાજ માડાગારકર અને મોરિશિયસ થઈને આવતાં હોય તેમને એ બંદરો ચેપી હોવાની જાહેર સૂચના અપાઈ હોવા છતાં યુરોપિયન ઉતારુઓને લાવવાની છૂટ છે. પરંતુ તે હિંદીઓને લાવવાનું સાહસ કરી શકે નહીં. એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ કે નાતાલની સરકાર તેમ જ કેપ સરકાર આ ગભરાટના વખતમાં ગેરઈન્સાફ થતો અટકાવવા ખૂબ આતુર છે. પરંતુ તે, સરકારમાંના ચાલુ સભ્યો પોતાના પદ માટે જેમના આભારી છે તે મતદારોથી એટલા બધા ડરે છે કે હિંદીઓને અજાણપણે છતાં નિશ્ચિત રીતે ઘણી અનાવશ્યક હેરાનગતિ પહોંચાડવામાં આવે છે. ભગવાન અમને મરકીના ખરેખરા આક્રમણથી બચાવે. જે તે આવી જ પડશે તો બિચારા હિંદીઓ એવી ભયંકર સ્થિતિમાં મુકાઈ જશે, જેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય. આવે જ વખતે, જ્યારે ૧૮૮૭ની શરૂઆતમાં ડરબનમાં લોકોના ટોળાએ જે ગેરકાયદેસર કામ કર્યું તે ધ્યાન પર ન લેવાની સિ. ચેમ્બરલેને કરેલી શોચનીય ભૂલ ખટકે છે. તે વખતે બાર દિવસ સુધી સરકારે પોતાનું કર્તવ્ય વસ્તુતઃ ટોળાને સાંપી દીધું હતું. જ્યાં જુદી જુદી કોમોનાં ભિન્ન ભિન્ન અને પરસ્પર વિરોધી હિતો હોય તેવા આ ખંડમાં બ્રિટિશ સરકારનું મજબૂત અને શક્તિશાળી વજન હંમેશાં આવશ્યક છે. જુદી જુદી પ્રજાઓના એક ખાસ વિભાગને એક વાર છૂટ આપવામાં આવે એટલે પછી તમે કહી જ ન શકો કે ઉપદ્રવ ક્યારે ફાટી નીકળશે. પહેલાં કહેવાઈ ગયું છે તેમ પોર્ટ એલિઝાબેથના લોકોએ જે તેમની મરજી આગળ સરકાર શિર નહીં ઝુકાવે તો કાયદો પોતાના હાથમાં લેવાની ધમકી આપી જ છે. એ જ નીતિની હિમાયત કરતા નનામા કાગળો ડરબનનાં અખબારોમાં આવવા લાગ્યા છે. અને મરકીનો ગભરાટ, જે હજુ શમ્યો નથી, તેના ઈતિહાસના આ વિહંગાવલોકનની સમાપ્તિ નાતાલ મર્ક્યુરીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા પત્રવહેવારના છેલ્લા પેરાના ઉતારાથી યોગ્ય રીતે થઈ શકે છે. દુનિયાના આ ભાગમાંના સામાન્ય માણસની લાગણીનો એ કદાચ સાચો નમૂનો છે:

. . . . જે સરકાર ભીરુ હોય અને પગલાં લેવામાં ઢ્યુપચુ હોય તો લોકો પોતાની જાતે જ પગલાં લે. તેઓ ટોળે મળીને ફરીથી બંદરે જાય અને આ વખતે બધા જ એશિયાવાસીઓને ઊતરતા અટકાવવા માટે ત્યાં પડાવ નાખે. કોઈ પણ ભોગે અમારે તેમને અહીં જોઈતા નથી. એ વાંધા ભરેલા હિંદીઓના પ્રવેશને કાયમના

માટે અટકાવી દેવા દો. અને જે લોકો અહીં છે તેમને પણ અહીં રહેવું ભારે પડી જાય એ માટે કોઈ ધર્મયુદ્ધ કરવામાં આવે તો હું તેમાં સામેલ થઈશ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૨૨-૪-૧૮૯૯

૩૩. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
માર્ચ ૨૨, ૧૮૯૯

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી

પિટરમેરિટ્સબર્ગ

સાહેબ,

વસાહતી પ્રતિબંધક ધારા હેઠળ પ્રસ્થાન પરવાના પર મુલાકાતીઓ પાસે લેવાતી એક પાઉંડની ફી કાઢી નાખવામાં આવી છે તેની હિંદી પ્રજાએ સંતોષપૂર્વક નોંધ લીધી છે.

હું જણાવવાની રજા લઉં છું કે વિકેતા પરવાના અધિનિયમ^૧ અંગેની અરજીમાં જે બાબતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેને અંગેની અરજીનો મુસદ્દો ઘડતા પહેલાં મને સંસ્થાનમાંના વિદ્વાન વકીલોના અભિપ્રાયો ભેગા કરીને, અને જે અનુકૂળ અભિપ્રાય મળે તો એ કાયદો કાઢી નાખવાની વિનંતી કરવા સરકારને ફરી મળવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. અને એ પણ જણાવું કે અત્યાર લગી મળેલા અભિપ્રાયો, ઉક્ત નિયમ ગેરકાયદેસર હતો એવા મતને ટેકો આપે છે.

મારે આપને વિનંતી કરવાની છે કે આપ આ પત્રમાંની વિગતો તરફ પરમ માનનીય સંસ્થાન પ્રધાનનું ધ્યાન ખેંચજે, જેથી એમને ખબર પડે કે સરકારે કૃપા કરીને એક પાઉંડની ફી બાબતની ફરિયાદનું કારણ દૂર કર્યું છે.

આપનો અત્યંત આજ્ઞાકારી સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

નાતાલના ગવર્નર તરફથી પરમ માનનીય મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલાયેલા તા. ૨૫ માર્ચ, ૧૮૯૯ના ખરીતા નં. ૨૯ની સાથે જેડેલો પહેલો કાગળ.

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ : મેમોરિયલ્સ ઓન્ડ પિટિશન્સ, ૧૮૯૯.

૩૪. ચેમ્બરલેનને વિનંતીપત્ર

પ્રિટોરિયા,
મે ૧૬, ૧૮૯૯^૧

પ્રતિ,
પરમ માનનીય જ્ઞેસેફ ચેમ્બરલેન,
સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાન

દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓના
નીચે સહી કરનાર પ્રતિનિધિઓનું વિનંતીપત્ર

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે,

આપના વિનંતી કરનારાઓ દિલગીર છે કે તેમને દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાં બ્રિટિશ હિંદીઓને જે કમનસીબ અને મૂંઝવનારી પરિસ્થિતિમાં મૂકવામાં આવ્યા છે તે અંગે સરકારને ફરી પાછી તકલીફ આપવી પડે છે.

થોડા વખત પહેલાં સરકાર અને સર વિલિયમ વેડરબર્ન^૨ વચ્ચે ચાલેલો પત્રવ્યવહાર જોતાં અમે આશા રાખી હતી કે ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓની મુસીબતનો લગભગ અંત આવશે. પરંતુ ૨૬મી ઓપ્રિલ ૧૮૯૯ના સ્ટાટ્સ કુરાંટ (સરકારી ગેઝેટ)માં છપાયેલી દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની સરકારની સૂચના (એના ભાષાંતરની નકલ આ સાથે જોડેલી છે), જેને કારણે ફરી વિનંતીપત્ર મોકલવાની જરૂર પડી છે તે, પ્રજાસત્તાકમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓની આંખો ઉઘાડવા તરત જ બહાર પડી. હવે એમ લાગે છે કે આ વખતે તો ૧૮૮૫નો કાયદો નં. ૩, ૧૮૮૬ના સુધારા સાથે લાગુ પાડવાનો પ્રજાસત્તાકની સરકારનો ગંભીર ઈરાદો છે. ફોક્સરાડ (લોકસભા)ના ઉદ્ઘાટન વખતે પ્રમુખે કરેલા ભાષણમાં પણ આ બાબતનો ઉલ્લેખ છે.

તૈયબ હાજી ખાન મહંમદ વિ. એફ. ડબલ્યુ. રિટ્ઝ, એન. ઓ.ના^૩ મુકદ્દમાનો ચુકાદો આપવામાં આવ્યો ત્યારથી પ્રજાસત્તાકમાંની હિંદી પ્રજાને જરાયે ચેન નથી, એ હકીકત તરફ આપનું લક્ષ ખેંચવાનું અમે સાહસ કરીએ છીએ. હિંદીઓને મનસ્વી રીતે વાડાઓમાં ખસેડવા

૧. કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ. વિનંતીપત્રની છાપેલી નકલમાં માત્ર 'મે ૧૮૯૯' આપવામાં આવ્યું છે. મે ૧૭, ૧૮૯૯ના ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને મોકલાયેલા ખરીતામાં આ વિનંતીપત્રનો ઉલ્લેખ છે. તેથી એ ત્યાર પહેલાંનો હોવો જોઈએ. પરંતુ મે ૨૭, ૧૮૯૯એ વેડરબર્નને લખાયેલા કાગળ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રિટોરિયા ખાતેના બ્રિટિશ એજન્ટને મોકલવામાં આવેલો આ વિનંતીપત્ર સંસ્થાન પ્રધાનને ૨૭મી મે સુધી મોકલવામાં આવ્યો નહોતો.

૨. આ ઉલ્લેખ વેડરબર્નના જન્યુઆરી ૧૩, ૧૮૯૯ના વાડાઓની સૂચના અંગેના કાગળ અને ચેમ્બરલેનના ૧૫મી ફેબ્રુઆરીના જવાબ અંગે છે. એમાં એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે બ્રિટિશ હાઈ કમિશનર પ્રેસિડેન્ટ કૂગર સાથેની વાતચીત વખતે હિંદી વેપારીઓને લાભદાયક થાય તેવી કંઈક સમજૂતી કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. (ઈન્ડિયા, ૨૪-૨-૧૮૯૯) પણ આ દિશાના મિલનરના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા કેમ કે બ્લૂમ-ફોન્ડીન ખાતેની કૂગર સાથેની તેમની વાતચીત મતાધિકારના પ્રશ્ન ઉપર પડી ભાંગી.

૩. જુઓ "હિંદુસ્તાનના વાર્ષિકરોચને તાર", ૧૯મી ઓગસ્ટ, ૧૮૯૮.

બાબત કેટલીયે સૂચનાઓ નીકળી છે. આથી કુદરતી રીતે જ તેમનો વેપાર ખોરવાઈ ગયો છે અને તેમનામાં ખૂબ બેચેની વ્યાપી છે.

અમારે મન જે મહત્વનો પ્રશ્ન છે તેનો અંતિમ નિર્ણય કરવામાં આવે તે અમને આ દુઃખદ અનિશ્ચિતતા કરતાં વધારે આવકારદાયક લાગશે. અમે માનપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે ઉપરોક્ત મુકદ્દમામાં અદાલતમાં બહુમતીએ આપેલા ચુકાદા અંગેના છેલ્લા વિનંતીપત્રમાં^૧ જે પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો તે સિવાય પણ આ કાયદામાંથી અને આ વિનંતીપત્રનો વિષય બનેલી સૂચનાથી એવા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે કે જે સરકારની અસરકારક દરમ્યાનગીરીને વાજબી ઠરાવશે.

ટ્રાન્સવાલની સરકારે હાલની સૂચનામાં સુધારા સાથેના ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૩૩ ખૂબ ઝીણવટથી અનુકરણ કર્યું છે. પહેલાંની સૂચનાઓમાં આમ નહોતું. આ સૂચનાની પ્રસ્તાવનાનો પહેલો ભાગ આ પ્રમાણે છે :

૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૩૩ કલમ ૩ (ધ) સરકારને, સ્વચ્છતાના હેતુઓ માટે એશિયાના આદિવાસીઓ — જેમાં કુલીઓ, આરબો, મલાયાના લોકો અને તુર્કી સામ્રાજ્યની મુસ્લિમ પ્રજાનો સમાવેશ થાય છે, — તેમને માટે કેટલીક શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડ, રહેઠાણ માટે મુકરર કરી આપવાની સત્તા આપે છે. . . .

સરકારે આ કાયદો સ્વીકાર્યો છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની અદાલતોએ કાયદાનો અર્થ એવો કર્યો છે કે રહેઠાણ શબ્દમાં રહેવાની તેમ જ ધંધો કરવાની જગ્યાનો સમાવેશ પણ થઈ જાય. એટલે, આટલે લગી તો અમને જે અનિવાર્ય લાગ્યું તેને તાબે થવું પડ્યું છે. પરંતુ અમે પહેલાંની જેમ ફરીથી એ જણાવવાની છૂટ લઈએ છીએ કે આ કાયદો સરકારને અમુક પરિસ્થિતિ હેઠળ જ અને અમુક વ્યક્તિઓ અંગે જ સત્તા આપે છે. તેણે મનસ્વી રીતે લોકોને વસ્તીમાં ખસેડતાં પહેલાં સરકારને સંતોષ થાય એ રીતે પુરવાર કરી આપવું જોઈએ કે કાયદા હેઠળ આવતા માણસોને ખસેડવા માટે આરોગ્યને લગતાં કારણો છે. અને આ કારણોને, અને માત્ર આ જ કારણોને લીધે આજું પગલું લેવામાં આવે છે. વધારામાં નિવેદન કરવામાં આવે છે કે, તેણે એ પણ પુરવાર કરી આપવું જોઈએ કે કાયદામાં જે વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે આપના વિનંતી કરનારાઓ જ છે.

૧૮૮૫ની બ્લુબુક (સરકારી અહેવાલ) સી. ૭૯૧૧ના પૃષ્ઠ ૩૫થી પૃષ્ઠ ૪૪ લગી છપાયેલા વિનંતીપત્રમાં^૨ અમે એ દાખવવાની કોશિશ કરી છે કે હિંદીઓને વાડઓમાં ખસેડવા માટે આરોગ્યને લગતાં કોઈ કારણો છે જ નહીં. અને આવી રીતે તેમને ખસેડવા પાછળનાં કારણો જે શોધવાં હોય તો તે જોનો હિંદીઓ પર આક્ષેપ મૂકવામાં આવે છે તે અસ્વચ્છ ટેવોમાં નહીં પરંતુ વેપારની ઈર્ષ્યામાં મળી આવશે. પ્રજાસત્તાકની હિંદી પ્રજા પર મૂકવામાં આવેલા અસ્વચ્છતાના આરોપ સામે એ વખતે રજૂ કરવામાં આવેલાં પ્રમાણો ફરી પાછાં રજૂ કરતાં અમે આપની માફી ચાહતા નથી. પ્રિટોરિયાના ડૉ. વીલ કે જે ઘણા હિંદીઓની સારવાર કરે છે તેમણે ૧૮૮૫માં નિવેદન કર્યું હતું કે :

ઘણુંખરું મેં તેમનાં શરીરો સામાન્ય રીતે સ્વચ્છ અને ગંદકી કે બેદરકાર ટેવોને લીધે થતા રોગોથી મુક્ત જોયાં છે. તેમનાં ઘર ઘણુંખરું ચોખ્ખાં હોય છે. અને સ્વચ્છતા

૧. જુઓ પા. ૧૬, પાક્ટીય ૧.

૨. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૧૪૨-૬૦.

સાચવવાનું કામ તેઓ રાજીખુશીથી કરે છે. જે વર્ગોની દૃષ્ટિએ જેઈએ તો મારો અભિપ્રાય એવો છે કે સૌથી નીચલા વર્ગનો હિંદી સૌથી નીચલા વર્ગના ગોરા કરતાં સ્વચ્છતાના નિયમોની વધારે દરકાર રાખે છે, તેમ જ વધારે સારા ઘરમાં અને વધારે સારી રીતે રહે છે. . . . મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો સામાન્ય રીતે હિંદીઓની સામે સ્વચ્છતાને કારણે વાંધો કાઢવાનું અશક્ય છે. માત્ર સ્વચ્છતા અધિકારીઓએ ગોરાઓ માટેનાં નિરીક્ષણો જેટલાં નિયમિત અને જેટલાં કડક રાખ્યાં છે તેટલાં જ હિંદીઓ માટે રાખવાં જેઈએ.

જેહાનિસબર્ગના ડૉ. સિંપકે લખ્યું હતું કે ‘આ પત્ર લઈ આવનારાઓનાં રહેઠાણો સ્વચ્છ અને આરોગ્યદાયક સ્થિતિમાં છે, અને ખરું જોતાં કોઈ પણ યુરોપિયન તેમાં વસવાટ કરી શકે એવાં’ છે. એ જ સ્થળના ડૉ. નાહમાથરે કહ્યું હતું કે:

મારા ધંધા અંગે મારે વારંવાર જેહાનિસબર્ગની હિંદી પ્રજાના ઉપલા વર્ગની (મુંબઈથી આવતા વેપારીઓ વગેરે) મુલાકાતે જવાનો પ્રસંગ આવે છે. હું મારા અભિપ્રાય તરીકે કહું છું કે તેઓ તેમના જેવા જ વર્ગના ગોરા માણસો જેટલા જ ટેવોમાં અને ઘરગથ્થુ જીવનમાં ચોખ્ખા છે.

જેહાનિસબર્ગની લગભગ ત્રીસ કરતાં વધારે યુરોપિયન પેઢીઓ કહે છે કે:

ઉપરોક્ત હિંદી વેપારીઓ, જેમનો મોટો ભાગ મુંબઈથી આવ્યો છે તેઓ તેમના ધંધાની જગ્યા તથા તેમનાં રહેઠાણો સ્વચ્છ અને યોગ્ય એવી આરોગ્યદાયક સ્થિતિમાં રાખે છે—હકીકતમાં યુરોપિયનો જેટલી જ સારી રીતે રાખે છે. તેમને કુલી અથવા બ્રિટિશ હિંદના નીચલા વર્ગના વતનીઓ કહેવા એ ચોખ્ખી ભૂલ છે. કારણ કે તેઓ અવશ્ય હિંદના વધારે સારા અને ઉપલા વર્ગના માણસો છે.

જે સ્થિતિ ૧૮૯૫માં હતી તે જ આજે ૧૮૯૯માં પણ છે. હમણાં મરકીનો ડર ફેલાયો હતો તે વખતે પણ અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી અમારી સામે ગંભીર ફરિયાદ કરી શકાય એવું કંઈ જ મળી આવ્યું નથી. અમારા કહેવાની મતલબ એ નથી કે ટ્રાન્સવાલમાં એવા કોઈ હિંદીઓ છે જ નહીં જેમના પર સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ દેખરેખ રાખવી જરૂરી નહીં હોય. પરંતુ વિરોધના કશા ડર વિના અમે એટલું તો કહીશું કે હિંદીઓના આખા વર્ગને વાડામાં ખસેડવાનું વાજબી ઠરાવી શકાય એવો આરોપ તો અમે સમજી જ શકતા નથી. અમે નમ્રતાપૂર્વક કહીએ છીએ કે અસ્વચ્છતાના છૂટાછવાયા દાખલાને અસરકારક રીતે સ્વચ્છતાના કાયદાથી પહોંચી વળી શકાય અને જરૂર લાગે તો એવા કાયદાને વધારે કડક કરવા સામે પણ અમારો વિરોધ નથી.

અમે હંમેશાં આદર સાથે એ કહ્યા કર્યું છે કે જે વર્ગમાંથી વેપારીઓ આવે છે તે હિંદીઓના ઉપલા વર્ગને આ કાયદો લાગુ પડતો નથી અને હકીકતમાં તો એકલા એમની સામે જ આખી ચળવળ ઉપાડવામાં આવી છે. જે કાયદો ‘એશિયાના આદિવાસીઓ, જેમાં કહેવાતા કુલીઓ, આરબો, મલાયાના લોકો ને તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનોનો સમાવેશ થાય છે’ તેમને લાગુ પડે છે, તે કાયદાના ચોક્કસ શબ્દોને દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની સરકાર વળગી રહે એટલું જોવાની સમ્રાજીની સરકારને વિનંતી કરવી એ વધારે પડતું ગણાશે? અમને ‘કુલી’ શબ્દ લાગુ પાડવામાં આવે છે તેની સામે અમે આદર સાથે છતાં દૃઢતાપૂર્વક વિરોધ કરીએ છીએ. અમે આરબ તો ચોક્કસ નથી. તેમ મલાયાના વાસીઓ કે તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનો

પણ નથી. અમે તો પરમ કૃપાળુ સમ્રાજીના વફાદર, શાંતિપ્રિય અને નમ્ર પ્રજાજન હોવાનો દાવો કરીએ છીએ. અને હિંદીઓ પ્રત્યેના પૂર્વગ્રહો તથા વેપારી ઈર્ષ્યા સામેની અમારી લડતમાં અમે રક્ષણ શોધીએ છીએ અને અમને ભરોસો છે કે એ રક્ષણ અમને આપવામાં આવશે.

હીરક મહોત્સવ થયો તે વરસે સંસ્થાનના પ્રધાનો લંડનની મુલાકાતે આવ્યા હતા તે પ્રસંગે આપે કરેલા ભાષણમાં આપે હિંદીઓનો ઉલ્લેખ પ્રશંસાત્મક શબ્દોમાં^૧ કરવાની કૃપા દાખવી હતી. એમાં રજૂ કરેલા વિચારો દક્ષિણ આફ્રિકન પ્રજાસત્તાકના બ્રિટિશ હિંદીઓને સક્રિય રીતે લાગુ પાડવામાં આવે એવી આશા અમે રાખી શકીએ? ઉપર જે શબ્દોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમાં રહેલું અપમાન દૂર કરવામાં આવે અને ૧૮૫૭^૨ના કૃપાપૂર્ણ ઢંઢેરાના શબ્દો અને ભાવના અનુસાર તેમના દરજ્જાની બરાબર વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તો દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓને સમ્રાજીના જન્મદિને મોટું માન મળ્યું ગણાશે.

દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની સરકારને 'સ્વચ્છતાના હેતુ માટે તેમને (કુલીઓ, આરબો વ.) ચોક્કસ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ રહેકાણુ માટે મુક્કર કરી આપવાની સત્તા છે.' એટલે કે તેમને શહેરના ચોક્કસ વિભાગોમાં ખસેડવાનો હક છે, નહીં કે ભૂતપૂર્વ માનનીય બ્રિટિશ એજન્ટના શબ્દોમાં 'શહેરનો ક્યરો એકઠો કરવાની જગ્યા તરીકે વપરાતા નાનકડા સ્થળમાં કે જ્યાં વાડા અને શહેર વચ્ચેની ખાઈમાંથી ઝરીને આવતા ગંદા પાણી સિવાય બીજું પાણી જ નથી', ત્યાં જોરજુલમથી ધકેલી દેવાનો. આથી તો 'અનિવાર્ય રીતે તેમનામાં ઝેરી તાવ અને બીજા રોગચાળા ફાટી નીકળશે અને તેથી તેઓની જિંદગી અને શહેરની પ્રજાનું સ્વાસ્થ્ય જોખમીશે.' હિંદી પ્રજાને યુરોપિયન પ્રજાથી અલગ પાડવાનું જરૂરી હોય તોપણ એ સમજવું મુશ્કેલ છે કે શા માટે તેઓને એક એવી જગ્યાએ ધકેલી દેવા જોઈએ કે જ્યાં તેઓ વેપાર ન કરી શકે, જ્યાં કશી સ્વચ્છતાની સગવડો ન હોય અને જ્યાં પાણી પણ મળે તેમ ન હોય. અમે આદર સાથે જણાવીએ છીએ કે હિંદીઓને ખસેડવાનું કારણ સ્વચ્છતા સિવાય બીજું કંઈ ન હોય તો શહેરોમાં જ વધારે સગવડભરેલી જગ્યાએ તેમને માટે સમાન સગવડવાળી શેરીઓ અને લત્તાઓ સહેલાઈથી પસંદ કરી શકાય.

અંતમાં, હિંદી વેપારીઓને ખસેડવાનો જે વિચાર ચાલે છે તેથી જે અત્યંત વિશાળ હિતો જોખમમાં મુકાયાં છે અને તેમને જે ભારે હાનિ થવાની છે તે તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવાનું અમે સાહસ કરીએ છીએ. અને અમે પૂરેપૂરી આશા સાથે આ બાબત સરકારના હાથમાં સોંપીએ છીએ કે અમે જે મુશ્કેલીમાં મુકાયા છીએ તેનો કંઈક નિશ્ચિત અને સંતોષકારક ઉકેલ મળી આવશે.

અને ઈન્સાફ તેમ જ દયાના આ કામ માટે અમે કર્તવ્ય સમજીને હંમેશાં પ્રાર્થના કરતા રહીશું. વ. વ. '

(સહી) તેયબ હાજી ખાન મહંમદ
અને બીજાઓ

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૭૩-૭૪.

૨. આ કાં તો છાપેલી નકલમાં ભૂલ છે અથવા મૂળમાં ભૂલ થયેલી છે. ઢંઢેરા ૧૮૫૮માં બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા.

પરિશિષ્ટ

નવાં નિયમનો

૨૬મી એપ્રિલ ૧૮૯૯ના સ્ટાટ્સ કુરાંટમાં પ્રકાશિત

૧૮૮૫ના કાયદા ૩ની કલમ ૨(ઘ)થી સરકારને સ્વચ્છતાના હેતુઓ માટે એશિયાના કોઈ પણ આદિવાસી જાતિના લોકો, જેમાં જેમને કુલી કહેવામાં આવે છે તેઓ, આરબો, મલાયાના લોકો અને તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનોનો સમાવેશ થાય છે, તેમને વસવાટ માટે ખાસ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ મુકરર કરી આપવાનો અધિકાર મળે છે તે જ્ઞેતાં; તૈયબ હાજી ખાન મહંમદ વિ. એફ. ડબલ્યુ. રિટ્ઝ એન. ઓ.ના મુકદ્દમામાં વડી અદાલતે આપેલા નિર્ણય પ્રમાણે આ જગ્યાઓ વેપાર તેમ જ રહેઠાણ બંને માટે મુકરર કરી આપી શકાય છે તે જ્ઞેતાં; ઉપરોક્ત હેતુઓ માટે સરકારને આવી શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ જાહેર કરવામાં આવેલાં જૂનાં વસવાટવાળાં ગામો અને કસબાઓની અંદર અથવા એમની બાજુમાં મુકરર કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું છે અને તેમનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે અને તેમને યોગ્ય સ્થિતિમાં લાવવામાં આવ્યા છે તે જ્ઞેતાં; અને ઉપર કહ્યું છે તેમ મુકરર કરી આપવામાં આવેલી શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓની સ્વચ્છતાવિષયક પરિસ્થિતિ યોગ્ય અંકુશ હેઠળ રહે તે ઈચ્છનીય હોવાથી સ્થાનિક અધિકારીઓ કે સમિતિ હેઠળ તે વાડાઓ વગેરે રાખવામાં આવશે તે જ્ઞેતાં; હું, સ્ટેફાનસ જ્ઞેલાનિસ પાલસ કૂગર, દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકની સરકારનો પ્રમુખ કાર્યવાહક પરિષદની સલાહ અને સંમતિથી, ૨૪મી એપ્રિલ ૧૮૯૯ના કામકાજના ફકરા ૪૨૦ પ્રમાણે નીચે મુજબ જાહેર કરુ છું અને નિયમ બનાવું છું:

ઉપરોક્ત માણસોના રહેઠાણની અને ધંધાની જગ્યા તરીકે જે શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ, મુકરર થયેલાં ગામો અને કસબાઓમાં કે તેની બાજુમાં આવેલાં છે અને જેમનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે અને જે આવી ગામો કે કસબાઓનો એક ભાગ નથી અને સ્થાનિક અધિકારીઓ કે પ્રબંધક સમિતિની હકૂમત હેઠળ નથી તે હવેથી આવાં ગામો કે કસબાઓનો ભાગ બનશે અને આવા અધિકારીઓ કે સમિતિની હકૂમત હેઠળ આવશે—પછી ભલે તે સ્થાનિક જમીનઅધિકારી, ખાણના અધિકારી, જવાબદાર ક્લાર્ક કે કોઈ નગર પરિષદ કે નગરસમિતિ હોય. પ્રભુ 'દિશનું અને લોકોનું' રક્ષણ કરે.

આજે ૨૫મી એપ્રિલ ૧૮૯૯એ પ્રિટોરિયાની સરકારી ઓફિસમાં મારા હસ્તાક્ષર સાથે આપવામાં આવ્યો છે.

એસ. જી. પી. કૂગર,
રાજ્ય પ્રમુખ,
એફ. ડબલ્યુ. રિટ્ઝ
રાજ્ય મંત્રી

નીચેની સરકારી સૂચના પણ એ જ પ્રમાણે, એટલે કે ૨૩મી નવેમ્બર ૧૮૯૯ના સ્ટાટ્સ કુરાંટ નં. ૬૨૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ૧૮મી નવેમ્બર ૧૮૯૯ની સરકારી સૂચના નં. ૬૨૧ની બાબતમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

“લોકોની જાણ માટે વધારામાં નીચે પ્રમાણે સૂચના આપવામાં આવે છે:

૧. જે કુલીઓ, આરબો અને બીજા જે એશિયાઈ બિનગોરા લોકો જેઓ હજુ સુધી એમને માટે મુકરર કરવામાં આવેલી શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓમાં રહેતા કે ધંધો કરતા

નથી પણ કાયદાની સામે થઈને નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓની બહાર ગામમાં અથવા કસબામાં કે ગામ અથવા કસબાની બહારના પણ આ હેતુ માટે મુકરર કરવામાં નહીં આવેલા બીજા કોઈ પણ સ્થાને રહે છે કે વેપાર કરે છે તેઓ ૧લી જુલાઈ ૧૮૯૯ પહેલાં, કુલીઓ, આરબો અને બીજા એશિયાવાસીઓને લગતા ૧૮૮૫ના કાયદા ૩, ખાસ કરીને તેના ફકરા ૨ વિભાગ (ઘ) પ્રમાણે, આ જ પ્રયોજન માટે નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓમાં જઈને રહે અને વેપાર કરે. ઉક્ત ફકરા ૨ વિભાગ (ઘ)નું ૩૫ ધારાસભાના ૧૨મી ઓગસ્ટ ૧૮૮૬માં ફકરા ૧, ૪૧૯ દ્વારા થયેલા સુધારા પછી નીચે પ્રમાણે છે: “સરકારને સ્વચ્છતાના હેતુઓ માટે, તેમને (એટલે કે કુલીઓને, આરબોને અને બીજા એશિયાઈ બિનગોરા લોકોને) રહેઠાણ માટે ચોક્કસ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ મુકરર કરી આપવાનો હક રહેશે.” આ નિયમ જેઓ પોતાના માલિકોના ઘરમાં રહેતા હોય તેમને લાગુ પડતો નથી.

૨. ઉપરની શરત પ્રમાણે ૩૦મી જૂન ૧૮૯૯ પછી આરબો અને બીજા એશિયાવાસીઓએ કાયદા પ્રમાણે નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓમાં ફક્ત ધંધો કરવા માટે પરવાનો આપવામાં આવશે.

૩. જે કુલીઓ, આરબો અને બીજા એશિયાવાસીઓ અત્યારે એ હેતુ માટે નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓની બહાર હજુ ધંધો કરે છે તેમણે ૩૦મી જૂન ૧૮૯૯ લગી એ માટેનો પરવાનો કઢાવવો જોઈશે. અને તે તારીખ પછી એવો પરવાનો તેમને માત્ર કાયદા પ્રમાણે નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓમાં ધંધો કરવા માટે જ આપવામાં આવશે.

૪. જે કુલીઓ અને બીજા એશિયાવાસીઓ અને બિનગોરા લોકો નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓમાં રહેતા હોય તેમને તા. ૩૦મી જૂન ૧૮૯૯એ પૂરા થતા ત્રણ માસ માટે ફેરી કરવાનો પરવાનો મળી શકશે.

૫. જે કુલીઓ, આરબો અને બીજા એશિયાવાસીઓ ગામ કે કસબાની બહારની જગ્યાઓએ રહેતા હોય અને ધંધો કરતા હોય તેમને કાયદા પ્રમાણે આ જ પ્રયોજન માટે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓમાં પોતાનું રહેઠાણ અને કામધંધો ખસેડવા માટે ૧લી જુલાઈ ૧૮૯૯ સુધીનો સમય આપવામાં આવે છે. જોકે તેઓએ પોતાના ધંધા માટે તા. ૩૦મી જૂન ૧૮૯૯ સુધી પરવાનો પણ કઢાવવો જોઈશે.

૬. ઉપરોક્ત નિશ્ચિત તારીખ તા. ૩૦મી જૂન ૧૮૯૯ પછી કુલીઓને, આરબોને અને સંબંધ ધરાવતા બીજા એશિયાવાસીઓને નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓની બહાર કામધંધો કે વેપાર કરવા માટે પરવાના આપવામાં નહીં આવે અને જે લોકો ઉપરોક્ત તારીખ પછી નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓની બહાર પરવાના વગર વેપારધંધો કરશે તેમને કાયદા પ્રમાણે શિક્ષા કરવામાં આવશે.

૭. જે કુલીઓ, આરબો અને બીજા એશિયાવાસીઓ એમ માનતા હોય કે પહેલેથી કરવામાં આવેલા સમાપ્ત કે અસમાપ્ત પટ્ટાને આધારે તેઓ વધારે લાંબા સમયનો હક કરી શકે તેમ છે તેઓએ ૧લી જુલાઈ ૧૮૯૯થી ઓછામાં ઓછાં છ અઠવાડિયાં પહેલાં અરજી કરવાનાં કારણો સાથે પોતાની અરજી જમીન અધિકારી કે ખાણ અધિકારીને પહોંચાડવી જોઈએ; તે અધિકારી સરકારને એ બાબત સૂચના આપશે અને પોતાનો ખુલાસો અને સલાહ પણ આપશે.

૮. એ જ પ્રમાણે જે કુલીઓ, આરબો અને બીજા એશિયાવાસીઓ એમ માનતા હોય કે તેઓ ૧૮૮૫ના સુધારેલા કાયદા ૩ હેઠળ આવતા નથી (કારણ કે તેઓ ૧૮૮૮ પહેલાં એવો કોઈ લાંબી મુદતનો પટ્ટો ધરાવતા હોય કે જેનો સમય હજી પૂરો થયો ન હોય અથવા તો તેમણે તે બદલાવ્યો હોય) તેઓએ ૧લી જુલાઈ ૧૮૮૮ના ઓછામાં ઓછાં છ અઠવાડિયાં પહેલાં પોતાનાં કારણો સાથે જમીન અધિકારી કે ખાણ અધિકારીને સૂચના આપવી જોઈશે, જેઓ સરકારને સૂચના આપશે અને પોતાના ખુલાસા અને સલાહ આપશે.

૯. જ્યારે એમ લાગે કે કુલીઓ, આરબો વગેરે નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓમાં મકાન બાંધીને કાયદાનું પાલન કરવા તૈયાર છે, પરંતુ નિયત સમયમાં એ મકાનો પૂરાં કરી શકે તેમ નથી ત્યારે ઉપરોક્ત તારીખ ૧લી જુલાઈ ૧૮૮૮ની બાબતમાં કંઈ છૂટછાટ મૂકવાનું જમીન અધિકારીઓ કે ખાણ અધિકારીઓની મુનસફી પર છોડવામાં આવશે.

૧૦. જે કુલીઓ, આરબો વગેરે ધંધો કરતા હોય તેઓ જે વિનંતી કરશે તો સરકાર તેમને મળવા અને તેમને માટે નિર્દિષ્ટ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓમાં બજાર અથવા દુકાનો માટે છતવાણું મકાન બાંધવા જમીનનો ટુકડો કાઢી આપવાના પ્રશ્ન વિશે અનુકૂળ વિચાર કરવા તૈયાર છે.

(સહી) એફ. ડબલ્યુ. રિટ્ઝ,
રાજ્ય મંત્રી

સરકારી કાર્યાલય,
પ્રિટોરિયા,
૨૫મી એપ્રિલ, ૧૮૮૮
[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી નકલની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૧૮૮, ૩૧૮૯ અને ૩૨૦૦.

૩૫. ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ^૧

ડરબન,
મે ૧૭, [૧૮૮૮]

આ પત્રમાં હું એક પછી એક સંસ્થાન પ્રધાને સમ્રાજીના નામે વાળેલા છબરડાનું વિહંગાવલોકન કરવા માગું છું જેને લીધે તસુ તસુ કરીને તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાંના બ્રિટિશ હિંદીઓનો કેસ છોડી દીધો છે અને જેનો અંત હવે એ પ્રજાસત્તાકની સરકારે બહાર પાડેલા આડંબરભર્યા ઢંઢેરામાં આવ્યો છે, જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે હિંદીઓએ અલગ વાડાઓમાં ચાલ્યા જવું જોઈએ, નહીં તો તેમના પરવાના લઈ લેવામાં આવશે. આ વાડાઓને, ઘિ ટાઈમ્સ (લંડન)ના “હિંદીઓને લગતી બાબતો” એ શીર્ષક હેઠળ પ્રસિદ્ધ થયેલી લેખમાળામાં જાણીતા લેખકે “યહૂદી વાડા” તરીકે વર્ણવ્યા છે અને પ્રિટોરિયા ખાતેના એક બ્રિટિશ એજન્ટે જેને “જ્યાં શહેર અને વસ્તી વચ્ચેની ખાઈમાંથી ઝરીને આવતા ગંદા પાણી સિવાય બીજું

પાણી જ નથી એવી શહેરનો કચરો ભેગો કરવાની જગ્યા” કહી છે. પરિસ્થિતિનું ઝડપી અવલોકન કરતા આ અખબારી લેખમાં મારે મારું લખાણ ટૂંકાવવું જ પડે, એટલે લાંબા ઉતારા આપવાનું મને પરવડી શકે એમ નથી. માટે જેમને કુતૂહલ હોય અને જેઓ આ પ્રશ્નનો પૂરો ઈતિહાસ જાણવાની દરકાર રાખતા હોય તેમની જાણ માટે મારે તેમને આ બાબત ૧૮૮૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલી એક બ્લુ બુક (દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાંના હિંદી પ્રજાજનોની તકલીફ વિશેના કાગળો - સી. ૭૮૧૧, ૧૮૮૫), અને ટ્રાન્સવાલની સરકારે ૧૮૮૪માં પ્રસિદ્ધ કરેલી બે ગ્રીન બુકો ચીંધવી જોઈએ. એમાંથી અને બીજા તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સાહિત્યમાંથી મેં નીચે મુજબ સાર તારવ્યો છે :

છેક ૧૮૮૪માં, પ્રજાસત્તાકમાં હિંદી વેપારીઓની મોટી સંખ્યાની હાજરીને લીધે લોકોનું ધ્યાન આકર્ષાવું હતું અને એમની સફળતાને લીધે એમના યુરોપિયન હરીફોની ઈર્ષ્યા જાગ્રત થઈ હતી. કેટલાક અંગત હિત ધરાવતા વેપારીઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે નરમ અને ભલા હિંદીઓની ટેવો અને ચારિત્ર્ય બાબત જાણી જોઈને ગેરસમજૂતી ફેલાવતાં જરાકે ખંચકાયા નહીં. (પુરાવા માટે જુઓ યુરોપિયનોએ ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટની સંસદને મોકલેલા અને પ્રિટોરિયાના વેપારી મંડળે માન્ય કરીને ટ્રાન્સવાલની સંસદને મોકલેલી બદનક્ષીભરી અરજીમાંનો નીચેનો ઉતારો: “આ લોકોની ગંદી ટેવો અને નીતિ વિરુદ્ધના આચારને લીધે થતા કોઢ, ચાંદી અને એવા ઘુણાજનક રોગોના ફેલાવાના જોખમમાં આખોયે સમાજ આવી પડ્યો છે. . . . આ લોકો રાજ્યમાં પત્નીઓ કે સ્ત્રી-સંબંધીઓ વગર જ આવે છે. એટલે પરિણામ દેખીતું છે. તેમનો ધર્મ તેમને પ્રત્યેક સ્ત્રીને આત્મારહિત અને બધા ખ્રિસ્તીઓને પોતાના કુદરતી શિકાર માનવાનું શીખવે છે.”) આ લોકોના બૂમબરાડાને વશ થઈને ટ્રાન્સવાલની સરકારે હિંદીઓને ટ્રાન્સવાલમાંથી હાંકી કાઢવાના ઈરાદાથી કડક કાયદાઓ કરવાનો વિચાર કર્યો. જેમ કે પ્રત્યેક વસાહતી ઉપર પચીસ પાઉન્ડનો માથાવેરો નાખવો અને જેઓ આવી પરિસ્થિતિમાં પણ રહેવા ઈચ્છતા હોય તેમને તથા જૂના સ્થાયી રહેવાસીઓને વાડાઓમાં રહેવાની અને ધંધો કરવાની ફરજ પાડવી. એટલે કે, ખુલ્લા શબ્દોમાં એનો અર્થ તેમને વેપારના અધિકારથી વંચિત કરવા એવો જ થાય. પરંતુ ૧૮૮૪નું લંડન સુલેહનામું જે બીજાં કારણોને લીધે અત્યારે આટલું વિખ્યાત થઈ ગયું છે તે સરકારની વિરુદ્ધ હતું. આ સુલેહનામું દક્ષિણ આફ્રિકાના વતનીઓ સિવાયના બીજા બધા લોકોના વેપાર વગેરેને લગતા અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે, પણ એથી જરાકે નહીં ખંચકાતાં બોઝર સરકારને શોભે એવી એક દલીલ રજૂ કરીને તેઓએ ‘વતની’ (નેટિવ્ઝ) શબ્દમાં હિંદીઓને પણ સામેલ કરવાનું વિચાર્યું. પણ આ તો હંમેશાં સરકારને અનુકૂળ રહેતા હાઈકમિશનર સર હર્ચુલિસ રોબિન્સનને માટે પણ વધારે પડતું થઈ પડ્યું. એમણે તેઓને સમજાવ્યું કે, “દક્ષિણ આફ્રિકાના વતનીઓ” એ શબ્દમાં બ્રિટિશ હિંદીઓનો સમાવેશ થઈ શકે નહીં. પરંતુ પોતાની પાસે રજૂ થયેલા હિંદીઓ સામેના આક્ષેપોની તપાસ કર્યા વગર તેઓ સરકારને એવી સલાહ આપવા તૈયાર થયા કે જે સુલેહનામામાં એવા સુધારા મંજૂર કરે જેથી બોઝર સરકારને હિંદીઓ વિરુદ્ધ કાયદા કરવાની સત્તા મળે. (જુઓ આ પહેલો છબરડો.) પણ લોર્ડ ડર્બી વધારે સમજતા હતા. તેઓ સૂચના સ્વીકારી લેવાને બદલે ટ્રાન્સવાલ સરકારને ‘જાહેર સ્વાસ્થ્ય’ના હિતમાં એવા કાયદાઓ કરવા દેવા તૈયાર થયા. શરત એ કે પચીસ પાઉન્ડનો વેરો ઘટાડીને ત્રણ પાઉન્ડનો કરવામાં આવે અને એવી મતલબનો એક

ફરો ઉમેરવામાં આવે કે સ્વચ્છતાનાં કારણોને લઈને હિંદીઓને અલગ વાડાઓમાં રહેવાની ફરજ પાડી શકાય. આમ એમણે પણ આક્ષેપોની તપાસ કરવાને બદલે ટ્રાન્સવાલની સરકારનું કહેવું સ્વીકારી લીધું અને હળવે હૈયે હિંદીઓના સ્થાપિત અધિકારોનો સોદો કરી નાખ્યો. આ બંધો વખત તેઓ હાઈકમિશનરના ખરીતાઓમાંના એકમાંથી ઊભી થયેલી ભ્રાંતિ હેઠળ જ હતા કે આ કાયદો કહેવાતા કુલીઓ વગેરેને લાગુ પડે છે. એટલે પ્રતિષ્ઠિત હિંદી વેપારીઓને તે સ્પર્શિ નહીં.

પરંતુ કાયદો પસાર થયો કે તરત જ સંસ્થાન કચેરીની ભ્રમણા ભાંગી. જે માણસોને મુક્ત રાખવામાં આવ્યા છે એમ લાગતું હતું તેમને જ વાડાઓમાં જવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો અને તેઓએ પોતાનો સ્થાવર મિલકત ધરાવવાનો અધિકાર તેમ જ ટ્રેનમાં પહેલા કે બીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરવાનો અધિકાર ખોયો. અને સામાન્ય રીતે તેમની ગણના બિનકેળવાયેલા ઝૂલુઓ સાથે થવા લાગી. હાઈકમિશનરને કે ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટના અધિકારીઓને ટ્રાન્સવાલ સરકાર પાસેથી આ લોકોને મુક્ત રાખવાનું વચન લેવાનું ન સૂઝ્યું. કાયદામાં સંમતિ દર્શાવતી વખતે તેમણે જે વસ્તુ પોતાના મનમાં રાખી હોય તે કુદરતી રીતે જ પ્રજાસત્તાકની સરકારને બંધન-કર્તા ન થઈ શકે. એક બાબુચી હિંદીઓ અને બ્રિટિશ એગ્રન્ટ વચ્ચે અને બીજી બાબુચી હાઈકમિશનર અને ટ્રાન્સવાલ સરકાર વચ્ચે વાટાઘાટોની હારમાળા ચાલી. એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ કે હાઈકમિશનરે હાથથી ગયેલી બાજી ફરી મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તેમનો પૂરો જીવ નહોતો. પરંતુ બહુ સ્વાભાવિક રીતે જ ટ્રાન્સવાલ સરકારનો નિશ્ચિત વિનય થયો છે. લોર્ડ રિપનના હાથમાં લગામ આવી ત્યારે આ આખીયે બાબત એક ગૂંચવાઈ ગયેલું કોકડું બની ગઈ હતી. એમણે સૂચના કરી કે કાયદાનો અર્થ નક્કી કરવાનું કામ લવાદને સોંપવું. પરંતુ કમભાગ્યે તે વેળાએ પણ ખરા પ્રશ્નને તો અસ્પૃષ્ટ રહેવા દેવામાં આવ્યો. જેઓ ઈન્સાફ આપવાની લાયકાત ધરાવે છે તેમના મત મુજબ વિનંતીપત્રનો ખરડો બહુ શિથિલ હતો. અને લવાદ તરીકે એક એવા સદ્ગુહસ્થને—ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના મુખ્ય ન્યાયાધીશને—પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા કે જેઓ બીજી દૃષ્ટિએ ઘણા માનપાત્ર છે, પણ હિંદીઓ સામે ખૂબ પૂર્વગ્રહ ધરાવે છે. અહીં એક ખુલાસા રૂપે એ ક્ષેપક નોંધ પણ કરી લેવી જોઈએ કે પ્રેસિડન્ટ કૂગરે આ લવાદીનો ઉપયોગ, જે સરકારો વચ્ચેના બીજા ચર્ચાસ્પદ પ્રશ્નો પણ લવાદને સોંપવા માટે, ઉદાહરણ તરીકે કર્યો અને આ સમસ્યા ઉકેલવામાં મિ. ચેમ્બરલેનને ઘણી ચિંતાતુર ઘડીઓ વિતાવવી પડી હશે. લવાદે પોતાનું કામ શરૂ કર્યું, પરંતુ તેમણે પણ હિંદીઓ પર મૂકવામાં આવેલા સામૂહિક અસ્વચ્છતાના આક્ષેપને કોઈ પણ જાતનો આધાર છે કે કેમ તે પ્રશ્નની ચર્ચા ન કરી. ખંચને ખૂબ વિશાળ સત્તા હતી, એટલે તેમણે તેનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો અને એવો ફેસલો^૧ આપ્યો કે જેથી હિંદીઓની સ્થિતિ હતી તેવી જ રહી. તેમને કહેવામાં આવ્યું હતું કે બન્ને સરકારો વચ્ચેના ખરીતાઓ—જેમનો કોઈ ન્યાયમંડળ વિચાર ન કરે પરંતુ તેઓ પોતે તો બહુ સારી રીતે વિચાર કરી જ શકતા હતા—ને ધ્યાનમાં રાખીને કાયદાઓની વ્યાખ્યા કરવી અને કહેવું કે તે કાયદા કોને લાગુ પડે છે અને “નિવાસ” શબ્દનો અર્થ શો છે. (જે લવાદને પુછાયેલા આ છેલ્લા પ્રશ્નથી મુંબઈમાં કોઈને હસવું આવે તો મારો જવાબ એ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકા કંઈ મુંબઈ

નથી.) પરંતુ લવાદ પોતે વિદ્વાન ધારાશાસ્ત્રી હોવા છતાં તેમણે એવું કંઈ કર્યું નહીં, પણ પોતાનું કામ ટ્રાન્સવાલની અદાલતોને સોંપી દીધું એટલે કે એમણે એવો નિર્ણય કર્યો કે કાયદાની વ્યાખ્યા એ અદાલતો જ કરી શકે.

આ મૂલ્યવાન ફેંસલો પ્રસિદ્ધ થયો કે તરત જ હિંદીઓ સંસ્થાન મંત્રી પાસે પહોંચ્યા અને તેમને વિનંતી કરી કે આ ફેંસલો સ્વીકારે નહીં. હિંદીઓએ એવો વિરોધ નોંધાવ્યો કે આ બધા કામકાજમાં—લવાદની પસંદગીમાં પણ—તેમને તો સાંભળવામાં આવ્યા જ નહોતા. સામાન્ય માણસને એમ લાગશે કે લવાદ કાયદાઓની વ્યાખ્યા ખરીતાઓ ધ્યાનમાં રાખીને કરે એવો આગ્રહ શ્રી ચેમ્બરલેને રાખ્યો તેમાં જરાયે ખોટું નહોતું. હિંદીઓએ એ સાબિત કરવા પુષ્કળ પુરાવો એકઠો કર્યો હતો કે કાયદાઓ અંગેની સંમતિ ખોટી રજૂઆત હેઠળ લેવાઈ છે, અસ્વચ્છતાનો આશ્રય બિનપાયાદાર છે, ટ્રાન્સવાલના ત્રણ પ્રતિષ્ઠિત તબીબોએ પ્રમાણપત્ર આપ્યાં છે કે હિંદીઓ યુરોપિયનો જેટલી જ સારી રીતે રહે છે. તેમાંના એકે તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે વર્ગ પ્રમાણે જ્ઞેતાં, તેઓ યુરોપિયનો કરતાં વધારે સારી રીતે અને વધારે સારાં નિવાસસ્થાનોમાં રહે છે. વળી આ બધા પાછળનું ખરું કારણ, જે હમેશાં સંતાડવામાં આવ્યું છે તે તો વેપારી ઈર્ષ્યા છે. આને પરિણામે મિ. ચેમ્બરલેને પાસેથી એવું પ્રમાણપત્ર કઢાવી શકાયું કે હિંદીઓ “શાન્તિપ્રિય, કાયદાનું પાલન કરનારા અને સદ્ગુણી માણસો છે. તેઓ નિઃશંક ઉદ્યોગી, બુદ્ધિમાન અને અદમ્ય ખંતવાળા” છે. પરંતુ પ્રમાણપત્ર એ એક વાત છે અને રાહત એ બીજી જ વાત છે. ગયે વર્ષે જે પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમો^૧ ચાલ્યો હતો તેની યાદ હજુ લોકોના મનમાં તાજી છે. એ યાદ આવશે કે એનું પરિણામ કાયદાની એવી વ્યાખ્યામાં આવ્યું હતું કે જેની આગાહી હિંદીઓના ઉપરોક્ત વિનંતીપત્રમાં કરવામાં આવી હતી. એટલે કે પ્રિટોરિયાની વડી અદાલતના ન્યાયાધીશના મત પ્રમાણે “નિવાસના હેતુઓ માટે” એ શબ્દોનો અર્થ “રહેઠાણના તેમ જ વેપારના હેતુઓ માટે” એવો થાય છે. એટલે ટ્રાન્સવાલના કમભાગી હિંદીઓને માટે રહેલું આશાનું છેલ્લું કિરણ પણ આ કરુણાન્ત નાટકના છેલ્લા અંક સાથે અદૃશ્ય થયું. ટ્રાન્સવાલ સરકારે હિંદીઓને વાડામાં ખસેડવાની ધમકી આપતી નોટિસો પર નોટિસો બહાર પાડી છે. આથી તેમનો વેપાર ખોરવાઈ ગયો છે, તેમનાં મન અસ્વસ્થ થઈ ગયાં છે અને તેમની સ્થિતિ તલવારની ધાર પર બેઠા હોય તેવી છે. આ વર્ષની શરૂઆતમાં સંસ્થાન મંત્રી અને સર વિલિયમ વેડરબર્ન વચ્ચે ચાલેલો પત્રવ્યવહાર અંધકારમાં એક તેજ્જેમય ચિનગારી જેવો લાગ્યો હતો. પરંતુ કમનસીબે એ માત્ર ચિનગારી જ રહી. કારણ કે ઉપરોક્ત ડોળભર્યા ઢંઢેરાને કારણે ફરી પાછું ભયનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું છે અને બિચારા લોકો પોતે ક્યાં છે અને પોતે શું કરવું જોઈએ તે પણ જાણતા નથી. આ ઢંઢેરો અંતિમ ઢંઢેરો ગણાય છે. એને વાંચતી વખતે કોઈ જૂના જમાનાનું કાયદાનું ખતપત્ર વાંચતા હોઈએ એવું લાગે છે. તેમાં અનેક વાર “આમ છે માટે” શબ્દો આવે છે અને પસાર થયેલા હિંદી વિરોધી કાયદાઓના પુષ્કળ ઉલ્લેખો આવે છે. અને તેમાં “એશિયાના આદિવાસી લોકો કે જેમાં કહેવાતા કુલીઓ, આરબો, મલાયાના લોકો અને તુર્કી સામ્રાજ્યના મુસ્લિમ પ્રજાજનોનો સમાવેશ થાય છે” તેમને ૧લી જુલાઈએ કે તે પહેલાં વાડાઓમાં ચાલ્યા જવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે. જોકે એટલી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે લાંબી મુદતના પટ્ટા ધરાવનારાઓને તેમના કામધંધાની ચાલુ જગ્યાએ પટાનો બાકી રહેલો વખત

૧. જુઓ “બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર”, ફેબ્રુઆરી ૨૮, ૧૮૯૮.

ગાળવાની છૂટ સરકાર આપી શકે. (છૂટછાટ આપવાની વાત આવે ત્યાં કેવી અસ્પષ્ટતા રાખવામાં આવે છે તે જુઓ).

સમ્રાજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાં વસનારા હિંદી પ્રજાજનોને માટે આવી કફેડી હાલત નિર્માઈ ચૂકી છે. જેમનો એક માત્ર ગુનો એ છે કે તેઓ કરકસરથી જીવનારા, ઉદ્યમી, સંયમી અને પોતાની આજીવિકા પ્રામાણિકપણે કમાઈ લેવાનું પસંદ કરનારા છે. તેમણે હતાશ થઈને છેવટનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને મિ. ચેમ્બરલેનને^૧ ફરી વાર વિનંતીપત્ર મોકલીને એ સોનું ઉત્પન્ન કરતા દેશમાં તેમનો દરજ્જો શો છે તેની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરવા અને એ વ્યાખ્યાના રૂપમાં જન્મદિનની ભેટ આપવા વિનંતી કરી છે. અમે બધા એ વિનંતીપત્રના પરિણામની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈએ છીએ. કદી ન થાકનારા સંસ્થાન મંત્રીને ન્યાય આપવા ખાતર એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ કે એમને તો એમના પુરોગામીઓની ભૂલોનો વારસો જ મળ્યો છે અને એ બાબતમાં કોઈ શક નથી કે તેઓ હારેલી બાજી ફરી જીતવા માટે, પોતાની માન્યતા મુજબ, બનતા બધા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના દરેક હિંદીની એ પ્રાર્થના છે કે તેઓ તેમના પ્રયત્નોમાં સફળ થાય.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૧૭-૬-૧૮૯૯

૩૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
૩૨બન,
મે ૧૮, ૧૮૯૯

મિસ્ટર સી. બર્ડ,
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

હિંદી વસાહતી ધારામાં સુધારો કરવા માટે હાલ જે બિલ ધારાસભા સમક્ષ રજૂ થયું છે તેનાં કેટલાંક પાસાં તરફ આ પત્રથી આપનું ધ્યાન ખેંચવાનું સાહસ હું કંઈક સંકોચ સાથે કરી રહ્યો છું.

મને જાણવા મળ્યું છે કે આ બિલનો ખરડો ગિરમીટિયા હિંદીઓની ફરિયાદો બાબત ઈન્ડિયન ઈમિગ્રેશન ટ્રસ્ટે કરેલી ફરિયાદના જવાબમાં તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. એમ કહેવાય છે કે ગિરમીટિયા હિંદીઓ એ ફરિયાદો વારંવાર કરે છે અને તેને બહાને પોતાનું કામ છોડી જાય છે. આ કહેવાતા અનિષ્ટના ઉપાય તરીકે બિલ સૂચવે છે કે—

(૧) સંરક્ષક, ઉપસંરક્ષક અથવા કોઈ પણ મેનિસ્ટ્રેટ માટે કોઈ પણ ફરિયાદીને ફરિયાદ રજૂ કર્યા પછી કામ પર મોકલી દેવાનું કાયદેસર બનાવવામાં આવે.

૧. જુઓ “ચેમ્બરલેનને વિનંતીપત્ર”, મે ૧૬, ૧૮૯૯.

(૨) ફરિયાદીને સહીસલામત પાછો મોકલવાનો ખર્ચ તેના પગારમાંથી કાપી લેવાનો માલિકને અમુક સંજોગોમાં અધિકાર આપવામાં આવે.

(૩) એવા જ સંજોગોમાં ફરિયાદી જે ગેરકાયદે ગેરહાજર રહ્યો હોય તો તેને શિક્ષાને પાત્ર ગણવામાં આવે.

હું માન સાથે નિવેદન કરું છું કે આ બિલથી ગિરમીટ હેઠળ કામ કરતા માણસોની જોખમભરેલી દશા વધારે મુશ્કેલ બની જશે. ગિરમીટિયા પદ્ધતિને શાહી સરકારે એક આવશ્યક અનિષ્ટ તરીકે સ્વીકારી છે. અને મજૂરીની આ પ્રથા સાથે જેઓ સુપરિચિત છે તેમણે તેને 'અડધી ગુલામી' અથવા 'જોખમકારક રીતે ગુલામીની નિકટની સ્થિતિ' ગણાવી છે.

મારા નમ્ર મત મુજબ હિંદી વસાહતીઓના સંરક્ષક વિ. રામસ્વામીના મુકદ્દમામાં વરિષ્ઠ અદાલતે આપેલા નિર્ણય, અને હાલનો કાયદો એ બેનો એકસાથે વિચાર કરતાં ખરેખર જે તે સાચી ફરિયાદો વિરુદ્ધ પણ રુકાવટનું કામ નહીં કરતો હોય છતાં તે માલિકોની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા માટે પૂરતો છે. જેઓ કામ કરવા નથી માગતા અને પ્રામાણિકપણે કામ કરવા કરતાં જેલમાં સડવાનું પસંદ કરે છે તેમને માટે તો કોઈ પણ કાયદો પૂરતો નહીં નીવડે. તેમ છતાં જે સરકારને માલિકોને મનાવી લેવાનું અને હાલના કાયદાને વધારે સ્પષ્ટ બનાવવાનું જરૂરી લાગતું હોય તો મને લાગે છે કે પહેલા બે ફેરફારને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી સૂચિત સુધારા સામે હિંદી દૃષ્ટિકોણથી કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. પરંતુ હું એટલું કહેવાનું સાહસ કરું છું કે છેલ્લો ફકરો એટલે કે ફરિયાદીને જ્યારે સાચી કે ખોટી રીતે એમ લાગતું હોય કે પોતે ફરિયાદ કરવાને માટે કોઈ પણ જાતના નુકસાન વગર પોતાનું કામ છોડી શકે છે ત્યારે તેને માથે ગેરકાયદેસર ગેરહાજરીનો આરોપ મૂકવાનો અધિકાર જરૂરી નથી. અને એ ૧૮૯૧ના કાયદા ૨૫ હેઠળ મળેલા ફરિયાદ કરવા માટે કામ છોડી જવાના હકની આડે આવે છે. કોઈ હિંદી એમ પણ ધારી શકે કે તેને તેલને બદલે ઘી નથી મળતું એ અન્યાય છે અને તે દૂર થવો જોઈએ. સંભવ છે કે એ ફરિયાદને મોનિસ્ટ્રેટ અથવા સંરક્ષક મામૂલી ગણી કાઢે. તે છતાં હું નથી માનતો કે એ મામૂલીપણું એટલું મોટું છે કે જેથી ફરિયાદી ફરિયાદી મટીને આરોપી બની જાય. હું નિવેદન કરું છું કે જે માણસ પ્રામાણિકપણે એમ માનતો હોય કે એને કોઈ ફરિયાદ કરવાની છે, તેને તે કરવાની દરેક સગવડ આપવી જોઈએ, અને સૂચિત સુધારો એ આપતો નથી; સિવાય કે સામાન્ય ગિરમીટિયા હિંદી પાસે કાયદાબાજ અને તર્કશક્તિવાળું મગજ છે એમ માની લેવાનું હોય.

વજૂદ વિનાની ફરિયાદો સામે જે રક્ષણની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તે શિક્ષાનો ફકરા ઉમેર્યા સિવાય પણ પૂરતી કડક છે એવું મારું કહેવું છે. એક ગિરમીટિયા હિંદી માટે પગારનો કાપ એ કદાચ જેલ જવા કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક છે.

બિલને હું બરાબર સમજ્યો હોઉં તો એ માત્ર અધિકાર આપતું બિલ છે એ હકીકત મારા નમ્ર મત પ્રમાણે ઉપરોક્ત દલીલને કોઈ રીતે નબળી પાડી શકે નહીં. ચાલુ કાયદાના અમલનો મને થોડો ઘણો અનુભવ છે. જે રીતે આ મુકદ્દમાઓ ચલાવવામાં આવે છે તે રીત હંમેશાં ફરિયાદીઓને લાભદાયક નથી હોતી. અને મોનિસ્ટ્રેટો અતિશયોક્તિઓની ભુલભુલામણી-ઓમાં થઈને રસ્તો ન કાઢી શકતા હોઈ, ઘણી વાર ફરિયાદો સંપૂર્ણપણે સાચી હોવા છતાં તેને "અકળાવનારી અને મામૂલી" ઠરાવવાની તેમને ફરજ પડે છે.

આનો ઉપાય જે હું સૂચવી શકું, અને જે તે ખરેખર જરૂરી હોય, તો તે એ છે કે આવી ફરિયાદોનો ઝડપથી નિકાલ આણવો જોઈએ. જે અનિષ્ટ આવા મોટા પ્રમાણમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હોય તો એક એવો કાયદો બનાવવાથી તેનું નિવારણ થઈ શકશે કે જેથી આ ફરિયાદો બીજી બધી ફરિયાદો કરતાં પહેલી સાંભળવામાં આવે અને પ્રોસિક્યુટરને આ મુકદ્દમા ટૂંકામાં ટૂંકી નોટિસથી રજૂ કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવે અને કદાચ આવા માણસો પોતાના બગીચાથી દૂર હોય ત્યારે, તેમના આગસને ઉત્તેજન ન મળે એટલા માટે, એમની પાસેથી કોઈ બીજું કામ લેવામાં આવે. આથી લાગતા વળગતા માણસોની સ્વતંત્રતા પર કાપ નહીં મુકાય અને તેમને માટે ફરિયાદ કરવાનું લગભગ અશક્ય નહીં બની જાય.

આ લાંબી દલીલ માટે હું માફી ચાહું છું. હું જાણું છું કે સરકાર માણસ માણસ વચ્ચે ઈન્સાફ કરવા અને મુકદ્દમાની બન્ને બાજુઓ સાંભળવા માટે આતુર છે, એટલે મને લાગ્યું કે જે હું સરકાર પાસે આ બાબતમાં હિંદીઓનો દૃષ્ટિકોણ રજૂ ન કરું તો મારી ફરજમાંથી ચૂક્યો ગણાઉં. મજૂરોના માલિકોની તો સ્થિતિ જ એવી છે કે તેઓ આ પ્રશ્નને માત્ર એક જ દૃષ્ટિકોણથી જોઈ શકે. સ્વતંત્ર હિંદીઓ ગિરમીટિયા હિંદીઓના ભાઈભાંડુઓ છે અને માલિકો નથી એટલે તેમને નિષ્પક્ષ અભિપ્રાય ધરાવવાની છૂટ આપવામાં આવે.

આ સંજોગો હેઠળ હું એવી આશા રાખવાનું સાહસ કરી શકું કે સરકાર, જે ફક્ત માટે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે, તેને કાઢી નાખવા અથવા તો એવી રીતે બદલવા કૃપાવંત થશે કે જેથી ગિરમીટિયા હિંદીનો ફરિયાદ કરવાનો અધિકાર લગભગ છિનવાઈ ન જાય.^૧

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

નાતાલ આર્કાઈવ્ઝ, પિટરમેરિસબર્ગ, સી. એસ. ઓ. ૧૯૧૪ ફાઈલ ૩૮૪૨.

૩૭. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

મકર્યુરી લેન,
ડરબન,
મે ૧૯, ૧૮૯૯

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ
સાહેબ,

આ સાથે હું હિંદીઓના પ્રતિનિધિના સંદેશાની એક નકલ મોકલું છું જેમાં તેમણે સમ્રાજીના ઓશીમા જન્મદિને પોતાનાં નમ્ર અને વફાદાર અભિનંદન પાઠવ્યાં છે. હિંદીઓના પ્રતિનિધિઓ તેને આ મહિનાની ચોવીસમી તારીખે સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને તારથી મોકલવા ઈચ્છે છે. તેમની ઈચ્છા મુજબ આ સંદેશો આગળ મોકલવા આપને વિનંતી કરું છું.

૧. સંસ્થાન મંત્રીએ મે ૨૯, ૧૮૯૯ને રાજ આનો ઉત્તર આપ્યો. તેમણે ગાંધીજીની સૂચના સ્વીકારી નહીં.

વિશેષ જણાવવાનું કે આપે ખરચેલા પૈસાનો આંકડો મળતાં આપને ચેક^૧ મોકલી આપવાનો અધિકાર મને આપવામાં આવ્યો છે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

સાથે બીડેલો પત્ર^૨

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિન્સબર્ગ, આર્કાઈવ્ઝ જી. એસ. એ. ૩૯૦૩/૯૯.

૩૮. સમ્રાજીને તેમના જન્મદિને તાર

૩૨બન,

મે ૧૯, ૧૮૯૯

નાતાલના હિંદીઓ સમ્રાજીને તેમના એંશીમા જન્મદિને નમ્રતા અને વફાદારીપૂર્વક અભિનંદન પાઠવે છે. પ્રભુ એમના પર સર્વશ્રેષ્ઠ આશિષો વરસાવે એવી હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ નક્લની છબી ઉપરથી: એસ. એન. ૩૧૯૫.

૩૯. ચેમ્બરલેનને અરજી

૩૨બન,

[૨૭મે પહેલાં] ૧૮૯૯

પરમ માનનીય જ્ઞેસેફ ચેમ્બરલેન
સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાન

દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકના પ્રિટોરિયા શહેરના નિવાસી નીચે સહી કરનાર
જહોન ફ્રેઈઝર પાર્કરની અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે:

હું, આપનો અરજદાર જન્મથી બ્રિટિશ પ્રજાજન છું અને દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાં પ્રિટોરિયા ખાતે રહું છું.

ટ્રાન્સવાલમાં હું સ્વતંત્ર માલિકીની તથા પટાની સારા પ્રમાણમાં મિલકત ધરાવું છું.

ટ્રાન્સવાલ સરકારે હિંદીઓ અને બીજા બિનગોરા લોકોને પહેલી જુલાઈ, ૧૮૯૯ને દિવસે કે તે પહેલાં વાડાઓમાં જતા રહેવાની ફરજ પાડતી જે છેલ્લી સૂચના બહાર પાડી છે

૧. જુઓ પા. ૯૧.

૨. આ પછીનો લેખ.

તે મેં કાળજીપૂર્વક વાંચી છે. જોકે એ સૂચનામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જેઓની પાસે લાંબી મુદતનો પટો હોય તેમના પ્રત્યે સરકાર ઉદારતા બતાવે એવો સંભવ છે.

પ્રિટોરિયા શહેરમાં મારી પોતાની સ્વતંત્ર માલિકીની જમીન ઉપર બાંધવામાં આવેલાં દસ મકાનો છે, જે મેં સામાન્ય રીતે “કેપના છોકરાઓ” તરીકે ઓળખાતા કેપના બિનગોરા (દસ) માણસોને ભાડે આપ્યાં છે, તેનું મને દર મહિને વીસ પાઉન્ડ (૨૦ પાઉન્ડ) ભાડું મળે છે.

પ્રિટોરિયામાં પ્રિન્સલૂ સ્ટ્રીટ નામના રસ્તા ઉપરની મિલકતનો મારી પાસે પટો છે જેની ૮૩ વરસની મુદત હજી બાકી છે. આ પટાની જમીન ઉપર મેં, ટ્રાન્સવાલમાં તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા ભાગોમાં સામાન્ય રીતે બાંધવામાં આવે છે તેવાં લાકડાંનાં તેમ જ પતરાંનાં મકાનો બાંધ્યાં છે તેની કિંમત ૪૫૦૦ પાઉન્ડ કરતાં વધારે થાય છે.

ઉપરોક્ત પટાવાળી મિલકતમાં બધા બ્રિટિશ હિંદી ભાડૂતો જ રહે છે. અને ચાલુ ભાડા પ્રમાણે, આ સ્વતંત્ર માલિકીની મિલકત ઉપરાંત, પટાની બાકી રહેલી મુદત દરમિયાન તેના ભાડાની રકમ ૧૯,૩૮૦ પાઉન્ડ નેટલી થશે.

મને યિંતા છે કે જે ટ્રાન્સવાલના હાલના હિંદી વેપારીઓ કે તેમના ધંધાદારી અનુગામીઓ પર આ સૂચનાની અસર થવા દેવામાં આવશે તો મને મોટું નુકસાન થશે અને મારી આવકનું મુખ્ય સાધન છિનવાઈ જાય એવો સંભવ છે.

લંડન સુલેહનામાના ચૌદમા ફકરા પર પૂર્ણ આધાર રાખીને મેં હંમેશાં એમ માન્યું હતું કે આ બ્રિટિશ પ્રજાજનોની સ્થિતિ તદ્દન સુરક્ષિત છે. હિંદીઓ પણ બીજા લોકો નેટલા જ બ્રિટિશ પ્રજાજન છે તે જોતાં મારી ન્યાયબુદ્ધિ મને માનવા દેતી નહોતી કે, લવાદી^૧ તેમ જ તાજેતરના ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓના દરજ્જા અંગેના પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમા^૨ છતાં, અહીં સ્થાયી થયેલા હિંદીઓની સ્થિતિને ધક્કો પહોંચશે અથવા પહોંચાડી શકાશે.

ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓનો મારો પોતાનો અનુભવ ઘણો સુખદ છે. હું માનું છું કે તેઓ મારા શ્રેષ્ઠ ભાડૂતો છે. તેઓએ હંમેશાં ભાડું વખતસર અને કોઈ પણ જાતની આનાકાની વગર આપ્યા કર્યું છે. મારા મત પ્રમાણે તેઓ નિરુપદ્રવી, નમ્ર અને અત્યંત સારી રીતભાતવાળા છે. તેઓ કાયદાનું પાલન કરનારા છે અને જે દેશમાં જાય ત્યાંના કાયદા પાળવા માટે તેઓ હંમેશાં રાજી અને તત્પર હોય છે. તેમની આદતો સ્વચ્છ હોય છે અને તેઓ પોતાની દુકાનો અને રહેઠાણની જગ્યાઓ સ્વચ્છ અને સુઘડ રાખે છે. તેમના ચોક ઘણા યુરોપિયનોના ચોક કરતાં વધારે સારા હોય છે. તેમનું એટલે કે વેપારી વર્ગનું ઠરેલપણું જગપ્રસિદ્ધ છે. મારા મત પ્રમાણે તેમના પર અજ્ઞાન અને મોટે ભાગે નનામા લેખકો તરફથી વર્તમાનપત્રોમાં જે અનીતિના અને અસ્વચ્છતાના આક્ષેપો થતા જોવામાં આવે છે, તે તેમને અત્યંત અન્યાય કરનારા છે. છેલ્લાં દસ વર્ષથી તેમના પ્રત્યે જે એકસરખી ‘પજવાણી’નો મારો ચાલુ રાખવામાં આવ્યો છે તેને જે ધૈર્ય સાથે એમણે સહી લીધો છે તે તો એક બ્રિટિશરને ભારે આશ્ચર્ય પમાડનારો છે, અથવા તેને એવો લાગશે.

કેપના બિનગોરા માણસો કે જેઓ આ સૂચના હેઠળ આવી જાય છે તેઓ પણ મારા એટલા જ કીમતી ભાડૂતો છે. તેઓ ઘોડાગાડી ફેરવવાનું, સિગાર બનાવવાનું વગેરે વગેરે કામ કરે છે અને તેમણે યુરોપિયન ટેવો અને રિવાજો અપનાવ્યાં છે.

૧. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૧૩૨-૩૩ અને ૧૪૨-૬૨.

૨. જુઓ પા. ૧.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે એક માણસ જાતે બ્રિટિશ પ્રજાજન છે એ હકીકત જ તેને ટ્રાન્સ-વાલમાં એવી મુસીબતોને પાત્ર બનાવે છે કે, જે બીજી કોઈ રીતે એને વેઠવી પડત નહીં. પોર્ટુગલના રાજાના હિંદી પ્રજાજનો પરવાનો ધરાવવાને અને ટ્રાન્સવાલના બીજા રહેવાસીઓ જે અધિકારો ભોગવે છે એ ભોગવવાને સ્વતંત્ર છે.

હું નમ્રપણે જણાવું છું કે જ્યાં લગી પ્રિટોરિયાને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી મોટા ભાગના હિંદીઓને તો યુરોપિયનોથી જુદા પાડવામાં આવ્યા જ છે. માત્ર તેમના વેપારની પાયમાલી નથી થઈ અને તેમની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ નથી પહોંચી. જે તેમને વાડામાં ખસેડવામાં આવશે તો એવું જરૂર થવાનું. પ્રિટોરિયાના મુખ્ય રસ્તા, ચર્ચ સ્ટ્રીટની વચ્ચે થઈને પસાર થતી પ્રિન્સલુ સ્ટ્રીટના વેપારી વિભાગમાં લગભગ સંપૂર્ણપણે હિંદી વેપારીઓ જ વસે છે. જે પ્રશ્ન કેવળ વધુ દેખરેખ રાખવા માટે હિંદીઓને યુરોપિયનોથી જુદા પાડીને એક સ્થળે રાખવાનો હોય તો, સ્વચ્છતા જાળવવાના હેતુથી સરકાર આ જ જગ્યાએ ચાહે તેટલો અંકુશ રાખી શકે છે. ચર્ચ સ્ટ્રીટમાં જે થોડા હિંદી વેપારી દેખાય છે તેમનો ધંધો એટલો મોટો છે અને તેઓ પોતાની દુકાનો અને ચોક એટલી સારી સ્થિતિમાં રાખે છે કે મારા નમ્ર મત પ્રમાણે તેમને ખલેલ પહોંચાડવી તે મનસ્વી અન્યાય જ કહેવાય. બેશક બીજા બધા દાખલાઓમાં પણ એવો અન્યાય તો થશે જ, પરંતુ તેની અસર ચર્ચ સ્ટ્રીટના વેપારીઓની બાબતમાં થશે તેવી ખતરનાક નહીં થાય; કારણ કે ચર્ચ સ્ટ્રીટવાળા વેપારીઓના લાંબા વખતથી ચાલતા ધંધાએ તેમને વેપારી જગતમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન અપાવ્યું છે.

હિંદીઓના વપરાશ માટે જે વાડો મુકરર કરવામાં આવ્યો છે તે મેં જોયો છે. ત્યાં તેમને જેમનાથી તેઓ નિઃશંક અનેકગણા ચડિયાતા છે તે કાફિરોની એકદમ પાસે રહેવાનું થશે. ઉપરના ભાગમાં થોડેક છેટે એક ખાઈ આવેલી છે, જેમાં લશ્કરી વિભાગ (કેન્ટોનમેન્ટ)ની ગંદકી અને કચરો એકઠો થાય છે. એ ખાઈ વાડને શહેરથી અલગ પાડે છે. વાડો શહેરના એક વસ્તીથી દૂરના ખૂણામાં આવેલો છે અને ત્યાં નજીકમાં નાંખેલા શહેરના કચરા સિવાય રાહતરૂપ થાય એવું બીજું કંઈ જણાવું નથી. વળી અહીં વારંવાર થતાં તોફાનોની સામે આ કચરાના રક્ષણની કંઈ વ્યવસ્થા નથી. એક ધંધાદારી માણસ તરીકે હું કહી શકું કે તે જગ્યા વેપાર માટે તદ્દન નકામી છે કારણ કે ત્યાં યુરોપિયનો જતા નથી તેમ જ પ્રિટોરિયામાંથી હંમેશાં પસાર થતો કાફિરોનો મોટો પ્રવાહ પણ ત્યાં જતો નથી અને આ જ લોકો આ કમનસીબ માણસોના મુખ્ય ગ્રાહકો છે. એ કહેવું બિનજરૂરી છે કે અહીં મળના નિકાલ માટે કોઈ અસરકારક વ્યવસ્થા નથી અને ખાઈના ગંદા પાણી સિવાય બીજું પાણી પણ નથી.

મેં આ બાબતોનો ઉલ્લેખ એ બતાવવા માટે કર્યો છે કે સમ્રાજીની સરકારને મારા હિતની રક્ષા કરવાનું કહેવામાં હું એવું કંઈ માગતો નથી કે જે પ્રિટોરિયાની સામાન્ય પ્રજાનાં હિતોથી વિરુદ્ધ હોય; કારણ કે હું એ કબૂલ કરવાને સ્વતંત્ર છું કે આ કમભાગી હિંદીઓની સામે મૂકવામાં આવતા આક્ષેપોનો ચોથો ભાગ પણ જે સાચો હોત તો સામાન્ય જનતાના હિત સામે મારાં હિતોને નમતું આપવું પડત. સાથે સાથે હું એ વાતનો પણ ઉલ્લેખ કરી લઉં કે બીજા પણ જન્મથી બ્રિટિશ પ્રજાજનો હોય એવા લોકો અહીં છે, જેઓ થોડે ઘણે અંશે મારા જેવી જ સ્થિતિમાં મુકાયા છે.

લાંબો પટ્ટો ધરાવતા હિંદીઓનો પ્રશ્ન ઉદારતાથી વિચારવાની ઈચ્છા સરકારે દર્શાવી છે તે હકીકતથી મેં અહીં રજૂ કરેલી સ્થિતિમાં કંઈ ફરક પડતો નથી, કારણ કે આ વેપારીઓને

ઘણા લાંબા પટ્ટા આપવાનું, મને પોસાતું નથી. એનું સાદું કારણ એ છે કે એમ કરવાથી મને ટૂંકી મુદતો માટે મળે છે તેનાથી ઘણું ઓછું ભાડું મળે.

મેં અનેક વાર માનનીય બ્રિટિશ એજન્ટની મુલાકાત લીધી છે. તેમણે પોતે આપી શકે તેટલી માહિતી અને સલાહ મને આપવાની મહેરબાની કરી છે. પરંતુ હું નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે હવે વધારે સંપૂર્ણ અને વિધિસર અરજ કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે, એટલે હું આ બાબત યોગ્ય વિચાર કરવા આદરપૂર્વક વિનંતી કરું છું. અને ઈન્સાફ અને દયાના આ કાર્ય માટે હું કર્તવ્ય સમજીને હમેશાં પ્રાર્થના કરીશ વગેરે વગેરે.

જે. એફ. પાર્કર

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ. સી. ઓ. ૪૧૭-૧૮૯૯, ગ્રંથ ૨૦, પાર્લમેન્ટ.

૪૦. વિલિયમ વેડરબર્નને પત્ર^૧

ડરબન,

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

મે ૨૭, ૧૮૯૯

સાહેબ,

આની સાથે હું ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓના વિનંતીપત્રની નકલ બીડું છું. વિનંતી-પત્ર ટ્રાન્સવાલની સરકારે કાઢેલી છેલ્લી નોટિસથી એ દેશમાંના હિંદીઓની જે સ્થિતિ થશે તે બાબતમાં છે. આ નોટિસથી હિંદીઓને આ વરસની પહેલી જુલાઈએ કે તે પહેલાં વાડાઓમાં ખસવાની ફરજ પાડવામાં આવી છે.

આ નોટિસ પરથી જણાશે કે સરકાર હિંદીઓને સ્વચ્છતાના હેતુઓ માટે વાડામાં ખસેડવા માગે છે. તો પછી શું હિંદીઓને વાડામાં ખસેડવામાં આવે તે પહેલાં સ્વચ્છતા અંગેનાં કારણો અસ્તિત્વમાં છે કે કેમ, તે જાણવાનું સંસ્થાન મંત્રીને કહેવું એ શું ગેરવાજબી છે? મારા નમ્ર મત પ્રમાણે સરકાર જે પગલાં લેવા માગે છે તે માટે સ્વચ્છતા અંગેનાં કોઈ કારણો હોઈ નહીં શકે એવું દર્શાવતા પુષ્કળ પુરાવા આ વિનંતીપત્રમાં છે.

૩૫ સિવાયની યુરોપિયન જાતિઓની જે તકલીફોએ આખી દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને આગળ પડતાં વર્તમાનપત્રોમાં આજકાલ જે બાબતની કટારો ભરવામાં આવે છે તે ટ્રાન્સવાલના તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની તકલીફના પ્રમાણમાં નજીવી છે. તો પછી હિંદની જનતાને તેમ જ હિંદીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવનારા ઈંગ્લંડના લોકોને આ અતિ અગત્યની (અગત્યની એટલા માટે કે હિંદુસ્તાન બહારની વસાહતને સંબંધ છે ત્યાં સુધી તે આખાં હિંદના ભાવિને અસર કરે છે.) બાબત તરફ વધારેમાં વધારે ધ્યાન આપવા વિનંતી કરવી એ શું વધારે પડતું ગણાશે?

૧. આ પત્ર છાપેલો હતો અને દેખીતી રીતે ઇંગ્લંડના અને હિંદના મુખ્ય જાહેર કાર્યકર્તાઓને મોકલવામાં આવ્યો હતો.

આ પત્રમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે અરજી હાલ પ્રિટોરિયા ખાતેના બ્રિટિશ એજન્ટના હાથમાં છે. પરંતુ હાઈકમિશનર અને પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખ વચ્ચેની મંત્રણા જેમાં હિંદીઓનો પ્રશ્ન પણ ચર્ચાવાનો છે તેનું પરિણામ ન આવી જાય ત્યાં સુધી મિ. ચેમ્બરલેનને અરજી મોકલવાનું મુલતવી રાખવામાં આવ્યું છે. કદાચ તેઓને એ ન પણ મોકલવામાં આવે. પરંતુ આ બાબતમાં સમયની વાત સૌથી વધારે અગત્યની હોઈને અરજી મોકલી આપવાનું ડહાપણભર્યું ગણવામાં આવ્યું છે કેમ કે ઉપરોક્ત મંત્રણાઓ નિષ્ફળ પણ નીવડે.

પ્રિટોરિયાના મિ. પાર્કર જે જન્મથી બ્રિટિશ પ્રજાજન છે તેમણે આ જ બાબત અંગે મોકલેલી અરજીની નકલ પણ આ સાથે મોકલવામાં આવે છે. આ પ્રશ્ન ઉપર એ ઘણો પ્રકાશ પાડી શકે તેમ છે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી].

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: સી. ઓ. ૪૧૭-૧૮૯૯: ગ્રંથ ૨૦, પાર્લામેન્ટ.

૪૧. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
મે ૨૯, ૧૮૯૯

પ્રતિ,
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ,
સાહેબ,

નાતાલના હિંદીઓ તરફથી સમ્રાજીને મોકલવામાં આવેલા અભિનંદનના તાર બાબતના આપના આ મહિનાની ૨૭મી તારીખના પત્રની પહોંચ સ્વીકારવાનું માન મને પ્રાપ્ત થયું છે અને સૂચના અનુસાર આ સાથે હું પા. ૪-૧૫-૦નો ચેક મોકલું છું.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: જી. એસ. ઓ. ૩૯૦૩/૯૯.

૪૨. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

[૩૨બન,]

જૂન ૩૦, ૧૮૯૯

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિત્સબર્ગ

ગેરહાજર જમીનમાલિક ધારામાંથી આડકતરી રીતે હિંદીઓને લાગુ પડતો ફકરો કાઢી નાખવાનો ઈરાદો સરકાર રાખે છે કે કેમ તેની જો આપ માહિતી આપશો તો મહેરબાની થશે. કારણ કે નહીંતર હિંદીઓ અરજી મોકલવાનો ઈરાદો રાખે છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ નકલની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૨૧૪.

૪૩. નિવૃત્ત થતા મેજિસ્ટ્રેટને અભિનંદનપત્ર

[લેડીસ્મિથના નિવૃત્ત થતા મેજિસ્ટ્રેટ મિસ્ટર જી. એમ. રુડોલ્ફને શહેરના હિંદીઓ તરફથી સ્મૃતિચિહ્ન ભેટ આપવાના પ્રસંગે ગાંધીજીએ કરેલા ભાષણનો તથા તેમણે વાંચેલા અભિનંદનપત્રનો અખબારી અહેવાલ નીચે આપ્યો છે.]

[જુલાઈ ૫, ૧૮૯૯]

શ્રી મો. ક. ગાંધીએ કહ્યું : લેડીસ્મિથના મારા દેશબંધુઓ મને આ પ્રસંગમાં ભાગ લેવાનું આમંત્રણ આપ્યું તેથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. આ એક ખાસ અધિકારની અને ગૌરવની વાત છે. અદાલતના અફસરોએ માન આપ્યું ત્યારથી લેડીસ્મિથના હિંદીઓમાં પણ એક નીરોગી હરીફાઈ જાગી. અને તેઓએ મિસ્ટર વિન્ડન મારફતે મને કહેવડાવ્યું કે આ અભિનંદનપત્ર તેમ જ સ્મૃતિચિહ્ન પહેલાં આપવામાં આવેલા અભિનંદનપત્રો અને સ્મૃતિચિહ્નો કરતાં કોઈ રીતે ઊતરતાં ન હોય. અભિનંદનપત્ર તૈયાર કરવાનું કામ મિસ્ટર સિંગલ્ટનને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ સંસ્થાનમાં દર બાર અભિનંદનપત્રમાંનાં આઠ તેઓ જ તૈયાર કરે છે. અને સ્મૃતિચિહ્નની પસંદગી મિસ્ટર ફર્ગ્યુસનને સોંપવામાં આવી હતી. તેમણે મને ખાતરી આપી છે કે મેજની વચ્ચેનો આ ભાગ સારી કારીગરીનો એક અજોડ નમૂનો છે. આ બાબતનો ઉલ્લેખ હું લેડીસ્મિથના હિંદીઓની ન્યાયમૂર્તિ પ્રત્યેની સ્નેહ અને કૃતજ્ઞતાની લાગણી દર્શાવવા માટે કરું છું. જ્યારે હું છેલ્લો અહીં આવ્યો ત્યારે ન્યાયમૂર્તિની કડક તટસ્થતા, પ્રેમભર્યો દયાભાવ અને સૌમ્ય સ્વભાવની વાત કરતાં મારા દેશબંધુઓ એકબીજા સાથે હરીફાઈમાં ઊતરતા હતા અને હવે ન્યાયમૂર્તિની નિવૃત્તિ વેળાએ તેમને પોતાની લાગણીઓ દર્શાવવાની આ એક તક મળી છે. હિંદીઓના હૃદયમાંનો કૃતજ્ઞતા અને સ્નેહનો દીપક સહાનુભૂતિની ચિનગારીથી પ્રજ્વલિત થઈ

ઊઠવા હંમેશાં તૈયાર જ હોય છે. અને સહાનુભૂતિ તો તેઓને ન્યાયમૂર્તિ તરફથી વિપુલ પ્રમાણમાં મળી છે. આ સુખદ પ્રસંગમાં હું જોડાયો છું તે મારે માટે ગૌરવની વાત છે. પછી તેમણે નીચેનું અભિનંદનપત્ર વાંચ્યું :

સાહેબ,

અમે, નીચે સહી કરનાર લેડીસ્મિથવાસી બ્રિટિશ હિંદીઓના પ્રતિનિધિઓ સંસ્થાનની સક્રિય સેવામાંથી આપ નિવૃત્ત થાઓ છો તે પ્રસંગે, આપે લેડીસ્મિથ ખાતેના આપના હોદ્દા દરમિયાન જે નિષ્પક્ષ ન્યાય આપ્યો છે તે માટે અમારી કૃતજ્ઞતાની ઊંડી લાગણી રજૂ કરીએ છીએ. અમને એ જાણીને આનંદ થયો છે કે સંસ્થાનના લોકોએ સ્થાનિક લોકસભા મારફત આપની લાંબા વખતની અને અસાધારણ રીતે ઉપયોગી સેવાઓની કદર કરતાં આપને પૂરું નિવૃત્તિવેતન આપવાનું નક્કી કર્યું છે. આપ સુઅર્જિત આરામ ભોગવવાની તૈયારીમાં છો એથી અમને હર્ષ થાય છે, પરંતુ સ્વર્ણની દૃષ્ટિથી જોતાં અમે એ ભવિષ્યનો વિચાર દિલગીરી વગર કરી શકતા નથી. મુકદ્દમાવાળાઓ પ્રત્યે આપ જે માયા રાખતા, આપની સમક્ષ આવતા દાવાઓનું તત્ત્વ પકડી લેવા આપ જે ધૈર્યથી પ્રયત્ન કરતા, અને જે તટસ્થ ઈન્સાફ ભય, પક્ષપાત કે પૂર્વગ્રહ વિના સર્વને આપતા એ બધાથી આપ હિંદી કોમને પ્રિય બની ગયા છો અને આટલા લાંબા ગાળા સુધી લેડીસ્મિથમાં આપે જેનું યોગ્ય રીતે પ્રતિનિધિત્વ કર્યું છે તે બ્રિટિશ બંધારણની કીર્તિને આપે દીપાવી છે. આ સાથેનું સ્મૃતિચિહ્ન આ શહેરની હિંદી કોમના આપના પ્રત્યેના માનના પ્રતીક તરીકે સ્વીકારવા કૃપા કરશો. આપને માટે દીર્ઘ, સુખી અને શાંત જીવન ઈચ્છતા તથા અમારી આ ઈચ્છા પ્રભુ પૂરી કરે એવું પ્રાર્થતા,

આપના વગેરે,

આમદ મૂસાજી ઉમર
અને બીજાઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

નાતાલ મર્ક્યુરી, ૭-૭-૧૮૯૯

૪૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
જુલાઈ ૬, ૧૮૯૯

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિલ્સબર્ગ

સાહેબ,

આપના ગયા મહિનાની તેરમી તારીખના પત્ર બાબતમાં વિશેષ નિવેદન કરવાનું કે શાહી સરકાર તથા સ્થાનિક સરકાર વચ્ચે જે પત્રવ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે એ જોતાં “વિકેતા પરવાના સંબંધી વિનંતીપત્ર”^૧માં જે ભય દર્શાવવામાં આવ્યો હતો તે કેટલો સાચો પડ્યો છે તે અહીં

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૫૫ અને પછીનાં.

જણાવવાનું અયોગ્ય નહીં લેખાશે. બધી જગ્યાએથી હું સાચી બાતમી મેળવી શક્યો નથી, પરંતુ જે કંઈ માહિતી મને મળી છે તે ઘણી જ નિરાશાજનક છે.

ડંડીમાં પહેલાં તો પરવાના આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો; પછી અપીલ કરવાથી પરવાના પાછળ અમુક શરત લખીને તે આપ્યા. શરત આ છે: “આ પરવાનો એવી સ્પષ્ટ શરતે આપવામાં આવે છે કે આ મકાનમાં તે ફરી તાજે કરી આપવામાં નહીં આવે. બોર્ડની આજ્ઞાથી (સહી) ફ્રાસ. જે. બર્કેટ, પરવાના અધિકારી અને ટાઉન ક્લાર્ક”. કેટલાયે પરવાનાવાળાઓને પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે અમને એવો ખ્યાલ હતો કે પરવાના આવી રીતે એટલા માટે આપવામાં આવ્યા છે કે અમારી દુકાનો લાકડાનાં અને લોખંડનાં મકાનોમાં આવેલી છે. એમ લાગે છે કે ડંડીના મેસર્સ હેન્ડલે ઍન્ડ સન્સ અને હાર્વે ગ્રીનએકર ઍન્ડ કંપનીના મકાનમાં આગળનો ભાગ ઈંટેરી છે પણ બાકીનો ભાગ તો લાકડા અને લોખંડનો જ બનેલો છે. ત્યાંના વેપારી ટેલર ઍન્ડ ફાઉલરની દુકાન આખી લાકડા અને લોખંડની છે. ન્યૂકેસલમાં ગયે વરસે જે પરવાના અપાયા નહોતા તે આ વરસે પણ અપાયા નથી. નગર પરિષદે બે અરજદારોને પોતાનો બંધો માલ વેચી નાખવા માટે થોડોક સમય આપવાની મહેરબાની કરી હતી, પરંતુ તેમને થયેલા નુકસાન આગળ આને ભાગ્યે જ પૂરતો ઉપાય ગણી શકાય. તેમાંના એક, અબદુલ રસૂલનો વેપાર ઘણો મોટો છે અને તે એક લાકડા અને લોખંડની દુકાનની માલિકી ધરાવે છે. પરિષદને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે જે મકાન આ માણસ માટે ૧૫૦ પાઉન્ડ કિંમતનું છે તેને જ વેચી નાખવું પડે તો તેનું લગભગ કંઈ જ નહીં ઊપજે.

મને જાણવા મળ્યું છે કે વેરૂલમમાં ગયે વર્ષે પરવાનો ધરાવતા બે અરજદારોને આ વર્ષે પરવાના આપવાની ના પાડવામાં આવી છે. પરિણામે એ બંને તેમ જ એમના નોકરો પ્રમાણમાં ગરીબ થઈ ગયા છે.

લેડીસ્મિથમાં એમ. સી. આમલા કેટલાંય વર્ષેથી વેપાર કરતા હતા. તેમનો પરવાનો એવી દલીલ કરીને લઈ લેવામાં આવ્યો કે જે જગ્યાએ તેઓ વેપાર કરતા હતા તે શહેરના મુખ્ય રસ્તા પર આવેલી છે અને એ માત્ર યુરોપિયન વેપારી માટે જ યોગ્ય છે. માલિકે બીજા એક હિંદીની દુકાનની બાજુમાં આવેલા અને એ દુકાનના માલિકની જ માલિકીના બીજા મકાન માટે પરવાનાની અરજી કરી. એ અરજી પણ એ જ કારણસર નામંજૂર કરવામાં આવી. મને એટલું કહેવા દો કે એ જ રસ્તા પર બીજી હિંદી દુકાનો છે.

શેપ્ટોન બંદર પર બે મોટા હિંદી વેપારીઓએ તાજેતરમાં પોતાનો બંધો બે બીજા હિંદીઓને વેચ્યો છે. આ લોકોએ પરવાના માટે અરજી કરી અને પરવાના અધિકારીએ તે આપવાની ના પાડી. પરવાના સમિતિને અપીલ કરી, તેનું પણ કંઈ સારું પરિણામ ન આવ્યું. અને હવે એ લોકો શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા છે.

નમ્રતાપૂર્વક જણાવવાનું કે જ્યારે એક માણસ માત્ર હિંદી હોવાને કારણે પોતાનો બંધો બીજાને વેચી ન શકે અને તે પણ એટલાં માટે કે એ બીજા માણસ પણ હિંદી જ હોય, ત્યારે એ એક ગંભીર બાબત કહેવાય. કેમ કે આવા બનાવોમાં પરવાનો આપવાની ના પાડવી તે વેચાણ અને ખરીદી બંધ કરવા બરોબર જ છે. સિવાય કે તે છૂપી રીતે કરવામાં આવે.

એક હિંદી જેણે પોતાની દુકાન ડંડી કોલ કંપનીને વેચી નાખી હતી અને એ રીતે પોતાનો બંધો સંપૂર્ણપણે સમેટી લીધો હતો તેણે ડરબન આવીને ઉમગેની રોડ પરની પહેલાંના પરવાનાવાળી એક દુકાન ખરીદી અને પોતાને માટે પરવાનાની અરજી કરી. આ માણસે

કેટલીયે અરજીઓ કરી અને ભારે ફી આપીને ડરબનના એક પ્રખ્યાત ધારાશાસ્ત્રીને રોકથો ત્યારે પરવાના અધિકારીઓ તેને પરવાનો આપ્યો, અને તે પણ માત્ર મર્યાદિત સમય માટે જ, જેથી પરવાનો મળશે એવી આશાથી જે માલ એણે ખરીદ્યો હતો તે પાછો વેચી નાખી શકે.

જામેલા વેપારીઓને નુકસાન થયાના આ કેટલાક દાખલા છે. પરંતુ જ્યાં બંધી રીતે સારા અને મૂડી ધરાવતા હિંદીઓને, તેઓ આગલે વર્ષે વેપાર કરવાનો પરવાનો ધરાવતા નહોતા તે કારણે, પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી હોય એવા દાખલા તો સંખ્યાબંધ છે.

હિંદીઓ એ હકીકત જાણીને સંતોષ અને કૃતજ્ઞતા અનુભવે છે કે સરકાર પોતે ઈચ્છે છે કે જે હિંદીઓનો ધંધો જમ્યો હોય તેને નુકસાન ન પહોંચે. કારણ કે તેણે કેટલીયે નગર પરિષદો અને નગર સમિતિઓને એવી મતલબના કાગળ લખ્યા છે કે જે તેઓ જામેલા વેપારને હાનિ ન પહોંચે એવી કાળજી નહીં રાખે તો હિંદીઓને વરિષ્ઠ અદાલતમાં અપીલ કરવાનો અધિકાર આપતો કાયદો કરવાનું કદાચ જરૂરી થઈ પડશે. પરંતુ હું કહેવા માગું છું કે સમિતિઓને આવી વિનંતીની કાં તો અસર જ નહીં થાય અને થશે તોપણ તે કાયમની નહીં થાય અને હિંદી વેપારીઓ ભયંકર અનિશ્ચિત દશામાં જ રહેશે. ઉપરોક્ત પત્રમાં જે સુધારો સૂચવાયો છે તે મારા નમ્ર મત પ્રમાણે ખરેખર ન્યાયનું માત્ર એક નાનકડું પગલું જ છે, પરંતુ સંસ્થાનમાં સ્થિર થયેલા હિંદી પ્રજાજનોના હિતમાં તો તે અત્યંત ઈચ્છનીય છે.

આ પત્રની બાબતો પરમ માનનીય મુખ્ય સંસ્થાન મંત્રીને પહોંચાડવા વિનંતી કરું છું.

આપનો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન મંત્રી, લંડન, ઉપરના નાતાલના ગવર્નરના ૧૪મી જુલાઈ, ૧૮૯૯ના ખરીતા નં. ૯૬ સાથે બીડેલો પત્ર.

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: મેમોરિયલ્સ ઓન્ડ પિટિશન્સ, ૧૮૯૯.

૪૫. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓનો પ્રશ્ન^૧

ડરબન,

જુલાઈ ૧૨, [૧૮૯૯]

આખી દુનિયાના આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની ગયેલા અને અત્યારે અત્યંત ખળભળી ઊઠેલા દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાકમાં હિંદીઓનો પ્રશ્ન આજે જે હાલતમાં છે તેનું મેં મારા ગયા પત્રમાં^૨ નિરૂપણ કર્યું હતું. મારા પહેલા પત્રમાં^૩ મેં દક્ષિણ આફ્રિકાના મરકીના ભયની ચર્ચા કરી હતી. હવે હું નાતાલના હિંદીઓના પ્રશ્નોની એક એવી બાજુ ચર્ચવા માગું છું કે જે હિંદી બાળકોના શિક્ષણ ઉપર અસર કરે છે. એનાથી એ જણાઈ આવશે કે પૂર્વગ્રહને કેટલો વધવા દેવામાં આવ્યો છે.

૧. જુઓ પાદટીપ પા. ૬૯.

૨. જુઓ “ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ,” મે ૧૭, ૧૮૯૯.

૩. જુઓ “દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્લેગનો ભય”, માર્ચ ૨૦, ૧૮૯૯.

અત્યારે અહીં ખાસ કરીને ગિરમીટિયા હિંદીઓનાં બાળકોના શિક્ષણ માટે લગભગ પચીસ શાળાઓ છે. તેમાં લગભગ બે હજાર વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. આમાંની મોટા ભાગની શાળાઓનો વહીવટ મિશનરીઓ કરે છે. તેઓ મુખ્યત્વે 'યર્થ ઓફ ઈંગ્લંડ મિશન'નું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે. હિંદી વિભાગની દેખરેખ રેવરન્ડ ડૉ. બૂથ રાખે છે. તેઓ એક પૂજનીય સદ્ગુણસ્થ છે અને હિંદી કોમનો ખ્રિસ્તી વિભાગ તેમને ખૂબ ચાહે છે. આ શાળાઓને સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટ મળે છે; પણ તે તેમના નિભાવ માટે પૂરતી નથી. સામાન્ય રીતે મકાનો ખૂબ જ જૂની ઢબનાં છે—થોડાં પતરાં અને થોડાં લાકડાનાં પાટિયાંની સામગ્રીથી ઊભાં કરેલાં છે. એ મકાનો બહુ ખરાબ રીતે બાંધવામાં આવ્યાં છે અને ગામડાંઓમાં તો તેમાં ભોંય પર લાદી પણ જડવામાં આવી નથી, ધરતીમાતાથી એ કામ ચાલી જાય છે. એક જગ્યાએ તો એક તબેલાને જ શાળામાં ફેરવી નાખવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ ગરીબમાં ગરીબ હિંદીઓના થરમાંથી આવતા હોઈને સ્વાભાવિક રીતે જ સારાં કપડાં પહેરીને આવતા નથી. તેમને આપવામાં આવતું શિક્ષણ પણ આજુબાજુના સંજોગો સાથે બંધબેસતું છે. શિક્ષકને દર મહિને બેથી ચાર પાઉન્ડ નેટલો પગાર મળે છે, કેટલાકને વધારે પણ મળે. જીવનનિર્વાહનો ખર્ચ—એટલે કે સભ્ય રીતે જીવવાનો ખર્ચ—આવી સ્થિતિના એક માણસને માટે, તે જો કરકસરથી રહે અને અવિવાહિત હોય તો, આઠ પાઉન્ડથી ઓછો ન આવે. હિંદીને માટે શિક્ષકના ધંધા કરતાં તો મજૂરીમાં વધારે કમાણી થાય તેમ છે. એટલે કુદરતી રીતે જ શિક્ષકો બહુ ઊતરતી કોટિના હોય છે. જોકે આ સંજોગોમાં તેઓ પોતાનાથી બનતું બધું કર્યા કરે છે. હિંદી કોમના પ્રતિષ્ઠિત લોકો, જેવા કે કારકુનો, દુભાષિયાઓ, દુકાનદારો અને બીજાઓ પોતાનાં બાળકોને આવી શાળાઓમાં મોકલવા માગતા નથી. આજ લગી તો અહીં લેવાતી ભારે ફી આપી શકે તેવાં બાળકો સાર્વજનિક પ્રાથમિક શાળાઓમાં દાખલ થઈ શકતાં હતાં; જોકે તેમાંયે બહુ મુશ્કેલીઓ પડતી હતી. થોડાંક વર્ષો પહેલાં હિંદી બાળકોને, તેઓ પોતાની શાળાઓમાં દાખલ થવાનો પૂરતો પ્રયત્ન ન કરી જુઓ ત્યાં સુધી જાહેર શાળામાં દાખલ થતાં અટકાવવાની ચળવળ શરૂ કરવામાં આવી હતી. અને આવી રીતે ઉપર જણાવેલી ગરીબમાં ગરીબ બાળકો માટેની હિંદી શાળાઓને સંભાવિત હિંદીઓને માથે ઠોકી બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર પછીથી પોતાનાં બાળકોને સરકારી શાળાઓમાં દાખલ કરાવવાની બાબતમાં પ્રતિષ્ઠિત હિંદી માબાપોની મુશ્કેલીઓમાં વધારો જ થયા કર્યો છે. કોઈક વખત વડા શિક્ષક તેમના માર્ગમાં મુશ્કેલીઓ ઊભી કરે છે તો કોઈક વખત સરકાર. છેલ્લે છેલ્લે તો બહુ જ થોડાં એટલે છએક નેટલાં હિંદી બાળકો જાહેર પ્રાથમિક શાળાઓમાં દાખલ થઈ શક્યાં છે અને તે પણ પુષ્કળ મુશ્કેલી વેઠ્યા પછી જ.

પરંતું હાલની સરકારે તો લોકપ્રિયતા મેળવવા એક મોટું પગલું ભર્યું છે અને તેણે આ શાળાઓ હિંદી બાળકો માટે સદંતર બંધ કરવાનો ઈરાદો જાહેર કર્યો છે. કોમી લાગણીના આ ઉછળાણની એક એવી બાજુ પણ છે કે જો તે દુઃખદ ન હોત તો હાસ્યાસ્પદ લાગે એવી છે. જો કોઈ હિંદી પિતાને છ બાળક હોય, જેમાંનાં પાંચ બાળકોએ આ પ્રાથમિક શાળાઓમાં શિક્ષણ લીધું હોય તો હવે તે પોતાના છેલ્લા બાળકને એ જ શિક્ષણ આપી શકે નહીં. જો કોઈ પિતા પોતાનું હિંદી નાગરિકપાણું ત્યજી દેવા તૈયાર હોય તો તે પોતાનાં બાળકોને જાહેર શાળાઓમાં મોકલી શકે. આમ, સરકારને કમનસીબે, એ પિતા બિનગોરાં બાળકોના પ્રવેશથી કચવાટની લાગણી અને ઊહા-પોહ જાગે છે એવી સરકારી દલીલને કચરી નાખી શકે. આ શાળાઓમાં જેનાં માતાપિતા-માંથી એક યુરોપિયન હોય તેનું વેશ્યાવૃત્તિથી જન્મેલું બાળક પ્રવેશ મેળવી શકે. માત્ર શુદ્ધ

લોહી ધરાવતા હિંદી બાળકને માથે જ બહિષ્કાર ઠોકી બેસાડવામાં આવ્યો છે. પોતાના આ અન્યાયી પગલાથી સરકાર ખંચકાઈ હોય એમ લાગે છે અને પોતાના અંતરાત્માને શાંત કરવા અને જાહેર પ્રાથમિક શાળાઓમાં પોતાનાં બાળકોને પ્રવેશ અપાવવાની માગણી કરતા કેટલાક હિંદી અરજદારોને સંતોષ આપવા તેણે એક શાળા ખોલી છે, જેને તે હિંદી બાળકો માટેની ઊંચી કક્ષાની શાળા કહે છે અને તેને બીજી બધી રીતે ઉપરોક્ત શાળાની બરાબરીની માનવામાં આવે છે. આથી અરજદારોને સંતોષ થયો એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય. જોકે આ ઊંચી કક્ષાની શાળા ઉપરોક્ત કમનસીબ પતરાંની ખોલીઓ કરતાં તો નિઃસંશય ઘણી ચડિયાતી છે અને તેમાં ભણાવતા શિક્ષકો પણ યુરોપિયન છે. તેમ છતાં બધી બાબતોમાં તે બીજી પ્રાથમિક શાળાઓની બરાબરીની કોઈ રીતે ન કહી શકાય. હજુ સુધી આ શાળા બધાં ધોરણોની જરૂરિયાત પૂરી પાડતી નથી અને છોકરીઓનો પ્રશ્ન તો સંપૂર્ણપણે બાજુએ મૂકી દેવામાં આવ્યો છે. જે આને સમાધાન તરીકે સ્વીકારીએ તો પણ એમાં હજી ઘણી જરૂરિયાતો સંતોષવાની બાકી રહી જાય છે. એમાં હિંદીઓ માટે શરૂના વાચન, લેખન અને ગણિતથી આગળ કંઈ પણ શીખવાની કશી જોગવાઈ નથી. સંસ્થાનોની હાઈસ્કૂલોમાં પ્રવેશ મેળવવાના બધા પ્રયત્નો અત્યાર સુધી નિષ્ફળ ગયા છે. આવી જાતની કોઈ અરજીનો વિચાર કરવાની સરકાર સાફ ના જ પાડે છે.

ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટ કે ફોર્ટ વિલિયમની સરકારો તરફથી સમયસર મદદ નહીં આવે તો ભાવિ ખરેખર ખૂબ અંધકારમય છે. જે માબાપો પોતાનાં બાળકોને સંપૂર્ણ શિક્ષણ મળે તે માટે પોતાનું બધું ધન આપી દેવા તત્પર છે, અને છતાં સરકારી નિયંત્રણોને લીધે સંપૂર્ણપણે અસહાય છે, તેઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પેદા થયા વગર રહેતી નથી. આ બાબતમાં એક દાખલો એક પ્રતિષ્ઠિત હિંદી મિશનરી શિક્ષક, મિસ્ટર ગોડફ્રેનો છે. તેમણે પોતે બહુ ઊંચી કેળવણી લીધી નથી. તેમ છતાં તેઓ પોતાનાં બાળકોને બને તેટલી સારામાં સારી રીતે ઉછેરવા અત્યંત આતુર છે. એમનાં એક સિવાયનાં બધાં બાળકો સરકારી શાળાઓમાં ભણ્યાં છે. એમણે પોતાના સૌથી મોટા દીકરાને કલકત્તા મોકલીને વિદ્યાપીઠનું શિક્ષણ અપાવ્યું અને હવે તેને તબીબી વિદ્યા શીખવા માટે ગ્વાસગો મોકલ્યો છે. તેમનો બીજો દીકરો સંસ્થાનની સિવિલ સર્વિસની સ્પર્ધાવાળી પરીક્ષામાં પાસ થનાર પ્રથમ હિંદી છે. તેઓ પોતાની સૌથી નાની દીકરીને સરકારી પ્રાથમિક શાળામાં મોકલી શકતા નથી અને એમનો ત્રીજો દીકરો જે એક નીવડે એવો નવજુવાન છે તેને, બધા પ્રયત્નો કરવા છતાં, ડરબનની હાઈસ્કૂલમાં પ્રવેશ અપાવી શક્યા નથી. અહીં એ પણ કહેવું જોઈએ કે આ કુટુંબ યુરોપિયન પદ્ધતિ પ્રમાણે રહે છે. બધાં બાળકોને બચપણથી જ અંગ્રેજી બોલવાનો મહાવરો પાડવામાં આવ્યો છે અને સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ એ ભાષા ઘણી સારી રીતે બોલે છે. જ્યારે તેમનાં બીજાં બધાં બાળકોને સરકારી શાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં ત્યારે આ બાળકને માટે જ કેમ દરવાજો બંધ કરવામાં આવ્યો તે ન સમજી શકાય એવું છે. આ દાખલો, બીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં ઘણી સારી રીતે બતાવી આપે છે કે મિસ્ટર ગોડફ્રેથી ઊતરતી સ્થિતિના હિંદીઓની હાલત કેટલી મુશ્કેલ હશે.

નાતાલની લોકસભા જેને મિ. રોડ્સ^૧ દક્ષિણ આફ્રિકાની “સંકુચિત ધારાસભા” કહી છે તેની બેઠક હમણાં ચાલુ છે અને ઓટર્ની જનરલ કે જે શિક્ષણ પ્રધાન પણ છે અને જેમને

૧. આ હલ્લેખ સેસિલ રોડ્સ જે બે વખત કેપ કોલોનીના મુખ્ય પ્રધાન થયા હતા તેમને વિશે છે.

એક જગત અંતરાત્માવાળા સદ્ગૃહસ્થ માનવામાં આવે છે અને બીજી રીતે જે નિઃશંકપણે પ્રતિષ્ઠિત સજ્જન છે તેઓ નાતાલ લોકસભાના કુતૂહલભર્યા સભ્યોને કહી રહ્યા છે કે હિંદીઓની સામે સરકારી શાળાઓનાં બારણાં બંધ કરવામાં તેમની સરકાર સૌથી પહેલી છે. એટલે સરકારી શાળાઓને ઓછામાં ઓછી જે માબાપોને આજ લગી પોતાનાં બાળકોને ત્યાં ભણવા મોકલવા દેવામાં આવતાં હતાં તેમનાં બાળકો પૂરતી ખુલ્લી રાખવા જેટલો ન્યાય આપવાની સાદી અપીલની એ સદ્ગૃહસ્થ ઉપર જરાયે અસર નથી થઈ. અને આ બધું માત્ર થોડાક તુરંચ મતોને માટે, કારણ કે હિંદીઓ સામેના આ બધા અન્યાયી અને ગેરવાજબી વિરોધના મૂળમાં તો એ જ વાત છે. પ્રધાનો સાચી વસ્તુ કરતા નથી, કરવાની હિંમત કરી શકતા નથી. રજા ને એમ કરવા જતાં આવતી સામાન્ય ચૂંટણીમાં તેમની સ્થિતિ જોખમમાં આવી પડે. જ્યારે નાતાલને જવાબદાર રાજતંત્ર આપવામાં આવ્યું ત્યારે જેઓ એને માટે શોર મચાવતા હતા તેઓ જેમની પાસે મતાધિકાર નથી તેમના તરફ પૂર્ણ ઈન્સાફ દાખવવામાં આવશે એવું જોરશોરથી કબૂલ કરતા હતા. પણ આ સંસ્થાન જ્યારે સ્વશાસિત સંસ્થાન બન્યું ત્યારે તેની નવી સરકારના પહેલા વડા પ્રધાન સર જૉન રોબિન્સને હિંદી મતાધિકાર છીનવી લેતો ધારો દાખલ કરતી વખતે કહ્યું હતું કે સંસ્થાનના લોકો—એટલે એમની માન્યતા પ્રમાણે યુરોપિયનો—સારી રીતે જાણે છે કે તેઓ જે વધુ સ્વતંત્રતા ભોગવી રહ્યા છે તેની સાથે સ્વાભાવિક રીતે જ વધુ જવાબદારી પણ તેમને માથે આવી છે અને હિંદીઓનો મતાધિકાર લઈ લેવાને કારણે વળી તેમની જવાબદારીમાં ઓર વધારો થયો છે. એવું દેખાય છે કે કમનસીબ હિંદીઓએ તે વખતે લગભગ ભવિષ્ય ભાષેલું કે આ જાતની વાતો ડાર્લિંગ સ્ટ્રીટની સંસ્થાન કચેરીના ઉપયોગ માટે જ હતી અને એથી નાતાલમાં કોઈ છેતરાય એમ નહોતું. તેઓએ કહ્યું હતું કે મતાધિકાર છીનવી લેવો તે માત્ર મુસીબતોની શરૂઆત જ હતી અને જે બ્રિટિશ સરકાર નાતાલ સરકારના દબાણને વશ થશે તો એથી હિંદીઓનો વિનાશ જ થશે. આ બધું તદ્દન સાચું પડ્યું છે. જવાબદાર રાજ્યતંત્ર આપવામાં આવ્યું ત્યાર પછી બિચારા હિંદીઓને આરામ મળ્યો જ નથી. બ્રિટિશ નાગરિકપણાના પ્રાથમિક અધિકારો તેમની પાસેથી એક પછી એક ઝૂંટવી લેવામાં આવ્યા છે અને જે મિ. ચેમ્બરલેન અને લોર્ડ કર્ઝન સંપૂર્ણપણે જગત નહીં રહે તો નાતાલના હિંદીઓ એક દિવસે જશે કે સમ્રાજીના પ્રજાજન તરીકે જે અધિકારો તેમના છે એવું તેમને શિખવાડવામાં આવ્યું છે તે બધા જ તેમની પાસેથી છીનવી લેવાયા હશે.

શિક્ષણની બાબતમાં નાતાલ સરકારે લીધેલાં છેલ્લામાં છેલ્લાં પગલાંથી ખ્રિસ્તી ધર્મ અંગીકાર કરનારા હિંદીઓ કે જેમની અહીં મોટી સંખ્યા છે તેમનામાં ઊભો થયેલો અસંતોષ ખરેખર ખૂબ જ તીવ્ર છે. બીજા બધા કરતાં તેઓ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના લાભ વધારે સારી રીતે સમજે છે, અને એ સમજવાનું તેમને શીખવવામાં આવ્યું છે. તેમના ધાર્મિક ગુરુઓએ તેમને સમાનતાનો સિદ્ધાંત શીખવ્યો છે. પ્રત્યેક રવિવારે તેમને કહેવામાં આવે છે કે તેમના મહાન ગુરુ યહૂદી અને બિનયહૂદી વચ્ચે કે યુરોપિયન અને એશિયાવાસી વચ્ચે કશો ભેદ કરતા નહોતા. એટલે જે શિક્ષણક્ષેત્રે તેમને માથે જે નિષેધો ઠોકી બેસાડવામાં આવે છે તેનું તેમને તીવ્ર દુઃખ થાય તો તેમાં કશી નવાઈ નથી. હિંદીઓ સામેની આ હાલની ચળવળનો અંત ક્યાં આવશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. નાતાલની લોકસભાના જાણીતા સભ્યોનાં ભાષણોના નીચે આપેલા ઉતારામાં કદાચ ગોરા સંસ્થાનવાસીઓની ઈચ્છા સારી રીતે રજૂ થઈ છે એમ કહી શકાય :

મિ. પામરે કહ્યું કે હિંદીઓના શિક્ષણ માટે મંજૂર થયેલાં નાણાંમાં આવડો મોટો વધારો કરવો તે અનિચ્છનીય છે. કારણ કે આ રીતે તો હિંદીઓને ગોરા સંસ્થાનવાસીઓનાં બાળકોનું સ્થાન પડાવી લેવા તૈયાર કરવામાં આવે છે.

મિ. પેઈને ઠરાવ મૂક્યો કે આ રકમ જ ઉડાવી દેવી જોઈએ. એમણે કહ્યું કે :

જે હિંદીઓ અહીંયાં આવ્યા છે તેમને સંસ્થાન છોડી જવાનો હક છે. નાતાલમાં એક ગોરા દીઠ તેર કાળાઓ(?) છે. તેમ છતાં લોકસભા યુરોપિયનોને હાંકી કાઢવા માટે કાળાઓને ભણાવવા પૈસા મંજૂર કરે છે. કેટલાક લોકો તો એથીયે ભૂંડું કામ કરે છે. તેઓ કાળાઓને જમીન વેચે છે. આ જમીન ભવિષ્યમાં અહીં કાળા માણસોની તાકાતનો પાયો બની જશે. (નાતાલ મર્ક્યુરી, ૮મી જૂન, ૧૮૯૯.)

ઈન્સાફ કોની તરફેણમાં છે તે જાણવા માટે લાંબો સમય લાગે એમ નથી. સર હેરિ એચ. જૅન્સ્ટન, જેમનું નામ આપના વાયકોને સુવિદિત છે તેમણે કૉલોનાઇઝેશન ઓફ આફ્રિકા (આફ્રિકામાં સંસ્થાનોની સ્થાપના) નામના પોતાના તાજેતરના પુસ્તકમાં સાચું જ કહ્યું છે કે :

બીજી બાજુથી, સામ્રાજ્યના દૃષ્ટિકોણથી જોતાં—જેને હું કાળા, ગોરા અને પીળાની નીતિ કહું છું તેનાથી જોતાં—એ અન્યાયભર્યું લાગે છે કે સમ્રાજીના હિંદી પ્રજાજનોને, તેમના યુરોપિયન વંશના હોવાનો દાવો કરી શકે એવાં આશ્રિત પ્રજાજનો જેટલી જ સ્વતંત્રતાથી હરવાફરવા દેવામાં આવતા નથી. (પા. ૧૭૭)

અને આખરે તો શું સામ્રાજ્યનો દૃષ્ટિકોણ જ એવો એકમાત્ર દૃષ્ટિકોણ નથી કે જેના પર ધ્યાન અપાવું જોઈએ અને જેની સામે બીજા બધા દૃષ્ટિકોણોએ શિર ઝુકાવવું જોઈએ? હિંદુસ્તાનની જનતા આ પ્રશ્નના મહત્ત્વ અંગે પૂરતી જાગૃતિ રાખે એવી આશા રાખવી રહી. કારણ કે આ પ્રશ્ન એના વિશાળ રૂપમાં માત્ર નાતાલના પચાસ હજાર હિંદીઓને નહીં, પરંતુ ત્રીસ કરોડ હિંદુઓમાંથી જે આજીવિકાની શોધમાં હિંદની બહાર જવા ઈચ્છે તે દરેક જણને સ્પર્શે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૧૯-૮-૧૮૯૯.

૪૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

ડરબન,

જુલાઈ ૧૩, ૧૮૯૯

સાહેબ,

વિકેતા પરવાના અધિનિયમ અંગેના મારા આ મહિનાની છઠ્ઠી તારીખના કાગળમાં એક ભૂલ રહી ગઈ છે તે હું સુધારવા ઈચ્છું છું.

મને જાણવા મળ્યું છે કે મેં પત્રમાં જે પ્રકારની હાડમારીની વાત કરી છે તેવી હાડમારીનો એક જ બનાવ પોર્ટ શેપસ્ટોનમાં બન્યો છે. બીજા બનાવ પરવાના અધિકારી લગી પહોંચ્યો જ નથી, કેમ કે જે વકીલને બંને કેસ આપવામાં આવ્યા હતા તેમણે પહેલા કેસના કમનસીબ પરિણામને લીધે એમના બીજા અસીલને આગળ નહીં વધવાની સલાહ આપી હતી. હવે બીજા અરજી પણ કરવાનાં પગલાં લેવાઈ રહ્યાં છે.

આપનો, વગેરે

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ : મેમોરિયલ્સ ઓન્ડ પિટિશન્સ, ૧૮૯૯.

૪૭. બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર

જેહાનિસબર્ગ,

જુલાઈ ૨૧, ૧૮૯૯^૧

માનનીય બ્રિટિશ એજન્ટ,

પ્રિટોરિયા

સાહેબ,

જેહાનિસબર્ગની હિંદી કોમ વતી હું આપ નામદાર સમક્ષ નીચેની બાબતો મૂકવા ઈચ્છું છું :

૧. શ્રી હાજી હબીબ હાજી દાદા, શ્રી એમ. ઓ. અલી, શ્રી અબદુલ રહેમાન અને હું, એટલાના બનેલા પ્રતિનિધિમંડળને ગયે ગુરુવારે (૨૦ જુલાઈ, ૧૮૯૯) આપે જે મુલાકાત બક્ષવા કૃપા કરી હતી તેમાં આપે પ્રતિનિધિમંડળને જણાવ્યું હતું કે સમ્રાજીની સરકાર અત્યારે સામાન્ય પ્રશ્ન માટે એટલે કે ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓના આખા દરજ્જાની બાબતમાં વચ્ચે પડશે નહીં અને હિંદીઓએ ૧૮૮૬માં સુધારવામાં આવેલા ૧૮૮૫ના કાયદા ઉનું પાલન કરવું જોઈશે. પરંતુ સમ્રાજીની સરકાર, વાડાઓ માટેનાં સ્થાન, લાંબી મુદતના પટા વગેરે જેવી વિશિષ્ટ બાબતોમાં કોઈ પણ સમયે વચ્ચે પડવા તૈયાર રહેશે.

૧. આ પત્ર ૨૨મી જુલાઈ ૧૮૯૯ પછી પૂરા કરીને મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૨. હું કહેવા ઈચ્છું છું કે સમ્રાજીની સરકારે ઉપરોક્ત કાયદો સ્વીકાર્યો હોઈને હિંદી કોમની ઈચ્છા, એ કાયદો પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ધારાપોથીમાં રહે ત્યાં સુધી, તેનું પાલન ન કરવાની નથી.

૩. પરંતુ, ઉપરોક્ત મુલાકાત વખતે ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હતું તેમ, પૂરતા આદર સાથે મારે ધ્યાન ખેંચવાનું કે કાયદો કહે છે તે મુજબ, વાડાઓ સ્વચ્છતાના હેતુઓ માટે મુકરર કરી આપવાના છે. એટલે એવી જરૂર ઊભી થઈ છે કે કેમ એ સ્પષ્ટ રીતે પુરવાર થવું જોઈએ. અને એ બાબતમાં જે એવો સવાલ ઊભો થાય કે દરેક હિંદીઓ પોતે પુરવાર કરવું જોઈએ કે તે સ્વચ્છતાના નિયમો પ્રમાણે રહે છે અને તેની શહેરમાંની હાજરી સામાન્ય પ્રજાને સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ કોઈ પણ પ્રકારે જોખમકારક નથી, તોપણ બાબત ખૂબ જ સીધી લાગે છે. જે સમ્રાજીની સરકાર એટલું નક્કી કરી આપવામાં સફળ થાય કે જે હિંદીઓ પોતાની સ્વચ્છતાવિષયક સ્થિતિ બાબત સંતોષકારક પુરાવા આપી શકે તેમને ટ્રાન્સવાલની સરકાર ખસેડશે નહીં તો હું એમ કહેવાનું સાહસ કરું છું કે બાકીનો બોજો તો જને લાગે વળગે છે તે માણસો ઉપાડી લેશે અને સમ્રાજીની સરકારને તકલીફ આપવાનું રહેશે નહીં.

૪. જોહાનિસબર્ગમાં અને પરંઓમાં હાલ હિંદીઓ માટે મુકરર કરેલા વાડા બાદ કરતાં, લગભગ ૧૨૫ બ્રિટિશ હિંદી દુકાનદારો, અને લગભગ ચાર હજાર ફેરિયાઓ છે એમ જણાય છે. દુકાનદારોનો વગર વેચાયેલો માલસામાન બધું મળીને લગભગ પા. ૩,૭૫,૦૦૦નો છે અને ફેરિયાઓનો માલ લગભગ પા. ૪,૦૦,૦૦૦નો છે.

૫. ત્રણ કે ચાર સિવાયના લગભગ બધા દુકાનદારો પાસે પટા છે. પરંતુ તેમાંના કોઈએ પોતાના પટા નોંધાવવાની સરકારી સૂચનાનો લાભ લીધો નથી.

૬. લોકો ભયભીત દશામાં હતા અને હજુ છે. શું કરવું તે તેમને સૂઝતું નથી. વર્તમાન-પત્રોમાં એવી મતલબનો તાર પ્રસિદ્ધ થયો હતો કે સમ્રાજીની સરકાર ટ્રાન્સવાલ સરકાર જેડે હજુ પત્રવ્યવહાર ચલાવે છે અને સમ્રાજીના હાઈકમિશનરને સૂચના આપવામાં આવી છે કે બ્લૂમફોર્સ્ટની પરિષદમાં^૧ આ બાબત ઉપાડવી. આથી દુકાનદારોએ પોતાના પટા નોંધાવ્યા નથી.

૭. જોહાનિસબર્ગમાં રહેતા હિંદીઓ તેમની ઈચ્છા હોય તોપણ બ્રિકફીલ્ડ્સ ખાતેના વાડાઓમાં જઈ શકે તેમ નથી.

૮. જોહાનિસબર્ગમાંના દેશીઓ અને વાહન અને વ્યવહાર માટેના નિરીક્ષકના તા. ૧૦મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૬ના અહેવાલ પ્રમાણે એ વાડામાં ૩૦'-૫૦'ની ૯૬ દુકાનો છે. તે તારીખે પણ નિરીક્ષકના કહેવા મુજબ વાડામાં ઘણી ગરદી હતી. તેમાં ૩,૩૦૦ની વસ્તી હતી. એ દૃષ્ટિથી જેતાં અત્યારે વાડાની સ્થિતિ ૧૮૯૮ કરતાં વધારે ખરાબ હોવાનો સંભવ છે.

૯. એમ જાણવા મળ્યું છે કે દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકાર શહેરના હિંદીઓને વાટરવાલ નામે ઓળખાતા અને જોહાનિસબર્ગની મધ્યમાં આવેલા જોહાનિસબર્ગ બજાર-ચોકથી પોણાપાંચ માઈલ દૂરના સ્થાને ખસેડવાનો ઈરાદો રાખે છે. એ જગ્યાનો જમીનમાપણીનો નકશો અને તબીબી અહેવાલ આ સાથે જોડવામાં આવ્યાં છે.^૨ નકશામાં શહેરના વસ્તીવાળા ભાગના છેડાથી કેટલું અંતર થાય તે પણ બતાવવામાં આવ્યું છે.

૧. હાઈકમિશનરને કહેવામાં આવ્યું હતું કે દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારને દરેક શહેરની અંદર એક એશિયાઈ મહોલ્લો ઊભો કરવાની શક્યતા સૂચવવી. જુઓ પા. ૭૪ પરની પાઠટીપ નં. ૨.

૨. આ દસ્તાવેજે પ્રાપ્ય નથી.

૧૦. જણાવવાની રજા લઉં છું કે હિંદીઓને એ સ્થાને જવાનું કહેવું એ એમને ટ્રાન્સવાલ છોડીને જવાનું કહેવા બરાબર છે. દુકાનદારો ત્યાં કદી કશો ધંધો કરી શકશે નહીં. ફેરિયાઓ પણ દરરોજ પોતાનો માલ ઊંચકીને ત્યાંથી આવજા કરે એવી આશા રાખી શકાય નહીં.

૧૧. ત્યાં કશી સ્વચ્છતાની ગોઠવાણ નથી, પાણી નથી, પોલીસનું રક્ષણ નથી અને એ સ્થળ એક એવી જગ્યા નજીક આવેલું છે કે જ્યાં શહેરનો કચરો અને મળ એકત્ર કરવામાં આવે છે. પણ આ બંધી બાબત એ હકીકત સાથે સરખાવતાં નજીવી લાગે છે કે, એ સ્થાન પોણાપાંચ માઈલ જેટલા લાંબા અંતરે આવેલું છે અને એની ફરતે બે માઈલના ગાળામાં કોઈ જાતની વસ્તી જ નથી.

૧૨. આ સ્થળની બાબતમાં સરકારે જ્વેલનિસબર્ગના હરમોન ટોબિઆન્સ્કી સાથે કરાર કર્યા હોય એમ જણાય છે, જે આ સાથે જોડેલી એ કરારની નકલ પરથી જણાઈ આવશે.^૧

૧૩. આ પટો એવી શરતોથી ભરેલો છે કે જે શરતો એ પટાવાળી જમીન પર રહેનાર માણસોને માટે અત્યંત હાનિકારક નીવડે. પરંતુ અહીં એનો વિસ્તાર કરવો બિનજરૂરી છે. કારણ કે ઉક્ત પ્રયોજન માટે એ જગ્યા જ દેખીતી રીતે પ્રતિકૂળ છે.

૧૪. એમ લાગે છે કે કાફિરો કે જેઓમાંના ઘણાખરા મજૂરો છે અને ધંધાની દૃષ્ટિએ જેમને હાનિ થતી નથી તેમણે પણ પોતાને ઉપરોક્ત સ્થાને ખસેડવામાં આવે તે સામે વિરોધ નોંધાવ્યો છે.

૧૫. વારંવાર નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે કે હિંદી દુકાનદારોને વાડાઓમાં ખસેડવા, ભલે પછી તે વાડાઓ ગમે ત્યાં આવ્યા હોય, એનો અર્થ એમને લગભગ બરબાદ કરવા એવો જ થાય.

૧૬. માનપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે જે સમ્રાજીની સરકાર આના ત્રીજા ફકરામાં નમ્રપણે સૂચવેલી દિશામાં પગલું ભરવા તૈયાર ન હોય તો હિંદી દુકાનદારોની સદંતર બરબાદી અટકાવવા માટે ઓછામાં ઓછું હાલના દુકાનદારોને એમનાએમ રહેવા દેવા જોઈએ. જે તદ્દન જરૂરી હોય તો ફેરિયાઓને વાડામાં ખસેડી શકાય, પરંતુ જે એ વાડો સગવડવાળી જગ્યાએ આવેલો હોય અને બીજી રીતે વાંધાજનક ન હોય. જે જરૂરી હોય તો દુકાનદારોને માટે સ્વચ્છતાના ખાસ નિયમો બનાવી શકાય.

૧૭. ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યું છે તે જાતની રાહત જે મળી શકે એમ ન હોય તો હું નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે હિંદી દુકાનદારોને વેપાર કરવા માટે શહેરના ધંધાદારી લત્તામાં કોઈ જગ્યા અલાયદી નક્કી કરવામાં આવે અને ત્યાં ભાડા વગેરેના જે નિયમો આવશ્યક લાગે તે લાગુ કરવામાં આવે. આમ કરવામાં આવે તો મોટા ભાગના વેપારીઓ પોતાની આજીવિકા રળી શકશે, પરંતુ આવી ગોઠવાણથી કેટલાક મોટા હિંદી વેપારીઓને તો કોઈ રીતે રાહત મળશે નહીં.

૧૮. આ બાબત હજુ નિશ્ચિત થાય છે ત્યાં સુધી હિંદીઓને કામચલાઉ પરવાના મેળવવા માટે મુદત વધારી આપવામાં આવે અથવા એવી ખાતરી આપવામાં આવે કે, વચગાળામાં તેમના કામધંધામાં દખલ કરવામાં નહીં આવે, એ તાત્કાલિક કામચલાઉ રાહત તરીકે અત્યંત જરૂરી છે.

૧૯. નિવેદન કરવાનું કે ટ્રાન્સવાલની સરકારે ઉપર પ્રમાણેની રાહત જ્વેલનિસબર્ગમાં આપી છે એમ જણાય છે. વધારામાં જણાવવાનું કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકારે “કુલીઓના વાડા”માંના કાચી દુકાનોના માલિકોને તા. ૨૩મી મે ૧૯૯૯ની તારીખની નીચે પ્રમાણેની નોટિસ આપી છે :

૧. આ દસ્તાવેજ પ્રાપ્ય નથી.

આથી તમને ચેતવણી આપવામાં આવે છે કે ૨૬મી એપ્રિલ ૧૮૯૯ના સ્ટાટ્સ કુરાંટમાં આવેલી સરકારી નોટિસ નં. ૨૦૮ મુજબ ચાલુ વરસની ૩૦મી જૂન પછી તમારી કાચી દુકાનમાં માત્ર તમને અને તમારા કુટુંબને જ રહેવા દેવામાં આવશે.

(સહી) એ. સ્મિથર્સ

૨૦. એમ લાગે છે કે આ સૂચના અંગેનો વિરોધ માનનીય બ્રિટિશ વાઈસ-કોન્સલ પાસે રજૂ કરી દેવામાં આવ્યો છે. આ સૂચના પાછળનો ઈરાદો સ્પષ્ટ છે. નિવેદન કરવાનું કે ૧૮૮૫ના કાયદા ૩ તથા તેના સુધારામાં આવું કોઈ નિયંત્રણ મૂકવા માટે કશી સત્તા નથી.

૨૧. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે ટ્રાન્સવાલ સરકારને હિંદી વાડાઓમાં હાલ રહેતા લોકોના અધિકારોને ખલેલ પહોંચાડવાનો કશો હક નથી અને એમ કરવાનો તે આગ્રહ નહીં રાખે.

૨૨. પરંતુ જો શહેરની આખી કે થોડી વસ્તીને વાડામાં ખસેડવાની હોય તો એ સ્પષ્ટ છે કે બીજું સ્થળ જરૂરી થઈ પડશે.

૨૩. ટ્રાન્સવાલ સરકારની સંમતિથી નગર પરિષદે વાડાઓ બાબતમાં કેટલાક એવા નિયમો કર્યા છે, જે ૧૮૮૫ના કાયદા ૩, અને તેના સુધારાની સીમાથી ઘણા આગળ વધી જાય છે. નિયમોની નકલ આ સાથે જોડી છે અને તેના પર 'ધ' સંજ્ઞા કરવામાં આવી છે.^૧

૨૪. એવો ખૂબ જ ભય રાખવામાં આવે છે કે ટ્રાન્સવાલની સરકાર આ નિયમો, શહેરમાં વસતા હિંદીઓને ખસેડવા માટે જે કોઈ નવી જગ્યા પસંદ કરવામાં આવે તેને લાગુ પાડશે. ખરેખર, આ સાથેના 'ગ' સંજ્ઞાવાળા બીડાણ^૨થી આ વાત સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

૨૫. એટલે ફેરીવાળા કે બીજા હિંદીઓને ખસેડવા માટેની કોઈ પણ યોજના, કંઈકે સંતોષકારક તો જ બને જો તેમને તે યોજના અનુસાર વાડામાં માલિકીના હકો, જે શહેરમાં સામાન્ય રીતે બીજા કોમોને આપવામાં આવે છે તે, આપવામાં આવે.

૨૬. ઉપરોક્ત કાયદામાં હિંદીઓ વાડાઓમાં જમીનની માલિકી ધરાવે કે એ જમીનનો પોતાની મરજી મુજબ ઉપયોગ કરે તે સામે કશો નિષેધ નથી. ખરું જોતાં, ફેરિયાઓ વાડામાં જમીન ખરીદે અને પોતાનાં મકાન બાંધે એવી આશા જ ન રાખી શકાય. માનપૂર્વક નિવેદન કરવામાં આવે છે કે હિંદી વાડામાંની જમીન અથવા ત્યાં મકાન બાંધવાનો હક હિંદીઓ સિવાય બીજા કોઈને આપવામાં આવે તો ભારે અન્યાય થશે.

૨૭. અંતમાં એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે વાડા માટેની અથવા તો સામાન્ય વસવાટની કોઈ પણ યોજના સ્વીકારતાં પહેલાં જો શક્ય હોય તો જવાબદાર હિંદીઓને વિશ્વાસમાં લેવામાં આવશે કે જેથી જરૂર હોય તો તેઓ સૂચનાઓ કરી શકે.

૨૮. હવે જ્યારે હિંદીઓને સામાન્ય રીતે વાડાઓમાં ખસેડવામાં આવે એવો સંભવ છે, ત્યારે વાડાનું સરકારી નામ 'કુલી વાડો' બદલીને 'હિંદી વાડો' રાખવામાં આવે એવી આશા વધુ પડતી ગણાશે?

૨૯. હું એ ઉલ્લેખ કરી લઉં કે શનિવારે^૩ સવારે માનીનય વિદેશમંત્રીને કોઈના પ્રતિનિધિ તરીકે નહીં પરંતુ અંગત રીતે મળવાનું માન મને મળ્યું હતું. હિંદીઓએ પોતાની

૧-૨. આ ઠસ્તાવેજો પ્રાપ્ય નથી.

૩. ૨૪-૭-૧૮૯૯ના ધિ સ્ટેન્ડર્ડ ઇન્ડિગસ્ટના એક અહેવાલ પ્રમાણે આ મુલાકાત આની આગળના શનિવારે જુલાઈની ૧૫મી તારીખે થઈ હતી.

ફરિયાદો, ભૂતકાળમાં કરતા આવ્યા છે તેમ, ભવિષ્યમાં પણ પોતાની સરકાર સમક્ષ જ મૂકવી જોઈશે, એમ કહીને મેં નમ્રતાપૂર્વક વિનવણી કરી હતી કે હિંદીઓનો મહાન ભૂતકાળ જોતાં અને તેઓ જ્યાં જાય ત્યાં કાયદાનું પાલન કરે છે અને દેશના નાગરિકોને કોઈ પણ જાતનું નુકસાન પહોંચાડવાને બદલે તેમનાં જાતજાતનાં કામકાજમાં નમ્ર પણ ઉપયોગી સેવા કરે છે તે જોતાં, તેમના તરફ ઉદારતા રખાવી જોઈએ. વિદેશમંત્રીએ મારા તરફ અત્યંત સભ્યતા દાખવી હતી અને મને લાંબા વખત સુધી શાંતિથી સાંભળ્યો હતો.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૨૪૫.

૪૮. સ્ટારને મુલાકાત

[જુલાઈ ૨૭, ૧૮૯૯ પહેલાં]

સ્ટારના^૧ પ્રતિનિધિના સવાલના જવાબમાં શ્રી ગાંધીએ કહ્યું કે પ્રિટોરિયામાં સ્ટેટ ઓર્ટની દ્વારા હિંદીઓને પાણીના નળ ન આપવામાં આવે ત્યાં સુધી પરવાના વગર વેપાર કરવાની છૂટ આપી છે. હવે એ કામ પૂરું થયું હોવાથી અધિકારીઓ એશિયાવાસીઓને વાડામાં ખસેડવાનો આગ્રહ રાખશે. જોહાનિસબર્ગમાં હાલ તો અધિકારીઓ સક્રિય પગલાં લેવાનો ઈરાદો રાખતા નથી. વાટરવાલનો વાડો દરેક દૃષ્ટિએ અગવડભર્યો છે. ફેરિયાઓ સવારસાંજ આટલે દૂર ચાલતા જાય આવે એ બની શકે એમ જ નથી. અને દુકાનદારોની બાબતમાં તો ધંધાની ફેરબદલીનો અર્થ પોતાનો ધંધો જ બિલકુલ છોડી દેવો એવો થાય; કેમ કે બીજા બિનગોરાઓની વસ્તી સિવાય બે માઈલ ફરતા ગાળામાં કોઈ લોકો રહેતા જ નથી. આ વાડો કચરો ઠાલવવાની જગ્યાની તદ્દન બાજુમાં જ આવેલો છે, અને હજુ સુધી ત્યાં સ્વચ્છતાવિષયક કશી ગોઠવણ કરવામાં આવી નથી. હિંદીઓ એ બતાવી આપવા તૈયાર છે કે, સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ તેમને ખસેડવાનું જરાયે વાજબી નથી. અને જો કયાંય અસ્વચ્છતા જણાય તો નિયમો હેઠળ તેનો ઈલાજ હંમેશાં થઈ શકે છે. અધિકારીઓએ પગલાં લેવાનું મુલતવી રાખ્યું છે એનું મુખ્ય કારણ તો ઘણું કરીને એ લાગે છે કે કાચી દુકાનો અને મકાનોના મોટા ભાગના માલિકો હિંદીઓ છે અને એમની પાસેથી એ મિલકત ખૂંચવી લઈ શકાય એમ નથી. સમ્રાજીની સરકાર અને ટ્રાન્સવાલ સરકાર વચ્ચે સંતોષકારક ગોઠવણ ન થઈ શકવાનું કોઈ કારણ શ્રી ગાંધીને જણાયું નહીં.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૨૭-૭-૧૮૯૯

૧. સ્ટારમાં આવેલી અસલ મુલાકાત પ્રાપ્ય નથી.

૪૯. નાતાલના ગવર્નરને અરજી

ડરબન,

જુલાઈ ૩૧, ૧૮૯૯

નાતાલના નામદાર ગવર્નર

સાહેબ,

ગયા જાન્યુઆરીમાં અમે આપને નાતાલની 'વિકેતા પરવાના અધિનિયમ' બાબતની જે અરજી સંસ્થાન ખાતાના માનનીય પ્રધાનને કરવામાં આવેલી તેની નકલ મોકલી હતી. નીચેના લખાણ પરથી જણાશે કે એ કાયદા અંગે નાતાલ સરકાર સાથે મિ. ચેમ્બરલેન પત્રવ્યવહાર કરી રહ્યા છે.

પિટરમેરિસબર્ગ,

જૂન ૧૩, ૧૮૯૯

નેક નામદાર ગવર્નરને ગઈ તારીખ ૧૧મી જાન્યુઆરીએ^૧ તમે લખેલો પત્ર કે જેમાં વિકેતા પરવાના અધિનિયમ નંબર ૧૮, ૧૮૯૭ની બાબતમાં કેટલાક હિંદીઓની સહીવાળી અરજી હતી તે અંગે વિશેષમાં તમને જણાવવાનું મને માન મળ્યું છે કે સંસ્થાન ખાતાના પ્રધાન આ સરકાર સાથે અરજદારોની ફરિયાદ બાબતમાં પત્રવ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છે.

જુલાઈ ૪, ૧૮૯૯ના ધિ નાતાલ વિટનેસમાં લેડીસ્મિથની સ્થાનિક સમિતિ પર સરકારે મોકલેલા કાગળ બાબત લખાણ આવ્યું છે કે:

મુખ્ય ઉપમંત્રી તરફથી આવેલો પત્ર વાંચવામાં આવ્યો હતો. તેમાં સમિતિને સલાહ આપવામાં આવી હતી કે હિંદીઓને પરવાના આપવાની ના પાડવામાં સાવધાની રાખવી જેથી સ્થાપિત હિંદીઓને નુકસાન ન થાય. કારણ કે જે એ પ્રમાણે નહીં થાય તો સ્થાનિક સમિતિના નિર્ણય સામે વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ કરવાનો હિંદીઓને હક આપતો કાયદો સરકારને કરવો પડશે. પરંતુ જે હિંદીઓને પરવાના આપવાની ના પાડવામાં સાવધાની રાખવામાં આવશે તો આવો કાયદો કરવાની જરૂર રહેશે નહીં.

આ બાબત પર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે એવી સરકારને ખબર આપવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. અને ટાઉન ક્લાર્કને સૂચના આપવામાં આવી હતી કે આ બાબત સમિતિ સમક્ષ મૂકવી.

અમે માનીએ છીએ કે આ સંસ્થાનની દરેક સ્થાનિક સમિતિ તેમ જ નગર પરિષદને આવી જાતના પત્રો મોકલવામાં આવ્યા છે.

શાહી સરકારનો શક્તિશાળી હાથ જે સંસ્થાનના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવા માટે નહીં લંબાય તો તેઓ ઉપર તોળાતા જેખમનો મિ. ચેમ્બરલેનને ખ્યાલ છે અને નાતાલની સરકાર કોઈ નહીં ને કોઈ રીતે મિ. ચેમ્બરલેન સાથે મેળ કરવા દેખીતી રીતે જ આતુર છે. એની નોંધ

૧. જુઓ "અરજી સાથેનો પત્ર" જાન્યુઆરી ૧૧, ૧૮૯૯.

લેતાં સંતોષ થાય છે. પરંતુ સાથે સાથે એ પણ ખૂબ જ ઈચ્છનીય છે કે ઉપરના પત્રનો ખરો મુદ્દો સમજાવો જોઈએ. અને સંસ્થાનોની કચેરી તેમ જ અમારા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દાખવનારાઓ એમ માનીને શાંત ન થઈ જવા જોઈએ કે નાતાલના હિંદીઓનાં મનને કોરી ખાતી ચિંતાઓ આ પત્રથી કોઈ રીતે દૂર થાય છે, કે એમની મુશ્કેલીઓનો અંત આવે છે. આ કાયદા પ્રમાણે નગર પરિષદો અને સ્થાનિક સમિતિઓને કેટલાક અધિકાર મળ્યા છે. અને તે અધિકારોનો ઉપયોગ કોઈ પણ જાતની અટકાયત વગર તેઓ ઈચ્છે તે રીતે કરવાનો તેમને હક છે. ખરું જોતાં આ પત્ર ગેરબંધારણીય છે. અને બહુ બહુ તો એક મફતની સલાહ છે, કે જે માનવા સ્થાનિક સમિતિઓ કે નગર પરિષદો કોઈ રીતે બંધાયેલી નથી. કેટલીક આગળપડતી સુધરાઈઓ આ પત્રને નાતાલ સરકારની વગર કારણની દખલ ગણીને નારાજ નહીં થાય એની પણ કંઈ ખાતરી નથી. એ જે હોય તે, દલીલ ખાતર અમે માની લેવા તૈયાર છીએ કે લાગતીવળગતી સુધરાઈઓ થોડા સમય માટે પોતાના અધિકારો કદાચ એવી રીતે વાપરે કે જેથી ‘સ્થાપિત હિતો’ પર અસર થાય છે એવું ન લાગે. અમે અરજીમાં જેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ધિ ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલની સૂચના મુજબ પણ તેઓ ચાલે અને ‘ધીરે ધીરે વીણી કાઢવાનું’ કામ એવી રીતે ચલાવે કે જેથી હોહા ન થાય. એ તો ચોક્કસ જ છે કે આ પત્રથી જે કંઈક પણ રાહત મળશે તો તે માત્ર થોડા સમય માટે જ હશે અને એથી કદાચ અંતે રોગ નાબૂદ થવાને બદલે વધી જાય. અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે જેની જરૂર છે અને ઓછામાં ઓછું જે અપાવું જોઈએ તે સરકારે સૂચવેલો કાયદાનો સુધારો છે. એટલે કે સુધરાઈઓના નિર્ણયો સામે વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ કરવાનો હક આપવામાં આવે. કારણ કે ખરેખર તો આ કાયદો જ ખરાબ છે અને બ્રિટિશ લોકોને છાજે તેવો નથી. એથી અપાતા અધિકારો મનમાન્યા છે અને બ્રિટિશ પ્રદેશોના નાગરિકોના પ્રાથમિક અધિકારો પર ભારે આક્રમણ કરનારા છે. અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી સુધરાઈઓએ કદી આવા અધિકારોની માગણી કરી નથી. વિવેકશક્તિ વાપરીને કામ કરવાના અધિકારોની માગણી તેમણે કરી હતી ખરી, પરંતુ આ કાયદો તો ઘણો આગળ વધી જાય છે. એ તો તેમને પોતાને પોતાની વરિષ્ઠ અદાલત બનાવી દે છે.

વિક્રેતા પરવાના અધિનિયમ બાબતમાં અહીં શું ચાલી રહ્યું છે તેની તથા ઉપરોક્ત અરજીમાં દર્શાવેલા ભયો કેટલા સાચા પડ્યા છે તેની આપને જાણ કરવા માટે અમે આપની સમક્ષ આવવાનું સાહસ કર્યું છે. નાતાલ સરકારને અમારા તરફથી નીચેના પત્રો લખવામાં આવ્યા છે જે સ્વયંસ્પષ્ટ છે :

આપના ગયા મહિનાની તેરમી તારીખના પત્ર બાબતમાં વિશેષ નિવેદન કરવાનું કે શાહી સરકાર તથા સ્થાનિક સરકાર વચ્ચે જે પત્રવ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે એ જોતાં “વિક્રેતા પરવાના સંબંધી વિનંતીપત્ર”માં જે ભય દર્શાવવામાં આવ્યો હતો તે કેટલો સાચો પડ્યો છે તે દર્શાવવાનું અયોગ્ય નહીં લેખાય. બધી જગ્યાએથી હું સાચી બાતમી મેળવી શક્યો નથી, પરંતુ જે કંઈ માહિતી મને મળી છે તે ઘણી જ નિરાશાજનક છે.

ડંડીમાં પહેલાં તો પરવાના આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો; પછી અપીલ કરવાથી તેની પાછળ અમુક શરત લખીને આપ્યા. શરત આ છે :

“આ પરવાનો એવી સ્પષ્ટ શરતે આપવામાં આવે છે કે આ મકાનમાં તે ફરી તાજે કરી આપવામાં નહીં આવે. બોર્ડની આજ્ઞાથી (સહી) ફ્રાસ જે. બર્કેટ, પરવાના-અધિકારી અને ટાઉન ક્લાર્ક.” કેટલાયે પરવાનાવાળાઓને પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે અમને એવો

ખ્યાલ હતો કે પરવાના આવી રીતે એટલા માટે આપવામાં આવ્યા છે કે અમારી દુકાનો લાકડાનાં અને લોખંડનાં મકાનોમાં આવેલી છે. એમ લાગે છે કે ડંડીના મેસર્સ હેન્ડલે ઍન્ડ સન્સ અને હાવે ગ્રીન એકર ઍન્ડ કંપનીના મકાનમાં આગળનો ભાગ ઈંટેરી છે પણ બાકીનો ભાગ તે લાકડા અને લોખંડનો જ બનેલો છે. ત્યાંના વેપારી ટેલર ઍન્ડ ફાઉલરની દુકાન આખી લાકડા અને લોખંડની છે. ન્યૂકેસલમાં ગયે વરસે જે પરવાના અપાયા નહોતા તે આ વરસે પણ અપાયા નથી. નગર પરિષદે બે અરજદારોને પોતાનો બંધો માલ વેચી નાખવા માટે થોડોક સમય આપવાની મહેરબાની કરી હતી. પરંતુ તેમને થયેલા નુકસાન માટે આ ભાગ્યે જ પૂરતો ઉપાય ગણાય. તેમાંના એક, અબદુલ રસૂલનો વેપાર ઘણો જ મોટો છે અને તે એક લાકડા અને લોખંડની દુકાનની માલિકી ધરાવે છે. પરિષદને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે જે મકાન આ માણસ માટે ૧૫૦ પાઉંડ કિમતનું છે તેને જ વેચી નાંખવું પડે તો તેનું લગભગ કંઈ જ નહીં ઊપજે.

મને જાણવા મળ્યું છે કે વેફલમમાં ગયે વર્ષે પરવાનો ધરાવતા બે અરજદારોને આ વર્ષે પરવાના આપવાની ના પાડવામાં આવી છે. પરિણામે એ બંને તેમ જ એમના નોકરો પ્રમાણમાં ગરીબ થઈ ગયા છે.

લેડીસ્મિથમાં એમ. સી. આમલા કેટલાંય વર્ષોથી વેપાર કરતા હતા. તેમનો પરવાનો એવી દલીલ કરીને લઈ લેવામાં આવ્યો કે જે જગ્યાએ તેઓ વેપાર કરતા હતા તે શહેરના મુખ્ય રસ્તા પર આવેલી છે અને એ માત્ર યુરોપિયન વેપારી માટે જ યોગ્ય છે. માલિકે બીજા એક હિંદીની દુકાનની બાજુમાં આવેલા અને એ દુકાનના માલિકની જ માલિકીના બીજા મકાન માટે પરવાનાની અરજી કરી. એ અરજી પણ એ જ કારણસર નામંજૂર કરવામાં આવી. હું એટલું કહી દઉં કે એ જ રસ્તા પર બીજી હિંદી દુકાનો આવેલી છે.

શેપરટોન બંદર પર બે મોટા હિંદી વેપારીઓએ તાજેતરમાં પોતાનો ધંધો બે બીજા હિંદીઓને વેચ્યો છે. આ લોકોએ પરવાના માટે અરજી કરી અને પરવાના અધિકારીએ તે આપવાની ના પાડી. પરવાના સમિતિને અપીલ કરી, તેનું પણ કાંઈ સારું પરિણામ ન આવ્યું. અને હવે એ લોકો શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા છે.

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવામાં આવે છે કે જ્યારે એક માણસ માત્ર હિંદી હોવાને કારણે પોતાનો ધંધો બીજાને વેચી ન શકે અને તે પણ એટલા માટે કે એ બીજા માણસ પણ હિંદી જ હોય, ત્યારે એ એક ગંભીર બાબત કહેવાય. કેમ કે આવા બનાવોમાં પરવાનો આપવાની ના પાડવી તે વેચાણ અને ખરીદી બંધ કરવા બરોબર જ છે. સિવાય કે તે દૂષી રીતે કરવામાં આવે.

એક હિંદી જેણે પોતાની દુકાન ડંડી કોલ કંપનીને વેચી નાખી હતી અને એ રીતે પોતાનો ધંધો સંપૂર્ણપણે સમેટી લીધો હતો તેણે ડરબન આવીને ઉમગની રોડ પરની પહેલાંના પરવાનાવાળી એક દુકાન ખરીદી અને પોતાના માટે પરવાનાની અરજી કરી. આ માણસે કેટલીયે અરજીઓ કરી અને ભારે ફી આપીને ડરબનના એક પ્રખ્યાત ધારાશાસ્ત્રીને રોક્યો. ત્યારે પરવાના અધિકારીએ તેને પરવાનો આપ્યો, અને તે પણ માત્ર મર્યાદિત સમય માટે જ, જેથી પરવાનો મળશે એવી આશાથી જે માલ એણે ખરીદ્યો હતો તે પાછો વેચી નાખી શકે. જામેલા વેપારીઓને નુકસાન થયાના આ કેટલાક દાખલા છે. પરંતુ જ્યાં

બધી રીતે સારા અને મૂડી ધરાવતા હિંદીઓને, તેઓ આગલે વર્ષે વેપાર કરવાનો પરવાનો ધરાવતા નહોતા તે કારણે, પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી હોય એવા દાખલા તો સંખ્યાબંધ છે.

હિંદીઓ એ હકીકત જાણીને સંતોષ અને કૃતજ્ઞતા અનુભવે છે કે સરકાર પોતે ઈચ્છે છે કે જે હિંદીઓનો ધંધો જામ્યો હોય તેને નુકસાન ન પહોંચે. કારણ કે તેણે કેટલીયે નગર પરિષદો અને સમિતિઓને એવી મતલબના-કાગળ લખ્યા છે કે જે તેઓ જામેલા વેપારને હાનિ ન પહોંચે એવી કાળજી નહીં રાખે તો હિંદીઓને વરિષ્ઠ અદાલતમાં અપીલ કરવાનો અધિકાર આપતો કાયદો કરવાનું કદાચ જરૂરી થઈ પડશે. પરંતુ હું કહેવા માગું છું કે સમિતિઓને આવી વિનંતીની કાં તો અસર જ નહીં થાય અને થશે તોપણ તે કાયમની નહીં થાય અને હિંદી વેપારીઓ ભયંકર અનિશ્ચિત દશામાં જ રહેશે. ઉપરોક્ત પત્રમાં જે સુધારો સૂચવાયો છે તે મારા નમ્ર મત પ્રમાણે ખરેખર ન્યાયનું એક નાનકડું જ પગલું છે. પરંતુ સંસ્થાનમાં સ્થિર થયેલા હિંદી પ્રજાજનોના હિતમાં તો તે અત્યંત ઈચ્છનીય છે.

આ પત્રની બાબતો પરમ માનનીય મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને પહોંચાડવા વિનંતી કરું છું.

બીજા પત્ર:

વિકેતા પરવાના અધિનિયમ અંગેના મારા આ મહિનાની છઠ્ઠી તારીખના પત્રમાં રહી ગયેલી એક ભૂલ હું સુધારવા ઈચ્છું છું.

મને જાણવા મળ્યું છે કે મેં પત્રમાં વર્ણવેલી તકલીફોનો માત્ર એક જ દાખલો પોર્ટ શેપસ્ટોનમાં બન્યો છે. બીજા દાખલો પરવાના અધિકારી પાસે પહોંચ્યો જ નહોતો. કેમ કે બંને મુકદ્દમા જેના હાથમાં હતા તે વકીલે પહેલા મુકદ્દમાના કમનસીબ પરિણામને લીધે બીજા અસીલને તેની અરજીનું કામકાજ આગળ નહીં ચલાવવા સલાહ આપી. હવે બીજા અરજી મોકલવાનાં પગલાં પણ લેવાઈ રહ્યાં છે.

પોર્ટ શેપસ્ટોનની બાબતમાં જણાવવાનું કે એ વિભાગમાંના નાતાલ ધારાસભાના એક સભ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યા પછી તરત જ પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી હતી. તેણે પૂછ્યું હતું કે, આ જિલ્લાઓમાં હિંદીઓને વગર વિચારે પરવાના અપાય છે કે શું? સરકારે એ પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું હતું કે આવા જિલ્લા મેંજિસ્ટ્રેટો, જેઓ પરવાના અધિકારી પણ છે, તેમને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે તેમને પોતાની વિવેકબુદ્ધિ અનુસાર ચાલવાનો અધિકાર છે. એ દેખીતું જ છે કે પોર્ટ શેપસ્ટોનના મેંજિસ્ટ્રેટ એ ઈશારો સમજી ગયા અને તેમણે પરવાનો આપવાની ના પાડી. આ બનાવ લેડીરિમથને ઉદ્દેશીને લખાયેલો ઉપરોક્ત પત્ર ધિ નાતાલ વિટનેસમાં પ્રસિદ્ધ થયો એના થોડા દિવસ પહેલાં બન્યો હતો.

એ જણાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય કે મુશ્કેલીઓના દાખલા જે કોઈ ને કોઈ રીતે અધિકારીઓ સમક્ષ પહોંચી જાય છે તેટલા જ નથી, ઘણા વધારે છે. આ કાયદો એવો છે કે માણસ આગળ પગલાં લેતાં અચકાય છે. કેટલાયે ગરીબ વેપારીઓ તો નિરાશ થઈને પોતાના પરવાના તાજ કરવાની અરજીઓ જ કરતા નથી. અને બીજા ઘણા પોતાની અરજી પરવાના અધિકારીએ કાઢી નાખ્યા પછી અપીલ સાંભળનાર મંડળ એટલે કે સુધરાઈ અગર પરવાના

કચેરી (લાઈસન્સિંગ બોર્ડ) પાસે લઈ જતા નથી. પોર્ટ શેપર્ટોન ખાતેનો બીજો બનાવ આનું ઉદાહરણ છે.

આ કાયદાને લીધે હિંદીઓને જેટલી હાડમારી વેઠવી પડે છે તેટલી બીજા કોઈ કાયદાથી વેઠવી પડતી નથી. કારણ કે એની અસર નાનામાં નાનાથી માંડીને મોટામાં મોટા સેંકડો ઉદ્યમી અને શાંત હિંદી વેપારીઓની આજીવિકા ઉપર પડે છે. અમારામાંના સારામાં સારા વેપારીઓને આ વરસે પરવાના મળ્યા છે તેથી આવતે વરસે પણ મળશે જ એવી ખાતરી નથી. આવી બિનસલામત સ્થિતિમાં સ્વાભાવિક રીતે જ વેપાર ખોરવાઈ જાય છે અને અમારાં મન અસ્વસ્થ બની જાય છે. હવે તો, શાહી સરકાર કંઈક કરશે અથવા તેની મારફત કંઈક થશે એ જ એકમાત્ર આશા રહી છે.

આ બાબત ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં આવેલા અગ્રલેખો તરફ અમે આપનું ધ્યાન ખેંચવાનું સાહસ કરીએ છીએ :

બ્રિટિશ આફ્રિકાના હિંદીઓના અધિકારનો પ્રશ્ન અમે એટલી બધી વાર ચર્ચા ચૂક્યા છીએ કે અમે વારંવાર જે દલીલો કરી છે તે અહીં ફરીથી રજૂ કરવાની કશી જરૂર નથી. . . . પરંતુ સંસ્થાનવાસીઓએ કઠિયારા અને પાણી ભરનારાઓ તરીકેનો હિંદીઓની સેવાનો લાભ મોજથી ઉઠાવ્યો છે જ્યારે તેઓએ હંમેશાં હિંદીઓ પાસેથી વેપારમાં ખુલ્લી હરીફાઈ કરવાના હકો છીનવી લેવાનો પ્રયાસ સતત કર્યા કર્યો છે કે જે બ્રિટિશ પ્રજાજન તરીકેના તેમના ન ખૂંચવી શકાય તેવા હકો ગણાવા જોઈએ. તેઓ ખુલ્લા બજારમાં હિંદી વેપારીઓ સાથે હરીફાઈમાં ઊતરવાની ના પાડે છે અને તેમને ત્રાસદાયક નિયંત્રણોમાં જકડીને તુચ્છમાં તુચ્છ સ્વરૂપનું સંરક્ષણ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. . . . બધી કોમ અને ધર્મના માણસો સાથેની બ્રિટિશ તટસ્થતાની પ્રણાલિકાઓનો દક્ષિણ આફ્રિકામાં એટલી હદે ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે કે બ્રિટિશ પ્રજાજનોને, જે માણસોની સાથે તેઓ બ્રિટિશ તાજ હેઠળ એકસરખા અધિકારો ભોગવતા હશે એમ માનવામાં આવે તેમના જુલમી ત્રાસથી બચવા માટે પોર્ટુગીઝ ધરતી પર આશ્રયસ્થાન શોધવાની ફરજ પડે છે. આ બધું જાણીને અમને ધોર અપમાનનો અનુભવ થાય છે. બ્રિટિશ સરકાર હિંદી વેપારીઓને રક્ષણ આપવાનો નિશ્ચય નહીં કરે ત્યાં સુધી તેમને આફ્રિકામાં જે અન્યાય સહન કરવો પડે છે તે દૂર નહીં થાય. અને એવા રક્ષણની આશા રાખવાનો તેમને અધિકાર છે. (એપ્રિલ ૧૫, ૧૮૯૯ સાપ્તાહિક આવૃત્તિ.)

હિંદુસ્તાનમાં રહેતા અંગ્રેજને બ્રિટિશ ધ્વજ હેઠળ ક્યાંય પણ હિંદી વેપારીઓને પ્રવેશ કે વસવાટની ના પાડવામાં આવે તે જોઈને ખીજ અને ગુસ્સો ચડે છે. કારણ કે તેથી એના બાંધવપ્રજાજનોને એવો સવાલ પૂછવાનું અસંદિગ્ધ કારણ મળે છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના નાગરિક થવાથી અમને શો લાભ? આ જોઈને હિંદીઓને માટે બ્રિટિશ ધ્વજ એક અર્થહીન પ્રતીક છે, એવો વિચાર આવ્યા વિના રહેતો નથી. કારણ કે તેની હેઠળ એક બ્રિટિશ પ્રજાજન બીજા પ્રજાજનને ત્રાસ આપી શકે છે અને દબાવી શકે છે; અને પેલો એના નિવારણનો કોઈ ઉપાય નથી કરી શકતો. હિંદમાંના અંગ્રેજો તરફથી બોલનારા અમે, દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની આ ફરિયાદ બાબત વિલાયતમાં લોકમત જગાડી શકીએ તો ઘણું કર્યું ગણાશે. આ બાબતમાં ન્યાય એટલો સ્પષ્ટ છે કે ડરબનમાં પણ એને વિશે કોઈ વિવાદ કરી શકે એમ નથી. પરંતુ એની એક રાજકીય અને ભાવનાત્મક

બાજુ પણ છે. જો ઈંગ્લંડના લોકોને એક વખત વિચાર કરતા કરી દેવાય કે મહારાણીના હજારો પ્રામાણિક અને સદાચારી સભ્ય પ્રજાજનો સામ્રાજ્યના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં જાય ત્યારે તેમને નાગરિકતાના છેક જ સામાન્ય અધિકારો પણ આપવાની ના પાડવામાં આવે છે તો વિલાયતના લોકો ઉપરોક્ત બાજુની કલ્પના કરી શકે. . . . શું વિલાયતની લોકસભામાં એવું કોઈ નથી, જે અન્યાય અને શરમની આ કહાણી સંભળાવીને, તેનો ભોગ બનેલાઓને રાહત મેળવી આપવાની કંઈક આશા રાખતો હોય? . . . (એપ્રિલ ૨૨, ૧૮૯૯ સાપ્તાહિક આવૃત્તિ.)

અમને લાગે છે કે આમાં ભાગ્યે જ કંઈ ઉમેરવાની જરૂર છે. અમે વિશ્વાસ રાખીએ છીએ કે ભૂતકાળની જેમ આપ અમારા તરફથી પ્રયત્ન કરવાની મહેરબાની કરશો અને હાલની દુઃખદ પરિસ્થિતિનો તાત્કાલિક અંત લાવશો.

આપના આજ્ઞાંકિત સેવકો,
અબદુલ કાદિર,
(એમ. સી. કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપની)
અને બીજા ત્રીસ

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૨૫૨.

૫૦. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

સપ્ટેમ્બર ૯, ૧૮૯૯

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ

પત્ર માટે આભાર.^૧ દરરોજ ચિંતાતુર પૂછપરછ થાય છે. તાત્કાલિક રાહત જરૂરી છે.^૨ સાંભળ્યું છે કે બ્રિટિશ એજન્ટે પણ સરકારનો સંપર્ક સાધ્યો છે. માનપૂર્વક નિવેદન છે કે સૂચવ્યા પ્રમાણે હિંદીઓને આવવા દેવામાં કશું નુકસાન નહીં થાય. યુદ્ધ^૩ પછીની છૂટ કદાચ બહુ મોડી થઈ પડશે. જ્યારે સારામાં સારા માણસો રૅન્ડ છોડીને ચાલ્યા જતા હોય ત્યારે હિંદીઓને માટે શાંતિથી જે બને તે જોયા કરવાનું અશક્ય છે. બ્રિટિશ પ્રજાજનો જોખમમાંથી બચવા બ્રિટિશ ભૂમિમાં જઈ ન શકે એ હકીકતથી થતું દુઃખ શબ્દોથી વર્ણવાય તેવું નથી.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી ઉપરથી: એસ. એન. ૩૨૮૮.

૧. ગાંધીજીના જે પત્રનો આ જવાબ છે તે પ્રાપ્ય નથી.

૨. વસાહતી પ્રતિબંધક ધારો જે હિંદીઓના ટ્રાન્સવાલથી નાતાલમાં આવવા પર અંકુશ મૂકતો હતો, તેના અમલમાં રાહત મેળવવાના પ્રયત્નો થતા હતા.

૩. બોઅર યુદ્ધ તે વખતે શરૂ થવાની તૈયારીમાં હતું.

૫૧. એક પરિપત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
સપ્ટેમ્બર ૧૬, ૧૮૮૯

સાહેબ,

પ્રિટોરિયા ખાતેના નામદાર બ્રિટિશ એજન્ટને ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી મોકલવામાં આવેલા પત્રની નકલ હું આ સાથે બીડું છું.^૧ તંગદિલી દર કલાકે વધતી જાય છે. અને આ પત્ર આપના હાથમાં આવશે ત્યાં સુધીમાં શું થશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ આપની સરકાર અને ટ્રાન્સવાલની સરકાર વચ્ચે કોઈ પણ જાતની સમજૂતી થાય તે વખતે હિંદીઓનો પ્રશ્ન પૂરું પૂરું સુધીમાં ન રહી જાય એટલા માટે બ્રિટિશ હિંદીઓને અસર કરતી પરિસ્થિતિની જાણકારી આપને આપ્યા કરવી તે સલાહભર્યું માન્યું છે. આ સાથેની નકલ દર્શાવી આપશે કે જોહાનિસબર્ગ નગર પરિષદના કાયદાઓને મંજૂરી આપવામાં ટ્રાન્સવાલ સરકાર ૧૮૮૫ના કાયદાથી કેવી આગળ વધી ગઈ છે. આવા નિયમોને માટે અને હિંદીઓને વાડામાં જમીનની માલિકી ધરાવતા અટકાવવાને માટે (કાયદાનો) કશો જ આધાર નથી. પરંતુ ખરો મુદ્દો તો બ્રિટિશ એજન્ટને લખેલા પત્રના ત્રીજા ફકરામાં બતાવવામાં આવ્યો છે તે છે; અર્થાત્ હિંદીઓને વાડામાં ખસેડવા માટેનાં સ્વચ્છતાવિષયક કારણો કાયદાની દૃષ્ટિએ સાબિત થવાં જોઈએ. અહીં દરમિયાનગીરી કરવા માટે પૂરતું કારણ છે.

આપનો આજ્ઞાંકિત,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની હસ્તાક્ષરવાળી નકલની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૨૮૫-એ.

૧. જુઓ “બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર”, જુલાઈ ૨૧, ૧૮૯૯.

પર. નાતાલ ઇન્ડિયન કોંગ્રેસનો બીજો અહેવાલ^૧

[ઓક્ટોબર ૧૧, ૧૮૯૯ પછી]

પ્રથમ અહેવાલ કોંગ્રેસની સ્થાપના પછી એક વરસે, ૧૮૯૫ના^૨ ઓગસ્ટમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. કેટલાંય કારણોને લઈને વચગાળાના સમયમાં બીજો અહેવાલ તૈયાર કરી શકાયો નથી.

આવક અને ખર્ચ

આ સાથે^૩ જોડેલી યાદી પર નજર કરવાથી સભ્યો જોઈ શકશે કે ત્રણ વર્ષમાં કેટલો ખર્ચ થયો છે. એ પણ જોઈ શકાશે કે મુખ્ય ખર્ચ કટોકટી વખતે કરવામાં આવેલા દેખાવો વખતે^૪ થયો હતો. એકલા વિનંતીપત્રનો^૫ ખર્ચ જ લગભગ ૧૦૦ પાઉંડ જેટલો થયો હતો. ૧૮૯૪-૯૫ કરતાં અહેવાલનાં વર્ષો દરમિયાન સરેરાશ ખર્ચ વધ્યો છે તો આવક પણ ઠીક ઠીક વધી છે. પહેલો અહેવાલ પ્રસિદ્ધ કરવાનું એક સારું અને કદાચ સૌથી મહત્વનું પરિણામ એ આવ્યું કે કોંગ્રેસે સભાસદોનું વાર્ષિક લવાજમ પહેલેથી લઈ લેવાનો તરત જ નિર્ણય કર્યો અને લવાજમો દર મહિને ઉધરાવવાની માયાકૂટવાળી પદ્ધતિ છોડી દીધી. એને પરિણામે ૧૮૯૫-૯૬નાં લવાજમો તરત જ ઉધરાવી લેવામાં આવ્યાં. ૧૮૯૬ના વર્ષમાં કેટલાક કાર્યકરોએ કરી બતાવેલું કામ તો ખરેખર આશ્ચર્યજનક હતું. તેઓએ માત્ર પોતાનો સમય જ નહોતો આપ્યો પરંતુ તેમનામાંના જે સમર્થ હતા તે ઉધરાણું કરવા જવા માટે પોતાના ગાડીઘોડા સાથે નીકળી પડ્યા. આ બાબતમાં સ્ટેંગરની મુલાકાત સૌથી વધારે સ્મરણીય છે. પ્રમુખ, શ્રી અબદુલ કરીમ હાજી આદમ, શ્રી અબદુલ કાદિર, શ્રી દાઉદ મહંમદ, શ્રી રુસ્તમજી, શ્રી હાસમજુમા, શ્રી મદનજિત, શ્રી પારુક, શ્રી હુસેન મિરાન અને શ્રી કથરાડા તેમ જ માનનીય મંત્રી, પ્રમુખ શ્રી અબદુલ કાદિર અને શ્રી દાઉદ મહંમદ કાર્યકર્તાઓના વપરાશ માટે રાખેલાં વાહનોમાં વેફલમ, ટોંગાટ, ઉમ્હલાલી, સ્ટેંગર અને તેની આગળના જિલ્લામાં ગયા. ટોંગાટમાં સભાસદો શ્રી કાસિમ ભાણુને સભાસદ થવાનું સમજાવવા તેમની દુકાનમાં મધરાત સુધી ખાવાપીવાની પણ પરવા કર્યા વિના બેસી રહ્યા. પરંતુ તેઓ જિંદી હતા અને કાર્યકર્તાઓને પાછા આવવું પડ્યું. પરંતુ તેઓ પાછા આવ્યા તે એટલા માટે કે બીજી સવારે બમણો પ્રયત્ન કરી શકે. બીજી સવારે તેમનામાંના એક ઘણા વહેલા ઊઠ્યા અને ચાનું ટીપું સુધ્યાં લીધા વિના શ્રી ભાણુની દુકાને જઈ પહોંચ્યા. સભાસદો ત્યાં કશું પણ ખાધાપીધા વિના બપોર

૧. આ અહેવાલનો ખરડો છે અને તેમાં ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરના કેટલાયે સુધારા છે. અહેવાલની બીજી કોઈ નકલ મળી નથી. આ અહેવાલ જુદે જુદે વખતે કટકે કટકે લખવામાં આવ્યો હતો અને બોચર યુદ્ધ ફાદી નીકળવાની તારીખ ઓક્ટોબર ૧૧, ૧૮૯૯ પછી પૂરો કરવામાં આવ્યો હતો. પા. ૧૨૬ પર બોચર યુદ્ધનો ઉલ્લેખ છે.

૨. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૧૭૮-૮૩.

૩. આ મળી શકી નથી.

૪. ગાંધીજી અને તેમના હિંદી સહપ્રવાસીઓ ડરબનમાં નવન્યુઆરી ૧૩, ૧૮૯૭ને દિવસે ઊતર્યા, ત્યારે કરવામાં આવેલા હિંદી વિરોધી દેખાવોનો આ ઉલ્લેખ છે. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧૨૧.

૫. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧૩૫-૨૧૮.

લગી બેસી રહ્યા અને શ્રી ભાણુ સભાસદ થયા અને તેમણે પોતાનું લવાજમ આપ્યું ત્યાર બાદ જ તેઓએ દુકાન છોડી. પછી તેઓ બીજા મથકે ગયા. રસ્તામાં શ્રી હાસમ જુમા ઘોડા પરથી ઊથલી પડ્યા અને થોડીક ક્ષણો માટે તદ્દન બેહોશ રહ્યા. રસ્તો ખરાબ હતો અને સાંજ પડી ગઈ હતી એટલે પાછા ફરવાની સૂચના કરવામાં આવી. પરંતુ હાસમ જુમાએ વાત કાને ધરી જ નહીં અને પ્રવાસ ચાલુ રહ્યો. આ બંધા પ્રયત્નો સ્ટેંગરમાં સફળ થયા. શ્રી મહમદ ઈસપજી, જેઓ હવે દુર્ભાગ્યે મૃત્યુ પામ્યા છે, તેમણે ટોંગાટમાં કાર્યકર્તાઓનો ઉત્સાહ જોયો અને તેમને પોતાને પાનો ચડયો તે એટલે લગી કે તેઓ મહત્વના કામે ડરબન જવા નીકળ્યા હતા તે છોડીને સ્ટેંગર જવા, કાર્યકર્તાઓની સાથે થયા. ત્યાં તેમણે એ બંધાની આગતા-સ્વાગતા કરી અને કોંગ્રેસ માટે એકલા સ્ટેંગરમાંથી ૫૦ પાઉંડ કરતાં પણ વધારે રકમ એકઠી કરવામાં કારણભૂત થયા.

આપણા ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ શ્રી અબદુલ કરીમ હાજી આદમના નેતૃત્વ હેઠળ સભાસદોએ બતાવેલી જવલંત ભક્તિના આવા તો કેટલાયે દાખલા આપી શકાય. કોઈ પણ જાતના સારી રીતે બાંધેલા રસ્તા સિવાય ડુંગરા પરની કેડીમાં થઈને લીધેલી ન્યૂલેન્ડસની મુલાકાત, બોમિયા વગર ખેતરોમાં થઈને રાતને વખતે કરેલી બટરી ગામની મુસાફરી, ઈસિપિગોની મુસાફરી, શ્રી ઈસપજી ઉમરની દુકાનની યાત્રા, જ્યાં સભાસદો સાંજના પાંચ વાગ્યે ગયા હતા અને અગિયાર વાગ્યા લગી ખાધાપીધા વગર રોકાયા હતા—આ બંધામાંથી દરેકને માટે એક એક પ્રકરણ લખી શકાય. પરંતુ એટલું કહેવું બસ થશે કે કાર્યકર્તાઓએ તે સમયે કામને માટે જે સફૂત, ભક્તિ અને અનન્યભાવ બતાવ્યો તે ભાગ્યે જ કોઈ વાર બતાવ્યો હશે. પરંતુ કમભાગ્યે આપણે માટે અત્યારે એવું કહી શકાય તેમ નથી. એ જેમભર્યો ઉત્સાહ મરી પરવાર્યો જણાય છે. આ પરિસ્થિતિ માટેનાં અનેક કારણો છે જેમાંનાં કેટલાંક સભાસદોના કાબૂ બહારનાં છે. પરંતુ એ વસ્તુની નોંધ લેતાં દુઃખ થાય છે કે ઘણુંયે થઈ શકે એવું એમણે કર્યું નથી અને અત્યાર સુધીમાં તો આપણી પાસે ૫૦૦૦ પાઉંડ જેટલું ભંડોળ એકઠું થઈ ગયું હોત એવી બે વરસ પહેલાં જે વિશ્વાસભરી આશા રાખી હતી તે હાલ તો સ્વપ્નવત્ બની ગઈ છે. કોંગ્રેસને માથે ૩૦૦ પાઉંડ કે કદાચ ૪૦૦ પાઉંડનું દેવું છે અને એ પૈસા કેવી રીતે આવશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. મેરિત્સબર્ગ, ચાર્લ્સટાઉન, ન્યૂકેસલ, વેડ્ડલમ, ટોંગાટ, સ્ટેંગર અને બીજી જગ્યાઓનાં લવાજમ ચડી ગયાં છે અને તે વસૂલ કરવા હજુ કશું કરવામાં નથી આવ્યું. એક વખતે આપણા સભ્યોની સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ સુધી પહોંચી હતી ત્યાં આજે ખરેખર કહેતાં આંકડો માત્ર ૩૭નો છે. એટલે કે માત્ર ૩૭ સભ્યોએ અત્યાર લગીનાં પોતાનાં લવાજમ ભર્યાં છે. સભાસદોએ પોતાની દીર્ઘ નિદ્રામાંથી જાગવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. નહીં તો પછી કદાચ ઘણું મોડું થઈ જશે.

૧૮૯૫ના ઓક્ટોબર માસમાં કોંગ્રેસે કરેલું કામ

૧૮૯૫ના ઓક્ટોબરમાં ટ્રાન્સવાલની ધારાસભાએ બ્રિટિશ પ્રજાજનોને ફરજિયાત લશ્કરી ભરતીમાંથી બાકાત રાખતો ઠરાવ પસાર કર્યો અને તેમાં એક એવી કલમ જોડી દીધી કે હિંદીઓનો સમાવેશ 'બ્રિટિશ પ્રજાજનો' એ શબ્દોમાં થતો નથી. જેકે ખરું જોતાં દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજા-સત્તાક રાજ્યના આપણા સહબાંધવોની બાબતમાં આપણે સક્રિય દરમિયાનગીરી કરવાની નથી હોતી, તેમ છતાં એમની સંમતિથી કોંગ્રેસે આ પ્રશ્ન ઉપાડી લીધો. એક તારનો ખરડો તૈયાર

કરીને ટ્રાન્સવાલથી લાંડનમાં^૧ આપણા તરફ સહાનુભૂતિ રાખનારાઓને મોકલવામાં આવ્યો. અને યોગ્ય સમયે^૨ વિનંતીપત્ર મોકલવામાં આવ્યું, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, આપણે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી, આ વાંધાભર્યા ઠરાવને બ્રિટિશ સરકારે હજુ લગી મંજૂરી નથી આપી.

એ મહિનામાં આપણને બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટના એક રૂઢિચુસ્ત સભ્ય મિસ્ટર અર્નેસ્ટ હેયનું ઓળખાણ થયું. તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્રવાસ કરતા હતા. જોહાનિસબર્ગમાં કેટલાક માણસો તેમને હિંદીઓના વાડામાં લઈ ગયા. હિંદીઓનાં રહેઠાણની ખરાબમાં ખરાબ જગ્યા તેમને બતાવી. વર્તમાનપત્રોમાં આવ્યું કે મિસ્ટર હેયને તેમણે જે કંઈ જોયું તેથી અત્યંત ઘુણા થઈ અને તેઓ હિંદીઓના પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરવાના છે. જોહાનિસબર્ગથી તેઓ ડરબન આવ્યા. કોંગ્રેસના સભાસદોમાંથી કેટલાકને મિસ્ટર હેયને મળવાનું ને તેમની સમક્ષ આ પ્રશ્ન અંગેનું હિંદી દૃષ્ટિબિંદુ રજૂ કરવાનું સલાહભર્યું લાગ્યું. લગભગ પચાસ જેટલા પ્રતિનિધિ હિંદીઓના પ્રતિનિધિ-મંડળને તેમણે મુલાકાત આપી અને તેમને જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું તેનો તેમણે ઘણો સહાનુભૂતિભર્યો જવાબ આપ્યો અને વચન આપ્યું કે ઈંગ્લંડમાં તેઓ પોતાથી જે કંઈ થઈ શકે તે કરશે. આપણે આપણા કામમાં, એમના મત મુજબ, જે મર્યાદા, જે નમ્રતા રાખીએ છીએ તે પ્રત્યે તેમણે પસંદગી દર્શાવી. મિસ્ટર હેયને હિંદુસ્તાનની અનોખી ચીજો ભેટ આપવામાં આવી.

મતાધિકારનો પ્રશ્ન હજુ પત્યો નહોતો અને ૧૮૯૫ના વર્ષના પાછલા ભાગમાં વર્તમાન-પત્રોમાં તેની ઘણી ચર્ચા થતી હતી. બધાને એમ જ લાગતું હતું કે હિંદીઓ આજ સુધી તેમને નહોતો આપવામાં આવ્યો તેવો એક નવો અધિકાર માગવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ ઈચ્છે છે કે દરેક હિંદીને મત આપવાનો અધિકાર મળે, જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં તેમને કદી કશો મતાધિકાર હતો નહીં. અને જો દક્ષિણ આફ્રિકાના વતનીઓને મતાધિકાર ન હોય તો પછી કોઈ હિંદીને તો મળે જ ક્યાંથી? ખોટી રીતે રજૂ થયેલી આ બધી બાબતોનો જવાબ આપવો અને ગેરસમજૂતી દૂર કરવી એ બહુ જરૂરી થઈ પડ્યું. હિંદી મતાધિકાર: દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા દરેક અંગ્રેજને વિનંતો^૩ નામની એક પુસ્તિકા તૈયાર કરવામાં આવી. આની ૭,૦૦૦ નકલ છાપવામાં આવી. એમાંથી ૧,૦૦૦નો ખર્ચ મિસ્ટર અબદુલ કરીમ હાજી આદમે આપ્યો. અને તેની ઘણી નકલો વહેંચવામાં આવી. કેટલીક ઈંગ્લંડમાં પણ વહેંચાઈ. દક્ષિણ આફ્રિકાનાં વર્તમાનપત્રોએ પણ એની સારા પ્રમાણમાં નોંધ લીધી અને એને લીધે કેટલાક સહાનુભૂતિભર્યા, કેટલાક કડવાશભર્યા અને કેટલાક ઉદાસીનતાભર્યા પત્રો પ્રસિદ્ધ થયા. લાંડનના ટાઈમ્સ પત્રે એ વિશે એક ખાસ લેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો અને એમાં લેખકે પુસ્તિકામાં આપવામાં આવેલી બધી સૂચનાઓ સ્વીકારી. આ બધું ૧૮૯૫ના ડિસેમ્બરમાં બન્યું.

૧૮૯૬ની શરૂઆતમાં કોંગ્રેસે સંસ્થાનોના પ્રધાન પાસે મૂકેલા પ્રશ્નોમાંથી ઘણાખરા હજુ અનિર્ણીત હતા, એટલે આખીયે પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપણા લાંડન અને હિંદુસ્તાનના મિત્રો સમક્ષ મૂકવાનું જરૂરી માનીને એક સામાન્ય પત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યો અને નાતાલના પ્રતિનિધિ હિંદીઓની સહીઓથી તેઓને મોકલવામાં આવ્યો.^૪ લગભગ આ સમયે જૂલુલેન્ડના તે

૧. પુસ્તક ૧, પા. ૧૯૬

૨. એજન, પા. ૧૯૬-૯૭.

૩. એજન, પા. ૧૯૮-૨૨૧.

૪. આ પ્રાપ્ત નથી.

વખતે નવા વસાવેલા શહેર નોંદવેની અંગેના નિયમો પ્રસિદ્ધ થયા.^૧ એમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે હિંદીઓ એ શહેરમાં મકાન માટે જમીન (અરવેન) ખરીદી શકે નહીં કે તેની માલિકી ધરાવી શકે નહીં. જેવા આ નિયમો સરકારી ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયા કે તરત જ આ અપવાદ સામે વિરોધ દર્શાવતું વિનંતીપત્ર^૨ ઘડી કાઢીને નામદાર ગવર્નરને મોકલી આપવામાં આવ્યું. આપણી વાતનું ન્યાયીપણું ઘિ નાતાલ મર્ચ્યુરીએ સ્વીકાર્યું. પરંતુ નેક નામદાર એ પ્રતિબંધ દૂર કરી શક્યા નહીં.

ત્યાર બાદ મિ. ચેમ્બરલેનને અરજી મોકલવામાં આવી^૩ અને વિનંતીપત્ર મળ્યા બાદ સર મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીએ વિલાયતની લોકસભામાં પ્રશ્ન પૂછ્યો. લંડન ટાઈમ્સે આ બાબત લગભગ બે કટાર ભરીને લેખ લખ્યો. અને 'રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ સમિતિ'^૪એ પણ આ બાબત ઉપાડી લીધી. વિશેષમાં અહીં એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ઉપરોક્ત નિયમોની પ્રસિદ્ધિ પહેલાં વસાવાયેલાં મેલ્મથ અને એશોવે શહેરો સંબંધમાં પણ આવા જ નિયમો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા, તે હકીકત પ્રકાશમાં આવી. ઉપરોક્ત વિનંતીપત્રમાં આ બે શહેરોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. હવે આ પ્રતિબંધ દૂર કરવામાં આવ્યો છે. મિસ્ટર આદમજી મિયાંખાન સાવધાન ન હોત તો આ બાબત સમૂળગી કોંગ્રેસના ખ્યાલ બહાર જાત. કેમ કે એમને જ એની સૌથી પહેલી જાણ થઈ હતી અને તેમણે જ માનદ મંત્રીનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

૧૮૯૬ના મે મહિનાની આસપાસ અનેક મિલકતોનું નિરીક્ષણ કર્યા બાદ અને ઘણી સલાહ-મસલત કર્યા બાદ એક નિદ્રા નામની સ્વતંત્ર હિંદી સ્ત્રીના નામે નોંધાયેલી ઈંટેરી મકાન અને દુકાન સાથેની મિલકત કોંગ્રેસે ૧૦૮૦ પાઉન્ડમાં ખરીદી. સર્વાનુમતે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે કોંગ્રેસ વતી ચેક ઉપર સહી કરવાનો હક ધરાવતા સાત ટ્રસ્ટીઓને નામે એ મિલકત નોંધાવવામાં આવે. આ મિલકત અત્યારે દર મહિને લગભગ દસ પાઉન્ડનું ભાડું આપે છે. કર ઠરાવવા માટે તેની કિંમત ૨૦૦ પાઉન્ડ આંકવામાં આવી છે. અને સુધરાઈને આ વરસે વાર્ષિક કર પાઉન્ડ ૯-૧૭-૬ ભર્યો છે. આ ઈમારતનો ગાર્ડનર ફાયર એસ્યોરન્સ સોસાયટીમાં ૮૦૦ પાઉન્ડનો વીમો ઉતરાવ્યો છે. ઘણાખરા ભાડૂતો તામિલ લોકો છે. એમને એક સ્નાનગૃહની ખૂબ જ જરૂર હતી. એટલે સ્વયંસેવકોએ એક કામચલાઉ સ્નાનગૃહ ઊભું કર્યું છે. એ માટેની ઈંટો શ્રી આમદ જીવાએ મફત આપી છે. ગણતરી કરતાં જણાય છે કે આથી કોંગ્રેસને આઠ પાઉન્ડથી વધારેની બચત થઈ છે. ૧૮૯૬ના એપ્રિલમાં આમ કોંગ્રેસના ભંડોળની સ્થિતિ સંધર જણાઈ અને મિસ્ટર મૂસા હાજી આદમના મકાનમાંથી નીકળવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું એટલે એમ લાગ્યું કે કોંગ્રેસે એક ડગલું આગળ વધીને વધારે સારા મકાનમાં જવું જોઈએ. એ મુજબ અત્યારે કોંગ્રેસે આ વિશાળ ખંડ પાંચ પાઉન્ડના માસિક ભાડાથી રાખ્યો છે. ભાડું પહેલાં આપતા તે કરતાં ૩ પાઉન્ડ વધારે છે.

૧૮૯૬માં નાતાલ પાર્લિમેન્ટની પહેલી બેઠક ચાલુ હતી ત્યારે જાણવામાં આવ્યું કે મિ. ચેમ્બરલેને એશિયાઈ જાતિના લોકોને મતદારોની યાદીમાં દાખલ થતાં અટકાવતો ખાસ મતાધિકાર

૧. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૨૬-૨૭.

૨. એજન.

૩. એજન પા. ૨૩૫-૩૮.

૪. આ હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની લંડનની બ્રિટિશ કમિટીનો ઉલ્લેખ છે.

કાયદો સંસ્થાનની ધારાપોથીમાંથી કાઢી નાખવાની અને તેને બદલે એક સામાન્ય કાયદો પસાર કરવાની સલાહ નાતાલના પ્રધાનોને આપવાનું નક્કી કર્યું છે. એ કાયદો પાછો ખેંચતું અને અત્યાર સુધી જે દેશોમાં પાર્લિમેન્ટના મતાધિકારના પાયા પર રચાયેલી એવી ચૂંટણીવાળી અને પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી સંસ્થાઓ ન હોય તેવા દેશોના લોકોને અને તેમના વંશજોને પાર્લિમેન્ટની ચૂંટણીઓમાં મતદાર થવાને નાલાયક ઠરાવતું બિલ રજૂ કરવામાં આવ્યું. કોંગ્રેસને લાગ્યું કે જોકે આ બિલ હિંદીઓને^૧ લાગુ નથી પડતું છતાં તે માત્ર તેમનો એકલાનો મતાધિકાર લઈ લેવાના હેતુથી પસાર કરવામાં આવનાર છે તેથી એનો વિરોધ કરવો જરૂરી છે, એટલે હિંદુસ્તાનમાં પ્રતિનિધિત્વવાળી સંસ્થાઓના અસ્તિત્વ વિષેના પ્રખ્યાત માણસોના વિચારો દર્શાવતી અરજી ધારાસભાને^૨ મોકલવામાં આવી. આથી ધારાસભામાં કેટલાક સભ્યોએ બિલનો એટલો વિરોધ કર્યો કે એક સમયે એમ લાગતું હતું કે આ બિલ નામંજૂર થશે. પછી સર જોન રોબિન્સને મિ. ચેમ્બરલેનને તાર કર્યો. અને “સંસ્થાઓ”એ શબ્દ આગળ “પાર્લિમેન્ટના મતાધિકાર પર રચાયેલી”^૩ એ શબ્દ ઉમેરવાની પરવાનગી મેળવી. આ ઉમેરાથી બિલ સામેનો વિરોધ ઘણોખરો શમી ગયો. અને આપણે ધારાસભાને અરજી કરેલી છતાં તે બંને સભાઓમાં પસાર થઈ ગયું.^૪ મિ. લોટને આ તકરારને વખતે નાતાલ ઇન્ડર્ટાઈઝરને પત્ર લખીને પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો કે ઉપરોક્ત ઉમેરો થવા છતાં જ્યાં સુધી હિંદીઓને લાગેવળે છે ત્યાં સુધી આ ધારાનો અમલ નહીં થઈ શકે. આ બિલમાં, એની હેઠળ આવનારાઓને વિશેષ છૂટ આપવાનો હક ગવર્નર માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો છે. આ બિલનો વિરોધ કરતી અરજી સંસ્થાઓના^૫ પ્રધાનોને મોકલવામાં આવી હતી. પરંતુ તેને સમ્રાજીની પરવાનગી મળી ચૂકી છે અને હવે તે આ દેશનો કાયદો બની ચૂક્યું છે. આ કાયદામાં જેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેવી સંસ્થાઓ હિંદમાં છે કે નહીં તે અંગેનો પરીક્ષાત્મક મુકદ્દમો આપણે કોઈ પણ સમયે લાવી શકીએ એમ છીએ. અથવા વિશેષ છૂટ માટે ગવર્નરને અરજી કરી શકીએ છીએ. આ બેમાંથી એકેની જરૂર હોય તેવી થઈ નથી. આપણે અત્યાર સુધી એમ જ કહેતા આવ્યા છીએ કે આપણે રાજકીય સત્તા નથી જોઈતી; પરંતુ આપણે પહેલાં મતાધિકાર બિલમાં જે અપમાન હતું તેનો વિરોધ કરતા હતા. અને એમ લાગે છે કે આપણા વિરોધને નામદાર સમ્રાજીની સરકારે માન આપ્યું છે.

૧૮૯૬ના માર્ચ મહિનામાં શ્રી અબદુલ કાદિરને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. એ બાબત એક ખાસ ફકરો માગી લે છે. એ પ્રસંગની યાદગીરીમાં કોંગ્રેસ હોલમાં ઉત્સવ રાખવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ૫૦૦થી વધારે માણસો ભેગા થયા હતા. હોલ પર ખૂબ રોશની કરવામાં આવી હતી. શ્રી અબદુલ કાદિરે કોંગ્રેસને ૭ પાઉન્ડની ભેટ આપી. બીજાઓએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું. એ પ્રસંગે આવેલા દાનની રકમ ૫૮ પાઉન્ડની થઈ.

શ્રી અબદુલ હાજી આદમના પ્રમુખપદ દરમિયાન એવી મતલબનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે જે સભાસદો કોંગ્રેસને માટે ૨૫ પાઉન્ડ કે તેથી વધારે રકમ એકઠી કરે તેમને

૧. આમાં હિંદીઓનો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી.

૨. ન્યૂઝ પુસ્તક ૧, પા. ૨૪૨-૪૮.

૩. ન્યૂઝ પુસ્તક ૧, પા. ૨૫૨.

૪. આ અરજી લેબિસ્લેટિવ એસેમ્બલીને આપવામાં આવી હતી. ન્યૂઝ પુસ્તક ૧, પા. ૨૪૨-૪૮.

૫. ન્યૂઝ પુસ્તક ૧, પા. ૨૫૧-૬૮.

રીપચંદ્રક આપવામાં આવે. આ ચંદ્રકોની પ્રથા શરૂ થયા પછી ૧૮૯૬ના એપ્રિલ મહિના પહેલાં ઘણા સભ્યોએ આ માન માટેની લાયકાત મેળવી હતી. આ બાબતમાં મિસ્ટર દાઉદ મહંમદ સૌથી આગળ તરી આવતા હતા અને સૌની ઈચ્છા હતી કે એમના કામ અંગે ઠરાવનો અમલ કરવામાં આવે. એને પરિણામે એક ખાસ સભા ભરવામાં આવી. અને યોગ્ય લખાણ સાથેનો રીપચંદ્રક પ્રમાણપત્ર સાથે તેમને ભેટ આપવામાં આવ્યો.

આ વખતે માનદ મંત્રીને કૌટુંબિક કારણોસર હિંદુસ્તાનની ટૂંકી મુલાકાતે જવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું. કોંગ્રેસે નિર્ણય કર્યો કે તેમણે દેશની મુલાકાતનો લાભ લઈને હિંદુસ્તાનની જનતા સમક્ષ દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓની તકલીફો રજૂ કરવી જોઈએ. એટલે એમને પ્રતિનિધિ નીમનો એક પત્ર^૧ તેમ જ પ્રવાસના, છાપકામના અને આ કાર્યને લગતા બીજા પરચૂરણ ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે ૭૫ પાઉન્ડની હૂંડી^૨ આપવામાં આવ્યાં. કોંગ્રેસે એમને એક માનપત્ર આપ્યું અને એક સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો. કોંગ્રેસના તામિલ સભાસદોએ એક ખાસ સભા ભરી અને એક વધારાનું માનપત્ર આપ્યું.^૩ માનદ મંત્રીએ આ માનપત્રોના જવાબમાં કહ્યું કે માનપત્રો સમય પાકવા પહેલાં આપવામાં આવ્યાં છે; કામ હજી પૂરું થયું નથી. તેમ છતાં તેઓએ પ્રેમના પ્રતીક તરીકે માનપત્રોનો અને ભેટોનો સ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું કે જે લોકોએ દર્શાવેલી લાગણી સાચી હશે તો હું પાછો આવીશ ત્યાં સુધીમાં સભ્યોએ એવું કામ કર્યું હશે કે કોંગ્રેસની સિલક લવાજમ અને ભેટના પાઉન્ડ ૧,૦૦૦ના ઉમેરાથી ૧૯૪ પાઉન્ડને બદલે ૧,૧૯૪ પાઉન્ડની થઈ જશે. આ અર્પણવિધિઓની દક્ષિણ આફ્રિકાનાં વર્તમાનપત્રોએ બહોળા પ્રમાણમાં નોંધ લીધી હતી જે સમગ્ર રીતે જેતાં મૈત્રીભાવથી રહિત કે વિરોધી ભાવવાળી નહોતી. તેઓ હિંદુસ્તાન જવા માટે વૅંગોલા વાટે ૧૮૯૬ની પમી જૂને ઊપડયા.

એમની ગેરહાજરી દરમિયાન શ્રી આદમજી મિયાંખાનને કામચલાઉ માનદ મંત્રી નીમવામાં આવ્યા. માનદ મંત્રીએ હિંદુસ્તાન પહોંચીને તરત, દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓને પડતાં કષ્ટ: ભારતની જનતાને અપીલ,^૪ એવા શીર્ષક હેઠળ એક પુસ્તિકા પ્રસિદ્ધ કરી. એની ૪,૦૦૦ નકલો છાપવામાં આવી અને તે બહોળા પ્રમાણમાં વહેંચવામાં આવી. ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાએ એની સૌથી પહેલાં નોંધ લીધી અને એક સહાનુભૂતિપૂર્ણ અગ્રલેખમાં જાહેર તપાસની ભલામણ કરી. હિંદુસ્તાનના લગભગ દરેક જાણીતા વર્તમાનપત્રે આ પ્રશ્ન ઉપાડી લીધો. વિ પાયોનિયરે તકલીફોનો સ્વીકાર કરતાં એવા વિચારો દર્શાવ્યા કે આ પ્રશ્ન અત્યંત ગૂંચવાડાભરેલો છે, અને સ્વરાજ ભોગવતાં સંસ્થાનોને એક ખાસ નીતિનો આદેશ આપવાનું મુશ્કેલ છે. અને એટલે જ આ સંજોગોમાં દક્ષિણ આફ્રિકા એક એવો દેશ છે, જેનાથી ઉપલા વર્ગના હિંદીઓએ દૂર જ રહેવું જોઈએ. લાંડન ટાઈમ્સના સિમલા ખાતેના ખબરપત્રીએ આ પુસ્તિકાનો સારાંશ એ અંગેના વિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા અને વિ પાયોનિયરે દર્શાવેલા મત ઉમેરીને તારથી મોકલ્યો. આ પુસ્તિકાના પ્રકાશન પછી માનદ મંત્રી મુંબઈના અગ્રગણ્ય માણસોને મળ્યા. ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ શ્રી અબદુલ્લા હાજી આદમ, આ વખતે મુંબઈમાં હતા. તેઓ પણ ઘણી વાર માનદ મંત્રીની સાથે જતા.

૧. ન્યૂઓ પુસ્તક ૨, પા. ૩૭-૩૮.

૨. એજન, પા. ૧૦૦-૧૩, "હિંદ ગયેલા ઉપ્યુટેશન અંગે થયેલા ખર્ચનો હિસાબ".

૩. ન્યૂઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૭૦.

૪. ન્યૂઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧-૩૮.

માનનીય શ્રી પી. એમ. મહેતા^૧ની સૂચનાથી શ્રી મહેતાના પ્રમુખપદે રદમી સપ્ટેમ્બરે ફરામજી કાવસજી ઈન્સ્ટિટ્યૂટના હોલમાં જાહેર સભા બોલાવવામાં આવી. હોલ ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો હતો. માનદ મંત્રીએ પોતાનું ભાષણ વાંચ્યા^૨ બાદ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવતો તથા આ બાબત એક વિનંતીપત્ર ઘડીને સમ્રાજીના મુખ્ય હિંદી પ્રધાનને મોકલી આપવાની પ્રમુખને સત્તા આપતો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો. સ્વર્ગસ્થ માનનીય શ્રી ઝંવેરીલાલ યાજ્ઞિક, માનનીય શ્રી સયાણી અને ચેમ્પયનના તંત્રી મિ. ચેમ્બર્સ ઠરાવની તરફેણમાં બોલ્યા. દૈનિક વર્તમાનપત્રોમાં સભાના પૂરા અહેવાલો પ્રસિદ્ધ થયા અને પ્રેસિડન્સી ઓસોસિયેશને કામકાજનો સારાંશ તાર મારફતે લંડન મોકલ્યો.

ત્યાર પછી માનદ મંત્રી મદ્રાસ ગયા. અને ત્યાંના અગ્રગણ્ય માણસોને મળ્યા. મદ્રાસ મહાજન સભાના આશ્રય હેઠળ પાચિયપ્પા હોલમાં જાહેર સભા બોલાવતો પરિપત્ર ઘડવામાં આવ્યો. મદ્રાસની જુદી. જુદી કોમોના પ્રતિનિધિઓના લગભગ ચાળીસ સભ્યોએ આ પરિપત્ર પર સહી કરી. રાજા સર રામસ્વામી મુદલિયારે સૌથી પહેલાં સહી કરી હતી. માનનીય આનંદ ચાર્લુએ પ્રમુખપદ લીધું હતું. હોલ ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો હતો. ભાષણ વાંચ્યા બાદ મુંબઈમાં પસાર થયેલા ઠરાવો જેવા જ ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યા. ગિરમીટિયા મજૂરોને નાતાલ મોકલવાનું બંધ કરવાનું સૂચવતો એક ખાસ ઠરાવ પણ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. મિ. એડમ્સ, શ્રી પરમેશ્વરમ પિલ્લૈ, શ્રી પાર્થસારથિ નાયડુ ઠરાવની તરફેણમાં બોલ્યા. બધાં અગ્રગણ્ય વર્તમાનપત્રોએ કામકાજનો પૂરો અહેવાલ પ્રસિદ્ધ કર્યો. સભા પૂરી થયા બાદ ઉપરોક્ત પુસ્તિકાઓ માટે એવો ધસારો થયો કે હતી તેટલી બધી નક્કો ખપી ગઈ અને જનતાની માગણીને પહોંચી વળવા માટે મદ્રાસમાં બીજી બે હજાર નક્કો છપાવવામાં આવી. લંડન ટાઈમ્સના સિમેલાના ખબરપત્રીનો તાર એ વર્તમાનપત્રમાં પ્રસિદ્ધ થયા પછી નાતાલના એજન્ટ જનરલ સર (તે વખતે મિસ્ટર) વોલ્ટર પીસની મુલાકાત લેવામાં આવી અને તેમણે જવાબમાં કહ્યું કે કશી ફરિયાદો છે જ નહીં અને બીજાં ઘણાં નિવેદનો કર્યાં. ભાષણની વિશેષતા એ હતી કે તેમાં સર વોલ્ટર પીસને વિગતવાર જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો. આ જવાબ પુસ્તિકાની બીજી આવૃત્તિની પૂર્તિ રૂપે છાપવામાં આવ્યો હતો.

મદ્રાસમાં એક પખવાડિયું રોકાયા બાદ માનદ મંત્રી કલકત્તા ગયા. ત્યાં તેમણે જાહેર પુરુષોની મુલાકાત લીધી. ધિ ઇંગ્લિશમેન, ધિ ઇન્ડિયન મિરર, ધિ સ્ટેટ્સમેન અને બીજાં અંગ્રેજી તેમ જ દેશી ભાષાનાં વર્તમાનપત્રોએ સહાનુભૂતિભરી નોંધો લખી. 'બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન'ની સમિતિ માનદ મંત્રીને સાંભળવા એકઠી થઈ અને તેઓએ નક્કી કર્યું કે હિંદી પ્રધાનને મોકલવા વિનંતીપત્ર તૈયાર કરવું. જાહેર સભા બોલાવવા માટેની તૈયારીઓ થતી હતી એટલામાં નાતાલથી એક તાર આવ્યો. તેમાં માનદ મંત્રીને તરત જ પાછા બોલાવવામાં આવ્યા હતા. એટલે સભા માંડી વાળવી પડી અને તેઓ કલકત્તાથી મુંબઈ રવાના થયા. પરંતુ પૂનામાં ત્યાંની સાર્વજનિક સભાના આશ્રય હેઠળ સભા બોલાવવામાં આવી. પ્રોફેસર ભાંડારકરે

૧. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૫

૨. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૫૦-૫૯.

પ્રમુખપદ લીધું. મદ્રાસમાં પસાર થયેલા ઠરાવો જેવા ઠરાવો આ સભાએ પસાર કર્યા. તેની તરફેણમાં પ્રોફેસર ગોખલે, માનનીય મિસ્ટર તિલક અને^૧ બોલ્યા.

માનદ મંત્રી ૧૮૯૬ની ૨૭મી નવેમ્બરે કુરલેન્ડ દ્વારા રવાના થયા.^૨ ટાઈમ્સના સિમલાના ખબરપત્રીના ઉપરોક્ત તારનો સારાંશ રૂટરે દક્ષિણ આફ્રિકાનાં વર્તમાનપત્રોને મોકલ્યો હતો. આ સારાંશથી હિંદુસ્તાનમાં વહેંચવામાં આવેલી પુસ્તિકા વિશે એવી છાપ પડે છે જે તે વાંચી જોતાં કદી ટકી શકે નહીં. તેમ છતાં તેથી યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓ ગુસ્સે થયા. વર્તમાનપત્રોએ ઉગ્ર લેખો લખ્યા. આથી વ્યવસ્થિત રીતે એશિયાવાસી વિરોધી ચળવળ ઊભી થઈ અને કોલોનિયલ પેટ્રિયોટિક યુનિયન સ્થાપવામાં આવ્યું. એમ લાગે છે કે લેખો પ્રસિદ્ધ થયા બાદ ઉપરોક્ત પુસ્તિકાની જે નકલો અહીં મોકલવામાં આવી હતી તે વર્તમાનપત્રોને પહોંચાડવામાં આવી ત્યારે તેમને પરિસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ આવ્યો અને તેમણે કબૂલ કર્યું કે પુસ્તિકાના વિરોધમાં જે ઉગ્ર ભાષા વાપરવામાં આવી હતી તેને વાજબી ઠરાવે એવું એમાં કંઈ જ નહોતું. પરંતુ ચળવળ તો ચાલુ જ રહી અને જનતાના મનને ઉશ્કેરી શકે તેવાં અનેક અતિશયોક્તિભર્યા નિવેદનો યુનિયને કર્યાં. તે દરમિયાન કુરલેન્ડ આવી પહોંચ્યું. એના થોડા કલાક પહેલાં નાદરી આવ્યું હતું. તેમાં પણ હિંદી પ્રવાસીઓ હતા. ત્રેવીસ દિવસનું લાંબું ક્વોરેન્ટીન (સૂતક), દેખાવ સમિતિની સ્થાપના, હિંદીઓને ઊતરતા અટકાવવા માટે સમિતિએ બંદર સુધી સરઘસ આકારે કરેલી કૂચ, પ્રવાસીઓનું ઊતરવું, માનદ મંત્રી પર ટોળાંનો હુમલો, હિંદી સિપાઈના વેશમાં તેમનું માંડ માંડ ભાગી છૂટવું, સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ એલેક્ઝાન્ડર અને તેમની ટુકડીએ કરેલી ભવ્ય મદદ, વર્તમાનપત્રોના વલણમાં ઓર્થિતો ફેરફાર, દેખાવ સમિતિનાં પગલાં અંગે તેઓએ પ્રસિદ્ધ કરેલો સખત અભિપ્રાય, હિંદી કોમ તરફથી પોલીસે બજાવેલી સેવાઓનો ઋણસ્વીકાર, મિ. ચેમ્બરલેનને મોકલવામાં આવેલું કટોકટીનો સંપૂર્ણ ઈતિહાસ આપતું પાનાંનું^૩ દેખાવો અંગેનું વિનંતીપત્ર, આ બધું કોંગ્રેસના સભાસદોના મનમાં તાજું છે. આ કટોકટીના સમય દરમિયાન હિંદી ચારિત્ર્યના બે ગુણો આગળ તરી આવ્યા. આ બે દુર્ભાગી જહાજ પરના જે ઉતારુઓને સહન કરવું પડ્યું તેમની રાહત માટેના ક્વોરેન્ટીન ફંડની સ્થાપના એ એક એવું કામ હતું કે જેમાં હિંદી ઉદારતા સારામાં સારી રીતે દેખાઈ આવતી હતી, તથા ખૂબ ચીડ ચડે એવા સમય દરમિયાનની તેમની શાંતિભરી વર્તણૂક અને સહનશીલતાએ તો જે લોકો આપણા લોકોના સારા ગુણો તરફ ઓછામાં ઓછું ધ્યાન આપે તેવા હતા તેમની પાસેથી પણ પ્રશંસા મેળવી.

ત્યાર પછી પાર્લામેન્ટની જે બેઠક થઈ તેમાં, દેખાવ સમિતિને આપેલા વચન મુજબ સરકારે ચાર એશિયાઈ વિરોધી બિલો રજૂ કર્યા—ક્વોરેન્ટીન ધારો, વસાહતી પ્રતિબંધક ધારો, વિક્રેતા પરવાના ધારો, અને બિનગિરમીટિયા હિંદી સંસ્કાણ ધારો. આની સામે બંને ગૃહોને^૪ અરજી મોકલવામાં આવી, પણ તે વ્યર્થ ગઈ, અને બિલો પસાર થઈ ગયાં. તેથી સંસ્થાન^૫ ખાતાના પ્રધાનને અરજી મોકલવામાં આવી. તેનો જવાબ સંપૂર્ણ રીતે સંતોષકારક નથી. તેમ

૧. બીજા વક્તા તે પ્રોફેસર એ. એસ. સાહે હતા.

૨. વહાણ મુંબઈથી ૩૦મી નવેમ્બરે ઊપડ્યું હતું. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧૨૨.

૩. એજન, પા. ૧૩૫-૨૧૮.

૪. એજન, પા. ૨૨૦, ૨૨૬.

૫. એજન, પા. ૧૩૫.

છતાં મિ. ચેમ્બરલેન આપણા તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને હિંદીઓના સંરક્ષણ કાયદાની બાબતમાં આપણી વિનંતી માન્ય રાખે છે. ન્યાયની રીતે કહેવું જોઈએ કે આ કાયદાથી એશિયાવાસીઓના પ્રશ્નનો એક તબક્કો પૂરો થાય છે અને અમુક પ્રમાણમાં તે આપણી તરફેણમાં હોય એમ લાગે છે. આપણી સંસ્થાની સ્થાપના થઈ ત્યારથી આપણે રંગભેદના કાયદા સામે — ખાસ કરીને હિંદીઓને માટે ખાસ બંધનો ઠોકી બેસાડતા કાયદા વિરુદ્ધ લડતા આવ્યા છીએ. એ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ રીતે માન્ય કરવામાં આવ્યો છે. અલબત્ત એનો અર્થ એવો નથી કે હવે આપણે વધારે કંઈ કરવાનું નથી, અથવા તો આ ઉકેલ સંતોષકારક છે. હવે ઊલટાનું આપણે એવા વિરોધ સામે લડવાનું છે જે આડકતરો હોઈ વધારે સૂક્ષ્મ છે. ઉપરનો કાયદો શબ્દોથી તો બધા લોકોને લાગુ પડે છે, પણ ખરેખર તો તે એકલા હિંદીઓને જ લાગુ પાડવામાં આવે છે; એટલે આપણે કાયદાઓ રદ કરાવવાનો કે સુધરાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે, એટલું જ નહીં, પણ જુદા જુદા કાયદાઓના અમલ ઉપર ધ્યાન રાખ્યા કરવાનું છે અને બને ત્યાં સુધી અમલદારોને સમજાવવાના છે કે તેઓ એ કાયદાઓને વધારેપડતા સખત અને ત્રાસજનક ન બનાવે. આપણા પક્ષે માત્ર સતત પ્રયત્ન, સતત સાવધાની, આપણી વચ્ચે અનૂટ સંપ, મોટા પ્રમાણમાં આત્મબલિદાન અને એક રાષ્ટ્રને ઉન્નત બનાવે એવા બધા ગુણોની જરૂર છે. અને પછી વિજય આપણો જ છે; કારણ કે સૌ માને છે કે આપણી વાત ન્યાયી છે અને આપણી પદ્ધતિ નરમાશબરી અને નિષ્કલંક છે.

આ સંબંધમાં કોંગ્રેસની સામે જે એક ફરિયાદ કરવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરીને નિકાલ કરી નાખવો ઠીક થશે. એ ફરિયાદ ભૂતકાળના બનાવોના અજ્ઞાનને કારણે કરવામાં આવે છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે જે આપણે રાહત મેળવવાની ચળવળ શરૂ ન કરી હોત તો અત્યારે આપણી સ્થિતિ જેટલી ખરાબ છે તેટલી ખરાબ ન હોત. જે લોકો આવી દલીલ કરે છે તેમને એટલી ખબર નથી કે હિંદીઓ આ સંસ્થાનમાં આવ્યા ત્યારથી જ તેમની સામે ચળવળ શરૂ થઈ છે. જે આપણે એ ચળવળને રોકવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો હોત તો શું બન્યું હોત? ઉત્તર સરળ છે. ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના હિંદીઓનું જે થયું તે. ત્યાંના યુરોપિયનોએ હિંદીઓ સામે ચળવળ ઉપાડી અને હિંદીઓ વધારેપડતું મોડું થઈ ગયું ત્યાં સુધી શાંત બેઠા રહ્યા. અને હવે એ રાજ્યમાંથી આપણો પગ જ નીકળી ગયો છે. ટ્રાન્સવાલમાં અડધું નુકસાન થઈ ગયા બાદ આપણે જાગ્યા અને આપણે યુરોપિયનોના વિરોધ સામે અવાજ ઉઠાવ્યો એટલે હજુ આપણને આશા છે કે, જેકે આપણે જે કંઈ ખોઈ બેઠા છીએ તે કદાચ પાછું નહીં મેળવી શકીએ, પણ કમમાં કમ, જે કંઈ થોડું આપણી પાસે છે તે આપણે જાળવી રાખી શકીશું. એ જ પ્રમાણે નાતાલમાં એશિયાઈ વિરોધી લાગણીઓ કાયદાના સ્વરૂપમાં સ્થાયી બનતી હતી ત્યારે આપણે જાગ્યા અને તેથી આપણી સ્થિતિ અત્યારે એવી નથી જેવી બીજા સંજોગોમાં હોત. જે ઉપરોક્ત લાગણીઓ ૧૮૯૪માં જેટલી વધી ગઈ તેટલી વધવા દેવામાં ન આવી હોત તો, દક્ષિણ આફ્રિકાનાં બીજાં રાજ્યોમાં બનાવોએ જે વલણ લીધું છે તે જોતાં, આપણે વાજબી રીતે અનુમાન કરી શકીએ કે આપણી સ્થિતિ અત્યારે છે તે કરતાં વધારે સારી હોત. આ તપાસને આગળ ચાલુ રાખીએ તો ઝૂલુલેન્ડના નોંદવેની શહેરમાં હિંદી વિરોધી કાયદાઓ રદ કરવામાં આવ્યા, પહેલો મતાધિકાર કાયદો જે ખાસ કરીને હિંદીઓને લાગુ પડતો હતો તે રદ કરવામાં આવ્યો, ટ્રાન્સવાલની કમાન્ડો સમજૂતીમાં એશિયાઈ વિરોધી ફકરાનો અસ્વીકાર, ટ્રાન્સવાલ વિનંતીપત્રના જવાબમાં આપણી સાથે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ દર્શાવતો મિ. ચેમ્બરલેનનો પ્રખ્યાત ખરીતો, નાતાલનાં વર્તમાન-

પત્રોના ધ્વનિમાં થયેલો દેખીતો સુધારો અને બીજી બાબતો જે આપણું કામકાજ સમજવાની દરકાર રાખનારાઓના ધ્યાનમાં આવ્યા વગર નહીં રહે, એ બધાંને આપણી ચળવળનાં સીધાં અને પ્રત્યક્ષ પરિણામો ગણી શકાય.

૧૮૯૭ની શરૂઆતમાં બંગાળના મુખ્ય ન્યાયાધીશનો તાર વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. તેમાં તેમણે હિંદી દુકાળનિવારણ સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે દુકાળ ફંડમાં મદદ કરવાની અપીલ કરી હતી. જેવી આ તારની ખબર પડી કે તરત જ ખ્યાલ આવ્યો કે નાતાલના હિંદીઓ તરફથી ખાસ પ્રયત્નની જરૂર છે. સેન્ટ આર્થરનની શાળાના ઓરડામાં સંસ્થાનમાં જન્મેલા હિંદીઓની સભા બોલાવવામાં આવી અને ત્યાં હાજર રહેલા સૌએ માત્ર પોતાનાથી બને તે આપવાનું જ નહીં પરંતુ ફાળો એકઠો કરવા માટે કામે લાગવાનું વચન આપ્યું. શ્રી પીરનના ધરમાં વેપારીઓની એક સભા થઈ અને ફાળો શરૂ કરવામાં આવ્યો. પરંતુ ત્યાં હાજર રહેલા સદ્ગુણસ્થોને એથી સંતોષ ન થયો. અને એમણે વિચાર કર્યો કે કંઈક વધારે કરવું જરૂરી છે. એટલે મેસર્સ દાદા અબદુલ્લા એન્ડ કંપનીની દુકાનમાં બીજી સભા બોલાવવામાં આવી. તેમાં શ્રી પીરનને ત્યાં થયેલી સભામાં જેમણે ફાળો આપ્યો હતો તેમાંના લગભગ બધાએ પોતે પહેલાં મૂકેલી રકમને બમણી કે ત્રણગણી કરી. શ્રી અબદુલ કરીમે ૩૫ પાઉન્ડના ૧૦૧ પાઉન્ડ કર્યા. શ્રી અબદુલ કાદિરે ૩૬ પાઉન્ડના ૧૦૨ પાઉન્ડ કર્યા. શ્રી દાઉદ મહંમદે ૭૫ પાઉન્ડ કર્યા. હિંદી કોમના લગભગ બધા જ વર્ગો અને ધર્મોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી એક સબળ સમિતિ સ્થાપવામાં આવી. અંગ્રેજી, ગુજરાતી, તામિલ, હિંદી અને ઉર્દૂમાં પરિપત્રો કાઢવામાં આવ્યા અને તેની બહોળા પ્રમાણમાં વહેંચણી કરવામાં આવી.^૧ કાર્યકર્તાઓ ઊંચનીચ તમામની પાસેથી ફાળો એકઠો કરવા આખા સંસ્થાનમાં ફર્યા અને એક પખવાડિયામાં ૧,૧૫૦ પાઉન્ડની રકમ એકઠી થઈ. ફાળો એકઠો કરતાં ૨૦ પાઉન્ડ કરતાં પણ ઓછું ખર્ચ આવ્યું હતું.

ડૉક્ટર અને મિસિસ બૂથના નિરીક્ષણ હેઠળ નાતાલ ઈન્ડિયન એજ્યુકેશનલ એસોસિયેશને^૨ કોંગ્રેસ હોલમાં દુકાળ શહત અર્થે બે કાર્યક્રમો રજૂ કર્યા. એક કામચલાઉ રંગમંચ ઊભો કરવામાં આવ્યો અને સભ્યોએ કેટલાક બિનસભાસદો સાથે 'અલીબાબા અને ચાળીસ ચોર' ભજવ્યું. બંને પ્રસંગે હોલ ખીચોખીચ ભરાયેલો હતો અને એમાંથી ચાળીસ પાઉન્ડ મળ્યા. લંડન ટાઈમ્સના ખાસ ખબરપત્રી યંગહસબન્ડ જે થોડોક સમય હિંદુસ્તાનમાં પોતાની ફરજ પર હતા તેમણે ડરબનની મુલાકાત લીધી. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના પ્રશ્નનો હિંદી દૃષ્ટિકોણ તેમની સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો અને તેમને બધા દસ્તાવેજો આપવામાં આવ્યા. મેસર્સ દાદા અબદુલ્લા એન્ડ કંપનીએ તેમના માનમાં કોંગ્રેસ હોલમાં ભોજન સમારંભ રાખ્યો અને તેમાં અગ્રગણ્ય હિંદીઓને આમંત્ર્યા. એમણે દક્ષિણ આફ્રિકા ઉપરના પોતાના પુસ્તકમાં આપણા માટે એક ખાસ પ્રકરણ લખ્યું છે અને તેમાં યુરોપિયનોએ અખત્યાર કરેલા વલણની તરફેણ કરવા છતાં આ પ્રશ્નના હિંદી દૃષ્ટિકોણને પણ સારી રીતે રજૂ કર્યો છે.

હીરક મહોત્સવ અંગે પણ કોંગ્રેસ પાંછળ રહી નથી. નાતાલના હિંદીઓ તરફથી નામદાર સમ્રાજીને એક માનપત્ર અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. તે હૃદયના આકારની ચાંદીની રકાબી પર કોતરેલું અને મખમલની ગાદી પર મઢેલું હતું. તેની ફ્રેમ નાતાલના પીળા લાકડાની હતી. આ

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧૨૮.

૨. નાતાલ ઈન્ડિયન એજ્યુકેશનલ એસોસિયેશનની ૧૮૯૪માં સ્થાપના થઈ.

માનપત્ર અર્પણ કરવા માટે નામદાર ગવર્નર પાસે આપણા અગ્રગણ્ય સભાસદોનું એક પ્રતિનિધિ-મંડળ ખાસ ગયું હતું. એવી જ ભાષામાં લખેલું એક માનપત્ર ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓએ પણ મોકલ્યું હતું.

નાતાલ ઈન્ડિયન એજ્યુકેશન એસોસિયેશનના આશ્રયે ડરબનના તે વખતના મેનિસ્ટ્રેટ મિસ્ટર વોલરને હાથે મહોત્સવને દિવસે હીરક મહોત્સવ પુસ્તકાલય ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે નગરપતિ મિ. લોટન, ડરબન પુસ્તકાલયના ગ્રંથપાલ મિ. ઓસ્બોર્ન, ડૉ. બૂથ અને બીજા થોડાક યુરોપિયનો હાજર હતા. જેઓ હાજર રહી શક્યા નહોતા તેમના સહાનુભૂતિ દર્શાવતા પત્રો આવ્યા હતા; તેમાં માનનીય મિ. જેમિસન અને ઉપ-નગરપતિ મિ. કોલિન્સના પત્રો પણ હતા. એ પ્રસંગે કોંગ્રેસ હોલમાં ભારે રોશની કરવામાં આવી હતી. સુશોભનો તેમ જ ઉદ્ઘાટન સમારંભની સફળતાનો યશ સંપૂર્ણપણે મિ. બ્રિયાન ગેબ્રિયલના પ્રયત્નોને આભારી છે. જેકે એટલો ઉલ્લેખ કરવો વાજબી છે કે સુશોભનોના છેલ્લા તબક્કા વખતે તેમને બીજા કાર્યકરોએ પણ મદદ કરી હતી. દુઃખ સાથે કહેવું પડે છે કે પુસ્તકાલયનું ઉદ્ઘાટન જેટલી સફળતાપૂર્વક થયું હતું તેટલી સફળ તેની કારકિર્દી નથી નીવડી. એનો લાભ લેવા કોઈ આવતું નથી. એજ્યુકેશનલ એસોસિયેશનના સભાસદો તરફથી પુસ્તકાલયનો ખર્ચ આપવામાં આવ્યો હતો અને કોંગ્રેસે પણ એટલી જ રકમ મંજૂર કરી હતી.

આ બધા સમય દરમિયાન ૧૮૯૬ના અને ૧૮૯૭ના જૂન વચ્ચે ઉપર કહેવાઈ ગયું છે તેમ શ્રી આદમજી મિયાંખાન માનદ મંત્રીના હોદ્દા પર હતા. હવે તેમને હિંદુસ્તાન જવાનો સમય થયો હતો. એટલે તેમણે પોતાનું કામકાજ માનદ મંત્રીને સોંપી દીધું. મુશ્કેલીના વખતમાં શ્રી આદમજીએ કરેલી સેવાની કદર તરીકે મિ. આદમજીનું કંઈક સન્માન કરવાની યોગ્યતા વિશે વિચાર કરવા કોંગ્રેસની ખાસ બેઠક મળી હતી. શ્રી આદમજીએ કોંગ્રેસને માટે જે સ્વાર્થન્યાગ, ઉન્સાહ, શક્તિ અને કુનેહથી કામ કર્યું હતું તેની બધા સભાસદોએ નોંધ લીધી હતી. પરંતુ શ્રી આદમજીને માનપત્ર આપવું કે કેમ તે અંગે બે મત હતા. કેટલીક ચર્ચા પછી તેમને માનપત્ર અર્પણ કરવાનો ઠરાવ બહુ થોડી બહુમતીથી પસાર થયો. પરંતુ વિરોધ એટલો પ્રબળ હતો કે આવી બાબતોમાં સર્વાનુમતિ જરૂરી હોઈને માનપત્ર બાબત આગળ ન વધવાનો બહુમતીએ ઠરાવ કર્યો. અને શ્રી આદમજી મિયાંખાન આભાર કે સન્માન મેળવ્યા સિવાય હિંદુસ્તાન જવા ઊપડયા. આ કોંગ્રેસે કરેલી ભૂલોમાંની એક છે અને તે દર્શાવે છે કે આપણે પણ બીજા કોઈ પણ માનવસંસ્થા જેટલા જ ભૂલને પાત્ર છીએ. જેકે માનદ મંત્રીએ પોતાને ઘેર શ્રી આદમજીના માનમાં પાર્ટી રાખી હતી. છાપેલાં આમંત્રણપત્રો કાઢવામાં આવ્યાં હતાં અને બધા અગ્રગણ્ય હિંદીઓ હાજર રહ્યા હતા. પ્રશંસાત્મક ભાષણો કરવામાં આવ્યાં હતાં જેનો શ્રી આદમજીએ યોગ્ય જવાબ વાળ્યો હતો. પ્રમુખ, માનદ મંત્રી અને બીજા સભાસદો શ્રી આદમજીને મૂકવા બંદર ઉપર ગયા હતા. શ્રી આદમજી મિયાંખાન કોંગ્રેસે તેમના ઉપર મૂકેલી જવાબદારીને લાયક નીવડયા છે. તેમના અમલ દરમિયાન તેમણે નિયમિતપણે સભાઓ બોલાવી હતી, ભાડું બરાબર વસૂલ કર્યું હતું અને જે કંઈ ખર્ચ થયું તેનો ખૂબ જ ચોક્કસ હિસાબ રાખ્યો હતો. તેમણે લગભગ બધા કોંગ્રેસના સભાસદો સાથે સારા સંબંધો કેળવ્યા છે એવું નિઃશંકપણે જણાય છે. સૌથી વધારે તો આ હોદ્દાઓ ધરાવનારમાં હોવા જોઈતા ગુણોમાં સૌથી વધારે જરૂરનો ગુણ, એટલે કે બહારની અને અંદરની અકળામણ વચ્ચે ચિત્તની શાંતિ, અને જુદા જુદા સ્વભાવના સભાસદો સાથે નિભાવી લેવાની શક્તિ તો એમણે ખૂબ બહોળા

પ્રમાણમાં દર્શાવી છે. જ્યુબિલીનું માનપત્ર વેળાસર તૈયાર કરવા^૧ માટે એમણે જે કાળજી અને ચિતાથી કામ લીધું તે સિવાય એ મોકલી શકાયું જ ન હોત. શ્રી આદમજીએ બતાવી આપ્યું છે કે સ્થાનિક માણસો કોંગ્રેસને ચલાવી શકે અને તેનું કામ યોગ્ય રીતે કરી શકે.

હીરક મહોત્સવની ઉજવણીના દિવસના બે મહિના પહેલાં જ્યારે વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર કરવામાં આવ્યું કે મિ. ચેમ્બરલેન આ તકનો લાભ લઈને જુદાં જુદાં સંસ્થાનોના પ્રધાનોને મળશે અને તેમની સાથે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો કે જેમાં હિંદીઓનો પ્રશ્ન પણ આવી જશે, તેની ચર્ચા કરશે ત્યારે હિંદીઓનાં હિત બાબત ધ્યાન રાખવા કોઈકને લાંડન મોકલવાનું સલાહભર્યું લાગ્યું. લાંડનની નાજર બ્રધર્સ પેટ્ટીના મિસ્ટર એમ. એચ. નાજરને પ્રતિનિધિ તરીકે સર્વાનુમતે પસંદ કરવામાં આવ્યા અને યોગ્ય અધિકારો સાથે તેઓ ઈંગ્લંડ ગયા. તેઓ સ્ટોકહોમ ઓરિયેન્ટલ કોંગ્રેસના સભાસદ અને સ્વર્ગસ્થ જસ્ટિસ નાનાભાઈ હરિદાસના ભાણેજ છે. ૧૮૯૬ના ડિસેમ્બરમાં તેઓ નાતાલ આવ્યા હતા અને દેખાવોને લગતી કટોકટી વખતે તેમણે કોમને ઉમદા મદદ કરી હતી. ઈંગ્લંડ જતી વખતે શ્રી નાજરને તેમની સેવાઓના બદલામાં કંશું મહેનતાણું આપવામાં નહોતું આવ્યું. કોંગ્રેસને માત્ર તેમનો ખિસ્સાખર્ચ આપવાનો હતો. તેઓ જે કંઈ કાર્ય કરે તેમાં જેમની સલાહ લેવાની એમને ખાસ વિનંતી કરવામાં આવી હતી અને જેમની સલાહ પ્રમાણે તેમણે ચાલવાનું હતું તે સદ્ગૃહસ્થોની સલાહથી તેઓ આ કામ માટે લાંડનમાં ધાર્યા કરતાં વધારે રહ્યા. તેમને લાંડન ખાતેના આપણા તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનારાઓ તરફથી ઘણો ટેકો મળ્યો. આપણા તરફથી તેઓ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશન ઉપર અસર પાડી શક્યા અને એ લાગવગવાળી સંસ્થાએ લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનને એક જોરદાર વિનંતીપત્ર મોકલ્યું છે, તેમ જ હિંદી સરકારને પણ સીધો પત્ર મોકલ્યો છે. આપણી વાત અંગે સહાનુભૂતિ દર્શાવતા કાગળો કેટલાયે પ્રતિષ્ઠિત અંગ્રેજો તરફથી શ્રી નાજરને મળ્યા છે અને સર મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરી, આપણને લખેલા એક પત્રમાં, એમના કાર્ય માટે બહુ ઊંચો મત દર્શાવે છે. આ બાબતમાં સંસ્થાનમાં જન્મેલા હિંદીઓએ આપેલા અસાધારણ આત્મભોગની અને એકઠા કરેલા જ્ઞાણની નોંધ લીધા સિવાય ચાલે તેમ નથી. તેમણે એક જ સાંજની બેઠકમાં ૩૫ પાઉંડથી વધુ જ્ઞાણો એકઠો કર્યો, અને તે બહુ ઓછા પગારવાળા લગભગ પંદર જેટલા નવયુવકોએ, જેમની નજર કદી દક્ષિણ આફ્રિકાની ક્ષિતિજથી આગળ નથી ગઈ. મિ. સી. સ્ટીફને પોતાનું ચાંદીનું ઘડિયાળ અને ખિસ્સામાં જે કંઈ હતું તે બધું કાઢીને આપી દીધું અને તેમના ગૌરવની વાત છે કે સભામાં હાજર રહેલા બીજાઓએ પણ તેમના દાખલાનું અનુકરણ કર્યું. નાજર ઈંડ કમિટી બીજે દિવસે એમને તારથી ૭૫ પાઉંડ મોકલી શકી.

ગયા વર્ષના લગભગ અંતમાં ડરબન નગર પરિષદે કેટલાક રિક્ષાના નિયમો પસાર કર્યા. જેમાંનો એક હિંદીઓને રિક્ષાની માલિકી ધરાવતાં કે પરવાના ધરાવતાં અટકાવતો હતો. તેની સામે વિરોધ દર્શાવતો^૨ પત્ર તરત તૈયાર કરવામાં આવ્યો. તેના પર અગ્રગણ્ય હિંદીઓએ સહી કરી અને તે ગવર્નરને મોકલવામાં આવ્યો. તેની એક નકલ નગર પરિષદને પણ મોકલવામાં આવી. એથી તેણે તરત જ પ્રતિબંધ ઉઠાવી લેવાનો નિર્ણય કર્યો. વસાહતી પ્રતિબંધક ધારો અમલમાં

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૪૨.

૨. આ ખરડો પ્રાપ્ય નથી.

આવ્યા પછી તરત જ ડંડીમાં ૭૫ હિંદીઓને, તેઓ પ્રતિબંધિત વસાહતી છે એવા આક્ષેપ હેઠળ એકસામટા કેદ પકડવામાં આવ્યા. પણ છેવટે તેમને છોડી મૂકવામાં આવ્યા. ગયા જાન્યુઆરીમાં ન્યૂકેસલ નગર પરિષદે ઉપરોક્ત વિકેતા પરવાના ધારા માટે નીમેલા પરવાના અધિકારીએ કોઈ પણ હિંદીને પરવાનો અપવાની ના પાડી. અપીલ કરવામાં આવી એટલે નગર પરિષદે છ પરવાના આપ્યા અને ત્રણની ના પાડી. આ બાબત વરિષ્ઠ અદાલત સમક્ષ લઈ જવામાં આવી અને અપીલ કરનારના વકીલ મિ. લોટને હોશિયારીથી દલીલ કરી કે આ મુકદ્દમા, ગુણદોષને આધારે પણ, વરિષ્ઠ અદાલતના અધિકાર ક્ષેત્રની બહાર નથી. પરંતુ અદાલતે અપીલ કરનારની વિરુદ્ધ નિર્ણય આપ્યો. નામદાર ચીફ જસ્ટિસે તેમાં પોતાની અસંમતિ દર્શાવી. કોંગ્રેસે આ બાબત ઉપાડી લીધી અને પ્રિવી કાઉન્સિલમાં અપીલ કરવામાં આવી છે. અને મુકદ્દમા માટે જાણીતા વકીલ મિ. એસ્કિવથને રોકવામાં આવ્યા છે. આનું પરિણામ નવેમ્બરમાં જાણાય એવો સંભવ છે.^૧ કોઈ દુકાન વગરના ફેરિયાઓને છૂટક વેપાર માટે પરવાનો લેવો પડે કે કેમ તે પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો અને એક શાકભાજી વેચનાર મૂસાના નામથી આ બાબત વરિષ્ઠ અદાલતમાં લઈ જવામાં આવી. અને એ અદાલતે નક્કી કર્યું કે આવા ફેરિયાઓને પરવાનાની જરૂર નથી. આ પરવાનાની બાબત શાકભાજીના ફેરિયાઓએ કોંગ્રેસ સમક્ષ આણી હતી અને તે ઉપાડી લેવામાં આવી હતી. એક સભાસદે તેનું ખર્ચ ઉપાડી લેવાનું વચન આપ્યું હતું. મુકદ્દમામાં જીત થઈ, પરંતુ એ સભાસદે હજી ખર્ચ આપ્યું નથી એટલે એ ખર્ચ કોંગ્રેસને માથે પડશે.

મિ. જી. વી. ગોડફ્રેએ^૨ સંસ્થાનની સિવિલ સર્વિસ પરીક્ષા પસાર કરી તે બદલ, તેમને માર્ચ મહિનામાં એક ભવ્ય માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું. આ પરીક્ષા પસાર કરનાર તેઓ પહેલા હિંદી હતા. આને માટે ખાસ નાણાં ઉઘરાવવામાં આવ્યાં હતાં અને એક ખાસ સમિતિ રચવામાં આવી હતી. આ બાબતમાં એટલું કહેવું જોઈએ કે મિ. ગોડફ્રેના પિતાએ એક એવો દાખલો બેસાડ્યો છે કે જે બીજાં માબાપોએ અનુસરવો જોઈએ. એથી ઘણો લાભ થશે. તેઓ પોતે કંઈ ખાસ શિક્ષિત નહોતા છતાં તેમણે પોતાનાં બાળકોને યોગ્ય રીતે ઉછેરવાનું અને તેમને સારામાં સારી કેળવણી આપવાનું ધ્યેય રાખ્યું હતું. તેમણે પોતાના સૌથી મોટા દીકરાને કલકત્તા મોકલીને વિદ્યાપીઠનું શિક્ષણ આપ્યું. હવે એ મોટો પુત્ર ગ્લાસગો ગયો છે અને ત્યાં દાક્તરી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે છે.

અહેવાલનાં વર્ષો દરમ્યાન લગભગ ૨૦ હજાર પુસ્તિકાઓ, વિનંતીપત્રોની નકલો અને કાગળો લખાયાં અને વહેંચાયાં છે.

પ્રમુખો

શ્રી અબદુલ કરીમ હાજી આદમ, ૧૮૯૬માં તેમના ભાઈ ગયા ત્યારથી કોંગ્રેસનું પ્રમુખપદ શોભાવતા હતા. બધા સભ્યો તેમનાથી સંતુષ્ટ હતા. તેમણે ૧૮૯૮ના ઓગસ્ટ મહિનામાં રાજીનામું આપ્યું, તેમને પોતાના નિર્ણયનો ફરી વિચાર કરી જોવાની વિનંતી કરવામાં આવી, પરંતુ તેમણે કહ્યું કે તેઓ એમ કરી શકે તેમ નથી. એટલે એમની જગ્યાએ શ્રી કાસિમ જીવાને ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા. આ વર્ષના માર્ચ મહિના લગી તેઓ પ્રમુખપદે રહ્યા અને પછી તેમને સંસ્થાન છોડી જવું હતું એટલે તેમણે રાજીનામું આપ્યું. તેમની જગ્યાએ શ્રી અબદુલ

૧. પ્રિવી કાઉન્સિલનો ઠરાવ વિરુદ્ધમાં હતો, પા. ૬૮.

૨. જુઓ “જી. વી. ગોડફ્રેને માનપત્ર”, માર્ચ ૧૮, ૧૮૯૮ પહેલાં.

કાદિરની સર્વાનુમતે ચૂંટણી થઈ અને હજુ તેઓ કોમના આગેવાનનો દરજ્જો ભોગવે છે. શ્રી કાસિમ જીવા કલકત્તાથી રંગૂન જતાં ગયા મે મહિનામાં ડૂબવાથી મરણ પામ્યા તેની નોંધ લેતાં દુઃખ થાય છે. તેમના શોકમગ્ન પિતા તરફ ઘણી સહાનુભૂતિ દર્શાવવામાં આવી હતી અને તેમને આશ્વાસનનો પત્ર લખવાનો અધિકાર કોંગ્રેસ પ્રમુખને આપવામાં આવ્યો હતો.

મુલાકાતીઓ

ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજના^૧ સ્નાતક અને સુવર્ણચંદ્રક ધરાવનાર તેમ જ મિડલ ટેમ્પલ લંડનના બેરિસ્ટર ડૉક્ટર મહેતા જે કેટલોક વખત ઈડર સ્ટેટના મુખ્ય દાક્તરી અધિકારી હતા તેમણે ડરબનની મુલાકાત લીધી હતી. કોમે તેમનું સારું સ્વાગત કર્યું હતું અને અગ્રગણ્ય સભાસદોએ તેમને જાફત આપી હતી.

મિ. રુસ્તમજીએ^૨ ઉદારતાથી કોંગ્રેસને પાઉંડ ૨૨-૧૦-૧ પેન્સની કિંમતનું વિનોલિયમનું પાથરાણું, એક કોંગ્રેસના નામનું કીમતી પિત્તળનું પાટિયું, દીવાઓ, અને બીજી પરચૂરણ ચીજો ભેટ આપી છે.

વિવિધ બાબતો

શ્રી અબદુલ કરીમની પ્રમુખ તરીકેની કારકિર્દીની શરૂઆતમાં એવો નિયમ કરવામાં આવ્યો હતો કે કોંગ્રેસની બેઠકોમાં મોડા આવવા માટે દંડ કરવામાં આવે. ઘણા સભ્યોએ મોડા હાજર થવા માટે દરેક વખતે પાંચ શિલિંગ આપ્યા હતા. હવે આ નિયમનું પાલન થતું નથી. આપણા આ પહેલા પ્રેમપાત્રથી (સંસ્થાથી) આપણે એટલા બધા વિમુખ થઈ ગયા છીએ કે હવે રાતના નવ વાગ્યા પહેલાં એટલે કે નક્કી કરેલા સમયથી દોઢ કલાક પછી પણ કોરમ પૂરતી હાજરી મુશ્કેલીથી થાય છે. શ્રી અબદુલ કરીમની ખાસ જાહેમતને લીધે એવું નક્કી થયું હતું કે, દરેક વેપારી આયાત કરેલા દરેક પડીકા દીઠ (મીઠાનાં ચાર પડીકાંને એક ગણીને) એક ફાઈવ આપે. આ રીતે કોંગ્રેસને લગભગ ૧૯૫ પાઉંડ મળ્યા છે. પરંતુ જે દરેક વેપારી તેના નામે કોંગ્રેસની લેણી નીકળતી રકમ આપી દે તો જેટલી રકમ થાય તેનો તો આ દસમો ભાગ પણ નથી.

એ યાદ હશે કે રસીદો લખવાની જરૂર ન પડે એટલા માટે ટિકિટો કાઢવામાં આવી હતી જેથી કાર્યકર્તાઓ દાનની નાની રકમો ભેગી કરી શકે. શ્રી મદનજિત સ્ટેંગર જિલ્લામાંથી લગભગ ૧૦ પાઉંડ લાવ્યા છે તે સિવાય આ યોજના લગભગ નિષ્ફળ પુરવાર થઈ છે.

હિંદીઓની હોસ્પિટલ

૧૮૯૮ના વરસમાં ડૉક્ટર બૂથની સલાહ, મદદ, અને અંકુશ હેઠળ ડૉક્ટર વિલિયમ રોબિન્સનની મહેનતથી સ્થપાયેલી ઈન્ડિયન હોસ્પિટલના લાભાર્થે કોંગ્રેસના સભાસદોએ ફાળો એકઠો કર્યો હતો અને વચન આપ્યું હતું કે તેઓ ભાડા પેટે ૧૬૦ પાઉંડ અગર બે વરસ લગી દર મહિને પા. ૬-૧૩-૪ પેન્સની રકમ આપશે. હોસ્પિટલનું વિધિસર ઉદ્ઘાટન ૧૮૯૮ના સપ્ટેમ્બરની ૧૪મી તારીખે કરવામાં આવ્યું.

કોંગ્રેસના અંદરના કામકાજને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી હાલ તો દૃશ્ય ખેદજનક છે. ૧૮૯૫માં અને ૧૮૯૬માં સભાસદો જે ઉત્સાહ દર્શાવતા તેનો અરધો ભાગ પણ હવે રહ્યો

૧. આ મુંબઈની મેડિકલ કોલેજમાંની એક હતી.

૨. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૬૫.

નથી. આઘેના બધા જિલ્લાઓનાં લવાજમો ઘણા વખતથી આવ્યાં નથી. પરંતુ કોંગ્રેસના કામ પ્રત્યેની આ દેખીતી ઉપેક્ષા સભાસદોએ જાણી જોઈને બતાવેલી ઉદાસીનતાને લીધે છે એમ કહેવું તે ભાગ્યે જ વાજબી લેખાશે. હિંદી કોમે ભૂતકાળમાં તેમ જ વર્તમાનમાં એકલી રાજકીય મુસીબતોનો જ સામનો નથી કર્યો, પરંતુ બીજી કોમોની સાથે સાથે યુદ્ધની તકલીફોને લીધે પણ ઘણું વેઠ્યું છે.^૧ આ બંનેએ મળીને કુદરતી રીતે જ નિરાશાજનક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી છે, પરંતુ એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે આ નિરાશા માત્ર તાત્કાલિક છે અને ઉપરના લખાણ પરથી જણાયું હશે કે પરિસ્થિતિની ઊંજળી બાજુ પણ છે, એટલે તેનું શાંતિથી નિરીક્ષણ કર્યા પછી જૂનો ઉત્સાહ ફરી બમાણા વેગથી જાગશે.

કોંગ્રેસના નિયમોને ફરીથી ઘડવાની જરૂર છે અને હવે એના પાલનની બાબતમાં સખત થવાનું જરૂરી લાગે છે. અન્યાર સુધી જેમણે પોતાનાં લવાજમ નથી આપ્યાં તેમને પણ સભાસદ ગણવામાં આવ્યા છે. અને કોંગ્રેસની બાબતોમાં તેમને પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવવા દેવામાં આવ્યો છે. આ પદ્ધતિ બહુ અનિચ્છનીય છે.

એશિયાઈઓની બાબતમાં ટ્રાન્સવાલના કાયદાનો ખુલાસો કરવા માટેનો પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમો પૂરો થયો છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના આપણા બાંધવોએ સારામાં સારા વકીલો રોક્યા હતા અને કશું કરવાનું બાકી રાખ્યું નહોતું. પરંતુ ન્યાયાધીશોએ આપણી વિરુદ્ધનો નિર્ણય કર્યો. ફક્ત જસ્ટિસ જોરિસને એમાં પોતાની અસંમતિ દર્શાવી. આ નિર્ણયનું શું પરિણામ આવશે તેની આગાહી કરવી એ ઘણું વહેલું છે. રોડેશિયાના હિંદીઓનો પ્રશ્ન લાંડનની મેસર્સ જોરેમિયા લિયોન ઓન્ડ કંપનીએ હાથમાં લીધો છે. તેઓ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરે છે અને તેમને સફળ થવાની આશા છે. તેમણે ડરબનના આગેવાન વેપારીઓને પરિપત્રો અને કાગળો વહેંચ્યા છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલયમાં : એસ. એન. ૨૦૮.

૫૩. હિંદી શરણાર્થીઓને રાહત^૧

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૧૪, ૧૮૯૯

સાહેબ,

લગભગ એક મહિના પહેલાં ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી પ્રિટોરિયા ખાતેના નામદાર બ્રિટિશ એજન્ટને મોકલેલા પત્રની નકલ મોકલતાં, જ્ઞેહાનિસબર્ગથી આવેલા હિંદી શરણાર્થીઓને રાહત આપવા નાતાલ સરકારે કરેલા ઈનકાર વિશે કંઈક કડવાશથી ટીકા^૨ કરવાની મારી દુઃખદ ફરજ થઈ પડી હતી. વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો જેઓ પહેલેથી નાતાલમાં સ્થાયી ન થયા હોય અને યુરોપિયન ભાષાઓમાંથી એકે ન જાણતા હોય તેમને પ્રવેશ કરતાં અટકાવે છે. સરકારે ઉક્ત કાયદા હેઠળ કેટલાક નિયમો પસાર કર્યા છે, તે અનુસાર હિંદી મુલાકાતીઓને અરજ સાથે ૧૦ પાઉન્ડની અનામત મુકાવીને કામચલાઉ પરવાનગી આપી શકાય. તંગદિલી દરમિયાન સરકારને અનામત લેવાનું મોકૂફ રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. એમ માનવાને કારણ છે કે બ્રિટિશ એજન્ટના દબાણને વશ થઈને સરકારે મહેરબાની કરીને અનામત લેવાનું મોકૂફ રાખ્યું. એ દરમિયાન બીજી એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ. જ્ઞેહાનિસબર્ગથી આવનાર મોટા ભાગના શરણાર્થીઓ જ્ઞેહાનિસબર્ગ-ડરબન રેલવેનો લાભ લેતા હતા, પરંતુ છેલ્લા થોડાક દિવસથી એ વહેવાર કાપી નાખવામાં આવ્યો છે, અને શરણાર્થીઓને ડેલાગોઆ બે જઈને ત્યાંથી ડરબન આવવું પડે છે. યુરોપિયનો તો ડેલાગોઆ બેથી હજારોની સંખ્યામાં આવે છે. પરંતુ સરકારી પરિપત્રને કારણે જહાજ પેઢીઓ હિંદી પ્રવાસીઓને લેતી નથી, એટલે આ પ્રસંગે પણ લેવા તૈયાર નથી. તેથી આ બાબતમાં રાહત માટે સરકાર સમક્ષ વાત મૂકવામાં આવી હતી. અને સરકારે જહાજ પેઢીઓને સૂચના આપવાની કૃપા કરી છે કે તેઓ ડેલાગોઆ બેથી હિંદી શરણાર્થીઓને લાવી શકે. શરત એટલી કે તેમણે ઊતરીને કામચલાઉ પરવાના કઢાવવા જોઈએ. નાતાલ સરકારને ન્યાય આપવા ખાતર એવું વિચારવામાં આવ્યું કે તે સરકારનો ઈનકાર જેટલા ભારપૂર્વક તમારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યો હતો એટલા જ ભારપૂર્વક આ હકીકત પણ લાવવી જોઈએ. અમને ફરી એક વાર અનુભવ થયો છે કે, ભલે અમે નાતાલમાં હોઈએ છતાં અમે બ્રિટિશ પ્રજાજનો છીએ અને જોખમના વખતમાં તો એ જાદુઈ શબ્દોનું આકર્ષણ કાંઈ નહીં તો સહેજ પણ ઓછું થયું નથી. હાલના કટોકટીના વખતમાં નાતાલ સરકારે લીધેલું વલણ નાતાલમાં તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા ભાગોમાં અમારે માથે તોળાઈ રહેલાં કાળાં વાદળની ઊજળી બાજુ છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ કટોકટીમાં નાતાલ સરકારે હિંદીઓ સાથેના

૧. આ પરિપત્ર કેટલીક ખાસ ખાસ વ્યક્તિઓને મોકલવામાં આવ્યો છે. જેમને, આ પહેલાં જેમાં અહીં ઉલ્લેખ થયો છે તે કડવી ટીકા આવેલી છે તે ૨૧મી જુલાઈ ૧૮૯૯નો ગાંધીજીનો “બ્રિટિશ એજન્ટ ઉપરનો પત્ર” રવાના કરતો ખાસ પત્ર (હાલમાં પ્રાપ્ય નથી) મોકલવામાં આવ્યો હતો. એ સામાન્ય પરિપત્ર સપ્ટેમ્બર ૧૬, ૧૮૯૯નો હતો.

૨. જુઓ આના પછીનું પાનું.

વર્તનમાં જે સહાનુભૂતિ દાખવી છે તે કટોકટી પૂરી થયા પછી પણ ચાલુ રહેશે અને બધાં રાષ્ટ્રોના બ્રિટિશ પ્રજાજનોને, તેમને રહેવા દેવા જેઈએ તેમ, શાંતિથી અને પરસ્પર મેળથી રહેવા દેવામાં આવશે.

જેકે હિંદી લશ્કરી ટુકડીઓ ડરબનમાં ઊતરી નથી, તેમ છતાં હિંદુસ્તાનથી આવેલા લશ્કર સાથેના હિંદીઓ યુરોપિયનોની છાની પ્રશંસા મેળવી લેવામાં નિષ્ફળ ગયા નથી.

આપનો આજ્ઞાંકિત,

મો. ક. ગાંધી

જે ટીકાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે હતી :

“ટ્રાન્સવાલની વસ્તીને જેટલી બની શકે તેટલી જલદી ખસેડવામાં આવે છે. છેલ્લા કેટલાક દિવસોમાં ૨૬,૦૦૦ જેટલા માણસો ચાલ્યા ગયા છે. ઓઈટલેન્ડર પરિષદના અગ્રણ્ય સભાસદો અને જેહાનિસબર્ગના અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રના તંત્રીઓ પણ ચાલ્યા ગયા છે. જેહાનિસબર્ગની મોટામાં મોટી પેઢીઓએ પોતાનું કામકાજ કામચલાઉ બંધ રાખ્યું છે. અને તેમના ચોપડાઓ તથા કારકુનોને સરહદની પેલી બાજુ મોકલી દીધા છે. જે આવે વખતે હિંદીઓ ટ્રાન્સવાલ છોડવાનો વિચાર કરે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. તેઓ, સ્વાભાવિક રીતે જ, ડેલાગોઆ બે ન જઈ શકે, કારણ કે ત્યાંની આબોહવા મલેરિયાવાળી છે. તેઓ મોટી સંખ્યામાં કેપ પણ ન જઈ શકે, કારણ કે તે ઘણું દૂર હોવાથી ત્યાં જવાનો ખર્ચ ઘણો થાય છે. બીજું, ત્યાં હિંદી વસ્તી ઘણી ઓછી છે. ત્યાં તેમને રહેવા માટે કોઈ સાર્વજનિક સ્થળ નથી. તેમણે પોતાના અંગત મિત્રોની મદદ પર આધાર રાખવાનો છે. અને એ મિત્રો તેમને ફક્ત નાતાલમાં જ મળી શકે. આ કટોકટીના સમય દરમિયાન વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો મોકૂફ રાખવા માટે તેઓએ નાતાલ સરકારનો સંપર્ક સાધ્યો હતો તેનો આ અઠવાડિયામાં મળેલો ઉત્તર એવો હતો કે કાયદા પ્રમાણે સરકારને એમ કરવાની સત્તા નથી. આ ભાગ્યે જ સાચું કહેવાય. અને બીજા એક પત્રના જવાબમાં સરકાર જણાવે છે કે ‘વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદાનો અમલ કરવા કે ન કરવાની બાબતમાં સરકાર માનવતાના વિચારથી દોરાશે. અને યુદ્ધ ફાટી નીકળે તો પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ જુલમી રીતે કે ગેરવાજબી રીતે નહીં કરે’. આ ઠીક છે, પરંતુ તેથી જેઈતી રાહત મળતી નથી. ખરેખર યુદ્ધ શરૂ થઈ જાય પછી તો નીકળવાનું જ કદાચ અશક્ય બની જાય. સરકાર સમક્ષ ફરી વાર વાત મૂકવામાં આવી છે અને હવે તેઓ શું કરે છે તે જોવાનું રહે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમારી સ્થિતિ કેટલી ભયંકર છે તે જણાવવા હું આ લખી રહ્યો છું. બ્રિટિશ પ્રજાજનો જેખમને વખતે બ્રિટિશ ભૂમિ પર આશ્રય ન મેળવી શકે એ જાણીને ખરેખર ભારે દુઃખ અને નિરાશા થાય છે. ગરીબ હિંદીઓની બ્રિટિશ ઈન્સાફમાંની અને ‘બ્રિટિશ પ્રજાજન’ શબ્દની જાદુઈ શક્તિમાંથી શ્રદ્ધા ચળાવી શકાય તો ચળાવવા માટે નાતાલ સરકારે પોતાનાથી બનતું બધું જ કર્યું હોય એમ લાગે છે. પરંતુ આનંદની વાત એ છે કે તે આખા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની પ્રતિનિધિ નથી. નવાઈભર્યું લાગશે, પરંતુ આજે એક તારથી જાહેર કરવામાં આવ્યું છે કે નાતાલની વારંવાર થતી માગણીના જવાબમાં શાહી સરકારે હિંદુસ્તાનથી દસ હજાર માણસોની લશ્કરી ટુકડી નાતાલના રક્ષણને માટે મોકલવાનો હુકમ કર્યો છે, જે નાતાલ ટ્રાન્સવાલથી આવતા હિંદીઓને કામચલાઉ આશ્રય આપવાની ના પાડે છે, એ હિંદીઓને

આવતા અટકાવવા માટે જ ઉપરોક્ત ટુકડીઓનો ઉપયોગ કરવાનો છે. આમાં ટીકા કરવાને કોઈ સ્થાન જ રહેતું નથી.”

[મૂળ અંગ્રેજી]

છાપેલી નકલની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૨૯૯.

૫૪. શરણાર્થીઓ વિષેનો કોંગ્રેસનો ઠરાવ^૧

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૧૬, ૧૮૯૯

એવો ઠરાવ કરવામાં આવે છે કે સરકારે મહેરબાની કરીને ટ્રાન્સવાલથી આવતા અને હાલ ડેલાગોઆ બેમાંના શરણાર્થીઓને નાતાલ આવવાની અને હાલની કટોકટી દરમિયાન સંસ્થાનમાં રહેવાની સગવડ આપી તે માટે નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ સરકારનો ખૂબ જ આભાર માને છે.

વધારામાં ઠરાવવાનું કે ઉપરોક્ત ઠરાવની નકલ નાતાલ સરકારને જાણ કરવા માટે મોકલવાની પ્રમુખશ્રીને વિનંતી કરવી.

(સહી) અબદુલ કાદિર

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: દક્ષિણ આફ્રિકા, સામાન્ય, ૧૮૯૯.

૫૫. મદદ કરવા માટેનો હિંદીઓનો પ્રસ્તાવ

[ડરબન,]

ઓક્ટોબર ૧૯, ૧૮૯૯

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

મેરિત્સબર્ગ

સાહેબ,

આ મહિનાની સત્તરમી તારીખે ડરબનના લગભગ સો અંગ્રેજી જાણતા હિંદીઓ માત્ર થોડાક ક્લાકની સૂચનાથી શાહી સરકાર અને દક્ષિણ આફ્રિકાનાં બે પ્રજાસત્તાક રાજ્યો વચ્ચે તોળાઈ રહેલા યુદ્ધની બાબતમાં સરકારને અથવા શાહી અધિકારીઓને કોઈ પણ જાતની શરત કે સંકોચ વગર તેમની સેવાઓ આપવાની ઈચ્છનીયતાનો વિચાર કરવા ભેગા મળ્યા હતા.

આને પરિણામે મને આ સાથે જેમણે બિનશરતી સેવા માટે પોતાનાં નામો આપ્યાં છે તેમાંનાં થોડાંકની યાદી મોકલવાનું માન મળ્યું છે. ડૉક્ટર પ્રિન્સે આ લોકોની ખૂબ કડક તપાસ કરી છે.

૧. આ નાતાલના ગવર્નરે લંડન મોકલ્યો હતો.

આવતી કાલે તેઓ બાકીના સ્વયંસેવકોને તપાસશે. તેમાંના લગભગ દસ જણ તબીબી તપાસમાંથી પાર ઊતરશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. પરંતુ અત્યારે સમય ઘણો મહત્વનો હોઈ, અધૂરી યાદી મોકલવાનું ઠરાવાયું છે.

અરજદારો આ સેવા વગર વેતને આપશે. બધાની સેવાઓ સ્વીકારવી કે નેટલાની યોગ્ય અથવા જરૂરી લાગે તેટલાની સ્વીકારવી તે અધિકારીઓએ નક્કી કરવાનું છે.

હથિયારો વાપરતાં અમને આવડતું નથી. એ અમારો વાંક નથી; અમે એ નથી વાપરી શકતા તે કદાચ અમારું દુર્ભાગ્ય હશે, પરંતુ રણક્ષેત્ર પર બીજી, જરા પણ ઓછા મહત્વની નહીં એવી ફરજ બજાવવાની હોય એવો સંભવ છે. અને ભલે તે ગમે તે જાતની હોય તોપણ તે બજાવવાનું કહેવામાં આવશે તો અમે એને એક માન ગણીશું અને સરકાર નક્કી કરશે તે સમયે હાકલનો જવાબ અપવા તૈયાર રહીશું. જો અડગ કર્તવ્યપરાયણતા અને અમારાં સમ્રાજીની સેવા કરવાની અત્યંત આતુરતાથી અમે રણમેદાનમાં કોઈ પણ રીતે ઉપયોગી થઈ શકતા હોઈએ તો અમને શ્રદ્ધા છે કે અમે નિષ્ફળ નહીં જઈએ. અમારાથી બીજું કંઈ ન થઈ શકે તોપણ, રણક્ષેત્ર પરની હોસ્પિટલોમાં અથવા ખોરાક વિભાગમાં તો અમે કંઈક સેવા કરી શકીશું.

આ નમ્ર પ્રસ્તાવ પાછળનો હેતુ એ પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન છે કે નામદાર સમ્રાજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા પ્રજાજનોની સાથે હિંદીઓ પણ તેમનાં સમ્રાજી માટે રણક્ષેત્ર પર ફરજ બજાવવા તૈયાર છે. આ પ્રસ્તાવનો હેતુ હિંદીઓની વફાદારીનો નમૂનો રજૂ કરવાનો છે.

અધિકારીઓ સમક્ષ અમે જે સંખ્યા રજૂ કરીએ છીએ તે કદાચ નાની લાગશે. પરંતુ તે ઠીક ઠીક અંગ્રેજી ભણેલા ડરબનના પુખ્ત વયના હિંદીઓના લગભગ પચીસ ટકા જેટલી છે.

હિંદી કોમનો વેપારી વર્ગ પણ વફાદારીપૂર્વક આગળ આવ્યો છે. તેઓ રણમેદાન પર સેવાઓ નથી આપી શકતા; પરંતુ તેમણે, જે સ્વયંસેવકોને તેમના સંજોગો જોતાં મદદ કરવાનું આવશ્યક થઈ પડે, તેમના આશ્રિતોના ભરણપોષણ અંગે જાણો આપ્યો છે.

હું આશા રાખવાનું સાહસ કરું છું કે અમારી પ્રાર્થના સ્વીકારવામાં આવશે. એ એક એવી મહેરબાની હશે કે જેને માટે અરજદારો હંમેશાં કૃતજ્ઞ રહેશે અને મારા નમ્ર મત પ્રમાણે એ આપણે જેને માટે આટલું ગૌરવ ધરાવીએ છીએ તે મહાન સામ્રાજ્યના જુદા જુદા ભાગને વધારે નિકટતાથી બાંધતી સાંકળની કડી બની રહેશે.^૧

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

જે હિંદી સ્વયંસેવકોએ નાતાલ સરકારને અથવા શાહી અધિકારીઓને પોતાની સેવાઓ આપવાની તૈયારી બતાવી છે તેમનાં નામોની યાદી.

ગાંધી, મો. ક.; પૉલ, એચ. એલ; પીટર્સ, એ. એચ.; ખાન, આર. કે.; ધનજીશા, પી.; કુપર, પી. સી.; ગોડફ્રે, જે. ડબલ્યુ.; બાગવાન, આર.; પીટર, પી.; ટૂંડે, એન. પી.; લોરેન્સ, વી.; ગેબ્રિયેલ, એલ.; હેરી, જી. ડી.; ગોવિન્દુ, આર.; શેડ્રેક, એસ.; રામટલલ; હોર્ન, જે. ડી.; નાજર,

૧. પોતાના તા. ઓક્ટોબર, ૨૩ના જવાબમાં મુખ્ય ઉપ-મંત્રીએ ગાંધીજીને જણાવ્યું : “ડરબનમાં વસતી સમ્રાજીની રાજબક્ત હિંદી પ્રજાએ પોતાની સેવા આપવાની તૈયારી બતાવી છે તેનાથી સરકાર ખુબ પ્રભાવિત થઈ છે. . . . અને અવસર આવતાં સરકાર ખુશીથી એ સેવાઓનો લાભ ઉઠાવશે. મહેરબાની કરીને તેમના પવિત્ર પ્રસ્તાવ પ્રત્યે સરકારની કહરની લાગણીઓ સદરહુ હિંદીઓને પહોંચાડશો.”

એમ. એમ.; નાયડુ, પી. કે.; સીંધ, કે.; રિચર્ડસ, એસ. એમ.; લક્ષ્મણ પાંડે, એમ. એસ.; રોય-પ્પન, જે.; ક્રિસ્ટોફર, જે.; સ્ટીવન્સ, સી.; રોબર્ટસ, જે. એલ.; જાપી, એચ. જે.; ડન, જે. એસ.; ગેબ્રિયલ, બી.; રોયપ્પન, એમ.; લાઝરસ, એફ.; મુડલે, આર.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ટાઈપ કરેલી ઓફિસ નકલની છબી ઉપરથી, ગાંધીજીના પોતાના હસ્તાક્ષરનો કાચો પેન્સિલથી લખેલો ખરડો, એસ. એન. ૩૩૦૧-૨ અને તારીખ ૨૫-૧૦-૧૯૮૮નું નાતાલ મર્ક્યુરી.

૫૬. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ^૧

૩૨બન,

ઓક્ટોબર ૨૭, [૧૯૮૮]

હું જોઉં છું કે નાતાલના હિંદીઓના શિક્ષણ અંગેના મારા છેલ્લા લેખે હિંદુસ્તાનમાં અને ઈંગ્લંડમાં કંઈક ધ્યાન ખેંચ્યું છે. મેં એમાં કહ્યું હતું કે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના પ્રશ્ન ઉપર અત્યાર લગી આપવામાં આવ્યું છે તે કરતાં વધારે ધ્યાન હિંદુસ્તાનની અને બ્રિટનની સરકાર નહીં આપે તો આ દેશમાંથી આખી કોમની નાબૂદી એ માત્ર સમયનો જ પ્રશ્ન બની રહેશે. જેમ જેમ હું વધારે નિરીક્ષણ કરું છું તેમ તેમ મારી ખાતરી વધારે દૃઢ થતી જાય છે. જ્યારે બ્રિટિશ સૈન્ય અને બોઆરો વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે વખતે, ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ, કેટલાક સમય પહેલાં એ પ્રદેશમાંથી થયેલી હિજરત વખતે જે સ્થિતિમાં મુકાયા હતા, — હું કહેવા જતો હતો કે જે અત્યંત દુઃખદાયક સ્થિતિમાં મુકાયા હતા — તેનું ટૂંકું અવલોકન કરવું તે કદાચ અયોગ્ય નહીં ગણાય. ગભરાટ ફેલાયો તેના પહેલા તબક્કામાં ઓઈટવેન્ડરો^૨ દરરોજ હજારોની સંખ્યામાં જોહાનિસબર્ગ છોડતા હતા. પરંતુ હિંદીઓ સ્થિર જ રહ્યા. પછીથી ઓઈટવેન્ડર પરિપદના મુખ્ય સભાસદો ચાલ્યા ગયા. સ્ટારના તંત્રી અને ટાઈમ્સના ખબરપત્રી મિ. મનીપેની અને પરિપદના અગ્રગણ્ય સભાસદ ને જાણીતા સોલિસિટર મિ. હલને ધૂપા વેશે ભાગી જવું પડ્યું. વિ લીડરના મિ. પેકમોનને રાજદ્રોહના આરોપ હેઠળ કેદ પકડવામાં આવ્યા અને વાતાવરણમાં ખૂબ જોરથી એવી અફવાઓ ફેલાઈ હતી કે ચળવળના નેતાઓને ટ્રાન્સવાલ સરકાર બાન તરીકે કેદ રાખશે. કુદરતી રીતે યુરોપિયનોની સાથે બિચારા હિંદીઓ ગભરાયા અને તેઓ પણ રેન્ડ છોડીને સલામત સ્થળે જવા આતુર થયા. તેઓ કયાં જઈ શકે? કેપમાં ન જઈ શકે કારણ કે તે ખૂબ દૂર છે અને ત્યાં હિંદીઓની વસ્તી ઘણી ઓછી છે. ડેલાગોઆ બેમાં પણ ન જઈ શકે કારણ કે ત્યાં અતિશય ગીચ વસ્તી છે અને આરોગ્યવિષયક સગવડ નથી તથા ત્યાં મલેરિયાનો અડો છે. નાતાલ જ એક માત્ર એવું સ્થળ છે કે જ્યાં તેઓ જઈ શકતા હતા. એ સંસ્થાનનો વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો જે ગાંડાઓને, ગુનેગારોને, વેશ્યાઓને, દેવાળિયાઓને અથવા તો જોઈ પણ યુરોપિયન ભાષા ન જાણતા હોય અને પહેલાંથી નાતાલમાં

૧. જુઓ આ પુસ્તકના પા. ૬૯ પરની પાદટીપ.

૨. ડચ સિવાયના યુરોપિયનો.

સ્થાયી થયેલા ન હોય—એ શબ્દોનો જે અર્થ થતો હોય તે ખરો—તેમના પ્રવેશની આડે આવતો હતો. મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું છે કે વર્ણના કે કોમના ભેદભાવ વગર આ કાયદો સૌને એકસરખી રીતે લાગુ પડે છે એટલે એની સામે વાંધો લઈ શકાય એવો નથી. પરંતુ એથી એનો અર્થ એવો જરાયે નથી કે યુરોપિયન ગુનેગારો, તોફાનીઓ અને વેશ્યાઓ જેમની જોડાનિસબર્ગમાં ખાસી સંખ્યા છે એમ કહેવાય છે, તેઓ નાતાલ નહોતાં જઈ શકતાં. સંસ્થાનનાં દ્વાર તેમને માટે ખુલ્લાં હતાં એટલું જ નહીં પણ તેમના સ્વાગતને માટે ખાસ તૈયારીઓ કરવામાં આવી હતી—રાહત સમિતિઓ રચવામાં આવી હતી અને તેમને તેમનાં દુઃખમાં રાહત આપવા માટે જે કંઈ થઈ શકે તે બધું સંસ્થાનના લોકોએ કર્યું હતું; અને તે સ્વાભાવિક અને વાજબી હતું.

એકલા હિંદીઓ ન આવી શક્યા; અને કેવળ તેઓ જ ન આવી શકે. કંઈક રાહત મેળવવાના હેતુથી તેમણે સરકારને અપીલ કરી. તેમણે સૂચવ્યું કે ઉપરોક્ત ધારા હેઠળ પસાર કરવામાં આવેલા કડક નિયમોનો અમુક ભાગ મોકૂફ રાખવામાં આવે, અને વિનંતી કરી કે તેઓને કટોકટીના સમય દરમિયાન નાતાલમાં રહેવા દેવામાં આવે. પહેલાં તો નાતાલની સરકારે રાહત આપવાની સાફ ના પાડી દીધી. પછી જણાવ્યું કે જે યુદ્ધ ફાટી નીકળશે તો અમે માનવતાની ભાવનાથી વર્તીશું. હિંદીઓ જોડાનિસબર્ગ ખાતેના બ્રિટિશ કોન્સલ પાસે પણ ગયા હતા. અને એમ કહેવું જોઈએ કે તેઓ ખરે વખતે કામમાં આવ્યા. અને તેમણે આ બાબત સામ્રાજ્યનું દૃષ્ટિબિંદુ યોગ્ય અધિકારીઓ સમક્ષ બહુ જોરપૂર્વક રજૂ કર્યું, જેથી જોઈતી રાહત મળી શકી.

નાતાલે લીધેલા હાસ્યાસ્પદ અને બ્રિટનને ન છાજે તેવા વલાણને બરોબર સમજવા માટે ઉપરોક્ત નિયમો વિશે કંઈક જાણવું જરૂરી છે. વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો પસાર કરતી વખતે નાતાલના પ્રધાનોએ કહ્યું હતું કે જે હિંદીઓ સંસ્થાનમાં સ્થાયી થયેલા છે તેમને કોઈ રીતે અગવડમાં મૂકવાનો ઈરાદો નથી, પરંતુ જેવું એ બિલને કાયદાનું સ્વરૂપ મળ્યું કે તરત સરકારે ખાસ આગળ પડીને જુદી જુદી જહાજ પેઢીઓને નોટિસો મોકલી અને, તેઓ હિંદી પ્રવાસીઓને લાવશે તો તેને શી શિક્ષા થશે તેની જાણ કરી. આનો અર્થ કુદરતી રીતે જ પેઢીઓએ એવો કર્યો કે તેઓએ કોઈ હિંદી પ્રવાસીઓને લાવવાના નથી. આ જોતાં એ દેખીતી રીતે જ જરૂરી થઈ પડ્યું કે જે હિંદીઓ સંસ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાનો હક ધરાવતા હતા તેમને કંઈક રાહત મળવી જોઈએ. એટલે સરકારે જેને “સ્થાયી હોવાનું પ્રમાણપત્ર” (સર્ટિફિકેટ ઓફ ડોમિસાઈલ) કહેવામાં આવે છે તે દાખલ કર્યું. અને જેમના તરફથી એવો પુરાવો રજૂ કરવામાં આવે કે તેઓ પહેલાં સંસ્થાનમાં સ્થાયી થયેલા હતા તેમને એ આપવામાં આવતાં હતાં. અહીં એ કહેવું જોઈએ કે “વતની” શબ્દનો અર્થ જેટલો બની શકે એટલો સંકીર્ણ કરી નાખવામાં આવ્યો, એટલે ખરું જોવા જતાં અત્યારે તો જે હિંદીને આવું પ્રમાણપત્ર જોઈતું હોય તેણે એવી મતલબના બે પુરાવા રજૂ કરવા જોઈએ કે તે ઓછામાં ઓછાં બે વરસથી સંસ્થાનમાં કોઈ સ્થાયી ધંધો કરતો હતો—આ એક એવું બંધન છે, જેને માટે કાયદામાં કોઈ જાતની જોગવાઈ નથી. આ પ્રમાણપત્રો ટ્રેઝરીને અડધા કાઉનની (અઢી શિલિંગ) ફી આપવાથી મળે છે. પરંતુ વાયક સહેલાઈથી કલ્પી શકશે કે જે ગરીબ હિંદીને એવું પુસ્તક કરવાનું હોય કે તે આ કાયદાના અમલથી મુક્ત છે, તેને માત્ર અડધો કાઉન જ આપવો ન પડે પરંતુ સોગંદનામું વગેરે ઘડી આપનાર વકીલોને પણ પૈસા આપવા પડે.

જે આને સગવડ કહી શકાતી હોય તો તેનાથી માત્ર પહેલાં સ્થાયી થયેલા હિંદીઓને નાતાલ જવા માટે ટિકિટ મળી શકે. પરંતુ નાતાલના હિંદીઓના મિત્રો, સગાઓ અને ગ્રાહકો કે જે સંસ્થાનની કામચલાઉ મુલાકાત લેવા માગતા હોય અને અહીં વસવાના ઈરાદાથી ન આવતા હોય તેઓ શું કરે?

અહીંના નિવાસી હિંદીઓની સગવડ ખાતર આવી કામચલાઉ રજા અત્યંત જરૂરી હતી. દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા ભાગોમાંથી જેઓ અગત્યના કામે નાતાલ આવવા માગતા હતા તેઓ તરફથી સરકારને થોડી અરજીઓ કરવામાં આવી હતી. અને કેટલીક મુશ્કેલી પછી, અરજદારો બરાબર પાછા ફરી જાય તે માટે પચાસ પાઉન્ડ કે તેથી વધારે રકમના જમીન લીધા પછી રજા આપવામાં આવી હતી. આવી રજા મેળવવામાં થતી ત્રાસદાયક ઢીલ સામે અને અનામતની ભારે રકમ સામે વારંવાર ફરિયાદ કરવામાં આવતી તેમ જ બૂમાબૂમ કરવામાં આવતી.

કંઈક વ્યવસ્થિત રાહત માટે અરજીઓ કરવામાં આવી. કાયદો પસાર થયા પછી એક વરસથીયે વધારે સમય વીત્યા પછી સરકારે એવા નિયમો ઘડ્યા કે જેનાથી જોઈતો સંતોષ મળવાને બદલે ગાંઠ નિરાશા જન્મી. કોઈને જોહાનિસબર્ગથી લિંદુસ્તાન જતાં રસ્તામાં ડરબનમાંથી પસાર થવું હોય તો તેવા અરજદારને પચીસ પાઉન્ડ અને જે તેને નાતાલમાં છ અઠવાડિયાં કરતાં વધારે નહીં ઓટલા સમય માટે રોકાવું હોય તો દસ પાઉન્ડ અનામત મુકાવીને પરવાનગી આપવામાં આવતી. એવા પ્રત્યેક પરવાના દીઠ એક પાઉન્ડની ફી પહેલી વાર દાખલ કરવામાં આવી. આમ જોહાનિસબર્ગથી લિંદુસ્તાન જતાં ડરબન ઊતરવાની ઈચ્છાવાળા એક ગરીબ હિંદીને માત્ર અનામત રાખવા માટેના પચીસ પાઉન્ડ જ નહીં પરંતુ સરકારને ફી તરીકે આપવાના એક પાઉન્ડની રકમ કાઢવી પડતી. જ્યારે આખીયે તૂતક પરની મુસાફરી માટે તેને કેટલીક વખત માત્ર બે ગીની અને વધારેમાં વધારે પાંચ ગીની આપવાની રહેતી હતી. આ ફીના તેમ જ મુલાકાતીઓના પરવાના અને જહાજ પર ચડવાના પરવાનાની અનામતો વચ્ચેના તફાવતના વિરોધમાં અરજીઓ ઉપર અરજીઓ કરવામાં આવી. પરંતુ સરકારે તો કહ્યું કે એક પાઉન્ડની ફી જરૂરી હતી કારણ કે આ પરવાના માત્ર એક છૂટછાટના રૂપમાં છે અને એ પરવાનાને લીધે સરકારનું કામ બહુ વધી જાય છે. તેમ જ જહાજ પરથી ઊતરવાના પરવાના માટે વધારે રકમની અનામત લેવાનો ખાસ આગ્રહ રાખવામાં આવતો હતો કેમ કે એ અનામતમાંથી પરવાના ધરાવનારાઓ માટે મુસાફરીની ટિકિટ ખરીદી આપવાનું સરકાર માથે લે છે. આ એક એવી મહેરબાની હતી કે જે પરવાનો ધરાવનારાઓએ કદી માગી નહોતી અને તેમને પસંદ પણ નહોતી. એથી ઊલટું, અરજદારોએ દલીલ કરી કે આવા પરવાના આપવા એ અત્યંત જરૂરી છે કારણ કે જે કડકાઈથી વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદાનો અમલ કરવામાં આવે છે તેમાંથી જ એ ઊભી થયેલી છે. તેઓએ કહ્યું કે આ કાયદો બહારથી અહીં સ્થાયી રહેવા આવનારને રોકે છે, નહીં કે થોડા સમય માટે ફરવા આવનારાઓને અને તેથી પરવાનાની પ્રથાને છૂટછાટ ગણવાનો તેઓએ માનપૂર્વક ઈન્કાર કર્યો.

પરંતુ સરકાર પર ખૂબ દબાણ લાવવામાં આવ્યું અને વિકેતા પરવાના કાયદા અંગેના તેમના વિનંતીપત્રમાં બ્રિટનના અધિકારીઓને આ બાબત અરજી કરવાની ધમકી આપવામાં આવી ત્યાર બાદ જ સરકારે નમતું મૂક્યું અને એક પાઉન્ડની ફી રદ કરી તથા નૌકારોહણ પાસ માટેની અનામત રકમ રૂા પાઉન્ડથી ઘટાડીને ૧૦ પાઉન્ડ કરી. ઓટલે કે જ્યારે ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓએ રાહત માટે અરજી કરી ત્યારે દરેક મુલાકાતી માટે જહાજમાં બેસવા જવા માટેના

પરવાના દીઠ દસ પાઉન્ડ અનામત લેવાની પદ્ધતિ ચાલુ હતી. (આમ ધારો કે એક દુકાનદારને પાંચ મદદનીશ હોય તો તેને પોતાનો બધો માલસામાન પાછળ મૂકી આવવો પડે, લાંબા યુદ્ધ દરમિયાન ભરણપોષણની ગોઠવણ કરવી પડે—અને તે પણ ધંધાની કોઈ શક્યતા વિના, અને મુસાફરી માટે તેમ જ બીજા પરચૂરણ ખર્ચ માટે જોઈતા પૈસા ભેગા કરવા પડે એટલું જ નહીં, પરંતુ ગભરાટના સમયમાં ટ્રાન્સવાલ છોડતાં પહેલાં તેણે અનામત મૂકવા માટે સાઠ પાઉન્ડ પાસે રાખવા જોઈએ—જે ગંભીર મુસીબતના વખતમાં લગભગ અશક્ય છે.) અહીંયાં એ વાતની નોંધ લેવી જોઈએ કે—જેકે આ પરવાના અરજી કરવાથી કશી મુસીબત વગર મળી શકે છે એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ—આ પરવાના આપવાનું એ કામ માટે નિયુક્ત થયેલા અધિકારીઓની મરજી પર અવલંબે છે. જે હિંદીઓની વાત થાય છે તેમણે તો માત્ર એટલી જ માગણી કરી હતી કે દસ પાઉન્ડની અનામત રકમ લેવાનું મોકૂફ રાખવામાં આવે અને માત્ર કટોકટીના સમય દરમિયાન તેમને નાતાલમાં પ્રવેશવાની અને રહેવાની રજા આપવામાં આવે. સરકારે પહેલાં જે ઠંડો જવાબ વાળ્યો તેથી માત્ર હિંદીઓને જ નહીં પરંતુ જોહાનિસબર્ગના ઘણા ન્યાયી વૃત્તિવાળા અંગ્રેજોને પણ આઘાંત લાગ્યો. હું જાણું છું કે બ્રિટિશ વાઈસ કોન્સલ ખૂબ ગુસ્સે થયા હતા. બોઅરોનાં મુખપત્ર ધિ સ્ટાન્ડર્ડ ઍન્ડ ડિગર્સ ન્યૂસે એક તીખા લેખમાં આ બાબતમાં નાતાલની મશ્કરી કરી હતી અને શાહી સરકાર ટ્રાન્સવાલને વિદેશીઓ તરફ ન્યાય દાખવવાની ફરજ પાડે છે અને નાતાલને બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફ ચાહે તે કરવાની છૂટ આપે છે, એ વાતમાં રહેલી વિસંગતિ બતાવી હતી. અને તેમાં કંઈ સત્ય નહોતું એમ નહીં. હિંદીઓ માટે તે સમય પૂરતા તો “બ્રિટિશ પ્રજાજનો” એ શબ્દો અર્થરહિત બની ગયા હતા. આવા જોખમના સમયે બ્રિટિશ હિંદીઓ બ્રિટિશ ધરતી પર આશ્રય ન મેળવી શકે તે વાત તેમની બુદ્ધિમાં ઊતરતી નહોતી અને તેઓ શું કરવું અને ક્યાં જવું તેની દુવિધામાં પડ્યા હતા. તાજેતરના બનાવોએ પુરવાર કરી આપ્યું છે કે હિંદીઓની શંકા તદ્દન સાચી હતી અને જે વાચકોએ આ ખંડના ઉશ્કેરણીભર્યા બનાવો ઉપર ધ્યાન આપ્યું હશે તેમને અત્યાર સુધીમાં ખબર પડી ગઈ હશે કે જે લોકોએ ટ્રાન્સવાલથી ભાગી છૂટવાનું છેલ્લી ઘડી લગી મુલતવી રાખ્યું તેમને કેવી ભીપણ મુશ્કેલીઓ-માંથી પસાર થવું પડ્યું. જોહાનિસબર્ગ ખાતેના બ્રિટિશ વાઈસ કોન્સલ વહારે ધાયા. તેમણે પ્રિટોરિયાના બ્રિટિશ એજન્ટને એક કડક ખરીતો મોકલ્યો. અને તેમણે હાઈ કમિશનરને તાર કર્યો. હાઈ કમિશનરની સમયસરની “ભલામણ”થી નાતાલની સરકારની સાન ઠેકાણે આવી અને દસ પાઉન્ડની અનામત લેવાનું મોકૂફ રાખવામાં આવ્યું. આશા રાખીએ કે આ મોકૂફી કાયમી બનશે. અને જે હાલના યુદ્ધથી યુરોપિયન બ્રિટિશ પ્રજાજનો પોતાના હિંદી બાંધવ પ્રજાજનો તરફ વધારે સારી લાગણી રાખતા થશે—જે હાલ તો સંભવિત જણાય છે—તો એ યુદ્ધનું એક સારું પરિણામ ગણાશે.

નાતાલ સરકારની બાબતમાં એટલું કહી દેવાની અમારી ફરજ છે કે સર આલ્ફ્રેડ મિલનરની લાભદાયક ભલામણ પછી તેણે હિંદીઓ સામે ભેદભાવ નહીં રાખવાની સતત કાળજી રાખી છે. જ્યારે જોહાનિસબર્ગ અને ડરબન વચ્ચેનો અવરજવર વ્યવહાર બંધ થયો ત્યારે શરણાર્થીઓને ડેલાગોઆ બે થઈને આવવું પડતું હતું. યુરોપિયનો કોઈ પણ જાતની રોકટોક વગર ડરબન આવતા હતા. સરકારે અથવા રાહત સમિતિઓએ તેમને ઘર અને ખોરાક પૂરાં પાડવાં પડતાં હતાં. પરંતુ ઉપરોક્ત સૂચનાને લઈને જહાજી કંપનીઓ હિંદી શરણાર્થીઓને લાવવા તૈયાર ન થઈ. તેમનામાંના એક પણ માણસે સરકારની કે રાહત સમિતિની મદદ માગી નથી. અનામત

રકમની મોકૂફી ઉપરાંત જહાજી કંપનીઓને હિંદી મુસાફરોને લેવાની સલાહ આપવાની સરકારને વિનંતી કરવામાં આવી હતી તે તેમણે તરત સ્વીકારી. જહાજી કંપનીઓને આપેલી સૂચનાથી અને વતની હોવાના પ્રમાણપત્રનો નિયમ દાખલ કરવાથી જે મુસીબતો ઊભી થઈ તેના થોડા દાખલા આપવા અસ્થાને નહીં ગણાય. મેં પહેલાંના પત્રમાં કહ્યું છે તેમ ગાંઠિયા મરકી બહુ ઉપયોગી નીવડી. નાતાલનો કડક ક્વોરેન્ટીન કાયદો હિંદુસ્તાનથી આવતા કોઈ પણ પ્રવાસીને લેવાનું જહાજી માટે બહુ જોખમભર્યું કરી મૂકે છે. એને પરિણામે છેલ્લા કેટલાયે મહિનાઓથી મુંબઈની જહાજી કંપનીઓ નાતાલના પ્રવાસીઓને લેવાની ચોખ્ખી ના જ પાડે છે એમ લાગે છે. આથી ખાસ કરીને હિંદી વેપારીઓને, તેમના ભાગીદારો અને નોકરોને નાતાલ આવવા માટે સગવડ ન મળવાથી જે અગવડ પડી છે અને જે ખોટ ખાવી પડી છે તે બહુ ગંભીર છે. સરકાર પાસે રાહતની અનેક વાર માગણી કરવામાં આવી છે. પરંતુ તેઓ એટલું જ કહીને છૂટી પડે છે કે તેઓ જહાજી કંપનીઓને ખાતરી તો આપી શકે નહીં પરંતુ તેઓ હિંદુસ્તાનનાં બંદરોથી આવતા દરેક વસાહતીની બાબતમાં તેના ગુણદોષ જોઈને વિચાર કરશે. કમંભાગ્યે ડેલાગોઆ બેના અધિકારીઓને પણ ગાંઠિયા તાવની બીકનું ગાંડપણ વળગ્યું છે. અને નાતાલની આવેશભરી બૂમાબૂમને વશ થઈને તેઓએ પણ હમણાં હમણાં હિંદી પ્રવાસીઓવાળાં જહાજીને માલ પણ ઉતારવા દીધા સિવાય પાછાં વાળવા માંડ્યાં છે. તેઓને કશો પૂર્વગ્રહ નથી, પરંતુ બાજુનાં સંસ્થાનોના લોકો બૂમો પાડે છે કે ત્યાંની સ્વચ્છતાવિષયક સ્થિતિ તદ્દન ખરાબ છે અને ચેપી રોગોના દરદીઓની દેખરેખની વ્યવસ્થા તેથી પણ ખરાબ છે. એટલે હવે તેઓએ અત્યંત આપખુદ રીતે વહીવટ કરવા માંડ્યો છે. એક પખવાડિયા પહેલાં કાંજલર જહાજ મુંબઈથી મોટા પ્રમાણમાં હિંદી પ્રવાસીઓને લઈને આવ્યું હતું. તેને પાછા જવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો. તે દરમિયાન, જેમનો કારકન જહાજ પર હતો તેવા એક હિંદી સદ્ગુણસ્થ પોર્ટુગીઝ અધિકારીઓ પાસે ગયા અને તેમને પોતાના કારકુનને ઊતરવા દેવા માટે સમજાવ્યા — એમ કહેવાય છે કે એને લાવવા માટે સરકારી હોડીને ખાસ મોકલવામાં આવી! આ ખરેખર મનોરંજક છે. માત્ર તે સાથે સાથે અત્યંત ખેદજનક પણ છે. એ દેખાડી આપે છે કે પોર્ટુગીઝ સરકાર હિંદીઓ સામેના પૂર્વગ્રહથી મુક્ત છે અને એથી એમ પણ દેખાઈ આવે છે કે નબળાઈને વખતે તેઓ અન્યાય કરે પણ ખરા.

દક્ષિણ આફ્રિકાના ગરીબ હિંદીની આવી કમનસીબ દશા છે. અને તેનું કારણ મુખ્યત્વે નાતાલની હિંદી વિરોધી નીતિ છે. વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો અને ક્વોરેન્ટીન કાયદો (જે ખરું જોતાં એક હિંદી વિરોધી કાયદો જ છે) ન હોત તો હિંદીઓને શું થશે એની જગ્યાએ દરકાર કર્યા વગર હિંદી પ્રવાસીઓને લાવતાં જહાજીને આખાં ને આખાં પાછાં વાળવાનું અશક્ય થઈ પડત. તેમ છતાં મને લાગે છે કે પરિસ્થિતિ કોઈ રીતે નિરાશાજનક નથી. હિંદીઓનો પ્રશ્ન બાજુએ મૂકી દઈએ તો, નાતાલે હાલની કટોકટીમાં ખરેખર પ્રસંગને યોગ્ય કામ કરી બતાવ્યું છે. તે એટલે લગી કે તાજેતરમાં મિ. ચેમ્બરલેને પોતાના મહાન ભાષણમાં આ સંસ્થાનની સુયોગ્ય પ્રશંસા કરી છે. સામ્રાજ્યને માટે સ્વયંસેવકો દૃઢતાપૂર્વક લડી રહ્યા છે. પ્રધાનો-એ શાહી સરકારને પોતાનો સંપૂર્ણ ટેકો આપ્યો છે. સંસ્થાનનાં મુખ્ય શહેરો ન્યૂકેસલ, ચાર્લ્સ-ટાઉન અને ડંડીને ટૂંકામાં ટૂંકી મુદતે સદંતર ખાલી કરી નાખવાં પડ્યાં હતાં અને બ્રિટનો — જેમાં અલબત્ત બ્રિટિશ હિંદીઓ, વેપારીઓ અને બીજાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે — પરિસ્થિતિની ગંભીરતા સમજ્યા અને પોતાની બધી માલમલકત છોડી દઈને આ સ્થળો તેમણે

શાંત ત્યાગભાવનાથી ખાલી કર્યાં. આ બધું તખ્ત પ્રત્યેનો ઊંડો સ્નેહભાવ દર્શાવે છે. એટલે જો યુરોપિયન સંસ્થાનનિવાસીઓને માત્ર એટલું જ સમજાવી શકાય કે હિંદીઓને ઈન્સાફ આપ્યા સિવાય તેમનો તખ્ત પ્રત્યેનો સ્નેહભાવ અપૂર્ણ રહેશે તો તેઓ પર એની અસર થયા વિના નહીં રહે. સામ્રાજ્યની એકતાનું મોટું આવ્યાનાં ચિહ્ન તો જણાય છે, એમાં ભૂલ નથી. હાલનું આખું યુદ્ધ ડચ સિવાયના યુરોપિયનોના હિતમાં છે. તેમની મુશ્કેલીઓ હિંદીઓની મુશ્કેલીઓની સાથે સરખાવતાં તદ્દન નજીવી બની જાય છે. સમ્રાજ્યને માટે જેઓ રણક્ષેત્રમાં લડવા ગયા છે તે સ્વયંસેવકોમાંના ઘણાખરા તો હવે નામીયા બની ગયેલા ડરબનના, ૧૮૯૭ના હિંદી વિરોધી દેખાવોમાં આગળ પડતો ભાગ લેનારાઓ જ છે. થોડા દિવસો પહેલાં કેટલાક અંગ્રેજી બોલનારા સ્થાનિક હિંદીઓ ભેગા મળ્યા હતા અને તેમણે નક્કી કર્યું હતું કે તેઓ બ્રિટિશ પ્રજાજનો છે અને એ રીતે અધિકારોની માગણી કરે છે એટલે તેઓએ અંદર અંદરનો મતભેદ ભૂલી જવો જોઈએ અને યુદ્ધના ન્યાયીપણા વિશે તેઓનો ગમે તે અભિપ્રાય હોય તે છતાં કટોકટીના સમયે રણક્ષેત્ર ઉપર તેમણે ભલે ગમે તેવી નમ્ર પણ સેવા આપવી જોઈએ, પછી ભલે તે ઘાયલ થયેલાઓને સ્વયંસેવકોની ઇલાવણીમાં પહોંચાડવાના હોય. આ બહાદુર યુવાનોમાંના ઘણાખરા કારકુનો છે, બહુ સારી રીતે ઊછરેલા છે અને હાડમારીથી મુદ્દલ ટેવાયેલા નથી. તેઓએ તેમની સેવા વેતન સિવાય અને કોઈ પણ જાતની શરત વગર સરકારને અથવા શાહી અધિકારીઓને આપવાની દરખાસ્ત કરી છે અને તે સાથે નિવેદન કર્યું છે કે તેમને શસ્ત્રો વાપરતાં આવડતાં નથી અને તેઓને રણક્ષેત્ર પર કોઈ પણ સેવા—પછી ભલે ગમે તેવું વૈતરું કરવાનું હોય—કરવા દેવામાં આવશે તો તેઓ તેને એક ખાસ અધિકાર મળેલો ગણશે. જેમને મદદની જરૂર પડે તેવાં કુટુંબોને સહારો આપવા હિંદી વેપારીઓ આગળ આવ્યા છે. સરકારે ઘણો વિવેકભર્યો ઉત્તર વાળતાં કહ્યું છે કે જો એવો પ્રસંગ આવશે તો જે સેવાઓ આપવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે તેનો સરકાર લાભ લેશે.

મને ખ્યાલ આવે છે કે હિંદી જનતા કે જહાજી કંપનીઓ બેમાંથી એકેયે વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદાનો અભ્યાસ કરવાની તરફી લીધી નથી. કારણ કે ઉપરોક્ત સરકારી સૂચના છતાં કંપનીઓએ હિંદી મુસાફરોને લેવાની સદંતર ના પાડવાનું કંઈ કારણ નથી. જેઓ અંગ્રેજી ઠીક ઠીક સારી રીતે લખીવાંચી શકતા હોય તેમને જહાજીમાં વગર જોખમે લઈ શકાય અને જે હિંદી પ્રવાસીઓ એવી બાંધધરી આપતા હોય—અને જરૂર હોય તો અનામત પણ આપતા હોય—કે જો તેઓને નાતાલમાં ઊતરવા દેવામાં નહીં આવે તો તેઓ પોતાને ખર્ચે પાછા ફરશે અથવા બીજા જે બંદરે જહાજ લાંગર કરશે ત્યાં ઊતરી જશે તો તેમને લેવામાં જરા પણ અચકાવું ન જોઈએ. આપણી મોટી જહાજી કંપનીઓએ પોતે આપી શકતી હોય તેવી સગવડો ગરીબ હિંદી મુસાફરોને આપવી જોઈએ અથવા તો વેપારી મહામંડળ જેવી જાહેર સંસ્થાઓએ, જેમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવી બાબતો ખાસ કરીને આવે છે, તેમણે એ કંપનીઓ પાસે અપાવવી જોઈએ. મને વિશ્વાસ છે કે આ સૂચના તરફ તેઓ સહાનુભૂતિપૂર્વક ધ્યાન આપશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૯-૧૨-૧૮૯૯

૫૭. વિલિયમ પામરને પત્ર

[ડરબન,
નવેમ્બર ૧૩, ૧૮૯૯ પૃષ્ઠી]

પ્રિય મિ. પામર,

તમારી માયાળુ ચિઠ્ઠી માટે હું તમારો ખૂબ જ આભાર માનું છું.^૧ મને એથી ઘણું આશ્ચર્ય થયું.

જે શક્ય હોય તો જે સન્નારીઓ ફાળો એકઠો કરવા નીકળેલાં તેમનાં અને જે ‘આરબો’-ઓ મદદ આપવાની ના પાડી તેમનાં નામ જાણવા હું ઈચ્છું છું.

એ તદ્દન શક્ય છે કે એ માણસો એ સન્નારીઓને કે ફાળાના સાચા ધ્યેયને ન જાણતાં હોય.

હિંદીઓએ સામ્રાજ્યના અધિકારીઓને રણમેદાન પર સક્રિય સેવા આપવા માટેની પોતાની તત્પરતા દર્શાવી તે પહેલાં હું મિ. જેમિસન પાસે ગયો હતો અને મેં એમને પૂછ્યું હતું કે આવી દરખાસ્ત કરવી એ સલાહભર્યું છે કે કેમ? સ્વયંસેવકોની શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવાની અશક્તિને કારણે તેઓએ સલાહ આપવાની અનિચ્છા બતાવી. પરંતુ તમારી ચિઠ્ઠીમાં જેનો ઉલ્લેખ છે તે ફાળામાં મદદ કરવાની તેમણે સૂચના કરી. ત્યારથી જ હું અગ્રગણ્ય હિંદીઓને એક નાનો ફાળો કરવાનું સમજાવવાનો વિચાર કરી રહ્યો છું. પરંતુ, તમે જાણો છો તેમ, દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે અને એમાંની શરતોમાંની એક એ છે કે સ્વયંસેવકો સક્રિય સેવા આપતા હોય તે દરમિયાન તેમના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવું. આ હેતુ માટે શરૂ થયેલા ફાળાને લીધે અને હિંદી વેપારીઓની નાણાંકોથળી પર હજારો હિંદી શરણાર્થીઓએ મૂકેલા આકરા બોજને લીધે એ વેપારીઓને માટે જુદા જુદા ફાળાઓમાં પૈસા ભરતાં વિવેકબુદ્ધિ વાપરવાનું આવશ્યક બની ગયું છે.

તેમ છતાં આ ફાળા તરફ હિંદીઓનું ધ્યાન વધારે વ્યાપક રીતે ખેંચવાની તકની હું રાહ જોઈ રહ્યો છું.

એ આત્મત્યાગી સન્નારીઓને મહેરબાની કરીને ખાતરી આપજે કે કોઈ પણ હિંદીએ સહાનુભૂતિના અભાવને લઈને ના પાડી નહીં હોય. આપણે બધા એક જ ભાવનાથી, એટલે કે સામ્રાજ્યની ભાવનાથી પ્રેરાયા છીએ અને આપણે બધા જાણીએ છીએ કે સ્વયંસેવકોએ અને તેઓ જેમને પાછળ મૂકી ગયા છે તેઓએ કેવો આત્મભોગ આપ્યો છે. થોડાક સ્વાર્થી માણસોના અસ્તિત્વને લીધે—જે તેઓ ખરેખર સ્વાર્થી હોય તો—મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આપણે તેઓ જે વર્ગના હોય તે આખા વર્ગને માટે અનુદારતાથી વિચાર કરવો જોઈએ. અને આખરે તો કુલીઓ પણ આરબો જેટલા જ હિંદીઓ છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૨૩.

૧. ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક લીગ (ડરબન મહિલા દેશભક્ત સંઘ)ના કોશાધ્યક્ષ મિ. વિલિયમ પામરે ગાંધીજીને, નવેમ્બર ૧૩, ૧૮૯૯ને દિવસે લખતાં ફરિયાદ કરી હતી કે રસ્તાઓ ઉપર થતાં ઉધરાણાંમાં “કુલીઓએ” પોતાના ફાળા તરીકે ત્રણ પેનીના સિક્કાઓ આપ્યા હતા અને “આરબોએ” (એશિયાવાસી વેપારીઓ) “કશી મદદ કરવાની ના પાડી હતી.”

૫૮. ડરબન ફાળામાં ભરાયેલી રકમો

[ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે પોતાના હસ્તાક્ષરની ચિઠ્ઠી ફેરવીને ફાળાની માગણી કરી હતી.]

ડરબન,

નવેમ્બર ૧૭, ૧૮૯૯

અમે નીચે સહી કરનારા આથી ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક લીગ ફંડ (દેશભક્ત મહિલા સંઘના ફાળા)માં નીચે પ્રમાણે ફાળો આપીએ છીએ:

ઈ. અબુબકર આમદ ઍન્ડ બ્રધર્સ	૫-૫-૦
એસ. પી. મહમ્મદ ઍન્ડ કંપની	૨-૨-૦
પારસી રુસ્તમજી	૫-૧૦-૦
મો. ક. ગાંધી	૩-૩-૦

[અહીં બીજી બેતાળીસ સહીઓ અને ફાળાની રકમો છે.]

સરવાળો ૬૨-૭-૩

[મૂળ અંગ્રેજી]

ફાળાની રકમોની યાદીની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૩૨૬.

૫૯. નાતાલમાંના હિંદી વેપારીઓ^૧

ડરબન,

નવેમ્બર ૧૮, [૧૮૯૯]

દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની બાબતમાં મેં અત્યાર સુધી જે લખ્યું છે તેમાંનું કંઈ પણ એટલા ધ્યાનને પાત્ર નથી જેટલા ધ્યાનને પાત્ર આ પત્રમાં હું જે બાબત લખવાનો છું તે છે. નાતાલની ધારાસભાએ ૧૮૯૭માં ડરબનના ટોળાનું ઝનૂન હજુ તો માંડ શમ્યું હતું એવા સમયે, અસભ્ય ઉતાવળથી પસાર કરેલા ચાર કાયદાઓમાંનો એક વિક્રેતા પરવાના કાયદાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ કાયદા હેઠળ નિમાયેલા પરવાના અધિકારીઓને, દુકાનદાર તરીકે અથવા ફેરિયા તરીકે વેપાર કરવા માટેના છૂટક કે જથ્થાબંધ પરવાના આપવાનો કે ન આપવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર મળે છે. અને તેના નિર્ણય પર માત્ર તેમની નિમણૂક કરવાનો અધિકાર ધરાવતી નગર પરિષદ અથવા નગર સમિતિ ફરી વિચાર કરી શકે છે. આવા પરવાનાના મુકદ્દમામાં અપીલ માટેની અદાલત તરીકે બેસતી આ સંસ્થાઓના નિર્ણય સામે અપીલ કરવાનો કોઈને અધિકાર હોતો નથી. પરવાના વગર વેપાર કરવા માટેનો દંડ ૨૦ પાઉંડ હોય છે. જે એ ભરવામાં ન આવે તો તે ન ભરનારને જેલમાં મોકલવાનો અધિકાર મેજિસ્ટ્રેટોને હોય છે. આ

અધિકાર કાયદો પોતે આપતો નથી, પરંતુ જ્યાં જલની સજનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન હોય તેવા મુકદ્દમાઓ માટેના બીજા એક કાયદા હેઠળ મોનિસ્ટ્રટો માટે આ અધિકાર અનામત રાખવામાં આવ્યો છે. એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે બધી કાયદેસર ચુકાદા આપવાનું કામ કરતી સંસ્થાઓ ઉપરથી સંસ્થાનની વરિષ્ઠ અદાલતની સર્વોપરી સત્તા લઈ લેવામાં આવે તે પ્રિવી કાઉન્સિલને બિનકાયદેસર લાગશે. પરંતુ વાયકને યાદ હશે કે એ સંસ્થાએ એથી ઊલટો નિર્ણય કર્યો છે. વરિષ્ઠ અદાલતે એમ પણ ઠરાવ્યું છે કે કાયદા હેઠળ આપવામાં આવેલા પરવાના માત્ર અંગત છે, અને તેથી ધારો કે તેની માલિકી એક પેઢીની હોય તો એ પેઢીના નામના વેચાણ સાથે પરવાનાની મુદતના બાકીના સમય માટે એ પેઢીના પરવાના હેઠળ, વેપાર કરવાનો હક નવા માલિકોને આપોઆપ મળતો નથી. આ રીતે, આ કાયદા હેઠળ કોઈ છટકબારી રાખવામાં આવી નથી. અને જજોએ એનો જે અર્થ કર્યો છે તેથી લાગતાવળગતા પક્ષોના અધિકારો બને એટલા મર્યાદિત કરી નાખવામાં આવ્યા છે. બિચારા હિંદીઓએ અરજીઓ કરી છે—બે સંસ્થાન મંત્રીને અને એક જેમના ઉપર તેઓએ ઘણી મોટી આશા રાખી છે તે લોર્ડ કર્ઝનને. અત્યાર સુધી વાઈસરોય તરફથી 'કથો ઉત્તર' આવ્યો નથી અને સંસ્થાન મંત્રી તરફથી પણ છેલ્લી અરજીનો કંઈ જવાબ આવ્યો નથી. નાતાલ સરકાર તરફથી ફક્ત એક એવી સૂચના મળી છે કે આ બાબતમાં તેમને સંસ્થાન કચેરી સાથે પત્રવ્યવહાર ચાલે છે.

ખોટું પડવાના કશા જોખમ વગર કહી શકાય કે નાતાલ સંસ્થાનમાં ભંડારો અથવા દુકાનો ધરાવનારાઓના ૩૦૦ કરતાં વધારે પરવાના છે અને લગભગ ૫૦૦ હિંદી ફેરિયાઓના પરવાના છે. આ પરવાના ધરાવનારાઓ હિંદી કોમના પ્રતિષ્ઠિત લોકો છે અને નાતાલમાં ગિરમીટિયાઓ તરીકે લાવવામાં આવેલા ૫૦,૦૦૦ હિંદીઓ અને તેના વંશજે કરતાં જુદા પડી આવતા નાતાલના ૪,૦૦૦ સ્વતંત્ર હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે. આ કાયદાના અમલથી ઘણા હિંદી વેપારીની ખુવારી થઈ છે અને તેમનાં બધાનાં ચિત્ત અસ્વસ્થ થઈ ગયાં છે. કેટલાક બનાવોમાં પરવાના અધિકારીઓએ કાયદા સાથે વધારેમાં વધારે છૂટ લીધી છે. અને એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નહીં ગણાય કે તેઓએ પોતાનો અધિકાર આપખુદ અને ત્રાસજનક રીતે વાપર્યો છે. અને પરવાના સમિતિઓએ તેમની આ બધી કામગીરી સામે આંખ આડા કાન કર્યાં છે એટલું જ નહીં, કેટલીક વખત તો તેને ઉત્તેજન આપ્યું છે અને તેમણે શું કરવું એ બાબત હુકમો સુધ્ધાં આપ્યા છે. નવા પરવાનાની ના પાડવામાં આવી છે, જૂના પરવાનાનાં નામોની ફેરબદલી કરાવવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે અને જૂના પરવાના ફરી તાજ કરવા દેવામાં આવતા નથી એટલું જ નહીં પણ કેટલાક બનાવોમાં તો જેમને નુકસાન થયું હતું તે વ્યક્તિઓ છેક જ નિઃસહાય બની ગઈ હતી ત્યારે તેમના ઘા ઉપર મીઠું ભભરાવવામાં આવ્યું છે. એક જૂના હિંદી આદિવાસી જે મજૂરની સ્થિતિમાંથી આગળ વધીને પ્રતિષ્ઠિત વેપારી બની ગયા છે, અને અંદરના જિલ્લામાં કેટલાંયે વર્ષોથી વેપાર કરતા હતા તેઓ ત્યાંથી ડરબન આવ્યા. તેમણે ડરબનમાં મિલકત વેચાતી લીધી અને વિચાર્યું કે ડરબન શહેરના હિંદી વિભાગમાં પરવાનો કઢાવીને પોતે મુખ્યત્વે હિંદી ગ્રાહકોની માગણી પૂરી પાડશે. તેમણે પરવાના માટે અરજી કરી અને જાણ્યાવું કે ચોપડા રાખવા માટે તેમણે એક યુરોપિયન હિસાબનીસને રાખ્યો છે. અને જેમણે તેમની સાથે ધંધો કર્યો હતો એવા ત્રણ જાણીતા યુરોપિયન વેપારીઓ તરફથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રામાણિકતાને લગતાં પ્રમાણપત્રો રજૂ કર્યાં. પરંતુ પરવાના અધિકારીએ પરવાનો આપવાની ના પાડી. આ બાબત ડરબન નગર પરિષદ સમક્ષ અપીલમાં લઈ જવામાં આવી અને અરજદારના વકીલે

પરવાના અધિકારી પાસે ના પાડવાનાં કારણો માગ્યાં. તેણે કારણો આપવાની ના પાડી. નગર પરિષદે પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને બહાલી આપી અને તેની પાસે ના પાડવાનાં કારણો પણ ન અપાવ્યાં. આ મુકદ્દમો ચાલતો હતો તે દરમ્યાન અદાલત (એટલે કે નગર પરિષદ), પરવાના અધિકારી (જે પ્રતિવાદી હતો), અને નગરના કાયદા અંગેના સલાહકાર ખાનગી ઓરડામાં મસલત કરવા ગયા અને પાછા આવ્યા પછી વકીલનું ભાષણ હજી તો સાંભળવાનું બાકી હતું તે ભૂલી જઈને પરિષદે નિર્ણય આપ્યો કે પરવાના અધિકારીનો નિર્ણય બહાલ રાખવામાં આવે છે. અરજદારના વકીલે આ અનિયમિતતા તરફ તેમનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું એટલે જેણે પોતાનો નિર્ણય પહેલેથી કરી લીધો હતો એ અદાલત સમક્ષ ફરિયાદીના વકીલને ભાષણનું ફારસ કરવા દીધું—પરંતુ તેનું જરાયે સારું પરિણામ ન આવ્યું.

ખંતીલા અરજદાર પોતાનો દાવો વરિષ્ઠ અદાલતમાં લઈ ગયા. વરિષ્ઠ અદાલતે નગર પરિષદના નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની ના પાડી—કારણ કે કાયદા હેઠળ એને એવો અધિકાર નહોતો—છતાં ચાલેલું કામકાજ બધું રદ કર્યું અને, અરજદારને નામંજૂરીનાં કારણો જાણવાનો હક છે, એવા નિર્દેશ સાથે મુકદ્દમો ફરી સુનાવણી માટે પાછો મોકલ્યો. કામચલાઉ મુખ્ય ન્યાયાધીશે કહ્યું:

મને એમ લાગે છે કે . . . આ મુકદ્દમામાં નગર પરિષદની કામગીરી જુલમ-ભરેલી છે. મને એમ પણ લાગે છે કે બંને માગણીઓ [કામકાજની નોંધની નકલ માટેની અને કારણો માટેની] નામંજૂર કરવાની કાર્યવાહી અન્યાયી અને અયોગ્ય છે.

જસ્ટિસ મેસન, પહેલા ઉપન્યાયાધીશે, કહ્યું કે,

અપીલ હેઠળના મુકદ્દમાનું કામકાજ નગર પરિષદ માટે લાંછનરૂપ છે. અને આ કડક ભાષા વાપરતાં હું અચકાતો નથી. આ સંજોગો હેઠળ એમ કહેવું કે નગર પરિષદને અપીલ કરવામાં આવી હતી તે શબ્દોનો દુરુપયોગ છે.

એટલે નગર પરિષદે અપીલ ફરી વાર સાંભળી અને પરવાના અધિકારી પાસે કારણો અપાવ્યાં. એ કારણો એવાં હતાં કે “અરજદારને ડરબન પર કશો જ અધિકાર નથી કારણ કે તે જે જાતનો વેપાર કરે છે તેની શહેરમાં પૂરતી જોગવાઈ છે.” ચુકાદો પહેલાં આપ્યો હતો તે જ આપવામાં આવ્યો અને એ કમનસીબ માણસને પરવાના વગર રહેવું પડ્યું. મને જાણવા મળ્યું છે કે હવે તેને પોતાની મૂડી ઉપર જીવવું પડતું હોવાથી તે ગરીબ બની ગયો છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો પરવાના અધિકારીએ આપેલું કારણ તદ્દન ખોટું છે, કેમ કે ત્યાર પછી ઘણા યુરોપિયનો-ને પરવાના આપવામાં આવ્યા છે. અને આ અરજી તો ડરબન છોડી ગયેલા એક હિંદી વેપારીએ ખાલી કરેલી દુકાન માટે કરવામાં આવી હતી. બીજા એક હિંદી જે પંદર વરસથી સંસ્થાનમાં રહેતો હતો એમ પુરવાર થયું હતું અને જે સભ્ય રીતે રહેતો હતો, સંસ્થાનના કેટલાયે ભાગોમાં જેનો વિશાળ વેપારધંધો હતો અને કેટલીયે યુરોપિયન પેઢીઓને ત્યાં જેની સારી શાખ હતી, તેણે પણ પરવાના માટે અરજી કરેલી અને તેમાં તેને પણ નિષ્ફળતા જ મળી. તેની અપીલની સુનાવણી વખતે, પહેલી વાર ખરું કારણ કઢાવવામાં આવ્યું. પરવાના અધિકારીએ કહ્યું:

હું માનું છું ત્યાં સુધી ૧૮૯૭નો કાયદો નં. ૧૮ સામાન્ય રીતે જેમને અનિચ્છનીય માનવામાં આવે છે એવા અમુક વર્ગના માણસોને વેપારી પરવાના આપવાની બાબતમાં કંઈક અંકુશ રાખવાના હેતુથી પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. અને હું માનું છું કે આ

અરજદારને એ વર્ગમાં મૂકી શકાય, એમ માનવામાં મારી ભૂલ નથી થતી. વળી ડરબનમાં આ પહેલાં એની પાસે પરવાનો હતો જ નહીં, એટલે પરવાનો ન આપવો એ મને મારી ફરજ લાગી છે.

પરવાના અધિકારીના નિર્ણયને પસંદ કરતાં પરિપદના સભ્યોમાંથી એકે કહ્યું કે :

અરજદાર કે મકાન યોગ્ય નથી, એ કારણ નથી, પણ અરજદાર એક હિંદી છે એ કારણ છે. . . . અંગત રીતે હું માનું છું કે પરવાનાની ના પાડવાથી અરજદારને ફરિયાદનું કારણ મળે છે. કારણ કે પરિપદ પાસે પરવાનો માગવા જવા માટે તે અત્યંત યોગ્ય માણસ છે.

બીજા એક સભ્યે કામકાજમાં ભાગ જ ન લીધો અને કારણ આપતાં કહ્યું કે :

જે ગંદું કામ અમને (પરિપદના સભ્યોને) કરવાનું કહેવામાં આવે છે તેની સાથે હું સંમત નથી. જો નાગરિકો એમ ઈચ્છતા હોય કે આવા બધા પરવાનાઓ આપવાનું બંધ કરવું જોઈએ તો એમ કરવાનો સ્વચ્છ માર્ગ એ છે કે ધારાસભા પાસે હિંદી કોમને પરવાના આપવા વિરુદ્ધ એક કાયદો પસાર કરાવવો. પરંતુ અપીલ સાંભળનારી અદાલત તરીકે બેઠા હોય ત્યારે ન આપવા માટેનાં મજબૂત કારણો ન હોય તો પરવાના આપવા જોઈએ.

અલબત્ત એમ થયું નહીં કેમ કે પરિપદમાં હિંદી વિરોધી તત્ત્વો ઘણાં પ્રબળ હતાં. ન્યૂ-કેસલની નગર પરિપદે ૧૮૯૮માં બધા જ હિંદી પરવાના એકીસાથે લઈ લીધા હતા. તે વખતે આ બાબત વરિષ્ઠ અદાલતમાં, અને ત્યાર પછી પ્રિવી કાઉન્સિલમાં લઈ જવામાં આવી હતી. પ્રિવી કાઉન્સિલે ફેસલો આપ્યો કે આ કાયદા પ્રમાણે નગર પરિપદના નિર્ણયો સામે અપીલ થઈ શકે નહીં. આ વરસે નગર પરિપદે ઘણાખરા હિંદી પરવાના આપ્યા છે. અને એ લોકોની કદર કરતાં એટલું કહેવું જોઈએ કે જ્યારે પ્રિવી કાઉન્સિલની વિચારણા હેઠળ પ્રશ્ન હતો તે વખતે તેણે હિંદીઓને તેમનો વેપાર ચાલુ રાખવા દીધો હતો. ડંડીની સ્થાનિક સમિતિના અધ્યક્ષે આવી જ જાતની અપીલનો ફેસલો આપતાં કહ્યું હતું કે તેઓ અરજદારને “એક કૂતરા જેટલી તક” પણ નહીં આપે. વધારામાં એ જ સમિતિએ ગયે વરસે પરવાના અધિકારીને જેટલા બની શકે તેટલા હિંદી પરવાના રદ કરવાની સૂચના આપતો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો. આ તો નાતાલનાં જાહેર અખબારોને માટે પણ વધારે પડતું થઈ પડ્યું. અને એવો ઈશારો કરવામાં આવ્યો કે સમિતિ વધારે પડતું કરે છે. પરિણામ કંઈક અંશે સંતોષકારક આવ્યું અને આ વરસે પરવાના આપવામાં આવ્યા છે. જોકે એમાં એવી શરત છે કે એ જ મકાનમાં તે પરવાનો આવતે વર્ષે તાજે કરી આપવામાં નહીં આવે. એક બીજા દાખલામાં બે હિંદી વેપારીઓએ તેમનો કામધંધો બે હિંદીઓને વેચી નાખ્યો હતો. અને પરવાનો ખરીદનારને નામે ફેરવી આપવા માગણી કરી હતી જે નકારવામાં આવી. અપીલ કરવા જતાં સ્થાનિક સમિતિએ એ નિર્ણય બહાલ રાખ્યો. સંસ્થાનના કેટલાક ભાગમાં ગયે વરસે આપેલા પરવાના આ વરસે અટકાવવામાં આવ્યા છે. ટૂંકમાં આ છે ઉક્ત કાયદાનું પરિણામ. સંસ્થાન કચેરી અને નાતાલ સરકાર વચ્ચેના પત્રવ્યવહારને પરિણામે સરકારે જુદી જુદી સ્થાનિક સંસ્થાઓને કહ્યું છે કે સ્થાપિત હિંદીને અસર ન થાય એવી રીતે વધારે વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક તેઓ તેમના અધિકાર નહીં વાપરે તો અન્યાયનો ભોગ થનાર પક્ષને વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવશે. આ પત્રમાં સરકારી રાહે અન્યાય કબૂલ કરવામાં આવ્યો છે અને હિંદીઓએ સૂચવેલો ઉપાય પણ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. પરંતુ

નાતાલની ત્રણે સુધરાઈઓએ આ પત્રની ખાસ કિંમત આંકી નથી અને તેઓ નાતાલ સરકારની આવી ધમકી તરફ ભાગ્યે જ ધ્યાન આપે છે.

આ બાબતમાં પરવાના અધિકારીઓનો કે નગર પરિષદોનો ઝાઝો વાંક નથી. તેઓ તો માત્ર બલિ બન્યા છે. આવા સંજોગોમાં મુકાયેલું કોઈ પણ મંડળ નાતાલના પરવાના અધિકારીઓ અને સમિતિઓ વર્તે છે તેવી રીતે જ વર્તે. આ ઓફિસરો કાં તો ટાઉન ક્લાર્ક હોય છે અથવા નગર કોષાધ્યક્ષ હોય છે. એટલે ઉપરોક્ત દાવામાં મુખ્ય ન્યાયાધીશે કહ્યું છે તેમ અધિકારીઓ ભાગ્યે જ આ સંસ્થાઓથી સ્વતંત્ર હોય છે. વળી આ સંસ્થાઓના સભ્યો પોતે પણ તેમના હોદ્દાઓ માટે, હિંદીઓનો સીધો વિરોધ કરનારા માણસોની શુભેચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. અને આ સંસ્થાઓને નાતાલની ધારાસભાએ કહ્યું છે :

અમે હિંદીઓને સંપૂર્ણપણે તમારી દયા પર છોડીએ છીએ. તમારા પગલા માટે કોઈ સવાલ ન પૂછે એ રીતે તમે કાં તો તેઓને તમારી વચ્ચે પ્રામાણિક રીતે આજીવિકા રળી લેવા દો અથવા તો તેમને કોઈ પણ જાતનો બદલો આપ્યા વગર તે ખૂંચવી લો.

એટલે જ્યાં સુધી આ કાયદો જેને નાતાલના રાજનીતિજ્ઞો સુધ્યાં એકેએક જણે સ્વતંત્ર વેપાર તેમ જ બ્રિટિશ બંધારણના મોંઘામૂલા સિદ્ધાંતોનો વિરોધી માન્યો છે તેને સંસ્થાનની ધારાપોથીમાં એક કલંકરૂપે રહેવા દેવામાં આવશે ત્યાં સુધી આ તકલીફો રહેવાની છે. ભલે પછી ઉપરોક્ત પત્ર જેવા સરકારી પત્રો સુધરાઈઓને લખાતા હોય. હિંદીઓ બહુ વાજબી રીતે કહે છે કે : “તમને ગમે તેવાં આરોગ્ય અંગેનાં નિયંત્રણો અમારી ઉપર મૂકો; જો તમારી ઈચ્છા હોય તો ભલે અમારા ચોપડાઓ અંગ્રેજીમાં રહે; જો તમારી એવી ઈચ્છા હોય તો સાધારણ રીતે અમને જેમાંથી પાર પડવાની આશા રહે તેવી બીજી કસોટીઓ દાખલ કરો; પરંતુ જ્યારે અમે આ બધી શરતો પૂરી કરીએ ત્યાર પછી તો અમને અમારી આજીવિકા રળવાનું ચાલુ રાખવા દો. અને જો કાયદાનો અમલ કરનારા અધિકારીઓ તરફથી દખલગીરી થાય તો અમને દેશના સર્વોચ્ચ ન્યાયાસન સમક્ષ અપીલ કરવાનો અધિકાર આપો.” ખરેખર આ વલણમાં દોષ કાઢવાનું બહુ મુશ્કેલ છે અને નાતાલની ધારાસભાનો સંસ્થાનની સર્વોચ્ચ અદાલતમાંનો આણવિશ્વાસ સમજવાનું તો તેથીયે મુશ્કેલ છે. આ પરવાનાનો પ્રશ્ન એવો તો દૂઝતો ઘા છે કે જેને રૂઝવવો જ જોઈએ. એની અસર હાલની હિંદી વસ્તી પર થાય છે અને જે સમયસરની દરમિયાનગીરી નહીં થાય તો એ વસ્તીની પાયમાલી કરી નાખવાનાં પૂરતાં લક્ષણ એ બતાવે છે. ભલે ધીમેથી પરંતુ ચોક્કસ રીતે નાના હિંદી વેપારીઓને ધ્યાન ન જાય એ રીતે વીણી કાઢવામાં આવે છે. આની અસર તેમને માલસામાન પૂરો પાડનાર એટલે કે મોટી હિંદી પેઢીઓ અને તેમના આશ્રિતો પર બહુ થાય છે. હિંદી મકાનમાલિકોને માટે આ બહુ ચિંતાનો સમય છે કારણ કે તેમનાં મકાનો ગમે તેટલાં સારી રીતે બંધાયેલાં હોય તોપણ ભાડે આપી શકાતાં નથી કારણ કે પરવાના મળી શકતા ન હોય ત્યારે ભાડે કોણ રાખે? ચાલુ વર્ષનો અંત હવે ઝપાટાબંધ આવી રહ્યો છે. બધા હિંદીઓ આવતા વર્ષે પરવાના તાજ કરવા બાબતમાં તેમનું શું થશે તે જાણવાની આતુરતાપૂર્વક રાહ જુઓ છે. યુદ્ધને લીધે નાતાલ ખાલી થતું જાય છે અને કોઈને ખબર નથી કે ધંધોધાપો ક્યારે ફરી ચાલુ થશે અને લોકો ક્યારે તેમને ઘેર પાછા ફરી શકશે. છતાં હિંદી જનતાએ સાવધાન રહેવું જોઈએ અને બહુ મોડું થઈ જાય અને નાતાલના હિંદીઓ માત્ર

દમનને કારણે જ એમનો અવાજ હિન્દુસ્તાનમાં પણ સંભળાવી ન શકે એવું બને તે પહેલાં એકસરખા પ્રયત્નો કરીને ઓછામાં ઓછું આ અનિષ્ટ દૂર કરાવવું જોઈએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૬-૧-૧૯૦૦

૬૦. વિલિયમ પામરને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

નવેમ્બર ૨૪, ૧૮૯૯

પ્રતિ

શ્રી વિલિયમ પામર,

ટ્રેઝરર,

ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક લીગ,

ડરબન

વહાલા સાહેબ,

ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક લીગ ફંડમાં ફાળો ભરનારા હિંદીઓ તરફથી અમને સાથેના ચેકો આપને મોકલવાની વિનંતી કરવામાં આવી છે. આ રકમ ખાસ કરીને ડરબનના હિંદી વેપારીઓ અને દુકાનદારો તરફથી ભરાયેલી છે.

અમને લાગે છે કે અમે પૂરતા પ્રમાણમાં ફાળો આપ્યો નથી, પરંતુ જે હિંદી સ્વયં-સેવકોની સેવાની જરૂર પડે તો તેમનાં કુટુંબોના ભરણપોષણ માટે કરવામાં આવેલા ફાળાને લીધે, તથા માત્ર ટ્રાન્સવાલથી નહીં પરંતુ હાલમાં શત્રુઓ કબજે લીધો છે તેવા આપણા અંદરના ભાગના જિલ્લામાંથી આવેલા હજારો હિંદી શરણાર્થીઓને ખોરાક અને રહેઠાણ પૂરાં પાડવામાં અમારી મૂડી પર આવેલા ભારે બોજને લીધે તેમ જ ધંધો લગભગ અટકી જવાને કારણે ભોગવવી પડેલી મોટી ખોટને કારણે અમારી આર્થિક હાલત નબળી થઈ ગઈ છે. તેમ છતાં અમે જાણીએ છીએ કે જે સ્વયંસેવકોએ સંસ્થાનને અને સામ્રાજ્યને માટે પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી છે તેમણે તથા તેઓ જેમને પાછળ મૂકી ગયા છે તેઓએ સ્વાર્પણનું એક એવું કામ કર્યું છે કે જેની સમક્ષ અમે જે કંઈ કર્યું છે તે નજીવું બની જાય છે. એટલે આ સાથે અમે જે કંઈ થોડું મોકલી શક્યા છીએ તે માત્ર આપણા બધાને માટે લડતા આપણા બહાદુર સૈનિકોની પ્રશંસા અને તેમના પ્રત્યેની અમારી હાર્દિક સહાનુભૂતિનું એક પ્રતીક માત્ર જ છે.

આપના વગેરે

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૩૨૫-૬ અને ઇન્ડિયા, ૨૬-૧-૧૮૯૯.

૬૧. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

ડિસેમ્બર ૨, ૧૮૯૯

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી

પિટરમેરિત્સબર્ગ

હોસ્પિટલોને માટે હિંદીઓની (સિવા) બાબતમાં વસાહતી સંરક્ષક મને મળ્યા. જ્ઞમણે સેવા આપવાની તૈયારી બતાવી છે તેમનામાંના ઘણાખરા જવા તૈયાર થશે એમ મને લાગે છે. જ્ઞે સરકાર અમને લેવા તૈયાર હોય તો કૃપા કરીને કામનો પ્રકાર, અમારે ક્યારે નીકળવું જ્ઞેઈઓ તે અને બીજી જરૂરી હોય તે વિગતો જણાવશો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૩૨.

૬૨. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

ડિસેમ્બર ૪, ૧૮૯૯

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

મેરિત્સબર્ગ

તાર મળ્યો. સંરક્ષક સાથેની મુલાકાત પછી તરત જ અને તમને ઓક્ટોબરની ૧૯મીએ મોકલેલી હિંદી સ્વયંસેવકોની યાદી સરકારે તેમને મોકલી હતી તે જ્ઞેઈને મેં સ્વયંસેવકોને સૂચના આપી છે કે સરકારને તેમની સેવાઓની જરૂર હોય એમ લાગે છે. અને તમારા તરફથી વિશેષ સૂચનાઓ આવે તેની રાહ જ્ઞેતા તૈયાર રહેવાનું મેં તેમને કહ્યું છે. અમે એક ક્ષણની સૂચનાથી નીકળવાની તૈયારી રાખી છે. વગર વેતને જ સેવા આપી શકાય તે આપવા આતુર હોઈ, અમારામાંના કેટલાકે ડોક્ટર બૂથના હાથ નીચે હોસ્પિટલના કામની તાલીમ લેવા માંડી છે. તમારા આજના તાર પરથી જણાય છે કે સરકારને માત્ર મજૂરોની જરૂર છે. જ્ઞે બધી તૈયારીઓ પછી સરકાર અમને નહીં સ્વીકારે તો તેથી ઘણી નિરાશા થશે. ઓક્ટોબરમાં મોકલેલાં પચીસ નામ ઉપરાંત બીજા લગભગ વીસ જણાએ વગર વેતને સેવાઓ આપવાની તત્પરતા બતાવી છે. શીઘ્ર અને અનુકૂળ ઉત્તરની આતુરતાપૂર્વક રાહ જ્ઞેઉં છું.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૩૩.

गांधी सेवर.

संस्कृत

We the undersigned hereby subscribe as under to the Indian National Patriotic League fund. Dated 17th November 1919.

E. Nooker Amal & Co	5 50	✓
S. P. Mahammed & Co	2 2	✓
Hoosen Cassim	+ 1 1	✓
Hoosen Amad & Co In 16 Jassu	+ 5 5	✓
Haji Goolu	2 2	✓
Amad Jeeva	10	✓
Shah Fared & Co	10	✓
Rajwade & Co	10	✓
Farsan Kestonji	5 10 0	✓
J. H. Singh	10	✓
G. H. Miankhan & Co	5 5 0	✓
N. C. Curroden & Co	6 6	✓
M. S. Andhi	3 3	✓
R. Khan	1 1 0	✓
V. S. Pather	10	✓
C. K. Doorasamy Pillay & Co	2 2 0	✓
Hussain Secura & Co	1 1 0	✓
Ibrahim Hadole pd.	10	✓
Musa Haji Cassim	2 2 0	✓
P. Dawju Mamed & Co	2 2 0	✓
Amad & Mail Hast	10 6	✓
Agarwal & Co	10 6	✓
Singh & Co	10 6	✓
M. S. & Co	1	✓
G. Amoojau	10	✓
Rasa & Phartullal	10	✓
	47 8 9	

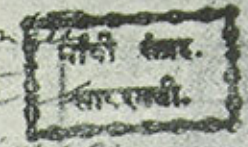

Sh. 33726
Request to Grant permission to

1899

my lord

Do. Booth to accompany the volunteer

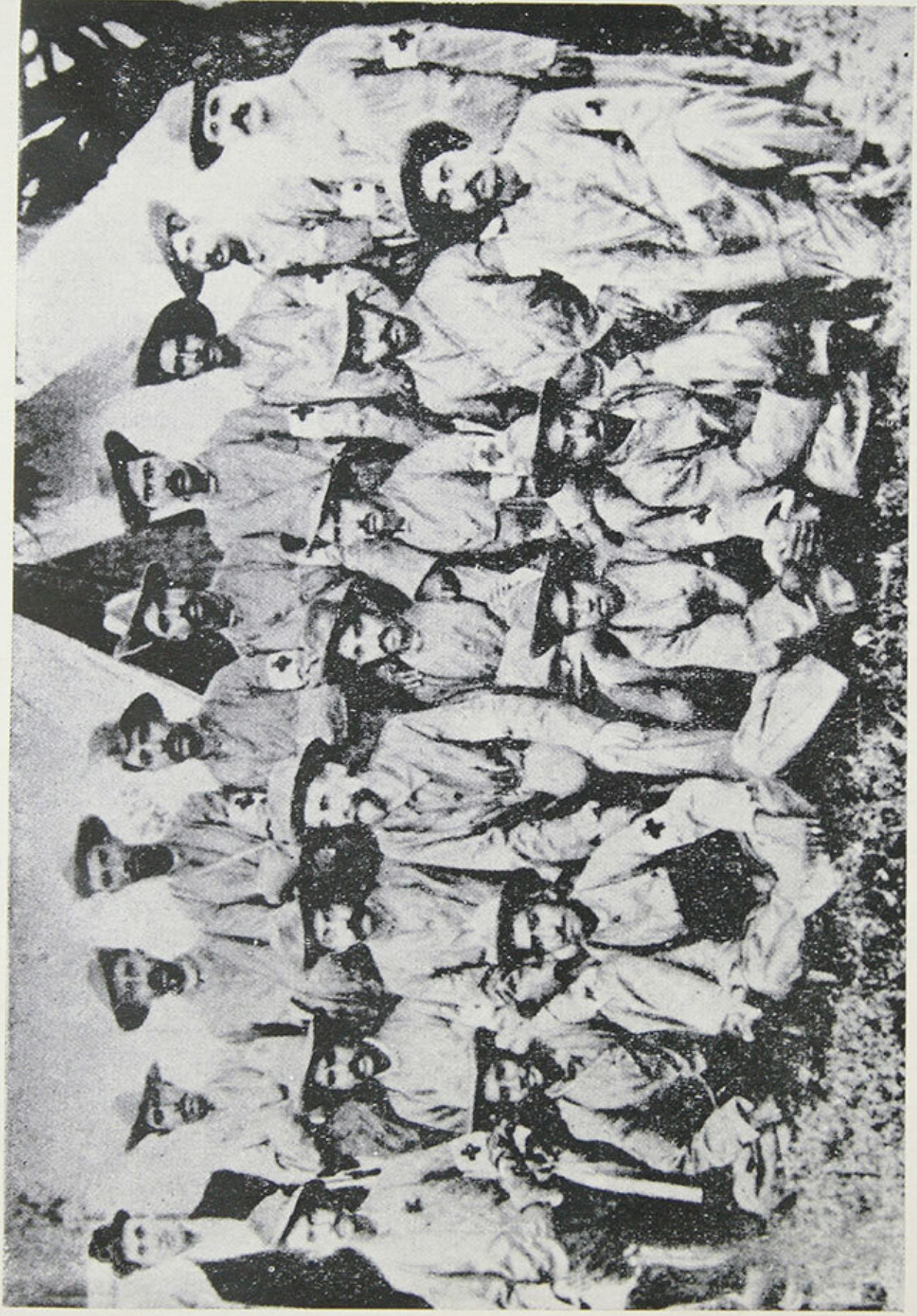

Dr. Booth's information is that
this time he will go in your Lordship's opinion
he sought out to join the Indian & Burma
Corps unless he feels strongly a real
need for him we say also that he
will not come accompanying the corps for the
present but may be of use if there
is a real need for him.

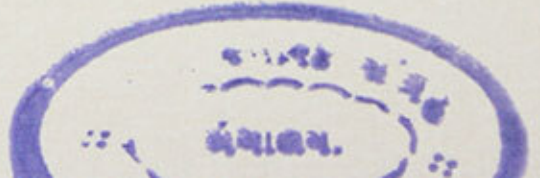
~~It is in the Booth with reference to the~~
to say that In my humble opinion Dr. Booth
is indispensable for the Corps. As his knowledge
of medicine was of the greatest value to
us & if your Lordship did not accompany
us, we would be without a medical adviser.
I do not mention the great confidence he
would inspire in the Ambulance
leaders whom he knows & has treated
himself with the wounded that
might be troubled in the care of the
leaders, ~~Dr. Booth also would~~ Dr. Booth's
services your Lordship's help & grace, will
be indispensable. His place may be can
be filled here, in the Ambulance corps
there would be a gap without him.

I understand Dr. Booth is not leaving
the mission at any rate ^{at all} from next
falling to me is not held to be required
at the front any great length of time,
perhaps your Lordship will be
pleased to grant the necessary
permission.

I remain
your obedient
servant

બોઅર લડાઈ દરમિયાન લિટી ઓમ્બ્યુલન્સ ટુકડી સાથે. ગાંધીજી ડાબી બાજુથી પાંચમા બેઠેલા છે. એમની જમણી બાજુ પર રો. બૂથ છે.

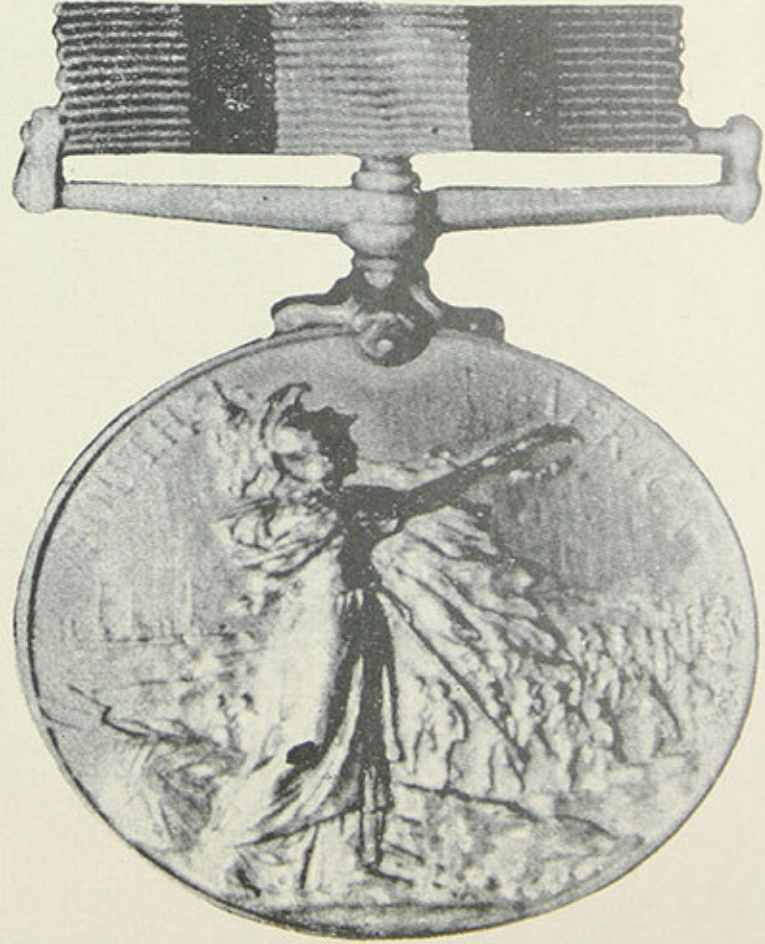

બોઅર લડાઈ દરમિયાન કરેલી સેવાઓ બદલ
ગાંધીજીને એનાયત કરવામાં આવેલો ચાંદ
આગલી બાજુ

11585

પાછલી બાજુ

11585

૬૩. નાતાલના બિશપ બેઈન્સને પત્ર

[ડરબન,
ડિસેમ્બર ૧૧, ૧૮૮૮ પહેલાં]

નામદાર,

રેવ. ડૉક્ટર બૂથ ખબર આપે છે કે આપ નામદારના અભિપ્રાય પ્રમાણે એમની ખરેખરી જરૂર ન હોય અને એમને પોતાને એ બાબતમાં પ્રબળ લાગણી ન હોય તો તેમણે ઈન્ડિયન ઓમ્બ્યુલન્સ કોરમાં દાખલ થવું જોઈએ નહીં. તેઓ એમ પણ કહે છે કે હમણાં તેઓ કોરની સાથે નહીં જાય પરંતુ જો તેમને માટે ખરેખરી જરૂર ઊભી થશે તો તેઓ કદાચ જશે.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે ડૉક્ટર બૂથ વિના કોરનું કામ ચાલી શકે તેમ નથી. તેમનું ઔપધો વિષેનું જ્ઞાન અમારે માટે સૌથી વધારે કીમતી છે. અને જો ડૉક્ટર બૂથ અમારી સાથે નહીં આવે, તો અમારી લગભગ એક હજાર માણસોની ટુકડી તબીબી સલાહકાર વગરની રહેશે. જેમને તેઓ ઓળખે છે, અને જેમને તેઓએ પોતાના હાથ નીચે કેળવ્યા છે એવા ઓમ્બ્યુલન્સના અગ્રેસરોમાં તેઓ જે મહાન શ્રદ્ધા પ્રેરશે, તેનો તો હું ઉલ્લેખ જ કરતો નથી. આપ નામદાર પણ સંમત થશો કે જે ધાયલ થયેલાઓને અગ્રેસરોની કાળજી હેઠળ સોંપવામાં આવે, તેમની સારવારમાં તો ડૉક્ટર બૂથની સેવાઓ અમૂલ્ય નીવડશે. અહીં એમની જગ્યા પૂરી શકાશે પણ ત્યાં ઓમ્બ્યુલન્સની છાવણીમાં તો એમની ખોટ જ રહેશે.

મને એમ જાણવા મળ્યું છે કે ડૉક્ટર બૂથ કમમાં કમ આવતા જૂન સુધી તો મિશન નથી જ છોડવાના. અને રણક્ષેત્ર ઉપર ઘણા લાંબા વખત માટે તેમની જરૂર પડે એ સંભવિત નથી તે જોતાં કદાચ આપ નામદાર જરૂરી રજા આપવાની મહેરબાની કરશો.

આપ નામદારનો આજ્ઞાંકિત સેવક,

[મૂળ અંગ્રેજી]

એક ખરડાની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૨૭૨બી.

૬૪. પ્રાગજી ભીમભાઈને તાર

[ડરબન,
ડિસેમ્બર ૧૧, ૧૮૮૮]

પ્રતિ
પ્રાગજી ભીમભાઈ,
બેલેર

સ્વયંસેવકોને તૈયાર રહેવાનું કહો. ઘણે ભાગે કાલે નીકળવાનું છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૩૮.

૬૫. સંસ્થાન મંત્રીને તાર^૧

[૩૨બન,]

ડિસેમ્બર ૧૧, ૧૮૯૯

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિન્સબર્ગ

હું અને મિસ્ટર ગાંધી આવતી કાલે સવારે નવ વાગ્યે તમને મળવા આવીશું.

[બૂથ]

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૩૯.

૬૬. ઈન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ કોર

[૧૮૯૭માં નાતાલના વડા પ્રધાન મિ. હેરી એસ્કમ્બે તે દિવસે રણમેદાન પર જતી ઈન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ કોરના આગેવાનોને પોતાના જિહાનિસબર્ગના રહેઠાણ પર આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. મિ. એસ્કમ્બની વિનંતીથી ગાંધીજીએ કરેલા ભાષણનો વર્તમાન-પત્રમાં આવેલો ટૂંકો અહેવાલ નીચે પ્રમાણે છે.]

[જિહાનિસબર્ગ,]

ડિસેમ્બર ૧૩, ૧૮૯૯

જ્યારે ટ્રાન્સવાલે છેવટની ધમકી આપી ત્યારે અમારામાંના કેટલાકે વિચાર્યું કે હવે એવો સમય આવ્યો છે જ્યારે આપણે તમામ મતભેદ ભૂલી જવા જોઈએ અને આપણે સમ્રાજીના પ્રજાજનો તરીકે હકો અને ખાસ અધિકારોનો આગ્રહ રાખીએ છીએ, તો આપણે આપણી વફાદારી પુરવાર કરવા માટે કંઈક કરી બતાવવું જોઈએ. અમારામાંના બહુ જ થોડા હથિયાર વાપરી જાણે છે. ગુરખાઓ કે શીખો અહીં હાજર હોત તો તેઓ બતાવી આપત કે તેઓ કેવું લડી શકે છે. અમે—એટલે કે અંગ્રેજી બોલી જાણતા હિંદીઓ—એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે અમે સંસ્થાનને અથવા શાહી સરકારને કોઈ પણ જાતની શરત વગર અને વગર વેતને જે કંઈ ઉપયોગી સેવા થઈ શકે તે કરીને સંસ્થાનવાસીઓને બતાવી આપીશું કે અમે સમ્રાજીના લાયક પ્રજાજનો છીએ. અમે એક સભા બોલાવી અને તેમાં એટલો બધો ઉત્સાહ દર્શાવવામાં આવ્યો કે હાજર રહેલાઓમાંથી લગભગ બધાએ સેવા આપવાની તત્પરતા દર્શાવનારની યાદીમાં પોતાનાં નામ લખાવ્યાં. એ યાદીમાંથી અમે યોગ્ય માણસો ચૂંટી કાઢ્યા છે. મેં ડૉક્ટર પ્રિન્સને તેમનામાંથી કેટલા રણક્ષેત્ર પર સેવા આપવા માટે યોગ્ય છે તે જાણવા માટે તેમની પરીક્ષા લેવા વિનંતી કરી. ડૉક્ટર પ્રિન્સે પચીસને પાસ કર્યાં. અને અમે એ નામોની યાદી સરકારને મોકલાવી. પરંતુ

૧. ઓફિસપ્રત પરથી જણાય છે કે ગાંધીજીએ આ તારનો ખરડો કર્યો હતો અને તે મોકલાવ્યો હતો.

અમને ઉત્તર મળ્યો કે અત્યારે તમારી સેવા સ્વીકારી શકાશે નહીં. આ પછી થોડા જ વખતમાં ડૉક્ટર બૂથે એમ્બ્યુલન્સના વર્ગો શરૂ કર્યા અને અમે એમના ભાષણમાં લગભગ દરરોજ રાત્રે હાજરી આપતા આવ્યા છીએ. સરકારે ખબર આપી હતી કે સરકારને પચાસથી સાઠ હિંદીઓને રણમેદાન પર મોકલવાની જરૂર પડશે. અને જ્યારે સંરક્ષક મારી પાસે આવ્યા ત્યારે મેં કહ્યું કે અમે એક ક્ષણની સૂચનાથી અમને જે કંઈ કરવાનું કહેવામાં આવશે તે કરવા તૈયાર છીએ અને તે કોઈ પણ જાતના વેતન સિવાય. પરંતુ સંસ્થાન મંત્રીને એ કામ અમારે લાયક ન લાગ્યું. ડૉ. બૂથે આ જાણ્યું એટલે તેમણે સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર લખ્યો અને અમે શું કામ કરી શકીએ તેનો ખ્યાલ આપ્યો. પછી ડૉક્ટર બૂથે મારી સાથે મેરિસબર્ગ આવવાની મહેરબાની કરી. જ્યાં અમે બિશપ બેઈન્સને અને કર્નલ જોન્સ્ટનને મળ્યા. કર્નલને લાગ્યું કે બૅરર (અંગત સેવા કરનાર કે ધાયલોની ઝોળી ઊંચકનાર) તરીકે કામ કરતા હિંદીઓના આગેવાન તરીકે અમે ઘણું સારું કામ આપી શકીશું. અમારું સ્વપ્ન સિદ્ધ થયું. અને જોકે કમભાગ્યે અમને રણક્ષેત્રમાં સીધી લડત નીચે મૂકવાના નથી તેમ છતાં હું આશા રાખું છું કે અમે અમારી ફરજ સારી રીતે બજાવી શકીશું. ડૉક્ટર બૂથે જે ક્યું છે તેને માટે અમે તેમના ઘણા આભારી છીએ. ડૉક્ટર બૂથે પણ પોતાની સેવાઓ સરકારને મફત આપી છે. અને તેઓ આજે રાત્રે અમારી સાથે આવે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૧૪-૧૨-૧૮૯૯

૬૭. ડોનોલીને પત્ર

[ડિસેમ્બર ૧૩, ૧૮૯૯ પછી^૧]

શ્રી ડોનોલી,
બિલ્લા ઈન્નેર,
વહાલા સાહેબ,

આપના હુકમથી મને મળેલી ઈન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ કોર માટેની પહેલા વર્ગની પાંચ ટિકિટો, બીજા વર્ગની વીસ ટિકિટો અને ત્રીજા વર્ગની વીસ ટિકિટોમાંથી હું આ સાથે, એક વગર વપરાયેલી પહેલા વર્ગની ટિકિટ અને દસ વગર વપરાયેલી ત્રીજા વર્ગની ટિકિટો પરત કરું છું.

જે દસ ત્રીજા વર્ગની ટિકિટો વાપરવામાં આવી એમાંની ત્રણ પિટરમેરિસબર્ગથી વપરાઈ કારણ કે ત્રણ બૅરરો એ સ્ટેશનથી અમારી સાથે જોડાયા. એ ત્રણ ટિકિટોના નંબરો ૯૩૦૩, ૯૨૯૦ અને ૯૨૮૫ હતા. ત્રણ બૅરરોને સાથે લેતાં પહેલાં મેં આ બાબત અંગે પી. એમ. બર્ગ (સ્ટેશન માસ્તરને) ખબર આપી હતી.

[આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી]

[મૂળ અંગ્રેજી]

ગાંધીજીની પોતાને હાથે લખેલી ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એસ. ૩૩૫૮.

૧. ગાંધીજી ૧૪મી ડિસેમ્બરે સવારે ૨-૧૦ વાગ્યે રણમેદાન પર જવા ઊપડી ગયા હતા.

૬૮. પી. એફ. કલેરેન્સને પત્ર

[ડરબન,
ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૮૯૯]

મિસ્ટર પી. એફ. કલેરેન્સ,
પબ્લિક વર્ક્સ ડિપાર્ટમેન્ટ,
પિટરમેરિટ્સબર્ગ
વહાલા સાહેબ,

હું આ સાથે પાઉન્ડ . . . ના^૧ હિસાબો બીડું છું જે મહેરબાની કરીને તપાસી
જેશો અને જે તે બરાબર હોય તો મને એ માટે ચેક મોકલશો.

પી. એમ. બર્ગના શ્રી ભાયડે બેરરોની રંગરૂટ તરીકે ભરતી કરવામાં કંઈ ખર્ચ કર્યો
છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. હું તેમને પત્ર લખું છું અને જે શ્રી ભાયડને કંઈ આપવાનું
નીકળતું હશે તો વધારાનો હિસાબ મોકલીશ.

આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી

(બિડાણ)

ખર્ચની યાદી

ડરબન,
ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૮૯૯

ઈન્ડિયન ઓમ્બ્યુલન્સ કોરના નિરીક્ષક
દ્વારા અધિકૃત ખર્ચની યાદી.

પા. શિ. પેન્સ

૧૨મી ડિસેમ્બર : ગાડીભાડાના આખા નિરીક્ષક વગેરેને મળવા જવા માટે	૦-૯-૦
સ્વયંસેવકોને તૈયાર થવા માટે અને વાહકોની ભરતી કરવા	
માટેના તારો ^૨	
પી. કે. નાયડુને રંગરૂટોની ભરતી માટે ડરબન જવા માટે	
બીજા વર્ગનું ભાડું	૦-૧૧-૧૦
મિસ્ટર વિન્ડને સંસ્થાન મંત્રીને કરેલા તારના	૦-૧-૧૦
સાત બેરરોનું બેલેરથી ડરબન જવાનું ભાડું	૦-૪-૧
બેરરો માટે બેલેર જતા સ્વયંસેવકને ભાડું	૦-૧-૯
બેલેરથી આવતા એક સ્વયંસેવકનું ભાડું	૦-૧-૨
ટોંગાટથી આવતા એક સ્વયંસેવકનું ભાડું	૦-૫-૦

૧. જુઓ "ખર્ચની યાદી", આ અને પછીનું પાનું.
૨. આ વિગત સામે રકમ નથી.

૧૪મી ડિસેમ્બર :	મિસ્ટર આમદના બિલ અ ^૧ પ્રમાણે સીધુંસામાન માટે	૧-૧૬- ૦
૧૮મી ડિસેમ્બર :	બિલ વ ^૨ પ્રમાણે સીધુંસામાન	૦-૧૨- ૦
૧૯મી ડિસેમ્બર :	ખાલા વગેરે સ્ટુ [. . .] કના ^૩ બિલ ગ ^૪ પ્રમાણે	૦-૧૯- ૦
	ચીવલીમાં વાહકો માટે રસોઈ બનાવવા માટે કાફિર પોટના	
	(એક જાતના વાસણના) દરજનને આપ્યા. પોટ સુપરને ^૫	
	આખું	૦- ૭- ૦
	પોલીસ તરીકે રાખવામાં આવેલા નવ બેરોના ૨૫ પાઉન્ડ	
	લેખે એક અઠવાડિયાના પગાર ભેમનાં નામ (૧) ગુલાબભાઈ	
	(૨) દેસાઈ પ્રાગજી દયાળજી (૩) અધ્યાભાઈ દાજી (૪)	
	દેસાઈ ગોવિંદજી પ્રેમજી (૫) નાગર રતનજી (૬) અધ્યાભાઈ	
	મોરારજી (૭) દેશાભાઈ પ્રાગજી (૮) પેરુલામલ ^૬	
	(૯) પેરમલ ^૭	૧૧- ૫- ૦
	બેરર સુખરાજને પગાર	૧- ૦- ૦
	એક સ્વયંસેવકને ટોંગાટ જવાનું ભાડું	૦- ૫- ૦
		<hr/>
		૧૭-૧૬- ૮૯

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૫૬ અને ૩૩૫૭.

૧-૨ આ બંને પ્રાપ્ય નથી.

૩. આ વાંચી શકાતું નથી.

૪. આ પ્રાપ્ય નથી.

૫. સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

૬-૭ આ જલદીથી લખાયેલાં નામોની ખરી જોડણી ગાંધીજીએ હિસાબના નિવેદનને અંતે નોંધમાં પેરુમલ તરીકે આપી છે. જુઓ આ પછીની બાબત.

૮. આનો સરવાળો પા. ૧૭-૧૮-૮ થાય છે.

૬૯. હિસાબનું નિવેદન

[ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૯૯૯ પછી]

મિ. ગાંધીએ આણેલા વાહકોને
સ્વયંસેવકોને નહીં—એમણે વેતન લીધું નથી.

ક્રમાંક	હોદ્દો	નામ	મુદત	દિવસોની સંખ્યા	સાપ્તાહિક દર	રકમ	
						પા. શિ. પે.	
૧.	રાતના ચોકીદાર	ગુલાબભાઈ	૧૩થી	૨૦	૮	૨૦/-	૧-૫-૦
૨.	"	દેસાઈ પ્રાગજી દયાલ	"	"	"	"	૧-૫-૦
૪ ^૨ .	"	ડાહ્યાભાઈ એમ.	"	"	"	"	૧-૫-૦
૫.	"	ગોવિંદજી પ્રેમજી	"	"	"	"	૧-૫-૦
૬.	"	નાગર રતનજી	"	"	"	"	૧-૫-૦
૭.	"	દુર્લભભાઈ પ્રાગજી	"	"	"	"	૧-૫-૦
૮.	"	ડાહ્યાભાઈ દાજી	"	"	"	"	૧-૫-૦
૯.	વાહક	પેરુલામલ	"	"	"	"	૧-૨-૧૦
૧૦.	"	લેક્ષણ	"	"	"	"	૧-૨-૧૦
૧૧.	"	પેરમલ	"	"	"	"	૧-૨-૧૦
							૧૨-૧૧-૨
		સાથે જોડેલા હિસાબ પ્રમાણે પરચૂરણ પગાર					૫-૧૩-૪
							પા. ૧૮-૪-૬
							૧૭-૧૬-૧૦
		તેમાંથી બાદ—તમે બે પેરુમલને આપેલા					૨-૫-૮
							૧૫-૧૧-૨
		તમારા ચેકના જમા					૧૮-૪-૬
		તમારી લેણી રકમ					૨-૧૩-૪
							[પા.] ૧૮-૪-૬

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૩૫૯.

૧. આ હિસાબનું નિવેદન મૂળે ગાંધીજીના સહકાર્યકર્તાઓમાંના એકે તૈયાર કર્યું હતું. તેમણે ભૂલથી અગિયાર વાહકોનો પગાર દરેકને માટે ૧ પા. ૨ શિ. ૧૦ પેન્સના સામાન્ય દરથી માગ્યો હતો. (ન્યૂઓ ચિત્ર). આમાં પરચૂરણ પગાર માટે ૫ પા. ૧૩ શિ. ૪ પેન્સની રકમ ઉમેરતાં ૧૮ પા. ૪ શિ. ૬ પેન્સની કુલ રકમ સરકાર પાસેથી માગવામાં આવી હતી અને તે મળી હતી. ગાંધીજીએ હિસાબમાં કેટલીક ભૂલો કાઢી અને તે સુધારીને બતાવ્યું કે સરકારને ૨ પા. ૧૩ શિ. ૪ પેન્સની રકમ પાછી વાળવાની નીકળતી હતી. અહીં આપેલું નિવેદન તે સુધારેલું નિવેદન છે.

૨. આ અને તેની પછીની સંખ્યા ભૂલથી સુધારવી રહી ગઈ છે.

૭૦. કર્નલ ગેલવેને તાર

[ડરબન,
જાન્યુઆરી ૭, ૧૯૦૦ પહેલાં]^૧

કર્નલ ગેલવે
પી. એમ. ઓ. હેડક્વોર્ટર્સ,
નાતાલ

૫૦૦ સ્વતંત્ર હિંદીઓ પહેલાંની માફક યુદ્ધ પૂરું થતાં લગી ઓમ્બ્યુલન્સનું કામ કરવા અને જનરલનો આદેશ ઉઠાવવા તૈયાર છે. તેઓએ મારી ઓફિસમાં પોતાનાં નામો નોંધાવ્યાં છે. અને તાત્કાલિક સૂચના મળતાં નીકળી પડવા તેઓ તૈયાર છે. પહેલાંના આગેવાનોમાંના ઘણા પણ તૈયાર છે. ડૉક્ટર બૂથે પણ રજા મેળવી છે. અને તેઓ પહેલાંની માફક તબીબી અધિકારી તરીકે કામ કરશે અને જો જરૂર પડે તો અમારી વિનંતીથી નિરીક્ષક તરીકે કામ કરવા અથવા તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે બીજું કોઈ પણ કામ કરવા તૈયાર છે. એટલે અમારી ડરબનની ટુકડી હવે સ્વયંપૂર્ણ છે. અને જો કોઈ તક હોય તો કામ શરૂ કરવા માટે આતુર છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરની ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૩૭૨ સી. (નં. ૨).

૭૧. ઓમ્બ્યુલન્સ કોર^૨

[ડરબન,
જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૦૦

વહાલા સાહેબ,

અમે બધા સૌથી વધારે કામના બોજમાં હતા તે વખતે રિપયરમેન્સ હિલ ઉપર હિંદી ઓમ્બ્યુલન્સ કોરે કરેલાં કામ વિશે નોંધ મોકલવાનું મને જણાવતો આપનો પત્ર મળ્યો. સ્ટ્રેચરો સંભાળવા ઉપરાંત અમારામાંના કેટલાકને ટુકડીને માટે ખાધાખોરાકીનો સામાન વગેરેનું ધ્યાન રાખવાનું હતું એટલે ઉંઘવાનો કે જમવાનો સમય ભાગ્યે જ મળતો હતો. તેથી તમારી વિઠ્ઠીની પહોંચ હું મોકલી શક્યો નથી. હું આશા રાખું છું કે તમે એ વાત સમજીને મને માફ કરશો.

૧. ડિસેમ્બર ૨૯, ૧૮૯૯ને દિવસે ગાંધીજીને ઝાળી ઊંચકવાનું કામ કરવા માટે તેઓ કેટલા હિંદીઓ પૂરા પાડી શકશે તે પૂછતો એક પત્ર મળ્યો. (એસ. એન. ૩૩૬૦) ગાંધીજીએ ઉપલો તાર ૧૯૦૦ના જાન્યુઆરીના પહેલા અઠવાડિયામાં કોઈક સમયે મોકલ્યો હતો. તેમણે ઉપરના (બીબી) તારના પહેલા ખરડામાં (એસ. એન. ૩૩૭૨-સી) લખ્યું છે તેમ વચગાળામાં એક તાર (જે પ્રાપ્ય નથી) આગલે અઠવાડિયે મોકલ્યો હતો. એસ્કોર્ટ ખાતે ૭મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૦ને દિવસે કોર ફરી બનાવવામાં આવી હતી.

૨. ધિ નાતાલ પહવર્ગીશ્વરના તંત્રીને તેમના જાન્યુઆરી ૧૯૦૦ના પત્રના જવાબમાં આ અંગત પત્ર હતો.

પરંતુ જો સમય મળ્યો હોત તો પણ એક આદરપાત્ર અંગ્રેજ મિત્રની સલાહ અનુસાર હું લખત નહીં. એ મિત્રને કોલેન્સોની લડાઈમાં કોરે બજાવેલા કામની મારી નોંધો^૧ થિ એડવર્ટાઈઝરમાં જોયા પછી લાગ્યું હતું કે યુદ્ધ અંગે પોતે કરેલા કામ માટે હિંદીઓએ પોતે બહુ જ ઓછું બોલવું જોઈએ; તેમનું કામ તો કંઈ પણ બોલ્યા વગર કામ જ કરી બતાવવાનું છે. ત્યાર પછીથી હું પ્રસિદ્ધિ માટે આ કામને વિષે કંઈ પણ લખવાનાં બધાં પ્રલોભનોથી દૂર જ રહ્યો છું.

આપનો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરના ખરડાની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૩૭૨.

૭૨. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ફેબ્રુઆરી ૨૨, ૧૯૦૦

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિટ્સબર્ગ

સાહેબ,

હું જોઉં છું કે સૈનિકો અને સ્વયંસેવકો માટેની સમ્રાજી તરફથી મળેલી ચોકલેટો હમણાં વહેંચવામાં આવે છે. સંસ્થાનમાં ઊભી થયેલી ઓમ્બ્યુલન્સ કોરમાં (ટુકડીમાં) આ ચોકલેટ વહેંચવાની છે કે કેમ, તે હું જાણતો નથી. પરંતુ તે વહેંચવાની હોય કે ન હોય, હિંદી ઓમ્બ્યુલન્સ કોરમાં વિના વેતને જોડાયેલા હિંદી (લગભગ ત્રીસ) સ્વયંસેવકોના આગેવાનોએ, જો શક્ય હોય તો તેમને માટે એ ભેટ મેળવવા તમને વિનંતી કરવાનું મને કહ્યું છે. જે શરતો હેઠળ સમ્રાજીએ એ ભેટ કૃપા કરીને આપી છે તે પ્રમાણે જો તે હિંદી આગેવાનોને વહેંચી શકાતી હોય તો તેઓ એની ખૂબ જ કદર કરશે અને તેની એક ખજાના જેટલી કિંમત કરશે.^૨

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિટ્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૧૪૬૨/૧૯૦૦.

૧. આ પ્રાપ્ય નથી.

૨. આ ભેટ માત્ર ખાસ કમિશન મારફતે નહીં ભરતી થયેલા ઓફિસરો અને સૈનિકોને માટે જ હતી, એવી દલીલ કરીને આ વિનંતી સ્વીકારવામાં આવી નહોતી.

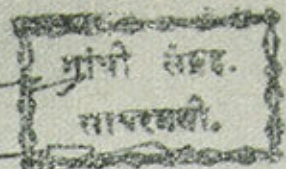
1898-1900?

(Paid) *Carnico Mangat* up by *M. Gandhi* 27.
for Columbus. Area of Charge 3/12-1899

No.	Rank.	Name.	Period.	No. of Days.	Rate per Month.	Amount.	
1		<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
2	"	<i>Govindbhai</i>	13 5 20	8.	1 5 10	1 5 10	
3	"	<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
4	"	<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
5	"	<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
6	"	<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
7	"	<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
8	"	<i>Govindbhai</i>				1 5 10	
9	Dease	<i>Permal</i>				1 2 10	
10	"	<i>Permal</i>				1 2 10	
11	"	<i>Permal</i>				1 2 10	
of attached sundry instruments						5 13 11	
S. N. 3359						18 4 6	
L. N. 454						17 13 10	
Less non-paid						2 5 8	
for the month						15 11 2	
By cheque						2 13 7	
Balance due						13 4 6	18-4-6

मनी लिस्ट.
 सावधानी.

3402
42

Sir William Hunter
dead. This removes from
the world our best champion.
It is proposed to send the enclosed
cable from London to body meeting
on behalf of the Congress those
who are in favour of this
incurring the expense, please
sign.

સર વિલિયમ હન્ટર
જીવતા નથી. આમથી
વિશ્વમાં અમારો શ્રેષ્ઠ
સાથી ગુણવત્તાવાળો
અને સર્વોચ્ચ ગુણવત્તાવાળો
જીવતા નથી. આમથી
સર વિલિયમ હન્ટર
જીવતા નથી. આમથી

સરવિલિયમ હન્ટર

Abdul Gadiq

P. B. Mohammedo & Co
E. Noobaker Amal Bro

Abosow Kaper Cassim

V. Madanjit

Dawad Uskhanji

M. P. P. P.

G. H. Gnantharan

૭૩. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

[ડરબન,]

માર્ચ ૧, ૧૯૦૦

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી

[પિટરમેરિત્સબર્ગ]

હિંદી એમ્બ્યુલન્સ કોરના હિંદી સ્વયંસેવકોના આગેવાનોએ જનરલ બુલરને તેમની ઝળકતી ફ્લેટ માટે, તેમ જ લેડીસ્મિથની મુક્તિ માટે તેમના સન્માનપૂર્વકના અભિનંદન હું પાઠવું એવી ઈચ્છા દર્શાવી છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. એ. ૧૬૦૫/૧૯૦૦ અને ઓફિસ પ્રતની છબી : એસ. એન. ૩૪૦૦.

૭૪. સર વિ. વિ. હંટરના મૃત્યુ વિષે^૧

ડરબન,

માર્ચ ૮, ૧૯૦૦

સર વિલિયમ હંટર ગુજરી ગયાના ખબર આજ મળ્યા. આપણો જબરદસ્ત ખેરખાહ ચાલ્યો ગયો. લેડી હંટરને સાથેના મુસદ્દા પ્રમાણે તાર^૨ કોંગ્રેસને ખરથે કરવામાં જે રાજી હોય તે આમાં સહી કરશો.^૩

[મૂળ ગુજરાતી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં મૂળ અંગ્રેજી-ગુજરાતીની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૪૦૨.

૧. એક પરિપત્ર.

૨. આ તારની નકલ પ્રાપ્ય નથી.

૩. આ કાગળને અંતે ઠરાવ સાથે સંમતિ દર્શાવનાર કોંગ્રેસના આઠ આગળ પડતા સભ્યોની સહી છે.

૭૫. જાહેર સભાનું આમંત્રણ

ડરબન,

માર્ચ ૧૦, ૧૯૦૦

વહાલા સાહેબ,

સંસ્થાનમાં રહેતા હિંદીઓની એક સભા ચાલુ મહિનાની ચૌદમી તારીખે બુધવારે સાંજે આઠ વાગ્યે તાજેતરમાં બ્રિટિશ સૈનિકોએ મેળવેલી અબકતી ફતેહ અને તેને પરિણામે શત્રુથી ઘેરાયેલાં લેડીસ્મિથ અને કિમ્બર્લીની મુક્તિ માટે અભિનંદનાત્મક ઠરાવો કરવા માટે કોંગ્રેસ હોલ, ગ્રે સ્ટ્રીટમાં મળશે. તે પ્રસંગે આપ કૃપા કરીને હાજર રહો એવી વિનંતી છે.

માનનીય સર જૉન રોબિન્સન, કે. સી. એન. જી.; એમ. એલ. એ.; એ મહેરબાની કરીને આ પ્રસંગે પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું છે.

આપનો

મો. ક. ગાંધી,

માનદ મંત્રી,

એન. આઈ. સી.

ઉત્તર આપવા મહેરબાની કરશો.

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલા પત્રની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૪૦૪.

૭૬. બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન

[ગાંધીજીએ ૧૦મી માર્ચે મોકલેલા આમંત્રણોનાં જવાબમાં મળેલી હિંદીઓ અને યુરોપિયનોની એક મોટી અને પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી સભામાં બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન આપતો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ઠરાવને ટેકો આપતાં ગાંધીજીએ એક ટૂંકું ભાષણ કર્યું હતું. તેનો આ અખબારી અહેવાલ છે.]

ડરબન,

માર્ચ ૧૪, ૧૯૦૦

ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના મંત્રી શ્રી મો. ક. ગાંધીએ ઠરાવને^૨ ટેકો આપતાં કહ્યું કે ડરબનની યુરોપિયન કોમને આપવામાં આવેલાં આમંત્રણોને મળેલા ભવ્ય જવાબ માટે અમે ઘણા આભારી છીએ. ઉમઝિટો, વેફલમ અને બીજાં કેન્દ્રોના હિંદીઓ પણ આવ્યા છે. હિંદીઓ તરફથી એક ખાસ

૧. આ આમંત્રણપત્રો ઉપર “કૅસર-એ-હિંદ ધણું જીવો” એવું શીર્ષક હતું અને મહારાણી વિક્ટોરિયા તથા બોચર યુદ્ધમાં ભાગ લેનાર ત્રણ આગળ પડતા બ્રિટિશ જનરલોનાં ચિત્રો હતાં.

૨. જુઓ પા. ૧૬૨ પરનો ઠરાવ નંબર ૧. એ ઠરાવ નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના પ્રમુખ અબદુલ કાદિરે રહ્યું કર્યું હતો અને તેને લુઈ પોલે ટેકો આપ્યો હતો.

સભા બોલાવવાની વાત પણ ચાલે છે. હું માનું છું કે હિંદીઓને અહંકાર ન આવી જાય એ શરતે, દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ વિજ્યોની બાબતમાં તેઓ જેટલો હર્ષ પ્રગટ કરે તેટલો ઓછો છે. હિંદીઓને આ બાબતમાં ખાસ રસ છે. જેમણે આ દળોની આગેવાની લીધી હતી તે કંદહારના વિજેતા લોર્ડ રોબર્ટ્સ^૧ તથા જેમણે અત્યંત બહાદુરીપૂર્વક લેડીસ્મિથના ઘેરાનો મુકાબલો કર્યો તે સર જ્યોર્જ વ્હાઈટ, બંને લાંબા સમય લગી હિંદુસ્તાનમાં સેનાધ્યક્ષ રહ્યા છે. આ બે જનરલોના પરાક્રમને લીધે મળેલા વિજ્ય અંગેની પોતાની લાગણી જો હિંદીઓ ન દર્શાવત તો તેઓ પોતાના પ્રત્યેની ફરજ ચૂક્યા ગણાત. અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનની ખામીને લીધે હિંદીઓને ચાલુ બનાવોનું ચોકસાઈ અને રસપૂર્વક ધ્યાન રાખવામાં વાંધો આવતો નથી એ વાત તમે માનશો એવી હું આશા રાખું છું. આજે હિંદીઓ વધારેમાં વધારે ગૌરવથી બહાશ મારે છે કે અમે બ્રિટિશ પ્રજા છીએ. તેઓ બ્રિટિશ પ્રજા ન હોત તો તેમને દક્ષિણ આફ્રિકામાં પગ મૂકવાનું ન મળત.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૧૫-૩-૧૯૦૦

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝર, ૧૫-૩-૧૯૦૦

૭૭. નાતાલમાં હિંદી ઓમ્બુલન્સ કોર^૨

[ડરબન,

માર્ચ ૧૪, ૧૯૦૦ પછી]

જનરલ સર વિલિયમ ઓલ્ફર્ટ્સે એમ કહ્યું હોવાનો અહેવાલ મળે છે કે :

દક્ષિણ આફ્રિકામાં લડતાં આપણાં દળોની બહાદુરી માટેના ઉત્સાહમાં હું પૂરેપૂરો ભાગ લઈ રહ્યો છું, પરંતુ મને લાગે છે કે દયાથી પ્રેરાઈને રણમેદાન પર કામ કરતા હિંદી ડોળી ઊંચકનારાઓની નિષ્ઠા તરફ પૂરતું ધ્યાન ખેંચાયું નથી. ગોળીઓના ભારે ભારે વરસાદ હેઠળ કશાની બીક રાખ્યા વગર અને બચાવનું કશું સાધન ન હોવા છતાં તેઓ ઘાયલ થયેલાઓને શોધતા રહે છે. આ આપણા હિંદી બાંધવ પ્રજાજનો નાતાલમાં એક એવું કાર્ય કરી રહ્યા છે કે જેમાં એક સૈનિકની હિંમત કરતાં પણ વધારે હિંમતની જરૂર પડે.

મારો છેલ્લો લેખ^૩ મોકલ્યા પછી હું બે વખત રણમેદાન પર ગયો અને જોકે જનરલ ઓલ્ફર્ટ્સે ડોળી ઊંચકનારાઓને માટે જે કહ્યું તે આખી હિંદી ઓમ્બુલન્સ કોર માટે કહી શકાય તેમ નથી, છતાં મને શંકા નથી કે કોરે એક એવું કાર્ય કર્યું છે જે અત્યંત જરૂરી હતું અને એ કામ દુનિયાની કોઈ પણ ઓમ્બુલન્સ કોરને ગૌરવ આપે તેવું હતું. મેં મારા તારીખ ૨૭મી

૧. ૧૮૮૦માં લોર્ડ રોબર્ટ્સે કાબુલથી અફઘાનિસ્તાનના તે વેળાના પાટનગર કંદહાર લગીની ઐતિહાસિક ફૂચ કરી હતી.

૨. જુઓ પા. ૬૯ પરની પાઠદીપ.

૩. જુઓ “નાતાલના હિંદી વેપારીઓ”, નવેમ્બર ૧૮, ૧૮૯૯.

ઑક્ટોબરના પત્રમાં ડરબનના અંગ્રેજી બોલતા હિંદીઓની, કોઈ પણ જાતની થરત સિવાય, વગર વેતને રણમેદાન પર સેવા કરવાની દરખાસ્તનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. ત્યાર પછી એવા બનાવો બન્યા છે કે જેના પરિણામે આ દરખાસ્ત સ્વીકારી લેવામાં આવી છે. એવી આગાહી કરવામાં આવી હતી કે કોલેન્સોની લડાઈમાં ઘણા જાન ખપી જશે. અને ગંભીર રીતે ધાયલ થયેલાઓને સલામતીપૂર્વક લઈ જવાનો પ્રશ્ન ઘણો મુશ્કેલ બનશે કારણ કે યુરોપિયન ઓમ્બ્યુલન્સ વાહકોની મર્યાદિત સંખ્યા એટલો બોજો ઉપાડી નહીં શકે. એટલે જનરલ બુલરે નાતાલની સરકારને લખ્યું કે એક હિંદી ઓમ્બ્યુલન્સ કોર ઊભી કરે; જેની પાસે ગોળીબારની હદની અંદર કામ લેવામાં નહીં આવે. સરકારે જુદા જુદા બગીચાઓના વ્યવસ્થાપકોનો (જેઓ ઘણા હિંદી મજૂરો પર અંકુશ ધરાવે છે) તથા હિંદી કોમના આગેવાનોનો સંપર્ક સાધ્યો અને તેનો તાત્કાલિક જવાબ મળ્યો. ત્રણ દિવસથી પણ ઓછા સમયમાં એક હજારથી પણ વધારે હિંદી ડોળી ઊંચકનારાઓની ટુકડી ઊભી કરવામાં આવી. આ ડોળી ઊંચકનારાઓને દર અઠવાડિયે ૨૦ શિલિંગ મળતા હતા જ્યારે યુરોપિયન ડોળી ઊંચકનારાઓને પાંત્રીસ શિલિંગ મળતા હતા. અહીં એ વાતનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે આગેવાનોની મજબૂત ટુકડીએ પોતાનું કામ અત્યંત શુભ સંજોગોમાં શરૂ કર્યું. સ્વર્ગસ્થ મિ. એસ્કમ્બ જેઓ કેટલોક સમય નાતાલના મુખ્ય પ્રધાન હતા, અને હીરક મહોલ્સવ વખતે મળેલી સંસ્થાનોના મુખ્ય પ્રધાનોની પરિષદમાં આ સંસ્થાનના પ્રતિનિધિ હતા, તેમણે પોતાના ઘરમાં સ્વયંસેવકોનું સ્વાગત કર્યું, જ્યાં ડરબનના નગરપતિ, જોહાનિસબર્ગ લીડરના મિ. પેકમેન અને બીજાં સન્નારીઓ અને સદ્ગુહસ્થોને આમંત્રવામાં આવ્યાં હતાં. મિ. એસ્કમ્બે પોતાના ભાષણમાં — જે તેમનું છેલ્લું જાહેર વક્તવ્ય નીવડ્યું — તેઓને માટે ઉત્સાહપ્રેરક શબ્દો કહ્યા અને ઉદારતાપૂર્વક કહ્યું કે હિંદી કોમ પોતાની રીતે સંસ્થાનની અને સામ્રાજ્યની જે વફાદારીપૂર્વક સેવા કરી રહી છે તે નાતાલ ભૂલી નહીં શકે. નગરપતિએ પણ એ જ મતલબનું ભાષણ કર્યું. એ જ સાંજે મોડેથી ડરબનના મિ. રુસ્તમજીએ રણમેદાન પર જતા આગેવાનોના માનમાં ભોજનસમારંભ ગોઠવ્યો જેમાં જુદા જુદા વિભાગોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા બધા જ આગળપડતા હિંદીઓ એક જ મેજ પર બેઠા. ડિસેમ્બરની ૧૫મીએ બપોરે સાડાત્રણ વાગ્યે કોર ચીવલી પહોંચી, અને ડોળી ઊંચકનારાઓ જેવા નીચે ઊતર્યા કે તરત જ તેમને તેમના રેડકોસના બિલ્લા આપવામાં આવ્યા અને તેમને લગભગ છ માઈલથી પણ વધારે અંતરે આવેલ ફિલ્ડ હોસ્પિટલ પર કૂચ કરી જવાનો આદેશ મળ્યો. આ ટુકડીએ જે પરિસ્થિતિમાં કામ કર્યું તે સામાન્ય રીતે હોય છે તે કરતાં સંભવતઃ કંઈક વધારે મુશ્કેલીભરી હતી. તેઓ જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં તેમને સંજોગો અનુસાર મહિનાની કે પંખવાડિયાની ભોજનસામગ્રી બળતણ સહિત પોતાની સાથે લઈ જવી પડતી. અને શરૂ શરૂમાં તો આ માટે વાહનો કે પાણીનું ગાડું પણ હતાં નહીં. ચીવલીનો જિલ્લો ખૂબ જ સૂકો પ્રદેશ છે અને સહેલાઈથી પહોંચી શકાય એવા અંતરે પાણી ભાગ્યે જ મળે છે. આખાં નાતાલના રસ્તાઓ ખાડાખૈયાવાળા છે અને ઓછા કે વત્તા પ્રમાણમાં ડુંગરાળ છે. ફિલ્ડ હોસ્પિટલ પહોંચ્યા ત્યાં અમે કોલેન્સોની લડાઈ વિષે સાંભળ્યું. અમે જોયું કે મોરચા પરથી ઓમ્બ્યુલન્સ વેગન તથા યુરોપિયન ડોળી ઊંચકનારાઓ ધાયલોને ફિલ્ડ હોસ્પિટલમાં લાવતા હતા. આથી ટુકડીના સ્વયંસેવકો અને નાયકો પરિસ્થિતિ પૂરેપૂરી સમજી ગયા. હજુ તો તંબૂ નાંખાય (હું નાયકો માટેના તંબૂ એમ કહેવા માગું છું; નહીં કે ડોળી ઊંચકનારાઓ માટે. તેઓ તો ખુલ્લામાં પોતાનાથી જેમ બને તેમ સૂઈ રહેતા અને કેટલાક જણની પાસે તો ધાબળા પણ નહોતા.) કે માણસો કંઈ ખાઈ પી શકે તે પહેલાં તબીબી અધિકારી

પચાસ ઘાયલ થયેલા સૈનિકોને ચીવલી સ્ટેશને ઊંચકાવી જવા માગતા હતા. રાતના અગિયાર વાગ્યે જોટલા ઘાયલોને તબીબી અધિકારી તૈયાર કરી શકે એટલાને લુકમ પ્રમાણે લઈ જવામાં આવ્યા. અને ત્યાર પછી જ ટુકડીના માણસોને ભોજન મળી શક્યું. તે પછી ટુકડીના નિરીક્ષક, તબીબી અધિકારી પાસે ગયા અને વધારે ડોળીઓ ઊંચકવાની તૈયારી બતાવી. પરંતુ તેમણે આભાર માન્યો અને કહ્યું કે માણસોને આવતી કાલે સવારે છ વાગ્યે તૈયાર રાખશો. છ વાગ્યાથી બપોર સુધીમાં માણસો લગભગ સો કરતાં પણ વધારે ઘવાયેલાઓને ડોળીઓમાં લઈ ગયા. તેઓ પોતાને કામેથી પાછા વળતા હતા ત્યાં તો તેમને તંબૂ ઉઠાવીને તરત જ ચીવલી સ્ટેશને કૂચ કરી જવાના અને ત્યાંથી એસ્ટકોર્ટની ગાડીમાં બેસી જવાના લુકમો મળ્યા. અલબત્ત આ પીછેહઠ હતી. ભારે તોપો અને વાહનો સાથે પંદર હજાર કરતાં પણ વધારે માણસોએ જે ઘડિયાળ જેવી નિયમિતતાથી છાવણી ઉઠાવીને કૂચ કરવા માંડી તે જોઈને આશ્ચર્ય થતું હતું. તેમણે પાછળ ખાલી ડબ્બા અને તૂટેલાં ખોખાં સિવાય કંઈ પડી રહેવા દીધું નહોતું. તે દિવસે ગરમી એટલી હતી કે કૂચ કરવાનું મહામુશ્કેલ હતું. નાતાલના આ વિભાગમાં પાણી નથી તેમ વૃક્ષો પણ નથી. આવી મુશ્કેલ સ્થિતિમાં ટુકડીએ બપોરે કૂચ શરૂ કરી. લગભગ ત્રણ વાગ્યે રેલવે સ્ટેશને પહોંચ્યા. સ્ટેશન માસ્તરે નિરીક્ષકને જણાવ્યું કે તમારે માટે ખાલી ડબ્બા—ખુલ્લા ડબ્બા કે જેમાં માણસોને માછલાંની પેઠે ખડકવામાં આવતા હતા—ક્યારે ફાજલ પાડી શકશે એ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. સ્ટેશનના યાર્ડમાં યુરોપિયન ઓમ્બ્યુલન્સના માણસો અને હિંદીઓને રાતના આઠ વાગ્યા લગી રહેવું પડ્યું અને પછી યુરોપિયનોને એસ્ટકોર્ટની ટ્રેનમાં બેસાડવામાં આવ્યા. હિંદીઓને કહેવામાં આવ્યું કે તેઓએ થઈ શકે તેવી સગવડ કરીને રાત ખુલ્લા મેદાનમાં કાઢવી. થાકેલા, ભૂખ્યા અને તરસ્યા માણસોને (સ્ટેશન ઉપર સ્ટેશનના નોકરો અને હોસ્પિટલના દરદીઓ સિવાય બીજા કોઈને પાણી મળે એમ નહોતું.) પોતાની ભૂખ તરસ સંતોષવાનાં તેમ જ થોડોક આરામ મેળવી લેવાનાં સાધન શોધવાનાં હતાં. તેઓએ સ્ટેશનથી અડધો માઈલ દૂર આવેલા ખાબોચિયામાંથી ગંદું પાણી આણ્યું; ભાત રાંધ્યો, અને તેને એ સંજોગોમાં ઉત્તમ ભોજન ગણીને ખાઈ લીધા પછી લગભગ મધરાતે સૂવા માગતા હતા. પણ રાત દરમિયાન જનરલ બુલરનું લગભગ આખું ઘોડેસવારોનું સૈન્ય પાસેથી પસાર થયું એટલે માણસોને ઘણો ઓછો આરામ મળ્યો. બીજે દિવસે તેમને ખુલ્લા ડબ્બાઓમાં ખીચોખીચ ભરવામાં આવ્યા. અને પાંચ કલાક રાહ જોવડાવ્યા બાદ ગાડી એસ્ટકોર્ટ જવા ઊપડી. ત્યાં ટુકડીને ભયંકર વાવાઝોડામાં તાપ અને સૂસવતા પવન સામે કોઈ પણ જાતના રક્ષણ વગર બે દિવસ પડી રહેવું પડ્યું. ત્યાર બાદ તેને થોડા સમય માટે વિખેરી નાખવાના લુકમો મળ્યા. જનરલ બુલ્ફ-મરેએ ટુકડીએ આપેલી સેવાઓની સરકારી રાહે નોંધ લીધી હતી.

૩મી જાન્યુઆરીએ ટુકડી ફરી રચવામાં આવી અને ફરી તેને એસ્ટકોર્ટ લઈ જવામાં આવી. આ વખતે સંજોગો કંઈક વધારે સારા હતા કેમ કે ૮૦૦થીયે વધારે ડોળી ઊંચકનારને તંબૂ આપવામાં આવ્યા હતા. તેમ છતાં ખરેખરું કામ શરૂ થતાં પહેલાં આખું પખવાડિયું નીકળી ગયું. તે દરમિયાન અથાક પરિશ્રમી ડૉ. બૂથે સ્વયંસેવકો અને નાયકોને કામ કરવાનો અભ્યાસ કરાવ્યો. ડૉ. બૂથ પણ નાયકોના જેવી જ શરતે (એટલે કે કોઈ પણ જાતના વેતન વગર) સ્વેચ્છાએ તબીબી અધિકારી તરીકે ટુકડી સાથે આવ્યા હતા. અભ્યાસમાં, ઊંચકનારાઓએ ઘાયલોને કેવી રીતે ઊંચકવા, ડોળીમાં કેવી રીતે મૂકવા અને ડોળી કેવી રીતે લઈ જવી તે શીખવવામાં આવતું હતું. એ લોકોને અત્યંત ખાડાવાળી જમીન પર લાંબા અંતર સુધી લઈ જવામાં

આવતા હતા. આ બધી તાલીમ આગળ ઉપર અમૂલ્ય થઈ પડી. અને એમાં બહુ અઘરું પણ કંઈ ન હતું. આમ ટુકડી થોડે કે ઘણે અંશે લશ્કરી શિસ્તથી ટેવાયેલી હોઈ, જ્યારે તેને રાતના બે વાગ્યે, ફ્રિયર જવાને માટે સવારે છ વાગ્યાની ગાડી પકડવા, તંબૂ ઉઠાવી બે વેગનોમાં સામાન ભરી ત્રણ કલાકની અંદર સ્ટેશને ફૂચ કરી જવાનો હુકમ મળ્યો ત્યારે તેને કંઈ મુશ્કેલ ન લાગ્યું. સ્પિયરમેન્સ કેમ્પ ખાતેના વડા મથકે પહોંચતાં પહેલાં ફ્રિયરથી ૨૫ માઈલનું અંતર પગે ચાલીને કાપવાનું હતું. આ પ્રવાસના અનુભવો અને મુસીબતો વિષે હું ધિ નાતાલ વિટનેસના ખાસ ખબરપત્રીને બોલવા દઈશ.

બપોર પછી ક્ષિતિજ આગળ વાદળાં ઘેરાવા લાગ્યાં અને સાડા ત્રણ વાગ્યે લાગ્યું કે હમણાં તોફાન આવ્યું જ સમજે. તે દરમિયાન વેગનો આવ્યાં હતાં અને એમાં માલસામાન ભરવામાં આવ્યો હતો. પ્રસ્થાન શુભ ન નીવડ્યું. સ્ટેશન અને અમારી છાવણી વચ્ચેના પહેલા ખાડામાં આગળનું વેગન ફસાઈ ગયું અને તેને બહાર કાઢવામાં અડધો કલાક નીકળી ગયો. એટલા વખતમાં તો પવનનો ભયંકર ઝપાટો શરૂ થયો. એમ લાગતું હતું કે તે અમારાં તરફ આવતા તોફાનને અમારાથી દૂર દક્ષિણ તરફ ખેંચી જાય છે. . . . પોણા કલાકથી ઓછા સમયમાં પવને એકાએક દિશા બદલી અને એણે પ્રબળ જ્વેશ સાથે તોફાન પાછું આણ્યું અને તેની સાથે બરફના કરા આણ્યા. . . . અલબત્ત, થોડી વાર પછી કરા બંધ થયા પરંતુ વરસાદ તો મુશળધાર વરસ્યા જ કર્યો. . . . આખરે ત્યાં રોકાઈને વેગનોની રાહ જોવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. વરસાદ હવે બંધ થયો હતો. જોકે વાદળાં વધારે વરસાદ આવશે એની સાક્ષી પૂરતાં હતાં—એટલે કીડીઓના રાફડાઓનાં તાપણાં બનાવવામાં આવ્યાં. અને તેના પર અમે અમારાં ભીનાં કપડાં સૂકવવાનો (ઘણે ભાગે નિષ્ફળ) પ્રયત્ન કર્યો. . . . આઠ વાગ્યે જેવા અમે થોડાઘણા કોરા થયા અને તાપણાંને લીધે કંઈક રફૂત આવી ત્યાં ઉષ્ણ કટિબંધનો મુશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. આ બધોયે સમય સખત પવન વાતો હતો, અગવડની બાબતમાં અમારી પરિસ્થિતિથી ચઢે એવું ભાગ્યે જ કંઈ પણ હશે. આગળનું વેગન પવનથી ઊડીને એકઠી થયેલી રેતીના ઢગલામાં ફસાઈ ગયું. રસ્તાની અને આબોહવાની ભયંકર સ્થિતિને કારણે (૩૨) બળદોની સંયુક્ત જોડીઓ પણ તેને બહાર કાઢવામાં નિષ્ફળ નીવડી. બીજી સવારે કામચલાઉ હોસ્પિટલમાં ૨૫ ડોળીઓ મોકલવામાં આવી. અહીં મુખ્ય તબીબી અધિકારીના મંત્રી મેજર બાપ્ટીએ આગેવાનોને કહેવડાવ્યું કે નદીની પેલી બાજુએ લગભગ બે માઈલ પર આવેલા સ્પિયા-કોપના કેન્દ્ર ઉપર ડોળીઓ લઈ જવી કે નહીં તેનો આધાર તેમની મરજી પર છે. કેમ કે એ જગ્યા બોઅરોના દારૂગોળાની પહોંચની અંદર હતી અને કામચલાઉ પુલ ઉપર તેઓ એકાદ બે ગોળા નહીં ફેંકે તેની કશી ખાતરી અપાય તેમ નહોતું. આ પ્રસ્તાવના કરવામાં આવી કારણ કે, પહેલાં હું કહી ગયો તેમ માણસોને કહેવામાં આવ્યું હતું કે તેમને દારૂ-ગોળાની હદની બહાર કામ કરવાનું છે. પરંતુ નાયકો તેમ જ સ્વયંસેવકો જોખમની જરા પણ દરકાર નહીં કરતાં કેન્દ્ર ઉપર જઈને કામ કરવા માટે તદ્દન તૈયાર હતા. સાંજ પડતાં લગભગ બધા જ ઘાયલ થયેલાઓને સ્થાયી હોસ્પિટલમાં લાવવામાં આવ્યા. ડોળી ઊંચકનારાને ઘણી વખત તાત્કાલિક હોસ્પિટલથી તે કેન્દ્ર લગી ત્રણ કે ચાર આંટા મારવા પડતા હતા. આવી રીતે એક પછી બીજી હોસ્પિટલ, ખાસ કરીને સ્થાનિક હોસ્પિટલ, ખાલી કરવામાં પૂરાં ત્રણ અઠવાડિયાં લગભગ સતત કામમાં પસાર થયાં. આ સમય દરમિયાન

પાંચ વખત ફિચરના આંટા ખાવા પડયા. ત્રણ વાર તો માણસોને ઘાયલ થયેલાઓને માત્ર એક જ દિવસમાં ૨૫ માઈલ ચાલીને લઈ જવા પડયા. અને બે વાર તેમણે સિંપ્રગફિલ્ડ ખાતેના નાનકડા ટુગેલાના પુલ ઉપરથી કે તેની બાજુમાંથી યુરોપિયન ડોળી ઊંચકનારા પાસેથી ઘવાયેલાઓને લઈને પહોંચાડયા.

ટુકડીને કેટલાક મોટા અધિકારીઓને લઈ જવાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું હતું. મેજર જનરલ વુડગેટ તેમાંના એક હતા. જ્યારે જ્યારે “હળવા પગે ચાલતા, કમાન પેઠે પગ મૂકતા” ડોળી ઊંચકનારાઓ પ્રખર તાપમાં, મુશ્કેલ માર્ગ કાપીને પૂરા ૨૫ માઈલ ઘાયલ થયેલાઓને ઉઠાવી લઈ જતા ત્યારે ત્યારે, દરેક વખતે ખુલ્લા દિલે કહેવામાં આવતું કે આવું પરાક્રમ તો માત્ર તેઓ જ કરી શકે! નાતાલ વિટનેસના ખાસ ખબરપત્રી કહે છે:

પોતાનાં શરીર અને કપડાં સિવાયના બોજથી મુક્ત માણસને માટે પાંચ દિવસમાં ૧૦૦ માઈલ ચાલવાનું પ્રમાણમાં સારું ગણી શકાય. પરંતુ જ્યારે માણસોએ એમાંના લગભગ અડધા અંતર લગી ઘાયલ થયેલાઓને ડોળીમાં ઊંચકી જવાના હોય અને બાકીના રસ્તાનો મોટો ભાગ ભારે સામાનથી લદાઈને કાપવાનો હોય ત્યારે હું માનું છું કે આવી કૃચ ઘણું પ્રશંસાપાત્ર કાર્ય ગણાશે. આવું કામ હમણાં ઈન્ડિયન ઓમ્બ્યુલન્સ ટુકડીએ કર્યું છે. અને તે કોઈ પણ ટુકડી માટે અભિમાન લેવા જેવું છે.

આવી રીતે સન્માન પામેલી અને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શક્યાના વિચારથી સંતોષ પામેલી ટુકડીને ફરી એક વાર હંગામી રીતે વિખેરી નાખવામાં આવી છે. પરંતુ હમણાંના બનાવો પરથી લાગે છે કે એની સેવાઓની કદાચ ફરીથી જરૂર નહીં પડે.

હિંદી વેપારીઓએ નાયકોને, ઘાયલો માટે સિગારેટ, ચિરૂટ, ચુંગી અને તંબાકુ મોટા પ્રમાણમાં આપ્યાં હતાં. અને તેની ઘાયલો વચ્ચે બહોળે હાથે વહેંચણી કરવામાં આવી હતી. અલબત્ત, આની ઘણી જ કદર કરવામાં આવી હતી. ખાસ કરીને એટલા માટે કે છાવણીમાં કે તેની આસપાસ સિગારેટ વગેરે મળી શકતું નહોતું. નાયકો અને ડોળીવાલકો તેમને સોંપવામાં આવેલા ઘવાયેલાઓને સહીસલામત અને સારી રીતે નિર્દિષ્ટ સ્થળે પહોંચાડીને સંતોષ માનતા નહોતા; પરંતુ એ લાંબી કૂચો દરમિયાન દરેક વિશ્રામસ્થાને તેઓ પોતાના આરામની અવગણના કરીને પણ ઘાયલ થયેલાઓની જરૂરિયાત પૂરી પાડવા માટે કંઈ કરવાનું બાકી રાખતા નહીં. દા. ત. તેમને ચા, ફળો વગેરે આણી આપતા—ઘણી વખત પોતાના અંગત પૈસાથી અથવા પોતાના ભથ્થામાંથી. અને હિંદી કોમે યુદ્ધમાં માત્ર આટલો જ ભાગ લીધો છે એવું નથી, જે આગેવાનો વેતન વગર ગયા હતા તેમાંના બધા પોતાની ગેરહાજરી દરમિયાન પોતાના આશ્રિતોનું ભરણપોષણ કરી શકે એવી સ્થિતિમાં નહોતા. એટલે હિંદી વેપારીઓએ એક ફાળો શરૂ કર્યો અને તેમાંથી જોને જરૂર હતી તેવા આગેવાનોનાં કુટુંબને રાહત આપી. વળી તેઓએ સ્વયંસેવકોને ઘણો ખર્ચ કરીને પૂરેપૂરા સુસજ્જ કરી આપ્યા. પોતાની જાતને દેશભક્તિના આંદોલન સાથે વધારે અસરકારક રીતે એકતાન કરવા અને સામાન્ય ભય તોળાતો હોય તેવે વખતે તેઓ પોતાના મતભેદ ભૂલી જવાને શક્તિમાન છે એવું બતાવી આપવા માટે તેઓએ ધિ ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક લીગને દૃઢ પાઉન્ડ જેવી મોટી રકમનો ફાળો આપ્યો. ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક લીગ એ એક સ્થાનિક સંસ્થા છે અને ઘાયલ થયેલા સૈનિકો અને સ્વયંસેવકોને તબીબી રાહત પહોંચાડવાના હેતુ માટે સ્થપાઈ છે. અને સ્વયંસેવકોમાંના કેટલાક તો હિંદીઓનો પ્રબળ વિરોધ

કરનાર સંસ્થાનવાસીઓ છે. હિંદી સ્ત્રીઓ પણ આગળ આવી. અને તેમણે હિંદી વેપારીઓએ પૂરા પાડેલા કાપડમાંથી આ જ હેતુ માટે ઓશીકાના ગલેફ અને રૂમાલ તૈયાર કર્યા. આ ક્ષણ વિશે ઘિ નાતાલ મર્ક્યુરી કહે છે કે :

વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક ફંડને અપાયેલી આ ક્ષણની ભેટ જે ખાસ કરીને રણમેદાન પર ધાયલ થયેલા તેમ જ માંદા સ્વયંસેવકોની કાળજી લેવામાં મદદ કરવાના હેતુથી અપાઈ છે તે હિંદીઓની લાગણીને બહુ આવકારવાયક અને સચોટ રીતે વ્યક્ત કરે છે. તેમના વિચાર મુજબ હિંદી શરણાર્થીઓના વિશાળ સમુદાયને મદદ કરવી—જે તેઓ ઉદારતાથી કરી રહ્યા છે—એટલું પૂરતું નથી, પણ સમ્રાજી પ્રત્યેની તથા જે દેશમાં તેઓ રહેવા આવ્યા છે તે દેશ પ્રત્યેની ભક્તિના એક પ્રતીક તરીકે આ વધારાનો ક્ષણો આપવાનું તેમને જરૂરી લાગ્યું છે. જેમના તરફથી મોટે ભાગે પોતાને માટે બહુ ઓછું કહેવાયું છે એવા આપણી વસ્તીના આ વર્ગમાં જે સાચી લાગણી પ્રવર્તે છે તેને વફાદારીના આ પ્રદર્શન કરતાં બીજી કોઈ પણ વસ્તુ વધારે સારી રીતે વ્યક્ત ન કરી શકે.

હિંદીઓએ માત્ર ટ્રાન્સવાલથી આવેલા જ નહીં પરંતુ થોડા વખત માટે શત્રુના હાથમાં ગયેલા એવા નાતાલના ઉપલા જિલ્લાના હજારો હિંદી શરણાર્થીઓના ભરણપોષણનો પૂરેપૂરો ભાર પોતાને માથે લીધો છે. સંસ્થાનવાસીઓના મન પર આ હકીકતની એવી છાપ પડી છે કે ડરબનના નગરપતિએ તેનો જાહેરમાં નીચેના શબ્દોમાં સ્વીકાર કર્યો છે.

આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે હિંદી રાષ્ટ્રીયતા ધરાવતા ઘણા લોકોને પોતાના કામધંધાની જગ્યા છોડીને અહીં શરણાર્થીઓ તરીકે આવવું પડ્યું છે. તેઓ મોટી સંખ્યામાં આવ્યા છે અને હિંદીઓએ પોતે તેઓનો ખર્ચ ઉઠાવ્યો છે. તે માટે હું તેમને હૃદયથી ધન્યવાદ આપું છું.

અત્યારની ઘડીએ તો આ બાબતને એક ખાસ મહત્ત્વ મળી જાય છે. લંડન ખાતેની મધ્યસ્થ સમિતિએ તાર કરીને સશક્ત યુરોપિયન શરણાર્થીઓને અપાતી મદદ બંધ કરી છે અને માત્ર સ્ત્રીઓ અને દરદીઓ પૂરતી જ મર્યાદિત રાખી છે. આ બાબત ડરબન રેફ્યુજી રિલીફ કમિટી (ડરબનની શરણાર્થી રાહત કમિટી) નાં સાધનો પર બોજરૂપ થઈ પડી છે. અહીં સૈનિકો પ્રત્યેની વ્યક્તિગત સહાનુભૂતિના થોડાક દાખલા આપવા કદાચ અયોગ્ય નહીં ગણાય. પોતાનાં ક્ષણોના દૈનિક વેચાણ ઉપર આજીવિકા ચલાવતી એક હિંદી સ્ત્રીએ સૈનિકો ડરબનના બંદર ઉપર ઊતર્યા ત્યારે પોતાનાં ક્ષણની આખી ટોપલી બ્રિટિશ સૈનિકોના ખટારામાં ઠાલવી દઈને કહ્યું કે આજે મારી પાસે આટલું જ આપવાનું છે. એ ઉમદા હૃદયવાળી સ્ત્રીએ તે દિવસે ભોજન ક્યાં કર્યું તે અમને કહેવામાં આવ્યું નથી. એ જ પ્રમાણે એમ કહેવાય છે કે કેટલાય હિંદીઓએ અત્યંત ઉત્સાહમાં આવીને કિનારે ઊતરેલા નાતાલના સૈનિકો ઉપર સિગારેટો અને બીજી સ્વાદિષ્ટ ચીજોનો વરસાદ વરસાવ્યો. જ્યારે કિમ્બર્લી અને લેડીસ્મિથની મુક્તિના આનંદદાયક સમાચાર તાર વાટે આવ્યા ત્યારે હિંદીઓએ પોતાની દેશભક્તિના ઉત્સાહમાં, પોતાની દુકાનો વગેરે શણગારીને એ પ્રસંગ ઊજવવામાં, યુરોપિયનો સાથે હરીફાઈ કરી.

વળી તેઓએ આ મહિનાની ૧૪મી તારીખે એક સભા પણ રાખી હતી. જવાબદાર સરકાર હેઠળના નાતાલના પહેલા મુખ્ય પ્રધાન માનનીય સર જોન રોબિન્સન કે. સી. એમ. જી. ને આ પ્રસંગે પ્રમુખપદ લેવાનું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું અને તેઓએ તેનો સ્વીકાર કરવા

મહેરબાની કરી હતી. આ સભામાં સંસ્થાનના બધા ભાગોમાંથી એક હજાર કરતાં વધારે હિંદી-ઓએ અને સાઠ કરતાં પણ વધારે અગ્રગણ્ય યુરોપિયન શહેરીઓએ હાજરી આપી હતી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ), ૧૬-૬-૧૯૦૦

૭૮. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
માર્ચ ૧૭, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ
સાહેબ,

આ સાથે ડરબનના આમદ અબદુલ્લાની પત્ની આવાની અરજી^૧ નામદાર ગવર્નરની વિચારણા માટે મોકલું છું. તેણે પોતાના પતિ, જે હાલ ડરબનની સેન્ટ્રલ જેલમાં સજા ભોગવે છે, તેના પર દયા દર્શાવવાની વિનંતી કરી છે. હું માનું છું કે આ માણસને માફી આપવી તે આ સ્ત્રીની આબરૂ બચાવવા બરોબર છે. તે એકલી, જુવાન અને પ્રમાણમાં સારી રીતે ઊછરેલી હોઈને પ્રલોભનોમાં પડે એવી સ્થિતિમાં છે, જે કદાચ તેને હંમેશને માટે પાયમાલ કરે.

તેણે જે પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, — લેડીસ્મિથની મુક્તિ — તે કદાચ આ બાબતમાં દયાના વિશેષાધિકારના ઉપયોગને વાજબી ઠરાવવા માટે પૂરતો ગણાશે.^૨

આપનો આજ્ઞાકિત
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૮૬૪૬/૧૯૦૧.

૧. આ પ્રાપ્ત નથી.

૨. આમદ અબદુલ્લાને જેલમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી હતી; જુઓ, “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, જૂન ૧૧, ૧૯૦૦.

૭૯. બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન

પ્રતિ
તંત્રીશ્રી,
ધિ નાતાલ વિટનેસ
વહાલા સાહેબ,

[માર્ચ ૨૬, ૧૯૦૦ પહેલાં]

આ સાથે હું જનરલ લોર્ડ રોબર્ટ્સ, જનરલ સર રેડવર્સ બુલર તથા જનરલ સર જ્યોર્જ વ્હાઈટ તરફથી માનનીય સર જોન રોબિન્સનને મળેલા તારના સંદેશા પ્રકાશનાર્થે મોકલવાની રજા લઉં છું. આ સંદેશા ગઈ ૧૪મી તારીખે ડરબનમાં મળેલી હિંદીઓની સભાએ પસાર કરેલા અભિનંદનના ઠરાવોના જવાબમાં આવેલા છે. સભામાં પ્રમુખસ્થાને માનનીય સર જોન રોબર્ટ્સ હતા અને ઉક્ત અભિનંદનના ઠરાવો નામદાર જનરલોને મોકલી આપવા સભાએ તેમને વિનંતી કરી હતી. ઠરાવોની નકલો પણ આ સાથે છે.

મો. ક. ગાંધી

માનદ મંત્રી

નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ

[બિડાણ]

ઠરાવ નં. ૧. સમ્રાજીના હિંદી પ્રજાજનોની આ સભા કંદહારના પરમ માનનીય ફિલ્ડ માર્શલ ફ્રેડરિક ર્વે, કંદહારના લોર્ડ રોબર્ટ્સ, વી. સી., કે. પી. જી. સી. બી., જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. આઈ. ઈ., દક્ષિણ આફ્રિકાના સેનાધ્યક્ષને તેમણે કિમ્બર્લીની મુક્તિ મેળવી અને સખત લડાઈ પછી જનરલ કોન્ગે અને તેમની ટુકડીને કેદ પકડયા, તે માટે અને આ રીતે બ્રિટિશ સૈન્યની તરફેણમાં નસીબની બાજી પલટી નાખી એ માટે માન સાથે અભિનંદન પાઠવે છે. અને સંતોષ સાથે એ હકીકતની નોંધ લે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ સૈન્યોને વિજયોની પરંપરા તરફ દોરી જનાર વ્યક્તિ તે જ કંદહારના વિજયી વીર અને હિંદુસ્તાનના અમુક સમય માટેના સેનાધ્યક્ષ છે.

ઠરાવ નં. ૨. સમ્રાજીના હિંદી પ્રજાજનોની આ સભા પરમ માનનીય જનરલ સર રેડવર્સ હેન્રી બુલર, વી. સી. જી. આઈ. બી. ને કુદરતી રીતે અભેદ્ય એવા મોરચે અડીખમ ઊભેલા શત્રુ ઉપર લગભગ અજેય મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને મેળવેલી ઝળકતી ફતેહ માટે અને તાત્કાલિક હારના પલટાઓથી હિંમત નહીં હારતાં લેડીસ્મિથમાં ઘેરાયેલી ટુકડીને મુક્ત કરીને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની શક્તિ અને બ્રિટિશ સૈનિકનાં પરાક્રમનું નામ ઉન્નત રાખવા માટે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક અભિનંદન પાઠવે છે.

ઠરાવ નં. ૩. સમ્રાજીના હિંદી પ્રજાજનોની આ સભા જનરલ સર જ્યોર્જ સ્ટુઅર્ટ વ્હાઈટ, જી. સી. બી., જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. આઈ. ઈ., અને તેમનાં બહાદુર દળો, જેમાં આ ધરતીના ઘણા પુત્રો—નાતાલના અને બીજા દક્ષિણ આફ્રિકાના સ્વયંસેવકો—નો સમાવેશ થાય છે. અને જેમણે અપૂર્વ ધૈર્ય અને સહનશીલતાથી લગભગ ચાર મહિના જેટલા સમય માટે ઘેરાની સખત તકલીફો સહન કરી અને ઘણી વખત શત્રુઓનો ધસારો પાછો કાઢ્યો, તેમને

સામ્રાજ્યને પાછા આપવા બદલ પરમ શક્તિશાળી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થનાપૂર્વક આભાર પ્રદર્શિત કરે છે અને અત્યંત મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં બહાદુર જનરલે બ્રિટિશ ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખ્યાં એ બદલ તેમને માનપૂર્વક અભિનંદન આપે છે અને સંસ્થાનને શત્રુઓના હાથમાં જતું બચાવવામાં કારણભૂત બનેલી વ્યક્તિ તે હિંદુસ્તાનના પહેલાંના સેનાધ્યક્ષ હતા તે હકીકત બદલ ગર્વ દર્શાવે છે.

(૧)

માર્ચ ૧૭, ૧૯૦૦

પ્રેષક,
લોર્ડ રોબર્ટ્સ,
બ્લૂમફોર્સ્ટીન
પ્રતિ,
સર જોન રોબિન્સન
ડરબન

નાતાલની હિંદી કોમની સભામાં પસાર થયેલા ઠરાવનો જે માયાભર્યો તાર તમે મને મોકલવાની મહેરબાની કરી તે માટે હું તમારો આભાર માનવાની રજા લઉં છું. તેમાં દર્શાવેલી માયાભરી શુભેચ્છાઓ અને અભિનંદન માટે હું ખૂબ આભારી છું.

(૨)

માર્ચ ૧૬, ૧૯૦૦

પ્રેષક
જનરલ બુલર
લેડીસ્મથ
પ્રતિ,
સર જોન રોબિન્સન,
ડરબન

હિંદી કોમ તરફથી જે અભિનંદન તમે મહેરબાની કરીને મોકલ્યું તેથી મને ઘણો આનંદ થયો છે.

(૩)

માર્ચ ૧૬, ૧૯૦૦

પ્રેષક
સર જ્યોર્જ વ્હાઈટ,
ઈસ્ટ લંડન
પ્રતિ
સર જોન રોબિન્સન,
ડરબન

નાતાલની હિંદી કોમે પોતાની સભામાં જે ખૂબ જ માયાભર્યો ઠરાવ પસાર કર્યો તે બદલ મારો હૃદયપૂર્વકનો આભાર મહેરબાની કરીને સ્વીકારશો તથા તેઓને પહેલાંયાડશો.

હિંદુસ્તાન સાથે મારો સંબંધ ઘણો લાંબો છે. અને મારી જિંદગીના ઘણાં સારામાં સારા દિવસો ત્યાં પસાર થયા છે. મારા હિંદી સાથી-પ્રજાજનોની શુભેચ્છાઓ મને અત્યંત આનંદ આપનારી છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ વિટનેસ, ૨૬-૩-૧૯૦૦

૮૦. હિંદી હોસ્પિટલ^૧

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

એપ્રિલ ૧૧, ૧૯૦૦

પ્રિય . . .

આ સાથે હું હિંદી હોસ્પિટલના માસિક અહેવાલની નકલ બીડું છું.

તમે જાણો છો તે પ્રમાણે તેની સ્થાપના લગભગ અઢાર મહિના પહેલાં થઈ હતી.^૨ અહેવાલ પરથી જણાશે કે એની ખરેખર જરૂર છે. હિંદી કોમના બધા ભાગોને હોસ્પિટલનો લાભ મળ્યો છે. ગરીબો માટે તે આશીર્વાદરૂપ છે.

ડરબનના હિંદીઓ કે જમણે લગભગ ૮૪ પાઉન્ડ ભર્યા છે, તે ન ભર્યા હોત તો અને ડોક્ટર બૂથ અને ડોક્ટર વિલિયમ રોબિન્સને પોતાની સેવાઓ ન આપી હોત તો આ હોસ્પિટલ શરૂ જ ન થઈ શકી હોત. ડૉ. રોબિન્સન બીમાર છે, તેથી તેમની જગ્યાએ ડૉ. ક્લોરા વિલિયમ્સ કામ કરે છે.

જ્ઞાનાનો લગભગ બધો બોજે ડરબનવાળા ઉઠાવતા આવ્યા છે. એટલે સંસ્થાનના બીજા ભાગોના હિંદીઓને, ગરીબોને સૌથી સારી રીતે મદદ કરવાના એટલે કે તેમનાં શારીરિક દુઃખો હળવાં કરવાના વિશિષ્ટ અધિકારનો લાભ લેવા આમંત્રણ આપવું અયોગ્ય નહીં ગણાય.

ચડી ગયેલું ભાડું ચૂકવવા માટે તેમ જ હોસ્પિટલને બે વર્ષ ચલાવવા માટે ઓછામાં ઓછા ૮૦ પાઉન્ડની જરૂર છે. પરંતુ જે હોસ્પિટલ ચાલુ જ રાખવી હોય અને આજ સુધીમાં તેણે એક સખત રીતે અનુભવાયેલી જરૂરિયાત પૂરી પાડી છે તે જેતાં હું માનું છું કે તે ચાલુ રાખવી જ જોઈએ, તો ઘણી વધારે મોટી રકમની જરૂર પડશે.

મને પૂરો ભરોસો છે કે તમે તમારો જ્ઞાનો આપશો અને બીજાઓને પણ એમ કરવાનું સમજાવશો.

જ્ઞાનાની પૂરેપૂરી પહોંચ આપવામાં આવશે અને હિસાબ બહાર પાડવામાં આવશે.

આપનો,

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

લાથે લખેલી ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૭૨૫.

૧. એક પરિપત્ર.

૨. આ હોસ્પિટલ સપ્ટેમ્બર ૧૪, ૧૮૯૮ને દિવસે ખુલ્લી મુકાઈ હતી.

૮૧. ફંડને માટે અપીલ

૧૪, મર્ચુરી લેન,
ડરબન,
ઓપ્રિલ ૧૧, ૧૯૦૦

સાહેબ,

આપ સહુ જાણો છો કે, હિંદુસ્તાનીઓને સારુ ડરબનમાં ઈસ્પિતાલ ખોલેલી છે તેને આજ દોઢેક વર્ષ થયું છે. તેમાં ડોક્ટર બૃથ અને બીજા એક ડોક્ટર મફત કામ કરે છે. તે ઈસ્પિતાલ શરૂ થઈ તે પહેલાં ડરબનમાં સભા થયેલી જેમાં એવું નક્કી થયું હતું કે તેના ભાડા ખરચ પેટે વર્ષના પાઉન્ડ ૮૫ હિંદીઓએ આપવા. બે વરસ સુધી એમ મુકરર થયેલું. તુરત જ ફાળો થયો જેમાં પાઉન્ડ ૬૧ ઉઘરાવાયા. બાકી પાઉન્ડ ૨૪ ઉઘરાવવાના છે. પણ તેટલાથી કંઈ ખરચ ઊકલે તેમ નથી. ભાડાના ૮ માસ ઉપરના પૈસા ચડી ગયા છે. ડરબનમાં ઘણા ફાળા થયા એટલે બાકીના પૈસાનો બોજો પણ એકલા ડરબન ઉપર રાખવો એ ઠીક નહીં ગણાતાં આ કાગળ લખ્યો છે.

ઈસ્પિતાલની પહેલી છ માસિક હકીકત આ સાથે છે તે ઉપરથી જ્ઞેશો કે ઈસ્પિતાલ કેવી કામની છે.

તેમાં મદ્રાસી ઓરતો બહુ જ ખરાબ સ્થિતિમાં ગયેલી સારી થઈ નીકળી છે. ગુજરાતીઓને પણ આશ્રય તેમાં મળેલો છે. કોઈ કોમ બાકી રહી નથી. હમેશાં સેંકડો માણસો મફત દવા ત્યાંથી લઈ જાય છે. અને ફંડની પેટી રાખી છે તેમાં જે દરદીથી અપાય તેટલું આપે છે; ન અપાય તેને પણ દવા મળે છે. એ પેટીમાંથી જે પૈસા નીકળે તેમાંથી દવા લવાય છે તે ઘટે છે તે પાદરીઓ પૂરું પાડે છે.

જે આપણાથી મદદ ન થઈ શકે તો ઈસ્પિતાલ બંધ કરવી પડશે. બે ડોક્ટરો મફત કામ કરે છે તો જ ટૂંક ખરચમાં ઈસ્પિતાલ ચાલી શકે છે અને ઘણા ગરીબોને ફાયદો થાય છે. એક આંધળો અપંગ ગુજરાતી ડોસો હતો તેને ઘણા દિવસ ઈસ્પિતાલમાં મફત રાખવામાં આવેલ.

આવા કામમાં તમારાથી બને તેટલું તમારે આપવું જોઈએ અને બીજાઓની પાસેથી ઉઘરાવીને મોકલવું જોઈએ. જે કંઈ પૈસા મળશે તેની પહેલાં મોકલાશે. પૂરી મહેનત કરશો એવી ઉમેદ છે.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ ગુજરાતી]

મૂળની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૭૨૫

૮૨. ઈન્ડિયન ઍમ્બ્યુલન્સ કોર્પ્

ડરબન,

એપ્રિલ ૧૮, [૧૯૦૦]

બોઅર યુદ્ધનાં રોજરોજ પ્રસિદ્ધ થતાં વર્ણનો વાંચતાં, એ અંગેની હિંદી કોમની પ્રવૃત્તિના વર્તમાનપત્રોમાં આવતા સમાચારો તરફ તમારું ધ્યાન ગયું હશે. પરંતુ મને ખ્યાલ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓએ કરેલા કામનો પૂરો અહેવાલ અખબારો આપી શક્યાં નથી. મારે ભાગ્યે જ કહેવાની જરૂર હોય કે યુદ્ધ જાહેર થતાંની સાથે તેના વાજબી કે ગેરવાજબીપણા વિષે પોતાના અભિપ્રાયનો વિચાર કર્યા વિના એકેએક હિંદીએ કટોકટીના સમય દરમિયાન બ્રિટિશ સરકારને પોતાનો નમ્ર ટેકો આપવાનું નક્કી કર્યું હતું, અને આ લાગણીનું તાત્કાલિક પરિણામ એ આવ્યું કે ડરબનના અંગ્રેજી બોલતા હિંદીઓની એક સભા બોલાવવામાં આવી. સભામાં હાજરી ઘણી સારી હતી. અને ત્યાં ને ત્યાં જ જોવાથી બની શકે તેટલાએ, પોતાને જે કામ માટે યોગ્ય ગણવામાં આવે તેને માટે પોતાની સેવાઓ વગર શરતે અને વગર વેતને લશ્કરી અધિકારીઓને આપવાની તત્પરતા દર્શાવતી એક જાહેરાત પર સહી કરી. જાહેરાતમાં રણમેદાન પરની હોસ્પિટલ અને ખોરાકવિભાગનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો અને પોતે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરી જાણતા નથી તે હકીકતનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો હતો.

આખરે આ દરખાસ્ત સ્વીકારવામાં આવી અને લશ્કરી અધિકારીઓની સલાહ મુજબ નાતાલમાં ઈન્ડિયન ઍમ્બ્યુલન્સ કોર્પ ઊભી કરવામાં આવી. આ ટુકડીના ડોળી ઊંચકનારાઓ મોટે ભાગે નાતાલનાં ખેતરોમાંથી સંરક્ષકના ખાતા મારફત આવેલા તથા ઉપરોક્ત સ્વયંસેવકો મારફત આવેલા ગિરમીટિયા હતા. સ્વયંસેવકોને ડોળી ઊંચકનાર ટુકડીના નાયકો તરીકે કામ કરવાનું હતું. હિંદીઓને રણમેદાન પર જવું કે નહીં તે બાબતમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી હતી. આમ લગભગ એક હજાર હિંદી ડોળી ઊંચકનારાઓ અને ત્રીસ આગેવાનોએ (વધારે આગેવાનોની ખરેખર જરૂર ન હોવાથી) કોલેન્સોની લડાઈ પછી ધાયલ થયેલાઓને ઊંચકવાનું કામ કર્યું અને તેમના સખત કામને લીધે તેમણે બધા લાગતા વળગતા માણસોની પ્રશંસા મેળવી હતી અને ખુદ દરદીઓને ખૂબ સંતોષ આપ્યો હતો.

કોરના યુરોપિયન નિરીક્ષક તેમ જ તેની સાથે આવેલા બીજા યુરોપિયનોએ મોકળે મને સ્વીકાર્યું હતું કે નાયકો વિના ધાયલ થયેલાઓને ઊંચકવાનું કામ સંતોષકારક રીતે ન થઈ શક્યું હોત.

આ ટુકડીને માત્ર કોલેન્સોમાં થઈને લેડીસ્મિથ તરફ આગળ વધવા માટે ઊભી કરવામાં આવી હતી, એટલે પીછેહઠ થયા બાદ તેને વિખેરી નાખવામાં આવી; અને જ્યારે જનરલ બુલરે રિપયાંકોપ થઈને ધસારો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે એને ફરી એકત્રિત કરવામાં આવી હતી.

૧. ગાંધીજીનો આ પત્ર ઈન્ડિયામાં તેના “હિંદી ખબરપત્રી” તરફથી એ રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયો. તેમણે એનો વિસ્તૃત હેવાલ ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયાને આ અગાઉ મોકલી આપ્યો હતો. ન્યુઓ, “નાતાલમાં હિંદી ઍમ્બ્યુલન્સ કોર્પ”, માર્ચ ૧૪, ૧૯૦૦ પછી.

આ વખતે કામ સંભવતઃ વધારે સખત અને નિઃસંશયપણે વધારે જોખમકારક હતું. ગોળીબારની હદની બહાર કામ કરવાનું છે એવી જાહેરાત હોવા છતાં હિંદીઓને ગોળીબારની હદની અંદરથી ધાયલોને લઈ આવવાના હતા અને કેટલીક વખત તો તેમનાથી સો વારથી પણ ઓછા અંતરે ગોળા પડતા હતા. અલબત્ત, આ બધું સ્પિયાંકોપ ખાતેની આણધારી પીછેહઠ અને વાલ્કાન્ઝમાંથી ખસી જવાને લીધે અનિવાર્ય બની ગયું હતું. ડોળી ઊંચકનારાઓને તેમ જ આગેવાનોને તેમના બોજ સાથે સ્પિયરમેન્સ કેમ્પથી ફ્રિયર સુધીના ૨૫ માઈલ, તમે જાણો છો તે પ્રમાણે નાતાલના ઘણા ખાડાખૈયાવાળા અને ડુંગરાળ રસ્તા પરથી કૂચ કરવી પડી હતી. એક વાર તો તેમને એક અઠવાડિયામાં ૧૨૫ માઈલ કરતાં વધુ ચાલવું પડ્યું હતું. વધારામાં આપણા હિંદી વેપારીઓએ ધાયલ થયેલાઓ માટે સિગારેટ વગેરે પૂરાં પાડ્યાં હતાં જે આ હિંદી ટુકડીનું એક વિશિષ્ટ અંગ હતું. ઘણા જાણકાર યુરોપિયનોએ મને કહ્યું છે કે આવા મુશ્કેલ સંજોગોમાં ધાયલોને ઊંચકીને કોઈ પણ યુરોપિયન ઓમ્બુલન્સ કોર એક જ દિવસમાં ૨૫ માઈલનું અંતર ન કાપી શકે. આપણા હિંદી ડોળી ઊંચકનારાઓ અને તેમના આગેવાનોએ ખોરાક અને રહેઠાણ બાબતની ગંભીર મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં એ કરી બતાવ્યું.

આ કામથી સંતોષ ન પામતાં આપણા વેપારીઓએ પોતે દેશબક્તિની ભાવના સાથે હજી વધારે ઓતપ્રોત થઈ શકે એટલા માટે, અને સામાન્ય ભયના વખતે આપણે આપણા સ્થાનિક મતભેદ ભૂલી જઈ શકીએ છીએ તે બતાવી આપવા માટે દૃઢ પાઉન્ડની રકમનો સારો ફાળો એકઠો કરીને ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયોટિક લીગને આપ્યો. આ એક સ્થાનિક સંસ્થા છે કે જે ધાયલ થયેલા સૈનિકો અને સ્વયંસેવકોને તબીબી રાહત પહોંચાડે છે. સ્વયંસેવકોમાંના કેટલાક હિંદીઓનો સખત વિરોધ કરનારા સંસ્થાનવાસીઓ છે. આપણી હિંદી સ્ત્રીઓએ આપણા વેપારીઓએ આપેલા કાપડમાંથી ઘવાયેલા સૈનિકો માટે રૂમાલો અને ઓશીકાની ખોળો બનાવ્યાં હતાં. હજારોની સંખ્યાના બધા જ હિંદી શરણાર્થીઓને હિંદી કોમે આશ્રય આપ્યો છે. આ એક એવી હકીકત છે કે જેનો ડરબનના નગરપતિએ જાહેરમાં કૃતજ્ઞતાપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો છે અને હાલ જે કંઈ બની રહ્યું છે તે જોતાં આ હકીકત વધારે મહત્ત્વની બની જાય છે. શરણાર્થી રાહત સમિતિને માત્ર યુરોપિયન શરણાર્થીઓનો સારી રીતે નિર્વાહ કરવાનું બહુ મુશ્કેલ લાગવા માંડ્યું છે. લંડનની મધ્યસ્થ સમિતિએ અત્યાર સુધી સ્ત્રીઓ, અશક્ત માણસો તેમ જ સશક્ત માણસોને પણ જે મદદ આપવામાં આવતી હતી તે બંધ કરી દીધી છે અને એ મતલબનો તાર કર્યો છે. જ્યારે કિમ્બર્લી અને લેડીસ્મિથની મુક્તિના શુભ સમાચાર આવ્યા ત્યારે યુરોપિયનોની સાથે સાથે હિંદીઓએ પણ પોતાની દુકાનો બંધ કરીને તથા દુકાનોને શણગારીને પોતાની આનંદની લાગણી વ્યક્ત કરી હતી. તેઓએ જાહેર સભા પણ બોલાવી હતી. સર જૉન રૉબિન્સન જેઓ જવાબદાર સરકાર હેઠળના નાતાલના પહેલા વડા પ્રધાન છે, તેમને આ પ્રસંગે પ્રમુખ થવાનું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. જે એ માનનીય સદ્ગૃહસ્થે બહુ માયાળુપણે સ્વીકાર્યું હતું. સભાને ખૂબ સંકળતા મળી અને તેમાં સંસ્થાનના બધા ભાગોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા લગભગ ૧૦૦૦ હિંદીઓ અને ૬૦થી વધારે અગ્રગણ્ય યુરોપિયનોએ હાજરી આપી હતી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા, ૧૮-૫-૧૯૦૦

૮૩. ઍમ્બ્યુલન્સ કોરના આગેવાનોને પત્ર

ડરબન,
એપ્રિલ ૨૦, ૧૯૦૦

રા.

તમે ઈન્ડિયન ઍમ્બ્યુલન્સ કોરમાં લીડર તરીકે આવ્યા તેથી સ્વદેશાભિમાનનો જુસ્સો બતાવી તમે તમને પોતાને અને તમારા દેશને માન આપ્યું અને તમારી અને તમારા દેશની બન્નેની સેવા બજાવી. એટલે એને જ તમે પૂરતો બદલો ગણી લો તો તે છાજતી વાત છે.

પણ તમારે આવવાનું કંઈક કારણ મારા પ્રત્યેની તમારી લાગણી એમ લું સમજ્યો છું. જેટલે અંશે મારા તરફની લાગણીને જ ખાતર આવ્યા તેટલે અંશે લું તમારો આભારી થયો છું. તેનો બદલો મારાથી પૈસા આપીને વાળી ન શકાય. પૈસા આપવાની મારી સત્તાયે નથી. પણ એ લાગણી લું ભૂલી નથી ગયો અને દેશની સેવા કરવામાં ખરે સમયે તમે મને મદદ કરી તેના સ્મરણાર્થે નીચેની ભેટ તમને કરું છું તે સ્વીકારશો અને તેનો લાભ જે કંઈ લઈ શકાય તે લેશો એવી ઉમેદ રાખું છું.

આજથી એક વર્ષ સુધીમાં અથવા તે દરમિયાન મારું દેશ જવાનું થાય અને જ્યાં સુધી મારું દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેવું થાય ત્યાં સુધીમાં તમારું અથવા તમારા મિત્રનું પાંચ પાઉન્ડ સુધીનું વકીલકામ ડરબનમાં રહી મારાથી થઈ શકે એવું વગર ફીએ કરવા બંધાઉં છું.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ ગુજરાતી]

મૂળની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૪૪૫.

૮૪. ડોળીવાહકોને પત્ર

ડરબન,
એપ્રિલ ૨૪, ૧૯૦૦

રા.

જ્યારે આપણે લડાઈમાં જખમી થયેલા માણસોને મદદ કરવા ગયેલા ત્યારે મેં કહેલું કે જે મારા કબજામાં જે ડોળીઓ હતી તેના માણસો બરાબર કામ કરશે અને લાજ રાખશે તો લું મારી પોતાની તરફથી કંઈક બક્ષિશ કરીશ.

કામ ઠીક કર્યું એમ સૌ અમલદારો કહે છે એટલે હવે મારે મારા વચન પ્રમાણે કરવાનો સમય આવ્યો છે, અને તમારા કામની યાદીમાં તમને આ સાથે બક્ષિશ મોકલું છું તે સ્વીકારશો.

તમે અને બીજા લિટી ભાઈઓએ આ કામ કરી લિટુસ્તાનીને શોભાવ્યા છે. તેવાં જ સારાં કામ કરતા રહો. પ્રામાણિકપણે રોટલો કમાઓ અને દેશનું ભલું કરવામાં તમારું ભલું થાય છે એમ ધારણા રાખી તમારી ફરજ બજાવ્યા કરો એવી ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ ગુજરાતી]

મૂળની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૭૨૯.

૮૫. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
મે ૨૧, ૧૯૦૦

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી

પિટરમેરિત્સબર્ગ

સાહેબ,

સમ્રાજીને તેમના એકાશીમા જન્મદિને પોતાનાં નમ્ર અને વફાદારીભર્યાં અભિનંદન પાઠવતો સંદેશો આ મહિનાની ચોવીસમી તારીખે સંસ્થાનો માટેના સમ્રાજીના મુખ્ય વિદેશ પ્રધાનને મોકલવાનો ઈરાદો અહીંનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા લિટીઓ રાખે છે. સંદેશો તારથી મોકલવાનો છે. એની એક નકલ આપને બીડવાનું માન મને મળ્યું છે અને તે આગળ મોકલી આપવા મારે આપને વિનંતી કરવી એવી એમની ઈચ્છા છે.

વધુમાં જણાવવાનું કે જે ખર્ચ આવે તેનું બિલ મને મળે કે તરત આપને ચેક મોકલી આપવાનો અધિકાર મને આપવામાં આવ્યો છે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[બિડાણ]

“નાતાલના લિટીઓ સમ્રાજીને તેમના એકાશીમા જન્મદિને નમ્ર અને વફાદારીભર્યાં અભિનંદન પાઠવે છે અને સર્વશક્તિમાન પ્રભુ તેમના પર સૌથી શ્રેષ્ઠ આશીર્વાદો વરસાવે એવી હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરે છે.”

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૩૭૬૦/૧૯૦૦.

૮૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
જૂન ૧૧, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

આપના આ મહિનાની ૯મી તારીખના પત્રની પહોંચ સ્વીકારવાનું માન મને મળ્યું છે.^૧ તેમાં જણાવ્યું છે કે આમદ અબદુલ્લાને કરવામાં આવેલી ત્રણ વર્ષની કેદમાંથી નામદાર ગવર્નરે મહેરબાની કરીને અઢાર મહિનાની માફી બક્ષી છે.

મેં આ સમાચાર આમદ અબદુલ્લાની પત્નીને આપ્યા છે. જોકે તે એવી આશા રાખતી હતી કે આટલા બધા આનંદ ઉત્સવની વચ્ચે તેના પતિને પણ તરત જ તેની પાસે મોકલી દેવામાં આવશે. તેમ છતાં નેક નામદાર તરફથી તેના પતિ પ્રત્યે અને તેના પોતાના પ્રત્યે બતાવવામાં આવેલી દયા માટે તે અત્યંત આભારી છે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઇવ્ઝ : સી. એન. ઓ. ૮૬૪૬/૧૯૦૧.

૮૭. આભારદર્શનના ઠરાવ માટેનો પરિપત્ર

ડરબન,
જુલાઈ ૧૩, ૧૯૦૦

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં આપણે વિષે બહુ સારું લખેલું છે. અને ઓસોસિયેશન આપણા હકો જાળવવાને બનતી કોશિશ કરશે એમ ધારણા બતાવી છે તેને સારુ આભારનો ઠરાવ^૨ આ સાથે છે. તે ઠરાવ મોકલવામાં સંમતિ આપનાર ગૃહસ્થો આ નીચે સહી કરશે.^૩

[મૂળ ગુજરાતી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરના પત્રની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૪૬૭.

૧. જુઓ "સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર", માર્ચ ૧૭, ૧૯૦૦.

૨. મંત્રી થયેલા ઠરાવનો મૂળ પાઠ મળી શક્યો નથી.

૩. આ દરખાસ્તના ટેકામાં પરિપત્ર ઉપર કેટલીક સહીઓ કરવામાં આવી છે.

૮૮. ગવર્નરના મંત્રીને તાર

[૩૨બન,]

જુલાઈ ૨૬, ૧૯૦૦

પ્રતિ
નેક નામદાર ગવર્નરના
અંગત મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ

આપનો તાર મળ્યો. આપના તરફથી ન આવવાની સૂચના નહીં આવે તો આવતા શુક્રવારે સવારે સાડા દસ વાગ્યે હું નેક નામદારની સેવામાં હાજર થઈશ.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૪૭૪.

૮૯. હિંદુસ્તાનનો દુકાળ

૩૨બન,

જુલાઈ ૩૦, ૧૯૦૦

તંત્રીશ્રી,
ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર
સાહેબ,

હિંદુસ્તાનમાં હાલ ભયંકર દુકાળ ફેલાયેલો છે. દુકાળપીડિતોને મદદ કરવા માટેના ફંડમાં ફાળો ભરવા અપીલ કરતી પત્રિકાઓ ગિરમીટિયા તેમ જ મુક્ત હિંદીઓમાં વહેંચવા માટે નાતાલ જવા ઈચ્છતા હિંદીઓના કલકત્તાના એજન્ટે હિંદી વસાહતી સંરક્ષકને મોકલી છે. મારા મત પ્રમાણે આ અપીલનો અર્થ ભયભરેલો છે. તે આફતની તીવ્રતા બતાવે છે. વળી એથી એ દેખાઈ આવે છે કે એક મહાન સામ્રાજ્ય પાસે સાધનસંપત્તિ હોવા છતાં ગરીબ હિંદીઓ પાસે પણ ફાળો માગવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું છે.

એ યાદ હશે કે ૧૮૯૬માં જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં વિશાળ પાયા પર દુકાળ ફેલાયો હતો ત્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં નગરપતિને સીધી અપીલ કરવામાં આવી હતી અને ખંડના બધા ભાગો તરફથી તેનો તાત્કાલિક જવાબ વાળવામાં આવ્યો હતો.^૧ આ વખતે આવી જાતની કોઈ સીધી અપીલ કરવામાં આવી નથી કારણ સ્પષ્ટ છે : આપણે પોતે મુશ્કેલીઓમાં મુકાયેલા છીએ. અને એ જ કારણે નાતાલની હિંદી કોમ, કે જે હિંદુસ્તાનની પરિસ્થિતિ સાથે ગાઢ સંપર્ક રાખે છે અને જેણે અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાનની શાખા કચેરીમાં ફાળો મોકલીને સંતોષ માન્યો છે

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૧૨૮-૧૩૪.

તે બધા સંસ્થાનવાસીઓ સમક્ષ આ જાહેર માગણી મૂકતાં અચકાય છે. પરંતુ હિંદુસ્તાનના વાઈસરોયે લાંડનના નગરપતિને એક કરુણાળનક અપીલ હમણાં જ મોકલી છે જેમાં આ મહાન સામ્રાજ્યના એકેએક ભાગને મદદે આવવાની વિનંતી કરવામાં આવી છે. અપીલની નકલો મળી છે અને તે જ વખતે કલકત્તાથી પત્રિકાઓ પણ આવી છે. એથી પરિસ્થિતિ બહુ બદલાઈ જાય છે અને મારા નમ્ર મત મુજબ અહીંની હિંદી કોમને માટે માત્ર પોતે ફરીથી પ્રયત્ન કરવાનું જ નહીં પરંતુ કમમાં કમ આ બાબત સંસ્થાનવાસીઓના ધ્યાન ઉપર લાવવાનું જરૂરી બની જાય છે, જેથી તેઓ પોતાના ભૂખે મરતા લાખો બાંધવો કે જે તેમનાં જ સમ્રાજીનાં પ્રજાજનો છે તેમને મદદ કરવાનો માનભર્યો અધિકાર (હું એ શબ્દ વાપરી શકું તો) ભોગવી શકે. સાથે સાથે આ સંસ્થાને યુદ્ધને લીધે ઘણું સહન કર્યું છે અને તેને હજી વધારે સહન કરવું પડશે એ હકીકતની અવગણના કરવી ઘણું અયોગ્ય લેખાય. પરંતુ જે હું એમ કહું કે હિંદુસ્તાનના લાખો લોકોની શોચનીય દશાની તુલનામાં આપણું સંસ્થાન બહુ સમૃદ્ધ છે, તો મને ક્ષમા આપશો. હિંદના લોકો એક એવા યુદ્ધમાં ફસાયા છે કે જેમાં વિજય તો મળે એમ છે જ નહીં. અને જે કદાચ કાંઈ બદલો મળે તો તે માત્ર દુઃખદ અને ધીમા મોતનો જ છે. હિંદુસ્તાનના આફતગ્રસ્ત વિસ્તારમાં એક માણસના એક દિવસના ખોરાક માટે એક પેની પૂરતી થશે. આ સંસ્થાનમાં કોઈ પણ એવો માણસ છે કે જે કોઈ પણ જાતની અગવડ વગર એક શિલિંગ ફાજલ ન પાડી શકે? અને એ રીતે બાર ભૂખ્યા માણસોને એક દિવસનો ખોરાક ન પહોંચાડી શકે? એટલે જોકે એ સાવ સાચું છે કે ઘણા માણસો પોતે એકલા બહુ મોટી રકમો આપી શકે તેમ નથી, છતાં વ્યક્તિદીઠ ઓછામાં ઓછા થોડાક શિલિંગ તો સેંકડો કે હજારો માણસો આપી શકે.^૧

નાતાલના નામદાર બિશપે, યુદ્ધ ખરાબ હોવા છતાં, તેની એક સારી અસર પ્રત્યે ધ્યાન દોર્યું છે: એણે આપણે જેમાં રહેતા હોવાનું ગૌરવ અનુભવીએ છીએ તે મહાન સામ્રાજ્યના જુદા જુદા ભાગોને વધારે નિકટ આણ્યા છે. એ જ રીતે એમ બને કે, હિંદુસ્તાનના ત્રિવિધ શાપ એટલે કે દુષ્કાળ, પ્લેગ અને કોલેરા - અશુભ હોવા છતાં, તે આપણને બધાને એકસૂત્રમાં બાંધતી સાંકળમાં એક વધારાની કડી બને.

હિંદુસ્તાનના લગભગ ૬૦,૦૦,૦૦૦ દુકાળપીડિતોને સરકારે દરરોજ રાહત આપવી પડે છે. આમાં ખાનગી સખાવત જે હજારોની નિંદગી બચાવે છે તે જુદી. ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના અહેવાલ પ્રમાણે મિ. આદમજી પીરભાઈએ એકલાએ ગયા મે મહિનામાં રોજના ૧૬,૩૦૦ માણસોને રાહત આપી છે. ડૉક્ટર ક્લોપ્શના કહેવા પ્રમાણે રાહત માગનારાઓની સંખ્યા દરરોજ ૧૦,૦૦૦ જેટલી વધતી જાય છે.

મોટા ભાગના આફતગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં જે સુખદાયક વરસાદ થયો છે તેથી હાલ તો જેમને રાહત પહોંચાડવાની છે તેમની સંખ્યામાં વધારો થશે અને માણસો તેમ જ પૈસા બન્ને અંગે સરકારને માથે વધુ ભારે બોજે આવશે. છેલ્લાં ચાર વર્ષોમાં મરકીએ પોતાનું વિનાશક કાર્ય સતત

૧. ફાળાઓ માટેની સર નૅન અને ખીન્ટોની અપીલના જવાબમાં નાતાલના એકલા યુરેપિયનોએ ૨૦૦૦ પાઉન્ડથી પણ વધારે આપ્યા હતા. જુઓ “નોંધ” પા. ૧૮૩. પછીથી વર્તમાનપત્રો પરના એક પત્રમાં (જુઓ “દુષ્કાળ ફંડ” ફેબ્રુઆરી ૧૯, ૧૯૦૧, પા. ૧૯૯.) ગાંધીજી ઉલ્લેખ કરે છે કે “યુરેપિયનોએ લગભગ ૩૦૦૦ પાઉન્ડ, હિંદીઓએ ૧૭૦૦ પાઉન્ડ અને દેશીઓએ ૩૦૦ પાઉન્ડ આપ્યા હતા.”

ચાલુ જ રાખ્યું છે. અને દુકાળના જમણા હાથ જેવા કોલેરા રૂપી રાક્ષસે તેમાં બાકી હતું તે પૂરું કર્યું છે. જુદાં જુદાં બ્રિટિશ સંસ્થાનો અને વસાહતો ઉપરાંત અમેરિકાએ ફાળો ભેગો કર્યો છે અને તે આપવા માટે એક ખાસ પ્રતિનિધિ ડૉક્ટર ક્લોપ્શને મોકલ્યા છે. જર્મની પણ મદદે આવ્યું છે. હિંદુસ્તાનનું સંકટ એવું છે કે જેને હળવું કરવામાં બધા મિત્રો તેમ જ અજાણ્યાઓ એકસરખી રીતે મદદ કરી શકે. તો પછી નાતાલ કેમ ન કરે?

અંતમાં એ જાહેર કરવાની મારી આનંદદાયક ફરજ છે કે નાતાલના નેક નામદાર ગવર્નર, માનનીય ઓટર્ની જનરલ અને માનનીય જજ સર રોબિન્સને હિંદુસ્તાનના ભૂખે મરતા લાખો માણસો પ્રત્યે ખૂબ સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે અને તેમને માટે જે કોઈ ફાળો શરૂ કરવામાં આવે તેના પેટ્રન બનવાનું વચન આપ્યું છે.

આપનો વગેરે

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી].

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝર, ૩૧-૭-૧૯૦૦

૯૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

જુલાઈ ૩૧, ૧૯૦૦

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિસબર્ગ

સાહેબ,

નાતાલના બ્રિટિશ મુસલમાનો તુર્કસ્તાનના નેક નામદાર સુલતાનને, તેમની કોમના આધ્યાત્મિક વડા તરીકે તેમની રજતજ્યન્તીને પ્રસંગે અર્પણ કરવાને માટે માનપત્ર તૈયાર કરી રહ્યા છે. એ માનપત્ર મોકલવાની સૌથી સારી રીત કઈ એ વિશે મારી સલાહ પૂછવામાં આવી છે અને મને એમ લાગે છે કે એ માનપત્ર સમ્રાજીના પ્રજાજનો તરફથી યુરોપના એક બીજા રાજવીને મોકલાવું હોઈને તે નેક નામદાર ગવર્નર મારફતે મોકલાય એ સૌથી યોગ્ય અને વિધિસરની રીત ગણાય.

જે આપ મને આ અંગેના શિષ્ટ વ્યવહાર બાબતમાં માર્ગદર્શન આપવા કૃપા કરશો તો હું આપનો આભારી થઈશ. આવતા શનિવારે માનપત્ર અહીંથી રવાના થવું જોઈએ, એટલે જે આપ મહેરબાની કરીને મને જલદી સલાહ આપશો તો હું તેને આપની મહેરબાની ગણીશ.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૬૦૬૧/૧૯૦૦.

૯૧. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ન્યુવાઈ ૩૧, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

વસવાટ અંગેના પ્રમાણપત્ર માટેની એક અરજી બાબત વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદા માટેના અધિકારી અને મારી વચ્ચે જે પત્રવ્યવહાર^૧ થયો તેની નકલો આ સાથે બીડવાની રજા લઉં છું. તેમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે નિયમ તાજેતરમાં જ પસાર થયો લાગે છે. હું એમ માનવાનું સાહસ કરું છું કે એમાંથી રાહત મેળવવા માટે મારે ફક્ત સરકારનું એ અંગે ધ્યાન ખેંચવાનું રહે છે. વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદાના અધિકારી પાસેથી આ નિયમ પસાર કરવા માટેનાં કારણો હું મેળવી શક્યો નથી. પરંતુ મારા નમ્ર મત પ્રમાણે નાતાલના ખરેખર સાચા હિંદી વતનીઓને પણ સંસ્થાનમાં આવતા અટકાવે એવો કડક કાયદો પસાર કરવાનું વાજબી ઠરાવવા માટે કંઈ કારણો ન હોઈ શકે. એટલે જે સરકાર વસાહતી પ્રતિબંધક અધિકારીને, ઉક્ત નિયમ પાછો ખેંચી લેવાની અને એમને આપવામાં આવેલી અરજીનો ફક્ત એના ગુણદોષ પર જ વિચાર કરવાની સૂચના આપશે તો હું આભારી થઈશ.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
વી. લોરેન્સ
મો. ક. ગાંધી વતી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૬૦૬૩/૧૯૦૦.

૧. આ પત્રવ્યવહાર મળી શક્યો નથી.

૯૨. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ઓગસ્ટ ૨, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાલેબ,

સંસ્થાનના પ્રતિનિધિ હિંદીઓ તરફથી સમ્રાજી સમક્ષ રજૂ કરવા માટે નીચેનો સંદેશો તાર દ્વારા સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલવાની આપને વિનંતી કરવાનું મને માન પ્રાપ્ત થયું છે.

“પરમ કૃપાળુ સમ્રાજીને તેમના શોકમાં નાતાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ નમ્રતાપૂર્વક આશ્વાસન આપે છે.”^૧

આ સંદેશો મોકલવાનો ખર્ચ આપના તરફથી જાણવા મળે એટલે આપને મોકલી આપવાનો અધિકાર મને મળ્યો છે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૬૧૪૨/૧૯૦૦.

૯૩. ગવર્નરના મંત્રીને તાર

[ડરબન,
ઓગસ્ટ ૪, ૧૯૦૦

પ્રતિ
નેક નામદાર ગવર્નરના
અંગત મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ

આપનો ગઈ કાલનો [સંદેશો] મળ્યો. સોમવારે સવારે ૧૩-૩૦ વાગ્યે નેક નામદારની સેવામાં હાજર થઈશ.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૪૮૦.

૧. આ સંદેશો રાણીના બીજા પુત્ર પ્રિન્સ આલ્ફ્રેડ ડયૂક ઓફ સેક્સ-કોબર્ગ અને ગોથાનું જુલાઈ ૩૧મીએ અવસાન થયું તે પ્રસંગે મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૯૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ઓગસ્ટ ૧૧, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

આપનો ૯મી તારીખનો પત્ર મળ્યો. તેમાં આપે જણાવ્યું છે કે નામદાર ગવર્નર સાહેબે સમ્રાજી પ્રત્યે અમારા આશ્વાસનનો સંદેશ, જે મારા રજી તારીખના પત્રમાં હતો તે સંસ્થાન પ્રધાનને પહોંચાડ્યો છે. એને માટે હું નામદારનો આભાર માનું છું.

આ સાથે હું સંદેશો મોકલવાના ખર્ચના પાઉન્ડ ૨-૧૪-૦નો ચેક મોકલું છું.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઇવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૬૧૪૨/૧૯૦૦.

૯૫. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ઓગસ્ટ ૧૩, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

આપનો ૧૧મી તારીખનો પત્ર મળ્યો. તેમાં આપે જણાવ્યું છે કે નામદાર ગવર્નર પર સંસ્થાન પ્રધાનનો તાર આવ્યો છે જેમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે પોતાને મળેલા નાતાલ બ્રિટિશ હિંદીઓના આશ્વાસન સંદેશ માટે તેમને ધન્યવાદ પાઠવવામાં આવે એવી સમ્રાજીની ઈચ્છા છે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઇવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૬૧૪૨/૧૯૦૦.

૯૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ઓગસ્ટ ૧૪, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિટ્સબર્ગ
સાહેબ,

આપના આ મહિનાની ૧૦મી તારીખના તારની બાબતમાં જણાવવાનું કે નામદાર સુલતાન-ને^૨ અભિનંદનપત્ર મોકલવાની યોજના ઘડનારાઓએ ગયા શનિવારે લંડનના તુર્કી એલચીને અભિનંદનપત્ર મોકલી આપ્યો છે, કેમ કે રજત જ્યંતીનો સમય ઘણો નજીક આવી ગયો છે. જો નેક નામદાર ગવર્નરને એમ લાગતું હોય કે તે માનપત્ર પરમ માનનીય સંસ્થાન પ્રધાન દ્વારા મોકલાવવું જોઈએ તો મને લાગે છે કે તુર્કી એલચીને લંડનની સંસ્થાન કચેરીમાં તે આપી દેવાની વિનંતી કરી શકાય. હાલ ગમે તે થાય તોપણ આવી બાબતમાં ભવિષ્યમાં કામ લાગે એટલા માટે નેક નામદારનો અભિપ્રાય મને મળશે તો મને આનંદ થશે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિટ્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૬૦૬૧/૧૯૦૦.

૯૭. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ઓગસ્ટ ૧૮, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિટ્સબર્ગ
સાહેબ,

ડેસા દેસા નામના એક માણસને માટે વસવાટના પ્રમાણપત્રની અરજી બાબતનો આ મહિનાની ૧૪મી તારીખનો આપનો પત્ર મળ્યો.

દિલગીર છું કે આ બાબતમાં આપને ફરીથી તસ્દી આપવી પડે છે.

જે નિયમ માટે પ્રશ્ન ઊભો થયો છે તે નિયમ દાખલ કરવા માટેનાં કારણોની માહિતી વસાહતી પ્રતિબંધક અધિકારી પાસેથી મેળવવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ તેમાં હું સફળ નથી થયો.

૧. જુઓ “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, જુલાઈ ૩૧, ૧૯૦૦.

એ તદ્દન શક્ય છે કે પહેલાંની પ્રથાનો કેટલાક માણસોએ દુરુપયોગ કર્યો હોય. અને દુરુપયોગ અસ્તિત્વમાં છે જ, એવું મानी લઈએ તો પણ જે તે તરફ સામાન્ય રીતે બધા હિંદીઓનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હોત તો મારા નમ્ર મત મુજબ તે સદંતર બંધ ન થાત તો પણ ઘણો હળવો તો થયો જ હોત. જે ખોટું સોગંદનામું કરવામાં આવ્યું હોય તો ગુનેગારોને કાયદેસર શિક્ષા થઈ શકે. પરંતુ હું જણાવવાની રજા લઉં છું કે ઉક્ત નિયમ ભલે બહુ કડક ન હોય, છતાં ખાસ કરીને વધારે ગરીબ માણસો માટે તો તે ઘણી મુશ્કેલી ઊભી કરશે. હાલની સ્થિતિમાં પણ તેઓને પ્રમાણપત્ર મેળવવામાં સારો એવો ખર્ચ કરવો પડે છે, પરંતુ આ નવો નિયમ તેમના માર્ગમાં બિનજરૂરી નડતર ઊભી કરશે. વહેવારમાં, લોકો પ્રમાણપત્ર માટે હિંદુસ્તાનમાંથી જ અરજી કરે એવી આશા ભાગ્યે જ રાખી શકાય. એક કાગળ હિંદુસ્તાન પહોંચતાં સાધારણ રીતે ત્રીસ અને ઘણી વાર એથી વધુ દિવસ લાગે છે. અને જે સોગંદનામામાં કંઈ વાંધો હોય તો પ્રમાણપત્ર અપાય તે પહેલાં કેટલો વખત નીકળી જાય તે કહેવું મુશ્કેલ છે. વધારામાં એવી તો ભાગ્યે જ આશા રાખી શકાય કે વસાહતી પ્રતિબંધક અધિકારી જે થોડા હિંદીઓને પ્રતિષ્ઠિત તરીકે ઓળખતાં હોય તેઓ જેમને માટે વસવાટનાં પ્રમાણપત્રો જોઈતાં હોય તે વ્યક્તિઓને ઓળખતા હોય.

આ સંજોગોમાં વિનંતી કરવાની કે આ નિયમ તદ્દન રદ કરવામાં આવે અને જે પ્રમાણપત્ર આપવાની જૂની પદ્ધતિ હેઠળ વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદાનો^૧ દુરુપયોગ થતો હોય તો તેને પહોંચી વળવા માટે સામાન્ય કાર્યપદ્ધતિ અખત્યાર કરવામાં આવે.

હું એટલું જણાવી દઉં કે મારા અસીલ, પ્રમાણપત્ર માટેના અરજદાર ડોસા દેસાને પ્રમાણપત્ર મેળવવામાં થયેલી ઢીલને લીધે ઘણી અગવડ પડી છે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૬૦૬૩/૧૯૦૦

૯૮. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ઓગસ્ટ ૩૦, ૧૯૦૦

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિટ્સબર્ગ

સાહેબ,

ડોસા દેસા નામના એક માણસને માટે વસવાટના પ્રમાણપત્રની અરજી બાબતનો આપનો આ મહિનાનો ૨૯મી તારીખનો પત્ર મળ્યો.

હું જોઉં છું કે સરકાર એક નિયમ ચાલુ હોવાનું માની લે છે અને એને એવું લાગે છે કે એ રદ કરવા માટેનાં પૂરતાં કારણો દર્શાવવામાં આવ્યાં નથી. હકીકત એ છે કે જે નિયમ સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે ચાલી આવતી પદ્ધતિમાં એક નવો સુધારો છે. અને જે કોમને એની સીધી અસર થાય છે તેને એ દાખલ કરવા માટેનાં કોઈ કારણો આપવામાં આવ્યાં નથી. વળી એ નિયમ ક્યાંથી આવ્યો અને કોણ લાવ્યું તેની પણ એને હજી જાણ નથી.

તો શું હું એટલું પૂછી શકું કે અત્યારની ચાલુ પદ્ધતિ હેઠળ વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદામાંથી કેવી રીતે છટકબારીઓ શોધાય છે?

હું માનું છું કે આ નવા સુધારાથી કેટલા પ્રમાણમાં અગવડ ઊભી થઈ છે તેનો સરકારને ખ્યાલ નથી. જે આજ પછી સંસ્થાન છોડી જનાર માણસો પર તેની અસર થતી હોત તો કદાચ એથી કશી તકલીફ ન પડત. પરંતુ હિંદ જતી વખતે જેમને એ અંગે કશી જ જાણ નહોતી અને જેમને આવાં પ્રમાણપત્રોની જરૂર છે એવા સેંકડો હિંદીઓ માટે તો તેમને અહીં આવવાનો અધિકાર હોવા છતાં સંસ્થાનમાં પ્રવેશ મેળવવાનું બહુ મુશ્કેલ પડી જશે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિટ્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૬૦૬૩/૧૯૦૦.

૯૯. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
સપ્ટેમ્બર ૩, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ
સાહેબ,

ડોસા દેસા અંગેના પત્રવ્યવહાર બાબતમાં આપને જાણાવવાનું કે આ સોગંદનામું કરનાર પોતાની અરજીના ટેકામાં પોતે ભરોસાપાત્ર છે એવું પ્રમાણપત્ર મેળવી શક્યો અને તે રજૂ કર્યું એટલે હવે વસાહતી પ્રતિબંધક અધિકારીએ પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે.

પરંતુ મારા નમ્ર મત મુજબ, આ અરજીના નિકાલથી મારા ગયા મહિનાની ૩૦મી તારીખના પત્રમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો તે નવા સુધારા અંગેનો સામાન્ય પ્રશ્ન હલ થતો નથી.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઇવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૬૦૬૩/૧૯૦૦.

૧૦૦. નોંધો

દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની હાલની
સ્થિતિ વિષે નોંધ^૧

[સપ્ટેમ્બર ૩, ૧૯૦૦ પછી]^૨

દક્ષિણ આફ્રિકાની સમસ્યાઓના નિરાકરણ માટે જે વાટાઘાટો ચાલી રહી છે એને લક્ષમાં રાખીને એવી સૂચના કરવામાં આવી છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓની તકલીફો વિશેની છેલ્લામાં છેલ્લી બાતમી તેમના ઈંગ્લંડમાં રહેતા સિત્રોને આપવી જોઈએ, જેથી તેઓ યોગ્ય અધિકારીઓ સમક્ષ એ બાબત વિચારણા માટે રજૂ કરી શકે. એમ પણ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે સંસ્થાન મંત્રીને વિનંતીપત્ર મોકલવું અને તેને જાહેર સભાઓ દ્વારા

૧. આ “નાતાલના ખબરપત્રી” તરફથી એ રૂપમાં તા. ૧૨-૧૦-૧૯૦૦ ના રૂબિયામાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી.

૨. “નોંધો”માં વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો (જુઓ પા. ૧૮૩-૮૫) એ કાયદો નીચેનો એક ખાસ મુકદ્દમા કે જેની ચર્ચા સંસ્થાન મંત્રીને જુલાઈ ૩૧, ઓગસ્ટ ૧૮ અને ૩૦ તથા સપ્ટેમ્બર ૩, ૧૯૦૦ને રાજ લખેલા પત્રોમાં કરવામાં આવી હતી, તે ઉલ્લેખોના પાયા પર આ તારીખ નક્કી કરવામાં આવી છે.

ટેકો આપવો કારણ કે એથી ઈંગ્લંડના કાર્યકર્તાઓને પીઠબળ મળશે. પૂરતી વિચારણા બાદ આ બીજી યોજના પડતી મૂકવામાં આવી છે. કેમ કે જો એ યોજના હાથ ધરવામાં આવે તો એમ માનવાને સબળ કારણો છે કે એથી ગેરસમજૂતી ઊભી થશે. કારણ કે અહીં એવી લોકલાગણી છે કે જ્યાં સુધી યુદ્ધ પૂરું ન થાય અને એમાંથી જન્મેલી મુશ્કેલીઓ સદંતર નાબૂદ ન થાય ત્યાં સુધી યુદ્ધને લીધે ઊભા થતા પ્રશ્નો સિવાયના બીજા પ્રશ્નો ચર્ચવા કે વિચારવા નહીં. વળી આ તબક્કે વિનંતીપત્ર મોકલવાથી યુરોપિયન અને હિંદી કોમો વચ્ચે હાલ જે મીઠા સંબંધો ચાલુ રહેલા દેખાય છે તેને પણ કદાચ ધક્કો લાગે.

ભવિષ્યમાં શું થશે અને શાંતિ સ્થપાવાની સાથે જ પહેલાંની મુશ્કેલીઓ પાછી શરૂ થશે કે શું, એ કહેવું બહુ મુશ્કેલ છે. પહેલાંના વલણમાં કંઈ ફેરફાર નહીં થાય એવા ભયને માટે કારણો છે જ. થોડા જ દિવસ પહેલાં ઘિ નાતાલ વિટનેસના અગ્રલેખમાં લખ્યું હતું કે સ્થાનિક હિંદીઓએ ઓમ્બ્યુલન્સ લાવવા લઈ જવામાં અને બીજી રીતે જે સેવા કરી છે તેથી કરીને સંસ્થાનવાસીઓએ હિંદના પ્રશ્ન તરફ સદા સાવધ રહેવાની આવશ્યકતા તરફ આંખ બંધ ન કરવી જોઈએ, અને લોર્ડ રોબર્ટ્સ, જેઓ પોતાના હિંદ સાથેના સંબંધને લીધે કદાચ હિંદ-તરફી વલણ રાખે, તેમના હાથ નીચેનો કામચલાઉ લશ્કરી વહીવટ, નાતાલે આજ લગી હિંદીઓના વસવાટ અને ઉદ્યોગધંધા પરના નિયંત્રણ દ્વારા જે પરિસ્થિતિ સફળતાપૂર્વક જાળવી રાખી છે તેને, કોઈ જાતનો ધક્કો ન પહોંચાડી શકે એ પ્રત્યે ધ્યાન આપવું જોઈએ અને હિંદીઓએ ઉપર જણાવેલી સેવાઓ આપી છે તે નાતાલે લીધેલા વલણનું ન્યાયીપણું સ્વીકારીને આપી છે, પોતાની ફરિયાદો વાજબી હોવા છતાં આપી છે એવું નથી.

હિંદીઓએ ડોળી ઊંચકનાર એક હજાર ઉપર સ્વયંસેવકોની ટુકડી ઊભી કરી હતી. તેમાંના દરેક સ્વયંસેવકને આ બદલ દર અઠવાડિયે એક પાઉંડ—એટલે કે યુરોપિયન ડોળીવાલકોને મળતી રકમના અડધાથી જરા વધારે—વેતન આપવામાં આવતું હતું. તેમની મદદમાં કોમના સૌથી પ્રતિષ્ઠિત વર્ગના અને કંઈ પણ બદલો લીધા વગર કામ કરનારા ત્રીસ નેતાઓ હતા જે સમ્રાજીની સેવા અર્થે પોતાનો કામધંધો છોડીને આવ્યા હતા. જ્યારે તેઓએ આ કામ શરૂ કર્યું ત્યારે તેમણે યોખ્ખું કહ્યું હતું કે ફરિયાદો અને મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં અમે આ કામ લીધું છે. કારણ કે અમને લાગે છે કે આવા સમયે આંતરિક મતભેદોને ભૂલી જવા એ અમારો ધર્મ છે. હિંદી વેપારીઓ આવી ટુકડીમાં જોડાયા નહોતા પણ તેમણે નાયકોને જોઈતાં સાધનો પૂરાં પાડ્યાં હતાં. અને મદદની જરૂર હોય તેવા લોકોનાં કુટુંબોનું ભરણપોષણ કર્યું હતું. આ ટુકડીએ કોલેન્સો, રિપયાંકોપ અને વાલકાન્ઝની ભાગ્યનિર્ણાયક લડાઈઓમાં સેવા આપી હતી. તેમણે કરેલા કામની ખૂબ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. નાતાલના પ્રથમ વડા પ્રધાન સર જોન રોબિન્સને આ સેવા માટે કહ્યું છે કે:

કટોકટીને વખતે હિંદી કોમે ભજવેલા ભાગ માટે હું એટલું જ કહી શકું કે એ તમારા બધાની પ્રતિષ્ઠા અને દેશભક્તિને શોભા આપે એવો હતો. તમે સારી રીતે જાણો છો એવાં કારણોસર, રણક્ષેત્રમાં બ્રિટિશ સિવાય બીજા સૈનિકોનો ઉપયોગ નહોતો કરી શકાતો. પરંતુ તમારા વફાદારીભર્યા ઉત્સાહનો જે કોઈ ઉપયોગ થઈ શકે તે કરવા, ને સામ્રાજ્યના હિતાર્થે સહકાર આપવાની તમારી આતુરતાભરી ઈચ્છાને જે તક આપી શકાય તે આપવા અધિકારીઓ રાજીખુશીથી સંમત થયા હતા. રણક્ષેત્ર પર પ્રત્યક્ષ સેવા આપવામાંથી

તમને બાકાત રાખવામાં આવ્યા હતા, છતાં ઘાયલ થયેલાઓને મદદ પહોંચાડવામાં તમે ઉત્તમ કાર્ય કરી શક્યા. ઓમ્બ્યુલન્સના કામ માટે સ્વયંસેવકોની ટુકડી સ્વેચ્છાએ ઊભી કરવામાં તમારા શક્તિશાળી દેશબંધુ શ્રી ગાંધીએ જે સમયસર, બિનસ્વાર્થી અને ખૂબ જ ઉપયોગી કામ કર્યું તેમનો તો હું જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે. લડાઈના મેદાનમાં આ કામ તેમણે એવી ક્ષણે કર્યું જ્યારે મુશ્કેલ અને અનુભવે જોખમી જણાયેલી ફરજ બજાવવા માટે સ્વયંસેવકોની મદદની ખૂબ જ જરૂર હતી. એ સેવા આપનાર સૌ કોઈ આખી કોમની કૃતજ્ઞતાને પાત્ર છે.

હિંદીઓએ સારી જેવી રકમ—લગભગ સત્તાવન પાઉન્ડ—વિમેન્સ પેટ્રિયોટિક લીગના ક્ષણમાં આપી. આ વિશે ઘિ નાતાલ મર્ક્યુરી લખે છે:

રણક્ષેત્ર પર ઘવાયેલા અને માંદા સ્વયંસેવકોની સેવાશુશ્રૂષા કરવાના મુખ્ય હેતુથી 'વિમેન્સ પેટ્રિયોટિક ફંડ'માં આ પૈસાની જે ભેટ મોકલવામાં આવી તેમાં હિંદીઓની આવકાર-દાયક હૃદયસ્પર્શી લાગણી વ્યક્ત થઈ છે. હિંદી શરણાર્થીઓના વિશાળ સમુદાયને તો તેઓ છૂટે લાથે મદદ કરે જ છે, પણ એટલું બસ ન હોય તેમ સમ્રાજી પ્રત્યેની અને જે દેશમાં તેમણે વસવાટ કર્યો છે તેના પ્રત્યેની તેમની ભક્તિના પ્રતીકરૂપે તેમને આ વધારાનો ફાળો આપવાનું મુનાસિબ લાગ્યું છે. જેમના તરફથી ઘણી વાર નામનું જ કહેવામાં આવ્યું છે એવા આપણી પ્રજાના આ વર્ગમાં જે ખરી લાગણી જીવંત છે તેનો સાચો ખ્યાલ વફાદારીના આ પ્રદર્શનથી જેવો આવે તેવો બીજા કશાથી આવી શકે એમ નથી.

હિંદી વેપારીઓએ ઉપર જણાવેલી મદદ ઉપરાંત આપેલા કાપડમાંથી હિંદી સ્ત્રીઓએ ઘવાયેલાઓ માટે ઓશીકાંની ખોળ, રૂમાલ વગેરે બનાવીને મદદ આપી. હિંદીઓએ આ કસોટી-ના કાળમાં ટ્રાન્સવાલમાંથી અને આ સંસ્થાનના બોઅર લોકોએ કબજે કરેલા ભાગમાંથી આવેલા પોતાના હજારો દેશબંધવોને પોખ્યા છે અને તેને માટે તેમણે લંડનથી મોકલવામાં આવેલા તેમ જ અહીંથી ઉઘરાવાયેલા અને રક્ષણાર્થી રાહત સમિતિ દ્વારા વપરાતા ક્ષણમાંથી કશુંયે લીધું નથી.

ડરબનના નગરપતિએ ગયા માર્ચમાં નીચેના શબ્દોમાં તેમની સેવાની નોંધ લીધી હતી:

છેલ્લા ચારેક મહિના દરમિયાન હિંદી કોમે બતાવેલી વફાદારી માટે નગરપતિએ આભાર માન્યો હતો. તેમના કેટલાયે દેશબંધુઓને સંસ્થાનના ઉપલા ભાગોમાંથી ઘરબાર છોડી આશ્રય માટે અહીં આવવું પડ્યું હતું. એમને તેઓએ પોતાનામાં ભેળવી દીધા અને પોતાને ખર્ચે એમના ભરણપોષણનો બોજો ઉઠાવી લીધો. એ માટે નગરપતિએ તેમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માન્યો.

કોઈ પણ જાતના દંભ વગર એમ કહી શકાય કે આ સેવાઓ કોઈ પણ જાતનો બદલો મેળવવાના હેતુ વગર કરવામાં આવી હતી. જે અમે બ્રિટિશ પ્રજાજન તરીકેના હકો મેળવવા માગતા હોઈએ તો એ પ્રજાજનો તરીકેની અમારી ફરજમાંથી અમે છૂટી શકીએ નહીં. વળી અમારી સેવાઓ, ખરેખર મામૂલી હતી અને તેથી એનો કશો બદલો હોઈ નહીં શકે.

કેપ્ટન લ્યુમેને, (આઈ. એમ. એસ.) શરૂ કરેલા ઈન્ડિયન કેમ્પ ફોલોઅર્સ ફંડને સારી જેવી મદદ કરવામાં સ્થાનિક હિંદીઓએ પાછી પાની કરી નથી એ વાત કદાચ નોંધપાત્ર ગણાય. તેમણે પચાસ પાઉન્ડ કરતાં વધારે રકમનો ફાળો એકઠો કર્યો, તથા સંસ્થાનમાં જન્મેલા હિંદીઓએ મનોરંજન કાર્યક્રમ રજૂ કરીને તેની ચોખ્ખી બચતની વીસ પાઉન્ડ કરતાં વધારે રકમ તેમાં

આપી. મીઠા સંબંધોના એક દાખલા તરીકે એ વાતનો ઉલ્લેખ કરી શકાય કે લેડીસ્મિથ અને કિમ્બર્લીને મુક્તિ અપાવવા માટે બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન આપવા હિંદીઓએ એક મોટી સભા ભરી હતી જેમાં સર જોન રોબિન્સને પ્રમુખપદ લીધું હતું અને પચાસ ઉપર અગ્રગણ્ય યુરોપિયન શહેરીઓએ હાજરી આપી હતી. વળી હિંદના દુષ્કાળપીડિતો માટે કરવામાં આવેલી મદદની હાકલ નાતાલના યુરોપિયનોએ બહુ જ ઉદારતાથી ઝીલી લીધી હતી અને જે હજાર પાઉંડથી વધારે એકલા તેમણે જ આપ્યા હતા. ગવર્નર આ જ્ઞાનાના પેટ્રન છે, ડરબનના નગરપતિ અધ્યક્ષ છે, વસાહતી હિંદીઓના સંરક્ષક એના માનાર્હ કોષાધ્યક્ષ છે, એક હિંદી સદ્ગૃહસ્થ માનદ મંત્રી છે અને અગ્રણી યુરોપિયન ખેડૂતો ને વેપારીઓ આ સમિતિના સભ્યો છે— આવો સુમેળ એક વર્ષ પહેલાં થવો અશક્ય હતો.

બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફ નાતાલમાં જે લાગણી પ્રવર્તે છે તે બતાવતી આ નોંધોના ઉલ્લેખ પછી ફરિયાદ રજૂ કરવા માટેનું મેદાન મોકળું બને છે. ૨૭મી માર્ચ, ૧૮૮૭ના^૧ પરિપત્રની સાથોસાથ નીચેનો સારાંશ વાંચી લેવો ઠીક પડશે.

ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર કોલોની માટે હાલ કશું કહેવાની જરૂર નથી સિવાય કે વિશ્વાસપૂર્વક એટલી આશા રાખીએ કે આ જે રાજ્યોનું પહેલાં જે સ્થાન હતું તેને લીધે સંસ્થાનકચેરી હિંદીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોવા છતાં જે ફરિયાદો દૂર કરી શકવાની અશક્તિ જાહેર કરતી હતી તે હવે નવા રાજ્ય હેઠળ બિલકુલ નાબૂદ કરવામાં આવશે, કારણ કે નાતાલની પેઠે એમાં સ્વરાજ્ય ભોગવતા સંસ્થાનની લાગણીનો ખ્યાલ રાખવાનો પણ રહેશે નહીં.

ઝુલુલેન્ડ હવે નાતાલનો જ એક ભાગ બની ગયું છે, એટલે એનો જુદો ઉલ્લેખ કરવાનો રહેતો નથી; પરંતુ એટલું કહેવું જોઈએ કે જ્યારે તે સામ્રાજ્યની સીધી હકૂમત હેઠળ હતું ત્યારે જમીનના લિલામ વખતે હિંદીઓને માગણી કરતાં રોકનારાં જે નિયંત્રણો હતાં તે આ સંસ્થાન સાથે તે ભળી જાય તે પહેલાં પાછાં ખેંચી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

નાતાલમાં પરિસ્થિતિ એની એ રહી છે. વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદાનો આ સંજોગોમાં જેટલો ભારપૂર્વક અમલ કરી શકાય તેટલો કરવામાં આવે છે. એના અમલનો ટૂંકો અહેવાલ અહીં અસ્થાને નહીં ગણાય.

આ કાયદા મુજબ એવો કોઈ પણ માણસ આ કાયદા હેઠળના ફોર્મમાં કોઈ યુરોપિયન ભાષામાં અરજી ન લખી શકતો હોય તે સંસ્થાનમાં પ્રવેશી શકે નહીં, સિવાય કે તે પહેલાંનો હકદાર રહેવાસી હોય. કાયદામાં સત્તા આપવામાં આવી નથી છતાં વહાણવટાની પેઢીઓને એવી મતલબની ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે જે હિંદીઓ કાયમી વસવાટનું પ્રમાણપત્ર રજૂ ન કરે તેમને તેમણે અહીં લાવવા નહીં. પહેલાં આ પ્રમાણપત્રો વ્યક્તિની પોતાની કે તેના મિત્રોની મૌખિક વિનંતીથી મફત આપવામાં આવતાં હતાં. ત્યાર પછી એ કાઢી આપવા માટે ૨ શિલિંગ ૬ પેન્સની ફી દાખલ કરવામાં આવી. ત્યાર પછી વસવાટના પુરાવાનું સોગંદનામું માગવાનું શરૂ થયું. ત્યાર પછી જે સોગંદનામાં માટેનો અને પ્રમાણપત્ર માટે અરજી કરનારે ઓછામાં ઓછાં બે વરસ લગી સંસ્થાનમાં વસવાટ કર્યો છે એવા પુરાવાનો આગ્રહ રાખવામાં આવ્યો અને છેલ્લો સુધારો એ છે કે કાં તો સંસ્થાનમાં આવવા ઈચ્છતા માણસે વસવાટના પ્રમાણપત્ર માટે જાતે જ

અરજી કરવી જોઈએ અથવા જાહેર પ્રતિષ્ઠાવાળા માણસોએ તેના વસવાટનો સોગંદપૂર્વક પુરાવો આપવો જોઈએ. આ રીતે જોઈ શકાયે કે સમય વીતવાની સાથે નિયંત્રણનું બંધન વધારે ને વધારે સખત થતું ગયું છે. વહેવારમાં આ બંધનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે પૈસાપાત્ર માણસો સિવાયના બીજા બંધાને માટે સંસ્થાનનાં દ્વાર બંધ થઈ ગયાં છે. આ બાબતમાં સરકાર તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે જેને વસવાટનું પ્રમાણપત્ર જોઈતું હોય તેને પોતાની સહીથી અરજી કરવામાં કશી તકલીફ નહીં પડે. તેઓ હંમેશાં સંસ્થાન છોડતાં પહેલાં આવાં પ્રમાણપત્રો મેળવી શકશે. જે આ નવો સુધારો હવે પછી સંસ્થાન બહાર જનારાઓને જ માત્ર લાગુ પડતો હોત તો આ દલીલ સંપૂર્ણપણે સંગીન ગણાત. પરંતુ જેઓ સંસ્થાનની બહાર છે તેમને માટે તો એ ખરેખર નુકસાનકારક છે. હિંદુસ્તાનમાં રહીને કોઈ આવું પ્રમાણપત્ર કઢાવવા માગે તો તેને તે મેળવતાં એક વરસ સુધી પણ રાહ જોવી પડે. દક્ષિણ આફ્રિકા અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે ટપાલવહેવાર જેટલો હોઈ શકે તેટલો વધારેમાં વધારે અનિયમિત છે. અને એવી કોઈ ખાતરી નથી કે વસાહતી અધિકારીને અરજી પહોંચે કે વસવાટનું પ્રમાણપત્ર મળી જ જાય. કારણ કે જેમ પહેલાં ઘણી વાર બન્યું છે તેમ એ જરાયે અસંભવિત નથી કે તેમાંના કોઈક વાંધા માટે — પછી ભલે તે કાલ્પનિક હોય કે સાચો હોય — એ અરજીને કેટલીયે વાર હિંદુસ્તાન પાછી મોકલવામાં આવે. સૈદ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ જેને કાયદાનું પીઠબળ નથી તેવી સૂચનાઓની જાણી કંપનીઓ અવગણના કરી શકે. અને જે હિંદીઓ સંસ્થાનમાં આવવા માગતા હોય તેઓ, વસવાટનાં પ્રમાણપત્રો ન કઢાવે, કારણ એ કઢાવવાનું કાયદાની દૃષ્ટિએ જરૂરી નથી. પરંતુ વ્યવહારમાં જાણી કંપનીઓ ઉપરોક્ત પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવામાં ન આવે તો ટિકિટ આપવાની દૃઢતાપૂર્વક ના પાડે છે, તે એટલે સુધી કે જેઓ પોતે વસવાટનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરી શકતા નથી, તેથી ટિકિટ મેળવવા માટે અંગ્રેજીમાં અરજી લખી નાખે છે તેમને પણ ટિકિટ મેળવતાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. આવી વ્યક્તિઓને છૂટ આપવાની કાયદામાં જોગવાઈ છે તે જાણી કંપનીઓ જોતી જ નથી. આવાં બારીકીભર્યાં નિયંત્રણો દાખલ કરવા માટે કારણ એ આપવામાં આવે છે કે કોઈ કાયદામાંથી છટકી ન શકે. અને એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ કે કાયદામાંથી આ રીતે છટકી જવાના થોડાક દાખલાં બન્યાં છે, પરંતુ કહેવાનું એ છે કે જે કાયદો જાતે જ કડક છે તેને અયોગ્ય રીતે વધારે કડક બનાવવાને માટે આવા પ્રસંગોનો હાથા તરીકે ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ અને એ રીતે બ્રિટિશ બંધારણના પાયાના સિદ્ધાંતોનો ભંગ ન કરવો જોઈએ. છટકાબારી શોધવાના આવા પ્રસંગોને જાહેરમાં વખોડી કાઢવા જોઈએ અને જરૂર જણાય તો શિક્ષા પણ કરવી જોઈએ, જેને માટે એ કાયદાની અંદર જ પૂરી જોગવાઈ છે. કમભાગ્યે આ બીજા માર્ગ નથી લેવામાં આવતો, અને તેને પરિણામે થોડા ગુનેગાર માણસોની ભૂલને માટે નિર્દોષોને સહન કરવું પડે છે. આ સખતાઈ હળવી કરવા સ્થાનિક અધિકારીઓને સમજાવવા માટે જે કંઈ થઈ શકે તે બધું જ કરવામાં આવ્યું છે અને હજુ કરવામાં આવે છે અને અધિકારીઓએ પણ હિંદી કોમની ઈચ્છાઓ પૂરી કરવાનો પ્રયત્ન અમુક અંશે કર્યો છે, તેનો ઉલ્લેખ ન કરીએ તો તે ગેરવાજબી ગણાય. પરંતુ હમણાં નહીં તો પછી, લડાઈ પતી ગયા બાદ પણ સંસ્થાન કચેરીના દબાણથી ઘણું બધું કરી શકાય તેમ છે. કેમ કે અમે જોઈએ છીએ કે સરકારે ભૂતકાળમાં સંસ્થાન કચેરીની વાત માની છે.

આ કાયદાનું બીજું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, જેઓ સંસ્થાનમાં થઈને પસાર થવા માગતા હોય અથવા તો થોડા સમય માટે રહેવા માગતા હોય તેમના પર આ ત્રાસદાયક નિયંત્રણો

ઠોકી બેસાડવામાં આવે છે, જ્યારે આ બંનેમાંથી એકે કામ કાયદાથી નિષિદ્ધ નથી. આમ છતાં હિંદીઓને સંસ્થાનોમાં ઇનામાના વસવાટ કરતા અટકાવવા માટે સરકારે કદાચ યોગ્ય રીતે મુલાકાતના અને જહાજ પ્રવાસના પરવાના દાખલ કર્યા છે. એટલે આ વાંધો પરવાના દાખલ કરવા સામે એટલો નથી, જેટલો જે શરતો હેઠળ તે આપવામાં આવે છે એની સામે છે. પહેલાં પ્રવાસ પરવાના માટે ૨૫ પાઉંડની અનામત લેવામાં આવતી હતી અને મુલાકાતના પરવાના કે પ્રવાસના પરવાના માટે ૧ પાઉંડની ફી લેવામાં આવતી હતી. પરંતુ સરકારે હિંદીઓની વિનંતીને માન આપીને અનામત ૨૫ પાઉંડથી ઘટાડીને ૧૦ પાઉંડ કરવાની મહેરબાની કરી અને ૧ પાઉંડની ફી રદ કરી. તેમ છતાં ૧૦ પાઉંડની અનામત હજી ચાલુ જ છે, તેથી અહીં આવવા માગનારને ઘણી તકલીફ થાય છે કેમ કે સરકારની નજરે એ રકમ નાની હશે તે છતાં એમાંના બધાને આ રકમ અનામત મૂકવાનું પોસાય એમ નથી. આ કાયદાને કારણે ટ્રાન્સવાલથી આવતા હિંદી શરણાર્થીઓના એક જહાજને ડેલાગોઆ બેથી પાછું કાઢવામાં આવ્યું હતું. આ શરણાર્થીઓને નાતાલ આવવા દીધા હોત તો તેમને યુદ્ધ પછી હિંદથી ડેલાગોઆ બે સુધી આવવાનું ખરચ બચી જત એટલું જ નહીં, હિંદુસ્તાન, જેના પર દુકાળને લીધે ભારે બોજ પડ્યો છે તેના પર તેઓ વધારાના બોજરૂપ ન થાત.

બીજા કાયદો, જે મહત્ત્વમાં કોઈ રીતે ઊતરતો નથી, પણ જે કદાચ સૌથી ખરાબ છે તે છે વિકેતા પરવાના ધારો. હમણાં તેની ખરાબ અસર બહુ જણાતી નથી. ટુગેલાની પેલી બાજુનો ભાગ હજુ અર્ધલશ્કરી શાસન હેઠળ છે. ન્યૂકેસલ, લેડીસ્મિથ અને ડંડીની સુધરાઈઓ કે જેમણે ૧૮૯૮માં આ કાયદાનો જબરજસ્તીથી અને ત્રાસદાયક રીતે અમલ કરીને બદનામી મેળવી હતી, તેઓ હુર્બાગ્યે હજી બોઅર શાસનની યાતનામાંથી છૂટયાં નથી. ડરબન અને મેરિત્સબર્ગમાં પરવાના અધિકારીઓએ બહુ તકલીફ આપી નથી. આવતા જાન્યુઆરીમાં પરવાના ફરીથી તાજ કરતી વખતે શું થશે તેની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે. પરંતુ બિચારા વેપારીઓ તો અત્યારથી જ ધૂળવા લાગ્યા છે, કારણ કે તેમને આ કાયદાને લીધે વરસોવરસ ભારે અનિશ્ચિત દશામાં મુકાવું પડે છે. લંડનના મિત્રોને યાદ હશે કે પરવાના અધિકારીઓના અથવા સુધરાઈના નિર્ણય સામે અપીલ સાંભળવાના વરિષ્ઠ અદાલતના અધિકારને છીનવી લેતો ફકરો રદ કરતો સુધારો દાખલ કરવાની સૂચના મિ. ચેમ્બરલેને નાતાલ સરકારને કરી હતી અને નાતાલ સરકારે જુદી જુદી સુધરાઈઓને લખી જણાવ્યું હતું કે આ કાયદા હેઠળ તેમને મળતી સત્તાનો ઉપયોગ તેઓ ડલાપણપૂર્વક નહીં કરે તો સરકારને તેમાં ઉપર જણાવેલા પ્રકારનો સુધારો કરવો પડશે. આથી જે કંઈ થયું તે સારું જ છે. પણ આશા રાખીએ કે સંસ્થાન કચેરી આટલાથી સંતોષ નહીં માને. ઓછામાં ઓછું અનિશ્ચિતતાની જે તલવાર દરેક હિંદી પરવાનાદારને માથે લટકે છે તે દૂર થવી જોઈએ; અને એ વરિષ્ઠ અદાલતને તેની સત્તા પાછી આપીને જ થઈ શકશે. પ્રિટોરિયામાં મિ. ફૂગરે વડી અદાલતની સત્તા પોતાના હાથમાં લઈ લીધી ત્યારે ભારે શોર મચ્યો હતો (અને એ યોગ્ય રીતે જ હતો). પરંતુ આમ અધિકારો છીનવી લેવામાં આવે એથી કોઈ ખરેખરું જોખમ ઊભું થાય તેની સામે ટ્રાન્સવાલનું ખુદ બંધારણ જ નકામું અને અવ્યવસ્થિત હોઈને કંઈક અંશે રક્ષણ આપનારું છે, પરંતુ નાતાલમાં જ્યાં સુવ્યવસ્થિત બંધારણની બધી સહિસલામતી મોજૂદ છે ત્યાં દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતનો અધિકાર લઈ લેવાથી જોખમ ભયંકર રીતે સારું અને પ્રગટ બની જાય છે; કારણ કે એને ધારાસભાની ગંભીર મંજૂરી મળેલી છે.

ટ્રાન્સવાલમાં એના કાયદાઓની અનિશ્ચિતતા છતાં શું થઈ શક્યું તે, અને અહીંની નગર પરિષદો, જે બ્રિટિશ સંસ્થાઓ તરીકેની અદાલતોથી ઊરે છે અને તેમને માન આપે છે, પણ તેમના પર એ અદાલતનું તંદુરસ્ત નિયંત્રણ નથી રહેતું ત્યારે તેઓ શું કરી શકે છે અને તેમણે શું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે યાદ કરવાથી આ કથનમાં રહેલું સત્ય પૂરેપૂરું સમજી શકાશે. યુદ્ધને કારણે આ બાબતમાં સંસ્થાન કચેરીનો સંપર્ક સાધી શકાય તેમ નથી. આ વિષય અંગે સ્થાનિક સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો એટલામાં યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું અને યુદ્ધનાં વાદળ વિખેરાઈ ન જાય ત્યાં સુધી આગળ પગલું ન ભરવાનું ડહાપણભર્યું ગણવામાં આવ્યું.

નવ વાગ્યાનો નિયમ અને પરિપત્રમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેવી બીજી સંખ્યાબંધ તકલીફોનો અહીં ફરી ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી. એ તકલીફો પરથી હિંદીઓને આ સંસ્થાનમાં કેટકેટલી યાતનાઓ ભોગવવી પડે છે તે જણાઈ આવે છે. અમે બ્રિટિશ પ્રજાજનો હોઈને કાગળ પર તો અમે અને સંસ્થાનના ગોરા વતનીઓ સરખા છીએ, પરંતુ વાસ્તવમાં અમે સરખા થઈએ તો અમે ઘણું બધું આપવા તૈયાર છીએ. અને જ્યારે અમે વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો તથા વિકેતા પરવાના કાયદાની ચિંતામાંથી મુક્ત થઈશું ત્યારે પ્રમાણમાં નાની નાની બીજી ફરિયાદોને કારણે લાંડનના અમારા મિત્રોને તકલીફ આપવા માટે પૂરતો સમય મળી રહેશે.

દિવસો જાય છે તેમ તેમ એક બાબત અમારી લાગણીને ઘણી દૂભવે છે. અને તે છે હિંદી જુવાનોના શિક્ષણની બાબત. બહુમતી દ્વારા ચાલતી સરકાર કદાચ સ્વાભાવિક રીતે જ હિંદીઓને મદદ કરવા અસમર્થ છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે હિંદી બાળકો માટે સામાન્ય પ્રાથમિક શાળાઓ તેમ જ ઉપલા વર્ગોની શાળાઓના દરવાજા તદ્દન બંધ કરી દેવામાં આવ્યા છે. કેટલાક સમય પહેલાં ડરબન હાઈસ્કૂલના હેડ માસ્તરે શિક્ષણ ખાતાના પ્રધાનને એવી મતલબનો કાગળ લખ્યો હોવાનું કહેવાય છે કે જે કોઈ હિંદી બાળકને દાખલ કરવામાં આવશે તો માબાપો તેમનાં બાળકોને ઉઠાડી લેશે. પરંતુ અમે કહીએ છીએ કે સંસ્થાન કાર્યાલયે સ્થાનિક સરકારને સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે જે કરવેરાથી સરકારી શાળાઓ ચાલે છે તે કર હિંદીઓ તેમ જ યુરોપિયનો બંને ભરે છે. એટલે તે શાળાઓમાં શિક્ષણ મેળવવાનો સંસ્થાનના હિંદીઓને યુરોપિયનો જેટલો જ અધિકાર છે. હેડ માસ્તરે જે ધમકી આપી છે (આ ધમકી સિવાય બીજું કંઈ નથી) તેનું તર્કશુદ્ધ પરિણામ એ જ આવે કે જે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં તેનો અમલ કરવામાં આવે તો આ સંસ્થાનમાં હિંદીઓનું બિલકુલ સ્થાન નહીં રહે. એ રીતે તો યુરોપિયન વેપારીઓની કોઈ ટોળી સરકારને ધમકી આપે કે, સંસ્થાનના વેપારબંધાના કેન્દ્રની અમુક જગ્યાએથી ત્યાંના એકાદ બે હિંદી વેપારીઓને કાઢી મૂકવામાં નહીં આવે તો અમે ત્યાંથી ચાલ્યા જઈશું, તો તેમને કોણ અટકાવી શકે?

વધુ માહિતી માટે, જરૂર હોય તો, નીચેની સામગ્રી જુઓ.

વિનંતીપત્ર (વસાહતી અને વેપારી પરવાનાના કાયદા વગેરે અંગે), બીજી જુલાઈ ૧૮૯૭.

વિનંતીપત્ર (વિકેતા પરવાના અંગે), ડિસેમ્બર ૩૧, ૧૮૯૮.

જાહેર પત્ર (પરવાના), ૩૧મી જુલાઈ, ૧૮૯૯.

ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (સાપ્તાહિક આવૃત્તિ)ના: ૧૧મી માર્ચ, ૧૮૯૯; ૧૫મી અને ૨૨મી એપ્રિલ, ૧૮૯૯; ૧૯મી ઓગસ્ટ, ૧૮૯૯; ૯મી ડિસેમ્બર, ૧૮૯૯; ૬ઠ્ઠી જાન્યુઆરી,

૧૯૦૦; ૧૬મી જૂન, ૧૯૦૦.ના^૧ અંકોમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓના પ્રશ્ન વિષેના ખાસ લેખો અને સંપાદકીય નોંધો.

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૪૭૪એ.

૧૦૧. ટાઉન ક્લાર્કને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન, નાતાલ

સપ્ટેમ્બર ૨૪, ૧૯૦૦

પ્રતિ

વિલિયમ કુલી,

ટાઉન ક્લાર્ક,

ડરબન

સાહેબ,

“માત્ર યુરોપિયનો માટે” એવાં પાટિયાંવાળી રિક્ષામાં બિનગોરા મુસાફરને બેસાડવો તે રિક્ષાવાળા માટે ગુનો ગણાય, એવો પેટાકાયદો કાઉન્સિલ કરવા માગે છે એવું જાણવા મળ્યું કે તરત જ ઘણા હિંદીઓએ મને એ સામે વિરોધ દર્શાવતો પત્ર લખવાનું કહ્યું હતું. પરંતુ તે વખતે મને લાગ્યું કે તેમ કરવું યોગ્ય નહીં થાય. જ્યાં લગી એ જ જાતનું વાહન હિંદીઓને મળી શકતું હોય ત્યાં સુધી યુરોપિયનો માટેની રિક્ષામાં તેમની સાથે બેસવાનો આગ્રહ રાખવો એ, જે યુરોપિયનો તેની સામે વાંધો લેતા હોય તો, હિંદી કોમની સ્વમાનની લાગણી સાથે સુસંગત નથી. પરંતુ હવે મને એમ લાગવા માંડ્યું છે કે ઉપરની સલાહ આપવામાં મેં ગંભીર ભૂલ કરી છે.

આ પેટાકાયદાના અમલને કારણે હિંદીઓના બધા વર્ગોમાં રોષ પેદા થયો છે અને થતો જાય છે, તે પ્રત્યે હું કાઉન્સિલનું ધ્યાન ન ખેંચું તો તે મારી મૂર્ખતા જ ગણાય.

હું મોકળે મને કબૂલ કરું છું કે આ પ્રશ્ન ઉકેલવાનું કામ સહેલું નથી, છતાં તે તદ્દન ન જ ઊકલી શકે એવો પણ નથી. હું નમ્રપણે માનું છું કે આ પેટાકાયદો ગેરકાયદેસર છે તેમ છતાં આ પત્રમાં કાયદાનો પ્રશ્ન ઉપાડવાનો મારો ઈરાદો નથી. જે શક્ય હોય તો, હું કાઉન્સિલના સભ્યોની સદ્ભાવનાને અપીલ કરીને થોડે અંશે શહત મેળવવા ઈચ્છું છું.

મને ભંરોસો છે કે વાહનમાં બેસનારના રંગ સામે એટલો બધો વાંધો નહીં હોય જેટલો એનાં ગંદાં કપડાં કે દેખાવ સામે હશે. જે એમ હોય તો રિક્ષા ખેંચનારાઓને આવા માણસોને ન બેસાડવાની સૂચના ન આપી શકાય? મને કહેવામાં આવ્યું છે કે રિક્ષાવાળા આવી સૂચનાઓ સમજી શકે અને પાળી શકે એટલા ચબરાક હોય છે. આ સૂચના દેખીતી રીતે જ મુશ્કેલીભરી છે. અને અન્યાય તથા મુશ્કેલીઓથી મુક્ત નહીં હોય. પણ તેનાથી હાલ દુભાયેલી લાગણીઓ શાંત થાય એવો સંભવ છે.

૧. જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે બે વિનંતીપત્રો, જાહેર પત્ર (“નાતાલના ગવર્નરને અરજ”) અને ખાસ લેખો આ ગ્રંથમાં તેમના સમયના ક્રમથી આપવામાં આવ્યા છે.

એવો સંભવ છે કે આ પેટાકાયદાનો કડક અમલ ખુદ એના પોતાના ધ્યેયને નિષ્ફળ બનાવે; અને મારા નમ્ર મત મુજબ જો એનો અમલ કરવામાં સારા પ્રમાણમાં વિવેક વાપરવામાં આવે તો જ કોઈ પણ જાતના ઘર્ષણ વગર એનો અમલ થઈ શકે. હું નમ્રતાપૂર્વક કહું છું કે જે સેંકડો બિનગોરા લોકો અત્યાર સુધી વાહન તરીકે રિક્ષાઓનો છૂટથી ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે તેમને તેના ઉપયોગથી ઓકાઓક વંચિત કરવામાં આવે એ કોઈ નાની વાત નથી; કારણ કે હું જાણું છું કે ઉપરોક્ત પાટિયા વિનાની રિક્ષાઓ ઘણી ઓછી છે.

શું હું આપને આ બાબત શક્ય તેટલી વહેલી તકે નગરપતિ મહાશય તેમ જ કાઉન્સિલ કમિટી સમક્ષ મૂકવાની વિનંતી કરી શકું? અને આશા રાખી શકું કે આ વિષય જેટલા ધ્યાનને પાત્ર છે તેટલું ધ્યાન એના પ્રત્યે આપવામાં આવશે? હું એવો પણ ભરોસો રાખું છું કે જે ભાવનાથી આ લખવામાં આવ્યું છે તે જ ભાવનાથી એનો વિચાર કરવામાં આવશે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ડરબન નગર પરિષદના દફતરમાં સંગ્રહાયેલા મૂળની છબી પરથી.

૧૦૨. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર^૧

ડરબન, નાતાલ

ઓક્ટોબર ૮, ૧૯૦૦

અંગત

વહાલા સાહેબ,

કોંગ્રેસની^૨ બેઠક નજીક આવી રહી છે તે જોતાં કોંગ્રેસ શું કરી શકે, એ બાબતમાં અમે અહીં જે વિચાર કરીએ છીએ તે તરફ આપનું અને આપની મારફત આપણા બીજા નેતાઓનું ધ્યાન ખેંચવું અનુચિત નહીં લેખાય. હું જાણું છું કે અમારે, જેઓ આપના દેશ પ્રત્યેની આપની સેવાઓ જાણીએ છીએ તેમણે, એટલું જોવું જોઈએ કે અમે આપને એટલી હદ સુધી તંગ ન કરીએ જેથી આપની તબિયતને કદાચ નુકસાન કરી બેસીએ. એટલે જો આપને માટે આ બાબત પર અંગત ધ્યાન આપવાનું શક્ય ન હોય તો, મને શંકા નથી કે, આપ આ પત્ર કે તેની નકલો યોગ્ય સ્થળે પહોંચાડવાની કૃપા કરશો. અમે જે બાબત પર વિચાર કર્યો છે તે હિંદુસ્તાનથી પરદેશ જનારા સૌ હિંદીઓને અસર કરનારી હોઈને વધારેમાં વધારે રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વની છે. કોંગ્રેસ સમક્ષ રજૂ કરવાના ઠરાવનો ખરડો આ સાથે બીડયો છે.^૩ સર વિલિયમ

૧. ગાંધીજીએ દાદાભાઈ નવરોજીને લખેલા પત્રની આ અપૂર્ણ નકલ છે જે સાબરમતી સંગ્રહાલયના કાગળોમાંથી મળી આવી હતી. (દાદાભાઈ નવરોજી માટે જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૪.)

૨. ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ.

૩. કોંગ્રેસે “દક્ષિણ આફ્રિકા”ના પ્રશ્ન અંગે નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો :

ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે : આ કોંગ્રેસ ફરી એક વખત દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની તકલીફો પ્રત્યે હિંદુસ્તાનની સરકારનું અને હિંદી વજરનું ધ્યાન ખેંચે છે. અને હાર્દિક

વેડરબર્નની ઈચ્છાથી લાંડનના મિત્રોને માટે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવેલી નોંધોની^૧ થોડી નકલો જુદા પેકેટમાં મોકલું છું. એથી વર્તમાન સ્થિતિનો કંઈક ખ્યાલ આવશે. અને જેમને ઠરાવ મૂકવાનો હશે તે સદ્ગૃહસ્થોને એ કદાચ ઉપયોગી થશે. બેશક, ઠરાવમાં વિષય-વિચારણી સમિતિ પોતાને જે યોગ્ય લાગે તે સુધારાવધારા કરી શકે છે.

આ બાબતનું મહત્ત્વ, કેપનાં ધારાસભામંડળોમાં જે ઓચિત્તી અને આગ્રહારી પ્રવૃત્તિ થવા માંડી છે તેથી ઘણું વધી જાય છે. કેપની ધારાસભાના સભ્યો, જેઓ તમને જાણ હશે કે એકબીજાથી તદ્દન વિરોધી વિચાર ધરાવનાર બે લગભગ સરખા પક્ષોમાં વહેંચાઈ ગયા છે, તેઓ હિંદીઓના પ્રશ્ન અંગે લગભગ એકમત જણાય છે. કેપની ધારાસભામાં થયેલી ચર્ચાનો લગભગ પૂરો અહેવાલ આપતી કેપ ટાઈમ્સની^૨ એક કાપલી જે આ સાથે જોડી છે, તે તમને દક્ષિણ આફ્રિકામાં શું ચાલી રહ્યું છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આપશે. નાતાલના સદ્ગૃહસ્થોએ જાણે હિંદુસ્તાનથી નવા આવનારાઓની સામે બારણાં લગભગ સંપૂર્ણપણે બંધ કરી દેવાનું બાકી રાખ્યું હોય તેમ, કેપના સદ્ગૃહસ્થો તો એમનાથીયે આગળ વધી જવાને માટે દેખીતી રીતે જ આનુર છે. તેઓ હિંદીને ચલાવી લેવા તૈયાર જ નથી. પછી ભલે તે વેપારી હોય, કારકુન હોય કે મજૂર હોય. તેમને મિ. ચેમ્બરલેન જેવા સંસ્થાન પ્રધાન મળ્યા છે, જેઓ સ્વરાજ ભોગવતાં સંસ્થાનોની ઈચ્છાને માન આપવા માટે ગમે તે હદ લગી જવા તૈયાર છે. બીજી બાજુ ઈન્ડિયા ઓફિસ ભયંકર રીતે નિષ્ક્રિય લાગે છે. પરંતુ આ પ્રશ્ન અંગે હિંદીઓ તેમ જ હિંદમાં રહેતા અંગ્રેજોની એકમતી જોતાં એ ઓફિસને જગાડવી અને થોડીક રાહત મેળવવી એ કદાચ શક્ય બને. લાગ-વગવાળું પ્રતિનિધિમંડળ લોર્ડ કર્ઝનને મળવા જાય તો ઈચ્છિત દિશામાં ઘણી પ્રગતિ થઈ શકે.

કેપ સંસ્થાનની વર્તણૂક પરથી એવું લાગે છે કે હિંદુસ્તાને કરેલી સેવાઓ જેવી કે શત્રુઓની અસરકારક આગેકૂચ અટકાવવા માટે રણક્ષેત્ર પર સૌથી પહેલા જનારમાં સર જ્યોર્જ વ્હાઈટ અને એમની હિંદી ટુકડી હતાં, લેડીસ્મિથનાં ઘેરામાં ઘવાયેલા સૌએ કબૂલ કરેલી એવી ઉપયોગી સેવાઓ આપનાર તે સેંકડો ડોળી ઊંચકનારાઓ હતા; અને શરૂઆતમાં જ્યારે પીછેહઠ થઈ હતી ત્યારે એકલા હિંદીઓએ ફાળા તરીકે આપેલા પૈસામાંથી જેમનો તમામ સરસામાન તૈયાર થયો હતો એવા સ્વયંસેવકો (લમ્સડેનના ઘોડેસવારો)ની વાત જવા દઈએ તો પણ પાણી લઈ જનાર ભિસ્તીઓની ટુકડીએ અને હિંદુસ્તાનથી જહાજો ભરી ભરીને મોકલવામાં આવેલા બીજા હિંદી અનુચરોએ તેમ જ સ્થાનિક રીતે ઊભી કરવામાં આવેલી હિંદી ડોળી

આશા રાખે છે કે એ ખંડમાં સરહદોની ફેરબદલી થઈ તે જોતાં અને પહેલાંનાં બોઅર પ્રન્નસત્તાક રાજ્યોને બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં મેળવી દેવામાં આવ્યાં તે જોતાં એ પ્રન્નસત્તાક રાજ્યોના હિંદી નિવાસીઓ જે તકલીફો સહન કરતા હતા અને આંતરિક ખાખતોમાં પ્રન્નસત્તાક રાજ્યોની સ્વતંત્રતાને લીધે સમ્રાજીની સરકાર રાહત આપી શકતી નહોતી, તે મુશ્કેલીઓ હવે વધુ વખત રહેશે નહીં અને નાતાલના વતનીઓને, ખીન્ન બધા કાયદા સાથે એ સંસ્થાનના વસાહતી પ્રતિગંધક કાયદો, તથા વિક્રેતા પરવાના કાયદા કે જે બ્રિટિશ બંધારણના પાયાના સિદ્ધાંતો સાથે તેમ જ ૧૮૫૮ના ઈંદેરા સાથે દેખીતી રીતે જ અસંગત છે, તેને લીધે જે ગંભીર અગવડો ભોગવવી પડી છે, તે સંપૂર્ણપણે દૂર કરવામાં નહીં આવે તો સારા પ્રમાણમાં હળવી કરવામાં આવશે.

૧. “દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની હાલની સ્થિતિ વિષે નોંધો”, તા. સપ્ટેમ્બર ૩

૧૯૦૦ પછી.

૨. આ પ્રાપ્ત નથી.

ઉંચકનારાઓની ટુકડીએ જે સેવાઓ આપી તેને સંપૂર્ણ રીતે ભૂલી જવામાં આવશે અને જે તેમનું ચાલશે તો તેઓ હિંદી તરફ સામાજિક રક્તપિત્તિયા જેવો જ વહેવાર રાખશે.

હાલ તો નાતાલ છેક નારાજ હોય તેમ લાગતું નથી. પરંતુ એવી ભાવના ફૂટી નીકળવા માટે અને એને હિંદી પ્રત્યેના મૂળ વિરોધ તરફ પાછું લઈ જવા માટે બહુ કરવાની જરૂર નહીં પડે એવો ભય સેવાય છે. જે સદ્ગૃહસ્થ ઠરાવની તરફેણમાં બોલે તેમને વિનંતી કરજે કે હિંદ દુષ્કાળ ફાળાનો નાતાલે જે ઉદારતાથી જવાબ આપ્યો તેનો તથા લેડીસ્મિથમાં અનન્ય સેવા આપનાર પરબુસિહ નામના એક ગિરમીટિયા હિંદી કે જેની બહાદુરીનાં સર જ્યોર્જ વ્હાઈટે જાહેરમાં વખાણ કર્યા હતાં અને તેને માટે ૧૦૦ પાઉંડનો ફાળો એકઠો કરવામાં આવ્યો તેનો આભારપૂર્વક ઉલ્લેખ કરે. (આ એ જ માણસ છે કે જેને માટે લેડી કર્ઝને એક ઝબ્બો મોકલ્યો હતો જે તેને થોડા દિવસ પહેલાં ડરબનમાં જાહેર રીતે અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો.) હિંદ દુષ્કાળ ફાળામાં ભરેલી રકમ ૪,૫૦૦ પાઉંડ કરતાં વધારે થાય છે જેમાંની લગભગ અડધી આપણી કોમે આપેલી છે.

ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનનાં દ્વાર હિંદીઓ માટે તદ્દન ખુલ્લા હોવાં જોઈએ, પરંતુ એ બાબતમાં શું થશે તે અંગે અમે બધા ઘણા જ ગભરાટમાં છીએ.

દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકો કઈ હદ લગી જવા તૈયાર છે એના એક દાખલા તરીકે રોડે-શિયામાં ઉમતાલી ખાતે લગભગ એક વર્ષ પહેલાં જે બની ગયું . . .

[મૂળ અંગ્રેજી]

[અપૂર્ણ]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : એસ. એન. ૩૭૪૩.

૧૦૩. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૨૬, ૧૯૦૦

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિત્સબર્ગ

સાહેબ,

હું આદરપૂર્વક પૂછવા માગું છું કે, સરકારી જમીન હિંદીઓને વેચવા સામે કંઈ પ્રતિબંધ છે કે કેમ?

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૮૬૫૮/૧૯૦૦

૧૦૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
નવેમ્બર ૮, ૧૯૦૦

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

મારા ગયા મહિનાની ૨૬મી તારીખના પત્રના જવાબમાં આપનો આ મહિનાની ૭મી તારીખનો પત્ર મળ્યો. આભાર. મેં પૂછ્યું હતું કે સરકારી જમીન હિંદીઓને વેચવા સામે કંઈ પ્રતિબંધ છે કે કેમ. આપે મને જે વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપવાની કૃપા કરી છે તેમ જ સાથે જોડેલા કાગળો મોકલ્યા છે તે માટે હું આપનો આભાર માનવાની રજા લઉં છું.

મને જાણવા મળ્યું છે કે પોર્ટ શેપ્સ્ટોનના મિ. જન મહમ્મદે એ જ સ્થળના મિ. એચ. ઈ. બાર્ન્સ પાસેથી નં. ૪૫ની મકાન માટેની જમીન ૧૮૯૮ના મેમાં ખરીદી હતી. એ અંગેનું કરારનામું તૈયાર કરીને તેના પર સહી કરવામાં આવી હતી. મને એ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે એ કરારનામું નોંધાવવા માટે સરવેયર જનરલની કચેરીમાં લઈ જવામાં આવ્યું હતું. પણ સરવેયર જનરલે સરકારી જમીનનું વેચાણ નોંધવાની ના પાડી. મિ. પિચર, કે જે કરારનામું સરવેયર જનરલની કચેરીમાં લઈ ગયા હતા એમ જણાય છે, તેમણે ન નોંધવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે, મને જાણવા મળ્યું છે કે તે અધિકારીએ એ કરારનામું ન નોંધવાનું કારણ એ આપ્યું કે જેને જમીન વેચવામાં આવે છે તે હિંદી છે. મેં મિ. પિચરને પૂછ્યું કે સરવેયર જનરલે પોતાના નિર્ણય માટે કોઈ કાયદાનો આધાર બતાવ્યો હતો કે કેમ. મિ. પિચર મને જણાવે છે કે એ અધિકારીએ મને કહ્યું હતું કે, હું સરકારી હુકમ અનુસાર કામ કરી રહ્યો છું.

આપના પત્રમાં જે માહિતી આપવામાં આવી છે તેની સાથે ઉપરની માહિતી બંધબેસતી જણાતી નથી.

આ ખાસ બાબતમાં ખરેખર શું થયું હતું તે અને સરકાર મહેરબાની કરીને સરવેયર જનરલને વેચાણ નોંધવાની સૂચના આપશે કે કેમ તે હું જાણી શકું? મને જણાવવામાં આવ્યું છે કે મારા અસીલે વેચાણની કિંમતનો અમુક ભાગ મિ. બાર્ન્સને આપી પણ દીધો છે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઇવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૮૬૫૮/૧૯૦૦

૧૦૫. ગવર્નરના મંત્રીને તાર

[ડરબન,]

નવેમ્બર ૩૦, ૧૯૦૦

નેક નામદાર ગવર્નરના
અંગત મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ

લોર્ડ રોબર્ટ્સને તેમના ડરબનમાં આગમન પ્રસંગે એક નમ્ર માનપત્ર અર્પણ કરવાની બ્રિટિશ લિદીઓની ઈચ્છા છે. તેઓ નામદાર એ સ્વીકારશે કે કેમ તે જાણીને જો સ્વીકારવાના હોય તો સમય અને સ્થળ નક્કી કરી આપવાની હું નેક નામદાર ગવર્નરને વિનંતી કરી શકું?

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૫૪૨.

૧૦૬. “ગુલ”ને તાર

[ડરબન,]

ડિસેમ્બર ૬, ૧૯૦૦

પ્રતિ
ગુલ,
કેપટાઉન

કેપના લિદીઓ તરફથી મહેરબાની કરીને લોર્ડ રોબર્ટ્સને માનપત્ર અર્પણ કરજો. એમના પુત્રના મૃત્યુનો ઉલ્લેખ કરશો નહીં. દક્ષિણ આફ્રિકામાંની એમની ઝળકતી કારકિર્દી માટે એમને અભિનંદન આપજો. કશો રાજદ્વારી ઉલ્લેખ કરશો નહીં.

ગાંધી

અલીને નકલ
C/o 'ડરબન રોડ
મોબરે

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૫૫૧.

૧૦૭. હિંદી શાળામાં ભાષણ

[ડરબનની ઉચ્ચ કક્ષા (હાયર ગ્રેડ)ની હિંદીઓની શાળામાં ઉનાળાની છૂટીના મેળાવડાનો ટૂંકો અખબારી અહેવાલ નીચે આપવામાં આવ્યો છે.]

ડિસેમ્બર ૨૧, ૧૯૦૦

હેડમાસ્તરના કામ વિશે બોલતાં મિ. ગાંધીએ કહ્યું કે સારામાં સારી સંસ્થાઓમાં પણ જો પ્રાણ પૂરનાર માણસો ન હોય તો તે સંસ્થાઓને સહન કરવું પડે. ઉચ્ચ ધોરણની આ શાળા આ વાતનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. મિ. કોનોલીની શાળાને ભેટ આપવા માટે હિંદી માબાપોએ સરકારનો આભાર માનવો જોઈએ. મિ. કોનોલીએ શાળાને અપનાવી લીધી છે. એમના આ મહાન કાર્યમાં મિસિસ કોનોલીએ પણ તેમને મદદ કરી છે. અને તાજેતરમાં ઈંગ્લંડથી આવેલા એમના મિ. કોનોલીના ભાઈએ પણ શાળાને પોતાની સેવા આપવાની મહેરબાની કરી છે. મિ. કોનોલી અને તેમના સાથીઓના ઉત્સાહ ને નિષ્ઠા માટે હિંદીઓએ તેમનો ઘણો જ આભાર માનવો જોઈએ. કસરતશાળા બાબતમાં તેમણે કહ્યું કે ખસેડી શકાય અને સહેલાઈથી હેરફેર કરી શકાય તેવી જાતના સિંગલ અને ડબલ બાર અને મગદળની જોડીઓ બહુ ઓછી કિંમતે મળી શકે અને એથી કંઈક અંશે ખુલ્લા મેદાનની ગરજ સરશે. માબાપોને તેમનાં બાળકો માટે શાળાનો લાભ લેવાનું સમજાવવાનો યશ મિ. પોલને આપ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર, ૨૨-૧૨-૧૯૦૦

૧૦૮. નાતાલના ગવર્નરને અરજી

ડરબન,

ડિસેમ્બર ૨૪, ૧૯૦૦ પહેલાં

પ્રતિ

નેક નામદાર, માનનીય

સર વોલ્ટર ફ્રાન્સિસ હેલી-હચિન્સન,

સેન્ટ માર્કલ અને સેન્ટ જ્યોર્જના અતિ સન્માનનીય

સંઘના નાઈટ ગ્રાન્ડ ક્રોસ,

નાતાલના સંસ્થાનના ગવર્નર, મુખ્ય સેનાધિપતિ, અને ઉપનૌકાધ્યક્ષ,

મૂળ વતનીઓની વસ્તીના સર્વોચ્ચ અધિકારી

ડરબનના રહેવાસી બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા

નીચે સહી કરનારાઓની નમ્ર અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે,

આ સાથે બીડેલા પેટાકાયદા પ્રત્યે આપ નામદારનું ધ્યાન ખેંચવાની આપના અરજદારો રજા લે છે. આ પેટાકાયદો ડરબન નગર પરિષદે તાજેતરમાં પસાર કર્યો છે અને આપ નામદારે તેને મંજૂરી આપી છે.

ગાં.૩-૧૩

ઉપરોક્ત પેટાકાયદો પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર ચાલતો હતો ત્યારે સામાન્ય રીતે રિક્ષાઓનો ઉપયોગ કરતા હિંદીઓમાં ગભરાટ ફેલાયો હતો. પરંતુ તે વખતે એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે આ પેટાકાયદો તમામ બિનયુરોપિયનોને એકસરખી રીતે લાગુ પાડવામાં નહીં આવે.

આપના અરજદારોએ માન્યું હતું કે જો યુરોપિયન કોમ પોતે જે રિક્ષાઓ વાપરે તેનો હિંદીઓ પણ ઉપયોગ કરે એમ ન ઈચ્છતી હોય તો, કોઈ પણ ખાસ કોમના જ અંગત ઉપયોગ માટે જુદી રાખવામાં આવી ન હોય તેવી રિક્ષાઓ પૂરતી સંખ્યામાં મળે ત્યાં સુધી આવા વલણ સામે વાંધો લેવો તે હિંદીઓના સ્વમાનની ભાવના સાથે સુસંગત નથી.

પરંતુ વ્યવહારમાં તો આ પેટાકાયદો અમલમાં આવ્યો ત્યાર પછીના ટૂંકા સમય દરમિયાન એમ જોવામાં આવ્યું છે કે “માત્ર યુરોપિયનો માટે” એવા પાટિયા સિવાયની રિક્ષા મેળવવાનું અત્યંત મુશ્કેલ બની ગયું છે. થોડાક સમય માટે—અને થોડા સમય માટે જ—કશી ખાસ તકલીફ ભોગવવી ન પડી કેમ કે ઉપર પ્રમાણેના પાટિયા સિવાયની સંખ્યાબંધ રિક્ષાઓ હતી અને રિક્ષાવાળાઓ સ્વચ્છ કપડાં પહેરેલા માણસોને લઈ જાય તેમાં પોલીસ નાહકની દખલ કરતી નહોતી. પણ સ્થિતિ તરત જ બદલાઈ ગઈ, કેમ કે નગર પરિષદે પોલીસને ઉપરોક્ત પેટાકાયદાનો કડકાઈથી અમલ કરવાની સ્પષ્ટ સૂચનાઓ આપી. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે જેમને આપના અરજદારો સ્વચ્છ પોષાકવાળા હિંદીઓ કહેવાનું સાહસ કરે છે તે લોકોએ જોયું કે ઉપરોક્ત વાહનનો ઉપયોગ કરવાનો તેમનો હક એકદમ છિનવાઈ ગયો હતો અને તેથી તેમને ખૂબ અગવડ અને અકળામણ થઈ.

નગર પરિષદ સમક્ષ આ વાત લઈ જવામાં આવી. તેમાં ઉદ્દેશ પેટાકાયદો રદ કરાવવાનો નહોતો. પણ એ હતો કે તેનો અમલ એવી રીતે કરવામાં આવે જેથી હિંદીઓ રિક્ષાના ઉપયોગથી સદંતર વંચિત ન થઈ જાય.^૧

પરંતુ નગર પરિષદે આ વિનંતી સ્વીકારવાની ના પાડી છે.

આપના અરજદારો નિવેદન કરવાનું સાહસ કરે છે કે ૧૮૭૨ના કાયદા નં. ૧૯ની કલમ ૭૫ પ્રમાણે ઉપરોક્ત પેટાકાયદો ગેરકાયદેસર છે કેમ કે તે બ્રિટિશ બંધારણની સામાન્ય ભાવનાથી તેમ જ સંસ્થાનના કાયદાઓથી વિરુદ્ધ છે.

આ આધાર પર આપના અરજદારો પ્રાર્થના કરે છે કે ઉપરોક્ત પેટાકાયદો રદ થવો જોઈએ અથવા તો એમાં એવી જાતના સુધારા થવા જોઈએ કે જેથી જેને વિશે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેવી અગવડો ઊભી ન થાય.

અને દયા તથા ઈન્સાફના આ કાર્ય માટે આપના અરજદારો હંમેશાં આપને માટે પ્રાર્થના કરશે વ. વ.

એમ. સી. કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપની
અને પચીસ બીજાઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

ડરબન નગર પરિષદનું દફતર, ૧૯૦૧.

૧. જુઓ “ટાઉન ક્લાર્કને પત્ર”, સપ્ટેમ્બર ૨૪, ૧૯૦૦.

૧૦૯. વસાહતીઓના સંરક્ષકને પત્ર

ડરબન, નાતાલ,
જાન્યુઆરી ૧૬, ૧૯૦૧

વસાહતીઓના સંરક્ષક,
ડરબન
સાહેબ,

ચેલ્લાગાડુ વિ. વિલ્કિન્સન^૧

આ મુકદ્દમો વરિષ્ઠ અદાલત સામે પુનર્વિચારણા માટે આવ્યો હતો. અદાલતે નિર્ણય કર્યો કે મૉનિસ્ટ્રેટના નિર્ણય સામે કરેલી અપીલમાં સર્કિટ કોર્ટના જજે આપેલા નિર્ણયનો પુનર્વિચાર કરવાનો પોતાને અધિકાર નથી.

આથી ફેરબદલી બાબતના કાયદાની વ્યાખ્યાનો પ્રશ્ન મિ. જસ્ટિસ બૉમન્ટે જ્યાં છોડ્યો હતો ત્યાં જ રહે છે. જ્યારે આ બાબત હું આપને મળ્યો ત્યારે આપે કહ્યું હતું કે વરિષ્ઠ અદાલત એમ નક્કી કરશે કે એને અધિકાર નથી તો આપ સજ્જ રદ કરાવવા માટે ગવર્નરને ભલામણ કરશો. એ હકીકત જ બતાવી આપશે કે મિ. જસ્ટિસ બૉમન્ટનો નિર્ણય ખોટો છે.

એટલે હું આ બાબત હવે આપના પર છોડી દઉં છું અને તે અંગેના કાગળપત્ર આ સાથે બીડું છું.

આપનો વ.
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

નાતાલના ગવર્નરે સમ્રાજીના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલેલા તા. ૧૯મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૧ના ખરીતા નં. ૪૯ સાથેનો કાગળ.

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: દક્ષિણ આફ્રિકા, જનરલ, ૧૯૦૧.

૧. ચેલ્લાગાડુ નામના એક ગિરમીટિયા હિંદીના માલિકે તેની ગિરમીટ બદલી કરીને વિલ્કિન્સન નામના માણસને સોંપ્યો હતો. વિલ્કિન્સનના શેરડીના વાઢમાં, કામમાં બેઠરકારીના આરોપ અંગે તેને એક પાઉંડનો દંડ અથવા તે ન ભરે તો કેદ ભોગવવાની સજા કરવામાં આવી હતી. એક ગિરમીટિયા હિંદીની આવી જતની ફેરબદલી વસાહતીઓના સંરક્ષકની રજતથી જ થઈ શકે એવી ગાંધીજીની દલીલ સ્વીકારવામાં આવી નહીં અને સર્કિટ કોર્ટના જજે સજા કાયમ રાખી.

૧૧૦. રાણી વિક્ટોરિયાનું અવસાન

[૩૨બન,]

જાન્યુઆરી ૨૩, ૧૯૦૧

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિત્સબર્ગ

નાતાલ કોંગ્રેસ સમિતિએ મને આદેશ આપ્યો છે કે નામદાર ગવર્નરને નીચેનો સંદેશો તાર દ્વારા રાજકુટુંબને મોકલવાની વિનંતી કરવી: “નાતાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ રાજકુટુંબને તેમના શોકમાં નમ્રતાપૂર્વક આશ્વાસન આપે છે અને આ પૃથ્વી પરના સૌથી મહાન અને સૌથી પ્રિય રાજકર્તાના અવસાનથી સામ્રાજ્યને પડેલી ખોટ માટે શોક પ્રદર્શિત કરવામાં નામદાર સમ્રાજીનાં બીજાં સંતાનો સાથે જોડાય છે.”

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૧૦૭૧/૧૯૦૧.

૧૧૧. મહારાણીના મૃત્યુ માટે શોક

[૩૨બન,]

ફેબ્રુઆરી ૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ

હાજી જમાલખાન,

ડંડી

તમારો પત્ર મળ્યો. શનિવારે સવારે અમે મહારાણીની પ્રતિમાને ફૂલનો હાર ચડાવવા માટે મોટું સરઘસ કાઢીને જવાના છીએ.^૧ ત્યાં પણ મહેરબાની કરીને એના જેવું કંઈક એટલે તેમની સ્મૃતિમાં પ્રાર્થના કરજે. બધું કામકાજ બંધ રહેવું જોઈએ, એ ધ્યાનમાં રાખશો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૭૬૬.

૧. ગાંધીજી તેમ જ નાજરે ફૂલનો હાર પોતાના ખભા પર બચકીને આ સરઘસની આગેવાની લીધી હતી.

૧૧૨. મહારાણીના મૃત્યુ માટે શોક

[ડરબન,]

ફેબ્રુઆરી ૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ

- (૧) આમદ ભાયદ
 - (૨) ગોડફ્રે, ઉમગેની અદાલત
 - (૩) સ્ટીફન, વરિષ્ઠ અદાલત
- પિટરમેરિત્સબર્ગ

મહારાણીની પ્રતિમા પર ફૂલનો હાર ચડાવવા માટે શનિવારે સવારે ગ્રે સ્ટ્રીટથી શરૂ કરીને હિંદીઓનું મોટું સરઘસ કાઢવાનો અમે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ. ત્યાં પણ મહેરબાની કરીને આવું કંઈક કરજે. આવતી કાલે તમામ કામકાજ સદંતર બંધ રહેવું જોઈએ, તે ધ્યાનમાં રાખશો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૭૬૭.

૧૧૩. મહારાણી વિક્ટોરિયાને અંજલિ

[ડરબન ખાતેની ફૂલહાર ચડાવવાની વિધિ વખતે ગાંધીજીએ કરેલા ભાષણના ટૂંકા અખ-
બારી અહેવાલના આધાર પર નીચેની બાબત લેવામાં આવી છે.]

[ફેબ્રુઆરી ૨, ૧૯૦૧]

સદ્ગત મહારાણીના ઉત્તમ સદ્ગુણોનું શ્રી મો. ક. ગાંધીએ વર્ણન કર્યું. તેમણે ૧૮૫૮ના હિંદી ઢંઢેરાનો તથા હિંદની બાબતમાં મહારાણીના ઊંડા રસનો, પાકટ વયે તેઓએ હિંદુસ્તાની ભાષાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો તેનો અને પોતે પોતાના પ્રિય પ્રજાજનોને મળવા હિંદુસ્તાન આવી શક્યાં નહોતાં, તેમ છતાં તેમણે પ્રતિનિધિ તરીકે પોતાનાં પુત્રો અને પૌત્રોને મોકલ્યાં હતાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

ધિ નાતાલ્ એડવર્ટાઇઝર, ૪-૨-૧૯૦૧

૧૧૪. તૈયબને તાર^૧

[ડરબન,]

ફેબ્રુઆરી ૫, ૧૯૦૧

પ્રતિ
તૈયબ,
C/o ગુલ,
કેપટાઉન

તમારો તાર મળ્યો. ચાર નામ^૨ આ પ્રમાણે છે: કમરુદ્દીનવાળા અબદુલ ગની, હાજી હબીબ, મલિમ [હલિમ?], મહમદ અને અબદુલ રહેમાન. તેમ જ અબદુલ હક સાહેબવાળા શમસુદ્દીન માટે પણ પ્રયત્ન કરો. હાજી હબીબ પ્રિટોરિયા અને બીજાઓ જોહાનિસબર્ગ જવા માગે છે. જવાબ આપો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. એન. ૩૭૭૦.

૧૧૫. તૈયબને તાર

[ડરબન,]

ફેબ્રુઆરી ૬, ૧૯૦૧

પ્રતિ
તૈયબ,
C/o ગુલ,
કેપટાઉન

જો શક્ય હોય તો મહેરબાની કરીને કરોડિયા માટે પણ પ્રયત્ન કરો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. એન. ૩૭૭૧.

૧. કેપટાઉનના એક અગ્રગણ્ય હિંદી.
૨. ટ્રાન્સવાલમાં જેમની પાસે સારી મિલકત હતી અને જેઓ બોઅર યુદ્ધ પૂરું થતાં ત્યાં પાછા જવા માગતા હતા એવા હિંદી વેપારીઓનાં આ નામ છે.

૧૧૬. તૈયબને તાર

પ્રતિ
તૈયબ,
C/o ગુલ,
કેપટાઉન

[ડરબન,
ફેબ્રુઆરી ૯, ૧૯૦૧]

જેહાનિસબર્ગ અને પ્રિટોરિયા ખાતેની હિંદી દુકાનો અને મિલકતો વિશે કેન્દ્ર સમિતિને માહિતી જોઈએ છે. તમારી પાસે કંઈ માહિતી છે? જે હોય તો શી તે સ્પષ્ટ રીતે જણાવો. દુકાનદારોની સંખ્યા અને તેમની મિલકતની કિંમતનો તમારો અડસટ્ટો આપો. જેણે તમારી પાસેથી નામોની માગણી કરી હતી તે અધિકારીનું નામ આપો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : એસ. એન. ૩૭૭૩.

૧૧૭. દુકાણ ફંડ^૧

• ૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
ફેબ્રુઆરી ૧૬, ૧૯૦૧

વહાલા સાહેબ,

સંસ્થાનમાં ઊભું કરવામાં આવેલું દુકાણ ફંડ હવે બંધ થયું છે, એટલે તેના ઊગમ વિશે આપને માહિતી આપવી યોગ્ય લેખાશે. દક્ષિણ આફ્રિકાના હાલના દુઃખદ સંજોગો છતાં ૧૮૯૭ની પેઠે પ્રયત્ન કરી જોવાનું શક્ય છે કે કેમ તે અંગે હિંદીઓ ચર્ચા કરતા હતા તેટલામાં સ્થાનિક પત્રોમાં લંડનના માનનીય નગરપતિ પાસે વધારે મદદની માગણી કરતો વાઈસરોયનો પત્ર પ્રસિદ્ધ થયો, અને લગભગ તે જ સમયે કલકત્તા ખાતેના નાતાલના એજન્ટ તરફથી હિંદી વસાહતીઓના સંરક્ષકને ગિરમીટિયા હિંદીઓને માટે જ્ઞાનો એકઠો કરવાની વિનંતી કરવામાં આવી. એટલે અમને ઉત્સાહ આવ્યો અને હિંદી કોમ તરફથી નેક નામદાર ગવર્નરનો આશ્રય મેળવવા માટે તેમની પાસે પહોંચ્યા. એ કામ માટે ઊભા થતા કોઈ પણ આવા જ્ઞાનાના મુરબ્બી થવાની તેમણે ઘણી ખુશીથી હા પાડી અને વીસ પાઉંડ આપીને જ્ઞાનામાં પહેલું નામ લખાવવાનું વચન આપ્યું. નાતાલના માજી વડા પ્રધાન માનનીય સર જોન રોબિન્સને અને નાતાલના એટર્ની જનરલ હેન્રી બેઈલે આ પ્રવૃત્તિને સક્રિય ટેકો આપ્યો. ડરબનના નગરપતિને અધ્યક્ષ અને વસાહતી સંરક્ષકને માનાર્ડ

૧. આ પત્ર જે ૧૫-૩-૧૯૦૧ના શનિવારમાં અને ૧૬-૩-૧૯૦૧ના મુંબઈ સમાચારમાં ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો તે સામાન્ય રીતે બધાં વર્તમાનપત્રોને ઉદ્દેશીને લખવામાં આવ્યો હતો.

કોશાધ્યક્ષ નીમીને એક વગદાર મધ્યસ્થ સમિતિ રચવામાં આવી. અને અખબારમાં ફાળા માટે એક અપીલ કરવામાં આવી. અખબારોએ પણ ઘણી મદદ કરી. એક સ્થાનિક ચિત્રકારે એક વાસ્તવદર્શી વ્યંગચિત્ર દોર્યું અને ઘિ નાતાલ મર્ક્યુરીએ એ ખાસ રીતે છાપવાનું સ્વીકાર્યું. ઘિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની ઉત્તમ ચિત્રદર્શન કળાની પણ સેવા લેવામાં આવી. પરિણામ એ આવ્યું કે લગભગ ૫૦૦૦ પાઉંડ ભેગા થયા, જેમાંથી લગભગ ૩૦૦૦ પાઉંડ યુરોપિયનોએ આપ્યા હતા, ૧૭૦૦ પાઉંડ હિંદીઓએ આપ્યા હતા અને ૩૦૦ પાઉંડ અહીંના દેશી લોકોએ આપ્યા હતા. સમિતિના સભ્યો ઉપરાંત જુદા જુદા વિભાગોના મેનેજરો, લોકલ બોર્ડના પ્રમુખો, પાદરીઓ અને હિંદી કાર્યકર્તાઓની એક ટુકડી એ બધો ફાળો ભેગો કરવામાં જાણે એકબીજા સાથે હરીફાઈમાં ઊતર્યા હતા. લેડી રોબિન્સને પણ તેમના મિત્રોના ટેકાથી કીમતી મદદ આપી. રંગદ્રેષ તત્કાળ પૂરતો ભુલાઈ ગયો હતો. અને આ કોમના ચારિત્ર્યનાં ઉત્તમોત્તમ લક્ષણો આ દાખલામાં આગળ તરી આવ્યાં હતાં. ૧૮૯૭માં દુષ્કાળ ફેડમાં યુરોપિયનોએ લગભગ ૨૦૦ પાઉંડ ઉપર ફાળો આપ્યો હતો અને હિંદીઓએ લગભગ ૧,૨૦૦ પાઉંડ આપ્યા હતા, તે વખતે યુરોપિયનોમાંથી ફાળો ભેગો કરવા માટે કોઈ સંસ્થા ઊભી કરવામાં આવી નહોતી.

વાઈસરોયે બહુ યોગ્ય શબ્દોમાં નાતાલની ઉદારતાની તારીફ કરી છે.

આપનો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૭૭૭.

૧૧૮. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

ડરબન,
માર્ચ ૭, ૧૯૦૧

પ્રતિ

મિ. સી. બર્ડ,

સ્વ. શ્રી એડનવાલા સી. આઈ. ઈ.ના પુત્ર શ્રી કે. સી. દિનશા, એડમિરલ્ટી એજન્ટ, લોરેન્કો માર્કિવસ, પખવાડિયા પહેલાં કામકાળ અંગે ડરબનથી કેપટાઉન ગયા હતા. તેઓ હવે સ્કોટ જહાજ મારફત પરત આવ્યા છે. પરંતુ બિનગોરા ઉતારુ હોઈને તેમને અહીં ઊતરતા અટકાવવામાં આવ્યા છે. શ્રી દિનશા પાસે કેપ તરફનું ખાસ પ્રમાણપત્ર છે. બંદર અધિકારી ડૉ. ફર્નાન્ડેઝ કહે છે કે તેમણે સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો છે. શ્રી દિનશાને ઊતરવાની પરવાનગી તાર દ્વારા મોકલવાની હું આપને વિનંતી કરી શકું? આ બાબત અત્યંત મહત્વની હોઈને સમય બચાવવા માટે હું આપને અંગત રીતે તાર મોકલું છું.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૧૯૨૯/૧૯૦૧.

3781

Extract from the Queen's Proclamation of 1858, given to the people of India:

"We hold ourselves bound to the natives of our Indian territories by the same obligations of duty which bind us to all our other subjects, and those obligations, by the blessing of Almighty God, we shall faithfully and conscientiously fulfil."

"And it is our further will that so far as may be, our subjects of whatever race or creed be fully and impartially admitted to offices in our service, the duties of which they may be qualified by their education, ability, and integrity duly to discharge."

"In their prosperity will be our strength, in their contentment our security, and in their gratitude our best reward. And may the God of all power grant to us and those in authority under us strength to carry out these our wishes for the good of our people."

Born, 24th. May 1819.
Proclaimed Queen of Great Britain
and Ireland, 21st. June 1837.
Crowned 28th. June 1838.
Proclamation taking over the direct Government of India from
the East India Company, 1st. November 1858.
Proclaimed Empress of India, 1st. January 1877.
Died, 22nd. January 1901.

"I WILL BE GOOD."

At the age of twelve when the young Princess Victoria was informed that she was the future Queen of England, she said to her governess: "I will be good."

"Her Court was pure; her life serene; God gave her peace, her land reposed; thousand claims to reverence closed. In her as Mother, Wife, and Queen."

दक्षिण आफ्रिकामांनी लिटी डोम तरङ्गी शाणामां भाषुतां लिटी बाणकोने अपायेवा स्मृतिचिह्न
उपरनी राणी विक्टोरियानी छणी

૧૧૯. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ

[ડરબન,
માર્ચ ૮, ૧૯૦૧]

આપનો આજનો તાર મળ્યો. તેમાં આપે જણાવેલી શરતોએ શ્રી દિનશાને ઊતરવાની પરવાનગી આપી છે, જેને માટે હું આપનો આભાર માનું છું.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૧૯૨૯/૧૯૦૧.

૧૨૦. હિંદી શાળાઓના મુખ્ય અધિકારીઓને

(એક પરિપત્ર)

ડરબન,
માર્ચ ૧૯, ૧૯૦૧

વહાલા સાહેબ,

આપ જાણો છો તેમ મિ. રસેલે ટાઉન હોલમાં હિંદી બાળકો સમક્ષ આપણાં પ્રિય સ્વ. સમ્રાજી કેસર-એ-હિંદના અમલ વિષે ભાષણ આપ્યું હતું અને હિંદી કોમ તરફથી બાળકોને એક સ્મૃતિચિહ્ન આપવામાં આવ્યું હતું.^૧ સમિતિને લાગે છે કે બીજાં હિંદી બાળકો જેઓ મેળાવડામાં હાજર ન રહી શક્યાં હોય તેમને પણ આ સ્મૃતિચિહ્ન મળવું જોઈએ. આ સ્મૃતિચિહ્ન સાચવી રાખવા લાયક છે અને હું સૂચવું છું કે તેની એક નકલ મદાવીને શાળાના ઓરડામાં ટાંગવામાં આવે અને દરેક વિદ્યાર્થીને સમજાવવું જોઈએ કે જે તે પૈસા ખર્ચી શકે એમ હોય તો એ મદાવી લે અથવા તો જાડા પૂઠા પર સ્વચ્છ રીતે ચિટકાવી લઈને પોતાના ઓરડામાં ટાંગે.

આપની શાળામાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે તે જણાવવા મહેરબાની કરશો, જેથી હું સ્મૃતિચિહ્નની તેટલી નકલો મોકલી આપું.

૧. આ સ્મૃતિચિહ્નમાં મથાળે મહારાણી વિક્ટોરિયાનો ફોટો અને હિંદના પ્રજાજનો પ્રત્યેના તેમના ૧૮૫૮ના દંદેરામાંથી એક ઉતારો આપવામાં આવ્યો હતો. સૌથી નીચે હિંદુસ્તાન સાથે સંબંધ ધરાવતી તેમના જીવનની છ તારીખો આપવામાં આવી હતી અને હિંદુસ્તાનને સમગ્ર રીતે બ્રિટિશ માલિકીનો બતાવતો ૧૯૦૧નો એક નકશો અને તેમને બાર વર્ષની ઉંમરે જ્યારે ખબર આપવામાં આવી કે તેઓ ઈંગ્લંડનાં ભવિષ્યનાં મહારાણી છે ત્યારે તેમણે ઉચ્ચારેલા શબ્દો “હું સારી બનીશ.” એ આપવામાં આવ્યા હતા.

જે આપ સ્થાનિક દુકાનદારોને તેમની બારીઓમાં આને સારી રીતે મઢાવીને પ્રદર્શિત કરવાનું સમજવી શકો તો થોડીક વધારે નકલો મોકલી શકાય. પરંતુ સાથે સાથે અમારી પાસે મર્યાદિત નકલો હોઈને હું આપને વિનંતી કરું છું કે જરૂર હોય તેટલી જ નકલો મંગાવશો.

વળી હું એમ પણ સૂચવું છું કે તમે મિ. રસેલના ભાષણનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ તે વિશે ચર્ચા કરો જેથી આ ચિરસ્મરણીય રાજ્યઅમલ વિષે તેમને ઠીક ઠીક ખ્યાલ આવે.

આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૭૮૯.

૧૨૧. હાઈ કમિશનરને તાર

[ડરબન,]

માર્ચ ૨૫, ૧૯૦૧

પ્રતિ

નેક નામદાર હાઈ કમિશનરના

અંગત મંત્રી,

જેહાનિસબર્ગ

હાલ પ્રિટોરિયા તેમ જ જેહાનિસબર્ગ ખાતેના કેટલાક બ્રિટિશ હિંદીઓએ હિંદી શરણાર્થી સમિતિને લખ્યું છે કે તેઓને વાડામાં ચાલ્યા જવાની નોટિસ આપવામાં આવી છે, તેઓને ફૂટપાથ પર ચાલવા દેવામાં આવતા નથી અને સામાન્ય રીતે જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના હિંદી વિરોધી કાયદાઓનો સખતાર્થી અમલ કરવામાં આવે છે. નામદાર સમ્રાટની સરકારે કબૂલ કર્યું છે કે આવા કાયદાઓ વાંધાભરેલા છે. અને એવું નિવેદન કર્યું છે કે સરકાર તે પાછા ખેંચાય એવી કોશિશ કરશે તે તરફ આપ નામદારનું આદરપૂર્વક ધ્યાન ખેંચવાની મને વિનંતી કરવામાં આવી છે. એમ લાગે છે કે જૂના રાજ્યમાં આ કાયદાઓનો આજે કરવામાં આવે છે તેવો અમલ ક્યારેય કરવામાં આવતો નહોતો. છેવટનો નિર્ણય થઈ જાય ત્યાં સુધી શહત આપવા સમિતિ પ્રાર્થના કરે છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૭૯૨.

૧૨૨. પરવાના અંગેનો તાર

[૩૨બન,]

માર્ચ ૨૫, ૧૯૦૧

પ્રતિ

પરવાના^૧

કેપટાઉન

તમારો આ મહિનાની ૨૧મી તારીખનો તાર મળ્યો. કાલે મળેલી શરણાર્થીઓની મોટી સભા થઈ હતી. તેમાં તેઓના નમ્ર મત મુજબ જોખમમાં મુકાયેલાં વિશાળ હિતોની દૃષ્ટિએ ઓછામાં ઓછા જેટલાને પરવાના આપવા જોઈએ તેટલાનાં નામ આ પ્રમાણે નક્કી થયાં છે; મહંમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપનીવાળા મિ. અબદુલ ગની, જોહાનિસબર્ગના મિ. એમ. એસ. કાવડિયા, પ્રિટોરિયાના મિ. હાજી હબીબ હાજી દાદા અને પોચેફ્રૂટના મિ. અબદુલ રહેમાન. સભા માને છે કે એક પરવાનો તો બહુ જ ઓછો ગણાય. જે ચાર પરવાના આપવાનું અશક્ય જ હોય તો ઉપરોક્ત પ્રતિનિધિઓ સૌથી પહેલા જવા માટે મિ. અબદુલ ગનીને નીમે છે.

મને નિવેદન કરવાની વિનંતી કરવામાં આવી છે કે બીજા સેંકડો શરણાર્થીઓને પરવાના મળ્યા છે અને પ્રિટોરિયા તેમ જ જોહાનિસબર્ગની લગભગ બધી યુરોપિયન દુકાનો હવે ખૂલી ગઈ છે તે જોતાં હિંદીઓને પરવાનાનો તેમનો વાજબી હિસ્સો નથી મળ્યો એ બાબત બહુ જ લાગી આવે છે. અને માત્ર ચાર પરવાનાથી તેમની જરૂર સંતોષાય એમ નથી છતાં નેક નામદાર, સભાની ચાર પરવાનાની વિનંતી મંજૂર કરશે તો એ મહેરબાનીની ઘણી કદર કરવામાં આવશે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઑફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૭૯૩.

૧૨૩. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

માર્ચ ૩૦, ૧૯૦૧

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિત્સબર્ગ

સાહેબ,

આપના આ મહિનાની ૧૮મી તારીખના પત્રની પહેલેથી સ્વીકારવાનું માન મને મળ્યું છે. શું હું પૂછી શકું કે, નેક નામદાર ગવર્નરે કાયદાના પહેલા વિભાગ^૧ અનુસાર કોઈ સૂચનાઓ બહાર પાડી છે? સ્વાસ્થ્ય અધિકારીએ શ્રી દિનશાની બાબતમાં કાયદાના બીજા વિભાગ અનુસાર પોતાની જવાબદારીથી જ પગલું ભર્યું છે, તથા જહાજી કંપનીઓના કેપ ટાઉન તેમ જ વચગાળાનાં બંદરોએથી ડરબન માટેના એશિયાઈ પ્રવાસીઓ નહીં લેવાની સૂચના આપવામાં આવી છે, એવી મતલબની છાપામાં આવેલી ખબર સાચી છે?

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ, આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ ૧૯૨૯/૧૯૦૧.

૧૨૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

માર્ચ ૩૦, ૧૯૦૧

પ્રતિ

સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિત્સબર્ગ

સાહેબ,

એક સ્નેહી મિત્રે મને જનરલ બુલરના ખરીતામાંના [એક] ઉતારાની નકલ મોકલી છે તેમાં જે અધિકારીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં સમાવેલા મારા નામનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે: “શ્રી ગાંધી, આસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ઈન્ડિયન ઓમ્બ્યુલન્સ કોર.” જે આ ઉતારો સંપૂર્ણ હોય તો મને પત્ર લખનાર ભાઈના કહેવા મુજબ એ ટુકડીના બીજા કોઈ અધિકારીઓનો આ રીતે ઉલ્લેખ થયો નથી. જે એમ હોય તો અને જે આસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને યશ આપવામાં આવ્યો હોય તો તે મિ. શાયરને ફાળે જાય છે. કેમ કે ટુકડીમાં એ જ સજ્જન આસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ તરીકે ઓળખાતા હતા. અને જે હોદ્દાનો ઉલ્લેખ કંઈ મહત્વનો ન

૧. આ કાયદો તે ૧૮૯૬નો કાયદો નં. ૨૬.

હોય અને જે મારી ફરજ બજાવ્યા માટે હું કોઈ રીતે યથ મેળવવાનો હકદાર હોઉં તો તે યથ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં, ડૉ. બૂથને જેઓ હાલ સેન્ટ જૉનના ડીન છે, તેમને તથા મિ. શાયરને ફાળે જાય છે, જેઓએ ટુકડીને સફળ કરવામાં કોઈ પ્રયત્ન કરવાનો બાકી રાખ્યો નહોતો. જે હું તેઓના કાર્યની કિંમત આંકવા બેસું તો મારે તેમને ન્યાય આપવા માટે એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ કે ખાસ કરીને તબીબી અધિકારી તરીકે અને સામાન્ય રીતે સલાહકાર અને માર્ગદર્શક તરીકેની ડૉ. બૂથની સેવાઓની કિંમત આંકી શકાય તેમ નથી અને ખાસ કરીને આંતરિક વહીવટ અને શિસ્તની બાબતમાં મિ. શાયરની સેવાઓ પણ તેવી જ હતી.

આ બાબત લશ્કરી અધિકારીઓના^૧ ધ્યાન પર લાવવા આપને વિનંતી કરું?

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિન્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૧૯૦૧/૨૮૮૮.

૧૨૫. પરવાના અંગેનો તાર^૨

[૩૨બન,]

એપ્રિલ ૧૬, ૧૯૦૧

પ્રતિ

(૧) ઈન્કાસ

(૨) ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશન

(૩) સર મંચેરજી ભાવનગરી

લાંડન

સેંકડો યુરોપિયન શરણાર્થી સ્ત્રીપુરુષ નાગરિકોને ટ્રાન્સવાલ પાછાં આવવા દેવામાં આવ્યાં છે. હિંદી દુકાનો સિવાયની બીજી બધી દુકાનો ખૂલી ગઈ છે. અધિકારીઓએ એક મહિના પહેલાં હજારો હિંદી શરણાર્થીઓ માટે જે પરવાના આપવાની તૈયારી બતાવી હતી. હજી એકે આપવામાં આવ્યો નથી. ભારે નુકસાન વેઠી રહ્યા છીએ. મહેરબાની કરી હિંદી સમિતિને^૩ મદદ કરો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : એસ. એન. ૩૮૧૦.

૧. નાતાલના કમાન્ડિંગ ઓફિસરે મુખ્ય નાયબમંત્રી પરના પત્રમાં આ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું : “મને લાગે છે કે આમાં મિ. ગાંધીના રાષ્ટ્રબંધુઓની પ્રશંસા કરવાનો ધરોહો હતો. કેમ કે ડાળી ઊંચકનારની ટુકડી તેમની બનેલી હતી. ખીન સદ્ગૃહસ્થોનું કામ પણ એટલું જ મહત્વનું હતું, એમાં સંદેહ નથી. પરંતુ બધાં નામોનો સમાવેશ કરવાનું મુશ્કેલ છે.” ૧૬મી એપ્રિલનો સંસ્થાન મંત્રીનો જવાબ જેની પહોંચ ગાંધીજીએ તેમના ૧૮મી એપ્રિલના પત્રમાં સ્વીકારી છે (જુઓ આ પછીનું પાનું) તે પ્રાપ્ય નથી.

૨. આ તારની સંપાદકના સુધારા વધારાવાળી નકલો પાછળથી ૧૯-૪-૧૯૦૧ના શબ્દિકામાં અને કેટલાંક બ્રિટિશ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી.

૩. હિંદી શરણાર્થી સમિતિ.

૧૨૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

મરક્યુરી લેન,
ડરબન,
એપ્રિલ ૧૮, ૧૯૦૧

પ્રતિ
સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

સ્થાનિક હિંદીઓમાંથી ઊભી કરવામાં આવેલી હિંદી સ્વયંસેવક ટુકડીના અધિકારીઓનો જનરલ બુલરના ખરીતામાં ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો તે બાબતના મારા ગયા મહિનાની ૩૦મી તારીખના પત્રના જવાબમાં આપના આ મહિનાની ૧૬મી તારીખના પત્રની પહોંચ સ્વીકારવાનું મને માન મળ્યું છે અને એ માટે હું આપનો આભાર માનું છું.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૧૯૦૧/૨૮૮૮

૧૨૭. એક પરિપત્ર^૧

ડરબન,
એપ્રિલ ૨૦, ૧૯૦૧

સાહેબ,

ટ્રાન્સવાલના અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનના બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ એટલી ગંભીર છે કે તે અંગે નિવેદન કરવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું છે, જેથી કરીને તમે એ બાબતમાં કંઈક કરી શકો. એ તો યાદ હશે કે થોડા વખત પહેલાં મિ. ચેમ્બરલેને જાહેર કર્યું છે કે શાહી સરકાર “શક્ય હશે તેટલા પ્રમાણમાં” જૂના દક્ષિણ આફ્રિકન પ્રજાસત્તાક રાજ્યના અને ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના કાયદાઓ સ્વીકારશે. અમારા મનમાં તરત જ પ્રશ્ન ઊભો થયો કે “શક્ય હશે તેટલા પ્રમાણમાં” એ શબ્દોમાં જૂની સરકારોના હિંદીવિરોધી કાયદાઓનો સમાવેશ થતો હશે કે કેમ. જે વર્તમાન શાસન એ જ ભવિષ્યની કસોટી હોય તો દક્ષિણ આફ્રિકાનો એકેએક હિંદી ધૂજા ઊઠે એ રીતે, એ પ્રશ્નનો જવાબ મળી ગયો છે. પહેલાં કદી જેવામાં નહોતી આવી તેવી સખતાઈથી ટ્રાન્સવાલના બધા હિંદીવિરોધી કાયદાઓનો અમલ કરવામાં આવે છે. જૂની સરકારનું

૧. ઈંગ્લંડ ખાતેના હિંદુસ્તાનના કેટલાક ખાસ મિત્રોને ઉદ્દેશીને આ પત્ર લખાયો હતો. સંસ્થાનોના પ્રધાનને પણ એક નકલ મોકલવામાં આવી હતી. થોડા નાના ફેરફાર સાથે તે ૨૪-૫-૧૯૦૧ના હિન્ડિયામાં “એક ખબરપત્રી તરફથી” એ રીતે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો.

ઢીલાપણું પૂરેપૂરું અમારી તરફેણમાં હતું. વાડાઓનો કાયદો હતો ખરો; અને વાહન અંગેનાં નિયંત્રણો, ફૂટપાથના અને બીજા કેટલાયે પેટાકાયદા કાયદાની ચોપડીમાં હતા, પરંતુ તે મોટે ભાગે પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવા જ હતા. વાડાના કાયદાનો અમલ કરવાની ધમકી ઘણી વાર આપવામાં આવતી હતી પરંતુ તેનો અમલ પ્રતિષ્ઠિત હિંદીઓ, દુકાનદારો અને બીજાઓ સામે કદી કરવામાં આવ્યો નહોતો. અને ફૂટપાથના તેમ જ બીજા પેટાકાયદાઓને લગતું અપમાન માત્ર થોડા લોકોને—બહુ જ થોડાને ખરેખર સહન કરવું પડતું હતું. હવે બધું બદલાઈ ગયું છે. જૂની સરકારના બંધા હિંદીવિરોધી કાયદાઓને ભૂતળમાંથી ખોદીને બહાર લાવવામાં આવ્યા છે અને તે કડક બ્રિટિશ નિયમિતતાથી તેનો ભોગ થનારને લાગુ પાડવામાં આવે છે. જે મૂઠીભર ગરીબ હિંદીઓ યુદ્ધ ફાટી નીકળતાં પહેલાં ટ્રાન્સવાલ છોડી શક્યા નહોતા અને તેથી હજી ત્યાં છે તેમણે આ કાયદા લાગુ પાડવા સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો છે પરંતુ તેમાં અત્યાર લગી તેઓને નિષ્ફળતા જ સાંપડી છે. ગઈ રાખી માર્યે નેક નામદાર હાઈ કમિશનરને નીચે પ્રમાણેનો તાર કરવામાં આવ્યો હતો :

નેક નામદાર હાઈ કમિશનરના અંગત મંત્રીને: કેટલાક બ્રિટિશ હિંદીઓ જેઓ હાલ પ્રિટોરિયા અને જ્હાનિસબર્ગમાં છે તેમણે હિંદી શરણાર્થી સમિતિને લખ્યું છે કે તેમને વાડામાં ચાલ્યા જવાની નોટિસ મળી છે, તેઓને ફૂટપાથ પર ચાલવા દેવામાં આવતા નથી અને જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સામાન્ય રીતે હિંદીવિરોધી કાયદાઓનો સખતાઈથી અમલ કરવામાં આવે છે. સમ્રાટની સરકારે કબૂલ કર્યું હતું કે આવા કાયદાઓ વાંધાભરેલા છે અને એવું નિવેદન કર્યું હતું કે સરકાર તે પાછા ખેંચવાની કોશિશ કરશે, તે તરફ આપ નામદારનું આદરપૂર્વક ધ્યાન ખેંચવાની મને વિનંતી કરવામાં આવી છે. એમ જણાય છે કે જૂના રાજ્ય હેઠળ આ કાયદાઓનો અત્યારે કરવામાં આવે છે એટલી સખતાઈથી ક્યારેય અમલ કરવામાં આવતો નહોતો. સાર્વત્રિક પતાવટ થઈ જાય ત્યાં સુધી સમિતિ રાહત માટે પ્રાર્થના કરે છે.

અમે આનુસ્તાપૂર્વક ઉત્તરની રાહ જોઈએ છીએ, પરંતુ અમને ભય છે કે અત્યાર સુધી કશો જવાબ મળ્યો નથી એ હકીકત નિરાશાની જ આગાહી કરે છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે ઉપર પુરાણાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યોના અધિકારીઓના ઢીલાપણા વિશે જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે તે વખતના બ્રિટિશ એજન્ટ તેમ જ સંસ્થાનોના ખાતાના પ્રધાને આવા કાયદાઓ સામે કરેલા વિરોધને કારણે હતું. વાડાઓના કાયદાની બાબતમાં મિ. ચેમ્બરલેને હિંદી અરજદારોને ઘણો સહાનુભૂતિભર્યો જવાબ આપ્યો હતો. તે પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એ કાયદા પ્રત્યે તેઓની સખત નાપસંદગી હતી અને તે રદ કરાવવાની કોશિશમાં, તેમનું ન ચાલ્યું ત્યારે જ અટક્યા હતા. તેમના જવાબમાંથી નીચે કેટલાક ઉતારા આપ્યા છે:

મારી સમક્ષના વિનંતીપત્રનો હું વધારે ઉત્સાહપ્રેરક જવાબ નથી આપી શકતો એનો મને ઘણો ખેદ છે, કારણ કે વિનંતીપત્રીઓ તરફ મારી સહાનુભૂતિ છે. હું તેમને શાંત, કાયદાનું પાલન કરનારા અને ચારિત્ર્યવાન માણસો માનું છું. અને હું એટલી જ આશા રાખી શકું કે હાલ જે પરિસ્થિતિ છે તેમાં પણ પોતાનો કામધંધો કરતાં આડે આવતી કોઈ પણ મુશ્કેલીઓ પાર કરવામાં તેમનાં નિઃશંક ઉદ્યમ અને હોશિયારી તથા અન્ય ખંત સફળ થઈ શકશે.

અંતમાં કહીશ કે હું ચુકાદાને વફાદારીપૂર્વક વળગી રહેવા માગું છું. અને બંને સરકારો વચ્ચેના ચર્ચાસ્પદ કાયદાનો તેમ જ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોનો અંત એનાથી આવે

એમ ઈચ્છું છું. તેમ છતાં પાછળથી દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક સમક્ષ આ વેપારીઓની બાબતમાં મિત્ર તરીકે એમ કહેવાનો અધિકાર કાયમ રાખું છું કે, એક વખત એની કાનૂની સ્થિતિ બરાબર સ્થિર થઈ ગયા પછી આખી પરિસ્થિતિનો નવા દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરવો એ ડહાપણભર્યું નહીં થાય? અને હિંદીઓ તરફ વધારે ઉદારતાભર્યો વર્તાવ રાખવો એ તેના પોતાના નાગરિકોના હિતમાં સારું નહીં થાય? અને વેપારી ઈર્ષ્યા—મારી પાસે એમ માનવાનાં કેટલાંક કારણો છે કે એ ઈર્ષ્યા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના રાજ્યકર્તા વર્ગમાંથી ઉત્પન્ન નથી થતી—ચલાવી લેવાના આભાસમાંથી પણ પોતાની જાતને મુક્ત કરવી એ વધારે સારું નહીં થાય?

તો પછી શું હવે જ્યારે બધું એમના હાથમાં છે ત્યારે આપણે જેની સામે એમનો પુણ્ય-પ્રકોપ જાગ્યો હતો તે બધી મુસીબતો હેઠળ કચરાયા જ કરીએ? લડાઈ ફાટી નીકળી તેનાં થોડાં અઠવાડિયાં પહેલાં હિંદીઓનું એક પ્રતિનિધિમંડળ બ્રિટિશ એજન્ટને મળવા પ્રિટોરિયા ગયું હતું. તેને તેમણે ખાતરી આપી હતી કે યુદ્ધ જાહેર કરવા સિવાય બીજું બધું હું કરી ચૂક્યો છું, મંત્રણાઓ હજુ ચાલુ છે અને જેની બીક છે તે યુદ્ધ જો દુર્ભાગ્યે ફાટી નીકળશે તો તમારે એ બાબત ચિંતા કરવાની નહીં રહે. લૉર્ડ લેન્સડાઉને જાહેરમાં કહ્યું છે કે પ્રિટોરિયાની સમજૂતીથી સ્પષ્ટ રીતે વિરુદ્ધ એવા હિંદીવિરોધી કાયદાઓ યુદ્ધનું એક મુખ્ય કારણ છે. ત્યારે શું જે અનિષ્ટોને દૂર કરવા માટે લડાઈ શરૂ કરવામાં આવી હતી તેમાંનું એક અનિષ્ટ બ્રિટિશ અંડા તળે ચાલુ રહેશે? અને તે પણ જ્યારે સંસ્થાન કચેરી એવું પણ બહાનું કાઢી શકે તેમ નથી કે તેની પાસે સ્વરાજ્ય ભોગવતાં સંસ્થાનો ઉપર પૂરતો કાબૂ નથી? કારણ કે હજુ ટ્રાન્સવાલ તેમ જ ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાન બેમાંથી એકેને સ્વરાજ્ય મળ્યું નથી.

બ્રિટિશ લોકસભાનું ઉદ્ઘાટન કરતી વખતે સમ્રાટે પોતાના ભાષણમાં ખાસ ભારપૂર્વક કહ્યું કે આગામી સમાધાન વખતે સરકારનું એકમાત્ર લક્ષ અંબેઝી નદીની દક્ષિણમાં રહેતી “ગોરી પ્રજા”ની સાથે સમાન અને અસલ વતની જાતિઓ સાથે ઉચિત વ્યવહારનું રહેશે. આ ભાષણની બહુ ખેદ અને શંકાઓ સાથે નોંધ લીધી છે. યુદ્ધ પહેલાં તો આ લક્ષ “દક્ષિણ આફ્રિકાની બધી સંસ્કૃત જાતિઓ માટે સમાન અધિકાર”નું કહેવામાં આવતું હતું. હવે જો એ લક્ષમાં જાણીબૂજીને ફેરફાર કરી “ગોરી જાતિઓ” કરવામાં આવ્યું હોય તો તેથી ગંભીર ચિંતાને માટે કારણ મળે છે.

આ સાથે અમે ભૂતકાળના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકારના હિંદીઓને લાગુ પડતા કાયદાઓનો એક સારાંશ બીડીએ છીએ. આ પ્રશ્ન ખૂબ જ ગંભીર છે અને અમારી સ્થિતિ ઘણી દુઃખદાયક છે. દમનની ધૂંસરી હેઠળ ત્રાસ ભોગવતાં અમે એટલા થાકી ગયા છીએ કે અમારાથી અમારી જાતે કશો પ્રયત્ન થઈ શકે એવું રહ્યું નથી. અમે માત્ર વેદનાની ચીસો જ પાડી શકીએ એમ છીએ. આ દુઃખદાયક બોજમાંથી મુક્ત થવામાં અમને મદદ કરવી તે તમારું કામ છે. વધારે સારી વર્તણૂકને લાયક નીવડવા માટે અમે બધું જ કર્યું છે એમ અમે માનીએ છીએ. લડાઈમાં યુરો-પિયન સંસ્થાનવાસીઓની સાથોસાથ જ અમે અમારો જાણો—ભલે તે ગમે તેટલો તુરંદ હોય—આપ્યો. અને એમ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે જો અમે બ્રિટિશ પ્રજાજનો તરીકેનાં હક અને વિશિષ્ટ અધિકારો માગવા તૈયાર અને આતુર છીએ તો બ્રિટિશ પ્રજાજનો તરીકેનાં અમારાં કર્તવ્યો પરત્વે પણ અમે બેદરકાર નથી. અમે નિર્વિવાદ રીતે એ પણ બતાવી આપ્યું છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમારે જે અપમાન સહન કરવાં પડે છે તેને વાજબી ઠેરવે એવું અમારામાં કંઈ જ નથી.

હિંદુસ્તાનનાં જાહેર વર્તમાનપત્રો અને જાહેર સંસ્થાઓ તેમ જ ઈંગ્લંડમાંના મિત્રોનો સંયુક્ત અને મહાન પ્રયત્ન અમને ન્યાય અપાવ્યા વગર નહીં રહે. અમારો પક્ષ ન્યાય્ય હોવા બાબત બે મત છે જ નહીં; હોઈ શકે પણ નહીં, તેથી આ સંપૂર્ણપણે સંભવિત છે. એને માટે વખત પણ અત્યારે જ છે, નહીં તો પછી ક્યારેય નહીં હોય. કારણ કે સમાધાન થઈ ગયા પછી, પહેલાંના અનુભવે જણાવ્યું છે તેમ, કોઈ પણ જાતની રાહત મળવી અશક્ય જ બની જશે.

આપના આજ્ઞાંકિત સેવકો,
મહંમદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપની
અને ઓગણીસ બીજાઓ

કાયદાઓનો સારાંશ

નૂના દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય અને ઑરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના માત્ર બ્રિટિશ હિંદીઓને લાગુ પડતા કાયદાઓનો સંક્ષેપ.

દક્ષિણ આફ્રિકાનું પ્રજાસત્તાક

દરેક હિંદીએ ત્રણ પાઉંડ ભરીને રજિસ્ટ્રેશન ટિકિટ લેવી જોઈએ.

જ્યારે અધિકારીઓ હિંદીઓ સાથે આ દેશના વતનીઓની જેમ વર્તતા હતા ત્યારે તેઓ એવો આગ્રહ રાખતા હતા કે તેમણે એક શિલિંગના મુસાફરી પરવાના લેવા જોઈએ.

રેલવેના કાયદાઓ હિંદીઓને પહેલા કે બીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા અટકાવે છે.

કોઈ પણ હિંદી પોતાની પાસે આ દેશનું સોનું રાખી શકે નહીં તેમ જ ખાણ ખોદવાનો પરવાનો લઈ શકે નહીં. (હિંદીઓ સોનાના સટ્ટામાં પડ્યા નથી એટલે આ કાયદાને લીધે તેમને કશી મુસીબત વેઠવી પડી નથી).

૧૮૮૫નો ત્રીજો કાયદો સરકારને સ્વચ્છતાના હેતુસર હિંદીઓના નિવાસ માટે જુદા વાડા નક્કી કરી આપવાનો હક આપે છે. યુદ્ધ પહેલાં જોહાનિસબર્ગના બધા હિંદીઓને શહેરના મધ્ય ભાગથી લગભગ પાંચ માઈલ છેટે આવેલા વાડામાં મોકલી આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો અને એમના વેપારધંધાને પણ ત્યાં જ મર્યાદિત કરવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો.

પ્રિટોરિયાના કેટલાક પેટાકાયદા હિંદીઓને ફૂટપાથનો તેમ જ જાહેર વાહનોનો ઉપયોગ કરતાં અટકાવે છે.

નોંધ — આ બાબતની વધારે વિગતવાર માહિતી માટે જુઓ બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર ૨૧મી જુલાઈ ૧૮૯૯, અને સંસ્થાન પ્રધાનને વિનંતીપત્ર, મે [૧૬], ૧૮૯૯.

ઑરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ

૧૮૯૦ના પ્રકરણ ૩૩ મુજબ કોઈ પણ એશિયાવાસી (૧) રાજ્યના પ્રમુખની રજા સિવાય રાજ્યમાં બે મહિના કરતાં વધારે રહી ન શકે; (૨) સ્થાવર મિલકતની માલિકી ન ધરાવી શકે; (૩) વેપાર અગર ખેતી ન કરી શકે.

ઉપરોક્ત નિયંત્રણ સાથે રાજ્યમાં રહેવાની પરવાનગી મળી હોય ત્યારે પ્રકરણ ૭૧ મુજબ વાર્ષિક દસ શિલિંગનો માથાદીઠ વેરો નાખવામાં આવે છે.

નોંધ—જૂના ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના એશિયાઈ વિરોધી કાયદાઓની પૂરેપૂરી યાદી તા. ૨૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૬ના સામાન્ય પત્રમાં આપવામાં આવી છે.^૧

[મૂળ અંગ્રેજી]

છાપેલી મૂળ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૧૪-૫.

૧૨૮. મુંબઈના માજી ગવર્નરને માનપત્ર

[ડરબનના હિંદીઓએ નગરપતિના પ્રમુખપદ હેઠળના એક સ્વાગત સમારંભમાં નીચેનું માનપત્ર મુંબઈના એક વખતના ગવર્નર લોર્ડ જ્યોર્જ કેનિંગ હેરિસને આપ્યું હતું. તેઓ લંડન જતાં ડરબનમાંથી પસાર થયા હતા.]

ડરબન,

એપ્રિલ ૨૦, ૧૯૦૧

આપ નામદારની સેવામાં નિવેદન,

નાતાલમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા અમે નીચે સહી કરનારાઓ આપ નામદારનું અમારી વચ્ચે આદરપૂર્વક સ્વાગત કરીએ છીએ. આપ નામદારનો હિંદુસ્તાન સાથેનો અને ખાસ કરીને મુંબઈ સાથેનો ગાઢ સંબંધ અમે જાણીએ છીએ, તેથી અમને લાગે છે કે જો આપ નામદાર તરફ અમારો આદર દર્શાવવાની આ તક અમે ન લીધી હોત તો અમે અમારી ફરજમાંથી ચૂક્યા ગણાત. આટલા ઓછા સમયની સૂચના મળવા છતાં આપ નામદારે કૃપા કરીને અમને મળવાની સંમતિ દર્શાવી એથી અમે આપના અત્યંત આભારી છીએ. આથી અમે અમારા પ્રિય કૈસર-એ-હિંદના હિંદુસ્તાન ખાતેના ભૂતપૂર્વ પ્રતિનિધિ પ્રત્યેના અમારા આદરનો પુરાવો આપી શક્યા છીએ.

અમે આપ નામદારને આનંદદાયક યાત્રા અને આપણા કૃપાવંત સમ્રાટને ઉપયોગી નીવડે તેવું દીર્ઘ જીવન ઇચ્છીએ છીએ. અને એવી આશા રાખવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે આપ નામદાર હંમેશાં આપના હૃદયમાં આ ઉદ્યાન સંસ્થાનના હિંદી નિવાસીઓ માટે એક ખૂણો રાખશો.

વિનયપૂર્વક આપના વગેરે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર, ૨૨-૪-૧૯૦૧

૧૨૯. હિંદીઓના પરવાના^૧

પો. ઓ. બોક્સ ૧૮૨,
ડરબન,
એપ્રિલ ૨૭, ૧૯૦૧

વહાલા સાહેબ,

ટ્રાન્સવાલના હિંદી શરણાર્થીઓ તરફથી આપને મોકલવામાં આવેલા તારની^૨ એક નકલ હું આ સાથે બીડવાની રજા લઉં છું. ટ્રાન્સવાલ જવાના પરવાના મેળવનાર યુરોપિયનોની યાદી દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. પરંતુ આ લખાય છે ત્યાં સુધી હિંદી શરણાર્થીઓને એક પણ પરવાનો આપવામાં આવ્યો નથી. લૉર્ડ રૉબર્ટ્સ જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતા ત્યારે તેમની સમક્ષ તેમ જ હાઈ કમિશનર સમક્ષ પણ વાત મૂકવામાં આવી હતી. પરંતુ એથી કંઈ વળ્યું નહીં. મિ. એચ. ટી. ઓમાની (નિવૃત્ત આઈ. સી. એસ.), જેઓ હાઈ કમિશનરના પરવાના મંત્રી નિમાયા છે તેઓ અમારે માટે કેટલાક પરવાના મેળવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. અને ગયે મહિને તો તેઓએ ડરબનના એક પ્રતિનિધિ વેપારીનું નામ તેમ જ બીજા એક કેપટાઉનના પ્રતિનિધિ વેપારીનું નામ તાર કરીને મંગાવ્યું હતું. એક પરવાનો લગભગ નકામો છે, એવા વિરોધ સાથે એક નામ તે જ વખતે તેમને આપવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ તે એક પરવાનો પણ આપવામાં આવ્યો નથી.

હું આશા રાખવાનું સાહસ કરું છું કે આ બાબતમાં આપે કંઈક પગલું લઈ જ લીધું હશે અને એને પરિણામે આ પત્ર આપને પહોંચે તે પહેલાં કંઈક સહત આપવામાં આવશે.

તારની નકલો^૩ ને મોકલવામાં આવી છે.

આપને ગયે અઠવાડિયે મોકલવામાં આવેલા પરિપત્રની^૪ બાબતમાં અત્યારે જેઓ પ્રિટોરિયા અને જોહાનિસબર્ગમાં છે અને જેઓ યુદ્ધ ફાટી નીકળતાં પહેલાં ટ્રાન્સવાલ છોડી શક્યા નહોતા તેવા કેટલાક બ્રિટિશ હિંદીઓએ કરેલી અરજીઓના જવાબમાં આવેલા જવાબોની^૫ નકલ હું આ સાથે બીડું છું.

આપનો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૧૭.

[બિડાણ]

૧. જેમને તારીખ એપ્રિલ ૧૬, ૧૯૦૧નો તાર મોકલવામાં આવ્યો હતો તે જ લોકોને ઉદ્દેશીને આ પત્ર લખાયો છે.

૨. તા. ૧૬ એપ્રિલ, ૧૯૦૧નો તાર.

૩ આ પત્રની ઓફિસ પ્રતમાં કોને એ મોકલવામાં આવી છે તેનો નિર્દેશ નથી.

૪. એપ્રિલ ૨૦, ૧૯૦૧નો પત્ર.

૫. આ પત્રમાંના ઉતારા સાથે આ જવાબો ૨૪-૫-૧૯૦૧ના ઇન્ડિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

શાહી સરકાર, મ્યુનિસિપાલિટી,
જેહાનિસબર્ગ,
૨૪મી નવેમ્બર, ૧૯૦૦

પ્રતિ

મેસર્સ એન. જી. દેસાઈ અને બીજા અરજદારો,
પી. ઓ. બોક્સ ૩૩૪૮,
જેહાનિસબર્ગ
સાહેબો,

તમારો આ મહિનાની ૨૨મી તારીખનો પત્ર મળ્યો. જે નિયમોનો તમે ઉલ્લેખ કરો છો તે ભૂતપૂર્વ નગર પરિષદે પસાર કરેલા હતા. અને બ્રિટિશોએ કબજે લીધો તે તારીખ પહેલાં જે નિયમો અસ્તિત્વમાં હતા તેમાં ફેરફાર કરવાનો લશ્કરી અધિકારીઓનો ઈરાદો નથી. હું એમ સૂચવવાની રજા લઉં છું કે આ જ જાતની અરજી જે પહેલી નગર પરિષદ નિયુક્ત થાય તેને મોકલવી જોઈએ.

આપનો વિશ્વાસુ,
(સહી) ઓ'મીરા મેજર
કાર્યપાલક નગરપતિ

પ્રિટોરિયા,
માર્ચ ૧૫, ૧૯૦૧

મોકલનાર

હિંદી વસાહતીઓના નિરીક્ષક
ઈ. ઉસ્માન લતીફ
પો. ઓ. બોક્સ ૪૪૨૦
જેહાનિસબર્ગ

હું તમને જાણ કરવાની રજા લઉં છું કે લશ્કરી ગવર્નરનો પહેલાંનો નિર્ણય, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે “હમણાં” પ્રિટોરિયામાં હોય તે બધા “એશિયાવાસીઓ” હિંદુઓ અને મુસલમાનોએ કુલીઓના વાડામાં રહેવું જોઈશે, તે હજી જેમનો તેમ કાયમ છે. “મોટા” એશિયાઈ વેપારીઓની શહેરમાં રહેવાની વિનંતીનો વિચાર થઈ શકશે, પરંતુ હાલ પ્રિટોરિયામાં એ વર્ગના કોઈ વેપારી નથી, તેથી પ્રિટોરિયામાં અત્યારે હાજર એવા બધા એશિયાવાસીઓએ વાડામાં જ વસવાટ કરવો જોઈએ તેવો હુકમ કાયમ રહે છે. લશ્કરી ગવર્નરે દયા કરીને રજા આપી છે કે મસ્જિદની સંભાળ રાખવા બે માણસો તેની અંદર રહી શકશે. આજે બધા એશિયાવાસીઓને, જેઓ અત્યારે શહેરમાં રહે છે તેમને વાડામાં જઈને ત્યાં રહેવાનો હુકમ કર્યો છે.

(સહી) જે. એ. ગિલમ

૧૩૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
એપ્રિલ ૩૦, ૧૯૦૧

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ
સાલેબ,

આ અઠવાડિયાના ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા હિંદી વસાહતી કાયદામાં સુધારો કરતા બિલ વિશે આપને પત્ર લખવાનું સાહસ કરું છું.

આ બિલના પહેલા વિભાગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ૧૮૯૫ના કાયદા હેઠળ કોઈ પણ હિંદી સ્ત્રીને આપવામાં આવતા પગારનો દર, તે કાયદામાં જણાવેલા દરનો ૩૨ રહેશે અથવા માલિક અને સ્ત્રી બંનેને મંજૂર હોય તેવો બીજો કોઈ ખાસ દર રાખવામાં આવશે. હું માની લઉં છું કે સરકારનો ઈરાદો એવો હશે કે ૧૮૯૫ના કાયદામાં જણાવવામાં આવ્યો છે તે દરનો ૩૨ ઓછામાં ઓછો આપવો જોઈએ; પરંતુ મને લાગે છે કે તે ફકરાના શબ્દોમાંથી આવો ઈરાદો પૂરતા પ્રમાણમાં સ્પષ્ટ થતો નથી. હું નીચેના શબ્દો ઉમેરવાનો સુધારો સૂચવી શકું—“પરંતુ કોઈ પણ સંજોગોમાં ઉપરોક્ત દરના ૩૨ કરતાં ઓછો દર તો નહીં જ.”^૧

હું એ હકીકત તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું કે ૧૮૯૫ના કાયદા ૨૫માં હિંદી સ્ત્રીઓનો પગાર પુરુષો કરતાં અડધો ઠરાવવામાં આવ્યો છે, અને હું આશા રાખું છું કે સરકાર ઓછામાં ઓછી રકમમાં ફેરફાર કરવા માગતી નથી.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૩૪૮૬/૧૯૦૧.

૧. આ સૂચના સ્વીકારવામાં આવી હતી.

૧૩૧. મુંબઈ સરકારને પત્ર

૩૨૫ન,

મે ૪, ૧૯૦૧

પ્રતિ

માનનીય આર. જે. સી. લોર્ડ,

[મુંબઈ સરકાર,

મુંબઈ]

[વહાલા સાહેબ,

આ સાથેના કાગળો^૧ આપને મોકલવાની અને હિંદુસ્તાનની જુદી જુદી ધારાસભાઓમાં અને જે એ શક્ય ન હોય તો વાઈસરોયની કાઉન્સિલમાં કંઈક પગલાં લેવાય એવી નમ્રપણે સૂચના કરવાની મને ખાસ વિનંતી કરવામાં આવી છે. જેકે પ્રવાસીઓની ઘણી મોટી સંખ્યા મુંબઈ, મદ્રાસ અને કલકત્તાથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં મોકલવામાં આવે છે તે જેતાં સ્થાનિક સરકારો-એ બ્રિટિશ હિંદીઓને જે તકલીફો સહન કરવી પડે છે તે તરફ ધ્યાન કેમ ન આપવું જેઈએ?

આ એક એવો પ્રશ્ન છે, જેમાં હિંદીઓ અને હિંદમાં રહેતા અંગ્રેજો એકમત છે. અને હું માનું છું કે બિનસરકારી સભ્યોના સંયુક્ત પગલાથી અમારા કાર્ય માટે ઘણું થઈ શકશે. સરકારી પક્ષની સહાનુભૂતિ પણ અમારી તરફ હશે એમાં શંકા નથી. અને લોર્ડ કર્ઝન જેવા શક્તિશાળી અને સહાનુભૂતિ ધરાવતા વાઈસરોયના અમલમાં અમારી બધી મુસીબતોની પાછળ રહેલા મહાન પ્રશ્નને (લાંડન ટાઈમ્સના શબ્દોમાં) “બ્રિટિશ હિંદીઓ હિંદુસ્તાન છોડે ત્યારે કાયદા સમક્ષ બીજા બ્રિટિશ પ્રજાજનો ભોગવે છે તે જ દરજ્જે ભોગવી શકે કે નહીં? તેઓ એક બ્રિટિશ પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશમાં સ્વતંત્રતાથી જઈ શકે કે નહીં? અને મિત્રરાજ્યોમાં તેઓ બ્રિટિશ પ્રજાજનો તરીકેના અધિકારો માગી શકે કે નહીં?” આ પ્રશ્નને જે નામદારના ધ્યાનમાં સારી રીતે લાવવામાં આવે તો તેનો અનુકૂળ નિવેડો આવ્યા વગર રહે નહીં.

[મૂળ અંગ્રેજી]

હિંદુસ્તાનની સરકાર તરફથી હિંદી વજીરને મોકલવામાં આવેલા ૧૯૦૧ના ખરીતા નં. ૩૫ માંથી. કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: દક્ષિણ આફ્રિકા, સામાન્ય, ૧૯૦૧.

૧. એપ્રિલ ૨૦, ૧૯૦૧નો પરિપત્ર. ગાંધીજીનો પત્ર અને તેની સાથેના કાગળ અને મુંબઈની સરકારે હિંદની સરકારને મોકલ્યા હતા અને ત્યાંથી તે હિંદુસ્તાનના સંસ્થાન પ્રધાન (હિંદી વજીરને) મોકલવામાં આવ્યા હતા. ઈન્ડિયા ઓફિસે આની સાથે એવી મતલબની એક નોંધ જોડી હતી કે મિ. ચેમ્બરલેને એ વિનંતીપત્રનો ઉલ્લેખ કરતાં જવાબ આપ્યો હતો કે ટ્રાન્સવાલના અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનના બ્રિટિશ હિંદીઓના દરજ્જાનો પ્રશ્ન મિલનર, દક્ષિણ આફ્રિકામાં પાછા ફરે ત્યારે તેમની વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો.

૧૩૨. લશ્કરી ગવર્નરને અરજી^૧

પો. ઓ. બોક્સ ૪૪૨૦,
જેહાનિસબર્ગ,
મે ૯, ૧૯૦૧

પ્રતિ

નેક નામદાર,
કર્નલ કોલિન મેકેન્ઝી,
લશ્કરી ગવર્નર,
જેહાનિસબર્ગ

આપ નેક નામદારની સેવામાં,

અમે નીચે સહી કરનારા જેહાનિસબર્ગના હિંદી કોમના સભ્યો માનપૂર્વક આપને જાણ કરવાની રજા લઈએ છીએ કે જોહાનિસબર્ગ ગેઝેટમાં એક મહત્વની નોટિસ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. જેમાં [એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે] તમામ એશિયાઈ બાબતો હાથ ધરવા માટે એક હિંદી પ્રવાસી કચેરી ખોલવામાં આવી છે અને એથી આવા બધા પ્રજાજનોએ પોતાના પરવાના બદલાવી લેવા પડશે અને જેમાં તેમને રસ હોય તેવી બધી સરકારી બાબતોનો ઉકેલ ત્યાં કરવામાં આવશે.

અમે એ બતાવવાની રજા લઈએ છીએ કે આજ લગી નામદાર શહેનશાહના અધિકારીઓ સાથે અમારો સીધો વ્યવહાર કોઈ પણ જાતની ફરિયાદ વગર ચાલતો આવ્યો છે અને અમને ડર છે કે આ નવા ફેરફારથી અમારા ઘણા સાથી-પ્રજાજનોમાં અસંતોષ ઊભો થશે.

પરદેશી પ્રજાજનોના પરવાના બદલાવવા અંગેની કોઈ નોટિસ અમે જોઈ નથી અને તેથી અમે એવા અનુમાન પર આવીએ છીએ કે આ ભેદભાવ કરવામાં આવે છે અને જે એમ હોય તો તેથી અમને બહુ દુઃખ થશે.

અમે હંમેશાં વફાદાર રહ્યા છીએ અને આજ સુધી રહ્યા છીએ તેમ સીધેસીધા શાહી અધિકારીઓ હેઠળ રહેવા માગીએ છીએ, જેમના વર્તવ અને માયાળુપણાની અમે ઘણી કદર કરીએ છીએ.

આ બાબત તરફ આપ નામદાર ગંભીરતાથી ધ્યાન આપશો અને અમારી નમ્ર વિનંતી સ્વીકારશો એવી આશા રાખતા

આપ નામદારના અત્યંત નમ્ર અને આજ્ઞાકિત સેવકો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૮૨૨-૩.

^૧ આ જ શબ્દોમાં બીજા દિવસે એક અરજી બ્રિટિશ હાઈ કમિશનરને અને ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને પણ ઉરમાન હાજ અબદુલ લતીફ અને ૧૩૯ બીબતઓની સહીથી મોકલવામાં આવી હતી.

૧૩૩. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા એસોસિયેશનને પત્ર

પો. ઓ. બોક્સ ૧૮૨,
૩૨બન,
મે ૧૮, ૧૯૦૧

પ્રતિ
માનદ મંત્રી,
ઈસ્ટ ઇન્ડિયા એસોસિયેશન,
લંડન
વહાલા સાહેબ,

આ પત્ર હું ખાસ એ સૂચવવા માટે લખું છું કે મિ. ચેમ્બરલેન તથા સર આલ્ફ્રેડ મિલ્નરને અથવા કમમાં કમ સર આલ્ફ્રેડ મિલ્નરને મળવા એક પ્રતિનિધિમંડળ જાય એ સલાહભર્યું છે. એમાં જરાયે શંકા નથી કે બન્ને રાજદ્વારી પુરુષો વચ્ચે અત્યંત મહત્વની બાબતોની ચર્ચા થશે અને જે બંધી જ જાતના અભિપ્રાયોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતું એક સબળ પ્રતિનિધિમંડળ, જેના સભ્યો દાખલા તરીકે, સર લેપલ,^૧ શ્રી દાદાભાઈ, સર વિલિયમ વેડરબર્ન, સર મંચેરજી, શ્રી રમેશ દત્ત,^૨ શ્રી પરમેશ્વરમ્ પિલ્વાઈ, મિ. ગસ્ટ વગેરે હોય, તે જે હિંદીએનો પ્રશ્ન તેમની સમક્ષ રજૂ કરે તો તેથી લાભ થયા વગર રહે નહીં. લોર્ડ નોર્થબ્રુક તથા લોર્ડ રે સાથે મારે જે વાતચીત થતી તે પરથી હું એમ માનવા પ્રેરાયો છું કે જે એ બેમાંના ગમે તે એકને કહેવામાં આવે તો તે પ્રતિનિધિમંડળની આગેવાની જરૂર સ્વીકારે. તમને જે હકીકતોની જરૂર પડે એમ છે તે તો ક્યારની પહોંચાડવામાં આવી છે.

આવી જ જાતના પત્રો હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બ્રિટિશ સમિતિ વગેરેને મોકલું છું.
આપનો,

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૮૨૫.

૧. સર લેપલ ગ્રિફિન.

૨. રમેશચંદ્ર દત્ત, અગ્રગણ્ય હિંદી સિવિલિયન જેમણે ૧૮૯૦માં લખનોની મહાસભાની બેઠકનું પ્રમુખપદ લીધું હતું.

૧૩૪. પરવાના અંગેનો તાર

[ડરબન,]

મે ૨૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ
પરવાના,
જેહાનિસબર્ગ

તમારો આ મહિનાની ૨૦મી તારીખનો તાર મળ્યો. વધારાના પરવાના માટે પ્રિટોરિયાના મિ. હાજી હબીબ, જેહાનિસબર્ગના મેસર્સ એમ. એસ. કુવાડિયા અને આઈ. એમ. કરોડિયા, પૉચેફ્સ્ટ્રૂમના મિ. અબદુલ રહેમાનનાં નામો રજૂ કરવાની રજા લઉં છું. બે નામો માટે કેપટાઉન તાર કર્યો છે. ચાર નામોને ડરબનનાં નહીં પણ નાતાલના શરણાર્થીઓનાં ગણવાં. ઘણાખરા અગ્ર-ગણ્ય શરણાર્થીઓ ડરબનમાં રહે છે. આ નામો પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે અને શરણાર્થીઓની સભામાં પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે. આદરપૂર્વક વિનંતી કે નાતાલ માટે ચાર પરવાના પણ ઘણા ઓછા છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૨૭.

11585

૧૩૫. પરવાના અંગેનો પત્ર

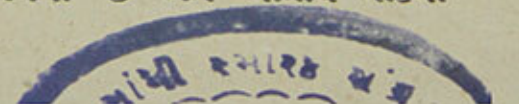
[ડરબન,]

મે ૨૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ
શ્રી એમ. ટી. ઓમાની,
પરવાના કચેરી,
જેહાનિસબર્ગ
સાહેબ,

આપના આ મહિનાના ૨૦મી તારીખના તારની પહોંચ સ્વીકારવાનું માન મને મળ્યું છે. અને હિંદી શરણાર્થી સમિતિએ પોતા તરફથી આપના તાર માટે આભાર માનવાની મને સૂચના કરી છે.

હવે હું નાતાલ માટે નીચે પ્રમાણેનાં ચાર નામ રજૂ કરવાની રજા લઉં છું: પ્રિટોરિયાના હાજી હબીબ હાજી દાદા; જેહાનિસબર્ગના એમ. એસ. કુવાડિયા અને આઈ. એમ. કરોડિયા, અને પૉચેફ્સ્ટ્રૂમના અબદુલ રહેમાન. આ શરણાર્થીઓમાંના ત્રણ ડરબનમાં છે અને એક શ્રી અ. રહેમાન લેડીસ્મિથમાં છે. આ નામો પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે અને હિંદી શરણાર્થીઓની સભામાં તે પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે. આ સભાએ ઓછામાં ઓછી સંખ્યા તરીકે ચાર કરતાં વધારે નામો પસંદ કર્યા હતાં, એટલે એ સંખ્યાથી ચાર નામો નક્કી કરવા માટે ચિઠ્ઠીઓ નાખવામાં આવી હતી. હિંદી શરણાર્થીઓમાંના મોટા ભાગના ડરબનમાં છે અને નાતાલ માટેના

ચાર પરવાના ઘણા ઓછા છે, એ હકીકત તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવાની મને વિનંતી કરવામાં આવી છે.

કેપટાઉનનાં બે નામો માટે મેં તાર કર્યો છે.

આપનો આશંકિત સેવક,

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૮૨૯.

૧૩૬. તૈયબને તાર

[ડરબન,]

મે ૨૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ

તૈયબ,

C/o ગુલ,

કેપટાઉન

પરવાના મંત્રીને મોકલવા માટે મહેરબાની કરીને કેપટાઉનના બે શરણાર્થીઓનાં નામ યોગ્ય રીતે પસંદ કરીને મોકલો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય. એસ. એન. ૩૮૨૮.

૧૩૭. રેવાશંકર ઝવેરીને પત્ર

૧૪ મર્ચુરી લેન

ડરબન,

મે ૨૧, ૧૯૦૧

મુરબી ભાઈ રેવાશંકર,^૧

કવિશ્રી^૨ ગુજરી જવાના ખબર ભાઈ મનસુખલાલ^૩ના કાગળ ઉપરથી મળ્યા. તેમ જ ત્યાર બાદ છાપામાં પણ જોયા. વાત ન માની શકાય તેવી છે. મનમાંથી વીસરી શકાતી નથી. વિચાર કરવાનો પણ આ દેશમાં અવકાશ થોડો જ રહે છે. ટેબલ ઉપર બેઠો હતો તેવા જ ખબર મળ્યા. વાંચી એક મિનિટ દિલગીરી કરી તુરત ઓફિસના કામમાં ગૂંથાઈ ગયાં. એવી અહીંની નિંદગી છે. પણ જ્યારે કંઈક પણ અવકાશ મળે છે ત્યારે એ જ વિચાર થાય છે. ખોટો કે સાચો મને એમનો બહુ જ મોહ હતો અને મારી ઊંમિ પણ તેમાં ઘણી હતી. તે બધી ગઈ. એટલે હું સ્વાર્થને રહું છું. ત્યાં તમને ખરખરો શો કરું. ?

મોહનદાસના પ્રણામ

મૂળ ગુજરાતી ઉપરથી : સી. ડબલ્યુ. ૨૯૩૬

૧. રેવાશંકર જગજીવનરામ ઝવેરી, ગાંધીજીના આજીવન મિત્ર.

૨. રાજચંદ્ર રાવજીભાઈ મહેતા અથવા રાચચંદભાઈ મહેતા, જે કવિ તથા સત્યાન્વેષી સંત હતા. ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથામાં એમને વિષે એક પ્રકરણ (ભાગ ૨, પ્રકરણ ૧) લખ્યું છે.

૩. શ્રી રાજચંદ્રના ભાઈ, જીઓ નોંધ ૨.

૧૩૮. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,
ડરબન,
મે ૨૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ
સાહેબ,

કારા ત્રિકમ નામના એક હિંદી પાસેથી આ મહિનાની છઠ્ઠી તારીખે કેટલાક યુરોપિયનોએ વેસ્ટ સ્ટ્રીટમાં ધોળે દહાડે ચાલીસ પાઉંડ ભરેલી થેલી લૂંટી લીધી હતી. એમાંનો એક પકડાયો હતો અને તેના ઉપર આ મહિનાની ૧૦મી તારીખે અંશતઃ કામ ચાલ્યું હતું. તે માણસને જમીન ઉપર છોડવામાં આવ્યો હતો અને પછી તે જમીનગીરીની રકમ જપ્ત થઈ હતી. મેં છૂપી પોલીસ ખાતાની કચેરીને એ રકમમાંથી ૪૦ પાઉંડ આપવા માટે અરજી કરી હતી અને મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે મારે એ માટે સરકારને લખવું.

હવે મારી અરજ છે કે જમીનગીરીની રકમમાંથી મારા અસીલને ૪૦ પાઉંડની રકમ આપવામાં આવે. મારા અસીલ પાસે ૪૦ પાઉંડ હતા તે અંગે જે મેં નોંધવામાં આવ્યો છે એથી વધુ પુરાવાની જરૂર હોય તો તે સરકાર સમક્ષ રજૂ કરવા હું તૈયાર છું.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૪૨૫૮/૧૯૦૧.

૧૩૯. તૈયબને તાર

[ડરબન,
જૂન ૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ
તૈયબ,
C/o ગુલ,
કેપટાઉન

૨૧મી તારીખના તારનો જવાબ કેમ નથી? તરત જવાબ આપો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. અન. ૩૮૩૫.

૧૪૦. પરવાના માટે સંયુક્ત પગલાં^૧

ડરબન, નાતાલ,

જૂન ૧, ૧૯૦૧

સાહેબ,

આ અઠવાડિયે મળેલાં વર્તમાનપત્રોમાં સમાચાર છે કે હિંદી શરણાર્થીઓને નાતાલ પાછા ફરવા માટેના પરવાના આપવા બાબત મિ. કેઈને પૂછેલા સવાલના જવાબમાં મિ. ચેમ્બરલેને એમને જણાવ્યું હતું કે સર મંચેરજીની વિનંતીથી તેમણે આ બાબત સર આલ્ફ્રેડ મિલ્નરને ક્યારનોય તાર કરી દીધી છે.

આ અઠવાડિયે મળેલાં રૂટરનો સંદેશો જણાવે છે કે બીજા એક સવાલના જવાબમાં મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું કે જૂના દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના હિંદી વિરોધી કાયદાઓ, તેમાં સુધારા કરવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી, કાયમ રહેશે. મિ. ચેમ્બરલેને એટલું ઉમેર્યું જણાતું નથી કે એ કાયદાઓનો અમલ કરવામાં નહીં આવે, કેમ કે જૂના શાસન દરમ્યાન તેમનો અમલ કરવામાં આવતો ન હતો. આવી જાતની કોઈ સમજૂતી નહીં હોય તો હાલની સ્થિતિ પહેલાં કરતાં ઘણી વધારે ખરાબ નીવડશે. હું કબૂલ કરું છું કે આ સમાચારથી અમે નિરાશ થયા છીએ.

જેકે અહીંના કાર્યકર્તાઓએ ઉત્સાહ અને કર્તવ્યના વિચારો મહાસભાના આગેવાનોની ત્યાગભરી નિષ્ઠામાંથી જ મેળવ્યા છે અને તેઓ કોંગ્રેસની નીતિના અનુકરણમાં સંતોષ માને છે, તેમ છતાં તેઓએ મદદ માટે બધા પક્ષોને અપીલ કરી છે. અને તેમના ઉદ્દેશના વાજબીપણા માટે કોઈ પણ જાતનો મતભેદ જણાતો નથી. આવા વિચારો ધરાવતા હોઈ અમને લાગે છે કે જુદા જુદા મિત્રોની સંયુક્ત કારવાઈના અભાવને કારણે અમારી વાત મારી જાય છે.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશને તો સંયુક્ત કારવાઈની સૂચના ક્યારની કરી છે અને હું આદરપૂર્વક નિવેદન કરું છું કે જે જુદા જુદા અભિપ્રાયોવાળા બધા લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી એક નાની સમિતિ નીમવામાં આવે અને હંમેશાં સંગઠિત થઈને પગલું ભરવામાં આવે તો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં સફળતા મેળવી શકાય.

સંસ્થાન મંત્રીના સહાનુભૂતિ વગરના જવાબથી અહીં ખરાબ અસર થાય છે અને તેથી હિંદીઓ સામેના વિરોધને વધુ ઉત્તેજન મળે છે. એટલે મિ. ચેમ્બરલેને પાસેથી પત્ર દ્વારા અથવા તેમની અંગત મુલાકાત લઈને માહિતી મેળવવી એ અમારા સંજોગો જેતાં, મારા નમ્ર મત મુજબ વધારે અનુકૂળ થઈ પડશે. ઉપર પ્રમાણેના રૂટરે તારથી મોકલેલા મિ. ચેમ્બરલેનેના જવાબથી કંઈક લાભિ થાય એમ લાગે છે. આ જવાબનો અર્થ એવો કાઢવામાં આવ્યો છે કે તેઓ જનતાની બુમરાણને વશ થશે અને હિંદીઓને સદંતર પડતા મૂકશે.

મને ખબર છે કે અમે અહીં સ્થળ પર હાજર હોવાને કારણે ટૂંકી નજરથી પીડાવાને લીધે કદાચ માત્ર સંકુચિત દૃષ્ટિકોણથી જેતા હોઈએ અને તેથી ત્યાંની સ્થિતિ પ્રત્યે કે અમારે માટે કામ કરતા આગેવાનોની સ્થિતિ પ્રત્યે પૂરતું ધ્યાન ન આપતા હોઈએ એમ બને. એટલે જે

૧. આ પત્રમાંની બાબતો અને એની સાથે જોડવામાં આવેલા કાગળપત્રો ખતાવી આપે છે કે તે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસમિતિની બ્રિટિશ સમિતિને ઉદ્દેશીને લખાયેલા હતા.

આ મારી સૂચનામાં કંઈ વધારે પડતું હોય તો હું આશા રાખું છું કે તમે તેના તરફ ધ્યાન નહીં આપો. માનનીય દાદાભાઈ નવરોજીને હું આ પત્રની એક નકલ મોકલું છું.

આપનો સાચો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૩૬.

૧૪૧. એક એક વિષે દફતરી નોંધ

ડરબન,

જૂન ૨, [૧૯૦૧]

આ એક કોંગ્રેસે ઠરાવ કરેલો તેની રૂએ છે. ઠરાવ એમ હતો કે મિ. ડનની નિશાળ બાબતમાં ઉધરાણું કરવું અને જો ઉધરાણામાં પૂરા ન થાય તો કોંગ્રેસ રા. રા. શેખ ફરીદની પ્રોપર્ટી લેવાઈ ગયા બાદ એ પૈસા તેમાં અપાયા બાદ મિ. ડનને આપે. ઉધરાણું હવે વધારે થાય તેમ નથી એટલે એક આપવાની જરૂર જણાય છે. તેથી આજ રોજ એક કાપ્યો છે.

ઠરાવ: ૨૩ નવેમ્બર, ૧૯૦૦.^૧

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ ગુજરાતી]

મૂળની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૩૭.

૧૪૨. પરવાના અંગેનો તાર

[ડરબન,]

જૂન ૧૪, ૧૯૦૧

પ્રતિ

કમરુદ્દીન,

બોક્સ ૨૯૯

જેહાનિસબર્ગ,

પરવાના નથી મળ્યા. તપાસ કરો.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. એન. ૩૮૪૭.

૧. આ લાઈન મૂળમાં અંગ્રેજીમાં છે.

૧૪૩. પરવાના અંગેનો તાર

[૩૨બન,]

જૂન ૨૦, ૧૯૦૧

પ્રતિ

ડગલાસ ફોર્સ્ટર,

રેન્ડ ક્લબ,

જેહાનિસબર્ગ

મહેરબાની કરીને તપાસ કરો. જેનું વચન આપવામાં આવ્યું હતું તે પરવાના હજી નાજરને મળ્યા નથી.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : એસ. એન. ૩૮૪૯.

૧૪૪. મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીને પત્ર

પો. ઓ. બોક્સ ૧૮૨,

૩૨બન, નાતાલ,

જૂન ૨૨, ૧૯૦૧

વહાલા સર મંચેરજી,

ગયે અઠવાડિયે મેં તમારા બે પત્રોની પહોંચ લખી હતી. ત્યાર પછી મને તમારો ગયા મહિનાની ૨૪મી તારીખનો પત્ર મળ્યો છે. તમારા પત્રો અમારા ઉત્સાહને પુનર્જીવિત કરે છે અને તમે જે મહાન કાર્ય કરી રહ્યા છો તેને માટે હું દક્ષિણ આફ્રિકાના ગરીબ પીડિત માનવીઓ તરફથી તમારો આભાર માનું છું. અહીં અમે બધા તમારી સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત છીએ કે બને ત્યાં સુધી આ બાબત, તમે મિ. ચેમ્બરલેન અને બીજાઓની સાથે ગોઠવો છો તેવી, મૈત્રીભરી મુલાકાતોથી જ પતાવવી જોઈએ. કેમ કે લોકસભાની અંદર પ્રશ્નનો જવાબ બિન-સહાનુભૂતિપૂર્વક આપવામાં આવે એથી મોટું નુકસાન થયા વગર ન રહે અને તે પણ જ્યારે ઈન્સાફ સંપૂર્ણપણે આપણે પક્ષે છે અને જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે કોઈ પણ જાતનો મતભેદ નથી ત્યારે ઈચ્છિત પરિણામ લાવવા માટે જરૂર ફક્ત એટલી જ છે કે અધિકારીઓને એકસરખી રીતે યાદ અપાવ્યા કરવું અને અવિશ્રાંત સાવધાની રાખવી. હિંદુસ્તાનમાં સંયુક્ત ચળવળ કરવાની તમારી સૂચના બાબત તમને જણાવવાનું કે અમને પહેલેથી જ એ વાત સૂઝી છે અને અમે ત્યાંના નેતાઓને પત્રો^૧ લખીને અરજીઓ કરવા અને વાઈસરોયની કાઉન્સિલમાં સવાલો પૂછવા વિનંતી કરી છે. સાથે સાથે હું સફળતાની બહુ આશા રાખતો નથી કારણ કે માત્ર દક્ષિણ આફ્રિકાનો પ્રશ્ન અથવા વધારે સાચી રીતે કહીએ તો હિંદી વસાહતીઓની તકલીફોનો પ્રશ્ન

૧. આ પ્રાપ્ય નથી.

ઉપાડી લે તેવી કોઈ વ્યવસ્થિત સમિતિ ત્યાં નથી. પરંતુ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશન અને કોંગ્રેસ કમિટી મળીને ઈન્ડિયા ઓફિસને જરેદાર નિવેદન કરે તો તે લિદમાં જે કંઈ કરવામાં આવે તેમાં પૂરક થાય અથવા તેનું સ્થાન લઈ શકે.

હું જાણું છું કે અમારી તકલીફોની બાબતમાં તમને ઘણું લાગે આવે છે. એ ઠંડામાં ઠંડા મગજના માણસમાં પણ પુણ્યપ્રકોપ જાગે એટલી ખરાબ છે. પરંતુ એટલું કહું કે તમે ત્યાં જે ઉત્તમ કામ કરી રહ્યા છો તેને ગરમાગરમ ચર્ચા ઉપાડીને બગાડશો નહીં, સિવાય કે સફળ થવાની તમને ખાતરી હોય. અમે સારી રીતે સમજીએ છીએ કે આ બાબતને ન્યાય આપી શકે તેવો તમારાથી વધારે સમર્થ કોઈ માણસ ઈંગ્લંડમાં નથી કેમ કે તમે આ બાબતમાં ઊંડો રસ લો છો, બ્રિટિશ લોકસભામાં તમારું સ્થાન છે, અધિકારીઆ ઉપર તમે પ્રભાવ ધરાવો છો અને સૌથી વધારે તો એ કે તમે કામ કરવાને તત્પર છો.

હું એમ કહેવાની લિમિત કરું છું કે પરવાનાની બાબતમાં તમને મોકલેલા તાર^૧ સંબંધી ટ્રાન્સવાલના અધિકારીઓએ મિ. ચેમ્બરલેનને જે માહિતી આપી છે તે ગેરરસ્તે દોરનારી છે. હું હજી પણ કહું છું કે એ તાર સાચો છે. એમાંની માહિતી સ્થાનિક વર્તમાનપત્રોને તેમના ખાસ ખબરપત્રીઓએ મોકલેલા અહેવાલોમાંથી લેવામાં આવી હતી. હું પોતે ગઈ કાલે ડચેતર ગોરાઓની સમિતિના મંત્રીને મળવા ગયો હતો અને એમણે મને ભારપૂર્વક કહ્યું હતું કે ઘણીખરી દુકાનો ખુલ્લી છે અને માણસોએ 'રેન્ડ રાઈફલ્સ'માં જોડાવું જોઈએ એ શરત મોટે ભાગે ઔપચારિક જ છે. અને ખરેખર જો તેઓ લિદીઓને 'રેન્ડ રાઈફલ્સ'માં જોડાવા દેવા ન માગતા હોય તો કમમાં કમ એ બાબતનો તેમને પાછા ફરતા અટકાવવા માટે ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ. એ યાદ રહેવું જોઈએ કે ઘણી યુરોપિયન સ્ત્રીઓને જવા દેવામાં આવી છે. અને કુટુંબોનાં કુટુંબો ટ્રાન્સવાલ જતી ગાડીઓમાં બેસતાં એ તો રોજનો બનાવ થઈ પડ્યો છે. તમને જણાવતાં મને દિલગીરી થાય છે કે આ પત્ર લખું છું ત્યાં સુધીમાં વધુ પરવાના મળ્યા નથી, જોકે છ પરવાના આપવાનું વચન આપવામાં આવ્યું છે ખરું, ચાર નાતાલ માટે અને બે કેપ માટે. પરંતુ અલબત્ત, પરવાનાનો પ્રશ્ન નવા અમલ હેઠળ લિદીઓની સ્થિતિ શી હશે એ સર્વગ્રાહી પ્રશ્નની તુલનામાં આખરે નજીવો અને ફક્ત થોડા સમય માટેની મુશ્કેલીનો છે, જોકે એ છે ત્યાં સુધી તો એ ઘણો કષ્ટદાયક લાગે છે. હજી લગી એવી મતલબની કોઈ જાહેરાત નથી કરવામાં આવી કે કમમાં કમ ચાલુ કાયદાઓમાં ગણનાપાત્ર સુધારો કરવામાં આવશે. અમારા લાંડનના મિત્રો ત્યાં લૉડ મિલ્નરની હાજરીનો લાભ લઈને જે કંઈ કરી શકે તેના પર અમારી આશાઓ કેન્દ્રિત થઈ છે.

આવતે, અઠવાડિયે હું વધારે લખવાની આશા રાખું છું. ત્યાં સુધી આપનો આભાર માનતો

આપનો ઘણો સાચો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૫૩.

૧૪૫. હિંદી શાળામાં ભાષણ

[ડરબનની સરકારી ઊંચા ધોરણની હિંદી શાળાના ઈનામ વહેંચવાના મેળાવડામાં ગાંધીજી-એ કરેલા ભાષણનો ટૂંકો અખબારી અહેવાલ નીચે આપવામાં આવ્યો છે. નાતાલના ગવર્નર સર હેન્રી મેકકેલમે પ્રમુખપદ લીધું હતું.]

[ડરબન,

જૂન ૨૮, ૧૯૦૧ પહેલાં]

શ્રી મો. ક. ગાંધીએ નેક નામદારનો આભાર માનવાનો ઠરાવ મૂકતાં કહ્યું કે હું માનું છું કે નેક નામદાર તેમના વહીવટના બહુ શરૂઆતના તબક્કામાં અમારા સંસર્ગમાં આવે અને તે પણ આવી આનંદાયક રીતે, એ હકીકતથી હિંદી કોમે વાજબી રીતે ગૌરવ અને કૃતજ્ઞતાની ઊંડી લાગણી અનુભવવી જોઈએ. લોર્ડ રોબર્ટ્સની મુલાકાતના પ્રસંગે આઈરિશ ઓસોસિયેશન અને હિંદી કોમ વચ્ચેની હરીફાઈ યાદ કરીને તેમણે જણાવ્યું કે આઈરિશ ઓસોસિયેશને નામદાર લોર્ડ ઉપર આઈરિશ તરીકે હક કર્યો હતો જ્યારે હિંદીઓએ તેમના પર હિંદી તરીકે દાવો કર્યો હતો. આપ નામદાર ઉપર સ્કોટલેન્ડના લોકોએ તો ક્યારનોયે દાવો નોંધાવ્યો છે. પરંતુ હું માનું છું કે સર હેન્રી પર એક દત્તક લેવાયેલા હિંદી તરીકે હક કરવા માટે અમારી પાસે પૂરતાં કારણો છે. તેમણે એવી આશા વ્યક્ત કરી કે જેને માટે વચનો આપવામાં આવ્યાં છે તે કસરતશાળા અને સંગીતવર્ગ સરકાર જલદી કાઢી આપશે. વળી એમણે એવી પણ આશા દર્શાવી કે સરકાર હિંદી ઉચ્ચ ધોરણની શાળાના નમૂના પર કન્યાશાળા પણ કાઢશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૨૮-૬-૧૯૦૧

૧૪૬. પરવાના અંગેનો તાર

[ડરબન,]

જુલાઈ ૨, ૧૯૦૧

પ્રતિ

પરવાના,

જેહાનિસબર્ગ

મારો ૨૧મી મેનો પત્ર મળ્યો હશે. હિંદી શરણાર્થી સમિતિ આદરપૂર્વક વિનંતી કરે છે કે જેનું વચન આપવામાં આવ્યું હતું તે પરવાના અંગે માહિતી આપો. તમારો ૨૦મી મેનો તાર મળ્યો છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : એસ. એન. ૩૮૫૮.

૧૪૭. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

[ડરબન,
જુલાઈ ૨૬, ૧૯૦૧]

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિત્સબર્ગ

હું એટલું પૂછી શકું કે, સુધરાઈ બિલની જે કલમો સામે હિંદી અરજદારોએ વાંધો લીધો છે તે સમિતિમાં પસાર થઈ કે કેમ અને જો ન થઈ હોય તો સરકાર કંઈ કારવાઈ કરવા માગે છે કે કેમ?

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૮૬૬.

૧૪૮. હેનરી બેઈલને તાર

[ડરબન,
ઓગસ્ટ ૮, ૧૯૦૧]

પ્રતિ
સર હેનરી બેઈલ,
પિટરમેરિત્સબર્ગ

નામદાર સમ્રાટ તરફથી આપને મળેલા માન માટે મારા દેશબાંધવો તરફથી આપને માન-પૂર્વક અભિનંદન આપવાની રજા લઉં છું.

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. એન. ૩૮૭૬.

૧૪૯. સી. બર્ડને તાર

[ડરબન,
ઓગસ્ટ ૮, ૧૯૦૧]

પ્રતિ
મિ. સી. બર્ડ,
સી. એમ. જી.
પિટરમેરિત્સબર્ગ

નામદાર સમ્રાટે કરેલા આપના સન્માન બદલ અભિનંદન આપવાની રજા લઉં છું.

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. એન. ૩૮૭૭.

૧૫૦. શાહી મુલાકાતીએને માનપત્ર

[કોર્નવૉલ અને યૉર્કના ડચૂક અને ડચેસ નાતાલની મુલાકાતે આવ્યાં ત્યારે ડરબનના હિંદીઓએ તેમને રૂપાની ઢાલ પર તાજમહાલ, મુંબઈની કાર્લા ગુફાઓ, બુદ્ધગયા મંદિર અને નાતાલના શેરડીના વાવેતર પર કામ કરતા ગિરમીટિયા હિંદીઓનાં ચિત્રો કોતરેલું નીચે પ્રમાણેનું માનપત્ર અર્પણ કર્યું હતું.]

[ડરબન,
ઓગસ્ટ ૧૩, ૧૯૦૧]

કોર્નવૉલ અને યૉર્કના નેક નામદાર ડચૂક અને ડચેસને માનપત્ર

આપ નામદારની સેવામાં નિવેદન કરવાનું કે,

આ સંસ્થાનમાં વસતા બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી અમે નીચે સહી કરનારા આપ નામદારનું આ સાગરતીર પર સ્વાગત કરવાની નમ્રતાપૂર્વક રજા લઈએ છીએ. આપના આ પ્રવાસમાં આપે જે દેશોની મુલાકાત લીધી છે તેમાં નાતાલ એવો દેશ છે કે જ્યાં બ્રિટિશ હિંદીઓની વસ્તી મોટા પ્રમાણમાં છે અને આપની શાહી મુલાકાતનું માન મેળવનાર દેશોમાં હિંદુસ્તાનનો સમાવેશ થતો નથી તે જોતાં આપ નામદારને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરવાની અમારી બેવડી ફરજ બની જાય છે.

આપણી વચ્ચેથી સ્વર્ગસ્થ પ્રિય કેસરે-હિંદે લીધેલી વિદાયથી શાહી કુટુંબ સાથે તેમના કરોડો પ્રજાજનો પણ જે મહાન શોકસાગરમાં ડૂબી ગયાં છે તેની વચ્ચે પણ નામદાર સમ્રાટે આપ બંને નામદારોને માત્ર ઓસ્ટ્રેલિયાની જ નહીં પરંતુ આ મહાન સામ્રાજ્યના બીજા ભાગોની પણ મુલાકાતો લેવાની આજ્ઞા આપી છે તે પરથી નામદાર સમ્રાટને તેમના પ્રજાજનો માટે કેટલી ઊંડી લાગણી છે તે દેખાઈ આવે છે. અમે માનપૂર્વક કહેવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે આ મુલાકાતથી બ્રિટિશ રાજ્યના જુદા જુદા ભાગને એક સાથે બાંધતી હીરની દોરીને વધુ સખત બનાવી છે.

ઉદાર બ્રિટિશ રાજના આશીર્વાદ અમે બરાબર સમજીએ છીએ. અમે સૌ કોઈને આવરી લેતા યુનિયન જેકની છાયા હેઠળ છીએ એટલે જ અમને હિંદુસ્તાન બહાર પગ મૂકવાની જગ્યા મળી છે.

અમે આપને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ કે નામદાર સમ્રાટને—અમારા મહારાજને અમારી તખ્ત પ્રત્યેની વફાદારીપૂર્વકની પ્રીતિની ખાતરી આપજો. દક્ષિણ આફ્રિકાના આ ઉદ્યાનમાં આપ નામદારનો સમય આનંદપૂર્વક પસાર થાય એવી અમે ઈચ્છા રાખીએ છીએ અને અમે

સર્વશક્તિમાન પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આપની મુસાફરી પૂરી થયે આપને ક્ષેમકુશળ ઘરે પહોંચાડે અને તેના સર્વોચ્ચ આશીર્વાદ આપના પર વરસાવે.

અમે છીએ

આપ શાહી નામદારના વિનમ્ર અને

વફાદાર સેવકો,

અબદુલ કાદિર, એમ. સી. કમરુદ્દીન ઓન્ડ કંપની

અને બીજા લગભગ સાઠ જણા

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઇઝર, ૧૭-૮-૧૯૦૧

૧૫૧. હિંદીઓ અને ડચૂક

મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ઓગસ્ટ ૨૧, ૧૯૦૧

પ્રતિ

તંત્રીશ્રી,

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી

સાહેબ,

“અંગ્રેજી બોલનારાઓ અને બીજા હિંદીઓની વિરોધ સભા”ના પ્રમુખ તરીકે સભા બોલાવનાર તરફથી ઠરાવોની મને મળી છે તેવી નક્કલ હું આ સાથે બીડું છું. ઠરાવો સાથેનો પત્ર પણ આ સાથે છે. જોકે હું એ સભાનો પ્રમુખ હતો તેમ છતાં એના ઠરાવો સાથે મારી જરાયે સહાનુભૂતિ નથી, કેમ કે તેમાં હકીકતની ઘણી ગંભીર ભૂલો છે અને તે ઊંધે રસ્તે દોરનાર છે. પરંતુ કલ્પિત કે સાચી ફરિયાદો વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર કરવી એ જ્ઞેશ ઠંડો પાડવાનો સૌથી સારો રસ્તો છે એમ સમજીને હું તે તમને મોકલી આપું છું. તમે તેમનો યોગ્ય લાગે તે ઉપયોગ કરશો.

આપનો વગેરે

મો. ક. ગાંધી

[ઠરાવો]

આ મહિનાની બીજી તારીખે કોંગ્રેસ હોલમાં મળેલી અંગ્રેજી બોલનારા અને બીજા હિંદીઓની વિરોધસભામાં સભા બોલાવનાર મિ. જી. એલ. રોબર્ટ્સે નીચે પ્રમાણે ઠરાવો મૂક્યા હતા અને તેમને મિ. ડી. સી. ઓન્ડ્રૂઝે ટેકો આપ્યો હતો. ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર થયા હતા. શ્રી મો. ક. ગાંધી પ્રમુખપદે હતા.

૧. કોર્નવોલ અને યોર્કના નામદાર ડચૂક અને ડચેસને માનપત્ર અર્પણ કરવા માટે જે રીતે હિંદી પ્રતિનિધિઓ પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા તેને આ સભા સખત રીતે વખોડી કાઢે છે, કેમ કે આ સભાની ખબર ફક્ત મુસલમાનોને આપવામાં આવી હતી, એટલે બીજા હિંદીઓ એમાં ભાગ લેવામાંથી વંચિત રહ્યા હતા.

૨. શાહી નામદારોને માનપત્ર અર્પણ કરવાના સમારંભમાં હાજર રહેવા ચૂંટી કાઢવામાં આવેલા પ્રતિનિધિઓમાંના મોટા ભાગના મુસલમાનો હતા, એ હકીકતને આ સભા સખત રીતે નાપસંદ કરે છે. કેમ કે આ સંસ્થાનમાં બીજા હિંદીઓ મુસલમાનો કરતાં વધારે મોટી સંખ્યામાં હોઈને તેમના પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા કમમાં કમ મુસલમાનોના પ્રતિનિધિઓ જેટલી જ હોવી જોઈતી હતી.

૩. જે વધારાના આઠ પ્રતિનિધિઓને આમંત્રણ આપવા માટે પસંદ કરવામાં આવ્યા છે (જે સ્વાગત સમિતિ મંજૂર કરે તો) તેમાંના છ મુસલમાનો છે. આમ ફરી વાર બીજા હિંદીઓને વાજબી પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આવ્યું નથી.

૪. મુસલમાનો પોતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર વ્યક્તિઓને ચૂંટી લીધા પછી અંગ્રેજી બોલનારા અને બીજા હિંદીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે હંમેશાં એક મિ. એચ. એલ. પોલને પસંદ કરે છે. આમ તેઓ સંબંધ ધરાવતા હિંદીઓની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે. તેમની એ રીતને આ સભા સખત રીતે નાપસંદ કરે છે.

૫. ઉપરના ઠરાવોની નકલો યોર્કના ડચૂક અને ડચેસના મંત્રીને, હિંદી સ્વાગત સમિતિને, ડરબનના નગરપતિને અને નાતાલનાં અખબારોને મોકલવામાં આવે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ચ્યુરી, ૨૩-૮-૧૯૦૧

૧૫૨. હિંદી કે કુલી ?^૧

[લેડીસ્મિથ,]

સપ્ટેમ્બર ૧૧, ૧૯૦૧

શ્રી ગાંધીએ એટલા મોડા આરોપી તરફથી ઊભા રહેવાની પરવાનગી માગી, કારણ કે (તેમણે કહ્યું) હિંદી કોમ માટે આ મુકદ્દમો અગત્યનો છે અને તેમના દરજ્જાની બાબતમાં પોલીસના મનમાં કંઈક ભ્રમણા હોય એમ લાગે છે. થોડા દિવસો પહેલાં પોલીસે નાતાલમાં ન્મેલા સંખ્યાબંધ હિંદીઓને કેદ પકડયા હતા અને એ લોકોએ શરમના માર્યા પોતાની જમીન-ગરની રકમ જપ્ત થવા દીધી હતી. આરોપી હિંદી, જે પોતાની સ્વેચ્છાથી નાતાલ આવ્યો છે તેને “કુલી” તરીકે ગણાવીને કાયદાની એક કલમમાં સંડોવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. એ કલમમાં “શતે નવ વાગ્યા પછી” “પોતાના માલિકે આપેલો પરવાનો બતાવવામાં નિષ્ફળ જાય તો” એવા શબ્દો છે. આરોપી પોતે જ પોતાનો માલિક છે એટલે એ પરવાનો કેવી રીતે લાવે? તેમણે મિસિસ વિન્ડન વિરુદ્ધ લેડીસ્મિથની કોર્પોરેશનના મુકદ્દમાનો ચુકાદો વાંચી સંભળાવ્યો, જેમાં વરિષ્ઠ અદાલતે કહ્યું હતું કે એ શબ્દનો તરજુમો “ગિરમીટિયા હિંદી” થઈ શકે.

ન્યાયમૂર્તિએ કહ્યું કે જે મુકદ્દમો ટાંકી બતાવવામાં આવ્યો છે તે જોતાં કંઈ વધારે કહેવાની જરૂર જણાતી નથી. તેઓ કંઈ સખત અને નિશ્ચિત નિયમ બનાવી શકે તેમ નથી,

૧. એક હિંદી હજમ, અબરો ઉપર પરવાનાના કાયદા નીચે કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું. જે દિવસે લેડીસ્મિથના મેજિસ્ટ્રેટ પાસે નિર્ણય માટે મુકદ્દમો આવ્યો તે દિવસે ગાંધીજી આરોપી તરફથી ઊભા રહ્યા હતા.

કેમ કે આવા કિસ્સાઓનો નિર્ણય તેમના ગુણદોષને આધારે થાય છે. કાયદો મુશ્કેલ છે. જોકે આરોપી દેખીતી રીતે જ એક બિનગોરો માણસ છે, છતાં કાયદો તેને એવો ગણતો નથી એટલે તેને છોડી મૂકવામાં આવે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી, ૧૨-૯-૧૯૦૧

૧૫૩. ટાઉન ક્લાર્કને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

[ડરબન,]

સપ્ટેમ્બર ૧૭, ૧૯૦૧

પ્રતિ

મહાશય વિલિયમ કુલી,

ટાઉન ક્લાર્ક,

ડરબન

વહાલા સાહેબ,

મરકી અટકાવવાને માટે લેવામાં આવેલાં પગલાંની બાબતમાં લિટી દેખરેખ સમિતિ જે કંઈ કરી શકી તે માટે આભાર માનતો આપનો ૧૨મી તારીખનો પત્ર મળ્યો, જેને માટે આપનો આભાર માનું છું.

મારે એટલું કહેવાનું છે કે સમિતિએ જે કંઈ કર્યું તે માત્ર તેની ફરજ હતી અને જે આવો પ્રસંગ ફરી વાર આવે તો શહેરના સ્વાસ્થ્યના હિતમાં નગર પરિષદ જે કંઈ પગલાં લે તેમાં લિટી કોમનો સહકાર પહેલાંના જેટલી જ તત્પરતાથી મળશે.

આપનો વિશ્વાસુ,

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૧૦.

૧૫૪. નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસનું સરવૈયું

[નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસનું ૩૧ ઓગસ્ટ ૧૯૦૧ લગીનું સરવૈયું, કોંગ્રેસ સમક્ષ મૂકવા માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ ૭૨૩ લવાજમ અને દાનની યાદી કે જેનો સરવાળો ૩,૪૦૪ પાઉંડ થતો હતો તેમાં આંકડાઓની કેટલીક ભૂલો જોઈ. તેમણે નીચેની વિઠ્ઠીમાં પોતાની સહી સાથે તેની નોંધ લીધી. અને પોતાના હસ્તાક્ષરમાં સરવૈયામાં નીચેનો ઉમેરો કર્યો.]

સપ્ટેમ્બર [?], ૧૯૦૧

નોંધ :

ખાતાવહીનો સરવાળો અને સરવૈયામાં બતાવેલી રકમ કે જે ખરી છે, તે બે વચ્ચેનો ફરક રોજમેજમાંથી રકમો ખતવતી વખતે થયેલી કોઈક ભૂલને કારણે છે—ખતવણીનું એ કામ કરવાનો મને સમય નહોતો, જોકે રોજમેજ બે વાર તપાસી લેવામાં આવ્યો છે.

આ ભૂલ, લવાજમની રસીદ લીધા પછી લવાજમ ન આપવાને કારણે ઘણાં નામ છેકી નાખવાને કારણે થઈ હોય એ સંભવિત છે. રોજમેજ ફરીથી તપાસવામાં આવ્યો હોત તો આ ભૂલ તરત જ પકડાઈ જત.

મો. ક. ગાંધી

[સરવૈયામાં વધારો]

(સરવૈયામાં આટલું ઉમેરો)

લવાજમ અને દાનની રકમ પેટે—૧૮૨ પાઉંડની લોન સહિત—આ સાથેની યાદી પ્રમાણે ૩૧મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૧ લગી મળેલી રકમ. યાદીને છેડે આપેલી નોંધ જુઓ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : ગ્રંથ ૯૬૬.

૧૫૫. વકીલની સલાહ માટે નિવેદન

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૨, ૧૯૦૧

૧૮૯૭નો કાયદો ૧૮, છૂટક તેમ જ જથ્થાબંધ વેપારીઓને અપાતા પરવાનાનું નિયમન કરે છે તેમ જ તેના પર અંકુશ રાખે છે.

૧૮૭૨ના કાયદા નં. ૧૯ની કલમ ૭૧ની ઉપકલમ (અ) માં જે પરવાનાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં ઉપરોક્ત કાયદાની ૧લી કલમ જથ્થાબંધ વેપારીઓના પરવાનાનો સમાવેશ કરે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે, જથ્થાબંધ વેપારીઓને અપાતા પરવાના પર કોર્પોરેશનોનો અંકુશ રાખવા માટે તેમ કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપરોક્ત કાયદાની કલમ ત્રણમાં, આવતા શબ્દો 'છૂટક વેપારીઓ' ખાસ કરીને ફેરિયાઓનો સમાવેશ કરી લેવાને મૂકવામાં આવ્યા છે. અને તેથી એવી દલીલ કરી શકાય કે અનુમાન દ્વારા તેમાં બાકીના બધા વેપારીઓનો સમાવેશ થતો નથી.

વકીલના અભિપ્રાય મુજબ, ભઠિયારા કે કસાઈ, આ કાયદા મુજબ છૂટક વેપારી ગણાય કે જથ્થાબંધ વેપારી ગણાય? અને તેના પરવાનાને આ કાયદો લાગુ પડે કે નહીં?

વકીલનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોરવામાં આવે છે કે ૧૮૭૨ના કાયદા નં. ૧૯માં ભઠિયારાના અને કસાઈના પરવાનાના દરોની સૂચિ છૂટક દુકાનદારની (વેપારી)ની સૂચિથી જુદી છે. અને કંઈ નહીં તો લોકમાન્યતા પ્રમાણે, ભઠિયારાના પરવાના રોટી પકાવવાના ધંધા સાથે સંબંધ ન હોય તેવા વહેવારને લાગુ પડે નહીં અને એ જ પ્રમાણે છૂટક વેપારીના પરવાના ભઠિયારાના ધંધાને લાગુ ન પડે.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૧૫.

૧૫૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૮, ૧૯૦૧

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિસબર્ગ

સાહેબ,

પોર્ટ શેપ્સ્ટોનમાંની એક મિલકત ત્યાંના મિ. જાન મહમ્મદને નામે બદલી આપવા બાબતમાં ગયા નવેમ્બર મહિનામાં સરકારને પત્ર લખવાનું માન મને મળ્યું હતું.

સરકારે મહેરબાની કરીને એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે જો કરારની આવેલી શરતો પૂરી કરવામાં આવી હશે તો સામાન્ય શિરસ્તા પ્રમાણે નામની બદલી થઈ શકશે. બધા હપતા ભરાઈ ગયા પછી મેં પી. એમ. બર્ગ ખાતેના મારા એજન્ટ દ્વારા બદલીના છેવટના દસ્તાવેજ માટે અરજી કરી અને તેણે મને ૨૧મી ઓગસ્ટે લખ્યું કે જે હકનામા માટે અરજી કરવામાં આવી હતી તે આપવાની સરકાર ના પાડે છે. કેમ કે "વેચાણ ને ખરીદીના પ્રમાણપત્રમાં બાંધકામ સંબંધી જે કલમ છે, તેનું પાલન કરવામાં આવ્યું નથી".

હું મારા અસીલ સાથે પત્રવ્યવહાર કરતો રહ્યો છું. અને હું જાહે છું કે, એ સાચું છે કે તેણે પહેલેથી મેનિસ્ટ્રેટની લેખિત પરવાનગી મેળવ્યા સિવાય લાકડા અને પતરાનાં મકાનો બાંધ્યાં છે. પરંતુ મને એમ જાણવા મળ્યું છે કે આવાં મકાનો ત્યાં સર્વત્ર ઊભાં કરવામાં આવ્યાં છે. તે ઉપરાંત મેનિસ્ટ્રેટ મકાનની કિંમત અંગે પોતાનું પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે જે સરવેયર જનરલ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

મને વધારામાં જાણ કરવામાં આવી છે કે આવા જ સંજોગોમાં મુકાયેલા બીજા લોકોને દસ્તાવેજો આપવામાં આવ્યા છે. અને મારા અસીલ લાકડાં અને પતરાંનાં મકાનો ઊભાં કરતાં પહેલાં ઈંટો પાડવાની રજા માટે અરજી કરી હતી; એ રજા ન મળી એટલે જ તેણે લાકડાં અને પતરાંનું મકાન ઊભું કર્યું; ઉક્ત મકાન હાલ ઘણા પ્રતિષ્ઠિત ભાડૂત—સ્ટેન્ડર્ડ બેંકના કબજામાં છે અને મારા અસીલ એ જમીન ઉપર ઈંટ અને પથ્થરનાં મકાનો પણ બાંધી રહ્યા છે.

આ સંજોગોમાં હું મારા અસીલની દસ્તાવેજની નોંધણી માટેની અરજીનો ફરી વિચાર કરવા વિનંતી કરું છું અને મને વિશ્વાસ છે કે ગવર્નર સાહેબ મહેરબાની કરીને તે મંજૂર કરશે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૮૬૫૮/૧૯૦૦.

૧૫૭. વિદાયની સભામાં ભાષણ

[ગાંધીજી હિંદુસ્તાન જવાની તૈયારીમાં હતા તે વખતે નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ અને બીજી હિંદી સંસ્થાઓ તરફથી તેમને માનપત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં. ડરબનના કોંગ્રેસ હોલમાં મળેલી વિશાળ સભામાં કેટલાયે અગ્રગણ્ય યુરોપિયન શહેરીઓ પણ હાજર હતા. ગાંધીજીએ તે પ્રસંગે કરેલા ભાષણનો ટૂંકો અહેવાલ નીચે પ્રમાણે છે.]

[ડરબન,]

ઓક્ટોબર ૧૫, ૧૯૦૧

ભવ્ય અને કીમતી માનપત્ર^૧ માટે શ્રી ગાંધીએ તેમના ખરા હૃદયથી આભાર માન્યો. ભેટો આપનાર વ્યક્તિઓનો તેમ જ તેમની પ્રશંસા કરતાં ભાષણો કરનારાઓનો પણ તેમણે આભાર માન્યો. તેમણે કહ્યું કે આ બધાને માટે હું કેવી રીતે લાયક બની ગયો તે પ્રશ્નનો સંતોષકારક ઉત્તર મને મળતો નથી. સાત કે આઠ વર્ષ પહેલાં^૨ આપણે એક ખાસ સિદ્ધાંત લઈને ચાલ્યા હતા અને એ સિદ્ધાંત મુજબ જ તમે આગળ ચાલશો એવા વિશ્વાસથી હું આ ભેટોનો સ્વીકાર કરું છું. નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ સંસ્થાનમાં વસતા યુરોપિયનો અને હિંદીઓ વચ્ચે સદ્ભાવ વધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ દિશામાં આપણે, ભલે થોડી હોય, પણ પ્રગતિ કરી છે. તાજેતરનાં ચૂંટણીનાં ભાષણોમાં આપણે હિંદીઓના વિરોધમાં ઘણું સાંભળ્યું છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગોરા લોકોનો દેશ બનાવવાની જરૂર નથી અને ગોરા બંધુસમાજની પણ જરૂર નથી. પણ જરૂર છે એક સામ્રાજ્યગત બંધુસમાજની. દરેક જણ, જે સામ્રાજ્યનો મિત્ર છે તેનું એ જ ધ્યેય હોવું જોઈએ. ઈંગ્લેન્ડ પૂર્વમાં પોતાના તાબાના દેશોને કદી છોડી દેશે નહીં. અને લોર્ડ કર્ઝનના શબ્દોમાં હિંદુસ્તાન બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું સૌથી ઝળકતું રત્ન છે. અમે એ બતાવવા માગીએ છીએ કે હિંદીઓ પણ પ્રજાનો એક માન્ય કરવા જેવો વર્ગ છે. અને જે આપણે જે

૧. ન્યૂઓ બિડાણ ૧ અને ૨.

૨. ૧૮૯૪માં નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસની સ્થાપનાનો ઉલ્લેખ છે.

રીતે શરૂઆત કરી હતી તે જ રીતે આગળ વધીશું તો “ધૂમસ વિખેરાઈ જશે ત્યારે એકબીજાને વધારે સારી રીતે ઓળખીશું.” શ્રી ગાંધીએ પછી પોતાની દેશી ભાષામાં ભાષણ કર્યું. ત્યાર બાદ સભા હિંદીઓના આ સન્માનનીય દેશબંધવ માટે હર્ષોત્સાહના પોકારો સાથે પૂરી થઈ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર, ૧૬-૧૦-૧૯૦૧

[બિડાણ નં. ૧]

[માનપત્ર]

પ્રતિ

મહાશય મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી,

બેરિસ્ટર એટ લો,

માનાર્હ મંત્રી,

નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ વ. વ.

સાહેબ,

નાતાલમાં રહેતા બધા વર્ગના હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા અમે નીચે સહી કરનારાઓ આપ ભારત જાઓ છો તે પ્રસંગે આપને આ માનપત્ર અર્પણ કરવાની રજા લઈએ છીએ. અને આ સંસ્થાનમાં આપ આઠ વર્ષ પહેલાં આવ્યા ત્યારથી આપે જે કીમતી સેવાઓ અવિશ્રાન્તપણે અને પ્રસન્નતાપૂર્વક અર્પી છે તેમ જ આપના દેશબંધવોના હિતનું રક્ષણ કરવા અને તેમને આગળ ધપાવવા માટે જે અનુકરણીય આત્મત્યાગ આપ હંમેશાં ઉત્સાહપૂર્વક કરતા રહ્યા છો તે બદલ અમે આપના પ્રત્યે આભારની ઊંડી લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ. પછી ભલે તે અપર્યાપ્ત રીતે અને ટૂંકાણથી હોય.

આપની વિરલ કારકિર્દી ઘણા ઝળકતા બોધપાઠ શીખવે છે. અને આપે બેસાડેલા ઉમદા દાખલા પ્રમાણે અમે અમારી કાર્યનીતિ ઘડવાની આશા રાખીએ છીએ.

આપે જે કંઈ કર્યું તે બધામાં આપ ઊંચા આદર્શોથી દોરવાયા હતા અને કર્તવ્ય પ્રત્યેની અડગ નિષ્ઠાને લીધે આપની પદ્ધતિ અને કાર્ય ઘણાં કાર્યસાધક નીવડ્યાં છે.

આપનું સન્માન કરતાં અમે અમારી જાતનું સન્માન કરતા હોઈએ એમ અમને લાગે છે.

અમે હૃદયપૂર્વક એવી આશા રાખીએ છીએ કે જે કૌટુંબિક ફરજોને લીધે આપને હિંદુસ્તાન જવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું છે તે પતાવ્યા બાદ આપ ફરી પાછું આપનું ભવિષ્ય અમારી સાથે જોડશો અને જે કામ આપ આટલી પ્રશંસનીય રીતે કરી રહ્યા હતા તે કરવાનું ચાલુ રાખશો.

અંતમાં અમે આપને શુભ સફર ઈચ્છીએ છીએ અને આપ તેમ જ આપનાં સ્વજનો પર પોતાના શ્રેષ્ઠ આશીર્વાદ વરસાવવા સર્વશક્તિમાન પ્રભુને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

સદાને માટે આપના ઋણી

અબદુલ કાદિર [અને બીજાઓ]

ડરબન, ઓક્ટોબર ૧૫, ૧૯૦૧

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૧૮.

[બિડાણ નં. ૨]

[ઠરાવ]

નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસની આ સભા તેના માનાર્હ મંત્રી શ્રી મો. ક. ગાંધીનું રાજીનામું ઊંડા ખેદ સાથે મંજૂર કરે છે; તેઓ આ સંસ્થાનમાં લગભગ આઠ વર્ષ પહેલાં આવ્યા ત્યારથી ખાસ કરીને નાતાલમાં અને સામાન્ય રીતે દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમના દેશબાંધવોનાં હિતોની રક્ષા કરવા માટે અને તેમને આગળ ધપાવવા માટે તેમણે સ્વેચ્છાપૂર્વક જે ભારે આત્મત્યાગ કર્યો છે તેને માટે તથા અવિશ્રાન્તપણે, કશા આડંબર સિવાય અને પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમણે જે અમૂલ્ય સેવાઓ આપી છે તેને માટે કૃતજ્ઞતાની ઊંડી લાગણી પ્રગટ કરવાની પોતાની ફરજ ગણે છે અને તેમની અડગ કર્તવ્યનિષ્ઠા, જેણે તેમને તેમનાં બધાં કામમાં પ્રેર્યા હતા, તેની કદર સાથે નોંધ લે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ખરડાની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૩૦.

૧૫૮. સંસ્થાન મંત્રીને તાર

[ડરબન,
ઓક્ટોબર ૧૮, ૧૯૦૧]પ્રતિ
સંસ્થાન મંત્રી,
પિટરમેરિસબર્ગ

ડરબનની હિદી કોમ લોર્ડ મિલ્નરને સન્મત્નપૂર્વક માનપત્ર અર્પણ કરવા ઈચ્છે છે. નામદાર લોર્ડ તે સ્વીકારશે?

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૯૦૩૮/૧૯૦૧.

૧૫૯. પારસી રુસ્તમજીને પત્ર

૩૨બન,

ઓક્ટોબર ૧૮, ૧૯૦૧

પ્રતિ

પારસી રુસ્તમજી,

માનાર્લ મંત્રી,

માનપત્ર સમિતિ,

૩૨બન

વહાલા રુસ્તમજી,

મારા દેશબાંધવોએ મને જે મૂલ્યવાન અને સુંદર માનપત્ર અર્પણ કર્યું તેનો મારે શો લેખિત જવાબ આપવો તેનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું. ઊંડી વિચારણા બાદ હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે હું જે વારંવાર કહેતો આવ્યો છું તેની સાથે સુસંગત રીતે તો મારે માત્ર એટલું કહીને સંતોષ ન લેવો જોઈએ કે મને ભેટોની ભેટ તરીકે કિંમત નથી, પણ જે પ્રેમથી પ્રેરાઈને તે આપવામાં આવી છે તે પ્રેમની કિંમત છે. એટલે મેં નક્કી કર્યું છે કે આ સાથેની યાદી મુજબનાં ઝવેરાત આફ્રિકન બેંકિંગ કોર્પોરેશનને એવી સૂચના સાથે સોંપી દેવાં કે પ્રમુખ અને માનાર્લ મંત્રી કે મંત્રીઓની સહીવાળી પહોંચ લઈને આ ચીજો હાલ તુરત નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસને આપવામાં આવે.

હું આ વસ્તુઓ કોંગ્રેસને નીચેની શરતે આપું છું:

- (૧) આ ઝવેરાત અગર તો તેના મૂલ્યમાંથી એક એવા કટોકટી માટેના ફાળાનું નિર્માણ કરવું જોઈએ અને તેનો ઉપયોગ, જ્યારે કોંગ્રેસની પાસે બે સ્થાવર મિલકત સિવાય બીજું કશું ભંડોળ બાકી રહ્યું ન હોય ત્યારે, કરવો જોઈએ.
- (૨) તેવે વખતે ઉપયોગમાં ન આવ્યું હોય તેવું ગમે તે અગર બધું ઝવેરાત કોંગ્રેસના કાર્યક્ષેત્રની અંદર કે બહારના કોઈ પણ કલ્યાણકારક કામ માટે પાછું ખેંચી લેવાનો અધિકાર મને રહેવો જોઈએ.

જ્યારે જરૂરઝવેરાત વાપરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે અને જે શક્ય હોય તો જે કામ માટે એ વાપરવાનું વિચાર્યું છે તે મારા મત પ્રમાણે આ પત્રના અર્થમાં કટોકટી ગણી શકાય કે કેમ તે વિષે કોંગ્રેસ મારો અભિપ્રાય પૂછશે તો હું મને માન મળ્યું ગણીશ. પરંતુ મને પૂછ્યા સિવાય પણ ગમે તે સમયે કોંગ્રેસ એ ઝવેરાત ઉપાડી લેવા સ્વતંત્ર છે.

ઉપરનું પગલું હું જાણી જોઈને અને પ્રાર્થનાપૂર્વક લઉં છું. મને લાગે છે કે હું કે મારાં કુટુંબીજનો આ કીમતી ભેટોનો કશો અંગત ઉપયોગ નહીં કરી શકીએ. એ એટલી તો પવિત્ર છે કે હું કે મારા વારસદારો એને વેચી નહીં શકીએ. અને આ બીજી શક્યતા વિશે કોઈ જાતની ખાતરી ન હોઈ શકે, તે જોતાં મારા મત પ્રમાણે આપણા લોકોના પ્રેમના બદલામાં પ્રેમ બતાવવા માટે એક માત્ર રસ્તો મારી પાસે એ છે કે આ બંધાની કોઈ પવિત્ર ધ્યેય માટે ભેટ કરી દેવી. અને ખરું જોતાં તો આ ભેટ કોંગ્રેસના સિદ્ધાંતોને જ એક અંજલિરૂપ હોઈને હું તે બધી કોંગ્રેસને પાછી આપું છું.

અંતમાં હું એ આશાનું પુનરાવર્તન કરું છું કે આપણા લોકો સંસ્થા પ્રત્યેના ભલા ઈરાદાઓને—તાજેતરના માનપત્ર અર્પણવિધિને જોમનું ચિહ્ન ગણી શકાય, તે ઈરાદાઓને પ્રત્યક્ષ કામનું રૂપ આપશે.

કોંગ્રેસ સામ્રાજ્યની અને કોમની સેવા ચાલુ રાખે અને મારા અનુગામીઓને મને મળેલો ટેકો મળ્યા કરે એવી મારી હાર્દિક પ્રાર્થના છે.

આપનો સાચો,

[જવેરાતની યાદી]

૧૮૯૬માં આપવામાં આવેલો સુવર્ણચંદ્રક

૧૮૯૬માં તામિલ હિંદીઓએ આપેલો સોનાનો સિક્કો

૧૮૯૯માં જોડાનિસબર્ગ સમિતિએ આપેલી સોનાની સાંકળી

મિ. પારસી રુસ્તમજીએ આપેલાં સોનાની સાંકળી, ગીનીઓની થેલી અને સાત સોનાના સિક્કા

મેસર્સ દાદા અબદુલ્લા એન્ડ કંપનીના મિ. જુસબે આપેલું સોનાનું ઘડિયાળ

કોમ તરફથી આપવામાં આવેલી હીરાની વીંટી

ગુજરાતી હિંદીઓએ આપેલો સોનાનો હાર

મિ. અબદુલ કાદિરે આપેલી હીરાની પિન

સ્ટેંગરના કાઠિયાવાડી હિંદુઓએ આપેલાં ચાંદીનો પ્યાલો અને મોટી રકાબી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છત્રી પરથી: એસ. એન. ૩૯૨૨-૩.

૧૬૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૧૪, મર્ક્યુરી લેન,

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૧૮, ૧૯૦૧

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પિટરમેરિત્સબર્ગ

સાહેબ,

પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા હિંદીઓ તરફથી આજે સાંજે મેં ત્રીચે પ્રમાણેનો તાર કર્યો છે: ડરબનની હિંદી કોમ લોર્ડ મિલ્નરને સન્માનપૂર્વક માનપત્ર અર્પણ કરવા માગે છે. નામદાર તે સ્વીકારશે?

નેક નામદાર હા પાડશે એવી આશામાં સૂચિત નમ્ર માનપત્રની નકલ નેક નામદારની સંમતિ માટે મોકલી આપવાનો અધિકાર મને આપવામાં આવ્યો છે.^૧

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિત્સબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ: સી. એસ. ઓ. ૯૦૩૮/૧૯૦૧.

૧. જુઓ આ પછીની પાનત.

૧૬૧. લોર્ડ મિલ્નરને માનપત્ર

ડરબન,

ઓક્ટોબર ૧૮, ૧૯૦૧

આપ નામદારની સેવામાં અરજ છે કે,

આ સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી તેમ જ ટ્રાન્સવાલથી આવેલા બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓ તરફથી અમે, નીચે હસ્તાક્ષર કરનારાઓ આપ નામદારને આ નગરમાં માનપૂર્વક આવકાર આપવાની અને આપ નામદારને આપણા અત્યંત કૃપાવાન સમ્રાટ નામદારે આપેલા મહાન પદ માટે અમારાં હૃદયપૂર્વકનાં અભિનંદન આપવાની રજા લઈએ છીએ.

પરમ શક્તિશાળી પરમાત્માને અમે હાર્દિક પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તે આપ નામદારને તંદુરસ્તી અને દીર્ઘ જીવન આપે કે જેથી આપ નામદાર દક્ષિણ આફ્રિકાની વિવિધ કોમોને બ્રિટિશ જંડા હેઠળ એકત્ર કરવાનું આપ નામદારે ઉપાડેલું સામ્રાજ્યનું કાર્ય કરી શકો અને તેને સફળ બનાવી શકો.

નવાં સંસ્થાનોમાં બ્રિટિશ હિંદીઓના દરજ્જાનો જે પ્રશ્ન આપ નામદારના હાથે થનારા ઉકેલની રાહ જોઈ રહ્યો છે તે તરફ અમે આપ નામદારનું ધ્યાન દોરી શકીએ અને એવો ભરોસો રાખી શકીએ કે એ બાબત અંગે નિર્ણય લેતાં આપ નામદાર અમારી જન્મભૂમિની પ્રણાલિકા, રાજ્ય પ્રત્યેની અમારી અડગ અને પુરવાર થઈ ચૂકેલી વફાદારી, અને અમારી સર્વસ્વીકૃત કાયદા-પાલનની વૃત્તિઓને ધ્યાનમાં રાખશો? આપ નામદારની વિશાળ સહાનુભૂતિ, ઉદાર સ્વભાવ અને સમ્રાટના વિશાળ રાજ્યના જુદા જુદા ભાગોનો નિકટનો પરિચય જોતાં અમને ભરોસો છે કે નવાં સંસ્થાનોના હિંદી નિવાસીઓનો પ્રશ્ન આથી વધારે સારા હાથમાં હોઈ શકે નહીં.

આપ નામદારને અમે સૈંકડો બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓ વતી, તેઓ શક્ય હોય તો જલદી પાછા ફરી શકે તેવી તાકીદ કરવા માનપૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ— ખાસ કરીને, એ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખીને તાકીદ કરવી જોઈએ કે તેમણે સામાન્ય રાહત ફાળાનો લાભ નથી લીધો.

અંતમાં અમે આપ નામદારને વિનંતી કરીએ છીએ કે કૃપાવંત સમ્રાટને અમારી તખ્ત પ્રત્યેની વફાદારી અને પૂજ્યભાવભરી ભક્તિ નિવેદિત કરશો.

આપ નામદારના અત્યંત નમ્ર અને આજ્ઞાકારી સેવકો

[મૂળ અંગ્રેજી]

પિટરમેરિસબર્ગ આર્કાઈવ્ઝ : સી. એસ. ઓ. ૯૦૩૮/૧૯૦૧.

૧૬૨. મોરિશિયસમાં ભાષણ

[હિંદુસ્તાન જતાં રસ્તામાં ગાંધીજી મોરિશિયસના પોર્ટ લુઈ શહેરમાં થોભ્યા હતા. ત્યાંની હિંદી કોમે તેઓનું સ્વાગત કર્યું હતું. તે પ્રસંગના તેમના ભાષણની નીચેની રૂપરેખા સ્થાનિક અખબારોના અહેવાલો પરથી તૈયાર કરવામાં આવી છે.]

નવેમ્બર ૧૩, ૧૯૦૧

શ્રી ગાંધીજી મેળાવડામાં મહેમાનોનો અને ખાસ કરીને યજમાનોનો આભાર માન્યો હતો. તેઓએ કહ્યું હતું કે આ ટાપુના ખાંડના ઉદ્યોગની અભૂતપૂર્વ આબાદી મુખ્યત્વે હિંદી વસાહતીઓને આભારી છે. હિંદીઓએ પોતાની માતૃભૂમિમાં બનતા બનાવોની જાણકારી રાખવી જોઈએ એટલું જ નહીં, તેને પોતાની ફરજ ગણવી જોઈએ અને રાજકારણમાં રસ લેવો જોઈએ એ બાબત પર તેમણે ભાર મૂક્યો. પોતાનાં બાળકોના શિક્ષણ તરફ ધ્યાન આપવાની તાકીદની જરૂરિયાત પર પણ તેમણે ઘણો ભાર મૂક્યો.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ સ્ટાન્ડર્ડ, ૧૫-૧૧-૧૯૦૧

લ રેડિકલ, ૧૫-૧૧-૧૯૦૧

૧૬૩. વાઈસરોયને પ્રતિનિધિમંડળ મોકલવા માટેની અપીલ

[ગાંધીજી ડિસેમ્બરની અધવચ્ચે હિંદુસ્તાન પહોંચ્યા હતા. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના પ્રશ્ન વિષે આ તેમનું પહેલું જાહેર નિવેદન હતું.]

મુંબઈ,

ડિસેમ્બર ૧૯, ૧૯૦૧

પ્રતિ

તંત્રીશ્રી,

ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા,

મુંબઈ

સાહેબ,

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ તે ઉપખંડમાં પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવી રાખવા માટે ભયંકર મુશ્કેલીઓ સામે જે લડત ચલાવી રહ્યા છે તેમાં હિંદુસ્તાનની જનતા તેમને કઈ રીતે મદદ કરવાની છે તે વિષે આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છે. તમે જાણો છો તે પ્રમાણે, ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશને લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનને સખત શબ્દોમાં એક વિનંતીપત્ર મોકલ્યું છે. સર મંચેરજી ભાવનગરી પીડિતોની અત્યંત ઉપયોગી સેવા કરી રહ્યા છે. ટાણેકટાણે લોક-સભાની અંદર તેમ જ બહાર, વાણી તેમ જ કલમથી તેઓ અમારી તકલીફો દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે અને તેમાં તેમને કંઈક સફળતા પણ મળી છે. સાહેબ, આપે તેમ જ

સમગ્ર હિંદી અને હિંદમાં વસતી અંગ્રેજ પ્રજાએ અમને એકસરખી રીતે મદદ કરી છે. કોંગ્રેસ^૧ વરસોવરસ અમારા તરફ સહાનુભૂતિ દાખવતા ઠરાવો પસાર કર્યે જાય છે. પરંતુ મારા નમ્ર મત પ્રમાણે એથી કંઈક વધારે કરવાની જરૂર છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના અગ્રગણ્ય હિંદીઓએ મને એવું સૂચવવા વિનંતી કરી છે કે, કેટલાંક વર્ષો પહેલાં સ્વ. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટરની સૂચનાથી મિ. ચેમ્બરલેનને મળવા એક પ્રતિનિધિમંડળ ગયું હતું, તેવું પ્રતિનિધિમંડળ વાઈસરૉય પાસે મોકલવું જોઈએ. વાઈસરૉયના અને ઈંગ્લંડમાંના કાર્યકર્તાઓના હાથ મળબૂત કરવાનું દેખીતી રીતે જરૂરી છે. અહીંના તેમ જ ડાર્બિંગ સ્ટ્રીટના અધિકારીઓ સહાનુભૂતિ વગરના નથી, હોઈ શકે નહીં.

દક્ષિણ આફ્રિકાના યુરોપિયનો સંસ્થાન કચેરી પર દબાણ લાવવા માટે પોતાનાથી બનતું બધું જ કરી રહ્યા છે. બ્રિટિશ હિંદીઓ સામે મનમાન્યા કાયદા ઘડવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર તેમને જોઈએ છે એટલે એક પ્રતિનિધિમંડળ મોકલી શકાય, અને શક્ય હોય તો તેને સભાઓ ભરીને ટેકો આપવામાં આવે તો તે અસરકારક નીવડવા વગર રહે નહીં. સાચી પરિસ્થિતિ સમજવામાં ભૂલ કરવી ન જોઈએ. આપણે આશા રાખીએ કે મિ. ચેમ્બરલેને હમ્બેશને માટે, જાહેર કર્યું છે કે હિંદીઓ ઉપરનાં ખાસ નિયંત્રણોના રૂપમાં તેઓ સમ્રાટના લાખો પ્રજાજનોનું અપમાન થવા દેશે નહીં. તેથી નાતાલે પોતાનાં ધ્યેયો આડકતરી રીતે પાર પાડવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા છે. દાખલા તરીકે વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો અને વિકેતા પરવાના કાયદો.^૨ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ તો આ કાયદાઓ બધાને લાગુ પડે છે, પરંતુ વ્યવહારમાં તે હિંદુસ્તાનથી આવનાર વ્યક્તિઓને જ લાગુ પાડવામાં આવે છે.

કેપ સંસ્થાનમાં ધારાસભાના સભ્યો નાતાલના જેવાં જ નિયંત્રણો ઠોકી બેસાડવાનો વિચાર કરે છે.

ટ્રાન્સવાલમાં અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં અતિશય સખત હિંદીવિરોધી કાયદાઓ અમલમાં છે. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ જમીનની માલિકી ધરાવી શકતા નથી. તેઓને વાડાઓમાં જ રહેવું પડે છે અને ત્યાં જ વેપાર કરવો પડે છે, તેઓ ફૂટપાથ પર ચાલી શકતા નથી વગેરે. ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં તો હિંદી ખાસ રજાથી જ અને તે પણ ઘરકામના નોકર કે મજૂર તરીકે જ દાખલ થઈ શકે, બીજી કોઈ રીતે નહીં. બંને જૂનાં સંસ્થાનો સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય ભોગવે છે, જ્યારે થોડા વખત પહેલાં જોડી દેવામાં આવેલા પ્રદેશો સંસ્થાન કચેરીના સીધા કાબૂ હેઠળ છે અને ત્યાં જ આ પ્રશ્ન સૌથી વધારે અગત્યનો બની ગયો છે. સર મંચેરજીએ પૂછેલા એક પ્રશ્નના જવાબમાં મિ. ચેમ્બરલેને જે ઉત્તર આપ્યો છે તેના શબ્દો મિત્રાચારીભર્યા હોવા છતાં તે જરાયે સંતોષકારક નથી. એ દેખીતું જ છે કે તેઓ જૂનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો તરફથી વારસામાં મળેલા કાયદાઓ ઉપર તરત જ છોકો મારવા ઈચ્છતા નથી. એ કાયદાઓમાં શો ફેરફાર થવો જોઈએ તેનો વિચાર કરવાની જવાબદારી લોર્ડ મિલ્નરને સોંપાઈ છે. એટલે હિંદુસ્તાનને માટે, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક અવિભાજ્ય અંગ તરીકેના દરજ્જા પર ભાર મૂકવાનો અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં પોતાના દેશબંધુઓને માટે બ્રિટિશ નાગરિકનો સંપૂર્ણ હકોનો દાવો કરવાનો આ જ યોગ્ય સમય છે. સૌ સ્વીકારે છે તેમ, આ પ્રશ્ન સામ્રાજ્યવ્યાપી મહત્ત્વનો છે. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટરના

૧. ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ.

૨. જુઓ ભાગ ૨, પા. ૨૬૦-૬૫.

શબ્દોમાં કહીએ તો, બ્રિટિશ હિંદીઓને તેઓ હિંદ છોડે કે તરત બ્રિટિશ પ્રજાજનો તરીકેનો પૂરો દરજ્જો ભોગવવાનો મળશે કે નહીં? એ પ્રશ્નનો જવાબ ઘણે મોટે ભાગે હિંદુસ્તાનની જનતા શાં પગલાં લે છે તેના પર આધાર રાખે છે. અત્યારે ખાસ કરીને સામ્રાજ્યની ભાવનાનું મોજું આખાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં ફેલાઈ રહ્યું છે ત્યારે હિંદુસ્તાનનો લોકમત દૃઢતાપૂર્વક, સંયમપૂર્વક, સર્વસંમત રીતે અને સતત રીતે પ્રગટ કરવામાં આવે તો સંસ્થાનો પણ તેની અવગણના નહીં કરી શકે.

તો શું દક્ષિણ આફ્રિકાના નિવાસીઓ તરફથી હું આપને અને બીજાં અખબારોને ઈચ્છવામાં આવેલી દિશામાં અમને મદદ કરવાની અપીલ કરી શકું? જે શક્ય હોય તો આપનાં સાથી-અખબારોને આ પત્ર પ્રસિદ્ધ કરવા વિનંતી કરું છું.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, ૨૦-૧૨-૧૯૦૧

૧૬૪. કલકત્તા કોંગ્રેસમાં ભાષણ

[ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસની કલકત્તામાં મળેલી સત્તરમી બેઠકમાં ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓના દરજ્જા વિષે ઠરાવ રજૂ કરતાં નીચે પ્રમાણે ભાષણ કર્યું હતું:]

[કલકત્તા,

ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૯૦૧]

પ્રમુખશ્રી અને પ્રતિનિધિ ભાઈઓ,

આપની વિચારણા માટે જે ઠરાવ મારે રજૂ કરવાનો છે તે નીચે પ્રમાણે છે:

આ કોંગ્રેસ દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદી નિવાસીઓ તરફ તેમની અસ્તિત્વ માટેની લડતમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને ત્યાંના હિંદીવિરોધી કાયદાઓ સામે નામદાર વાઈસરોયનું માનપૂર્વક ધ્યાન ખેંચે છે અને વિશ્વાસ રાખે છે કે ટ્રાન્સવાલમાં અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં બ્રિટિશ હિંદીઓના દરજ્જાનો પ્રશ્ન હજુ માનનીય સંસ્થાનોના ખાતાના પ્રધાનની વિચારણા હેઠળ છે તેટલામાં નેક નામદાર ત્યાંના નિવાસીઓ માટે આ બાબતની વાજબી અને ન્યાયપૂર્ણ પતાવટ કરાવી આપવાની મહેરબાની કરશે.

સદ્ગૃહસ્થો, આપની સમક્ષ હું એક પ્રતિનિધિ તરીકે નહીં પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકાના એક લાખ બ્રિટિશ હિંદીઓ વતી, અને ભવિષ્યમાં જેઓ હિંદ બહાર જાય અને બ્રિટિશ પ્રજાજન તરીકેના દરજ્જા સાથે જાય એમ આપણે ઈચ્છીએ, તે સૌની વતી, અરજદાર તરીકે ઊભો થયો છું. સદ્ગૃહસ્થો, તમે જાણતા હશો તેમ દક્ષિણ આફ્રિકા લગભગ હિંદુસ્તાન જેવડો મોટો દેશ છે, અને ત્યાં લગભગ એક લાખ બ્રિટિશ હિંદીઓની વસ્તી છે, જેમાંના પચાસ હજાર નાતાલ સંસ્થાનમાં છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં એ એક જ સંસ્થાન એવું છે કે જે ગિરમીટિયા મજૂરોને બહારથી લાવે છે. અને એ મજૂરોને લીધે જ દક્ષિણ આફ્રિકાને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આ એક મોટો પ્રશ્ન ઊભો થયો છે. સદ્ગૃહસ્થો, આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમારી મુસીબતો

બે પ્રકારની છે. પહેલા પ્રકારની મુસીબતો યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓના હિંદીવિરોધી વલણમાંથી ઊભી થાય છે અને બીજા પ્રકારની મુસીબતો હિંદીવિરોધી ભાવનામાંથી, જે દક્ષિણ આફ્રિકાનાં ચારેય સંસ્થાનોમાં હિંદીવિરોધી કાયદામાં ઉતારવામાં આવી છે તેમાંથી પેદા થાય છે. પહેલા વર્ગની તકલીફોનો આપને એક દાખલો આપું : બધા જ હિંદીઓને ભલે પછી તેઓ ગમે તે હોય, કુલી વર્ગમાં મૂકવામાં આવે છે. જે આપણા માનવંતા પ્રમુખ^૧ દક્ષિણ આફ્રિકા જાય તો, મને ડર છે કે, તેમને પણ કુલી—એશિયાની અર્ધ સુધરેલી જાતિઓના એક સભ્ય—ગણવામાં આવશે. સદ્ગૃહસ્થો, કુલી શબ્દે આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં કેટલી મુસીબતો ઊભી કરી છે એ દર્શાવતાં બે ઉદાહરણો હું આપીશ. થોડા વખત પહેલાં, મને લાગે છે કે ગયે વરસે, મુંબઈના મહાન શેઠ આદમજી પીરભાઈના પુત્ર જે પોતે પણ સુધરાઈના સભ્ય છે તે, નાતાલ આવ્યા હતા. તેમને ત્યાં કોઈ મિત્રો નહોતા અને તેઓ કોઈને ઓળખતા પણ નહોતા. તેઓએ કેટલીયે હોટેલોમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કર્યો. કેટલાક માલિકો કે જેઓની રીતભાત સારી હતી તેમણે કહ્યું કે, અમારી પાસે જગ્યા નથી. જ્યારે બીજા માલિકોએ જવાબ આપ્યો : “અમે કુલીઓને અમારી હોટેલોમાં રાખતા નથી.” સદ્ગૃહસ્થો, એડનના સ્વ. કાવસજી દિનશાના પુત્ર શ્રી કેકોબાદ પણ નાતાલ આવ્યા હતા અને ત્યાંથી કેપટાઉન ગયા હતા. કેપટાઉનથી તેઓ નાતાલ પાછા આવતા હતા. બંદર ઉપર ઊતરતાં પહેલાં તેમને ઘણી અગવડ ભોગવવી પડી. તે વખતે દક્ષિણ આફ્રિકામાં મરકી અંગેનાં નિયંત્રણો હતાં. નાતાલની પ્રથમ વર્ગની ટિકિટ તેઓ મેળવી શક્યા, પણ તેઓ નાતાલ પહોંચ્યા ત્યારે શું થયું? મરકી અધિકારીએ માત્ર એટલું જ કહ્યું, “હું તમને ઊતરવા દઈ શકીશ નહીં. તમે હિંદી જેવા દેખાઓ છો. મને એવી સૂચના આપવામાં આવી છે કે કોઈ બિનગોરા માણસને ઊતરવા દેવો નહીં.” અને તમે માનશો? નાતાલના સંસ્થાન મંત્રીને તાર કરવો પડ્યો, ત્યારે તેમને ઊતરવા દીધા. આ બધું એટલા જ માટે કે તેમની ચામડી કાળી હતી.

હવે બીજા પ્રકારની તકલીફો વિષે. જ્યાં સુધી નાતાલને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી મને ડર છે કે કંઈ થઈ શકે એવું રહ્યું નથી. કાયદાને મંજૂરી મળી ચૂકી છે. એ કાયદો કોઈ પણ હિંદીને જે તે વસાહતી કાયદા સાથે જેડેલું ફોર્મ કોઈ એક યુરોપીય ભાષામાં ભરી ન શકે તો, નાતાલમાં આવતો અટકાવે છે. આ કાયદો હિંદીઓની ઘણી મોટી સંખ્યાને નાતાલ જતાં અટકાવે છે. નાતાલ સંસ્થાનમાં એક બીજા કાયદો પણ છે, એનું નામ છે : વિક્રતા પરવાના કાયદો. એ કાયદો પરવાના અધિકારીઓને વેપારના પરવાના આપવા કે ન આપવાની સંપૂર્ણ સત્તા આપે છે. આ અધિકારીઓના નિર્ણય સામે અપીલની કોઈ જોગવાઈ નથી, સિવાય કે લોકલ બોર્ડો અને કોર્પોરેશનો જેવાં કારોબારી મંડળોને અપીલ કરી શકાય. અને એ જ મંડળો આ અધિકારીઓને નિયુક્ત કરે છે અને કેટલીક વાર તો નિયુક્ત કરતી વખતે સૂચનાઓ પણ આપે છે કે તેઓએ કોઈ પણ હિંદીને પરવાના આપવા નહીં. કેપ ઓફ ગુડ હોપ સંસ્થાનમાં બહુ હિંદીવિરોધી કાયદાઓ નથી. જ્યાં સુધી ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવરનાં સંસ્થાનોને લાગે-વળગે છે ત્યાં સુધી આપણા દુર્ભાગ્યે જૂનો કાયદાઓ હજુ અમલમાં છે. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓને વાડાઓમાં રહેવું પડે છે અને ત્યાં જ વેપાર કરવો પડે છે. તેઓ ફૂટપાથ પર ચાલી શકતા નથી અને વાડા સિવાય બીજા કશું સ્થાવર મિલકતની માલિકી ધરાવી શકતા નથી. ઓરેન્જ

૧. દિનશા એદલજી વાચ્છા; જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૬૨.

રીવર સંસ્થાનમાં આપણે માત્ર મજૂરો તરીકે જ પ્રવેશ કરી શકીએ છીએ. હવે મુંબઈ પ્રાન્તના બેતાજ બાદશાહ^૧ પ્રત્યે પૂરતા માન સાથે, હું માનું છું કે ટ્રાન્સવાલમાં અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં આપણી હાલત આટલી બધી ખરાબ છે તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે બ્રિટિશ પ્રજાજનો તરીકેના આપણા અધિકારો સામેનો હુમલો ખાળવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવ્યાં નથી. અને નાતાલમાં પણ આવાં પગલાં ન લેવાયાં હોત તો આજે ત્યાં છે તે કરતાં ઘણી વધારે ખરાબ સ્થિતિ હોત. આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં આ સ્થિતિ છે.

ત્યારે કોંગ્રેસ આનો શો ઈલાજ કરી શકે એમ છે? ટ્રાન્સવાલ બાબતમાં અત્યાર સુધી તો મિ. ચેમ્બરલેને ઘણી સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે. જૂના રાજ્યશાસન દરમ્યાન તેઓ આપણી તકલીફો અંગે સહાનુભૂતિ દર્શાવતા હતા, પરંતુ તે બાબતમાં ઘણું ઓછું કરી શક્યા હતા કારણ કે તે વખતે તેઓ લાચાર હતા. હવે એવી સ્થિતિ નથી. હવે તેઓ સર્વશક્તિમાન છે. જૂના કાયદાઓને કેવી રીતે બદલવા તે બાબતમાં લૉર્ડ મિલ્નર સાથે મંત્રણા કરવાનું તેમણે વચન આપ્યું છે. એટલે અમ દક્ષિણ આફ્રિકાવાળાઓ માટે જો કંઈ થઈ શકતું હોય તો તે અત્યારે જ, નહીં તો કદી નહીં થાય. તેઓ મંત્રણા કરી લે અને ફેરફારો વાસ્તવિક સ્વરૂપ લે ત્યાર પછી તો કશું જ નહીં થઈ શકે. ઈંગ્લંડમાંના આપણા મિત્રો મને સલાહ આપે છે કે, “હિંદુસ્તાનની જનતાને જગાડો. તેઓ જાહેર સભાઓ ભરે; બની શકે તો વાઈસરોયને મળવા પ્રતિનિધિમંડળો મોકલો, અને અહીં અમારા હાથ મજબૂત કરવા માટે જ થઈ શકે તે બધું કરો. શાસનકર્તાઓ સહાનુભૂતિ ધરાવે છે અને તમને ન્યાય મળે એવો સંભવ છે.” આ એક રસ્તો છે જેનાથી તમે તમારી સહાનુભૂતિ દર્શાવી શકો. પરંતુ અમને માત્ર મોઢાની સહાનુભૂતિ જોઈતી નથી, તેમ પૈસા પણ જોઈતા નથી. એ બાબતમાં તો દક્ષિણ આફ્રિકાના આપણા દેશબંધુઓએ હિંદુસ્તાનના દુષ્કાળપીડિતોને ઘણી સારી મદદ કરી છે. ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં આવેલાં દુષ્કાળપીડિતોનાં ચિત્રો અમે ફરી છાપ્યાં હતાં. તમે જાણીને અચંબો પામશો કે એ ચિત્રો જોઈને સંસ્થાનમાં જન્મેલા હિંદીઓની આંખમાં આંસુ આવ્યાં હતાં. એકલા હિંદીઓએ ૨૦૦૦ પાઉન્ડ આપ્યા હતા અને મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે તે વખતે યુરોપિયનોએ પણ ઉદાર હાથે મદદ આપી હતી. પણ મૂળ વાત પર આવું. અહીં પ્રતિનિધિઓમાં લાગવગ ધરાવતાં વર્તમાનપત્રોના તંત્રીઓ છે, બેરિસ્ટરો છે, વેપારીઓ, રાજવીઓ વગેરે છે. આ લોકો બહુ વાસ્તવિક મદદ કરી શકે. તંત્રીઓ ચોક્કસ માહિતી ભેગી કરીને તેમનાં વર્તમાનપત્રોમાં પરદેશના વસાહતી હિંદીઓનો આખોયે પ્રશ્ન ઉપાડી શકે અને અમારી તકલીફો વ્યવસ્થિત રીતે જાહેર કરી શકે. ખાસ ધંધામાં પડેલા માણસો દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસવાટ કરીને પોતાની જાતની તેમ જ પોતાના દેશબંધવોની સેવા કરી શકે. હું માનું છું કે કોંગ્રેસનું એ પણ એક કામ છે કે તે બીજી બધી વસ્તુઓ સાથે, પરદેશ જઈને સાહસ ખેડવામાં અને સ્વરાજ્યની બાબતમાં આપણે દુનિયાની બીજી સુધરેલી કોમો સાથે ઊભા રહી શકીએ છીએ તેની પ્રતીતિ કરાવી આપે. હવે જો આપણે એક ક્ષણ માટે પરદેશ જતા યુરોપિયનો તરફ જોઈશું તો આપણને જણાશે કે પહેલાં સાહસિક વેપારીઓ બીજા દેશોમાં જાય છે, તેમની પાછળ બીજા વેપારીઓ જાય છે અને એની પાછળ ધર્મપ્રચારક, એની પાછળ ડૉક્ટર, વકીલ, સ્થપતિ, ઇજનેર, ખેડૂત વગેરે. આમ જ્યાં જ્યાં તેઓ જઈને વસે છે ત્યાં તેઓ સ્વતંત્ર,

૧. ફિરોજશાહ મહેતા; જુઓ, પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૫.

આબાદ અને સ્વરાજ્ય ભોગવતી કોમો તરીકે ખીલી ઊઠે તેમાં શું આશ્ચર્ય? આપણા વેપારીઓ હજારોની સંખ્યામાં દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોમાં ગયા છે. જેમ કે દક્ષિણ આફ્રિકા, અંજીબાર, મોરિશિયસ, ફીજી, સિંગાપુર વગેરે. શું તેમની પાછળ પાછળ હિંદી ધર્મોપદેશકો, બૅરિસ્ટરો, ડૉક્ટરો અને બીજા ધંધાદારી માણસો ગયા છે? કમભાગ્યે પરિસ્થિતિ એવી છે કે પરદેશ ગયેલા આ ગરીબ લોકોને ધર્મનું શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન યુરોપિયનો કરે છે, કાયદાની સલાહ તેમને યુરોપિયન વકીલો આપે છે અને યુરોપિયન ડૉક્ટરો જે તેમની ભાષા સમજી શકતા નથી, તે તેમને તબીબી સલાહ આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તો પછી આ અંધારામાં અથડાતા વેપારીઓ, જેમને પોતાના અધિકારો શા છે તેની ખબર નથી, જેઓ પોતાની પાર વગરની કાર્યશક્તિને યોગ્ય રસ્તે વાળવાનું દિશાસૂચન ક્યાંથી મેળવવું તે જાણતા નથી, અને જેઓ અપરિચિત ચહેરાઓથી વીંટળાયેલા છે, તેમની બાબતમાં ઘણી ગેરસમજ ઊભી થાય અને એમને અપમાન અને અવહેલનાભર્યું જીવન ગુજરવું પડે એમાં શી નવાઈ? આજે સાંજે આ અધિવેશનનો પ્રારંભ એક ગીતથી થયો. જેની છેલ્લી કડી, આપણને પરદેશનાં સાહસો ખેડવાનું કહે છે, જેમાં આપણી સાથે નૈતિક સાધન તરીકે ચુસ્ત પ્રામાણિકતા અને આપણા દેશ પ્રત્યેનો પ્રેમ હોય, મૂડી તરીકે જ્ઞાન હોય, અને આપણી રાષ્ટ્રીય શક્તિના સ્ત્રોત તરીકે એકતા હોય. સદ્ગુણસ્થો, મારી સામે આજે જે પ્રતિષ્ઠિત હિંદીઓને હું જોઉં છું તેમનામાંના કેટલાક આ ઉમદા ભાવનાથી દક્ષિણ આફ્રિકા જાય તો અમારી તકલીફો જરૂર દૂર થાય.

[મૂળ અંગ્રેજી]

અખિલ ભારતીય કોંગ્રેસ કમિટીએ કલકત્તામાં ૧૯૦૨માં પ્રસિદ્ધ કરેલા સેવનટીન્થ ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસમાંથી.

૧૬૫. કલકત્તાની સભામાં ભાષણ^૧

કલકત્તા,

જાન્યુઆરી ૧૯, ૧૯૦૨

શ્રી ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકાનું સામાન્ય વર્ણન કર્યા પછી એ ઉપખંડમાંની બ્રિટિશ હિંદીઓની સામાન્ય સ્થિતિ સમજાવી. એમણે કહ્યું હતું કે નાતાલમાં વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદો, પરવાનાઓને લગતો કાયદો અને હિંદી બાળકોના ભણતરની સ્થિતિ એ મુખ્યત્વે ચિંતાના વિષયો છે. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ સ્થાવર મિલકત ધરાવી શકતા નથી; અને વાડાઓ સિવાય બીજા ક્યાંય વેપાર કરી શકતા નથી. તેઓ ફૂટપાથ પર ચાલી પણ શકતા નથી. ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં હિંદીઓ મજૂરો તરીકે જ પ્રવેશ કરી શકે છે અને તે પણ ખાસ પરવાનગીથી જ. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ તરફ જે વર્તાવ રાખવામાં આવે છે તેને લગતી ઘણી બાબતો જે અખબારોમાં છપાઈ ચૂકી છે તેનું પુનરાવર્તન મારે કરવું પડ્યું, પરંતુ તેમણે કહ્યું કે, મારો ઉદ્દેશ પરિસ્થિતિની કાળી બાજુ જ નહીં, જેથી તમે થોડા ઘણા પરિચિત છો, પણ તેની ઊજળી અને ગુલાબી બાજુ દાખવવાનો છે. પછી તેમણે યુદ્ધ પછી તેઓ કેવી રીતે કેટલાક

૧. ગાંધીજીએ આલ્બર્ટ હોલ, કલકત્તામાં મળેલી જાહેર સભામાં કરેલા ભાષણનો આ ટૂંકો અખબારી અહેવાલ છે.

સંસ્થાનવાસીઓની સહાનુભૂતિ મેળવવામાં સફળ થયા હતા તેનું વર્ણન કર્યું, અને જાણાવ્યું કે મારા ધારવા મુજબ હિંદીઓના સવાલ બાબતમાં થોડી પ્રગતિ થઈ રહી છે. પરંતુ જે છેલ્લામાં છેલ્લો હિંદીવિરોધી કાયદો એક પણ યુરોપિયન ભાષા નહીં જાણતા હિંદીઓને સંસ્થાનોમાં આવવાથી બાકાત રાખવા માગે છે તેનો એમણે જરદાર વિરોધ કર્યો, અને કહ્યું કે આ સભામાં હાજર રહેલા સદ્ગુણસ્થો જેઓ બધા કમમાં કમ અંગ્રેજી ભાષા જાણે છે તેમને પરિસ્થિતિની ગંભીરતાની પૂરેપૂરી ખબર ન પડે, પરંતુ સામાન્ય જનતાનો મોટો ભાગ જે નિરક્ષર છે અને જે માત્ર હિંદુસ્તાનની દેશી ભાષાઓ જ જાણે છે તેના પર આની ભયંકર અસર થશે. હિંદીઓ સામેનો સંસ્થાનવાસીઓનો ધિક્કાર નિઃશંકપણે ઘણો ઉત્કટ છે. પરંતુ મિ. ગાંધીએ કહેલું કે તે ધિક્કારને પ્રેમથી જીતવો જોઈએ.

વક્તાએ પ્રેક્ષકોને કહ્યું કે આ વાતને માત્ર ઔપચારિક ન ગણી કાઢશો. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ આ સિદ્ધાંતમાં માને છે અને તેને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ગયું યુદ્ધ બીજાઓને માટે ખતરનાક પુરવાર થયું હશે પણ અમારે માટે તો આશીર્વાદરૂપ નીવડયું છે. કેમ કે તેથી હિંદીઓને પોતાનું પાણી બતાવવાની તક મળી છે. યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું તે પહેલાં સંસ્થાનવાસીઓ તેમને ઘણી વાર ટોણો મારતા કે જોખમનો વખત આવશે ત્યારે હિંદીઓ તો સસલાંની માફક નાસી જશે, અને એવા લોકો અમારી સાથે સરખા અધિકારો માગે છે. પરંતુ યુદ્ધે બતાવી આપ્યું કે હિંદીઓ નાસી છૂટ્યા નથી. તેમણે કામમાં સાથ આપ્યો અને બીજાઓની સાથે સમાન જવાબદારી લેવાની તૈયારી બતાવી. યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું ત્યારે તે સાચું છે કે ખોટું તે વિષેના પોતાના અભિપ્રાયનો વિચાર કર્યા વિના, (કારણ કે તેઓ માનતા હતા કે યુદ્ધની જવાબદારી સમ્રાટની અને ફક્ત સમ્રાટની જ છે) પોતાની સેવાઓ વિનામૂલ્યે સરકારને આપવા તૈયાર થયા અને તે માટે તેમણે સરકારને અરજી કરી, પરંતુ તેમની અરજી મંજૂર કરવામાં ન આવી. પણ ત્યાર પછી કર્નલ ગેલવે, જેમને કોલેન્સો ખાતેની લડાઈનો કંઈક ખ્યાલ આવી ગયો હતો, તેમણે એક અગ્રગણ્ય હિંદીને^૧ એમ્બ્યુલન્સ કોરની યોજના કરવાનું લખ્યું. અને એમ્બ્યુલન્સ ટુકડી ઊભી કરવામાં આવી જેમાં છત્રીસ હિંદીઓ નેતા તરીકે અને ૧૨૦૦ હિંદીઓ ડોળી ઊંચકનારા તરીકે જોડાયા. તેઓએ દેશની કેવા પ્રકારની સેવા કરી તે તો સૌ જાણે છે અને આથી તો હિંદીઓનો ઉગ્ર વિરોધ કરનારા સંસ્થાનવાસીઓને પણ પ્રશંસા કરવી પડી. તેમણે તે વખતે પહેલી વાર હિંદીઓમાં રહેલ સારા ગુણો જોયા.

શ્રી ગાંધીએ ઉમેર્યું કે એક રીતે જોતાં સંસ્થાનવાસીઓમાં તેમની વિરુદ્ધ જે ધિક્કારની લાગણી ઊભી થઈ તેને માટે હિંદીઓ પોતે જ જવાબદાર છે. જે પહેલાં ત્યાં જઈને વસેલા હિંદીઓની પાછળ જીવનના દરેક વિભાગમાં સંસ્થાનવાસીઓનો મુકાબલો કરી શકે એવા ઊંચા વર્ગના હિંદીઓ ગયા હોત તો આટલી બધી દુર્ભાવના ઉત્પન્ન ન થઈ હોત. જોકે હવે તે ભાવનામાં સુધારો થતો જાય છે. અને તે એટલી સુધરી છે કે ગયા દુષ્કાળમાં હિંદુસ્તાનને મદદ કરવા કેટલાક હિંદીઓએ રાષ્ટ્રીય દુષ્કાળ ફાળો શરૂ કર્યો અને તેમાં ૫૦૦૦ પાઉંડ એકઠા કરી શક્યા જેમાંથી ૩૩૦૦ પાઉંડ સંસ્થાનવાસીઓએ આપ્યા હતા.

વક્તાએ અંતમાં કહ્યું કે આ સભામાં મારું કામ કેવળ બન્ને કોમોના શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણો પ્રકાશમાં લાવવાનું છે. ત્યાં કઠોર વર્તન પણ ચલાવવામાં આવે છે, પરંતુ ઊંજળી બાજુનો

૧. આ ગાંધીજી પોતે જ હતા; જુઓ “કર્નલ ગેલવેને તાર” જન્યુઆરી ૭, ૧૯૦૦ પહેલાં તથા પાદ્મીય ૧, પા. ૧૫૧.

વિચાર કરવો એ જ વધારે સારું છે. આ જ ભાવનાથી ઈન્ડિયન ઓમ્બ્યુલન્સ ટુકડી ઊભી કરવામાં આવી હતી. જે હિંદીઓ બ્રિટિશ પ્રજાજનોના અધિકારો માટે દાવો કરતા હોય તો એ સ્થિતિની જવાબદારીઓ પણ તેઓએ સમજવી જોઈએ. ઓમ્બ્યુલન્સ ટુકડીના કામની, જેમાં હિંદી મજૂરોએ પગાર લીધા વગર કામ કર્યું હતું, તેની જનરલ બુલરના ખરીતાઓમાં ખાસ નોંધ લેવામાં આવી છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ઇંગ્લિશમેન, ૨૦-૧-૧૯૦૨

અમૃતવજાર પત્રિકા, ૨૧-૧-૧૯૦૨

૧૬૬. છગનલાલ ગાંધીને પત્ર

ઈંડિયા ક્લબ^૧

[ક્લકત્તા,]

જાન્યુઆરી ૨૩, ૧૯૦૨

ધિ. છગનલાલ,

તમારો કાગળ મળ્યો. વાંચી ખુશી થયો છું. તમારે અંગ્રેજીમાં જ લખતા રહેવું. મહેતાજીને^૨ પગાર ચૂકવી દેવો. પૈસા તમારી કાકીની પાસેથી લઈ લેજો.

ધિ. ગોપાળદાસ^૩, હરિલાલને^૪ વાત કહો છો ત્યારે તમારે કાવ્યદોહનમાંથી^૫ સંભળાવવું એ વધારે સારું છે. કાવ્યદોહનના બધા ભાગ મારી ચોપડીમાં છે. તેમાંથી સુદામાચરિત્ર, નળાખ્યાન, અંગદવિષ્ટિ વગેરે જે આખ્યાનો છે તે અર્થસહિત સંભળાવશો તો વધારે સારું. હરિશ્ચંદ્રનું આખ્યાન મોટે અથવા તો ચોપડીમાંથી સંભળાવવાનું. ઈંગ્રેજી કવિઓનાં નાટકો હાલમાં સંભળાવવાની જરૂર નથી. તેમાં રસ પણ ઘણો નહીં પડે. તેમ જેટલો સાર ગ્રહણ કરવાનો આપણાં પ્રાચીન આખ્યાનોમાં છે તેટલો ઈંગ્રેજી કવિમાંથી નહીં મળી શકે. છોકરાઓની વર્ગમાં વર્તણૂક સારી રહે એમ સંભાળ રખાવજો. તમે બીજા કોને ભણાવવા જાઓ છો ને શું મળે છે તે લખજો.

ધિ. મણિલાલનું કેવી રીતે ચાલે છે તે લખજો. બધા છોકરાઓમાં બિલકુલ કુટેવ દાખલ ન થાય એ ધ્યાનમાં રાખજો. તથા હમેશાં સત્ય પ્રતિ અતિ પ્રેમ રહે તેમ વલણ રખાવવું.

ભણાવવાની સાથે કસરત પૂરતી રખાવવી.

મુ. ખુશાલભાઈને તથા દેવભાભીને દંડવત્.

શુ. મોહનદાસના આશીર્વાદ

[મૂળ ગુજરાતી]

સી. ડબલ્યુ. ૨૯૩૭.

૧. ક્લકત્તા આવીને પ્રથમ ગાંધીજી ક્લબમાં રહ્યા હતા. ત્યાર બાદ શ્રી ગોખલેજી પાસે ગયા હતા.
૨. ગાંધીજીના મહેતાજી.
૩. ગાંધીજીનો ભાણો.
૪. ગાંધીજીના સૌથી મોટા પુત્ર.
૫. મહાભારત, ભાગવત વગેરેની કથાઓ પર આધારિત ગુજરાતી કાવ્ય કથાઓનો સંગ્રહ.

૧૬૭. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર

[કલકત્તા,]

જાન્યુઆરી ૨૫, ૧૯૦૨

પ્રિય શુક્લ,

આવતા મંગળવારે હું રંગૂન જવા ઊપડું છું.

એક રીતે જોતાં મને સફળતા મળી છે. બંગાળ વેપારી મહામંડળના પ્રમુખને મળ્યો હતો તેમણે આ બાબતમાં^૧ રસ લીધો છે. અને વાઈસરોયને મુલાકાત આપવાની વિનંતી કરી છે. વાઈસરોયે પ્રતિનિધિમંડળને મળવાને બદલે ઘણો જ સહાનુભૂતિપૂર્ણ જવાબ^૨ આપ્યો છે. પ્રમુખે પણ જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે વિનંતીપત્ર મોકલવાનું વચન આપ્યું છે.

મેં ભાષણો પણ આપ્યાં છે.^૩ નેતાઓ ખરેખર આ પ્રશ્નમાં રસ લેવા લાગ્યા છે.

મારે ઘરે જવા માટે ઘણો આભાર. મહેરબાની કરીને અવારનવાર જવાનું રાખજો. બધા છોકરાઓને વારાફરતી તાવ આવ્યા કરતો હોય એમ લાગે છે.

આપનો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૨૩૨૮.

૧૬૮. કલકત્તાની સભામાં ભાષણ^૪

[કલકત્તા,

જાન્યુઆરી ૨૭, ૧૯૦૨]

પ્રમુખશ્રી અને સદ્ગૃહસ્થો,

ગયા રવિવારે દક્ષિણ આફ્રિકાના મારા અનુભવો આપની સમક્ષ રજૂ કરવાનું માન મને મળ્યું હતું. આપને યાદ હશે કે તે ભાષણ દરમ્યાન મ કહ્યું હતું કે આપણા દક્ષિણ આફ્રિકામાંના દેશબંધુઓએ તેમના પર કાયદાથી મુકાયેલાં બંધનો સંબંધમાં જે નીતિ અપનાવી છે તેનો સારાંશ બે સૂત્રોમાં સમાવી શકાય. એક તો એ કે કોઈ પણ ભોગે સત્યને વળગી રહેવું

૧. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓનો પ્રશ્ન.

૨. આ જવાબ એવી મતલબનો હતો કે વાઈસરોયનો તથા હિંદુસ્તાનની સરકારનો મત એક કરતાં વધારે વાર બ્રિટિશ સરકારને આગ્રહપૂર્વક કહેવામાં આવ્યો છે. અને સંસ્થાન પ્રધાનની મારફતે પ્રચલ્ન કરવો એ જ ઉચિત છે. તેમની સહાનુભૂતિની ખાતરી થઈ છે અને અંતિમ નિર્ણય પણ તેમના જ હાથમાં છે (એસ. એન. ૩૯૩૧).

૩. ૧૯મી જાન્યુઆરીએ તેઓએ એક જાહેર સભા સમક્ષ ભાષણ કર્યું હતું.

૪. આલખટ હોલ કલકત્તામાંના આ ખીલ ભાષણમાં મુખ્યત્વે બોચર યુદ્ધ દરમ્યાન ઇન્ડિયન એમ્પ્યુલન્સ કોર્સ કરેલા કામનો ઉલ્લેખ છે.

અને બીજું એ કે ટ્રેપને પ્રેમથી જીતવો. આ અમારો આદર્શ છે, જેને અમે પહોંચવા માગીએ છીએ. મેં તે વખતે આપને આજીજી કરી હતી અને અત્યારે પણ આજીજી કરું છું કે આને આપ માત્ર લોકોનું ધ્યાન ખેંચવાના શબ્દો માનશો નહીં પરંતુ ભરોસો રાખજો કે આ બધાં વરસો દરમ્યાન અમે એ આદર્શો પ્રમાણે જીવવાનો પ્રયત્ન કરતા આવ્યા છીએ. હાલના યુદ્ધમાં સ્થાનિક હિંદીઓએ આપેલો ફાળો કદાચ એ કાર્યપદ્ધતિનું સૌથી ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

૧૮૯૯ના ઓક્ટોબરમાં બોમ્બેએ યુદ્ધનું આહ્વાન આપ્યું ત્યારે, તમે જાણો છો તેમ, બ્રિટિશ સરકાર તૈયાર નહોતી. પોતાની પૂર્વનિશ્ચિત યોજના પ્રમાણે બોમ્બેએ બ્રિટિશ સરકાર તરફથી જવાબ મળ્યો કે તરત જ નાતાલની હદ ઓળંગી. સર ડબલ્યુ. પેન સિમન્સે પોતાની બ્રિટિશનો ભોગ આપીને તાલાના ડુંગર પાસે શત્રુઓનાં દળોને થોડા સમય માટે અટકાવ્યાં. અને સર જ્યોર્જ વ્હાઈટે પોતાને તેમ જ પોતાના દસ હજાર બહાદુર માણસોને લેડીસ્મિથ ખાતે ઘેરાઈ જવા દીધા. આ બનાવ જેટલા આણધાર્યા હતા એટલા જ આશ્ચર્ય પમાડનાર હતા અને એટલા તો ઉપરાષ્ટ્રપરી બન્યા કે લોકોને એ બાબત વિચાર કરવાનો ભાગ્યે જ કશો સમય મળ્યો. તે જ સમયે માફેકિંગ અને કિમ્બર્લીને પણ એકસાથે ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો. અહીં નાતાલ બોમ્બેના હાથમાં હતું અને ઘણી વાર અમે એવું સાંભળતા કે બોમ્બે મેરિસબર્ગ લઈને ડરબન કબજે કરવાના છે. પરંતુ, વિચિત્ર લાગે એવી વાત છે, પણ સર જ્યોર્જ વ્હાઈટ^૧ અને તેમનાં લશ્કરે પોતાને ઘેરાવા દઈને, અને એ રીતે બોમ્બે સેનાધિપતિ અને તેના સૈન્યની ઉત્તમ ટુકડીને ત્યાં રોકાયેલી રાખીને નાતાલને બચાવી લીધું. આ હતી મદદ, જે એ સંસ્થાનને બ્રિટિશ હિંદે આપી હતી.

નાતાલના લોકો આ વખતે જે શાંતિ અને ધૈર્યથી વત્યા તે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રશંસા માગી લે છે અને બ્રિટિશ શક્તિનું સહાય બતાવે છે. ત્યાં કશી જ હલચલ નહોતી. કશું બન્યું ન હોય એ રીતે કામધંધો ચાલ્યા કરતો હતો. નાતાલની સરકાર જરા પણ હિંમત હારી નહોતી. ખજાનો લગભગ ખાલી હતો, છતાં નોકરોને નિયમિત રીતે પગાર આપવામાં આવતો હતો. અંગ્રેજી જીવનના સામાન્ય શિષ્ટાચારનું પાલન કરવામાં આવતું હતું અને આટલા બધા ખાખી રંગનાં કપડાં પહેરેલા સદ્ગુણસ્થોની હાજરી ન હોત અને બંદર ઉપર અસાધારણ ધમાલ ન હોત તો કોઈને ખ્યાલ પણ ન આવત કે ડરબન જવાનો ભય ઊભો થયો છે.

સ્વયંસેવકોની માગણી કરવામાં આવી અને હાકલ થઈ કે ચોવીસ કલાકની અંદર ડરબનના શ્રેષ્ઠ સુપુત્રો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. આવી કટોકટીને વખતે સંસ્થાનમાંના ૫૦,૦૦૦ હિંદીઓનું વલણ કેવું હોય? બહુ નિશ્ચિત અને ઉત્સાહપ્રેરક જવાબ મળ્યો: 'આપણે બ્રિટિશ પ્રજાનો તરીકે વિશિષ્ટ અધિકારો મેળવવાનો દાવો કરીએ છીએ તો હવે એ દરજ્જાની જવાબદારીઓ અદા કરવાનો સમય આવ્યો છે. શરૂઆતમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે એ નીતિનું પાલન કરવાનું હોય તો સ્થાનિક મતભેદો ભુલાઈ જવા જોઈએ. યુદ્ધ સાચું છે કે ખોટું તે પ્રશ્નની સાથે આપણે કશી લેવાદેવા નથી. એનો વિચાર કરવાનું કામ તો સમ્રાટનું છે.' આ હેતુ માટે બોલાવવામાં આવેલી મોટી સભામાં તમારા દેશબાંધવોએ આવી જાતની દલીલો કરી. સંસ્થાનમાં વારંવાર જે આક્ષેપ કરવામાં આવતો હતો કે જે લડાઈ થશે તો હિંદીઓ સસલાંની માફક ભાગી જશે તેનો જવાબ આપવાની આ તક આવી હતી. એ સભામાં એવો ઠરાવ

૧. સર જ્યોર્જ વ્હાઈટ, આ પહેલાં, હિંદી સૈન્યના મુખ્ય સેનાધિપતિ હતા.

કરવામાં આવ્યો કે સભામાં આવેલા સૌ પોતાની સેવાઓ કોઈ પણ જાતના વેતન વગર સ્વૈચ્છિક પર જે કામ તેમને માટે યોગ્ય હોય તેને માટે અર્પણ કરે. સરકારે સ્વયંસેવકોનો આભાર માનતાં જવાબ આપ્યો કે તેમની સેવાની જરૂર નથી. તે દરમિયાન ચર્ચ ઓફ ઈંગ્લંડના એક તબીબી ધર્મપ્રચારક સદ્ગૃહસ્થ જેમણે હિંદીઓ વચ્ચે કામ કરવામાં પોતાની જિંદગીનાં વીસ વર્ષ ગાળ્યાં હતાં તે ઈંગ્લંડથી પાછા આવ્યા. તેમનું નામ કેનન બૂથ. હાલ તેઓ સેન્ટ જોનના ડીન છે. યુદ્ધ દરમિયાન હિંદીઓ સામ્રાજ્યની સેવા કરવા તૈયાર હતા તે જોઈને તેઓ રાજી થયા. અને તેમણે હિંદીઓને ઓમ્બ્યુલન્સના નેતા તરીકે તાલીમ આપવાની દરખાસ્ત કરી. અને હિંદી સ્વયં-સેવકોએ ડૉ. બૂથ પાસે કેટલાંયે અઠવાડિયાં લગી પ્રાથમિક મદદ આપવાની તાલીમ લીધી. તેવામાં જનરલ બુલરનાં સૈન્ય સાથે જોડાયેલા મુખ્ય તબીબી અધિકારી કર્નલ ગેલવેએ, કોલેન્સો ખાતે ખૂનખાર લડાઈ થશે, એવા ખ્યાલથી એક યુરોપિયન ઓમ્બ્યુલન્સ કોર ઊભી કરવા માટે સૂચના બહાર પાડી. એટલે અમે સરકારને તાર કરીને જણાવ્યું કે અમે આ કામને માટે કેવી તૈયારી કરી રહ્યા હતા અને સરકાર તરફથી ખબર આવી કે હિંદી સ્વયંસેવકની ઓમ્બ્યુલન્સ કોર સ્વવા માટે અમારે હિંદી વસાહતીઓના સંરક્ષકને મદદ કરવી જોઈએ. ચાર કે પાંચ દિવસમાં લગભગ ૧૦૦૦ હિંદીઓ ભેગા થયા. તેમાંના મોટા ભાગના જુદાં જુદાં ખેતરો પરથી આવ્યા હતા. એ લોકોને પોતાની સેવાઓ આપવાની, અલબત્ત કોઈ રીતે ફરજ નહોતી અને તેમના ઉપર જરા પણ દબાણ લાવવામાં આવ્યું નહોતું. તેમને પક્ષે એ સંપૂર્ણપણે સ્વૈચ્છિક ભેટ હતી. યુરોપિયન સ્વયંસેવકોની માફક જ તેમને પણ ફરજ પર હોય ત્યારે ખોરાક ઉપરાંત દર અઠવાડિયે એક પાઉંડ મળતો હતો. પણ હું તમને કહેવા માગું છું કે આ ડોળી ઊંચકનારાઓમાં એવા કેટલાયે વેપારીઓ હતા કે જેઓ દર મહિને ચાર પાઉંડ કરતાં કયાંય વધારે કમાતા હતા. આ ઉપરથી તમે તેમની સેવાની કિંમત સમજી શકશો. પરંતુ એક અધિકારીના શબ્દોમાં આ યુદ્ધ અનેક રીતે આશ્ચર્યોનું જ યુદ્ધ હતું. યુરોપિયનોમાં પણ મોટા મોટા ધંધાદારી માણસો ડોળી ઊંચકનાર તરીકે સેવા આપતા હતા. ધાયલોની સેવાશુશ્રૂષા કરવી એને એક વિશિષ્ટ અધિકાર ગણવામાં આવતો હતો. અને તે યોગ્ય જ હતું.

પરંતુ જેમણે તાલીમ લીધી હતી તે નાયકો કશું વેતન લેતા નહોતા. ભલા ડૉક્ટર બૂથ પણ અમારી સાથે એક નેતા તરીકે વગર વેતને આવ્યા હતા. કર્નલ ગેલવેએ પાછળથી તેમને ટુકડીના તબીબી અધિકારી નીમ્યા હતા. નેતાઓમાં બે હિંદી બેરિસ્ટરો,^૧ એક જાણીતી લાંડનની એજન્ટોની પેઢી સાથે સંકળાયેલા એક સદ્ગૃહસ્થ, દુકાનદારો અને કારકુનો હતા.

આવી રીતે ઊભી થયેલી ટુકડી કોલેન્સોની લડાઈ પછી તરત જ કામે લાગી. ભૂખ્યા, તરસ્યા અને થાકેલા અમે સાંજને વખતે ચીવલી કેમ્પ પહોંચ્યા. છુપાયેલા શત્રુ સામેની એક ખૂનખાર લડાઈ હમણાં જ પૂરી થઈ હતી. કર્નલ ગેલવે આવ્યા અને તેમણે ટુકડીના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને પૂછ્યું કે તમે અત્યારે અબઘડી ધાયલ થયેલાઓને સ્થાયી હોસ્પિટલમાં લઈ જઈ શકશો? સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે નાયકો સામે નજર કરી. નાયકોએ તરત જ જવાબ વાળ્યો કે અમે તદ્દન તૈયાર છીએ. રાત્રે બાર વાગ્યા સુધીમાં લગભગ ૩૦ ધાયલ થયેલા અફસરો અને સૈનિકોને ઈસ્પિ-તાલમાં પહોંચાડવામાં આવ્યા. કામ એવી ત્વરાથી કરવામાં આવ્યું હતું કે ઉપાડી જવા માટે તૈયાર એવો એક પણ ધાયલ બાકી રહ્યો નહોતો. મોટા ભાગના સ્વયંસેવકોએ મોંમાં અન્ન

૧. ગાંધીજી અને એક સહકાર્યકર્તા, ખાન.

નાખ્યું ત્યારે રાતના બાર વાગી ગયા હતા. આ સ્વયંસેવકોમાંના કેટલાકને તો સાદી પણ સ્પષ્ટ ભાષામાં કહીએ તો આવી હાડમારી વેઠવાની જરાયે આદત નહોતી.

અમારે લગભગ પાંચ માર્ચવનું અંતર કાપવાનું હતું. લશ્કર સાથે જોડાયેલી યુરોપિયન ઓમ્બુલન્સ ટુકડી ધાયલ થયેલાઓને રણક્ષેત્ર પરથી રણક્ષેત્ર પાસેની હોસ્પિટલમાં લાવતી હતી, ત્યાં ઘા ઉપર પાટાપિંડી કરવામાં આવતા હતા. અમે તેમને ત્યાંથી સ્થાયી હોસ્પિટલમાં લઈ જતા હતા. દરેક ડોળીને ઊંચકનારા છ માણસો હતા અને ત્રણ ડોળી દીઠ એક નાયક હતો જેની ફરજ ડોળી ઊંચકનારાને માર્ગદર્શન આપવાની, ધાયલ થયેલાઓનું ધ્યાન રાખવાની અને તેમને ખોરાક આપવાની હતી.

બીજે દિવસે વહેલી સવારે નારતો કર્યા પહેલાં ફરી કામ શરૂ કરવાના હુકમો મળ્યા. એ કામ અગિયાર વાગ્યા લગી ચાલ્યું. ધાયલ થયેલાઓને ખસેડવાનું કામ હજુ તો માંડ માંડ પૂરું થાય તે પહેલાં તંબૂ ઉઠાવીને કૂચ કરવાના હુકમો મળ્યા. તે વખતે કર્નલ ગેલવેએ ટુકડી-ઓ જે કામ કર્યું હતું તે માટે અંગત રીતે આભાર માન્યો અને ટુકડી વિખેરી નાખતાં કહ્યું કે, મને ભરોસો છે કે, ફરી જરૂર પડશે ત્યારે આવો જ જવાબ મળશે. તે દરમ્યાન જનરલ બુલર લેડીસ્મિથ પહોંચવા માટે સિપયાંકોપ થઈને પોતાના લશ્કર સાથે તુગેલાની પેલી પાર જઈ રહ્યા હતા. દસ દિવસની છૂટીના ગાળા પછી મુખ્ય તબીબી અધિકારીએ ટુકડી ફરી ઊભી કરવાના હુકમો મોકલ્યા અને ત્રણ દિવસની અંદર ફરીથી ૧૦૦૦થી વધારે માણસો એકત્ર થયા.

સિપયાંકોપ ફિચરથી લગભગ ૨૮ માર્ચલ દૂર છે. ફિચર રેલવેનું મૂળ કેન્દ્ર અને સ્ટેશન છે. ધાયલ થયેલાઓને રેલવે દ્વારા જનરલ હોસ્પિટલોમાં પહોંચાડવા માટે પહેલાં ત્યાં લાવવામાં આવતા હતા. સિપયાંકોપ—સિપયોનનો ટેકરો એક ઝાડીની ઉપર તોળાયેલો છે. એ ઝાડીમાં તંબૂ નાખીને મેદાનની હોસ્પિટલ ઊભી કરવામાં આવી હતી. ત્યાં પાટાપિંડી થયા બાદ ધાયલ થયેલાઓને લગભગ ત્રણ માર્ચલને અંતરે આવેલા સિપયરમેન્સ કેમ્પમાં ખસેડવામાં આવતા હતા. રણક્ષેત્ર પાસેની હોસ્પિટલ અને સિપયરમેનના ખેતર વચ્ચે એક સાંકડો ઝરો આવેલો હતો, તેના ઉપર એક કામચલાઉ પીપોનો પુલ બનાવવામાં આવ્યો હતો જે બોઝરોના ગોળીબારની પહોંચની અંદર હતો. સિપયરમેન્સ કેમ્પ અને ફિચર વચ્ચેનો રસ્તો ડુંગરાળ અને ખાડાખૈયાવાળો હતો.

ગોળીબારની હદની અંદર યુરોપિયન કે હિંદી એકે ટુકડીને કામ કરવાનું નહોતું, પરંતુ યુરોપિયન ટુકડીને કોલેન્સો અને સિપયાંકોપ ખાતે ગોળીબારની હદમાં કામ કરવું પડ્યું હતું. અને હિંદી ટુકડીને માત્ર સિપયાંકોપ અને વાલકાન્ઝ ખાતે. કર્નલ ગેલવેના મંત્રી મેજર બાપ્ટી જેમણે મહાન જોખમોનો સામનો કરીને પોતાની જાતને કીર્તિવંત બનાવી છે, અને જેમને વિક્ટોરિયા ક્રોસ મળ્યો છે તેમણે અમને સંબોધન કરતાં કહ્યું:

સદ્ગુહરથો, તમને ગોળીબારની હદની બહાર કામ કરવા માટે મૂકવામાં આવ્યા છે. રણક્ષેત્ર પાસેની હોસ્પિટલમાં કેટલાયે ધાયલ થયેલા સૈનિકો પડ્યા છે. તેમને ત્યાંથી ખસેડવાના છે. પીપના પુલ ઉપર બોઝરો એકાદ બે બોમ્બ નાખે એવી શક્યતા છે; જોકે ઘણી ઓછી. જે આ નાના જોખમ છતાં તમે પુલ ઓળંગવા તૈયાર હો તો—જોકે તમને ના પાડવાની પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા છે—હું તમારી આગેવાની લેવા તૈયાર છું.

આ શબ્દો એટલી સહૃદયતાથી અને એટલા માયાળુપણે તેમ જ મૃદુતાથી બોલાયા હતા કે મેં તે શક્ય હોય ત્યાં સુધી જે રીતે એ બોલાયા હતા તે રીતે જ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન

કર્ચો છે. નાયકોએ તેમ જ સ્વયંસેવકોએ એકે અવાજે તે બહાદુર મેજરને અનુસરવાની તૈયારી બતાવી. સ્વિયાંકોપ ખાતેની આણધારી હારને લીધે ત્યાં અમારે ત્રણ અઠવાડિયાં લગી એક્સરખું કામ કર્યા કરવું પડ્યું, જોકે ટુકડી નવ અઠવાડિયાં કરતાં વધારે વખત ફરજ પર રહી હતી, ત્રણ કે ચાર વખત અમારે ધાયલ સૈનિકોના કીમતી બોજ સાથે રોજના ૨૫ માઈલનું અંતર કાપવું પડ્યું હતું. અને જો મને રજા હોય તો જ્યારે આત્મપ્રશંસા વગર ટુકડી માટે હું એટલું કહું કે ટુકડીએ, તેની પાસે જે આશાઓ રાખવામાં આવી હતી એ કરતાં એટલું બધું વધારે કામ કર્યું હતું કે, જેમને અભિપ્રાય આપવાનો અધિકાર છે એવા લોકોએ કહ્યું હતું કે ધાયલોને ઊંચકીને ૨૫ માઈલની કૂચ કરવી એ વિક્રમ નોંધપાત્ર ગણાય. કર્નલ ગેલવેએ અમને આ અંતર જે દિવસમાં કાપવાની છૂટ આપી હતી.

જનરલ બુલરના ખરીતાઓમાં આ ટુકડીના કામનો માનપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. નાતાલ સ્વયંસેવક હિંદી એમ્બ્યુલન્સ કોરના કામનો ટૂંકો અહેવાલ આવો છે.

જે હિંદી વેપારીઓ પોતાનો કામધંધો છોડીને ટુકડીમાં જોડાઈ શક્યા નહોતા તેમણે જે સ્વયંસેવક નાયકોના આશ્રિતોને જરૂર હતી તેમને મદદ કરવા માટે એક ફાળો ભેગો કર્યો હતો તેમ જ તેઓને માટે ગણવેશ પણ પૂરા પાડ્યા હતા.

જે સ્વયંસેવકો રણક્ષેત્ર પર ગયા હતા તેમને માટેના ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયોટિક લીગ ફંડ (ડરબન દેશભક્ત મહિલા સંઘના ફાળા)માં એક સારી રકમ આપવામાં આવી હતી. હિંદી સ્ત્રીઓએ ઓશીકાની ખોળ, જાકીટ વગેરે બનાવીને પોતાનો ફાળો આપ્યો હતો.

વેપારીઓ તરફથી અમને ધાયલ થયેલાઓને આપવા માટે સિગારેટો પૂરી પાડવામાં આવી હતી અને આ બધા ફાળા એવા સમયે કરવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે નાતાલની હિંદી કોમ શરણાર્થીઓ માટેના રાહત ફંડમાંથી કંઈ પણ લીધા વગર માત્ર પોતાને ખર્ચે ટ્રાન્સવાલમાંથી તેમ જ શત્રુઓએ કબજે લીધેલા નાતાલના ભાગોમાંથી આવેલા હજારો હિંદી શરણાર્થીઓને ખોરાક પૂરો પાડતી હતી. બ્રિટિશ સૈનિક જ્યારે ફરજ પર હોય અને ખાસ કરીને કામચલાઉ પીછેહઠ કરવામાં આવી હોય ત્યારના તેના જીવનથી અમારામાંના ઘણાના મન ઉપર જે છાપ પડી હતી તેનો જો તમને ખ્યાલ ન આપું તો હું મારી જાતને વફાદાર ન ગણાઉં. ગયા રવિવારે મેં તમારી સમક્ષ ટ્રેપિસ્ટ મઠનું અને ત્યાં પ્રવર્તતી પવિત્ર શાંતિનું વર્ણન કર્યું હતું. આપણામાંના કેટલાકને એ વિચિત્ર લાગશે, પરંતુ એ વિશાળ તંબૂઓમાં પણ એ જ છાપ ઊઠતી હતી. જોકે ત્યાં ભારે પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી—તે દિવસે હલાવી નાખે એવા સમયમાં કોઈ એક મિનિટ પણ આળસમાં ખોતું નહોતું—છતાં ત્યાં સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા અને સંપૂર્ણ શાંતિ હતી. બ્રિટિશ સૈનિક તે વખતે બધી રીતે પ્રિય લાગતો હતો. તે અમારી સાથે તેમ જ અમારા માણસો સાથે છૂટથી મળતોહળતો હતો. જ્યારે કોઈ સારું ભોજન વગેરે મળી આવે ત્યારે તે અમને તેમાં ભાગીદાર બનાવતો. ચીવલીમાં એક અવિસ્મરણીય બનાવ બન્યો હતો. તે દિવસે ખૂબ ગરમી હતી. પાણીની તંગી હતી. ત્યાં એક જ કૂવો હતો. એક અફસર તરસ્યાઓને ડબલું ભરી ભરીને પાણી વહેંચતો હતો. તે વખતે કેટલાક ડોળી ઊંચકનારાઓમાંના પોતાનો બોજો મૂકી આવીને પાછા આવ્યા. તે વખતે જે અંગ્રેજ સૈનિકો પાણી પીતા હતા તેમણે તરત જ આપણા ડોળી ઊંચકનારાઓને પોતાના હિસ્સામાંથી આનંદપૂર્વક પાણી આપવા માંડ્યું. હું કહીશ કે, રંગ કે ધર્મના કોઈ ભેદભાવ વિના બંધુત્વની ભાવના વ્યાપી હતી. રેડ ક્રોસનો બિલ્વો કે

ખાખી ગણવેશ એ જ પરવાનો બની ગયો, પછી એ ધારણ કરનારની ચામડી સફેદ હોય કે ઘઉંવર્ણી હોય.

એક હિંદુ તરીકે હું યુદ્ધમાં માનતો નથી. પરંતુ જો કાંઈ પણ તેની સાથે મેળ બેસાડી શકે એવું હોય તો તે રણમેદાન પર અમને મળેલો આ ઉમદા અનુભવ છે. હજારો માણસોને રણમેદાન પર ખેંચી જનાર વસ્તુ, લોહીની તરસ તો નહોતી જ. જો આપની લાગણીઓને સહેજે દુખવ્યા વિના હું એક અત્યંત પવિત્ર પુરુષનું નામ વાપરી શકું તો કહું કે તેમને અર્જુનની પેઠે શુદ્ધ કર્તવ્યની ભાવના રણમેદાન પર લઈ ગઈ હતી. અને ભાવનાએ કેટલા અભિમાની, ઉદ્ધત અને જંગલી જીવોને ભગવાનના નમ્ર જીવાત્માઓ નથી બનાવી દીધા?

યુદ્ધ અંગેના આપણા દેશબંધવોના કામની હું પ્રશંસાત્મક રીતે વાત કરતો હતો. હવે બીજી બાજુ જોવા માટે હું તમને થોડી વાર રોકીશ. મારા મનથી તો ખરું કામ હજુ હવે શરૂ થયું છે. સૈનિકોએ અને સ્વયંસેવકોએ જે મુશ્કેલીઓ વેઠી અને હજુ વેઠી રહ્યા છે તેની સરખામણીમાં તો આપણું કામ ઘણું જ નાનું હતું. તેની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે કારણ કે તેની અપેક્ષા રાખવામાં આવી નહોતી. અત્યારે આપણે જે અપેક્ષાઓ ઊભી કરી છે તે ભવિષ્યમાં પાર પાડી શકીશું? આ જ કારણે મને લાગે છે કે આત્મપ્રશંસા કરવાને બદલે આપણે નમ્ર બનવું જોઈએ. એટલે જેમ આપણા દેશબંધવોએ કરેલાં નાનાં કામ તરફ આપનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું મારું કામ હતું તેમ આપણી સામે જે કામ પડ્યું છે તેની યાદ દેવડાવવાની પણ મારી ફરજ છે. માનનીય હેરી એસ્કમ્બ અને બીજાઓ આપણા કામ માટે લગભગ ખૂબ ઉદારતાથી વિચાર કરતા હતા. તેનું અવતરણ જો હું આપું તો, મને એમ લાગે છે કે, કદાચ ક્ષમ્ય ગણાશે. અમે રણમેદાન પર જવા નીકળ્યા ત્યારે મિ. એસ્કમ્બે અમારી વિનંતીથી અમને આશીર્વાદ આપ્યા હતા અને કહ્યું હતું:

તમે રણમેદાન પર જાઓ છો તે પહેલાં તમને વિદાયના થોડાક શબ્દો કહેવાનું આમંત્રણ આપીને જે વિશિષ્ટ અંગત માન મને આપ્યું તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું. તમે તમારી સાથે માત્ર અહીંયાં ભેગા મળેલા લોકોની જ નહીં પરંતુ નાતાલના અને રાણીના મહાન સામ્રાજ્યના બધા જ લોકોની શુભેચ્છાઓ લઈ જાઓ છો. આ અસાધારણ યુદ્ધના અનેક બનાવો કરતાં આ બનાવ ઓછો રસપ્રદ નથી. સામ્રાજ્યની એકતા અને દૃઢતા વધારવા માટે પોતે જે કરી શકે તે કરવાનો નાતાલના હિંદી પ્રજાજનોનો નિશ્ચય અને તત્પરતા આ સભા ઉપરથી દેખાઈ આવે છે. અને અમે સ્વીકારીએ છીએ કે જે લોકો નાતાલમાં અધિકારોની માગણી કરે છે તેઓ અત્યારે પોતાના દેશ પ્રત્યેની ફરજ પણ બજાવી રહ્યા છે. જેઓ લડી રહ્યા છે તેમના જેટલું જ માનભર્યું સ્થાન તમારું હશે. કારણ કે ધાયલ થયેલાઓની સારસંભાળ લેનારું કોઈ ન હોય તો યુદ્ધ અત્યારે છે તે કરતાં પણ ઘણું ભીષણ બની જાય. . . . તમે નાતાલના હિંદીઓ — કે જેમની સાથે ઓછેવત્તે અંશે અન્યાયી વર્તવ કરવામાં આવ્યો છે — પોતાની ફરિયાદો ભૂલી ગયા છો અને સામ્રાજ્યનો એક ભાગ હોવાનો અને તેની જવાબદારીઓમાં હિસ્સો લેવાનો દાવો કરો છો, એ વાત ભૂલી શકાય એવી નથી. આજે શું બની રહ્યું છે તે જોઈ જાણે છે તે સૌની હાર્દિક શુભેચ્છાઓ તમે તમારી સાથે લઈ જાઓ છો. તમે જે કરી રહ્યા છો તેનું જ્ઞાન સમ્રાજીના આખાં સામ્રાજ્યના જુદા જુદા વર્ગોના પ્રજાજનોને વધારે નિકટ લાવવામાં મદદ કરશે.

નાતાલ ઇન્ડર્ટાઈઝરે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું :

સંસ્થાનની હિંદી વસ્તીને તેણે બતાવેલા પ્રશંસાત્મક જુસ્સા માટે અભિનંદન આપવાં જોઈએ. સંસ્થાને હિંદી વસાહતીઓ તરફ અને બીજી હિંદી વસ્તી તરફ જે વલણ રાખ્યું છે તે જોતાં તો આ જુસ્સો વધારે વખાણવા લાયક છે. હિંદી કોમ બહુ સહેલાઈથી રિસાઈ બેઠી હોત અને કહી શકી હોત : 'અમે શત્રુઓને મદદ નહીં કરીએ, પરંતુ તમને પણ નહીં કરીએ. કેમ કે તમે હંમેશાં અમારો બહુ વિરોધ કરતા આવ્યા છો.' પરંતુ તેમણે એમ નથી કર્યું. તેમણે જ્યાં થઈ શકે ત્યાં મદદ કરવાની તક લીધી, જુદા જુદા ક્ષણોમાં ઉદાર હાથે પૈસા ભર્યાં. માંદાઓને અને ધાયલ થયેલાઓને આરામ પહોંચાડવામાં તેમની સ્ત્રીઓએ મદદ કરી અને તેઓમાંના ઘણા આપણા લશ્કરને જે રીતે થઈ શકે તે રીતે સહાય આપવા માટે રણમેદાન પર પહોંચી ગયા છે. આ વર્તનને તેમને પક્ષે પ્રશંસાપૂર્વક યાદ રાખવું જોઈએ. આવી જાતની કટોકટીના પ્રસંગે આપણી બિનગોરી વસ્તીની અડગ વફાદારી પર આપણે ભરોસો રાખી શકીએ એ વાત નાનીસૂની નથી. અને તેથી શાંતિના સમયે જે નાના દોષોને આપણે કદાચ વધારે પડતા મોટા ગણવા ટેવાયા છીએ તે સહી લેવા તૈયાર થવું જોઈએ.

સદ્ગુણસ્થો, જે કોમ સત્ય અને પ્રેમ દ્વારા જીવવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે તેની તરફેણમાં આવું પ્રમાણપત્ર મળ્યું છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ઇંગ્લિશમેન, ૨૮-૧-૧૯૦૨

૧૬૯. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

ગોઆ જાહાજથી

જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૦૨

પ્રિય પ્રોફેસર ગોખલે,

અમે આવતી કાલે રંગૂન પહોંચવાની આશા રાખીએ છીએ. આજોલવા ઘણી સરસ છે. આપ પણ જાહાજ પર હો તો કેવું સારું! આપની ઉધરસ તો બે દિવસમાં જતી રહેતે. પણ હું આશા રાખું છું કે આપને હવે સારું લાગતું હશે અને આપે યોગ્ય સલાહ લીધી હશે.

હું આપને ઘરે રહ્યો તે દરમિયાન આપે દાખવેલા અત્યંત માયાળુપણા માટે હું આપનો કેવી રીતે આભાર માનું? મારી ને તમારી વચ્ચેનું અંતર દૂર કરવા આપ કેટલા આતુર હતા તે હું સહેલાઈથી ભૂલી શકું એમ નથી. આપનો વિશ્વાસ અને માર્ગદર્શન મેળવવાના વિશિષ્ટ અધિકારથી મને પૂર્ણ સંતોષ થવો જોઈએ. એથી વધારેની મારી લાયકાત નથી. દેશ પ્રત્યેની મારી સેવાઓની આપે અતિ ઉદારતાથી કિંમત આંકી છે એવો મારો પ્રામાણિક અભિપ્રાય છે. અને પ્રામાણિકતાની બાબતમાં હું કોઈથી ઊતરું એવો નથી. મારા જીવનના નાના બનાવોને આપે વિના-કારણે મોટા વર્ણવ્યા છે. હજી હું જ્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે મને એમ લાગે છે કે સોમવારે

૧. ગાંધીજી કલકત્તામાં એક મહિનો ગોખલે સાથે રહ્યા હતા. (ગોખલે માટે જુઓ ભાગ ૨, પા. ૨૮૯.)

સાંજે આપની રુચી સામે વાંધો ઉઠાવવાનો મને કોઈ જાતનો હક નહોતો. મેં વધારે પડતી ધૃષ્ટતા કરી. જો હું જાણતો હોત કે એથી તમને દુઃખ થશે—જે ખરેખર થયું—તો હું કદી એવી છૂટ ન લેત. હું ભરોસો રાખું છું કે તમે મને મારી મૂર્ખતા માટે માફ કરશો.^૧

શિક્ષણની દિશામાં તમે કરેલા મહાન કામના પ્રશંસકો આ નાના જલાજના તૂતક પર પણ છે. હું ગાડીવાળાને બક્ષિસ આપવાનું ભૂલી ગયો હતો. તમે મહેરબાની કરીને મિ. ભાટેને કહેશો કે તેઓ તેને એક રૂપિયો અને ઘોડા સંભાળનારને આઠ આના આપે?

મહેરબાની કરીને ડૉ. પ્રફુલ્લચંદ્ર રોયને^૨ મારી યાદ આપજો.

સાથે જ આપનો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૨૩.

૧૭૦. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

૭ મોગલ સ્ટ્રીટ,

રંગૂન,

ફેબ્રુઆરી ૨, ૧૯૦૨

પ્રિય પ્રોફેસર ગોખલે,

સોમવાર પહેલાં કલકત્તા માટે કોઈ ટપાલ નીકળતી ન હોવાથી મેં જલાજમાં લખેલા પત્રને ટપાલમાં નાંખવાનું મુલતવી રાખ્યું હતું. તે પત્ર હું આ સાથે બીડું છું.^૩

હું નસીબદાર કે પ્રોફેસર કાથવટેનો મને માંડ માંડ ભેટો થઈ ગયો.^૪ તે મદ્રાસ જવા માટે ગઈ કાલે સવારે નીકળી ગયા. પ્રોફેસરને રંગૂનનાં હવાપાણી ગમ્યાં નહીં. એનાથી એમની બહુ આકરી કસોટી થઈ. એમને સ્ફૂર્તિદાયક હવાપાણી જોઈએ અને રંગૂનનાં હવાપાણી એવાં દેખાતાં નથી.

સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિથી જોતાં આ ઘણું સારું સ્થળ છે. રસ્તાઓ પહોળા અને રીતસરની યોજના મુજબના છે. ગટરની વ્યવસ્થા પણ કાંઈક સારી દેખાય છે.

આપનો સાથો,

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૨૪.

૧. કલકત્તામાં ફરતી વખતે ગોખલે ટ્રામને બદલે ઘોડાગાડીનો ઉપયોગ કરતા કારણ કે તેઓની બહોળી લોકપ્રિયતા જોતાં તેમને માટે ટ્રામમાં ફરવું મુશ્કેલ જ થઈ પડ્યું હોત. એ કારણ નહીં જાણતા હોવાથી ગાંધીજીએ ગોખલેની ઘોડાગાડીની રુચિ બાબત ટીકા કરી હતી અને ગાંધીજી તેમને સમજ શક્યા નહીં એ બદલ ગોખલેને દુઃખ થયું હતું. જુઓ તેમની આત્મકથા (૧૯૫૨), પા. ૨૩૪

૨. હિંદી વૈજ્ઞાનિક અને દેશબક્ષા ડૉ. (સર) પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય, ૧૮૬૧-૧૯૪૪.

૩. જુઓ આ પહેલાંનું પ્રકરણ.

૪. ગોખલેના એક મિત્ર, જેમને ગાંધીજી કલકત્તામાં મળ્યા હતા.

૧૭૧. પરસોત્તમ ભાઈચંદ દેસાઈને પત્ર

[રાજકોટ,
ફેબ્રુઆરી ૨૬, ૧૯૦૨ પછી]

પરસોત્તમ ભાઈચંદ દેસાઈ
ટોંગાટ,
ડરબન, ૬૦ આ૦

રા. રા. પરસોત્તમભાઈ ભાઈચંદ દેસાઈ,

અત્યંત દિલગીરીની વાત છે કે મને ભરોસો આપીને તમે તમારું વચન પાળી નથી શક્યા. તમને મેં કહેલું કે એ પૈસા ઉપર મારે કેટલો આધાર રહેવાનો છે. અને ફરી લખું છું કે મને પૂરેપૂરી જરૂર છે અને જે મોકલશો તો મહેરબાની માનીશ. ત્રણ મહિનાના હપતા ચડી ગયા છે એ હપતા પૂરા મોકલો અને બાકીના નિયમસર મહિને મહિને આવે તો બહુ મદદ થઈ પડશે હું ધારતો હતો તેના કરતાં દેશની સ્થિતિ ખરાબ છે. વિશેષ લખવાની જરૂર હોય નહીં. તમારો વેપાર કેમ ચાલે છે તે લખશો. એ જ.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૭૦.

૧૭૨. દેવકરણુ મૂળજીને પત્ર

[રાજકોટ,
ફેબ્રુઆરી ૨૬, ૧૯૦૨ પછી]

દેવકરણુ મૂળજી
ટંકારા [કાઠિયાવાડ]

રા. રા. દેવકરણુ મૂળજી — ટંકારા,

તમારો કાગળ તા. ૨૧મી જાનેવારીનો અહીં આવેલો પણ હું ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં હોવાથી આજ સુધી વગર જવાબે પડી રહ્યો છે. મને લાગે છે કે હાલ તુરતમાં તમને નાતાલ જવાની બહુ મુશ્કેલી પડશે. લડાઈને લીધે જે માણસોની પાસે રોકડા રૂ. ૧,૫૦૦ હોય તે જ ત્યાં જઈ શકે છે. એવી સ્થિતિ તમારી ન હોય ત્યાં સુધી જવું મુશ્કેલ છે. એ ધારો લડાઈ ચાલે છે ત્યાં સુધી નીકળવા સંભવનું નથી. પણ તમારે બહાર દેશ જવું જ હોય તો રંગૂન થઈને હું અહીં આવ્યો છું અને ત્યાં જશો તો મારા અનુભવ ઉપરથી એમ જણાય છે કે પેટ ભરવા જેટલું કમાઈ શકશો. એ મુલક આબાદ અને રસાળ છે તેથી જે માણસ શરીરે તંદુરસ્ત હોય, અંગ-મહેનત કરતાં શરમાય નહીં કે આજસ ન કરે અને સત્યતાને જાળવી રાખે તો કદી એવા મુલકમાં રોકલો કમાવાને મુશ્કેલી આવે જ નહીં. રંગૂનમાં ઊતરવાની સગવડ પણ એક હિંદી

૧. આ પહેલો પત્ર મળતો નથી.

ગૃહસ્થે બહુ સારી કરેલી છે એટલે તમને કોઈ જાતની અડચણ નહીં આવે. મદ્રાસ અથવા કલકત્તા રસ્તે જઈ શકો છો. જવાનું ખર્ચ ૩૦થી ૪૦ રૂ. સુધી પડે છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૩૮.

૧૭૩. પારસી રુસ્તમજીને પત્ર

[રાજકોટ,
માર્ચ ૧, ૧૯૦૨]^૧

શેઠશ્રી પારસી રુસ્તમજી જીવણજી,

આપના કાગળ ત્રણ, તા. ૩૧ ડિસેમ્બર, ૭ જાન્યુઆરી અને ૧૦ ફેબ્રુઆરીના મળ્યા.

આપે ૨૫ પાઉંડની હૂંડી કાઠિયાવાડમાં દુકાળિયાઓને ખવરાવવાને વાપરવા સારુ અથવા તો બીજું કંઈ પણ મને ઠીક લાગે એ પ્રમાણે ધરમાદો કરવા સારુ મોકલી એ મળી છે.

હું ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી ત્રણ દિવસ થયાં આવ્યો છું અને આપના ત્રણે કાગળો અહીં મળ્યા. એક કાગળ રંગૂનમાં મળેલો પણ તે હજુ મારા સામાનની સાથે છે. ને સામાન બધો કલકત્તેથી ફરી વળ્યો નથી. પણ તેમાં કંઈ ખસૂસ જવાબ લખવા જેવું હોય એમ યાદ આવતું નથી. કાઠિયાવાડમાં ભૂખમરો બહુ જ છે, છતાં હજુ કેટલે દરજ્જે ભૂખે મરતા લોકોને મદદ મળે છે એ બાબત પૂરી માહિતી મેળવી નથી. એ મળ્યા બાદ આપે મોકલેલ હૂંડીનો ઉપયોગ કરીશ. જે હાલ તુરતમાં બહુ જ જરૂર નહીં જણાય તો મારો વિચાર તે પૈસા જૂન મહિના પછી વાપરવાનો છે કેમ કે ખરી તંગી તો હવે પછી આવશે અને દૈવયોગે કદી જૂનમાં વરસાદ નહીં પડે તો તો જેવું સત્તાણુંમાં હતું એવું વખતે થઈ રહેવા સંભવ છે. તો એ વખતે જેટલા પૈસા હોય તેટલા બધા વાપરી શકાય એવી સમજ્યી અત્યંત જરૂર વિના હમણાં એ પૈસાનો ઉપયોગ કરવો એ ઠીક નથી ધારતો. આમાં ફેરફાર થશે એ હું લખી જણાવીશ. એ હૂંડી ગઈ કાલે અહીંના શાહુકારને ત્યાં ૦૧ ટકાના વ્યાજ^૨ રાખેલી છે. જે કરીશ તે હું જાતે હાજર રહીને જ કરીશ એટલે એ બાબત ફિકર ન કરશો.

મિ. ખાન તથા મિ. નાજર આપનું કામ બરોબર ન સંભાળે એ મને સમજી શકાતું નથી. આપે ધરજ રાખી જે કામ લેવા લાયક હોય એ લેવું જોઈએ. હમેશાં બધા માણસની બોલવાની ઢબ અને બીજી રીતભાત એક જ જાતની નથી હોઈ શકતી, પણ એ ઉપરથી વિરુદ્ધ અનુમાન બાંધવું એ મને લાગે છે કે ઠીક નહીં. જ્યાં સુધી આપેલું કામ કાળજી રાખી બજાવ્યા કરે ત્યાં સુધી માણસ કેવી રીતે બોલે ચાલે છે તે તરફ લક્ષ રાખવા જરૂર નથી.

અહીંયાં જે કંઈ કામ આજ સુધી થયું છે તેનો હેવાલ સેક્રેટરીઓ ઉપર મોકલી ચૂક્યો છું એ આપે જોયો હશે એટલે ફરી નથી લખતો. ત્યાંના ગવર્નરે આપણા તરફથી માનપત્ર

૧. આ પત્ર કલકત્તાથી રાજકોટ પાછા ફર્યા બાદ ત્રણ દિવસ પછી, બુધવાર ફેબ્રુઆરી ૨૬મીએ લખાયો હતો. જુઓ - "ગોખલેને પત્ર", માર્ચ ૪, ૧૯૦૨.

૨. ભારતીય શાહુકારો વ્યાજના દર માસ પ્રમાણે નક્કી કરે છે, પરંતુ ઉધરાણી વર્ષને અંતે કરવામાં આવે છે.

લેવાની ના પાડી અને કહ્યું કે હિંદુસ્તાનીઓ એ નાતાલની વસ્તીનો એક ભાગ છે એ કેવા ભાવાર્થમાં બોલેલ છે એ લખશો. પાર્લિમેન્ટમાં આપણી બાબતમાં સવાલ પુછાયો અને મિ. ચેમ્બરલેને જવાબ આપ્યો તે જોયો હશે.

લોર્ડ મિલ્નર શું લખાણ કરે છે એ તુરત જ મને ખબર દેજો. બેંગાલ ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ આપણું કામ હાથમાં લેવા તૈયાર જ છે. ત્યાંથી જે કાંઈ કાગળો, છાપાં, વ. મોકલવાનાં હોય તેમાંની એકેક નકલ હવે પછી જેમ આપ બીજા ગૃહસ્થને મોકલો છો તેમ જ ધિ ઓનરેબલ પ્રોફેસર ગોખલેને પૂના મોકલતા રહેવું. એઓ સાહેબ હાલ વડી કાઉન્સિલના મેમ્બર છે અને આપણી બાબતમાં ઘણું કર્યા કરે છે.

ત્યાં કોંગ્રેસનું કામ ઢીલું પડી ગયું છે એ વાંચી બહુ જ દિલગીર થાઉં છું. આપનાથી નેટલું બને તેટલું કરી છૂટવું. માન-અપમાન, અડચણો વગેરે ધીરજથી સહન કરીને હરેક પ્રકારે સભ્યતા જાળવી, જે ફરજ સમજાય તે અદા કરવી એટલે બસ છે. સિવાય દૂર બેઠાં શું વધારે લખી શકું?

સર મંચેરજીને બોલાવવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો એ પૂરેપૂરી દિલગીરીની વાત છે, પણ વધારે મહેનત કરીને જો તેમને આમંત્રણ મોકલી શકાય તો લાભ છે.

જ્યારે મુંબઈ જઈશ ત્યારે પણ આપને ત્યાં જતો આવીશ અને છોકરાઓની ખબર કાઢીશ. ક્યારે જવાનું થશે એ ચોક્કસ નથી. મારું બહુ અવ્યવસ્થિત છે. જો ખરચ પોસાઈ શકે એમ લાગશે તો મુંબઈમાં સ્થિતિ કરવા ઈરાદો છે. જાહેર કામ અહીં બેઠાં કરવું એ જરા મુશ્કેલી-ભરેલું છે. બને તે ખરું. હાલ બે-ત્રણ મહિના તો દાક્તર મહેતાનો વિચાર મારે ખસૂસ આરામ લેવો એમ જ છે.

છોકરાંઓ અહીં છે. હાલ અહીંની નિશાળમાં જાય છે. ઈંગ્લિશ ચોથા ધોરણમાં ચિ. ગોકળ-દાસ તથા હરિલાલ છે. ચિ. મણિલાલ ખાનગી અભ્યાસ કરે છે. નિશાળમાં અમુક ધોરણમાં દાખલ થયેલ નથી. સલામ વાંચશો. આપની તબિયત હવે તદ્દન સુધરી ગઈ હશે એમ ઉમેદ રાખું છું. ત્યાં બરોબર સંભાળ રાખીને રહેવાની જરૂર છે. ખાવાપીવામાં મિતાહાર અને નયમ જાળવવો એ મુખ્ય જરૂરનું છે. જે કોઈ સાહેબ મને સંભારે તેમને સલામ કહેશો.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૮૩૭.

૧૭૪. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

રાજકોટ,
માર્ચ ૪, ૧૯૦૨

પ્રિય પ્રોફેસર ગોખલે,

પાંચ રાત આગગાડીમાં ગાળીને હું અહીંયાં ગયે બુધવારે પહોંચ્યો એટલે કે જો હું વચ્ચેનાં સ્ટેશને ન થોભ્યો હોત તો પહોંચત એના કરતાં માત્ર એક જ દિવસ મોડો પહોંચ્યો.

મને ઘણી જ મુશ્કેલીથી ઈન્ટર વર્ગના ડબ્બામાં જગ્યા મળી અને તે પણ, મેં કહ્યું કે જરૂર પડશે તો આખી રાત ઊભો રહીશ ત્યારે. ખરું જોતાં તો કેટલાક ઉતારુઓના મિત્રોની એ યુક્તિ જ હતી. બીજા મુસાફરોને અંદર પેસતા અટકાવવા માટે તે લોકોએ બધી ફાજલ જગ્યા રોકી લીધી હતી. જેવી ગાડે ગાડી ઉપાડવા સીટી મારી કે તરત તેઓ ઊતરી ગયા. ત્રીજા વર્ગના ડબ્બાઓમાં તો બિલકુલ જગ્યા નહોતી. તમે સદ્ગૃહસ્થોની માફક નિરાંતે ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી ન કરી શકો. તેમ છતાં બનારસથી મેં ત્રીજા વર્ગમાં જ મુસાફરી કરી. તમારા શબ્દોમાં કહ્યું તો પહેલો ભુસ્કો મારવાની જ મુશ્કેલી હતી. પાછળથી બધું આનંદદાયક લાગ્યું. બીજા મુસાફરો સાથે છૂટથી વાતો થઈ. અને કોઈ કોઈ વખત તો અમે ગોકિયા પણ બની ગયા. ગરીબ મુસાફરો માટે બનારસ કદાચ સૌથી ખરાબ સ્ટેશન હશે. લાંચરુશવત ભરપટ્ટે ચાલે છે. તમે પોલીસને પૈસા ચાંપવા તૈયાર ન હો તો ટિકિટ મેળવવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે. તેઓ જેમ બીજા લોકો પાસે જતા હતા તેમ કેટલીયે વખત મારી પાસે પણ આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે જો અમને બક્ષિસ (અથવા લાંચ?) આપો તો ટિકિટ લાવી આપીએ. ઘણા લોકોએ આ રીતે ટિકિટો મંગાવી. અમારામાંના જેમણે એમ ન કર્યું તેમને બારી ખૂલ્યા પછી લગભગ એક કલાક ઊભા રહેવું પડ્યું ત્યારે ટિકિટ મળી. અને તેમાં પણ કાયદાના સંરક્ષકો તરફથી એક બે લાત પડ્યા વગર ટિકિટ મેળવી શકાય તો અમે નસીબદાર ગણાઈએ. એથી ઊલટું મોગલસરાઈના ટિકિટમાસ્તર ઘણા સજ્જન હતા. એમણે કહ્યું કે હું રાજા અને રંક વચ્ચે ભેદ નથી પાડતો.

ડબ્બાઓમાં અમે ગમે તેમ ખડકાયા હતા. ડબ્બાઓમાં સૂચનાઓ લખેલી હતી, છતાં સંખ્યા બાબત કોઈ નિયંત્રણ નહોતું. આવા સંજોગોમાં બિચારા ત્રીજા વર્ગના મુસાફરો માટે પણ રાતે મુસાફરી કરવી એ ઘણું અગવડભર્યું બની જાય છે.

ત્રણ જુદી જુદી જગ્યાએ ખેગની તપાસ કરવામાં આવી. પરંતુ એ બહુ સખતાઈથી કરવામાં આવી એમ ન કહેવાય. હજુ તો મારો અનુભવ બહુ થોડો છે. પરંતુ આ મુસાફરોની ભયંકર દશાનું મારી કલ્પનાશક્તિએ દોરેલું ચિત્ર હવે કંઈક હળવું બન્યું છે. યોગ્ય અનુમાન ઉપર આવવા માટે પાંચ દિવસમાં ભાગ્યે જ પૂરતી માહિતી મળી શકે. મને લાગે છે કે આ અનુભવથી મારો આત્મા વધારે સબળ અને સમૃદ્ધ થયો છે અને તક મળતાં જ હું આ અનુભવ ફરી વાર લેવા માગું છું.

હું કાશી, આગ્રા, જયપુર અને પાલણપુર સ્ટેશને ઊતર્યો હતો. સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ કંઈ ખરાબ સંસ્થા નથી, જેકે ઉતાવળમાં લીધેલી મુલાકાત ઉપરથી ખાતરીથી કહેવું મુશ્કેલ છે. “આરસમાં રચેલું સ્વપ્ન” [તાજમહાલ] ખરેખર જોવાલાયક છે. જયપુર અદ્ભુત જગ્યા છે.

ક્લક્તાના મ્યુઝિયમ કરતાં અહીંના આલ્બર્ટ મ્યુઝિયમનું મકાન ઘણું સારું છે અને એનો કલા-વિભાગ તો ખુદ અભ્યાસને લાયક છે. જ્યપુરની કલાશાળા એના બંગાળી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની દેખરેખ નીચે સારી રીતે ખીલતી દેખાઈ.

હવે હું મારા પત્રના સૌથી મહત્વના ભાગ ઉપર આજું છું. પાલણપુર હું માત્ર રાજ્યના કારભારીને મળવા ગયો હતો. એ મારા અંગત મિત્ર છે. મેં તેમને વાતવાતમાં કહ્યું કે આવતા એપ્રિલમાં રાનડે સ્મારક ફાળો એકઠો કરવામાં હું કદાચ આપની સાથે જોડાઉં. રાજના કારભારી શ્રી પટવારી જે એક નિખાલસ માણસ છે તે કહે છે કે ખાસ કરીને જે આપણે ગુજરાતમાં પણ ઉઘરાવવા માગતા હોઈએ તો આવતા એપ્રિલમાં ફાળો ઉઘરાવવાનું શરૂ કરવું એ એક મોટી ભૂલ થશે; તેમને લાગે છે કે આમ કરવાથી આપણને ઓછામાં ઓછા દસ હજાર રૂપિયાની ખોટ જશે. આજે બધાં જ રાજ્યો ઓછેવત્તે અંશે દુષ્કાળની અસરથી પીડાય છે. એટલે તેમનો દૃઢ અભિપ્રાય છે કે ફાળો આવતા ડિસેમ્બર કે જાન્યુઆરીમાં શરૂ કરવો જોઈએ. હું તેમના વિચારો જેવા ને તેવા આપની સમક્ષ મૂકું છું.

કાઠિયાવાડના કેટલાયે ભાગોમાં મરકી ફેલાઈ છે.

મહેરબાની કરીને પ્રોફેસર રાયને મારી યાદ આપશો.

ખરાબ ટાઈપિંગ માટે મહેરબાની કરીને મને માફ કરશો. ત્યાં મારી પાસે જે સરસ ટાઈપ-રાઈટર હતું તેના કરતાં આ તદ્દન જુદું છે. ક્લક્તાથી હજુ મારો સામાન આવ્યો નથી.^૧

આપનો સાચો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: સી. ડબલ્યુ. ૩૭૨૨.

૧૭૫. પોલીસ કમિશનરને પત્ર

રાજકોટ, કાઠિયાવાડ,

માર્ચ ૧૨, ૧૯૦૨

પોલીસ કમિશનર,

મુંબઈ

સાહેબ,

દક્ષિણ આફ્રિકા જવા ઈચ્છતા માણસોને કઈ શરતોએ પરવાના આપવામાં આવે છે તે જણાવવા મહેરબાની કરશો?

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય: એસ. એન. ૩૯૪૧.

૧. આ ફકરો ગાંધીજીના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં છે.

૧૭૬. વિલિયમ સ્પ્રોસ્ટન કેઈનને પત્ર^૧

રબકોટ,

માર્ચ ૨૬, ૧૯૦૨

મહાશય વિ. સ્પ્રો. કેઈન

વહાલા સાહેબ,

તમારો આ મહિનાની ૧૪મી તારીખનો પત્ર મને હમણાં જ મળ્યો. ઇન્ડિયાના તંત્રીની વિનંતીથી દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની તાજેતરની સ્થિતિનો ટૂંકો હેવાલ મેં તૈયાર કર્યો જ છે એની નકલ હું આ સાથે બીડું છું.^૨ જોકે હું ધારું છું કે તંત્રીએ તમારા તરફથી જ વિનંતી કરી હશે, પણ મને એમ લાગે છે કે જુદાં જુદાં સંસ્થાનોમાં બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફ દાખવવામાં આવતા વર્તનના આખા પ્રશ્ન ઉપર ચર્ચા માટે આગ્રહ રાખવાથી લાભ કરતાં નુકસાન વધારે થવાનો સંભવ છે કેમ કે જુદાં જુદાં સંસ્થાનોમાંની પરિસ્થિતિ એકસરખી નથી. દાખલા તરીકે પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો, વિક્રેતા પરવાના કાયદો અને એવા બીજા કાયદાઓ જેની નકલો વખતોવખત બ્રિટિશ કમિટીને મોકલવામાં આવી છે, તે નાતાલમાં અમલમાં છે. નાતાલના દાખલાનું ઓસ્ટ્રેલિયા તેમ જ કેનેડામાં અનુકરણ કરવામાં આવે છે. આ સંજોગોમાં નાતાલમાં કાયદા રદ કરાવવા અથવા ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડાનો નાતાલની નકલ કરવાનો પ્રયત્ન સદંતર નિષ્ફળ કરવાનું અશક્ય નહીં તો, બહુ મુશ્કેલ થઈ પડશે. આની ચાવી મિ. ચેમ્બરલેને હીરક મહોત્સવ વખતે મળેલી મુખ્ય પ્રધાનોની સભામાં કરેલા ભાષણમાં છે. હું તેમાંના એક ઉતારાની નકલ^૩ તમને વાંચવા માટે મોકલું છું. તેઓએ સંસ્થાનોની અડધી વાત સ્વીકારી છે, પણ એ અડધી કદાચ આખી વાત કરતાંયે વધારે જોખમકારક છે. કેમ કે આડકતરા કાયદાઓને તેમણે આપેલી મંજૂરીથી તોફાનને માટે સ્વપ્નેય ખ્યાલ ન હોય એવી શક્યતાઓ ઊભી થઈ છે, તે તમે મારા નિવેદનમાંથી જોશો. મિ. ચેમ્બરલેનનાં છેલ્લામાં છેલ્લાં ભાષણોમાંથી ભાગ્યે જ કંઈ દિવાસો મળે એમ છે. એ ભાષણો તો સંસ્થાનની સરકારોને તેમના હિંદીવિરોધી વલણને વધારે ટેકો આપશે. એટલે જ્યાં સુધી નાતાલને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આનો ઉપાય એ જ છે કે એ સંસ્થાનમાં વસતા હિંદીઓએ સંસ્થાનની સરકારને ન્યાયી વર્તાવ રાખવા સમજાવવી. આ વત્તેઓછે અંશે જૂના કાયદાઓને અમલમાં મૂકવાની બાબત છે. વળી જ્યાં તેઓ નવા પ્રતિબંધક કાયદાઓ કરવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યાં બ્રિટિશ સરકારને અપીલ કરવી જોઈએ અને મિત્રોને પોતાની મદદે આવવાની વિનંતી કરવી જોઈએ. સંસ્થાન કચેરીનું સતત દબાણ અને નાતાલના પ્રશ્નની બ્રિટનનાં આખબારોમાં સહાનુભૂતિપૂર્ણ ચર્ચા એ બે જ એવી બાબતો છે જેથી નાતાલના પ્રધાનો નરમ પડે એમ છે. મને લાગે છે કે ઈંગ્લંડમાંના અને હિંદુસ્તાનમાંના મિત્રોની મદદથી અમુક અંશે અમે ત્યાં સફળ થયા છીએ. ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડાની

૧. બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટના સભ્ય; જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૨.

૨. જુઓ આ પછીનો લેખ. તે માર્ચની ૨૭મીએ તૈયાર થયો હતો. એટલે વિ. સ્પ્રો. કેઈનને પત્ર ત્યાર પછી ટપાલમાં નાખવામાં આવ્યો હશે.

૩. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૭૩-૪.

બાબતમાં ઉપાય એ છે કે સૂચવાયેલા કાનૂનો, જેનો મૂળ પાઠ દુર્ભાગ્યે મેં જોયો નથી તેને હાથમાં લેવામાં આવે અને એમાંની વિગતોનો વિરોધ કરવામાં આવે જેથી તે બને એટલા રાહતભર્યા બને. મુખ્ય મુદ્દાઓ પર મિ. ચેમ્બરલેન બિલકુલ મદદ નહીં કરશે અને જે ચર્ચા કરવાની ફરજ પાડવામાં આવશે તો તેઓ એવું ભાષણ કરશે કે જેથી સંસ્થાનવાસીઓનું હિંદી-વિરોધી વલણ વધુ સખત બનશે.

દક્ષિણ આફ્રિકાનાં નવાં સંસ્થાનો બાબતમાં આપણી પરિસ્થિતિ બીજી જગ્યાઓ કરતાં ઘણી જ સંગીન છે અને રહેવી જોઈએ. ત્યાં સંસ્થાન કચેરીને ઘણો છૂટો દોર મળ્યો છે. અત્યારે જેનો અમલ કરવામાં આવે છે તે જ હિંદી વિરોધી કાયદાઓ માટે મિ. કૂગરને ભૂત-કાળમાં ઠપકો આપ્યો હતો. આ વાતથી શરમાઈને મિ. ચેમ્બરલેનને જુદું વલણ લેવું પડશે. ટ્રાન્સવાલના કાયદાઓ બાબતના અમારા વિનંતીપત્રના તેમણે આપેલા જવાબમાંથી એક ઉતારો^૧ હું આ સાથે બીડું છું. તે વખતે તેમણે મદદ નહોતી કરી, કારણ કે તેઓ લાચાર હતા. હવે તેઓ સર્વશક્તિમાન છે ત્યારે તેઓ જરૂર મદદ આપી શકે. એમને અપજશ આપે એવું અનુ-માન કરવું ઉચિત ન લાગે તેમ છતાં, અમને ઘણો ભય છે કે, તેમનો ભાવ પહેલાંના જેવો રહ્યો નથી. અને જે તેમની ઉપર બરાબર ધ્યાન રાખવામાં નહીં આવે તો બે નવાં સંસ્થાનોમાં તેઓ અમારાં સ્થાન બાબતમાં નમતું મૂકશે.

ઈંગ્લંડમાં મિત્રો જે કંઈ કામ કરે, તેમાં મને લાગે છે કે હાલતુરત બધા પ્રયત્નો ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનોમાં ફરિયાદો દૂર કરાવવા માટે કેન્દ્રિત કરવા જોઈએ. નાતાલમાં અત્યારે રાહત મળી શકે એમ નથી. ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડામાં જેને સહન કરવું પડે એમ હોય એવી સ્થાયી હિંદી વસ્તી જ નથી, ત્યાં માત્ર સિદ્ધાંતનો જ પ્રશ્ન છે. જે કે એ પ્રશ્ન અવશ્ય મોટો છે. ટ્રાન્સવાલમાં સિદ્ધાંતની વાત તો છે જ, તે ઉપરાંત ઘણાં જ મોટાં હિંદી સ્થાપિત હિતો હોવાને કારણે જે તકલીફ છે તે ચાલુ છે તેમ જ સ્પષ્ટ અને સાચી છે. અને રાહત માત્ર એ કારણે મળી શકે એમ છે કે મિ. ચેમ્બરલેન હજી એકે બાજુ વચન આપી બેઠા નથી, અને લોર્ડ લેન્સડાઉનના કહેવા પ્રમાણે બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફની વર્તણૂક એ યુદ્ધનું એક કારણ હતું.

આ બાબતમાં કોઈ મતભેદ નથી. ધિ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશને અમારા વતી કામ કર્યું છે. તે જ પ્રમાણે લંડન ટાઈમ્સ અને સર મંચેરજીએ પણ કામ કર્યું છે. એટલે હું આશા રાખું છું કે સંસ્થાનોના પૂર્વગ્રહ સામેના તમારા ધર્મયુદ્ધમાં તમે આ લોકો જોડે સહકારથી કામ કરશો.

જે હું એક સૂચના કરવાનું સાહસ કરી શકું તો મારી ઈચ્છા એવી છે કે એ સંસ્થાનોના વડા પ્રધાનો, જેઓ રાજ્યાભિષેકવિધિ વખતે હાજરી આપે એવી આશા છે, તેમની સાથે આપણા મિત્રો મુલાકાત ગોઠવે અને પરિસ્થિતિની ચર્ચા કરે.

આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરતી વખતે નાતાલના સ્થાનિક હિંદીઓએ હાલના યુદ્ધમાં આપેલા ફાળાનો પણ ખ્યાલ રખાવો જોઈએ. આ સાથે હું એક કાપલી^૨ બીડું છું જેના પરથી તમને એ લોકોના કામનો ખ્યાલ આવશે.

૧. આ અહીં આપવામાં આવ્યો નથી.

૨. ગાંધીજીના નાન્યુઆરી ૨૭, ૧૯૦૨ના ભાષણના અખબારી હેવાલની આ કાપલી હશે એવું અનુમાન નય છે.

મેં તમને બધું ખુલ્લા દિલે અને લંબાણથી લખવાની છૂટ લીધી છે. મને વિશ્વાસ છે કે એ માટે તમે મને માફ કરશો. જો તમને કંઈ વધારે માહિતી જોઈતી હોય તો તે તમારી સેવામાં રજૂ કરતાં મને આનંદ થશે.

આપનો વિશ્વાસુ

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૪૫.

૧૭૭. હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે નોંધ

[રાજકોટ,

માર્ચ ૨૭, ૧૯૦૨]

ખાનગી

દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની હાલની સ્થિતિ વિષે નોંધ

નીચે જે કંઈ લખવામાં આવ્યું છે તે દક્ષિણ આફ્રિકાનાં પત્રો અહીંયાં પહોંચતાં લાંબો સમય નીકળી જાય છે તે જોતાં ત્યાંની તારીખથી બે મહિના પહેલાંની સ્થિતિને લાગુ પડે છે. આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર એટલા ખાતર છે કે દેખીતી રીતે જ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ હજી કટોકટીમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે, જેનો નીચેની બાબત જોતાં ખ્યાલ આવશે.

નાતાલમાંના અને બે નવાં સંસ્થાનોમાંના હિંદીઓના પ્રશ્ન વચ્ચે ભેદ પાડવાની જરૂર પર જેટલો ભાર મુકાય તેટલો ઓછો છે. હાલ પૂરતું કેપ સંસ્થાનને ધ્યાનમાં જ ન લેવું જોઈએ. હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં નાતાલમાંનાં નવાં સંસ્થાનો વિષે જે બેવડો પ્રશ્ન પુછાયો તે મારા નમ્ર મત પ્રમાણે કુનેહની દૃષ્ટિએ એક મોટી ભૂલ હતી. મિ. ચેમ્બરલેને જે જવાબ આપ્યો કે તેઓ હાલમાં નાતાલમાં જે હિંદી વિરોધી કાયદાઓ અમલમાં છે તેમને વિષે ત્યાંની સરકારને કશું કહેવા માગતા નથી, તેનું જે કંઈ પણ ફળ આવ્યું હોય તો તે એટલું જ કે સંસ્થાનમાં મન-દુઃખ ઊભું થયું અને સંસ્થાનવાસીઓ તેમની હિંદી વિરોધી વર્તણૂકમાં વધારે દૃઢ બન્યા. મિ. ચેમ્બરલેનના જાહેર થયેલા વિચારો ધ્યાનમાં રાખતાં નાતાલનો પરવાના અંગેનો કાયદો તેમની અને સહાનુભૂતિ ધરાવતા મિત્રોની વચ્ચે માત્ર સતત પત્રવ્યવહારનો વિષય જ બની શકે.

એટલે નાતાલની બાબતમાં, બ્રિટિશ હિંદીઓના હિતને નુકસાન પહોંચાડે એવા મુખ્ય બે કાયદાઓ છે : પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો અને વિકેતા પરવાના કાયદો. આમાં બીજો કાયદો ખાસ કરીને નુકસાનકારક છે કારણ કે તેનાથી પરવાના અધિકારીને પરવાનો આપવાની બાબતમાં અમર્યાદિત સત્તા મળે છે જેની સામે વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ થઈ શકતી નથી. છેલ્લામાં છેલ્લી સલાહ-સૂચના અને તાજી ઘટનાઓને પરિણામે તેમને હિંદીઓના હક ઘટાડવાનું બળ મળ્યું છે. નાતાલ સિવિલ સર્વિસ બોર્ડને નાતાલ સિવિલ સર્વિસ કાયદા હેઠળ ઉમેદવારોની પરીક્ષા વગેરે બાબતના પેટાકાયદા પસાર કરવાની સત્તા મળી છે. હવે બંધારણના કાનૂન મુજબ બધા વર્ગભેદના કાયદાને કાનૂનનું સ્વરૂપ મળે તે પહેલાં નામદાર સમ્રાટની મંજૂરી મળવી જોઈએ. એ ઉપરાંત એટલું સ્પષ્ટ છે કે એક કાયદાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો બદલાઈ જાય એવી જાતના

પેટાકાયદા એ કાયદા હેઠળ થડી નહીં શકાય. નાતાલ સિવિલ સર્વિસ કાનૂન ઉપર પાયાની અસર કરતા પેટાકાયદાને સીધીસીધો પ્રસિદ્ધ કરી દઈને નાતાલ સરકારે વર્ગભેદના કાયદાને મંજૂરી માટે સંસ્થાન મંત્રી પાસે મોકલવાની વાતને ટાળી છે.

પ્રસ્તુત પેટાકાયદો બીજી બધી બાબતો ઉપરાંત જે માણસ પાર્લિમેન્ટનો મતાધિકાર મેળવવાની લાયકાત ધરાવતો ન હોય તેને સિવિલ સર્વિસમાં દાખલ થતો અટકાવે છે. મતાધિકાર છીનવી લેતો કાયદો જાણીતો છે. અને નાતાલ સરકાર કહેશે કે એ કાયદા હેઠળ બ્રિટિશ હિંદીઓ મત આપવાની લાયકાત ધરાવતા નથી અને તેથી નાતાલ સિવિલ સર્વિસ માટે હરીફાઈ કરવાનો અધિકાર પણ ધરાવતા નથી. અલબત્ત એવા બહુ જ થોડા હિંદીઓ છે કે જેઓ એ પરીક્ષામાં બેસે છે. તેમ છતાં આમાં સિદ્ધાંતનો પ્રશ્ન રહેલો છે. અને એનો અમલ કરવા માટે જે પદ્ધતિ અખત્યાર કરવામાં આવી છે તે તો બહુ જ ભયંકર છે અને એથી હિંદી વસાહતીઓને વધારે પજવવા માટે સંસ્થાનવાસીઓને બહુ મોકળું મેદાન મળી જાય છે. આ બાબત પત્રવ્યવહાર મારફતે મિ. ચેમ્બરલેનના ધ્યાન પર લાવી શકાય.

મિ. ચેમ્બરલેનનો જવાબ જોતાં ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનની પરિસ્થિતિ અત્યંત કટોકટીભરી છે. બન્ને સંસ્થાનોમાં બધા જ હિંદી વિરોધી કાયદાઓનો આગ્રહપૂર્વક અમલ થઈ રહ્યો છે. એ કાયદા હેઠળ ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ લોકેશનોની બહાર જમીનની માલિકી ધરાવી શકતા નથી કે વેપાર પણ કરી શકતા નથી. અને કાફિરોની માફક તેમને મુસાફરી કરવાના અને બીજા પરવાનાઓ સાથે રાખવા પડે છે. ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં તેઓ માત્ર ઘરકામ માટેના નોકરો તરીકે જ દાખલ થઈ શકે છે. મિ. ચેમ્બરલેનના જવાબ મુજબ આ જ કાયદાઓ અંગે લોર્ડ મિલ્નર તેમને સલાહ આપવાના છે અને એવો ભય છે કે નેક નામદારનું વલણ એક વખત આશા રાખવામાં આવતી હતી તેટલું મિત્રાચારીભર્યું નથી. તેમણે બિનગોરા લોકો માટેનો એક પરવાના કાયદો જાહેર કર્યો છે. એવું માનવામાં આવે છે કે આ કાયદો, ટ્રાન્સવાલના જે જૂના પરવાના કાયદાની એ જગા લેવાનો છે તેના કરતાં વધારે સારો છે. તાજેતરના ઢંઢેરાની એક નકલ આ સાથે બીડવામાં આવી છે. એના પરથી જણાશે કે એથી જે રાહત આપવામાં આવી છે તેનો લાભ મોટે ભાગે તો માત્ર કાફિરો જ લઈ શકશે; જોકે પહેલાંની પેઠે જ તેમાંના “બિનગોરી વ્યક્તિ” એ શબ્દોમાં હિંદીઓ પણ આવી જાય છે. જૂની સરકાર હેઠળ પાસનો આ કાયદો હિંદીઓને ભાગ્યે જ લાગુ પાડવામાં આવતો હતો. જ્યાં કાયદાનું પાલન સખતાઈપૂર્વક થાય છે, એવા કડક બ્રિટિશ અમલમાં સ્થિતિ કેવી થશે એની સહેલાઈથી કલ્પના કરી શકાય એમ છે. જે રાહત આપવાની વાત છે તે જો આવા જ પ્રકારની હશે તો તો એ દેખીતું જ છે કે એથી ખરેખર કથી રાહત નહીં મળે. લાંડન સમજૂતીના ૧૪મા ફકરાથી વિરુદ્ધ જઈને ટ્રાન્સવાલની સરકારે એવા કાયદાઓ પસાર કર્યા છે કે જે હિંદીઓને લગભગ ત્યાંના દેશી વતનીઓના વર્ગમાં જ મૂકી દે છે. એ યાદ હશે કે સ્વ. લોર્ડ લોક અને સર હકર્ચુલીસ રોબિન્સન બન્નેએ આવા વર્ગીકરણ સામે વિરોધ ઉઠાવેલો. અને ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ હિંદીઓ માટે બીજા બ્રિટિશ પ્રજાજનો જેવા જ અધિકારોનો દાવો કરેલો (જુઓ દક્ષિણ આફ્રિકાની બ્લ્યુ બુક, ગ્રીવન્સિસ ઓફ બ્રિટિશ ઇન્ડિયન્સ — બ્રિટિશ હિંદીઓની તકલીફો.) એટલે જો આ બે સંસ્થાનોમાં બધા હિંદીવિરોધી કાયદાઓ રદ કરવામાં ન આવે તોપણ કમમાં કમ

૧. આ અહીંયાં આપવામાં આવી નથી.

બ્રિટિશ હિંદીઓ અને ઝૂલુઓ વચ્ચે ભેદ તો રખાવો જ જોઈએ. આ સંજોગો હેઠળ આપણી પાસેની બંધી શક્તિ હાલ તો આ બે સંસ્થાનોના પ્રશ્નનો નિવેડો લાવવામાં વપરાવી જોઈએ. અને જો ત્યાં સંપૂર્ણ ન્યાય મળશે તો નાતાલને પણ થોડા જ વખતમાં એમની હરોળમાં આવી જવું પડશે.

આ નોંધો તૈયાર કરતી વખતે હકીકતોનું બિનજરૂરી પુનરાવર્તન ટાળવા માટે એમ માની લેવામાં આવ્યું છે કે સહાનુભૂતિ રાખનારા મિત્રોને વિનંતીપત્રો વગેરેની માહિતી પહેલેથી જ છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૪૬.

૧૭૮. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

રાજકોટ,

માર્ચ ૨૭, ૧૯૦૨

પ્રિય પ્રોફેસર ગોખલે,

આપને તાવ આવ્યો છે એ જાણીને મને બહુ દુઃખ થયું. એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે આપની અનેક ફરજોમાંની એક સૌથી મહત્ત્વની ફરજ દેશને ખાતર આપની તબિયત જાળવી રાખવાની છે. અને એટલા માટે હું આશા રાખું છું કે વધારે પડતી ચિંતા કે વધારે પડતાં કામકાજને લઈને તબિયત નહીં બગડી હોય. મને રજા આપો તો હું એટલી સૂચના કરું કે આપના ઘરમાં જો કડકમાં કડક નિયમિતતા જાળવવામાં આવે તો તેથી માત્ર આપને જ નહીં પરંતુ આપના સંસર્ગમાં આવવાનો લેમને અધિકાર છે તેમને સૌને પણ લાભ થશે. મારી વાત ખોટી પણ હોય, છતાં મને ચોક્કસ લાગે છે કે એનું પાલન કરવું એ બહુ મુશ્કેલીની વાત નથી.

મેં છાપામાં જોયું કે વાઈસરોયની કાઉન્સિલમાં કારીગરો, લેભાગુ વૈદો વગેરેના પરદેશ-ગમનનું નિયંત્રણ કરતું એક બિલ દાખલ કરવામાં આવનાર છે. આ શું હશે? શું એમાં સંસ્થાનવાસીઓને કંઈ છૂટછાટ આપવાની વાત છે કે ખરેખર આપણું પોતાનું હિત કરવાનો હેતુ છે? મેં એમ સાંભળ્યું કે શ્રી વાડિયા રાજકોટમાં આવી ગયા અને રાનડે સ્મારક માટે બસો પાંચસો રૂપિયા ભેગાં કરી ગયા. આવતા થોડા દિવસની આપની પ્રવૃત્તિ વિષે જાણવાની હું અપેક્ષા રાખું છું.

આખરે કલકત્તાથી મારો સામાન મને મળી ગયો છે એટલી ખબર શ્રી ભાટેને આપવાની આપ મહેરબાની કરશો.

આપનો સાચો

મો. ક. ગાંધી

[તા. ક.] આખરે મિ. ટર્નરે અંગત મંત્રી તરફથી આવેલા પત્રની નકલ મને મોકલી છે. તેની નકલ આની સાથે બીડું છું.

મો. ક. ગાં.

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૨૧.

૧૭૯. “નોંધ” સાથેનો પત્ર

રાજકોટ,
માર્ચ ૩૦, ૧૯૦૨

તંત્રી,
ઇન્ડિયા

વહાલા સાહેબ,

તમારો ૨૮મી ફેબ્રુઆરીનો મુંબઈ પહોંચેલો પત્ર સરનામું બદલાઈને મને અહીં મળ્યો છે. તમારી માગણી મુજબ હું આ સાથે શક્ય તેટલી તાજેતરની બાતમી સાથે દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ અંગેની નોંધ^૧ મોકલું છું. તમને વખતોવખત મોકલવામાં આવેલા બધા કાગળો તમારી પાસે હશે એમ માની લઈને મેં પહેલાંના ઈતિહાસનું પુનરાવર્તન કર્યું નથી. એક નક્કલ હું સર મંચેરજીને પણ મોકલું છું. હું માનું છું કે બ્રિટિશ સમિતિ આ બાબતમાં તેમના સહકારની માગણી કરશે.

આપનો સાથો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૪૮.

૧૮૦. મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીને પત્ર

રાજકોટ,
માર્ચ ૩૦, ૧૯૦૨

સર મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરી, કે. સી. આઈ. ઈ. એમ. વગેરે,
લંડન

પ્રિય સર મંચેરજી,

આપ જાણો છો કે આપણે મુંબઈમાં મળ્યા ત્યાર પછી હું કલકત્તા ગયો અને કોંગ્રેસમાં હાજરી આપી. ત્યાં નીચેનો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો:

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ

૬. આ કોંગ્રેસ દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદી નિવાસીઓ તરફ તેમની અસ્તિત્વ માટેની લડતમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને ત્યાંના હિંદીવિરોધી કાયદાઓ સામે નામદાર વાઈસરોયનું માનપૂર્વક ધ્યાન ખેંચે છે અને વિશ્વાસ રાખે છે કે ટ્રાન્સવાલમાં અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં બ્રિટિશ હિંદીઓના દરજ્જાનો પ્રશ્ન હજુ માનનીય સંસ્થાન મંત્રીની વિચારણા હેઠળ છે, તેટલામાં નેક નામદાર ત્યાંના નિવાસીઓ માટે આ બાબતની વાજબી અને ન્યાયપૂર્ણ પતાવટ કરાવી આપવાની મહેરબાની કરશે.

૧. “હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે નોંધ” માર્ચ ૨૭, ૧૯૦૨.

તે પછી બંગાળના વેપારી મહામંડળ(ચિમ્બર ઓફ કોમર્સ)ના પ્રમુખ માનનીય મિ. ટર્નર મારફત નેક નામદાર વાઈસરોયને પ્રતિનિધિમંડળ મોકલવાનું ગોઠવી શકાય તે ઈરાદાથી કલકત્તામાં થોડો વખત હું રોકાયો. મિ. ટર્નર વાઈસરોયને મળ્યા. નામદાર વાઈસરોયે એમને જે જવાબ આપ્યો તેની નકલ હું આ સાથે બીડું છું.^૧ આ જવાબ જોતાં પ્રતિનિધિમંડળનો વિચાર માંડી વાળવો પડ્યો. હું હમણાં જ રાજકોટ પાછો આવ્યો છું. અને હવે કોંગ્રેસના કહેવાથી દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની હાલની સ્થિતિ વિષે તૈયાર કરેલું નિવેદન^૨ આ સાથે બીડું છું અને આશા રાખું છું કે આખા પ્રશ્નનો સંતોષકારક રીતે ઉકેલ આવી ન જાય ત્યાં સુધી આપ અત્યાર સુધી આ કામમાં જેટલા ઉત્સાહપૂર્વક રસ લેતા આવ્યા છો તેટલા જ ઉત્સાહપૂર્વક રસ લેતા રહેવાની મહેરબાની કરશો.

આપનો સાચો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૪૭.

૧૮૧. ખાન અને નાજરને પત્ર

રાજકોટ,
માર્ચ ૩૧, ૧૯૦૨

વહાલા સર્વશ્રી ખાન અને નાજર,

ઘણા લાંબા વખતથી તમને કાગળ લખવાનો મને વખત મળ્યો નથી એ બહુ દુઃખની વાત છે. વાઈસરોયે મિ. ટર્નરને લખેલા કાગળની નકલ હવે હું તમને બીડી શકું છું.^૩ કોંગ્રેસની બ્રિટિશ સમિતિએ ઇન્ડિયાના તંત્રીની વિનંતીથી તૈયાર કરેલી નોંધની^૪ નકલ પણ હું બીડું છું. મેં સર મંચેરજીને પણ એક નકલ મોકલી છે. કોઈક અનામી મિત્રે જે મને જોહાનિસબર્ગ ગેજેટ અને નવા સિવિલ સર્વિસને લગતા નિયમોવાળું છાપું ન મોકલ્યાં હોત તો એ બે હકીકતો નોંધોમાં આવી શકી ન હોત. હજી પણ હું આશા રાખું છું કે સર મંચેરજીને આમંત્રણ આપવામાં આવશે. મેં રંગૂનથી લખેલા પત્રમાં^૫ કરેલી વિનંતીનું પુનરાવર્તન કરું છું કે જે આપણા લોકો મેં આપેલું વચન પળાવવા માગતા હોય તો^૬ એ બાબત અત્યારે જ, હજુ મારી ભવિષ્યની યોજનાઓ અનિશ્ચિત છે ત્યાં સુધીમાં, નક્કી થઈ જવી જોઈએ. જેકે હું જાણું છું કે મેં વચન આપ્યું ત્યારે એવી કોઈ શરત કરી નહોતી. જે નજદીકના ભવિષ્યમાં એ વચન મારે પાળવાનું ન હોય તો, મને તેમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે તો મોટી મહેરબાની થશે. જે તમે

૧. આ અહીં આપી નથી.

૨. “હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે નોંધ”, માર્ચ ૨૭, ૧૯૦૨.

૩. જુઓ પા. ૨૪૬ પરની પાદટીપ ૨.

૪. “હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે નોંધ”, માર્ચ ૨૭, ૧૯૦૨.

૫. આ પત્ર પ્રાપ્ય નથી.

૬. દક્ષિણ આફ્રિકા છોડતી વખતે ગાંધીજીએ ત્યાંની હિંદી પ્રજાને તેમની જરૂર પડે તો એક વર્ષની અંદર પાછા આવવાની હા પાડી હતી. (આત્મકથા ૧૯૫૨, પા. ૨૧૭.)

બાકી રહેલી રકમનો ડ્રાફ્ટ ન મોકલ્યો હોય તો આ પત્ર મળે કે તરત જ મહેરબાની કરીને મોકલશો. તમારું બંનેનું કેમ ચાલે છે? પત્રિકાઓની નકલો વગેરે હજુ આવ્યા કરે છે. અને જેમ્સ મારે માટે તૈયાર કરાવવાના હતા તે પત્રવ્યવહારની નકલો પણ આવે છે. આ બધું કાં તો અડગ ભક્તિને કારણે કે પછી પૈસા મેળવવાની આશાથી હશે. મને લાગે છે કે પાછલું જ કારણ હશે.

ટાઈમ્સમાં આજે આવેલો એક તાર દક્ષિણ આફ્રિકાના બેતાજ બાદશાહના^૧ મૃત્યુની જાહેરાત કરે છે. એમની બધી ખામીઓ છતાં આંખ ભીની થતી રોકવાનું અશક્ય છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૪૯.

૧૮૨. મોરિસને પત્ર

રાજકોટ,

માર્ચ ૩૧, ૧૯૦૨

વહાલા મિ. મોરિસ,

મને તમારા પત્રો મળ્યા છે, જે કલકત્તામાં, અને ત્રીજા કલકત્તાથી સરનામું બદલેલો રંગૂનમાં. મને તમારા છેલ્લા પત્રમાં એ જોઈને નવાઈ લાગી કે એ લખ્યો ત્યાં સુધીમાં પણ તમને તમારા પહેલા પત્રનો મારો જવાબ મળ્યો નહોતો. જોકે હું આશા રાખું છું કે તમે દક્ષિણ આફ્રિકા જવા જહાજમાં બેસી ગયા તે પહેલાં તમને તે મળી ગયો હશે.

કલકત્તામાં તમારી મુલાકાત શક્ય તેટલી આસાએશવાળી બનાવવા મેં જે કંઈ કર્યું હોય તે માટે આભાર દર્શાવવાનું તમને યોગ્ય લાગ્યું છે. મને નથી લાગતું કે હું એ આભારને લાયક છું. મેં મારી ફરજ ઉપરાંત વિશેષ કશું કર્યું નથી; વિશેષ કરી શક્યો હોત તો સારું થાત.

અત્યંત મુશ્કેલી પછી હું વેપારી ચેમ્બરના પ્રમુખને રસ લેતા કરી શક્યો હતો અને એને પરિણામે વાઈસરોય તરફથી એક ઘણો સહાનુભૂતિભર્યો જવાબ મેળવી શકાયો છે. પરંતુ અલબત્ત એકલી સહાનુભૂતિથી દહાડો નહીં વળે. એ સહાનુભૂતિને અનુકૂળ એવું કાર્ય કરાવી શકાય તે માટે હિંદુસ્તાનની જનતા તરફથી ભારે પ્રયાસ થવાની જરૂર છે.

રંગૂનની મારી સફરમાં તેમ જ વાયવ્ય પ્રદેશમાં ત્રીજા વર્ગની મુસાફરી વખતે તમે મારી સાથે હોત તો ઘણું સારું થાત. તમારા પત્રે તો મારી લગભગ બધી ઈચ્છા મારી નાખી છે; પણ મેં વિચાર કર્યો કે પહેલાં નક્કી થયેલો કાર્યક્રમ પાર પાડવાની મારી ફરજ છે, અને તે પ્રમાણે મેં કર્યું પણ ખરું. મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે એને પરિણામે, જે અનુભવ મળ્યો એથી હું બધી રીતે વધારે ઘડાયો છું. હું કબૂલ કરું છું કે, ત્રીજા વર્ગના મુસાફરોની ગંદી ટેવો વિષેના તમારા વિચારો સાથે હું સંપૂર્ણપણે સહમત થતો નથી. મારી માફક તમે યુરોપની રેલવેઓમાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરી છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. યુરોપના કરતાં હિંદુસ્તાનમાં ત્રીજા વર્ગના ડબ્બામાં બેસવું હું વધારે પસંદ કરું, કેમ કે મેં જોયું છે કે યુરોપની રેલવેઓમાં ત્રીજા વર્ગના મુસાફરોની સોબત ઘણી વાર આરોગ્યની દૃષ્ટિથી તેમ જ બીજી રીતે

૧. સેસિલ રોડ્સ, જે ૨૨મી માર્ચે મૃત્યુ પામ્યા.

કંટાળાજનક હોય છે. આખરે મિ. રોડ્સ ચાલ્યા ગયા. તેમની નીતિ પ્રત્યે કોઈને ભલે ગમે તેટલો અણગમો હોય, છતાં હવે તેઓ મૃત્યુ પામ્યા છે ત્યારે બે આંસુ ખાળી શકાતાં નથી. તેઓ સામ્રાજ્યના સાચા મિત્ર હતા એ વાતની ના પાડવી મુશ્કેલ છે. હું આશા રાખું છું કે તમે કેપટાઉનમાં ફરીથી ઠરીઠામ થયા હશે અને તમારી તથા તમારાં કુટુંબીજનોની તંદુરસ્તી સારી હશે. જો તમે આ પહેલાં પત્ર લખ્યો ન હોય તો હવે લખશો.

આપનો સાચો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૫૦.

૧૮૩. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

રાજકોટ,

એપ્રિલ ૮, ૧૯૦૨

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

આપના અંદાજપત્ર પરના મહાન ભાષણ માટે હું આપને આદરપૂર્વક અભિનંદન પાઠવું છું. મને તેની એક નકલ મળી છે. મારી પ્રશંસા એ કોઈ જાણકાર માણસની પ્રશંસા નથી તેનું મને પૂરું ભાન છે, પણ તે દિલપૂર્વકની છે. જો શક્ય હોય તો નાતાલના મિત્રોને વહેંચવા માટે આપના ભાષણની થોડી નકલો મને મોકલશો.

રાનડે સ્મારક ફાળા વિષેના મારા ગયા પત્રનો જવાબ લખવાનું આપે વચન આપ્યું હતું. તે જવાબની હું રાહ જોઉં છું.

આપનો સાચો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૧૯.

૧૮૪. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખને પત્ર

[રાજકોટ,]

એપ્રિલ ૧૬, ૧૯૦૨

માનનીય શ્રી 'ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ,

મહાબજેશ્વર લોજ,

મહાબજેશ્વર

પ્રિય શ્રી પારેખ,

મને આપનો આ મહિતાની હમી તારીખનો પત્ર મળ્યો. તે માટે આપનો આભાર માનું છું. હું મુંબઈમાં આવવાનો હોઈશ ત્યારે આપને પહેલેથી વખતસર ખબર આપીશ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી ઉપરથી: એસ. એન. ૩૯૫૬.

૧૮૫. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ

રાજકોટ,

એપ્રિલ ૨૨, ૧૯૦૨

તંત્રીશ્રી,

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા

આપના આ મહિનાની ૧૦મી તારીખના અંકમાં એવી મતલબનો તાર છે કે નાતાલના ગિરમીટિયા હિંદીઓનાં બાળકો પર તેમનાં માબાપો જેવા જ પ્રતિબંધો લાગુ પાડતું બિલ સંસ્થાનની ધારાસભામાં બીજા વાચનમાંથી પસાર થઈ ચૂક્યું છે.

બિલની પૂરી નકલ ન હોવાને કારણે તેને વિષે ટીકા કરવાનું જરા મુશ્કેલ છે. પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકાની ટપાલ એટલી અનિશ્ચિત હોય છે અને સંસ્થાનમાં બિલ કેટલી બધી ઝડપથી કાયદો બની જાય છે તે હું જાણું છું એટલે હું કંઈક કહેવાનું સાહસ કરું છું.

હું ધારું છું કે ૧૮૯૩માં નાતાલ સરકારના પ્રતિનિધિઓ હિંદુસ્તાન આવ્યા હતા. નાતાલ સરકાર એક એવો કાયદો કરવા માગતી હતી જેની રૂએ ગિરમીટિયા હિંદીઓ મુદત પૂરી થયે કાં તો હિંદુસ્તાન પાછા ફરે અથવા તો માણસ દીઠ રૂ ૨૫ પાઉંડનો વેરો ભરે. એ કાયદા માટે હિંદ સરકારની સંમતિ મેળવવા એ પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા. આ પ્રતિનિધિમંડળ પાછળ એક લાંબો ઈતિહાસ છે જે દુઃખદાયક હોવા છતાં રસપ્રદ છે, પરંતુ લખાણ ટૂંકું કરવા માટે મારે તે છોડી દેવો પડે છે. તે વખતના વાઈસરોય નામદાર લોર્ડ એલ્ગિને રૂ ૨૫ પાઉંડનો માથાવેરો નાખવાની તો સાફ ના પાડી; પણ દુર્ભાગ્યે તેમણે ત્રણ પાઉંડનો કર નાખવાની મંજૂરી આપી અને એ રીતે આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો. મને ભય છે કે તે વખતે તેઓ જાણતા નહીં હોય કે લગભગ વીસ વરસ પહેલાં આવો જ એક નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. તેઓ આ વાત જાણતા હોત તો કદાચ તેમણે નમતું આપ્યું ન હોત.

મને ભય છે કે જે કામ ૧૮૯૩માં પ્રતિનિધિમંડળ ન કરી શક્યું તે આ બિલ દ્વારા પાર પાડવાનો ઈરાદો રાખામાં આવ્યો છે. કારણ કે આ બિલ હેઠળ ગિરમીટિયા માબાપોનાં બધાં બાળકોને (ઘોડિયામાં ઝૂલતાં સુધ્યાં) માટે ત્રણ પાઉંડનો કર ભરવાની જવાબદારી આવે છે. અને જો કોઈ ગિરમીટિયા હિંદીને સાત બાળકો હોય, જે અસંભવિત નથી, તો પોતાના તેમ જ પોતાનાં બાળકોના થઈને તેને દર વર્ષે ૨૪ પાઉંડ ભરવા પડે, જે ગજબ બહારની વાત ગણાય. જે દેશમાં આવવા તેમને ખરેખર આમંત્રણ અપાયું છે, અથવા કહું કે લલચાવાયા છે એ દેશમાં માત્ર અસ્તિત્વ ધરાવવાની પરવાનગી માટે જે કોમને માથે આવો ભારે દંડ ભરવાનો આવે તેની તેના નૈતિક ધોરણ ઉપર જે માઠી અસર થશે તેનો વિચાર કરતાં હું કંપી ઊઠું છું.

લોર્ડ એલ્ગિને જે કાયદાને ૧૮૯૩માં મંજૂરી આપી તેમાં રહેલા અન્યાયનું તમે આબેહૂબ વર્ણન કર્યું છે. તેમ જ સ્વ. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટરે પણ કર્યું હતું. તેમણે તો ગિરમીટિયાઓની સ્થિતિને અડધી ગુલામીની સ્થિતિ જ કહી હતી. મંજૂરીને માટે પાછા ફરવાનું ફરજિયાત બનાવતી સૂચના સૌથી પહેલી વાર કરવામાં આવી તે વખતની નાતાલની ધારાસભાના સભ્યોના અભિપ્રાયો ટાંકવાની પણ હું રજા લઉં છું. સ્વ. મિ. સોન્ડર્સ, જેઓ પ્રખ્યાત

સંસ્થાનવાસી અને એક વખત નાતાલની ઉપલી ધારાસભાના સભ્ય હતા, તેમણે ઠરાવની નીચે પ્રમાણે ટીકા કરી હતી :

હિંદીઓ જે પોતાની ગિરમીટની મુદત પૂરી થતાં ફરીથી ગિરમીટ તાજી નહીં કરે તો તેમને હિંદુસ્તાન પાછા જવાની ફરજ પાડતો કાયદો કરવા વિષે કમિશને કશી ભલામણ કરી નથી. તે છતાં આવા કોઈ પણ વિચારને હું સખત રીતે વખોડી કાઢું છું. અને મને ખાતરી છે કે આજે જે અનેક લોકો આ યોજનાની ભલામણ કરે છે તેમને જ્યારે એનો અર્થ શો થાય એ વાત સમજશે ત્યારે, તેઓ મારા જેટલી જ સખત રીતે એને ઠોકર મારશે. હિંદીઓને અહીં આવતા રોકો અને તેનાં પરિણામો સહન કરવા તૈયાર રહો. પરંતુ જેને હું ભારે અન્યાય સાબિત કરી શકું એમ છું તે કરવાનો પ્રયત્ન ન કરો.

આપણા સારા કે ખરાબ નોકરોની ઉત્તમોત્તમ કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ કરી લેવો અને પછી તેનું ફળ ભોગવવા દેવાની તેમને ના પાડવી એ સિવાય આમાં બીજું કંઈ છે ખરું? તેમના સારામાં સારા દિવસો આપણા લાભમાં પસાર થઈ જાય ત્યાર પછી (જે આપણું ચાલે તો, પરંતુ ચાલે એમ છે જ નહીં) તેમને પાછા ધકેલી કાઢવા છે! અને તે પણ ક્યાં? પોતાની જુવાનીના દિવસોમાં જે ભૂખમરાની સ્થિતિમાંથી તેઓએ નાસી છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે જ સ્થિતિનો ફરીથી સામનો કરવા. આ તો શાઈલોકની પેઠે એક રતલ માંસ માગવા જેવું છે. અને જે આપણે શાઈલોક જેવા થઈશું તો, ખાતરી રાખજે કે, આપણને ફળ પણ શાઈલોકને મળ્યું હતું તેવું જ મળશે.

સ્વ. મિ. એસ્કમ્બ જેઓ પહેલાં સંસ્થાનના મુખ્ય પ્રધાન હતા તેમણે હિંદીઓની બાબતો વિષે તપાસ કરવા નિમાયેલા એક કમિશન સમક્ષ સાક્ષી આપતાં નીચે પ્રમાણે નિવેદન કર્યું હતું :

જેમના કરારની મુદત વીતી ગઈ છે તેવા કોઈ પણ હિંદીને માટે, હું નથી માનતો કે, દુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં જવાનું ફરજિયાત બનવું જોઈએ, સિવાય કે એણે કોઈ એવો ગુનો કર્યો હોય કે જેને માટે એને હદપાર કરવામાં આવ્યો હોય. આ પ્રશ્ન અંગે હું ઘણું સાંભળું છું. અને મને મારો દૃષ્ટિકોણ બદલવાનું વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ હું એમ કરી શકતો નથી. એક માણસને સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ એની સંમતિથી, પરંતુ ખરું જોતાં, ઘણી વાર એની સંમતિ વગર અહીં લાવવામાં આવે છે. તે પોતાની જિંદગીનાં સૌથી ઉત્તમ પાંચ વર્ષ અહીં ગાળે છે. નવા સંબંધો બાંધે છે, જૂના ભૂલી જાય છે; કદાચ અહીં ઘર પણ માંડે છે. સાચાખોટાના મારા ખ્યાલ મુજબ એને પાછો ન જ મોકલી શકાય. એમની પાસેથી જેટલું કામ લઈ શકાય તેટલું લઈ લીધા પછી તેમને અહીંથી ચાલ્યા જવાનો હુકમ કરવો તેના કરતાં બહેતર તો એ છે કે વધુ હિંદીઓને અહીં આવતા બંધ કરી દેવા. આ સંસ્થાનને અગર તો આ સંસ્થાનના એક વિભાગને હિંદીઓ જોઈએ છે ખરા, પણ હિંદીઓ અહીંયાં આવે તેનાં પરિણામોથી તેઓ દૂર ભાગવા માગે છે. હું જાણું છું ત્યાં સુધી હિંદી લોકો કશું નુકસાન કરતા નથી. કેટલીક બાબતમાં તો તેઓ ઘણો ફાયદો કરી આપે છે. જે માણસે પાંચ વરસ સુધી સારી વર્તણૂક રાખી હોય તેને કાઢી મૂકવાનું વાજબી ઠરાવે એવું એક પણ કારણ મેં કોઈ દિવસ સાંભળ્યું નથી. હું નથી માનતો કે કોઈ હિંદીને તેની પાંચ વરસની નોકરી પૂરી થયા પછી પોલીસની દેખરેખ હેઠળ મૂકવો જોઈએ, સિવાય કે તે ગુનેગાર હોય. આરબોને શા માટે યુરોપિયનો કરતાં પોલીસના નિરીક્ષણ

હેઠળ વધારે રાખવા જોઈએ તે પણ મને સમજતું નથી. કેટલાક આરબોની બાબતમાં તો આ વાત તદ્દન વાહિયાત છે. તેઓ વિશાળ સંબંધો ધરાવે છે અને મોટી સંપત્તિવાળા છે. અને જે તેમની સાથે કામ પાડવામાં બીજાઓ કરતાં વધારે ફાયદો થતો હોય ત્યારે વેપારમાં તેમનો ઉપયોગ હંમેશાં કરવામાં આવે છે.

મને ખબર છે કે આ માનનીય સદ્ગૃહસ્થે ચૂંટણીના સંજોગોના દબાણ હેઠળ પાછળથી “જુદો દૃષ્ટિકોણ” ધારણ કરેલો. ઉપરના ઉતારાઓને હિંદીઓને ફરજિયાત પાછા મોકલવા સાથે સંબંધ છે. પરંતુ માથાવેરાનો ઉદ્દેશ પણ ગિરમીટિયા હિંદીઓને પાછા મોકલવા સાથે છે, એ જોતાં ઉપરની ટીકાઓ માથાવેરાને પણ લાગુ પડે છે. અને પ્રસ્તુત બિલનો અર્થ ખસૂસ એવો થાય કે જે છોકરાંઓ આ કર ન ભરે તો તેમને પાછાં કાઢવામાં આવે.

તમે તેમ જ તમારા બીજા સાથીઓએ હિંદી સંસ્થાનવાસીઓની તકલીફો અનેક વાર જાહેરમાં મૂકીને તેમના ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. પરંતુ એવું દેખાય છે કે નાતાલના યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓને એકેએક હિંદીને નાતાલમાંથી હાંકી કાઢવા સિવાય ચેન પડશે નહીં. એટલે હિંદીઓને માટે તો આ જીવનમરણની લડત બની ગઈ છે. એમનો પક્ષ સંપૂર્ણપણે ન્યાયનો છે તે બધા કબૂલ કરે છે. તેમને ન્યાય મળે એવા બીજા પણ ઘણા અનુકૂળ સંજોગો છે. આપણા વાઈસરોય ઘણા શક્તિશાળી છે. સંસ્થાન મંત્રીએ પણ ઘણી વખત પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે. તમે મહેરબાની કરીને આ બધાં બળોને ગતિમાન કરશો? અત્યારે જ પગલું ભરવું એ વધારે પડતું વહેલું નહીં ગણાશે. કદાચ નાતાલથી કાગળપત્રો આવશે ત્યાં સુધીમાં બિલ મંજૂરી માટે સંસ્થાન કચેરીમાં પહોંચી જશે. એટલે આપણી પાસે રાહ જોવાનો ભાગ્યે જ સમય રહે છે. હું એ પણ કહી દઉં કે સંસ્થાનના બંધારણ મુજબ રંગભેદના બધા જ કાયદાઓ માટે બ્રિટિશ સરકારની મંજૂરી મેળવવી આવશ્યક છે.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા, ૧-૫-૧૯૦૨

૧૮૬. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

રાજકોટ,

એપ્રિલ ૨૨, ૧૯૦૨

વેલાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

નાતાલના પ્રવાસી હિંદીઓ બાબત શું હું આપને તકલીફ આપી શકું? આ મહિનાની ૧૦મી તારીખના ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયામાં આવેલો તાર આપે વાંચ્યો હશે. મેં એ અંગે તંત્રીને એક પત્ર લખ્યો છે. એ પ્રશ્ન વિષેના વિનંતીપત્રોમાંથી એકની નકલ પણ મેં એમને મોકલી છે જેથી તેઓ આ પ્રશ્નના ઈતિહાસનો અભ્યાસ કરી શકે. જે હું એક સૂચના કરવાનું સાંહસ કરી શકું તો મને લાગે છે કે સૌથી અસરકારક ઉપાય, જેમાં સંભવતઃ આપ મદદ કરી શકો તે એ છે કે આપ તંત્રીને મળો અને એમની સાથે પરિસ્થિતિની ચર્ચા કરો. હાલમાં કામ કરવાની એકમાત્ર પદ્ધતિ વર્તમાનપત્રોમાં એક જોરદાર અને બુદ્ધિપુરઃસરની ચર્ચા ચલાવવાની છે. નાતાલથી કાગળપત્રો અહીં આવે કે તરત મિ. ટર્નરને એમના વચનની યાદ અપાવીને વાઈસરોયને

પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતું એક વિનંતીપત્ર મોકલવામાં એમનો સાથ માગવાનું કદાચ જરૂરી થઈ પડશે. હું બહુ દિલગીર છું કે ઉપરોક્ત વિનંતીપત્રની નકલ હું આપને પણ નથી મોકલી શકતો. પરંતુ જો પ્રેસિડેન્સી એસોસિયેશને વખતોવખત ત્યાં મોકલવામાં આવેલા કાગળો સાચવ્યા હશે તો ત્યાંથી આપને એની નકલ મળી જશે. મિ. મુનશીને હું એ બાબત લખું છું. આશા રાખું છું કે હું આપનો વધારે પડતો સમય નથી લેતો.

આપનો સાચો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૨૦.

૧૮૭. જોન રૉબિન્સનને પત્ર

રાજકોટ,
એપ્રિલ ૨૭, ૧૯૦૨

વહાલા સર જોન,

૧૧મી માર્ચના આપના માયાળુ અને આવકારવાયક પત્ર માટે તેમ જ જેને હું બહુ જ મૂલ્યવાન ગણીશ તે, ફોટોગ્રાફ માટે મારે આપનો આભાર માનવાનો છે.

પ્રો. મૉક્સમૂલરની ચોપડી આપને ગમી તે જાણીને મને ઘણો આનંદ થયો. સામ્રાજ્યના કુટુંબની પૂર્વ તેમ જ પશ્ચિમની શાખાઓ વચ્ચે સદ્ભાવ વધારવા માટે, મારા ખ્યાલ પ્રમાણે, બન્ને શાખાઓ સામા પક્ષની ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ વિષે જાણે, તેના જેવું રૂઠું બીજું કંઈ નથી.

આપે મારી તબિયત વિષે પૂછ્યું તે બદલ હું આપનો આભાર માનું છું. તબિયત એક-સરખી રીતે સુધરતી જતી લાગે છે.

હિંદી પ્રજાના મોટા ભાગની વધતી જતી ગરીબાઈ વિષે કેટલાક વક્તાઓ અને લેખકો જે કહે છે તેમાં, મને ભીતિ છે કે ઘણું સત્ય છે. કેટલાક વર્ગો ખચીત વધારે આબાદ બન્યા છે, પરંતુ લાખો પાયમાલ થતા જણાય છે. અહીં હું ૧૮૯૬માં હતો તે વખતે મેં જોયું અને અત્યારે જે જેઈ છું તે બેની વચ્ચે ઘણો તફાવત છે. દુઃખ અવર્ણનીય છે. જોકે આથી કંઈ પેલા વક્તાઓ અને લેખકો જેને ગરીબાઈનું કારણ ગણે છે તે જ સાચું છે એવું પુરવાર થતું નથી. તેમ છતાં દુષ્કાળ અને પ્લેગને કારણે થતી યાતના અકબરના રાજવહીવટની પદ્ધતિ તરફ પાછા વળવાથી કેટલેક અંશે હળવી થઈ શકે. આ બાબત અંગેની મારી ટીકાઓમાં સુધારાને અવકાશ છે, કેમ કે આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ હજી હું ઈચ્છું એટલો સંપૂર્ણ રીતે કરી શક્યો નથી.

હું આશા રાખું છું કે આપની તબિયત સારી હશે. અને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે ઈશ્વર તમને ઘણાં વર્ષનું આયુષ્ય આપે કે જેથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ઉકેલની રાહ જોતા ઘણા પ્રશ્નો બાબતમાં આપના બહોળા અનુભવનો એ દેશને લાભ મળે. આપ તેમ જ લેડી રૉબિન્સન પ્રત્યે આદર સાથે

હું છું
આપનો સાચો

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૬૧.

૧૮૮. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

રાજકોટ,
મે ૧, ૧૯૦૨

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

આપની માયાળુ ચિઠ્ઠી માટે ઘણો આભાર. હું સારી રીતે સમજતો હતો કે આપના મૌનનું કંઈક ન ટાળી શકાય એવું કારણ હશે. પરંતુ ત્રણ દિવસ પહેલાં હું શ્રી વાડિયાને મળ્યો ત્યાં લગી મને એ વિચાર નહીં આવેલો કે એ કારણ આપની બીમારી હતું. હું આશા રાખું છું કે આપ જલદીથી સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય ફરી પ્રાપ્ત કરશો. આપને એ જાણીને આનંદ થશે કે હાલતુરત મેં સ્ટેટ વૉલન્ટિયર પ્લેગ કમિટી (રાજ્ય સ્વયંસેવક પ્લેગ સમિતિ) જે રાજકોટમાં પ્લેગ ફાટી નીકળવાના ભયથી સ્વવામાં આવી છે, તેના મંત્રીનો બહુ જવાબદારીભર્યો હોદ્દો સ્વીકાર્યો છે. એટલે હું હંમણાં જ વિચાર કરતો હતો કે જે રાનડે સ્મારક માટે આપ મને બોલાવશો તો હું શું કરીશ? જેકે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે આપ જ્યારે કામ શરૂ કરશો ત્યારે હું આપના મદદનીશ તરીકે આવી જઈશ તેની ખાતરી રાખશો. અલબત્ત, જે તે વખતે આપને મારી જરૂર હશે તો જ.

હું છું
આપનો સાચો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૧૮.

૧૮૯. હિંદીઓના પ્રશ્ન વિષે નોંધ

રાજકોટ,
મે ૬, ૧૯૦૨

આ નોંધમાં નાતાલ અને બે નવાં સંસ્થાનો અંગેના હિંદીઓના પ્રશ્નનો જ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

નાતાલ

નાતાલ એક સ્વરાજ્ય ભોગવતું સંસ્થાન છે, જેના બંધારણ પ્રમાણે રંગભેદના બધા કાયદાઓ અમલમાં આવે તે પહેલાં તેમને નામદાર સમ્રાટની મંજૂરી મળવી જોઈએ. અને બંધારણમાં બીજી એક સામાન્ય જોગવાઈ એવી છે કે સંસ્થાનની ધારાસભાએ પસાર કરેલા કોઈ પણ કાયદા તે પસાર થયાના બે વર્ષની અંદર નામંજૂર કરી શકાય.

આ સંસ્થાનમાં લગભગ સાઠ હજાર ગોરા માણસોની વસ્તી છે. અને બ્રિટિશ હિંદી સંસ્થાનવાસીઓની પણ બરાબર એટલી જ સંખ્યા છે. ત્યાંના સ્થાનિક લોકો, એટલે જૂલુઓ, આમ તો સરસ માણસો છે, પરંતુ તેઓ ઘણા આળસુ છે. અને મહા મુશ્કેલીએ એકસાથે છ

મહિના કામ કરી શકે છે. એટલે જ્યારે સ્થાયી અને વિશ્વાસપાત્ર મજૂરો મેળવવાની બાબતમાં ગોરા સંસ્થાનવાસીઓને શું કરવું તે સૂઝતું નહોતું અને સંસ્થાનનું દેવાળું નીકળવા માંડ્યું હતું ત્યારે ત્યાંની ધારાસભાએ હિંદી મજૂરોનો આશ્રય શોધ્યો. અને કેટલીક વાટાઘાટો પછી હિંદુ-સ્થાનની સરકારે ગિરમીટિયા હિંદીઓને નાતાલ મોકલવાની મંજૂરી આપી. આ વાત લગભગ ચાલીસ વરસ પહેલાંની છે. હિંદી મજૂરો માટેની માગ વધતી ગઈ અને તે સાથે સંસ્થાનની આબાદી પણ વધવા લાગી. મજૂરોની ગિરમીટમાં એવી શરત હતી કે જે કોઈ માલિકને ત્યાં તેમને મૂકવામાં આવે તેને ત્યાં એ પાંચ વરસ નોકરી કરે. પહેલે વરસે તેને દશ શિલિંગ માસિક પગાર આપવામાં આવે અને પછી દર વરસે એક શિલિંગ વધારવામાં આવે. આ કરારમાં મફત રહેઠાણ, તબીબી સારવાર અને કરાર પૂરો થયે પાછા ફરવાની મફત ટિકિટનો પણ સમાવેશ થતો હતો.

માલિકો અને આ માણસોના સંબંધોનું નિયમન એક ખાસ કાયદા દ્વારા થાય છે, જે એ માણસોને માથે કેટલીક બહુ જ કડક ફરજો નાખે છે અને એનો ભંગ કરવો તે ફોજદારી ગુનો ગણાય છે.

આ મજૂરોની પાછળ સ્વાભાવિક રીતે જ સ્વતંત્ર હિંદી સંસ્થાનવાસીઓ આવ્યા. એટલે કે જેઓ પોતાને ખરચે વેપારધંધો વગેરે કરવા માટે આવ્યા હતા. ગિરમીટિયા હિંદીઓ પણ સ્વતંત્ર થયા પછી પાછા વળવાની મફત ટિકિટનો લાભ લેવાને બદલે મોટે ભાગે સંસ્થાનમાં રહેવાનું જ પસંદ કરીને કારીગરો તરીકે કામ કરવા લાગ્યા અથવા નાનો વેપાર કે ખેતી કરવા લાગ્યા. આથી ગોરાઓમાં તીક્ષ્ણ વેપારી ઈર્ષા જાગી અને તેઓને કોમના નબળામાં નબળા મુદ્દાઓ જેવા કે ગીયોગોચ રહેવાની ટેવ, કોમની અસ્વચ્છતા અને કેટલીક અસંસ્કૃત રૂઢિઓ કે વહેમો શોધી કાઢતાં વાર ન લાગી. આને ભયંકર રીતે મોટું રૂપ આપવામાં આવ્યું અને ઘણી વખત છાપાંમાં ચર્ચા કરીને આપણને ઘણું નુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું. આમ હિંદી સંસ્થાનવાસીઓ સામે લોકોમાં પૂર્વગ્રહ ઊભો કરવામાં આવ્યો. હિંદીઓ પોતે નિરક્ષર હતા અને તેમનો કોઈ મિત્ર નહોતો જે તેમનો પક્ષ લોકો સમક્ષ રજૂ કરે. એટલે આ પૂર્વગ્રહમાં તેઓ સુધારો ન કરાવી શક્યા. ૧૮૯૪ પહેલાં નાતાલ વડી સરકારના સીધા અંકુશ હેઠળનું સંસ્થાન હતું. તેથી એ પૂર્વગ્રહનું પ્રતિબિંબ કાયદાઓમાં પાડવાના ગોરાઓના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. પરંતુ સંસ્થાનને પૂર્ણ સ્વરાજનો અધિકાર મળ્યો ત્યાર પછી તેને હિંદી વિરોધી કાયદાઓ પસાર કરવામાં સફળતા મળી. સૌથી પહેલાં માત્ર હિંદીઓને જ લગતા કાયદા કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. દાખલા તરીકે હિંદીઓને મતાધિકારનો ઉપયોગ કરતા અટકાવનારું બિલ દાખલ કરવામાં આવ્યું. હિંદીઓએ આની સામે વાંધો લીધો અને આખરે સંસ્થાન મંત્રીએ એ નામંજૂર કર્યું. એ કાયદા સામે ચળવળ ઉપાડતી વખતે હિંદીઓએ એ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે, અમે સંસ્થાનમાં કોઈ રાજકીય સત્તા મેળવવા માગતા નથી, પરંતુ તેનો વિરોધ એટલા માટે કરીએ છીએ કે આ કાયદો બ્રિટિશ હિંદી સંસ્થાનવાસીઓના અધિકારો મર્યાદિત કરવાની દિશામાં પ્રાથમિક પગલા સમાન છે, અને એ વાત પાછળથી સાચી પુરવાર થઈ. ફરી પાછો મૂળ મુદ્દા પર આવું. જોકે બિલ નામંજૂર થયું પરંતુ તેને બદલે બીજું બિલ દાખલ કરવામાં આવ્યું, જે એનાથી વધારે ભૂંડું નહીં તો લગભગ એટલું જ ખરાબ હતું. આ નવું બિલ જે અત્યારે એ દેશનો કાયદો બની ગયું છે તે જે લોકોએ પોતાના સ્વદેશમાં અત્યાર સુધી સંસદીય મતાધિકાર

ન ભોગવ્યા હોય તેમને મતાધિકારથી વંચિત રાખે છે. આમ આડકતરા કાયદાઓ જેવા કે પ્રવાસીઓને લગતા, અને વિક્રેતાઓના પરવાનાને લગતા કાયદાઓનો માર્ગ ખુલ્લો થયો. પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો જેમણે પહેલેથી ત્યાં વસવાટ ન કર્યો હોય, અથવા તો જે પહેલેથી વસવાટ કરનાર માણસની પત્ની કે સગીર બાળકો ન હોય, અને કોઈ યુરોપીય ભાષામાં છાપેલું ફોર્મ ભરીને અરજી ન લખી શકે તે સૌને સંસ્થાનમાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવે છે. વિક્રેતા પરવાનાનો કાયદો એ કાયદા હેઠળ નિયુક્ત થયેલા પરવાના અધિકારીને વેપારના પરવાના મંજૂર કે નામંજૂર કરવાના સંપૂર્ણ અધિકારો આપે છે. તેઓના નિર્ણયો સામે માત્ર તેમને નિયુક્ત કરનાર મ્યુનિ-સિપલ કોર્પોરેશન સમક્ષ જ અપીલ થઈ શકે છે અને એ કોર્પોરેશનમાં મુખ્યત્વે વેપારી માણસો જ હોય છે, જેઓ બને તેટલા હિંદી પરવાનાઓ કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ખરું જોતાં આ સંસ્થાઓ તેમના અધિકારીઓને અમુક પરવાના આપવા કે ન આપવા એ બાબત સૂચનાઓ પણ આપે છે. વરિષ્ઠ અદાલતનો પરંપરાગત ન્યાયાધિકાર પણ આ બાબતમાં ખાસ ખૂંચવી લેવામાં આવ્યો છે. પરવાનાનો કાયદો કાયમના મનદુઃખની વાત બની ગયો છે. અને પરવાના દર વર્ષે તાજ કરાવવાના હોવાથી દરેક નવું વરસ પાસે આવે એટલે હિંદી વેપારી ભય અને ધિતાથી ધૂંજવા માંડે છે. આ ત્રાસદાયક બંધનો હોવા છતાં મને ભય છે કે હમણાં સીધી રીતે તો કશું જ થઈ શકે એમ નથી, કેમ કે આ બધા કાયદા નાતાલના છે અને તે બ્રિટિશ સરકારે કાયદેસર સ્વીકારી લીધા છે. પરંતુ યુરોપિયનોએ જેટલું મેળવ્યું છે તેટલાથી તેમને સંતોષ નથી. તેઓ આડકતરી રીતે હિંદીઓ પર વધુ બંધનો નાખવા ઉત્સુક છે. નાતાલથી આવેલા વર્તમાનપત્રમાં હું જોઉં છું કે નાતાલ સિવિલ સર્વિસ સમિતિએ તાજેતરમાં એ પરીક્ષાના ઉમેદવારોના પ્રવેશનું નિયમન કરતો એક પેટાકાયદો પસાર કર્યો છે. એ પેટાકાયદામાં એમ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત મતાધિકારથી વંચિત કરતો કાયદો જે માબાપોને લાગુ પડતો હોય તેમનાં બાળકોને પરીક્ષામાં બેસવા દેવાં નહીં. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ પેટાકાયદો સંસ્થાનના બંધારણના મૂળમાં ઘા કરે છે, તેથી બિનકાયદેસર છે. કારણ કે જે તે સંસ્થાનની ધારાસભાનો કાયદો હોય તો તેને બ્રિટિશ સરકારની મંજૂરીની જરૂર રહેત. વળી સામાન્ય સિદ્ધાંત મુજબ પણ, કોઈ કાયદાનો પેટાકાયદો મૂળ કાયદાનું ક્ષેત્ર વધારી કે ઘટાડી શકે નહીં. મેં સિવિલ સર્વિસ કાયદો જોયો છે અને એમાં આવો પેટાકાયદા કરવાનો અધિકાર મળતો હોય એવું કંઈ મારા જોવામાં નથી આવ્યું. આ દાખલો તો હું માત્ર એ બતાવવા ટાંકું છું કે આડકતરા કાયદાનો સિદ્ધાંત કેટલી હદે લઈ જવામાં આવ્યો છે. અલબત્ત જે જરૂર પડશે તો નાતાલમાંના આપણા લોકોએ એની કાયદેસરતા ચકાસી જોવી પડશે. મેં તેમને સંસ્થાનના ગવર્નરને વિનંતીપત્ર મોકલવાની સલાહ પણ આપી છે.

છાપાંઓમાં તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા તાર^૧ પરથી જણાય છે કે યુરોપિયનો એક નવી દિશામાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. ૧૮૯૫માં ગિરમીટિયા પ્રવાસી કાયદો સુધારીને ગિરમીટની મુદત લંબાવીને દસ વરસની કરવામાં આવી હતી અને મુદત પૂરી થયે હિંદુસ્તાન પાછા ફરવાનું અથવા તેને બદલે ત્રણ પાઉંડનો વાર્ષિક માથાવેરો ભરવાનું ફરજિયાત કરવામાં આવ્યું હતું. હવે આ તાર પરથી જણાય છે તેમ, તેઓ માત્ર ગિરમીટિયા પ્રવાસી પાસેથી જ નહીં પરંતુ તેનાં બાળકો પાસેથી પણ આ વેરો લેવા માગે છે.

૧. જુઓ “ધ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને પત્ર”, એપ્રિલ ૨૨, ૧૯૦૨.

ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનો

ટ્રાન્સવાલમાં લોકેશનો સિવાય બીજા હિંદીઓ જમીનની માલિકી ધરાવી શકતા નથી તેમ જ રહી શકતા પણ નથી. તેઓ ફૂટપાથ પર ચાલી શકતા નથી અને કાફિરોની માફક તેમને પરવાના કઢાવવા પડે છે. હવે જ્યારે લોકેશનનો કાયદો પસાર થયો ત્યારે તેની વિરુદ્ધ હિંદીઓએ કરેલી અરજીના જવાબમાં, અને ત્યાર પછી પણ ઘણી વાર, મિ. ચેમ્બરલેને સહાનુભૂતિ દર્શાવી હતી. તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે તેમના પુરોગામીની કારવાઈને કારણે તેઓના હાથ બંધાઈ ન ગયા હોત તો તેઓ હિંદીઓને ઠીક ઠીક રાહત આપી શકત. વધારામાં લોર્ડ લેન્સડાઉને એમ કહ્યાનું કહેવાય છે કે હાલના યુદ્ધનાં કારણોમાં હિંદીઓ ઉપર લાદવામાં આવેલાં બંધનો એ એક કારણ હતું.

આ સંજોગોમાં સ્વાભાવિક રીતે જ એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે આ દેશ બ્રિટિશ વહીવટ હેઠળ આવશે એટલે હિંદીઓનાં બંધનો દૂર કરવામાં આવશે. પરંતુ એવો ભય લાગે છે કે એ આશા કદાચ ફળીભૂત નહીં થાય. મિ. ચેમ્બરલેન વાત ટાળતા જણાય છે. તેઓ કહે છે કે હું લોર્ડ મિલર સાથે મંત્રણા કરું છું અને જૂના કાયદાઓમાં શા ફેરફારો શક્ય છે તે પૂછું છું, આ વલણ બહુ જોખમકારક છે. આવી કોઈ પૂછપરછ કરવાની જરૂર શી છે? ખચીત, સૌથી પહેલી વાત તો એ કરવી જોઈએ કે બધા બ્રિટિશ પ્રજાજનોનો દરજ્જો એકસરખો કરવો જોઈએ. અને પછી જોવું જોઈએ કે એમાંના કોઈ વિભાગ ખાસ અધિકારો માટે યોગ્યતા ધરાવે છે કે કેમ. છતાં આ સ્થિતિ હું સમજી શકું છું અને અમુક અંશે એની સાથે સહાનુભૂતિ પણ ધરાવું છું. ૧૮૯૬માં જ્યારે એમણે ઉપરોક્ત ખરીતો લખ્યો ત્યારે એમને ભાગ્યે જ એવો ખ્યાલ આવ્યો હશે કે યુદ્ધ આટલું જલદી આવશે. અને તે પણ એવા તીવ્ર રૂપમાં કે જેથી આખો દેશ એમના હાથમાં આવી જાય. હવે એક બાજુથી પોતાના ખરીતાનો અમલ કરવો અને હિંદીઓની તદ્દન ન્યાયી અને વાજબી માગણીઓને સંતોષવી અને બીજી બાજુથી હિંદી વિરોધી પૂર્વગ્રહને સંતોષવા એ તેમને મુશ્કેલ લાગતું હશે. વધારામાં કદાચ તેઓ એ વાત જોવાની આણી ઉપર પણ હશે કે પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન અને હોદ્દા દરમિયાન જ દક્ષિણ આફ્રિકાના સંઘ રાજ્યની સંપૂર્ણ રીતે રચના થાય. હિંદીઓનો પ્રશ્ન તેમની આડે જરૂર આવવાનો અને જો તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદી વિરોધી કાયદાઓમાં સુમેળ સાધી શકે તો એ મુશ્કેલી દૂર થાય. જો મારી ભૂલ ન થતી હોય તો તેઓ વાત ટાળે છે તે આ જ કારણે. તેઓ આ પ્રશ્ન અંગે કેપ તેમ જ નાતાલનો મત જાણવા માગે છે અને જૂના કાયદાઓમાં માત્ર એટલો જ ફેરફાર કરવા માગે છે, જેટલો આ બંને સંસ્થાનોને સ્વીકાર્ય હોય.

તો પછી હિંદમાં રાજકીય પ્રશ્નો વિશે લખનારા પત્રકારોએ કઈ કાર્યપદ્ધતિ હાથ ધરવી જોઈએ, તે સ્પષ્ટ છે. જેટલી કાર્યશક્તિ ઉપલબ્ધ હોય તેટલી બધી નવાં સંસ્થાનો તરફ વાળવી જોઈએ અને ત્યાં જો સંતોષકારક ઉકેલ લાવી શકાય તો નાતાલ સંસ્થાનને નમવું જ પડશે. અને મારા નમ્ર મત પ્રમાણે યજ્ઞવલ્કને જે રીતે [.]^૧ હિંદુસ્તાનનાં વર્તમાન-પત્રોએ આ બાબત જનતાના તેમ જ સરકારના સતત ધ્યાન હેઠળ રાખવી જોઈએ. આ બાબતમાં હિંદુસ્તાનના યુરોપિયનોની સહાનુભૂતિ આપણી સાથે છે અને કોઈ પણ ભોગે તે જાળવી

૧- આટલો ભાગ વાંચી શકાયો નથી.

રખાવી જોઈએ. આ સાથે હું મિ. ટર્નર પર આવેલા વાઈસરોયના પત્રની નકલ બીડું છું. તેમાંથી તેમના વિચારો જણાઈ આવે છે. તે ઉપરાંત એ પણ જણાય છે કે બંગાળની વેપારી ચેમ્બર કંઈક કરવા તૈયાર છે. જાહેર સંસ્થાઓએ એકત્ર થવું જોઈએ અને જે એક સંસ્થા પરદેશગમનના પ્રશ્નને પોતાના અભ્યાસનો ખાસ વિષય બનાવે તો તે આખીયે ચળવળને એવા યોગ્ય માર્ગે વાળી શકે કે બ્રિટિશ સરકાર તેની સહલાઈથી ઉપેક્ષા નહીં કરી શકે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં મોનૂદ રહેવાનો અધિકાર મેળવવા માટે આપણે એક એવી જાતિ સાથે લડી રહ્યા છીએ કે જે અત્યંત કાર્યરત તથા શ્રીમંત છે અને હાર શી ચીજ છે એ જાણતી જ નથી. આપણે પક્ષે પણ એવી જ સતત કાર્યતત્પરતાની જરૂર છે. છેવટે આપણને સફળતા મળવાની જ છે. કેટલાયે નેતાઓએ મારી સાથે વાતચીત કરતાં નિરાશાના સૂરો કાઢ્યા છે. મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે મને આવી કોઈ નિરાશાની લાગણી થતી નથી. અલબત્ત, પરિસ્થિતિ ઘણી મુશ્કેલ છે અને કોઈ પણ ખોટાં પગલાંથી સફળ થવામાં વિલંબ થાય તેમ છે. આવી આશાવાદી વિચારસરણી વાજબી ઠરાવવા માટે જ હું એ હકીકતનો ઉલ્લેખ કરું છું કે કેટલીયે બાબતોમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના યુરોપિયનો પોતાનો મુદ્દો પાર પાડવામાં નિષ્ફળ ગયા છે. દાખલા તરીકે નાતાલનો જ એક વિભાગ એવા ઝૂલુલેન્ડમાં હિંદીઓનો જમીન ખરીદવાનો અધિકાર લઈ લેતો કાયદો^૧ રીતસર પસાર થયો હતો, તેમ છતાં તે નામંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો અને વિકેતા પરવાના કાયદો પણ એક રીતે સમાધાન જ છે. એ બિલના મૂળ ખરડાઓ તો આથી ઘણા આગળ જતા હતા, અને સતત ચળવળને પરિણામે જ હિંદીઓ નાતાલમાં કે ટ્રાન્સવાલમાં પગ રાખી શક્યા છે. સંસ્થાનોમાં આપણો પ્રયત્ન પરસ્પરની ગેરસમજૂતી દૂર કરીને, સંસ્થાનવાસીઓને તેમની મુશ્કેલીઓમાં, ભલે ગમે એટલી નમ્ર રીતે હોય છતાં સહાનુભૂતિ દર્શાવીને અને યુદ્ધમાં સુધ્ધાં ભાગ લઈને તેમને મનાવી લેવાનો રહ્યો છે.

ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં આપણી અશક્તિઓ ઘણી વધારે ગંભીર છે. હિંદીઓને ત્યાં કોઈ જાતના હક જ નથી, પણ હું ધારું છું કે કાયદાઓ તો નાતાલમાં છે તેના જેવા જ હશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૬૩.

૧૯૦. અબદુલકાદરને પત્ર^૧

રાજકોટ,
મે ૭, ૧૯૦૨

વહાલા શ્રી અબદુલકાદર,

આ સાથે હું તમને તેમ જ શ્રી રુસ્તમજી અને શ્રી મિયાંખાનને સંબોધીને લખેલો એક ગુજરાતી પત્ર^૨ બીડું છું. હું આશા રાખું છું કે તમે એ સારી રીતે વંચાવશો અને સમજશો. મારે એમાં કંઈ વધારે ઉમેરવાનું રહેતું નથી. તમે મારા એકે પત્રની પહોંચ લખી નથી. મારા બિલની બાકીની રકમ કે જેની મને સખત જરૂર છે તેનો ડ્રાફ્ટ મને મોકલશો.

તમારો સહૃદયી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૬૪.

૧૯૧. નાતાલમાં હિંદીઓ

રાજકોટ,
મે ૧૦, ૧૯૦૨

પ્રતિ

તંત્રીશ્રી,

ધિ ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા,

મુંબઈ

સાહેબ,

આ મહિનાની ૧લી તારીખના તમારા અંકમાં નાતાલમાં બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે મારો પત્ર છપાયો છે, તે બાબતમાં હવે મને નાતાલથી વર્તમાનપત્રો મળ્યાં છે જેમાં એ બિલનો પાઠ આપવામાં આવ્યો છે. તે પાઠ હું નીચે આપું છું:

હિંદી પ્રવાસી સુધાર કાનૂન સુધારતું બિલ એવી જોગવાઈ કરે છે કે દરેક હિંદી બાળક પુખ્ત વયે પહોંચતાં (છોકરાઓને માટે ૧૬ વરસ, છોકરીઓને માટે ૧૩ વરસ) તેને કાં તો (ક) હિંદ જવાની, અથવા (ખ) પાછળના કાયદાઓથી સુધાર્યા પ્રમાણેના ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૧૭ મુજબ ફરી તાજ કરી શકાય એવા કરાર હેઠળ નાતાલમાં રહેવાની, અથવા (ગ) ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૧૭ના છઠ્ઠા ફકરા મુજબ વરસોવરસ સંસ્થાનમાં રહેવા માટે પરવાનો કે લાઈસન્સ કઢાવવાની ફરજ પાડી શકાયે.

જેકે એવી જોગવાઈ રાખવામાં આવી છે કે જે આવું બાળક તેના પિતાના પહેલાં કે પછીના કોઈ પણ ગિરમીટના કરાર પૂરા થાય તે પહેલાં પુખ્તવયે પહોંચે તો આ ફકરાનો

૧. ડરબનના એક અગ્રગણ્ય વેપારી, નાતાલ ઇન્ડિયન કોંગ્રેસના ૧૮૯૪માં ઉપપ્રમુખ અને ૧૮૯૯માં પ્રમુખ.

૨. આ પ્રાપ્ત નથી.

અમલ કરવાનું એ કરાર પૂરો થાય ત્યાં લગી મુલતવી રાખવામાં આવશે. જેનો પિતા મૃત્યુ પામ્યો હોય અથવા નાતાલમાં ન હોય અથવા જેની માતા બાળકના જન્મ વખતે પરણેલી ન હોય તેવા બાળકની બાબતમાં બાપની ગિરમીટ વિષેના ઉપરના શબ્દો માતાની ગિરમીટને લાગુ પડશે. જે બાળકને આ કાયદો લાગુ પડતો હોય તેને હિંદુસ્તાન જવા માટે મફત ટિકિટ મેળવવાનો હક રહેશે જ્યાં તે એના પિતા (અથવા તેની માતા, જે હોય તે)ના ગિરમીટની પહેલી અથવા ફરી તાજી કરવામાં આવેલી મુદત પૂરી થતાં હિંદુસ્તાન જઈ શકે. તેમ છતાં તેનો મફત ટિકિટ મેળવવાનો હક રદ થયેલો ગણાશે જે (ક) તેના પિતા અથવા તો ઉપર જણાવેલી સ્થિતિમાં, માતાએ બાળકની સગીર વય દરમિયાન ગિરમીટની મુદત પૂરી કરી હોય અને જે તે હિંદુસ્તાન પાછા ન ફરે અથવા ૧૮૯૫ના કાયદાની ૧૭મી કલમ પ્રમાણે પોતાની ગિરમીટ તાજી ન કરાવે અથવા (ખ) જે તે બાળક પુખ્તવયે પહોંચ્યા પછી અથવા આ કાયદા મુજબ કરેલી ગિરમીટની મુદત પૂરી થયા પછી પહેલી તકે હિંદુસ્તાન ન જાય. જ્યાં આ કાયદો અમલમાં આવતા પહેલાં પુખ્તવયે પહોંચ્યા હોય તેમને આ કાયદો લાગુ નથી પડતો. પરંતુ બાળક તેનાં માતાપિતા નાતાલમાં આવ્યાં તે અગાઉ જન્મ્યું હોય કે તે પછી જન્મ્યું હોય, તે બાબતથી કશો ફરક પડતો નથી.

જે આ હકીકત જાણવાથી કોઈને સંતોષ થતો હોય તો તે જાણી લે કે આ બિલ કેડે બેસતાં બાળકોને લાગુ પડવાનું નથી. પરંતુ આપણે જેમ એના પર વધારે વિચાર કરીએ છીએ તેમ એ વધારે ને વધારે અન્યાયી લાગતું જાય છે.

એક ધ્યાન દેવાની વાત એ છે કે જે બાળકોએ સંસ્થાનમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધું હોય તેમની પાસે આ બિલ પ્રમાણે મજૂરીના ચાલુ દર કરતાં ઘણા નીચા દરે, સશક્ત માણસોની માફક, ખેતરમાં સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત લગી, મહેનત કરવાની આશા રાખવામાં આવી છે. અને કહેવાતા બિનકાયદેસર સંબંધથી જન્મેલાં બાળકો પણ આ બિલ હેઠળ આવી જાય છે. આનું પરિણામ એ આવશે કે જે ગિરમીટિયા સ્ત્રીએ પોતાની કોમના ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે સ્વતંત્ર હિંદી સાથે લગ્ન કર્યું હશે, પણ નોંધણી ન થવાને કારણે જે લગ્નને સંસ્થાનમાં કાયદેસર ગણવામાં નહીં આવ્યું હોય તેનાં બાળકોને પણ ગિરમીટિયા હિંદીઓના જેવાં જ નિયંત્રણો લાગુ પડશે. પરંતુ જે કાયદાનો સિદ્ધાંત જ બ્રિટિશ બંધારણ હેઠળ ઊછરેલા સૌ કોઈ જેને ન્યાય સમજે છે તેના સામાન્ય નિયમોની વિરુદ્ધ હોય તેની વિગતોમાં ઊતરવું નકામું છે.

જે ટપાલમાં બિલના મૂળ પાઠવાળાં વર્તમાનપત્રો આવ્યાં તેમાં જ સમાચાર આવ્યા છે કે આવતા જૂનમાં સરકાર તરફથી શાળામાં ભણતાં બધાં યુરોપિયન બાળકોને તાજપોશીની યાદગીરીના જે ચંદ્રકો આપવામાં આવનાર છે તે સંસ્થાનની શાળાઓમાં ભણતાં હિંદી બાળકોને નહીં આપવામાં આવે. એનું કારણ આર્થિક તો નથી જ, કેમ કે મને લાગે છે કે, યુરોપિયન બાળકો વીસ હજાર છે, જ્યારે હિંદી બાળકો લગભગ ત્રણ હજાર જ છે. એ સ્પષ્ટ છે કે રાજ્યાભિષેકના ઉત્સવનો દિવસ હિંદી બાળકોને શક્ય તેટલી સ્પષ્ટ રીતે એવો અનુભવ કરાવીને ઊજવવામાં આવશે કે આ સંસ્થાનની સરકારની નજરમાં ઘઉંવાણી ચામડી હોવી તે અપમાન અને પતનની નિશાની છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૪-૫-૧૯૦૨

૧૯૨. દિનશા વાચાને પત્ર

રાજકોટ,
રવિવાર, મે ૧૮, ૧૯૦૨

વહાલા શ્રી વાચા,

તમારો પત્ર મળ્યો. તમે જે વાક્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે, મને લાગે છે કે એમનું એમ રહી શકે તેમ છે. છતાં હવે જ્યારે તમને એ કદાચ બિનજરૂરી લાગ્યું છે ત્યારે, અતિશયોક્તિભરી ભાષાનો જરાસરખો અંશ પણ ન રહે એટલા સારુ, હું એની જગ્યાએ નીચેનું સૂચવું છું. “હવે દેખીતી રીતે જ ગિરમીટિયા મજૂરોનાં બાળકોને તેઓ કૃત્રિમ પુખ્તવયે પહોંચે કે તરત જ તેમના ઉપર વેરો નાખીને બને ત્યાં સુધી એટલી જ રકમ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.” હું માનું છું કે તમે વિનંતીપત્ર^૧ છાપતા હશો. જે છાપતા હો તો, આશા રાખું છું કે, મને થોડીક નકલો મોકલશો.

આપનો સહૃદયી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૬૭.

૧૯૩. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશનને પત્ર

રાજકોટ,
મે ૧૮, ૧૯૦૨

પ્રતિ

મંત્રીશ્રી,

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશન,

વેસ્ટમિન્સ્ટર,

લંડન

વહાલા સાહેબ,

આની સાથેના કાગળો^૨ અંગે સ્પષ્ટતાની જરૂર નથી. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશને દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદી સંસ્થાનવાસીઓને તેમના પ્રશ્નની વકીલાત કરીને અત્યંત આભારી કર્યા છે. હિંદી ગિરમીટિયાઓને સામાન્યપણે ભોગવવી પડતી ગેરલાયકાતો બાબતમાં જે કંઈ ન્યાય ન આપી શકાય તો હિંદુસ્તાનથી ગિરમીટિયા લોકોને લઈ જવાનું બંધ કરવું જેઈએ એવી માગણી એણે કરી જ દીધી છે. આવી માગણી અત્યારે ઘણી જ ઉચિત લેખાણે કેમ કે સાથેના કાગળમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે બિલ ગિરમીટિયા લોકોનાં હિત પર ખૂબી અસર

૧. “લોડ હેમિલ્ટનને વિનંતીપત્ર”, નૂન ૫, ૧૯૦૨.

૨. ષિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને પ્રવાસી બિલ બાબતમાં ૨૨ એપ્રિલ અને ૧૦ મે, ૧૯૦૨ના રોજ લખેલા બે પત્રોની નકલો આ સાથે બીડી હોવી જોઈએ.

કરે છે. હું એમ માનું છું કે અહીંયાંનું પ્રેસિડેન્સી ઓસોસિયેશન આ બાબતમાં પગલાં લઈ રહ્યું છે. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનને પણ આવી જ જાતની કંઈ કારવાઈ કરવાની વિનંતી કરી શકું? બંનેની ભેગી કારવાઈ જરૂર સફળ થશે.

આપનો સહૃદયી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૬૬.

૧૯૪. મંચેરજી મેરવાનજી ભાવનગરીને પત્ર

રાજકોટ,

મે ૧૮, ૧૯૦૨

વહાલા સર મંચેરજી,

હું આશા રાખું છું કે આપને મારો માર્ચની ૩૦મી તારીખનો છેલ્લો પત્ર મળ્યો હશે. ત્યાર પછી નાતાલની સરકારે એ સંસ્થાનના બ્રિટિશ હિંદીઓ પર વધારે ગેરલાયકાતો ઠોકી બેસાડવાનો બીજો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ સાથેના કાગળો^૧ પરથી પરિસ્થિતિ પૂરેપૂરી સમજાશે. મારા ખ્યાલ પ્રમાણે, જે વસાહતીઓના પક્ષની બધી જ સુલભ એવી શક્તિઓને કામે લગાડવામાં આવે તો આ પ્રયત્ન જરૂર નિષ્ફળ જાય. જે બિલને નામંજૂર કરવામાં ન આવે તો નાતાલમાં ગિરમીટિયા મોકલવાનું બંધ કરવાની માગણી સંપૂર્ણપણે ન્યાયી ગણાશે. કારણ કે હવે તો એ ગિરમીટિયા લોકોને જ આ પ્રશ્ન સાથે સીધો સંબંધ છે. તમને ખ્યાલ હશે તે પ્રમાણે ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશને દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની સામાન્ય ગેરલાયકાતો અંગે પણ ગિરમીટિયા મોકલવાનું બંધ કરવાની માગણી કરી છે. અત્યારની આ બાબતમાં તો એ કેટલું બધું જરૂરી બને! હું માનું છું કે પ્રેસિડેન્સી ઓસોસિયેશને તો આવો ઠરાવ કર્યો જ છે. આ ગરીબ માણસોના હિત માટે આપની કીમતી મદદ માટે હું વિનંતી કરી શકું?

આપનો સહૃદયી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૩૯૭૧.

૧૯૫. નાતાલમાં હિંદીઓ

રાજકોટ,

મે ૨૦, ૧૯૦૨

[પ્રતિ

તંત્રીશ્રી

ધિ ઇંગ્લિશમેન]

[સાહેબ,]

આપના વર્તમાનપત્રમાં થોડીક જગ્યા આપવા વિનંતી કરું છું કે જેથી નાતાલની ધારા-સભાએ એ સંસ્થાનના બ્રિટિશ હિંદી સંસ્થાનવાસીઓ ઉપર વધારાની ગેરલાયકાતો ઠોકી બેસાડવાનો જે છેલ્લામાં છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યો છે તે તરફ જાહેર જનતાનું ધ્યાન ખેંચી શકું.

નાતાલની લોકસભાએ એવું બિલ પસાર કર્યું છે કે જે ગિરમીટિયા હિંદીઓનાં બાળકોને (૧૬ વરસની ઉંમરના છોકરાઓને અને ૧૩ વરસની ઉંમરની છોકરીઓને) તેમનાં માબાપોની માફક જ નીચે પ્રમાણે કરવાની ફરજ પાડી શકે.

(ક) હિંદુસ્તાન પાછા ફરવાની, અથવા

(ખ) ગિરમીટનો કરાર કરવાની, અથવા

(ગ) દર વર્ષે ત્રણ પાઉંડનો માથાવેરો ભરવાની.

લોર્ડ એલ્ગિન વાઈસરોય હતા તે દરમિયાન એક નાતાલથી એક પ્રતિનિધિમંડળે^૧ આવીને નામદાર સાહેબને એવી જાતના કાયદાને મંજૂરી આપવા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે હિંદમાંના ગિરમીટના કરારો રદ કરવામાં આવે, જેથી તેઓ સંસ્થાનમાં કાયમ માટે વસવાટ કરતા અટકે. અથવા જે ગિરમીટિયા હિંદીને સંસ્થાનમાં સ્વતંત્ર માણસ તરીકે રહેવાની ઈચ્છા હોય તેને માથે વાર્ષિક ૨૫ પાઉંડનો માથાવેરો નાખવામાં આવે. એટલું સારું થયું કે નામદાર સાહેબે આવી કોઈ યોજના તરફ ધ્યાન આપ્યું નહીં. પરંતુ કમભાગ્યે અને હું માનું છું કે નામદાર સાહેબને કદાચ અમુક સંજોગોની જાણ નહીં હોય તેથી તેમણે વાર્ષિક ત્રણ પાઉંડનો વેરો લેવાની મંજૂરી આપીને સ્વતંત્રતાના મૂલ્ય તરીકે કર આપવો જોઈએ એ સિદ્ધાંતનો ક્યવાતે મને સ્વીકાર કર્યો. હવે જે આ બિલ કાયદો બની જાય તો નાતાલ સરકાર આઠ વરસ પહેલાં જે વસ્તુ મેળવવામાં નિષ્ફળ ગઈ હતી તે મેળવવામાં લગભગ સફળ થશે.

દરેકની જીભે સામ્રાજ્યવાદ રમી રહ્યો છે, ખાસ કરીને બ્રિટિશ સંસ્થાનોના જુદા જુદા ભાગોને જોડીને તેમનું એક સુંદર, અવિભાજ્ય એકમ કઈ રીતે બનાવી શકાય, એ પ્રશ્ન હલ કરવાનો આજના મોટામાં મોટા બ્રિટિશ રાજનીતિજ્ઞો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. અને છતાં અહીં એક એવું સંસ્થાન છે કે જે બ્રિટિશ પ્રજાજનોના બે વિભાગો વચ્ચે અત્યંત ત્રાસદાયક રીતે ટ્રેપભર્યો ભેદભાવ ઊભો કરી રહ્યું છે.

ગિરમીટિયા હિંદીઓ પ્રત્યેના નાતાલ સરકારના વલણનો કોઈ પણ દૃષ્ટિબિંદુથી બચાવ થઈ શકે એમ નથી. આ લોકો નાતાલ સંસ્થાનના આમંત્રણથી તેની પ્રગતિમાં સંગીન મદદ કરવા જાય છે. હજુ તો ગયે મહિને આપે પ્રસિદ્ધ કરેલા એક તારમાં એવા સમાચાર હતા કે હિંદુસ્તાનથી

ગિરમીટિયા મજૂરોને સંસ્થાનમાં આવતા અટકાવવાની સૂચનાના જવાબમાં સંસ્થાનના વડા પ્રધાને કહ્યું હતું કે એથી તો સંસ્થાનના ઉદ્યોગો પડી ભાગશે. નાતાલની ધારાસભાના એક સભ્યના શબ્દોમાં: “ન્યારે સંસ્થાનનું ભાવિ ત્રાજવામાં તોળાઈ રહ્યું હતું ત્યારે હિંદી મજૂરોને દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા તેથી વસ્તુઓના ભાવો વધ્યા, સરકારની આમદાની વધી, પગારો તેમ જ મજૂરીના દર વધ્યા.” જે લોકોએ બજારભાવ કરતાં ઘણા નીચા દરે મજૂરી કરી પોતાની જિંદગીનાં શ્રેષ્ઠ પાંચ વરસો સંસ્થાનને આપ્યાં હોય તેના પર વેરો નાખવો એ વાતનો ન્યાય અને ઔચિત્ય સાથે ભાગ્યે જ મેળ બેસે એમ છે. ખુદ સંસ્થાનમાં પણ એક ભૂતપૂર્વ એટર્ની જનરલ મિ. મોરકોમ, કે. સી., એક એવા સદ્ગુણસ્થ હતા જેમનો અવાજ અસ્પષ્ટ હતો તેઓ હતા, છતાં નીચેના શબ્દોમાં તેમણે બિલનો વિરોધ કર્યો હતો. તેઓએ કહ્યું હતું કે:

જે હિંદી બાળકો સંસ્થાનમાં જન્મ્યાં હોય તેમને કાં તો અહીંથી દેશનિકાલ કરવામાં આવશે કાં તો તેમની પાસે જિંદગીભર ગિરમીટ નીચે મજૂરી કરાવવામાં આવશે. અથવા તેમને દર વર્ષે ૩ પાઉંડની લાઈસન્સ ફી આપવી પડશે. જે રીતે સંસ્થાન મજૂરી માટે હિંદી મજૂરોથી ઊભરાઈ રહ્યું છે તેનાથી કદાચ ઘણા અનિચ્છનીય સંજોગો પેદા થવા પામે. પરંતુ જે બાળકોને આ સંસ્થાનમાં જન્મ લેવાનું દુર્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેમને, ન્યાય કે બંધારણીય ઔચિત્યની ઉપેક્ષા કર્યા વિના, આ ધારાગુલ માટે દેશનિકાલ કરવાનું તદ્દન અશક્ય છે.

ન્યાં સુધી નાતાલમાં પૂર્વગ્રહને કારણે અંધ નહીં બનેલા મિ. મોરકોમ જેવા માણસો મોજૂદ છે ત્યાં સુધી ઈન્સાફ મળશે એવી આશા રહે છે. પરંતુ ઈન્સાફ અને ઔચિત્યની તરફેણમાં જાહેરમત પલટો ન લે ત્યાં સુધી હિંદી પ્રજા જાગ્રત રહે અને બ્રિટિશ સરકાર હિંદીઓને ઈન્સાફ મળે એવો દૃઢ આગ્રહ રાખે તે અત્યંત જરૂરી છે.

મિ. મોરકોમના શબ્દોમાં “વિચાર એવો લાગે છે કે આ પદ્ધતિની ખામીઓની કશી પરવા કર્યા વગર એનાથી મળતા બંધા લાભો ઉઠાવી લેવા.” તો પછી શું નાતાલની ધારાસભાના બીજા એક સભ્યના શબ્દોમાં “હિંદીઓ પાસેથી મળે એટલું કામ લઈને પછી તેમને અહીંથી ચાલ્યા જવાનો હુકમ કરવાને બદલે તેમને અહીં આવતા સદંતર બંધ કરી દેવાનું વધારે સારું” નહીં થાય?

આ એક એવો પ્રશ્ન છે કે જેના ઉપર મતભેદ હોઈ શકે જ નહીં. જે અન્યાય કરવાનું વિચારવામાં આવે છે તેની સામે તમારો સબળ અવાજ ઉઠાવવાની તમને વિનંતી કરી શકું? હું એ પણ કહી દઉં કે આ બિલ સંસ્થાનનો કાયદો બને તે પહેલાં બ્રિટિશ સરકારની મંજૂરી માટે રોકવામાં આવ્યું છે.

આપનો વગેરે

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ઇંગ્લિશમેન, ૨૬-૫-૧૯૦૨

૧૯૬. હિંદુસ્તાન અને નાતાલ^૧

બ્રિટિશ સંસ્થાનો પર સર્વત્ર હમણાં સામ્રાજ્યભક્તિનું મોઠું ફરી વળ્યું છે. રાજ્યાભિષેક વખતે જ્યાં જ્યાં યુનિયન જૅક ફરકે છે ત્યાં બધે ખૂબ આનંદ અને ઉત્સવ મનાશે. આવા અવસરે સમ્રાટ સાતમા એડવર્ડની સર્વોપરી સત્તા સ્વીકારનાર દરેકની એ ઈચ્છા રહે કે બધીયે બ્રિટિશ રૈયત વચ્ચે શાંતિ અને શુભેચ્છા પ્રવર્તે. જ્યાં સુધી બ્રિટિશ રૈયતના બધા વર્ગોમાં એકતા, સંવાદિતા અને સહિષ્ણુતા ન હોય ત્યાં સુધી સાચી સામ્રાજ્યભક્તિ ન સંભવે. હવે દક્ષિણ આફ્રિકામાં સૌથી વધુ બ્રિટિશ વસાહત હોવાનો નાતાલ જે ગર્વ લે છે તે સંસ્થાન આ સામ્રાજ્યવાદી બંધુભાવ સ્થાપવામાં અને બધા પ્રત્યે શાંતિ અને શુભેચ્છાની લાગણી ફેલાવવામાં કેવી મદદ કરવા ધારે છે તે આપણે જોઈએ.

નાતાલની સુંદર ભૂમિમાં વસેલા બ્રિટિશ હિંદી વસાહતીઓ ઉપર ત્યાંની સરકારે કરવા ધારેલા અન્યાય પ્રત્યે પ્રજાનું લક્ષ દોરવામાં આવેલું જ છે. પરિસ્થિતિની ગંભીરતા પૂરી રીતે સમજવા માટે નાતાલમાં હિંદી વસાહતીઓ ગયા તેનો ઈતિહાસ જાણી લઈએ તો સારું છે.

અનેક અખતરાઓ કર્યા પછી સને ૧૮૬૨ સુધીમાં જ સંસ્થાનને સમજાઈ ગયું કે પોતાના વિકાસ માટે જો તે હિંદના મજૂરોની આયાત નહીં કરે તો 'પોતે પગભર' નહીં થઈ શકે.

ત્યાંના ચાર લાખની સંખ્યાના મૂળ વતનીઓ કામ કરવામાં આજસુ હતા. ગોરાઓને માટે બહાર ખેતરમાં કામ કરવા માટે આબોહવા બિલકુલ પ્રતિકૂળ હતી. આમ સંસ્થાનનું ભાવિ ત્રાજવામાં તોળાઈ રહ્યું હતું ત્યારે તેની આ મુશ્કેલીમાં મદદ કરવા માટે હિંદની સરકારને વિનંતી કરવામાં આવી. પ્રથમ હિંદી વસાહતીઓને ત્યાં વસવા માટે જાતજાતની લાલચો આપવામાં આવી હતી. તેથી હિંદમાંથી વસાહતીઓનો ચાલુ પ્રવાહ સંસ્થાન તરફ વહેતો રહ્યો. પછીથી હિંદી લોકોને સંસ્થાનમાં દાખલ કરવાના ડહાપણ વિષે શંકા ઊઠવા માંડી ત્યારે આખરે પ્રશ્નને ફરીથી તપાસવા માટે એક કમિશન નીમવામાં આવ્યું. તેમાંના એક કમિશનર મિ. સૉન્ટસે પોતાનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:

“હિંદના વસાહતીઓ સમૃદ્ધિ લાવ્યા; ભાવો વધ્યા; નજીવી કિંમતે લોકો હવે ખેતી કરવા કે માલ વેચવા તૈયાર નહોતા; . . . બીજાં સંસ્થાનોની પેઠે આપણાં દૃષ્ટરોયે સાબિત કરે છે કે રંગીન ચામડીનાં મજૂરો વણખેડાયેલી જમીન ખેડે છે અને જમીનની ગુપ્ત રહેલી શક્તિઓ વિકસાવે છે અને પ્રગટ કરે છે. તેથી અનેક આણધાર્યાં નવાં ક્ષેત્રો ગોરા વસાહતીઓના નફાવાળા ધંધાઓ માટે ખૂલે છે. આપણે ૧૮૫૯ની સાલનો ઈતિહાસ જોઈએ તો આપણને માલૂમ પડે છે કે હિંદના મજૂરો મળશે એવી ખાતરી લાગતાં જ સરકારી આવકમાં તાત્કાલિક વધારો થયો હતો. . . . પરંતુ થોડાં વર્ષ પછી જ્યારે એવો ભય ઊભો થયો કે એ પ્રથમ ઊપડી જશે કે તરત જ આવક ઘટી

૧. ગાંધીજીએ લખેલો આ લેખ (ન્યુઓ પાદટીપ ૩, પા. ૨૮૭) ધિ વૉશિંગ ઓફ ઇન્ડિયામાં પ્રથમ પ્રગટ થયો હતો. તા. ૨૩-૧૦-૧૯૪૯ના હરિજનતા અંકમાં તે ગાંધીજીના ભત્રીજા અને દક્ષિણ આફ્રિકાના સાથી છગનલાલ ગાંધી પાસેના એક પહેલાંના ટાઇપ કરેલા ખરડા (કેટલાક શબ્દિક ફેરફારો સાથેના)માંથી ઉતારવામાં આવ્યો હતો.

ગઈ. . . . વળી, પાછો એમાં નવો ફેરફાર થયો. હિંદના વસાહતીઓ આવશે એવું નવેસરથી વચન આપવામાં આવ્યું અને એની પાછળ અસર થઈ, આવક વળી પાછી ઊંચે ગઈ. આવાં દફતરો પોતાની કથા સંભળાવીને બાલિશ લાગણીઓ અને હલકી ઈર્ષ્યાને ચૂપ કરી દેવા સમર્થ છે.”

સંસ્થાનના હાલના વડા પ્રધાને હમણાં હમણાં જ આપણને જણાવ્યું છે કે હિંદના વસાહતીઓ આવતા બંધ થશે તો સંસ્થાનના ઉદ્યોગો બંધ થશે. આમ સંસ્થાનના ઉત્કર્ષ માટે હિંદના મજૂરોની આવશ્યકતા સ્વીકારાય છે. ૧૮૬૨ની જેમ ૧૮૯૯માંયે હિંદ તેની મદદે ગયું હતું. ત્યાંના ધારાસભ્યોએ આપણને જે માહિતી આપી છે તે સાચી હોય તો ૧૮૬૨માં હિંદના મજૂરો વિના સંસ્થાન નાદાર થઈ ગયું હોત. આખી દુનિયા જાણે છે કે ૧૮૯૯માં હિંદી લશ્કર સિવાય તેની રાજધાની અને બંદર બોમ્બે લોકોના હાથમાં ગયું હોત.

આ બધી સેવાઓના ઈનામ તરીકે નાતાલની પાર્લિમેન્ટે ગિરમીટિયા હિંદીઓ (પુરુષ હોય તો સોળ વર્ષ અને સ્ત્રી હોય તો તેર વર્ષ)નાં બાળકો પર ત્રણ પાઉંડનો વાર્ષિક કર નાખતો એક ખરડો પસાર કર્યો છે. એમાંથી બચવું હોય તો આ કૃત્રિમ રીતે ઠરાવેલી પુખ્તવય પ્રાપ્ત કરતાં તેમણે કાં તો સંસ્થાન છોડીને જતા રહેવું જોઈએ અથવા સંસ્થાનમાં વસવાટ કરે તે દરમિયાન નવા ગિરમીટિયા-ક્રારમાં ઊતરવું જોઈએ! ગિરમીટિયાની માસિક રોજી ઓછામાં ઓછી દસ શિલિંગ અને વધારેમાં વધારે એક પાઉંડની છે એ વાત અહીં જણાવવી જોઈએ. બજાર ભાવ કરતાં એ ઘણી ઓછી છે. વધુમાં ગિરમીટિયાઓ શેઠને છોડે તો તે ફોજદારી ગુનો ગણાય છે, જ્યારે સામાન્ય નોકર નોકરી છોડે તો શેઠ તેના પર દીવાની દાવો જ માંડી શકે.

માબાપો પર કર નાખવામાં સંમત થઈને લોર્ડ એલ્ડિનની સરકારે વસાહતીઓનાં બાળકો પર માથાવેરા નાખવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આખો હતો એ બીના યાદ કરતાં દુઃખ ઊપજે છે. પરંતુ આપણે નિઃસંકોચપણે કહી શકીએ કે માબાપ કરને પાત્ર હોય તેથી બાળકો પર આવા કર નાખવાનું વાજબી ઠરતું નથી, કારણ કે માબાપની બાબતમાં ગમે તેમ કરી એમ માની લઈએ કે નાતાલ જવા માટેની જે શરતો હોય તેનું તેમને જ્ઞાન હોય અને વકીલો પણ કહે કે આવી ભારે શરતો સ્વીકારવી કે કેમ તે તેમની ખુશીનો સવાલ છે; પરંતુ બાળકો આવી કોઈ શરતો જાણે છે એમ કહી શકાય એવું નથી. આવાં માબાપોને પેટે તેઓ જન્મ્યાં એ બેશક તેમનું કમભાગ્ય અને ગંભીર ભૂલ ગણાય ખરી, પણ કમનસીબ એવું છે કે એમાં તેમનું કશું ચાલે એવું નહોતું. વળી, માબાપો જાણતાં હોય કે ગિરમીટિયા મજૂરી શું છે, હિંદ શું છે. પરંતુ સંસ્થાનમાં ‘જન્મેલાં તેમનાં બાળકો એ ક્યાંથી જાણે? કાંઈક કેળવણી કદાચ મળે તો તે લીધા પછી અને સંસ્થાનમાં પોતાની કિંમત જાણ્યા પછી હિંદ જવું કે મરહૂમ સર ડબલ્યુ. ડબલ્યુ. હંટરે વણવેલી અર્ધગુલામીની સ્થિતિ સ્વીકારવી એ બેમાંથી એક સ્થિતિની પસંદગી કરે તેવી તેમની પાસેથી આશા રાખવી એ તો કૂરતાની હદ આવી કહેવાય.

દેખીતી રીતે સંસ્થાન ગરીબ હિંદીઓ પાસેથી બની શકે તે બધું મેળવવા માગે છે અને તે સાથે જ હિંદના મજૂરોને લાવવાનાં સીધાં પરિણામો ટાળવા માગે છે. તેમને હિંદીઓ ન જ જોઈતા હોય તો તેમણે સીધો રસ્તો એ લેવો જોઈએ કે સમૂળગાં હિંદના મજૂરોને તેઓ કાઢી નાખે — આ વલણ એકદમ સમજાય તેવું, અને સંતોષકારક છે એમ જ કહેવાય. તેમના પર આપણા દેશબંધવોને પરાણે લાદવાની આપણી ઈચ્છા નથી, પરંતુ સંસ્થાનમાં જેમને બોલાવવામાં

આવ્યા છે તેમને માટે ન્યાય અને બ્રિટિશ વર્તણૂકની આશા રાખવી એ ન્યાયની વાત છે. અને હિંદની સરકારને સારું વસાહતીઓ માટે ન્યાયી વર્તાવ મેળવી આપવાનું શક્ય ન હોય અને સંસ્થાન પોતાની મેળે હિંદના મજૂરોની રાજ્યનિયંત્રિત આયાત બંધ ન કરે તો તેને તેમ કરવામાં મદદરૂપ થવાની હિંદની સરકારની સ્પષ્ટ ફરજ છે. સદ્ભાગ્યે લોર્ડ કર્ઝન જેવા તકેદારી રાખનાર અને મજબૂત મનના વાઈસરોય આપણને મળ્યા છે, અને આપણે આશા રાખીએ કે કોઈ પણ જાતનો અન્યાય તેઓ કરવા નહીં દે. વસાહતના જ સાચા દિલના ગંભીર લોકોને આપણે વિનંતી ન કરીએ? આપણે જોઈએ છીએ કે નાતાલ પાર્લિમેન્ટના ઓછામાં ઓછા એક સભ્ય મિ. મોર્કમે તો પોતાને એ ખરડો જરાયે મંજૂર નથી એમ કહી તેનું ગેરબ્રિટિશ સ્વરૂપ જ્વેરદાર ભાષામાં રજૂ કર્યું હતું. અમારી ખાતરી છે કે મિ. મોર્કમની પેઠે વિચાર કરનારા બીજા ઘણાંયે હશે. તેઓ શા માટે તેમની પેઠે બધું બોલતા નથી અને ગરીબ બ્રિટિશ હિંદી સામેનો ગેરવાજબી પૂર્વગ્રહ તોડતા નથી? પણ દરમિયાન આપણે એવી આશા રાખી શકીએ કે મિ. ચેમ્બરલેન સંસ્થાનો સાથેની પોતાની મોટી અને સમર્થ લાગવગનો ન્યાય અને ઔચિત્યને પક્ષે ઉપયોગ કરશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ વોર્ડ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, ૩૧-૫-૧૯૦૨

૧૯૭. જેમ્સ ગોડફ્રેને પત્ર

[રાજકોટ,

જૂન ૩, ૧૯૦૨ પહેલાં]

[પ્રતિ]

જેમ્સ ગોડફ્રે

[રૂબન]

મારા વહાલા જેમ્સ,

મને તમારો રૂબની ઓપ્રિલનો પત્ર મળ્યો. તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું. તમે આટલું સારું કામ કરો છો તેથી મને બહુ આનંદ થાય છે. તમારી સેવાઓના બદલા માટે કશી દરકાર રાખતા નહીં. જ્યારે આપણે એ માટે વલણ નથી મારતા ત્યારે હંમેશાં તે નિઃશંકપણે આવે છે. આપણે ઈચ્છતા હોઈએ તે રીતે તે ન પણ આવે. પરંતુ એથી કશો ફેર પડતો નથી. ખરું જોતાં તો આપણે જેને આપણી ફરજ માનતા હોઈએ તે આપણે આપણી સર્વોચ્ચ શક્તિથી કરીએ છીએ એ ભાન જ ઊંચામાં ઊંચું ઈનામ છે. તમારા અભ્યાસમાં સફળતા ઈચ્છું છું. તમારે કોઈ પણ હિસાબે શોર્ટહેન્ડ (લઘુલિપિલેખન) તરફ બેદરકારી રાખવી જોઈએ નહીં. સંસ્થાનમાં જન્મેલા કેટલાક મિત્રોને મેં એક પત્ર^૧ લખ્યો છે. વધુ નકલો કાઢવાની અહીં હું ઈચ્છું તેવી સગવડ નથી તેથી મેં તમને કે તમારા પિતાને નકલ મોકલવાનું માંડી વાળ્યું છે. એટલે મહેરબાની કરીને તમે તે મિ. પૉલ, મિ. ડન, શ્રી અંબુ અથવા મિ. લોરેન્સ પાસેથી વાંચી લેજો. એ બધાને માટે છે. જ્યોર્જને જોડાનિસબર્ગમાં કંઈક કામ મળ્યું તેથી મને આનંદ થયો છે. મહેરબાની કરીને એને કહેજો કે મને પત્ર લખે. તમારા

૧. આ પ્રાપ્ય નથી.

પિતાની તબિયત હવે બરાબર છે તેથી પણ મને આનંદ થયો છે. શ્રીમતી ગાંધી ઘણી વાર શ્રીમતી ગોડફ્રેને અને તમારી બહેનોને યાદ કરે છે. તમારા કુટુંબના બધા સભ્યોને અમારી યાદ આપજે. મને વખતોવખત પત્ર લખતા રહેશો.

આપનો વિશ્વાસુ

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી ઉપરથી: એસ. એન. ૩૯૫૭.

૧૯૮. નાજર અને ખાનને પત્ર

રાજકોટ,

જૂન ૩, ૧૯૦૨

વહાલા શ્રી નાજર અને શ્રી ખાન,

હું નાતાલના કામ બાબત ખરચનો હિસાબ^૧ આ સાથે બીડું છું. તમે જ્ઞેશો કે તે રૂ. ૩૭૮-૭-૯ પાઈનો છે જે ડ્રાફ્ટથી મળેલા રૂ. ૩૭૫ કરતાં જરાક વધારે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાનું કામ હમણાં હમણાંથી ઘણું વધી ગયું છે. હું કલકત્તાથી ફેબ્રુઆરીના અંતમાં પાછો આવ્યો છું અને ત્યારથી મેં સામાન્ય શરતોથી એક કારકુન રોક્યો છે. તેને નકલ કરવાના પૈસા મળે છે, જે મોટે ભાગે અસીલો આપતા હોય છે. હાલ હું આરામ લઉં છું એમ માનવું જોઈએ અને જો હું રીતસરની ઓફિસ ખોલું તોપણ કાઠિયાવાડમાં મારે માટે ઘણું કામ રહેવાનું નથી, એટલે કારકુનની મદદનો ઉપયોગ હું જાહેર કામ અંગે જ કરી શકીશ. હવે ટાઈપરાઈટરની મદદથી લખેલા લખાણનાં લગભગ સો પાનાંની નકલ થઈ ગઈ છે તેમાં કાર્બન પેપરથી કાઢેલી નકલોનો સમાવેશ થતો નથી. વધારામાં કેટલાયે ગુજરાતી કાગળો લખાયા છે અને બીજું કામ થયું છે. આ લખાણની નકલ કરવાના મહેનતાણા તરીકે મેં અત્યાર સુધી માત્ર પંદર રૂપિયા આપ્યા છે. અહીંના સામાન્ય ભાવ લખાણના એક પૃષ્ઠના આઠ આના છે. જ્યારે હું એમ કહું કે એને દરરોજ સરેરાશ ત્રણ કલાક આપવા પડે છે ત્યારે મને લાગે છે કે હું કામનો અંદાજ નીચો બાંધી રહ્યો છું. આ સંજોગોમાં મને લાગે છે કે ઘણા ઓછા પૈસા આપવામાં આવ્યા છે. આજ લગીના બધા કામ માટે હું એને ઓછામાં ઓછા ૪૦ રૂપિયા આપી શકું એવું ઈચ્છું છું. તે ઉપરાંત કામ હજુ ચાલુ જ છે. જો મારી પાસે નાણાં હોત તો હું વધારે વિશાળ પ્રમાણમાં સાહિત્ય વહેંચી શક્યો હોત. પરંતુ આ સ્થિતિમાં તો મારી પાસે જાણે સિલક હોય જ નહીં એવી રીતે કામ કરવું પડે છે. એક બે વર્તમાનપત્રો જેમ કે ઇન્ડિયા, ઇંગ્લિશમેન જે રાજકોટના પુસ્તકાલયમાં નથી આવતાં, તેમના તથા માહિતી ગ્રંથ (Directory)નો હું ગ્રાહક થવા ઈચ્છું છું. મુંબઈ પહોંચ્યા પછી તરત જ મેં ૨૦૦ રૂપિયાનું એક ટાઈપરાઈટર લીધું છે. આ યંત્રનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ જાહેર કામ માટે જ થાય છે, એટલે મારે કોંગ્રેસ સમક્ષ નીચે પ્રમાણે ત્રણ સૂચનાઓ મૂકવાની છે:

(૧) મારા હિસાબની બાકીની રકમ અને કારકુનના મહેનતાણા માટે વધારાના રૂપિયા ૨૫ એટલે કે રૂ. ૨૮-૭-૯ માટે મંજૂરી આપે.

૧. આ પ્રાપ્ય નથી.

(૨) આ ટાઈપરાઈટર ખરીદી લે અને જ્યારે તે ખરીદી શકાય એવી મારી સ્થિતિ હશે ત્યારે હું તે એ જ કિંમતે પાછું ખરીદી લઈશ, સિવાય કે કોંગ્રેસ એ પહેલાં એ મારી પાસેથી લઈ લે.

(૩) ભવિષ્યના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે ૨૫ પાઉંડની વધારાની રકમ કોંગ્રેસ મંજૂર કરે.

જે આ ત્રણે સૂચનાઓ સ્વીકારાય તો તમારે મને ૨૫ પાઉંડ તેમ જ ટાઈપરાઈટરની કિંમત ઉપરાંત રૂ. ૨૮-૭-૯ પાઈ મોકલવાના રહેશે. મને બરાબર ખબર છે કે ૨૫ પાઉંડ કરતાં વધારેનો ખર્ચ મારે પોતાના જોખમે જ કરવાનો હતો. ટાઈપરાઈટર ખરીદતી વખતે આવી સૂચના કરવાનો વિચાર મને જરાયે આવ્યો જ નહોતો. કેમ કે મારી આર્થિક સ્થિતિ આટલી ખરાબ થઈ જશે એમ ધાર્યું નહોતું. એટલે પહેલી બે સૂચનાઓ સ્વીકારવી કે નકારવી તે સંપૂર્ણપણે કોંગ્રેસની મરજીની વાત છે. એથી હું એમ કહેવા માગું છું કે તે સૂચનાઓ મેં કરેલી છે તેટલા માટે જ તે મંજૂર કરવાનો કોંગ્રેસે વિચાર ન કરવો જોઈએ. જે એની પોતાની ગુણવત્તા પર આ સૂચનાઓ યોગ્ય લાગે અને જે અન્યારે નવું જ ટાઈપરાઈટર ખરીદવાની વાત હોય તો પણ કોંગ્રેસ એ ખરીદવા માગે એમ હોય તો જ આ બે સૂચનાઓનો વિચાર કરવો જોઈએ. હું એ પણ જણાવી દઉં કે જે કારકુન મારી સાથે કામ કરે છે તે મારો ભત્રીજો છે અને આટલું બધું કામ ન હોત તો એને કારકુનીના મહેનતાણા તરીકે કશું જ આપવાનો વિચાર મને ન આવ્યો હોત. એ કંઈ સ્વયંસેવક નથી કે જેની પાસે મહેનતાણા વગર કંઈ પણ કામ કરાવવાની આશા રાખી શકાય. મારી મારફત તેને જે કંઈ મળે તે સિવાય તેને બીજી કોઈ આવકનું સાધન નથી. અને ત્રીજી સૂચના બાબત તો, જે તે સ્વીકારવામાં આવશે તો જેમાં ખર્ચ કરવો પડે તેવું જાહેર કામકાજ પણ હું વધારે સારી રીતે કરી શકીશ.

આ સાથે હું પ્રેસિડેન્સી ઓસોસિયેશનના વિનંતીપત્રની^૧ નકલ, ઇંગ્લિશમેનને લખેલા મારા પત્રની^૨ નકલ તથા વૉડ્સ ઓફ ઇન્ડિયા માટે લખેલા લેખની^૩ નકલ બીડું છું. તમારા પ્રવાસીઓ બાબતના વિનંતીપત્રની^૪ ઓછામાં ઓછી સો નકલોની તેમ જ રાજ્યાભિષેક અંગેના ભાષણની નકલોની અને થોડા ફોટોગ્રાફની અને બીજાં વિનંતીપત્રોની નકલોની દક્ષિણ આફ્રિકાના સરકારી રિપોર્ટ (બ્લ્યુ બુક) વગેરેની દરરોજ રાહ જોઉં છું. બર્ડનો નાતાલનો ઈતિહાસ (एनલ્ડ ઓફ નાતાલ) અને શિક્ષણ ખાતાના નિરીક્ષકનો છેલ્લામાં છેલ્લો અહેવાલ મોકલો તો સારું. ધિ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ તેમ જ નાતાલ મર્ક્યુરી સાપ્તાહિક મને અવશ્ય મળવાં જોઈએ.

આપનો સહૃદયી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૭૬.

૧. ન્યુઓ "લોર્ડ હેમિલ્ટનને વિનંતીપત્ર", ન્યૂન ૫, ૧૯૦૨.

૨. ન્યુઓ "નાતાલમાં હિંદીઓ", મે ૨૦, ૧૯૦૨.

૩. ન્યુઓ "હિંદુસ્તાન અને નાતાલ", મે ૩૧, ૧૯૦૨.

૪. ૧૮૯૫ના હિંદી પ્રવાસી કાયદાને સુધારવા માટેના બિલ અંગે, ન્યૂન ૧૯૦૨માં નાતાલના હિંદી-ઓએ એમ્પરલેનને આપેલું વિનંતીપત્ર (ન્યુઓ ઇન્ડિયા, ૧૯-૯-૧૯૦૨).

૧૯૯. મદનજિતને પત્ર^૧

રાજકોટ,
[જૂન ૩, ૧૯૦૨]^૨

રા. રા. ભાઈ મદનજિત,

જૂનાગઢ જવાનો પ્રસંગ મળવાથી હું તમારાં ભાઈઓને, સાસુને તથા સાળાને મળી આવ્યો છું. તેમ બનતી રીતે સમજવ્યાં છે અને શાંત પાડ્યાં છે. તમારાં સાસુ તમારા કાગળની ગેરહાજરી વિષે કકળાટ કરતાં હતાં એ ઠીક નહીં કહેવાય. વખતોવખત કાગળપત્ર લખતા રહેવું જોઈએ. એથી સંતોષ રહે છે ને દિવાસો મળે છે. ઘણું કરીને લાભશંકર તમારી વહુને લઈને આવશે અને જો તમારી સાસુ એમ મોકલવા હા નહીં જ ભણે તો તે એકલા આવશે અને કામ સંભાળી શકે એવી સ્થિતિ આવશે ત્યારે તમારે અહીં આવવું ને તમારી વહુને તેડી જવું. તમારી સાસુ બીજી રીતે મોકલવાને બહુ આનાકાની કરતાં જણાય છે. ભાઈ નાજર ઉપર આજે કાગળ લખ્યો છે તે વાંચજો. તે ઉપરથી સમજશો કે મારે પૈસાની કેટલી જરૂર હોવી જોઈએ. તમારે ત્યાંથી સર ચાલુ થાય ચોક્કસ રીતે તો જ મારાથી મુંબઈમાં રહી શકાય એમ હાલ જણાય છે. એ જ.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૫૮.

૧. મદનજિત વ્યાવહારિક, દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીના સહકાર્યકર્તા. એમણે ગાંધીજીના સૂચન પ્રમાણે ડરબનમાં ૧૮૯૮માં ઇટરનેશનલ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ શરૂ કર્યું. ૧૯૦૩માં ગાંધીજીની મદદથી ઇન્ડિયન ઓપીનિયન શરૂ કર્યું, જેને ૧૯૦૪માં ગાંધીજીએ ખોતાને હસ્તક લીધું.

૨. પત્રની ઓફિસ પ્રતમાં તારીખ નથી; પરંતુ સર્વશ્રી નાજર તથા ખાનને એ જ દિવસે પત્ર લખ્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ પત્ર ઉપરથી આ તારીખ નિશ્ચિત થાય છે.

૨૦૦. લૉર્ડ હેમિલ્ટનને વિનંતીપત્ર^૧

બૉમ્બે પ્રેસિડેન્સી ઓસોસિયેશન

એપોલો બંદર,

મુંબઈ

જૂન ૫, ૧૯૦૨

પ્રતિ

પરમ માનનીય લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટન,

નામદાર શહેનશાહના મુખ્ય હિંદી પ્રધાન કાઉન્સિલ સાથે,

લંડન

નેક નામદાર,

બૉમ્બે પ્રેસિડેન્સી ઓસોસિયેશનની કાઉન્સિલની સૂચનાથી અમે, આપનું ધ્યાન એક બિલ તરફ ખેંચવાની રજા લઈએ છીએ. તેનું નામ છે: 'હિંદી પ્રવાસ સુધાર કાનૂન સુધારતું બિલ'. અને તે નાતાલ ધારાસભામાં બીજા વાચનમાંથી પસાર થયું છે.

ખરું જોતાં આ બિલનો હેતુ, નાતાલ ધારાસભાના ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૧૭ હેઠળ ગિરમીટથી બંધાયેલા બ્રિટિશ હિંદીઓનાં પુખ્તવયે પહોંચેલાં બાળકોને (છોકરાઓ ૧૬ વર્ષના અને છોકરીઓ ૧૩ વર્ષની) તેના અમલ હેઠળ આણવાનો છે, જેથી તેમને પણ તેમનાં માબાપોની માફક જ નીચે પ્રમાણે કરવાની ફરજ પડશે:

- (ક) કાં તો તેઓ સંસ્થાનને ખર્ચે હિંદુસ્તાન પાછાં જાય અથવા
- (ખ) તેઓ ગિરમીટમાં દાખલ થાય અથવા
- (ગ) વાર્ષિક ત્રણ પાઉંડનો માથાવેરો ભરે.

આ બિલ છેવટે બંને ગૃહોમાંથી પસાર થશે અને મંજૂરી માટે સંસ્થાન કચેરીમાં પહોંચશે કે કેમ એ કહેવું અશક્ય છે. પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવતી ટપાલ બહુ જ અનિશ્ચિત હોય છે તે જોતાં આ પરિપદને એ ઈષ્ટ લાગે છે કે, ભલે આ કંઈક વધારેપડતા વહેલા ગણાય એવા તબક્કે પણ, બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્વતંત્રતા ઉપર કડક પ્રકારનાં નિયંત્રણો ઠોકી બેસાડવાના નાતાલ સરકારના આ નવા પ્રયત્ન સામે નમ્ર વિરોધ નોંધાવવો.

આપ નામદારને જાણ છે તેમ ૧૮૯૪માં તે વખતના વાઈસરોય નામદાર લૉર્ડ એલ્ગિને ગિરમીટિયા હિંદીઓ પર સંસ્થાનમાં રહેવા માટે ત્રણ પાઉંડનો વેરો—જેને રૂપાળા શબ્દોમાં, પરવાનો અગર પાસ કહેવામાં આવે છે—તે ઠોકી બેસાડવાની મંજૂરી ઘણા ક્યવાટ સાથે આપી હતી. એ વેરો પૂરતો કડક છે એવું બધા કબૂલ કરે છે, જોકે નાતાલ સરકારનો મૂળ વિચાર તો ૨૫ પાઉંડનો વેરો નાખવાની મંજૂરી મેળવવાનો હતો.

૧. ૨૪મી મેની તારીખવાળી એક નકલ અગાઉથી ઇન્ડિયાને મોકલવામાં આવી હતી. પરંતુ હિંદુસ્તાન માટેના સંસ્થાન મંત્રીને મોકલવા માટે આ વિનંતીપત્ર મુંબઈની સરકારને તારીખ પમી નૂને લખીને મોકલવામાં આવ્યું હતું.

હવે એ દેખીતું જ છે કે, બને ત્યાં સુધી એ આંકડાને પહોંચવા માટે જ ગિરમીટિયાઓનાં બાળકો કૃત્રિમ પુખ્ત વયે પહોંચે પછી તેમના પર વેરો નાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

હિંદુસ્તાનની વસ્તીના પરદેશગમનને કાયદા દ્વારા નિયંત્રિત કરવાનો હેતુ, પરિપદની સમજ પ્રમાણે, પરદેશી સંસ્થાનોના વસવાટને ઉત્તેજન આપવાનો અને આવા સંસ્થાનવાસીઓની રક્ષા કરવાનો છે. જે મજૂરોને — નાતાલની ધારાસભાના શબ્દોમાં જ કહીએ તો — તેમણે તેમની જિંદગીનાં શ્રેષ્ઠ પાંચ વર્ષ સંસ્થાનને આપ્યા પછી હિંદુસ્તાન પાછા વળવાની ફરજ પાડવામાં આવે તો આ હેતુ દેખીતી રીતે જ નિષ્ફળ જશે.

અને જે હિંદુસ્તાનમાં ઊછરેલા માણસોને પણ હિંદુસ્તાન પાછા આવવામાં મુશ્કેલીઓ હોય તો જેઓ નાનાં બાળકો તરીકે સંસ્થાનમાં ગયા હોય અથવા તો ત્યાં જ જન્મ્યા હોય તેમને માટે તો એ કેટલી વધારે હાડમારી ગણાય? બિલના હેતુ અંગે તો ગેરસમજ શક્ય જ નથી. આ વેરો સરકારી આવક માટે નાખવામાં આવનાર નથી. એની પાછળનો ઈરાદો એને એટલો કડક બનાવવાનો છે કે જેથી તેના ક્ષેત્રમાં આવનાર દરેકને હિંદુસ્તાન પાછા ફરવાની ફરજ પડે.

ખરેખર, નાતાલના યુરોપિયનો એવા કાયદાઓ કરાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે જેથી ગિરમીટિયાની ગિરમાટનો અંત હિંદુસ્તાનમાં જ લાવવાની ફરજ પડે. તાજેતરના તારો ઉપરથી જણાય છે કે સંસ્થાનના વડા પ્રધાને એવું નિવેદન કર્યું છે કે હિંદી પ્રવાસીઓને આવતા બંધ કરવાથી નાતાલના ઉદ્યોગો ભાંગી પડશે. આ પરિપદ માનપૂર્વક પૂછે છે કે, જે લોકો સંસ્થાનના કલ્યાણ માટે આટલા બધા ઉપયોગી છે અને જેઓએ તેને આજની સ્થિતિએ પહોંચાડવામાં સંગીન મદદ કરી છે તે લોકોને જ ખાસ વેરા માટે જુદા તારવી કાઢવાના છે?

વધારામાં, પરિપદ આપ નામદારનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ ખેંચવા માગે છે કે જ્યારે તેમની સેવાની તાત્કાલિક જરૂર પડી હતી ત્યારે આ જ ગિરમીટિયા હિંદીઓ લશ્કરી સત્તાવાળાઓને ડોળી ઊંચકનારાઓ તરીકે મદદ કરવા આપમેળે આગળ આવ્યા હતા. નાતાલ હિંદી સ્વયંસેવક એમ્બ્યુલન્સ કોરના કામથી આપ સુપરિચિત છો. ખરીતાઓમાં પણ તેના કામનાં વખાણ કરવામાં આવ્યાં છે.

પરિપદ માને છે કે આવા માણસોને ઉપર વર્ણવવામાં આવ્યો છે તેવો વાર્ષિક કર નાખીને તેમના તરફ જે વર્તન દાખવવામાં આવે છે તેના કરતાં તેઓ વધારે સારા વર્તનના અધિકારી છે.

આ કાયદાનો સિદ્ધાંત, દેખીતી રીતે, એટલો અન્યાયી છે કે પરિપદને તેની વિગતોમાં ઊતરવાનું જરૂરી લાગતું નથી.

જ્યારથી સંસ્થાનને સ્વરાજ્ય મળ્યું છે ત્યારથી ત્યાંના હિંદી સંસ્થાનવાસીઓ, પછી ભલે તેઓ સ્વતંત્ર હોય કે ગિરમીટિયા, આવા ઘોંચપરોણો કરનારા કાયદાઓને કારણે નિરાંતે બેસી શક્યા નથી. આ કાયદાઓ કેવી જાતના છે તે અંગે આપ નામદારનું ધ્યાન અનેક જાહેર સંસ્થાઓ તથા પ્રેસિડેન્સી એસોસિયેશને સુધ્ધાં ખેંચ્યું છે.

જે સ્વરાજ્ય ધરાવતા સંસ્થાનને સામ્રાજ્યના વિચારોની ઉપેક્ષા કરતાં, અને બ્રિટિશ પ્રજાજનોને પરદેશી ગણતાં અટકાવવાનું મુશ્કેલ લાગતું હોય તો, હમણાં ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશને આપ નામદારને વિનંતી કરી હતી તેમ આ એસોસિયેશનની પરિપદ પણ માનપૂર્વક એવો મત ધરાવે છે કે હવે એવો સમય આવી પહોંચ્યો છે, જ્યારે આપ નામદારે

હિંદથી થતાં રાજ્ય નિયંત્રિત પરદેશગમનને અટકાવવાનાં પગલાં લેવાં જોઈએ. ખાસ કરીને એટલા માટે કે, આ બિલની અસર પણ આ જ લોકો પર થવાની છે.

અમે છીએ
ફિરોજશાહ એન. મહેતા
પ્રમુખ
દિનશા એદલજી વાચળા
અમીરુદ્દીન તેયબજી
ચીમનલાલ સેતલવાડ
માનાર્હ મંત્રીઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: સી. ઓ. ૧૭૯, ગ્રંથ ૨૨૫, ઈન્ડિયા ઓફિસ.

૨૦૧. મહેતાને^૧ પત્ર

[રાજકોટ,^૨
જૂન ૩૦, ૧૯૦૨ પહેલાં]

મારા વહાલા મહેતા,

મને તમારા બે પત્રો મળ્યા. મેં કઈ જાતનું કામ ઉપાડ્યું છે તે આ સાથેના કાગળો^૩ પરથી તમને જણાશે. હું જોઈ છું કે, ચોપડીઓ વેચી દેવાનું અત્યંત મુશ્કેલ છે. પરંતુ આપણો મુખ્ય હેતુ એમાં આપેલી માહિતી લોકપ્રિય બનાવવાનો છે. તેથી મેં છએક પ્લેગ સ્વયંસેવકોને તેની નકલો આપી છે. હું મારું વજન કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. મને જોઈએ તેવી શક્તિ લાગે છે એમ ન કહી શકું. પરંતુ જોઓએ મને નાતાલમાં જોયેલો અને અહીં જુઓ છે તેમને ઠીક ઠીક સુધારો દેખાય છે. મારે અઠવાડિયામાં એક કે બે વાર ફુટસોલ્ટ લેવું પડે છે. હું બને તેટલી કસરત કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું, પરંતુ આ ગરમી એ માટે પ્રતિકૂળ છે.

ઉમિયાશંકરને^૪ ટેકનિકલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટમાં જોડાવાનું હોય અને જો તમે ખર્ચ આપવા તૈયાર હો તો મને લાગે છે કે એ ઉત્તમ વિચાર છે. હું જાણું છું કે એને માટે મેટ્રિક થવું જરૂરી નથી અને ઈન્સ્ટિટ્યૂટમાં તે જોટલો જલદી જોડાય તેટલું સારું. ઈજનેરીવિદ્યા અથવા કપડાં બનાવવાનું શીખવા માટેની ફી વાર્ષિક ૩૬ રૂપિયા છે. બીજું સત્ર દરેક વર્ષે જૂન મહિનાના છેલ્લા સોમવારે શરૂ થાય છે. દાખલ થવા માટેની લાયકાત છ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ છે. જો

૧. રંગૂતના ડૉ. પ્રાણજીવનદાસ મહેતા જે ગાંધીજીના લંડનના વિદ્યાર્થી જીવનથી માંડીને મિત્ર હતા.

૨. દક્ષિણની નંકલ ઉપર તારીખ નથી પરંતુ ટેકનિકલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટના બીજા સત્રની શરૂઆત 'જૂનના છેલ્લા સોમવારે' (એટલે કે ૩૦મી)ના ઉલ્લેખથી આ અનુમાનને ટેકો મળે છે.

૩. આ કાગળ ઉપલબ્ધ નથી. ગાંધીજી આ સમયે મરકી સમિતિના મંત્રી હતા. જુઓ "ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર" મે ૧, ૧૯૦૨.

૪. શ્રી પ્રાણજીવનદાસ મહેતાના ભત્રીજા.

તમે ઉમિયાશંકરને મેટ્રિક કરવા માગતા હો તો પણ મને ખાતરી છે કે તે પાસ નહીં થાય. એમાં એનું ચિત્ત નથી અને મને લાગે છે કે તે જોઈએ એટલો ઉદ્યમી પણ નથી. તેને ટોકતા રહેવાની કદાચ જરૂર પડે. અહીંની ટેકનિકલ શાળા કંઈ ખાસ અભ્યાસ કરાવતી નથી. તાર મોકલવાનું શીખવવાનો વર્ગ બંધ થયો છે. એટલે હાલ તો તે એક જ ચીજ શીખવે છે અને તે ટાઈપરાઈટિંગ. નામાના વર્ગની વ્યવસ્થા પણ રેઢિયાળ છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૩૯૫૯.

૨૦૨. હલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર

આગાખાન્સ બિલ્ડિંગ, બીજો માળો,
હાઈકોર્ટ સામે,
મુંબઈ, કોટ,
[જુલાઈ ૧૧, ૧૯૦૨ પછી]^૧

મારા વહાલા શુક્લ,

થરાદના ઠાકોર મને હમણાં જ મળ્યા. હું કાગળો ઉપરટપકે જોઈ ગયો છું. મને યાદ છે કે તમે પ્રિવટી કાઉન્સિલને અપીલ કરવાની સૂચના કરી હતી. પરંતુ તે ક્યા નિર્ણય સામે? પોલિટિકલ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટના નિર્ણય સામે તો નહીં જ! અને હું નથી માનતો કે મુંબઈ સરકારના ફેસલા સામે અપીલ થઈ શકે! ઠાકોર મહેતાનો અભિપ્રાય મેળવવા આતુર છે. આજે બપોરે મહેતાને મળવાનો વિચાર છે.

આખરે હું ઉપરના સરનામે ઓફિસ મેળવી શક્યો છું. એ સરનામે જવાબ લખશો. મારે એક ઓરડા માટે દર મહિને ૨૦ રૂપિયા ભરવા પડે છે. કેટલા વખતની અંદર આપણે હિંદુસ્તાનની સરકારને અપીલ કરી શકીએ?^૨

આપનો,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છબી પરથી : એસ. એન. ૨૩૨૫.

૧. ૧૦મી જુલાઈએ ગાંધીજીએ મુંબઈમાં વકીલાત શરૂ કરવા માટે મુંબઈ જવા રાજકોટ છોડ્યું અને બીજે દિવસે મુંબઈ પહોંચ્યા (જીવનનું પરોઢ : પ્રભુદાસ હજનલાલ ગાંધી, નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, ૧૯૪૮, પા. ૫૯).

૨. આ વાક્ય ગાંધીજીના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં છે.

૨૦૩. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

આગાખાન્સ બિલ્ડિંગ, બીજા માળો,
હાઈકોર્ટ સામે,
મુંબઈ, કોટ,
ઓગસ્ટ ૧, ૧૯૦૨

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

મને લાગે છે કે મેં આપને કહ્યું છે કે, મને નાતાલથી જે રકમ મળવાની આશા છે તે મળશે તો હું મુંબઈમાં ઠરીકામ થઈશ. મને ૩૦૦૦થી વધારે રૂપિયા મળ્યા છે. એટલે મેં અહીં ઓફિસ ખોલી છે. અને અહીં એક વરસ રહીને જોવા માગું છું.

આપ ગમે તે સમયે મને બોલાવી શકો છો એ ખાતરી મારે ફરી વાર આપવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય.

હું આશા રાખું છું કે આપની તબિયત સારી હશે.

હૃદયથી આપનો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૩૭૧૭.

૨૦૪. દેવચંદ પારેખને પત્ર

હાઈકોર્ટ સામે
મુંબઈ, કોટ,
ઓગસ્ટ ૬, ૧૯૦૨

મારા વહાલા દેવચંદભાઈ,

મિ. ઈન્ડ્રનિતને કંઈક જવાબદારીભર્યું કામ આપવું, એવું સૂચવવાની મારી ઈચ્છા નહોતી. તમે જેને પ્રગાર આપતા હો તે જુનિયર ઉપરાંત વધારાના જુનિયર વકીલ તરીકે કામ કરવાની તેની ઈચ્છા છે. મારા માનવા પ્રમાણે એ ફક્ત એટલું જ માગે છે કે તે એક પ્રિવી કાઉન્સિલના કેસમાં જુનિયર વકીલ તરીકે ઊભો રહ્યો હતો એવું કહી શકે. અને શક્ય હોય તો થોડો અનુભવ પણ મેળવવા માગે છે.

મેં પેન, ગિલ્બર્ટ, સયાની અને મૂસની પેઢી પાસેથી ઓફિસ માટે એક રૂમ લીધી છે. અને ગિરગામ બેંક રોડ પરના કેશવજી તુલસીદાસના બંગલાનો એક ભાગ રહેઠાણ માટે લીધો છે. અત્યાર સુધીમાં આટલી પ્રગતિ કરી છે.

૧. ગાંધીજીના એક મિત્ર, જેમણે પાછળથી રાજકારણમાં અને ગાંધીજીના રચનાત્મક કામમાં જોડાવા વકીલાત છોડી દીધી.

હું જ્યારે રાજકોટ હતો ત્યારે શુક્રે મને જે ખરડા કરવાનું કામ આપેલું તે મેં હમણાં જ પૂરું કર્યું છે અને બેકાર સોલિસિટરોમાં એકનો વધારો થયો છે એવી સોલિસિટરોને જાણ કરવા માટે હાઈકોર્ટમાં આંટાફેરા મારવા હવે હું છૂટો છું.

જ્યારે હું મહેતા પાસે આશીર્વાદ લેવા ગયો ત્યારે એમણે મને એક શાપ આપ્યો જે કદાચ આશીર્વાદ નીવડશે એમ તેઓ કહેતા હતા. મારી ધારણા વિરુદ્ધ એ તો માનતા હતા કે નાતાલની મારી નાનકડી બચત હું મૂર્ખાઈથી મુંબઈમાં વેડફી નાખીશ. વાચ્છને હું હજી સુધી મળી શક્યો નથી. ગોખલે અહીંયાં નથી. જે સોલિસિટરોને હું મળ્યો, તેઓ કહે છે કે તેમની પાસેથી કંઈક કામ મળે તે માટે મારે લાંબો વખત રાહ જોવી પડશે. મુખ્ય ન્યાયાધીશ જુનિયર બેરિસ્ટરો પ્રગતિ કરે તે માટે ઘણા ઉત્સુક છે અને ગયે અઠવાડિયે જ તેમણે એમના લાભ માટે કલ્પિત મુકદ્દમા પર અભ્યાસના હેતુથી ચર્ચા કરવા એક વાદવિવાદ સમિતિ સ્થાપી છે.

ટૂંકાણમાં આવા સંજોગોમાં આવી પડ્યો છું. કામ ઘણું મુશ્કેલ છે. પણ હું નિરાશ થયો નથી. મુંબઈએ મારે માથે નાખેલાં સંઘર્ષ અને નિયમિત જીવનની હું ખરેખર તો કદર કરું છું. એટલે જ્યાં સુધી એ સંઘર્ષ અસહ્ય નહીં બની જાય ત્યાં સુધી હું મુંબઈ છોડવા ઈચ્છતો નથી.

મણિલાલ આટલું સારું કામ કરે છે તે જાણીને મને ઘણો આનંદ થયો.

બનારસથી મારા ભત્રીજાએ શરૂઆતમાં તો નિરાશાજનક અહેવાલો જ મોકલ્યા હતા એ વાત સાચી છે, એ લોકો રોજ બે ટંક જ ભોજન આપે છે, તે મને હજુ એક ખામી લાગે છે. પરંતુ કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય બાંધવાને માટે હજુ ઘણું વહેલું ગણાય. પોતાના સંપૂર્ણપણે નવા વાતાવરણથી ટેવાયા પછી તે મને વધારે ભરોસાપાત્ર અહેવાલો મોકલી શકશે.

જે કાઠિયાવાડમાં આ વરસે પણ વરસાદ નહીં થાય તો ઘણી ગંભીર પરિસ્થિતિ ઊભી થશે. મને ડર છે કે જો પીઓ અને બીજા આબોહવાની આગાહી કરનારાઓ માત્ર ખરાબ અહેવાલો આપવા માટે જ કામના છે.

મહેરબાની કરી આ શુક્રને વંચાવશો.

હૃદયથી આપનો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મહાત્મા, ગ્રંથ પહેલો, મૂળની છબી પરથી.

૨૦૫. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર

આગાખાન્સ બિલ્ડિંગ, બીન્ને માળો,
હાઈકોર્ટ સામે,
મુંબઈ,
નવેમ્બર ૩, ૧૯૦૨

મારા વહાલા શુક્લ,

મને તમારો પત્ર મળ્યો. હા, હું અહીંથી લંડન અને ત્યાંથી ટ્રાન્સવાલ જઈ શકું કે કેમ તે પુછાવતો તાર મને નાતાલથી મળ્યો છે. તદ્દન આવશ્યક ન હોય તો હું આવવા માગતો નથી, એવો જવાબ મેં વાળ્યો છે. તે વખતે મારાં બાળકો માંદાં હતાં. અને બીજી વાત બાબુએ રાખીએ, તોયે લંડનની અને દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલાકાતને માટે જરૂરી એવો માનસિક પરિશ્રમ કરવા જેટલી શક્તિ મને હજુ વાગતી નથી. મારા તારનો કથો જવાબ હજુ આવ્યો નથી.

હું હજી એમ ન કહી શકું કે અહીંની સ્થિતિનો મને બરાબર ખ્યાલ આવી ગયો છે. તેમ છતાં હું ભવિષ્ય વિષે ચિંતાતુર નથી. અત્યાર સુધી ઓફિસના કામમાંથી મારું ખર્ચ નીકળી રહે છે જે, હું જોઉં છું કે, આપણે ત્યાં ધારતા હતા તે કરતાં ઘણું વધારે થશે.

નાજવાળાના મુકદ્દમામાં તમને સરકાર તરફથી રોકવામાં આવ્યા છે તે જાણી મને ઘણો આનંદ થયો. અનેક કારણોસર હું આશા રાખું છું કે આરોપ સાબિત કરવામાં તમે સફળ થશો.

પોતાના નામના કાગળો પત્રવ્યવહાર માટે છપાવવાનું બેરિસ્ટરને માટે સભ્યતાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય ગણાય કે કેમ તેની મને ખબર નથી. યોગ્ય ગણાય કે ન ગણાય, મને તો મારા કાગળો ડરબનથી ભેટ મળ્યા છે અને તે હું વાપરું છું, જેકે હજુ ઓફિસના કામ માટે તે વાપર્યાં નથી.

ખેગે રાજકોટની સિકલ બદલી નાંખી હશે. હું આશા રાખું છું કે હવે તેનાં વળતાં પાણી થયાં હશે.

હૃદયથી આપનો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૨૩૨૯.

૨૦૬. દલપતરામ ભવાનજી શુક્લને પત્ર

આગાખાન્સ બિલ્ડિંગ, બીજી માળો,
હાઈકોર્ટ સામે,
મુંબઈ,
નવેમ્બર ૮, ૧૯૦૨

મારા વહાલા શુક્લ,

નાતાલ જવા માટે તરત જ જહાજમાં બેસવાની વિનંતી કરતો એક સંદેશો^૧ અને પૈસા મને મળ્યા છે. ત્યાંની મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવા માટે જોઈતી શક્તિ મારામાં રહી નથી એટલા માટે મેં જવાનો નિર્ણય કરતાં પહેલાં કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા છે જેથી કંઈ નહીં તો આંતરિક વહીવટને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આ સંજોગોમાં મારો માર્ગ શક્ય તેટલો નિર્વિઘ્ન બની શકે. સોએ નવાણુ ટકા તો મારે જવું જ પડશે એમ લાગે છે અને તે પણ આ મહિનાની ૧૯મી તારીખે. એટલે હિંદુસ્તાનમાં કદાચ આ મારો તમને છેલ્લો પત્ર હશે. દેવચંદ પારેખને જુદો પત્ર લખવાનો મને વખત મળ્યો નથી. એટલે મહેરબાની કરીને આ એમને વંચાવજે. જે એ આવવા તૈયાર હોય કે પછી વનેચંદ કે જેની એમણે મને વાત કરી હતી તે આવવા તૈયાર હોય તો મારાથી બનતું બધું કરવા હું તૈયાર રહીશ. દક્ષિણ આફ્રિકા વધારે નહીં તો છ હિંદી બેરિસ્ટરોને તો સમાવી શકે એમ છે. અને અલબત્ત, કેટલાક સુયોગ્ય માણસો જે આજીવિકા અને જાહેર કામકાજ બંનેના ખ્યાલથી આવે તો ઘણો બોજો વહેંચાઈ જાય અને અહીંની ભીડમાં થોડી રાહત થાય તે વધારામાં. બીજી એક વ્યક્તિ સાથે પણ હું પત્રવ્યવહાર કરી રહ્યો છું.

હવે મારી વાત. શ્રીમતી ગાંધી મારી સાથે આવશે કે નહીં તેનો નિર્ણય મને ડરબનથી જવાબ મળે ત્યાર પછી થશે. પરંતુ તે આવે કે ન આવે તોયે બેય છોકરાઓને, ગોકળદાસને અને હરિલાલને હું અહીં મૂકી જવા માગું છું. રાજકોટ મરકીમાંથી છૂટશે કે તરત જ તેઓ ત્યાં જશે. બનારસનો મેં પ્રયત્ન કરી જોયો પરંતુ તે માફક નહીં આવે. ગાંડલમાં કંઈ ખાસ આકર્ષણ નથી એટલે સારામાં સારી વાત એ છે કે તેમને કાઠિયાવાડ હાઈસ્કૂલમાં મૂકવા અને તેમના શિક્ષણનું ધ્યાન રાખે એવો એક વિશ્વાસુ પગારદાર માણસ રાખવો. એટલે મારે તમને એટલું જ કહેવાનું કે મહેરબાની કરીને છોકરાઓનું ધ્યાન રાખજે અને અવારનવાર તેમને મળજે અને જે તમને વાંધો ન હોય તો તમારા ટેનિસ કોર્ટનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓને સમજાવશો. જે તેમને માટે યોગ્ય માણસ શોધી કાઢવામાં હું પોતે નિષ્ફળ જાઉં તો એ કામ માટે પણ મારે તમને કદાચ તકલીફ આપવી પડશે.

હવે ત્યાં ખેલ કેવોક ચાલે છે?

હૃદયથી આપનો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૨૩૩૦.

૧. ડરબનથી એમને નીચે પ્રમાણે તાર મોકલવામાં આવ્યો હતો. “બેરિસ્ટર ગાંધી, રાજકોટ કમિટી વિનંતી કરે છે કે વચન પાળો, પૈસા મોકલ્યા છે.” (એસ. એન. ૪૦૧૩).

૨૦૭. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

હાઈકોર્ટ સામે,
મુંબઈ,
નવેમ્બર ૧૪, ૧૯૦૨

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

હવે હું મુંબઈમાં ઠરીઠામ થયો છું એમ લાગવા માંડ્યું તેટલામાં જ મને નાતાલથી ત્યાં બોલાવતો સંદેશો આવ્યો છે. નાતાલના આપણા માણસો અને મારી વચ્ચે તારોની જે આપલે થઈ છે તે પરથી મને લાગે છે કે મિ. ચેમ્બરલેનની દક્ષિણ આફ્રિકાની આગામી મુલાકાતની બાબતમાં મારી ત્યાં જરૂર પડી છે. જે પહેલી સ્ટીમર મળી શકે તેમાં ઊપડી જવાનો મારો વિચાર છે. કદાચ ૨૦મી તારીખે ઊપડું.

જતાં પહેલાં આપને મળી શક્યો હોત તો સારું. પરંતુ તે અશક્ય લાગે છે.

હું આશા રાખું છું કે આપ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના પ્રશ્ન પર નજર રાખતા રહેશો. જ્યાં સુધી હું ત્યાં હોઈશ ત્યાં સુધી આપને પરિસ્થિતિથી વાકેફ રાખવાની મારી ફરજ છે એમ માનીશ. લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનનો જવાબ કંઈક આશાજનક છે એમ મને લાગે છે. અને જે હિંદુસ્તાનની ચળવળને યોગ્ય માર્ગદર્શન મળે તો મને ખાતરી છે કે કામને ઘણો લાભ થશે.

હું આશા રાખું છું કે આપની તબિયત સારી ચાલતી હશે. શ્રી વાચ્છાએ મને થોડા વખત પહેલાં કહ્યું હતું કે આપ હવાફેર માટે મહાબળેશ્વર જવાના છો.

હૃદયથી આપનો
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૨૨૪૫.

૨૦૮. મિ. ચેમ્બરલેન પાસે જનારું પ્રતિનિધિમંડળ

ધિ નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ,
પો. ઓ. બોક્સ નં. ૧૮૨,
કોંગ્રેસ હોલ,
ડરબન,
ડિસેમ્બર ૨૫, ૧૯૦૨

વહાલા મિ. મેયર,

આવતી કાલે માનનીય મિ. ચેમ્બરલેનને મળનાર હિંદી પ્રતિનિધિમંડળના માર્ગમાં એક અનિવાર્ય મુશ્કેલી આવી પડી છે કેમ કે કાલે શુક્રવાર છે અને વખત બરાબર પ્રાર્થનાનો જ છે અને પ્રતિનિધિમંડળમાંના મોટા ભાગના સદ્ગૃહસ્થો નમાજ છોડી શકશે નહીં. આ સંજોગોમાં જો તમે, હિંદી પ્રતિનિધિમંડળ માટે શનિવારે કોઈક સમય નક્કી કરવાની મહેરબાની કરી શકશો તો હું ઘણો જ આભારી થઈશ.

હૃદયથી આપનો

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલયની ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૪૦૨૦.

૨૦૯. ચેમ્બરલેનને અરજી

ડરબન,

ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૯૦૨

પ્રતિ

માનનીય જિસેફ ચેમ્બરલેન
સમ્રાટના મુખ્ય સંસ્થાન મંત્રી
ડરબન

પરમ માનનીય સાહેબ,

નાતાલ સંસ્થાનમાં વસતા બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી અને તેનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા, નીચે સહી કરનારા અમે, પરમ કૃપાવંત નામદાર સમ્રાટના હિંદી પ્રજાજનોને જે કાનૂની મુસીબતો ભોગવવી પડે છે તે વિષે નીચેના નિવેદન તરફ આપનું માનપૂર્વક ધ્યાન દોરવાની રજા લઈએ છીએ.

વિકેતા પરવાના કાયદો જે ૧૮૯૭ના મેની ૨૯મી તારીખે અમલમાં આવ્યો હતો, તે મુજબ નિમાયેલા પરવાના અધિકારીને દુકાનદારોની કે ફેરિયાઓની પરવાના માટેની અરજીઓ મંજૂર કે નામંજૂર કરવાના લગભગ સંપૂર્ણ અધિકારો આપવામાં આવ્યા છે. તે જોતાં એ કાયદો

૧. આ અરજી સંસ્થાન પ્રધાનને તેમની ડરબનની મુલાકાત વખતે મળેલા નાતાલના હિંદીઓના પ્રતિનિધિમંડળે આપી હતી. ગાંધીજીએ પ્રતિનિધિમંડળની આગેવાની લીધી હતી.

અત્યંત ત્રાસનું સાધન બની ગયો છે, અને તે સંસ્થાનની હિંદી કોમના સૌથી વધારે પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમંત વર્ગના મોટા ભાગને અસર કરે છે. પરવાના અધિકારીઓના ફેંસલા સામે સ્થાનિક કોર્પોરેશનોને, બોર્ડોને, પરવાના બોર્ડોને જ્યાં જે હોય તેને અપીલ કરવાનો અધિકાર કાયદામાં આપવામાં આવેલો છે. આ બાબતમાં આ લોકસંસ્થાઓના નિર્ણય ઉપર અપીલ સાંભળવાનો વરિષ્ઠ અદાલતનો સ્વાભાવિક અધિકાર ખૂંચવી લેવામાં આવ્યો છે. અને આ લોકસંસ્થાઓ, કેટલીક વાર તેમને મળેલી સત્તાનો કેવો દુરુપયોગ કરે છે તેનો અમારે નિર્દેશ કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. આ વિષે અમારાં પહેલાંનાં વિનંતીપત્રોમાં અમે આ કાયદાના અમલથી ઉત્પન્ન થયેલી ખરેખરી હાડમારીના દાખલાઓ તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. આડકતરી રીતે આ કાયદાને કારણે ઘણો હિંદી ઉદ્યોગ અટકી જાય છે. ગરીબ વેપારીઓ તો પરવાનાની અરજી કરવાનું સાહસ પણ નથી કરી શકતા. અને બધા હિંદી વેપારીઓને આખું વરસ સંશયમાં ગાળવું પડે છે. કેમ કે આ પરવાનાઓ દર વરસે તાજ કરવા પડે છે અને આ કાયદા હેઠળ તે કોઈ પણ વરસે નામંજૂર થઈ શકે છે. અમે માનીએ છીએ કે આ બાબતમાં નાતાલ સરકાર સમક્ષ આપે મૂકેલી વાતના જવાબમાં જે એક વાર સ્થાનિક સમિતિઓ હિંદી વેપારીઓને તદ્દન સાફ કરી નાખવાની ધમકી આપતી હતી અને એક સુધારાઈએ તો બધા જ હિંદીઓની અરજીઓ નામંજૂર કરીને એની શરૂઆત કરી હતી ત્યારે આપની દરમ્યાનગીરીથી નાતાલ સરકારે તેમને લખ્યું હતું કે કાયદાથી મળેલી આ આપખુદ સત્તાનો જો તેઓ ન્યાયપૂર્ણ અને વાજબી રીતે ઉપયોગ નહીં કરે તો તે પાછી લઈ લેવામાં આવશે. ત્યાર પછી અમારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે એક નિયમ તરીકે જૂના પરવાના ચાલુ કરી આપવાની ના પાડવામાં નથી આવી. પરંતુ એ એક એવો કાયદો છે કે જે ગમે તે સમયે ઘણા હિંદી વેપારીઓનો સર્વનાશ કરી શકે. અને જ્યાં સુધી તેમાં સુધારો નહીં થાય ત્યાં સુધી અમે ચેતથી બેસી શકીશું નહીં. એ કાયદા હેઠળ થતા મોટા અન્યાયનો એક દાખલો ટાંકવાનું અમે સાહસ કરીએ છીએ. મિ. આમદ ઈબ્રાહીમ નામના એક ગૃહસ્થ જે અંગ્રેજી ભાષા સારી રીતે લખી વાંચી ને બોલી શકે છે અને આ સંસ્થાનમાં સત્તર વરસથી વેપાર કરે છે તેમને ગ્રેટાઉનમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો છ વરસથી મળેલો છે. આ વરસે તેમનો પરવાનો જૂના મકાનમાંથી એક નવા અને વધારે અનુકૂળ મકાનમાં બદલી આપવા માટે કરેલી તેમની અરજી ૧૩૮ રહેવાસીઓનો ટેકો હોવા છતાં, કોઈ પણ જાતનાં કારણો આપ્યા સિવાય નામંજૂર કરવામાં આવી છે. ગ્રેટાઉનની બોર્ડે ત્યાંના હિંદી વેપારીઓની બાબતમાં ગયે વરસે નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો:

હાલના આરબ વેપારીઓ પાસેના પરવાના, જ્યાં સુધી તે જ આરબોની પાસે હશે ત્યાં સુધી જ તાજ કરી આપવામાં આવશે. પરવાના તાજ કરી આપવા કે નહીં તે બોર્ડની મરજી પર છે, પરંતુ ખાલી પડેલી જગ્યાઓના બીજા આરબ ભાડૂતો માટે નવા પરવાના કાઢી આપવામાં નહીં આવે.

એ જ વેપારીને ગ્રેટાઉનની એની પોતાની જગ્યા અંગેનો પરવાનો પણ આપવાની ના પાડવામાં આવી છે. આ બાબત નામદાર ગવર્નર સમક્ષ લાવવામાં આવી હતી. પરંતુ તેમણે વચ્ચે પડવાની ના પાડી છે.

અમે ફક્ત એટલું જ માગીએ છીએ કે ઉપરોક્ત સંસ્થાઓના નિર્ણય પર વિચાર કરવાનો અધિકાર પાછો વરિષ્ઠ અદાલતને આપવામાં આવે. કારણ કે ઘણી વાર એ સંસ્થાઓના સભ્યો પોતે વેપારી હોય છે, અને તેથી આ બાબતમાં તેમનો સ્વાર્થ હોય છે. અમારા હાથમાં હતા તે

બધા ઉપાયો અમે કરી ચૂક્યા છીએ. અમે પ્રિવી કાઉન્સિલ સુધી પણ પહોંચ્યા છીએ. પ્રિવી કાઉન્સિલે એવો નિર્ણય આપ્યો કે આ કાયદા હેઠળ વરિષ્ઠ અદાલતને ખરી રાહત આપવાની સત્તા નથી. અમે એમ માનીએ છીએ કે હિંદી કોમ હંમેશાં કાયદાની આરોગ્યવિપયક શરતો પૂરી કરવા તૈયાર હોય છે અને આ વાત ડરબનના પરવાના અધિકારીએ તેમ જ સ્વચ્છતા નિરીક્ષકે ઘણી વાર કબૂલ કરી છે. તેમ છતાં માત્ર અમારી ચામડીના રંગને કારણે જ અમને વેપાર કરવાના પરવાના ન મળે એથી અમને ઘણું લાગી આવે છે.

પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો જે ૧૮૯૭ના મેની ૮મી તારીખે અમલમાં આવ્યો હતો તે સંસ્થાનમાં આવવા ઈચ્છતા અનેક બ્રિટિશ હિંદીઓ પર સીધી અસર કરે છે અને જેઓ અહીં વસવાટ કરી ચૂક્યા છે તેમના પર આડકતરી અસર કરે છે. અહીંયાં વસવાટ કરવા ઈચ્છતા પ્રવાસીઓ માટે સખતમાં સખત કલમ કેળવણી વિષયક કસોટીની છે. એ કલમ અનુસાર યુરોપિયન ભાષાઓમાંની એકના જ્ઞાનનો આગ્રહ રાખવામાં આવ્યો છે. આ કાયદા પ્રમાણે હિંદી ભાષાનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા વેપારીને નિષિદ્ધ પ્રવાસી ગણવામાં આવશે. જ્યારે સંસ્થાનના નિવાસીઓને દુકાનદારોને ગુમાસ્તા, મદદનીશો, કારકુનો, રસોઈયાઓ અને બીજા ધરકામના નોકરોને લાવવાની જરૂર પડે છે, ત્યારે આ કલમનો ત્રાસ સૌથી વધારે લાગે છે. જેઓ પહેલેથી અહીં વસેલા છે, તેઓ અંગ્રેજી જાણતા હોય કે ન જાણતા હોય, તેમને આ કાયદા મુજબ સંસ્થાનમાં આવવા જવાની છૂટ છે, પરંતુ તેમનામાંથી હંમેશાં જોઈતા માણસો મળતા નથી. સ્થાનિક જરૂરિયાત માટે આવા માણસોને દાખલ થવા દેવાની સગવડ આપવા નાતાલ સરકારને ઘણી વખત અરજીઓ કરવામાં આવી છે, પરંતુ વિરલ અપવાદ સિવાય, તે હંમેશાં નામંજૂર કરવામાં આવી છે. વધારામાં સંસ્થાનમાં સ્થાયી થયેલા હિંદીઓ પણ પોતાની સ્ત્રી અને સગીર વયનાં બાળકો સિવાયનાં પોતાનાં બીજાં સગાંઓને કે પોતાનાં માબાપને, તેઓ પોતાના ગુજરાન માટે એના પર આધાર રાખતાં હોય તોપણ, સાથે રાખી શકતા નથી. આ કાયદા હેઠળ ગંભીર મુશ્કેલીઓ ઊભી થવાની અનેક શક્યતાઓ છે. એક જ દાખલો લઈએ: યુદ્ધ દરમિયાન ટ્રાન્સવાલથી આવતા સેંકડો હિંદી શરણાર્થીઓ, માણસ દીઠ દસ પાઉંડ અનામત ન મૂકે તો તેઓ સંસ્થાનમાંથી પસાર પણ થઈ શકતા નહોતા. મામલો બહુ ગંભીર બની ગયો. સરકારને બે વાર અરજીઓ કરવામાં આવી, પરંતુ જ્યારે નામદાર હાઈ કમિશનર વચ્ચે પડ્યા ત્યારે જ આ શરણાર્થીઓને આ સંસ્થાનમાંથી પસાર થવા દેવાની પરવાનગી આપવામાં આવી. બ્રિટિશ પ્રજાજનો, જેઓ ગુનેગાર કે નાદાર નથી તેમને માટે પણ સમ્રાટના કોઈ પણ પ્રદેશમાં દાખલ થવાનું મુશ્કેલ હોય એ સમજવું મુશ્કેલ છે.

હિંદીઓના શિક્ષણનો પ્રશ્ન દિવસે દિવસે વધારે ગંભીર બનતો જાય છે. જોકે અમે એ વાતથી અજ્ઞાન નથી કે સરકારને જનતાના મોટા પૂર્વગ્રહનો સામનો કરવાનો છે. તેમ છતાં અમે માનપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે આ સંસ્થાનની હિંદી વસ્તી જે સરકારની સામાન્ય આવકમાં પોતાનો ફાળો આપે છે તેને નાતાલમાં જન્મેલા હિંદી જુવાનો કે જેમનું એકમાત્ર વતન નાતાલ છે તેમને માટે શિક્ષણની વાંજબી સગવડો મેળવવાનો હક છે. સરકાર હેઠળ જવાબદારીભર્યા હોદ્દા ધરાવતા સદ્ગુણસ્થો કે જેઓ સંપૂર્ણપણે યુરોપિયન પદ્ધતિ અનુસાર જીવે છે, અને જેમની માતૃભાષા અંગ્રેજી છે એવા અનેક હિંદી જુવાનોને, ઊંચામાં ઊંચા અધિકારીઓને અરજીઓ કરવા છતાં, પોતાનાં બાળકોને સામાન્ય સરકારી શાળામાં મોકલતાં અટકાવવામાં આવ્યાં હતાં. તાજેતરમાં સરકારે મહેરબાની કરીને બે ઉપલી કક્ષાની હિંદી શાળાઓ ખોલી છે, એક

ડરબનમાં અને બીજી મેરિટ્સબર્ગમાં, જ્યાં પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. પરંતુ આ શાળાઓ છોડ્યા પછી હિંદી બાળકો માટે આગળ ભણવાની કર્શી સગવડ નથી.

જેમના ઉપર આ સંસ્થાનની આબાદીનો આધાર છે તેવા ગિરમીટિયા હિંદીઓને પોતાના કરારની મુદત પૂરી થયા પછી જો તેઓ સંસ્થાનમાં રહેવાનું નક્કી કરે તો ત્રણ પાઉંડનો વાર્ષિક માથાવેરો ભરવો પડે છે. એ, નામદાર લોર્ડ એલ્ગિને કબૂલ કર્યું છે તેમ, અને અમારા નમ્ર મત મુજબ, પૂરતું ખરાબ છે. પરંતુ હવે નાતાલની પાર્લિમેન્ટે એ વેરો તેમનાં બાળકો પર — છોકરીઓની બાબતમાં તેર વરસથી વધારેની ઉંમરે અને છોકરાઓની બાબતમાં સોળ વર્ષે — ઠીકી બેસાડતું બિલ પસાર કર્યું છે. અત્યારે એ બિલ આપની સમક્ષ વિચારણા માટે આવ્યું છે. એ બાબત અંગે અમે આપને કરેલી અરજીમાં નેટલું કહી શકાય તેટલું કહ્યું છે અને તે બ્રિટિશ પ્રજાવિકાઓથી દેખીતી રીતે એટલું વિરુદ્ધ છે તે જોતાં, અમને ભરોસો છે કે, તેને સમ્રાટની સંમતિ નહીં મળે.

બીજી મુસીબતો પણ છે, પણ તે ઓછા મહત્વની છે એટલે અમે તેનું બહુ વિષ્ટપેષણ કરવા નથી માગતાં. દાખલા તરીકે દિવસના અને રાતના તેમ જ ગામડાંઓમાં અને શહેરોમાં બધે જ લાગુ પડતા પાસના ત્રાસજનક નિયમો. અમે સમજીએ છીએ કે જ્યાં સુધી સંસ્થાનમાં ગિરમીટિયા હિંદીઓની વસ્તી હોય ત્યાં સુધી કોઈક જાતના પાસના કાયદાની જરૂર છે. અને એનો ઉદાપણપૂર્વક અમલ કરવામાં આવે એ જ કદાચ એનો ઈલાજ છે. હજુ હમણાં પ્રતિષ્ઠિત માણસોને, પુરુષોને તેમ જ સ્ત્રીઓને તેઓ ગિરમીટિયા હિંદી છે એવી શંકા લેઈ પકડવામાં આવ્યાં હતાં. એક માણસ તો પોતાની પત્નીની સુવાવડ માટે ડૉક્ટરની શોધમાં બહાર નીકળ્યો હતો. તેઓને જમીન પર પણ છોડવામાં આવ્યા નહીં. આ બાબત યોગ્ય રીતે જ સરકાર સમક્ષ લઈ જવામાં આવી. સરકારે કહ્યું કે કાયદેસર પગલાં લો!

આ સંસ્થાનમાં અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટે અમારે સતત સંઘર્ષમાં રહેવું પડે છે. અમારી મુસીબતોની યાદી ક્યારે પૂરી થશે તે અમે કદી જાણતા નથી. જેમની મુદત પૂરી થઈ ગઈ હોય તેવા ગિરમીટિયા હિંદીઓને હિંદુસ્તાન પાછા ફરવાની ફરજ પાડવાની અને હિંદી રહેવાસીઓને જમીન ખરીદતા અટકાવવાની ગંભીર વાતો ચાલી રહી છે. હિંદી કોમ પાસે લગભગ કશા રાજકીય અધિકારો નથી તેમ જ એ મેળવવાની એની ઈચ્છા પણ નથી. વરસો પહેલાં અમે મતાધિકાર લઈ લેવામાં આવ્યો તે સામે વિરોધ કર્યો હતો. કારણ કે એથી અમારું અપમાન થતું હતું અને બીજું એ પગલું જ પછીથી આવનાર હિંદી વિરોધી કાયદાઓનું સૂચક ચિહ્ન હતું. માનનીય સર જોન રોબિન્સને મતાધિકાર લઈ લેતો કાયદો દાખલ કરતી વખતે ઉપરોક્ત ભયના જવાબમાં કહેવું કે એવો કશો ભય ન રાખવો જોઈએ. કેમ કે મતાધિકાર લઈ લેવાયા પછી જેમનો મતાધિકાર લઈ લેવામાં આવ્યો હોય તેમનું હિત જાળવવાની ધારાસભાની ખાસ ફરજ થઈ પડશે. ઉપર વર્ણવવામાં આવેલી મુસીબતો એ બતાવી આપે છે કે એ માનવંતા સદ્ગુણસ્થે આપેલી ખાતરીઓ કેટલી નિષ્ફળ નીવડી છે. વ્યાપારી હરીફાઈના ગેરવાજબી ભય-માંથી જન્મેલો રંગબેદનો પૂર્વગ્રહ અત્યંત પ્રબળ નીવડ્યો છે.

પહેલા બે કાયદાઓને સમ્રાટની મંજૂરી મળી ચૂકી છે, પરંતુ અમારે માટે એ સતત ત્રાસનું મૂળ છે તે જોતાં અમે એનો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ તે માત્ર (મંજૂરી મળી છે) એ કારણે અનુચિત નહીં લેખાય એવો અમે ભરોસો રાખીએ છીએ. વળી બ્રિટિશ સરકાર સ્વરાજ્ય ભોગવતાં સંસ્થાનો પર બહુ હળવો અંકુશ ધરાવે છે એની અમને જાણ નથી એવું પણ નથી.

પરંતુ અમે એવો ભરોસો રાખવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે અત્યારે આપની સમક્ષ મૂકવામાં આવેલો પ્રશ્ન એવા મહત્વનો અને એવા પ્રકારનો છે કે બ્રિટિશ સરકાર સ્વરાજ્ય ધરાવતાં સંસ્થાનો ઉપર જે કંઈ સત્તા ધરાવતી હોય તેનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

આખરે તો અમારો પ્રશ્ન એવો નથી કે જે માત્ર થોડાક હજાર હિંદીઓ સાથે જ સંબંધ ધરાવતો હોય, પરંતુ એ સમ્રાટના હિંદી પ્રજાજનોના દરજ્જાનો પ્રશ્ન છે. [લંડન ટાઈમ્સમાં લખતાં] સ્વ. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટરના શબ્દોમાં :

શું બ્રિટિશ હિંદીઓ હિંદુસ્તાન છોડે ત્યારે તેઓ કાયદા સમક્ષ બીજા બ્રિટિશ પ્રજાજનો ભોગવે છે તે જ દરજ્જા ભોગવી શકે? તેઓ એક બ્રિટિશ પ્રદેશમાંથી બીજા બ્રિટિશ પ્રદેશમાં છૂટથી જઈ શકે કે નહીં? અને મિત્ર રાજ્યોમાં બ્રિટિશ પ્રજાજનોના અધિકારોનો દાવો કરી શકે કે નહીં?

નાતાલની બાબતમાં લોર્ડ રિપને તેમના એક ખરીતામાં અમને ખાતરી આપી હતી કે :

સમ્રાજીની સરકારની ઈચ્છા એવી છે કે મહારાણીનાં હિંદી પ્રજાજનોને નામદાર સમ્રાજીનાં બીજાં બધાં પ્રજાજનો સાથે સમાનતાના ધોરણે ગણવાં.

અહીં વધારે સારી વર્તણૂકને લાયક બનવા અમે અમારાથી બનતું બધું જ કર્યા કરીએ છીએ. પ્રધાનો પણ આપને એમ જ કહેશે એમાં અમને શંકા નથી. હિંદી પ્રવાસીઓના સંરક્ષક, જેમને અમારા દેશના માણસોમાંથી સૌથી હલકામાં હલકા અથવા એમ કહો કે ગરીબમાં ગરીબ લોકો સાથે કામ પાડવાનું હોવા છતાં, તેમના છેલ્લા અહેવાલમાં કહે છે :

મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે સમગ્ર રીતે જોતાં આ સંસ્થાનમાં રહેતા હિંદી પ્રવાસીઓ પ્રજાનો એક વ્યવસ્થિત, કાયદા પાળનારો અને પ્રતિષ્ઠિત વિભાગ છે. અને તેમને એકંદરે આબાદ પણ ગણી શકાય.

અમારે વધારે કંઈ ઉમેરવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. અમે જાણીએ છીએ કે અમારા તરફ આપની સહાનુભૂતિ છે. અને અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આપ મહેરબાની કરીને આપની ભારે લાગવગ અમારી તરફેણમાં વાપરવાની કૃપા કરશો.

આપના આજ્ઞાંકિત અને વિનમ્ર સેવકો

મો. ક. ગાંધી

અને પંદર બીજાઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકૉર્ડ્ઝ : અરજીઓ અને વિનંતીપત્રો ૧૯૦૨, સી. ઓ. ૫૨૯/૧.

૨૧૦. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

૩૩૮, પ્રિન્સલૂ સ્ટ્રીટ,
પ્રિટોરિયા,
જાન્યુઆરી ૨, ૧૯૦૩

પ્રતિ
માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પ્રિટોરિયા
સાહેબ,

ટ્રાન્સવાલની બ્રિટિશ હિંદી કોમ પોતાને આ સંસ્થાનમાં તેમ જ ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં ભોગવવી પડતી કાનૂની મુસીબતો અંગેના પોતાના અભિપ્રાયો માનનીય મિ. જ્નેસેફ ચેમ્બરલેન સમક્ષ રજૂ કરવા માગે છે.

હિંદી કોમ તરફથી હું આપને સાદર પૂછવા માગું છું કે એ પરમ માનનીય ગૃહસ્થ આ બાબતમાં પ્રતિનિધિમંડળને મળવા મહેરબાની કરશે કે કેમ, અને જો કરશે તો ક્યારે?

૧૮૯૪થી તે ૧૯૦૧ની અધવચના સમય લગી મારા અહીંના દેશબાંધવો ઓડ્વોકેટ શ્રી મો. ક. ગાંધીની સલાહથી દોરાયા છે. એ સમય દરમ્યાન સંસ્થાન કચેરી (કોલોનિયલ ઓફિસ) સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલાં મોટા ભાગનાં નિવેદનો પણ તેમણે જ તૈયાર કર્યાં છે.

માનનીય મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રી કે જેમને આજે સવારે અમારા મંત્રી શ્રી હાજી હબીબ અને શ્રી ગાંધી મળવા ગયેલા તેમણે કહ્યું કે શ્રી ગાંધી ટ્રાન્સવાલના રહીશ નહીં હોવાથી તેમને મિ. ચેમ્બરલેન સમક્ષ અમારા તરફથી કેસ રજૂ કરવા દેવામાં આવશે નહીં. પરંતુ અમારામાં બીજા કોઈ એવો માણસ નથી જેણે જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના હિંદી વિરોધી કાયદાઓનો શ્રી ગાંધી જેટલો અભ્યાસ કર્યો હોય. વળી શ્રી ગાંધીને મુંબઈથી ખાસ બોલાવવામાં આવ્યા છે. એટલા માટે જો પરમ માનનીય ગૃહસ્થ કૃપા કરીને ઉપરોક્ત પ્રતિનિધિમંડળને મળવાની રજા આપે તો શ્રી ગાંધી પ્રતિનિધિમંડળની સાથે આવી શકે એવી પરવાનગી માગવાની હું માનપૂર્વક રજા લઉં છું.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક
તૈયબ હાજી ખાન મહમદ

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૪૦૨૩.

૨૧૧. ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને પત્ર

કલકત્તા હાઉસ,
પ્રિટોરિયા,
જાન્યુઆરી ૬, ૧૯૦૩

પ્રતિ
નામદાર ગવર્નરના અંગત મંત્રી,
પ્રિટોરિયા
સાહેબ,

આ મહિનાની બીજી તારીખે બ્રિટિશ ઈન્ડિયા કમિટીના પ્રમુખ તરીકે સંસ્થાન મંત્રીને, પરમ માનનીય મિ. જ્ઞેસેફ ચેમ્બરલેન આ સંસ્થાનમાં વસતા મારા દેશબંધવોની કાનૂની મુસીબતો અંગે બ્રિટિશ હિંદી પ્રતિનિધિમંડળને કૃપા કરીને મળશે કે કેમ તેની તપાસ કરતો તેમ જ ઓડ્વોકેટ શ્રી મો. ક. ગાંધીને પ્રતિનિધિમંડળના પ્રવક્તા થવાની મંજૂરી આપવાની મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રીએ ના પાડી તે સામે વિરોધ કરતો પત્ર લખવાનું માન મને મળ્યું હતું. મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રીએ કેટલીયે વાર મૌખિક તેમ જ લેખિત રીતે યાદ અપાવ્યા પછી અને ચાર દિવસ મોડું કર્યા પછી આ સાથે બીડેલો જવાબ^૧ મોકલ્યો છે. માનનીય સંસ્થાન મંત્રીને લખેલા કાગળની નકલ^૨ આ સાથે બીડી છે.

શ્રી ગાંધીને અમારા મુખ્ય પ્રવક્તા થવા દેવાની પરવાનગી માટે ફરીથી વિનંતી કરવાનું માન મને મળ્યું છે. મારી સમિતિને પૂરતા આદર સાથે એમ લાગે છે કે આ નામંજૂરી એક અત્યંત અસાધારણ કાર્યપદ્ધતિ છે. આપ નામદારને કદાચ જાણ હશે તેમ આજ લગી શ્રી ગાંધીને અહીં બ્રિટિશ અધિકારીઓ સમક્ષ બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા દેવામાં આવ્યું છે. દાખલા તરીકે યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું તે પહેલાં પ્રિટોરિયાના નામદાર બ્રિટિશ એજન્ટ તેમ જ જ્ઞેહાનિસબર્ગ ખાતેના બ્રિટિશ વાઈસ કોન્સલ સમક્ષ તેમણે કેટલાયે પ્રસંગોએ અમારું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું છે.

પહેલાંના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકાર અમારા હિતની વિરોધી હોવા છતાં તેના સભ્યો સમક્ષ પણ એમને અમારું પ્રતિનિધિત્વ કરવા દેવામાં આવ્યું હતું.

એશિયાવાસીઓના સુપરવાઈઝરને અમારા દુભાષિયા તેમ જ મુખ્ય પ્રવક્તા તરીકે અમારી પર ઠોકી બેસાડવામાં આવ્યા છે તે સામે પોતાનો માનપૂર્વક વિરોધ નોંધાવવાનું કામ મારી સમિતિએ મને સોંપ્યું છે. અમે હંમેશાં એમ જ સમજ્યા છીએ કે પરમ માનનીય ગૃહસ્થ એવા પ્રતિનિધિમંડળને મળવા ઈચ્છે છે કે જેના સભ્યો પર કોઈ પણ જાતનું સરકારી દબાણ ન હોય. અને તેમની આ ઈચ્છા ઉક્ત અધિકારીની હાજરીથી ભાગ્યે જ સંતોષાય એમ છે.

૧. આ અહીં આપ્યો નથી.

૨. જુઓ આની પહેલાંના લેખ.

નેક નામદાર સમક્ષ આ પત્ર મૂકવાની હું આપને વિનંતી કરું છું અને હું એવો ભરોસો રાખવાનું સાહસ કરું છું કે નેક નામદાર મારી સમિતિને આ બાબતમાં માર્ગદર્શન આપવાની મહેરબાની કરશે.^૧

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
તેયબ હાજી પ્યાન મહમદ

[મૂળ અંગ્રેજી]

પ્રિટોરિયા આર્કાઈવ્ઝ: એલ-ટી. જી. ૯૨ અને એલ. જી. ૨૧૩૨.
નં. ૯૭.૧.૨: એશિયાટિક્સ, ૧૯૦૨/૧૯૦૬.

૨૧૨. ચેમ્બરલેનને નિવેદનપત્ર^૨

પ્રિટોરિયા,
જાન્યુઆરી [૭],^૩ ૧૯૦૩

પ્રતિ
પરમ માનનીય જ્નેસેફ ચેમ્બરલેન,
સમ્રાટના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાન,
પ્રિટોરિયા
સાહેબ,

પરમ કૃપાવંત નામદાર સમ્રાટના હિંદી પ્રજાજનો વતી તેમ જ તેનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનાર નીચે સહી કરનારાઓ આ સંસ્થાનમાં અમારા દેશબાંધવોને વેઠવી પડતી કાનૂની મુસીબતો વિષે નિચેના નિવેદન તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવાનું માનપૂર્વક સાહસ કરીએ છીએ. જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના કાયદાઓ પ્રમાણે બ્રિટિશ હિંદીઓ:

- (૧) વાડાઓ સિવાય બીજા સ્થાવર મિલકતની માલિકી ધરાવી શકે નહીં.
- (૨) તેઓ અહીંયાં આવે ત્યાર પછી આઠ દિવસની અંદર એક જુદા નોંધણીપત્રકમાં પોતાનાં નામ દાખલ કરાવવાની અને એ માટે ત્રણ પાઉંડ ભરવાની તેમને ફરજ પડે છે.
- (૩) તેઓને માત્ર વાડામાં જ રહેવાનો અને વેપાર કરવાનો હોય છે.
- (૪) રાતના નવ વાગ્યા પછી ખાસ પરવાનગી સિવાય તેઓ બહાર નીકળી શકતા નથી.
- (૫) રેલવેમાં તેઓ ત્રીજા વર્ગ સિવાય મુસાફરી કરી શકતા નથી.
- (૬) જ્નેડાનિસબર્ગમાં અને પ્રિટોરિયામાં ફૂટપાથ પર ચાલી શકતા નથી.
- (૭) જ્નેડાનિસબર્ગમાં અને પ્રિટોરિયામાં ભાડાનાં વાહનોમાં ફરી શકતા નથી.
- (૮) અહીંના સોનાની માલિકી ધરાવી શકતા નથી કે ખાણિયાનો પરવાનો ધરાવી શકતા નથી.

૧. ૭મી જાન્યુઆરીના જવાબમાં લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે દિલગીરી બતાવી કે ગાંધીજીના સમાવેશની વિનંતી તેઓ સ્વીકારી શકશે નહીં કે એશિયાવાસીઓના નિરીક્ષકની હાજરી સામે કંઈ વાંધો લઈ શકશે નહીં (એસ. એન. ૪૦૨૭). ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથામાં (આવૃત્તિ ૧૯૫૨ પા. ૨૫૪-૫૫) આ પ્રસંગ ચર્ચ્યો છે.

૨. ગાંધીજી પોતાની આત્મકથામાં (આવૃત્તિ ૧૯૫૨, પા. ૨૫૩) ઉલ્લેખ કરે છે કે તેઓએ આ નિવેદનપત્ર ધડથું હતું.

૩. આ નિવેદનપત્ર જાન્યુઆરીની ૭મી તારીખે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

અમે જ્યાં લગી ખાતરી કરી શક્યા છીએ ત્યાં લગી શાહી સરકારે જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પાસેથી વારસામાં મેળવેલા હિંદી વિરોધી કાયદાઓ આ છે અને તે હજી કાયમ છે.

આ કાયદાઓ અને પેટાકાયદાઓ પૈકી રાતે બહાર નહીં નીકળવાનો નિયમ, રેલવેની મુસાફરીનો અને ફૂટપાથ તેમ જ વાહનોને લગતા નિયમનો અમલ લડાઈ પછી તરત જ ઘણી કડકાઈથી થતો હતો, પણ હમણાંના એ ઠીક ઠીક ઢીલા કરવામાં આવ્યા છે. પરંતુ જ્યાં લગી તે રદ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ પણ સમયે તેનો કડકાઈથી અમલ કરવામાં આવે, અને હિંદી કોમનું વગર કારણે અપમાન કરવામાં આવે એવી શક્યતા રહે છે.

સૌ જાણે છે કે જૂની બોઅર સરકારના બધા હિંદીવિરોધી કાયદાઓ અમને તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાના વતનીઓના વર્ગમાં મૂક્યા એને લીધે જ છે. લંડન સમજૂતીનો સ્વીકાર થયા પછી તરત જ ત્યારની સરકારે બ્રિટિશ હિંદીઓને “દક્ષિણ આફ્રિકાના વતનીઓ”ના વર્ગમાં સામેલ કરી દીધા હતા. આવો અર્થ કરવા સામે અને એના આધારે થતા વર્તન સામે સ્વ. સમ્રાજીની સરકાર તરફથી—ગેરસમજૂતીમાંથી જન્મેલા એક જ કમનસીબ ડામાડોળપણા સિવાય—એકસરખો વિરોધ જ કરવામાં આવ્યો હતો.

વળી તે વખતે અમારા તરફથી બ્રિટિશ સરકાર દરમ્યાનગીરી કરશે એવો સતત લાભદાયક ભય પણ રહેતો હતો. એનું પરિણામ એ આવ્યું હતું કે અમારી સામેનો મુખ્ય કાયદો ૧૮૮૫માં^૧ પસાર થયો હોવા છતાં અને અમારે અત્યંત સંશય અને અનિશ્ચિતતાની સ્થિતિમાં રહેવું પડ્યું હોવા છતાં અમારામાંના ઘણાખરા અંતિમ પ્રહારમાંથી છટકી શક્યા હતા. પરંતુ હવે આવા કોઈ આશ્વાસન આપતા સંજોગો આ કાયદાઓની બાબતમાં રહ્યા નથી. એશિયાઈ ખાતાની એકમાત્ર ફરજ એ છે કે અમને લાગુ પડતા કાયદાનો અમલ કરવો અને સંસ્થાનમાં દાખલ થવાના પરવાના કોને મળી શકશે તે કહેવું. એટલે જ્યારે યુરોપિયનોને—પછી ભલે તેઓ બ્રિટિશ પ્રજાજનો હોય કે ન હોય તોપણ—માગતાની સાથે જ પરવાના મળી જાય છે, ત્યારે હિંદી શરણાર્થીઓને એશિયાઈઓના નિરીક્ષકને અરજી કરવી પડે છે અને તેઓ જ કેપના, નાતાલના અથવા ડેલાગોઆ બેના પરવાના અધિકારીને અમુક પરવાના આપવા ન આપવાની સૂચના આપે છે. અને આ પૂરતું ન હોય તેમ હિંદી શરણાર્થીઓ પાસે તેઓ અહીં આવે ત્યાર પછી જેને રહેઠાણના પાસ કહેવામાં આવે છે તે કઢાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, જેકે બીજા રહેવાસીઓને માટે આવા પરવાના કઢાવવાનું જરૂરી રહ્યું નથી.

બોઅરોના ઢીલા વહીવટ હેઠળ ઘણા હિંદીઓ, અધિકારીઓની પૂરેપૂરી જાણમાં, પરવાના માટેની ફી ભર્યા સિવાય વેપાર કરતા હતા. સાવધ બ્રિટિશ વહીવટમાં તો આવી વાત સ્વાભાવિક રીતે જ અશક્ય છે.

સાહેબ, જ્યારે અમારા તરફથી તમને અપીલ કરવામાં આવી ત્યારે તમે એમ કહેવાની મહેરબાની કરેલી કે, જેકે તમારી ફરિયાદ તદ્દન ન્યાયસંગત છે અને મારી તમારી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ છે, તેમ છતાં દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સમક્ષ વાતની મિત્રતાભરી રજૂઆત કરવા ઉપરાંત મારી પાસે કંઈ જ સત્તા નથી. વધારામાં જ્યારે યુદ્ધ આવ્યું ત્યારે સરકારે જાહેર કર્યું હતું કે બ્રિટિશ હિંદીઓની કાનૂની મુસીબતો એ યુદ્ધનાં કારણોમાંનું એક છે.

એટલે જ્યારે યુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે અમે ધાર્યું હતું કે હવે અમારી મુશ્કેલીઓનો અંત આવશે. પરંતુ કમભાગ્યે અત્યાર લગી એ આશા ફળીભૂત થઈ નથી. ઉપરોક્ત કાયદાઓ જે દેખીતી રીતે અબ્રિટિશ છે તેમનો અત્યારે તો બ્રિટિશ નિયમિતતાથી અમલ કરવામાં આવે છે. રાતે બહાર જવા અંગેના અને બીજા કાયદાઓ જે ઢીલા કરવામાં આવ્યા છે તેનો તો જૂના અમલમાં કદી કડકાઈથી અમલ કરવામાં આવતો જ ન હતો.

જેને એશિયાઈ બાબતોને લગતું ખાતું કહેવામાં આવે છે તે સ્થપાયું છે. એ દાખલ કરવા પાછળ ભલે ગમે તેટલો સારો હેતુ હોય તોપણ, વ્યવહારમાં તો તે જૂની પદ્ધતિનું જ નવું રૂપ છે કે જે અમારા હિતની ખૂબ વિરુદ્ધ છે.

જ્યારે તે શરૂ કરવામાં આવ્યું ત્યારે અમે માનપૂર્વક વિરોધ નોંધાવેલો. પરંતુ તે વખતે એવી સમજ હતી કે તે માત્ર કામચલાઉ છે અને નિયમિત વહેવાર શરૂ થશે કે તરત તે બંધ કરવામાં આવશે. જૂના અમલ હેઠળ માત્ર હિંદીઓની બાબતો પર દેખરેખ રાખવા માટે કોઈ અલગ ખાતું નહોતું.

એટલે હવે પહેલાંના કરતાં ઘણા ઓછા હિંદી વેપારીઓ અને દુકાનદારો બાકી રહ્યા છે અને સખતાઈ વધતી જાય છે. બ્રિટિશ અમલની શરૂઆતમાં કેટલાક પરવાના એવા લોકોને આપવામાં આવ્યા હતા, જેમની પાસે યુદ્ધ પહેલાં પરવાના નહોતા. હવે સરકારે જાહેર કર્યું છે કે એવા લોકોને પરવાના આપવાનો તેનો ઈરાદો નથી. એટલે અમારામાંના ઘણા માણસો જેઓ યુદ્ધ પહેલાં પરવાના વગર વેપાર કરતા હતા અને જેમને ગયે વર્સે પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા તેમના પરવાના હવે રદ થઈ જવાનો ભય ઊભો થયો છે.

પિટર્સબર્ગમાં તો આવા પરવાના ધરાવનારાઓને સૂચના અપાઈ પણ ગઈ છે કે તેમને માત્ર ત્રણ મહિના માટેના કામચલાઉ પરવાના આપવામાં આવશે જેથી તેઓ પોતાનો માલ વેચી નાખી શકે.

વાકરસ્ટ્રૂમના સ્થાનિક ન્યાયાધીશે વેપારી મહામંડળને ખબર આપી છે કે હિંદીઓના ચાલુ પરવાના આ વર્સે તાજ કરી આપવામાં આવશે નહીં. અમે જાણીએ છીએ કે આવી બાબતોમાં અમારે માટે યોગ્ય રસ્તો એ છે કે તમારી સમક્ષ અપીલ કરતાં પહેલાં સ્થાનિક વડા સત્તાધિકારીઓને મળવું. એમનો ઉલ્લેખ અમે એ બતાવવા માટે કરીએ છીએ કે અત્યારે અમારી હાલત પહેલાં કરતાં કેટલી ખરાબ છે અને એશિયાઈઓની બાબતોનો કારભાર જુદા ખાતા દ્વારા થવાને લીધે જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચે જે ભેદભાવ વધે છે તેનું જ આ પરિણામ છે.

અમારી સ્થિતિ અત્યારે પહેલાં કરતાં કેવી ખરાબ છે તે દર્શાવવા માટે એક વધુ દાખલો એવો છે કે બોઝરોના અમલ દરમિયાન સરકારી અધિકારીનાં બાળકોને સામાન્ય યુરોપિયન શાળામાં જવા દેવામાં આવતાં હતાં, પરંતુ બ્રિટિશ વહીવટ શરૂ થયા પછી તેમને તેમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યાં છે.

લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં બોઝર સરકાર જ્વેલનિસબર્ગ ખાતેના હાલના હિંદી વાડાને શહેરથી ઘણું દૂર આવેલી જગ્યાએ ખસેડવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. તેની સામે વિરોધ નોંધાવવામાં આવ્યો હતો.^૧ તે વખતના વાઈસ કોન્સલ મિ. ઈવાન્સ અમારા વતી વચ્ચે પડયા અને એ બાબત પડતી મૂકવામાં આવી. પરંતુ હવે વાત એટલી આગળ વધી છે કે ત્યાંના રહેવાસીઓ

૧. જુઓ "બ્રિટિશ એજન્ટને પત્ર", જુલાઈ ૨૧, ૧૮૯૬.

ભયભીત થઈ ગયા છે. અમે જાણીએ છીએ કે હાલના તબીબી અધિકારીએ વાડને સખત શબ્દોમાં વખોડી કાઢ્યો છે. પરંતુ જો તે અનારોગ્યકર હાલતમાં હોય તો પણ તેમના જ નિવેદન પ્રમાણે તેમાં રહેવાસીઓનો વાંક તો ચોથા ભાગનો પણ નથી. બોઅરોના અમલ દરમિયાન એની માગણીઓ તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવ્યું હતું. હિંદી કોમ સામેના અસ્વચ્છતાના આરોપની અમારા પહેલાંના વિનંતીપત્રોમાં^૧ પૂરેપૂરી ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે એ આરોપનું એમાં પૂરેપૂરું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. નીચે અમે બે પ્રતિષ્ઠિત તબીબોનાં પ્રમાણપત્રો આપીએ છીએ :

ડૉ. એચ. પ્રાયર વીલ. બી. એ., એમ. બી. બી. સી. (કેંટાબ) નીચે પ્રમાણે પ્રમાણપત્ર આપે છે :

ઘણુંખટું મેં તેમને શરીરથી સ્વચ્છ, અને ગંદકી કે બેદરકારીને લીધે થતા શારીરિક રોગોથી મુક્ત જોયા છે. તેમનાં ઘર ઘણુંખટું ચોખ્ખાં હોય છે અને તેઓ સ્વચ્છતા બાબત ઉત્સાહપૂર્વક ધ્યાન આપે છે. વર્ગનો વિચાર કરતાં મારો અભિપ્રાય એવો છે કે સૌથી નીચલા વર્ગનો હિંદી સૌથી નીચલા વર્ગના ગોરા કરતાં સ્વચ્છતાના નિયમોની વધારે દરકાર રાખે છે તેમ જ વધારે સારા ઘરમાં અને વધારે સારી રીતે રહે છે. મેં એ પણ જોયું કે જ્યારે શહેરમાં અને જિલ્લામાં બળિયાનો રોગચાળો ચાલતો હતો ત્યારે—અને જિલ્લામાં બળિયાનો રોગ તો હજી પણ ચાલુ છે—કોઈ ને કોઈ વખતે લગભગ દરેક રાષ્ટ્રના એક કે વધારે માણસો ચેપી રોગની ઈસ્પિતાલમાં હતા ત્યારે હિંદી એક પણ નહોતો. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો સામાન્ય રીતે હિંદીઓની સામે સ્વચ્છતાને કારણે વાંધો કાઢવો એ અશક્ય જ છે. શરત એટલી કે સ્વચ્છતા અધિકારીઓ ગોરાઓની સ્વચ્છતાની હમેશા જોટલી કડક અને નિયમિત તપાસ રાખે છે, તેટલી જ તેમણે હિંદીઓની રાખવી જોઈએ.

ડૉ. એફ. પી. મેરાયસ એમ. ડી. (એડિનબર્ગ) પ્રમાણપત્ર આપે છે કે :

આ લોકોમાં ઘણા બહોળા પ્રમાણમાં પ્રેક્ટિસ કરતો હોઈ, હું અંગત અનુભવ પરથી ભારપૂર્વક કહી શકું છું કે તેઓ ગરીબ ગોરા લોકો કરતાં વધારે ચોખ્ખા હોય છે અને જો બિનગોરા લોકોને સ્વચ્છતાના અભાવને કારણે ખસેડવાના હોય તો કેટલાક ગરીબ ગોરાઓની પણ એ જ દશા થશે.

પરંતુ આ બાબતમાં અમે વધારે કહેવા માગતા નથી કારણ કે અમારા વિનંતીપત્રના જવાબમાં આપે જણાવ્યું હતું કે અમારી સ્વતંત્રતા પરનાં નિયંત્રણો વેપારી ઈર્ષાનું પરિણામ છે. તેમ જ આ સંસ્થાનના કેટલાક ભાગોમાં જે વ્હાઈટ લીગ (ગોરા લોકોનાં મંડળો) સ્થાપવામાં આવ્યાં છે તેનો પણ ઉલ્લેખ કરવાની કદાચ જરૂર નથી. એ પણ એક વિધિની વિચિત્ર વિડંબના છે કે જ્યારે બ્રિટિશ સરકારને ડચ સિવાયના ગોરાઓએ તેમની પ્રખ્યાત અરજી મોકલી ત્યારે બોઅરોના ખરાબ રાજ્યઅમલ સામેના વિરોધમાં અમને ભાઈભાંડુઓ તરીકે જોડાવાનું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. અને સામ્રાજ્યનું શાસન સ્થપાતાં તરત જ અમારી કાનૂની ગેરલાયકાતો દૂર થશે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું. હવે એ સદ્ગૃહસ્થો ઠરાવો કરીને સામ્રાજ્ય સરકાર પાસે માગણી કરે છે કે એ જ કાનૂની ગેરલાયકાતો ચાલુ રાખવી જોઈએ.

૧. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૧૪૨-૬૦; અને આ પુસ્તકમાં પા. ૭૪-૭૭.

ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનના હિંદી વિરોધી કાયદાઓનો ઉલ્લેખ કરવાની રજા હોય તો અમે તે સંક્ષેપમાં નીચે આપવાની રજા લઈએ છીએ :

૧૮૯૦ના કાયદાનું ૩૩મું પ્રકરણ દરેક એશિયાઈને,

(૧) પ્રમુખની પરવાનગી સિવાય રાજ્યમાં બે મહિનાથી વધારે રહેતાં,

(૨) સ્થાવર મિલકતની માલિકી ધરાવતાં,

(૩) વેપાર કરતાં કે ખેતી કરતાં અટકાવે છે. અને ઉપરોક્ત નિયંત્રણોને આધીન પરવાનગી આપવામાં આવે છે ત્યારે પ્રકરણ દસ મુજબ વાર્ષિક દસ શિલિંગનો માથાવેરો નાખવામાં આવે છે.

ત્યાં ઠરીકામ થયેલા ઘણા હિંદી વેપારીઓમાંના ત્રણ કે જેમણે છેલ્લી ક્ષણ સુધી અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટે હવાતિયાં માર્યાં તેમને જૂની સરકારે ઉપરોક્ત ખાસ કાયદા હેઠળ દેશમાંથી કાઢી મૂક્યા અને તેમને ૯૦૦૦ પાઉંડ કરતાં પણ વધારેની ખોટ ગઈ.

આ બધી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ તે મુશ્કેલીઓ તરફ આપનું તેમ જ નેક નામદાર હાઈ-કમિશનરનું ઝીણવટભર્યું અને સહાનુભૂતિભર્યું ધ્યાન છે એ હકીકતથી અમને દિવાસો મળે છે.

વર્તમાનપત્રોના અહેવાલ પ્રમાણે નેક નામદાર સમ્રાટે ભવ્ય દિલ્હી દરબારમાં હિંદની પ્રજા જોગ આપેલા સંદેશામાં હિંદી પ્રજાની સ્વતંત્રતા, હકો અને કલ્યાણનો ખ્યાલ રાખવાની ફરીથી ખાતરી આપી છે.

અને હવે, સાહેબ, આપ નવાં સંસ્થાનોના બીજા અનેક પ્રશ્નો વચ્ચે હિંદી પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરવા આવ્યા છો ત્યારે, અમે એવી આશા રાખી શકીએ કે નજદીકના ભવિષ્યમાં, નામદાર સમ્રાટે કૃપા કરીને આપેલી ખાતરીને બીજા બ્રિટિશ પ્રજાજનો માટે હોય છે તેમ સમાન રીતે સ્વતંત્રતાના કાર્યમાં ઉતારવામાં આવશે, જેથી અમે ઉપર વર્ણવેલા અંકુશો અને અપમાનને પાત્ર થયા વગર નવાં સંસ્થાનોમાં અમારી આજીવિકા રળી શકીએ?

આજ્ઞાંકિત અને વિનમ્ર સેવક

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકૉર્ડ્ઝ : અરજીઓ અને વિનંતીપત્રો, ૧૯૦૩, સી. ઓ. ૫૨૯, ગ્રંથ ૧.

૨૧૩. લોર્ડ કર્ઝને અરજી

ડરબન, નાતાલ,
જાન્યુઆરી[?] ૧૯૦૩^૧

પ્રતિ

નેક નામદાર, પરમ માનનીય કેલ્સ્ટનના લોર્ડ કર્ઝન પી. સી., જી. એમ. એસ. આઈ., જી. એમ. આઈ. ઈ., વગેરે વગેરે, હિંદુસ્તાનના વાઈસરોય અને ગવર્નર જનરલ, કલકત્તા

નાતાલ સંસ્થાનોમાં વસતી બ્રિટિશ હિંદી કોમનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા
નીચે સહી કરનારાઓની વિનમ્ર અરજી

સન્માનપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે:

નેક નામદારના અરજદારો આથી એક કમિશન, જે નાતાલથી હિંદ આવવા ઊપડયું છે તેને વિષે નિવેદન કરવાની રજા લે છે. એ કમિશનનો ઉદ્દેશ નાતાલ આવતા ગિરમીટિયા હિંદીઓને તેમના કરારની મુદત પૂરી થયે ફરજિયાત પાછા વતન મોકલવામાં આવે એ વાતની મંજૂરી આપવા હિંદુસ્તાનની સરકારને સમજાવવાનો છે.

આપના અરજદારો આપ નામદારનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોરે છે કે ૧૮૯૪માં નાતાલની સરકારે આ જ હેતુ પાર પાડવા માટે હિંદુસ્તાનની સરકાર સાથે મંત્રણા કરવા માટે જે સદ્ગુણસ્થોને મોકલ્યા હતા અને તેઓ આપના પુરોગામીને, તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ, ગિરમીટની એક શરત મંજૂર કરવાનું સમજાવવામાં સફળ થયા હતા. એ શરત એવી હતી કે ગિરમીટિયા હિંદીઓ સંસ્થાનમાં રહે તે દરમિયાન કાં તો ગિરમીટના કરારો લેકળ મંજૂરી કરવાનું ચાલુ રાખે, કાં તો હિંદુસ્તાન પાછા ફરે અથવા તો ત્રણ પાઉંડનો વાર્ષિક માથાવેરો ભરે.

કમિશનરોએ નાતાલ પાછા ફર્યા બાદ એવું નિવેદન કર્યું હતું કે જ્યેકે હિંદુસ્તાનની સરકારે ફરજિયાત પાછા ફરવાની સૂચના સ્વીકારી નથી, છતાં અમારો ઉદ્દેશ સફળ થયો ગણાય, કેમ કે “અત્યાર સુધી કુલીઓ જ્યાં જ્યાં જાય છે તેવા કોઈ પણ દેશને હિંદી સરકારને વારંવાર વિનંતી કર્યા છતાં, ગિરમીટની મુદત પૂરી થયે ફરીથી ગિરમીટ કરાવવાની મંજૂરી નથી મળી, અને કોઈ પણ કિસ્સામાં ગિરમીટની મુદત પૂરી થયા પછી ગિરમીટિયાને ફરજિયાત પાછા મોકલવાની મંજૂરી પણ આપવામાં નથી આવી.”

એટલે ૧૮૯૪માં હિંદુસ્તાનની સરકાર અનિચ્છાએ આટલી આગળ વધી હતી તે જોતાં, આપના અરજદારોને પૂરો ભરોસો છે કે આ વખતે હિંદુસ્તાન આવતા કમિશનની વાત આપ નામદાર ધ્યાનમાં લેશો નહીં.

તેમ છતાં અમે, આપના અરજદારો નાતાલની પરિસ્થિતિની ટૂંકી સમીક્ષા કરવાની તેમ જ કમિશન આપની સમક્ષ જે આકરી દરખાસ્તો રજૂ કરવાનું છે તેનાં પરિણામોનો વિચાર કરવાની રજા લઈએ છીએ.

૧. મૂળમાં તારીખ આપી નથી.

હિંદી પ્રવાસી સંરક્ષકના છેલ્લા અહેવાલમાં હિંદી મજૂરો માટેની માગણી દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે એ હકીકત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. નાતાલના ખેડૂતોના મંડળના પ્રમુખ મિ. ટી. એલ. હાઈસ્વલ્પે ગયે વરસે તેમના વાર્ષિક ભાષણમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું :

કેટલીક વખતે આપણે હિંદુસ્તાનીઓને સંસ્થાનમાં દાખલ કરવા સામે બૂમાબૂમ થતી સાંભળીએ છીએ. પણ આપણે એ હકીકતનો બરાબર ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે આપણે કુલી વગર ચલાવી લેવા ગમે તેટલું ઈચ્છીએ, પણ એને અહીં આવતો અટકાવવાથી આ દેશના બધા ઉદ્યોગો ઇન્નભિન્ન થઈ જશે. પરિસ્થિતિથી અજાણ લોકો એવી વાતો કરે છે કે આપણે હિંદીઓ સાથે આમ કરવું જોઈએ ને તેમ કરવું જોઈએ. પરંતુ આ પ્રશ્ન અંગે આપણે મોટે ભાગે હિંદી સરકારના હાથમાં છીએ, એ હકીકત સામે આંખ-મીંચામણાં કરવાથી કશો ફાયદો નથી. હું માનું છું કે આ સંસ્થાનમાં તાજેતરમાં થયેલા કાયદાઓથી અને તેથીયે વધારે તો આપણી ધારાસભાના કેટલાક સભ્યોએ કરેલાં વગર વિચાર્યાં ભાષણોથી હિંદુસ્તાનમાં લોકો ઘણા ગુસ્સે થયા છે. તેથી હાલ વધારે છૂટછાટ માટે અપીલ કરવી તે નિર્ણય છે. મને જાણવા મળ્યું છે કે ગિરમીટિયા હિંદીઓનો ક્રાર હિંદુસ્તાનમાં જ સમાપ્ત થાય એવી સૂચના હિંદી સરકાર સાંભળે એવો જરાય સંભવ નથી.

ધિ નાતાલ મર્ક્યુરીએ એક અગ્રવેખમાં મિ. હાઈસ્વલ્પના ભાષણ વિષે ટીકા કરતાં કહ્યું છે કે :

હિંદી સરકારને આપણી સગવડ કરતાં પોતાના માણસોનું હિત વધુ જોવાનું છે અને જે પાર્લમેન્ટમાં અધકચરા કાયદા પસાર થશે અને સભાસદો વગર વિચાર્યાં ભાષણો કરશે તો જોઈતાં મજૂરો હિંદુસ્તાનથી મેળવવામાં આપણને ઘણાં ગંભીર વિધન નડશે. એક સમય એવો હતો કે જ્યારે માત્ર શેરડીનું વાવેતર કરનારાઓને જ હિંદી મજૂરોની ઘણી જરૂર રહેતી. હવે દેશની અંદરના ભાગોના ખેડૂતોને પણ તેમની સેવાઓની એટલી જ જરૂર પડે છે. અને માત્ર ખેડૂતને જ નહીં, ખાણના માલિકને, કોન્ટ્રાક્ટરને, ઉત્પાદકને અને વેપારીને પણ જરૂર પડે છે.

આમ એ વાત સ્પષ્ટ છે કે નાતાલના જાહેર લોકમતના નેતાઓ આ સૂચનાનું ગેરવાજબીપણું સમજે છે. અને હિંદી સરકાર એ સ્વીકારી લેશે એવી આશા રાખતા નથી. પરંતુ એમ ન હોય તોપણ આપના અરજદારોના નમ્ર મત મુજબ આ પ્રશ્ન અંગેના હિંદી દૃષ્ટિકોણ બાબત બે મત હોઈ જ ન શકે. જે મજૂરને પસાણે પાછો હિંદુસ્તાન ધકેલી દેવાનો હોય તો જે હેતુથી હિંદુસ્તાનમાં પરદેશગમનનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો એ હેતુ માર્યો જશે. હિંદુસ્તાનથી પરદેશગમન કરનારાઓના સંરક્ષણ અને લાભ માટે જ એ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને નહીં કે સંસ્થાનોના કલ્યાણ માટે. આપના અરજદારોના નમ્ર મત પ્રમાણે નાતાલ આજે પણ અત્યંત અનુકૂળ શરતો ભોગવી રહ્યું છે. આ ભાગીદારીમાં પહેલેથી જ એનો સિદ્ધભાગ છે. અને હવે તે એથી પણ અગળ જવાં માગે છે. તેની મહત્ત્વાકાંક્ષાનું ધ્યેય તો એ છે કે “જે કુલીએ ગુલામ તરીકે રહેવું હોય તો તે સંસ્થાનમાં રહે અથવા જે તેણે સ્વતંત્ર રહેવું હોય તો હિંદ પાછા ફરવું જોઈએ.” એટલે કે હિંદુસ્તાન પાછા ફરતાં તેને નાતાલની ધારાસભાના એક સભ્ય સ્વ. મિ. સૉન્ડર્સના શબ્દોમાં, કદાચ, “બૂખમરાનો સામનો કરવો પડે,” તેની સંસ્થાનને પરવા નથી.

ફરજિયાત પાછા ફરવની સૂચનાને વાજબી ઠરાવવા માટે વપરાતી મુખ્ય દલીલ એ છે કે જે કરારોની શરતો એક પક્ષ પોતાની રાજીખુશીથી પાળવાનું માથે લે તેમાં કોઈ જાતની મુશ્કેલીનો સવાલ જ ન ઊઠવો જોઈએ. પરંતુ નાતાલના એક વખતના વડા પ્રધાન, સ્વ. પરમ માનનીય મિ. હેરી એસ્કમ્બે નાતાલની સરકારે નીમેલા એક કમિશન સમક્ષ પોતાની જુબાનો આપતાં કહ્યું હતું કે:

એક માણસને સિદ્ધાંતની રીતે એની પોતાની મંજૂરીથી, પરંતુ ખરું જોતાં તેની મંજૂરી વગર જ અહીં લાવવામાં આવે છે. તે પોતાની જિંદગીનાં સૌથી ઉત્તમ પાંચ વર્ષ અહીં ગાળે છે. નવા સંબંધો બાંધે છે, જૂના ભૂલી જાય છે, કદાચ અહીં ઘર પણ માંડે છે. એટલે, ન્યાયઅન્યાયના મારા વિચાર પ્રમાણે તો એને પાછા ન જ મોકલી શકાય.

આવા માણસો રાજ્યના નિરીક્ષણ હેઠળ જ દેશમાંથી બહાર જઈ શકે એવો નિયમ કરીને હિંદ સરકારે ઉક્ત દલીલનો જવાબ આપી દીધો છે. કેમ કે એનો ગર્ભિત અર્થ એવો નીકળે છે કે તેમની દશા હજુ સગીર બાળકો જેવી છે. અને તેથી તેઓ પોતાનું હિત સમજી શકે એમ નથી.

આ પહેલાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે ત્રણ પાઉંડના કરની^૧ મંજૂરીની બાબતમાં આપના પુરોગામીને ઉદ્દેશીને લખાયેલી અરજી તરફ આપના અરજદારો આપ નામદારનું સન્માનપૂર્વક ધ્યાન ખેંચે છે. તે અરજીમાં, ૧૮૮૭માં નાતાલ કમિશને આ બાબતનો જે સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરેલો અને ફરજિયાત પાછા મોકલવાની સૂચના વિરુદ્ધ ભલામણ કરેલી, તે દર્શાવતો પુરાવો એકઠો કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ જે નાતાલનો એકેએક માણસ અસંમત હોય તોપણ આપના અરજદારોને ભરોસો છે કે નેક નામદાર નાતાલના એકપક્ષી લાભ માટે હિંદી મજૂરોનો દુરુપયોગ થવા દેશે નહીં.

એટલે આપના અરજદારો નમ્રતાપૂર્વક અરજ કરે છે કે જે સંસ્થાને ગિરમીટિયા હિંદીઓને બ્રિટિશ નાગરિકના પ્રાથમિક અધિકારો એટલે સંસ્થાનમાં વસવાનું સ્વાતંત્ર્ય આપવા તૈયાર ન હોય તો આપ નામદાર મહેરબાની કરીને સંસ્થાનને સલાહ આપવાની કૃપા કરશો કે તે હિંદી મજૂરોને લાવવાનું બંધ કરે.

અને ઈન્સાફ તેમ જ દયાના આ કામ માટે આપના અરજદારો આપને માટે પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને હમેશાં પ્રાર્થના કરશે. વગેરે વગેરે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

છાપેલી છબી પરથી: એસ. એન. ૪૦૩૧.

૨૧૪. દાદાભાઈ નવરોજને પત્ર

૧૪ મર્ચુરી લેન,
ડરબન,
જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૦૩

[માનનીય દાદાભાઈ નવરોજ,
લંડન]

[સાહેબ,]

નાતાલમાં મિ. ચેમ્બરલેનને બે હિંદી પ્રતિનિધિમંડળ મળ્યાં હતાં. એક ડરબનમાં અને બીજું મેરિટસબર્ગમાં. આ સાથે મોકલવામાં આવેલું નિવેદન^૧ ડરબનના પ્રતિનિધિમંડળે રજૂ કર્યું હતું. એના ઉપર કશી જ ટીકા કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

એ પરમ માનનીય ગૃહસ્થનું માનવું છે કે હાલ અમલમાં છે એવા કાયદાઓ અંગે તેઓ ખાસ કંઈ કરી શકશે નહીં કેમ કે સંસ્થાનમાં “જવાબદાર” (?) શાસન છે. આ જવાબ અમુક અંશે સાચો છે. તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે ગિરમીટિયા હિંદીઓનાં બાળકો પર ત્રણ પાઉંડનો વેરો દોકી બેસાડવાના તાજેતરના બિલની બાબતમાં તેઓ ઈન્ડિયા ઓફિસની સલાહથી દોરવાશે. પ્રતિનિધિમંડળની મુલાકાત વખતે સર જ્યોર્જ હેમિલ્ટને તમને જે કહ્યું છે તે પરથી એવી આશા રાખી શકાય કે આ બિલ નામંજૂર થશે. સ્વતંત્ર હિંદીઓના આગમન પર અંકુશ રાખવામાં નહીં આવે અને ગિરમીટની મુદત પૂરી થયે ગિરમીટિયા હિંદીઓને હિંદુસ્તાન પાછા હાંકી કાઢવામાં નહીં આવે તો આ ઉપખંડ હિંદીઓથી ઊભરાઈ જશે, એવો સંસ્થાનવાસીઓને જે ભય છે તેની સાથે તેઓ^૨ સંમત થતા હોય એમ લાગે છે. એક રીતે જોતાં તેઓ સંસ્થાનવાસીઓની વર્તણૂક વાજબી ઠરાવવા માગતા હોય એમ લાગ્યું. ડરબનના પ્રતિનિધિમંડળને ઉદ્દેશીને તેઓ બોલ્યા ત્યારે હું હાજર હતો. મેરિટસબર્ગના પ્રતિનિધિમંડળને તેમણે મુલાકાત આપી ત્યારે મારો ઈરાદો તેમના અકબે ભ્રમ દૂર કરવાનો હતો. પરંતુ મને કોઈ બાબતની ચર્ચા ન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. એટલે ડરબનમાં એમની સમક્ષ જે રજૂઆત કરવામાં આવી હતી તેને મેં માત્ર ટેકો આપ્યો. અને મિ. ચેમ્બરલેને ત્યાં જે કહ્યું હતું તેનું અહીં પુનરાવર્તન કર્યું.

ગિરમીટની મુદત હિંદુસ્તાનમાં પૂરી થાય એવી રીતે તેમને પાછા મોકલી દેવાનું નક્કી કરી લેવા નાતાલની સરકારે તાજેતરમાં હિંદુસ્તાન એક કમિશન મોકલ્યું હતું, કે જેથી ગિરમીટિયા હિંદીઓને નાતાલમાં ઠરીકામ થવાની તક જ ન મળે. જો લોર્ડ કર્ઝન આ બાબત જરાય કાને ધરશે તો અલબત્ત તે અન્યાયની પરાકાષ્ટા ગણાશે. આવું ક્યારેય બન્યું નથી. અને તે અમુક વર્ષોની મુદત માટેની શુદ્ધ ગુલામી જ થઈ પડશે. મિ. ચેમ્બરલેનનાં સામ્રાજ્યભક્તિનાં પ્રવચનો પછી પણ નાતાલ, કરારના સમજદારીપૂર્વકના સિદ્ધાંતોની સદંતર અવગણના કરીને

૧. જુઓ “ચેમ્બરલેનને અરજ”, ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૯૦૨.

૨. મિ. ચેમ્બરલેન.

માત્ર પોતાના એકલાના લાભ માટે હિંદી મજૂરોનો ગેરલાભ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરે, એ સમજાય એવું નથી. અને એથી જાણાઈ આવે છે કે સંસ્થાને બ્રિટિશ હિંદીઓ પ્રત્યેના વિરોધી વલણમાં જરાયે ફેરફાર કર્યો નથી. મેરિસબર્ગની નગર પરિષદ હિંદીઓને જમીનની માલિકી ધરાવતા અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેથી આ વાતને વધુ ટેકો મળે છે. આનો ઉકેલ સરળ અને અત્યંત અસરકારક છે એટલે કે લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનની સૂચના મુજબ, ગિરમીટિયા હિંદીઓને નાતાલ જતા રોકવા.

હૃદયથી આપનો,

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૪૦૩૫.

૨૧૫. છગનલાલ ગાંધીને પત્ર

જેહાનિસબર્ગ,

પ્રિટોરિયા,

ફેબ્રુઆરી ૫, ૧૯૦૩

ચિ. છગનલાલ,

જેકે ઉપરને ઠેકાણે હું છઉં છતાં કાગળ તો ડરબન જ લખજે. તમારો લાંબો કાગળ મળ્યો. ચિ. મગનલાલે^૧ તથા ચિ. આણંદલાલે^૨ દુકાન^૩ ખોલી છે. એટલે મને લાગતું નથી કે હવે અહીં આવે.^૪ મેં તેની મરજી હોય તો અહીં આવવા લખ્યું છે. નોકરીનો જોગ ઠીક છે. ને કદી મારે અહીં રહેવાનું થાય તો ઠીક મળવા સંભવ. છતાં તેની મરજી ઉપર રાખ્યું છે. તેને સ્ટીમર ઉપર સહેજ તાવ હતો. પણ તેમાં કંઈ તમને ખબર આપવા જેવું ન હતું.

મારું બહુ અનિશ્ચિત છે. બહુ મથું છું. પણ વધારે સંતોષકારક ખબર નથી આપી શકતો. જે અહીં રહેવાનું નહીં થાય તો માર્ચ માસમાં નીકળીશ એમ સંભવે. જે રહેવાનું થશે તો તમને બંધાને છ માસ બાદ તેડાવવાનું બનશે. તુરત તેડાવવાનો જોગ નથી. છતાં મારાથી બનતા પ્રયત્ને ફરજમાં ભંગ નહીં પડે તેમ હશે તો હું ત્યાં જ આવવાનો છું. અહીં રેશમની પથારી નથી. આથી વિશેષ ચોક્કસ ખબર નથી આપી શકતો. જે હું આવીશ તો તાર કરીશ. રહેવાનું ચોક્કસ થશે તોપણ તમારા બંધાના સંતોષને ખાતર તાર કરીશ.

ચિ. મણિલાલના પગારની ફિક્કર નહીં. પણ તમે તેને વાજિત્ર શીખવા મોકલજે. ઉઠાડી લીધો તે ઠીક ન થયું. તમારો દોષ નથી. તમારી કાકીનો છે.

રા. રા. નરભિરામ પાસેથી પુસ્તકો મળ્યાં હશે.

૧. છગનલાલ ગાંધીના ભાઈ.

૨. ગાંધીજીનો ભત્રીજો.

૩. આ દુકાન ટોંગાટમાં ખોલી હતી.

૪. મગનલાલ ગાંધી.

મિ. દફતરી^૧ને પ્રણામ સાથે કાગળ લખવા કહેજે. મને ફુરસદ મળશે ત્યારે તેમને નોખો કાગળ લખીશ. રૂ. ૦-૮-૦ મોકલ્યા તે વ્યવહારી રીતે. પણ તે હવે ઊકલ્યું.

મોહનદાસના આશીર્વાદ

તા. ૬ ધર^૨ છોડવાની ઉતાવળ કરવી જરૂર નથી.

[મૂળ ગુજરાતી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાંના કાગળ પરથી: સી. ૩બલ્યુ. ૨૯૩૮.

૨૧૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

પો. ઓ. બો. ૨૯૯,

જેહાનિસબર્ગ,

ફેબ્રુઆરી ૧૮, ૧૯૦૩

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,

પ્રિટોરિયા,

સાહેબ,

નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર^૩ તેમ જ આપે દર્શવેલી ઈચ્છા પ્રમાણે સંસ્થાનનાં મુખ્ય શહેરોમાં બજારો ઊભાં કરવાની સૂચના અંગે હિંદીઓનો મત રજૂ કરવાની રજા લઉં છું.

આવી વ્યવસ્થા મારા નમ્ર મત પ્રમાણે નીચેની શરતોએ હિંદી કોમ સ્વીકારવા તૈયાર થાય :

- (૧) બજાર (કે બજારો) શહેરની હદની અંદર તેમ જ યુરોપિયનો સહિત બધા વર્ગોના લોકો જ્યાં ઘણુંખરું આવતા જતા હોય એવા કામધંધાના લક્ષ્યાંકોમાં હોવાં જોઈએ.
- (૨) હિંદી કોમને માટે બજારમાં રહેવાનું કે વેપાર કરવાનું કોઈ કાયદેસર બંધન ન હોવું જોઈએ.
- (૩) જે હિંદીઓ અત્યારે શહેરોમાં રહે છે કે વેપાર કરે છે અને જેઓ યુદ્ધ પહેલાં સંસ્થાનમાં કોઈ પણ શહેરની હદની અંદર વેપાર કરતા કે રહેતા હતા તેમની પાસે કોઈ પણ સંજોગોમાં બજારોમાં રહેવાની કે વેપાર કરવાની આશા ન રાખવી જોઈએ.
- (૪) મકાન અંગેના અને સ્વચ્છતા અંગેના જે નિયમો સરકાર નક્કી કરે તે પાળવાનું સ્વીકારે એટલે હિંદી કોમને આવાં કોઈ પણ બજારોમાં દુકાનો ખરીદવા દેવી જોઈએ.

જે ઉપરના સિદ્ધાંત પ્રમાણે બજારોની સ્થાપના કરવામાં આવે તો હું માનું છું કે હિંદી કોમ તેને સફળ બનાવવામાં સરકારને માનપૂર્વક સહકાર આપશે. બજારોમાં સ્વાભાવિક રીતે જે સસ્તો અને સગવડવાળો મકાનો બાંધવામાં આવશે તેનો લાભ, ઘરબાર વગરની હિંદી વસ્તી, જેનો ઉલ્લેખ લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે કર્યો છે, તે ખુશીથી લેશે.

૧. મુંબઈમાં ગાંધીજીના સહકાર્યકર વકીલ.

૨. વકીલાત માટે મુંબઈમાં ગાંધીજીએ ભાડે રાખેલી જગ્યા.

૩. ગાંધીજીએ લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરની મુલાકાત લીધી હતી.

જે કોઈ વિશેષ માહિતીની કે મારી હાજરીની જરૂર હોય તો જણાવશો તે મુજબ માહિતી મોકલીશ અથવા આપની સમક્ષ હાજર થઈશ.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

પ્રિટોરિયા આર્કાઈવ્ઝ: ફાઈલ એલ-ટી. જી. ૯૪.

૨૧૭. હિંદીઓના પ્રશ્ન^૧

બૉક્સ ૨૯૯,
જ્વેહાનિસબર્ગ,
ફેબ્રુઆરી ૨૩, ૧૯૦૩

ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનોના હિંદીઓના
પ્રશ્ન અંગેનું ટૂંકું નિવેદન

મિ. ચેમ્બરલેન કદાચ આ અઠવાડિયે ઈંગ્લંડ ચાલ્યા જશે. પરંતુ હિંદીઓની સ્થિતિ તો હતી તેવી જ રહે છે.

ટ્રાન્સવાલના નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરની મુલાકાતે એક નાનું પ્રતિનિધિમંડળ ગયું હતું.^૨ અને તેઓએ કહ્યું હતું કે જ્યારે વિસ્તૃત ધારાસભા રચાશે ત્યારે આખાં પ્રશ્નનો સમગ્ર રીતે વિચાર કરવામાં આવશે. તેઓ ઘણી સભ્ય રીતે વર્ત્યા હતા.

હિંદીવિરોધી એક પ્રતિનિધિમંડળને મિ. ચેમ્બરલેને એમ કહ્યું હોવાનું જણાય છે કે આ એક એવો પ્રશ્ન છે કે જે બ્રિટનના પ્રધાનમંડળ સમક્ષ મૂકવો પડશે અને ત્યાં જ એનો આખરી ફેસલો થશે.

આ ઉત્તર તેમ જ ઉપર ટાંકેલો નેક નામદારનો ઉત્તર સાથે મૂકતાં એમ લાગશે કે મિ. ચેમ્બરલેન બ્રિટિશ સરકાર સાથે મંત્રણા કર્યા બાદ કાયદા અંગેની એક યોજના મોકલશે જે ઉપલી ધારાસભા સમક્ષ મૂકવામાં આવશે. આવો કાયદો હિંદી હિતોની વિરુદ્ધ હશે તોપણ, એક વાર તે પસાર થયા પછી વિરોધ કરવાથી કંઈ વળશે નહીં.

એટલે નવાં સંસ્થાનોમાં સૂચિત કાયદા સામે જ બધા પ્રયત્નો કેન્દ્રિત કરવાની ખાસ જરૂર છે.

હિંદી વિરોધી કાયદો કેવો છે તે મિ. ચેમ્બરલેન સમક્ષ રજૂ કરેલા નિવેદનમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલું છે.^૩ અને તેની નકલો ઈંગ્લંડના મિત્રોને મોકલી આપવામાં આવી છે.

૧. આ નિવેદન દાદાભાઈ નવરોજીને મોકલવામાં આવ્યું હતું. તેઓએ તે હિંદુસ્તાન માટેના સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલ્યું હતું. સર વિલિયમ વેડરબર્નને એક નકલ મોકલવામાં આવી હતી. તેઓએ તે વાઈસરોયને મોકલી હતી.

૨. જુઓ “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, ફેબ્રુઆરી ૧૮, ૧૯૦૩.

૩. જુઓ “ચેમ્બરલેનને નિવેદનપત્ર”, જાન્યુઆરી ૭, ૧૯૦૩.

એક જવાબદાર ઠેકાણેથી એવી માહિતી આવી છે કે સરકાર સંસ્થાનવાસીઓને રાજી કરવા વધારે પડતી આતુર હોઈને હિંદીઓના હિતની ઉપેક્ષા કરશે અને એવો કાયદો સૂચવશે જે કેપના કે નાતાલના અને ઓસ્ટ્રેલિયાના કાયદા કરતાં પણ સખત હશે.

બીજા એટલા જ જવાબદારીભર્યા સ્થળેથી એવી માહિતી આવી છે કે નાતાલના એશિયાઈવિરોધી કાયદાઓ પ્રમાણેના જ કાયદાઓ કરવામાં આવશે.

મિ. ચેમ્બરલેને હિંદી પ્રતિનિધિમંડળને કંઈક આ પ્રમાણે કહ્યું હતું: “જે કે ત્રણ વરસ પછી જવાબદાર રાજતંત્ર આપું કે તરત જ રદ કરવામાં આવે એવો કોઈ કાયદો અત્યારે કરવાનો શો અર્થ? એટલા માટે તમારે જાહેર મતને અનુકૂળ કરી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને ટ્રાન્સવાલ ખાતેના અધિકારીઓ સાથે મળીને કામ કરવું જોઈએ.” હિંદીવિરોધી પ્રતિનિધિમંડળને તેમણે એમ કહ્યું હોવાનું જણાય છે કે, “હિંદીઓ આપણા સાથી પ્રજાજનો છે અને વાજબી અને માનભરી વર્તણૂકના હકદાર છે. તે સાથે જ હિંદુસ્તાનથી આવતા લાખો માણસોના નિરંકુશ પ્રવાહ જે સંસ્થાનને સહેલાઈથી ભરી દઈ શકે, તેની સામેના તમારા વિરોધમાં હું તમારા પ્રત્યે સંહાનુભૂતિ દર્શાવું છું. એટલા માટે મોટી સંખ્યામાં આવતા પ્રવાસીઓ પર અંકુશ મૂકવાની હું ભલામણ કરું છું. પરંતુ જેઓ સંસ્થાનમાં ઠરીઠામ થઈ ચૂક્યા છે તેમના ઉપર કાનૂની બંધનો નાખવાની જવાબદારી હું લઈ શકું નહીં.”

જે મિ. ચેમ્બરલેને હિંદીવિરોધી પ્રતિનિધિમંડળ સમક્ષ ઉપરના શબ્દો કહ્યા હોય તો એ ઘણું જ સંતોષકારક કહેવાય.

હિંદીઓ સંસ્થાનને ઉભરાવી દઈ શકે એમ નથી. તેઓ એવી મોટી સંખ્યામાં આવશે જ નહીં. ટ્રાન્સવાલમાં ૧૨,૦૦૦થી વધારે હિંદીઓ નથી જ્યારે એકલા જ્હાનિસબર્ગમાં જ લગભગ ૧,૦૦,૦૦૦ યુરોપિયનો છે. પરંતુ જે સરકારને વધારે પડતી હિંદી વસ્તીથી સંસ્થાન ઊભરાઈ જશે એવો ભય હોય અને એ ભયને તે કાનૂની માન્યતા આપવા ઈચ્છતી હોય તો, અને જે હિંદીઓનો અવાજ સંભળાવાનો હોય તો, અમે વધારેમાં વધારે એટલું કબૂલ કરી શકીએ કે અમુક સુધારાઓ સાથે નાતાલના જેવો કાયદો કરવામાં આવે. નાતાલમાં એક એવો સામાન્ય સ્વરૂપનો કાયદો છે. તે સૌને લાગુ પડે છે. એ કાયદા મુજબ જેઓ નાતાલમાં સ્થાયી થયેલા ન હોય અને જેમને યુરોપીય ભાષાઓમાંથી એકે ન આવડતી હોય તેમને સંસ્થાનમાં દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી. જેઓ ત્યાં સ્થાયી થયેલા છે તેમની પત્નીઓ અને સગીર બાળકો આમાંથી મુક્ત છે.

જે યુરોપિયન ભાષાઓને બદલે “સામ્રાજ્યના દેશોમાં વપરાતી કે બોલાતી કોઈ પણ ભાષા” દાખલ કરવામાં આવે તો તેથી પ્રતિષ્ઠિત વેપારીઓને આવવાનો માર્ગ મોકળો રહેશે અને છતાં લાખો નિરક્ષર માણસો આવતા અટકશે. એક એવી કલમ ઉમેરવી જોઈએ કે, સ્થાયી થયેલા સમાજના હિતની દૃષ્ટિએ જેમની ખરેખર જરૂર હોય, જેમ કે ઘરકામના નોકરો, રસોઈયાઓ, જેઓ અભણ હોય છે છતાં જૂના રહેવાસીઓને જેમની અત્યંત જરૂર હોય છે, તેમને ખાસ પરવાનગી આપવામાં આવશે. તે ઉપરાંત જે દક્ષિણ આફ્રિકામાં સ્થાયી થયેલા છે તેમને આવો કોઈ પણ કાયદો લાગુ નહીં પડવો જોઈએ.

મારે ફરીથી કહેવાની જરૂર ન હોવી જોઈએ, કે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરફથી વારસા તરીકે મળેલા ત્રાસદાયક હિંદીવિરોધી કાયદાઓની સામે જ અમે લડી રહ્યા છીએ, નહીં કે એના

અમલ સામે. તેથી હું આ નિવેદન રોજ રોજ બનતા અન્યાયના સંખ્યાબંધ બનાવોના દાખલા આપીને લાંબું કરવા માગતો નથી. કારણ કે માત્ર એવા અન્યાયનો જ ઈલાજ કરવામાં આવે એ તો ડાળીઓને કાપવા જેવું છે. તેથી અમારી માગણી તો એ જાડને જ ઉખાડી કાઢવાની છે. કારણ કે જે કાયદાઓ મૂળે જ ખરાબ છે, ત્યાં, તેનો અમલ કડકાઈથી ન કરશો એવી મતલબનાં બ્રિટનનાં સૂચનાઓ રૂપી થીંગડાંથી શું વળે?

હું આશા રાખું છું કે પ્રતિનિધિમંડળ સમક્ષ લૉર્ડ જ્યોર્જે જેનો ઈશારો કર્યો હતો તે વાડાના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવામાં નહીં આવે. કેપનાં તેમ જ નાતાલનાં સ્વરાજ્ય ભોગવતાં સંસ્થાનોમાં પણ તે અમલમાં નથી. તો પછી સમ્રાટની હકૂમત હેઠળના ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનોમાં કેમ હોઈ શકે?

હું આશા રાખું છું કે સંયુક્ત સમિતિ^૧ જે લૉર્ડ જ્યોર્જને મળી હતી તે જૂના કાયદાઓ રદ કરતો કાયદો ક્યારે અને કેવી જાતનો થવાનો છે તે વિષેની માહિતી માગશે. એમાં જલદી કરવાનું બહુ જ જરૂરી છે. હિંદી બાબતોનો વહીવટ કરતા કેટલાક અત્યંત સહાનુભૂતિરહિત અધિકારીઓની હાજરીને લીધે લોકોને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે. જે વધારે વખત જશે તો કેટલીક ખાસ મુસીબતો તરફ મિત્રોનું ધ્યાન ખેંચવાનું જરૂરી થઈ પડશે. હાલ તો અમે સ્થળ ઉપર જ ન્યાય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ ૪૦૨.

૨૧૮. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

બોક્સ ૨૯૯,

જેહાનિસબર્ગ,

ફેબ્રુઆરી ૨૩, ૧૯૦૩

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

આ દેશમાં બનાવો બહુ ઝડપભેર બની રહ્યા છે અને સ્વાભાવિક રીતે જ હું લડતની વચ્ચે છું. મેં આશા રાખી હતી તે કરતાં લડત ઘણી વધારે તીવ્ર છે. પ્રિટોરિયા ખાતે મિ. ચેમ્બરલેન સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલું નિવેદન^૨ અને આજ લગીની સ્થિતિને લગતું જે નિવેદન^૩ લંડન મોકલવામાં આવ્યું તેની એક નકલ આ સાથે બીડું છું. અહીં છાનુંદૂપું ઘણું કામ ચાલી રહ્યું છે. જૂના કાયદાઓનો અમલ સખતાઈથી કરવામાં આવે છે. એનો અર્થ કદાચ એવો થાય કે મારે અહીંયાં માર્ચ પછી પણ રોકાવું પડે. ડરબનનું પ્રતિનિધિમંડળ

૧. બ્રિટિશ કમિટી અને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા એસોસિયેશને દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓને લગતી બાબત ઉપાડી લેવા માટે એક સંયુક્ત મંડળ ભેળું કર્યું હતું.

૨. “ચેમ્બરલેનને નિવેદન પત્ર”, જાન્યુઆરી ૭, ૧૯૦૩.

૩. “હિંદીઓનો પ્રશ્ન”, ફેબ્રુઆરી ૨૩, ૧૯૦૩.

જે મિ. ચે.ને^૧ મળવાનું હતું તેમાં જોડાવા હું છેક છેલ્લી ઘડીએ પહોંચી શક્યો. હું આશા રાખું છું કે તમને પ્ર.મં.ના^૨ નિવેદનની^૩ નકલો મળી હશે.

હું આશા રાખું છું કે તમે ત્યાં તમારાથી બનતું બંધું કરશો. વર્તમાનપત્રોમાં આ બાબત સતત હોશિયારીપૂર્વક ચર્ચાતી રહેશે તો લાભ થશે. આશા રાખું છું કે તમે કુશળ હશો.

આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૪૧૦૦.

૨૧૯. નવાં સંસ્થાનોમાં હિંદીઓની સ્થિતિ^૪

જોડાનિસબર્ગ,
માર્ચ ૧૬, ૧૯૦૩

નવાં સંસ્થાનોમાં હિંદીઓની સ્થિતિ અંગે ટૂંકું નિવેદન

દરરોજ બનતા બનાવો હિંદી રહેવાસીઓમાં ભય ફેલાવે છે.

ટ્રાન્સવાલ

ચાલુ હિંદીવિરોધી કાયદાઓમાં વચન આપ્યા પ્રમાણેના ફેરફારો ક્યારે કરવામાં આવશે તેની કંઈ ખબર નથી.

તે દરમ્યાન નીચેના બનાવો બન્યા છે.

વાકરસ્ટ્રૂમમાં દસ વરસથી વેપાર કરતા હુસેન આમદની દુકાન બળજબરીથી બંધ કરાવી દેવામાં આવી છે અને તેને વેપારનો પરવાનો આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો છે. એ શહેરમાં હિંદી દુકાન માત્ર તેમની જ હતી. હાલ તે બે મહિના કરતાં વધારે વખતથી બંધ પડી છે.

સુલેમાન ઈસ્માઈલ કે જેમને ગયે વરસે પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો તેમને આ વરસે પરવાનો આપવાની ના પાડવામાં આવી છે અને હાલ તેમની દુકાન^૫ એક મહિનાથી વધારે વખતથી બંધ પડી છે.

ઉપરના બંને વેપારીઓ પાસે ઘણો માલ છે. તેઓએ અત્યાર લગીમાં ઘણું નુકસાન વેઠ્યું છે અને જો તેમની દુકાનો ખોલવા દેવામાં નહીં આવે તો તેઓ ખુવાર જ થઈ જશે.

એક દુકાનનો પરવાનો બીજી દુકાન માટે કે એક વ્યક્તિનો બીજી વ્યક્તિને બદલી આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવે છે. એક હિંદી પોતે ભાડે લીધેલી જગ્યામાં વેપાર કરે છે. મકાન-

૧. એમ્પરલેન.

૨. પ્રતિનિધિમંડળ.

૩. “એમ્પરલેનને અરજી” ડિસેમ્બર ૨૭, ૧૯૦૨.

૪. કેટલાક શાબ્દિક ફેરફાર સાથે અને કેટલોક ભાગ છોડી દીધા પછી આ નિવેદન ૧૭-૪-૧૯૦૩ના શબ્દિકામાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું.

૫. આ દુકાન રસ્ટોનબર્ગમાં આવી હતી.

માલિક તેને ખાલી કરી જવાની નોટિસ આપે છે. એ હિંદી બીજી જગ્યાએ દુકાન કરવા ઈચ્છે છે. પરવાના અધિકારી તેમ કરવાની પરવાનગી નથી આપતો. કાં તો એ માણસે વાડામાં જવું જોઈએ કે પછી ધંધો બંધ કરી દેવો જોઈએ. બીજા એક હિંદી પોતે નિવૃત્ત થવા માગે છે અને સંસ્થાનનો એક જૂનો વેપારી તેની ચાલુ દુકાન ખરીદી લેવા માગે છે. પરવાના અધિકારી ખરીદનારને નામે પરવાનો બદલી આપવાની ના પાડે છે. એટલે મૂળ માલિક લિલામથી જ પોતાનો ધંધો વેચી શકે. આનો અર્થ એ કે નવા પરવાના આપવામાં આવતા જ નથી.

એશિયાઈ ખાતું લોકોને ત્રાસરૂપ થઈ પડ્યું છે. એનો ધંધો જ લોકોને ત્રાસ આપવાના નવા નવા રસ્તા શોધી કાઢવાનો છે. જે લોકો પાછા આવવાના ઈરાદાથી દેશ છોડી ન જતા હોય તેમને પણ પાસ કઢાવવા પડે છે, જેના પર પોતાની છબી ચોડવાની હોય છે. આમ હિંદીઓ સાથે તેઓ ગુનેગાર હોય એવી રીતે વર્તવામાં આવે છે. અલબત્ત આની પાછળનો હેતુ પરવાનાનો ગેરકાયદેસર ઉપયોગ અટકાવવાનો છે. પણ, પોતાના પરવાનાનો ખોટો ઉપયોગ કરી શકે એવા થોડાકને ખાતર આખી કોમને કલંકિત કરવામાં આવે છે. મુસલમાનોને પોતાની છબી પડાવવા સામે ધાર્મિક વાંધો છે તે તો આ નવો સુધારો ધ્યાનમાં જ નથી લેતો.

બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશનના પ્રમુખ અને મેસર્સ એન. સી. કમરુદ્દીન ઓન્ડ કંપની નામની દક્ષિણ આફ્રિકાની મુખ્ય હિંદી પેટીના વહીવટકર્તા ભાગીદારને ગયે અઠવાડિયે જોહાનિસ-બર્ગમાં ફૂટપાથ પરથી નીચે ઊતરી જવાનો લુકમ કરવામાં આવ્યો હતો. તેઓ અડગ રહ્યા અને ન ઊતર્યા. તેમ છતાં એમને ઘણું અપમાન તો વેઠવું જ પડ્યું. હાલ આ બાબત પોલીસ કમિશનર સમક્ષ છે. ખરી વાત એ છે કે જ્યાં સુધી ફૂટપાથને લગતો પેટાકાયદો કાયદાની પોથીમાં રહેશે ત્યાં સુધી આવા બનાવો બન્યા જ કરવાના.

નાતાલમાં ખેંગનો થોડો વાવર ફેલાયો છે. અધિકારીઓએ તેને હિંદીઓને એ સંસ્થાન-માંથી અહીં આવતા રોકવાનું બહાનું બનાવી મૂક્યું છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે જે શરણાર્થી હિંદીઓને અહીંયાં પોતાના હકો પુરવાર કરવાના હોય તેઓ પણ બહાર જ રહી ગયા છે. જ્યારે યુરોપિયનો અને કાફિરોને છૂટથી આવવા દેવામાં આવે છે. એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે ખેંગ તો બધા જ વર્ગો પર હુમલો કર્યો છે.

હિંદીઓના દુઃખની લાંબી યાદીમાંથી ઉપર તો થોડીક વાનગી જ આપી છે. તેમાં કશા લાગણીવેડા નથી. આ બંધી સાચી અને સંગીન તકલીફો છે અને જીવનમરણના સંઘર્ષની નિશાનીરૂપ છે.

અને તેમ છતાં અમે જ્યારે મતભેદ ભૂલી ગયા હતા અને યુદ્ધને સમયે અમે સ્વયંસેવક ઓમ્બ્યુલન્સ કોર સ્થાપી હતી ત્યારે અમે “આખરે તો સામ્રાજ્યનાં જ સંતાન” હતા. અમારી મુશ્કેલીઓ યુદ્ધનાં કારણોમાંની એક હતી અને તેનાથી લોર્ડ લેન્સડાઉનનું લોહી ઊકળી ઊઠ્યું હતું.

અને અહીંનો પ્રશ્ન માત્ર ભવિષ્યના પ્રવાસીઓનો નથી. પ્રશ્ન અહીંના સ્થાયી રહેવાસીઓનો છે, જેમની બાબતમાં મિ. ચેમ્બરલેને હિંદી પ્રતિનિધિઓને ખાતરી આપી હતી કે તેઓ “વાજબી અને માનભરી વર્તણૂકના હકદાર છે.”

અમને કહેતાં સંકોચ નથી થતો કે જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના અમલમાં કોમના વધારેમાં વધારે અધિકારમય દિવસોમાં પણ તેની સાથે એટલું ખરાબ વર્તન નહોતું કરવામાં આવ્યું, જેટલું આજે કરવામાં આવે છે. વળી તે વખતે તો કોઈ પણ ગંભીર અન્યાય સામે બ્રિટિશ

સરકાર એક અસરકારક ઢાલની ગરજ સારતી હતી. પરંતુ અત્યાર લગી જ્યાંથી રક્ષણ મળતું હતું તે જ સ્થળેથી જ્યારે હુમલો કરવામાં આવે ત્યારે આપણે ઢાલ શોધવા ક્યાં જવું?

ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાન

આ સંસ્થાનમાં જૂના કડક કાયદાઓનો અમલ ચાલુ છે. કશી છૂટછાટ મૂકવામાં આવતી નથી. સરકાર કોઈને માટે અપવાદ પણ કરવાની ના પાડે છે. અને કાયદા ક્યારે સુધારવામાં આવશે અથવા રદ કરવામાં આવશે એ કહેવાની પણ ના પાડે છે. જે હિંદીઓ કાયદા થતા પહેલાં સંસ્થાનમાં વેપાર કરતા હતા તેમને પણ ત્યાં વેપાર કરવા દેવામાં આવતો નથી.

કેપ સંસ્થાન: પૂર્વ લંડન

ત્યાંની હિંદીઓની સંખ્યા ઓછી છે તેથી તેમણે અહીંની સમિતિને મદદ માટે વિનંતી કરી છે. ૧૮૮૫માં, પૂર્વ લંડનની સુધરાઈને બિનગોરા લોકોને ફૂટપાથ પર ચાલતા અટકાવવા માટે પેટાકાયદા કરવાની સત્તા મળી હતી. તે વખતે ત્યાં હિંદીઓની વસ્તી ઘણી ઓછી હતી. આથી આ કાયદો ધ્યાન બહાર જ રહ્યો. ગયે મહિને પોતાને મળેલી સત્તા પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટીએ એક પેટાકાયદો પસાર કર્યો છે, એટલે હવે ત્યાંની હિંદી કોમને ફૂટપાથ પરથી ઊતરી જવાનું અપમાન સહન કરવાનું આવ્યું છે. શહેરમાં જે લોકો ૭૫ પાઉંડની કિંમતની સ્થાવર મિલકતના માલિકો તરીકે અગર એટલી મિલકતના કબજેદાર તરીકે નોંધાયા હોય તેઓને આ કાયદાના અમલમાંથી મુક્તિ છે. હિંદીઓએ જેવી આ કાયદાની વાત સાંભળી કે તરત જ તેઓ ગવર્નર પાસે પહોંચ્યા. પરંતુ તેમને એમ કહેવામાં આવ્યું કે, તમે મોડા પડ્યા છો. હવે તેઓએ શું કરવું? તેઓએ ગવર્નરને બીજું વિનંતીપત્ર મોકલ્યું છે અને લંડનમાંના મિત્રોને તાર કર્યો છે. કાફિરોની ખરી કે ખોટી ઉદ્ધત અને કેટલીક બાબતમાં અસભ્ય વર્તણૂકમાં આ પેટાકાયદાનાં મૂળ રહ્યાં છે. પરંતુ બ્રિટિશ હિંદીઓની સામે બીજા આરોપો ગમે તે હોય, પણ કોઈએ એવો તો હરફ સુધ્યાં કાઢ્યો નથી કે હિંદીઓ સભ્ય માણસો તરીકે નથી વર્તતા. પરંતુ દુનિયાના આ ભાગમાં એક પ્રથા પડી ગઈ છે તે પ્રમાણે તેઓને સહેજ પણ વાજબી કારણ વગર કાફિરોની કક્ષાએ ઊતારી પાડવામાં આવ્યા છે.

નાતાલ

ગિરમીટિયા માબાપોનાં બાળકો પર વેરો નાખતા નાતાલના બિલને, અમારી ધારણાથી વિરુદ્ધ, સમ્રાટની મંજૂરી મળી ગઈ છે.

નોંધ

ટ્રાન્સવાલની બાબતમાં એટલું કહી શકાય કે જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેવી જુદી જુદી બાબતો અંગે કોમે ગવર્નર સમક્ષ ફરિયાદ કરી છે. હાલ તે નેક નામદારની વિચારણા હેઠળ છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : ન્યુડિશિયલ ઍન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨.

૨૨૦. ઘિ વેજિટેરિયનને પત્ર

બોક્સ ૨૯૯,

જ્વેલનિસબર્ગ,

[માર્ચ ૨૧, ૧૯૦૩ પછી]

પ્રતિ

તંત્રીશ્રી,

ઘિ વેજિટેરિયન,

[લંડન]

સાહેબ,

આપના પત્રલેખક 'ક'એ આપના ગયા મહિનાની ૨૧મી તારીખના અંકમાં જે માહિતી માગી છે તે બાબતમાં નીચેની માહિતી કદાચ તેમને કંઈક ઉપયોગી થઈ પડે:

મકાઈનો લોટ કે જે દક્ષિણ આફ્રિકાની પેદાશ છે તેને બાદ કરતાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં જીવનની પ્રત્યેક જરૂરિયાત ઈંગ્લંડ કરતાં મોંઘી છે. એક કુંવારા માણસને માટે ઠીક ઠીક સારા કહી શકાય એવા જીવનધોરણનો ખર્ચ ઓછામાં ઓછો માસિક ૧૫ પાઉંડનો ગણી શકાય. એક માણસ માટે સૂવાના ઓરડાનું માસિક ભાડું સહેલાઈથી ૪ પાઉંડ આવે છે. સાધારણ રીતે સારા ભોજનનો ખર્ચ માસિક ૧૨ પાઉંડ કરતાં જરાયે ઓછો ન થાય.

કેટલીક ખાસ શાકાહારી વાનીઓ નાતાલનો એક દુકાનદાર પરદેશથી મંગાવે છે. પરંતુ મને જાણ છે ત્યાં સુધી ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં કોઈ તે મંગાવતું નથી. તમને પત્ર લખનાર ભાઈ આ બધાનો નાનો જથ્થો પોતાની સાથે રાખે તો સારું.

જ્વેલનિસબર્ગમાં એક શાકાહારી ભોજનાલય છે. તે ક્યુનીના સિદ્ધાંત અનુસાર, કુશળ વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવામાં આવે છે. હું એટલું ઉમેરી શકું કે આ દેશમાં ફળો ખૂબ થતાં હોવાથી શાકાહારી ભોજન લેવામાં કશી તકલીફ નથી.

તમારા પત્રલેખકને દક્ષિણ આફ્રિકામાં આજીવિકા રળવા માટે સારા ભવિષ્યની આશા રાખવા સામે ચેતવણી આપવી તે કદાચ બિનજરૂરી નહીં ગણાય. બધી જગ્યાએ ખૂબ ગીચ વસ્તી છે. બેકારોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે, ધંધો મંદ છે અને જે ખાણના મજૂરોનો પ્રશ્ન નજદીકના ભવિષ્યમાં હલ નહીં થાય તો શું થશે તેની કોઈને કલ્પના નથી.

આપનો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઘિ વેજિટેરિયન, ૨૫-૪-૧૯૦૩

૨૨૧. વિલિયમ વેડરબર્નને પત્ર

બોક્સ ૨૯૯,
બ્રેડાનિસબર્ગ,
માર્ચ ૨૨, ૧૯૦૩

સર વિલિયમ વેડરબર્ન, બેરોનેટ, એલ ટી સી.

પ્રમુખ,

આઈ. એન. સી. કમિટી,^૧

[લંડન]

સાહેબ,

બ્રિટિશ ઈન્ડિયન સમિતિ તરફથી સ્વ. મિ. કેઈનના^૨ કુટુંબ પ્રત્યે કોમની માનભરી સહા-
નુભૂતિ દર્શાવતો એક તાર^૩ ગઈ કાલે તમારી મારફતે મોકલવામાં આવ્યો હતો.

ગયા અઠવાડિયાના મારા પત્રમાં^૪ હું એ લખવાનું ભૂલી ગયો હતો કે જેમની દુકાન
બજબજરીથી બંધ કરાવી દેવામાં આવી છે તે સુલેમાન ઈસ્માઈલની દુકાન આ સંસ્થાનના
સ્ટેનબર્ગમાં આવેલી છે. પરિસ્થિતિ હજુ એવી ને એવી જ છે. નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે
હજુ સમિતિની અરજીનો જવાબ આપ્યો નથી.

આપનો આજ્ઞાંકિત,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી: એસ. એન. ૨૨૮૨.

૧. ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસની બ્રિટિશ કમિટી.

૨. ડબલ્યુ. એસ. કેઈન ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસની બ્રિટિશ કમિટીના એક અગ્રગણ્ય સભ્ય હતા.

૩. આ પ્રાપ્ય નથી.

૪. જુઓ "નવાં સંસ્થાનોમાં હિંદીઓની સ્થિતિ", માર્ચ ૧૬, ૧૯૦૩.

૨૨૨. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર

બોક્સ ૨૯૯,
જ્વેહાનિસબર્ગ,
માર્ચ ૩૦, ૧૯૦૩

પ્રતિ
માનનીય દાદાભાઈ નવરોજી
[લંડન]
વહાલા સાહેબ,

તમારા પત્ર માટે આભાર. આજ લગીની અહીંની સ્થિતિનું એક નિવેદન^૧ હું આ સાથે બીડું છું કે જેથી અહીંની ભયંકર સ્થિતિથી મિત્રો માહિતગાર રહે.

ઈસ્ટ લંડનના લોકોની વિનંતીથી આજે તેમની બાબત અંગે હું સર વિલિયમને ૨૦ પાઉંડનો ડ્રાફ્ટ મોકલું છું. ત્યાંની પરિસ્થિતિ એની એ જ છે. જોકે મને એમ જાણવા મળ્યું છે કે લોકો તરફથી અરજીઓ થયા બાદ પોલીસ ફૂટપાથો અંગેના નિયમનો કડકાઈથી અમલ કરતી નથી.

આપનો આજ્ઞાંકિત,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઓફિસ પ્રતની છબી પરથી : એસ. એન. ૨૨૫૬.

૨૨૩. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓની સ્થિતિ

જ્વેહાનિસબર્ગ,
માર્ચ ૩૦, ૧૯૦૩

ટ્રાન્સવાલમાં બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે

રસ્ટેનબર્ગમાં સુલેમાન ઈસ્માઈલને પરવાનો આપવામાં આવ્યો છે.

વાકરસ્ટ્રૂમમાં હુસેન આમદના પરવાનાની બાબતમાં નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર વચ્ચે પડવાની ના પાડે છે કારણ કે ત્યાં એક વાડો આવેલો છે. જો આ સિદ્ધાંત કાયદેસર બન્યો તો દરેક હિંદી દુકાનદાર દેવાળું કાઢશે. વળી વાકરસ્ટ્રૂમનો વાડો હિંદીઓ માટે નથી. જૂની સરકારે જગ્યા નક્કી કરી હતી તે વાત સાચી, પરંતુ આજ દિન લગી તે બિલકુલ ખાલી જ રહી છે. અને તે જગ્યા શહેરથી બે માઈલ દૂર આવેલી છે. નેક નામદાર સમક્ષ પુનર્વિચારણાની પ્રાર્થના સાથે આ હકીકતો રજૂ કરવામાં આવી છે.

પિટર્સબર્ગમાં (મહેરબાની કરીને મિ. ચેમ્બરલેનને કરવામાં આવેલાં નિવેદનોમાં આ બાબતનો ઉલ્લેખ વાંચશો.^૨) કેટલાક હિંદીઓ કે જે યુદ્ધ પહેલાં વેપાર નહોતા કરતા તેમને ગયે

૧. જુઓ આ પછીનું પ્રકરણ.

૨. જુઓ આ પુસ્તકનું પા. ૩૦૫.

વરસે શહેરમાં વેપાર કરવા માટે પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા. તેમણે ઘણો માલ આયાત કર્યો છે. ગયા ડિસેમ્બરમાં ન્યાયાધીશે તેમને નોટિસ આપી કે ૩૧મી માર્ચ પછી તેમને વાડાની બહાર વેપાર કરવા માટે પરવાના આપવા દેવામાં આવશે નહીં. આ વાત મિ. ચેમ્બરલેનના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી હતી, પરંતુ એશિયાવાસીઓના નિરીક્ષકે તેઓને કહ્યું કે તેઓ ન્યાયાધીશને મળ્યા હતા અને આ નોટિસનો અમલ કરવામાં નહીં આવે.

આવી ખાતરી આપવામાં આવી હતી છતાં, ન્યાયાધીશે પરવાનો તાજે કરવાની અરજી કરનાર દરેક હિંદીને ઉપર પ્રમાણે નોટિસ આપવાનો આગ્રહ રાખ્યો. એટલે આ બાબત નિરીક્ષકના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી. તેમણે મિ. ચેમ્બરલેન સમક્ષ જે કહ્યું હતું તેનું પુનરાવર્તન કર્યું, પણ કહ્યું કે મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રી અરજદારોની વિરુદ્ધ છે એટલે હું લાચાર છું.

એટલે પછીથી આ બાબત પ્રિટોરિયાના જાણીતા સોલિસિટર મિ. લનોને તેમ જ શ્રી ગાંધીએ સંસ્થાન મંત્રી સમક્ષ રજૂ કરી. સંસ્થાન મંત્રીએ તેઓને ખાતરી આપી કે ન્યાયાધીશ ત્રિમાસિક પરવાનો આપતાં પહેલાં ઉપર પ્રમાણેની નોટિસ આપવાની શરત કરશે તોપણ, જેમની પાસે પરવાના હોય તેમને તે તાજ કરી આપવામાં આવે, એ હું જોઈશ. તે વખત પૂરતી વાત ત્યાં જ અટકી.

ગયા ફેબ્રુઆરીમાં ત્રિમાસિક પરવાના આપવામાં આવ્યા. ન્યાયાધીશે કોઈ નોટિસ આપી નહીં.

પરંતુ ૨૩મી માર્ચે તેણે દુકાનદારોને ઉપરોક્ત ડિસેમ્બરની નોટિસની યાદ આપતી એક નોટિસ આપી. સંસ્થાન મંત્રી સમક્ષ વાત રજૂ કરવામાં આવી. મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે ડિસેમ્બરની નોટિસનું પાલન થવું જ જોઈશે. એટલા માટે સંસ્થાન મંત્રી મિ. ડેવિડસનને એક અંગત તાર મોકલવામાં આવ્યો છે. કેમ કે મિ. લનોને અને શ્રી ગાંધીને ખાતરી આપનાર અધિકારી તેઓ જ હતા. આ બાબત નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના ધ્યાન પર પણ લાવવામાં આવી છે. ત્રણ મહિનાની મુદત આવતા મંગળવારે પૂરી થાય છે. આ લખાઈ રહ્યું છે તે સમય લગી તો કશો જ જવાબ મળ્યો નથી. એ પણ કહી દેવું જોઈએ કે, આવા ત્રણ મહિનાના પરવાના, જે પોતે જ એક મોટી તકલીફ રૂપ છે તે, માત્ર હિંદીઓને જ આપવામાં આવે છે. પરંતુ ઉપરોક્ત બનાવો જેનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે તે જીવસટોસટના સંઘર્ષ આગળ આ બંધી બાબતો તો બહુ ક્ષુદ્ર બની જાય છે. આ બંધાં તો માત્ર રોગનાં લક્ષણો છે. એશિયાવાસી વિરોધી કાયદાઓ હજી ચાલુ છે. એટલે હિંદીઓને તો કાયદાઓ હોવા છતાં જે કંઈ રાહત અધિકારીઓ આપે તે સારું સંપૂર્ણપણે તેમની દયા પર જ રહેવાનું છે. નેક નામદારે કહ્યું છે કે જ્યારે વિસ્તૃત ધારાસભા સ્થપાશે ત્યારે કાયદાઓનો આખોયે પ્રશ્ન વિચારવામાં આવશે. આ નોંધો મિત્રોને ફક્ત એટલા માટે મોકલવામાં આવી છે કે જેથી તેઓ શું ચાલી રહ્યું છે તેનાથી માહિતગાર રહે; તાત્કાલિક કંઈ પગલાં લેવા માટે નહીં. કારણ કે આ નોંધ તેમના હાથ સુધી પહોંચે એટલામાં કદાચ સરકારે રાહત આપી પણ દીધી હોય. પરંતુ જે ભવિષ્યમાં તાર મોકલવાનું જરૂરી થઈ પડે તો તે સમજવામાં આ મદદરૂપ થાય.

[મૂળ અંગ્રેજી]

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: સી. ઓ. ૨૯૧/૬૧.

૨૨૪. ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ^૧

હિંદીઓનો પક્ષ

આ બ્રિટિશ સંસ્થાનમાં હિંદીઓને યુરોપિયનોના જેટલા જ વિશિષ્ટ અધિકારોનો હક છે. એનું પહેલું કારણ એ છે કે તેઓ બ્રિટિશ પ્રજાજન છે. અને બીજું કારણ એ છે કે તેઓ દરેક રીતે ઈચ્છવાજ્ઞેગ નાગરિકો છે. મિ. ગાંધીએ ઘિ સ્ટારના પ્રતિનિધિને કહ્યું કે ભલે તેઓ દુનિયાને ગમે તે ખૂણે જાય, તેઓએ પુરવાર કરી આપ્યું છે કે તેઓ હંમેશાં અંકુશને અનુકૂળ થઈને વર્તે છે, દેશના રાજકારણમાં કોઈ દિવસ માથું મારતા નથી, અને વધારામાં તેઓ ઉદ્યમી, કરકસરિયા અને દાડને વર્જ્ય ગણનારા હોય છે.

તેમને પૂર્ણ નાગરિકતા આપવાની ઈચ્છનીયતા વિશે બોલતાં શ્રી ગાંધીએ કહ્યું કે હું જાણું છું કે તેમની કહેવાતી ગંદી આદતોને તેમને અલગ રાખવાનું કારણ આગળ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેમણે એવો દાવો કર્યો કે જો પરિસ્થિતિનો વાસ્તવિક અભ્યાસ કરવામાં આવે તો એ સાચી બીના જણાઈ આવશે કે હિંદીઓ સુધરી જ ન શકે એટલા બધા અસ્વચ્છ નથી. અને તેમનાં રહેઠાણોમાં અને તેમની ટેવોમાં જે અસ્વચ્છતા છે તેને માટે અધિકારીઓ જવાબદાર છે. કોઈ પણ સમાજની એ દિશામાં ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો એનો અમુક ભાગ તો જેને વાંધાભરી કહી શકાય તેવી સ્થિતિમાં ઘસડાઈ જ જવાનો.

હાલ શ્રી ગાંધી જે મુદ્દો આગળ કરી રહ્યા છે અને જેના પર પોતે ધ્યાન આપી રહ્યા છે તે જેને તેઓ 'વર્ગભેદના કાયદા' કહે છે, તે રદ કરાવવાનો છે. આ કાયદાઓનું પ્રતિબિંબ નિરીક્ષકની કચેરીએ તેમ જ ટાઉન કાઉન્સિલે ઠોકી બેસાડેલાં નિયંત્રણોમાં પડે છે. તેમના મત પ્રમાણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં એશિયાઈઓનું મોટું ધાડું આવી પડે એવી કોઈ જ શક્યતા નથી. પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદાથી એશિયાઈઓના આગમન પર અંકુશ રાખવામાં આવ્યો છે. અને આ કાયદાનો નાતાલમાં હિંદીઓ સામે યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આવો જ એક કાયદો કેપ સંસ્થાનમાં અમલમાં આવ્યો છે અને ડેલાગોઆ બેના અધિકારીઓએ જે કાયદા ઠોકી બેસાડ્યા છે તેનો અમલ તેથીયે વધારે કડક રીતે કરવામાં આવે છે. આ કાયદા મુજબ જે પ્રવાસી પુરવાર કરી શકે કે પોતે આ દેશમાં પહેલાં સ્થાયી થયેલો હતો તેને, અથવા તો જે યુરોપીય ભાષાઓમાંથી કોઈ પણ એક ભાષા વાંચી લખી શકતો હોય તેને જ જહાજ ઉપરથી ઊતરવા દેવામાં આવે છે. આ બાબતના કાયદા એકલા હિંદીઓને લાગુ પડતા નથી અને કાયદો તો ફરજિયાત રીતે કાયદાપોથીમાં મૂકવામાં આવે જ છે, એટલે શ્રી ગાંધીને આ પરિસ્થિતિ સ્વીકારી લેવાની ફરજ પડી છે. તેઓ સૂચવે છે કે સ્થાનિક કાયદાઓ થોડા ફેરફાર સાથે નાતાલના કાયદા જેવા હોવા જોઈએ. હિંદીઓને માટે વાડાની જોગવાઈ કરતા કાયદા કાઢી નાખવાનો તેઓ આગ્રહ કરશે. આના ટેકામાં તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે હિંદીઓનો વધારે ગરીબ વર્ગ સ્વેચ્છાએ પોતાને માટે જુદી કાઢવામાં આવેલી કોઈ પણ જગ્યાએ રહેવા જશે. જ્યારે માત્ર બહુ થોડા શ્રીમંત અને સમૃદ્ધ વેપારીઓ જ શહેરમાં રહેશે. ટ્રાન્સવાલ સામ્રાજ્યનું સંસ્થાન હોવાથી હિંદીઓને વેપારના

૧. મૂળમાં ઘિ નાતાલ વિઝનેસમાં પ્રગટ થયેલા અને ઘિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં ઉતારવામાં આવેલા હેવાલમાંનો આ સારાંશ છે.

પરવાના આપવા પર રાખવામાં આવતા અંકુશો કાઢી નાખવાની ઈચ્છનીયતા વિષે તેઓ સરકાર પર દબાણ કરે છે. નાતાલ અને કેપસંસ્થાન સ્વરાજ્ય ભોગવે છે અને આંતરિક બાબતોને લગતા પોતાના કાયદા બનાવી શકે છે. પરંતુ તેમની દલીલ એ છે કે વડી સરકારે ટ્રાન્સવાલમાંના સમ્રાટના પ્રજાજનોને વેપાર અને પ્રવૃત્તિની સ્વતંત્રતા આપવાની પોતાની સામાન્ય નીતિ લાગુ પાડવી જોઈએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા, ૬-૪-૧૯૦૩

૨૨૫. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ^૧

જેહાનિસબર્ગ,

એપ્રિલ ૧૨, ૧૯૦૩

ટ્રાન્સવાલમાં બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ હાલ નીચે પ્રમાણે છે.

સ્ટેન્ડરટનમાં ફૂટપાથ અંગેની તકલીફ થોડા વખત માટે દૂર થઈ છે. સરકારે સેનાધિકારીને એવી સૂચના કરી છે કે સભ્ય પહેરવેશ અને સભ્ય રીતભાતવાળા એશિયાઈઓ સામે આ પેટાનિયમનો અમલ ન કરવો.

આ સાથે બીડેલી પરવાના નોટિસ પરવાના બાબતની સ્થિતિ દર્શાવે છે. આ નોટિસથી કોમમાં ભયની લાગણી ફેલાઈ છે. કારણ કે :

(૧) એ જૂની સરકારના હિંદીવિરોધી ધારાઓ પાછા ખેંચી લેવાનો પ્રશ્ન અચોક્કસ મુદત માટે અભરાઈએ ચઢાવી દેતી હોય એમ લાગે છે.

(૨) જે હિંદી વેપારીઓ યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે વેપાર નહોતા કરતા પણ જેમને ગયે વરસે પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા અને જે પરવાનાની બાબતમાં મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું હતું કે તેમને છેડવામાં નહીં આવે, એવા પરવાના ધરાવતા હિંદી વેપારીઓ આથી સંશયમાં પડ્યા છે.

(૩) જેઓ યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે વેપાર કરતા હતા તેમનાં સ્થાપિત હિતોને માન આપવાનો ડોળ કરવાની સાથે સાથે જ આ નોટિસ તેમને મરણતોલ ફટકો મારે છે કેમ કે પરવાનાઓની એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ફેરબદલી કરવાનો એથી નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેથી દુકાનદારોને હવે પોતાના મકાનમાલિકોની દયા ઉપર જ આધાર રાખવાનો છે. વળી પરવાના એક વ્યક્તિ પાસેથી બીજી વ્યક્તિને નામે ફેરવી આપવાની મના કરવામાં આવી છે. એટલે દુકાનદારો પોતાનો ધંધો ચાલુ ધંધા તરીકે વેચીને અંતે કમાણી કરી શકે નહીં.

(૪) આ નોટિસ આખી જાતિ પર ક્લંક લગાડે છે, કારણ કે તે મોઘમ રીતે એવું માંની લે છે કે દરેક હિંદી પોતે શહેરોમાં સભ્ય લોકો સાથે વસવાને નાલાયક છે, સિવાય કે તે પોતાની લાયકાત પુરવાર કરે.

૧. આ ઇન્ડિયામાં “એક ખબરપત્રી તરફથી”, એ રીતે પ્રસિદ્ધ થયું હતું.

આ નોટિસ પ્રસિદ્ધ થયા પછી આ મુદ્દાઓ નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યા છે અને એમના ઉત્તરની રાહ જોવાય છે.

પિટર્સબર્ગની બાબતમાં સરકારે મહામુશ્કેલીએ એક સામાન્ય નિર્ણય આપ્યો છે :

(ક) કે બધા હિંદીઓના ચાલુ પરવાનાઓ ત્રણ માસ માટે કામચલાઉ તાજ કરી આપવામાં આવશે.

(ખ) કોઈ પણ હિંદીઓને નવા પરવાના આપવામાં આવશે નહીં; પછી તેઓ યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હોય કે ન કરતા હોય.

(ગ) જ્યાં સુધી આખા પ્રશ્નનો વિચાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ચાલુ પરવાના બીજી જગ્યા માટે કે બીજા નામ પર બદલી આપવામાં આવશે નહીં.

આમ ચિંતા અને અનિશ્ચિતતાનો બીજો ગાળો શરૂ થયો છે. ચાલુ ત્રણ માસની મુદત પૂરી થયા પછી હાલના પરવાના તાજ કરી આપવામાં આવે કે ન પણ આવે. મિ. ચેમ્બરલેને આપણને નક્કી ખાતરી આપી હતી કે સ્થાપિત હિંદીઓને સ્પર્શ કરવામાં આવશે નહીં. ઉપરના છેલ્લા બે નિર્ણયોનું પરિણામ એ આવે કે જ્યારે મકાનમાલિક મકાન ખાલી કરવાની નોટિસ આપે ત્યારે દુકાનદારને ફરજિયાત રીતે ધંધો સમેટી લેવો પડે. અને એનો પરવાનો બીજા માણસના નામ પર બદલી શકાય નહીં. એટલે તે પોતાનો ધંધો ચાલુ ધંધા તરીકે વેચી શકે નહીં. જિલ્લા સેનાધિકારીએ ત્યાંની હિંદી કોમને નીચે પ્રમાણેની નોટિસ આપી છે :

પરવાનો ધરાવતા બધા કુલીઓ પોલીસ કચેરીમાં અરજી કરીને સ્ટેન્ડરટનના ફૂટપાથ પર ચાલવાના પરવાના મેળવી શકશે. પહેલી એપ્રિલ પછી કોઈ પણ કુલી કે બીજા બિનગોરો માણસ વગર પરવાને સ્ટેન્ડરટનમાં ફૂટપાથ પર ચાલતો જણાશે તો તેની ઉપર કાયદા પ્રમાણે કામ ચલાવવામાં આવશે.

તમામ હિંદીઓ માટે 'કુલી' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં હિંદીઓની લાગણીની સહંતર ઉપેક્ષા અને તિરસ્કાર રહેલો છે, તે તરફ ધ્યાન આપશો. બોઅરોના રાજ્યમાં હિંદીઓ ફૂટપાથ પર ચાલતા, તેમાં કશી દખલ કરવામાં આવતી નહોતી. અને છૂટનો પરવાનો સાથે લઈને ફરવાની તો તેમને જરાયે ફરજ પાડવામાં આવી નહોતી. જ્યારે આ પેટાકાયદો લાગુ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો ત્યારે બ્રિટિશ સરકારે વચ્ચે પડીને એ અટકાવેલો. ઉપરની નોટિસ સામે વાંધો સરકારને રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

નાતાલમાં ડરબન અને મેરિત્સબર્ગ ખાતે ગાંધિયા મરકીના છૂટાછવાયા દાખલા બન્યા છે. રોગનો વધુ હુમલો કાફિરો પર થયો છે. યુરોપિયનોને પણ આ રોગ થયો છે. છતાં એ બંનેને કોઈ પણ જાતના પ્રતિબંધ વગર નાતાલથી ટ્રાન્સવાલ આવવા દેવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યાં રોગચાળો ફેલાયેલો છે તેવાં શહેરોમાંથી જ નહીં પણ આખા નાતાલમાંથી હિંદીઓને આવવાની સહંતર બંધી કરવામાં આવી છે. નાતાલથી આવતા હિંદી શરણાર્થીઓને પણ આ સંસ્થાનમાં દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી.

મિ. ચેમ્બરલેનની સલાહ પ્રમાણે અહીંના હિંદીઓ ધીરજપૂર્વક સ્થાનિક અધિકારીઓ પાસે પોતાની ફરિયાદો દૂર કરાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. અને અહીં એટલું કહેવું જોઈએ કે નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર બંને પરસ્પર વિરોધી હિંદી વચ્ચે તટસ્થ વલણ રાખે છે.

ઈસ્ટ લાંડન (કેપ સંસ્થાન)માં ફૂટપાથ બાબતની તકલીફ હજુ એમ ની એમ રહી છે. નેક નામદાર ગવર્નરે હજુ છેલ્લા પત્રનો જવાબ આપ્યો નથી. આ પેટાકાયદાનો બહુ કડકાઈથી અમલ કરવામાં આવતો નથી.

[બિડાણ]

સરકારી નોટિસ

૧૯૦૩, નંબર ૩૫૬

આથી સામાન્ય જાણ માટે સૂચના આપવામાં આવે છે કે નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે પોતાની કાર્યવાહક પરિષદમાં એવો નિર્ણય કર્યો છે કે એશિયાવાસીઓની વેપાર કરવા માટેના પરવાનાની અરજીઓનો નિકાલ, ૧૮૮૫નો કાયદા નં. ૩. જે કાર્યવાહક પરિષદના નિર્ણયથી સુધાર્યા મુજબ તા. ૧૨મી ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ના આર્ટિકલ ૧૬૪ કે જે લોકસભાએ ઠરાવ કરીને ૧૮૮૬ ઓગસ્ટની ૧૨મી તારીખે આર્ટિકલ ૧૪૧૯ મુજબ મંજૂર કર્યો હતો તે મુજબ, કરવામાં આવશે. તેમાં છેલ્લું યુદ્ધ શરૂ થયું તે પહેલાં જે એશિયાવાસીઓ બજારોની બહાર વેપાર કરતા હોય તેમનાં સ્થાપિત હિતોનું પૂરતું ધ્યાન રાખવામાં આવશે. અને તેથી ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે :

(૧) દરેક શહેરમાં જેમાં માત્ર એશિયાઈઓ રહી શકે અને વેપાર કરી શકે એવાં બજારો જુદાં કાઢવા માટે સરકાર તાત્કાલિક પગલાં લેશે. આવાં એશિયાઈઓનાં બજારોની વ્યાખ્યા કરવાની ફરજ સંસ્થાન મંત્રીની રહેશે. તે સ્થાનિક ન્યાયાધીશ સાથે અગર, જ્યાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય ત્યાં, નગર પરિષદ કે સ્વાસ્થ્ય સમિતિ સાથે મંત્રણા કરીને, નિર્ણય લેશે.

(૨) કોઈ પણ એશિયાઈને નક્કી થયેલાં બજારો સિવાય બીજે ધંધો કરવા માટે નવા પરવાના આપવામાં આવશે નહીં.

(૩) જે એશિયાઈ વેપારીઓ છેલ્લી લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સરકારે ખાસ અલગ પાડેલાં નહીં એવાં સ્થળોએ વેપાર કરવાનો પરવાનો ધરાવતા હતા તેમના પરવાના, તેઓ જ્યાં સુધી આ સંસ્થાનમાં રહેશે ત્યાં સુધી એ જ શરતો હેઠળ તાજ કરી આપવામાં આવશે. પરંતુ આવા પરવાનાની કશી ફેરબદલી થઈ શકશે નહીં. અને કોઈ પણ પરવાનો ધરાવતી વ્યક્તિને લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે તેની પાસે જેટલા પરવાના હોય એથી વધારે પરવાના કોઈ પણ એક શહેરમાં રાખવા દેવામાં આવશે નહીં.

એશિયાઈઓનાં રહેઠાણો, ઉપરોક્ત કાયદા પ્રમાણે તેમને માટે જુદા કાઢવામાં આવ્યા હોય એવા રસ્તા, લત્તા કે વાડા પૂરતાં જ મર્યાદિત છે. પરંતુ નેક નામદારે એવો નિર્ણય કર્યો છે કે જેમની બૌદ્ધિક સિદ્ધિઓ અથવા સામાજિક ગુણો કે રહેણીકરણની ટેવો તેમને અપવાદને લાયક ઠરાવતી લાગે, તેમને માટે અપવાદ કરવામાં આવશે. અને એટલા માટે એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે કે જે એશિયાઈ સંસ્થાન મંત્રીને સંતોષ થાય એવી રીતે પુરવાર કરી આપશે કે તે આ અથવા બીજા કોઈ પણ બ્રિટિશ સંસ્થાન કે બ્રિટનને આધીન એવા કોઈ દેશના શિક્ષણ ખાતાનું કોઈ પણ ઉચ્ચ શિક્ષણને લગતું પ્રમાણપત્ર ધરાવે છે અથવા તો તે યુરોપિયન વિચારસરણીને પ્રતિકૂળ ન હોય તથા આરોગ્યના નિયમોથી વિરુદ્ધ ન હોય એવું જીવનધોરણ સ્વીકારવા શક્તિવાન અને આતુર છે તો તે સંસ્થાન મંત્રીને છૂટના

પત્ર માટે અરજી કરી શકશે. આવો પત્ર મળ્યે તે એશિયાઈઓ માટે અલગ રાખેલી જગ્યા ઉપરાંત બીજી કોઈ જગ્યાએ પણ રહી શકશે.

ડબલ્યુ. એચ. મૂર
(મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રી)

સંસ્થાન મંત્રીની કચેરી,
પ્રિટોરિયા, એપ્રિલ ૮, ૧૯૦૩

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયા, ૧૫-૫-૧૯૦૩

૨૨૬. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

ધિ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

બૉક્સ ૬૫૨૨,
બ્રેડાનિસબર્ગ,
એપ્રિલ ૨૫, ૧૯૦૩

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી,
પ્રિટોરિયા
સાહેબ,

હેડલબર્ગના હિટી રહેવાસીઓએ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશનને ઉદ્દેશીને લખેલા આ મહિનાની ૨૩મી તારીખના પત્રમાંથી નીચે પ્રમાણેનો ભાષાન્તર કરેલો ઉતારો હું તમારા ધ્યાન પર લાવવા ઈચ્છું છું.

આજે સવારે સાડા પાંચ વાગ્યે પોલીસ સિપાઈઓએ દરેક દુકાન ઘેરી લઈને બારણાં ખોલી નાખ્યાં, અંદર પ્રવેશીને ઓરડાઓમાં ઊંઘતા બધા માણસોને જગાડી દીધા, અને “બહાર નીકળો, બહાર નીકળો,” એવી બૂમો પાડીને લોકોને ભયભીત કરી દીધા. તેમને ન તો હાથમાં ધોવા દીધાં કે ન તો ચાનાસ્તો લેવા દીધો. બે ત્રણ માણસ દુકાનોમાં રહે, અને બીજા પોલીસ સાથે જાય, એવા વિચારથી ઘણાએ પોતાની દુકાનો છ વાગ્યે ખોલી. પરંતુ માર્લિકોની પહેલેથી જ ધરપકડ કરવામાં આવી હતી. જ્યાં જ્યાં માણસોએ દુકાનો બંધ કરવાની ના પાડી ત્યાં પોલીસોએ પોતાની જાતે જ દુકાન બંધ કરી, માણસોને બહાર કાઢ્યા, ચાવીઓ તેમને પકડાવી અને તેમને કૂચકદમ કરાવતા લઈ ગયા. આમ દરેકે દરેક માણસને જાણે તે ગુનેગાર ન હોય એવી રીતે કેદ પકડવામાં આવ્યો. ફરક માત્ર એટલો જ કે અમને હાથકડી પહેરાવવામાં નહોતી આવી.

આવી રીતે બધા લોકોને સવારે આઠ વાગ્યે ચાર્જ ઓફિસમાં (આરોપ મૂકવા માટેની કચેરીમાં) લઈ જવામાં આવ્યા અને પહેરા હેઠળ રાખવામાં આવ્યા. દરેક માણસને કચેરીના ઓરડામાં એકલો લઈ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં તેના વસવાટનો પુરાવો અથવા પરવાનો રજૂ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું. જે લોકો પોતાનો હક સાબિત કરી શક્યા તેમને

નવા પરવાના આપવામાં આવ્યા. ત્યાર પછી દરેક માણસને આગલે બારણેથી બહાર જવાની રજા આપવામાં આવી. જોકે શરૂઆતમાં તો આ લોકોને પણ પરવાના આપ્યા પછી રોકી રાખવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ જ્યારે અમે વિરોધ કર્યો ત્યારે તેઓને જવા દેવામાં આવ્યા. જે લોકોને આવી રીતે છૂટા કરવામાં આવ્યા હતા તેમને, જેમને અટકાયતમાં રાખવામાં આવ્યા હતા તેમની સાથે કશી વાતચીત કરવા દેવામાં આવી નહોતી. આમ જેમને છેક સવારથી ભૂખ્યા ને તરસ્યા અટકાયતમાં રાખવામાં આવ્યા છે તેઓ ભૂખ્યા તરસ્યા છે અને અત્યારે બપોરના સાડાબાર લગી છૂટા કરવામાં આવ્યા નથી. આ કાગળ બપોરે સાડા બારે લખાઈ રહ્યો છે. હજુ સુધી કેટલાક વેપારીઓ અટકાયતમાં જ છે. પ્રતિષ્ઠિત હિંદી દુકાનદારોની વહેલી સવારે ધરપકડ અને રસ્તા પરથી તેમને કૂચકદમ કરતા લઈ જવાતા હતા, તે દૃશ્ય શહેરમાં ચર્ચાનો વિષય બની ગયું છે.

આ પ્રમાણે પોલીસે ઉદ્ધત રીતે અને પરવાનગી સિવાય બધા ઓરડાઓમાં પ્રવેશ કર્યો અને કેટલાક ઓરડાઓમાં પડદો પાળતી સ્ત્રીઓ છે એવી અમારી ચેતવણી સામે પણ કંઈ ધ્યાન ન આપ્યું. જ્યારે તેમને પૂછવામાં આવ્યું કે ક્યા હુકમથી અમારી ધરપકડ કરવામાં આવે છે, ત્યારે એવો જવાબ મળ્યો કે 'કેપ્ટનના હુકમથી; અમે સ્ત્રીઓ અને બાળકો સિવાય બધાને જ લઈ જવાના છીએ અને જે તમે તમારી મેળે નહીં આવો તો અમે તમને પરાણે લઈ જઈશું.' અમે લેખિત હુકમ બતાવવા કહ્યું. પણ તેમણે તે બતાવવા ના પાડી.

આ હેડલબર્ગમાં પોલીસે લીધેલાં પગલાંનો અહેવાલ છે. હું જાણાવી દઉં કે જ્વેહાનિસબર્ગમાં પણ આવો બતાવ બન્યો હતો. કેપ્ટન ફાઉલના ધ્યાન પર એ બાબત લાવવામાં આવી હતી અને એમ માનવામાં આવ્યું હતું કે ફરી આવું નહીં બને. તેમ છતાં પોલિસ્ટ્રીમમાં તેનું પુનરાવર્તન થયું છતાં એ બાબતને જતી કરવામાં આવી. પરંતુ હવે તો મારી સમિતિને માટે શાંત રહેવાનું અશક્ય બની ગયું છે.

જૂના રાજ્યમાં અમારા ખરાબમાં ખરાબ દિવસોમાં પણ અમને આવા શારીરિક ત્રાસના ભોગ બતાવવામાં આવ્યા નહોતા. મારી સમિતિને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી અમારી કોમે કશો ગુનો કર્યો નથી. તે છતાં એને માત્ર લોકોના પૂર્વગ્રહ અને તેનાં પરિણામો જ નહીં પરંતુ જેમની પાસેથી અમારા રક્ષણની આશા રાખવામાં આવે છે, તેઓ પણ ખરાબ રીતે વર્તે છે, ને અમારે તે સહન કરવું પડે છે.

મારી સમિતિ નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરે છે કે, પોલીસનાં ઉપરોક્ત પગલાં બાબત સરકાર તપાસ કરાવે અને તે બાબત પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કરે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક

અબદુલ ગની

ચેરમેન

[ધિ] બ્રિટિશ ઈન્ડિયન એસોસિયેશન

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ રેન્ડ હેલી મેલ, ૨૮-૪-૧૯૦૩

૨૨૭. હિંદીઓ તરફનું વર્તન

ધિ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

બોક્સ ૬૫૨૨,
જ્વેલનિસબર્ગ,
એપ્રિલ ૨૭, ૧૯૦૩

પ્રતિ
તંત્રીશ્રી,
ધિ રૅન્ડ હેલી મેલ,
જ્વેલનિસબર્ગ
સાહેબ,

આ સાથે સરકારને ઉદ્દેશીને લખાયેલ એક કાગળની નકલ^૧ હું પ્રસિદ્ધિ માટે બીડવાની રજા લઉં છું. તે હેડલબર્ગના પોલીસોએ ત્યાંના બ્રિટિશ હિંદીઓ પ્રત્યે કરેલા વર્તન વિષે છે. પત્ર વિષે ટીકા કરવી વ્યર્થ છે. સંસ્થાનમાં બ્રિટિશ હિંદીઓના દરજ્જાના પ્રશ્ન વિષે તમારા વર્તમાનપત્રની નીતિ ભલે ગમે તે હોય, મને વિશ્વાસ છે કે પત્રમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે શારીરિક દુર્વ્યવહારની બાબતમાં મારા દેશવાસીઓ પ્રત્યે તમે સહાનુભૂતિ દર્શાવી શકશો. બ્રિટિશ બંધારણમાં જે કોઈ વસ્તુ સૌથી વધારે મૂલ્યવાન હોય તો તે સમ્રાટના હલકામાં હલકી કક્ષાના પ્રજાજનોની અંગત સ્વતંત્રતા માટેનો આદર, પછી ભલે તેઓ ગોરા હોય કે કાળા. જ્યાં સુધી બ્રિટિશ હિંદીઓને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી સંસ્થાનમાં આ સ્વતંત્રતા દેખીતી રીતે જોખમમાં આવી પડી છે.

આપનો આજ્ઞાકિત સેવક
અબદુલ ગની
ચૅરમૅન

[ધિ] બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

[મૂળ અંગ્રેજી]

ધિ રૅન્ડ હેલી મેલ, ૨૮-૪-૧૯૦૩

૨૨૮. લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને પત્ર^૧

ધિ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

બૉક્સ ૬૫૨૨,
જેહાનિસબર્ગ,
મે ૧, ૧૯૦૩

પ્રતિ

નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના

અંગત મંત્રી,

પ્રિટોરિયા

સાહેબ,

મિ. વિલયમ હોસ્કેન અને જેહાનિસબર્ગના બીજા અગ્રગણ્ય રહેવાસીઓ, જેમનાં નામ આ સાથે બીહેલી નેક નામદારને ઉદ્દેશીને લખાયેલી અરજી^૨ને છેડે આપવામાં આવ્યાં છે, તેમણે તે નેક નામદારને પહોંચાડવાનું કામ સંઘને સોંપ્યું છે, જે સંઘ તરફથી હું આથી કરી રહ્યો છું.

તેમ કરતાં હું નિવેદન કરી લઉં કે સંસ્થાએ એ સદ્ગૃહસ્થોને ૧૯૦૩ની સૂચના નંબર ૩૫૬ અંગેના તેમના વિચારો સરકાર સમક્ષ મૂકવાની તેમ જ સામાન્ય રીતે હિંદીઓના પ્રશ્નને લગતો તેમનો અભિપ્રાય દર્શાવવાની જે વિનંતી કરી હતી તેમાંથી આ અરજી પેદા થઈ છે. તેઓએ આ કામ રાજીખુશીથી કર્યું છે.

હું એ કહેવાની રજા લઉં છું કે, બહુ જ થોડા અપવાદ સિવાય, અમે જેમનો સંપર્ક સાધ્યો છે તે બધા યુરોપિયનોએ અરજદારોના જેવી જ લાગણી દર્શાવી છે. કેટલાકે આ નોટિસ પસંદ કરી છે, પણ તેનું કારણ એ છે કે એ નોટિસ જે કાયદો લાગુ કરવા માગે છે તે કાયદો કઈ જાતનો છે એ વાતથી તેઓ અજ્ઞાત છે. તેમ જ એના અર્થની ખરી મર્યાદાઓ અંગે ભ્રમમાં છે.

અરજીના વિષય-વસ્તુ અંગે મારી સમિતિ અરજદારોએ નમૂના તરીકે રજૂ કરેલા કાયદાના સિદ્ધાંત સાથે સહેજસાજ ફેરફાર સાથે સંમત થવા તૈયાર છે. આથી ઉક્ત નોટિસનો હેતુ સામાન્ય રીતે પાર પડશે. અને બ્રિટિશ હિંદીના સૌથી પ્રબળ વિરોધીઓને પણ સંતોષ થાય તે રીતે પરવાના આપવાના કામને અવશ્ય નિયંત્રિત કરશે. કેમ કે આથી બહુ અંતિમ બાબતોમાં જ વરિષ્ઠ અદાલતના અંકુશ રહેશે અને સામાન્ય રીતે તો જનતા દ્વારા ચૂંટાયેલી સંસ્થાઓ જ નવા પરવાના આપવાનાં કામ કરશે અને તે સાથે જ સમ્રાટના વફાદાર હિંદી પ્રજાજનોનું બિનજરૂરી અપમાન કરતા હાલના કાયદાઓ કાયદાપોથીમાંથી દૂર કરશે. વધારામાં જે કાયદાઓ સૂચવવામાં આવ્યા છે તેથી ભવિષ્યના પ્રવાસીઓનું આગમન પણ નિયંત્રિત થઈ શકશે જે ઉક્ત નોટિસથી થતું નથી.

૧. હિંદી વહરને મોકલવા માટે ગાંધીજીએ દાદાભાઈ નવરોજીને આ પત્રની એક નકલ મોકલી હતી.

૨. જુઓ બિડાણ પા. ૩૩૪.

યુરોપિયન સદ્ગૃહસ્થો સાથે વાત કરતી વખતે મારી સમિતિને એમ પણ જાણવા મળ્યું કે તેઓને હિંદીઓ સામે એટલો બધો વિરોધ નથી, જેટલો ચીનાઓ સામે છે. એનું એક સ્પષ્ટ ઉદાહરણ એ છે કે જ્યારે સાઉથ આફ્રિકા લીગની જોહાનિસબર્ગની શાખા દ્વારા પ્રસિદ્ધ થતા ચોપાનિયામાં છપાયેલા એશિયાઈઓને લગતા એક નિવેદન તરફ લીગના કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓએ તરત જ કહ્યું કે એશિયાઈ શબ્દનો ઉપયોગ ભૂલથી થયો છે. તેઓનો ખરો વાંધો ચીનાઓ સામે હતો, બ્રિટિશ હિંદીઓ સામે જરા પણ નહીં.

આપનો આશંકિત સેવક
ચેરમેન

[ધિ] બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ ૪૦૨.

[બિડાણ ૧]

બ્રિટિશ હિંદી ઓસોસિયેશનના ઉપરોક્ત પ્રાર્થનાપત્રમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તે ડબલ્યું. એમ. હોસ્કેન અને બીજાઓના હસ્તાક્ષરવાળી અરજીનો મૂળ પાઠ નીચે પ્રમાણે છે :

સેવામાં

ટ્રાન્સવાલના નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર

પ્રિટોરિયા

ટ્રાન્સવાલ સંસ્થાનમાં રહેતા નીચે હસ્તાક્ષર કરનારાઓની અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે—

તમારા અરજદારોએ વર્તમાનપત્રોમાં તાજેતરમાં છપાયેલી એશિયાવાસીઓને લગતી સરકારી નોટિસ વાંચી છે. અને એ પ્રશ્ન અંગે પોતાનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે જણાવવા ઈચ્છે છે :

૧. તમારા અરજદારો માને છે કે આ સંસ્થાનમાં એશિયાવાસીઓનું આગમન કાયદા દ્વારા નિયંત્રિત થાય તે જરૂરી છે. અને તેથી એમ સૂચવવા માગે છે કે હાલના એશિયાઈ વિરોધી કાયદાઓની જગ્યાએ નાતાલના કાયદાની કે કેપના કાયદાની નકલ કરવામાં આવે તે વધારે અનુકૂળ પડશે. એથી કોમ કે રંગનો પ્રશ્ન જ ઊડી જશે અને સાથે સાથે કોઈ પણ રાષ્ટ્રની અનિચ્છનીય પ્રજા મોટી સંખ્યામાં ધસી આવવાનો ભય પણ નહીં રહે.

૨. પણ આ નોટિસ જે કાયમી રહેવાની હોય તો, આપના અરજદારોને લાગે છે કે તે સ્વ. સમ્રાજીની સરકારે યુદ્ધ પહેલાં કરેલી જાહેરાત સાથે સુસંગત નથી; કેમ કે તે વખતે સરકાર બ્રિટિશ હિંદીઓને લાગતું વળગતું હતું ત્યાં સુધી, જૂનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યોના એશિયાઈ વિરોધી કાયદાઓનો વિરોધ કરતી હતી અને તેમના અમલ સામે વાંધો ઉઠાવતી હતી.

૧. આ ૨૫-૯-૧૯૦૩ના ઈન્ડિયામાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું.

૩. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તમારા અરજદારોને સંસ્થાનમાં હિંદી વસ્તીના અનિયંત્રિત ધસારા સામે વાંધો છે, પરંતુ તેમના નમ્ર મત પ્રમાણે હાલની વસ્તી વાજબી અને માનભર્યા વર્તનની હકદાર છે.

૪. ચાલુ પરવાના એક વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિને નામે કરી આપવાની અગર એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન માટે ફેરબદલી કરી આપવાની ના પાડવી એનો અર્થ એ જ થયો કે હાલના પરવાનાદારોને વહેલો કે મોડો પોતાનો ધંધો સમેટી લેવાની ફરજ પડે અને તે પણ ખોટ ખાઈને.

૫. બંધા ચાલુ પરવાનાઓ વખતોવખત તાજ કરી આપવામાં આવશે કે કેમ, એ વિષે નોટિસમાં કશું સ્પષ્ટ કહેવામાં નથી આવ્યું. ગયે વરસે બ્રિટિશ અધિકારીઓએ જે હિંદીઓને વેપાર કરવાના પરવાના આપ્યા હોય તેમને બજારોની બહાર વેપાર કરવાના પરવાના ન આપવા એ અન્યાયી ગણાશે.

૬. તમારા અરજદારોના નમ્ર મત પ્રમાણે આ જટિલ પ્રશ્નનો સારામાં સારો ઉકેલ એ છે કે નાતાલની માફક નગર પરિષદોને અગર સ્વાસ્થ્ય સમિતિઓને નવા અરજદારોને પરવાના આપવા કે ન આપવાની સત્તા આપવામાં આવે. અને એ સત્તાનો દુરુપયોગ ન થાય તે માટે સલામતી તરીકે જેને અન્યાય થયો હોય તે પક્ષને તેમના નિર્ણયો સામે વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ કરવાનો અધિકાર રહે, એવી જોગવાઈ રાખવામાં આવે. ચાલુ પરવાના પણ વરસો વરસના સ્વચ્છતા વિષયક અહેવાલ સંતોષકારક હોય તો તાજ કરી આપવા જોઈએ.

૭. તમારા અરજદારોના નમ્ર મત પ્રમાણે સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓ પ્રજાનો એક કાયદાનું વ્યવસ્થિત પાલન કરનારો અને ઉપયોગી વર્ગ છે. અને બીજા લોકો જેઓ બ્રિટિશ પ્રજાજનો નથી અને છતાં વેપાર કરવાના અને બીજા સંપૂર્ણ અધિકારો ભોગવે છે તેમના જેટલા જ ઠરેલ અને પ્રામાણિક છે.

૮. એ દેખીતું છે કે હિંદીઓ એક ખરેખરી જરૂર પૂરી પાડે છે કેમ કે જાહેર જનતા તેમનું સમર્થન કરે છે.

એટલે તમારા અરજદારો પ્રાર્થના કરે છે કે અહીં રજૂ કરેલા મુદ્દાઓ જોતાં આ નોટિસની ફરી વાર વિચારણા કરવામાં આવે અથવા સમ્રાટના હિંદી પ્રજાજનોને યોગ્ય લાગે તેવી બીજી સહત આપવામાં આવે.

ઈન્સાફ અને દયાના આ કામ માટે તમારા અરજદારો હંમેશાં પ્રાર્થના કરવા કર્તવ્યથી બંધાય છે, વગેરે વગેરે.

જેહાનિસબર્ગ, એપ્રિલ, ૧૯૦૩.

ડબલ્યુ. એમ. હોસ્કેન,
એલ. ડબલ્યુ. રિચ
[અને અનેક બીજાઓ]

[મૂળ અંગ્રેજી]

૨૨૯. ઇન્ડિયાને તાર^૧

જેહાનિસબર્ગ,
મે ૯, [૧૯૦૩]

ટ્રાન્સવાલના બધા ભાગોના હિંદીઓની એક જાહેર સભા આ મહિનાની છઠ્ઠી તારીખે ભરવામાં આવી હતી. તે વખતે જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના હિંદી વિરોધી કાયદા કે જે હિંદીઓને બજારોમાં જ રહેવાની ફરજ પાડે છે વગેરે, તેના અમલ માટે વિરોધ જાહેર કરતો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ઠરાવની તરફેણમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આવો અમલ સરકારે યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું ત્યારે અને ત્યાર બાદ કરેલી જાહેરાતોમાંથી નીકળી જવા બરાબર છે અને આ કાયદો ૧૮૫૭ના^૨ ઢંઢેરાથી અને સ્વરાજ્ય ભોગવતાં સંસ્થાનોની બ્રિટિશ નીતિથી પણ વિરુદ્ધ છે. ઠરાવના અંતમાં બ્રિટિશ પ્રજાલિકા સાથે સુસંગત એવા કાયદાઓની તરફેણમાં આ કાયદાઓ પાછા ખેંચવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયા, ૧૫-૫-૧૯૦૩

૨૩૦. પરિસ્થિતિ અંગેની નોંધો

પો. ઓ. બોક્સ ૬૫૨૨,
જેહાનિસબર્ગ,
મે ૯, ૧૯૦૩

અત્યાર સુધીની પરિસ્થિતિ અંગે નોંધો

નોટિસ ૩૫૬નો^૩ અમલ હજુ ચાલુ છે. સાથે જેડેલા બધા કાગળો ખૂબ જ મહત્વના છે.

હેડલબર્ગમાં પોલીસે લીધેલાં પગલાં અંગેની ફરિયાદ^૪ (સાથે જેડેલો કાગળ નં. ૧) કોમની ભારે સહનશીલતા બતાવે છે. જેહાનિસબર્ગ અને હેડલબર્ગમાં જુલમી પગલાં જાણી જોઈને અને હેરાન થનારાઓના વિરોધ છતાં શાંતિપૂર્વક વેઠી લેવામાં આવ્યાં હતાં. કારણ કે એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે આવી નમૂનેદાર સહનશીલતાથી સીધો સંબંધ ધરાવતા અધિકારીઓનાં મન પર સારી અસર થશે. દેખીતી રીતે જ આ ચુપકીદીનો ખોટો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. એટલે હેડલબર્ગના બનાવને વધારે ગંભીરતાથી જોવાનું જરૂરી બની ગયું. હવે સરકાર તપાસ કરી રહી છે અને તેના પરિણામની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોવાય છે.

૧. “એક હિંદી ખબરપત્રી તરફથી” એ પ્રમાણે આ પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

૨. દેખીતી રીતે જ આ એક ભૂલ છે. એ ઢંઢેરા ૧૮૫૮માં બહાર પડ્યો હતો.

૩. જુઓ “દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ” સાથેનું બિડાણ, એપ્રિલ ૧૨, ૧૯૦૩.

૪. જુઓ “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, એપ્રિલ ૨૫, ૧૯૦૩.

સાથે જોડેલો કાગળ નં. ૨^૧ બતાવી આપે છે કે યુરોપિયન કોમના સૌથી પ્રતિષ્ઠિત સભ્યો હિંદીઓને ઈન્સાફ થાય એ જોવા ઈચ્છે છે. અરજી પર સૌથી પહેલી સહી કરનાર મિ. વિલિયમ હોસ્કેન ટ્રાન્સવાલના મુખ્ય નેતાઓમાંના એક છે. તાજેતરની બ્લૂમફોન્ટીન પરિષદમાં તેઓ એક પ્રતિનિધિ હતા અને નવી ઉપલી ધારાસભાના તેઓ નિયુક્ત થયેલા બિન-સરકારી સભ્ય છે. બીજા બધા સહી કરનારાઓ મોટા પ્રતિષ્ઠિત વેપારીઓ છે. અરજી હાલ નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના હાથમાં છે.

સાથે જોડેલા કાગળ નં. ૩ અને ૪^૨ હિંદી કોમની લાગણીની તીવ્રતા બતાવે છે. એ મોટા ખંડનો દરેકદરેક ભાગ ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો હતો. અમને સૌથી વધારે લાગી આવે છે તે પૂર્વગ્રહને લીધે ઊભી થતી અગવડો નહીં પરંતુ હિંદીઓને એક વર્ગ તરીકે વાડાઓમાં કે બજારોમાં જ રહેવાની ફરજ પાડવામાં આવે તેમાં રહેલું ધોર અપમાન છે. હાલનો કાયદો હિંદીઓને હિંદીઓ હોવા બદલ જ લાગુ પડે છે અને એ એક એવો સિદ્ધાંત છે કે જેની સામે મિ. ચેમ્બરલેને અનેક વખત નારાજી દર્શાવી છે.

નાતાલના કાયદાઓ જેવા કાયદા નીચેની શરતોએ સ્વીકારી શકાય :

(૧) શિક્ષણ અંગેની કસોટીમાં કોઈ પણ હિંદી ભાષાના જ્ઞાનનો સમાવેશ થવો જોઈએ. આ કસોટીથી પણ લાખો હિંદીઓને આવતા અટકાવી શકાશે અને યુરોપિયનો જેનાથી ગભરાય છે તે તો લાખોની સંખ્યા જ છે. અહીં વસેલા હિંદીઓને જેમની ખાસ જરૂર પડે તેવા હિંદીઓને, ભલે તેમને કોઈ ભાષાનું જ્ઞાન ન હોય તોપણ, ખાસ પરવાનગી આપવાની સત્તા સરકાર પાસે અનામત રહેવી જોઈએ.

(૨) વેપારીઓના પરવાનાની બાબતમાં ચાલુ પરવાનાઓને અડવું ન જોઈએ અને નવી અરજીઓ, પછી તે યુરોપિયનોની હોય કે હિંદીઓની, તેમનો નિકાલ લોકલ બોર્ડોએ કરવો જોઈએ. શરત એટલી કે અત્યંત ગેરઈન્સાફના બનાવોમાં વરિષ્ઠ અદાલતને બોર્ડના નિર્ણયો પર ફરી વિચાર કરવાની સત્તા હોવી જોઈએ. આવા કાયદામાં હિંદી રહેવાસીઓની સામે લેવામાં આવતા દરેક વાંધાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

ઈસ્ટ લાંડન

દેખીતી રીતે, ફૂટપાથ અંગેના પેટાકાયદાનો અમલ હાલ ચાલુ છે. ચોખ્ખાં કપડાં પહેરેલા હિંદીને ફૂટપાથ પર ચાલવા માટે બે પાઉન્ડનો દંડ કરવામાં આવ્યો છે. ઈસ્ટ લાંડન ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશને બ્રિટિશ સમિતિને તેમ જ સર મંગેરજીને આ મુકદ્દમા બાબત તાર કર્યો છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : બ્યુરોશિયલ ઓન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨.

૧. ન્યૂઓ “લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને પત્ર” સાથેનું બિડાણ, મે ૧, ૧૯૦૩.

૨. સમા અંગેના વર્તમાનપત્રોના અહેવાલોનો આ ઉલ્લેખ છે તે અહીં આપવામાં આવ્યા નથી.

૨૩૧. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર

કોર્ટ ચેમ્બર, રિસિક સ્ટ્રીટ,
પો. ઓ. બૉક્સ ૬૫૨૨,
જ્વેલનિસબર્ગ,
મે ૧૦, ૧૯૦૩

પ્રતિ
માનનીય દાદાભાઈ નવરોજી,
લંડન
વહાલા સાહેબ,

તમારા ગયા એપ્રિલની ૧૬મી તારીખના પત્ર માટે હું તમારો ઘણો આભારી છું.
લૉર્ડ જ્યોર્જનો જવાબ જેટલો છે તેટલો સંતોષકારક છે. પરંતુ ઈચ્છિત કાયદાઓ પસાર કરવામાં જેટલો વધારે વિલંબ થશે તેટલી મુશ્કેલીઓ વધશે. સસ્તા મજૂરોનો અયોગ્ય ધસારો નિયંત્રિત થવો જોઈએ એવી રજઆતની સાથે અહીં અમે સંપૂર્ણપણે સંમત થઈએ છીએ. હિંદી મજૂરો આ સંસ્થાનમાં મોટી સંખ્યામાં આવતા પણ નથી. પરંતુ આ સાથેના અત્યંત મહત્વના કાગળો^૧ કે જે અમારી વાતની સચ્ચાઈ બતાવી આપવા માટે બીડું છું, તે પરથી તમે જોશો કે એ કાગળોમાં સૂચવેલા બહુ જ વાજબી ફેરફાર સાથે અમે નાતાલના જેવા કાયદાઓ સ્વીકારવા તૈયાર થયા છીએ. બજારોની બાબતમાં તો એક પણ હિંદીએ ફરિજ્યાત રીતે બજારમાં જવાનો સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો નથી. પરંતુ જો બજારપદ્ધતિ નવા અરજદારોને લાગુ પાડવામાં આવે તો તેને સફળ બનાવવામાં સરકારને સહકાર આપવા અમે તૈયાર છીએ. મૂળ મુદ્દો એ છે કે હિંદીઓને હિંદી તરીકે બજારપદ્ધતિ કબૂલ રાખવી પડે એવી મતલબનો કાયદો ન હોવો જોઈએ. હું એટલું ઉમેરું કે અહીંના લોકોની દૃષ્ટિએ બજાર એ માત્ર વાડાઓ માટેનો રૂપાળો શબ્દ જ છે. એ પ્રશ્ન અંગે મેં સરકારને ઉદ્દેશીને લખેલો એક પત્ર હું આ સાથે બીડું છું અને ટ્રાન્સવાલના યુરોપિયનોની અરજ સાથેનો સરકારને લખેલો કાગળ પણ આ સાથે મોકલું છું.

હું જાણું છું કે, તમારા બીજા કામની વચ્ચે હું તમારે માથે આ કાગળો અને દસ્તાવેજોનો બોજો નાખું છું. આ પ્રશ્નનું ભારે મહત્વ એ જ મારો એકમાત્ર બચાવ છે.

આપનો સહૃદયી
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ: જ્યુડિશિયલ ઍન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨.

૧. આની સાથે ખીડવામાં આવેલા કાગળો આ પ્રમાણે હતા: “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, ફેબ્રુઆરી ૧૮, ૧૯૦૩; “લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને પત્ર”, મે ૧, ૧૯૦૩; “પરિસ્થિતિ અંગેની નોંધો”, મે ૯, ૧૯૦૩ અને લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને યુરોપિયનોની અરજ, એપ્રિલ ૧૯૦૩, જીઓ પા. ૩૩૪-૩૫.

૨૩૨. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

કોર્ટ ચેમ્બર્સ, રિસિક સ્ટ્રીટ,
પો. ઓ. બોક્સ ૬૫૨૨,
જ્વેલનિસબર્ગ,
મે ૧૦, ૧૯૦૩

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

અહીં હું ઘણી મોટી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે ઠરીઠામ થયો છું. આ પ્રશ્ને ઘણું ગંભીર રૂપ લીધું છે અને એના તરફ ખૂબ જ ઝીણવટથી ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મારે અહીંયાં કેટલો વખત રોકાવું પડશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. મારી પોતાની બાબત કંઈ પણ લખવાનો મને ભાગ્યે જ સમય છે.

આ સાથે બીહેલી કાપલીઓ ખૂબ જ મહત્વની છે. હું જોઉં છું કે મુંબઈના વેપારી મહામંડળે સખત વિરોધ નોંધાવ્યો છે. પરંતુ મને ભય છે કે મહામંડળ પાસે પૂરતી માહિતી નથી. કેપનો કાયદો ખરેખર ખરાબ છે. એમાં સુધારો થાય તે જરૂરી છે. પરંતુ તદ્દન ખુલ્લા દરવાજા રાખવાનું લગભગ અશક્ય છે. એ કાયદા હેઠળ ઘણા ગોરા વિદેશીઓને પાછા કાઢવામાં આવ્યા છે. પોતાના દેશમાં વિદેશીઓના આગમનને નિયંત્રિત રાખવાની સંસ્થાનવાસીઓની નિશ્ચિત નીતિ હોય એમ લાગે છે. એટલે આપણે માટે ખરું અને અસરકારક પગલું રંગભેદના કાયદાઓ સામે લડત ઉપાડવાનું છે. કેપના અને નાતાલના કાયદાઓના શબ્દો બધાને લાગુ પાડી શકાય તેવા છે. એ કાયદાથી આપણને સખત માર એટલા માટે પડે છે કે તેમાં શિક્ષણની કસોટીમાં હિંદુસ્તાનની ભાષાઓના જ્ઞાનનો સમાવેશ કરવામાં નથી આવ્યો. કેપના કાયદાનો ખરડો તો હિંદુસ્તાનની ભાષાઓનો સમાવેશ થાય એવી રીતે બનાવવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ તેને સમિતિમાં સુધારવામાં આવ્યો. અહીંના કાયદા હિંદીઓની (જેમને “એશિયાની આદિવાસી કોમો” તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે) સામે તેઓ હિંદીઓ છે તેટલા માટે જ લાગુ પાડવામાં આવે છે. એ કાયદાથી તેમનો સ્થાવર મિલકત ધરાવવાનો વગેરે હક છીનવી લેવામાં આવે છે. આ પહેલાં મોકલવામાં આવેલા કાગળોમાં આ કાયદાઓનો પૂરો પાઠ જોવા મળશે.

જે તમારી તબિયત સારી હોય અને જે તમને સમય મળી શકે તો મહેરબાની કરીને આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરશો અને હિંદુસ્તાનમાં આની સામેની ચળવળને દોરવણી આપશો. પરદેશ-ગમનથી આપણા લોકોનાં ચારિત્ર્ય પર થતી અસર હું જેમ જેમ જોતો જાઉં છું તેમ તેમ મને ખાતરી થતી જાય છે કે જે આપણે માટે સંસ્થાનોમાં વસાહતી તરીકે જવાનાં બારણાં, સામાન્ય રીતે સૌને લાગુ પાડી શકાય તેવા નિયંત્રણ હેઠળ પણ ખુલ્લાં રાખવામાં આવે તો આપણે માટે અહીં મહાન શક્યતાઓ પડેલી છે.

આપનો સહૃદયી
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૪૧૦૧.

૨૩૩. નોંધ

ટ્રાન્સવાલની પરિસ્થિતિ

બૉક્સ ૬૫૨૩,
જેહાનિસબર્ગ,
મે ૧૬, ૧૯૦૩

હજી તો કલમ પરથી શાહી સુકાઈ પણ નથી તેટલામાં સરકાર તરફથી ખબર આપવામાં આવી છે કે ૧૮૮૫ના કાયદા નંબર ૩ની કલમ પ્રમાણે ૩ પાઉંડની રકમનો નોંધણીવેરો નાખવાનો સરકારનો ઈરાદો છે. લાંડનના મિત્રો તરફથી મળેલી માહિતી પરથી જણાય છે કે કાયદામાં ફેરફાર થવાનો છે. જે આમ હોય તો અત્યારે શા માટે ૩ પાઉંડનો નોંધણીવેરો વસૂલ કરવાનું વિચારાયું છે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. બોઅરોના અમલ દરમિયાન તે કદી ફરજિયાત રીતે વસૂલ કરવામાં આવ્યો નહોતો.

જે વેરામાંથી આપણને બ્રિટિશ સરકાર બચાવતી હતી, તે વેરો એને જ નામે અત્યારે શા માટે વસૂલ કરવામાં આવે છે તે સમજમાં ઊતરી શકે એવું નથી અને આ વેરાની તરફેણમાં લોકોના પૂર્વગ્રહનું બહાનું સુધ્ધાં રહ્યું નથી. યુરોપિયનોની ચળવળ તો વેપારી પરવાનાની સામે છે. એશિયાઈ વિરોધી કોઈ પણ સભાઓમાં આ વેરો વસૂલ કરવા વિષે કોઈએ એક હરફ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી.

નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને અમે માનપૂર્વક એક વિરોધ-પત્ર મોકલ્યો છે અને તે લાંડન પહોંચે તે પહેલાં વેરો વસૂલ કરવાનું મુલતવી રાખવામાં આવે એવું લાગતું નથી. પરંતુ પરિસ્થિતિ હવે એટલી નાજુક બની ગઈ છે કે સંજોગોમાં કોઈ પણ ફેરફાર થાય તે લાંડન જણાવતા રહેવું એ ડહાપણભર્યું લાગ્યું છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૨૩૪. લૉર્ડ મિલ્નર અને હિંદી પ્રતિનિધિઓ

જ્વેહાનિસબર્ગ ડેપ્યુટેશન

ગયા મહિનાની ૨૨મી તારીખે જ્વેહાનિસબર્ગની બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન નામના હિંદી મંડળના પ્રતિનિધિઓ નામદાર લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબને પરવાનગીથી મળ્યા, તે વખતે વાતચીત થઈ તેનો હેવાલ નામદાર લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબે છાપાંઓને મોકલ્યો એટલે પ્રસિદ્ધ થયો. એ હેવાલ આજ અંગ્રેજીમાં અક્ષરેઅક્ષર છાપીએ છીએ. “ડેપ્યુટેશન”માં રા. રા. ગાંધી, શેઠ અબદુલ ગની, શેઠ હાજી હબીબ, શેઠ વઝીરઅલી, મિ. ટોમસ અને ઈમામ શેખ અહમદ સાહેબ હતા.

આપણી તરફથી જે કહેવાનું તે બધું શ્રી ગાંધીએ લંબાણથી દાખલા દલીલ સાથે અસરકારક રીતે કહ્યું. પછી શેઠ વઝીરઅલીએ મરજી પડે ત્યાં વેપાર થાય નહીં, તેમ લાઈસન્સ બદલાય નહીં એ બાબત રાવ ખાધી. ઈમામસાહેબે પરમિટ મળતાં કેટલી મુશ્કેલી છે તે વિષે કહ્યું અને ફરિયાદ કરી કે એમણે ગમે એટલી તજવીજ કરી પણ કૉલોનિયલ સેક્રેટરી સાહેબની મુલાકાત થઈ શકી નહીં.

લૉર્ડ મિલ્નરને જવાબ

એશિયાટિક ઓફિસ

હમણાં જે કહ્યું તેથી તો એશિયાટિક ઓફિસની જરૂર જણાય છે. એમ સાંભવિત છે કે એ ખાનું નવું હોવાને લીધે મન માનતી રીતે નહીં ચાલતું હોય; પણ મને લાગે છે કે એશિયાટિકો સારું ખાસ અમલદાર હોય તો તમને જ લાભ થાય. અલબત્ત, એ અમલદારે ખાસ હકૂમત જ ચલાવવી જોઈએ નહીં, પણ તમારા લાભ જાળવવા જોઈએ, અને તમારી રાવ હોય તો સાંભળવી જોઈએ.

૩ પાઉંડનો કર

૩ પાઉંડના કર વિષે તમે ઘણું કહ્યું: પણ બીજી બાબતોની સરખામણી કરતાં એ વાત નજીવી છે. હું ધારું છું કે એ કર વાજબી છે, અને કાયદા મુજબ છે. જેવા કાયદા છે તેવા અમલમાં આવે છે. અમે એમ નથી કહેતા કે કાયદામાં ખોડ નથી. હું હંમેશ કહેતો આવ્યો છું કે એશિયાટિકો સારું કાયદાની જરૂર છે. પણ છે તેવા કાયદાની નહીં. હું જે કાયદો ધારું છું તે તમને પસંદ નહીં પડશે તેમ તમારી વિરુદ્ધ છે તેમને પણ રાજી કરશે નહીં. મુલકમાં દાખલ થતાં અટકાવવાનો દરેક રાજને હક છે, તેમ અમને પણ છે, અને તેથી એશિયાટિકને કે ગમે તેને અટકાવી શકીએ છીએ. પણ તે સાથે હું એમ પણ માનું છું કે જે એશિયાટિકો હાલ છે, અથવા જેને અહીં આવવા દઈએ, તે લોક તરફ વર્તણૂક સારી રહેવી જોઈએ. અને તેમના હક જાળવવા જોઈએ. હું ધારતો હતો કે કાયમ કાયદો ક્યારનો થઈ જશે, પણ કમનસીબે ઢીલ થાય છે, અને એનું કારણ તમે જોઈ શકો છો કે મુશ્કેલીઓ બહુ છે. વખત બળવાન છે, એથી પાકો વિચાર થઈ શકે છે. હું જે કાયદો ધારું છું એ એવો છે કે વિલાયતની વડી સરકારને ગમે નહીં, અને હિંદુસ્તાનની સરકાર વાંધો લે. તેમ તેઓ ધારે છે એવો કાયદો ઘડવા જાઉં તો અહીંના લોક કબૂલ કરે નહીં; અને જબરદસ્તીથી પસાર કરીએ તો લાગણી ઊલટી વધારે

ઉશ્કેરાય, અને અહીંવાળાને જેવી સત્તા મળી કે તરત રદ કરી દે. ગોરાઓની સખત લાગણીનો ઈનકાર થાય નહીં, કરવા જઈએ તો મિથ્યા. હું એવો કાયદો કરવા ધારું છું કે તે “વ્હાઈટ લીગ”ને પૂરો પસંદ નહીં પડશે, પણ સમજુક ગોરાઓનું સમાધાન કરશે. પણ દરમ્યાન ચોપડામાં છે તે કાયદાને અમલમાં લાવવા વારંવાર દબાણ થયું છે, એટલે એ ચાલવો જ જોઈએ. તમે કહો છો કે બોઅર સરકાર એ અમલમાં નહીં મૂકતી. એ સરકાર સામે મારો પણ એ જ વાંધો હતો કે કાયદા જોઈએ તેમ અમલમાં નહીં આવતા, પણ માથા પર તલવાર પેઠે ખડા રહેતા. અને શું થશે એ કહેવાનું નહીં. હું તમને કહું છું કે એ કાયદો બદલાયો નથી ત્યાં લગી કબૂલ કરવો જોઈએ. હું ધારું છું કે નામ નોંધામણીથી તમારું રક્ષણ થાય છે. નામ નોંધાયું કે તમે અહીં રહી શકો, અને મરજી મુજબ જઈ આવી શકો. જે કાયદો ઘડાશે તેમાં એની કલમ મૂકવા હું તજવીજ કરીશ, કારણ કે એ નોંધામણીથી તમારું રક્ષણ થાય છે અને સરકારને ઠીક પડે છે.

બજાર

જે લોક તમને માગતા નથી તેઓમાં ધૂસવાને બદલે ઠીક જગાએ રીતસર બંધાયેલાં બજારોમાં તમે રહો તો તમને જ સારું છે. અલબત્ત, જેઓ શહેરમાં રહેતા આવ્યા છે તેમને અથવા ઊંચ વર્ણના લોકને બજારમાં રહેવાની ફરજ પાડવી એ તો ગેરવાજબી કહેવાય. જે “વ્હાઈટ લીગ”ના કેટલાએક સાહેબો કહે કે નહીં, બધાને જ બજારમાં રાખવા જોઈએ, તો હું એ મતને મળતો નથી. ગોરા લોક એશિયાટિકોની ધાડ સામે વાંધો લે છે એ વાજબી કહો કે ગેરવાજબી — હું તો ગેરવાજબી ધારતો નથી.

છબી, પરિપદના દસ્તાવેજ, અને પાસ સંબંધી તમે કહ્યું તેની મેં નોંધ કરી લીધી છે. સામાન્ય લાભ સારું દાખલ થવા બાબતની બંધી, અને બજારના ધારા સિવાય, એશિયાટિકોને હલકું લગાડવાની હું સામો છું.

વાઈસન્સ

વાઈસન્સ વિષે, તમારું કહેવું એમ થયું કે મળેલા હક પર અમે તરાપ મારીએ છીએ. લડાઈ પછી કંઈ કેટલા લોક પરવાનગી વગર ધૂસી ગયા છે તેથી આમ થાય છે. લડાઈ પહેલાં જેની પાસે વાઈસન્સ હતાં તેઓના હક અમે કબૂલ રાખ્યા છે.

શ્રી ગાંધીએ કહ્યું કે જેને નવાં વાઈસન્સ મળ્યાં તે રેફ્યુજી છે, અને કોલોનીમાં બીજાં દેકાણે આગળ વેપાર કરતા હતા. એ લોકે ઘર અને દુકાન કીધાં છે તે વાઈસન્સ નહીં મળે તો બંધ કરવાં પડે.

લોર્ડ મિલ્નરે જવાબ દીધો કે એ વાઈસન્સ જુદી જગાનાં હતાં. જોહાનિસબર્ગનાં હોત તો કંઈ હરકત નહોતી. વધુ તકરારમાં લોર્ડ મિલ્નરને પૂછ્યું કે એક ગામમાં વાઈસન્સ હોય તેને બીજાં ગામ મળે કે નહીં. પહેલાં તો નામદાર સાહેબ સમજ્યા નહીં, પણ દાખલા આપ્યા ત્યારે કહ્યું કે એ વાત પર વધારે વિચાર કર્યા વગર મારો મત કહી શકાતો નથી.

શેઠ વઝીરઅલીએ કહ્યું કે અમારી સામાં તોફાન વેપારની અદેખાઈને લીધે છે.

લોર્ડ મિલ્નરે જવાબ દીધો કે એમ છે, પણ એ સ્વાભાવિક છે. કાળાં માણસોની બહોળી વસ્તીમાં ગોરાઓ કેટલાએક ધંધા જ કરી શકે છે, અને તેમનાં પેટ પર પગ મૂકવા સંખ્યાબંધ પરદેશીઓની ધાડ આવે તે એ લોકને ગમે નહીં. દાખલ નહીં થવા દેવા એમ એ લોક કહે છે તે રાસ્ત છે. અહીં ૧ લાખ ગોરાની વસ્તી છે, તે ૨ લાખ પરાયાને આવવા દઈ હડસેલવા

દેવાય નહીં. આ દેશમાં ગોરાની સંખ્યા નાની હોવાથી જુદી જાતના લોકને ગમે એમ આવવા દેવાય નહીં.

શેઠ હાજી હબીબે કહ્યું કે તે છતાં કંઈ કેટલા ગોરાઓ હિંદુસ્તાનમાં વેપારથી રોટલો મેળવી શકે છે. બજારના સંબંધમાં કહ્યું કે અમારે એવો કાયદો નથી જાઈતો કે જેથી ત્યાં જવાની ફરજ પડે.

છેવટે લોર્ડ મિલ્નરે કહ્યું કે સરકાર કાયદો અમલમાં લાવે તેની સામાં થશો તો ખોટું કરશો.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૧-૬-૧૯૦૩

[ઉપરોક્ત બાબતના ગાંધીજીના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે.]

બ્રિટિશ હિંદી સંઘ અને લોર્ડ મિલ્નર

ગયા માસની તા. ૨૨મીએ નામદાર લોર્ડ મિલ્નરે બ્રિટિશ હિંદી સંઘના પ્રતિનિધિમંડળ સાથેની પોતાની મુલાકાતનો નીચેનો હેવાલ છાપાંઓને મોકલ્યો હતો:—

હાજર રહેલાઓ: ટ્રાન્સવાલના નામદાર ગવર્નર અને સર્વશ્રી મો. ક. ગાંધી, અબદુલ ગની, હાજી હબીબ, એચ. ઓ. અલી, એસ. વી. થોમસ અને ઈમામ શેખ અહમદ.

શ્રી મો. ક. ગાંધીએ કહ્યું કે હું પ્રતિનિધિમંડળ તરફથી અમને મુલાકાત આપવા બદલ નામદારનો આભાર માનવા ઈચ્છું છું. અમે ત્રણ પાઉંડના કર વિષે તથા બીજી સામાન્ય બાબતો વિષે ચર્ચા કરવા માગીએ છીએ. જ્યારે અમે મ્યુનિસિપલ કોંગ્રેસ સમક્ષનું નામદારનું ભાષણ વાંચ્યું ત્યારે આપે વ્યક્ત કરેલી ભાવના બદલ અમે આભારવશ બન્યા અને અમે વિચાર્યું કે અમારી મુસીબતોનો છોટો આવ્યો છે. પરંતુ બીજા દિવસે સવારે અમારા ઉપર ટ્રાન્સવાલના નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરનો પત્ર આવ્યો; જેના ઉપરથી એવું દેખાયું કે સરકાર ૧૮૮૫ના કાનૂન નં. ૩નો અમલ કરવાની છે અને તેમાં કશો પણ ફેરફાર કરવામાં આવનાર નથી. એ વાત તદ્દન સાચી છે કે કેટલાક એશિયાવાસીઓ સરકારને આ કર ભરતા આવ્યા છે. હકીકતમાં પહેલેથી તેમણે આ કર ભર્યો ન હોય તો તેમને વેપાર કરવાના પરવાના મળી શકતા નહોતા. પણ એનો કદી નિયમપૂર્વક અમલ કરવામાં નથી આવતો. ૧૮૮૫માં જ્યારે આ કાનૂન પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી ફરિયાદોનો ધોધ વરસ્યો અને બોર લોકોના આ કર નાખવાના અને કાનૂન પસાર કરવાના હક બાબતમાં કોલોનિયલ ઓફિસ જાહેર સારા પ્રમાણમાં પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો. આખરે આગલી સરકાર પ્રશ્નને લવાઈ પર લઈ જવા કબૂલ થઈ. પણ ચુકાદો^૧ બ્રિટિશ હિંદીઓની વિરુદ્ધમાં આવ્યો. આમ છતાં મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું કે તેઓ ટ્રાન્સવાલ સરકાર આગળ મિત્રભાવે વિનંતી કરવાનો પોતાનો હક તો સુરક્ષિત રાખે છે. મિ. ચેમ્બરલેને એમને એ પણ કહ્યું કે તેઓ બ્રિટિશ હિંદીઓ પ્રત્યે દિલપૂર્વકની સહાનુભૂતિ ધરાવે છે. છેવટે કાનૂનનો સંપૂર્ણપણે અમલ થયો નથી. ૧૮૯૯માં જ્યારે લોકેશનોના કાયદાનો અમલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સર કનિંગહામ ગ્રીન અને મિ. એમરિસ ઈવાન્સની એક પ્રતિનિધિમંડળે મુલાકાત લીધી. પાછળથી મિ. એમરિસ ઈવાન્સ તે વખતના સરકારી વકીલ

ડૉ. કોઝને મળ્યા જેમણે એમને ખાતરી આપી કે જે દાખલાઓમાં લોકો લોકેશનોમાં જવાની ના પાડે તેમના ઉપર કામ ચલાવવા તેમને સૂચના અપાઈ નથી. પણ હવે સ્થિતિ સંપૂર્ણ રીતે બદલાઈ ગઈ છે અને તેમને વેરો ભરવાની અને બજારોમાં ચાલ્યા જવાની ફરજ પાડવામાં આવનાર છે. હું નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે આ વેરો હિંદી કોમને એક અયંકર બોજરૂપ થઈ પડશે. મોટી સંખ્યામાં હિંદીઓને ઘરના કાસદો, ઘરના નોકરો અને વેટરો તરીકે રોકવામાં આવે છે અને તેમની રોજી આશરે માસિક ત્રણ પાઉંડ જેટલી હોય છે. આ રીતે તેમણે પોતાની રોજીનો બારમો ભાગ કર તરીકે ભરવો પડશે. આ કર એક જાતનું દંડાત્મક પગલું પણ છે કારણ કે જે તેઓ એ નહીં ભરે તો કાનૂનમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ૧૦ થી ૧૦૦ પાઉંડ સુધીનો દંડ કરી શકાય અથવા દંડ નહીં ભરે તો ૧૪ દિવસથી માંડીને છ માસની જેલની સજા થઈ શકે.

લૉર્ડ મિલ્નર: શું આ વાર્ષિક કર છે?

શ્રી ગાંધીએ કહ્યું: એ કર વાર્ષિક નથી અને તે માત્ર એક જ વાર ભરવાનો હોય છે. એનો હેતુ હિંદી વસાહતીઓને આવતા રોકવાનો છે. જેઓ દેશમાં મોજૂદ છે એમના ઉપર પણ આવો કર ભરવાની ફરજ લદાય એ અમારે માટે એક ભારે તાજુબીની વાત છે.

પરવાના બાબતમાં શ્રી ગાંધીએ કહ્યું કે શરૂઆતમાં હિંદી શરણાર્થીઆને ટ્રાન્સવાલમાં પાછા ફરવા દેવામાં આવતા ત્યારે તેમની પાસેથી એશિયાટિક ઑફિસ પરમિટો લઈ લેતી અને તેમને હંગામી પાસ આપતી. એ ઉપરાંત જે કોઈ હિંદી દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા ભાગોમાં તેના મિત્રની મુલાકાત લેવા ઇચ્છતો ત્યારે તેને પાસની જરૂર પડતી. આ પાસો એને કાઢી આપનાર અધિકારીની ઇચ્છા મુજબ ગમે એટલા દિવસના કાઢી અપાતા. એ ઉપરાંત પાર વિનાની બિનજરૂરી તકલીફો પણ રહેતી. પાછળથી આ પાસોના બદલામાં પરમિટો અપાતી અને આ વિષેની છાપામાં જાહેરાત આપવાને બદલે હિંદીઓને માત્ર એને વિષે જાણ કરવાને માટે ઑફિસ ઉપર બોલાવવામાં આવતા. એક દાખલામાં તો કેટલાક હિંદીઓને તેમનાં ઘરોમાંથી મળસકે ચાર વાગ્યે ઘસડી કાઢવામાં આવ્યા અને ઑફિસમાં છેક ૯-૩૦ વાગ્યા સુધી થોભાવી રાખવામાં આવ્યા, અને તે એટલું જ કહેવા માટે કે તેમના પાસોનો હવે કશો ઉપયોગ નથી અને તેના બદલામાં પરમિટો કઢાવવી પડશે. પાસો અને પરમિટોની આ એકધારી અદલાબદલી-માંથી હવે કોમને આરામની જરૂર છે.

આ છે અમારી પરિસ્થિતિ, અને નામદાર પાસે અમે હાલની પરવાના પદ્ધતિ અને ત્રણ પાઉંડનો કર બંને બાબતમાં રાહત માટે વિનંતી કરવા માટે આવ્યા છીએ. આ કાનૂન અમારે માટે ખૂબ જ દુઃખદ છે અને હાલમાં સરકારે એનો જે અમલ કર્યો છે તે બતાવે છે કે સરકારનો ઇરાદો એને કાયમી કરી દેવાનો છે, એ વાત વળી અમારે માટે વિશેષરૂપે દુઃખદ છે. એ વાત ખુલ્લી રીતે જાહેર કરવામાં આવી છે કે લડાઈનું એક કારણ પાછલી સરકારે આ કાનૂન નાબૂદ કરવાની ના પાડી એ છે. પણ આજે અમે શું જોઈએ છે? નવી સરકાર ૧૮૮૫ ના કાનૂન નાં. ૩નો અમલ પાછલી સરકારે જેવો કદી કર્યો નહોતો તેવો કરવા માગે છે. હકીકત આ રીતની છે એટલે એનો અર્થ એ થાય કે અમને ટ્રાન્સવાલમાં, બજારો અને લોકેશનો સિવાય બીજે કદી મિલકત ધારણ કરવા દેવામાં આવશે નહીં. હું સન્માનપૂર્વક જણાવું છું કે આ વાત બ્રિટિશ રાજબંધારણના સિદ્ધાંતોથી તદ્દન વિરુદ્ધની છે અને તે બીજા કોઈ પણ બ્રિટિશ સંસ્થાનમાં પ્રચલિત નથી. હવે એક નવું બ્રિટિશ તાજ નીચેનું સંસ્થાન આ દિશામાં

માર્ગદર્શન કરી રહ્યું છે. આ સંબંધમાં હું એક બીજી મુશ્કેલીનો ઉલ્લેખ કરવા ઈચ્છું છું. મસ્જિદોની જે જગ્યા પિટોરિયા અને જોહાનિસબર્ગમાં આવેલી છે તે ઘણાં વર્ષ પહેલાં ખરીદવામાં આવી છે. પણ આ કાનૂનને લઈને તે એમને નામે થઈ શકતી નથી. અને હેડલબર્ગની મસ્જિદ બાબતમાં પણ એ જ મુશ્કેલી છે. અમે જ્યારે લોર્ડ રોબર્ટ્સને વિનંતી કરી ત્યારે એમણે જણાવ્યું કે હજી લશ્કરી કાનૂનનો અમલ જારી છે, પણ એમણે એ પણ કહ્યું કે તેઓ એવી આશા રાખતા હતા કે બિનલશ્કરી રાજ્યઅમલ સ્થિર થતાં બંધી બ્રિટિશ પ્રજા સાથે સમાન વર્તાવ રાખવામાં આવશે. આમ છતાં હાલની સરકાર અમારી સામે ખુદ આ કાનૂનનો અમલ કરી રહી છે.

એ ઉપરાંત મુલાકાત માટેના પરવાના ઉપરના ફોટાઓ વિષેની તકલીફ પણ છે. જે કોઈ હિંદી બીજા સંસ્થાનમાંના મિત્રોની મુલાકાત લેવા ઈચ્છે તો સંસ્થાન છોડવાને અને પાછા ફરવાને જરૂરી પાસ તેને મળે તે પહેલાં તેણે એશિયાટિક ઓફિસને ત્રણ ફોટા મોકલવાના હોય છે. આવા પાસનો દગાભર્યો ઉપયોગ અટકાવવા માટે આવો રસ્તો લેવાનું જરૂરી થઈ પડે એવું બને, પણ હું નમ્રપણે કહીશ કે થોડા હિંદીઓ કદાચ પાસનો દગાભર્યો ઉપયોગ કરે એટલા કારણસર બધા જ હિંદીઓ ગુનાભર્યા વલણવાળા હોય છે એવું માની લેવાનું વાજબી નથી. જેઓ એવાં વલણવાળા હોય તેમને જરૂર પકડવા જોઈએ અને સખત રીતે દંડવા જોઈએ. અમે વારંવાર આ વિષે અને એશિયાટિક ઓફિસ જે રીતે ચલાવવામાં આવે છે તે વિષે વાંધો લીધો છે. સ્ટારમાં પ્રગટ થયેલી એક મુલાકાત દરમિયાન એ ઓફિસના અમલદારે એવું કહ્યાનો હેવાલ છે કે એનો ઉદ્દેશ ગોરાઓના મંડળના વિચારોને ઉત્તેજન આપવાનો અને નહીં કે એશિયાટિકોનાં હિતોની ચોકી કરવાનો છે.

જ્યારે મિ. ચેમ્બરલેન અહીં હતા ત્યારે તેમણે બ્રિટિશ હિંદીઓના એક પ્રતિનિધિમંડળને મુલાકાત આપી હતી, અને તેમણે તેને કહ્યું હતું કે જ્યાં સુધી યુરોપિયનોની લાગણીઓ તેમના હકોને આડે નહીં આવતી હોય ત્યાં સુધી તેમણે તેની સાથે સંમત થવાની પોતાની ફરજ સમજવી જોઈએ. અમે એ સલાહને અમારા દિલમાં ઉતારી છે, પણ હવે ગોરાઓનું મંડળ એવી માગણી કરે છે કે અમને દેશમાંથી સદંતર હાંકી કાઢવા જોઈએ. હું નામદારને ખાતરી આપી શકું એમ છું કે અમે બધા મિ. ચેમ્બરલેનની સલાહ મુજબ ચાલવાનો પ્રયાસ નેટલે અંશે તે અમારાં સ્વમાન સાથે સુસંગત હોય તેટલે અંશે કરતા આવ્યા છીએ. મિ. ચેમ્બરલેને એ વસ્તુ કહી હતી કે જે હિંદીઓ આજ પહેલાં આ દેશમાં આવી ગયેલા છે તેમના પ્રત્યે ન્યાયભર્યો અને સન્માનપૂર્વકનો વર્તાવ રાખવામાં આવશે, અને અમે જે કંઈ માગીએ છીએ તે આ જ વસ્તુ છે. હું નથી માનતો કે મારે આપ નામદારને આટલું યાદ દેવડાવવા ઉપરાંત કંઈ પણ વધારે ઉમેરવાની જરૂર હોય.

એચ. ઓ. અલીએ એવી ફરિયાદ રજૂ કરી કે અમને અમે જ્યાં ઈચ્છીએ ત્યાં વેપાર કરવા દેવામાં આવતો નથી અને અમે પરવાનાઓને નામફેર કરી શકતા નથી.

ઈમામ શેખ અહમદે જણાવ્યું કે થોડા માસ પહેલાં મેં એક મુસ્લિમ મુલ્લા માટે પરવાનો મેળવવાની વિનંતી કરી હતી પણ તેની ચોખ્ખી ના પાડવામાં આવી. એ વાત નક્કી છે કે કોઈ પણ દેશ એની વસ્તીના એક વર્ગની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરાવવા માટે મુલ્લા કે પૂજારીને દાખલ કરવાની પરવાનગી આપવાની ના નહીં પાડી શકે. મારો એ હમેશનો અનુભવ રહ્યો છે કે અમે કોઈ પણ સરકારી ઓફિસોમાં અમલદારોને મળવા જઈએ ત્યારે અમારાં કામમાં ભારે

મુશ્કેલીઓ ઊભી કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે હું સંસ્થાન મંત્રીને મળવા માટે કદી પ્રવેશ જ મેળવી નથી શકતો.

લૉર્ડ મિલ્નરે કહ્યું: મારો એવો ખ્યાલ છે કે હમણાં જે કાંઈ કહેવાયું છે તે ઘણુંખરું એશિયાટિક ખાનું રાખવાની જરૂરિયાત બતાવનારું ઉદાહરણ છે. એ તદ્દન સંભવિત છે કે હાલની એશિયાટિક ઓફિસ જે એક નવી જ સંસ્થા છે તે બહુ સારી રીતે કામ નહીં પણ કરે. જે આ દેશના એશિયાટિકોને સંસ્થાન મંત્રીની ઓફિસ જેવી ખૂબ જ કામમાં પરોવાયેલી રહેતી ઓફિસનું ધ્યાન ખેંચવામાં બીજી આટલી બધી સંસ્થાઓ સાથે હરીફાઈ કરવાને બદલે જેની પાસે તેઓ પોતાના કામ માટે જઈ શકે એવા એક ખાસ સરકારી સભ્ય આપવામાં આવે તો એ વસ્તુ તેમને માટે અતિશય લાભકારક થઈ પડશે એવું મારું મંતવ્ય છે. હું એ વાત સ્વીકારું છું કે આ ખાસ અધિકારીએ પોતાની જાતને એશિયાટિકો સંબંધી કાયદાનો અમલ કરનારી વ્યક્તિ તરીકે નહીં પણ તેમનાં હિતોને જાળવનારી વ્યક્તિ તરીકે અને જ્યારે પણ કાંઈ ફરિયાદ કરવાની હોય ત્યારે તેમનું સારી પેઠે સ્વાગત કરનારી વ્યક્તિ તરીકે ગણવી જોઈએ. હું ધારું છું કે આજુ એક એશિયાટિક ખાનું ઘણું જ ઈચ્છવાજોગ છે, અને તે ચાલુ કરવાનું તમારા પોતાના હિતમાં છે. આજની ચર્ચા મોટેભાગે ૩ પાઉંડના કરના વિષય ઉપર ઊતરી ગઈ છે. બીજા મોટા મુદ્દાઓમાં એ મુદ્દો ઘણુંખરું નાનો જ જણાય છે. મને કહેવા દો કે જે કરને હું ઘણો વાજબી ગણું છું તે ૩ પાઉંડના કર વિષે આગ્રહ કરવાનું એક માત્ર કારણ એ છે કે એ મોજૂદ કાનૂનોના એક ભાગરૂપે છે. અમારી આગળ જે કાનૂનો મોજૂદ છે તેનો અમલ અમે કરી રહ્યા છીએ. પણ હું એકદમ કહી દઉં કે અમે ૧૮૮૫ના કાનૂન નં. ૩ને સંપૂર્ણ કાનૂન તરીકે બિલકુલ ગણતા નથી. મેં હમેશાં એવો મત ધરાવ્યો છે કે આ દેશમાંના એશિયાટિકોની સ્થિતિ અંગેનો વહીવટ એક ખાસ કાનૂન મારફતે થવો જોઈએ પણ એ વહીવટ જે કાનૂન મારફતે કરવામાં આવે તે ૧૮૮૫ના કાનૂન નં. ૩ થી ખૂબ જ જુદો હોવો જોઈએ. આવા ખાસ કાનૂનની જોગવાઈઓ કેવી હોવી જોઈએ એ બાબતમાં આપણે સંપૂર્ણ રીતે સંમત થવું જોઈએ કે નહીં એ હું જાણતો નથી, પણ જેમ એક બાજુથી બધી જ બાબતમાં મારે તમારી સાથે સંમત નહીં થવું જોઈએ તેમ મારે જે કાંઈ ઘણું બધું કહેવામાં આવે છે તેની સાથે તથા એશિયાટિકો પ્રત્યેના વર્તાવ બાબતમાં અખબારોમાં હું જે કાંઈ વાંચું છું તેની સાથે પણ સંમત નહીં થવું જોઈએ.

હું માનું છું કે અમને એશિયાટિકોના પ્રવેશ ઉપર અને એ જ રીતે બીજા કોઈના પણ પ્રવેશ ઉપર, કોમના એકંદર હિત માટે નિયંત્રણ મૂકવાનો સંપૂર્ણ હક છે. દરેક રાજ્યને વિશે મહત્ત્વના 'એવા એ હક બાબતમાં ક્ષણ માટે પણ વાંધો લઈ શકાય એમ નથી. પણ હું એ પણ માનું છું કે જે એશિયાટિકો આ પહેલાં અહીં આવીને વસેલા છે અને જેમને આપણે હવે પછી દાખલ કરીશું તેમના પ્રત્યે સારો વર્તાવ રખાવો જોઈએ અને મને લાગે છે કે તેમના હકો અંગે બાંધધરી આપવામાં આવી છે. મેં એવી આશા રાખી હતી કે કાયમી સ્વરૂપનો એક નવો કાનૂન આજ પહેલાં પસાર થઈ જવો જોઈતો હતો જેથી એક બ્રિટિશ હિંદી અંથવા કોઈ પણ બીજી વ્યક્તિ પોતાને કહી શકે કે: "હું જાણું છું કે જે હું ટ્રાન્સવાલ જાઉં તો મારે અમુક શરતો મુજબ ચાલવું જ પડે અને તેટલું કરવામાં આવતાં મને કશી તકલીફ રહેશે નહીં," જ્યારે જેઓ આ પહેલાં દેશમાં વસેલા છે તેમને તેમના મળી ચૂકેલા હકો અંગે રક્ષણ આપવામાં આવશે. પણ દુર્ભાગ્યે ઢીલો થતી રહી છે અને આ બાબતમાં કાર્યસાધક બને એવો

કાનૂન પસાર કરવામાં કેવી મુસીબતો રહેલી છે તે તમે જાતે જ જુઓ છો. પરસ્પર વિરોધી વિચારસરણીને વધારે નજીક લાવવામાં સમય, ચર્ચાવિચારણા અને સહાનુભૂતિની શક્તિમાં મને ભારે વિશ્વાસ છે. પરંતુ હાલમાં હું દરખાસ્ત મૂકવા ઈચ્છું એવા કાનૂનને ગ્રેટબ્રિટનની સરકારની સંમતિ નહીં પણ હોય અને તેની સામે હિંદી સરકાર તરફથી પણ કદાચ વાંધો લેવામાં આવે. બીજી બાજુથી જો બ્રિટનની સરકાર અમને સૂચવે એવા કોઈ પણ કાનૂનને કદાચ અહીંની જાહેર જનતાની સંમતિ નહીં મળે અને તે પસાર થાય તોપણ તમારી સામેના વિરોધને ઉત્તેજને તે તમારી સ્થિતિને તદ્દન બગાડી નાંખે એવું બને. અને પછી સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના થતાં તરત જ તેને ઘણુંખરું નિશ્ચિતપણે, નાબૂદ પણ કરી દેવામાં આવે. ગોરી વસ્તીના બહુ મોટા સમૂહના અભિપ્રાય વિરુદ્ધ અહીં જબરજસ્તીથી કોઈ કામ કરાવવાનો પ્રયાસ કરવાનો કશો અર્થ નથી. હું ધારું છું કે એક સમજદારીપૂર્વકનો કાનૂન — જે તમારે જોઈએ તે બધું આપી નહીં દેતો હોય પણ જે તમારી મોટા ભાગની માગણી સંતોષતો હોય — બનાવવાનું શક્ય છે. તે એવો કાનૂન નહીં હોય જે ગોરાઓના મંડળ (વ્હાઈટ લીગ)ને સંપૂર્ણપણે સંતોષતો હોય પણ એવો હોય જે ગોરી વસ્તીમાંના સમજદાર સભ્યોના મનનું સમાધાન કરવાને ઘણું કરતો હોય. દરમિયાનમાં ટ્રાન્સવાલની સરકાર ઉપર હાલમાં મોજૂદ છે એ કાનૂનના અમલ માટે વારંવાર દબાણ લાવવામાં આવે છે અને એ કાનૂન પોથી ઉપર રહ્યો છે ત્યાં સુધી એ સરકાર બીજું કંઈ કરી પણ નહીં શકે. તમે એક મુદ્દો એવો ઊભો કર્યો કે ટ્રાન્સવાલની જૂની સરકાર આ કાનૂનનો અમલ કરતી નહોતી. ટ્રાન્સવાલની આ પહેલાંની સરકારની પદ્ધતિ વિષેની આ જ બાબત સામે મારો વાંધો છે કે તે ખૂબ જ મનસ્વી હતી. કાનૂનનો અમલ થતો હતો અને એનો અમલ નહોતો પણ થતો, પણ એ તમારા માથા ઉપર લટકતો ઊભો જ હતો અને તમારું શું થવાનું હતું તેની તમને કદી ખબર નહોતી પડતી. કેટલાક લોકોને કર ભરવાની ફરજ પાડવામાં આવતી હતી અને કેટલાકને નહીં. જ્યાં સુધી ધારાપોથી ઉપર કર મોજૂદ છે, ત્યાં સુધી હું કહું છું કે તે બધાએ સમાનપણે ભરવો જ જોઈએ.

એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે મારા મનના ભાવો લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના મનના ભાવોથી જુદા પડે છે. હું નથી માનતો કે એ બેની વચ્ચે કોઈ પણ જાતની અસંગતતા રહેલી છે. પેલે દિવસે મેં વ્યક્ત કરેલા અને જેનો તમે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે મારા મનોભાવને હું વળગી રહું છું. પણ હું એ વાતને પણ વળગી રહું છું કે તમારે ચાલુ પરિસ્થિતિનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને ચાલુ કાનૂન બદલવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી તેને તાબે થવું જોઈએ. હું નથી માનતો કે એનો અમલ સખતાઈથી થઈ રહ્યો છે. હાલની સરકાર પહેલેથી અહીં રહેતા હિંદીઓના દરજ્જા વિષે સમજૂતીકની કાળજી બતાવી રહી છે. મારો ખ્યાલ એવો છે કે નામ નોંધાવી પરવાના કઢાવવા એ તેમને પોતાને માટે રક્ષણરૂપ છે. એ નામની નોંધણી સાથે ૩ પાઉંડનો કર જોડવામાં આવેલો છે. એ માત્ર એક જ વખત માગવામાં આવે છે. જેમણે એ જૂની સરકારને ભર્યો છે તેમણે એટલું જ સાબિત કરવાનું છે કે તેમણે એ પ્રમાણે કર્યું છે, એટલે તેમને એ ફરીથી ભરવાનો રહેતો નથી. એ ઉપરાંત તેમનું નામ એક વાર રજિસ્ટર થયું એટલે તેમનું સ્થાન નિશ્ચિત થઈ જાય છે, તેમને આગળ ઉપર નામ રજિસ્ટર કરાવવાનું રહેતું નથી તેમ જ નવા પરવાનાની પણ જરૂર રહેતી નથી. નામ નોંધાવવાથી તેમને અહીં રહેવાનો તથા આવજા કરવાનો હક મળી જાય છે. એટલે મારે મન નામ નોંધાવવું એ તમારે માટે રક્ષણરૂપ તેમ જ સરકારને મદદરૂપ છે અને જે કોઈ કાનૂન પસાર કરવામાં આવે તેમાં નામ નોંધાવવાની વાતને સામેલ કરવામાં આવે એ જોવાની મારી ઈચ્છા છે.

લોર્ડ મિલ્નરે બજારો બાબતમાં આગળ ચાલતાં જણાવ્યું કે જો તે સારાં બજારો હોય, વાજબી લત્તાઓમાં હોય અને સારી રીતની વ્યવસ્થાવાળાં હોય તો શું હિંદીઓ માટે તેમને સ્વીકારી લેવાનું ઠીક નહીં થાય? મારે કહેવું જોઈએ કે મારા ખ્યાલ મુજબ એક વાર એ બજારો સારી રીતે ગોઠવાઈ જાય તો હિંદી કોમ માટે, જે પ્રજાને એ કોમની ગરજ નથી તેમની વચ્ચે અહીં તહીં અને બધી જગ્યાએ વસવાટ કરીને પોતાને વિષે સામાન્ય વિરોધ ઊભો કરવા કરતાં તેમાં જઈને રહેવા માંડવું એ ચોખ્ખે ચોખ્ખા ફાયદાની વાત છે. જે હિંદીઓ અત્યાર પહેલાં બીજી જગ્યાઓ ઉપર સ્થિર થઈ ગયા છે અથવા જે હિંદીઓ ઉચ્ચ વર્ગના છે તેમને બજારબરીથી બજારોમાં મોકલી દેવાનું ન્યાયસંગત નહીં થાય, “ગોરાઓના મંડળ”ના થોડા સજ્જનો બધા જ હિંદીઓને, તેમના સામાજિક દરજ્જાની અને તેમણે મેળવેલા હકોની દરકાર કર્યા સિવાય બજારોમાં જવા ફરજ પાડે તો હું કહીશ કે તેમની સાથે હું સંમત થતો નથી. પરંતુ સાચી રીતે કે ખોટી રીતે, ગોરી વસ્તી તેમની પોતાની વચ્ચેના એશિયાટિકોના કોઈ પણ મોટા અને વિચારશૂન્ય ધસારા પ્રત્યે આણુગમો દર્શાવે છે અને તેનો સામનો કરશે, અને મારે પોતાને પક્ષે મારું ધારવું છે કે તે ગેરવાજબી નથી.

ફોટાઓ વિષે, તમારાં પોતાનાં નામે રજિસ્ટર થયેલી મસ્જિદોને નામે ચઢાવવાની મુશ્કેલી વિષે તથા પરવાના વિષે જે કેટલાક મુદ્દાઓ તમે ઉપસ્થિત કર્યા છે તેની મેં નોંધ લીધી છે. આ બધી બાબતો વિષે હું તપાસ કરીશ. મસ્જિદોનો માલકી હક નોંધાવવા બાબતની મુશ્કેલી એ કાયદાની આંટીઘૂંટીની મુશ્કેલીથી વિશેષ કાંઈ હોય એવું હું પોતે નથી માનતો. જ્યારે પણ આ વિષયનો કાયદો થશે ત્યારે મને કશી શંકા નથી કે અમે એવી જોગવાઈ કરીશું કે ધર્મસ્થળોની નોંધણી એનો ઉપયોગ કરનારાઓના નામે કરવામાં આવે. એને તેમના પોતાના નામ ઉપર ધારણ કરવા દેવામાં નહીં આવે એ હું માનું છું કે બહુ સખતાઈભરી વાત છે. સામાન્ય રીતે કહેતાં, જે કાંઈ એશિયાટિકોના જીવનને પરેશાન બનાવે, તેમના પોતાના વિષે અપમાન થયાની લાગણી જન્માવે, તેમના ઉપર કોઈ પણ જાતના આખી કોમના હિતમાં તદ્દન જરૂરી હોય એવાં નીચે આખ્યાં છે તે સિવાયનાં નિયંત્રણો લાદે તેની હું વિરુદ્ધ છું. એ અપવાદ રૂપ નિયંત્રણો છે વસાહતીઓના પ્રવેશ ઉપરનું નિયંત્રણ અને જેમને તમે ઉચ્ચ વર્ગના ગણી શકો તે સિવાયના લોકોનાં રહેઠાણોની અને જેમણે આ પહેલાં પોતાને માટે કાયદેસરની સ્થિરતા પ્રાપ્ત નહીં કરી હોય તેમનાં રહેઠાણોની જગ્યા વિષેનાં નિયંત્રણો.

તમે જણાવો છો કે અમે બધા પ્રાપ્ત થયેલા હકોને માન્ય રાખ્યા નથી. એનું કારણ 'એ છે કે લડાઈ પછી રીતસરના અધિકાર સિવાય સંખ્યાબંધ લોકો ટ્રાન્સવાલમાં આવ્યા છે. જે હિંદીઓ લડાઈ પહેલાં અહીં હતા અને જેઓ લડાઈ પહેલાં પરવાના ધરાવતા હતા તેમના હકો અમે માન્ય રાખ્યા છે. લડાઈ પહેલાં એમની પાસે જે મકાનો હતાં તેના પરવાના તાજ કરવાની અથવા એ પરવાના બીજાં મકાનો માટે બદલવાની અમે પરવાનગી આપી છે.

મો. ક. ગાંધી: જેમની પાસે નવા પરવાના છે તેઓ એવા નિર્વાસિતો છે જેમણે સંસ્થાનના બીજા ભાગોમાં વેપાર કર્યો હતો. તેમણે હવે પોતાને માટે નવાં ઘરો અને દુકાનો બાંધી છે અને વર્ષને અંતે જ્યારે તેમના પરવાનાની મુદત પૂરી થાય છે ત્યારે તે તાજ કરી આપવામાં નહીં આવતાં તેમને તે છોડવાં પડશે.

લોર્ડ મિલ્નર: એ મૂળ પરવાના તદ્દન જુદા જ લત્તાઓ માટે હતા. હાલમાં, જે કોઈ હિંદી પાસે લડાઈ પહેલાં જોડાનિસબર્ગના એક રસ્તા માટેનો પરવાનો હોય તો ક્યાં તો તે એ

પરવાનો એ જ દુકાન માટે તાજે કરી શકે અથવા તે જોડાનિસબર્ગમાં જ બીજા રસ્તા ઉપરની દુકાનમાં જઈ શકે.

મો. ક. ગાંધી : મારો મુદ્દો આ પ્રમાણે છે : કેટલાક હિંદીઓ પાસે લડાઈ પહેલાં ટ્રાન્સ-વાલના બીજા ભાગો માટેના વેપારી પરવાના હતા. તેઓ નિર્વાસિતો તરીકે જતા રહ્યા અને હવે તેઓ બીજા જ લક્ષ્યાંકોમાં આવ્યા છે અને તેમણે નવા પરવાના કઢાવ્યા છે. પણ હવે તેમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે વર્ષને અંતે તેઓ આ પરવાના તાજ કરી શકશે નહીં કારણ કે લડાઈ પહેલાં એ વિભાગોમાં તેમને પરવાના અપાયા નહોતા.

લોર્ડ મિલ્નર : એ મુદ્દો નવો છે. જેને વિષે હું વિચારતો હતો તે એવા લોકોની બાબત છે જેઓ લડાઈ પહેલાં કોઈ ખાસ શહેરમાં વેપાર કરતા હતા, પણ હવે એ જ શહેરની બીજી દુકાનમાં વેપાર કરવા માગે છે.

એચ. ઓ. અલી : એ મુદ્દો આ પ્રમાણે છે. ધારી લો કે હું લડાઈ પહેલાં જોડાનિસબર્ગના કમિશનર સ્ટ્રીટમાં વેપાર કરતો હતો, અને હવે તેને બદલે હેડલબર્ગમાં વેપાર કરવા માગું. મને એ પ્રમાણે એટલા કારણસર નથી કરવા દેવામાં આવતો કે મારી પાસે લડાઈ પહેલાં હેડલબર્ગમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો નહોતો.

લોર્ડ મિલ્નર : એ તદ્દન નવો મુદ્દો છે. એને વિષે વધુ વિચારણા કર્યા સિવાય હું અભિપ્રાય વ્યક્ત નહીં કરી શકું.

એચ. ઓ. અલી : અમારી સામેની આ ચળવળ મોટે ભાગે વેપારી ઈર્ષ્યાને લઈને છે.

લોર્ડ મિલ્નર : હું ધારું છું કે મોટા પ્રમાણમાં વેપારી ઈર્ષ્યા મોજૂદ છે. એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. કાળા લોકોની મોટી વસ્તી વચ્ચે મર્યાદિત સંખ્યાના ગોરાઓ રહે છે, અને તેમને માટે માત્ર અમુક જ નોકરીઓ ખુલ્લી છે. સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ એવું નથી ઈચ્છતા કે બહારના લોકોનો મોટો ધસારો આવે અને તેમના મોંમાંથી રોટલો ઝૂંટવી લે. અમારે વસાહતીઓના આવવા ઉપર નિયંત્રણ મૂકવું જોઈએ એવી વિનંતી કરવામાં એઓ સંપૂર્ણ રીતે સાચા છે. જે હાલમાં અહીં કલો કે ૧૦૦,૦૦૦ માણસો માટે રોજી મળે એમ હોય તો ૨૦૦,૦૦૦ માણસો ધસી આવે અને અમને ગૂંજાવી દે એવું અમે નથી ઈચ્છતા. અમારી સંખ્યા એટલી નાની છે કે જ્યારે પહેલેથી જ અમારી પાસે આટલા બધા જાતિવિપયક પ્રશ્નો ઊભા છે ત્યારે અમે ખાસ કરીને ભિન્ન જાતિનો અનિયંત્રિત પ્રવેશ થવા દઈ શકતા નથી.

હાજી હબીબ : અને છતાં ઘણા ગોરાઓ હિંદમાં હિંદીઓ જેડે વેપાર કરીને પોતાની રોટી રળે છે. પણ બજારો સંબંધમાં, ત્યાં તે લોકો જરૂરિયાત મુજબનાં મકાનો કેવી રીતે બાંધી શકે? આજે ૩૦ની માગણી હોય અને આવતી કાલે ૩૦૦ની જરૂર પડે. બજારો વિષેનો મુદ્દો એવો છે કે અમને બજારોમાં જવાની ફરજ પડે એવો એકે કાનૂન અમારે જોઈતો નથી.

લોર્ડ મિલ્નર : જેઓ હાલમાં મોજૂદ છે એવા લોકોને અમે બજારોમાં જવાની ફરજ પાડવા માગતા નથી, પણ હું ધારું છું કે અમને એટલું કહેવાનો હક છે કે અમે અહીં એશિયાટિક વેપારીઓની વાજબી સંખ્યા કરતાં વધારે સંખ્યા લઈશું નહીં, અને જે તેઓ આવે તો તેમણે અમુક નિયંત્રણો નીચે જ આવવું જોઈએ.

મો. ક. ગાંધી : પેલે દિવસે નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર આગળ એક દરખાસ્ત રજૂ કરવામાં આવી હતી. અમે વિનંતી કરી કે બજારને માટે જે જમીન પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હતી તે અમને બતાવવામાં આવે. અમે એવું સૂચન પણ કર્યું કે કોઈ પણ વ્યક્તિ નવો પરવાનો

કઢાવવા માગતી હોય તેને પૂછવું જોઈએ કે તે આ જમીન ઉપર એક દુકાન માટે પરવાનો કઢાવશે કે નહીં, પણ તે જગ્યા ઉપર જઈને ત્યાં અમારે વેપાર કરવો જ જોઈએ એવી ફરજ નહીં નાંખવી જોઈએ. એમ થાય તો તે અમારે માટે ધુણા ઉપજવનારું બને છે. જે બજાર હોય જ તો હિંદીઓનો વધારે ગરીબ વર્ગ સ્વાભાવિક રીતે જ ત્યાં જશે. હાલમાં એ વર્ગના મોટા ભાગના લોકો લોકેશનોમાં છે. સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ ત્યાં પહોંચી ગયા છે.

લોર્ડ મિલ્નર: તમે જે કહો છો તેનો વિચાર નવો કાનૂન ઘડતી વખતે કરવો જોઈએ. પણ આ ઘડીએ મારો મુદ્દો એવો છે કે એક બાજુથી હાલની પદ્ધતિ ચાલુ રહે છે ત્યારે કાનૂન પઠાવો જ જોઈએ એવું કહેવામાં સરકારનું વલણ તદ્દન વાજબી છે. જેકે સરકાર એવી લાગણી અનુભવતી હોય કે એશિયાટિક વેપારીઓની વધારાની મોટી સંખ્યાનો ધસારો ઇચ્છવાજ્જેગ નથી, છતાં એ કહેવાની-જરૂર નથી કે તેને તમારી સામે દ્વેષ નથી. જેઓ પહેલેથી અહીં વસેલા છે તેમને વિષે હું માત્ર એટલું જ કહી શકું કે તેઓ ઉન્નતિ કરવાનું ચાલુ રાખે એવી મારી ઉમેદ છે.

મો. ક. ગાંધી: એ ભાવના તો માત્ર નેક નામદાર પૂરતી જ મર્યાદિત છે. દાખલા તરીકે એક હિંદી કોઈ એક બંદરે ઊતરે ત્યારથી તેને અહીં પહોંચતાં ત્રણ માસનો સમય લાગે છે.

લોર્ડ મિલ્નર: એક હકીકત તરીકે હું કહી શકું કે એક વખત એવો હતો જ્યારે બ્રિટિશો સિવાયની બીજી જેટલી પ્રજાઓના લોકો અહીં આવતા તેની સંખ્યાના સરવાળા કરતાં હિંદીઓ ખૂબ જ મોટી સંખ્યામાં અહીં આવતા હતા. મારે કહેવું જોઈએ કે એક વખતે મને એવું લાગ્યું હતું કે અમે મર્યાદા બહાર નીકળી ગયા છીએ અને હિંદીઓને ખૂબ જ વધારે પરવાના આપી રહ્યા છીએ.

એચ. ઓ. અલી: આમાં ભૂલ રેલવે અધિકારીઓએ કરી હતી, કારણ કે એમણે એવું માની લીધું કે જે કોઈ હિંદીઓ પોતાને નિરાશ્રિત સાબિત કરે તેઓ તરત જ અહીં પાછા ફરવાને હકદાર છે. શાંતિ રક્ષા વટલુકમ પસાર થયો ત્યાં સુધી આ ચાલ્યું.

લોર્ડ મિલ્નર: ડ પાઉંડના કરની વાત ફરીથી જોઈએ. એની વિરુદ્ધ કોઈ વજૂદવાળી દલીલ મેં સાંભળી નથી.

એચ. ઓ. અલી: એ એક ખાસ કર છે. ગ્રીક, આર્મીનિયન અને બીજી પ્રજાઓએ ખાસ કર ભરવાનો નથી; તેઓ વાર્ષિક ૧૮ શિલિંગ ભરે છે, એ ઉપરાંત કશું નહીં.

લોર્ડ મિલ્નર: હા, પણ એ લોકો એ રકમ દર વર્ષે ભરે છે, જ્યારે તમે ડ પાઉંડનો કર એક જ વાર ભરો છો અને વાત પૂરી થાય છે.

એચ. ઓ. અલી: અને અમે ડ પાઉંડનો કર ભરવાને બદલે આ વાર્ષિક ૧૮ શિલિંગ ભરવાનું વધારે પસંદ કરીશું.

લોર્ડ મિલ્નર: પણ આ બાબતમાં પસંદગીને સ્થાન નથી. હાલના કાનૂનમાં કહ્યું છે કે તમારે ડ પાઉંડ ભરવા જ જોઈએ, અને એ કાનૂનનો અમલ કરવામાં આવનાર છે.

એચ. ઓ. અલી: અમે વર્ષોથી આ કાનૂન વિરુદ્ધ અવાજ ઉઠાવ્યો છે અને અમે ધારીએ છીએ કે હવે જે અમે એને તાબે થઈશું તો એની વિરુદ્ધનો અમારો દાવો અમે કમજોર બનાવીશું.

લોર્ડ મિલ્નર: તમને તમારા વિચારો જણાવવાનો સંપૂર્ણ હક છે. હું જે કહેવા માગું છું તે એ છે કે તમે મોજૂદ કાનૂનને અમલમાં મૂકવાનાં સરકારી પગલાંનો સામનો કરશો તો તમે ખોટે રસ્તે દોરવાઈ જશો.

એચ. ઓ. અલી : અમે એવું કશું કરીશું નહીં. એટલે તો અમે આપ નામદાર પાસે આવ્યા છીએ. આ બાબતમાં સરકાર જે કંઈ નિર્ણય ઉપર આવશે તેનું અમે પાલન કરીશું. પણ મારો ખ્યાલ એવો છે કે અમારાં ઘરો સ્વચ્છ અને આરોગ્યવર્ધક નથી એવો વાંધો જે અમારી સામે હોય તો મ્યુનિસિપાલિટીએ વધારે કડકાઈભર્યા પગલાં ભરવાં જોઈએ અને અમારા નિવાસો જેવા માટે બધે નિરીક્ષકોને મોકલવા જોઈએ. હું નથી માનતો કે કોઈ પણ માણસને બીજી વારનો દંડ કરવાની જરૂર રહેશે, અને પહેલો દંડ બીજા સૌને માટે ચેતવણીરૂપ બનશે.

મુલાકાત આપવા બદલ નેક નામદારનો આભાર માનીને પ્રતિનિધિમંડળે વિદાય લીધી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૧-૬-૧૯૦૩

૨૩૫. ટ્રાન્સવાલની પરિસ્થિતિ

[જેહાનિસબર્ગ

મે ૨૪, ૧૯૦૩]

૨૩મી મે ૧૯૦૩ને રોજ પૂરા થતા સપ્તાહમાં ટ્રાન્સવાલની પરિસ્થિતિ

૧૮૮૬માં સુધારેલા ૧૮૮૫ના કાયદા મુજબ સંસ્થાનમાં વસવાટ કરતા દરેક હિંદીને ત્રણ પાઉંડનો નોંધણીવેશો ભરવાનો થાય છે તે સૌને યાદ હશે.

સરકારે ઉપરોક્ત કાયદાનો અમલ કરવાનું નક્કી કર્યું છે અને એવી નોટિસ કાઢી છે કે જે હિંદીઓએ જૂના અમલ હેઠળ ત્રણ પાઉંડનો કર ન ભર્યો હોય તેમણે તે તરત જ ભરી દેવો. એટલે કોમે લોર્ડ મિલ્નરને રક્ષણ માટે અપીલ કરી છે અને નીચે મુજબનાં કારણો રજૂ કર્યાં છે :

(૧) ૧૮૮૫નો ઉજ્જે કાયદો બ્રિટિશ સરકારે કદી મંજૂર કર્યો નહોતો અને રાજ-નેતિક રજૂઆતો નિષ્ફળ ગયા પછી જ તે કાયદાપોથીમાં રદ્યો હતો.

(૨) જૂના રાજ્યઅમલ દરમ્યાન આ કર કદી નિયમિત રીતે લાગુ કરવામાં નથી આવ્યો.

(૩) આ કાયદો એ યુદ્ધનાં કારણોમાં એક હતો; એટલે હવે તો તેનો અમલ ન જ કરવો જોઈએ.

(૪) પરવાના અને અધિકારીઓ સતત બદલાતા રહે એ સ્થિતિમાંથી હિંદી કોમને હવે આરામની જરૂર છે. એશિયાઈ ખાતું, કે જેની ધૂંસરી નીચે કોમ પીડાઈ રહી છે, તેણે હિંદીઓ પાસેના કાયમી પરવાના લઈ લીધા છે અને કામચલાઉ પાસ આપ્યા છે. આમ કરવા માટે તેની પાસે કાયદેસર કોઈ અધિકાર નથી. આ પાસોને બદલે ફરીથી પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા અને હજી પોલીસે કરેલો કેસ હિંદી કોમના ચિત્તમાંથી ભૂંસાયો પણ નથી તેટલામાં તો નોંધણીના પ્રમાણપત્રની વાત આવી છે જેને માટે ત્રણ પાઉંડ ભરવા પડશે.

(૫) ગરીબ હિંદી ફેરિયાઓ અને બીજાઓને માટે આ કર એક કચરી નાખનારા બોજ સમાન નીવડશે. તેમને માટે ત્રણ પાઉંડની રકમ કંઈ નાનીસૂની નથી.

(૬) જે માણસ આ ભરી ન શકે તેને દસ પાઉંડથી માંડીને સો પાઉંડ સુધીનો દંડ થઈ શકે છે અને જે તે દંડ ન ભરી શકે તો તેને ચૌદ દિવસથી માંડીને છ મહિના સુધીની સજા થઈ શકે છે. સંસ્થાનના બીજા વેરા એવા પ્રકારના છે કે તેની વસૂલાત માત્ર દીવાની અદાલતના હુકમથી જ થઈ શકે.

(૭) આ વેરાની પાછળનો હેતુ સરકારી આવક ઊભી કરવાનો નથી પણ ભવિષ્યમાં અહીં આવનારાઓને અટકાવવાનો છે. પરંતુ માત્ર ખરેખરા શરણાર્થીઓને જ સંસ્થાનમાં દાખલ થવા દેવામાં આવે છે તે જેતાં આવી અટકાયતની કશી જરૂર નથી.

(૮) ત્રણ પાઉંડનો વેરો તો માત્ર ઘઉંવણી ચામડી હોવાનો દંડ જ છે અને એમ લાગે છે કે જ્યારે કાફિરોને બિલકુલ કામ ન કરવાને કારણે, અથવા જેઈતું કામ ન કરવાને કારણે વેરો ભરવો પડે છે, ત્યારે દેખીતી રીતે જ આપણે વધારે પડતું કામ કરીએ છીએ તેટલા માટે વેરો ભરવો પડે છે. જે વચ્ચે એકમાત્ર સામાન્ય વસ્તુ એ છે કે બંનેની ચામડી ગોરી નથી.

(૯) આમાં સૌથી વિચિત્ર વસ્તુ એ છે કે ગોરાઓનાં મંડળોએ પણ આ વેરાની વસૂલાતની માગણી કરી નથી. એ લોકો માત્ર એટલું જ માગે છે કે કાં તો હિંદીઓને દેશની સદંતર બહાર કાઢી મૂકવામાં આવે અથવા કમમાં કમ શહેરની બહારના વાડાઓમાં ધકેલી દેવામાં આવે.

આ બાબતમાં નેક નામદારે એક પ્રતિનિધિમંડળને મુલાકાત આપી હતી અને તેની વાત ઘણી વાર સુધી, શાંતિથી અને વિવેકથી સાંભળી હતી. પરંતુ તેમણે કહ્યું કે ઉપર ગણાવેલી બધી દલીલોમાં એકે એવી વજૂદવાળી નથી કે જેથી વેરો ભરવામાંથી મુક્તિ આપી શકાય. સરકાર હિંદીઓ તરફ મૈત્રીભાવથી રહિત નથી, અને તેમણે કહ્યું કે ભવિષ્યમાં આવનારા હિંદીઓના આગમન પર જરૂર અંકુશ મૂકવામાં આવશે; તેમ છતાં હાલની વસ્તીને ન્યાયપૂર્ણ વર્તાવ મેળવવાનો હક છે. પ્રતિનિધિમંડળે ઉઠાવેલા બીજા મુદ્દાઓના જવાબમાં નેક નામદારે કહ્યું કે ચાલુ કાયદાને બદલે બીજા કાયદો કેમ લાવી શકાય તેનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું. અને જુદી એશિયાઈ કચેરીમાં મને કંઈ જ ખોટું દેખાતું નથી. તેમણે ઉમેર્યું કે ખરેખર તો તે હિંદીઓના લાભની વાત છે. નેક નામદારે અમને વેરાનો વિરોધ ન કરવાની અને જે વસ્તુ અનિવાર્ય છે તેની આગળ માથું નમાવવાની સલાહ આપી.

જેકે. કર ભરવાની બાબતમાં અમે નેક નામદાર સાથે માનપૂર્વક અસંમત છીએ તેમ છતાં અમે તેમની સલાહ માની લેવાનું નક્કી કર્યું છે. કેમ કે (૧) જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં અમે સરકારની સાથે સંમત થવા આતુર છીએ અને (૨) અમને લાગે છે કે અમારી અને લંડનના અમારા મિત્રોની બંધી શક્તિઓ એક જ મુદ્દા પર કેન્દ્રિત થવી જેઈએ અને તે છે ચાલુ કાયદાની નાબૂદી.

એશિયાઈ કચેરીની બાબતમાં તો તે અમારા હિત માટે જ છે એવો નેક નામદારનો અભિપ્રાય બહુ આશ્વાસન આપનારો છે છતાં અત્યાર સુધી હકીકતમાં તો તેની સ્થાપના થઈ ત્યારથી જ તે અમારે ખભે ધૂંસરી સમાન થઈ પડી છે. આવા ત્રાસને કારણે, નિરાંત કેવી હોય તે કોમે કદી જાણ્યું નથી.

ઈસ્ટ લંડન

ઈસ્ટ લંડનમાં ઓક્સફર્ડ સ્ટ્રીટના ફૂટપાથ પર ચાલવા માટે બે સારા પોશાકવાળા લિટી-ઓ—દુરાઈસ્વામી અને નદાને તારીખ છઠ્ઠી અને તારીખ નવમી મેએ અનુક્રમે બે પાઉંડનો દંડ અથવા ચૌદ દિવસની કે એક મહિનાની સખત કેદની શિક્ષા કરવામાં આવી હતી, એટલે કે ફૂટપાથને લગતો ઉપનિયમ હજુ પુરજ્જેશમાં અમલમાં છે અને કુદરતી રીતે જ તેથી ઈસ્ટ લંડનમાં લિટીઓમાં ગભરાટ ફેલાયો છે. લિટીઓના વિરોધનો નગર પરિષદે જે જવાબ આપ્યો તેના સૂર પરથી એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે આ કાયદાનો પદ્ધતિસર અમલ કરવામાં નહીં આવે. અને કમમાં કમ સ્વચ્છ કપડાં પહેરેલા લિટીઓને તો હેરાન કરવામાં નહીં જ આવે. પરંતુ ઈસ્ટ ઈન્ડિયન એસોસિયેશનના મંત્રીને પોલીસે વિવેકપૂર્વક કહ્યું છે કે ફૂટપાથથી છેટા રહેવું, નહીં તો તેમની ધરપકડ કરવામાં આવશે. પરિસ્થિતિ અત્યંત દુઃખદાયક છે. ઈસ્ટ લંડનના ચાલુ કાયદાના અમલની બાબતમાં કે જુદા કાયદાની બાબતમાં મિ. ચેમ્બરલેન સરકારી રાહે દરમ્યાન-ગીરી ન કરી શકતા હોય તોપણ ત્યાંના લોકો એવી આશા રાખે છે કે તેઓ મહેરબાની કરીને ગોરા સંસ્થાનવાસીઓને મિત્રની જેમ વિનંતી કરશે અને તેમના પર એમની જે મોટી લાગ-વગ છે તેનો ઉપયોગ કરશે અને તેમને જેને માટે કોઈ વાજબી કારણ નથી એવા ત્રાસજનક કેસ કરવાનું માંડી વાળવા સમજાવશે. તે દરમિયાન ઈસ્ટ લંડનના ઘણા જ પ્રતિષ્ઠિત લિટીઓને પણ ધરપકડની બીકે ઈસ્ટ લંડનના મુખ્ય રસ્તાઓના ફૂટપાથથી દૂર રહેવાની ફરજ પડે છે. આ સ્થિતિ તેમને હમેશાં યાદ દેવડાવતી રહે છે કે તેઓ એક હડધૂત થયેલી જાતિના છે, અને તેઓ વફાદાર બ્રિટિશ પ્રજાજન છે એ હકીકતને ઈસ્ટ લંડનના બ્રિટિશ શહેરમાં કશા લેખામાં ગણવામાં આવતી નથી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : ન્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકૉર્ડ્સ, ૪૦૨.

૨૩૬. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર

૨૫ અને ૨૬, કોર્ટ ચેમ્બર્સ,
રિસિક સ્ટ્રીટ,
જેહાનિસબર્ગ,
મે ૨૪, ૧૯૦૩

માનનીય દાદાભાઈ નવરોજી

લંડન

સાહેબ,

ટ્રાન્સવાલ અને ઈસ્ટ લંડન અંગેનું આજ લગીનું નિવેદન^૧ આ સાથે બીડવાની હું રજા લઉં છું. છાપાંમાં અમે વાંચ્યું કે લિટીઓને લગતા ચાલુ કાયદામાં ફેરફાર કરવા અંગેના લોર્ડ મિલ્નરના ખરીતાની મિ. ચેમ્બરલેન રાહ જુઓ છે. હું આશા રાખું છું કે ખરડાની નકલ તમને

૧. જુઓ આ પહેલાંનો લેખ.

મોકલવામાં આવશે. જો તેમ થાય તો મને એવો પણ ભરોસો છે કે મને બતાવ્યા સિવાય તમે કોઈ ખરડો સ્વીકારી લેશો નહીં.

ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનનો કાયદો જે હિંદીઓ માટે દરવાજા બિલકુલ બંધ રાખે છે, તેની બાબતમાં પણ કંઈ કરવું જરૂરી છે.

આપનો સહૃદયી
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ ઍન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨.

૨૩૭. નોંધ

[જિહાનિસબર્ગ,
મે ૩૧, ૧૯૦૩]

તા. ૩૦મી મે ૧૯૦૩ને રોજ પૂરા થતા અઠવાડિયા લગીની પરિસ્થિતિ વિષે
નોંધ

આ પહેલાંની નોંધોમાં લોર્ડ મિલ્નરને મળવા ગયેલા બ્રિટિશ હિંદી પ્રતિનિધિમંડળનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે થયેલી વાતચીતની સરકારી નોંધ વર્તમાનપત્રોમાં છપાઈ છે એની કાપલી આ સાથે જોડું છું. સાચા દિલથી એવી આશા રાખીએ કે જે નવા કાયદાઓ હાલ વિચારણા હેઠળ છે તેમાં કોઈ પણ જાતનો વર્ગભેદ કરવામાં આવશે નહીં.

ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાન

આ સંસ્થાન કે જ્યાં હિંદીઓને દાખલ થવાની લગભગ સદંતર બંધી છે તે સંબંધમાં કંઈક કરવાનો સમય હવે થઈ ચૂક્યો છે. આ સંસ્થાન જ્યારે જૂની સરકારના તાબામાં હતું ત્યારે ત્યાંથી ઘણા હિંદીઓને કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. બ્રિટિશ સરકાર તે વખતે કશી રાહત આપી શકી નહોતી કેમ કે તે એક સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હતું. શું હવે એ લોકોને ત્યાં પાછા ગોઠવી દેવા ન જોઈએ?

લશ્કરી અમલ દરમિયાન કાયદો બદલાવાનાં કાંઈક લક્ષણ જણાતાં હતાં. પરંતુ હવે તો પરિસ્થિતિ વધારે ને વધારે ગંભીર બનતી જાય છે. વિનંતી કરવાની કે આ બાબત અંગે લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટન અને મિ. ચેમ્બરલેનનું અલગ અલગ ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. ટ્રાન્સવાલથી ઊલટું આ સંસ્થાનના કાયદાઓએ તો મ્યુનિસિપલ મતાધિકારમાં રંગભેદ દાખલ કરીને રંગભેદ પર સ્વાતા કાયદાનો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવાનું શરૂ કરી દીધું છે.

કેપ સંસ્થાન

અહીંના બ્રિટિશ હિંદીઓએ ભરેલી સભાનો આ સાથેનો અહેવાલ^૧ પરિસ્થિતિની પૂરી સમજૂતી આપે છે.

૧. આ પ્રાપ્ત નથી.

ઈસ્ટ લંડનના હિંદીઓની તકલીફોની કહાણીથી મિત્રો સુપરિચિત છે જ.

અહેવાલ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે, બજારો ચાલુ કરવા બાબતમાં ટ્રાન્સવાલે કરેલી પહેલને કેપ સંસ્થાને અનુસરવા માંડ્યું છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ ઓન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨.

૨૩૮. દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર

૨૫ અને ૨૬, કોર્ટ ચેમ્બર્સ,
રિસિક સ્ટ્રીટ,
જેહાનિસબર્ગ,
મે ૩૧, ૧૯૦૩

પ્રતિ ..
માનનીય દાદાભાઈ નવરોજી
લંડન
વહાલા સાહેબ,

આ સાથે હું રાબેતા મુજબનું નિવેદન^૧ બીડવાની રજા લઉં છું.

હેડલબર્ગના દુકાનદારોની વિનંતીથી મિ. ચેમ્બરલેનના દક્ષિણ આફ્રિકાના વસવાટ દરમિયાન ન્યાયખાતાએ કરેલી કારવાઈની એક નકલ મેં આ સાથે મોકલી છે. તેઓ કહે છે કે આ નોંધ તમને મોકલવાની છે. પરંતુ હું આશા રાખું છું કે તમે એના પરથી કંઈ પગલું નહીં લો. સ્વાભાવિક રીતે જ અત્યારે અહીં રહેલા આપણા દેશબંધુઓ એવી અશાંતિ, ગૂંચવણ અને ત્રાસની સ્થિતિમાં છે કે તેઓ પરિસ્થિતિનો તટસ્થ દૃષ્ટિએ વિચાર કરી શકતા નથી. એટલા માટે હું તમને વિનંતી કરું છું કે શ્રી નાજરે કે મેં મોકલ્યાં ન હોય તેવાં નિવેદનો સ્વીકારવામાં અને તેનો ઉપયોગ કરવામાં સાવધ રહેશો. હેડલબર્ગના બનાવમાં વર્ણવેલી તકલીફો જેવી તકલીફો વેઠી લેવાની આપણી નીતિ અત્યાર સુધી રહી છે અને રહેવી જોઈએ. એક વિશાળ પ્રશ્નનો આ તો માત્ર એક તબક્કો છે. ચાલુ કાયદાઓ રદ કરવાની બાબત પર આખો પ્રયાસ કેન્દ્રિત થવો જોઈએ.

આપનો આજ્ઞાંકિત
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી : એસ. એન. ૨૨૫૭

૨૩૯. આ વર્તમાનપત્ર^૧

આ વર્તમાનપત્ર બહાર પાડવાની જરૂર વિષે સવાલ જ નથી એમ અમે ધારીએ છીએ. દક્ષિણ આફ્રિકાના રાજકીય બંધારણમાં હિંદી પ્રજાપત્ર એક નજીવો ભાગ નથી; અને એમની લાગણી દર્શાવવા અને એમના લાભને અર્થે એક વર્તમાનપત્ર હોય તો તે નકામું નહીં ગણાય. અમે તો માનીએ છીએ કે એથી એક ખોટ પૂરી પડે.

બ્રિટિશ દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસનારા હિંદીઓ મહારાજની રૈયત છે, છતાં કેટલાએક ખાસ કાયદાઓથી દુઃખી થાય છે—એમના તરફથી બોલનારા એમ કહે છે કે એ કાયદાઓ અઘટિત અને ન્યાયથી વિરુદ્ધ છે. આમ હોવાનું કારણ તપાસીએ તો કોલોનીઓમાં વસતા ગોરાનાં વહેમી મનમાંની ગેરસમજૂતી જણાશે. ગેરસમજૂતી પણ એક જાતની નહીં—બ્રિટિશ રૈયત તરીકે હિંદીઓનો શું દરજ્જો છે તે પૂરી રીતે નહીં જાણવાથી થતી ગેરસમજૂતી, કોલોનીઓ સાથે કેવો ઘાડો સંબંધ છે એની પૂરી ખબર નહીં હોવાથી નીપજતી ગેરસમજૂતી, ખુદ મહારાજનો બેવડો દરજ્જો, કિંગ એમ્પરર, એ પર પૂરું લક્ષ નહીં આપવાથી થતી ગેરસમજૂતી, અને જ્યારથી ઈશ્વરની મરજીથી હિંદુસ્તાન બ્રિટાનિયાના ઝંડા તળે આવ્યું ત્યારથી એ દેશે બ્રિટિશ રાજની, હંમેશ કેવી અચ્છી સેવા કરી છે એનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ કમનસીબે નહીં રહેવાથી થતી ગેરસમજૂતી. એટલે સાચી બીનાઓ જાહેર કરી ગેરસમજૂતી દૂર કરવા અમે કોશિશ કરીશું.

અમારું એમ માનવું નથી કે ઈન્ડિયનોની જે ખામીઓ ગણાય છે તે બધી કલ્પિત છે. ભૂલ જણાશે તો અમે બેધડક બતાવીશું અને તે સુધારવાની રીત પણ સૂચવીશું. નીતિ જાળવનારા હિંદુસ્તાનમાં જે રીતરિવાજો છે તે આ દેશમાં નથી. જેઓ અહીં નાની ઉંમરે આવ્યા છે, અથવા અહીં પેદા થયા છે તેઓ પોતે કેવી મોટી પ્રજાના ફરજંદો છે એ જાણી શકતા નથી; તો અમારી ફરજ થઈ પડે કે જેમ બને તેમ એ ખોટ પૂરવી. અને એ હેતુથી વિલાયત, હિંદુસ્તાન અને આ દેશના કાબેલ લખનારા પાસે નિબંધો મેળવી પ્રસિદ્ધ કરવા.

જે ખરું છે તે જ કરવું એવી અમારી ઈચ્છા છે એ તો ભવિષ્ય જ બતાવશે. પણ વિના મદદ અમારાથી શું થાય? અમારા સ્વદેશી ભાઈઓ મજબૂત ટેકો આપશે એમ ભરોસો રાખીએ છીએ, તે સાથે એમ પણ આશા નહીં રાખીએ કે જે પ્રતાપી ઓંગ્લો-સેક્સન પ્રજા આપણા મહારાજને પોતીકા રાજ તરીકે ગણે છે તે પણ મદદ કરશે? કારણ કે અમારો હેતુ એવો છે કે એમાં વાંધો લેવા જેવું કંઈ નથી—જુદી જુદી પણ એક જ અદ્ભુત રાજની પ્રજા વચ્ચે સંપ વધારવો અને ભાઈબંધી ઘાડી કરવી, એ હેતુ છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૪-૬-૧૯૦૩

૧. આ લેખ ગાંધીજીની સહી વગર ઈન્ડિયન ઓપીનિયનના પહેલા અંકમાં અગ્રલેખ તરીકે પ્રગટ થયો હતો.

Box 249 of 14 Burg
23rd Feb 1903

Dear Professor Gokhale,

4193

Events have been progressing very fast in this country & naturally I have been in the thick of the fight. The struggle is far more intense than I expected.

Herewith statement presented to the Chamberlain at Pretoria. and a copy of statement up to date sent to London. There is a great deal of underhand work going on. The old laws are being severely enforced. And it ^{prevents} means my having to stop here longer than I wish.

I was just in time to join the snobish deputation that visited Mr C. I hope you received copies of the Dir. statement.

I hope you will do what you can there. The matter being constantly & intelligently discussed in the papers will do good. Hoping you are well

I remain
yours
truly
M. K. Gandhi.

The "Indian Opinion."

This weekly newspaper is published in four languages, namely English, Tamil and Hindi, in the interests of the British Indians residing in South Africa.

THE POLICY

of the paper would be to advocate the cause of the British Indians in this sub-continent. But while it would insist upon the rights of the community, it would not be slow to point out to its responsibilities also as members of a mighty Empire. It would permanently endeavor to bring about a proper understanding between the two communities which Providence has brought together on one life.

THE ADVANTAGES

to the Indian community in subscribing to and supporting this paper would be—

- (1) It would have a newspaper that would advocate its cause as well as give to all sections of it news in their own languages.
(2) It would contain news especially affecting Indians of all parts of South Africa, besides local and general information.
(3) It would contain an epitome of events happening in India.
(4) It would give commercial intelligence.
(5) It would contain contributions from competent writers, Indian as well as European, on all subjects—Social, Moral, and Intellectual.

The advantages to the European community would be—

- (1) The paper would give it an idea of Indian thought and aspirations.
(2) It would acquaint it with such Indian matters as are not commonly known to it, and yet which should not be ignored by true Imperialists.

To Europeans and Indians alike, it would serve as the best advertising medium in these branches of the trade in which Indians are especially concerned.

The rate of annual subscription is 12s. 6d. in the Colony, and outside the Colony, 17s. payable in advance.

Single copies are sold at 3d each.

Advertising charges can be had on application to the undersigned.

Proprietor, "The Indian Opinion," 115, Commercial Street, Durban.

இந்தியன் ஓபினியன் "இந்தியன் ஓபினியன்" ஒரு வாரத்திற்கு ஒருமுறை வெளியாகும். இது நான்கு மொழிகளில் வெளியாகும்: ஆங்கிலம், தமிழ் மற்றும் இந்தி. இது தென் ஆப்பிரிக்காவில் வசிக்கும் பிரித்தானிய இந்தியர்களுக்கு உதவியாகும். இது இந்தியாவின் செய்திகளையும், இந்தியர்களின் கருவிகளையும், மற்றும் இந்தியர்களின் பொது நலன்களையும் குறித்து செய்தி கொடுக்கிறது. இது இந்தியர்களின் உரிமைகளைப் பாதுகாப்பதில் உதவிக்கிறது. இது இந்தியர்களின் பொது நலன்களையும் பாதுகாப்பதில் உதவிக்கிறது.

THE POLICY

of the paper would be to advocate the cause of the British Indians in this sub-continent. But while it would insist upon the rights of the community, it would not be slow to point out to its responsibilities also as members of a mighty Empire. It would permanently endeavor to bring about a proper understanding between the two communities which Providence has brought together on one life.

THE ADVANTAGES

to the Indian community in subscribing to and supporting this paper would be—

- (1) It would have a newspaper that would advocate its cause as well as give to all sections of it news in their own languages.
(2) It would contain news especially affecting Indians of all parts of South Africa, besides local and general information.
(3) It would contain an epitome of events happening in India.
(4) It would give commercial intelligence.
(5) It would contain contributions from competent writers, Indian as well as European, on all subjects—Social, Moral, and Intellectual.

The advantages to the European community would be—

- (1) The paper would give it an idea of Indian thought and aspirations.
(2) It would acquaint it with such Indian matters as are not commonly known to it, and yet which should not be ignored by true Imperialists.

To Europeans and Indians alike, it would serve as the best advertising medium in these branches of the trade in which Indians are especially concerned.

The rate of annual subscription is 12s. 6d. in the Colony, and outside the Colony, 17s. payable in advance.

Single copies are sold at 3d each.

Advertising charges can be had on application to the undersigned.

Proprietor, "The Indian Opinion," 115, Commercial Street, Durban.

C. H. D. Pihey & Co., P. Prasad Pillay & Co., R. R. Nair, S. P. Barber, S. S. Pillay.

இந்தியன் ஓபினியன் நாளாக வெளியாகும். இது இந்தியர்களின் உரிமைகளைப் பாதுகாப்பதில் உதவிக்கிறது. இது இந்தியர்களின் பொது நலன்களையும் பாதுகாப்பதில் உதவிக்கிறது.

THE POLICY

of the paper would be to advocate the cause of the British Indians in this sub-continent. But while it would insist upon the rights of the community, it would not be slow to point out to its responsibilities also as members of a mighty Empire. It would permanently endeavor to bring about a proper understanding between the two communities which Providence has brought together on one life.

THE ADVANTAGES

to the Indian community in subscribing to and supporting this paper would be—

- (1) It would have a newspaper that would advocate its cause as well as give to all sections of it news in their own languages.
(2) It would contain news especially affecting Indians of all parts of South Africa, besides local and general information.
(3) It would contain an epitome of events happening in India.
(4) It would give commercial intelligence.
(5) It would contain contributions from competent writers, Indian as well as European, on all subjects—Social, Moral, and Intellectual.

The advantages to the European community would be—

- (1) The paper would give it an idea of Indian thought and aspirations.
(2) It would acquaint it with such Indian matters as are not commonly known to it, and yet which should not be ignored by true Imperialists.

To Europeans and Indians alike, it would serve as the best advertising medium in these branches of the trade in which Indians are especially concerned.

The rate of annual subscription is 12s. 6d. in the Colony, and outside the Colony, 17s. payable in advance.

Single copies are sold at 3d each.

Advertising charges can be had on application to the undersigned.

Proprietor, "The Indian Opinion," 115, Commercial Street, Durban.

behalf, are unobservant and unjust. The reason of this attitude of affairs is to be found in the prejudice in the minds of the colonists, arising out of misunderstanding the actual status of the Indian as a British subject, the close relations that render him kin to colonists, as the dual title of the Crowned Head so significantly proclaims, and the unhappy forgetfulness of the great services India has always rendered to the Mother Country ever since Providence brought loyal Hind under the flag of Britannia. It will be our endeavour, therefore, to remove the misunderstanding by placing facts in their true light before the public.

We are far from wanting that the Indians here are free from all the faults that are ascribed to them. Whenever we find them to be at fault we will unhesitatingly point it out and suggest means for its removal. Our countrymen in South Africa are without the guiding influence of the institutions that exist in India, and that impart the necessary moral tone when it is wanting. Those that have immigrated as children, or are born in the Colony, have no opportunity of studying the past history of the nation to which they belong, or of knowing its greatness. It will be our duty, so far as it may be in our power, to supply these wants by inviting contributions from competent writers in England, in India, and in this sub-continent.

Time alone will prove our desire to do what is right, but we can do very little in a week. We rely on generous support from our countrymen; not only do we hope for it from the Anglo-Saxon race that hail His Majesty Edward VII. as King-Emperor. For, there is nothing in our programme but a desire to promote harmony and good will between the different sections of the one mighty Empire.

The British Indian in South Africa.

The question which we propose to discuss in these columns for the next few weeks is a very large one. It is daily growing in importance. As with social questions, so with this, it will be readily admitted that prejudice has played not an inconsiderable part: it will be our duty then to steer clear of it, and to deal with the situation without any bias, and with strict adherence to proved facts.

No politician worthy of the name can afford to ignore this matter. The presence of nearly 100,000 Indians, in British

South Africa cannot but affect the sub-continent for good or for evil. What to do with them is a problem of the correct solution of which depends their happiness, and in which every house-holder is undoubtedly concerned. Let us then see what the position is to-day.

In Natal, the Immigration Restriction Act effectually prohibits the entry of immigrants unless they have been formerly domiciled in the Colony, or unless they can read and write one of the European languages. The Dealers' Licence Act places the trading class at the mercy of licensing officers who have practically absolute discretion either to grant or withhold trading licences which have to be taken out every year.

Then there are the vexatious laws about passes under which even respectable persons, men and women, may be arrested, during day time or night time, and alike in country places as in towns. The question of education is growing in seriousness. Public schools are no longer open to Indian children. The Government has lately opened two Higher Grade Indian schools, one in Durban and the other in Morningsburg, but the education given there is elementary, and there are no facilities for further studies after the youth has finished his school course. In the Capital of the Colony, the Town Council has passed a resolution prohibiting alienation or leasing of townlands to the Indian subjects of His Imperial Majesty, the King-Emperor. And the Prime Minister has sent the Durban Town Council a copy of the recent Transvaal Government Notice, No 356 of 1903, dealing with the trading licences and residence of "Asiatics": this is ominous.

The presence of a large indented population further complicates the situation. The lot of this population is harder still. After it becomes free at the end of full five years' indenture, it is subject not only to the general laws of the Colony, but also to some special ones. Thus, it must either enter into a series of fresh indentures, or return to India, or pay an annual tax, a poll tax, euphemistically described by the legislature as a licence, of £3. A recent Act imposes this hardship also on the children of indentured immigrants, i.e., on girls of 13, and boys of 16 years of age.

The Cape Colony passed in February last an Immigration Act which goes further than the Natal Act in that the education test is so severe that it is possible for an officer to reject even well educated Indians, though it is liberal in another

respect in that it keeps the door open for people domiciled not only in the Cape Colony but in any part of South Africa. The Town Council at East London has passed a legislation prohibiting Indians, not owners or occupants of landed property of the value of £75, from working on footpaths, and powers to restrict them to locations. In fact, the Indian with the natives of South Africa.

In the two new Colonies, Natal and the Cape, the Government has inherited the legislation of the late Republics, which is naturally very drastic. It is now being reconsidered, and the whole of it will be revised in the not very distant future.

However, as the yoke falls most heavily upon Indians in the newly annexed territories, it is worthwhile recapitulating the Republican legislation.

In the Transvaal, the Indian cannot trade, or reside, or own landed property, except in locations set apart for him. He must pay a registration fee of £3. He may not be out after 9 p.m., and may not walk on the footpaths. These are the principal disabilities. The licensing measure is being enacted with a severity unknown before.

In the Orange River Colony, the Indian has no footing, except as purely and simply a labourer.

There is this marked distinction, worthy of note, between the Cape-Natal legislation and the Republican legislation, namely, that while the former, in theory, is applicable to all races, the latter is especially directed against the Asiatics as such.

Strong popular prejudice has practically kept the Indian from the other parts of British South Africa.

Socially and politically, the Indian is a pariah—is placed less so than in other parts of the Empire. He is nicknamed "Coppie." In fact, popular prejudice has portrayed him as a "filthy being," without any virtue. The prejudice, it must be confessed, has become much toned down in Natal. And though the differences between the two communities undoubtedly still exist, they are perhaps more based on the fact that each looks at the problem from a different standpoint from the other, than on colour prejudice, pure and simple. The struggle seems to be fiercest of the Transvaal.

It is a European who is the individual of it is an Indian, it is the nation. This statement has been recently verified in the case of a Cape Indian who has been found to be

૨૪૦. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ

દક્ષિણ આફ્રિકામાં

આ વિષય બહુ જ મોટો છે. એટલે એનું વિવેચન કરવાને કંઈ કેટલાં અઠવાડિયાં લાગશે. એની અગત્ય દહાડે દહાડે વધતી જાય છે. જેમ સંસારવહેવારમાં તેમ જ આમાં, વહેમ, એક વખત બંધાઈ ગયેલો મત, પુષ્કળ ભાગ ભજવે છે. છતાં અમે નિષ્પક્ષપાતે ખરી જ બિના પ્રસિદ્ધ કરીશું.

વિષય ગંભીર હોવાથી કોઈ પણ રાજનીતિમાં મશગૂલ આદમી એમાં બેદરકારી બતાવી શકે એમ નથી. આ દેશમાં લગભગ ૧ લાખ ઈન્ડિયનોની વસ્તી છે એટલે એની અસર, ભલાને માટે કે બૂરાને માટે, થયા વગર રહે નહીં. એ લોકને શું કરવું એના નિર્ણય પર એ લોકનું સુખદુઃખ આધાર રાખે છે. અને એ નિર્ણયની અસર ઘેરઘેર જણાશે. તો હવે જોઈએ કે એમની હાલ સ્થિતિ કેવી છે.

નાતાલમાં બહારથી આવનારની બંધીનો કાયદો^૧ (ઈમિગ્રેશન રિસ્ટ્રિક્શન એક્ટ) નવા આવનારનો બરાબર અટકાવ કરી શકે છે. એટલે જેઓ આ સંસ્થાનના રહીશ નહીં હોય, અથવા કોઈ યુરોપિયન ભાષા લખીવાંચી જાણતા નહીં હોય તેઓથી દાખલ થવાય નહીં. વેપાર કરવાને દર વરસે પૈસા આપી લાઈસન્સ લેવાની જરૂર છે. એ સંબંધી કાયદો—ડીલર્સ લાઈસન્સિઝ એક્ટ^૨—એવો છે કે જેથી એ લાઈસન્સ હકથી કોઈ માગી શકે નહીં. લાઈસન્સ આપનાર ખાસ અમલદાર હોય છે, અને તે પોતાની મરજી મુજબ લાઈસન્સ આપે કે નહીં આપે; એટલે વેપારીની મૂડી એ અમલદારના હાથમાં છે. એ સિવાય “પાસ”^૩ સંબંધી જુલમી કાયદા છે, જેની રૂએ આબરૂદાર માણસ કે સ્ત્રી ગામમાં કે બહારગામ, દહાડે કે રાતે, પકડી શકાય. કેળવણીની બાબત પણ દહાડે દહાડે ભારે થતી જાય છે. સરકારી નિશાળોમાં હવે ઈન્ડિયન છોકરાં જઈ શકતાં નથી. એમને માટે સરકારે હાલમાં બે “હાયર ગ્રેડ” ઈન્ડિયન નિશાળો ખોલી છે—એક ડરબનમાં અને બીજી મેરિન્સબર્ગમાં. પણ તેમાં કેળવણી સાદી મળે છે, એટલે વધારે ભણવાનાં સાધન નથી. આ સંસ્થાનની રાજવાની મેરિન્સબર્ગની ટાઉન કાઉન્સિલે વળી નવો ઠરાવ કર્યો છે કે મહારાજા એડવર્ડની હિંદી પ્રજાને જમીન વેચાણ કે પટે લેવા દેવી નહીં; અને નામદાર વડા પ્રધાને ડરબનની ટાઉન કાઉન્સિલને ટ્રાન્સવાલની સરકારે જૂના બોઅર રાજના કાયદા અમલમાં મૂકવા ઠરાવ કીધો છે (જે બીજે ઠેકાણે છાપ્યો છે) તેની નકલ મોકલી છે.^૪ એટલે એવા જ ગેરવાજબી કાયદા આ સંસ્થાનમાં પણ દાખલ કરવાની અહીંની સરકાર તજવીજમાં છે.

આ સંસ્થાનમાં કરારનામામાંથી આવેલી હિંદી પ્રજાની સંખ્યા મોટી છે, એટલે ગૂંચવણ વધે છે. એની સ્થિતિ તો ઉપર દર્શાવી ગયા તેથી પણ કરડી છે. પૂરાં પાંચ વરસ સખત નોકરી (કે ગુલામગીરી) કરી છૂટ્યા પછી તેને સ્થાનિક કાયદા તો લાગુ પડે છે જ, પણ તે સાથે ખાસ કાયદા પણ લાગેલા છે. એક વાર કરારનામા પ્રમાણે—પુરુષ કે સ્ત્રી—પાંચ વરસ નોકરી કરે પછી,

૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૬૦-૬૩.

૨. એજન, પા. ૨૬૩-૬૫.

૩. એજન, પા. ૨૬૫-૬૬.

૪. જુઓ “દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ”, એપ્રિલ ૧૨, ૧૯૦૩.

કાં તો ફરી બીજું કરારનામું કરી નોકરી કરવી જોઈએ અથવા હિંદુસ્તાન જવું જોઈએ. તેમ નહીં કરે તો દર વરસે ૩ પાઉંડ આપે. (કાયદા ઘડનારને જાણ્યો, માથાવેરો કે કર શબ્દ ઠીક નહીં લાગવાથી, એને લાઈસન્સની ફી કહેવામાં આવી છે) તે સાથે હાલમાં નવો કાયદો થયો છે તે એનાં ઉંમરે પહોંચેલાં છોકરાંને, એટલે ૧૩ વરસની છોકરી અને ૧૬ વરસના છોકરાંને પણ લાગુ પડે છે.^૧

કેપ કોલોનીમાં ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં પરદેશીઓને આવતાં અટકાવવાનો કાયદો પસાર થયો. એક રીતે એ કાયદો નાતાલના કાયદાથી સખત છે, એટલે એમાં કેળવણીની શરત એવી ભારે છે કે અમલદાર ચાહે તો સારી કેળવણી પામેલા ઈન્ડિયનને પણ નાપાસ કરી અટકાવી શકે; તેમ એક રીતે નરમ છે, એટલે દક્ષિણ આફ્રિકાના કોઈ પણ ભાગના રહીશને દાખલ થવાની કે રહેવાની છૂટ મૂકે છે. ઈસ્ટ લંડનની ટાઉન કાઉન્સિલે એવો ધારો ઘડ્યો છે કે જે ઈન્ડિયન કમમાં કમ ૭૫ પાઉંડની કિંમતની મિલકતનો ધણી કે વાપરનાર નહીં હોય તેણે પગથી (ફૂટપાથ) ઉપર ચાલવું નહીં; અને એવી સત્તા રાખી છે કે ઈન્ડિયનોને “લોકેશન”માં કાઢી શકાય. ટૂંકમાં, ત્યાંના મ્યુનિસિપલ એક્ટ નામે કાયદામાં ઈન્ડિયનને આફ્રિકાના કાફર જેવા ગણ્યા છે.

બંને નવાં સંસ્થાનોમાં બ્રિટિશ સરકારને વારસામાં માજી સરકારના કાયદા મળ્યા છે. એ કાયદા પર વિચાર ચાલે છે, અને થોડી મુદતમાં નવેસર ઘડાશે. તે છતાં હાલના કાયદા ઈન્ડિયનોને અતિશય સખત લાગે છે, એટલે એ તપાસીએ.

ટ્રાન્સવાલમાં ઈન્ડિયનો માટે જુદી જગા મુકરર કરેલી હોય (જેને “લોકેશન” કહે છે) તેની બહાર, શહેરમાં કે ગામમાં, તેમનાથી વેપાર નહીં થાય તેમ જ રહેવાય પણ નહીં, અને જમીન તો લેવાય જ નહીં. એમણે ૩ પાઉંડ નામ નોંધામણીના આપવા. રાતના ૯ વાગ્યા પછી બહાર નીકળાય નહીં; અને પગથી (ફૂટપાથ) ઉપર ચલાય નહીં. આ મુખ્ય તકલીફો છે. વેપારનાં લાઈસન્સ બાબત આગળ કરતાં બહુ વધારે સખતાઈ વપરાય છે.

ઓરેન્જ રીવર કોલોનીમાં માત્ર મજૂર સિવાય ઈન્ડિયનનો પગ જ નથી.

એક બાજુ કેપ અને નાતાલ અને બીજી તરફ નવાં સંસ્થાનોના કાયદાના બંધારણમાં એક નોંધવા જોગ સ્પષ્ટ તફાવત છે: કેપ ને નાતાલના કાયદા રચવામાં એવા શબ્દો વાપર્યા છે કે તે સાર્વલૌકિક—તમામ કોમને લાગુ પડી શકે એવા છે; અને નવાં સંસ્થાનોના કાયદા ખાસ એશિયાટિક લોકને નામે જ ઘડાયેલા છે.

ઈન્ડિયનો વિષે લોકલાગણી સખત હોવાથી બ્રિટિશ દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા ભાગોમાં એ જઈ શક્યા નથી.

વ્યવહારમાં ઈન્ડિયન ઢેડ જેવા ગણાય છે કેયાં વિશેષ તો કેયાં થોડાં. એમનું તિરસ્કારયુક્ત નામ “કુલી” છે, અને એમની સામે એવો વહેમ ઠસી ગયો છે કે એ મલિન છે, અને એનામાં સારો ગુણ એકે નથી એમ મનાય છે. પણ નાતાલમાં એ લાગણી કમી થઈ છે. ગોરાઓ અને ઈન્ડિયનો વચ્ચે મતભેદ તો છે જ, પણ તે માત્ર ચામડીના રંગને લીધે નહીં, બંને કોમ જુદી નજરથી જોય છે એટલે મતફેર થાય છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૪-૬-૧૯૦૩

૧. જુઓ “દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ”, એપ્રિલ ૨૨, ૧૯૦૨ અને “નાતાલમાં હિંદીઓ”, મે ૧૦, ૧૯૦૨.

૨૪૧. આ વાજબી છે ?

આ દેશમાં જો કોઈ ગોરી ચામડીવાળો કંઈ ગુનો કરે, અથવા નીતિના નિયમનો ભંગ કરે, તો ફક્ત તે આદમી જ ગુનેગાર અથવા દુરાચારી ગણાય છે; પરંતુ જો કોઈ ઈન્ડિયનથી એમ થયું હોય તો આખી હિંદી પ્રજાને કલંક લાગે છે. આનો એક દાખલો હમણાં જ બન્યો છે. એક ઈન્ડિયન, દુરાચાર સારુ, ઘરો ભાડે આપે છે. આ કુટેવનો કંઈ બચાવ જ નથી, એમ ગોરા કહે તે પહેલાં આપણે સમજી શકીએ છીએ. હવે, એ બાબત ટીકા કરતાં એડવર્ટાઈઝર તેમ જ મર્ક્યુરી એ માણસને જ ઠપકાપાત્ર ગણવાને બદલે તમામ કોમ પર ઊતરી પડે છે. અને આપણી વિરુદ્ધના કાયદાનો બચાવ કરે છે અને હજુ વધારે સખતાઈ કરવાની સૂચના કરે છે. એમાં વળી આ વાત ભૂલી જાય છે કે એ ઘરોનો ખરો માલિક તો ગોરા છે. પણ આપણે આ વાત પરથી ધડો લેવાનો છે. આપણી ચાલચલણ એવી રાખવી જોઈએ કે કોઈ આંગળી કરી શકે નહીં. આ મુલક એવો છે કે આપણી કંઈ પણ કસૂર થઈ તો તેને એકદમ મોટું રૂપ આપી દે છે. એટલે નાના મોટા સઘળાએ બહુ તપાસવું જોઈએ કે એકની ચૂકને લીધે આખી કોમ ખમે નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૪-૬-૧૯૦૩

૨૪૨. પ્લેગનું બહાનું

ડરબનમાં પ્લેગ થતાં જ શોરબકોર મચી રહ્યો, અને ટ્રાન્સવાલની સરકારે ઈન્ડિયનોને નાતાલથી જતા એકદમ બંધ કીધા. પ્લેગ જો ફક્ત ઈન્ડિયનોને જ વળગતો હોય, ને તેથી સખતાઈ વધરાય તો તે બે-કારણની નહીં કહેવાય. પણ એ દરેક કોમને લાગે છે, તો ગોરા અને કાફર વગર હરકતે ટ્રાન્સવાલ જઈ શકે, અને ફક્ત ઈન્ડિયનથી જ નહીં જવાય, એ વાજબી છે? બ્રિટિશ રાજ ઈન્સાફ સારુ મશહૂર છે, તે છતાં આવું અંધેર ચાલી શકે છે? આ જોઈ કોઈ એમ કહે કે પ્લેગનું તો બહાનું છે, બાકી ખરી મતલબ તો ઈન્ડિયનને અહીંથી નહીં જવા દેવા એ જ છે. તો તેને માફ કરી શકાય.

મેરિત્સબર્ગથી આગળ આટલા મહિના થયા છતાં પ્લેગ વધ્યો નથી, તો ટ્રાન્સવાલ સરકાર હજુ ઈન્ડિયન રેફ્યુજી અને બીજાઓને છૂટ કેમ નથી આપતી? એથી વેપારીઓને પણ નુકસાન થાય છે, અને અગવડ પડે છે. નાતાલની સરકારને અમે અરજ કરીએ છીએ કે હિંદી પ્રજા તરફથી કંઈ તજવીજ કરી છૂટકો કરી આપે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૪-૬-૧૯૦૩

૨૪૩. અંતે જગ્યા ખરા

ત્રણ માસ પર કેપ કોલોનીમાં પરદેશીઓને દેશમાં દાખલ થવા બાબત નાતાલ માઈક ઈમિગ્રેશન કાયદો^૧ અમલમાં આવ્યો, તેની સામા તેમ જ ટ્રાન્સવાલમાં લોકેશન કે બજાર^૨ સારુ કાયદો બ્રિટિશ સરકારે કાયમ રાખ્યો છે તેવો કાયદો કેપ કોલોનીમાં પણ દાખલ કરવાની હિલચાલ સામા વિરુદ્ધ લાગણી જાહેર કરવા કેપટાઉનમાં વસતા હિંદી ભાઈઓની ત્યાંની બ્રિટિશ ઈન્ડિયન લીગ નામની મંડળી તરફથી એક મોટી સભા ગયે અઠવાડિયે ભરાઈ હતી. એ સભામાં ઠરાવ થયો કે એ બાબત સરકારને અરજી કરવી, અને તેમાં આપણા લોકની લાગણી જાહેર કરવી. ઈમિગ્રેશન કાયદા બાબતમાં આપણા કેપના ભાઈઓને મુંબઈની ચેમ્બર ઓફ કોમર્સનો મળખૂત ટેકો છે કે એ કાયદામાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. એ કાયદો કેપની પાર્લિમેન્ટે એટલી ઉતાવળથી પસાર કર્યો કે એ વિષે પોતાના વિચાર બતાવવાની લોકને તક મળી નહીં. ઈન્ડિયનો આ તરફ ખાંડીબંધ આવે છે, અને તેને જો એમ આવવા દે તો ગોરાઓને ભાગવું પડે, એવી જ દલીલ વપરાય છે તે અમારી સમજ પ્રમાણે ખોટી છે, કેમ કે એમ થવું અસંભવિત છે. બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં કોણ આવી શકે એ બાબત મિ. ચેમ્બરલેન ચુકાદો આપી ચૂક્યા છે, અને લોર્ડ મિલ્નરે પણ થોડા દહાડા પર એ બાબતમાં પોતાના વિચાર જાહેર કર્યા છે. એ બંનેનું કહેવું એમ છે કે બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં કોને આવવા દેવા એમાં ત્યાં વસતા લોકને કાયદા ઘડવાનો કેટલીક રીતે હક છે. બ્રિટિશ સરકારની રૈયત હોવા છતાં આપણાથી બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં મરજી મુજબ જવાય નહીં એ આપણા લોકને તો બહુ ગેરવાજબી લાગે છે. પણ મિ. ચેમ્બરલેન અને લોર્ડ મિલ્નર એ હક વિષે બોલે છે,^૩ અને આપણું રક્ષણ કરવા અને હિત વધારવા બેઠેલી હિંદી સરકાર કંઈ વાંધો લેતી નથી, તો આપણે એ હક ન છૂટકે કબૂલ કરીએ છીએ. પણ એ હક અમલમાં મૂકવાની જે શરતો છે તે તોડાવી નહીં જોઈએ. શરતોમાંની એક એ છે કે માણસ ચામડીના રંગ પરથી લાયક નાલાયક નહીં ગણાય; અને બીજી એ છે કે કાયદો એવો નહીં ઘડાવો જોઈએ કે જેથી એક આખી પ્રજા બાતલ થઈ જાય. કેપમાં જે કાયદો બંધાયો છે તે આ વર્ષ બંને શરત તોડે છે. કાયદામાં એક કલમ એ છે કે નવા આવનાર આદમીની અમલદાર પરીક્ષા લે. ને જો તે આદમી કોઈ પણ યુરોપની ભાષા સારી રીતે લખીવાંચી જાણતો હોય તો તેને દાખલ કરે. હવે સારી રીતે એટલે શું? આપણા દેશમાં ગમે એવી ઉમદા તાલીમ લીધી હોય તેને અમલદાર નાપાસ કરી શકે. વળી ભાષા પણ યુરોપની જોઈએ. એટલે હિંદુસ્તાનમાં ચાલતી ભાષાઓમાં ગમે એવો પ્રવીણ માણસ હોય, પણ તેને ઈંગ્રેજી કે એવી યુરોપની ભાષા નહીં આવડતી હોય તો તે નાલાયક ઠરે. એટલે, એ કલમની મતલબ એ થાય છે કે હિંદુસ્તાનના લોક દાખલ થઈ

૧. ૧૯૦૨ના કાયદા ૪૭થી (શૈક્ષણિક કસોટીના ક્ષેત્રમાંથી ભારતીય ભાષાઓને દૂર કરીને) એશિયાટિકોના પ્રવેશ પર પ્રતિબંધો લાદવામાં આવ્યા હતા. બ્રિટિશ ઈન્ડિયન લીગ, જૂન ૬, ૧૯૦૩ને રોજ, આ કાયદાનો વિરોધ કરતી અરજી સંસ્થાન મંત્રીને પેશ કરી હતી.

૨. કેપ ટાઉનની નગર પરિષદ, ટ્રાન્સવાલે અપનાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે, એશિયાટિકોને અલગ પાડવા ઇચ્છતી હતી.

૩. જુઓ પા. ૩૪૯.

શકે નહીં. જે વાંધા નાતાલના એવા કાયદા^૧ પર લીધા હતા તે લગભગ બધા આ કાયદાને લાગુ પડે છે. એ કાયદો પાર્લિમેન્ટમાં નહીં છાજે એવી ઉતાવળથી પસાર થયો, તે પરથી ત્યાંના પ્રધાનોએ કહ્યું છે કે એમાં ફેરફાર કરવો હશે તો આવતી પાર્લિમેન્ટની બેઠકમાં થઈ શકશે. તો અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે હિંદી પ્રજાની લાગણી પર ખ્યાલ રાખી વાજબી ફેરફાર જરૂર કરશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૪-૬-૧૯૦૩

૨૪૪. કહેણી અને કરણી

નાતાલના, મોટા મનના, નામદાર વડા પ્રધાન સાહેબે^૨ આ સંસ્થાનની મ્યુનિસિપાલિટીઓને ટ્રાન્સવાલની સરકારી નોટિસની નકલ મોકલી, એ જ પ્રકારના ફેરફારની માગણી કરવા સૂચના કરી, એ જોઈ અમને દિલગીરી તેમ અજાયબી થાય છે. એઓ શું ફેરફાર કરવા કરાવવા ધારે છે તે સમજતું નથી. લાઈસન્સ સંબંધી કાયદો થયો ત્યારથી એ બાબતમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓને બેહદ છૂટ છે. નવાં લાઈસન્સ જવલ્લે જ આપે છે. બજાર કે લોકેશનમાં કોને મોકલવા ધારે છે? ટ્રાન્સવાલની નોટિસ પ્રમાણે ગામમાં કે શહેરમાં વેપાર કરનાર પર લોકેશનમાં જવાની ફરજ પડાય નહીં. તો એવો કાયદો અહીં કરી કોને લોકેશનમાં મોકલશે? નામદાર ચેમ્બરલેન સાહેબ રાજના દરેક ભાગને એકસાંપી થવાની જરૂર પર બહુ બોલી ગયા તે પર આ ઠીક ટીકા છે! આપણા લોક વિષે બોલતાં કહી ગયા છે કે જે અહીં હોય તેમને આબરૂથી રહેવા દેવા—તો લોકેશનમાં કાઢે તો આબરૂથી રાખ્યા કહેવાય? કોઈ એમ ધારે કે ઈમિગ્રેશન અને લાઈસન્સના કાયદા સખત કર્યા એટલે હવે આપણને જરા નિરાંતે બેસવા દેશે—પણ ઈશ્વરની મરજી જુદી લાગે છે.

(ઉપલું લખાઈ ગયું પછી ગઈ કાલે નામદાર મેયર સાહેબે આ બાબત પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો છે.^૩ એ પર ટીકા આવતા અંકમાં કરીશું.^૪)

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૪-૬-૧૯૦૩

૧. ન્યુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૬૦-૬૩.

૨. સર આલ્બર્ટ એચ. હાઈમ, વડા પ્રધાન, ૧૮૯૯-૧૯૦૩.

૩. ન્યુઓ, આ પછીનો લેખ.

૪. ન્યુઓ “સિંહ અને બકરી”, ૧૧-૬-૧૯૦૩.

૨૪૫. હિંદીઓ સારુ ખાસ બજાર એટલે લોકેશન કરવાની સૂચના

ડરબનના નામદાર મેયર સાહેબની ભલામણ

ઉપર લખેલા ઠરાવ પ્રમાણે મંગળવારે મળેલી આખી કાઉન્સિલની કમિટીમાં મિ. એલિસ બ્રાઉને નીચે મુજબ પોતાનો અભિપ્રાય વાંચ્યો :

એશિયાટિકોને વેપાર કરવાના લાઈસન્સ વિષે ટ્રાન્સવાલની કારભારી સભાએ (એકિઝક્યુટિવ કાઉન્સિલે) જે ઠરાવ કીધા, અને જેની નકલ નાતાલના નામદાર વડા પ્રધાન સાહેબે મહેરબાની કરી મોકલી છે, તેમાં ચાર વાત છે. (૧) વેપાર કરવાને અને રહેવાને એશિયાટિકો માટે જુદાં બજાર (એટલે લોકેશન) કરવાં; (૨) નવાં લાઈસન્સ એ બજારમાં જ આપવાં; (બીજે કયાંય નહીં) (૩) બજાર બહાર હાલ જે લાઈસન્સ છે તે કોઈ પણ બીજા એશિયાટિકને નામે થઈ શકે નહીં. અને એવા લાઈસન્સવાળાને અમુક દિવસે એક શહેરમાં જેટલાં લાઈસન્સ હોય તેથી વધારે મળે નહીં; અને (૪) રહેવાની રીતભાત જેઈ (કેટલાએક) એશિયાટિકને બજાર બહાર રહેવાની છૂટ આપવી.

૧૮૯૭માં કાયદા અમલમાં આવ્યા તેની અસર ધાર્યા પ્રમાણે થાય છે કે નહીં તે જ્ઞેતાં આપણે આજ છ વરસ થયાં છે. મારે દિલગીરી સાથે કબૂલ કરવું પડે છે કે ૧૮૯૭ના ઈમિગ્રેશન રિસ્ટ્રિક્શન એક્ટ (ઉતારુઓને અટકાવવાનો કાયદો) અને લાઈસન્સ સંબંધીના કાયદાથી જે લાભ થવાની વકી હતી તે બર આવી નથી.

આ છ વરસમાં એશિયાટિકોનાં લાઈસન્સ ઘણાં વધી ગયાં છે; અને આપણે જેઈએ છીએ કે એ લોક શહેરના ધોરી રસ્તા પરની કીમતી મિલકતના ધણી થઈ પડ્યા છે, દરરોજ મિલકત વધાર્યા જાય છે, અને વેપાર સારુ પુષ્કળ નવાં મકાનો બાંધ્યા જાય છે, અને તે એવાં કે જેને સારુ ઘણું કરી હાલના કાયદા પ્રમાણે લાઈસન્સ આપવાં પડશે, કારણ કે એ કાયદા એવા છે કે આપખુદીથી લાઈસન્સની ના કહેવાય નહીં.

આ લોકને શહેરના દરેક ભાગમાં રહેવા અને વેપાર કરવા દીધાથી લોકની તંદુરસ્તીને મોટો ધોકો પહોંચાડીએ છીએ એ વાત પર ધ્યાન દીધા વિના છૂટકો નથી. આ સંબંધમાં આટલું જ બતાવવું બસ છે કે બ્યુબોનિક પ્લેગ (મરકી) સહુથી વધારે ઈન્ડિયનોમાં લાગી, એટલે ખાતરી થાય કે એ લોકની રહેવાની રીતભાત એવી છે કે જેથી શહેરની તંદુરસ્તી બગડે. હું જેઈ છું કે ૧૬૦ જણને પ્લેગ થઈ તેમાં પૂરા ૯૩ એશિયાટિક હતા. હિંદી કોમના અગ્રેસરોએ મરકીના વખતમાં અમલદારોને બહુ સારી મદદ કરી; પણ એ લોકની રસમને લીધે ઘટતાં પગલાં ભરવામાં બહુ મુસીબતો પડી છે. એટલે, જે શહેરમાં રહેતા તમામ ઈન્ડિયનોને અમુક લત્તામાં જ રાખ્યા હોય તો એ મુસીબતો ઘણે દરજ્જે જતી રહે. હું નથી ધારતો કે એશિયાટિકો સારુ નજદીકમાં લત્તો પસંદ કરવામાં ભારે હરકત નડશે.

વેસ્ટ સ્ટ્રીટ, સ્મિથ સ્ટ્રીટ, પાર્થન સ્ટ્રીટ, કમશિયલ રોડ, રેલવે સ્ટ્રીટ અને બીજી જગાની મિલકતના એશિયાટિક માલિકોને જે લાઈસન્સોથી તેઓ વેપાર કરે છે તે પર કાયમ હક નથી, એટલે કોઈ પણ વરસની આખરે, સારાં અને પૂરતાં કારણથી, તે આપવા ના પડાય. હાલ શહેરમાં ઠામઠામ પથરાઈ ગયા છે તેને બદલે જે તેઓ એક ખાસ લત્તામાં જ રહે અને વેપાર

કરે, તો હું ધારું છું કે ખુદ ઈન્ડિયનોને જ હરકત નહીં, પણ ઊલટો લાભ થાય. હાલ લાઈસન્સો છે તે એકદમ રદ કીધાં હોય તો કાંઈક ગેરવાજબી કહેવાય; પણ જો હાલના લાઈસન્સવાળાઓને જે જગા સારુ લાઈસન્સ છે તે જગા પૂરી રીતે સ્વચ્છ રાખે ને તેમની હયાતી સુધી તે જ જગા સારુ લાઈસન્સો અપાય તો હું ધારું છું કે તેઓને ઈન્સાફ મળે. પરંતુ ગમે તે થાય તોપણ હાલ જેની પાસે લાઈસન્સ છે તેઓથી બીજા ઈન્ડિયનને અપાય નહીં; અને એ પર જાપ્તો રાખવા શહેરમાં વસતા તમામ ઈન્ડિયનોની બરાબર નોંધ રહેવી અવશ્યની છે.

આ બાબત પર બહુ ધ્યાન દઈ વિચાર કર્યા પછી મને લાગે છે કે ટ્રાન્સવાલના કાયદાના ધોરણ પર કાયદા કરવાને સરકારને અરજી કરવા આ કાઉન્સિલનો વખત આવ્યો છે, કારણ કે એમ કાયદા ક્યોથી માત્ર ડરબન જ નહીં પણ તમામ કોલોનીની તંદુરસ્તી અને વેપારનું હિત સચવાશે; અને હું આગ્રહ કરું છું કે એમ સરકારને અરજી કરતાં વાર લગાડવી નહીં જોઈએ કારણ કે એ તો દેખીતું છે કે ટ્રાન્સવાલમાં નવા ધારા થયા ઓટલે ઓશિયાટિકો નાતાલમાં આવશે. ઓશિયાટિકો બાબત ટ્રાન્સવાલ પેઠે જ કાયદા કરવા સરકાર તૈયાર હોય તો હું સૂચના કરું છું કે એ કાયદામાં આ મુદ્દા જોઈએ.

૧. ટ્રાન્સવાલ ૧૮૮૫ના ૩ કાયદા મુજબ શહેર અથવા ગામમાં રહેનાર ઓશિયાટિકોની નોંધ જોઈએ.
૨. મ્યુનિસિપાલિટી બજાર (અથવા લોકેશન) મુકરર કરે તેમાં યુરોપિયનના ચાકર, સરકારી નોકર, કોર્પોરેશનના નોકર, અથવા પેઢીવાળાઓના રીતસર બંધાયેલી ચાલોમાં રહેતા માણસો સિવાયના તમામ ઓશિયાટિકો રહે.
૩. ઓશિયાટિકને નવાં લાઈસન્સ નહીં મળે. સિવાય એવાં બજારમાં વેપાર કરવા.
૪. હાલ ઓશિયાટિકો પાસે લાઈસન્સ છે તે બીજા ઓશિયાટિકને અપાય નહીં; પણ તે મરી જાય તો તરત લાઈસન્સ રદ થઈ જાય.
૫. કાયદો અમલમાં આવે તે દહાડે હોય તેથી વધારે લાઈસન્સ કોઈ પણ ઓશિયાટિકથી રખાય નહીં.
૬. કોઈ ઓશિયાટિક કોલોનિયલ સેક્રેટરીની ખાતરી કરી આપે કે બ્રિટિશ રાજમાંના કોઈ પણ કેળવણી ખાતાનું ઊંચી કેળવણી લીધાનું એની પાસે સર્ટિફિકેટ છે, અથવા સેનિટરી કાયદા મુજબ અને યુરોપિયનોને આણગમો નહીં થાય એવી રીતે રહેવાને શક્તિમાન અને રાજી છે, તો તેણે કોલોનિયલ સેક્રેટરી પર અરજી કરી પરવાનગી મંગાવવી કે ઓશિયાટિક સારુ મુકરર કરેલી જગાની બહાર તે રહી શકે.

આ રીતે કાયદા કરવાથી આપણી મોટી શેરીઓમાંથી ઓશિયાટિકોને જોડે એકદમ ખસેડી થકીશું નહીં. પણ વધારે લાઈસન્સો અપાતાં બંધ થશે. કાફરોનાં લોકેશનની ગોઠવણ ચાલે છે, તે સાથે જ જો એમ થાય કે તમામ ઓશિયાટિકોને બજારમાં રહેવાની ફરજ પડાય, (પછી વેપાર ગમે ત્યાં કરતા હોય) તો એક એવું કામ થાય કે જેથી શહેરની તંદુરસ્તીમાં બીજી કોઈ રીતે નહીં બને એવો સુધારો થાય.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૪-૬-૧૯૦૩

૨૪૬. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને તાર^૧

જેહાનિસબર્ગ,
જૂન ૬, ૧૯૦૩

ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ,
૮૪, પેલેસ ચેમ્બર્સ,
બ્રિજ સ્ટ્રીટ,
લંડન એસ. ડબલ્યુ.

લોર્ડ મિલ્નરે વ્હાઈટ લીગ (ગોરાઓના મંડળ)ને જવાબ આપતી વખતે કહ્યું છે કે તેમણે હિંદની સરકાર પાસે એવા હિંદી ગિરમીટિયાઓની માગણી કરી છે જેમણે કરારની મુદત પૂરી થયા પછી પાછા હિંદુસ્તાન ચાલી જવું જોઈએ. આશા રાખું છું કે ફરજિયાત પાછા ફરવાની સૂચનાને મંજૂરી આપવામાં નહીં આવે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : બ્યુરોશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૨૪૭. ટ્રાન્સવાલની સ્થિતિ

જેહાનિસબર્ગ,
જૂન ૬, ૧૯૦૩

છઠ્ઠી જૂન ૧૯૦૩ સુધીની ટ્રાન્સવાલની સ્થિતિ

આ અઠવાડિયે વ્હાઈટ લીગ (ગોરાઓના મંડળ)ના એક પ્રતિનિધિમંડળને લોર્ડ મિલ્નરે મુલાકાત આપી. તેના પૂરા અહેવાલની એક નકલ આ સાથે બીડવામાં આવી છે. નેક નામદારે હિંદીઓ તરફ સહાનુભૂતિ દાખવી હતી. અને જે તેમણે હિંદીઓના પ્રતિનિધિમંડળ સાથે કડક વલણ દાખવ્યું હતું તો વ્હાઈટ લીગ સાથે પણ તેમણે તેમ જ કર્યું હતું.

હિંદી પ્રતિનિધિમંડળને તેમણે આપેલા ઉત્તર બાબત નેક નામદાર સમક્ષ રજૂ કરવા એક અરજી હાલ તૈયાર કરવામાં આવે છે. ખુદ આ ટપાલ દ્વારા તેના પ્રૂફની એક તાકીદની નકલ મોકલવામાં આવી છે. અરજી ઉપરથી આખીયે પરિસ્થિતિ સમજાઈ જશે અને હિંદી કોમની જરૂરિયાતો શી છે તે જણાશે. વ્હાઈટ લીગ સાથેની મુલાકાતમાં લોર્ડ મિલ્નરે આપેલા જવાબમાં એક મુદ્દો ભયસૂચક છે. નેક નામદાર હિંદુસ્તાનથી ગિરમીટિયા મજૂરોને મેળવવા માટે હિંદુસ્તાનની સરકાર સાથે મંત્રણા કરી રહ્યા છે, અને તેમાં એવી શરત કરવા માગે છે કે એ મજૂરોને મુદત

૧. આ તાર જે દેખીતી રીતે જ બ્રિટિશ સમિતિને કરવામાં આવ્યો હતો તે શબ્દોને પણ મોકલવામાં આવ્યો હતો. અને તેની એક નકલ દાદાભાઈ નવરોજીએ હિંદ માટેના સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલી હતી.

પૂરી થયે પાછા ફરવાની ફરજ પાડવામાં આવે. સદ્ભાગ્યે હિંદી સરકારે અત્યાર સુધી તો નેક નામદારને સંતોષકારક ઉત્તર આપ્યો હોય એમ જણાતું નથી. પરંતુ વાટાઘાટ હજી ચાલુ છે તે જોતાં આજે નીચે પ્રમાણે તાર મોકલવામાં આવ્યો છે :

લૉર્ડ મિલ્નરે વ્હાઈટ લીગને જવાબ આપતાં કહ્યું છે કે તેમણે હિંદની સરકાર પાસે એવા હિંદી ગિરમીટિયાઓની માગણી કરી છે કે જેમણે કરારની મુદત પૂરી થયે હિંદુસ્તાન પાછા ફરવું જોઈએ. આશા રાખું છું કે ફરજિયાત પાછા ફરવાની સૂચનાને મંજૂરી આપવામાં નહીં આવે.

આ સૂચના આખીયે બ્રિટિશ નીતિની વિરુદ્ધ છે. હિંદી ગિરમીટિયાઓની માગણી, જે લોકો તેમની પાસે ગુલામની જેમ મજૂરી કરાવવા માગે છે તેમના ફાયદા માટે કરવામાં આવે છે. અને જેવા તે ગિરમીટનાં બંધનમાંથી છૂટ્યા કે તરત તેમને પાછા મોકલવામાં આવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જે સંસ્થાનનું ચાલે તો તે હિંદુસ્તાન પાસેથી બધું જ લઈને બદલામાં બહુ જ થોડું પાછું વાળવા માગે છે. કારણ કે જે વેતન આપવાની તૈયારી બતાવવામાં આવશે એ વેતન હંમેશાં વેતનના ચાલુ ધોરણથી નીચું જ હશે. અને તે ગમે તેટલું ઊંચું હશે તોપણ તે ભાગ્યે જ એટલું ઊંચું હશે કે જેથી તે તેમની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા અને દેશમાં વસવાટ કરવાનો તેમનો હક છીનવાઈ જાય તેના બદલા તરીકે પૂરતું ગણાય. એટલે ટ્રાન્સવાલ સ્વતંત્ર હિંદી વસ્તી સાથે વાજબી રીતે વર્તવા તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી તે હિંદુસ્તાન પાસેથી કશી જ મદદની આશા રાખી ન શકે. એ હકીકત ઉપરાંત એવી હાદિક આશા રાખવામાં આવે છે કે ટ્રાન્સવાલને એના પોતાના એકપક્ષી લાભ માટે હિંદુસ્તાની મજદૂરોનો ખોટો લાભ લેવા દેવામાં નહીં આવે.

ઈસ્ટ લાંડનમાંના લોકો અન્યાય દૂર કરાવવા માટે પોકાર કરી રહ્યા છે. એ વાત સાચી છે કે તે પ્રદેશ એક સ્વરાજ્ય ભોગવતા સંસ્થાનનો વિભાગ છે. પરંતુ ત્યાંના લોકો મિ. ચેમ્બરલેનને અપીલ કરે છે કે ભૂતપૂર્વ દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને મિત્રભાવે કરી હતી તેવી વિનંતી ઈસ્ટ લાંડન મ્યુનિસિપાલિટીને કરવામાં પોતાની લાગવગનો ઉપયોગ કરે. ઈસ્ટ લાંડન મ્યુનિસિપાલિટી આખરે તો સામ્રાજ્યનો એક ભાગ છે, જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકાનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તો સામ્રાજ્યનું અંગ નહોતું.

નાતાલ

લૉર્ડ મિલ્નરની બજાર અંગેની નોટિસથી આખાયે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ ઉપર બહુ જ ખતરનાક અસર થઈ છે. હમણાં એવું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં સુધી ટ્રાન્સવાલને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આ નોટિસને હવે કામચલાઉ ગણવામાં આવે છે. પરંતુ ડરબનની નગર પરિષદે એને ગંભીરતાપૂર્વક વધાવી લીધી છે અને તેણે નાતાલ લોકસભા પાસે, બજારો એટલે કે વાડાઓ વગેરેના સિદ્ધાંતનો સમાવેશ કરતા નવા કાયદા કરવાની માગણી કરી છે. આ પરથી એ જણાઈ આવે છે કે કોઈ મોટો માણસ એક ખોટું પગલું ભરે તો તેથી કેટલું નુકસાન થઈ બેસે. આ નોટિસ એક ખોટું પગલું હતું એ બાબતમાં ચર્ચાને ભાગ્યે જ અવકાશ છે. કારણ કે તે કાયમી રાખવાના ઈરાદાથી ઘડવામાં આવી હતી. હવે લૉર્ડ મિલ્નરે જાહેર કર્યું છે કે એ તો માત્ર એક અખતરા તરીકે જ હતી. નાતાલ તેમ જ કેપ સંસ્થાનોએ તેને કાયમી ગણી છે એવું લાગે છે. આ સંબંધમાં હિંદુસ્તાનના આંકડાશાસ્ત્રના ખાતાના મુખ્ય અધિકારીએ (ડિરેક્ટર જનરલ

ઓફ સ્ટેટિસ્ટિક્સ) કરેલી ટીકાઓ વાંચવા જેવી છે. એની એક કાપલી આ સાથે બીડવામાં આવી છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : બ્યુરો ઓફ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૨૪૮. ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને અરજી

ધિ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન એસોસિએશન

૨૫ અને ૨૬ કોર્ટ ચેમ્બર્સ,
રિસિક સ્ટ્રીટ,
જેહાનિસબર્ગ,
જૂન ૮, ૧૯૦૩

પ્રતિ

ટ્રાન્સવાલના નેક નામદાર ગવર્નરના

અંગત મંત્રી,

જેહાનિસબર્ગ

સાહેબ,

ગયા મેની ૨૨મી તારીખે નેક નામદારે જે પ્રતિનિધિમંડળને મુલાકાત આપવાની મહેરબાની કરી હતી તે પ્રતિનિધિમંડળે નેક નામદાર સમક્ષ રજૂ કરેલા જુદા જુદા મુદ્દાઓ અંગે નેક નામદાર સમક્ષ નમ્રપણે રજૂ કરવાનું આ સંસ્થા સાહસ કરે છે.

આ સંસ્થાની સમિતિને એમ લાગે છે કે જે સમય આપવામાં આવ્યો હતો તે સમય દરમિયાન પ્રતિનિધિમંડળ કેટલાક મુદ્દાઓ પૂરેપૂરા સમજાવી શક્યું નથી તેમ જ નેક નામદારના ભાષણનો ઉત્તર પણ આપી શક્યું નથી.

આ મુદ્દાઓની ચર્ચા શરૂ કરતાં પહેલાં સમિતિ નેક નામદારે પ્રતિનિધિમંડળની વાતો જે શાંતિથી, ધીરજપૂર્વક તેમ જ વિવેકથી સાંભળવાની મહેરબાની કરી અને જે સહાનુભૂતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો તે બદલ નેક નામદારનો માનપૂર્વક આભાર માને છે.

૧. એશિયાઈ કચેરી

નેક નામદાર પ્રત્યે અત્યંત માન હોવા છતાં મારી સમિતિ હજી માને છે કે આ કચેરી અત્યારે જે રીતે ચલાવવામાં આવે છે તે જોતાં એ હિંદી કોમને માટે એક ભારે બોજરૂપ થઈ પડી છે અને સંસ્થાની સરકારી આવક પર એક બિનજરૂરી ભારણ છે. એના કામકાજ બાબત ટીકા કરતાં મારી સમિતિ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે કોઈ પણ નિરીક્ષકો પર આક્ષેપ મૂકવાનો તેનો જરા પણ ઈરાદો નથી.

(ક) એશિયાઈ કચેરીએ પરવાનાની બાબતમાં અત્યંત તકલીફ ઊભી કરી છે

નેક નામદારે કહ્યું હતું કે એક વખતે હિંદીઓને ઘણા વધારે પરવાના આપવામાં આવતા હતા. પરંતુ મારી સમિતિ એવું કહેવાની રજા લે છે કે કદાચ થોડાક છૂટાછવાયા અપવાદો બાદ કરતાં અત્યાર સુધીમાં બિનશરણાર્થી હિંદીઓને પરવાના આપવામાં આવ્યા જ નથી. શાંતિ

સંરક્ષક ખાસ કાયદો (પીસ પ્રિઝર્વેશન ઓર્ડિનન્સ) પસાર થયા બાદ થોડા દિવસો દરમ્યાન રેલવેના અધિકારીઓએ પરવાના હોવા ફરજિયાત નથી એમ માનીને પરવાના જોયા વગર રેલવેની ટિકિટો આપી અને સરહદ પરનાં શહેરોમાં પણ તેની કશી તપાસ કરવામાં આવી નહીં. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે કેટલાયે હિંદીઓ પોતે કાયદો તોડી રહ્યા છે એ હકીકતથી સદંતર અજાણપણે સંસ્થાનમાં દાખલ થઈ શક્યા. આ લોકોના પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું છે અને તેમને સંસ્થાનમાંથી બહાર ચાલ્યા જવાની નોટિસ આપવામાં આવી છે. એટલે હિંદીઓએ ઉપર કહ્યું તે રીતે પ્રવેશ કર્યો એ વાતને આ કચેરી સખતાઈથી કામ કરે છે, એ પ્રશ્ન સાથે કંઈ સંબંધ નથી.

એશિયાઈ કચેરીની સ્થાપના કરવામાં આવી છે તેને લીધે હવે હિંદીઓ નામ પૂરતા સંસ્થાન મંત્રીને, પરંતુ હકીકતમાં એશિયાઈ કચેરીને જ અરજી ન કરે ત્યાં લગી પરવાના મેળવી શકતા નથી. યુરોપિયનોની બાબતમાં આમ નથી. પરંતુ આ કચેરીઓના નિરીક્ષકોને પરવાના આપવાની સત્તા નથી. તેઓ તો માત્ર ભલામણ જ કરી શકે છે. ત્યાર પછી જ સામાન્ય પરવાના અધિકારીઓ કિનારા પરનાં શહેરોમાં, આવી રીતે જેમને માટે ભલામણ કરવામાં આવી હોય તેમને પરવાના આપે છે. અરજદારે રજૂ કરેલી બાબતની સચ્ચાઈ વિષે જે સાક્ષી પુરાવા એશિયાઈ કચેરી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે તે કાંઠા પરના સામાન્ય અધિકારી સમક્ષ રજૂ કરવાના સાક્ષી પુરાવા જેવા જ છે. ફરક માત્ર એટલો જ છે કે કાંઠા પરના અધિકારીઓ અરજદારને મોઢામોઢ જોઈ શકે છે. અને તેણે રજૂ કરેલો પુરાવો તપાસી શકે છે, જ્યારે એશિયાઈ કચેરીના નિરીક્ષકને સેંકડો માઈલ દૂર બેઠાં નિર્ણય કરવાનો હોય છે. આ પદ્ધતિથી લાભ કંઈ નથી, અને એથી સમયનો બિનજરૂરી બગાડ થાય છે. એક હિંદી અરજદારને પરવાનો મેળવતાં સામાન્ય રીતે ત્રણ મહિના નીકળી જાય છે. કેટલાયે દાખલાઓમાં એવું જોવામાં આવ્યું છે કે ભલામણ થયા બાદ પરવાનો મળતાં એક મહિનો નીકળા જાય છે, એટલે જો આ કચેરી હિંદી કોમના હિત માટે હોય તો, પરવાનાની બાબતને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી, તે પોતાનો હેતુ દેખીતી રીતે જ પાર પાડી શકી નથી. એને લીધે પુષ્કળ ચિંતા થાય છે અને કાયદા અંગેનો ખર્ચ થાય છે.

(ખ) એશિયાઈ કચેરીએ પાસની એક એવી પદ્ધતિ દાખલ કરી છે કે જે તદ્દન નિરુપયોગી સાબિત થઈ છે

એશિયાઈ કચેરીને, પોતે પોતાની મેળે ઊભી કરેલી સત્તા સિવાય, હિંદીઓ પર બીજી કશી સત્તા નથી એટલે તેણે તદ્દન મનમાની રીતે પાસ આપવાની એક પદ્ધતિ શરૂ કરી છે. જે હિંદી સંસ્થાનમાં આવે તેની પાસેથી તેનો પરવાનો લઈ લેવામાં આવે છે અને તેને એક એશિયાઈ પાસ આપવામાં આવે છે. આ પાસનો એકમાત્ર ઉપયોગ એ છે કે દરેક હિંદી પ્રવાસીનું નામ કચેરીમાં નોંધણીપત્રકમાં ચડે. પરંતુ ખરું જોતાં તો એ નામ આ પહેલાં ચડી જ ગયું હોય છે, કેમ કે એ કચેરી ભલામણ કરે ત્યાર બાદ જ પરવાના આપવામાં આવે છે. આ પરવાના કાયમી સ્વરૂપના હતા અને છે. અને એ પરવાનો ધરાવનાર સંસ્થાનની અંદર બહાર જ્યારે ઈચ્છે ત્યારે આવજા કરી શકે છે. જ્યારે પાસ કામચલાઉ ગાળા માટે આપવામાં આવતા અને તે સંસ્થાન છોડવા તેમ જ ફરી પ્રવેશ કરવા માટે કામના નહોતા. આમ એક હિંદી જેવો સંસ્થાનમાં પ્રવેશ કરતો કે તરત જ આ પદ્ધતિને લીધે તેની હરવા ફરવાની સ્વતંત્રતા ઘણી મર્યાદિત

થઈ જતી. પાસની પ્રથાનો લાભ લેનારા સિદ્ધાંત વગરના હિંદીઓ તેમ જ યુરોપિયનોની ખોટ નહોતી. પરિણામે આ પ્રથાનો અત્યંત દુરુપયોગ થવા લાગ્યો. એટલે શાંતિ સંરક્ષક કાયદા (પીસ પ્રિઝર્વેશન ઓક્ટ)ને સુધારતો ખાસ કાયદો પસાર થયો કે તરત જ પરવાના માટેના મુખ્ય મંત્રીએ એવી સૂચના બહાર પાડી કે એશિયાઈ પાસ બદલીને પરવાના લઈ જવા. પરવાના આપવાનો ઈરાદો આમ તો સારો જ હતો, પરંતુ તે જે રીતે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો તેથી તે જોહાનિસ-બર્ગના પોલેક્સ્ટ્રૂમના અને હેડલબર્ગના હજારો હિંદીઓને માટે ત્રાસદાયક થઈ પડ્યો. હાલ એ બાબત સંસ્થાન મંત્રીના વિચાર હેઠળ હોઈને મારી સમિતિ એ વિષે વધારે વિવેચન કરવા માગતી નથી. મુદ્દાની વાત એક જ છે કે એશિયાઈ કચેરીનું અસ્તિત્વ ન હોત તો આવી બાબત બનવી અસંભવિત હતી.

અને હવે આ કચેરી હોવા છતાં સરકારને એશિયાઈ કચેરીથી સ્વતંત્ર એવા એક નવા રજિસ્ટ્રારની નિમણૂક કરવાનું જરૂરી લાગ્યું છે. મારી સમિતિ આનું કારણ સમજી શકતી નથી.

નેક નામદારે નોંધણીવેરો વાજબી ઠરાવતાં કહ્યું હતું કે નોંધણી ઉપયોગી છે. મારી સમિતિ-એ નેક નામદારની સલાહનો વફાદારીપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો છે અને ચાલુ દલીલના એક ઉદાહરણ તરીકે એનો જેટલો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી થઈ પડે તે સિવાય તે એ વાતની ફરી વાર ચર્ચા કરવા માગતી નથી. ત્યારે વાસ્તવમાં, ઉપર કહ્યું છે તેમ, એશિયાઈ કચેરીએ એક વખત નોંધણી કરી હતી. પરવાના માટેના મુખ્ય મંત્રીએ એ નોંધણી બીજી વખત કરી. હવે તે ત્રીજી વખત કરવામાં આવે છે. મારી સમિતિના નમ્ર મત પ્રમાણે ૧૮૮૫ના કાયદા ઉનો અમલ કરવા માટે અત્યારે જે નોંધણી કરવાની મહેનત કરવામાં આવે છે તેની જરૂર નથી. જૂના અમલ દરમિયાન જેમણે ત્રણ પાઉંડ ન ભર્યા હોય તેમની પાસેથી આ નોંધણી કર્યા વિના પણ એ વસૂલ કરી શકાયો હોત, પરંતુ એને માટે એક જુદી કચેરીએ વિશાળ પાયા પર વ્યવસ્થા કરી છે. પરંતુ મારી સમિતિના નમ્ર મત પ્રમાણે તેની કશી જરૂર નથી.

(ગ) એશિયાઈ કચેરીએ પરવાના કચેરીના કામમાં બિનજરૂરી દખલ કરી છે

એશિયાઈ કચેરીની ભલામણ સિવાય કોઈ હિંદી વેપારી કે ફેરિયો પોતાનો પરવાનો કઢાવી શકતો નથી. આ વસ્તુને વાજબી ઠરાવે એવું કાયદામાં કંઈ નથી. પરંતુ આવી ભલામણ સિવાય પરવાના નહીં આપવાની ખાતા તરફથી મહેસૂલ અધિકારીઓને સૂચના આપવામાં આવી હોય એમ લાગે છે. આ ભલામણની શી જરૂર છે, તે સમજવું મારી સમિતિ માટે મુશ્કેલ છે. ગમે તેમ હોય, પણ અરજદારને લાઈસન્સ મેળવતાં પહેલાં પોતાનો પરવાનો બતાવવો પડે છે. અને રાબેતા મુજબ જાહેરાતનું ફોર્મ પણ ભરવું પડે છે. જે આની પાછળ પરવાનો તેમ જ જાહેરાત અરજદારનાં જ છે એવું નક્કી કરવાનો ઈરાદો હોય તો તેમ કરવા માટે મહેસૂલી અધિકારીઓ કરતાં એશિયાઈ કચેરીનું સ્થાન જરા પણ વધારે ચડિયાતું નથી. આવી બાબતમાં સ્વાભાવિક રીતે જ છેતરપિંડી કે ઠગાઈ કરવાનું અશક્ય છે.

(ઘ) છબીવાળા પાસ દાખલ કરવા માટે એશિયાઈ કચેરી જવાબદાર છે

આ કચેરીનો હિંદીઓ પરનો કાબૂ અધૂરો હોય તેમ તાજેતરમાં મુલાકાત માટેના પાસોની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે જેથી હિંદીઓને હરવાફરવામાં દખલ થાય છે. વળી આ પદ્ધતિને કાયદાનો કશો આધાર નથી.

એશિયાઈ કચેરીનાં કર્તવ્ય આટલેથી પૂરાં થાય છે.

(ચ) એશિયાઈ કચેરી સરકારી આવક પર બિનજરૂરી બોજો છે

ઉપર આપેલી વિગત પરથી જણાયું હશે કે આ કચેરી જાહેર પૈસાનો બિનજરૂરી બગાડ છે કારણ કે જે પરવાનાની અધિકૃત સંખ્યા જુદાં જુદાં કાંઠા પરનાં શહેરોના અધિકારીઓ એશિયાઈ કચેરીની ભલામણ સિવાય વધારે સારી નહીં તો એટલી જ સારી રીતે આપી શકતા હોય અને એ જ રીતે જે બ્રિટિશ હિંદીઓને લાઈસન્સ આપવા માટે મહેસૂલી અધિકારીઓ પર ભરોસો રાખી શકાય તો એશિયાઈ કચેરીને કંઈ કરવાનું રહેતું નથી.

(છ) કેપ કે નાતાલ સંસ્થાનમાં જ્યાં હિંદીઓની વસ્તી ઘણી વધારે છે ત્યાં આવું ખાતું અસ્તિત્વમાં નથી.

વધારામાં કેપ કે નાતાલ સંસ્થાનમાં કે જ્યાં ટ્રાન્સવાલ કરતાં હિંદીઓની વસ્તી ઘણી વધારે છે ત્યાં આવી કચેરીની જરૂર જણાઈ નથી. નાતાલમાં હિંદી પ્રવાસીઓના સંરક્ષકની કચેરી છે ખરી, પરંતુ તે કચેરીની સત્તા માત્ર ગિરમીટિયા હિંદીઓની વસ્તી ઉપર છે, અને સ્વતંત્ર હિંદી પ્રજા ઉપર તેને કશો અધિકાર નથી. વળી ટ્રાન્સવાલની જૂની સરકારને પણ એની જરૂર કદી જણાઈ નહોતી.

(જ) એશિયાઈ કચેરીથી બીજાં સામાન્ય ખાતાંઓ સમક્ષ જવાનું ઓછું થયું નથી

નેક નામદારે કહ્યું હતું કે એશિયાઈ કચેરી જરૂરી છે કેમ કે તેથી માત્ર એશિયાઈઓની બાબતોને લગતા અધિકારીઓ સમક્ષ હિંદીઓ સહેલાઈથી જઈ શકશે. અને તેમને બીજી કચેરીઓમાં જવાની બિલકુલ જરૂર નહીં પડે. પરંતુ હકીકતમાં આમ નથી. કેમ કે એશિયાઈ કચેરીના વચ્ચે પડવાને લીધે માત્ર એક બોજો વધ્યો છે અને તેથી કોઈ પણ રીતે બીજા અધિકારીઓ સમક્ષ જવાનું નાબૂદ થઈ શક્યું નથી.

એટલે મારી સમિતિ આશા રાખે છે કે તેણે આ કચેરી બિનજરૂરી છે એવી નેક નામદારને ખાતરી કરાવી આપી છે. ખરું જોતાં, પહેલાં તે કાઢવામાં આવી ત્યારે તેને એક કામચલાઉ સંસ્થા ગણવામાં આવી હતી અને કોઈ પણ દૃષ્ટિએ જોતાં પરવાના પદ્ધતિ નાબૂદ થયા બાદ તેને ભાગ્યે જ કંઈ કામ કરવાનું રહેશે.

૨. બજાર અંગેની નોટિસ

બજારોનો સિદ્ધાંત રજૂ કરતાં ૧૯૦૩ની નોટિસ નંબર ૩૫૬નો જે ઉદાર દૃષ્ટિથી અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે માટે સંસ્થા આભારી છે. પરંતુ માનપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે હજી આ નોટિસ બે કારણે વાંધાજનક છે.

(૧) કારણ કે આનો અર્થ એવો થાય છે કે હિંદીઓને ફરજિયાત રીતે અલગ રાખવા અને તેમનો વેપાર કેવળ બજારો પૂરતો મર્યાદિત કરવો.

(૨) આ નોટિસના અમલથી ઘણી મુશ્કેલીઓ ઊભી થશે.

પહેલા કારણની બાબતમાં સંઘ નમ્રતાપૂર્વક ધ્યાન દોરે છે કે કોઈ પણ જાતની ફરજ પાડવાનો હેતુ સ્વાતંત્ર્ય ઉપર અંકુશ મૂકવાનો હોય ત્યારે તે કાયદાના સિદ્ધાંતોથી વિરુદ્ધ જાય છે. ઘણી વાર એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે હિંદીઓએ બજારો સામે વાંધો ન લેવો જોઈએ કારણ કે તેઓ હિંદુસ્તાનમાં બજારોથી ટેવાયેલા છે. સંઘ માન સાથે નેક નામદારનું ધ્યાન એ બાબત તરફ દોરવા માગે છે કે હિંદી બજાર શહેરના બરોબર મધ્ય ભાગમાં તેમ જ તેની

સૌથી વધારે કામકાજની જગ્યાએ આવેલું હોય છે. અને કોઈ પણ રીતે કોઈ માણસને બજારમાં જ વેપાર કરવાની ફરજ પાડવામાં આવતી નથી. કહેવાની જરૂર નથી કે, હિંદી બજાર ક્યારેય રહેઠાણની જગ્યા હોતી નથી. ખરું જોતાં તો જ્યાં વેપારધંધો ચાલતો હોય તેવી કોઈ પણ જગ્યાને બજાર કહેવામાં આવે છે અને તે કોઈ પણ એક વર્ગને માટે મર્યાદિત હોતી નથી. ઉક્ત નોટિસ મુજબ તો બજાર એ માત્ર વાડા માટેનો રૂપાળો શબ્દ છે અને ત્યાં વેપાર જ કરવાનો નથી, રહેવાનું પણ છે. સરકાર પોતે બજારોને બહુ પ્રતિષ્ઠિત કે મહત્વનાં માનતી નથી. એનો પુરાવો એ છે કે યુદ્ધ પહેલાં વસેલા હિંદી વેપારીઓને બજારોમાં જવાની ફરજ પાડવામાં આવનાર નથી તેમ જ શિક્ષિત, અને પ્રતિષ્ઠિત હિંદીઓને પણ ત્યાં રહેવાની ફરજ નહીં પાડવામાં આવે. વળી હિંદુસ્તાનનાં ખરેખરાં બજારોની માફક ટ્રાન્સવાલનાં બજારો શહેરના મધ્ય ભાગમાં નહીં હોય. સંઘને એ કહેવા માટે માફ કરશો કે બજારો શહેરની હદની અંદર રાખવાનાં છે તે વાતને કોઈ રીતે ચાલુ કાયદાનો ઉદારતાભર્યો અર્થ કહી શકાય નહીં કેમ કે એમાં મહોલ્લાઓ કે લત્તાઓ જે શહેરોમાં જ હોઈ શકે તેમને અલગ પાડવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. વધારામાં મહોલ્લાઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓને કાયદા પ્રમાણે વસવાટ માટે જુદાં પાડવાનાં છે. એમાં વેપારનો તો બિલકુલ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. એટલે સંઘ એમ માને છે કે હિંદી વેપારને બજારો પૂરતો મર્યાદિત કરવાનો અર્થ કાયદાને મારીમચડીને કાઢવામાં આવ્યો છે. અમને ખબર છે કે જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વડી અદાલતે નિર્ણય આપતાં કહ્યું હતું કે આ કાયદાની વ્યાખ્યા કરવામાં “રહેઠાણ” શબ્દની અંદર “વ્યાપાર”નો પણ સમાવેશ થઈ જશે. પરંતુ તે નિર્ણય સર્વાનુમતે લેવામાં આવ્યો નહોતો. ન્યાયમૂર્તિ મિ. મોરિસ વિરુદ્ધ પડયા હતા. અને સંઘના નમ્ર મત મુજબ, ઉક્ત વિરોધ જોતાં અને બ્રિટિશ સરકારે, જેકે તેમને કાયદો સ્વીકારવો પડ્યો હતો તેમ છતાં, એ કાયદાનો આવો અર્થ કાઢવા સામે હમેશાં વિરોધ ઉઠાવ્યો હતો તે જોતાં, ઉપરના નિર્ણયનો અમલ કરવાને આ કાયદાનો ઉદારતાપૂર્વક અર્થ કરેલો ભાગ્યે જ કહી શકાય.

નેક નામદારે કહ્યું હતું કે નવા કાયદાઓ વિચારણા હેઠળ છે. જે ખરેખર એમ હોય તો હમણાં આ કાયદાનો અમલ ઠોકી બેસાડવાનું ક્યું કારણ છે તે અમને સમજાતું નથી. ઘણા જ થોડા હિંદીઓને સંસ્થાનમાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવે છે. જે લોકો યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હતા તેમના વાડાની બહાર વેપાર કરવાના અધિકારને ફરી તાજે કરી આપવામાં આવનાર છે. એટલે નવા કાયદા થાય ત્યાં સુધી સરકાર નવા અરજદારોની બાબતમાં જેમ ઠીક લાગે તેમ ભલે કરે.

શહેરની હદની અંદર બજારોની સ્થાપના કરવામાં આવે તે સામે વ્હાઈટ લીગે સખત વાંધો લીધો છે. જે હિંદીઓને સામાન્ય રીતે શહેરોમાં વેપાર કરવાના પરવાના આપવા એ ખોટું હોય તો પછી બજાર તરીકે ઓળખાતા શહેરના એક વિભાગ માટે પરવાના અપાય તે પણ એટલું જ ખોટું છે. એટલે સંઘ એવો ભય સેવે છે કે સરકારના ઈરાદા મુજબ શહેરના સહેલાઈથી પહોંચી શકાય એવા વિભાગમાં બજારોની સ્થાપના કરવામાં આવશે તો હિંદીઓ સામેની ચળવળ ચાલુ જ રહેશે.

તેથી સંઘ નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરે છે કે કોઈ પણ દૃષ્ટિકોણથી જોતાં બજારોનો સિદ્ધાંત અસંતોષકારક છે.

હિંદીઓ ઘણો વેપાર લઈ લેશે એવા ભયનો સંસ્થા સ્વીકાર કરતી નથી. તેમ છતાં આ મુશ્કેલીનો સૌથી સારો ઉકેલ એ છે કે વેપાર કરવા માટેના નવા પરવાના આપવા ઉપર અંકુશ રાખવાની સત્તા મ્યુનિસિપાલિટીઓને આપવામાં આવે, શરત એટલી કે વરિષ્ઠ અદાલતને મ્યુનિ.ના

નિર્ણયો પર ફરી વિચાર કરવાની સત્તા હોય. આમ, ત્યાં સુધી સ્વચ્છતાને લગતા તેમ જ હિસાબ અને ચોપડા રાખવાના વગેરે કાયદા પળાતા હોય ત્યાં સુધી ચાલુ પરવાના જેમ છે તેમ રહે. અને નવા પરવાના, યુરોપિયનોને કે હિંદીઓને, આપવા કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાની સત્તા મ્યુનિસિપાલિટી પાસે રહે, જે લોકોની ઈચ્છાની પ્રતિનિધિ છે. આવા કાયદાથી કોઈ પણ જાતની હરીફાઈ વગર દરેક કોમ સ્વાભાવિક રીતે જ જુદા જુદા લક્ષ્યાંક વહેંચાઈ જશે. મકાનોનું ધોરણ વરસોવરસ સુધરતું જશે, કોમની રહેણીકરણીનું ધોરણ ઊંચું લાવી શકાશે અને તે પણ એના કોઈ પણ વિભાગને માઠું લગાડવા વિના થઈ શકશે. કારણ કે આ સંઘ દૃઢપણે માને છે કે જે શહેરના કોઈ સારા વિભાગની પસંદગી કરવામાં આવે અને હિંદીઓને ત્યાં જવા ન જવાની છૂટ આપવામાં આવે તો કશી જબરજસ્તી સિવાય, ઘણા લોકો ખુશીથી ત્યાં જશે.

બીજું કારણ લઈએ તો સરકાર જે સ્થાપિત હિંદીઓની રક્ષા કરવા ઈચ્છે છે તેને ઉક્ત નોટિસથી ગંભીર નુકસાન પહોંચશે. કેમ કે

(૧) તે બધા ચાલુ હિંદી પરવાનાઓને માન્ય રાખતી નથી.

(૨) બજારોની બહાર એક માણસના નામનો પરવાનો બીજા માણસને નામે બદલી આપવાનો અધિકાર આપતી નથી.

(૩) જે લોકો બજારોની બહાર વેપાર કરવાનો પરવાનો ધરાવતા હતા તેમના જ પરવાના ફરી તાજ કરી આપવાના છે કે જેઓ યુદ્ધ પહેલાં બજારોની બહાર પરવાના સાથે કે પરવાના વગર વેપાર કરતા હતા, તેમનો પણ એમાં સમાવેશ થાય છે તે સ્પષ્ટ નથી.

(૪) જે એક પેઢી યુદ્ધ પહેલાં બજારોની બહાર વેપાર કરતી હતી તેના બધા ભાગીદારોને નવા પરવાના મળશે કે તેમનામાંના એકને જ, એ સ્પષ્ટ નથી.

(૫) તેમાં છૂટ કેવળ રહેકાણુ પૂરતી છે.

ઉપરોક્ત બધા મુદ્દાઓની ટૂંકાણુમાં ચર્ચા કરવાની રજા લઈએ છીએ.

(૧) તે બધા ચાલુ હિંદી પરવાનાઓને માન્ય રાખતી નથી.

આ મુદ્દા પર જેટલો ભાર મુકાય તેટલો ઓછો છે; કેમ કે એ ઘણા ચાલુ પરવાનાદારોને માટે જીવનમરણનો પ્રશ્ન છે. કેટલાક હિંદી શરણાર્થીઓ, જેમની પાસે પરવાના હતા, તેઓ ટ્રાન્સવાલ પાછા ફર્યા હતા. તેમને જે શહેરોમાં તેઓ પહેલાં વેપાર કરતા નહોતા ત્યાં વેપાર કરવાના પરવાના મળ્યા છે. આ પરવાના તેઓને બ્રિટિશ અધિકારીઓ પાસેથી આખા વરસ માટે કોઈ પણ જાતની શરત સિવાય મળ્યા છે. પરંતુ ગયા વરસને અંતે કેટલાંક શહેરોમાં ન્યાયક્ષીણોએ નોટિસ આપી હતી કે આવા પરવાના ફરી તાજ કરવામાં આવશે નહીં. મિ. ચેમ્બરલેનને મળવા ગયેલા હિંદી પ્રતિનિધિમંડળે આ બાબત પર તેમનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તેમણે ભારપૂર્વક ખાતરી આપી હતી કે આવા પરવાના માન્ય રાખવામાં આવશે અને ફરી તાજ કરી આપવામાં આવશે. તેમ છતાં ઉક્ત નોટિસ તો આવા બધા વેપારીઓને વરસને અંતે બજારો ભિગા કરી દેશે. પ્રતિનિધિમંડળે આ બાબત નેક નામદારના ધ્યાન ઉપર આણી હતી. તેઓએ કહ્યું હતું કે તેઓ આ મુદ્દાનો વિચાર કરશે. તેમનામાંના કેટલાક વેપારીઓનો ધંધો અહીં લાંબા સમયથી ચાલે છે. તેમણે લાંબી મુદતના પટ્ટા પર જમીન લીધી છે અને તેની ઉપર મકાનો બાંધ્યાં છે કારણ કે તેમને ક્યારેય શંકા નહોતી કે બ્રિટિશ અમલ હેઠળ તેમના પરવાનાની મુદત ઉપર આક્રમણ કરવામાં આવશે. આથી ઊલટું, કેટલાક એવા વેપારીઓ છે,

જેમની પાસે લડાઈ પહેલાંના બજારની બહાર વેપાર કરવાના પરવાના છે. તેઓ હજી ટ્રાન્સ-વાલમાં પાછા આવ્યા નથી. છતાં તેમના પરવાના માન્ય રાખવામાં આવે છે. અમારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ, આ વેપારીઓ કરતાં ઉપર કદા તે વેપારીઓ વધારે સહાનુભૂતિને પાત્ર છે. કારણ કે તેઓ નવા હોવા છતાં તેમનો વેપાર જામેલો છે, જ્યારે જૂના વેપારીને એકડે એકથી શરૂઆત કરવાની છે. એટલા માટે આ સંઘ એવો ભરોસો રાખે છે કે બીજા બધા મુદ્દાઓમાં નેક નામદાર ગમે તે નિર્ણય લે, પણ કમમાં કમ આ બાબતમાં તો ચાલુ વેપારીઓની તરફેણમાં જ નિર્ણય આપવામાં આવશે.

(૨) તે બજારોની બહાર પરવાનો બદલી આપવાનો અધિકાર આપતી નથી.

જે લોકો યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હતા તેમના અધિકારને ઉક્ત નોટિસ માન્ય રાખે છે તે નથી પણ રાખતી. કેમ કે પરવાનો ધરાવનાર જ્યાં સુધી એ જ જગ્યાએ રહે ત્યાં સુધી જ પરવાનો તાજાં કરાવવાનો અધિકાર આપે છે. પરવાનાદારને જેવું એમ લાગે કે પોતાનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે છે, પેઢીની શાખ સ્થપાઈ છે અને હવે પોતે નિવૃત્ત થઈ શકે તેમ છે તે જ વખતે પ્રામાણિક મહેનતનું ખરું ફળ તેના મોઢામાંથી પડાવી લેવામાં આવે છે. તેના પરવાનાની બદલી થઈ શકે તેમ ન હોવાથી તે પોતાની પેઢી ચાલુ ધંધા તરીકે વેચી શકતો નથી. એક વેપારીનો આ સીધોસાદો હક ખૂંચવાઈ જાય તેનો અર્થ શો થાય તે વિષે વધારે વિવેચન કરવાનું સંઘને જરૂરી લાગતું નથી. એટલે કે જે સ્થાપિત હિતોનો ખરેખર ખ્યાલ રાખવાનો હોય તો સંઘ માને છે કે પરવાનાની ફેરબદલીના અધિકારનો સ્વીકાર થવો જોઈએ. મિ. વિલિયમ હોસ્કેન અને બીજા પ્રતિષ્ઠિત યુરોપિયન સદ્ગૃહસ્થો કે જેમણે આ નોટિસ વિષે નેક નામદાર ગવર્નર જનરલને અરજી કરી છે તેમણે આ મુદ્દાને ટેકો આપ્યો છે. નીચે આ અરજીનો વધારે વિગતવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને આની સાથે એની એક નકલ^૧ પણ બીડવામાં આવી છે.

(૩) જે લોકો બજારોની બહાર વેપાર કરવાનો પરવાનો ધરાવતા હતા તેમના જ પરવાના ફરી તાજાં કરી આપવાના છે કે જેઓ યુદ્ધ પહેલાં બજારોની બહાર પરવાના સાથે કે પરવાના વગર વેપાર કરતા હતા તેમનો પણ એમાં સમાવેશ થાય છે તે સ્પષ્ટ નથી.

આ એક મહત્ત્વનો મુદ્દો છે. એવા કેટલાયે હિંદીઓ છે કે જેઓ યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હતા છતાં તેમને પરવાના આપવામાં આવ્યા નહોતા. ઘણા ઓછાની પાસે પરવાના હતા. ઘણા લોકો પરવાનાના પૈસા આપીને વેપાર કરતા હતા અને કેટલાક ગોરા માણસોના નામે વેપાર કરતા હતા. અધિકારીઓને આ બધી વાતની જાણ હતી. બ્રિટિશ સરકારના દબાણને લીધે આવી પરિસ્થિતિ નભાવી લેવામાં આવતી હતી. હવે નોટિસની પ્રસ્તાવનામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે “યુદ્ધની શરૂઆત વખતે જે એશિયાવાસીઓ બજારોની બહાર વેપાર કરતા હતા તેમનાં સ્થાપિત હિત પ્રત્યે પૂરતા ધ્યાન સાથે” પરંતુ ત્રીજાં ફકરો “શરૂઆત વખતે પરવાના ધરાવતા હોય” તેમની વાત કરે છે. એટલે જે લોકો યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હતા તે નહીં પરંતુ જેઓ યુદ્ધ પહેલાં પરવાના ધરાવતા હતા, તેમના પૂરતો જ અપવાદ રાખવામાં આવે તો ઘણા હિંદીઓને સહન કરવું પડે.

૧. આ અહીં આપવામાં આવી નથી. જુઓ પા. ૩૩૪-૩૫.

(૪) કોઈ એક પેઢી યુદ્ધ પહેલાં બજારોની બહાર વેપાર કરતી હોય તેના બધા ભાગીદારોને પરવાના તાજ કરવાનો અધિકાર છે કે માત્ર તેમનામાંના એકને એ સ્પષ્ટ નથી.

નોટિસમાં આ મુદ્દો અનિશ્ચિત રાખવામાં આવ્યો છે. જે ભાગીદાર પહેલો આવે તેને પરવાનો આપવો અને બીજાને કે બીજાઓને તે આપવાની ના પાડવી તે દેખીતી રીતે જ અન્યાય છે. યુદ્ધ પહેલાં બધા જ વેપાર કરતા હતા અને જે પરવાના આપવામાં આવે તો તે મેળવવાનો સૌને સરખો અધિકાર હોવો જોઈએ.

(૫) તેમાં છૂટ કેવળ રહેઠાણ પૂરતી જ રાખવામાં આવી છે.

હિંદી કોમને માટે છૂટનો આ આખોયે સિદ્ધાંત એક દુઃખદાયક ગુદો થઈ પડ્યો છે. બ્રિટિશ ધરતી પર જ્યાં મન ફાવે ત્યાં રહેવા માટે કોઈ હિંદીને છૂટ શા માટે મેળવવી પડે, અને એ રીતે પોતાના બીજા દેશબંધવો કરતાં ચડિયાતા શા માટે દેખાવું પડે, તે સમજવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ દલીલને ખાતર આવા વાંધાભર્યા સિદ્ધાંત (જે સંઘને આ શબ્દ વાપરવા માટે માફ કરવામાં આવે તો) સાથે સંમત થવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પણ આ છૂટની વાત માત્ર રહેઠાણને જ લાગુ પડે છે. નેક નામદારે એવું વલણ બતાવ્યું હતું કે આ છૂટ રહેઠાણ તેમ જ વેપાર બંનેને માટે હોય. પરંતુ નોટિસ તો તેને માત્ર રહેઠાણ પૂરતી જ મર્યાદિત રાખે છે. જે તેનાથી ૧૮૮૫ના આખાં કાયદા ૩, માંથી છૂટ મળતી હોય તો તેનું કંઈકે મૂલ્ય ગણાય.

પરંતુ આ મુદ્દાને વધારે ચોળવાની સંઘની ઈચ્છા નથી. તેનો માનપૂર્વકનો વિરોધ તો આખીયે નોટિસ સામે છે. સંઘના મત પ્રમાણે આ પગલું સ્વ. સમ્રાજીની સરકારના જાહેરનામાની વિરુદ્ધ જાય છે, નવા કાયદાઓ થવાના જ છે તે જોતાં બિનજરૂરી છે, અસ્પષ્ટતાથી ભરેલું છે, અને હિંદી કોમને તે છેલ્લાં પંદર વર્ષથી જે અનિશ્ચિત સ્થિતિમાં છે તેમાં જ રાખે છે. બ્રિટિશ સરકારની સ્થાપના થયા બાદ તો હિંદી પ્રજાને આ પરિસ્થિતિમાંથી છૂટવાનો અધિકાર હતો કારણ કે જે બ્રિટિશ સરકાર મુખ્યત્વે ડચેતર યુરોપિયન પ્રજાની તકલીફો દૂર કરવા માટે ખર્ચાળ યુદ્ધમાં ઊતરી હતી, તો હિંદીઓની તકલીફો દૂર કરવી એ પણ યુદ્ધનું એક કારણ હતું.

૩. વાડાઓ સિવાય બીજી જગ્યાએ સ્થાવર મિલકત ધરાવવાની મનાઈ

૧૮૮૫નો કાયદો ૩ હિંદીઓને સરકારે નિર્દેશવા મહોલ્લાઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ સિવાય બીજે સ્થાવર મિલકતની માલિકી ધરાવતાં અટકાવે છે. સંઘ માનપૂર્વક માને છે કે આ મનાઈ વડાદાર બ્રિટિશ હિંદીઓને માટે એક ગંભીર વિટંબણા અને હાનિ છે. બ્રિટિશ ભૂમિ પર એક બ્રિટિશ પ્રજાજન જ્યાં મન ફાવે ત્યાં જમીનનો ટુકડો ન ખરીદી શકે એ વાત સમજવી અત્યંત મુશ્કેલ છે. સંઘ આશા રાખે છે કે અત્યારે જે નવા કાયદા વિચારણા હેઠળ છે તેમની મારફત આ બંધન દૂર કરવામાં આવશે. તેથી સંઘ આ પ્રશ્ન અંગે વધારે કંઈ કહેવા માગતો નથી.

૪

નેક નામદારે કહ્યું હતું કે દરેક રાજ્યને પોતાના નાગરિકો પસંદ કરવાનો અધિકાર છે. આ સિદ્ધાંતનો સંઘે હંમેશાં સ્વીકાર કર્યો છે અને કરે છે, પરંતુ સંઘના મત પ્રમાણે સંસ્થાનમાં એશિયાઈઓનો ધસારો થાય એવો કોઈ ભય નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાના સમૂદ્ધ કાંઠાનાં સંસ્થાનોમાં ઘણા જ કડક પ્રતિબંધક કાયદાઓ અમલમાં છે. તે ઉપરાંત સામાન્ય હિંદીઓ હિંદુસ્તાન

છોડીને પરદેશ જવા બહુ રાજી નથી હોતા એ બંને હકીકતો હિંદીઓના અયોગ્ય ધસારાને રોકવા માટે પૂરતી છે. પરંતુ યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓ જુદું જ માને છે. સખત કાયદાઓનું મુખ્ય કારણ આ ધસારાનો ભય છે તેથી સંઘ કોઈ પણ જાતનો વાંધો ઉઠાવ્યા વગર એવા કોઈ પણ પ્રતિબંધક કાયદાનો સ્વીકાર કરશે કે જે બધાને લાગુ પડતો હોય, વર્ણભેદ સ્વીકારતો ન હોય અને હિંદીઓના પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ માટે તેમ જ સંસ્થાનમાં ઠરીકામ થયેલા હિંદીઓના વેપાર માટે જરૂરી હોય તેવા હિંદીઓને લાવવા માટે દરવાજા ખુલ્લા રાખતો હોય.

ઉપર જોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે અરજીમાં મિ. વિલિયમ હોસ્કેન અને બીજા અરજદારોએ સૂચવ્યું છે કે નાતાલ કે કેપનો પ્રવાસી પ્રતિબંધક ધારો કેટલાક સુધારા સાથે સ્વીકારી લેવો. આ સદ્ગુણસ્થોએ સૂચવેલા ઉકેલનો સંસ્થા ખુશીથી સ્વીકાર કરશે; શરત એટલી કે શિક્ષણની કસોટીમાં મુખ્ય હિંદી ભાષાઓના જ્ઞાનનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને સ્થાનિક હિંદી વેપારીઓને જેમની જરૂર હોય તેવા નોકરો, વ્યવસ્થાપકો અને બીજાઓને, મર્યાદિત સમય માટે હોય તોપણ એ કાયદા દ્વારા ખાસ પરવાનગી આપવાની અધિકારીઓને સત્તા મળવી જોઈએ.

ઉપસંહાર

દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓનું હિત નેક નામદારના હાથમાં છે. બજારની નોટિસથી દક્ષિણ આફ્રિકાના બીજા ભાગોમાં વ્યાપક અસર થવા લાગી છે. અને જો હિંદીઓના અધિકારો ઓછા કરી નાખવામાં આવશે કે બ્રિટિશ તાજ નીચેના આ સંસ્થાનમાં રંગભેદના પાયા પર રચાયેલા કાયદા દાખલ કરવામાં આવશે અને તે પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકોના હૃદયમાં ઘણું ઊંચું સ્થાન ધરાવતા અને હાઈ કમિશનર તેમ જ ગવર્નરનો બેવડો હોદ્દો ભોગવતા નેક નામદારને હાથે જ, તો પછી કેપ ઓફ ગુડ હોપ અને નાતાલનાં સ્વરાજ્ય ભોગવતાં સંસ્થાનો આવા કોઈ કાયદાની નકલ કરવામાં વિલંબ કરશે નહીં.

સંઘના નમ્ર મત પ્રમાણે આ દેશને ગોરા લોકોએ જીત્યો છે એ વાત માત્ર અંશતઃ સાચી છે. ખરે સમયે હિંદીઓની મદદનીશ ટુકડી આવી પહોંચી એ કાંઈ યુદ્ધમાં હિંદુસ્તાનનો જેવો તેવો ફાળો નહોતો. વળી એ ટુકડીમાં બધા ગોરાઓ નહોતા. એમાં ડોળી ઊંચકનારાઓ તેમ જ બીજા ઘણા હતા, જેઓ સૈનિકો જેટલા જ ઉપયોગી હતા અને જેમણે સૈનિકો જેટલો જ જોખમોનો સામનો કર્યો હતો. સ્થાનિક હિંદીઓ પણ પોતાની ફરજ બજાવવામાં પાછા પડ્યા નહોતા. દુનિયાના ઘણા ભાગમાં હિંદી સૈનિકો સામ્રાજ્યનાં યુદ્ધો લડી રહ્યા છે.

કાયદાની દૃષ્ટિએ બધા બ્રિટિશ પ્રજાજનો સમાન છે, એ સિદ્ધાંત હિંદીઓને બચપણથી જ શીખવવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનના લોકોને ૧૮૫૭માં^૧ તેમના સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર ઘણી ખુનામરકી પછી મળ્યો, જેમાં સામાન્ય જનતાની વફાદારીની ઘણી કસોટી થઈ હતી, છતાં અનેક વાર કબૂલ કરવામાં આવ્યું છે તેમ, તે વફાદારીએ જ હિંદુસ્તાનને સામ્રાજ્યના હાથમાંથી જતું બચાવ્યું.

બ્રિટિશ હિંદીઓની માગણી બહુ નાની છે. તેઓ કોઈ રાજકીય સત્તા માગતા નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ જાતિ જ સર્વોપરી જાતિ રહેવી જોઈએ એ વાત તેઓ સ્વીકારે છે. સસ્તા મજૂરો, પછી ભલે તેઓ ગમે તે જગ્યાએથી આવતા હોય તોપણ, તેમનો ધસારો નિયંત્રિત થવો જોઈએ એ સિદ્ધાંતનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે. તેઓ માત્ર એટલું જ માગે છે કે જેઓ

૧. આ બૂલ છે. રાણીનો દંદેશ ૧૮૫૮માં બહાર પડ્યો હતો.

અત્યારે અહીં ઠરીઠામ થયા છે તેમને અને જેમને અહીં ભવિષ્યમાં વેપાર માટે આવવા દેવામાં આવે તેમને હરવા ફરવાનું અને સામાન્ય કાયદા મુજબ જરૂરી હોય તે સિવાયની બીજી કોઈ પણ દખલગીરી વગર સ્થાવર મિલકત ધરાવવાનું, સ્વાતંત્ર્ય મળવું જોઈએ. તેઓ એ પણ માગે છે કે, તેમની ચામડી ઘઉંવાળી છે એટલા જ કારણે તેમને માથે બંધનો ઠોકી બેસાડતા કાયદાઓ રદ કરવામાં આવે. અલબત્ત ગોરાઓ કે તેમનો એક ભાગ હિંદીઓ સામે સખત કાયદાઓની ખરેખર માગણી કરે છે અને તેઓ શક્તિશાળી છે. હિંદીઓ નિર્બળ છે. પરંતુ નિર્બળનું રક્ષણ કરવા બાબતમાં બ્રિટિશ સરકાર હમેશાં પ્રખ્યાત છે. એટલે અમારો સંઘ નેક નામદારને અમારી કોમને રક્ષણ આપવા અને તેની માગણી સ્વીકારવા નમ્રતાપૂર્વક અપીલ કરે છે.

આપનો આજ્ઞાકિત,
અબદુલ ગની
ચેરમોન

[ધિ] બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળ છાપેલી પ્રતની છબી પરથી: સી. ડબલ્યુ ૨૯૪૦, ઈન્ડિયા ઓફિસ: બ્યુરોશિયલ ઓન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨ અને ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૮-૬-૧૯૦૩.

૨૪૯. નાતાલની ધારાસભાને અરજી

ધિ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશન

૨૫ અને ૨૬, કોર્ટ ચેમ્બર્સ,
રિસિક સ્ટ્રીટ,
જેહાનિસબર્ગ,
જૂન ૧૦, ૧૯૦૩

પ્રાંત

ટ્રાન્સવાલના સંસ્થાનની ધારાસભાના
માનનીય પ્રમુખ તથા સભ્યો,
પ્રિટોરિયા,

ધિ બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશનના ચેરમોન તરીકે નીચે સહી કરનાર
અબદુલ ગનીની અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે

આપનો અરજદાર ટ્રાન્સવાલમાં વસતા બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઓસોસિયેશનનો ચેરમોન છે.

ઉપરોક્ત સંસ્થા તરફથી, ચૂંટણીના પાયા પર રચાયેલી મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલને લગતા ખાસ હુકમનો ખરડો, જે હાલ માનનીય સભાગૃહની વિચારણા હેઠળ છે તેના ૧૧મા ફકરામાં કરવામાં આવેલા સુધારા સામે આપનો અરજદાર માનપૂર્વક વિરોધ ઉઠાવે છે.

એ સુધારો બીજાઓની સાથે બ્રિટિશ હિંદીઓને નગર પરિષદના સભ્યોની ચૂંટણીમાં મત આપવા માટે નાલાયક ઠરાવે છે અને એ રીતે પ્રાચીન અને વફાદાર હિંદી કોમને કલંક લગાડે છે.

આ માનનીય સભાગૃહમાં ઉપરોક્ત ફરિયાદીઓને યોગ્ય ડિપી કોમે ઘણા દુઃખ સાથે સાંભળી છે કેમ કે તેમાં એમને દક્ષિણ આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓની બરાબર ગણવામાં આવ્યા છે.

આ માનનીય સભાગૃહને માનપૂર્વક યાદ કરાવવાની હું રજા લઉં છું કે કેટલાયે યુગોથી હિંદુસ્તાનની પ્રજા મ્યુનિસિપલ સ્વશાસનથી દેવાયેલી છે. તે સર હેન્રી સમ્નર મેઈનનાં પુસ્તકોમાંના નીચેના ઉતારા પરથી જણાશે.

ગ્રામસમુદાયોમાં એકઠા મળેલા લોકોની જમીન ખેડવાની તેમ જ તેનો ઉપભોગ કરવાની જૂની યુરોપિયન પ્રથાઓ અને હિંદી પ્રથાઓ ખાસ ખાસ વિગતોમાં એક જ છે, એમ કહેવામાં કશું જોખમ નથી. . . .

ઉત્સાહી લોકોએ જેટલી કાળજીપૂર્વક ગ્રામસમુદાયોની તપાસ કરી છે તેટલી કાળજીપૂર્વક હિંદી જીવનનાં બીજાં કોઈ પાસાંની કરી નથી. છેલ્લાં કેટલાંય વરસોથી આ ગ્રામીણ જનસમુદાયોના અસ્તિત્વની શોધ અને તેની સ્વીકૃતિ, આંગ્લ-હિંદી વહીવટની મોટામાં મોટી સિદ્ધિ બની રહી છે. . . . જે બહુ સામાન્ય ભાષા વાપરવામાં આવે તો ટ્યૂટન કે સ્કેન્ડિનેવિયાના ગ્રામસમાજોના વર્ણનને હિંદુસ્તાનના એ જ સમાજોના વર્ણન તરીકે ગણી લઈ શકાય. . . . વળી મોરરે પોતાની શોધખોળમાંથી મળેલી માહિતીને આધારે નગરના ટ્યૂટોનિક લક્ષણો જે વર્ણન કર્યું છે તે ઘણુંખરું હિંદુસ્તાનના ગામડાના વર્ણન તરીકે ગણી લઈ શકાય.

હિંદુસ્તાનમાં હાલ સેંકડો મ્યુનિસિપલિટીઓ છે, જેમનો વહીવટ હિંદી સભ્યો કરે છે.

ટ્રાન્સવાલના કેટલાયે હિંદી રહેવાસીઓએ હિંદુસ્તાનમાં મ્યુનિસિપલ મતાધિકારનો ઉપયોગ કર્યો છે.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે વેરીનિઝિંગની સંધિ તરીકે જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે શરણાગતિનાં ધારાધોરણો બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિને લાગુ પડતાં નથી. કેમ કે એની ટમી કલમ પરથી જણાય છે તેમ, એ ધારાધોરણો માત્ર આ દેશના વતનીઓને જ લાગુ પડે છે. એ કલમમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે “સ્વશાસન શરૂ કરવામાં આવે ત્યાર પછી જ વતનીઓને મતાધિકાર આપવાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવામાં આવશે.”

એટલે બ્રિટિશ હિંદીઓની બાબતમાં એ જાતના મતાધિકારનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.

બીજી બંધી રીતે મતાધિકારને લાયક હોય એવા બ્રિટિશ હિંદીઓને મ્યુનિસિપલ ચૂંટણીમાં મતદાન કરવાનો હક આપવાથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ જાતિની સર્વોપરિતા પર કશી અસર થશે નહીં, એવો મારો નમ્ર મત છે.

રંગભેદ માજી સરકારે કાનૂની રૂપમાં માન્ય કર્યો હતો, તેમ છતાં તે બ્રિટિશ બંધારણને પ્રતિકૂળ છે, એટલું જ નહીં, આપનો અરજદાર નમ્રતાપૂર્વક જણાવે છે કે, જે વિશાળ પાયા પર બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય રચાયું છે તેને હચમચાવી નાખનારો છે.

અરજદાર નમ્રતાપૂર્વક જણાવે છે કે ઉક્ત સુધારો બ્રિટિશ હિંદીઓની લાગણીઓની સદંતર અવગણના કરે છે.

તેથી હું નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરું છું કે માનનીય સભાગૃહ આ સુધારા પર ફરી વિચાર કરે અને વફાદાર બ્રિટિશ હિંદીઓને ઈન્સાફ આપે અથવા આ માનનીય સભાગૃહને યોગ્ય લાગે તેવી બીજી રાહત આપે.

અને ઈન્સાફ અને દયાનાં આ કામ માટે આપનો અરજદાર ફરજ સમજીને હમેશાં પ્રાર્થના કરશે.

અબદુલ ગની

ચેરમૅન

[ધિ] બ્રિટિશ ઈન્ડિયન ઍસોસિયેશન

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઍફિસ : ન્યુડિશિયલ ઍન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્ઝ, ૪૦૨.

૨૫૦. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ

ટ્રાન્સવાલ

ગયા અંકમાં આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા લોક પર ગુજરતી મુસીબતો વિષે ટૂંકમાં કહી ગયા. આજ ખાસ ટ્રાન્સવાલની હકીકત લખીએ છીએ, કારણ કે હાલ ત્યાંની સ્થિતિ ત્રાસદાયક છે. લોર્ડ મિલ્નર સાહેબે એમના કહેવા મુજબ આપણા લાભ સારુ ઍશિયાટિક ખાતું કાઢ્યું છે; પણ, આપણે કમનસીબે, એ ખાતાના અમલદારો આપણી તરફ જરા પણ નિગાહ રાખતા હોય એમ દેખાતું નથી. બોઅરના રાજમાં કાયદા વાંચતાં સખત લાગતા, પણ અમલ બહુ મોળો થતો, અમલદારોની લાગણી આપણી વિરુદ્ધ નહોતી. આપણા વેપારીઓના ઘરાકોમાં બોઅર પુષ્કળ હતા. એટલે સરકાર લોકેશનમાં હાંકી કાઢવા આતુર નહોતી; અને જો કાયદા ચલાવવા તૈયાર થતી તો નામદાર બ્રિટિશ એજન્ટ સાહેબ આપણું રક્ષણ કરતા. આપણે જોહાનિસબર્ગના તે વખતના બ્રિટિશ એલચી મિ. એમ્પ્રિસ એવન્સનો ઉપકાર કદી ભૂલીશું નહીં. આપણા લોકને એકદમ લોકેશનમાં જવા હુકમ થયો એટલે એ સાહેબે હિંમત આપી કહ્યું : નિશ્ચિત રહો— જાણે હુકમ થયો જ નથી, જો તમને હેરાન કરવા આવશે તો હું તમારું રક્ષણ કરીશ. એટલે તે વખતે જોકે આપણી સ્થિતિ કઠંગી અને અવ્યવસ્થિત હતી, પણ વેપારીઓ વેપાર કરી શકતા, અને ફેરીવાળા તે બીજા પોતાનું કામ કરી કમાતા હતા. લાઈસન્સના પૈસા રજૂ કરી, અથવા ગોરાને નામે કંઈ કેટલા વેપાર કરતા, તેની સરકારને ખબર હતી છતાં હરકત નહીં કરતી. એક વખત પગથી (ફૂટપાથ)નો ધારો બજાવવાની તજવીજ ચાલી. તે વખતના નામદાર હાઈ કમિશનર સાહેબે તે પરથી સખત લખાણ કીધું જેના જવાબમાં દા. લાઈડ્સે કહ્યું કે એ વાતની એમને ખબર જ નહોતી; અને સરકાર એ ધારો અમલમાં લાવવા માગતી નથી. આપણા લોકને ટ્રાન્સવાલ જવા આવવાની તો પૂરી છૂટ હતી.

પણ હવે બ્રિટિશ સત્તા સ્થપાઈ, એટલે બધો મામલો બદલાઈ ગયો છે. ઉપર બતાવી ગયા તેમ રેંગીપેંચી ચાલતું નથી. કેટલાએક અમલદારો બબડે છે કે આગળ ઢીલ હતી, એટલે પોતાથી બહુ સખત એકદમ થવાનું નથી. અમલદાર હવે સખતાઈ વાપરે છે ત્યારે આપણા લોક લાચાર છે, કંઈ કરી શકતા નથી. નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સાહેબ ઈનસાફી છે; એટલે ઠેઠ તેમની હજૂરમાં પહોંચે તો જ આપણી ફરિયાદ સંભળાય. બ્રિટિશ સત્તા બેઠી તે વખત શરૂઆતમાં આપણા લોકને ઠીક હતું, એટલે નવા કાયદા થાય ત્યાં લગી ચાલતું તેમ ચાલવા દેવું એમ અમલદારોના મનમાં હતું. જે જૂજ રેફ્યુજીઓ સારે ભાગ્યે ત્યાં દાખલ થઈ શક્યા

તેઓને શહેરમાં વેપાર કરવા દેતા. પણ હવે તો બધું બદલાઈ સખત થઈ ગયું છે. લાઈસન્સ બદલાય નહીં, અને દુકાન વેચાય નહીં. આગળ એમ નહોતું. આખા સંસ્થાનમાં ઠામ ઠામ પગથી (ફૂટપાથ)નો ધારો બજાવવાની તજવીજ ચાલી રહી છે, અને ત્યાં જવાનો અટકાવ થયો છે. નાતાલમાંથી તો આપણા લોકથી જવાય જ નહીં. કારણ કે ડરબનમાં મરકી (પ્લેગ) છે અને કેપ અથવા ડેલાગોઆ બેથી જતાં બહુ મુસીબત પડે છે. એક તરફથી જુઓ તો આપણે બ્રિટિશ રૈયત છતાં આટલી તકલીફો ખમવી પડે છે, બીજી તરફથી જુઓ તો બ્રિટિશ પ્રજા નહીં એવા ગોરા બેધડક જઈ શકે છે! તેમાં એશિયાટિક ઓફિસે તો હદ કીધી છે, અને તેથી ગોરા અને કાળા એમ બે ભાગ પડી ગયા છે. બ્રિટિશ રૈયત અને પારકા, એમ ભાગ પડે તો વાજબી ગણાય, મિ. રોડ્સ^૧ કહી ગયા તેમ સુધરેલા અને જંગલી એમ ભાગ હોય તો તે પણ ઠીક કહેવાય, પણ ગોરા અને કાળા એમ ભાગ થાય તો બહુ ગેરવાજબી મનાય, અને આપણે દુર્ભાગ્યે જ નહીં થવું જોઈએ તે જ થયું છે.

ટ્રાન્સવાલમાં આવી ખેદકારક આપણી સ્થિતિ છે; પણ તેથી નાસીપાસ થવું એ માણસાઈ નથી. વળી આપણે એ પણ હંમેશ યાદ રાખવું જોઈએ અને રાખીએ છીએ, કે બ્રિટિશ રાજ અદલ ઈનસાફી છે. મિ. ચેમ્બરલેનની આપણી તરફ સારી લાગણી છે તે તો આપણે જાણીએ છીએ. ૧૮૯૭માં એઓએ જે સંસ્થાનોના પ્રધાનો^૨ સમક્ષ ભાષણ કીધું તેમાં જે આપણે સારું કહ્યું છે તે આપણને યાદ છે, તેમ બોઅર સરકાર સાથે આપણે સારું હિમતથી એઓ બાથ ભીડતા તે પણ ભૂલી ગયા નથી, લડાઈ પહેલાં અને પછી વિલાયતમાં લોર્ડ લેન્સડોન વગેરે પ્રધાનો આપણે સારું બોલ્યા હતા તે પણ ધ્યાનમાં છે, અને કર્તાહર્તા ઈશ્વર છે, એટલે આપણે ગભરાવાનું નથી, પણ ધીરજ પકડવાની છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૧-૬-૧૯૦૩

૨૫૧. સિંહ અને બકરી

મેયર સાહેબની મિનિટ

અમારા વાંચનારને સિંહ અને બકરીની વાત યાદ હશે. એક બકરી નિર્મળ ઝરામાંથી પાણી પીતી હતી, ત્યાં ઉપરથી એક સિંહ આવ્યો, ને બકરીને જોઈ તેને કેમ ખાવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી પાણી ડહોળી મેલું કર્યું ને ડોળા કાઢીને બકરીને પૂછ્યું કે પાણી કેમ બગાડે છે? બકરીએ નરમાશથી કહ્યું કે તમે ઉપલા ભાગમાં છો ત્યાંનું પાણી મારાથી કેમ બગડે? સિંહે કહ્યું પાણી બગડેલું છે, એટલે તેં નહીં તો તારા બાપે બગાડ્યું હશે. બકરીએ કહ્યું બાપને મરી ગયાને બહુ વખત થયો. તે પરથી સિંહે ગુસ્સામાં કહ્યું કે ત્યારે તારા કોઈ સગાએ બગાડ્યું હશે, અને હુંમલો કરી ખાઈ ગયો. આ વાત અસલ જમાનાની છે. આ જમાનામાં સિંહની જગો ગોરાએ લીધી છે અને હિંદી પ્રજા બકરી છે. ગોરાએ કહ્યું કે તમે લોક બહુ કંગાળ ઝૂંપડાંમાં રહો છો, ને તેલની વાસ પર નિર્વાહ કરો છો. ઈન્ડિયનો આજીજીથી

૧. સેસિલ રોડ્સ.

૨. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૭૩-૭૪.

વીનવે છે કે ઉતાવળા મા થાઓ. દાખલા તરીકે જુઓ ગ્રે સ્ટ્રીટ. તે લત્તામાં અમે ધીમે ધીમે પણ હંમેશ સારી મજબૂત ઈમારતો બાંધીએ છીએ. અને થોડા વખતમાં તમામ જગ્યા સુધરી જશે. ગોરાને આમ જવાબ મળશે તે ખ્યાલ નહોતો તેથી ઊલટા વધારે ખફા થયા અને કહ્યું કે અમારા જેવાં સારાં ઘર બાંધવાની હિંમત કરો છો? તમે ઉમદા મકાનો બંધાવશો તો અમે શું કરીશું? ઠીક, તમારું આવી થાક્યું સમજાવે.

નાતાલમાં લોકેશન થવાં જોઈએ તેવો મત ડરબનમાં નામદાર મેયર સાહેબે જાહેર કર્યો છે તેમાં ઉપર કહી ગયા તેવી જ દલીલ છે. છાપાંમાં અને ચોપાનિયામાં એક સાબુની જાહેરખબર આવે છે તે અમારા વાંચનારે જોઈ લશે. એક નાનું બાળક નાહવાના કૂડામાં બેસી સાબુ બતાવી કહે છે કે તે મળે નહીં ત્યાં લગી જંપ વળશે નહીં; તેમ ગોરાઓ કહે છે કે જ્યાં લગી છૂટા ઈન્ડિયનો આ દેશમાં નાબૂદ થશે નહીં ત્યાં લગી જંપ વળવાનો નથી.

આજ થોડાં વરસ થયાં ઈન્ડિયનો કંઈક કમાય છે. કમાણીમાંથી મિલકત ખરીદે છે, અને સારાં મકાનો બંધાવે છે; તેમાં ગોરાઓના ખિસ્સામાં હજારો પાઉંડ પડે છે, તે તે લોકથી ખમાતું નથી! આપણા નામદાર મેયર સાહેબનો મત જોઈ બહુ નાંસીપાસી થાય છે. મિ. એલિસ બ્રાઉન^૧ ગંભીર, સ્વદેશાભિમાની અને નિષ્પક્ષપાતી છે. છતાં અમને દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે એઓની બજાર સંબંધીની યોજના ગંભીર કે સ્વદેશાભિમાની નથી, અને તેના ટેકામાં દલીલો વાપરી છે તે નિષ્પક્ષપાતી નથી. આ યોજના ટ્રાન્સવાલના કાયદા પરથી ઘડી છે. ટ્રાન્સવાલના કાયદા કાયમના નથી, તે રદ કરવા વિષે વિચાર ચાલે છે. તેટલે અનિશ્ચિત છે, છતાં યોજના લાવવી તેમાં ગંભીરતા જણાતી નથી. દેશમાં વસતી હિંદી પ્રજા નામદાર બ્રિટિશ સરકારની રૈયત છતાં તેમની લાગણીનો તેમાં અનાદર છે, એટલે સ્વદેશાભિમાન પણ રહ્યું નહીં. તેમણે જે દલીલો વાપરી છે તે વિષે તો વધારે નહીં બોલીએ તેમાં જ શોભા છે. દલીલો વાજબી કે નિષ્પક્ષપાતી નથી આમ અમે હિંમતથી કહી શકીએ છીએ. શહેરમાં આવી મોટી પદવી ધરાવી છડેચોક આપણે જોઈએ છીએ તેથી ઊલટું બોલવું તે છાજતું નથી, અને અમે ખરેખર તે જોઈ બહુ દિલગીર છીએ. જે મતલબથી ઈમિગ્રેશન રિસ્ટ્રિક્શન એક્ટ પસાર થયો તે ગોરાઓની મતલબ સરી છે. સર્ટિફિકેટ અને પાસ, અને હિંદી ઉતારુઓની આગબોટ આવે કે તે વખતે પોલીસનો તોર આ બધું જાહેર છે, અને કંઈક શક રહ્યો હોય તો તે ખાતાનો છેલ્લો રિપોર્ટ જોયેથી દૂર થશે. લાઈસન્સના કાયદા વિષે તેઓએ જે કહ્યું તે સમજાતું નથી. શું તેમનું કહેવું એમ છે કે લાઈસન્સના અમલદારો પોલાંપોલ ચલાવે છે? કાયદા મુજબ વેપારીની મૂડી તે અમલદારના હાથમાં છે, તો લાઈસન્સ બહુ વધી ગયાં છે એમ કેમ કહેવાય? આ વાત આંકડાથી બતાવવી જોઈએ.

ઈન્ડિયન સામા લાગણી ફરી ઉશ્કેરાવવા માંડી છે, તેનાં કારણોમાં એક મોટું એ છે કે હિંદુસ્તાનથી કરારનામામાં મજૂરો આવે છે. એ મજૂરો સારું એટલી માગણી થાય છે કે ઈમિગ્રેશન ટ્રસ્ટ બોર્ડ લાચાર થઈ જાય છે, અને માગણી પ્રમાણે મજૂરો આપી શકતું નથી. તે છતાં દિનપરદિન માગણી વધતી જ જાય છે, જેથી માણસોની તો જરૂર છે; પણ તે આવે તેનાં પરિણામ ખમાતાં નથી. અમે મજબૂત ભલામણ કરીએ છીએ કે તેવાં માણસો લાવવાં બંધ કરશો. બંધ થયાં, તો અમારી ખાતરી છે કે વખત જતો જશે તેમ હિંદી વસ્તી આ સંસ્થાનમાં થોડી થતી જશે. આમ કરશો તો તમને પણ ખબર પડશે કે આ માણસો વગર કોલોની

આબાદ રહી શકે કે નહીં. જો રહી શકે તો ઠીક જ છે; નહીં તો ઈન્ડિયનો તરફ વર્તણૂક સારી રાખવાની જરૂર છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૧-૬-૧૯૦૩

૨૫૨. લૉર્ડ મિલ્નર

કહેણી અને કરણી

નામદાર લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબની આપણી પ્રત્યે સારી લાગણી છે અને એમના વિચારો ઉમદા છે એ આપણે જાણીએ છીએ. થોડા દહાડા પર એઓએ આપણી સામા જે દારુણ હુમલા થાય છે તે વિષે સખત ટીકા કરી ઈતરાજી બતાવી. જેમ મરહૂમ મિ. રોડ્સ માનતા હતા તેમ જ એ નામદાર પણ કહે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં સુધરેલાને સરખા હક હોવા જોઈએ. ગઈ તા. ૨૨મીએ ટ્રાન્સવાલમાં વસતા આપણા વતનીઓના પ્રતિનિધિઓ સાહેબ પાસે મનના ઊભરા કાઢવા ગયા હતા ત્યારે પણ ઉપર કહેલા વિચારો દર્શાવ્યા. એટલું જ નહીં પણ એમ પણ જણાવ્યું કે સરકાર આપણી વિરુદ્ધ વહેમાઈ નથી, અને બોચર સરકારે આપણે સારુ કાયદા ઘડેલા તે પર નાપસંદગી બતાવી. એઓ સાહેબનું કહેવું રાસ્ત છે, અને તેથી આપણે એમનો આભાર માનવો જોઈએ.

પણ એ સાહેબની કહેણીનાં વખાણ કરી શકીએ છીએ તેમ દુર્ભાગ્યે કરણીની તારીફ થઈ શકે તેમ નથી — કરણી પર વિચાર કરતાં નિરાશ થવાય છે. એમણે આપણા લોક સાથે વાતચીતમાં કહ્યું એ આજ અંગ્રેજીમાં સવિસ્તર અને ગુજરાતીમાં ટૂંકમાં છાપ્યું છે. તે પર નજર કરતાં જણાશે કે એઓએ એશિયાટિક ઓફિસનો બચાવ કેવી રીતે કર્યો. અમે એ ખાતાની વિરુદ્ધ છીએ, નહીં કે અમલદારોની — અમલદારો ભલા આદમી છે. અને જો એ ખાતું નીકળી જવું જોઈએ તેમ નાબૂદ જ થાય, અને એ અમલદારોને બીજી લાયક નોકરી નહીં મળે તો અમે દિલગીર થઈશું. હવે જોઈએ કે એ ખાતું શું કામનું છે. ડેપ્યુટેશનમાંના એક ગુહસ્થે રાવ ખાધી કે કેટલી તજવીજ કીધી પણ કૉલોનિયલ સેક્રેટરીની એ મુલાકાત કરી શક્યા નહીં તે પરથી તુરત લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબે કહ્યું કે એવાં જ કારણોને લીધે તમારે સારુ ખાસ અમલદાર નીમીએ છીએ કે જ્યારે તમારે ફરિયાદ કરવી હોય ત્યારે કરી શકો અને મળી શકો. લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબે જાણવું જોઈએ કે એ અમલદાર કેવા હોદ્દા પર છે. અમને ટ્રાન્સવાલથી ખબર મળી છે તે પ્રમાણે તો આજ લગી ઉપરી અમલદારને મળ્યા વગર કોઈનું કાંઈ વળ્યું નથી. તો એમની જરૂર શું? આપણામાં કહેવત છે કે નવરો બેઠો નખખોદ કાઢે, તેમ થાય છે. એ ખાતાની જરૂર નજીવી છે, ને સત્તા એકઠા વગરની છે. પછી રોય કેમ બેસાડવો? તો એક રસ્તો ખોળી કાઢવો કે કોઈ પાસ લે ને તેની બદલી નહીં કરે તેથી છબી સાથે જોઈએ. પણ એ ધારો કરતાં એમ વિચાર નહીં થયો કે જેના રક્ષણ સારુ સરકારે ખાતું કર્યું તેનું તો અધમ ગુનેગાર હોય તેમ અપમાન થાય છે! લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબને એ ખાતું ઠીક લાગે છે, પણ અમે સવિનય કહેવાની રજા લઈએ છીએ કે એ ખાતું કેવું છે તેનો જેને અનુભવ છે તેના અભિપ્રાયને વજન આપવું જોઈએ અને તેમ કરતાં એ ખાતું લાભને બદલે હાનિકર્તા લાગે છે.

૩ પાઉંડના કર બાબત લોર્ડ મિલ્નર સાહેબે આપણા લોકને સલાહ આપી કે કાયદાની સામા નહીં થવું. અને એ શિખામણ આપણા ભાઈઓએ માથે ચડાવી એટલું જ નહીં પણ એ વિષે મિ. ચેમ્બરલેનની હજૂરમાં અરજી નહીં મોકલવી, એ અમે ધારીએ છીએ કે ડહાપણ કીધું. અને નામદાર મિલ્નર સાહેબે સારી સલાહ આપી તેને માટે એમનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. પણ લોર્ડ મિલ્નર કહે એમ છે કે ચામડીના રંગમાં ફેર તો શું થયું? અને તે સાથે આ કરનો બચાવ કરે છે એ સમજતું નથી — કારણ કે આપણે ગોરી ચામડીના નહીં તેથી જ આ કર નાખ્યો છે. કેટલા પાઉંડનો કર એમ વાંધો નથી; તકરાર એમ છે કે એ કર શા સારુ જોઈએ. કાફર પર કર નાખવાનું કારણ એમ બતાવાય છે કે એ કામ નથી કરતો, ઈન્ડિયન પર નાખવો કેમ કે એ કામ બહુ કરે છે! અલબત્ત કાફર અને ઈન્ડિયન એક બાબતમાં મળતા છે, કે ગોરા નથી, એટલે કર વાજબી ગણાય.

છોકરું નાનું હોય ત્યારે તેને ટૂંકે નામે બોલાવીએ છીએ, અને ઉંમરે પહોંચે એટલે આખે નામે બોલાવીએ છીએ; તેમ જોને આજ લગી લોકેશન કહેતા તેને હવેથી બજાર કહીશું. કારણ કે નામદાર સરકારે લોકેશન બોલ કાઢીને તેને બદલે બજાર રાખ્યો છે. આપણા પ્રતિનિધિઓએ કહ્યું કે બજાર સંબંધી કાયદાની જરૂર નથી. કેમ કે જે ગરીબ હશે તેનાથી શહેરનાં ભાડાં ભરાશે નહીં અને આપોઆપ બજારમાં જશે. પણ એ વાત લોર્ડ મિલ્નર સાહેબને ગળે ઊતરી નહીં, કારણ કે ઈન્ડિયન ગોરા નથી. અલબત્ત ગરીબ કંગાળ ગોરાએ તો શહેરમાં જ રહેવું જોઈએ કેમ કે કાયદામાં એને સારુ બજાર નથી! અંગ્રેજોને છૂટ બહુ વહાલી છે, તો ઈન્ડિયનને નહીં હોય? બજારમાં જવું એ આપણે અપમાન સમજીએ છીએ તો તે વિષે વાંધો ઉઠાવીએ એમાં ખોટું શું? પણ હાલ મન મનાવવાનું એ છે કે એ કાયદો કાયમ નથી. સરકાર એ કાયદો રદ કરી બીજા ઘડવાના વિચારમાં જ છે તો આપણે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે એ લોર્ડ મિલ્નરને એવી મતિ સુઝાડે કે જેથી વાજબી કાયદા થાય. આપણા ટ્રાન્સવાલના ભાઈઓએ બહુ વેઠ્યું છે. હવે એમને જાંપીને બેસવાનો વખત આવવો જોઈએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓર્ગાનિઝન, ૧૧-૬-૧૯૦૩

૨૫૩. હેયે તેવું હોઠે

નામદાર લોર્ડ મિલ્નર સાહેબે હિંદુસ્તાનની સરકારને પુછાવ્યું છે કે ઈન્ડિયનોને કરારનામું પૂરું થયે પાછા હિંદુસ્તાન જવાની શરતે, ટ્રાન્સવાલ મોકલશે કે નહીં? ઈન્ડિયનો સારુ આમ પુછાવાય, કાંઈ ગોરાની આવી માગણી કરશે! આ વાતમાં અમે વ્હાઈટ લીગ સાથે મળતા છીએ, કે સરકારને ખરે ઈન્ડિયનોને ટ્રાન્સવાલમાં ઘુસાડવા નહીં. આ ગોરાનો મુલક છે એ આપણે કબૂલ કરીએ છીએ, તો આખા રાજને ધોકો નહીં પહોંચે તેમ, તે લોક સારુ જ રાખે તેમાં હરકત નથી. મનમેદ આટલો જ છે કે પોતાને ખરે આવનાર પર બહુ દાબ નહીં મૂકવો જોઈએ. અને જે વસેલા છે તેને હેરાન કરવા નહીં જોઈએ. આ બાબતનો છંડો લાવવો તેમના જ હાથમાં છે. ખાંડીબંધ ગોરા લાવી મુલક ભરી દો. પણ જો તેમ નહીં થાય, ને ઈન્ડિયનની જરૂર જણાય તો તેની સાથે લાયકીથી ચાલો.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓર્ગાનિઝન, ૧૧-૬-૧૯૦૩

૨૫૪. હિંદી પ્રબની સ્થિતિ

ઑરેન્જ રીવર કોલોની^૧

લડાઈ પહેલાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં બે બોઅર રાજ હતાં. ટ્રાન્સવાલ અને ઑરેન્જ રીવર ફ્રી સ્ટેટ (જેને હમણાં ઑરેન્જ રીવર કોલોની કહે છે). બ્રિટિશ સરકાર ટ્રાન્સવાલના રાજ પર અમુક હકો ધરાવતી હતી; ઑરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ સ્વતંત્ર હતું. ગયા અંકમાં અમે ટ્રાન્સવાલની હકીકત કહી ગયા. આ અંકમાં ઑરેન્જ રીવર કોલોનીની સ્થિતિ તપાસીએ. ટ્રાન્સવાલમાં ૧૮૮૫નો ના૦ ૩ કાયદો ઘડાયો ત્યારથી દક્ષિણ આફ્રિકાના લગભગ દરેક ભાગમાં ઈન્ડિયનો વિરુદ્ધ હિલચાલ થવા માંડી. નાતાલમાં પણ ૧૮૮૫-૮૭માં કમિશન બેઠું હતું એ યાદ હશે. ૧૮૯૦માં ઑરેન્જ ફ્રી સ્ટેટે ઈન્ડિયનો સામા જે કાયદો કર્યો તે આજ અંગ્રેજીમાં શબ્દે શબ્દ છાપીએ છીએ.

આ કાયદા પ્રમાણે ઈન્ડિયન મજૂર અથવા નોકર તરીકે જ રહી શકે, કારણ કે એનાથી જમીન લેવાય નહીં, કે વેપાર કે ખેતી થાય નહીં. જો કોઈને ૨ માસથી વધારે રહેવું હોય તો સ્ટેટ પ્રેસિડન્ટની રજા જોઈએ. રજા મરજી હોય તો આપે, અને મેળવતાં પણ ખર્ચો થાય ને તકલીફ પડે. અને કાયદાનો ભંગ થાય તો ૧લી વખત ૨૫ પાઉંડનો દંડ અથવા ત્રણ મહિનાની સજા (સખત મજૂરીની પણ આપે) અને પછી દરેક કસૂરે બેવડી. આ કાયદો “એશિયાટિકો”ને ઘૂસતા અટકાવવા કીધો. પણ કેપના મલાય લોકને એમાંથી બાતલ રાખ્યા, એટલે તેમને એ કાયદો લાગુ પડે નહીં! ત્યાર બાદ બીજા કાયદો ઘડ્યો તેમાં ૧૮થી ૭૦ વરસના માણસ પર દસ શિલિંગનો માથાવેરો નાખ્યો. બોઅરની સત્તા ગઈ અને બ્રિટિશ અમલ થયાને જોકે બે વરસ થઈ ગયાં, તે છતાં આ કાયદો કાયમ છે.

હવે, એ કાયદો કેમ થયો તે જોઈએ. ૧૮૯૦ પહેલાં રોકડી ૩ ઈન્ડિયન વેપારીની ત્યાં પેઢી હતી. આ વાત ગોરાઓને ગમી નહીં. એટલે તેમણે એક મોટી અરજી કરી અને આપણા લોક વિષે જેવો ખરાબ ચિતાર અપાય તેવો આખો, એટલે કે, આપણા લોક સ્ત્રીને જનવર^૨ માફક ગણે છે, આપણા લોક ભયંકર રોગ લાવે છે, વગેરે. અલબત્ત, એવા ખરાબ માણસો રાજમાં નહીં જોઈએ, એવા ઉમદા વિચારથી ઉપલો કાયદો થયો, ને હિંદી વેપારીઓને સંસ્થાનમાંથી હડસેલી મૂક્યા. તેમને લગભગ દસ હજાર પાઉંડનું નુકસાન થયું. ઈન્ડિયનોએ વડી સરકારને અરજી કરી. પણ સંસ્થાન સ્વતંત્ર એટલે સરકારે લાચારી બતાવી. બ્રિટિશ અમલ થયો, પછી ઉપરમાંના ૨ વેપારીઓએ સરકારને અરજી કરી કે દુકાન ખોલવાની પરવાનગી આપે. સરકારે કહ્યું કે કાયદા પ્રમાણે તમને રજા અપાય નહીં. પૂછ્યું કે ક્યારે કાયદો બદલાશે? તો જવાબ દીધો કે ખબર નથી. જોકે બીજા કાયદા બદલાયા છે પણ આપણી બાબતના બદલાયા નથી! લડાઈ પહેલાં ને ચાલતી તેવામાં આપણે સાંભળતા કે બ્રિટિશ અમલ થતાં જ બધાંને છૂટ મળશે. બ્રિટિશ અમલ થયો ત્યારે લશ્કરી (મિલિટરી) અમલ પૂરો થયો. દીવાની અમલ સ્થપાશે ત્યારે બધું ઠીક થશે. હવે દીવાની અમલ સ્થપાયો તો દાદ મળતી નથી—કારણ?

૧. ઑરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ તેમના કબજામાં આવતાં અંગ્રેજોએ આ નામ આપ્યું.

૨. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૩૦.

જે કોઈ એમ સમજતું હોય કે આ દેશ ઈન્ડિયનોથી ભરી દેવાની તજવીજ ચાલે છે, તો તેમાં ભૂલ છે. ઈન્ડિયન વફાદાર છે, અને વાજબી કાયદાની માગણી કરે એમાં કાંઈ ખોટું નથી. આપણને ગુજરાતી નિશાળમાં એક કવિતા શીખવે છે જેમાં બ્રિટિશ રાજના અદલ ઈન્સાફની તારીફ બહુ છે. અને વાઘબકરી એક ઓવારે પાણી પી શકે એવું સારું રક્ષણ છે, વગેરે ઘણું છે. આ મુલકમાં આવી અહીં થાય છે તે અન્યાય જેઈ આશ્ચર્ય પામીએ છીએ. અને ખેદ થાય છે કે આવા ઉમદા રાજમાં પણ આજું અંધારું હોઈ શકે છે !

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૮-૬-૧૯૦૩

૨૫૫. સામ્રાજ્યનીતિ કે અખતરાખાજી ?

ટ્રાન્સવાલની નવી રચાયેલી ધારાસભામાં થયેલી મ્યુનિસિપલ ચૂંટણી વિષયક કાયદા પરની ચર્ચા જે દુઃખદાયક ન હોત તો તે અત્યંત રસભર્યું વાચન પૂરું પાડે તેવી છે. ધારાસભાના બિન-સરકારી સભ્યો કેવી રીતે માનતા થઈ ગયા કે બધા બિનગોરા લોકો, પછી ભલે તેઓ બ્રિટિશ પ્રજાજનો હોય કે પરદેશી હોય, તેમને મ્યુનિસિપલ મતાધિકારથી વંચિત રાખવા એ પૂરેપૂરું ન્યાયી છે, એ અમારી સમજની બહારની વસ્તુ છે. ખરેખર અમે જે એ વાત જાણતા ન હોત કે સર જ્યોર્જ ફેરરે^૧ સરકારી પેટાકલમની વિરુદ્ધ મત આપ્યો છે તો અમે એમ જ માનત કે તેઓ બિન-ગોરા બ્રિટિશ પ્રજાજનોના વાજબી અધિકારોના હિમાયતી છે. કારણ કે અમે એમ વાંચ્યું હતું કે સર જ્યોર્જ ફેરરે મિ. હેરી સોલોમનને, તેમણે મારેલી ગુલાંટ માટે ટોણો માર્યો હતો. હકીકતમાં યુદ્ધ પહેલાં તેમનું વલણ હમેશાં બિનગોરા લોકો પ્રત્યે ન્યાયી વર્તન રાખવાનું હતું. પરંતુ હવે બ્રિટિશ સરકારની સ્થાપના થઈ છે ત્યારે બિનગોરા લોકોને, જેઓ તેમની પોતાની જેમ સામ્રાજ્યના પ્રજાજન છે તેમને તેઓ સામ્રાજ્યના સભ્ય તરીકે ગણતા જ નથી. સર જ્યોર્જ ફેરરે એ પણ કબૂલ કર્યું કે માત્ર ઘઉંવાળી ચામડી હોવાના અકસ્માતને કારણે જ બિનગોરા લોકોને મ્યુનિસિપલ મતાધિકારથી વંચિત રાખવામાં આવશે તો તે તેમને માટે અત્યંત અપમાનજનક થઈ પડશે. પરંતુ પોતે માત્ર નિયુક્ત થયેલા સભ્ય હોઈને સર જ્યોર્જને લાગતું હતું કે તેઓ સરકારી પેટાકલમની તરફેણમાં મત આપી શકે તેમ નહોતું. હવે આ સરકારી પેટાકલમ છે શું ?

એમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે અધિકારીને સંતોષ થાય તે રીતે, જેઓ અંગ્રેજી કે ડચ લખી વાંચી શકે અને અમુક મોલમિલકત ધરાવતા હોય તેમને મતદારોની યાદીમાં દાખલ થવાનો હક છે. દરેક સભ્યે કબૂલ કર્યું કે આ પેટાકલમ મુજબ ભાગ્યે જ થોડા બિનગોરા લોકો પોતાનાં નામો મતદારોની યાદીમાં દાખલ કરાવી શકશે. એટલે દેખીતી રીતે જ મિ. લવડેએ નિખાલસતાથી રોકડું પરખાવ્યું તેમ આ પ્રશ્ન સીધેસીધો “રંગભેદનો પ્રશ્ન” છે. એટલે સર પર્સી ફિટ્ઝપેટ્રિક આપણને મનાવવા માંગતા હતા તેમ આ બ્રિટિશ જાતિની સર્વોપરિતા ટકાવી રાખવાનો પ્રશ્ન નથી. બ્રિટિશ જાતિની સર્વોપરિતાને કશું જોખમ નથી, એ તો નિશ્ચિત છે. અને જે અમે સર પર્સી પ્રત્યે પૂરતા માન સાથે કહી શકીએ તો, અમને એમ લાગે છે કે બિનસરકારી સભ્યોનાં પગલાંએ વફાદાર બ્રિટિશ પ્રજાજનોના એક ભાગ પરથી સામ્રાજ્યનો કાબૂ

૧. ટ્રાન્સવાલની ધારાસભાના એક નિયુક્ત સભ્ય.

નમગો પાડવામાં ખરેખર ફાળો આપ્યો છે. શરણાગતિની શરતો પણ સાબિત કરે છે કે સરકારી પેટાકલમે એ શરતોના શબ્દો ભલે જાળવ્યા હોય, પણ તેમની પાછળની ભાવના તો મારી નાખી છે, કેમ કે બોઅરો સુધરાઈના મતાધિકાર તેમ જ રાજકીય મતાધિકાર વચ્ચે ભેદ પાડી શકતા નહોતા! હવે માનનીય સભ્યોએ જે શરતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એની પેટાકલમ આ પ્રમાણે છે: “મૂળ વતનીઓને મતાધિકાર આપવાના પ્રશ્નનો સ્વશાસન શરૂ કર્યા પહેલાં નિર્ણય કરવામાં આવશે નહીં.” આ દલીલમાં કંઈ પણ વજૂદ છે એમ માની લઈએ તોપણ તે દેખીતી રીતે એ દક્ષિણ આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓ સિવાયના બીજા બિનગોરા લોકોને લાગુ પડતી નથી અને તેથી ખાસ કરીને બ્રિટિશ હિંદીઓને તો નથી જ લાગુ પડતી અને અત્યારે આપણે એકલા એમની સાથે જ સંબંધ છે. જે બિનઅધિકારી સભાસદોનું પગલું આશ્ચર્યજનક અને દુઃખદાયક હોય તો ખુદ સરકારને આપણે શું કહીશું? તેણે પોતાની પેટાકલમનો ઘણો જોરદાર બચાવ કર્યો અને બહુમતી પણ તેની તરફેણમાં હતી, છતાં તેણે બિનઅધિકારી સભાસદોની સામે નમતું જોખ્યું. અમે હિંમતપૂર્વક કહીએ છીએ કે આ તો ગજબ થાય છે. હવે તો એમ જ લાગે છે કે ટ્રાન્સવાલ માત્ર આખાં દક્ષિણ આફ્રિકા પર રાજ ચલાવવાનું છે એટલું જ નહીં પણ બ્રિટિશ બંધારણે જેનું સૌથી વધારે ભાવપૂર્વક જાતન કર્યું છે અને જે કાળની કસોટીમાંથી પાર ઊતર્યું છે તે બધાને પગ તળે કચરી નાખવા તે તૈયાર થયું છે. તેર બિનસરકારી સભાસદોની ઈચ્છાને તાબે થવાનો સરકારનો નિર્ણય જાહેર કરતી વખતે સર રિચાર્ડ કહ્યું કે આવી જાતના પ્રશ્નમાં બિનસરકારી સભાસદોની લાગણીની અવગણના કરવાનો સરકારનો ઈરાદો નથી. અમે અમારા ભોળપણમાં માનતા હતા કે ખાસ કરીને આવી જ જાતના પ્રશ્નોમાં સરકાર દૃઢ રહેશે. આટલા થોડાક માણસો—બેશક ઘણી લાગવગવાળા માણસો—બ્રિટિશ સરકારની પાયાની નીતિમાં આવો સંગીન ફેરફાર કેમ કરાવી શક્યા, તે સમજવું મુશ્કેલ છે. કદાચ બિનસરકારી સભાસદોએ જે એવી મતલબનું કહ્યું કે આ કાયદો માત્ર કામચલાઉ છે અને થોડાં વરસોમાં બિનગોરા લોકોને મતાધિકાર આપતો ફેરફાર આ પેટાનિયમમાં ન થાય, એવું કોઈ કારણ નથી. એની સરકાર પર અસર થઈ હશે. અમે તો હવે એવી માન્યતા ઉપર આવ્યા છીએ કે આવાં બધાં વચનો તદ્દન નકામાં છે. અમે નથી માનતા કે સ્વરાજ્ય આપવામાં આવશે ત્યારે રંગ સામેનો પૂર્વગ્રહ કલમના એક લસરકાથી દૂર થઈ શકશે. ઊલટું, વચગાળાના સમય દરમિયાન સરકારે લીધેલાં આ પગલાંને ભવિષ્યમાં નિયંત્રણાત્મક કાયદાઓ કરવા માટે આધાર તરીકે ટાંકવામાં આવશે. અને ત્યાર સુધીમાં તો સરકાર દ્વારા પોપણ પામેલો આ પૂર્વગ્રહ એટલો દૃઢ થઈ ગયો હશે કે તે નાબૂદ થઈ શકશે નહીં.

પરંતું આ નિરાશાના વાદળમાં આશાનાં કિરણોનો અભાવ નહોતો. મિ. વિલિયમ હોસ્કેને જે એક બિનસરકારી સભાસદ હતા તેમણે ઈન્સાફ અને માનવતાની તરફેણમાં હિંમતપૂર્વક અને નિર્ભયપણે અવાજ ઉઠાવ્યો, જેકે તે અરણ્યરુદન નીવડ્યો. એક બાબુથી બીજા બિનસરકારી સભ્યોને, જેમનું તેઓ પોતાના કાર્ય દ્વારા અપમાન કરતા હતા, તેમની લાગણીની કશી દરકાર નહોતી, અને સરકારે પણ તેમને રાજી રાખવાની ઈચ્છાથી બિનગોરા લોકોના ન્યૂનતમ અધિકારોની બાબતમાં નમતું મૂક્યું, જ્યારે કમમાં કમ મિ. હોસ્કેને તો પોતાના પગલાથી બતાવી આપ્યું કે તે આવા કોઈ કામમાં ભાગીદાર બનવા માગતા નહોતા.

માનનીય સભાસદોને અમે એક વાતની નમ્રપણે યાદ દેવડાવીશું. તે એ છે કે બ્રિટિશ હિંદીઓએ કેટલાયે યુગોથી મ્યુનિસિપલ સ્વશાસનનો વિશિષ્ટ અધિકાર ભોગવ્યો છે. અમે કહીએ

છીએ કે ઓંગ્લોસેક્સન જાતિ મ્યુનિસિપલ સ્વશાસન ભોગવતી થઈ તે પહેલાં કેટલાયે સમયથી હિંદુસ્તાન તેનો ઉપભોગ કરતું આવ્યું છે. આ બાબતમાં અમે સર હેન્રી મેઈન, હિંદુસ્તાનના સરકારી ઈતિહાસકાર સ્વ. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટર, અને બીજા કેટલાયે પ્રતિષ્ઠિત લેખકોનો હવાલો આપી શકીએ એમ છીએ. જોકે અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે અત્યારે તો પ્રગતિની દોડમાં એ મહાન જાતિએ હિંદુસ્તાનને પાછળ પાડી દીધું છે, છતાં અમે આશા રાખીએ છીએ કે માનનીય સભાસદો એમ તો નહીં જ માનતા હોય કે સ્વશાસનની સહજબુદ્ધિથી અમે એટલા બધા રહિત થઈ ગયા છીએ કે અમે ટ્રાન્સવાલમાં મ્યુનિસિપલ મતાધિકારને લાયક પણ નથી રહ્યા.

મિ. ચેમ્બરલેન દક્ષિણ આફ્રિકામાં સામ્રાજ્યની એકતાનો સંદેશો લઈને આવ્યા હતા. વોન્ડરર્સ હોલમાં મળેલી મોટી સભાનો પ્રસંગ અમને બરાબર યાદ છે. તે વખતે મિ. ચેમ્બરલેનના દરેક વાક્યને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લેવામાં આવતું હતું. અને ત્યાં સંકુચિત જાતિવાદની નહીં, પણ સામ્રાજ્યની એકતાની ભાવના ફેલાઈ હતી. તો શું થોડા પૂર્વગ્રહને સંતોષવા માટે નામદાર સમ્રાટના લાખો પ્રજાજનોને ‘કલંક’ લગાડવું તે શાહી રીત છે કે પછી આ લેખના શીર્ષકમાં અમે પૂછવું છે તેમ અખતરાબાજી જ છે?

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૮-૬-૧૯૦૩

૨૫૬. “વૈદરાજ, પોતાની જાતની દવા કરો”

હવે જ્યારે ડરબનની નગર પરિષદે બજારોનો પ્રશ્ન વિધિસર ઉપાડ્યો છે ત્યારે તેને એ પૂછવું અનુચિત નહીં ગણાય કે, તે પોતાના ઈસ્ટર્ન વ્હાઈ અને વેસ્ટર્ન વ્હાઈની^૧ બાબતમાં શું કરવા માગે છે. આરોગ્યની દૃષ્ટિથી આ બંને સ્થળો કેવાં સડાવાળાં અને ગંદકીભર્યાં છે તે બતાવવા માટે કશા પુરાવાની જરૂર હોય એમ અમે માનતા નથી. આ બંને જગ્યાઓનું વર્ણન કરતાં અમે જે સખત શબ્દો વાપર્યાં છે તેને વાજબી ઠરાવવા માટે અમારે માત્ર સંસ્થાનમાં સ્વચ્છતાવિષયક સુધારાના પુરસ્કર્તા માનનીય મિ. જેમિસન અને સ્વચ્છતાનિરીક્ષક મિ. ડોઅર્ટીનો પુરાવો આપવો બસ થઈ પડશે. અને આ સ્થળો ગંદાં અને સડેલાં છે તેનું કારણ ત્યાં હિંદીઓ રહે છે એ નથી. પરંતુ તે જગ્યા જ અતિશય અનારોગ્યકારી છે અને ત્યાંનો સ્વચ્છતાવિષયક અંકુશ પણ છેક જ અપૂરતો છે. આ નમૂનેદાર ડરબન શહેરની અંદર આ બે ‘મરકીનાં ધામ’ રહેવા દઈને નગર પરિષદે હિંદી કોમને સ્વચ્છતા બાબતમાં એક પદાર્થપાઠ પૂરો પાડ્યો છે. બજારો વિષેની મેયરની નોંધ^૨ ચર્ચાતી વખતે નગર પરિષદના સભ્યોએ હિંદી રહેવાસીઓના કલ્યાણ માટે ઘણી ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી અને તેમણે એવી પણ દલીલ કરી હતી કે હિંદીઓને રહેવા માટે બજારો હોય તે ખરું જતાં, હિંદીઓના પોતાના જ લાભમાં છે. તો શું અમે નગર પરિષદને એટલું કહી શકીએ ખરા કે સૌથી પહેલાં તો પૂર્વ અને પશ્ચિમનાં આ વ્હાઈનો પ્રશ્ન ઉપાડો અને તેમને સુવ્યવસ્થિત અને નિવાસને યોગ્ય બનાવો અને ત્યાર પછી જ નગરમાં રહેતા હજારો બ્રિટિશ હિંદીઓને ફરજિયાત રીતે અલગ વસાવવાનું કામ ઉપાડવાનો વિચાર કરો?

૧. પૂર્વ અને પશ્ચિમની, વરસાદનું પાણી ભરાઈ રહેવાથી કળણવાળી થયેલી જગ્યા.

૨. નુઓ “હિંદીઓ સારું ખાસ બંધર એટલે લોકેશન કરવાની સૂચના”, ૪-૬-૧૯૦૩.

હિંદીઓની ટેવો યુરોપિયનોની ટેવો કરતાં ઘણી જુદી હોવાથી અને હિંદીઓ છૂટાછવાયા રહેતા હોવાથી તેમના પર અસરકારક દેખરેખ રાખવાનું શક્ય નથી હોતું, એમ કહેવું તો બહુ સહેલું છે. આ બંને બાબતો સામે અમે વાંધો લઈએ છીએ અને નમ્રપણે જાણાવીએ છીએ કે હાલના સમયમાં પણ એક સામાન્ય નિયમ તરીકે બધા હિંદીઓ અમુક ખાસ જગ્યાઓ ઉપર જ રહે છે અને તેમની ટેવો સાથે સ્વચ્છતાવિષયક અંકુશને ખરેખર ઝાઝો સંબંધ નથી. કેમ કે તેમની ટેવો ગમે તેટલી પ્રતિકૂળ હોય તોપણ નગરના ઉપનિયમો સાથે મેળ બેસે એ રીતે, સ્વચ્છતાવિષયક અંકુશોનો અત્યંત અસરકારક રીતે અમલ કરી શકાય તેમ છે. નગર પરિષદે મંજૂર કરેલા પ્લાન મુજબ મકાનો બંધાય છે અને એ મકાનોને સ્વચ્છ રાખવાની બાબતમાં તો માત્ર નગરના ઉપનિયમોનો સખતાઈથી અને કડકપણે અમલ કરવાનો જ પ્રશ્ન છે. કારણ કે, જો નગર પરિષદ હિંદીઓને અલગ કાઢવામાં સફળ થાય તો શું તેનો વિચાર, હિંદીઓને સ્વચ્છતા વગેરે બાબતમાં મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી કશું ન કરતાં પોતાની જાત પર આધાર રાખવો પડે એવું કરવાનો છે? કે પછી એમનો હેતુ એવો છે કે તેમને અલગ પાડ્યા બાદ તેમના પર વધારે સખતાઈથી સ્વચ્છતાવિષયક અંકુશ રાખવો? જે મુશ્કેલીનું અસ્તિત્વ જ નથી તે મુશ્કેલી હિંદીઓને ફરજિયાત રીતે અલગ વસાવવાથી કેવી રીતે દૂર થશે તે અમે સમજી શકતા નથી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૮-૬-૧૯૦૩

૨૫૭. આ બધું શું થવા જોઈ છે ?

એવું દેખાય છે કે ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનની સરકાર પોતાને વારસામાં મળેલા જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકારના સખત, અબ્રિટિશ અને એશિયાઈ વિરોધી કાયદાઓ બદલવા કે સુધારવા નથી માગતી. કારણ કે ૧૯મી મેની તારીખના સરકારના અસાધારણ ગેઝેટમાં એક વટહુકમનો ખરડો છે કે જેમાં જાહેર જાણનાં બહાર રહેનાર વિનંગોરા લોકો ઉપર માથાવેરો વધારવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. લડાઈના વખતમાં જે આશા રાખવામાં આવી હતી અને અત્યારે પણ બ્રિટિશ હિંદીઓ જે આશા રાખી રહ્યા છે કે બ્રિટિશ સરકાર ઉપરોક્ત કાયદાઓ પાછા ખેંચી લેશે, તે જોતાં માથાવેરો વધારવાની આ સૂચના અમે સમજી શકતા નથી. અમને એ વાતનો ખ્યાલ છે કે એ સંસ્થાનમાં ભાગ્યે જ કોઈ હિંદીઓની વસ્તી છે. પરંતુ અમે એવી આશા રાખીએ છીએ કે એ સંસ્થાનમાં નજદીકના ભવિષ્યમાં વાજબી પ્રમાણમાં બ્રિટિશ હિંદીઓના પ્રવેશ માટે દ્વાર ખૂલશે. દક્ષિણ આફ્રિકાના જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના એશિયાઈ વિરોધી કાયદાઓમાં કઈ રીતે અને કેટલા અંશે ફેરફાર કરી શકાય તેની લોર્ડ મિલ્નર વિચારણા કરી રહ્યા છે એમ માનવામાં આવે છે. શું આપણે એમ માની લેવું કે ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં હમણાં હિંદી વસ્તી નથી, તેથી બ્રિટિશ હિંદીઓ સામે એ સંસ્થાનનાં દ્વાર હંમેશ માટે બંધ જ રહેવાનાં છે? બ્રિટિશ હિંદીઓએ ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના કાયદા સામે કરેલા વિરોધના જવાબમાં સંસ્થાન મંત્રીએ જે જવાબ આપ્યો હતો તે અમને યાદ છે. તેમણે કહ્યું હતું કે તે એક સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે અને તેથી બ્રિટિશ હિંદીઓને મદદ કરવાની મારી ગમે એટલી ઈચ્છા હોવા છતાં હું લાચાર છું. સંસ્થાન મંત્રી હવે લાચાર નથી. એમના પોતાના

હાથમાં સત્તા છે. તેનો ઉપયોગ તેઓ સત્ય અને ન્યાયની તરફેણમાં કરશે કે હડહડતી વ્યાપારી ઈર્ષ્યા અને રંગભેદના સ્વરૂપે ઊભા થયેલા એક નવા વિધન સામે લાચાર બની જશે?

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૮-૬-૧૯૦૩

૨૫૮. આગળ અને હવે

સર મંચેરજી ભાવનગરી દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની સદા વકીલાત કર્યા કરે છે, એ માટે આપણે બધા એમના બહુ આભારી છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ આજું ભવું કામ હંમેશ કર્યા કરશે. એમણે થોડા વખત પર પાર્લિમેન્ટમાં સવાલ પૂછ્યો તેના જવાબમાં નામદાર મિ. ચેમ્બરલેન સાહેબે કહ્યું કે ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ વિષેના કાયદાની સખતાઈ કમી કરી છે; અને ઘટના ફેરફાર કર્યા છે જેથી લોકોને તકલીફ ઓછી પડે! મિ. ચેમ્બરલેનના આ જવાબથી અમે આશ્ચર્ય પામીએ છીએ. અમે છાતી ઠોકીને કહી શકીએ છીએ કે આગળ કરતાં હાલમાં અમલ બહુ સખત રીતે થાય છે. દાખલા તરીકે:

આગળ

(બોઅર અમલમાં)

નામ નોંધામણીના ૩ પાઉંડ આપવાની આગળ ફરજ પડતી નહોતી.

વાઈસન્સ વગર ટ્રાન્સવાલના કોઈ પણ ભાગમાં વેપાર થઈ શકતો. ઘણા દાખલા એવા બનતા કે ફક્ત વાઈસન્સના પૈસા રજૂ કરી વેપાર ચલાવતા; અને રક્ષણ બ્રિટિશ સરકારનું હતું.

ટ્રાન્સવાલના કોઈ પણ ભાગમાં વગર હરકતે રહી શકતા, અને ખાસ રજા મેળવવાની વાત જ નહોતી.

મિલકત ખરીદ થઈ શકતી, જોકે ગોરાને નામે.

લોકેશનમાં ૯૯ વરસને પટે જમીન મળી શકતી.

વગર હરકતે ટ્રાન્સવાલમાં જવાનું.

હવે

(બ્રિટિશ અમલમાં)

જો નામ નોંધામણીના ૩ પાઉંડ કોઈ નહીં આપે તો ૧૦થી ૧૦૦ પાઉંડનો દંડ અથવા ૧૪ દિવસથી ૬ મહિનાની સજા થાય.

જો લોક પાસે લડાઈ પહેલાં વાઈસન્સ હતાં તેઓ જ આગવી જગાએ વેપાર કરી શકે. નવું વાઈસન્સ ફક્ત લોકેશન સારુ જ મળે.

સરકાર પાસે ખાસ રજા મેળવી નહીં હોય તેનાથી ફક્ત લોકેશનમાં જ રહેવાય. લોકેશન હવે બજાર કહેવાશે.

એમ બનતું નથી.

એવી મળેલી જમીન લઈ લેવાનો ઠરાવ થયો છે, અને હવે પછી લોકેશન ક્યાં કરશે, અને જમીન લેવા દેશે કે નહીં એ કંઈ નક્કી નથી.

ખરા આગળના ટ્રાન્સવાલના રહીશ (રિફ્યુજી)-ને પણ અરજી કર્યા છતાં ત્રણ મહિના લગી દાદ મળતી નથી, તો નવાની તો વાત જ શી?

પાસ ને પરમિટની ધાંધલ કરનારું એશિયા-
ટિક ખાતું નહોતું.
બ્રિટિશ એલચી એવું રક્ષણ કરતા કે કોઈના
હક ડૂબે નહીં.

આ ખાતાથી બહુ મુસીબતો પડે છે. એ
વિષે લૉર્ડ મિલ્નર સાથે લખાણ ચાલે છે.
બ્રિટિશ અમલદારોએ જેને લાઈસન્સ
આપેલાં તેવાને પણ વરસની આખરે દુકાન
બંધ કરી લોકેશનમાં જવું પડશે, અને તેથી
હજારો પાઉંડનું નુકસાન થશે.

ટ્રાન્સવાલમાં બ્રિટિશ અમલ થયાને આજે બે વરસ થઈ ગયાં. ઉપલાં દૃષ્ટાંતો પરથી
ખ્યાલ આવશે કે આપણી સ્થિતિ આ અરસામાં કેટલી કફોડી થઈ ગઈ છે. આવી બાબતો
ધ્યાનમાં લઈ ફરી સર મંચેરજી મિ. ચેમ્બરલેનને સવાલ પૂછી સંતોષકારક જવાબ લેશે તો એમનો
ઓર અહેસાન માનીશું.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૮-૬-૧૯૦૩

૨૫૯. પ્રવાસી બિલ

સ્થાનિક પાર્લિમેન્ટને નીચેની અરજી મોકલવામાં આવી છે :

૩૨બન,

જૂન ૨૩, ૧૯૦૩

[પ્રતિ]

માનનીય પ્રમુખ તથા સભ્યો,
ધારાસભા, નાતાલ,
પિટરમેરિટ્સબર્ગ

નાતાલના સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા
નીચે સહી કરનારાઓની અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે :

આ માનનીય સભાગૃહ સમક્ષ હાલ વિચારણા માટે આવેલા પ્રવાસીઓના આગમન પર
વધારે કડક નિયંત્રણો મૂકતા બિલની બાબતમાં આ માનનીય સભાગૃહ સમક્ષ અમે આપના
અરજદારો આદરપૂર્વક ઉપસ્થિત થયા છીએ.

બિલનો સિદ્ધાંત માન્ય રાખતાં અમે એવું નિવેદન કરવાની રજા લઈએ છીએ કે
ઉપરોક્ત ખરડો હવે જે વધારાનાં નિયંત્રણ મૂકવા માગે છે તે અમારા નમ્ર મત મુજબ બિન-
જરૂરી છે.

એ નિયંત્રણો આ પ્રમાણે છે :

ખંડ પાંચના ઉપખંડ ૬ પ્રમાણે શિક્ષણ માટેની કસોટીનું ધોરણ વધારે ઊંચું કરવું.

ખંડ ચારના ઉપખંડ ૨ પ્રમાણે પુખ્ત વયની મર્યાદા સોળ વરસની નક્કી કરવી.

મુલાકાતી તરીકેનો પરવાનો મેળવવા માટે અરજદારે પ્રવાસી પ્રતિબંધક અધિકારી કે ફકરા
૨૩ હેઠળ નિમાયેલા બીજા અધિકારીઓ સમક્ષ જાતે હાજર થવું જરૂરી ઠરાવવું.

ખંડ ચારના ઉપખંડ ચ મુજબ મળતા અધિકાર માટે અરજદાર ખંડ ૩૨ પ્રમાણે સતત ત્રણ વરસથી નાતાલમાં રહેતો હોવો જોઈએ.

સંસ્થાનમાં ઓછામાં ઓછી પાંચ વરસની નોકરી કરી હોય તે છતાં ગિરમીટિયા હિંદીઓને અહીં સ્થાયી થયેલાઓને મળતા લાભ આપવાનો ઈન્કાર.

આપના અરજદારો હવે ઉપરોક્ત ઉપકલમોની અનુક્રમે ચર્ચા કરશે :

હાલના કાયદાના અમલ બાબત ડરબનના પ્રવાસી પ્રતિબંધક અધિકારીના છેલ્લા અહેવાલ પ્રમાણે એમ જણાય છે કે શિક્ષણની કસોટી પસાર કરીને માત્ર એકસો પંદર એશિયાવાસીઓ સંસ્થાનમાં દાખલ થઈ શક્યા છે. આટલી નાની સંખ્યા દાખલ થઈ શકી છે તે છતાં, જે એક અધિકારીએ શિક્ષણ અંગેની વધારે ઊંચી કસોટીની ભલામણ કરી છે તે અધિકારી પ્રત્યે પૂરતા માન સાથે અમે નિવેદન કરીએ છીએ કે આ કસોટી પ્રમાણે નજીવી સંખ્યા સંસ્થાનમાં દાખલ થઈ શકી છે, એટલે આથી વધારે ઊંચી કસોટી રાખવાનું વાજબી ઠરતું નથી. ખરું જોતાં, પ્રવાસી પ્રતિબંધક અધિકારીએ શરૂઆતમાં જે કહ્યું તે પરથી તો એવું લાગે છે કે કાયદાનો અમલ ઘણો સંતોષકારક છે અને જે હેતુ માટે તે ઘડવામાં આવ્યો હતો તે ઘણું અંશે પાર પડ્યો છે. પરંતુ જે આ માનનીય સભાગૃહનો અભિપ્રાય શિક્ષણની કસોટીનું ધોરણ વધારવાનો હોય તો અમે નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ કે, હાલનો કાયદો કરવામાં આવ્યો ત્યારે આ માનનીય સભાગૃહ સમક્ષ અમે વિનંતી કરી હતી કે, શિક્ષણની કસોટીમાં હિંદુસ્તાનની મુખ્ય ભાષાઓનો સમાવેશ કરવો જોઈએ, તે વિનંતી સ્વીકારવા માટે આ યોગ્ય તક છે. પછી સૌને માટે શિક્ષણની કસોટીનું ધોરણ ઊંચું કરવામાં આવશે તો અમે તે આનંદપૂર્વક સ્વીકારી લઈશું. અહીંયાં એ વાતનો પણ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે હિંદુસ્તાનમાં લાખો માણસો તદ્દન અભણ છે; એટલે કાયદા પ્રમાણે હજી પણ તેમને આવવાની મનાઈ રહેશે. તે ઉપરાંત આવો ફેરફાર કરવામાં આવશે તો આ કાયદો હિંદી રાષ્ટ્રને માટે અપમાનજનક દેખાતો બંધ થશે.

અમે નિવેદન કરીએ છીએ કે પુખ્ત વય સોળ વરસની નક્કી કરવાથી જે લોકો સંસ્થાનમાં આવવાને હકદાર છે તેમને, ખાસ કરીને હિંદીઓને, ઘણી ભારે તકલીફ પડશે. આ માનનીય સભાગૃહને જાણ છે તે પ્રમાણે હિંદી બાળકો ૨૧ વરસનાં થાય નહીં ત્યાં સુધી તેઓ માબાપથી છૂટાં પાડવામાં આવતાં નથી. એટલે સંસ્થાનમાં વસતા હિંદીઓને માટે પોતાનાં બાળકો માંડ સોળ વરસનાં થાય તેટલામાં તેમને પોતાથી અલગ કરવાનો વિચાર કરવો એ ઘણી ગંભીર વસ્તુ થઈ પડશે. હિંદુસ્તાનમાં કૌટુંબિક બંધનો કેટલાં દૃઢ છે તેનો નિર્દેશ કરવાની અમારે ભાગ્યે જ જરૂર છે.

અમને ભરોસો છે કે મુલાકાત માટેના કે વહાણમાં બેસવા માટેના પરવાના માટે અરજદાર અધિકારી સમક્ષ જાતે હાજર થવું પડશે, એવું ભૂલથી કહેવામાં આવ્યું છે. અરજદાર ગમે તે સ્થળે રહેતો હોય. એવી તો ભાગ્યે જ આશા રાખી શકાય કે સરકાર સંસ્થાન બહાર દરેક જગ્યાએ અધિકારીઓને રાખવાની જોગવાઈ કરે. એટલે દેખીતી રીતે જ અરજદાર માટે હમેશાં કાયદેસર નિયુક્ત થયેલા અધિકારીઓ સમક્ષ હાજર થવાનું અશક્ય છે. એટલે અમે નિવેદન કરીએ છીએ કે પ્રવાસી અધિકારીઓ સમક્ષ અરજદારનો એજન્ટ હાજર થાય તે પૂરતું ગણાવું જોઈએ.

આજ લગી સંસ્થાનના સ્થાયી રહેવાસી ગણાવા માટે બે વરસનો વસવાટ પૂરતો ગણાતો હતો. અમે નમ્રપણે એમ માનીએ છીએ કે એટલી મુદત પણ ઘણી લાંબી છે. પરંતુ હવે તેને વધારીને ત્રણ વર્ષ કરવામાં આવશે તો હિંદી કોમના ઘણા સભ્યો, સંસ્થાનમાં તેમનો વેપાર તથા

બીજા સંબંધો હોવા છતાં, નાતાલ પાછા ફરી શકશે નહીં. કેટલાયે લોકોને આથી અંગત રીતે ઘણું ગંભીર નુકસાન થશે.

ગિરમીટિયા હિંદીઓ જેમને સંસ્થાન પાસેથી સારા વર્તાવની આશા રાખવાનો અધિકાર છે, તેમને નાગરિકતાના સીધાસાદા હકો આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવે છે તેની સામે અમે માનપૂર્વક વિરોધ નોંધાવીએ છીએ. સંસ્થાનની આબાદી માટે ગિરમીટિયા હિંદીઓની હાજરી પ્રતિદિન વધારે ને વધારે અનિવાર્ય બનતી જાય છે અને અમે નિવેદન કરીએ છીએ કે તેઓએ કરેલી સેવાને કારણે તેમને માટે માનનીય સભાગૃહે અનુકૂળ વિચાર કરવો જોઈએ.

આ બિલની બાબતમાં અમે એક નમ્ર સૂચના કરીએ છીએ:

હવે જ્યારે આખોયે દક્ષિણ આફ્રિકા બ્રિટનના તાબામાં આવ્યો છે ત્યારે બ્રિટિશ દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસવાટ કરતા સૌ કોઈ હિંદીઓને, સિવાય કે તેઓ બિલના ખંડ પાંચના ઉપખંડ ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ હેઠળ આવતા હોય, સંસ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. કેપ ઓફ ગુડ હોપના સંસ્થાનમાં આવો સિદ્ધાંત સ્વીકારાઈ ચૂક્યો છે એ હકીકત તરફ આ માનનીય સભાગૃહનું અમે ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. અંતમાં અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ માનનીય સભાગૃહ આ નમ્ર અરજી પર સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચાર કરશે અને તેમાં જે રાહત મેળવવા માટેની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે તે મંજૂર કરશે. અને ઈન્સાફ તથા દયાના આ કાર્ય માટે અમે કર્તવ્ય સમજીને હમેશાં પ્રાર્થના કરીશું વગેરે.

મહમ્મદ કાસિમ કમરુદ્દીન ઍન્ડ કંપનીવાળા

અબદુલ કાદિર અને બીજાઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૫-૬-૧૯૦૩

૨૬૦. હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ

શુભ સૂચક બીનાઓ

દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતી હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ વિષે આજ લગી અમે જે લખ્યું તે પરથી કોઈ એમ અનુમાન કરે કે આપણા લોક નિરંતર દુઃખથી પીડાય છે, અને સુખ જરા પણ નથી, તો તેમાં ભૂલ છે. તમામ પીડા અને લેશમાત્ર પણ સંતોષ માનવાનું કારણ નહીં હોય તો જિંદગી અસહ્ય થાય અને માણસ જીવી શકે નહીં. અમારો હેતુ ખરી સ્થિતિ દર્શાવવાનો છે, એટલે સારી અને નરસી બંને બાજુ જોવી જોઈએ. આજ આપણે સંતોષકારક બાજુ પર વિચાર કરીએ.

હાલની સ્થિતિ આવશ્યક ગણાય. માણસનાં કર્મો પ્રસંગવશાત્ થાય છે, એટલે ગોરાઓને દોષ દેવો વાજબી નથી. જેમ માણસ વિષે તેમ સમાજ વિષે વિચાર કરવો જોઈએ. બચ્ચાંને ઉછેરવા એક તરેહની તજવીજ થાય છે, જુવાન થયો એટલે જુદી અને ઘડપણમાં વળી જુદી, તેમ સમાજ વિષે પણ સમજવું. કોઈ દેશના રીતરિવાજ પર વિચાર દર્શાવતાં તેની સ્થિતિ પર ધ્યાન રાખવું જોઈએ. આ મુલક નવો છે; તેમ આબાદાની દિન પર દિન વધતી જાય છે. આવે ટાંકણે વસ્તી મહેનતુ અને સ્વાર્થ સાધનારી હોય. દેશ છોડી પરદેશ જવાનું કારણ શું?

પૈસા અને સુખ વધારે મળવાની લાલચ. આવા વિચાર કરતાં સાફ જણાશે કે આપણી સામાજિક વાંધા લે છે (કારણ કે એ લોકને આપણી હરીફાઈનો ડર છે) એ સ્વાભાવિક છે; અને આપણને હેરાન કરે છે તેનું મુખ્ય કારણ આ જ છે. જો આપણા લોક તેમ જ 'ક્લર્ક' લોક અહીં નહીં હોય તો જેમ યુરોપમાં ચાલે છે તેમ ગોરાઓમાં માંડોમાંડે ઘસાઘસી ચાલે. છૂટથી બિનરક્ષણ વેપાર ફક્ત ગ્રેટ બ્રિટનમાં જ ચાલે છે; અને ત્યાં પણ ગોરા પરદેશીઓ દમ બાંધી ધૂસે છે તેનો અટકાવ કરી ઈંગ્લિશ પ્રજાનું રક્ષણ કરવા યોજનાઓ થાય છે. આ વાત ધ્યાનમાં લઈ આપણે ધીરજ પકડવી જોઈએ, અને સંતોષ માનવો જોઈએ; ધીરજ, કારણ કે આપણે માની લઈએ તે કરતાં વહેમનાં કારણ ઊંડાં છે; અને સંતોષ, કેમ કે આપણી હાલત ફક્ત રંગ-ફેરને લીધે જ કફોડી નથી, પણ સામાજિક નિયમોને અનુસરતી છે.

હવે આપણે સારા અનુભવ મળ્યા છે તે પર નજર કરીએ. ગોરાઓને રાજી કરવા આપણને હાનિ કરના કાયદા મરહૂમ રાઈટ ઓનરેબલ મિ. એસ્કમ્બે ઘડ્યા. પણ જ્યાં એમણે જોયું કે લાઈસન્સ બાબતના કાયદાનો અમલ કૂરતાથી થવા માંડ્યો ત્યારે આપણી પડખે ધાયા અને અતિશય પ્રયાસથી જુલમ અટકાવ્યો. આ વખત એમણે આપણી બહુ સારી સેવા કરી. તેમ જ્યારે લડાઈ વખત હિંદી વોલંટિયરો રણભૂમિ પર જવા તૈયાર થયા ત્યારે^૧ એ સાહેબે ઉત્તેજનના અને લાયક શબ્દો કહ્યા એ પણ ભુલાય તેવા નથી; અને એ ભાષણ એમનું છેલ્લું થયું એટલે આપણે ઓર કીમતી ગણવું જોઈએ. હિંદુસ્તાનના ૧૯૦૦ના ત્રાસદાયક દુકાળ વખત ગોરાઓએ દિલસોજી બતાવી જે મોટી રકમ ભરી એ વાત પણ યાદ રાખવા જેવી છે.^૨ આવી હકીકતો નાતાલમાં બની છે. કેપ કોલોની તરફ નજર કરીએ તો ત્યાં પણ હમણાં જ એક દાખલો બન્યો છે. કેપના નવા કાયદા સામે અરજી લઈ ત્યાંનું ઈન્ડિયન ડેપ્યુટેશન ગયું ત્યારે કેપ લેનિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના મિ. ગાર્લિક સાથે રહ્યા, અને ડેપ્યુટેશનની માગણી વાજબી હોવાથી તેની તરફેણમાં અરજી બોલ્યા. ટ્રાન્સવાલમાં પણ નામદાર લોર્ડ મિલ્નર સાહેબે કાયદા કેવી રીતે ઘડવા જોઈએ એ વિષય પર બહુ સારું કહ્યું છે. અલબત્ત, એમના આપણે સારું કરેલા કાયદા ખરાબ છે, પણ તેમાં એ સાહેબનો બહુ વાંક નહીં કઢાય, કારણ કે એમના હાથમાં બહુ સત્તા નથી. 'ક્લર્ક' વસ્તીને ફ્રિયાર્ઠઝ આપવા બાબતમાં ટ્રાન્સવાલની ધારા બાંધનારી સભામાં મિ. વિલિયમ હસ્કેને ઉમદા ભાગ ભજવ્યો તે જોઈ પણ સંતોષ માનવો જોઈએ.

આવા બહુ દાખલા આપી શકાય. એ પરથી આપણે આશા બાંધી શકીએ છીએ કે વહેલા મોડા ગોરાઓના વહેમ ઘસાઈ જશે, અને આ મુલકમાં પણ આપણા લોકને સુખશાંતિ મળશે. આપણી ફરજ એ છે કે આવી સંતોષકારક સ્થિતિ જલદી લાવવા બનતા પ્રયત્નો કરવા; અને એ પ્રયત્નો કરવામાં સાચને વળગી રહેવું, અને મત મોટું રાખવું; આપણે એ લોકની જગાએ હોઈએ તો શું કરીએ તે પર વિચાર કરવો અને આપણે કયાં મતફેર છે તે જ નહીં જોવું, પણ એકમત કેટલો છે તે પણ તપાસવું, અને સમાધાન થાય એવી રીતે ચાલવું.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૫-૬-૧૯૦૩

૧. "ઇન્ડિયન એમ્પ્યુલન્સ ફોર", ડિસેમ્બર ૧૩, ૧૮૯૯.

૨. જુઓ પા. ૧૯૦.

૨૬૧. નવા કાયદાની દરખાસ્ત

હમણાં બેઠેલી પાર્લિમેન્ટમાં સરકાર ૧૮૯૭ના ઈમિગ્રેશન ઓક્ટમાં ફેરફાર કરવા ધારે છે, અને છે તેથી સખતાઈ વધારવા માગે છે. નામદાર ચેમ્બરલેન સાહેબ કહી ગયા અને લોર્ડ મિલ્નર સાહેબે હમણાં વારંવાર કહ્યું છે કે એવા કાયદા કરવાનો સંસ્થાનોને હક છે, એટલે એ બાબતમાં તકરાર કરવા જેવું કંઈ નથી. તેમ સરકારે મુસદ્દો ગેજેટમાં છાપ્યો છે, અને પાર્લિમેન્ટ આગળ આ બાબત મૂકનાર છે, એટલે આપણે એમાં જે વાંધાભરેલું હોય તે જ કહેવું ઠીક છે. માગણી રીતસર કરીએ તો આશા રખાય કે સરકાર તે પર ધ્યાન દેશે. હાલ ચાલે છે એ કાયદાથી સંતોષકારક પરિણામ થયાં છે એમ ઈમિગ્રેશન ખાતાના વડા અમલદાર મિ. હેરી સ્મિથ છેલ્લા વાર્ષિક રિપોર્ટમાં લખે છે. જે આજ છ વરસ એ કાયદાની ધારેલી અસર થઈ તો હવે ફેરફાર કરવાની શું જરૂર? ગયા વરસમાં રીત પ્રમાણે અરજી કરી ફક્ત ૧૧૫ એશિયાટિકો દાખલ થયા. એ સંખ્યા બહુ નજીવી છે. તે છતાં અરજી બાબત સખતાઈ કરવાનું ખરડામાં છે. જે સરકારને સખતાઈ કરવી હોય તો અમે એક વિનંતી કરીએ છીએ, કે હિંદુસ્તાનની ભાષામાં પણ પરીક્ષા આપી શકાય એમ છૂટ મૂકે. એથી ખાંડીબંધ લોક આ મુલકમાં ધૂસી જશે એવો ડર રાખવા જેવું કંઈ નથી, કારણ કે કેળવણીમાં હિંદુસ્તાન પછાત છે અને કરોડો આદમી અભણ છે એ બંધા જાણે છે; અને જે તેમ છતાં વધારે માણસો આવે છે એમ લાગે તો પાછળથી કાયદો બદલતાં કેટલી વાર? અમે ધારીએ છીએ કે અમારી સૂચના સરકારે અજમાવી જોવી જોઈએ.

નાતાલ મર્ક્યુરી લખે છે કે આ નવો કાયદો પસાર થાય તો કેપ ને નાતાલનો કાયદો સરખો થાય. પણ એમાં એની ભૂલ છે. કેપ કાયદામાં એવું છે કે દક્ષિણ આફ્રિકાના કોઈ પણ ભાગના રહીશને કેપમાં દાખલ થતાં હરકત નહીં નડે. નાતાલને સારુ મુસદ્દો બન્યો છે તેમાં આવી છૂટ નથી, એટલે નવો કાયદો કેપના કાયદા જેવો થશે એમ માનવું ભૂલભરેલું છે.

વળી નવા કાયદા મુજબ આ સંસ્થાનમાં લાગલાગટ ૩ વરસ નહીં રહ્યાં હોય તે રહીશ નહીં ગણાય. જૂના કાયદામાં ૨ વરસ જ છે તે સામાં પણ એ કાયદો પસાર થયો ત્યારે આપણા લોકે વાંધો લીધો હતો. ૨નાં ૩ વરસ કરવામાં શું હેતુ છે તે સમજાતું નથી. કરારનામામાં આવેલાં માણસો નોકરીમાં હોય તે વખત ગણાય નહીં; એટલે જેમ મરહૂમ મિ. એસ્કમ્બે કહ્યું હતું તેમ તેઓ પાંચ સારાં વરસ સંસ્થાનને લાભ થાય તેવી રીતે મજૂરી કરે, છતાં તે વખત ગણવો નહીં એ બહુ ગેરઈન્સાફી લાગે છે. હિંદી પ્રજા સરકાર પાસે ગેરવાજબી માગણી કરતી નથી. અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે ઉપર બતાવેલા વાંધા લક્ષમાં લઈ સરકાર નવા કાયદામાં ઘટતા ફેરફાર જરૂર કરશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૫-૬-૧૯૦૩

૨૬૨. કેપના હિંદીઓ અને સર પીટર ફોર

અમારા કેપ ખાતેના દેશબંધવોએ માનનીય સંસ્થાન મંત્રી પાસે મોકલેલા પ્રતિનિધિ-મંડળને મળેલી સફળતા અંગે તેમ જ તેમના પ્રતિનિધિમંડળની ઓળખાણ કરાવવા માટે તેઓ મિ. ગાર્લિક જેવાને મેળવી શક્યા તે માટે અમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ. સર પીટરે સહાનુભૂતિ બતાવી હતી અને તેમણે વચન આપ્યું છે કે તેઓ કેપના પ્રવાસી કાયદા વિષે ફરી વિચાર કરશે, ઈસ્ટ લાંડનની નગર પરિષદને પ્રતિષ્ઠિત હિંદીઓ સામે ફૂટપાથ અંગેના ઉપનિયમનોનો અમલ ન કરવા અને કેપની મ્યુનિસિપાલિટી, બજાર અંગે જે સૂચનાઓ કરે તેનો પૂરતી વિચારણા વિના સ્વીકાર નહીં કરવા સમજાવશે. આ બધી આશાજનક નિશાનીઓ છે અને અમને શંકા નથી કે અમારા કેપ ખાતેના દેશબંધવો નમ્રતાપૂર્વક પણ સતત રીતે પોતાનો અવાજ સંભળાવતા રહેશે તો તેમને ઈચ્છિત રાહત મળશે, જેને માટે, કેપ ટાઈમ્સે પ્રતિનિધિમંડળ વિષે લખેલી નોંધમાં કબૂલ કર્યું હતું તેમ, કોમ નિઃશંકપણે હકદાર છે. જે કેપની પાર્લિમેન્ટ મહાન હિંદી ભાષાઓનો સ્વીકાર કરવામાં પહેલ કરશે તો અમારા અભિપ્રાય મુજબ તેણે સામ્રાજ્યની ભારે સેવા કરી ગણાશે. હિંદી લોકમત અનુકૂળ થશે અને સાથે સાથે પ્રવાસી કાયદાનો સિદ્ધાંત પણ સચવાશે. ઈસ્ટ લાંડનનો ફૂટપાથ અંગેનો ઉપનિયમ એક વિચિત્ર વાત છે તે કોઈ પણ માણસ કબૂલ કરશે અને એ જેટલો જલદી રદ કરવામાં આવે તેટલું સારું. ડૉ. અબદુલ રહેમાને યોગ્ય જ કહ્યું છે કે હાલના નિયમો હેઠળ તેઓ પોતે જે ઈસ્ટ લાંડનના ફૂટપાથ ઉપર ચાલતા હોય તો તેમની પણ ધરપકડ થઈ શકે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૫-૬-૧૯૦૩

૨૬૩. હિંદીઓના પ્રશ્ન અંગે મિ. ચેમ્બરલેન

વર્તમાનપત્રોમાં હાલમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા તારો પરથી અમે જોઈએ છીએ કે આમની સભામાં એક સવાલનો જવાબ આપતાં મિ. ચેમ્બરલેને એવી મતલબનું કહ્યું છે કે ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓએ શારીરિક ગેરવર્તાવની ફરિયાદ કરી નથી અને જ્ઞેહાનિસબર્ગના બ્રિટિશ ઈન્ડિયન એસોસિયેશનના પ્રમુખના પત્રમાં કશી ચોકસ વાત નહોતી.^૧ આ ટૂંકા તારો પરથી મિ. ચેમ્બરલેનના જવાબનો અર્થ સમજવો અત્યંત મુશ્કેલ છે. એ વાત સાવ સાચી છે કે ટ્રાન્સવાલમાં અથવા ખરું જોતાં, આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદી કોમે ક્યારે પણ વ્યવસ્થિત શારીરિક ગેરવર્તાવની ફરિયાદ કરી નથી. એશિયાઈવિરોધી કાયદાઓએ જ ફરિયાદનો પાયો ઊભો કર્યો છે. પરંતુ જ્યારે પરમ માનનીય સદ્ગૃહસ્થ એમ કહે છે કે બ્રિટિશ ઈન્ડિયન એસોસિયેશનના પ્રમુખના પત્રમાં કશું ચોકસ નહોતું ત્યારે જે તેઓ હેલ્લબર્ગના બનાવનો ઉલ્લેખ કરતા હોય તો અમે તેનો માનપૂર્વક વિરોધ કરીએ છીએ. આ કટારોમાં અમે એ પત્ર ક્યારનોય પ્રસિદ્ધ કર્યો છે અને અમે હિંમતપૂર્વક કહીએ છીએ કે તે પત્ર પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ત્યાં કમમાં કમ શારીરિક

૧. જુઓ “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, એપ્રિલ ૨૫, ૧૯૦૩.

ગેરવર્તાવ તો થયો હતો જ. પરંતુ એ બનાવ વિષે વધારે ચર્ચા કરવાની અમારી ઈચ્છા નથી કેમ કે અમે દૃઢતાપૂર્વક માનીએ છીએ કે એ એક રડયોખડયો બનાવ હતો અને જ્યારે જ્યારે આવા બનાવો બને છે ત્યારે સ્થાનિક ઉચ્ચ અધિકારીઓ ઈન્સાફ કરવા હંમેશાં તૈયાર અને આતુર હોય છે. અમારે માત્ર એટલું જ કહેવું છે કે બ્રિટિશ ઈન્ડિયન એસોસિયેશનના પ્રમુખે કરેલું નિવેદન સાચું અને સ્પષ્ટ હતું. અને આ બાબતમાં અમે જાણીએ છીએ કે જ્યારે તે પત્ર પહેલવહેલો પ્રસિદ્ધ થયો ત્યારે સૌ એકમત હતા કે પોલીસે પોતાના કર્તવ્યપાલનમાં બેદરકારી બતાવી છે જે એ પત્રથી ખુલ્લી થતી હતી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૫-૬-૧૯૦૩

૨૬૪. તેજને ઈશારો

ગયા અંકમાં ઈંગ્રેજીમાં ફૂગર્સડોર્પના સેનિટરી ઈન્સ્પેક્ટરના રિપોર્ટ વિષે લખી ગયા અને આજ પણ લખીએ છીએ. તેમ જ રિપોર્ટ છાપીએ છીએ, એવી ઉમેદથી કે વાંચી તે પર આપણા ભાઈઓ પૂરતું ધ્યાન આપે. રિપોર્ટમાં ચિતાર એવો આપ્યો છે કે તે વાંચી કાઠને પણ તિરસ્કાર થયા વિના રહે નહીં. આ તો દેખીતું છે કે એ અમલદારે બહુ અતિશયોક્તિ વાપરી રિપોર્ટ કીધો; પણ એમ ટીકા કરી આપણે સંતોષ પામવાનું નથી; તેમ એમ પણ મન વાળવાનું નથી કે શહેર સુધારા ખાતું ઈન્ડિયન લક્ષ્મી જરા પણ દરકાર રાખતું નથી. આપણી ફરજ ચોખ્ખી છે, અને તે એ કે બનતી સુઘડતાથી રહેવું, આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે આપણે કોણ; આપણા બાપદાદા હજારો વરસ લગી કેવી સફાઈથી રહ્યા છે કે આજ પણ સુઘડ રહેણી સારુ આપણે હિંદુસ્તાનમાં મગરૂર રહી શકીએ છીએ; આપણા ધર્મનાં ફરમાન કેવાં છે, વગેરે વગેરે. આ મુલકમાં આપણે પૈસા કમાવા આવીએ છીએ, અને મહેનત કર્યે થોડાઘણા પણ કમાઈએ છીએ; તો પછી આપણા દેશમાં જેમ સુઘડતાથી રહીએ છીએ તેમ અહીં શા સારુ રહેવું નહીં જોઈએ? અને તેમાં ખાસ કરી આપણે અહીં અળખામણા થઈ પડ્યા છીએ તો લાજમ નથી કે બને તેમ કોઈને ખોડ કાઢવાનું મગે નહીં તેવી રીતે રહેવું જોઈએ? શું અહીં આવ્યા એટલે દેશના સારા રીતરિવાજ ભૂલી જવા? હિંદુસ્તાનમાં ગામડાંઓમાં લોક ગરીબ છે છતાં પોતાનાં ઝૂંપડાં કેવી કાળજીથી સ્વચ્છ રાખે છે એ વીસરી નહીં અહીં દરિદ્રી તરીકે રહેવું એ છાજે એવું છે? અહીં વડીલો જોનાર કે પૂછનાર નથી એટલે સાધારણ માણસાઈ પણ છોડી દેવી? જ્યાં લગી આપણામાં આ બાબતમાં ઘટતો સુધારો થશે નહીં ત્યાં લગી થોડાંને પાપે ઘણાંને ખમવું પડશે જ. એટલે અમે આશા રાખીએ કે આગેવાન ગૃહસ્થો તેમ જ બધા ભાઈઓ જે કંગાળ સ્થિતિમાં રહેતા હોય તેને લાયક શિખામણ આપી સુધારવા બનતી કોશિશ કરશે. ૫ ઈન્ડિયન બેદરકારીથી ગલીચીમાં રહેતા હશે તો ૧,૦૦૦ને બટ્ટો લાગે એવું આ મુલકમાં છે તે ભૂલવું નહીં જોઈએ. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આખી હિંદી પ્રજા ગંદી ગણાય છે તે શા સારુ? શું ઘણું ભાગે આપણા લોક મલિન છે? નહીં જ. ઘણું ભાગે આપણા લોક બહુ સુઘડતાથી રહે છે. પણ અત્તરની પેટીમાં એક હિંગની ગાંગડી મૂક્યેથી સુગંધને બદલે દુર્ગંધ થઈ રહે છે, તેમ થોડા ગંદા લોકને લીધે તમામ કોમ ગંદી ગણાય છે. કેટલાએક જણ બચાવમાં કહે છે કે જુઓ આ

ગોરાઓ; કેવા ગંદા છે; પણ તે લોક આ દેશની બલિહારી ભૂલી જાય છે, કે એક ઈન્ડિયન ખરાબ તો બધા ખરાબ. ને એક ગોરો ખરાબ તો તે ગોરો જ ખરાબ, બીજા નહીં. આપણામાં થોડા પણ મેલા માણસો છે એમાં શક નથી; તો અગ્રેસરો તેમ જ સઘળા ભાઈઓએ પ્રયાસ કરી મેલાઈનો દુર્ગુણ જડમૂળથી કાઢવો જોઈએ, કે આપણા પર ખોટું આળ મૂકવાનું બહાનું રહે નહીં. — ગંદાઈના તલોમતથી જ આપણા પર આજ લગી જુલમ થયો છે. અને હાલ પણ થાય છે; તેથી આ બાબત સર્વે ભાઈઓએ ઊલટથી ઊંચકી લઈ બનતી તજવીજ કરવી જોઈએ. શહેર સુધારા ખાતા તરફથી આપણા લોકને અદાલતમાં જવાની ફરજ નહીં પડે, તો છાપાંમાં આ વાત વખતોવખત ચર્ચાય નહીં અને પરિણામ સારું જ આવે. પછી જો કોઈ ગંદાઈની વાત કરે તો પૂછી શકાય કે દાખલા બતાવ. પણ જ્યાં લગી કોઈ કોઈ પણ કેસ આવ્યા કરશે ત્યાં લગી આપણી હાલત કફોડી રહેશે — એટલે, દરેક જણ પોતા તરફની તેમ કોમ તરફની ફરજ સમજી સુઘડતાથી રહેશે તો આપણા હકમાં બહુ ફાયદો થશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨-૭-૧૯૦૩

૨૬૫. એચ. વી. વોરાને^૧ પત્ર

કોર્ટ ચેમ્બર્સ,
રિસિક સ્ટ્રીટ,
પોસ્ટ ઓફિસ બોક્સ ૬૫૨૨,
જેહાનિસબર્ગ,
જૂન ૩૦, ૧૯૦૩

પ્રિય હરિદાસભાઈ,

મને તમારા બે પત્રો મળ્યા. હરિલાલ હવે જોખમમાંથી નીકળી ગયો તેથી મને બહુ આનંદ થયો. તમને જાણ હશે કે એને છગનલાલ સાથે અહીં મોકલવા માટે મેં તાર^૨ કર્યો હતો. આશા રાખું છું કે એને અહીં મોકલવામાં આવશે. એ અહીં પહોંચશે ત્યાં સુધીમાં ઠંડી ઝુકતુ પૂરી થઈ ગઈ હશે અને હજુ થોડા વખત સુધી એણે નિશાળે ન જવું જોઈએ તે જોતાં, તેને હવાપાણીના ફેરફારથી અને વધારે નિયમિતતાથી કદાચ ફાયદો થશે. વળી નૈસર્ગિક જીવન અંગેના તમારા વિચારોનો ત્યાં કરતાં અહીં વધારે સારી રીતે અમલ થઈ શકશે અને બને ત્યાં સુધી તેને કોઈ દવાઓ આપવામાં ન આવે તેનું હું ધ્યાન રાખીશ.

મેં વહોરી લીધેલા આ દેશવટા દરમિયાન હિંદુસ્તાનના મિત્રોએ મને પ્રેમથી નવડાવ્યો છે. હું જાણું છું કે હરિલાલને માટે તમે અને રેવાશંકરભાઈએ મારું સ્થાન લીધું છે. એ બાબત હું વધારે કંઈ લખવા માગતો નથી. મને ફક્ત એટલી જ ઈચ્છા છે કે એ અહીં હોય જેથી

૧. હરિદાસ વખતચંદ વોરા, કાકિયાવાડના એક આગેવાન વકીલ જેમણે ગાંધીજી ઇંગ્લંડથી ૧૮૯૧માં પાછા આવ્યા ત્યારે તેમને નાત બહાર મૂકવા સામે વિરોધ કર્યો હતો અને પાછળથી રાજકોટમાં તેમની શરૂઆતની પ્રેક્ટિસમાં તેમને મદદ કરી હતી.

૨. આ પ્રાપ્ત્ય નથી.

હું તેની સારવાર કરી શકું. તમને બંનેને એ ચિંતા અને ફિક્કરનું કારણ થઈ પડ્યો, એનું મને દુઃખ છે.

હું આશા રાખું છું કે તમારા મુકદ્દમાઓની બાબતમાં તમે ગજા બહારની મહેનત નહીં કરતા હો. તમને ત્યાં કંઈ જાતનું કામ મળે છે અને તમારી તથા તમારાં બાળકોની તબિયત કેવી છે તે વિષે કંઈક વિસ્તારથી જાણવા ઈચ્છું છું. હું જાણું છું કે તમે પણ મારે વિષે જાણવા આતુર હશો.

ઓફિસનું કામ ઘણું સારું ચાલે છે. ખરું કહું તો, મેં અહીં થોડાક મહિનાઓથી જ ઓફિસ ખોલી છે, તેટલામાં હું જોઉં છું કે મારી વકીલાત સારી જામી છે. અને હું મને ગમે તેવા જ મુકદ્દમા લઉં છું. પરંતુ જાહેર કામમાં બહુ મહેનત કરવી પડે છે અને ઘણી વાર તે અત્યંત ચિંતાનું કારણ થઈ પડે છે. આનું પરિણામ એ છે કે હાલ મારે સવારમાં લગભગ પોણા નવથી રાતના દસ વાગ્યા લગી — થોડુંક ફરવા ને જમવાનો વખત બાદ કરતાં — સતત કામ કરવું પડે છે. આ સતત પરિશ્રમ અને ચિંતાનો સમય છે. અને નજીકના ભવિષ્યમાં જાહેર કામ ઓછું થાય તેવું દેખાતું નથી. હાલમાં સરકાર ચાલુ કાયદામાં સુધારા કરવાનો વિચાર કરે છે. એટલે આપણે બહુ જ સાવધ રહેવાનું છે. બનાવોની આગાહી કરવી અત્યંત મુશ્કેલ છે. આવી પરિસ્થિતિ હોઈને મારી ભવિષ્યની યોજના બાબત કંઈ કહી શકતો નથી. પરંતુ જેમ જેમ હું પરિસ્થિતિનો વધારે વિચાર કરું છું તેમ તેમ મને લાગે છે કે મારે માટે કેટલાંયે વરસો સુધી અહીંથી નીકળવું લગભગ અશક્ય છે. એટલે મારે જેમ નાતાલમાં કરવું પડ્યું હતું તેમ કરવું પડશે. એટલે કે સવાલ મારી પત્નીને મેં જે વચન આપ્યું હતું તે પાળવાનો છે. મેં તેને કહ્યું હતું કે કાં તો વર્ષને અંતે હું હિંદુસ્તાન પાછો ફરીશ અથવા તો ત્યાં સુધીમાં તેણે અહીં આવવું. હું એ વચન પાળવા ખૂબ જ આતુર છું. મુશ્કેલી એ છે કે તે કેવી રીતે પાળવું? વરસને અંતે પાછા ફરવાનો તો સવાલ જ નથી. પરંતુ જો તે મને વચનમાંથી મુક્ત કરે અને અહીં આવવાનો આગ્રહ ન રાખે તો હું હિંદુસ્તાન કંઈક વહેલો પાછો ફરી શકું એવી શક્યતા છે. ગમે તેમ તોયે હાલની યોજનાઓ પ્રમાણે મારે ત્રણ કે ચાર વરસ લગી પાછા ફરવાનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. તે એટલો બધો વખત ત્યાં રહેવાનું કબૂલ કરશે? જો તે કબૂલ ન કરે તો તો અલબત્ત તેણે વરસને અંતે અહીં આવવું જોઈએ. અને મારે દરેક વરસ સુધી જોહાનિસબર્ગમાં શાંતિપૂર્વક ઠરીઠામ થવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. પરંતુ મેં નાતાલમાં કર્યું હતું તેમ અહીં નવું ઘર માંડવું અને પછી એ સમેટી લેવું એ બહુ ભયંકર વસ્તુ થઈ પડશે. અનુભવે મને શીખવ્યું છે કે એથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખર્ચ થશે અને જો એમ કરવામાં નાતાલમાં મોટી મુશ્કેલીઓ આવતી હતી તો જોહાનિસબર્ગમાં તો એથીયે મોટી મુશ્કેલીઓ પડશે. એટલે મહેરબાની કરીને આ વાતનો વિચાર કરજો અને કરતૂરબાઈ ત્યાં જ હોય તો તમે બધા વિચાર કરી જોજો અને મને જાણાવજો. જોકે હું માનું છું ખરો કે કંઈ નહીં તો થોડા વખત માટે પણ જો તે ત્યાં રહેવા સંમત થાય તો હું જાહેર કામમાં સમગ્ર ધ્યાન આપી શકું. એ પોતે જાણે છે તે પ્રમાણે નાતાલમાં તેને મારા સહવાસનો બહુ થોડો લાભ મળ્યો હતો. કદાચ જોહાનિસબર્ગમાં તો એથીયે ઓછો મળશે. એમ છતાં હું સંપૂર્ણપણે તેની લાગણીઓ પ્રમાણે ચાલવા માગું છું. અને મારી જાતને સમગ્ર રીતે તેના હાથમાં સોંપી દઉં છું. જો તેને આવવું જ હોય તો તેણે ઓક્ટોબરમાં તૈયારી કરવી જોઈએ અને નવેમ્બરની શરૂઆતમાં ત્યાંથી રવાના થવું જોઈએ. તે દરમિયાન ખબરઅંતરની આપલે કરવા માટે પુષ્કળ વખત રહેશે.

બાલીને^૧ આ વરસે નથી પરણાવવાની તે જાણીને હું બહુ રાજી થયો. તે બેટલી મોડી પરણે તેટલું તેને પોતાને માટે અને તેના ભાવિ પતિ માટે વધારે સારું.

આપનો વિશ્વાસુ,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

હાથે લખેલી પ્રતની છબી પરથી: સેવાગ્રામ નં. ૧.

૨૬૬. છગનલાલ ગાંધીને પત્ર

જ્ઞેહાનિસબર્ગ,
જૂન ૩૦, ૧૯૦૩

પ્રિય છગનલાલ,

આ સાથે હું હરિદાસભાઈ^૨ ઉપરના મારા પત્રની એક નકલ બીડું છું. એમાં મારા વિષેની બધી ખબર આવી જાય છે. તમારાં કાકીને એ વાંચી સંભળાવજો અને અહીંની પરિસ્થિતિ સમજાવજો. અહીંનું જીવન કાંઈક ખર્ચાળ છે એટલે એ વાત ઘણી જ ઈચ્છવા જોગ છે કે તેણે ત્યાં રહેવાનું નક્કી કરવું જોઈએ. જો એ ત્યાં જ રહે તો, અહીં કરેલી બચતમાંથી તે અને છોકરાં હિંદુસ્તાનમાં પ્રમાણમાં સુખની જિંદગી વિતાવી શકે. જો એવું બને તો બે કે ત્રણ વર્ષના ગાળામાં હું ઘરે પાછો ફરી શકું. પણ જો તે આગ્રહ રાખે જ તો ત્યાંથી નીકળતી વખતે મેં તેને જે વચન આપ્યું હતું તેમાંથી હું પીછેહઠ નહીં જ કરું. આમ છતાં જો તે ત્યાંથી નીકળવાનો નિર્ણય કરે તો ઓક્ટોબર સુધીમાં બધી જરૂરી તૈયારી કરી લેજો અને નવેમ્બરમાં મળતી પહેલી સ્ટીમર પકડવાનું રાખજો. પણ^૩ તમારી કાકીને ઠેરી જવાની સમજણ પાડજો. રાજકોટ જવું કે મુંબઈ તે રેવાશંકરભાઈ ઉપર આધાર રાખવાનો છે.

જો આવવાનું થાય તો અને તમે ચિ. હરિલાલને લઈને ન ચાલી નીકળ્યા હો તો તમારી કાકી, તમે, ચિ. હરિલાલ, રામો તથા દેવો એટલા આવજો. ચિ. ગોકળદાસ તથા ચિ. મણિલાલનો બંદોબસ્ત ત્યાં કરવો, નહીં તો એ બંનેનું ભણતર બગડશે. પણ જો ચિ. મણિલાલ ન જ રહી શકે તો તેને પણ લાવજો. ચિ. ગોકળદાસનો અભ્યાસ મુંબઈમાં જ થાય તો વધારે સારું. તેનો પોતાનો શો વિચાર છે તે લખજો. બહેન રજિયાતનો વિચાર ચિ. ગોકળદાસ વિષે શો છે તે જણાવજો.

ચિ. મર્ગનલાલનું^૪ ઠીક ચાલતું જણાય છે. હવે કંઈ રહેતું નથી.

મોહનદાસના આશીર્વાદ

૧. હરિદાસભાઈની પુત્રી.

૨. જુઓ આ પહેલાંનો લેખ.

૩. શરૂથી અહીં સુધીનો ભાગ, પત્ર ખંડિત હોવાથી મળી શક્યો નથી. તે અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર કરીને મૂક્યો છે.

૪. છગનલાલ ગાંધીના એક ભાઈ અને ગાંધીજીના એક અંગત સાથી.

[તા. ક.]

મુ. રેવાશંકરભાઈને આ કાગળ વંચાવજે. ઘણી ઉતાવળમાં લખ્યો છે એટલે ઉકેલવો મુશ્કેલ પડશે. તેથી તમે બંધ બેસાડી તેમની પાસે વાંચજે.

૧ મેં તમને મોકલેલી યાદીમાંથી શક્ય હોય એટલાં પુસ્તકો અને ફોટા સાથે લેતા આવજે. બધાં જ પૈસા રેવાશંકરભાઈને ત્યાં જમા રાખશો એ ઠીક થઈ પડશે. કૃપા કરી એ જ્ઞેથો કે ફૂલીનો હિસાબ ચૂકતે કરી દેવામાં આવે. જરૂર પડે તો રાજકોટ જઈને શિવલાલભાઈ જ્ઞેડેનો હિસાબ પતાવી દેજે. એમ કરશો એટલે તમારી પાસે મુસાફરી માટે પૂરતા પૈસા બાકી રહેશે.

જે તમારાં કાકી રાજકોટમાં રહેવાનું નક્કી કરે તો મણિલાલને અહીં લઈ આવવાનું ઠીક થઈ પડશે. ૧

[મૂળ ગુજરાતી]

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલા પત્ર પરથી. શ્રી પ્રભુદાસ છગનલાલ ગાંધીના સૌજન્યથી.

૨૬૭. સરવાયું

કોઈ વેપારી ફક્ત માલ અને ઉઘરાણી જ તપાસી મલકાયા કરે, અને કરજ તરફ નજર નહીં કરે તો ચાલતે દહાડે ખુવાર થઈ જાય; માગનારની ધાડ આવે અને તે વખત માલ અને ઉઘરાણી તો ઠેકાણે રહે પણ દેવાનું કાઢવું પડે. તેથી શાણા વેપારી પોતાના કરજ પર પૂરતું લક્ષ આપી હિસાબ પતાવ્યે જાય છે કે આખરે રહે તે લાભ જ. જેમ માણસનું તેમ સમાજનું; જેમ વેપારની બાબતમાં તેમ રાજદ્વારી બાબતમાં માની લેવું.

બે સવાર અને ઢાલની વાત અમારા વાંચનારને યાદ હશે. આપણા લોક પર આ મુલકમાં તકલીફો ગુજરે છે તે વિષે અમે લખી બતાવી ચૂક્યા છીએ કે એનું મુખ્ય કારણ જીદી વહેમ છે; આ એક બાજુ થઈ. હવે બીજી બાજુ તપાસીએ, અને જોઈએ કે આવી સ્થિતિ થવામાં આપણી ખુદની કંઈ કસૂર છે કે નહીં. જે કંઈ ભૂલો હોય તો આપણે તાકીદે ખંતથી સુધારવાની ફરજ છે.

આપણા મુખર ખ્ય આરોપ શો છે? ગંદાઈ ને કંગાળ સ્થિતિમાં રહેવું. અમે ધારીએ છીએ કે આ તહોમતો સાબિત થાય એવાં નથી. ગોરા કરતાં આપણા લોક ગંદા નથી એમ વખતોવખત આપણા લોકે બતાવી આપ્યું છે; તેમ તેલિયા ચીથડાંની વાસ પર ગુજરાન કરીએ છીએ, એનું પોકળ તો જાહેર જ છે. સમજૂક માણસ જોઈ શકે છે કે આ અતિશયોક્તિ છે; રજનું ગજ થાય છે. પણ રજ વગર ગજ થાય નહીં; તો સમજૂક માણસ કહેશે કે પહેરવા રહેવા પર પૂરતું ધ્યાન દેવાનું નથી, અને અતિશય કરકસર થાય છે. પણ લોક એમ કહેશે નહીં; તે તો ઉપર કહ્યા છે તે અપવાદો મૂક્યા જ કરશે.

માણસમાત્રમાં ખોડ તો હોય જ; એટલે આપણામાં પણ ખોડખાંપણ હોવી જોઈએ. શું ખોડ એ તપાસ કરતાં માલૂમ પડે. ઘટતી તપાસ કરી જે આગળથી તે પર પૂરતું ધ્યાન આપ્યું હોત તો આજ આપણે ઠીક સુધર્યા હોત. તકલાદી મકાનોમાં રહેવાનો અને અતિશય કઢંગી સાદી

રીતભાતનો આપણે એમ બચાવ કરીએ કે ગરીબાઈને લીધે ન છૂટકે એમ રહેવું ને કરવું પડે છે, તો તે વાજબી નથી. કારણ કે ગમે એવી ગરીબાઈમાં પણ આંગિક સ્વચ્છતા રાખી શકાય છે. આપણે ઝૂંપડામાં રહેતા હોઈએ તો તે પણ સાફ રાખી શકાય, અને માણસથી રહી શકાય. પછી આસપાસ ગંદવાડ હોય (જેમ ડરબનની ઈસ્ટર્ન વ્હાઈમાં ને ટ્રાન્સવાલમાં લોકેશનોમાં) તો શું થયું?

આપણા ગોરા ભાઈઓની રીતભાતમાંથી શીખવાનું છે. અને તે શીખવાનો આપણે જેવો લાભ છે તેવો હિંદુસ્તાનમાં નથી; એટલે એ લાભનો પૂરો ઉપયોગ કરી શીખવાનું હોય તે શીખવું જોઈએ. એ લોક ગમે ત્યાં જાય તો બધું રીતસર કરી દે છે, અને રણમાં જાય તો ત્યાં પણ મહેનત કરી બાગ બગીચા બનાવી શકે છે. દાખલા તરીકે જુઓ ડરબન. આ શહેર આવું સુંદર થયું તે ઈંગ્રેજોનાં સાહસ અને અક્કલથી. આફ્રિકામાં ગોરાઓએ પગપેસારો કર્યો તે પહેલાં આપણા લોક વસતા. જુઓ અંઝીબાર. ત્યાં આપણા લોકે મોટી ઈમારત બંધાવી, પણ શોભામાં ને સુખમાં ડરબનને પહોંચે? આપણા લોકના બધા ગુણ ભૂંસાઈ જાય છે તેનું કારણ એ કે આપણામાં સંપ નથી, એકમેક સાથે હળીમળી કામ કરી શકતા નથી, ઘટતી મદદ કરતા નથી, લોકના સુખ ખાતર શૂરથી કામ કરી શકતા નથી, અને પોતપોતાની સમાલવામાં બધાને નુકસાન થાય છે તે સમજતા નથી. આપણે દુઃખો વેદીએ છીએ ત્યારે કહીએ છીએ કે એ તો ઈશ્વરની માયા, ખુદાની મરજી છે.. આપણે જો આ તકલીફોમાંથી શીખવાનું છે તે નહીં શીખીએ તો તેમાં આપણી ઓર નાલાયકી જણાઈ આવે છે; પણ જે ઘડા મળે છે તે મન પર લઈ સુધરવાની કોશિશ કરીએ તો છેવટ દરેક બાબતમાં આપણે સારા નીવડીએ. ઉપર વેપારીનો દાખલો આપી ગયા તે મુજબ જમા પાસું બહુ વધી જાય. આ લખાણ પર દક્ષિણ આફ્રિકાના તમામ હિંદી ભાઈઓ વિચાર કરશે એવી ઉમેદ રાખીએ છીએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨-૭-૧૯૦૩

૨૬૮. ખરી રાજનીતિ

બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં રહેતી ગોરી પ્રજા પોતાની વફાદારીનાં હંમેશાં બાંકાં ફૂંક્યા કરે છે, પરંતુ જ્યારે ટાંકણું આવે છે ત્યારે ભડ ખૂલી જાય છે. રાજ તરફની વફાદારી ગાવી અને રાજની પ્રતિષ્ઠા પર લક્ષ આપવું નહીં એથી જો આપણે હેરાન થતા નહીં હોઈએ તો રમૂજ લાગે. વફાદાર હિંદીઓ અને સંસ્થાનના ગોરાઓ જુદી રીતે સમજતા લાગે છે. આપણે રાજનાં વચન પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીશું, અને તેનો કોઈ રીતે અનાદર કરવા ખ્યાલ લગી કરીશું નહીં. પણ ગોરાઓ પોતાની મતલબ સરતી હોય તો રાજવચન અને સામાજિક નીતિ પણ ભૂલી જઈ આપજુદી ચલાવવા બનતી કોશિશો કરે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસનારી હિંદી પ્રજાને આ વાતની પૂરી માહિતી છે, તેમ ઓસ્ટ્રેલિયામાં રહેનારને પણ છે. દક્ષિણમાં આ બંને ખંડ હિંદુસ્તાન સામાં પોતાની ઈતરાજી જાહેર કરવામાં હરીફાઈ કરતા લાગે છે. અહીં કાયદા ઘડાય છે તેમ ત્યાં પણ ઘડાય છે. હાલ ઓસ્ટ્રેલિયા છલંગ મારી આગળ વધવા જતું હતું, એટલે એણે એમ વડી સરકારને કહ્યું કે ટપાલ લાવનારી આગબોટમાં હિંદુસ્તાનના ખારવા ('લશ્કર') નહીં

હોવા જોઈએ; પણ નામદાર ચેમ્બરલેન સાહેબે હિંમતથી અટકાવ કર્યો છે, એટલે એમણે જવાબ આપ્યો કે હિંદી પ્રજા ગોરી નથી તો શું થયું, અને પણ સરખા હક છે, અને તે છીનવી લેવાય નહીં. આ જવાબ જોકે ઓસ્ટ્રેલિયાને આપ્યો છે, પણ દરેક સંસ્થાને ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે. અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે આ ખંડમાં આપણી સામાં કાયદા કરવાની હિલચાલ કરનારને પણ આ જ જવાબ આપશે. વડી સરકાર સરખા હક ગણે છે એમ જાહેરમાં ફરી, આવે ટાંકણે, એ નામદારે કહ્યું તેથી આપણે એમનો આભાર માનવો જોઈએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨-૭-૧૯૦૩

૨૬૯. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને પત્ર

૨૫ અને ૨૬, કોર્ટ ચેમ્બર્સ,
રિસિક અને ઍન્ડર્સન સ્ટ્રીટને નાકે,
જેહાનિસબર્ગ,
જુલાઈ ૪, ૧૯૦૩

વહાલા પ્રોફેસર ગોખલે,

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની સ્થિતિ અંગે હું આપને વખતોવખત કાગળો લખતો રહ્યો છું. જોકે હું જાણું છું કે આપ બીજા જાહેર કામકાજથી ઘેરાયેલા છો, પરંતુ અમારી મુશ્કેલીઓ બાબત આપને તકલીફ આપ્યા વગર ચાલે તેમ નથી. એમ લાગે છે કે હિંદુસ્તાનમાં પૂરતા પ્રમાણમાં અને સતત કાર્ય કરવામાં આવતું નથી. હું માનું છું કે વાઈસરોય સંસ્થાનોની કારવાઈ સામે જોરદાર વિરોધ કરી રહ્યા છે. પરંતુ તેમના હાથ જે લોકમતથી મજબૂત નહીં કરવામાં આવે તો પરિસ્થિતિ કાબૂ બહાર જતી રહેશે. વિચિત્ર વાત તો એ છે કે અહીં પણ લોર્ડ મિલ્નર ન્યાયી રીતે વર્તવા અત્યંત આતુર દેખાય છે, પણ અહીં જેને લોકમત કહેવામાં આવે છે તેનાથી તેઓ લગભગ ગભરાતા લાગે છે. ખરું જોતાં દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકો પૈસા કમાવામાં એટલા બધા મશગૂલ છે કે તેઓ પોતાના ક્ષેત્રની બહાર શું ચાલી રહ્યું છે તે તરફ બહુ ઓછું ધ્યાન આપે છે. પરંતુ એવા કેટલાક સ્વાર્થી ચળવળિયાઓ છે કે જે ટ્રાન્સવાલમાં કે ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં જૂના એશિયાઈવિરોધી કાયદાઓમાં કંઈ પણ છૂટછાટ મુકાય એ સામે ગવર્નર સમક્ષ વાંધા રજૂ કર્યા જ કરે છે. એટલે મને લાગે છે કે આવી ચળવળની અસર નાબૂદ કરવા માટે આખાં હિંદુસ્તાનમાં એક સુસંચાલિત ચળવળ શરૂ કરવી અને ચાલુ રાખવી અત્યંત જરૂરી છે. હું આશા રાખું છું કે આપને આ બાબત હાથમાં લેવાનો વખત મળશે. હું જ્યારે કલકત્તામાં હતો ત્યારે મને મિ. ટર્નર^૧ શું કહ્યું હતું તે આપ જાણો છો અને મને જરાયે શંકા નથી કે જો આપ એમને લખશો અથવા મળી શકશો તો તેઓ પગલાં લેવા તૈયાર થશે.

હું શ્રી મહેતાને^૧ લખું છું, પણ હું આશા રાખું છું કે આ બાબતમાં આપ એમને મળશો.

આપનો સાચો

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

મૂળની છબી પરથી: જી. એન. ૪૧૦૨.

૨૭૦. ૧૮૫૮નો ઢંઢેરો

હાલ આ દેશમાં ઠામેઠામ હિંદીઓને બાતલ કરવા ગરબડ ચાલ્યા જ કરે છે; ખાસ કરી તેથી દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકે ૧૮૫૮ના ઢંઢેરા પર લક્ષ દેવાની જરૂર છે. જેમ ઈંગ્લંડના લોકને મેગનાકાંટાથી હકો મળ્યા છે તેમ હિંદીઓને આ જગપ્રસિદ્ધ ઢંઢેરાથી મળ્યા છે. આવા શહેનશાહી સંદેશા વિષે પૂરી વિગત જાણવી એ આપણી ફરજ છે. હિંદુસ્તાનના ૧૮૫૭ના બળવાથી આખું બ્રિટિશ રાજ ચિંતા અને દહેશતમાં ગરક થઈ ગયું હતું. અને એવો વખત આવી ગયો હતો કે પરિણામ શું થશે તે કહી શકાતું નહોતું. બ્રિટિશ રાજની સામાં બને તેમ લાગણીઓ ઉશ્કેરાતી, અને તેમાં ધર્મની પણ વાત આવતી; એવા વિકટ અવસરમાં પણ લોકની વફાદારી ચળી નહીં, અને સરકારને બનતી મદદ કરી, જેથી બળવાખોરનું ફાલ્યું નહીં. સર જોન લોરેન્સે પંજાબના લડવૈયાઓની મદદથી રાજ બચાવ્યું; પણ લોક વફાદાર નહીં રહ્યા હોત તો કંઈ વળત નહીં. લોર્ડ કેનિંગ આ તમામ હકીકતથી વાકેફ હતા અને તેમણે મહારાણી વિક્ટોરિયાને બધી ખબર કરી અને હિંદીઓએ વફાદાર રહી, જનને જોખમે પણ સેંકડો ગોરા—મરદ અને સ્ત્રી—નું રક્ષણ કર્યું હતું તે સમાચાર પણ મોકલ્યા. બળવો શમાઈ ગયો, પછી મહારાણીએ લોર્ડ ડાબિને હિંદી પ્રજા સારું ઢંઢેરો ઘડવાનું ફરમાવ્યું. આ ખરડાને લગતી હકીકત મહારાણીના વરે આબેહૂબ લખી છે તે પરથી માલૂમ પડે છે કે પહેલો ખરડો મહારાણીને પસંદ પડ્યો નહીં. એમણે કહ્યું કે રાજગાદી પર સ્ત્રી છે આ વાત ધ્યાનમાં લઈ મહારાજકંઠમાંથી મુક્ત થયેલી કરોડો વફાદાર માણસોની પ્રજાને એવા હક આપવા જોઈએ કે જે તેઓ ઉમદા જવાહિરની માફક સંગ્રહી રાખે. આ પરથી બીજા ખરડો થયો જે મહારાણીને પસંદ પડ્યો, અને ૧૮૫૮ના ઢંઢેરા તરીકે મશહૂર છે. આ ઢંઢેરાથી બ્રિટિશ રાજમાં મળતા તમામ હકો હિંદી પ્રજાને મળ્યા છે. દરેક વાઈસરોય આ ઢંઢેરા પ્રમાણે વર્તવાને સમ ખાય છે. લોર્ડ કર્ઝન પણ અનેક વાર એ વિષે બોલ્યા છે. હમણાં દિલ્હીમાં મોટી દરબાર ભરાઈ તે વખતના ખુદ મહારાજાએ પણ સંદેશો મોકલ્યો કે આ ઢંઢેરો એમને કબૂલ છે, અને તેમાં બતાવ્યા પ્રમાણે રાજનીતિ અમલમાં આવશે.

આપણા હક પર ચોક્કરદમથી તરાપ મરાય, અને આપણી સાધારણ છૂટ પર પણ પગ મૂકવાની કોશિયો થાય તો આવા મહિમાવાળા પ્રતાપી ઢંઢેરાની સહાય માર્ગીએ એમાં શી નવાઈ? આપણે દુનિયાના ગમે તે ભાગમાં પણ આ સનદ બતાવી શકીએ છીએ. એમાંથી મુખ્ય ભાગનો ઉતારો નીચે કરીએ છીએ. કેટલાએક ફાંફાં મારે છે કે ઢંઢેરામાં આપેલાં વચન હિંદુસ્તાન સારું જ છે. બહાર લાગુ પડે નહીં. પણ વાંચ્યેથી માલૂમ પડશે કે અંદર જગા લખી નથી. દક્ષિણ

૧. સર (તે વખતે માત્ર શ્રીમાન) ફિરોજશાહ મહેતા.

આફ્રિકામાં આવી બિનપાયાદાર દલીલ લાવનારને યાદ દેવડાવીશું કે મિ. ચેમ્બરલેનના વખત પહેલાં, હિંદુસ્તાનમાં નામના મેળવી ગયલા લોર્ડ રિપન કોલોનિયલ સેક્રેટરી હતા તે અરસામાં આ ઢંઢેરા બાબત કંઈ ચર્ચા થયેલી તેના જવાબમાં એ નામદારે લખ્યું હતું કે કોલોનીઓમાં પણ જેવા રાણીની ગોરી રૈયતને તેવા જ હિંદી પ્રજાને હક છે. આ ઢંઢેરાની આપણને એવી સારી ઓથ છે કે જ્યાં સુધી બ્રિટિશ અમલ કાયમ છે ત્યાં સુધી કહેનાર ગમે તેમ કહે પણ આપણે આ ઢંઢેરાને આપણી સનદ ગણીશું.

ઢંઢેરાની કેટલીક ક્લમોની મતલબ :

જે ફરજેથી અમારી બીજી બધી રૈયત સાથે બંધાયલા છીએ તે જ ફરજેથી હિંદી પ્રજા સાથે પણ બંધાઈએ છીએ; અને ઈશ્વરની મહેરબાનીથી તે ફરજે પરિપૂર્ણ રીતે અને અંતઃકરણપૂર્વક બજાવીશું.

અને અમારી એવી મરજી છે કે અમારી રૈયત ઈલમ, હુશિયારી અને સાચવટથી કોઈ પણ નોકરીને લાયક હોય તો જાત કે ચામડીનો ફેર ગણ્યા વગર તેને અમારી નોકરીમાં બને તેમ દાખલ કરીશું.

એમની આબાદાનીથી અમારું જ્વેર રહેશે, સંતોષથી નિર્ભયતા રહેશે, અને અહેશાનને બદલો (ઈનામ) સમજીશું. સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર અમને અને અમારા અમલદારોને તાકીદ આપે કે લોકનું ભલું કરવાની અમારી ઉમેદ બર આવે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૯-૭-૧૯૦૩

૨૭૧. ટ્રાન્સવાલમાં મજૂરી બાબત વાદવિવાદ

આ વિષય કઠણ છે, અને એમાં માથું મારવાની અમારી જરા પણ ઈચ્છા નથી, કેમ કે ખરું જોતાં આપણે આ વાત સાથે વધારે લેવાદેવા નથી; તે છતાં આ બાબત આપણી સ્થિતિના સવાલ સાથે સેળભેળ થઈ જાય છે તેથી અમારા વિચાર દર્શાવવા દુરસ્ત ધારીએ છીએ. જુઓ વ્હાઈટ લીગના રિપોર્ટ. આપણા લોક ટ્રાન્સવાલમાં પોતાની મરજીથી સ્વતંત્ર જાય છે, છતાં મજૂરીની તકરારમાં આપણે સારું કાયદા ઘડયા છે તે ધુસાડી ગોટાળો કરી દે છે. એશિયાથી મજૂર લાવવા સામાં કેપની પાર્લિમેન્ટે સખત વાંધો ઉઠાવ્યો છે, અને તે બાબત મિ. ચેમ્બરલેનને તાર પણ કર્યો છે. તેમ જોહાનિસબર્ગમાં આફ્રિકન લેબર લીગ થઈ છે જેમાં કંઈ કેટલા મોટા વેપારી છે, તેણે પણ સાફ વિરુદ્ધતા બતાવી છે. હિંદી પ્રજા પણ અમારા ધાર્યા પ્રમાણે ઉપલા મતોને મળતી છે, જેકે કારણો જુદાં છે. અમે કહી ચૂકયા છીએ કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ બજવાન હોવા જોઈએ. આ દેશની હવા ગોરાઓને માફક છે, એટલે એમનું કહેવું વાજબી છે કે એશિયાથી મજૂરોને લાવવા નહીં જોઈએ, પણ બને તેમ ગોરાની જ ભરતી કરવી જોઈએ. જે એશિયાથી મજૂરો આવશે, તો એવું કામ કરવા ગરીબ ગોરા આવી શકશે નહીં, અને કાફર વગેરે દેશીઓ પણ સુધરશે નહીં. એશિયાટિકો નહીં લાવવા એ જ ઠીક છે; પણ જે લાવવા જ પડે ત્યારે તો તેમને સાધારણ છૂટ આપવી જ જોઈએ. ભાગમાં વેપાર થાય તો નફામાં ભાગ તેમ ખોટમાં પણ ભાગ હોવો જોઈએ, તેમ જ આ વાતમાં નહીં

છૂટકે લાવવા પડે તો પછી તેમને વેઠવા જોઈએ, પણ ટ્રાન્સવાલ એમ કરવા રાજી નથી; એટલે અમે ધારીએ છીએ કે એમને નહીં લાવવા એમ માગણી થાય છે તે વાજબી છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૯-૭-૧૯૦૩

[ઉપરોક્ત બાબતના ગાંધીજીના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે.]

ટ્રાન્સવાલમાં મજૂરોનો પ્રશ્ન

આ વિશિષ્ટ રીતે મુશ્કેલ પ્રશ્નમાં પડવાની અમને જરાયે ઈચ્છા નથી, કારણ કે આ એક એવો પ્રશ્ન છે કે જે લોકો એની સાથે અંગત રીતે સંકળાયેલા હોય અને જેમને એની અસર થતી હોય તેમણે જ એને ઉકેલવો જોઈએ. પરંતુ તે હિંદીઓના સામાન્ય પ્રશ્નને અને જેઓ પોતાની ઈચ્છાથી સ્વતંત્ર માણસો તરીકે ટ્રાન્સવાલમાં વસ્યા છે એવા બ્રિટિશ હિંદીઓના દર-જાજને ઘણા બહોળા પ્રમાણમાં અસર કરશે તે જોતાં અને મજૂરોનો પ્રશ્ન ઘણી વાર હિંદી-ઓના સામાન્ય પ્રશ્ન સાથે ભેળવી દેવામાં આવે છે તે જોતાં હવે અમે વધારે વખત શાંત બેસીને તદ્દન તટસ્થ પ્રેક્ષકોની માફક જોયા કરીએ તે ચાલે એમ નથી.

ગોરાઓનું મંડળ અને બીજી સંસ્થાઓની સભાઓના જે અહેવાલો અમે વાંચ્યા છે તેમાં દરેક હેવાલ મજૂરોના પ્રશ્નની ચર્ચા કરતાં કરતાં ચાલુ એશિયાઈવિરોધી કાયદાઓની ચર્ચામાં ઊતરી પડે છે, કેમ જાણે એશિયાવાસીઓને ગિરમીટિયા મજૂરો તરીકે લાવવાની બાબત સાથે એ કાયદાઓને જરા પણ સંબંધ હોય!

કેપની લોકસભાએ બહુ ચોક્કસ શબ્દોમાં પોતાનો મત દર્શાવ્યો છે. એશિયાવાસી મજૂરોને દાખલ કરવામાં આવે તે સામે તેણે સર્વાનુમતે ઠરાવ કર્યો છે અને એ ઠરાવ મિ. ચેમ્બરલેનને તારથી મોકલી આપવાનું ઠરાવ્યું છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે આ બાબતમાં તેઓ કેટલા ગંભીર છે. હેડલબર્ગ ખાતેની બોઅરોની મોટી સભામાં પણ લગભગ એ જ નિર્ણય લેવાયો છે. ટ્રાન્સવાલમાં જોહાનિસબર્ગના મુખ્ય વેપારીઓની તાજેતરમાં બનેલી સમિતિના પ્રમુખ મિ. જે. ડબલ્યુ. કિવનની સહીથી બહાર પડેલા જાહેરનામામાં પણ એશિયાઈવાસી મજૂરોને લાવવાની કોઈ પણ યોજના સામે સખત વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

હિંદીઓને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી અમને લાગે છે કે એમનો અભિપ્રાય પણ કેપની લોકસભા, હેડલબર્ગની સભા અને મિ. કિવનની આગેવાની હેઠળની સંસ્થાના અભિપ્રાય સાથે મળતો જ હશે. જોકે બંનેનાં કારણો જુદાં જુદાં હશે. આ કટારોમાં અમે કબૂલ કર્યું છે કે અંગ્રેજોની સર્વોપરિતા એ એક એવી વાત છે કે જેની સામે વિરોધ જ ન હોઈ શકે. દક્ષિણ આફ્રિકા અને તેમાંયે ખાસ કરીને ટ્રાન્સવાલની આબોહવા ગોરાઓના વસવાટ માટે બહુ જ અનુકૂળ આવે એવી છે. વળી આ દેશમાં અખૂટ સાધનસંપત્તિ છે અને ઈંગ્લંડને પોતાના ગરીબ પ્રજાજનોને ઠેકાણે પાડવા કોઈક સ્થાનની જરૂર છે જ. એટલે આખાં પ્રશ્નને તટસ્થ રીતે જોઈએ તો સરકારી મદદથી એશિયાઈને લાવવામાં આવે તેની સામેના વિરોધ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ થયા વગર ન રહે. પછી ભલે એ એશિયાઈઓ હિંદીઓ હોય, ચીનાઓ હોય કે જાપાનીઓ

હોય. ગિરમીટિયા મજૂરોની સ્વતંત્રતા પર ભલે ગમે એટલાં નિયંત્રણો મુકાય તોપણ, મિ. કિવને પોતાના જાહેરનામામાં કહ્યું છે તેમ, જે એ લોકો સ્વતંત્ર માણસો તરીકેના પોતાના અધિકારોનો અમલ કરવાનું નક્કી કરે, તો કોઈ પણ કાયદો તેમની સ્વતંત્રતા પર અમુક હદથી વધુ અંકુશ મૂકી શકે નહીં. તેથી અમે એવા અભિપ્રાય સાથે સંમત થતાં જરા પણ અચકાતા નથી કે સરકારી સહાયથી એશિયાવાસીઓનું ટ્રાન્સવાલમાં આગમન થતું રહે તો લાંબે ગાળે તે ગોરા સંસ્થાન માટે જેખમકારક થઈ પડે. લોકોને ધીમે ધીમે એશિયાવાસી મજૂરો પર આધાર રાખવાની ટેવ પડી જશે અને ટ્રાન્સવાલમાં જરૂરી એવા ખાસ વર્ગના ગોરાઓને મોટા પ્રમાણમાં લાવવાનું લગભગ અશક્ય બની જશે. આ દેશના વતનીઓને પણ એથી અન્યાય થશે. તેઓ કામ કરવા નથી માગતા અને જે એશિયાવાસીઓને દાખલ કરવામાં આવે તો તેથી તેઓ કામ કરવા પ્રેરાય એમ ભલે કહીએ, પરંતુ માનવપ્રકૃતિ સર્વત્ર એકસરખી જ છે અને એક વખત એશિયાઈ મજૂરોની મદદ લેવામાં આવે તો પછી અહીંના વતનીઓને હળવું દબાણ કરીને કામ કરવાને લલચાવવાનો એકધારો પ્રયાસ નહીં કરી શકાય; જે એશિયાઈઓ ન આવે તો થઈ શકે. પછી વતનીઓ પર ટેક્સ નાખવાની ને એવી બધી વાતો બહુ સંભળાશે નહીં. વતનીઓ પોતે તો બહુ જ સાદાં જીવનને ટેવાયેલા હોઈને હંમેશાં પોતાની જરૂરિયાતો પૂરતું વેતન મેળવી જ શકશે અને એનું પરિણામ એ આવશે કે અનિશ્ચિત મુદત સુધી તેમની પ્રગતિ સ્થગિત થઈ જશે. અમે ‘હળવું દબાણ’ એ શબ્દો સારા અર્થમાં વાપર્યાં છે. માબાપ પોતાનાં બાળકો પર જે જાતનું દબાણ કરે છે તેવું દબાણ કરવાની વાત છે.

પરંતુ ખુદ એશિયાઈઓ વિષે શું? યુરોપિયન પક્ષે આખીયે દલીલ માત્ર એક જ દૃષ્ટિકોણથી રજૂ કરવામાં આવી છે. અને જે ગુલામીની પ્રથા પાછી લાવી શકાતી હોત તો અમને લાગે છે કે એશિયાઈ મજૂરોને લાવવા સામેની ચળવળ મોટે ભાગે બંધ થઈ જાત. જે લોકોને એવી ખાતરી થાત કે મજૂરો હંમેશાં મજૂરો જ રહેશે અને તેમના કરારની મુદત પૂરી થયે તેમને ફરી પાછા તેમને દેશ મોકલી દેવામાં આવશે, તો લોકો કદાચ એશિયાઈ મજૂરોને લાવવા તૈયાર થઈ જાત. પરંતુ હિંદીઓના દૃષ્ટિકોણથી, અને ખરું જોતાં નૈતિક દૃષ્ટિકોણથી, જોતાં અમે આવા કરારને અપવિત્ર કહેતાં જરા પણ અચકાતા નથી. જે સંસ્થાનને એશિયાઈ મજૂરો જોઈતા જ હોય તો તેણે તેમને લાવવાનાં બધાં પરિણામો વેઠવાં જોઈએ અને મજૂરોને સામાન્ય માનવ-સ્વાતંત્ર્ય આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. ટ્રાન્સવાલ માટે તો સર્વ સંમતિથી આવી શરતનો પ્રશ્ન જ નથી. એટલે એશિયાઈ મજૂરોને અહીં લાવવા એ ખુદ એશિયાઈને અન્યાય કરનારું અને માલિકોની અધોગતિ કરનારું છે. આ પહેલાં અમે કહ્યું છે કે માત્ર આ સંસ્થાનમાં નહીં પણ આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓનો પ્રશ્ન ગૂંચવાઈ ગયો છે તેનું કારણ હિંદી મજૂરોને નાતાલમાં લાવવામાં રહેવું છે અને અમે હજી પણ એવો અભિપ્રાય ધરાવીએ છીએ કે આ પ્રશ્નનો સાચો ઉકેલ એ છે કે એશિયાઈ મજૂરોને લાવવામાં મદદ કરવાનું બંધ કરીને આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગોરાઓને લાવવામાં મદદ કરવી. અને તેની સાથે વાજબી નિયંત્રણો હેઠળ બધા વર્ગો માટે દ્વાર ખુલ્લાં રાખવાં. એથી સમતુલા એની મેળે જળવાશે અને હિંદી વેપારી સામે કે સામાન્ય રીતે હિંદી વેપારધંધા સામે ભાગ્યે જ કશો વિરોધ રહેશે.

એટલે બધા દૃષ્ટિકોણથી જોતાં એ વાતમાં તો શંકા જ નથી કે મજૂરોના પ્રશ્નને લાગે-વળગે છે ત્યાં સુધી યુરોપિયનો અને હિંદીઓની સંપૂર્ણ એકમતી છે અને અમે અંતઃકરણથી

આશા રાખીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલમાં એશિયાઈ મજૂરોને લાવવાના કદી પણ પ્રયત્નો કરવામાં નહીં આવે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૯-૭-૧૯૦૩

૨૭૨. પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલ

તાજેતરના એક અંકમાં અમે મિ. અબદુલ કાદિર અને બીજાઓએ હિંદી કોમ તરફથી ધારાસભાને કરેલી અરજી છાપી હતી. તેમાં શિક્ષણ અંગેની કસોટીમાં હિંદુસ્તાનની મુખ્ય ભાષાઓનો સમાવેશ કરવાનું સલાહભરેલું છે એ વાત પર બહુ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. આ ભાષાઓ માત્ર બહુ ઘડાયેલી છે એટલું જ નહીં પણ તેમનું વિશાળ સાહિત્ય છે અને હિંદુસ્તાનમાં સમ્રાટના લાખો પ્રજાજનો તે બોલે છે. અરજદારોએ કહ્યું છે તેમ હિંદુસ્તાનની મહાન ભાષાઓનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે તે પછી પણ એવા લાખો અભણ હિંદીઓ રહેશે કે જેઓ આ બિલ મુજબ અહીં આવી શકશે નહીં. હાલના પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદાને બહુ થોડો સમય આપ્યા પછી સરકાર તેની જગ્યાએ બીજું બિલ લાવવામાં જરાયે અચકાઈ નથી, તે જોતાં હિંદી કોમે માગેલી નાની છૂટ આપવામાં કંઈ જ જોખમ નથી. કેમ કે જે એમ લાગે કે વાજબી કરતાં વધારે સંખ્યામાં—સંસ્થાનવાસીઓને ‘ભય’ લાગે એટલી સંખ્યામાં—હિંદીઓ નવી કસોટીનો લાભ લઈ રહ્યા છે, તો આ બાબતની પુનઃવિચારણા થઈ શકે તેમ છે. જોકે અમે એમ કહેતાં જરાયે અચકાતા નથી કે આવું પગલું સંપૂર્ણપણે બિનજરૂરી થઈ પડશે, સિવાય કે સંસ્થાનવાસીઓનો ઈરાદો સ્વતંત્ર હિંદીઓને અહીં આવતા સદંતર અટકાવી દેવાનો હોય.

આ અરજીમાં બીજા પણ એવા મુદ્દા ઉઠાવવામાં આવ્યા છે કે જે સરકારને માટે ધ્યાન આપવા લાયક છે. જે સરકારી નીતિ એવી હોય કે લોકોના આગમન અંગેના દક્ષિણ આફ્રિકાના કાયદાઓ એકસરખા કરી દેવા તો પછી અરજદારોની વિનંતી પ્રમાણે કાયદેસર વતની ગણાવાનો હક જેઓ માત્ર નાતાલમાં રહેતા હોય તેમને જ નહીં પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેતા બધાને આપવો જોઈએ. બીજું કંઈ નહીં તો એક જ ઝંડા હેઠળ રહેનારાઓની વચ્ચે એકતાની ભાવના વધારવા માટે પણ સરકારે થોડુંક તો નમતું જોખવું જોઈએ. જે દક્ષિણ આફ્રિકામાં પરદેશી રાજ્યો હોત તો વાત જુદી હતી. પરંતુ દેશનાં બધાં રાજ્યો હવે બ્રિટિશ સંસ્થાનો છે, એટલે કોઈ પણ જાતનો ભેદભાવ મનદુઃખ પેદા કરશે. અમે માનીએ છીએ કે દક્ષિણ આફ્રિકાનાં બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં અવરજવરની સંપૂર્ણ છૂટ હોવી જોઈએ. સંસ્થાનમાં રાજદ્વારી પુરુષોએ પણ આવી લાગણી ઘણી વખત દર્શાવી છે અને નાતાલના બિલને કેપના કાયદાની સાથે એક હરોળમાં લાવવા માટે આ એક ઘણી જ યોગ્ય તક છે.

બિલમાં વસવાટ માટેની મુદત બે વરસથી વધારીને ત્રણ વરસની કરવામાં આવે તે બેશક ફરિયાદનું કારણ છે અને અરજદારોએ એનો વિરોધ કરવામાં ઠીક જ કર્યું છે. અમે માનીએ છીએ કે કોઈ વ્યક્તિને પહેલાંનો વસવાટ હક મેળવવાને લાયક ઠરાવવા માટે આપખુદ રીતે બે વરસની મર્યાદા નક્કી કરી દેવી એ પણ અન્યાયી હતું, પરંતુ તેને વધારીને ત્રણ વરસની

કરવાથી તો જેમણે નાતાલને લગભગ પોતાનું ઘર બનાવ્યું છે અને જેઓ આજીવિકા માટે નાતાલ પર આધાર રાખે છે એવા સૈંકડો હિંદીઓ એ હક મેળવવા નાલાયક ઠરશે.

એટલે અમે આશા રાખીએ છીએ કે અરજદારોની વાજબી વિનંતીનો વિચાર કરવાની અને છૂટછાટ આપવાની સરકાર મહેરબાની કરશે. અમને જરાયે શંકા નથી કે હિંદી કોમ એની ઘણી જ કદર કરશે. આ સંબંધમાં અમે માનનીય સર જોન રોબિન્સનના તેજસ્વી ભાષણનો ઉલ્લેખ કરવા માગીએ છીએ જે તેમણે મતાધિકારનું બિલ રજૂ કરતાં કર્યું હતું. તે વખતે તેઓ સંસ્થાનના મુખ્ય પ્રધાન હતા. તે ભાષણમાં તેમણે કહ્યું હતું કે હિંદીઓને મતાધિકારથી વંચિત કરીને સંસદ પોતાને માથે એક ગંભીર જવાબદારી લે છે. મતાધિકાર લઈ લેવાને કારણે એકે-એક સભ્યની હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાની, તેમને કંઈ પણ અન્યાય ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવાની અને બને ત્યાં સુધી તેમની લાગણીઓને માન આપવાની ફરજ બની જાય છે. પ્રવાસી બિલ પરની વિચારણાઓના પરિણામની અમે આનુરતાપૂર્વક રાહ જોઈશું. શું વિધાનસભા સર જોને ઉચ્ચારેલા શબ્દોનો અમલ કરશે ખરી? આપણે એવી આશા રાખીએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૯-૭-૧૯૦૩

૨૭૩. ખ્લેગ ગયો પણ ટ્રાન્સવાલ બંધ છે!

ખ્લેગને બહાને ઈન્ડિયનોને નાતાલથી ટ્રાન્સવાલ જતા બંધ કર્યા તે વિષે અમે આગળ લખી ગયા છીએ. હવે ખ્લેગ તો ગયો, છતાં ટ્રાન્સવાલ ખુલ્લું નથી! આપણા લોક એમ જ ધારતા આવ્યા છે કે તંદુરસ્તી જાળવવાનું તો બહાનું જ છે; જો એ ખરું કારણ હોત તો હવે ખ્લેગ ગયો તો ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવાની છૂટ કેમ નથી મૂકતા? બિચારા કંઈ કેટલા રેફ્યુજીઓ ત્યાં જઈ પોતાને ઉદ્યમે વળગવા ટાંપી રહ્યા છે. આ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે લડાઈની વખત હિંદી રેફ્યુજીઓએ ગોરાની માફક ફંડોમાંથી મદદ લીધી નથી, પણ તેમની તજવીજ આપણી કોમે જ બહારની મદદ વગર કરી છે. હવે જે રહ્યા છે તેને આપણે કોમ તરીકે નથી મદદ કરતા પણ લાગતાવળગતા પોતાની ફરજ બજાવી તેમનો નિભાવ કરે છે. નામદાર સરકારને એવાની સ્થિતિ પર ખ્યાલ રાખી તેમનો જલદી છુટકારો કરવાની અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૯-૭-૧૯૦૩

૨૭૪. ખાસ વકીલાત

એશિયાઈઓને અલગ વસાવવા સૂચવતી મેયરની નોંધ^૧ જે હવે પ્રખ્યાત બની ગઈ છે, તેને વાજબી ઠરાવવા થોડીક ખાસ વકીલાત અમારા સાથી વર્તમાનપત્ર નાતાલ એડવર્ટાઈઝરે કરી છે. “લોકોની સગવડ એ જ સર્વોપરી કાયદો” એ કહેવતને તેણે એશિયાઈઓને અલગ વસાવવાની વાતનો આધાર બનાવ્યો છે. પરંતુ આમાંના “લોકો” શબ્દની આગળ “યુરોપિયન” એવો શબ્દ અમને જણાતો નથી. તેથી અમને લાગે છે કે આખરે હિંદી પણ એક માણસ હોઈને “લોકો” શબ્દમાં તેનો પણ સમાવેશ થાય છે. જે એમ હોય તો સામાન્ય રીતે લોકોની સલામતી માટેનો સર્વોપરી કાયદો શો છે? બેશક, તેમનામાંના કેટલાકને માનભંગ કરીને ઘેટાંબકરાંની જેમ અલગ વાડાઓમાં ધકેલી દેવા એ તો નહીં જ! નાતાલ એડવર્ટાઈઝર આગળ કહે છે: “અનુભવે પુરવાર કરી આપ્યું છે કે બંને કોમો કોઈ પણ જાતનાં નિયંત્રણ વગર હળેમળે એ યુરોપિયન વસ્તીના હિતમાં નથી.” પરંતુ આ કથનને સાબિત કરવા તે એક પણ હકીકત આપી શક્યું નથી. સાચી બીના તો એ છે કે હિંદીઓએ જ નાતાલને દક્ષિણ આફ્રિકાનું ઉદ્યાન સંસ્થાન બનાવ્યું છે. હિંદીઓનું સરકારી વર્ણન છે, “શાંત, ઉપયોગી અને કાયદાનું પાલન કરતા નાગરિકો”. આવા માણસો પોતે જે દેશમાં વસવાટ કરે તે દેશને નુકસાન કરે, એ વાતથી અમને નવાઈ લાગે છે. નાતાલ એડવર્ટાઈઝરે “હળેમળે” શબ્દ વાપર્યો છે. હકીકત એ છે કે માત્ર વેપારને બાદ કરો તો બંને કોમોને એકબીજા સાથે ભળવાનું બનતું જ નથી, અને જ્યાં સુધી યુરોપિયન મિત્રો હિંદીઓ સાથે વેપાર કરવાનું કે તેમની સેવાઓનો લાભ લેવાનું પસંદ કરશે ત્યાં સુધી હિંદીઓને ફરજિયાત રીતે અલગ પાડવામાં આવે કે ન આવે તોપણ એ રીતે ભળવાનું ચાલુ રહેશે જ. પરંતુ કામધંધા માટે હળવા મળવાનું થાય તે બાદ કરતાં તો હિંદીઓ અત્યારે ભલે ફરજિયાત નહીં છતાં, નિયમ તરીકે શહેરની અમુક જગ્યાઓએ જ રહે છે. આ સંસ્થાનમાં અંગ્રેજો સર્વોપરી છે અને રહેવા જોઈએ. તેમ જ અમારા પ્રત્યે તેઓ પરોપકાર દાખવે, એવું પણ અમે માગતા નથી. પણ અમે એમને એટલી વિનંતી તો કરીશું જ કે તેમની સર્વોપરિતાનો ઉપયોગ અમને અન્યાય કરવામાં, અમને ઉતારી પાડવામાં અને અમારું અપમાન કરવામાં ન કરે. “સર્વને સરખી તક અને કોઈના તરફ મહેરબાની નહીં” એ હિંદી કોમની એક ન્યાયી અને યોગ્ય માગણી છે. હિંદીઓની મોટી સભામાં થયેલાં ભાષણોમાં “નગરપતિએ કરેલી સૂચનાનો અમલ કરવાથી કોઈ મહત્ત્વનો અન્યાય ઊભો થશે” એવી ખાતરી તેને કરાવે એવું કશું પણ જોવાની અમારું સાથી વર્તમાનપત્ર ના પાડે છે એ તો ભારે ગજબની વાત કહેવાય! ભલે, કોઈ પણ માણસને તેની મરજી વિરુદ્ધ કશાની પણ ખાતરી કરાવી શકાતી નથી. નહીં તો અમે એને પૂછી શકીએ કે જેમણે કશો ગુનો ન કર્યો હોય એવા લોકોના એક જૂથના અંગત સ્વાતંત્ર્ય પર નિયંત્રણ મૂકવું એ, બ્રિટિશ બંધારણમાં “અન્યાય”નો જે અર્થ થાય છે તે મુજબ, અન્યાય નથી કે? અમારું સાથી વર્તમાનપત્ર એ બાબતનો ખેદ કરે છે કે હિંદીઓની વસ્તી યુરોપિયનોની વસ્તી જેટલી જ છે. અમે એને યાદ કરાવીએ કે ૫૦,૦૦૦ હિંદીઓમાંથી લગભગ અડધા તો ગિરમીટિયા મજૂરો છે અને તેથી સરખામણી કરવામાં તેમને ગણવા નહીં

૧. જુઓ “હિંદીઓ સારું ખાસ બનર એટલે લોકેશન કરવાની સૂચના”, ૪-૬-૧૯૦૩.

જેઈએ. પરંતુ વાતનો સાચો મુદ્દો તો એ છે કે હિંદી મજૂરોને અહીં લાવવાનું બંધ કરો એટલે પ્રશ્ન ઉકલ્યો જ સમજે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૯-૭-૧૯૦૩

૨૭૫. નાતાલ કાઉન્સિલને અરજી

ડરબન,

જુલાઈ ૧૧, ૧૯૦૩

પ્રતિ

નાતાલની માનનીય કાઉન્સિલના

માનનીય પ્રમુખ તથા સભ્ય,

નાતાલ સંસ્થાનમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા
નીચે સહી કરનારાઓની અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે:

આ માનનીય સભાગૃહ સમક્ષ વિચારણા માટે આવેલા, પ્રવાસીઓના આગમન ઉપર વધારે કડક નિયંત્રણો મૂકવા માટેના બિલ બાબતમાં આપના અરજદારો આ પ્રતિષ્ઠિત સભાગૃહ સમક્ષ આદરપૂર્વક ઉપસ્થિત થાય છે.

નાતાલમાં વસવાટ કરતા બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી અબદુલ કાદિર અને બીજા ૧૪૬ જણે નાતાલની માનનીય ધારાસભાને કરેલી અરજીની એક નકલ સેવામાં રજૂ કરીએ છીએ.^૧

અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ માનનીય સભાગૃહ અરજીમાં કરવામાં આવેલી સૂચનાઓની તરફેણમાં વિચાર કરવાની મહેરબાની કરશે.

ઈન્સાફ અને દયાના આ કાર્ય માટે અમે કર્તવ્ય સમજીને હંમેશાં પ્રાર્થના કરીશું.

(સહી) ડી. એમ. મતાલા

અને ઓગણત્રીસ બીજાઓ

[મૂળ અંગ્રેજી]

સંસ્થાનોની કચેરીનું દફતર: મેમોરિયલ્સ ઓન્ડ પિટિશન્સ, ૧૯૦૩: સી. ઓ. ૧૮૧, પુસ્તક ૫૩, વોલ્ડ્સ ઓન્ડ પ્રોસિડિંગ્સ ઓફ ધિ નાતાલ પાર્લિમેન્ટ.

૧. અહીં તારીખ ૨૩મી જૂનની અરજીનું મૂળ લખાણ ઉતારવામાં આવ્યું છે. જુઓ "પ્રવાસી બિલ", ૨૫-૬-૧૯૦૩.

૨૭૬. ઓરેન્જ રીવર કોલોની

મહમદ ગિઝનીનો હિંદુસ્તાનનાં કેટલાંએક પરગણાં પર અમલ હતો. એના અમલદારો લોકને બહુ સતાવતા. એક ડોસી તે પરથી ખુદ મહમદ પાસે રાવ ખાવા ગઈ. પાદશાહે લાચારી બતાવી કહ્યું કે આટલે દૂરથી શું થાય? ડોસીએ તે પરથી રોકડું પકડાવ્યું કે રૈયતનું રક્ષણ નહીં થાય તો રાજ શું કામ કરવું? આ વાત બહુ જૂની છે, પણ ભુલાઈ નથી. હમણાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓની સ્થિતિ પર વિચાર કરતાં યાદ આવી જાય છે. અલબત્ત જેમ ડોસીને જવાબ મળ્યો તેમ આ જમાનામાં આપણને મળશે નહીં; પણ સાર એવો જ છે. કરોડો પાઉંડનો ખર્ચ કરી અને લોહીની નદીઓ ચલાવી ગ્રેટ બ્રિટને ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર કોલોની તાબે કર્યાં. અને હવે જે મૂઠીબંધ લોકનાં તોફાનને વશ થઈ જે રાજનીતિથી આ રાજ મશહૂર અને પ્રતાપી થયું છે તેનો ત્યાગ થાય તો બેશક બહુ ખેદકારક સમજવું.

ગઈ તા. ૩૦ જાન્યુઆરી ઓરેન્જ રીવર કોલોનીના સરકારી ગેઝેટમાં પેટ્રુસબર્ગના કાફરો સારુ મંજૂર થયેલા કાયદા છપાયા છે. મથાળું જેતાં એમ લાગશે કે એમાં આપણા લોકને લેવાદેવા નથી; પણ અંદર ૨૧ કલમો છે તે વાંચતાં આંખ ઊઘડી જાય છે. હાલ ત્યાં હિંદી વસ્તી નથી એમ ગણીએ; પણ હવે ઈમિગ્રેશનના કાયદા ઠામેઠામ સખત થયા છે, તેથી સંસ્થાનમાં ઠીક સ્થિતિના માણસો જ જઈ શકશે; અને તે વખત, જેમ ઈસ્ટ લાંડનના પુરાણા કાયદા ત્યાંના લોકને આજ સતાવે છે તેમ, હેરાન કરશે.

ધારામાં એમ છે કે બધા 'ક્વર્ટ' લોક સારુ લોકેશન કરવાં. દરેક આદમીનાં નામ ઠામ, કેમ નિભાવ કરે છે, કેટલાં જનવર પાળે છે, કોને ત્યાં નોકર, ઈ. નોંધવાં. ટાઉન ક્લાર્કને દર વરસે ૧ શિલિંગ આપી 'પાસ' લેવો. કોઈ બહારથી આવે તો તેણે ૪૮ કલાકમાં ખબર કરવી. પરોણો આવે તો ખબર કરવી. ૯ વાગ્યા પછી રાતે બહાર રખડાય નહીં. જનવર વગેરે રજા વગર રખાય નહીં, રાખો તો દંડ થાય. રજા વગર નિશાળ કઢાય નહીં, કે સભા લગી ભરાય નહીં.

સર મંચેરજી ભાવનગરી અને સર રેમન્ડ વેસ્ટ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનમાં નાઉમેદ લાગ્યા એમાં અચરત જેવું નથી. આપણી તરફથી કોશિશો થાય છે છતાં સ્થિતિ નબળી થતી જાય છે, એ ખરેખર ખેદકારક છે. આપણે અનુભવીએ છીએ કે દહાડે દહાડે તક્લીફો ઘટવાને બદલે વધતી જ જાય છે.

મિ. ચેમ્બરલેન દક્ષિણ આફ્રિકામાં શાંતિ કરવા પધાર્યા હતા ત્યારે દરેક હિંદી ડેપ્યુટેશનને ધીરજ આપી, હતી કે અહીંના રહીશોને હરકત નહીં આવે. ઈમિગ્રેશન બાબત આપણને શિખામણ દીધી હતી કે એમાં બોલવું નહીં; પણ બાકી દરેક રીતે આપણે આબરૂથી રહી શકીએ એવી છૂટ મળવી જોઈએ. આમ તેમણે જ કહ્યું હતું. હમણાં જ થોડા વખત પર આ નામદારે ઓસ્ટ્રેલિયાને 'લશ્કર' બાબતમાં ફટકો લગાવ્યો હતો. તો અમે રાઈટ ઓનરેબલ મિ. જેસેફ ચેમ્બરલેનને વિનંતી કરીએ છીએ કે જરા અમારી તરફ ધ્યાન આપો. તેમ લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનને પણ વીનવીએ છીએ—આં સાહેબે પણ આપણી તરફની પોતાની લાગણી જાહેર કરી છે. લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબને પણ ખ્યાલ કરવાની અરજ કરીએ છીએ. એઓ દક્ષિણ આફ્રિકાના હાઈકમિશનર છે તેથી વડી સરકારની રાજનીતિ જાળવવી એ તેમની ફરજ છે; તેમ હિંદી ડેપ્યુટેશનને પણ તેઓ સાહેબે કહ્યું હતું કે આ વાતનો સંતોષકારક ફડયો થઈ જવો જોઈએ.

હિંદી પ્રજાએ પણ આવી વાતો પરથી ઘડો લેવાનો છે. આપણે જોતા આવ્યા છીએ કે આપણા લાભ સાચવવાની તજવીજમાં જરા પણ પાછળ રહીએ તો આપણા હકો પર તરાપો પડે છે. એટલે હંમેશ સચેત, જાગ્રત રહેવું એ આપણી ફરજ છે. આપણે એક સંપત્તી કામ કરવું કેટલું જરૂરનું છે તે પર વિચાર કરવો જોઈએ. ગોરાઓ જાહેર બાબતમાં પોતાના ખાનગી મતભેદો કોરે મૂકી કેવી રીતે એક થઈ કામ કાઢી લે છે તે જોઈ શીખવું જોઈએ. અરજી કરતાં પણ નહીં ફાવ્યા તો શું થયું? આપણી ફરજમાં પાછળ હઠવું નહીં જોઈએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૬-૭-૧૯૦૩

૨૭૭. મજૂરો આણવાની મંડળી

મિ. કિવને એશિયાથી મજૂર નહીં બોલાવવા એક મેનિફેસ્ટો કાઢ્યો હતો, તે પરથી ઉપલી મંડળીએ પોતાનો મેનિફેસ્ટો કાઢ્યો છે, જે આજ ઈંગ્રેજીમાં અમે આપીએ છીએ. મિ. કિવનનો મેનિફેસ્ટો પાછલા અંકમાં છપાઈ ગયો છે. આપણી સંમતિ આ બેમાં મિ. કિવનના મેનિફેસ્ટો તરફ છે. મિ. ગોચ જેવા મોટા દિલના અને મિ. લેનર્ડ જેવા વિદ્વાન, મજૂરો આણવાના મેનિફેસ્ટો પર પોતાની સહી કરી વજન આપે છે તે જોઈ ખરેખર ખેદ થાય છે. એ લખાણનો ટૂંકમાં અર્થ આવો થાય છે કે એશિયાથી ગુલામ મંગાવવા. કરારનામામાં લાવવાની વાતો થાય છે, પણ તેમાં શરતો એવી રાખી છે કે ગુલામગીરી દેખાઈ આવે છે. શરતો એવી છે કે પાંચ વરસ મજૂરી સિવાય બીજું થાય નહીં, અને મુદત પૂરી થતાં તેને દેશ પાછા મોકલવા. મજૂર અને ગુલામ વચ્ચે જે ખાસ તફાવત છે તે ભૂલી જાય છે. અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે આવો અન્યાય અદલ ઈનસાફી બ્રિટિશ રાજમાં થઈ શકશે નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૬-૭-૧૯૦૩

[ઉપરોક્ત બાબતના ગાંધીજીના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે.]

લેબર ઈમ્પોર્ટેશન એસોસિયેશન - પરદેશથી મજૂરો મંગાવનાર સંઘ

બીજી જગ્યાએ અમે લેબર ઈમ્પોર્ટેશન એસોસિયેશન (પરદેશથી મજૂરો મંગાવનાર સંઘ)નું જાહેરનામું આપીએ છીએ. તેના પર મિ. જી. એચ. ગોચ, મિ. જે. ડબલ્યુ. લેનર્ડ, કે. સી. અને બીજા ટ્રાન્સવાલના આગેવાન વિચારકોની સહી છે. મિ. કિવનના જાહેરનામા પછી તરત જ આ પ્રસિદ્ધ થયું છે. જે અમારે એ બેમાંથી એકની પસંદગી કરવી હોય તો મિ. કિવનના જાહેરનામાની તરફેણમાં અમારો મત આપતાં અમે ખંચકાઈશું નહીં. સંઘના જાહેરનામા પર મિ. ગોચ જેવા વિશાળ સહાનુભૂતિ ધરાવનારા અને મિ. લિયોનાર્ડ જેવા સંસ્કારી અને માનવ-સ્વભાવનો બહોળો અનુભવ ધરાવનાર સદ્ગૃહસ્થોના દસ્તખત જોઈને ખરેખર દુઃખ થાય છે. એ જાહેરનામું ખરેખર હળવા પ્રકારની ગુલામી પ્રથાની તરફેણ કરે છે અને બિચારા ગરીબ ગિરમીટિયા મજૂરોની તરફેણમાં તેને કશું કહેવાનું નથી.

આ દસ્તાવેજ હિંદીઓને માટે મહત્વનો છે કેમ કે આપણે જાણીએ છીએ કે લોર્ડ મિલ્નર હાલ હિંદુસ્તાનથી હિંદી મજૂરોની આયાત કરવાની પરવાનગી મેળવવા માટે સંસ્થાન કચેરી તેમ જ ઈન્ડિયા ઓફિસ સાથે પત્રવ્યવહાર કરી રહ્યા છે. એ તો દેખીતું છે કે સંઘે બિનઆફ્રિકન મજૂરો લાવવા અંગે જે શરતો મૂકી છે તે જ હિંદી મજૂરો લાવવા માટે પણ લાગુ પડશે. હવે જો આપણે “ગુલામી” શબ્દનો સાચો અર્થ સમજતા હોઈએ તો એ એક એવી સ્થિતિ છે કે જેમાં એક માણસ બીજા એક માણસને આખી જિંદગી માટે પોતાની સેવાઓ વેચી દે છે અને પાછળથી તેમાં કશો ફેરફાર થઈ શકતો નથી અને જો તે તેમાંથી છટકવાનો જરા પણ પ્રયત્ન કરે તો તે ફોજદારી ગુનો ગણાય છે. જો આ ગુલામીની સાચી વ્યાખ્યા હોય તો મિ. ગોય તથા તેમની સાથે સહી કરનારાઓ જે સૂચવે છે તે અમુક મુદત માટેની ગુલામી સિવાય બીજું કંઈ નથી. કારણ કે તેમના કહેવા પ્રમાણે, મજૂરો પોતાની સેવાઓ પાંચ વરસની મુદત માટે એવી રીતે વેચી દેવાની છે કે તે માત્ર સાદા મજૂર તરીકે જ કામ કરી શકે, અને “દરેક માલિક પોતાના મજૂરને પોતાના દેશમાં પાછો મોકલવાની સરકારને સંતોષ થાય એવી બાંધધરી આપે.” મજૂરને વાડાઓમાં રાખવામાં આવે અને ગિરમીટિયા મજૂરના કાયદાના જરા સરખા પણ ભંગ માટે તેને સખત સજા કરવામાં આવે.

જો આ કામચલાઉ ગુલામી ન હોય તો અમે જાણવા માગીએ છીએ કે કામચલાઉ ગુલામી કોને કહેવાય? નોકરીના સામાન્ય કરાર અને ગિરમીટિયા કરારની શરતો વચ્ચે મહત્વનો તફાવત એ છે કે નોકરીમાં તો નોકર પોતાની નોકરી કરવાની જવાબદારીમાંથી પૈસા ભરીને છૂટો થઈ શકે છે અને જવાબદારીમાંથી છટકવાનો કોઈ પ્રયત્ન ફોજદારી ગુનો ગણાતો નથી. જ્યારે ગિરમીટિયા મજૂરીના કરારમાં જવાબદારીમાંથી મુક્તિ સામાન્ય રીતે અશક્ય જ છે અને કરારનો જરા સરખો ભંગ મજૂરને સજાને પાત્ર ઠરાવે છે. એટલે પ્રશ્ન તદ્દન સીધો છે. શું ટ્રાન્સવાલની સાધનસંપત્તિનો વિકાસ કરવા માટે હિંદી કે બીજા કોઈ પણ મજૂરોનો ખોટો લાભ લેવા દઈ શકાય અને તે પણ જેમની મજૂરીનો લાભ લેવાનો છે તેમના અધિકારોની જરા પણ ગણના કર્યા સિવાય? મજૂર ભલે ગમે તે માને, અને તેને વેતન ગમે તેટલું ઊંચું આપવામાં આવે, પરંતુ અમને નથી લાગતું કે બજારભાવે પોતાની સેવાઓ વેચી દેવા માટે, કે ગિરમીટની મુદત દરમ્યાન તેને પોતાને જે કંઈ નુકસાન સહન કરવું પડ્યું હોય તે ભરપાઈ કરવા માટે આને સંતોષકારક બદલો ગણી શકાય. આવી પ્રથાને સ્વ. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટરે “લગભગ ગુલામીની પ્રથા” તરીકે વર્ણવી હતી. નાતાલમાં જ્યારે આવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી તે વખતે સ્વ. માનનીય હેરી એસ્કમ્બે આપેલા અભિપ્રાયનું અવતરણ અમે નીચે ટાંકીએ છીએ. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં નાતાલમાં નિમાયેલા કમિશન સમક્ષ તેમણે નીચે પ્રમાણે જુબાની આપી હતી:

એક માણસને સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ એની સંમતિથી, પરંતુ ખરું જોતાં ઘણી વાર એની સંમતિ વગર, અહીં લાવવામાં આવે છે. પોતાની જિંદગીનાં સૌથી ઉત્તમ પાંચ વર્ષ તે અહીં ગાળે છે, નવા સંબંધો બાંધે છે, જૂના ભૂલી જાય છે, કદાચ અહીં ઘર પણ માંડે છે. સાચાખોટાના મારા ખ્યાલ મુજબ એને પાછો ન જ મોકલી શકાય. એમની પાસેથી જેટલું કામ લઈ શકાય તેટલું લઈ લીધા પછી તેમને અહીંથી ચાલ્યા જવાનો લુકમ કરવો તેના કરતાં બહેતર તો એ છે કે હિંદીઓને અહીં આવતા બંધ કરી દેવા. આ સંસ્થાનને અગર તો આ સંસ્થાનના એક વિભાગને હિંદીઓ જોઈએ છે ખરા, પણ હિંદીઓ અહીંયાં આવે તેનાં પરિણામોથી તેઓ દૂર ભાગે છે. હું જાણું છું ત્યાં સુધી હિંદી લોકો કશું

નુક્સાન કરતા નથી. કેટલીક બાબતમાં તો તેઓ ઘણો ફાયદો કરી આપે છે. જે માણસે પાંચ વરસ સુધી સારી વર્તણૂક રાખી હોય તેને કાઢી મૂકવાને વાળબી ઠરાવે એવું એક પણ કારણ મેં કોઈ દિવસ સાંભળ્યું નથી. હું નથી માનતો કે કોઈ હિંદીને તેની પાંચ વરસની નોકરી પૂરી થયા પછી પોલીસની દેખરેખ હેઠળ મૂકવો જોઈએ, સિવાય કે તે ગુનેગાર હોય.

અમે માત્ર એટલી જ આશા રાખીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલના સંસ્થાનવાસીઓ, પોતાની ન્યાયભાવનાને થોડા વખત માટે આંધળી કરી નાખનારા સ્વાર્થને લઈને, જે અન્યાયી, અપ્રિસ્તી અને અબ્રિટિશ વર્તાવ કરવા માટે તૈયાર થયા છે તેમાંથી તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પણ તેમને બચાવી લેવામાં આવશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૬-૭-૧૯૦૩

૨૭૮. સર પીટર ફોર સમક્ષ મેયરોનું પ્રતિનિધિમંડળ

કમમાં કમ કેપમાં તો સર પીટર ફોર વર્તમાન પૂર્વગ્રહથી દૂર રહી શક્યા છે અને હકીકતોને વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોઈ શક્યા છે એ એક સારી નિશાની છે. કેપ ખાતેની જુદી જુદી મ્યુનિસિપાલિટીઓના મેયરોના પ્રતિનિધિમંડળને સર પીટરે કહ્યું કે હિંદીઓને અલગ વાડામાં રાખવાની દરખાસ્ત સંબંધમાં કોઈ નવું બિલ રજૂ કરવાની મને જરૂર જણાતી નથી. એશિયાઈઓનો ધસારો વધી જવાના ભયને પણ એમણે શાંત પાડ્યો, કેમ કે એમણે એ બહુ સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યું કે પ્રવાસી કાયદો બહુ સારી રીતે કામ આપે છે અને સંસ્થાનમાં કશી ભીડ નથી.

આપણા ધારાસભ્યોને માટે પણ આ બહુ વિચારવા જેવી વાત છે. અમે પહેલાં કહી ગયા છીએ તેમ નાતાલમાં નગર પરિષદોને ઘણા અધિકાર આપવામાં આવેલા છે અને જે કાયદામાં કંઈ પણ ફેરફારની જરૂર હોય તો તે ફક્ત પરવાના માટેના કાયદામાં છે. અને આ કટારોમાં અમે એ પણ બતાવી આપ્યું છે કે પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો જેતાં ઘણા એશિયાઈ પ્રવાસીઓ અહીં આવે એવી કોઈ શક્યતા નથી. એ સ્થિતિમાં એશિયાઈઓને અલગ વસવાની ફરજ પાડવી એ અમને તદ્દન બિનજરૂરી લાગે છે. જે સંસ્થાનવાસીઓ હકીકતોને તપાસવાની તરફી લેશે તો તેઓ સહેલાઈથી જોઈ શકશે કે જુદાં જુદાં શહેરોમાં એશિયાઈઓના વસવાટને કારણે વસ્તીના સ્વાસ્થ્ય અંગે જોખમ ઊભું થશે એમ કહેવામાં આવે છે, તે જોખમ તો ખરેખર હકીકતોને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપમાં સ્વીકારવાની ના પાડતા માણસોની કલ્પનામાં જ રહેલું છે. આ બાબતમાં અમને જોહાનિસબર્ગ ખાતે બિનઆરોગ્યદાયક વિભાગ નિરીક્ષણ કમિશન (ઈનસેનિટરી એરિયા કમિશન) સમક્ષ ડૉ. જોન્સ્ટને આપેલી જુબાની યાદ આવે છે. ડૉ. જોન્સ્ટને સ્વાસ્થ્ય અંગેની બાબતોના નિષ્ણાત છે અને તેમને દક્ષિણ આફ્રિકાની આબોહવાનો ઘણો બહોળો અનુભવ છે. ડૉ. જોન્સ્ટને પોતાનો અભિપ્રાય આપતાં ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે સ્વચ્છતાની બાબતમાં જોહાનિસબર્ગના હિંદી રહેવાસીઓ સામે ફરિયાદ કરવા જેવું કંઈ મારા જેવામાં આવ્યું નથી. અને આરોગ્યના દૃષ્ટિબિદુથી તેમને અલગ વસાવવાના સિદ્ધાંતને હું સંમતિ આપી શકું તેમ નથી.

એટલે અમે આશા રાખીએ છીએ કે આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં બજારોની સૂચનાની વાતનો હવે અંત આવી જશે કારણ કે ટ્રાન્સવાલની બાબતમાં પણ લોર્ડ મિલ્નરે પ્રતિનિધિ-મંડળને વચન આપ્યું છે કે ચાલુ કાયદાઓને બદલે થોડા જ વખતમાં બ્રિટિશ વિચારધારા સાથે વધારે સુસંગત એવા કાયદાઓ બનાવવામાં આવશે.^૧

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૬-૭-૧૯૦૩

૨૭૯. કેપ સંસ્થાનમાં હિંદીઓના બજારની સૂચના

કેપ ટાઉનની કોર્પોરેશન કેપની પાર્લિમેન્ટમાં જે ખાનગી બિલ રજૂ કરવા માગે છે તેની એક કલમની નકલ અમે હવે અમારા વાચકો સમક્ષ મૂકી શકીએ એમ છીએ. એમાં એવા અધિકારોની માગણી કરવામાં આવી છે કે જેથી કાઉન્સિલ હિંદીઓ કે એશિયાઈઓ માટેના શહેરની અંદર કે બહાર કસબાઓ કે બજારોની સ્થાપના કરી શકે, તેમને નભાવી શકે અને તેમના પર કાબૂ રાખી શકે. તેમ જ જે હિંદીઓ કે એશિયાઈઓ 'તેમની આદતોને કારણે, રહેણીકરણને કારણે કે વસ્તીની ગીચતાને કારણે શહેરના સ્વાસ્થ્ય માટેના તબીબી અધિકારીના અભિપ્રાય પ્રમાણે જાહેર સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકારક હોય' તેમને તેમાં વસવાની ફરજ પાડી શકે અને આવા નાના કસબાઓ કે બજારોમાં દુકાનોની વપરાશ માટે ભાડાં લઈ શકે.

નાગરી અક્ષરમાં આપેલો ભાગ ઉક્ત કલમના વિરોધમાં રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોનો જવાબ આપવાના ખ્યાલથી કાઉન્સિલના સલાહકારોએ સુધારા તરીકે દાખલ કર્યો છે. સૂચિત સુધારો હિંદી કોમના અભિપ્રાયને માન આપવાની તૈયારી તો બતાવે છે, પણ તેથી તેની જરૂરિયાત ભાગ્યે જ સંતોષાય છે. ઉક્ત સુધારો બંધુ ચાલાકીથી ઘડવામાં આવ્યો છે, પણ તેથી કોઈ છેતરાય તેમ નથી. કેમ કે માણસ એટલો તો વિચાર કરે કે જે લોકોની રહેણીકરણમાં કંઈ વાંધાભર્યું હોય કે વસ્તી ઘણી ગીચ હોય તો તેનો ઉપાય એ નથી કે લોકોને શહેરમાંથી બહાર કાઢી મૂકીને તેમને એવી રહેણીકરણી ચાલુ રાખવા દેવી, પણ તેમના પર ધ્યાન રાખીને તેમની રહેણીના દોષો દૂર કરવા અને સ્વચ્છતા અંગેના નિયમોના ભંગ માટે જરૂર પડે તો, સજા કરવી એ છે. સુધારા ઉપરાંત, આશ્ચર્યની વાત એ છે કે બ્રિટિશ હિંદીઓના સ્વાતંત્ર્ય પર નિયંત્રણ મૂકવાની દરેક નવી સૂચના આગલી સૂચના કરતાં "ચડિયાતી" હોય છે. ટ્રાન્સવાલની પ્રખ્યાત બજાર નોટિસ^૨ કે જેનાથી આ બંધાની શરૂઆત થઈ તેમાં વાડા શહેરની મર્યાદાની અંદર બનાવવાની વાત છે. પરંતુ કેપની નગર પરિષદે તેમાં સુધારો કર્યો છે અને તે શહેરની મર્યાદાની અંદર કે બહાર પણ વાડા સ્થાપવાના અધિકાર મેળવવા માગે છે. પરંતુ સર પીટર ફોરે મેયરોના પ્રતિનિધિમંડળને જે જવાબ આપ્યો છે તે જેતાં અમને આશા છે કે ત્યાં સુધી કેપને લાગેવળે છે ત્યાં સુધી તો બજારોની વાત અમે છેવટને માટે જ સાંભળીએ છીએ. તેમ છતાં કેપ ખાતેના અમારા દેશબંધવોને અમે એવી ચેતવણી આપવા માગીએ છીએ કે તેઓ સાવધ રહે અને ગીયોગીય રહેવાની બાબતમાં કે સ્વચ્છતાની

૧. ન્યુઓ પા. ૩૪૬-૪૭, ૩૫૦, આ જ પુસ્તક.

૨. ન્યુઓ "દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ", એપ્રિલ ૧૨, ૧૯૦૩ સાથેનું બિડાણ.

બાબતમાં ફરિયાદનું કોઈ કારણ ન આપે. બ્રિટિશ હિંદીના એકે એક કામ પર બહુ જ ધ્યાન-પૂર્વક નજર રાખવામાં આવે છે તે જોતાં તેની પહેલી ફરજ એ છે કે તે કયાંય કોઈને વિરોધ કરવાનું કારણ ન આપે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૬-૭-૧૯૦૩

૨૮૦. શાખાશ

બોક્સબર્ગની સ્વાસ્થ્ય સમિતિએ લીધેલા ગેરવાજબી વલણ સામે પોતાના રક્ષણ હેઠળના માણસો તરફથી ટ્રાન્સવાલના મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રી મિ. મૂરે જે સરસ સામનો કર્યો તે અમારા સાથી વર્તમાનપત્ર સ્ટારના ખબરપત્રીએ મોકલાવેલા અહેવાલ પરથી જણાશે. એને માટે અમે મિ. મૂરને મુબારકબાદી આપીએ છીએ. મિ. મૂરે લીધેલા દૃઢ વલણ માટે તેમનો આભાર માનવો જરૂરી છે કેમ કે અમારા દેશબાંધવો હમણાંના અધિકારીઓ તરફથી કશી મદદ ન જ મળે એ વાતથી ખૂબ જ ટેવાઈ ગયા છે. નહીંતર, ખરું જોતાં, મિ. મૂરે આ સંજોગોમાં જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકાર જે કરે તેથી વિશેષ કંઈ જ કર્યું નથી. અમને જાણવા મળ્યું છે કે બોક્સબર્ગનો હાલનો વાડો શહેરથી પૂરતો દૂર છે, પરંતુ હિંદીઓ પોતાના રહેઠાણની બાબતમાં નિશ્ચિત રહે અથવા કેટલાંયે વર્ષોથી એક જગ્યાએ રહીને ત્યાં તેમણે સંપાદન કરેલી લોકોની સદ્ભાવના જાળવી રાખે તે બોક્સબર્ગની સ્વાસ્થ્ય સમિતિને પસંદ નથી. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે જૂની સરકારે હાલની જગ્યા કંઈ ઉદારતાપૂર્વક પસંદ કરી નહોતી. હિંદીઓને વાડામાં થોડોઘણો વેપારધંધો મળ્યો છે તે માત્ર સંજોગોને બળે જ મળ્યો છે. હવે સ્વાસ્થ્ય સમિતિ તેઓને વન ટ્રી હિલ નામની જગ્યાએ ખસેડવા માગે છે, જે તેમના પોતાના કહેવા પ્રમાણે શહેરથી લગભગ દોઢ માઈલ દૂર છે અને જ્યાં વેપારની જરાયે શક્યતા નથી. આરોગ્યના દૃષ્ટિબિંદુથી એ બહુ સરસ જગ્યા હોઈ શકે પરંતુ કમભાગ્યે વાડાના રહેવાસીઓ હજુ હમણાં તો એવી સ્થિતિમાં નથી કે તેઓ આખા દિવસના કામ પછી રહેવા જઈ શકે એવાં આરોગ્યભવનો બાંધી શકે. પરંતુ સ્વાસ્થ્ય સમિતિએ દાખવેલા વલણથી જરા પણ નવાઈ પામવાની જરૂર નથી. જો કોઈનોયે વાંક કાઢી શકાય એમ હોય તો તે કેવળ સરકારનો છે, કેમ કે એણે લોકોને એવું માનવા દીધું છે કે જો તેઓ પૂરતા પ્રમાણમાં શોરબકોર કરશે તો સરકાર બ્રિટિશ હિંદીઓના સ્વાતંત્ર્ય સાથે ચેડાં કાઢવા તૈયાર થશે. શું આપણે એ જાણતા નથી કે લોર્ડ મિલ્નરે બજારોની નોટિસ એવી દલીલ વડે વાજબી ઠરાવી છે કે લોકોએ જૂના કાયદાઓનો અમલ કરવાની માગણી કરી હતી? એ પણ વિધિની વિડંબના જ છે કે ૧૮૯૯ની બ્લૂમફોર્ડની મંત્રણા^૧ વખતે બ્રિટિશ હિંદીઓને માટે ન્યાયનો આગ્રહ રાખનાર નેક નામદાર જ હતા. અને અત્યારે એ જ સદ્ગૃહસ્થ, જૂના શાસન દરમિયાન જે કાયદાઓનો તેમણે એટલો ઉમદા રીતે વિરોધ કર્યો હતો તે જ કાયદા ઠોકી બેસાડવાની લોકોની કાગારોળને વશ થાય છે. એટલે પૂર્વગ્રહની આગમાં ઘી હોમનાર તો સરકાર પોતે જ છે અને જો હવે એ આગ વધારે જોરથી ફાટી નીકળે અને તે સરકારે કલ્પેલી

૧. ટ્રાન્સવાલના પ્રમુખ પૉલ ફૂગર અને દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હાઈ કમિશનર વચ્ચે થયેલી વાતચીત.

મર્યાદાથી વધી જાય તો આશ્ચર્ય પામવાનું કોઈ કારણ ખરું? અમે ફક્ત એટલી જ આશા રાખીએ છીએ કે બોક્સબર્ગની સ્વાસ્થ્ય સમિતિ બાબતમાં વાજબી વલણ અખત્યાર કર્યા પછી સરકાર હવે પાછી પાની નહીં કરે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૬-૭-૧૯૦૩

૨૮૧. ટ્રાન્સવાલની પરિસ્થિતિ અંગે

જેહાનિસબર્ગ,

જુલાઈ ૧૮, ૧૯૦૩

ધારાસભાએ મ્યુનિસિપલ ચૂંટણીઓ ઉપર નિયમન રાખવા માટે વટહુકમ પસાર કર્યો છે. સરકારે પોતાના વટહુકમના ખંરડામાં કોમ કે રંગના કોઈ ભેદભાવ વગર સૌને માટે મતાધિકાર રાખ્યો હતો. શરત એટલી હતી કે તેમની પાસે અમુક મિલકત હોવી જોઈએ અને તેઓ કાં તો અંગ્રેજી અથવા કોઈ ભાષાના જ્ઞાનની પરીક્ષા પસાર કરી શકે. ખરડાના બીજી વખતના વાચન વખતે માત્ર એક સિવાયના બધા બિનસરકારી સભાસદોએ સરકારનો વિરોધ કર્યો એટલે સરકારે પોતાની બહુમતી હોવા છતાં વિરોધ પક્ષની ઈચ્છા આગળ નમતું જોખ્યું.

એટલે હવે આ વટહુકમ મુજબ મ્યુનિસિપલ ચૂંટણીમાં મત આપવાનો અધિકાર માત્ર ગોરી બ્રિટિશ પ્રજાને જ મળે છે.

સરકારે વિરોધ પક્ષ સામે નમતું જોખવાનો પોતાનો ઈરાદો જાહેર કર્યો કે તરત જ એ વાત સામે માનપૂર્વક વિરોધ નોંધાવતી એક અરજી કાઉન્સિલને મોકલવામાં આવી હતી, પરંતુ તેની કશી અસર થઈ નથી.

લોર્ડ મિલ્નરે હવે આ વટહુકમને પોતાની સંમતિ આપી દીધી છે.

સરકારનું વલણ બતાવે છે કે બ્રિટિશ હિંદીઓ પ્રત્યે ન્યાયી તથા યુદ્ધ સમયે ઊભી થયેલી આશાઓને અનુરૂપ વર્તન દાખવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તેનો જો બિનસરકારી સભાસદો એકત્ર થઈને સામનો કરે તો ઘણુંખરું બ્રિટિશ હિંદીઓની કેવી દશા થશે.

અહીં એ વાતનો પણ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે કેપ અને નાતાલ બંને સ્વરાજ્ય ભોગવતાં સંસ્થાનો હોવા છતાં ત્યાં હિંદીઓ મ્યુનિસિપલ મતાધિકાર ભોગવે છે.

અનીતિ દાબી દેવા માટે સરકારે હાલમાં એક વટહુકમનો ખરડો ધારાસભા સમક્ષ રજૂ કર્યો છે. વટહુકમના સિદ્ધાંત સામે જરા પણ વાંધો હોઈ નહીં શકે, પરંતુ એમાં એક મહત્વનો સિદ્ધાંત સંડોવાયેલો છે. આ વટહુકમમાં કેટલીક વસ્તુઓ એવી છે કે જે “કોઈ પણ વતની”ને હાથે થાય તો ગંભીર ગુનો ગણાય. અને વટહુકમની ૧૯મી કલમની ઉપકલમ પાંચ “વતની” શબ્દની વ્યાખ્યા આવી કરે છે: “આફ્રિકાની, એશિયાની, અમેરિકાની કે સેન્ટ હેલેનાની કોઈ પણ વ્યક્તિ કે જે દેખીતી રીતે આદિમ અથવા બિનગોરી જાતની જણાતી હોય.”

હવે આ ફકરામાં જે વસ્તુઓનો ઉલ્લેખ થયો છે તે વસ્તુઓ પોતાની બાબતમાં પણ ગુનો ગણાય તે સામે બ્રિટિશ હિંદીઓને જરા પણ વાંધો નથી. તેમને વાંધો ફક્ત એટલો જ છે કે તેમને આફ્રિકાના, અમેરિકાના અને સેન્ટ હેલેનાના વતનીઓની હરોળમાં બેસાડી દેવામાં આવ્યા

છે. જે રીતે આ વસ્તુ કરવામાં આવી છે તે રીતમાં ડંખ રહેલો છે. નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર જેમની સમક્ષ આ બાબત મૂકવામાં આવી હતી તેમણે નીચે પ્રમાણે જવાબ વાળ્યો છે:

નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે આ બાબતમાં અત્યંત કાળજીપૂર્વક વિચાર કર્યો છે અને સંઘની ઈચ્છાઓ પૂરી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમ છતાં મારે એવો નિર્દેશ કરવો જોઈએ કે જે કલમની ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેને બદલવાનું હવે શક્ય નથી અને એ કલમની શબ્દરચના બીજાં સંસ્થાનોના આવા જ કાયદાઓની ઉપકલમો ઉપરથી કરવામાં આવી છે. નેક નામદાર એવી આશા રાખે છે કે જે અર્થમાં આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે એ જ અર્થ તમે સ્વીકારશો અને એ પણ સ્વીકારશો કે તેમનો ઈરાદો, તમે સૂચવ્યો છે તેમ બ્રિટિશ હિંદીઓને બીજાઓ સાથે એક હરોળમાં બેસાડી દેવાનો નથી.

આ ઉત્તર સહાનુભૂતિપૂર્ણ છે પરંતુ તેથી મુશ્કેલીનો ઉકેલ આવતો નથી. એના પર તારીખ ૪થી જુલાઈ છે, જે વખતે વટહુકમનું માત્ર એક જ વાચન થયું હતું. એટલે કમિટી કક્ષાએ એની શબ્દરચનામાં શા માટે ફેરફાર ન થઈ શક્યો તે સમજવું મુશ્કેલ છે. ત્યાર પછી તપાસ કરવામાં આવી છે અને જણાયું છે કે આ જ વિષયને લગતા કેપના કે નાતાલના કાયદાઓમાં આવી કોઈ અપમાનકારક વ્યાખ્યા નથી. ખરું જોતાં તો આ બેમાંથી એકે કાયદો બ્રિટિશ હિંદીઓને લાગુ પડતો જ નથી. એટલા માટે નેક નામદાર ગવર્નર લોર્ડ મિલ્નરને પણ એક ટૂંકો વિરોધપત્ર^૧ મોકલવામાં આવ્યો છે. એનું પરિણામ હજુ જણાયું નથી.

સંસ્થાન મંત્રીએ આ અઠવાડિયે જાહેર કર્યું છે કે બ્રિટિશ હિંદીઓ માટેના વાડાઓની સ્થાપના કરવા માટેની ૮,૦૦૦ પાઉંડની રકમમાંથી મોટા ભાગની રકમ ખરચી કાઢવાનો સરકારનો ઈરાદો છે. આ વાડાઓમાં લગભગ દસ હજાર માણસો રહી શકશે. જેમાંથી લગભગ ૮,૦૦૦ જેટલા પ્રિટોરિયા અને જોહાનિસબર્ગના હશે. ૫૪ વાડાઓની સ્થાપના કરવાનો તેમનો ઈરાદો છે.

આ એક અત્યંત ગંભીર બાબત છે, અને જે મિ. ચેમ્બરલેન હજી પણ કાયદાઓને કઈ દિશામાં બદલવા તેનો જ વિચાર કરતા હોય, તો પછી વાડાઓની સ્થાપના કરવા માટે, જ્યાં માંડ વીસ કે ત્રીસ હિંદીઓ છે ત્યાં પણ, આટલી ઉતાવળ શા માટે કરવામાં આવે છે તે સમજવું સહેલું નથી.

પરંતુ વધારે ગંભીર સમાચાર તો હમાણાં પોંચેફૂસ્ટ્રમથી આવ્યા છે તે એવી મતલબના છે કે હિંદી ફેરિયાઓને વાડાઓમાં ખસેડવાનાં પગલાં લેવાઈ ચૂક્યાં છે. એમ લાગતું હતું કે બધાંયે કાયદાઓનું સ્વરૂપ બદલાયા સિવાય કોઈ પણ જાતનાં ઉગ્ર પગલાં નહીં લેવાય; વાડાની બાબતમાં તો આ પહેલાં કોઈ દિવસ કાયદેસર કામ ચલાવવામાં આવ્યું નથી અને એ યાદ હશે કે જ્યારે ૧૮૯૯માં વસ્તીની ફરજિયાત ફેરબદલી શરૂ થવાની હતી ત્યારે બ્રિટિશ એજન્ટ વચ્ચે પડ્યા હતા અને તેમણે જૂની પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સરકારને પોતાની ધમકીનો અમલ કરતાં સફળતાપૂર્વક અટકાવી હતી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ: જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૧. આનો મૂળ પાઠ પ્રાપ્ય નથી.

૨૮૨. વકીલની સલાહ માટે તૈયાર કરેલી મુકદ્દમાની નોંધ

[જિહાનિસબર્ગ,]

જુલાઈ ૨૧, ૧૯૦૩

ગયે વરસે એક લિલામથી થતા વેચાણમાં કેટલાક બ્રિટિશ હિંદીઓએ એડનહેલ એસ્ટેટ નામે ઓળખાતી એક જગ્યામાં મેસર્સ પી. આમ એન્ડ સન્સ પાસેથી કેટલીક દુકાનો ખરીદી હતી. તે સમયે ૧૮૮૫નો કાયદો ૩, ૧૮૮૬ના સુધારા સાથે અમલમાં હતો અને તે મુજબ બ્રિટિશ હિંદીઓ, સરકારે અલગ પાડેલા મહોલ્લાઓ, લત્તાઓ કે વાડાઓ સિવાય બીજા કયાંય સ્થાવર મિલકતની માલિકી ધરાવી શકે નહીં, તે વાતની લિલામ કરનારને કે ખરીદી કરનારાઓને જાણ હોય એમ લાગતું નથી.

ખરીદીની કિંમત વ્યાજ સાથે ચૂકવી દેવામાં આવી છે.

સોલિસિટરોએ મોંબદલાના દસ્તાવેજો તૈયાર કર્યા અને એ કરતી વખતે તેમને ખબર પડી કે ખરીદી કરનારના નામે આ મોંબદલાની નોંધણી થઈ શકે એમ નથી. વકીલે નક્કી કરવાના મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે :

(૧) શું ખરીદી કરનારાઓ વેચાણ કરનારાઓને ઉપરોક્ત મિલકત ફરી પાછી લિલામમાં મૂકવાની ફરજ પાડી શકે અને વેચાણમાં વધારે રકમ ઊપજે તો તેનો લાભ લઈ શકે?

(૨) જો એમ ન હોય તો, પછી ખરીદી કરનારાઓને વેચનારાઓ પાસેથી કરારના ભંગ બદલ કંઈ નુકસાની મળી શકે? — મોંબદલો કરી આપવાની તેમની કાનૂની લાચારી એ કરારભંગ ગણાતો હોય તો.

(૩) જો નુકસાનીની રકમ મળી શકે તેમ ન હોય તો વેચનારાઓને તેમણે લીધેલી રકમ, વ્યાજના ચાલુ દરે વ્યાજ સાથે પાછી આપવાની ફરજ પાડી શકાય? — કારણ કે તેમણે તે રકમનો ઉપયોગ કર્યો છે.

(૪) સામાન્ય રીતે આ સંજોગો હેઠળ વકીલ ખરીદી કરનારાઓને શું કરવાની સલાહ આપે?

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

સાબરમતી સંગ્રહાલય : એસ. એન. ૪૦૬૮.

૨૮૩. અગમચેતી

ઈસ્ટ લાંડનમાં આગળથી ઘડાયેલા કાયદા

૧૮૯૫માં ઈસ્ટ લાંડનમાં હિંદી વસ્તી બહુ જૂજ હતી. તે વખત મ્યુનિસિપાલિટીએ ચાલાકીથી કાયદો પસાર કીધો જે હમણાં હિંદી રહીશોને નડે છે. એમાં મ્યુનિસિપાલિટીને સ્થાનિક કાયદા કરવાની સત્તા મળી છે. પમી કલમની ૨૪મી કડીમાં લોકેશન કરવાની કે કાઢી નાખવાની સત્તા છે. ઈન્ડિયનો અને કાફરોને લોકેશનમાં કાઢવાની પણ સત્તા છે. વળી ફૂટપાથના પણ ધારા બાંધી શકે છે.

બ્રિટિશ દક્ષિણ આફ્રિકામાં બધાં સંસ્થાનોમાં હિંદીઓને કેપમાં વધારે છૂટ છે. સિવાય ઈસ્ટ લાંડનમાં. કાફરોમાંથી કેટલાકને બાતલ કરી શકે છે, પણ હિંદીઓમાં એમ કોઈ બાતલ થતું નથી, એટલે આ કાયદો બહુ જુલમગાર લાગે છે, અને હિંદીને કાફરથી પણ હલકા ગણે છે. આવી સખત કાયદો બોઝાર સરકારે ઘડ્યો લગી નથી. એ કાયદો કેમ પસાર થયો એ સમજતું નથી.

આ પરથી આપણે ધડો લેવાનો છે. આ મુલકમાં બેફિકરાઈ જરા પણ બોલે એમ નથી. જે આપણામાંના કોઈએ તે જ વખત આ કાયદા સામાં ટક્કર લીધી હોત તો અમારી ખાતરી છે કે એ મંજૂર થાત નહીં.

અમારે કહેવું જોઈએ કે હાલ તરત આ કાયદો ઈસ્ટ લાંડનની મ્યુનિસિપાલિટી નરમાશથી અમલમાં લાવે છે, પણ સત્તા તેના હાથમાં છે, એટલે કોઈ દિવસ માથું ફર્યું તો સખતાઈથી વાપરી શકે છે.

આ કાયદો મિ. ચેમ્બરલેન આવી ગયા પછી ચાલવા માંડ્યો છે, તો અમે પૂછીએ છીએ કે આ મિ. ચેમ્બરલેનની ડાહી શિખામણનું પરિણામ છે? એ નામદાર વારંવાર કહી ગયા કે હિંદીઓ તરફની વર્તણૂક વાજબી અને આબરૂદાર જોઈએ; તેમ શિખામણ પણ આપી ગયા કે સંસ્થાનોના ગોરાઓએ દૃષ્ટિ દીર્ઘ કરવી જોઈએ, કૂવામાંના દેડકા માફક ટૂંકી નજર રાખવી નહીં જોઈએ; અને રાજની જોખમદારી સમજવી જોઈએ. જ્યારે મિ. ચેમ્બરલેન પધાર્યા ત્યારે તેમને વધાવી લીધા હતા, અને તેમના બોલે બોલનાં વખાણ કરતા હતા તેનું આવું પરિણામ? આ કાયદો બ્રિટિશ ન્યાયવૃત્તિને કલંક લગાડે છે તેથી નાબૂદ થવો જોઈએ. ઈસ્ટ લાંડનના ગોરા ગુહસ્થો જરા પોતાની રાજ તરફની ફરજે પર વિચાર કરશે તો બેશક આ કલંક દૂર થશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૩-૭-૧૯૦૩

૨૮૪. લંડનની સભા : ૧

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનની લંડનમાં મોટી સભા ભરાઈ હતી તેનો હેવાલ અમે આપી ગયા છીએ, અને તે પરથી જણાય છે કે આપણા વિભાગતના ખેરખાં ચાનક રાખી આપણી વકીલાત ઉત્સાહથી કરે છે. સભામાં સર ચાર્લ્સ ડિલ્ક જેવા પ્રસિદ્ધ પાર્લિમેન્ટના મેમ્બર પ્રમુખ-સ્થાને બિરાજ્યા, અને સર લેપલ ગ્રિફિન, સર રેમંડ વેસ્ટ વગેરે, હિંદુસ્તાનમાં મોટી સત્તા ચલાવેલી એવા નામાંકિત અમલદારો અને સર મંચેરજી ભાવનગરી, ઓનરેબલ શંકર નાયર, બાબુ રોમેશચંદ્ર દત્ત જેવા અગ્રેસર હિંદીઓ હાજર રહ્યા. આ પરથી ત્યાંની ઊલટનો ખ્યાલ આવી શકે છે, તેમ તેઓનાં ઉમદા ભાષણો વાંચી આપણને સંતોષ થાય છે કે દુઃખી હાલતમાં આપણી તરફથી મજબૂત વકીલાત કરનાર પણ લાયક માણસો નીકળી પડે છે. આવા બનાવોથી આપણે ધીરજ પકડવી જોઈએ, તેમ આપણી ફરજ પર પણ વિચાર કરવો જોઈએ. આ લોક નવરા નથી; એમને ઘડીની ફુરસદ નથી; છતાં આપણી તરફની લાગણીથી ઉશ્કેરાઈ લડત ચલાવે છે તેથી તેમનો આભાર માનવો જોઈએ. એટલું જ નહીં, પણ પ્રયાસ કરવો કે તે લોકને પણ લાગે કે તેઓ ફરજ સમજનારની એટલે સપાત્રની સેવા કરે છે. આપણી લાયકી બતાવેથી તેઓને ઓર ઊલટ વધે, અને હોંશથી કામ કર્યા જાય. આપણે પોતે જાગ્રત રહેવું જોઈએ, ફરજ સમજી સારી રીતે ચાલવું જોઈએ, અને એવી તજવીજ રાખવી જોઈએ કે આપણે સારુ જે સારો મત બંધાયો છે તે કાયમ રહે. આપણી ખોડખાંપણ સુધારવા બનતા યત્નો કરવા એ આપણી એક ખાસ ફરજ છે. આપણામાં કુસંપ થાય, કે બેદરકારી થાય, તો સ્વાભાવિક રીતે આપણા ખેરખાં નાઉમેદ થાય; અને પરિણામે કરેલું બધું ધોવાઈ જાય એટલું જ નહીં પણ હેરાન થઈ જઈએ. સભાનો હેવાલ વાંચી તે પરથી પણ શીખવાનું છે. આપણી હિંદુસ્તાનની કોંગ્રેસના સંબંધમાં અને હિંદુસ્તાનની રાજદ્વારી બાબતમાં સર વિલિયમ વેડરબર્ન અને સર લેપલ ગ્રિફિનના મત વિરુદ્ધ છે, અને કેટલાં વરસો થયાં એ બે જણ સામસામી તકરાર ચલાવે છે; પણ આપણો સવાલ આવે છે ત્યારે એક થઈ જાય છે. જેમ કેપમાં પ્રોગ્રેસિવ ને બોન્ડ, બન્ને પક્ષ, બીજી બાબતમાં એકેકનાં ગળાં કાપવા તૈયાર થાય, પણ એશિયાટિકને હડધૂત કરવાની વાતમાં એક થઈ જાય છે, તેમ ઍંગ્લોઈન્ડિયનોમાં પણ, ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ તરફના કે વિરુદ્ધના, દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની બાબત આવતાં એક થઈ જાય છે.

સર વિલિયમ વેડરબર્નનો આપણે ઉપકાર માનવા જોઈએ તો દરિયામાં ઘડો પાણી રેડયા જેવું છે. એમની અચાક મહેનત અને ખંત વિષે કહીએ તેટલું ઓછું. હિંદુસ્તાનની દાદ સંભળાય તે સારુ તન અને મનથી જ નહીં પણ સાથે ધનથી પોતાનું બનવું કર્યા જાય છે. એમણે જે ભાષણ કર્યું તે વિષે બીજા અંકમાં વિસ્તારથી લખીશું.

આપણા ગોરા ભાઈબંધો આ ભાષણ વાંચી તે પર ખ્યાલ કરે તો ઠીક થાય. ભાષણ કરનાર ઈંગ્રેજ છે, એને હિંદુસ્તાનનો પાકો અનુભવ છે, અને કાયદામાં નિપુણ હોવાથી નકામી વાત કહી નથી. ત્રાહિત આદમી વાકેફગાર હોય તો તુલના ઠીક કરી શકે. સર રેમંડ વેસ્ટના બોલ પણ ખૂબ વિચારવા જેગ છે. સર લેપલે કહ્યું તે પર આપણે ધ્યાન આપવું જોઈએ. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશન જેવી પ્રસિદ્ધ અને વગ તથા મોભાવાળી મંડળી આપણી કેવી સેવા

કરે છે તે જોઈ આપણે જાગૃત રહી એવી મંડળીને બનતું ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. મિ. થોર્બર્ન બોલ્યા તે પર હિંદુસ્તાનના ભાઈઓ વિચાર કરશે એવી ઉમેદ છે. ઈંગ્રેજી રાજનીતિ હવે આપણે સમજતા થયા છીએ તો સમજનો સારો ઉપયોગ કરવો ઘટે છે કે જેથી દુઃખનું નિવારણ થાય.

સર મંચેરજી, બાબુ રોમેશચંદ્ર દત્ત, અને ઓનરેબલ શંકર નાયર તો હિંદી હોવાથી ખરી લાગણીથી બોલે એ સ્વાભાવિક છે. સર મંચેરજી આજ કાંઈ કેટલાં વરસ થયાં આપણી તરફથી વકીલાત કર્યા જાય છે, અને આપણી તમામ હકીકતથી વાકેફ છે; વળી વિલાયતમાં રહે છે, પાર્લિમેન્ટના મેમ્બર છે. દુનિયાના મોટા મામલા જોયા છે અને સમજે છે; એટલે આપણા પર ગુજરાતી તકવીફોથી એમનો પિત્તો ઊછળી આવે એમાં નવાઈ નથી; બાબુ રોમેશ દત્તે હિંદુસ્તાન વિષે બહુ ઠીક કહ્યું. હિંદુસ્તાનનું સરકારી બંધારણ એવું છે કે લોક સમજે છે કે આપણને અન્યાય થાય છે, પ્રસંગ આવ્યે પોતાની લાગણી જાહેર કરે છે, પણ અંતે લાચાર છે કારણ કે કરવું સરકારના જ હાથમાં છે. મિ. થોર્બર્ને સૂચના કરી તે અમલમાં આવે તો અમે ધારીએ છીએ કે પછી સરકાર આનાકાની કરે નહીં, પણ હાથ મજબૂત થયાથી પોતાની ફરજ અક્સીર રીતે બજાવે. ઓનરેબલ શંકર નાયરના બોલ પર હિંદુસ્તાનના વકીલો તેમ જ ત્યાંની અદાલતોએ વિચાર કરવો જોઈએ, અને એકદમ ચર્ચા કરવા માંડવી જોઈએ. જ્યારે આવી રીતે દરેક વાત પર આપણા લોક લક્ષ આપશે, અને ચારે બાજુ થતા અન્યાયોની ટીપ સરકાર આગળ ખંતથી હમેશ રજૂ કર્યા કરશે, ત્યારે આપણે સમજવું કે ગેરઈનસાફનો છેડો આવ્યો, કારણ કે બ્રિટિશ સરકાર અદલ ઈનસાફી છે, અને જ્યારે તેમની રીત પ્રમાણે એટલે ઠામઠામ સભાઓ ભરી, વર્તમાનપત્રો ગજાવી અને અરજીઓ પર અરજીઓ મોકલી સરકારનું અને બ્રિટિશ પ્રજાનું થતા અન્યાય પર ધ્યાન ખેંચીશું; ત્યારે ન્યાય વૃત્તિ જાગૃત થશે અને આપણને ઈનસાફ મળશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૩-૭-૧૯૦૩

૨૮૫. બળિયાના એ ભાગ

આ કહેવત જૂની છે, અને હજુ લોકમાં ચાલે છે કારણ કે એનાં પ્રમાણ જગતમાં વારંવાર જોઈએ છીએ. લોર્ડ મિલ્નર અને મિ. ચેમ્બરલેન ધારે છે કે ટ્રાન્સવાલને થોડા વખતમાં સ્વરાજ્યનો સંસ્કાર થશે, તેથી ગોરાઓના મતને માન આપી હાલ રાજ ચલાવવું; આમ બોલ્યા જ નથી પણ કર્યું પણ છે. હિંદીઓ સામાં કાયદા અમલમાં લાવવાનું કારણ કહ્યું કે ગોરાઓ કહે છે તેથી તેમની મરજી સાચવી, એટલે હવે ગોરાઓ સમજી ગયા કે જીદ કર્યું ફવાશે. અમે ગયા અંકમાં કહી ગયા તેમ બોક્સબર્ગ અને પ્રિટોરિયાની સરકાર વચ્ચે તડાતડી જોસભેર ચાલે છે. ઈસ્ટ રેન્ડ વિજીવન્સ એસોસિયેશનની ગઈ તા. ૧૪મીએ સભા ભરાઈ હતી તેનો હેવાલ ઈંગ્રેજીમાં છાપીએ છીએ, તે પરથી આ મંડળી કેવી જાગૃત છે તે જણાઈ આવે છે. મંડળીની ઊલટ ને ખંત પર આફરીન છે; પણ અફસોસ થાય છે કે તે આ ગુણો કરસ્તે વાપરે છે. આપણે તપાસવાનું છે કે હાથીની લડાઈમાં ઝાડને નુકસાન નહીં થાય. બોક્સબર્ગની હેલ્થ બોર્ડ ભલામણ કરી કે લોકેશન ગામ બહાર દૂર રાખવું, તેને ચેમ્બર ઓફ કોમર્સે ટેકો આપ્યો, અને હવે આ મંડળીએ બાબત ઊંચકી લીધી છે. તા. ૧૪મીની સભામાં ઠરાવ થયો

છે કે આ લોકેશનની બાબત બહુ અગત્યની હોવાથી સરકારે લોકલાગણી તરફ નજર કરી હેલ્થ બોર્ડની ભલામણ અમલમાં લાવવી. આ લોક શા પરથી માની લે છે કે સરકાર ગેરવાજબી છે તે સમજતું નથી. નવા કાયદામાં એમ છે કે સરકાર મ્યુનિસિપાલિટીને પૂછીને લોકેશન મુક્ત કરે—મુક્ત કરનાર સરકાર છે, ને પૂછવું એટલે સારું લગાડવા મોટા ભાઈ કરવા, પણ જોખમ સરકારને શિર છે. સરકારે ધાર્યું હશે કે સાંભળવું જનનું, પણ કરવું મનનું; પણ આમ મોટા ભાઈ કરવામાં ભૂલ થઈ છે એ હવે દેખાઈ આવે છે. તેમ કાયદામાં લોકેશન બદલવાની સત્તા નથી; એટલે આ ધાંધલ ઢંગધડા વગરની લાગે છે. બળિયાના બે ભાગ એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી ગોરાઓ મંડયા રહ્યા છે. એ લોક બહાનું ગંદકીનું કાઢે છે પણ એ કેવું તકલાદી છે તે બતાવી ગયા છીએ.^૧ લોકને ગામબહાર કાઢી ઢેડવાડો બનાવવો એમાં મોટાઈ નથી. જે ગંદા હોય તેને કાયદા છે તે બજાવી દંડ કરો, અને તેમ કરી સુધારો કરશો તો સારું કહેવાશે. બાકી ગામબહાર કાઢવાની જીદ લેશો ને ફાવશો તો પરિણામ સારું નથી. આપણા લોકે પણ આ બધું જોઈ આંખ ઉઘાડવી જોઈએ. હક જાળવવા કેટલી જાગૃતિની જરૂર છે, તેમ કોઈ આંગળી બતાવી નહીં શકે તેમ રહેવા કરવાની કેવી અગત્ય છે તે પર વિચાર કરવો જોઈએ; અને સંપત્તી અને કાળજીથી કામ કરવું જોઈએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૩-૭-૧૯૦૩

૨૮૬. સાવચેતીનાં પગલાં કે અત્યાચાર ?

સંસ્થાન પ્લેગથી મુક્ત થયું છે તેમ છતાં ટ્રાન્સવાલની સરકારે પોતપોતાની જગ્યાએ પાછા ફરવા માગતા હિંદી શરણાર્થીઓ પર મૂકેલો પ્રતિબંધ ચાલુ રાખ્યો છે. આ તો ખરેખર અમને ન સમજાય એવું છે. આ નિયંત્રણ દેખીતી રીતે જ એટલું બિનજરૂરી છે કે એ માત્ર સાવચેતીના પગલા તરીકે અને જાહેર સ્વાસ્થ્યના હિતમાં મૂકવામાં આવ્યું છે એ માનવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. અને આવી મનાઈ માત્ર બ્રિટિશ હિંદીઓને જ શા માટે કરવામાં આવે છે? અમને જાણવા મળ્યું છે કે ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓએ સરકારને અરજ કરી છે કે ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થતા તેમને સદંતર અટકાવવામાં આવે તે કરતાં શરણાર્થીઓ અને બીજા જે કોઈ તે દેશમાં જવા માગતા હોય તે બધા વૉક્સરસ્ટ ખાતે ક્વોરેન્ટીનમાં રહેવા ખુશી છે. આમ કંઈ પણ કારણ વગર ક્વોરેન્ટીનનો સ્વીકાર કરવો તે અમને બહુ બેહૂદી વાત લાગે છે. પરંતુ આવી વિનંતી પણ સ્વીકારવામાં નથી આવી એનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એમ લાગે છે કે આ નિયંત્રણમાં સાવચેતીનાં પગલાં કરતાં અત્યાચાર જ વધારે છે. અમે માનીએ છીએ કે આ નિયંત્રણ સામાન્ય જનતાના હિતની રક્ષા માટે નહીં પરંતુ બ્રિટિશ હિંદીઓને આવતા રોકવાના એક બહાના તરીકે અને લોકોના પૂર્વગ્રહને કારણે જ રાખવામાં આવ્યું છે. મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું હતું કે ટ્રાન્સવાલમાં એશિયાઈવિરોધી કાયદાઓનો અમલ પહેલાં કરતાં વધારે ઉદારતાપૂર્વક કરવામાં આવે છે. અમે મિ. ચેમ્બરલેન સમક્ષ એ નિર્વિવાદ હકીકત રજૂ કરીએ છીએ કે જૂના રાજ્યમાં બ્રિટિશ હિંદીઓ માટે ટ્રાન્સવાલનાં દ્વાર તદ્દન ખુલ્લાં હતાં અને જે તેઓ લાખોની સંખ્યામાં એ સંસ્થાનમાં આવવા

ધારત તો કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી સિવાય આવી શકત. હવે બ્રિટિશ હિંદીઓ માટે તેમની પોતાની સરકાર હેઠળ સંસ્થાનના દરવાજા બંધ થયા છે. એ વાત સાચી છે કે થોડા થોડા શરણાર્થીઓને કેપ ટાઉન અને ડેલાગોઆ બેને રસ્તેથી ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવા દેવામાં આવે છે. પરંતુ તેઓને પણ પોતપોતાના કામધંધે વળગવાની રજા માટે મહિનાના મહિના રાહ જોવી પડે છે. એ એક રસ પડે એવી બાબત છે કે નાતાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ ઈચ્છે તો કેપ અથવા ડેલાગોઆ બે જઈ શકે છે અને પછી પરવાના મેળવવાનો વારો આવે ત્યારે આ સંસ્થાનમાં મરકી અંગેનાં નિયંત્રણો હોવા છતાં તેમને પાછા લેવામાં આવે છે. આ પરથી એ જણાઈ આવે છે કે જે નિયંત્રણો મૂકવામાં આવ્યાં છે તે કેવાં હાસ્યાસ્પદ છે. બીજી જાતિઓના કરતાં હિંદીઓમાં પ્લેગના કેસ વધારે નોંધાયા છે, એવું કારણ ઘણી વખત આગળ કરવામાં આવે છે. ઊરબનમાં તાજે-તરમાં મળેલી બ્રિટિશ હિંદીઓની સભાના પ્રમુખે રીતસર આંકડા આપીને આ ભૂલભરેલી દલીલનો રદિયો આપ્યો છે. તેમણે બતાવી આપ્યું છે કે હિંદીઓમાં નોંધાયેલા પ્લેગના ઘણાખરા કેસ ગિરમીટિયા મનૂરોમાં જ થયા છે, જેઓ સ્વાભાવિક રીતે ઘણા ગરીબ હોય છે અને જેમના સ્વાસ્થ્ય માટે તેમના માલિકો જવાબદાર છે. આ સંજોગોમાં તેઓમાં પ્લેગના વધારે બનાવો બને તેમાં કશી નવાઈ નથી. એમ જણાયું છે કે ઉચ્ચ વર્ગના હિંદીઓ બીજા બધા વર્ગો જેટલા જ ચેપથી મુક્ત રહ્યા છે. વળી મરકી મેરિત્સબર્ગથી આગળ વધી નથી એ હકીકત છે. તો પછી દેશના અંદરના ભાગમાં રહેલા બ્રિટિશ હિંદીઓના માર્ગમાં અંતરાય નાખવાનું શું કારણ છે? અને એ જાણીતી વાત છે કે મરકીનાં જંતુને વધવા માટે સૂકી આબોહવા અને ઊંચાઈ પર આવેલા પ્રદેશો માફક આવતા નથી, તો પછી ટ્રાન્સવાલમાં મરકી ફેલાવાનો ઊર જ શા માટે હોવો જોઈએ? અમે આશા રાખીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલની સરકાર પોતે આ બાબત અંગે જે બિલકુલ બચાવ ન થઈ શકે એવું વલણ લઈને બેઠી છે તેમાંથી પાછા હઠવાનો માર્ગ શોધી કાઢશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૩-૭-૧૯૦૩

૨૮૭. લૉર્ડ મિલ્નરના વિચાર

ક્વર્ડ લોકોના હક વિષે

ગયા અઠવાડિયામાં જોહાનિસબર્ગના કેપ ક્વર્ડ લોકે નામદાર લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબને બહી ધામધૂમથી સુંદર માનપત્ર (એડ્રેસ) આપ્યું. તે અને મળેલો જવાબ ઈંગ્રેજીમાં સવિસ્તર આપીએ છીએ. લૉર્ડ મિલ્નરે જવાબ આપતાં ભાષણ કર્યું તે પર આપણા લોકે ધ્યાન દેવાની જરૂર છે. ખરું જોતાં એમનાં દરેક જાહેર ભાષણ જેવાં જોઈએ; કારણ કે તેમ કરતાં એમના મનના વિચાર જાણી શકાય; અને હાલ એમના વિચાર જાણવા જરૂરનું છે.

માનપત્રનાં વખાણ કરી, ક્વર્ડ લોકની વફાદારી સારુ સંતોષ બતાવ્યો. પછી હકો વિષે બોલતાં કહ્યું તેની મતલબ: માનપત્રમાં તમે હકો સારુ ઈશારો કર્યો તે મને લાગે છે કે હમણાં ધારાસભામાં કાયદો મુકાયો હતો તે વિષે છે. એ બાબત હું સાફ દિલથી કહું છું કે ધારાસભાએ ઠરાવ કર્યો એ મને ગમતો નથી. કોઈ કહેશે કે તે છતાં કાયમ કેમ રાખ્યો, તો તેના જવાબમાં, મને તે ઠરાવ રદ કરવાની સત્તા છે; પણ ગોરાઓ પોતાનો વિચાર પાકો બતાવે તેની સામાં જવું હું ડહાપણ ભરેલું સમજતો નથી. એ સત્તા જવલ્લે જ વાપરવાની છે. જે કોઈ રાજ

નિયમને કે રાજને નુકસાન થતું હોય તો જ ઉપયોગ કરવાનો છે. દક્ષિણ આફ્રિકાને સુધારવાનું કામ ગોરાનું છે, તેથી તે કામમાં કોની મદદ લેવી તે વિચાર તેમને કરવાનો છે. ધારાસભાને વિચાર કરવાનો ફક્ત મ્યુનિસિપલ ફ્રેન્ચાઈઝ બાબત હતો. પણ સવાલ બરાબર સમજાયો નહીં ને ગોટાળો થઈ ગયો. વિરીનિંગિંગની શરતો સાથે આ વાતને કંઈ લાગતું વળગતું નથી; છતાં ગોરાઓએ ગરબડ કરી મૂકી. તમારામાંના કેટલાએક કહેશે કે ‘ગોરાઓ હક આપે ત્યારે મળે’ એટલે તો એમ થયું કે ગોરા આપે નહીં ને આપણને મળે નહીં. પણ હું પોતે એમ ધારતો નથી.

પછી ગોરા લોકના વહેમનું કારણ સમજાવી કહ્યું: પોતાના જેવા સુધરેલા મૂઠીબર ક્લર્ડ લોકને આવા સાધારણ હક પણ નહીં આપવા એ રાસ્ત નથી. ક્લર્ડ લોક સંસારવહેવારમાં સેજભેજ થવા માગતા નથી, ફક્ત પોતાના રાજદ્વારી હક માગે છે. તેની પણ ના પાડવી એ વાજબી નથી, મારા મતના થોડા ગોરા નથી. હું માનું છું તેમ તેઓ પણ માને છે કે સુધરેલા એટલે શું તે પર ધ્યાન રાખી દરેક સુધરેલા માણસને સરખા હકો મળવા જોઈએ. જે હલકા ક્લર્ડ લોકના, અને એશિયાટિક ફેરીવાળાના દાખલા આપે છે તેને ને સુધરેલા લોકને લેવાદેવા નથી. બ્રિટિશ લોકનાં કાઠાંમાં ન્યાયવૃત્તિ છે; એ જલદી દેખાવ નહીં આપે, પણ અંતે આપે જ. ગોરા બળવાન રહેવા જોઈએ એ તો કોઈ કહે તે પહેલાં હું કબૂલ કરું છું. પણ તેઓ ‘સુધરેલાંના સરખા હક’ કબૂલ કરશે તો તેથી જોર ઓર વધશે, અને જે, બહુ તો મૂઠીબર, સુધરેલા ક્લર્ડ લોકને રાજદ્વારી પણ સરખા હકો આગળ જતાં આપશે તે બરાબર સાચવશે. હમણાં તમને ‘વોટ’ નથી, તેમ એકદમ મળવાનો સંભવ પણ નથી. તે છતાં બ્રિટિશ રાજનો તમારે આભાર માનવાનો છે. બ્રિટિશ રાજમાં તમે સ્વતંત્ર છો; કામધંધામાં અને તમારી મિલકત ભોગવવામાં આંચ આવતી નથી કેમ કે તમારું રક્ષણ થાય છે. આ બાબતોમાં કાયદા પ્રમાણે તમારા ને બીજામાં કાંઈ ફેર નથી. આગળ જેમ આપખુદિયા અમલદારો તમને સતાવતા હેરાન કરતા, જે પરથી બ્રિટિશ સરકાર તમારી વહારે ધાતી, અને મ પોતે પણ બનતો પ્રયાસ કર્યો હતો, તેમ હવે જુલમ થાય નહીં તેનો બંદોબસ્ત છે. આ મ્યુનિસિપલ ફ્રેન્ચાઈઝ ને દારૂ બાબતના કાયદા સિવાય તમને શું રાવ ખાવા જેવું છે? તમારા જેવા, મારી આગળ હાલ હાજર છે તેવા, ક્લર્ડ લોક સુધરવાની હંમેશ કાળજી રાખે છે, તો તમારાં છોકરાં સારું સરકાર નિશાળો કાઢવા મદદ કરે છે, અને સરકાર કોલ દે છે કે તમારાં સાંસારિક ભલાં સારું જે કરશો તેમાં સરકારનો ટેકો સમજવો. આ દેશમાં તમારું ભવિષ્ય બહુ સારું છે—સારું કરવું તમારા હાથમાં છે. આ દેશમાં દોલત બહુ છે, અને તમે તેમાં વસ્યા છો, એટલે આબાદાનીમાં પણ તમારો હિસ્સો છે. તમારી સ્થિતિનો લાભ તમારે લેવો જોઈએ. હક નથી મળ્યા તેથી ગણગણવું નહીં. મેળવવાની કોશિશ જરી રાખવી. ચાલાક માણસને હરકત નડવાની નથી. તમારી સ્થિતિનો સારો ઉપયોગ કર્યે વહેમ સમાઈ જશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૩-૭-૧૯૦૩

૨૮૮. એશિયાટિક બજાર

ટ્રાન્સવાલની ધારાસભામાં એશિયાટિકો બાબત સવાલ જવાબ થયા તેની વિગત ઈંગ્રેજીમાં આપી છે. સરકારી એસ્ટિમેટમાં ૧૦ લાખ પાઉંડની રકમ એશિયાટિક બાબતની જોઈ સર જ્યોર્જ ફેરરે કારણ પૂછ્યું. કોલોનિયલ સેક્રેટરીએ જવાબ આપ્યો કે સરકારી નોટિસથી જૂનો કાયદો ચલાવવા માંડ્યો છે, જેથી લોકેશન વગેરેમાં ખર્ચ કરવા માટે પૈસા જોઈએ. હાલ ટ્રાન્સવાલમાં ૯,૭૩૦ એશિયાટિક છે, તેમાં ૬,૦૪૭ જોહાનિસબર્ગમાં, ૧૫૦૦ પ્રિટોરિયામાં, ૬૨૪ નર્મિસ્ટનમાં, અને બાકીના બોક્સબર્ગ, હેડલબર્ગ, બાર્બર્ટન, પીટર્સબર્ગ વગેરેમાં છે. હજુ ૧,૦૨૮ રેફ્યુજીઓ તો આવ્યા નથી. આ લોક સારું પણ લોકેશન કરવાં પડશે.

નામદાર કોલોનિયલ સેક્રેટરીના જવાબ પરથી લાગે છે કે સરકાર લોકેશનનો કાયદો બદલવા ધારતી નથી. બ્રિટિશ હિંદીઓને લોકેશનમાં કાઢવા એ તો બહુ ગેરવાજબી છે જ. પણ વળી તેમ કરવામાં રૈયતના પંસીનાના પૈસા ઉરાડવા એ થોડું ખોટું નથી. જે સભાસદોએ તકરાર લીધી તે ખરી હતી. આ તો દોઢિયાની ડોશી ને ઢબુ મૂંડામણ જેવું થયું. માણસ દીઠ એક પાઉંડ! અને તે પણ નકામો! જેને સારું ખર્ચ કરવા ધારે છે તેને કંઈ તેથી લાભ થતો હોય તો તો સમજ્યા. હિંદુસ્તાનમાં અમલદારો એમ તોર રાખે છે કે તેઓ બહુ નિયમસર કામ કરે છે. એક વાર એક અમલદારે જાણ્યું કે કોઈએ એક આનાના સ્ટાંપનો ગેરવાજબી ઉપયોગ કર્યો હતો. તે પરથી કેટલા મહિના સવાલ જવાબ કરી સેંકડો કાગળોનો ઘાણ વાળ્યો. તેમ જ આ લોકેશનનું, ડોશી અને મૂંડામણ માફક કરવા બેઠા છે.

આ પરથી બહુ વિચાર થાય છે. ખુદ કોલોનિયલ સેક્રેટરીએ કહ્યું હતું કે લોકેશનની નોટિસ કાયમ રહેશે નહીં, કામચલાઉ છે. તેમ મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું છે કે આ બાબતમાં તમામ કાગળિયાં જોઈ પોતે જાતે ચુકાદો આપશે. તે છતાં ટ્રાન્સવાલની સરકાર હજારો પાઉંડ ખર્ચવા તૈયાર થઈ છે તે શું ધારી? જે લોકેશન કરવાં જ છે, તો કાયદો બદલાશે તેનો અર્થ શું, અને મિ. ચેમ્બરલેનના ચુકાદાની જરૂર શું? શું ટ્રાન્સવાલ સરકારને આગળથી ખબર પડી છે? આ સવાલ ધારાસભામાં, અથવા વડી પાર્લિમેન્ટમાં પુછાવવા જોઈએ. આપણા લોકને પણ સાવચેત રહેવાની પૂરી જરૂર છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૩-૭-૧૯૦૩

[ગ્નેડાનિસબર્ગ,
જુલાઈ ૨૫, ૧૯૦૩]

ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ

આ અઠવાડિયે ધારાસભાએ પસાર કરેલા ઠરાવ બાબતની વર્તમાનપત્રોની કાપલીઓ^૨ આ સાથે મોકલીએ છીએ. એ પરથી જણાશે કે ટ્રાન્સવાલની સરકારે બ્રિટિશ હિંદીઓને બજારમાં ખસેડવા બાબતની આ વરસની નોટિસ નં. ૩૫૬નો પૂરેપૂરો અમલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એ ઠરાવ પ્રમાણે ટ્રાન્સવાલમાં ૧૯ જુદી જુદી જગ્યાએ વાડાઓની સ્થાપના થઈ ચૂકી છે. સરકાર ચાલુ કાયદામાં કશો સંતોષકારક ફેરફાર કરવાનો ઈરાદો રાખતી નથી એવો ભય છે. કારણ કે, નહીં તો તે ટ્રાન્સવાલમાં જુદી જુદી જગ્યાએ વાડા ઊભા કરવાનો ખરચ કરત જ નહીં. લોર્ડ મિલ્નરને મોકલવામાં આવેલી અરજીના જવાબ બાબતમાં હજુ કશી ખબર નથી. અને તેથી જોઓને યુદ્ધ બાદ વેપાર કરવાના પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા તે હિંદી વેપારીઓની સ્થિતિ ઘણી જ અનિશ્ચિત બની ગઈ છે. મિ. ચેમ્બરલેને એમ કહેવાની મહેરબાની કરી હતી કે આ કાયદાનો બને તેટલી ઉદારતાથી અમલ થઈ રહ્યો છે, પરંતુ હકીકતો પરથી જણાશે કે વાત તેથી ઊલટી જ છે. સરકાર પાસે ઓછામાં ઓછી એટલી આશા રાખી શકાય કે તે હિંદીઓને ૧૮૮૫ના કાયદા ઉપર જે કંઈ થોડો ઘણો લાભ મળી શકે એમ હોય તે આપે. એ કાયદા દ્વારા તેમને કંઈ નહીં તો વાડાઓમાં સ્થાવર મિલકત ધરાવવાનો હક મળે છે. તેમ છતાં સરકાર માત્ર ૨૧ વરસના પટા આપવાની વાત કરે છે. અને તે પટા પર પણ એટલી બધી મર્યાદાઓ મૂકવામાં આવી છે કે વેચાણની દૃષ્ટિએ તેની કંઈ કિંમત નથી. પોલિટેક્નિકમાં શહેરમાં રહેતા હિંદીઓ સામે કાયદેસર કામ ચલાવવાનું શરૂ થઈ ગયું છે. મુકદ્દમો આવતા ઓગસ્ટની ચોથી તારીખ લગી મુલતવી રાખવામાં આવ્યો છે. પરંતુ વાડાઓના કાયદાનો અમલ કરવાની આટલી બધી ઉતાવળ શી આવી છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. જૂના ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના કાયદા હેઠળ પણ લોકોને એની બજાવણી માટે એક વરસની નોટિસ આપવામાં આવતી હતી. ટ્રાન્સવાલમાં રહેવાસીઓ અંગેનો વાડાનો કાયદો દાખલ થયો ત્યારથી જ, એટલે કે બાર વરસથી તે કાગળ પર જ રહ્યો છે. તેનો અમલ કરવાનો ઈરાદો આપણી પોતાની સરકારે ગયા એપ્રિલ મહિનામાં જાહેર કર્યો, અને હજુ ત્રણ મહિના પણ માંડ થયા છે, એટલામાં એની હેઠળ કામકાજ શરૂ થઈ ગયું. અને તે પણ એ હકીકત છતાં કે બજાર નોટિસની સાથોસાથ એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે એ નોટિસ માત્ર કામચલાઉ છે અને નવા કાયદાઓ બહુ જ જલદી દાખલ કરવામાં આવશે. પોલિટેક્નિકની કાનૂની કારવાઈથી અને ધારાસભાના ઠરાવથી સરકારનું વલણ જણાઈ આવે છે અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ બ્રિટિશ હિંદીઓમાં ભયની લાગણી ફેલાઈ છે અને તેમનાં મન અસ્વસ્થ બન્યાં છે. અમે માનતા હતા કે બજાર નોટિસની

૧. આ ૪-૬-૧૯૦૩ના શનિવારમાં પણ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી.

૨. આ પ્રાપ્ય નથી.

તાત્કાલિક અસર નવા વેપારી પરવાના આપવા પર નિયંત્રણ રાખવા પૂરતી જ થશે અને બધી ચળવળ પણ નવા પરવાના આપવા સામે જ હતી. અસ્વચ્છતાના અને બીજા આક્ષેપો તો માત્ર વેપારીઓને કાઢી મૂકવાની મુખ્ય નીતિને જોર આપવા માટે જ કરવામાં આવે છે. આશા રાખીએ કે આ અનિશ્ચિતતાનો બને તેટલો જલદી અંત લાવવામાં આવશે.

લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે નાતાલના પ્લેગ અંગેના પ્રતિબંધોની બાબતના છેલ્લા પત્રનો જવાબ આપ્યો છે અને તેમાં જણાવ્યું છે કે હિંદીઓ તેમના પોતાના ખરચે ક્વોરેન્ટીન વેઠવા તૈયાર હોય તો પણ નેક નામદાર તેમના આવવા ઉપરનો પ્રતિબંધ કાઢી નાખી શકે તેમ નથી. જેમ જેમ વખત જતો જાય છે તેમ તેમ પરિસ્થિતિ વધારે ને વધારે ગંભીર બનતી જાય છે. નાતાલ પાછા ફરવા માટે રાહ જોતા શરણાર્થીઓ અત્યંત કડવાશથી ફરિયાદ કરે છે અને તેઓની હાલત લગભગ દરિદ્રી બની ગઈ છે. હાલ દક્ષિણ આફ્રિકામાં સમય ઘણો બારીક છે અને શરણાર્થીઓને આશ્રય આપવામાં તેમના મિત્રો પર ઘણો બોજ પડે છે અને પ્રતિબંધ છેક જ અર્થહીન લાગે છે. હિંદીઓને ટ્રાન્સવાલ દ્વારા નાતાલ જવા દેવામાં આવે છે અને પાછા પણ આવવા દેવામાં આવે છે, એટલે જો હિંદીઓમાં ખાસ એવું કંઈક હોય કે જેથી તેઓ બીજા જાતિઓ કરતાં ઘણી ઝડપથી દેશમાં મરકી લાવી શકતા હોય તો પછી જેઓ નાતાલમાં આવી જઈ શકે છે તેઓ પણ પરવાનગીની રાહ જોઈને ત્યાં બેઠેલાઓની પેઠે જ રોગ ફેલાવી શકે.

બીજા એક હકીકત જે વધારે ગંભીર બનતી જાય છે તે એ છે કે બિનશરણાર્થી બ્રિટિશ હિંદીઓને કોઈ પણ શરતે ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી અને તેને માટે એવું કારણ આપવામાં આવે છે કે જ્યાં સુધી બધા હિંદી શરણાર્થીઓ સંસ્થાનમાં આવી જાય નહીં ત્યાં સુધી એ લોકોને આવવા દેવાય નહીં. આ નિયમ યુરોપિયનોને તો બિલકુલ લાગુ પડતો નથી. આ મનાઈની ટ્રાન્સવાલના રહેવાસીઓ ઉપર પણ ઘણી જ માઠી અસર થાય છે કેમ કે તેમને કેપ, ડેલાગોઆ બે કે નાતાલથી દુકાનના કામ માટે કે ઘરકામ માટે નોકરો મળી શકતા નથી એથી એમના ધંધામાં ઘણી અગવડ પડે છે અને જે લોકો ટ્રાન્સવાલમાં પ્રવેશબંધીનો કોઈ કાયદો નથી અને પોતાને ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવાનો હક છે એમ સમજીને હિંદુસ્તાન છોડીને આવ્યા છે તેમના ઉપર પણ આની અસર થાય છે. અમે આશા રાખી હતી કે અમે સ્થાનિક સરકાર પાસેથી રાહત મેળવી શકીશું, પરંતુ અમારા પ્રયત્નોનો કશો જવાબ જ મળતો નથી એ જોતાં હવે મરકી અંગેનાં નિયંત્રણો બાબત અને બિનશરણાર્થી હિંદીઓ સામેની મનાઈ બાબત ઈંગ્લંડ ખાતેના મિત્રોને તકલીફ આપવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું છે.

લૉર્ડ મિલ્નરે હિંદી મજૂરો માટે કરેલી માગણીનો મિ. ચેમ્બરલેને જે જવાબ આપ્યો છે તેની અંખબારી કાપલીઓ^૧ પણ આ સાથે બીડવામાં આવી છે.

હિંદુસ્તાનની સરકારે કોમની સ્થિતિ સુધારવાના જે પ્રયત્નો કર્યા છે તેની કોમે આભાર-પૂર્વક નોંધ લીધી છે અને આશા રાખવામાં આવે છે કે આ સંસ્થાનની સરકાર રાહત ન આપે ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાનની સરકાર એ જ વલણ રાખશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૨૯૦. રાજની ભાભી

આપણા લોકમાં કહેવત છે કે “ગરીબની વહુ સૌની ભાભી”, એવી સમજથી હિંદ રાજની ભાભી કહેવાય. હમણાં વિલાયતની પાર્લિમેન્ટમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં રાખેલા લશ્કરના ખર્ચ વિષે ચર્ચા થતાં મિ. બ્રોડ્રિકે કહ્યું કે ખર્ચમાં હિંદુસ્તાન ભાગ આપશે. કારણ કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં લશ્કર હોય તો હિંદુસ્તાનને જરૂરની વખત બહુ મદદગાર થઈ પડે. આપણે તારમાં ડ્યૂક ઓફ ડેવનશાયરના કહેવાની મતલબ પણ જોઈ — કે હિંદુસ્તાન જે આમ ભાગ આપે તો સારી વાત છે, નહીં તો હિંદુસ્તાનનું ગોરું લશ્કર વધારીશું એટલે તેનો તમામ ખર્ચો હિંદુસ્તાનને ભરવો પડશે. એટલે હિસ્સો આપવાની સૂચનાથી હિંદુસ્તાનને લાભ સમજવો જોઈએ, નહીં તો વધારે લશ્કરનો બોજો ઊંચકવો પડશે. આમ પ્રધાનો કહે છે, પણ તારના સમાચાર પરથી લાગે છે કે વર્તમાનપત્રો આ સૂચના શરમભરેલી સમજે છે. પણ આવી રાજનીતિની વાતમાં અમે માથું મારવા માગતા નથી. આટલું પણ કહેવાનું કારણ એ કે એમાં સ્વાર્થ સમાયેલો છે.

રાજનો બોજો નાખતી વખત હિંદુસ્તાન પહેલું યાદ આવે છે, અને તે વખત દલીલ આમ થાય છે કે રાજમાં બધા સરખા એટલે હિંદુસ્તાને પણ ઘટતો હિસ્સો આપવો જોઈએ. પણ હિંદુસ્તાનના લોક સાધારણ હક માગે ત્યારે રાજ બદલાઈ જાય છે.

જ્યારથી હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ અમલ થવા આવ્યો ત્યારથી હિંદી પ્રજા વફાદાર રહી છે, અને ફરજ અદા કરવામાં પાછળ રહી નથી. હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ જોને ખબર હશે તેને યાદ હશે કે આર્કટના ઘેરા વખતે કિલ્લામાં ખોરાક ખૂટી પડ્યો, થોડા ચોખ્ખા જ રહ્યા, તે પરથી દેશી સિપાઈઓ પોતાના ગોરા સોબતીઓને ભાત ખવડાવતા અને પોતે ફક્ત ધોણ પીતા. અફઘાનિસ્તાન સાથે લડાઈ વખત સખત ટાઢમાં, દેશી લશ્કરે દુઃખ કેવી સબૂરીથી વેઠ્યું તે સર જોને કે લખી ગયા છે. સોમાલીલેન્ડમાં એવી મુસીબતો છે કે જે બોર લશ્કર ત્યાં જઈ આવ્યું તે કહે છે કે તેની આગળ ટ્રાન્સવાલની લડાઈ કાંઈ નથી. છતાં ત્યાં હિંદી લશ્કર પોતાની ફરજ બજાવે છે. ચીનમાં પણ પોતાનું પાણી બતાવી આપ્યું અને બહાદુરી સાથે વિવેક સારું પણ વખાણ મેળવ્યાં. બોચર સાથેની લડાઈમાં પણ, જે હિંદુસ્તાનથી લશ્કર આવ્યું નહીં હોત તો હાલ-હવાલ થાત. કેટલાએક હલકા ગોરા કહેશે કે હિંદુસ્તાનથી લશ્કર તો આવ્યું પણ તે ગોરું હતું. એ તકરાર વાજબી નથી. લાંડનના સ્ટેન્ડર્ડમાં લખાણ હતું તેમાંથી ઇન્ડિયા નામના છાપામાં નીચેનો ફકરો ઉતાર્યો છે :

લેડીસ્મિથનો બચાવ હિંદુસ્તાનથી આવેલાં લશ્કરે કીધો, ચીનમાં પેકિનની સરકારી કોઠીઓનો છુટકારો હિંદુસ્તાનનાં દેશી લશ્કરે ઈન્ડિયન અમલદારના હાથ તળે કર્યો. દક્ષિણ આફ્રિકાની શરૂઆતથી, હિંદુસ્તાનથી ૧૩ હજાર બ્રિટિશ ઓફિસરો ને માણસો ગયા, અને તેમની સાથે ૯ હજાર દેશી પણ હતા. ચીનમાં ૧૩૦૦ ગોરા, ૨૦ હજાર દેશી સિપાઈ અને ૧૭,૫૦૦ દેશી નોકરો ને ખિદમતગારો ગયા. આ પ્રમાણે ટૂંક વખતમાં હિંદુસ્તાન રાજને વગર હરકતે મદદ કરી શકે છે.

આ પરથી જણાય છે કે લડાઈમાં ૯ હજાર દેશીઓ હિંદુસ્તાનથી આવ્યા હતા, અને તેમનાં તે વખત કેવાં વખાણ થતાં તે તો યાદ હશે. રાજને લડાઈઓમાં જ હિંદુસ્તાને હમેશા કેવી મદદ કરી છે ફક્ત તેના જ દાખલા આપવા બેસીએ તો પાનાં પર પાનાં ભરાઈ જાય,

પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી. ઉપલા દાખલા પરથી આ તો દેખાઈ આવે છે કે હિંદુસ્તાને રાજની સેવા બહુ સારી કરી છે, અને રાજ હિંદુસ્તાનને લીધે સબળ છે, અને પ્રતાપી છે.

હવે આપણે અહીંના ગોરાઓને સવાલ કરીએ કે આના પ્રમાણમાં હિંદીઓના હકનું કેમ? ઈતિહાસથી બિનવાકેફ લોક કહેશે કે હિંદુસ્તાન આપણે જીત્યું છે, એટલે તાબેદાર લોકને સરખા હક હોય નહીં. આમ કહેનાર પોતાની અજ્ઞાનતા બતાવે છે. ખાસ રાણી અને રાજાઓ પણ જાહેર કર્યું છે કે હિંદુસ્તાનને સરખા હક છે. રાજથી મોટાઈ ભોગવવી, તો જ્ઞેપમ પણ શિર લેવું જોઈએ. એટલે જો હિંદુસ્તાનથી થતા લાભનો ઉપયોગ કરવો હોય તો ત્યાંની પ્રજાને ગેરઈનસાફ થાય નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૩૦-૭-૧૯૦૩

૨૯૧. લંડનની સભા : ૨

સર વિલિયમ વેડરબર્નનું ભાષણ

ગયા અંકમાં^૧ જણાવ્યા મુજબ આજ ઉપલા ભાષણ પર વિવેચન કરીએ છીએ; ભાષણ તા. ૯મીના અંકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. સર વિલિયમ ભાષણમાં ત્રણ બાબત લીધી. પહેલી બાબત “અમલદારોની આધુનિક વૃત્તિ” લઈ, બજાર નોટિસની ચર્ચા કરી. નિર્ણય પર આવ્યા કે ટ્રાન્સ-વાલના રહીશ હિંદીઓની સ્થિતિ લડાઈ પહેલાં હતી તેથી પણ હમણાં બહુ અધમ થઈ ગઈ છે; અને હિંદી વસ્તીનો કંઈ પણ વાંક બતાવ્યો નથી, પણ ઊલટી લડાઈ વખત કરેલી સેવાનાં વખાણ થયાં છે, તો જ્યાં લગી વડી સરકાર ચુકાદો આપે નહીં ત્યાં લગી લોર્ડ મિલ્નરે જેમનું તેમ રાખવું જોઈતું હતું અને નોટિસ કાઢવી નહોતી જોઈતી. સર વિલિયમનું આમ કહેવું અમે વાજબી ગણીએ છીએ. મિ. ચેમ્બરલેને પાર્લિમેન્ટમાં કહ્યું હતું કે કાયદા નરમાશથી ચાલે છે તેનો રદિયો અમે આપી ગયા છીએ, અને આગળ કરતાં હાલની સ્થિતિ ખરાબ છે એમ દાખલા દલીલથી સાબિત કરી આપ્યું છે.^૨ લોકેશન બહાર નવાં લાઈસન્સ નહીં મળે, જમીન નહીં લેવાય, હકદાર રેફ્યુજીથી પણ દેશમાં દાખલ નહીં થવાય. આ નરમાશના ઢંગ નથી.

બીજી બાબતમાં “નિર્ણય કયા નિયમથી લાવવો જોઈએ” તેનો વિચાર કીધો. નોટિસ કરવાનું કારણ લોર્ડ મિલ્નરે જણાવ્યું કે લોકલાગણી; તે વિષે સર વિલિયમે કહ્યું કે સંગીન કારણથી વાજબી લાગણી હોય તો જુદી વાત છે, પણ લાગણી ગેરવાજબી હોય તો તે પર ધ્યાન આપવું ઘટે નહીં. બીજાર અમલ વખત એવી લોકલાગણી નહોતી? પણ મિ. ચેમ્બરલેન અને તમામ સંબંધ ધરાવનાર બ્રિટિશ અમલદારો લોકલાગણીનો ખ્યાલ પણ નહીં કરતા અને હિંદીઓનો પક્ષ તાણતા. અને તેઓ જાણતા કે લાગણીનું મૂળ વેપારની અદેખાઈ હતું. આ બાબતમાં આ ફકરો યાદ રાખવા જોવો છે :

સવાલ આ છે, કે હિંદીઓનું હિંદુસ્તાન બહાર દુનિયામાં પદ શું? એનો જવાબ સંસ્થાનના સ્થાનિક વહેમ પરથી અપાય નહીં, પણ વડી સરકારે વિલાયતમાં આપવાનો છે. જવાબ માન્યેસ્ટરની ચેમ્બર ઓફ કોમર્સે કહ્યું છે તેવી જાતનો જોઈએ. હિંદીઓ સામા

૧. જુઓ “લંડનની સભા : ૧”, ૨૩-૭-૧૯૦૩.

૨. જુઓ “હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ”, ૧૧-૬-૧૯૦૩.

દક્ષિણ આફ્રિકાનાં સંસ્થાનોમાં કાયદા ઘડાય છે તેની સામા હમણાં જ થોડા વખત પર માન્ચેસ્ટરની ચેમ્બર ઓફ કોમર્સે મિ. ચેમ્બરલેનને કાગળ લખ્યો છે તેમાં કહ્યું છે કે: “આમ કાયદા કર્યાથી હિંદી પ્રજાને અન્યાય થાય છે. જે હકો રાજની બીજી રૈયતને છે તે જ હકો તેમને પણ છે; એટલે તે લોક ગમે ત્યાં જઈ શકે અને રહી શકે, અને અમે ફરિયાદ કરીએ છીએ તેવા કાયદાથી બંધન થવું નહીં જોઈએ. આમ બંધન કરવામાં ડહાપણ નથી, અને તેથી ખુદ સંસ્થાનોને પણ નુકસાન છે. અમારો હિંદી પ્રજા સારું બહુ સારો મત છે, અને આ મત વિના કારણે બાંધ્યો નથી. હિંદીઓ હોશિયાર અને ઉદ્યોગી છે, સલાહ સંપત્તી રહે છે, અને વેપારમાં કુશળ છે.”

ત્રીજી બાબત સૌથી વધારે અગત્યની છે, કારણ કે તેમાં “હવે શું કરવું” એ વિષે વિચાર છે. સર વિલિયમની સૂચના આ પ્રમાણે છે: (૧)લી વાત એ છે કે કોલોનિયલ ઓફિસ તરફથી સ્વતંત્ર તજવીજ થવી જોઈએ કે હિંદીઓ સામા કાયદા કરવાની જરૂર છે કે નહીં. એનું પરિણામ જણાય નહીં ત્યાં લગી કાંઈ પણ કાયદા થવા જોઈએ નહીં. (૨) હિંદી અથવા રાજની કોઈ પણ પ્રજાની કાંઈ પણ છૂટ છીનવી લેવી હોય તો પહેલાં તેમ કરવાની જરૂર સાબિત કરવી જોઈએ. (૩) તેમ થાય નહીં ત્યાં લગી કોઈ પણ ધારો કે કાયદો અમલમાં લાવવો નહીં જોઈએ—એટલે પ્રિટોરિયાની નોટિસ ખેંચી લેવી જોઈએ, જેથી બધા સરખા ગણાય.

અમે પણ આ મતને મળતા જ છીએ. હિંદીઓએ આવી માગણી અરજીઓમાં વારંવાર કરી છે, અને જો આમ તજવીજ થાય તો પછી કોઈને કાંઈ બોલવાનું રહે નહીં. અમારી ખાતરી છે કે પરિણામ સંતોષકારક નીવડશે.

અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે આ સૂચના પર નામદાર વડી સરકાર પૂરતું લક્ષ આપશે અને અમલમાં લાવશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૩૦-૭-૧૯૦૩

૨૯૨. કસોટી

આપણા ટ્રાન્સવાલનો હિંદી ભાઈઓ હાલ કસોટી પર છે. આપણી હિંદી પ્રજાની ધીરજ અને હિંમત વિષે તારીફ થતી આવી છે, તો હવે જોવાનું છે કે ટ્રાન્સવાલમાં આ ગુણો કાયમ રાખી આપણા લોક બતાવી આપે છે કે નહીં કે એમને પણ તારીફ છાજે છે. અમારી ખાતરી છે કે હાલ તકલીફો પડે છે તેથી કરી ઉપર કહેલા બે ગુણ છોડી દેશે નહીં, પણ આપણી સામાં ધીરજ અને હિંમતથી ટક્કર લેતા રહેશે; અને આમ કર્યે આખર પરિણામ સારું જ આવશે તે તો સૌ કોઈ સમજી શકે છે. ટ્રાન્સવાલ સરકારની કરણી પરથી અમને ભય લાગે છે કે બોગર વખત કરતાં હવે મુસીબતો વિશેષ પડશે—તે વખત જે હક હતા તે પર પણ હવે તરાપો મરાશે.

આમ લખવાનું કારણ, ટ્રાન્સવાલની ધારાસભામાં બનેલી હકીકત પરથી મળી આવે છે. અમે ઈંગ્રેજમાં તા. ૨૨મીએ થયેલી ચર્ચાનો લેવાલ છાપીએ છીએ; અને તે પરથી લાગે છે કે મિ. ચેમ્બરલેન કહે છે તે ભલે, પણ કાયદા એકદમ બદલાવાના નથી, અને તેમાં જે ફેરફાર થશે તે સખતાઈ વધારશે, ઓછી કરવાનો સંભવ નથી. ધારાસભામાં ઠરાવ થયો તે બજાર નોટિસ

મંજૂર રાખે છે, વળી તેમાં એમ છે કે લોકેશનમાં જગા વધારેમાં વધારે ૨૧ વરસના પટાથી મળે. આગળ બોઅર રાજમાં જેમ બધાને ૯૯ વરસને પટે સ્ટેડ મળતા તેમ ઈન્ડિયનને પણ લોકેશનમાં ૯૯ વરસને પટે મળતા. હવે સુધારો એટલો થયો કે ઈન્ડિયનોને લોકેશનમાં ૯૯ વરસને બદલે ઘણામાં ઘણાં ૨૧ વરસને પટે જમીન આપવી. વળી ૧૯ શહેરોમાં મેજિસ્ટ્રેટ અને હેલ્થબોર્ડની સંમતિથી થઈ ગઈ છે. 'હેલ્થ બોર્ડ અને મેજિસ્ટ્રેટની સંમતિ' એ શબ્દો પર પણ ધ્યાન દેવાનું છે. બૉક્સબર્ગ અને જર્મિસ્ટનના દાખલા આંખ ઉઘાડે છે.

બોઅર રાજમાં લડાઈથી જરા અગાઉ મિ. તોબ્યાન્સ્કીના ફાર્મમાં લોકેશન કરવાની તજવીજ ચાલી તે વખત યાદ રાખવા જેવો છે. ઈન્ડિયનોએ આ જગા સારુ વાંધો ઉઠાવ્યો એટલે બ્રિટિશ એલચી, અને બ્રિટિશ વર્તમાનપત્રો તેમ જ લોકો આપણી તરફ થઈ ગયાં અને આવો અન્યાય નહીં થવા દેવો જોઈએ, એમ બોલવા લાગ્યાં. બ્રિટિશ એલચીએ સખત દબાણ કીધું, અને પરિણામે વાત સૂઈ ગઈ. હવે મામલો બદલાઈ ગયો છે. આપણા લોકને પૂછે જ શું કરવા?

હવે બીજી રીતે જોતાં આ ઠરાવથી કાયદાનો પણ ભંગ થાય છે. બોઅર કાયદામાં અને તે પરથી બજાર નોટિસ ઘડાઈ તેમાં લોકેશનમાં પણ જમીન નહીં મળી શકે એવું કશું નથી. એટલે લોકેશનમાં જમીન ખરીદવાના હક પર પણ પગ મુકાય છે.

હિંદુસ્તાનના વડા પ્રધાન નામદાર લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટને ટ્રાન્સવાલની ગેરવર્તણૂક વિષે નાપસંદગી બતાવી છે. અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે એ નામદાર નાપસંદગી બતાવી જ સંતોષ માનશે નહીં, પણ હિંદી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાની પોતાની ફરજ પર વિચાર કરી દબાણ કરશે અને આપણી સ્થિતિ સુધારશે. મંજૂર માગે તે વખત શરત કરવી એ તો ઠીક છે; પણ નહીં માગે તોપણ રક્ષણ તો થવું જ જોઈએ. એમ સમજી જાગૃતિ બતાવશે તો સારી અસર થયા વિના રહેશે નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૩૦-૭-૧૯૦૩

૨૯૩. મિ. ચેમ્બરલેન અને લોર્ડ મિલ્નર

હિંદી સરકારનો વાંધો

મંજૂરો બાબત

ગઈ તા. ૨૨મીએ સાંજે પ્રિટોરિયાની ધારાસભામાં મિ ચેમ્બરલેન અને લોર્ડ મિલ્નર વચ્ચે થયેલાં લખાણો રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં. તા. ૧૨મી મેએ લોર્ડ મિલ્નરે મિ. ચેમ્બરલેનને લખ્યું તેનો ભાવार्થ :-

મંજૂરીની મુદત પૂરી થયે હિંદુસ્તાન પાછા જાય એવી શરતે હિંદુસ્તાનથી ૧૦ હજાર મંજૂરો મળી શકે કે કેમ, એમ પૂછ્યું તેના જવાબમાં લોર્ડ કર્ઝને કહ્યું કે પાછા ફરવાની શરત વિષે લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટન ચુકાદો આપશે. હું ધારું છું કે તમે તેમને સમજાવશો કે પાછા મોકલવાની શરત કબૂલ રાખે. મેં લોર્ડ કર્ઝને ખાતરી આપી હતી કે અહીં માણસોનું જતન સારું થશે, અને પગાર પણ સારો મળશે. પણ લોકલાગણી તરફ જોતાં એ લોકને પાછા મોકલવાની જરૂર છે. મંજૂરો વગર અહીં અતિશય આપદા પડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના બધા કાફરો

મળી આવે તોપણ તાણ રહે. બ્રિટિશ સેન્ટ્રલ આફ્રિકામાંથી બહુ કરતાં ૧૦ લાખ મળે. આ દેશે નાણાં સંબંધી જોખમ શિર પર લીધું છે તે એમ ધારી કે દેશમાં દોલત બહુ છે; પણ વગર મજૂરે કંઈ થઈ શકતું નથી; એટલે જો બધેથી મજૂર નહીં મળે તો સ્થિતિ બહુ કફોડી થઈ જાય, અને તેથી ફક્ત આ દેશને જ નુકસાન નથી. હમણાં સ્થિતિ કઢંગી છે. ઈન્ડિયન દુકાનદારો ને ફેરીવાળા જે કંઈ કામના નથી, લોકનું ભલું કરતા નથી, તેઓ ખાંડીબંધ છે. અને જે ઈન્ડિયન મજૂરોની જરૂર છે તે મળી શકતા નથી.

ઉપલા તારનો મિ. ચેમ્બરલેને ૨૩મી મેએ જવાબ મોકલ્યો, તેમાં લખ્યું કે તમે જે સૂચના કરી તે અમલમાં આવ્યાથી થતા લાભ હું સમજી શકું છું. રેલવે કામ સારુ તમે કહો છો તેમ મજૂરો રખાય તો ઠીક થાય. નવી સડકો જલદી જલદી થઈ જાય, અને ખેડૂતોને તેમ ખાણો વગેરેને બહુ લાભ થાય. આજ લગી સૂચનાઓ થઈ છે તેથી તમારી જુદી જ તરેહની છે. તમે એમ સૂચવો છો કે અમુક કામને વાસ્તે અમુક વખત સારુ મજૂરો આવે, અને મુદત પૂરી થતાં હિંદુસ્તાન ચાલ્યા જાય, એટલે એ વસ્તીનો દક્ષિણ આફ્રિકામાં વધારો થાય નહીં. પણ આ વાત લોકને પસંદ પડવી જોઈએ. તમને યાદ હશે કે હું જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવ્યો હતો ત્યારે તમારી સાથે વાતમાં તેમ જ લોકને મેં મારો વિચાર પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો કે ગોરી પ્રજાની સંમતિ વિના આવી બાબતમાં સરકાર હાથ નાખશે નહીં, થોડી વારમાં ટ્રાન્સવાલને સ્વરાજ્ય મળશે, તો એવું કરવું નહીં કે સ્વરાજ્ય મળતાં જ તેઓ રદ કરે. આ પ્રમાણે મેં પાર્લામેન્ટમાં પણ અહીં આવ્યા પછી કહ્યું છે. તે વખત તકરાર ચીતાઓની, અને ખાણોમાં કામ કરનાર સંબંધી હતી અને તમારી આ ખાસ સૂચનાની ખબર નહોતી. તમે આ પગલું ભરો તેમાં લોકની લાગણીની મજબૂતી તમને હોવી જોઈએ. તમે લોકલાગણી કેવી રીતે જાણવા ધારો છો તે જાણવા હું આતુર છું. ધારાસભાથી તમને ખ્યાલ મળશે. આમ કહેવાનું કારણ હિંદી સરકારની રીત છે. હિંદી સરકાર કહે છે કે હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ ખરાબ છે, અને હિંદી વેપારીઓ તેમ જ તમામ હિંદીઓની તરફ વર્તણૂક સુધારવાની, અમુક કબૂલાત નહીં મળે ત્યાં લગી રકમબંધ મજૂરો મળે નહીં. મેં તા. ૬ ઓગસ્ટ ૧૯૦૨ને રોજ તારમાં સૂચના કરી હતી તે મુજબ હિંદી સરકાર શરત કરે છે, એટલે ૧. ઈન્ડિયનોને રજિસ્ટર કરવાનો ધારો કાઢી નાખવો, અને તેને બદલે નાપસંદ લોકને દાખલ નહીં થવા દેવાનો ધારો ધડવો. (હમણાં બોએર કાયદા પ્રમાણે ૩ પાઉંડની રજિસ્ટ્રેશન ટિકિટ લેવી પડે છે, અને ઓરેન્જ રીવર કોલોનીમાં ઈન્ડિયનને રહેવા લગી દેતા નથી.) ૨. ગંદકીના સબબથી ગંદા હોય તે જ લોકને લોકેશનમાં રાખવા. ૩. વેપાર લોકેશન બહાર પણ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. ૪. હમણાં એશિયાટિકો જમીન લઈ શકતા નથી તે કાયદો બદલી એવો સાર્વજનિક કાયદો કરવો કે સદ્દા સારુ જમીન લેવાય નહીં. ૫. સારા એશિયાટિકો સારુ કાંઈ પણ બાધ નહીં રખાય, અને તેમને ત્યાં ઈન્ડિયન ચાકર હોય તો તેને પણ પોતાની સાથે રાખી શકે. આ પાંચ શરતો છે. તમે કાયદામાં શું ફેરફાર કરવા ધારો છો અને હિંદી સરકારની માગણી કબૂલ રાખો છો કે નહીં તેની હજુ તમે મને ખબર કરી નથી. તમે જે સૂચના રેલવેના મજૂરોની કીધી છે તે હિંદી સરકાર નહીં જ સ્વીકારશે એમ નથી કહેતો, પણ સ્વીકારશે તો બહુ મુશ્કેલીથી. લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનને બહુ લાગે છે કે ટ્રાન્સવાલ ને ઓરેન્જ રીવર કોલોનીમાં હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ બહુ માઠી છે; અને એઓ ધારે છે કે જે શરત કરી છે તે વાજબી છે અને સખત નથી. જ્યાં લગી તમે કાયદામાં એમના કહેવા પ્રમાણે સુધારો કરો નહીં ત્યાં લગી એમની પાસે માગણી કરવી મિથ્યા છે.

ઉપવા કાગળો પર આજ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી; પણ લૉર્ડ મિલ્નરના કાગળના છેલ્લા વાક્ય પર ટીકા કરવી અમારી ફરજ ધારીએ છીએ. એ નામદાર દુકાનદાર ને ફેરીવાળા પર કફ લાગે છે. રસ્તે ચાલતા માણસ આજુ બોલે તે એક વાત છે, અને લૉર્ડ મિલ્નર જેવા મોટા અમલદાર બોલે એ જુદી વાત છે. લૉર્ડ મિલ્નર પૂરો ખ્યાલ કર્યા વગર બોલ્યા લાગે છે; એમને કામ અતિશય હોવાથી પૂરતો વિચાર કરી શક્યા નથી. નામદાર સાહેબને યાદ હશે કે ૧૮૯૬માં લગભગ ૨ લાખ ગોરાઓએ બોઅર સરકારને અરજી કરી હતી તેમાં લખ્યું હતું કે હિંદી દુકાનદારો અને ફેરીવાળાથી લોકને સારું છે. હમણાં પણ શું છે? શહેરની વચમાં રહેનારને દુકાનો પુષ્કળ મળી આવે, પણ જે દૂર ને છૂટા છવાયા રહેતા હોય તેનું કેમ? ઠામઠામ દુકાનો થઈ શકે છે? અને આમ દૂર વિશેષ કરી કોણ રહે છે? ગરીબ લોક. ગરીબની સંખ્યા હંમેશ વધારે હોય છે, એટલે ફેરીવાળા અને નાના દુકાનદારોથી ગરીબોને બહુ લાભ થાય છે. વળી ફેરીવાળાનો ને દુકાનદારોનો નિભાવ કોણ કરે છે? ગોરાઓ જ. જો ગોરાને આ લોક કનડતા હોય તો ઘરાકી કેમ બંધાય? લેનાર છે તો વેચનાર નીકળી આવે છે. નાતાલમાં પણ ઢંગધંડા વગરની ગરબડ થઈ હતી. તે વખત ૧૮૮૫-૭માં અહીંની સરકારે એક કમિશન નીમ્યું હતું; તેણે દરેક રકમના લોકની જુબાની લઈ રિપોર્ટ કર્યો તેમાં સાફ ભાર દઈ લખ્યું કે હિંદી વેપારીઓથી નાતાલને બહુ ફાયદો છે, અને એમની સામા કાયદા કરવા ગેરવાજબી કહેવાય. આ તો ઈન મીન ને સાડેતીન અદેખા દુકાનદારો ચીસો પાડ્યા કરે છે કારણ કે તે લોક માને છે કે આ લોક વચમાં નહીં હોય તો તડાકો પડે. આવી સ્વાર્થબુદ્ધિથી તોફાન મચાવે છે. આપણે સ્વાર્થની વાત તપાસીએ. તો સ્વાર્થ કોનો જોવો? મૂઠીભર દુકાનદારોનો કે હજારો ગરીબ આદમીનો? લૉર્ડ મિલ્નરનાં લખાણ પરથી કોઈ એમ અનુમાન કરે કે હજારો દુકાનદારો ને ફેરીવાળા ટ્રાન્સવાલમાં ઘૂસી ગયા છે; પણ પરમિટની ખરા રેફ્યુજીને પણ કેટલી હરકત પડે છે તે આપણે જાણીએ છીએ. છતાં આવી બિનપાયાની વાત લૉર્ડ મિલ્નર જેવા મોટા અમલદાર કરે એ ખરેખર દિલગીરીની વાત છે. એમને ડર રહે છે કે જેમ એમની બજાર નોટિસે આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગુલમાલ કરી તેમ આ અવિચારી બોલો પણ તકલીફ આપશે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૩૦-૭-૧૯૦૩

૨૯૪. સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર

બૉક્સ ૫૭

પ્રિટોરિયા,

ઓગસ્ટ ૧, ૧૯૦૩

પ્રતિ

માનનીય સંસ્થાન મંત્રી

પ્રિટોરિયા

સાહેબ,

આપના ગયા મહિનાની ૨૮મી તારીખના પત્રની આથી હું પહેલું સ્વીકારું છું. અને આપ તેમાં જણાવેલી શરતોએ મુસલમાન કોમ તરફથી ટ્રસ્ટી તરીકે આપના નામે મસ્જિદની મિલકત સંભાળવાની મહેરબાની કરશો તેની હું નોંધ લઉં છું.

આ સૂચના માટે મારી સમિતિ આપની આભારી છે. પરંતુ એ ન સ્વીકારવાની એને ખેદ સહિત ફરજ પડે છે. કારણ કે ધાર્મિક હેતુ માટેની કોઈ પણ મિલકત કોઈ બિનમુસ્લિમના નામ હેઠળ રહે તે મુસ્લિમ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે.

મારી સમિતિ નીચેની બાબત તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવાનું સાહસ કરે છે :

(૧) આ નામની ફેરબદલીની બાબત કેટલાંયે વરસોથી અધ્ધર લટકી રહી છે.

(૨) યુદ્ધ પહેલાં બ્રિટિશ એજન્ટે મારી સમિતિને ખાતરી આપી હતી કે જે યુદ્ધ આવશે તો તે પૂરું થયા બાદ નામની ફેરબદલીની બાબતમાં કંઈ મુશ્કેલી નહીં પડે.

(૩) મારી સમિતિના જાણવામાં આવ્યું છે કે સરકારને, મિલકતના ખાસ વિભાગને અલગ પાડીને અને ત્યાં માત્ર બ્રિટિશ હિંદીઓ સ્થાવર મિલકત ધરાવી શકે, એમ કહીને મિલકતની ફેરબદલીની રજા આપવાનો અધિકાર છે.

(૪) જે વર્તમાન કાયદાના અક્ષરાર્થ મુજબ સરકારને એમ લાગતું હોય કે તેને એવો અધિકાર નથી તોપણ પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણે, તે આ બાબતમાં, પરવાનાની બાબતમાં કર્યું હતું તેમ, આ કાયદાને શિથિલ કરી શકે.

(૫) જે સદ્ગુહસ્થના નામ હેઠળ મિલકતની હાલ તુરત નોંધણી કરવામાં આવેલી છે તેમની વૃદ્ધ ઉંમરને કારણે આ બાબત દિનપ્રતિદિન વધારે ગંભીર બનતી જાય છે.

(૬) મારી સમિતિની વિનંતીનો અસ્વીકાર કરીને સરકાર ગંભીર જવાબદારી વહોરી રહી છે. કારણ કે જે જેમના નામની માલિક તરીકે નોંધણી થઈ છે તેમના નામની ફેરબદલી થયા પહેલાં મૃત્યુ થાય તો મુસલમાન કોમ મિલકત ગુમાવી બેસે અને આ રીતે તેને ભારે ખોટ સહન કરવી પડે.

(૭) મારી સમિતિના નમ્ર મત પ્રમાણે, કંઈ નહીં તો તેમના ધર્મને ખાતર, અને જ્યાં યુરોપિયનોનો પૂર્વગ્રહ આડો આવવાનો કોઈ સવાલ જ ન હોય ત્યાં બ્રિટિશ હિંદીઓનો હક છે કે તેમની થોડી પણ કદર કરવામાં આવે.

૧. આ પત્ર ૧૮-૯-૧૯૦૩ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

ગાં. ૩-૨૮

(૮) સરકાર હિંદી કોમની ધાર્મિક ભાવનાની પણ અવગણના કરે છે તે જોઈને મારી સમિતિને દુઃખ થાય છે.

(૯) નામદાર ગવર્નરે ખાતરી આપી હતી કે હાલમાં જ સમાપ્ત થયેલી ધારાસભાની બેઠકમાં જ ઘણું કરીને નવો કાયદો રજૂ કરવામાં આવશે; તેથી મારી સમિતિને એવી આશા બંધાઈ હતી કે થોડા વખતમાં રાહત મળશે. પરંતુ આવો કોઈ કાયદો ન થયો તેથી મારી સમિતિ અત્યંત નિરાશ થઈ છે.

ઉપરોક્ત કારણે અને આ બાબત ઘણી અગત્યની હોઈને મારી સમિતિ નમ્રપણે વિશ્વાસ રાખે છે કે સરકાર જરૂરી રાહત આપવાની મહેરબાની કરશે.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક,
(સહી) હાજી હબીબ

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયન ઑપીનિયન, ૨૭-૮-૧૯૦૩

૨૯૫. નોંધ

જેહાનિસબર્ગ,
ઓગસ્ટ ૩, ૧૯૦૩

ટ્રાન્સવાલમાં બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ

વાડાના કાયદા બાબતમાં બ્રિટિશ હિંદીઓ સામે ચાલતા મુકદ્દમાઓ સરકારે પાછા ખેંચી લેવાની મહેરબાની કરી છે.

પરંતુ ક્વાર્ક્સડોર્પ શહેરમાં બીજી એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ છે. ત્યાંના ન્યાયાધીશે બ્રિટિશ હિંદી વેપારીઓ ઉપર નોટિસો કાઢી છે અને તેમાં એમને જણાવ્યું છે કે જો તેઓ આ મહિનાની ૭મી તારીખ પહેલાં ન્યાયાધીશ સમક્ષ એવા પુરાવા રજૂ નહીં કરે કે તેઓ યુદ્ધ શરૂ થયું તે પહેલાં વેપાર કરવાના પરવાના ધરાવતા હતા, તો તેમને પોતાનો ધંધો વાડાઓમાં ખસેડવાની ફરજ પાડવામાં આવશે. આથી સ્વાભાવિક રીતે જ ત્યાંના વેપારીઓ ભયભીત થઈ ગયા છે. તેઓ કેવી સ્થિતિમાં છે તે તેઓ જાણતા નથી. આ પગલું અત્યંત ઉતાવળિયું હોય એમ લાગે છે કેમ કે મિ. ચેમ્બરલેન તેમ જ લોર્ડ મિલ્નર ચાલુ કાયદાને કેવી રીતે બદલવો તેનો વિચાર કરી રહ્યા છે. જો એમ હોય તો ક્વાર્ક્સડોર્પ ખાતે બ્રિટિશ હિંદીઓ પર નોટિસો કાઢવાનો કોઈ અર્થ જ નથી. જોકે તેમાંના બધા જ ખરેખર શરણાર્થીઓ છે અને તેઓ ટ્રાન્સવાલના એક નહીં તો બીજા વિભાગમાં વેપાર કરતા હતા; તોપણ તેઓ બધા યુદ્ધ પહેલાં ત્યાં વેપાર કરતા નહોતા એ તો નક્કી છે. અને બધાની પાસે ક્વાર્ક્સડોર્પ શહેરમાં વેપાર કરવાના પરવાના પણ નહોતા. અહીં વેપાર કરવો અને વેપાર કરવાનો પરવાનો ધરાવવો એ બે વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ કરવાનું જરૂરી છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે ટ્રાન્સવાલમાં યુદ્ધ પહેલાં ઘણાં બધાં બ્રિટિશ હિંદીઓને તેમની પાસે પરવાના ન હોવા છતાં બ્રિટિશ સરકારે આપેલા રક્ષણને કારણે

૧. “અમારા ખબરપત્રી તરફથી” એ પ્રમાણે આ ૪-૯-૧૯૦૩ના ઈન્ડિયામાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી.

વાડાની બહાર વેપાર કરવા દેવામાં આવતો હતો. એટલે બહુ જ થોડા માણસો એવું બતાવી શકશે કે તેમની પાસે યુદ્ધ પહેલાં વેપારના પરવાના હતા. ટ્રાન્સવાલ સરકારે માત્ર ૧૮૯૯માં જ કેટલાક બ્રિટિશ હિંદીઓને વાડાની બહાર વેપાર કરવાના પરવાના આપ્યા હતા.

એટલે આ એક અત્યંત મહત્વની બાબત છે અને તેના પર જલદી વિચાર કરીને તેનો નિકાલ કરવો જોઈએ. લોર્ડ મિલ્નરને મોકલવામાં આવેલી છાપેલી અરજીમાં આ પ્રશ્નો સ્પષ્ટ રીતે ઉઠાવવામાં આવ્યા છે. પ્રિટોરિયા ખાતે બ્રિટિશ હિંદી પ્રતિનિધિમંડળે મિ. ચેમ્બરલેન સમક્ષ ફરિયાદ રજૂ કરી ત્યારે તેમણે ભારપૂર્વક કહ્યું હતું કે ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓ પાસે જ ચાલુ પરવાના હશે તે માન્ય રાખવામાં આવશે. પછી ભલે તેઓ જ્યાંના પરવાના ધરાવતા હોય ત્યાં યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હોય કે ન કરતા હોય. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે યુદ્ધ બંધ થયા પછી થોડા જ વખતમાં બ્રિટિશ અધિકારીઓએ બ્રિટિશ હિંદીઓને પરવાના આપ્યા ત્યારે તેમાં તે કામચલાઉ છે એવી કોઈ શરત નહોતી. અને એ પરવાનાના જોર ઉપર તેઓએ મોટી દુકાનો બાંધી છે અને અંગ્રેજ એજન્ટો મારફત ઈંગ્લંડથી મોટા પ્રમાણમાં માલ મંગાવ્યો છે. જો આવા વેપારીઓના પરવાનામાં કંઈ પણ ઉખલગીરી કરવામાં આવશે તો તેમનો સંપૂર્ણ વિનાશ જ થશે. એટલે જો સ્થાપિત અધિકારોને ખરેખર માન્ય રાખવાના હોય તો સૌથી પહેલાં નીચેની બાબતો તદ્દન જરૂરી છે :

પહેલું : બધા ચાલુ હિંદી પરવાનાઓ કોઈ પણ જાતના નિયંત્રણ વગર ફરી પાછા તાજ કરી આપવા જોઈએ.

બીજું : તે પરવાના એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે બદલી શકાય તેવા હોવા જોઈએ.

ત્રીજું : બધા સામાન્ય પરવાનાની જેમ આ પરવાના પણ એક વ્યક્તિને નામેથી બીજી વ્યક્તિને નામે બદલી શકાય તેવા હોવા જોઈએ.

બ્રિટિશ હિંદીઓને જરાક શ્વાસ લેવા નેટલો પણ વખત મળી રહે એટલા માટે કાયદો અને વહીવટ એકસરખાં હોય તે ખૂબ જ જરૂરી છે. હાલ તો પરિસ્થિતિ એટલી બધી અનિશ્ચિત અને ગૂંચવાયેલી છે કે દરેક મૉનિસ્ટ્રેટ પોતાનો અલગ રસ્તો જ લે છે. પરિણામે સંપૂર્ણ અંધાધૂંધી વ્યાપે છે.

બ્રિટિશ ઈન્ડિયન એસોસિયેશનના પ્રયત્નો છતાં અને ટ્રાન્સવાલ ખાતેના પોતાનાં ઘરબારમાં પાછા ફરવા ઈચ્છતા ખરેખરા શરણાર્થીઓની, પોતાને ખર્ચે ક્વૉરેન્ટીનમાં રહેવાની દરખાસ્ત છતાં, નાતાલમાં બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓ ઉપરનો ખોગ અંગેનો પ્રતિબંધ હજી ચાલુ છે.

બિનશરણાર્થીઓને તો હજુ પણ ટ્રાન્સવાલ જતા અટકાવવામાં આવે છે પછી ભલે તેઓ કેપથી કે ડેલાગોઆ બેથી આવતા હોય. બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓને પણ દર અઠવાડિયે માત્ર સિત્તેર પરવાના આપવામાં આવે છે.

લોર્ડ મિલ્નરે મિ. ચેમ્બરલેનને તારથી મોકલેલા ખરીતામાં નીચેનો ફકરો આવે છે :

હાલમાં અમે ઘણી બેહૂદી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છીએ. નાના હિંદી વેપારીઓ અને ફેરિયાઓથી સંસ્થાન ઊભરાઈ ગયું છે. તેઓ સમાજને માટે જરાયે લાભદાયક નથી. અને જે હિંદી મજૂરોની અમને ઘણી જરૂર છે તેમને લાવવાની અમને છૂટ મળતી નથી.

ઉપર જે કહેવામાં આવ્યું છે તે જોતાં, અમે નેક નામદાર પ્રત્યે અત્યંત માન સાથે કહીશું કે “નાના હિંદી વેપારીઓ અને ફેરિયાઓથી સંસ્થાન ઊભરાઈ ગયું છે” એ શબ્દો સંપૂર્ણપણે ઊંધે રહે તે દોરવનારા છે. જ્યારે બધા શરણાર્થીઓને પણ પાછા આવવાની પરવાનગી આપવામાં

નથી આવતી ત્યારે ઊભરાઈ જવાની તો વાત જ કેવી? શાંતિરક્ષા વટહુકમ પસાર થયા પછી ઊભી થયેલી અંધાધૂંધી દરમિયાન જે થોડા માણસો પરવાના વગર દાખલ થઈ ગયા હતા તેમને પણ ટ્રાન્સવાલમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યા છે.

“નાના હિંદી વેપારીઓ અને ફેરિયાઓ સમાજને માટે જરાયે લાભદાયક નથી” એ કથન હકીકતો સાથે સુસંગત નથી, એ વાત નાતાલના કમિશને નિશ્ચયાત્મક રીતે બતાવી આપી છે; વળી વેપારીઓ તેમ જ ફેરિયાઓ લગભગ સંપૂર્ણપણે યુરોપિયન ઘરાકી પર જ નભે છે એ હકીકત પણ ઉપરોક્ત નિવેદનની વિરુદ્ધ જાય છે. આખાં દેશમાં છૂટાંછવાયાં રહેતાં કુટુંબોને બારણે આવીને હજારો ફેરિયાઓ દરરોજ સસ્તે ભાવે શાકભાજી આપી જાય છે. અને નાના હિંદી વેપારીઓ મોટા યુરોપિયન વેપારીઓ અને તેમના ગરીબ ગોરા તથા જૂલુ ગ્રાહકો વચ્ચે મધ્યસ્થીનું કામ કરે છે. વળી આ લોકોના નફાની રકમ પણ મોટે ભાગે યુરોપિયન મૂડીદારો અને જમીનદારોના કાબૂ હેઠળની બેંકો અને મોટી યુરોપિયન પેઢીઓના ગળવામાં જ જાય છે.

તાજેતરમાં મળેલા તારોથી જણાય છે કે ચાલુ કાયદાઓ બાબતનો લોર્ડ મિલ્નરે મિ. ચેમ્બરલેનને મોકલેલો ખરીતો ઈંગ્લંડમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. નેક નામદારે એવું કહ્યું લાગે છે કે “ફરજિયાત અલગ વસવાટ, આરોગ્ય વિષયક અને નૈતિક કારણોસર જરૂરી છે.” નેક નામદારે કરેલા આક્ષેપથી હિંદી કોમને અત્યંત દુઃખ થયું છે. આ આરોપનો તૂટસ્થ અને જેના પર શંકા ન લાવી શકાય એવા સાક્ષીઓ દ્વારા વખતોવખત રદિયો આપવામાં આવ્યો છે. “નૈતિક કારણો” એ શબ્દો તો કદાચ કોઈ પણ બ્રિટિશ પ્રતિનિધિએ સૌથી પહેલી જ વખત વાપર્યા છે. જૂના ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટની ધારાસભાને કરવામાં આવેલી એક અરજીમાં એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે બ્રિટિશ અધિકારીઓએ એની સામે વાંધો લીધો હતો. બ્રિટિશ હિંદીઓના સૌથી સખત વિરોધીઓએ પણ હાલની તકરાર દરમિયાન તેમની સામે આવો કોઈ આક્ષેપ મૂક્યો નથી. તો પછી કયા પુરાવાને આધારે નેક નામદારે આવો આક્ષેપ મૂક્યો છે એ અમે સમજી શકતા નથી.

“સ્વચ્છતાનાં કારણો”ની બાબતમાં તો હજુ થોડા જ વખત પહેલાં જોહાનિસબર્ગ ખાતે ઈનસેનિટરી એરિયા કમિશન બેઠું હતું ત્યારે જોહાનિસબર્ગના આરોગ્ય માટેના તબીબી અધિકારીના અત્યંત અતિશયોક્તિભર્યા અને તરંગી હેવાલના જવાબમાં બે તબીબી સદ્ગૃહસ્થોએ જોહાનિસબર્ગના સ્વાસ્થ્ય અને તબીબી અધિકારીએ રજૂ કરેલા બધા મુદ્દાને ઉડાવી દેતી જુબાની આપી હતી. એ બે સદ્ગૃહસ્થોમાંના એક તો એક જાણીતા સ્વચ્છતા અંગેના નિષ્ણાત (ડૉ. જોન્સ્ટન) છે. અને ગમે તેમ પણ, આ આખીયે બાબત ખરું જોતાં તો સ્વચ્છતા અંગેના નિયમો લાગુ પાડવાની છે અને નહીં કે ફરજિયાત રીતે અલગ વસાવવાની. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે અમારો વાંધો અમને ફરજ પાડવામાં આવે છે તેમાં રહેલા ડંખ સામે છે. સરકાર તેમને માટે કોઈ પણ સહેલાઈથી જઈ શકાય એવી જગ્યા ફાળવ પાડશે તો ગરીબમાં ગરીબ હિંદીઓ તેનો પોતાની મેળે લાભ લેશે. જોકે કોઈ પણ જાતની ફરજ પાડવામાં નથી આવી છતાં આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં છેલ્લાં બાર વર્ષનો અનુભવ એવો જ રહ્યો છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૨૯૬. બ્રિટિશ સમિતિને તાર^૧

જ્ઞેહાનિસબર્ગ,

ઑગસ્ટ ૪, ૧૯૦૩

એક બાજુથી યુરોપિયનોને ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવાના પરવાના આપવામાં આવે છે, જ્યારે સેંકડો હિંદી શરણાર્થીઓને અઠવાડિયે ૭૦થી વધારે સંખ્યામાં દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી. બિનશરણાર્થી હિંદીઓને તેઓ ભણેલા હોય તોપણ બિલકુલ દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી. આથી સમુદ્રકિનારેના ઘણા હિંદીઓ હેરાન થાય છે. નાતાલથી આવેલા યુરોપિયનોને અને કાફિરોને ટ્રાન્સવાલમાં છૂટથી દાખલ થવા દેવામાં આવે છે. જ્યારે હિંદીઓ માટે સદંતર બંધી કરવામાં આવી છે. આને માટે ખેગનું બહાનું આગળ ધરવામાં આવે છે. જોકે ખેગ ડરબન પૂરતો જ મર્યાદિત હતો અને હવે ત્યાં પણ બંધ થઈ ગયો છે. હિંદીઓ પોતાના ખર્ચે ક્વોરેન્ટીનમાં રહેવા તૈયાર છે. જોકે મિ. ચેમ્બરલેન હજુ ચાલુ કાયદાઓ સંબંધમાં વિચાર કરે છે પરંતુ સરકારે તો ૧૯ વાડા કચારના મુકરર કરી નાખ્યા છે. ક્વાર્કર્સડોર્પના ન્યાયાધીશે નોટિસ આપી છે કે જે લોકો આ મહિનાની ૭મી તારીખ પહેલાં પોતે યુદ્ધ પહેલાં વેપારનો પરવાનો ધરાવતા હતા એવું પુરવાર ન કરી શકે તેમને ફરજિયાત વાડામાં રહેવા જવું પડશે. આ વર્ષની શરૂઆતમાં જે દુકાનદારોની પાસે પરવાના હતા, તેમને જે સરકારી અધિકારીની મનાઈને કારણે વચમાં ગાળો પડ્યો હોય તો વરસને અંતે પરવાના ફરી તાજ કરી આપવામાં આવતા નથી. બજાર નોટિસની આ વિરુદ્ધ છે. ચાલુ પરવાનાને જેમના તેમ રહેવા દેવામાં આવશે એવી ખાતરી અત્યંત આવશ્યક છે. હિંદી વેપારને ઘણું નુકસાન થયું છે. અનિશ્ચિત દશા ભયંકર છે. સ્વચ્છતા અને નીતિનાં કારણો અંગે હિંદીઓને અલગ રાખવા આવશ્યક છે, એવા લોર્ડ મિલ્નરના વિધાન સામે આદર-પૂર્વક વિરોધ કરીએ છીએ. નૈતિક ધોરણ બાબતની દલીલ તો બ્રિટિશ પ્રતિનિધિ પાસેથી પહેલી વાર સાંભળી. સ્વચ્છતા બાબતનો જે આક્ષેપ હતો તેને બે તબીબોએ, જેમાંના એક સ્વચ્છતા-નિષ્ણાત છે, ખોટો પુરવાર કર્યો છે.

ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૧. આ તાર ૭-૮-૧૯૦૩ના ઇન્ડિયામાં તંત્રીએ કરેલા ફેરફાર સાથે “જ્ઞેહાનિસબર્ગના ખબરપત્રી” તરફથી અને ૨૬-૮-૧૯૦૩ના ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં “એક બ્રિટિશ હિંદી” તરફથી એ પ્રમાણે છપાયેલો હતો.

૨૯૭. મિ. ચેમ્બરલેનનો વિચાર—હિંદી મજૂરો વિષે

લૉર્ડ મિલ્નરે મે મહિનાની તા. ૧૨મીએ તાર કર્યો, અને તેનો મિ. ચેમ્બરલેને તા. ૨૩મી-એ જવાબ આપ્યો. તેમાં લૉર્ડ મિલ્નરના એક જ વાક્ય પર ગયા અંકમાં અમે ટીકા કરી છે. આજ મિ. ચેમ્બરલેનના જવાબ પર વિચાર કરીએ.

જવાબમાં ત્રણ બાબત ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે :

૧. ટ્રાન્સવાલના ગોરાઓની મરજી હિંદુસ્તાનથી મજૂરો બોલાવવાની છે એમ ખાતરી નહીં થાય ત્યાં લગી આ બાબતનો વિચાર નહીં કરવો.

૨. ગોરા મરજી બતાવે તોપણ મજૂરોનું કામ થઈ રહે એટલે તેઓને હિંદુસ્તાન મોકલી દેવા, આવી શરતે હિંદુસ્તાનની સરકાર મજૂરો મોકલે કે નહીં.

૩. હા નાનો જવાબ આપ્યા પહેલાં હિંદુસ્તાનની સરકારે કાયદા બદલવાની માગણી કરી છે તે કબૂલ છે કે કેમ તેનો જવાબ મળવો જોઈએ. કાયદાનો ફેરફાર એવો કરવો જોઈએ કે તેથી ૩ પાઉંડ આપી નામ નોંધાવવાનું નીકળી જાય. જે લોક સુઘડતાથી રહી નહીં શકે તે લોક સિવાય બીજાને લોકેશનમાં રહેવું પડે નહીં, લોકેશનમાં રહે તે પણ લોકેશન બહાર વેપાર કરી શકે, જમીન લઈ શકાય (સટ્ટા સારુ નહીં), અને ઉચ્ચ વર્ગના લોક પર કોઈ પણ ખાસ કાયદાઓનો અમલ નહીં થાય.

૧લી વાત બરાબર છે કે ગોરાની મરજી ઉપરાંત હિંદુસ્તાનથી મજૂરો બોલાવવા નહીં. આજ લગી ગોરાઓએ સાફ ના કહી છે, કે એશિયાના મજૂરો લાવવા નહીં, તો ઉમેદ રાખીએ છીએ કે હવે પણ એવો જ જવાબ આપશે. અમે કહી ગયા છીએ અને ફરી કહીએ છીએ કે હિંદુસ્તાનથી ટ્રાન્સવાલ મજૂરો જવા જોઈએ નહીં એટલે ગોરાના મતને મળતા છીએ, જોકે ગોરા ના કહે છે તેનાં કારણ અને અમે ના કહીએ છીએ તેનાં કારણ જુદાં છે. વળી મજૂરો આવેથી ગોરાને નુકસાન છે, તેમ કરડી શરતોને લીધે મજૂરોને પણ લાભ નથી.

બીજી બાબતના સંબંધમાં અમે આશા રાખીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલ જે ગેરવાજબી અને અસભ્ય શરતો રજૂ કરે છે તે હિંદી સરકાર કદી પણ કબૂલ કરશે નહીં. આજ લગી આવી માગણી કબૂલ કરી નથી, પણ ટ્રાન્સવાલની સરકારનો આજ એવો વગ છે કે જબરું દબાણ કરી શકે, તે છતાં હિંદી પ્રજાના લાભ જેવા એ હિંદી સરકારની ફરજ છે. તેથી ઉમેદ રાખીએ છીએ કે દૃઢ રહી આવી સ્વાર્થી સૂચના પર વિચાર લગી કરશે નહીં. શરતો એવી ખરાબ છે કે તેથી મજૂરોને ગેરલાભ થાય. લૉર્ડ મિલ્નર જેવા નેક આદમીથી આવી શરત થાય નહીં, તે છતાં કરવાનું કારણ સમજાવે છે કે લોકલાગણી એવી છે, એટલે આવા વિચાર પોતાના નથી.

ત્રીજી બાબત આપણને, અને ખાસ કરી આપણા ટ્રાન્સવાલના ભાઈઓને, બહુ અગત્યની છે. હિંદી સરકારે જે માગણી કીધી છે તે પરથી આપણે સમજવું જોઈએ કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતી હિંદી પ્રજા પર ગુજરતા જુલમ સામા હિંદી સરકારે બાય ભીડવા માંડી છે. આથી આપણે ધીરજ પકડવી જોઈએ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે નામદાર સરકાર હવે પાછળ નહીં હઠશે, અને એક સૂચના કરીએ છીએ કે કાયદામાં જે બોલ વપરાય તેનો અર્થ ચોખ્ખો આગળથી જાણવો જોઈએ. દાખલા તરીકે “ઉંચ વર્ગના” એટલે શું, અને “સટ્ટો” એટલે શું? આમ સવાલ

કરવાનાં કારણ મજબૂત છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં સાધારણ શબ્દોના અર્થ વિચિત્ર થાય છે. ટ્રાન્સ-વાલમાં આગળ પણ તકરાર, શબ્દના અર્થ જુદા કર્યાથી થઈ. આજ પણ “કુલી”, “એશિયાટિક”, “કલર્ડ”, “અનડિઝાયરેબલ” વગેરે શબ્દો એવી રીતે વપરાય છે કે બહારના લોક સમજી શકતા નથી. “ઉંચ વર્ગના”થી હિંદી સરકાર કાંઈ સમજે, અને અહીંની સરકાર કાંઈ સમજે; એટલે શબ્દના અર્થનો ચુકાદો અહીંની અદાલત અહીંના રિવાજ માફક કરે, અને તેમાં આપણો ઘણુ વળે. તેમ જ જમીન સટ્ટા સારુ નહીં લેવાય તેનો પણ અર્થ ખુલ્લે ખુલ્લો જાઈએ. ટૂંકમાં, જે કાયદા થાય તેના બોલે બોલ બરાબર તપાસવાની પૂરી જરૂર છે.

લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટને ઓરેન્જ રીવર કોલોની વિષે પણ મિ. ચેમ્બરલેનનું ધ્યાન ખેંચ્યું તેથી આપણે આભાર માનવો જાઈએ. આજ કેટલોએક વખત થયા એ કોલોની ખાઈપીને આપણી સામા કાયદા ઘડવા બેઠું છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૬-૮-૧૯૦૩

૨૯૮. લંડનની સભા : ૩

સર ચાર્લ્સ ડિલ્ક અને ધિ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશન

દક્ષિણ આફ્રિકાના બ્રિટિશ હિંદીઓ અંગે સર વિલિયમ વેડરબર્ને ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસો-સિયેશનની જે સભામાં ભાષણ કરેલું તેની કાર્યવાહી આપણે જાઈ ગયા છીએ. પરંતુ અમને એમ લાગે છે કે એ સભા અત્યંત મહત્ત્વની હતી અને ત્યાં થયેલાં ભાષણો સંસ્થાનવાસીઓનું બહુ કાળજીપૂર્વકનું ધ્યાન માગી લે તેવાં છે, તેથી એ સભાના પ્રમુખ સર ચાર્લ્સ ડિલ્કના ભાષણ વિશે આપણે વિચાર કરીશું.

આ માનવંતા બેરોનેટે હમેશાં હિંદુસ્તાનીઓની બાબતમાં બહુ સહાનુભૂતિપૂર્વક રસ લીધો છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના બ્રિટિશ હિંદીઓની ચળવળ શરૂ થઈ ત્યારથી તેમણે પોતાનું સહાનુભૂતિ-ભર્યું વલણ જારી રાખ્યું છે અને આપણને ઈન્સાફ મળે તે માટેના પ્રયત્નો કર્યા છે. એટલે આપણે એમના અને આપણી મુસીબતોમાં આપણને મદદ કરનાર બીજા નામાંકિત મિત્રોના અત્યંત ઋણી છીએ. સર ચાર્લ્સ સંસ્થાનોના પ્રશ્નનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે તેથી સંસ્થાન-વાસીઓ માટેના તેમના અભિપ્રાયો બહુ ધ્યાન આપવા લાયક છે, તેની અમે સંસ્થાનવાસીઓને યાદ દેવડાવવા ઈચ્છીએ છીએ. પ્રોબ્લેમ્સ ઓફ ગ્રેટર બ્રિટનના આ લેખક સંસ્થાનોના પ્રશ્નના લગભગ દરેક પાસાને બારીકાઈથી જાણે છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે સમ્રાટનાં દરિયાપારનાં રાજ્યો વિષેના એમના પરિપક્વ અનુભવોને શોભે એવું માન એમના અભિપ્રાયોને આપવામાં આવશે.

સભામાં પોતાના પ્રાથમિક ભાષણ વખતે સર ચાર્લ્સ ડિલ્કે કહ્યું હતું કે :

અહીં આપણે ખાસ કરીને ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓના પ્રશ્ન વિશે વિચાર કરવા એકઠા થયા છીએ. પરંતુ સાથે સાથે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના બધા ભાગોમાં વસતા બધા હિંદી પ્રજાજનોની સ્થિતિ પણ એવી છે કે જેથી સ્વાભાવિક રીતે હિંદુસ્તાનમાં ઘણી ચિંતાની લાગણી ફેલાઈ છે. થોડા વખત પહેલાં વિદેશ ખાતાના પ્રધાનને મળવા આવેલા

એક પ્રતિનિધિમંડળની મુલાકાત વખતે હું હાજર હતો. તે પ્રતિનિધિમંડળનો પરિચય સ્વ. મિ. કેઈને કરાવ્યો હતો. તે વખતે, અહીં આજે સાંજે સર વિલિયમ વેડરબર્ન જે સિદ્ધાંત લઈને ઉપસ્થિત થયા છે, એટલે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના દરેકે દરેક ભાગમાં બ્રિટિશ હિંદી પ્રજાજનોને સ્વતંત્રતાપૂર્વક જીવવાનો અને પોતાનો કામધંધો કરવાનો હક હોવો જોઈએ, એ સિદ્ધાંતની પ્રતિનિધિમંડળના સભ્યોએ હિમાયત કરી હતી, પણ તેમાંના કોઈ ન કરી શકે એટલા જુસ્સાથી વિદેશપ્રધાને પોતે જ એ બાબતની હિમાયત કરી હતી. એ નામદાર સદ્ગુણસ્થની ભાષાથી કોઈ પણ સભ્યને સંતોષ થયા વિના રહ્યો હોય એ અસંભવિત છે.

ઉપરોક્ત ઉતારો સર ચાર્લ્સ ડિલ્કની લાગણી બતાવી આપે છે. આ સવાલનો જેમ જેમ આપણે અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમ તેમ આપણને વધારે ને વધારે ખાતરી થતી જાય છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી જે માગણી કરવામાં આવે છે તે પૂરેપૂરી વાજબી છે. ટ્રાન્સવાલમાં થોડા વખત પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયેલો પત્રવ્યવહાર અમે ગયે અઠવાડિયે આપ્યો હતો. તેમાં હિંદુસ્તાનની સરકારે પણ આ જ મતલબનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે. પરંતુ એ વિશે આપણે આગળ ઉપર વિચાર કરીશું.

વળી આ સભા ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનના આશ્રય હેઠળ ભરાઈ એ પણ બહુ જ મહત્ત્વની અને નોંધપાત્ર બિના છે. હિંદુસ્તાનની બાબતોને લગતી ઈંગ્લંડમાં સ્થપાયેલી સંસ્થાઓમાંથી આ સૌથી જૂની સંસ્થા છે. તેના સભાસદોમાં મોટે ભાગે નિવૃત્ત થયેલા વાઈસરોય, ગવર્નર અને હિંદી પ્રશ્નના અભ્યાસ માટે જેમણે વર્ષો વિતાવ્યાં છે એવા નામાંકિત એંગ્લો ઈન્ડિયનોનો સમાવેશ થાય છે. આવા માણસોની એક સંસ્થા પોતાની ભારે લાગવગ દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસેલા નામદાર સમ્રાટના હિંદી પ્રજાજનોની તરફેણમાં વાપરે તે આપણે માટે બહુ ભારે સંતોષની વાત છે. એથી અચૂક રીતે જણાય છે કે આપણી માગણીઓ વાજબી છે, અને જો આપણે પૂરતી ધીરજ રાખીએ તો અંતે આપણે જીતવાના છીએ. પ્રજામત કેળવવામાં અમને ઘણી શ્રદ્ધા છે. અને અમને ખરેખર લાગે છે કે આ ખાસ પ્રશ્નની વિચારણા માટે જેટલી વધુ માહિતી સંસ્થાનવાસીઓને મળશે તેટલો જ આનો જલદી ઉકેલ આવશે. તેથી જ અમે ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનની કાર્યવાહી બને તેટલી ધ્યાન ખેંચે તેવી રીતે તેમની સામે મૂકવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૬-૮-૧૯૦૩

૨૯૯. પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલ

બ્રિટિશ હિંદીઓની અરજી ધારાસભામાં સહાનુભૂતિપૂર્વક સાંભળવામાં આવે એ માટે માનનીય મિ. જેમિસને કરેલા પ્રયત્નો છતાં પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલ સુધારાવધારા વગર પસાર થઈ ગયું છે. મિ. ડેન ટેલરે નિખાલસ ભાવે કહી દીધું હતું કે આ અરજી છપાવવી તે જાહેર નાણાંનો દુર્વ્યય છે એ ખરેખર સાચું પડ્યું છે. એમ લાગે છે કે બંને ગૃહોએ આ પ્રશ્ન અંગે પહેલેથી જ નિર્ણય કરીને આ બિલની બાબતમાં પોતાનો મત નક્કી કરી રાખ્યો હતો. પોતાની ફરિયાદ રજૂ કરવાના બ્રિટિશ હિંદીઓના અધિકારને સ્થાનિક લોકસભાએ નકારી કાઢ્યો છે. આ તાજ દાખલા વિષે સર જન રોબિન્સન શું માનતા હશે! મતાધિકાર છીનવી લેતું બિલ દાખલ કરતી વેળાએ તેમણે કહ્યું હતું કે જેમના મત છિનવાઈ ગયા છે તેઓના અધિકારોનું બહુ જાગૃતિ-પૂર્વક રક્ષણ કરવામાં આવશે. કારણ કે, દરેક સભાસદ એક રીતે પોતાની જાતને મતાધિકારરહિત વ્યક્તિઓના અધિકારોનો વાલી સમજશે. હવે તો ખરેખર હિંદીઓ કહી શકે કે, “ઈશ્વર અમને અમારા વાલીઓથી બચાવે.” અમને ખાતરી છે કે અરજદારોની માગણી બહુ વાજબી હતી, એ અમે નિશ્ચયાત્મક રીતે બતાવી આપ્યું છે. આ કાયદાના સિદ્ધાંત વિશે તેમની સંમતિ મેળવી હોત તો કંઈક ઠીક થાત. અને તેઓની સૂચના પણ એક અખતરા તરીકે હતી. પરંતુ અમારા ધારાસભ્યોનો વિચાર કાંઈક જુદો જ હતો. હિંદુસ્તાન પ્રત્યે અને સામ્રાજ્ય પ્રત્યે પોતાની સીધી-સાદી ફરજ બજાવવા કરતાં પોતાના હિંદી સાથી પ્રજાજનોનું અને તેમની સુવિકસિત ભાષાઓનું અપમાન કરવાના આનંદને તેમણે વધુ કીમતી ગણ્યો. એમને એટલો સંતોષ થયો છે કે સંસ્થાનની આબાદી માટે અનિવાર્ય એવા હિંદી મજૂરો તેમને મળી શકે એમ છે. અમને કહેવામાં આવ્યું છે કે સભાસદો પોતાનું કામ પ્રાર્થનાથી શરૂ કરે છે, અને અધ્યક્ષ અથવા પ્રમુખના ટેબલ ઉપર ધ્યાન ખેંચાય એવી જગ્યાએ બાઈબલ મૂકવામાં આવે છે. અમને સવાલ એ થાય છે કે નાઝરેથના પેગંબરના આ અનુયાયીઓએ તેમના ગુરુના મુખમાંથી નીકળેલું આ નાનકડું સૂત્ર “બીજાઓ પાસે જેવા વર્તનની આશા રાખતા હો તેવું વર્તન તેમની સાથે રાખો,” કદી જોયું હશે ખરું? કે પછી છાપનારાઓ ભૂલથી “રાખો”ની આગળ નાનકડો “ના” ઉમેરવાનું ભૂલી ગયા હશે? સામ્રાજ્યનિષ્ઠ મિ. ચેમ્બરલેન આ અરજીનું શું કરે છે તે હવે આપણે જોઈશું.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૩૦૦. શાખાશ !

પૉચેફ્સ્ટ્રૂમ

પૉચેફ્સ્ટ્રૂમના હિંદી ભાઈઓ જગત છે એ જોઈ ખુશી ઊપજે છે અને ઉમેદ છે કે જ્યાં લગી માથે વાદળ ઘેરાયેલું છે ત્યાં લગી કોઈ પણ રીતે ગફલતીમાં રહેશે નહીં. થોડા દિવસ પર તેઓએ સભા ભરી તેનો હેવાલ ઈંગ્રેજીમાં છાપ્યો છે. સભામાં ઠરાવ થયો તેની મતલબ એવી છે કે લોકેશનમાં કાઢવાની તજવીજ ગેરવાજબી છે, અને વડી સરકાર ચુકાદો આપે નહીં ત્યાં લગી સ્થાનિક સરકારે એ બાબત કાંઈ પણ પગલાં ભરવાં નહીં જોઈએ. આ ઠરાવ બહુ વાજબી લાગે છે, પણ સરકાર તે પર ધ્યાન આપે છે કે નહીં તે જોવાનું રહ્યું. મિ. ચેમ્બરલેન પાર્લિમેન્ટમાં કહી ચૂક્યા છે કે બધા કાગળ તપાસી પોતે ચુકાદો આપશે, તે છતાં લૉર્ડ મિલ્નર ટ્રાન્સવાલમાં આમ ધાડાધાડ થવા દે છે એ જોઈ દિલગીરી ઊપજે છે.

સભામાં એક બીજી વાત પણ બહાર આવી. અને તે પોલીસના જુલમની.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૩૦૧. પૉચેફ્સ્ટ્રૂમનો ઘડાકો

પૉચેફ્સ્ટ્રૂમમાં બજારની નોટિસનો અમલ કરવાને અમલદારો તત્પર થઈ ગયેલા જણાય છે. ત્યાંના દરેક હિંદી ભાઈ ઉપર લોકેશનની બહાર રહેવા માટે કામ ચલાવવામાં આવેલું છે. મિ. ચેમ્બરલેન પાર્લિમેન્ટમાં કહે છે કે તેઓ એ બાબતમાં જાતે તપાસ કરી એનો નિર્ણય પોતે જાતે આપશે. લૉર્ડ મિલ્નરની સરકાર નવા કાયદા કેવી રીતે કરવા તેનો વિચાર કરવામાં પડી છે. શું ત્યારે એ વિચાર થયા પહેલાં આ બજાર નોટિસને અમલમાં આણવા વિચાર છે? ત્યાંના ઈન્ડિયનોને કેટલું ભોગવવાનું છે, તેનો વિચાર કરેલો છે? આશ્ચર્ય ભરેલું એ છે કે જ્યારે માજી ફ્રી સ્ટેટે ઈન્ડિયનોના સામે કાયદા કરેલા અને તેમને ત્યાંથી કાઢી મૂકવા ઠરાવ કરેલો ત્યારે તેમણે ઈન્ડિયનોને એક વરસની મહેતલ આપવાનું દુરસ્ત ધારેલું. ત્યારે આપણે ઈંગ્રેજી રાજમાં આવું આપખુદી ભરેલું શા માટે કામ ચાલે છે એ અમારાથી સમજી શકાતું નથી. આટલું યાદ રાખવાનું છે કે જેના ઉપર કામ ચાલે છે તેમાંના ઘણાખરા પૉચેફ્સ્ટ્રૂમના જૂના રહીશ છે. અને આજ સુધી તેમને કદી હરકત કરવામાં આવી નહોતી. હજી તો ગયા એપ્રિલ માસમાં બજાર નોટિસ બહાર પડી. લોકોને હજી તેનો બરાબર ખ્યાલ પણ નથી આવ્યો અને તેની સામે હજી પોકાર કરતા જાય છે તેવામાં તો ત્રણ મહિનાની અંદર વગર નોટિસે સમનો કાઢવા માંડ્યા છે. સારાં નસીબે ત્યાંના મેન્ડિસ્ટ્રેટે આ કેસ ઓગસ્ટની ૪થી સુધી મુલતવી રાખ્યો હતો કે તકસીરવાનો સાક્ષી પુરાવા દાખલ કરી શકે. પરિણામ શું આવ્યું છે તે અમે નહીં જાણતા હોઈને એ બાબતમાં વધારે બોલવા માગતા નથી, સાંભળ્યું છે કે સરકારને કાને વાત લઈ

જવામાં આવી છે. અને સરકાર શું કરે છે એ ન જાણીએ ત્યાં સુધી એ બાબત ઉપર વિચાર મુલતવી રાખીએ છીએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૩૦૨. ઓરેન્જ રીવર કોલોનીની ચંચળતા

ગઈ તા. ૧૬મીએ ઓરેન્જ રીવર કોલોનીમાં ધારા બંધાયા જાય છે તે વિષે લખી ગયા. ૨૪મીનું ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ જોતાં માલૂમ પડે છે કે વળી બીજા ધારાની તજવીજ ચાલી રહી છે. બ્લૂમફોન્ટીન મ્યુનિસિપાલિટીના હકમાં કાયદા થાય છે. તેમાંની ૩ કલમ ઈંગ્રેજીમાં છાપીએ છીએ.^૧ તે વાંચતાં કાયદો ઘડનારની ખૂબી જણાઈ આવે છે—નેટિવ અને કલર્ડ (તેમાં આપણે પણ આવી ગયા) વચ્ચે કાંઈ તફાવત રાખ્યો નથી. કાયદાની મતલબ એ છે કે મ્યુનિસિપાલિટી જોઈએ ત્યાં પોતાની જમીન પર લોકેશન બનાવી શકે, અને કલર્ડ લોકને ત્યાં રહેવાની ફરજ પાડી શકે. ઠીક લાગે તો લોકેશન એક જગ્યાએથી બદલી બીજી જગ્યાએ કરી શકે. અલબત્ત, જે ગોરાને ત્યાં નોકર હોય તેને લોકેશનમાં કઢાય નહીં—જે તે ગોરાને ત્યાં જ રહેતો હોય તો. લોકેશન સારુ ધારા પણ ઘડી શકે. ટ્રાન્સવાલમાં સવાલ ઊઠ્યો છે લોકેશન એક વાર થયું પછી ત્યાંથી લોકને કાઢી બીજી જગ્યાએ મોકલાય કે નહીં; એવી તકરાર ઓરેન્જ રીવર કોલોનીમાં ઊઠવાનો સંભવ જ આ કાયદાથી નીકળી જાય છે. જેમ આપણે તબેલો બદલી શકીએ, તેમ મ્યુનિસિપાલિટી લોકેશન બદલી શકે. આવો કાયદો ઘડવાની બોઅર અમલમાં યોજના પણ થઈ હોત તો આપણી તરફથી સખત લખાણો થાત: પણ હમણાં તો જેણે રક્ષણ કરવું જોઈએ તે જ કનડવા બેઠા છે! બોઅર ગમે તેમ પણ માણસમાં ગણુતા, હવે એક પગલું વધારે—ગુનેગાર કે ઢોર માફક ગણવાની વાત થાય છે. બ્રિટિશ રાજમાં આવી અબ્રિટિશ, અન્યાયી વાત થાય એ થોડું નીચું જોવા જેવું નથી. હજુ તો મિ. ચેમ્બરલેન વિલાયતમાં વિચાર કરે છે. અને ઓરેન્જ રીવર કોલોનીમાં આપણા લોકને દાખલ લગી થવા દેતા નથી; તે છતાં કાયદા પર કાયદા ઘડાયા જાય છે, એ પરથી આપણા લોકે ચાનક રાખી જાગ્રત રહેવાની પૂરી જરૂર છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૧. આ ત્રણ કલમોનું ભાષાંતર નીચે આપ્યું છે.

૧૧૮. આ પરિષદને પોતાને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટીની જમીનના ગમે તે ભાગ કે ભાગોમાં વાડા સ્થાપવાનો અધિકાર આપવામાં આવે છે. આ વાડાઓમાં, પોતાના માલિકો ઘેર રહેતા ધરકામના નોકરો સિવાય બીજા બધા જ કલર્ડ એટલે બિનગોરા માણસોને રહેવાની ફરજ પાડવામાં આવશે. પરિષદ આવા વાડા વખતોવખત બંધ કરી શકશે અને તેવા બીજા સ્થાપી શકશે. આવા બધા વાડાઓ ઉપર યોગ્ય કાયદા રાખવા માટે નિયમો ઘડવાનો વધુ અધિકાર પણ આ પરિષદને આપવામાં આવે છે.

૧૧૯. આવા વાડાઓમાં આવેલાં ઝૂંપડાંઓ, રહેવાનાં મકાનો કે બીજાં મકાનોની નુકસાનીની રકમ તેમના માલિકોને આપીને તોડી પાડવાનો કે ખસેડવાનો પરિષદને અધિકાર રહેશે. મકાનોની કિંમત મ્યુનિસિપાલિટીના કિંમત આંકનારાઓ કરશે અને તે પરિષદ પાસે મંજૂર કરાવવી જોઈશે.

૩૦૩. મહારાજ ઓડવડ

આયર્લેન્ડમાં પધરામણી

જેમ મહારાણી વિક્ટોરિયા પોતાની રૈયત તરફ વહાલ બતાવી અતિશય લોકપ્રિય થઈ ગયાં તેમ આપણા પાદશાહ પણ થાય છે એ જોઈ સ્વાભાવિક રીતે સંતોષ થાય છે. ગાદી પર બેઠા ત્યારે એમણે કહ્યું હતું કે એમનાં માનુશીને પગલે ચાલશે, અને તેમ જ કરવા માંડ્યું છે. એમણે આયર્લેન્ડ પધરામણી કરી તે વિષે તારમાં સમાચાર મળ્યા છે તે પરથી આ ઠરાવ દીપી નીકળે છે.

નક્કી થયું કે એઓ પધારશે એટલે આયર્લેન્ડમાં એકદમ એમને સત્કારપૂર્વક વધાવી લેવાની ધામધૂમ થવા માંડી. ડબ્લિનની કોર્પોરેશનની સભા થઈ તેમાં માનપત્ર આપવા સંબંધી અને એવી બીજી ચર્ચા થતાં તકરાર વધી પડી અને માનપત્ર આપવાની યોજના પડી ભાંગી. ડબ્લિન કોર્પોરેશન જેવી સંભાવિત મંડળી અક્કલથી ખ્યાલ નહીં થાય એવો અધમ માર્ગ પકડે અને તેથી જગતના ફિટકારને પાત્ર થાય એમાં નવાઈ નથી. આપણા લોકે તો આ વાત ગલત તરીકે ગણી, અને કેટલીક વાર માની નહીં. આવા લોકપ્રિય રાજાનું અપમાન કરવાની ઉદ્ધતાઈ કોને સૂઝે? રૈયતને! તેમાં વહાલથી નિહાળાતી રૈયતને? નહીં જ. પણ આ જુગમાં આણધાર્યું બન્યા કરે છે, તેમ ડબ્લિનમાં થયું. આખા રાજમાં ડબ્લિન કોર્પોરેશન તરફ ક્રોધ તો શું પણ ધિક્કાર છૂટયો, અને આવાં પાપી પગલાંથી મહારાજના મનમાં કેટલું દુઃખ થશે તેની કલ્પના થવા લાગી. કોઈ કહે આવાં અપમાનથી મહારાજ કોધાવેશમાં આયર્લેન્ડ જવું માંડી વાળશે. દરેક તરેહની અફવાઓ ચાલવા લાગી. સમજૂક લોક ઊંચે મને ચૂપ રહી જોવા લાગ્યા કે મહારાજ શું કરે છે? પણ મોગરાના બીજમાંથી મોગરો જ થાય, કવચ નહીં; તેમ મહારાજને પોતાનું મોટું મન વાપર્યું, જેથી જગતમાં પ્રસિદ્ધિ થઈ કે સાધારણ માનવી માફક ટૂંક બુદ્ધિના નહીં, પણ મહારાજને છાજે એવાં લક્ષણના આપણા મહારાજ છે, અને લોકપ્રીતિ એમના તરફ આટલી બધી છે તેનું રહસ્ય પ્રગટ થયું. હજારો વર્ષ પર થઈ ગયેલા રાજાઓનાં નામ હજુ આપણે મોઢે રહે છે તેનું કારણ શું? રાજા સદ્ગુણી, વિવેકી, અને ન્યાયી હોય તો લોક તેને કદી પણ ભૂલતા નથી. જેમ જેમ માણસની પદવી ઊંચી થતી જાય છે તેમ તેમ તેનાં લક્ષણ લોકનાં ધ્યાન પર વધારે આવતાં જાય છે; એટલે સાધારણ માણસમાં જે દુર્ગુણ નભી શકે છે તે જ દુર્ગુણ મોટા માણસમાં જોવાથી તિરસ્કાર ઊપજે છે; અને જે સદ્ગુણ અને વિવેકથી સાધારણ માણસ માન પામે છે તે જ સદ્ગુણ મોટા માણસમાં દીપી નીકળે છે. માણસને કુલીન કે ખાનદાની

૧૨૦. કાયદાની ૧૨૪ અને ૧૨૫ કલમમાં આવેલી જોગવાઈને આધીન રહીને મ્યુનિસિપાલિટીની હદમાં રહેતા બિનગોરા માણસો પર કાબૂ રાખવાના નિયમો કરવાનો, સુધારવાનો કે રદ કરવાનો અને નીચે આપેલી બધી જ અથવા કોઈ એક બાબતનો પરિષદને અધિકાર આપવામાં આવે છે, અને આવશે. પરિષદ નીચેની બધી બાબતો માટે કે તેમાંની કોઈ એક બાબત માટે તેમ કરી શકશે.

(અ) દૈનિક, માસિક અથવા તેથી લાંબી મુદત માટે નોકરીએ રાખવામાં આવેલા અથવા મ્યુનિસિપાલિટીની હદમાં નોકરી શોધતા બધા નેટિવો એટલે વતનીઓની વિધિસર નોંધણી કરવી.

(બ) જેમને કરાર નોંધાવવાની ઇચ્છા હોય તેવા માલિકો અને નોકરોની વચ્ચે થયેલા કરારોની તેઓ ઇચ્છે તો નોંધણી કરવી.

(ક) રખડેલપણું અથવા હુલ્લડખોર કે અસહ્ય વર્તન પર કાબૂ રાખવો.

શા પરથી કહીએ છીએ? જગતમાં અનુભવ મળે છે તે પરથી—જેની સદ્વૃત્તિ, તેને કુલીન કહીએ છીએ; અને ગમે તેવો પૈસાદાર માણસ હોય પણ વિવેક કે સદાચાર વિનાનો હોય તો તેને હલકા તુખમનો કે નીચ કહીએ છીએ. સંસારમાં માત્ર ધનથી જ કે દરજ્જાથી જ માણસ કીર્તિપાત્ર ગણાતો નથી. સંસારને ક્ષણભંગુર સમજીએ છીએ; દુનિયાને ફાની ગણીએ છીએ; અને આવી રીતે મનનું સમાધાન કરતાં દાખલો આપીએ છીએ કે ધનદોલત ને માલખજાનો આજ છે ને કાલ નથી. માણસનો સદાનો સાથી કોણ? કર્મ. માણસ મરણ પામે છે ત્યારે આત્મા દેહ છોડે છે; એટલે જે શરીર સારું સદા વેઠ કરી તે તો પાછળ રહે છે; સાથે ફક્ત કર્મ—સારાં કે બૂરાં કામ, પુણ્ય કે પાપ રહે છે. એટલે માણસના જીવનના સોબતી પોતાનાં આચરણ છે; અને આવા વિચાર મનમાં ઠર્યાથી જ માણસ સદાચરણી રહેવા યત્નો કરે છે. રાજા પણ માણસ છે, એટલે જે અનંત નિયમ માણસને લાગુ પડે છે તે રાજાને પણ લાગે છે, એટલે જે દૃષ્ટિથી માણસનાં કામ તપાસીએ છીએ તે જ દૃષ્ટિથી રાજાનાં પણ તપાસીએ છીએ. ફેર આટલો કે રાજાની સ્થિતિ અસાધારણ છે, અને તે પર ધ્યાન આપી તેના લક્ષણ પર ટીકા કરીએ છીએ. હવે અપમાન થવાથી આપણા મહારાજાએ શું કર્યું? એમના ઉમદા મને કહ્યું તેમ કીધું. અર્થાત્, અપમાન ટૂંક બુદ્ધિના ને નાના મનના માણસ કરે છે, અને તે પર મોટા માણસે ધ્યાન દેવું નહીં જોઈએ, પણ નાના મનને મોટું કરવા યત્ન કરવા જોઈએ, તેમ અવિવેક પર ખ્યાલ નહીં કરતાં પોતાના ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કીધું, ફરજ બજાવી, અને અપમાનની દરકાર નહીં કરતાં ખુદ ડબ્બિન પધાર્યા, અને ત્યાં એવી સ્તુત્ય રીતે વર્ત્યા કે અપમાન કરનાર શરમિદા થઈ ગયા, અને લોકની સંપૂર્ણ પ્રીતિ સંપાદન કરી. સાધારણ રીત પ્રમાણે રાજા કે અમીર કયાંય જાય છે તો તેમને માટે આગળથી ગોઠવણ થઈ રહે છે, અને તે પ્રમાણે તે કાળ નિર્ગમન કરે છે. મોટા લોકની સાથે મુલાકાત કરે છે, દેશના રિવાજ મુજબ ખાના ખાય છે, કે નાયમુજરામાં જાય છે, ગાડીઘોડામાં બેસી શહેર જુએ છે, અને જે લોક 'જેવા લાયક' ગણે છે તે જુએ છે, અને ભોગવવા લાયકનું ભોગવે છે; પણ આ બધું એશઆરામથી કરે છે—દેહને બને તેમ કાંઈ પણ કષ્ટ આપતા નથી. આમ ખુદ મરજીથી કરે છે એમ નથી—આ તો રૂઢિ થઈ ગઈ છે. આપણા મહારાજાએ વિવેકથી રૂઢિને માન આપ્યું, તેમ મનમાન્યું પણ કર્યું. જે સાધારણ માણસ જાણે છે તો આવા કાબેલ મહારાજા નહીં જાણે કે ઊજળું એટલું દૂધ નહીં? તેથી એઓ ઘૂંટીપૂર કાદવમાં પણ ચાલ્યા, અને તે ગરીબોનાં ઝૂંપડાં જેવા, અને તેઓ કેવી કંગાળ સ્થિતિમાં હોય છે તેનો ખ્યાલ કરવા. આવા આગ્રહથી લોક ફિદા થઈ જાય તેમાં અશ્ચર્ય જેવું નથી. દેખે નહીં તો દાઝે કેમ? તેથી જાતે ફરી ગરીબોની આણધારી ભેટ લઈ રાજાના ધર્મ પ્રમાણે કંગાળ સ્થિતિ પણ તપાસી. ત્યાર બાદ જતી વખતે એક હજાર પાઉંડની ભેટ કરી. આગળનો વખત હોત તો આપણે કહેત કે એમાં શું ધાડ મારી? હોય રાજા છે, કયાં પસીનો કાઢી પૈસા મેળવ્યા છે કે એક હજાર પાઉંડ આપતાં ઘસારો લાગે. પણ આ જમાનામાં એમ બોલી ખાલી અજ્ઞાનતા જાહેર કરીએ. બધા મોટા મહારાજાઓમાં આપણા મહારાજા ગરીબ છે. એટલે ગુંજશ જેતાં હજાર પાઉંડ ઓછા નથી. ટીકાકારે આ યાદ રાખવું જોઈએ કે એમને ડગલે ડગલે પૈસા આપવા પડે છે. ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય, તો પછી લોટે લોટે ખાલી નહીં થાય? આફરીન છે એમની સખાવત પર કે આવી સારી રકમ આપી.

આપણે ઘોડાઘેડા અને કૂતરાબિલાડાની વાત પરથી શિખામણ લઈએ છીએ, તો રાજાઓનાં કૃત્ય પરથી પણ શીખવું જોઈએ. આપણા મહારાજાએ ધીરજનાં ફળ મીઠાં તે બતાવી

આખું છે. ફરેલાં માથાવાળાનાં અપમાન પર ધ્યાન નહીં દેતાં પોતાની ફરજ બજાવી એથી થોડી શાબાશી ઘટતી નથી. જે આવા રાજા જેવા પોતાની ફરજ અદા કરવા આતુર રહે છે, અને અજ્ઞાન તથા ઉદ્ધત તરફ રોષ અથવા ગુસ્સાને બદલે નરમાશ અને વિવેક વાપરે છે, અપકારને બદલે ઉપકાર કરવા તત્પર રહે છે, તો આપણે સાધારણ માણસે શું કરવું જોઈએ તેનો વિચાર કરવો અને તે પરથી ધડો લેવો એ આપણી ફરજ છે, અને આ ફરજ અદા કરવામાં ડહાપણ છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૩૦૪. શંભુમેળો

લોર્ડ મિલ્નરને જ્યારે હલકી વૃત્તિઓને અપીલ કરતા જોઈએ છીએ અને તે પણ સરકારી દસ્તાવેજોમાં, ત્યારે આપણને દુઃખ થાય છે. હિંદીઓના પ્રશ્ન અંગે નેક નામદારે મિ. ચેમ્બરલેનને મોકલેલા ખરીતાઓમાં અચૂકપણે દેખાઈ આવે છે કે રાજનીતિજ્ઞ લોર્ડ મિલ્નર પૉલ મૉલના તંત્રી મિ. મિલ્નરથી પાછળ રહ્યા નથી. વર્તમાનપત્રોમાં તાજેતરમાં છપાયેલા તેમના બે ખરીતાઓમાં એ નામદારે નીચેનાં ત્રણ વિધાનો રજૂ કર્યાં છે. તેમના પ્રત્યે પૂરા માન સાથે અમારે કહેવું પડે છે કે એ વિધાનો બિનપાયાદાર છે : (૧) હિંદી વેપારીઓ અને ફેરિયાઓ ટ્રાન્સવાલને જરાયે ઉપયોગના નથી. (૨) હિંદીઓથી દેશ ઊભરાઈ ગયો છે. (૩) સ્વચ્છતા અને નૈતિકતાની દૃષ્ટિએ હિંદીઓને અલગ વસાવવા એ જરૂરી છે.

આમાંનાં પહેલાં બે વિધાનોનો રદિયો તો અમે આપી ચૂક્યા છીએ. સાથે સાથે અમે સંસ્થાન મંત્રીના એ વિધાનનો ઉલ્લેખ કરી લઈએ કે ટ્રાન્સવાલમાં માત્ર ૧૦,૦૦૦ હિંદીઓ છે. આ સંખ્યા તો યુદ્ધ પહેલાંના હિંદીઓની સંખ્યા કરતાં માંડ અડધી થઈ. વળી દર અઠવાડિયે માત્ર સિત્તેર હિંદીઓને આવવાના પરવાના અપાય છે જ્યારે યુરોપિયનોને સેંકડોની સંખ્યામાં આપવામાં આવે છે. ઘણા હિંદીઓ અજાણપણે વગર પરવાને સંસ્થાનમાં ચાલ્યા આવ્યા હતા, તેમને હાંકી કાઢવામાં આવ્યા છે. શું હિંદીઓને અલગ પાડવાનું આરોગ્ય અને નીતિની દૃષ્ટિએ આવશ્યક છે? અમને તો એમ જ લાગે છે કે અમે જાણે જૂના ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના પ્રમુખને સ્વાર્થી વેપારીઓએ યુદ્ધ પહેલાં કરેલી અરજીઓ વાંચી રહ્યા છીએ, જેમાં બ્રિટિશ હિંદીઓ સામે દરેક જાતની અનીતિના આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા. તે વખતે બ્રિટિશ એજન્ટો અમને તેમની સામે રક્ષણ આપતા હતા. એ આક્ષેપોને પુનર્જીવિત કરવાનું અને તેમના પર પોતાના ઉચ્ચ અધિકારની મહોર મારવાનું જાણે લોર્ડ મિલ્નરને માટે બાકી રહ્યું હતું. નેક નામદારે કશી વિગતો આપવાની દરકાર કરી હોય તેમ જણાતું નથી. ઈરેલ, શાણો, ઉદમી અને ઈશ્વરનો ડર રાખનાર હિંદી પોતે જેના સંપર્કમાં આવે તે કોમને નૈતિક હાનિ પહોંચાડી શકે એ કલ્પના ખરેખર વિચિત્ર છે. ટ્રાન્સવાલની ભૂતપૂર્વ સરકારે પણ કદી આવો આક્ષેપ કર્યો નથી. અમે નામદાર સાહેબને સાદર નિવેદન કરીએ છીએ કે સમ્રાટના નિર્દોષ હિંદી પ્રજાજનોને ઈન્સાફ આપવા ખાતર કાં તો એ આક્ષેપ પાછો ખેંચી લેવાવો જોઈએ અને કાં તો એના સમર્થનમાં હકીકતો રજૂ કરવી જોઈએ. અને અસ્વચ્છતાના જરીપુરાણા આક્ષેપ માટે તો ૧૮૯૬માં બ્રિટિશ હિંદીઓએ એના વિરોધમાં

રજૂ કરેલા ઢગલાબંધ પુરાવા તરફ અમે નેક નામદારનું ધ્યાન ખેંચીશું. એ આક્ષેપમાં જે સત્યાંશ છે તે ગંભીર નથી અને, ગમે તેમ હોય તોપણ, તેનું કારણ હિંદીઓ પ્રત્યે અધિકારીઓની બિનકાળજી છે. અને આ આક્ષેપોમાંનો જે ગંભીર અંશ છે તે નિષ્પક્ષ યુરોપિયનોના મત પ્રમાણે સત્ય નથી. દાખલા તરીકે ડૉક્ટર વીલ કહે છે :

સામાન્ય રીતે મને તેઓ (હિંદીઓ) સ્વચ્છ શરીરવાળા અને ગંદકી કે બેદરકારીભરી ટેવોથી જન્મતા શારીરિક રોગોથી મુક્ત જણાયા છે. તેમનાં રહેઠાણ ઘણુંખરું ચોખ્ખાં હોય છે અને સફાઈનું કામ તેઓ રાજીખુશીથી કરે છે. એક વર્ગ તરીકે વિચાર કરીએ તો સૌથી છેલ્લા સ્તરનો હિંદી સૌથી છેલ્લા સ્તરના યુરોપિયનની સરખામણીમાં ચઢિયાતો છે. એટલે કે છેલ્લા સ્તરના ગોરા કરતાં છેલ્લા સ્તરનો હિંદી વધારે સારા રહેઠાણમાં અને સફાઈની બાબત તરફ વધારે ધ્યાન આપીને વધારે સારી રીતે રહે છે. . . . સાધારણ રીતે મારો મત એવો છે કે સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ હિંદીની સામે વાંધો લેવો અશક્ય છે; શરત એટલી કે સ્વચ્છતાનિરીક્ષકો હમેશાં ગોરાઓને ત્યાં જેટલી સખત અને નિયમિત તપાસ રાખે છે તેટલી જ સખત અને નિયમિત તપાસ હિંદીઓને ત્યાં પણ રાખે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૩૦૫. ચોકસાઈની જરૂર

બોક્સબર્ગના ગૃહસ્થોએ એશિયાઈઓના પ્રશ્નમાં રસ લેવાનું ચાલુ રાખ્યું છે. પરંતુ તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિમાં ચોક્કસ માહિતી ઉમેરવાની દરકાર નથી કરતા એ બહુ અફસોસની વાત છે. એથી તેમને પોતાને અન્યાય થાય છે અને બિચારા એશિયાઈને પણ અન્યાય થાય છે. તેમના ઠરાવોને એટલું વજન આપવામાં આવતું નથી, જેટલું તે ઠરાવો જે હકીકતો પર રચાયેલા હોય તો આપવામાં આવત. અને હકીકતોની ખોટી સમજ પર લેવાયેલા નિર્ણયો જેમને લાગુ પાડવામાં આવે છે તેમને અજાણતાં પણ અન્યાય થવાનો સંભવ રહે છે. એવા ઠરાવના સમર્થનમાં આપણે જેઈએ છીએ કે, એમની એક સભામાં એલેક્સ ઓસ્બોર્ને પ્રમુખપદેથી નીચે પ્રમાણે કહ્યું હોવાનું જણાય છે : “એશિયાવાસીઓને લગતો તાજેતરનો વટહુકમ લાગુ પાડવામાં આવશે તો આ સંસ્થાનોના યુરોપિયન વેપારીઓનાં મહત્ત્વનાં હિતો ઉપર ખતરનાક અસર થશે. એટલા માટે અમે સરકારને વિનંતી કરીએ છીએ કે એને બદલે ટ્રાન્સવાલની ભૂતપૂર્વ સરકારે પસાર કરેલો કાયદો લાગુ પાડવો. એ કાયદાનો જે કડકાઈથી અમલ કરવામાં આવશે તો તે પરિસ્થિતિની જરૂરિયાતને પહોંચી વળશે.” “બોક્સબર્ગ ચેમ્બર વેપારીવર્ગની ફરિયાદો સારી રીતે ને ધ્યાન ખચાય તેમ આગળ લાવવાને કારણે તથા પોતાની ન્યાયબુદ્ધિને કારણે સંસ્થાનના ગૌરવરૂપ છે.” હવે બોક્સબર્ગ ચેમ્બરના “ન્યાય અંગેના નિર્ણયો” માટે ઉચિત માન સાથે અમે સભ્યોને એ યાદ કરાવવાની રજા લઈએ છીએ કે જેને તેઓ “તાજેતરનો વટહુકમ” કહેવાની કૃપા કરે છે તે તો માત્ર ટ્રાન્સવાલની ભૂતપૂર્વ સરકારના કાયદાનો અમલ કરવાના સરકારી નિર્ણયની નોટિસ માત્ર છે - અમે એકથી વધારે પ્રસંગોએ નિર્ણયાત્મક રીતે બતાવી આપ્યું છે કે આ નોટિસનો ઈરાદો કાયદાનો અમલ વધારે કડક બનાવવાનો છે. એટલે અમે આશા રાખીએ છીએ કે સંઘના સદ્ગૃહસ્થો

ભૂતપૂર્વ પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો કાયદો અને સરકારી નોટિસ વાંચીને સરખાવી જુઓ, બોઅર અમલ દરમિયાન કાયદાનો અમલ કેવી રીતે થતો હતો તે જાણી લે અને પછી જૂના કાયદાનો સખતાઈથી અમલ થાય છે કે કેમ તે સવાલનો જવાબ પોતાની જાતને જ આપે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૬-૮-૧૯૦૩

૩૦૬. તારની સમજૂતી^૧

આની સાથે બીડેલા ચોથી ઓગસ્ટના તારની વિગતવાર સમજૂતી

જેહાનિસબર્ગ,

ઓગસ્ટ ૧૦, ૧૯૦૩

ગયે અઠવાડિયે મોકલેલા તારની નકલ હું આ સાથે બીડું છું. અમે આતુરતાથી પરિણામની રાહ જોઈ રહ્યા છીએ.

એ તાર સાત વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે :

(૧) બિનશરણાર્થી હિંદીઓને સંસ્થાનમાં મુદ્દલ દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી. આથી સ્થાનિક માણસોને ગંભીર અગવડો પડે છે.

(૨) શરણાર્થી હિંદીઓને પણ ઘણી ઓછી સંખ્યામાં આવવા દેવામાં આવે છે.

(૩) નાતાલથી આવતા હિંદીઓ પર તો ત્યાં ખેગ ચાલે છે એવા બહાના હેઠળ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે. યુરોપિયનો તેમ જ કાફિરોને છૂટથી આવવાની રજા આપવામાં આવે છે. ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓને હવે નાતાલની મુલાકાતે જવાની અને પાછા આવવાની રજા આપવામાં આવે છે એટલે આ પ્રતિબંધ ખેગ અટકાવવા માટે છે, એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય.

(૪) મિ. ચેમ્બરલેન લોર્ડ મિલ્નરના ખરીતાનો તેમ જ હાલના હિંદી વિરોધી કાયદાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે તે છતાં સરકારે ઓગણીસ વાડા મુકરર કરી નાખ્યા છે. નવા કાયદા ઘડાય ત્યાં સુધી ચાલુ કાયદા હેઠળ કામચલાઉ પગલાં ભલે લેવાય, પરંતુ વાડા નક્કી કરવા જેવાં સ્થાયી સ્વરૂપનાં પગલાં લેવાય એ વાત જો કાયદામાં ખરેખર સુધારો કરવાનો હોય તો ગળે ઊતરવી મુશ્કેલ છે.

(૫) મિ. ચેમ્બરલેને વચન આપ્યું હતું કે વાડાઓની બહાર વેપાર કરવાના બધા ચાલુ પરવાના જે બ્રિટિશ અધિકારીઓએ આપ્યા છે તે માન્ય રાખવામાં આવશે. પરંતુ, એવા વચન સિવાય પણ, હિંદીઓ ઓછામાં ઓછી એટલી આશા તો રાખે કે બ્રિટિશ બંધારણ હેઠળ તેમનાં સ્થાપિત હિતો, તે યુદ્ધ પહેલાં સ્થપાયેલાં હોય કે પછી, માન્ય રાખવામાં આવે. બજાર અંગેની નોટિસ જોતાં યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે જેમની પાસે પરવાના નહોતા તેમના પરવાના હવે જોખમમાં છે. લોર્ડ મિલ્નરને મોકલવામાં આવેલું છાપેલું વિનંતીપત્ર હજી વિચારણા હેઠળ છે, પરંતુ કોમના ચિત્તને શાંતિ થાય તે સારું પરવાના બાબત જલદી ખાતરી મળે તે જરૂરી છે.

૧. આ નિવેદન ગાંધીજીએ દાદાભાઈ નવરોજીને મોકલ્યું હતું અને તેમણે તે હિંદી વચ્ચરને મોકલ્યું હતું. એ ઇન્ડિયાને પણ મોકલવામાં આવ્યું હતું જેના ૧૮-૯-૧૯૦૩ના અંકમાં નજીવો ભાગ બાદ કરીને તે “જેહાનિસબર્ગના ખબરપત્રી તરફથી” એ રીતે છપાયું હતું.

(૬) યુદ્ધની શરૂઆત વખતે જેમની પાસે પરવાના નહોતા તેવા હિંદીઓને ગયે વર્ષે કેટલાક પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા. આ વર્ષે અધિકારીઓએ તે તાજ કરી આપ્યા નથી. બજાર અંગેની નોટિસ મુજબ કમમાં કમ આ વર્ષની આખર સુધી તે તાજ કરી આપવા જોઈએ. તેમ છતાં, મુદત વીતી ગઈ એવું કારણ આપીને જોડાનિસબર્ગના મહેસૂલ અધિકારી તે તાજ કરી આપવાની ના પાડે છે. જોકે આ વર્ષની શરૂઆતમાં તો પરવાના તાજ કરવામાં ન આવ્યા તેમાં પરવાનાદારોનો કશો વાંક નથી.

(૭) ફરજિયાત અલગ વસવાટ નૈતિક અને સ્વચ્છતાનાં કારણોસર જરૂરી છે એવું લોડ મિલનરે કહ્યાનો અહેવાલ મળ્યો છે. આ આરોપ એટલો ગંભીર છે કે એનો તારથી વિરોધ કરવાનું જરૂરી થઈ પડ્યું હતું. એ બાબત હાલ વધુ કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. આ આરોપ ખરો હોય તોપણ વાડામાં જ વેપાર મર્યાદિત કરવાનું પગલું વાજબી ઠરતું નથી. ઇન્ડિયન ઓપીનિયનના તંત્રી એક સરકારી નિવેદનમાંથી ઉતારો આપીને આ આક્ષેપનો વિગતવાર રદિયો આપી રહ્યા છે.^૧ એટલું કહું કે આ પત્રની વ્યવસ્થા બહુ જવાબદાર વ્યક્તિઓના હાથમાં છે અને તેમાં તદ્દન ચોકસાઈભરી માહિતી આપવાનો તથા સાવધાનીથી અતિશયોક્તિથી બચવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૩૦૭. લોડ મિલનરના અસ્વચ્છતાના આરોપ સામેની જુબાની

ટ્રાન્સવાલના છાપામાં એક તાર છપાયો છે. તેમાં ટ્રાન્સવાલના ચાલુ કાયદા અંગે સૂચિત સુધારા ઉપરના પોતાના ખરીતામાં લોડ મિલનરે જોડાનિસબર્ગના હિંદીઓના વાડાની અસ્વચ્છતા વિષે વિસ્તારપૂર્વક લખ્યું છે. આ સંબંધમાં અમે ડૉક્ટર એફ. પી. મેરાયસ અને ડૉક્ટર જોન્સ્ટનની જુબાનીઓમાંથી નીચે મુજબના ઉતારા આપીએ છીએ.

એ યાદ હશે કે ડૉ. મેરાયસ જોડાનિસબર્ગમાં દસ વરસથી દાક્તરી કામ કરે છે, હિંદીઓમાં તેમનો ધંધો સારો ચાલે છે અને તેઓ એડિનબર્ગની એમ. ડી.ની ઉપાધિ ધરાવે છે.

ડૉ. જોન્સ્ટન સ્વચ્છતા વિષેના નિષ્ણાત છે, એડિનબર્ગની રૉયલ કૉલેજ ઓફ સર્જન્સના ફેલો છે, એડિનબર્ગ તથા ગ્લાસગોની જાહેર સ્વાસ્થ્યની પરીક્ષાનું પ્રમાણપત્ર ધરાવે છે અને દક્ષિણ આફ્રિકાનો તેમને ઘણો વ્યાપક અનુભવ છે. જોડાનિસબર્ગના ઈનસેનિટરી એરિયા ઈમ્પ્રુવમેન્ટ સ્કીમ કમિશન સમક્ષ ઊલટતપાસમાં ડૉક્ટર જોન્સ્ટનને જોડાનિસબર્ગના તબીબી અધિકારી ડૉક્ટર પોર્ટરના નિવેદન સાથે પોતાનું નિવેદન સરખાવવાનું કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે ઘણી રસપ્રદ જુબાની આપી છે, જે અમે અહીં પૂરેપૂરી આપી નથી. એ કમિશન પાસે ઘણો પુરાવો એકઠો થયેલો છે અને તે આ વર્ષની બાવીસમી જાન્યુઆરીએ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. જેમની પાસે સમય હોય તેઓ તે જોઈ જાય.

૧. જુઓ આ પછીનો લેખ.

ડૉ. પોર્ટર ઘણા સંભાવિત સદ્ગૃહસ્થ છે, પરંતુ તેમને દક્ષિણ આફ્રિકાના જીવનનો નહીં જેવો અનુભવ છે. લાંડનમાં જળવાતાં ધોરણથી જરા પણ ઊંચતરું અને અવ્યવસ્થિત કે બેહૂદું હોય તે તેમના મતથી તદ્દન ગંદું છે. તેમની જુબાનીને તો “ઉન્માદભરી” શબ્દથી જ ઓળખી શકાય. એક નમૂનો જુઓ: આ સદ્ગૃહસ્થ જોહાનિસબર્ગના વાડાના હિંદીઓ માટે કહે છે, “તેઓ કદી ડૉક્ટરને બોલાવવાનો વિચાર કરતા જ નથી અને શાહમુગની માફક રોગને છુપાવી રાખવો એ જ યોગ્ય છે એમ માને છે.”

ડૉક્ટર જૉન્સ્ટનને જ્યારે આ જુબાની બાબત મત દર્શાવવાનું કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે તરત રદિયો આપ્યો, “તમારી પાસે ડૉક્ટર મેરાયસનું એથી વિરુદ્ધનું નિવેદન તો છે જ.”

આ જવાબ નિર્ણયાત્મક છે. ડૉક્ટર મેરાયસ નવ વર્ષથી હિંદીઓમાં દાક્તરી કરે છે. ડૉક્ટર પોર્ટર જાતે જ કબૂલ કરે છે કે તેમને હિંદીઓનો કશો અનુભવ નથી. ત્યારે પછી એમને શી રીતે ખબર પડી કે “તેઓ કદી ડૉક્ટરને બોલાવવાનો વિચાર જ કરતા નથી” કે પછી તેઓ “રોગને સંતાડવો યોગ્ય માને છે”? તેમ છતાં ઉપરોક્ત બન્ને સદ્ગૃહસ્થોની જુબાનીમાંથી અમે ઉતારા આપીએ છીએ જે કહેવાનું બધું જ કહી દે છે.

(હિંદીઓની સામાન્ય સ્થિતિ અંગે ડૉક્ટર મેરાયસની જુબાની)

પ્રશ્ન: તમે તેઓ વચ્ચે ઠીક ઠીક સમય લગી દાક્તરી કરી છે?

ઉત્તર: હા, લગભગ આઠ કે નવ વર્ષ.

પ્રશ્ન: તેઓમાં તમારી દાક્તરી ઘણી ચાલે છે?

ઉત્તર: હા, તેઓમાં મારી દાક્તરી સારા પ્રમાણમાં ચાલે છે.

સ્થિતિ

હિંદીઓના વાડાની જગ્યા સારી છે, તે ઢોળાવ પર આવેલી છે અને ઢોળાવ સારા પ્રમાણમાં છે. નીચેને છેડે એક ઊંડી ખાઈ છે જે ગટરનું કામ આપે છે.

આસપાસની સ્થિતિ

ઉત્તર બાજુ — સંપૂર્ણ સ્વચ્છ.

દક્ષિણ બાજુ — સારી.

પૂર્વ બાજુ — અહીંનું મોટું ખુલ્લું મેદાન હજુ હમણાં લગી લગભગ આખા જોહાનિસબર્ગનો કચરો ઠાલવવાની જગ્યા તરીકે વપરાતું હતું અને ગંદી દશામાં છે.

પશ્ચિમ બાજુ — કેલીનું મકાન, ચોખ્ખું છે. તે પછીની જગ્યા અત્યંત શરમજનક છે કેમ કે નગર પરિષદની કચરાગાડી અને બીજાઓ ત્યાં દરેક જાતનો ગંદવાડ, ખાતર વગેરે ઠાલવે છે.

આથી જણાશે કે વાડો શહેરથી ઠીક ઠીક દૂર છે અને આસપાસની જગ્યા, પહેલાંની અને હાલની નગર પરિષદે જેટલી ગંદી કરી મૂકી છે તે સિવાયની, સારી છે. ફોર્સબર્ગની ઉત્તરે (એની ઉત્તરની હદથી થોડાક જ વારને અંતરે) આવેલા યોગાનના કચરા વગેરે માટે ઠાલવની નગર પરિષદ જવાબદાર છે.

ચેપી રોગો

રોગની સૂચના આપવાનું ફરજિયાત થયા પછી કુલીઓના વાડામાં મને સખત મરડાના માત્ર બે કેસ જોવા મળ્યા છે. ટાઈફોઈડનો એકે કેસ નથી. મલેરિયાના કેટલાક કેસ થયા હતા પણ એ બધા દર્દીઓને ડેલાગોઆ બેથી રોગ લાગુ પડ્યો હતો. ડિપ્થેરિયાનો એક પણ કેસ થયો નથી, જ્યારે મારી પાસે તાજેતરમાં એ રોગના ટ્રેડિડોર્પમાં ચાર, ફોર્સબર્ગમાં ચાર અને બર્ગસડોર્પમાં હોફમેનની જૂની દાડની દુકાન પાછળ એક, એટલા કેસો હતા.

ઘરોની તથા ચોકની સ્થિતિ

મને ૭૫ તથા ૭૭ નંબરની (ભેંડની) જગ્યા તથા ત્યાં આવેલાં ઘરનું નિરીક્ષણ કરવાનું કહ્યું હતું. ૭૫ નંબરની જગ્યા ચોખ્ખી હતી, ત્યાં એક સારી બાંધણીનું ઈંટેરી મકાન હતું. એના ઓરડા મોટા, ઊંચા ને સારા હવાઉજસવાળા હતા, શૌચસ્થાન પણ ઈંટનું હતું અને ચોક ચોખ્ખો હતો.

૭૭ નંબરની જગ્યા—પતરાનું મકાન; મોટા સારા હવાઉજસવાળા ઓરડા, ચોક ચોખ્ખો.

૩૬ નંબરની જગ્યા—પતરાનું મકાન. મોટા, ઊંચા ને સારા હવાઉજસવાળા ઓરડા. ચોક, વગેરે સ્વચ્છ.

નગર પરિષદની બેદરકારી

મિ. બાલફર: હવે, એ અહેવાલના વધારામાં, પશ્ચિમ બાજુની કચરાગાડીઓ વિષે તમે શું કહેવાના હતા?

ઉત્તર: એ જ કે નવી નગર પરિષદ નિમાયા પછી જ એ ચોકનો ઉપયોગ નકામો કચરો ને ખાતર ઠાલવવા માટે થાય છે.

પ્રશ્ન: તમે ત્યાં તાજેતરમાં કોઈ ગાડીઓ જોઈ છે?

ઉત્તર: હું દરરોજ એ ગાડીઓ જોતો હતો અને કેટલાક વખત પહેલાં હું વ્યવસ્થાપક પાસે—નવા સ્વચ્છતા વ્યવસ્થાપક પાસે ગયો હતો અને ત્યાં કચરો ઠાલવાય છે તે સામે એમને ફરિયાદ કરી હતી. તે વખતે એ ગાડીઓ કચરાગાડી છે. કે કેમ તે હું જાણતો નહોતો.

મિ. ફોર્સ્ટર: એ ક્યારે બન્યું?

ઉત્તર: લગભગ પખવાડિયા પહેલાં, અને મેં નવા સ્વચ્છતા વ્યવસ્થાપકને ફરિયાદ કરી. એમણે કહ્યું કે, મને એ વિષે કંઈ ખબર નથી અને હું આ બાબતમાં કંઈ કરી શકીશ નહીં. એટલે મારે ચાલ્યા આવવું પડ્યું.

અધ્યક્ષ: આ પુરાવો ન કહેવાય.

મિ. બાલફર: ના. મને તો આ બાબતનો તમારો પોતાનો અનુભવ જોઈએ છે.

ઉત્તર: હા, તો ત્યાર પછી હું એ ગાડીઓ કચરાગાડીઓ જ છે કે કેમ તે જોવા ગયો.

પ્રશ્ન: તમે જાતે ગયા હતા?

ઉત્તર: હા, હું જાતે જ ગયો હતો, અને મેં જોયું કે એ કચરાગાડીઓ જ હતી. ગઈ કાલે સવારે મેં બે કચરાગાડીઓને ત્યાં કચરો ઠાલવતી પણ જોઈ હતી.

હિંદીઓનું આરોગ્ય

પ્રશ્ન: હવે, કુલીઓના વાડામાંના તમારા દર્દીઓના તમારા પોતાના અનુભવ પરથી તમારે કુલીઓમાં ટાઈફોઈડના પ્રશ્ન વિશે શું કહેવાનું છે?

ઉત્તર: ટાઈફોઈડ ખાસ કરીને ગંદકીનો રોગ છે. એ રોગ ખાસ કરીને ગંદકી અને મલિનતાને કારણે થતા રોગોમાંનો એક છે અને છેલ્લા નવ મહિનામાં મારી પાસે ટાઈફોઈડનો એકે દર્દી આવ્યો નથી એ હકીકત કુલીઓના વાડા સંબંધમાં વખાણવા લાયક ગણાય.

પ્રશ્ન: તમે શું એમ માનો છો કે કુલીઓને ટાઈફોઈડ થાય જ નહીં?

ઉત્તર: બીજા લોકોને થાય છે તેમ એ લોકોને પણ થાય.

પ્રશ્ન: આંતરડાંની બીમારીનો એકે દર્દી તમારી પાસે આવ્યો નથી?

ઉત્તર: એક પણ નહીં.

આરોગ્યખાતાની સેવા — બેપરવાઈભરી

પ્રશ્ન: હવે, ત્યાંના આરોગ્યખાતાના કામ બાબત; તમારા અનુભવ પ્રમાણે એ સારું છે, ખરાબ છે કે બેદરકારીભર્યું છે?

ઉત્તર: મને લાગે છે કે ઘણું બેદરકારીભર્યું છે.

પ્રશ્ન: ત્યાંનાં મળપાત્ર જોવાનો તમને કદી પ્રસંગ આવ્યો છે ખરો?

ઉત્તર: હા, સપ્ટેમ્બરની શરૂઆતમાં મેં મારા અહેવાલમાં જે ક્ષયના બનાવોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમાંની એક ઘરડી બાઈને હું તપાસતો હતો ત્યારે મેં એક હારમાં ત્રણ મળપાત્રો જોયાં હતાં. તે બધાં ઊભરાઈ જતાં હતાં અને અધિકારીઓએ તે ગાડીમાં લઈ જવાં જોઈતાં હતાં.

પ્રશ્ન: આરોગ્યખાતાની સેવા અંગે રસ્તાઓ પર તમારું કંઈ ધ્યાન ખેંચાયું છે ખરું?

ઉત્તર: એક દિવસ હું પસાર થતો હતો ત્યારે એક કુલીએ મને બોલાવ્યો અને રસ્તા પર બે મળપાત્રો ઠલવાતાં હતાં તે બતાવ્યું. મેં એ જોયું છે, એવું પ્રમાણપત્ર લખી આપવાનું તેણે મને કહ્યું, કારણ કે એ નગર પરિષદ સમક્ષ ફરિયાદ કરવા માગતો હતો. મેં તેને એવું પ્રમાણપત્ર લખી આપ્યું કે મેં મળપાત્રો માંહેની ગંદકી ત્યાં પડેલી જોઈ હતી પણ મેં તે ઠલવાતાં જોઈ નહોતી. મેં એ ગંદકી જોઈ હતી અને એમાં કશી શંકા નથી કે એ મળપાત્રોની જ હતી.

ગરીબ ગોરાઓ તથા ગરીબ હિંદીઓની સરખામણી

પ્રશ્ન: ત્યાંની ગીચ વસ્તી બાબતમાં તમને એમ લાગે છે કે કુલીઓના વાડામાં બહુ જ ગીચ વસ્તી છે?

ઉત્તર: હું એમ નથી માનતો કે ફરેરા શહેરના કેટલાક ભાગ તથા જોહાનિસબર્ગના બીજા ભાગો જેટલી ખરાબ પરિસ્થિતિ ત્યાં હોય.

પ્રશ્ન: તમને રાતને વખતે કુલીઓના વાડામાં જવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે?

ઉત્તર: હા, આ બધા વિસ્તારના કુલીઓમાં મારો ધંધો ઘણો સારો ચાલે છે અને મને લાગે છે કે ફરેરા શહેરમાં તેઓ(યુરોપિયનો)ની વસ્તી અતિશય ગીચ છે, હું લગભગ એમ કહી શકું કે કુલીઓના વાડા કરતાં પણ એમની સ્થિતિ બદતર છે.

પ્રશ્ન: હવે ગરીબ ગોરાઓના વસવાટની જગ્યાએ તમે ગીચ વસ્તી જોઈ છે?

ઉત્તર: હા, ગોરાઓના વધારે ગરીબ વર્ગમાં — માલગાડીના સ્ટેશન પાસે, કર્ક સ્ટ્રીટ અને જેપ સ્ટ્રીટને દક્ષિણ છેડે અત્યંત ગીચ વસ્તી છે.

ઊલટપાસ — વાડાઓ સ્વચ્છ છે?

પ્રશ્ન: કુલીઓના વાડા બાબત — તમે તમારી ધંધાદારી પ્રતિષ્ઠાને હોડમાં મૂકીને કહેવા તૈયાર છો કે એ વાડો આરોગ્ય અંગે સંતોષકારક જગ્યા છે?

ઉત્તર : હું એમ કહેવા તૈયાર છું કે જોડાનિસબર્ગના બીજા કેટલાયે ભાગ નેટલી એ સંતોષકારક છે.

પ્રશ્ન : માફ કરજો, એ બાબત આપણે પછી લઈશું. અત્યારે તો આપણે કુલીઓના વાડાની વાત કરીએ છીએ. તમે એવું નિવેદન કરવા તૈયાર છો કે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે એ આરોગ્યની દૃષ્ટિથી સંતોષકારક જગા છે?

ઉત્તર : હું એવું નિવેદન કરવા તૈયાર છું કે ત્યાંની જમીન જોડાનિસબર્ગમાંની બીજી બધી જમીન નેટલી જ સારી છે.

પ્રશ્ન : જમીનની ચિંતા ન કરો, હું તો એ આખાં સ્થળ અંગે પૂછું છું.

ઉત્તર : કેટલાંક ઘરો આરોગ્યની દૃષ્ટિથી અસંતોષકારક છે, પણ મોટા ભાગનાં ઘર અસંતોષકારક નથી.

પ્રશ્ન : મારો પ્રશ્ન એ હતો કે શું સમગ્ર રીતે જોતાં એ આખો વિભાગ સ્વચ્છ છે?

ઉત્તર : સમગ્ર રીતે જોતાં હું કહું કે એ વિભાગ સ્વચ્છ છે.

પ્રશ્ન : શું તમે એમ કહો છો કે સમગ્ર રીતે જોતાં તમને આ વિભાગ સ્વચ્છ લાગે છે?

ઉત્તર : હા.

પ્રશ્ન : શું—કુલીઓનો વાડો?

ઉત્તર : હા, છેલ્લાં દસ વર્ષથી હું એ લોકોમાં ધંધો કરું છું અને હવે હું લગભગ દરેક ઘરથી પરિચિત છું.

પ્રશ્ન : અને એ લક્ષ્યાના દાક્તર તરીકેના તમારા અંગત અનુભવ પરથી તમે એમ કહો છો કે સમગ્ર રીતે જોતાં એ લક્ષ્ય સ્વચ્છ છે?

ઉત્તર : સમગ્ર રીતે જોતાં એ સ્વચ્છ છે.

પ્રશ્ન : શું તમને એ વાતની ખબર છે કે જોડાનિસબર્ગમાં દાક્તરી કરતા કેટલાય ગુહસ્થો-એ એથી વિરુદ્ધની જુબાની આપી છે?

ઉત્તર : હું જાણું છું કે ડોક્ટરોમાં મતભેદ હોય છે.

પ્રશ્ન : અને તમે એ લોકોથી જુદો મત આપવા તૈયાર છો?

ઉત્તર : હા, હું તૈયાર છું.

ડૉ. જોન્સ્ટનની જુબાની

ડૉ. જોન્સ્ટન : એક નિષ્ણાત : [હદીઓના વાડામાંનાં મકાનોની હાલત વિષે મિ. બાલફોરે એમની ઊલટતપાસ લીધી હતી.

પ્રશ્ન : તમે એડિનબર્ગની રોયલ કોલેજ ઓફ સર્જન્સના ફેલો છો?

ઉત્તર : હા.

પ્રશ્ન : અને તમારી પાસે એડિનબર્ગ તથા ગ્લાસગોનો જાહેર સ્વાસ્થ્યનો ડિપ્લોમા છે?

ઉત્તર : હા, ગ્લાસગો અને એડિનબર્ગનો ડિપ્લોમા છે.

પ્રશ્ન : તમે કેટલા વખતથી જોડાનિસબર્ગમાં દાક્તરી કરો છો?

ઉત્તર : ૧૮૯૫ના ઓગસ્ટથી.

પ્રશ્ન : અને ટ્રાન્સવાલમાં કેટલા વખતથી?

ઉત્તર : એ બધો વખત ટ્રાન્સવાલમાં જ.

પ્રશ્ન: હવે કુલીઓના વાડામાંનાં મકાનોની બાબતમાં મને એમ જાણવા મળ્યું છે કે પહેલાં એક પ્રસંગે તમે ત્યાં ઘરે ઘરે ફરીને તપાસ કરેલી?

ઉત્તર: હા.

પ્રશ્ન: અને એક બે દિવસ પહેલાં તમે ત્યાં ઘણાં ઘરો જોયાં હતાં?

ઉત્તર: હા, મેં કેટલાંક ઘર જોયાં જ હતાં.

પ્રશ્ન: હવે, બધી રીતે જોતાં એ જગ્યાઓ ઉપર આવેલાં મકાનો બાબતમાં તમારો સામાન્ય અભિપ્રાય શો છે?

ઉત્તર: કેટલીક એવી જગ્યાઓ છે કે જ્યાં કાંઈક અંશે ગીચ વસ્તી છે. પણ તેવું તો જ્યાં મકાનો બહુ જ પાસે બાંધવામાં આવ્યાં છે ત્યાં જ છે. ડૉ. પોર્ટર તેમને, “સાંકડા ચોકવાળાં ઘરોનો ખડકલો” કહે છે. હા, એવી રીતે વર્ણવી શકાય એવી પણ એક બે જગ્યા હશે ખરી. પરંતુ આખાય સ્થળને સમગ્ર રીતે જોતાં મકાનો કાંઈ એટલાં ગીચ નથી. લગભગ દરેક વાડાનાં મકાનોની વચ્ચે રીતસરનો ચોરસ ચોક હોય છે. અને ઘણુંખરું એ ચોકની આસપાસ જ મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે. બિલકુલ ચોક ના હોય એવો એક પણ દાખલો મેં જોયો નથી. કારણ કે જો એક જગ્યાએ ચોક ના હોય તો તેની અડોઅડ આવેલી જગ્યામાં એવા ચોક હોય જ. મને ખબર નથી કે હિંદીઓનાં મકાનોનું આ એક વિશિષ્ટ લક્ષણ છે કે નહીં. પણ અહીં તો ખરેખર એવું જ છે.

પ્રશ્ન: સામાન્ય રીતે જોતાં આ ચોક આરોગ્યની દૃષ્ટિથી પૂરતા વિશાળ છે?

ઉત્તર: હા, અને હું માનું છું કે હિંદીઓએ આવા ખાસ ચોક બનાવ્યા તે એક બહુ જ ઉડાપણ ભરેલી જોગવાઈ છે.

પ્રશ્ન: હવાની આવજા માટે તે જોઈએ એટલા પહોળા છે?

ઉત્તર: હવાની આવજા માટે તો તે ઘણાં સારા છે. એ લોકો એમનાં ઘર કરતાં આ ચોકમાં ઘણો વધારે વખત બેસતા લાગે છે.

પ્રશ્ન: ચોકની આસપાસ ઓરડા બાંધવાનું પરિણામ એ આવતું હશે કે દરેક ઓરડો સીધો ખુલ્લી હવામાં જ ખૂલે?

ઉત્તર: હા, ચોકમાં જ ખૂલે છે.

પ્રશ્ન: તમને કેટલાંક મકાનો ઘણાં ખરાબ જણાયાં?

ઉત્તર: હા, કેટલાંક મકાનો એવાં છે કે જે સારી રીતે સમારવામાં આવ્યાં નથી.

પ્રશ્ન: એ બધાંમાંથી ખરાબમાં ખરાબ મકાન કયું હતું તે તમે કહી શકશો?

ઉત્તર: હા, મેં જોયેલું ખરાબમાં ખરાબ મકાન ૨૮ નંબરની જગ્યા પર હતું. તેનો માલિક એક બજનાથ નામનો માણસ છે.

પ્રશ્ન: એ કઈ જાતનું મકાન હતું?

ઉત્તર: એ જગ્યાએ ઘરની બરાબર સામે એક માટીથી બાંધેલું મકાન હતું. એને ઢાળિયું કહેવામાં આવે છે. મારે ખાસ કરીને એ જોવું હતું. કારણ કે મને એમ લાગ્યું હતું કે એ સવિશેષ ખરાબ છે. એટલા માટે જે માણસની સાથે હું ગયો હતો તેને મેં કહ્યું કે મારે ખાસ કરીને એ જગ્યા જોવી છે. એટલે એ મને ત્યાં લઈ ગયો. મેં ત્યાં આ નીચું માટીનું ઘર જોયું. અને ચોકમાં કેટલીક જેમ તેમ ઊભી કરેલી પતરાંની ખોલીઓ જોઈ. એ જગ્યા પરનાં બધાં જ મકાનોને આપણે ગંદાં કહીને વખોડી શકીએ. જોકે મારે એટલું તો કહેવું

જ જોઈએ કે એ પતરાંની ખોલીઓમાં પણ હવાની આવ જ સારી હતી. તેમ છતાં આપણને જોડાનિસબર્ગ જેવા સ્થળે જોવાનું મન થાય એવી તો એ ખોલીઓ નહોતી જ. મેં આ ચોકની વચ્ચેવચ્ચે ઘણી ઈંટો જોઈ અને મેં પૂછ્યું કે અહીં ઈંટો શા માટે છે?

મિ. ફોર્સ્ટર: હું આને પુરાવો ગણતો નથી.

સાક્ષી: મને એમ કહેવામાં આવ્યું કે, ઈંટો નવું મકાન બાંધવા માટે છે. એ લિટ્ટીએ મને એ પ્રમાણે કહ્યું હતું.

મિ. ફોર્સ્ટર: તમને કોઈએ શું કહ્યું એ મારે જાણવું નથી.

મિ. બાલફર: ડૉક્ટર, એ તો તમે જોયેલું ખરાબમાં ખરાબ મકાન હતું. બીજાં કોઈ મકાન એટલાં જ ખરાબ હતાં?

ઉત્તર: ના, એટલાં ખરાબ મકાન બીજાં હોય એવું મને યાદ નથી. માટીનું બનેલું એ એક જ ઘર હતું.

પ્રશ્ન: હવે ધારો કે તમે જોડાનિસબર્ગના સર્વસત્તાધીશ છો. તો તમે એ મકાનનું શું કરો?

ઉત્તર: હું તે ઘર તોડી પાડું અને સ્વચ્છતાના નિયમો અનુસાર તેમને તે ફરી બાંધવાની ફરજ પાડું.

પ્રશ્ન: વાડામાં એવાં બીજાં કોઈ મકાનો છે કે જે તમે એ જ પ્રકારે તોડી પાડો?

ઉત્તર: છેડે ટેકરા ઉપર એકાદ બે હશે. પણ મેં ગયા જૂનમાં તપાસેલી જગ્યાઓ મને બરોબર યાદ આવતી નથી. એક કે બે બીજી એવી જગ્યાઓ હશે ખરી જ્યાં મકાન માટીનાં નહીં પરંતુ લોખંડનાં છે; જેમાં સુધારો થઈ શકે.

પ્રશ્ન: તમે જે તે સ્થળના સર્વસત્તાધીશ હો તો તમે કુલ કેટલાં મકાનોને નકામાં ઠરાવત?

ઉત્તર: હું નકામાં ગણી કાઢું એવાં મકાનોની સંખ્યાનો મેં પૂરો અડસટ્ટો કાઢ્યો નથી. પણ માત્ર અસ્વચ્છતાને કારણે હું નકામાં ગણી કાઢું એવાં ઘણાં મકાનો હોય એમ મને લાગતું નથી. ગયા જૂનમાં જે નોંધ કરેલી તે મારી પાસે નથી.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૩-૮-૧૯૦૩

૩૦૮. મિ. મૂરનો રિપોર્ટ

વાંચો અને ખ્યાલ કરો

મિ. મૂરનો ગયા વરસનો રિપોર્ટ આજ ઈંગ્રેજીમાં સવિસ્તર છાપીએ છીએ, અને ગુજરાતીમાં મતલબ આપીએ છીએ; તે પર ધ્યાન દેવાની જરૂર છે. સરકારી મોટા અમલદારોથી પણ પૂરી માહિતી નહીં હોવાથી કેવી ભૂલો થાય છે તે આ હેવાલ બતાવી આપે છે. વળી વડી સરકાર તેમ જ લિટ્ટી સરકાર આવાં લખાણ પર બહુ ધ્યાન આપે છે એ આપણે જાણીએ છીએ; એટલે એમાં ભૂલ થાય તે આપણને બહુ નડે.

આ લખાણ થયું પછી ટ્રાન્સવાલ સરકારે પણ મન ફેરવ્યું છે; દાખલા તરીકે, ૩ પાઉંડ આપી નામ નોંધાવવાનો ધારો અમલમાં મૂક્યો છે, અને જે નામ નથી નોંધાવતા તેને પકડી દેડ પણ કરે છે.

મિ. મૂર લખે છે કે લડાઈ થઈ તે પહેલાં લોકેશનનો ધારો અમલમાં હતો, તેમાં એ સાહેબની ભૂલ છે. તજવીજ થઈ હતી અને નોટિસ લગી અપાઈ હતી તે ખરી વાત છે. પણ પ્રિટોરિયાના બ્રિટિશ એજન્ટ મિ. ગ્રીન અને જ્વેલાનિસબર્ગના વાઈસ-કોન્સલ મિ. એમ્પ્રિસ એવન્સ વચ્ચે પડ્યા હતા, અને કોઈને લોકેશનમાં કાઢવા દીધા નહોતા; અને વેપારમાં પણ હસ્કત આવવા દીધી નહોતી.

મિ. મૂર ગોરા લોકના વાંધા લખે છે તે તો આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે અજ્ઞાનતાને લીધે છે; અને તેના રદિયા વારંવાર આપી ચૂક્યા છીએ. હવે ટ્રાન્સવાલ સરકારની સૂચના પર વિચાર કરીએ. અફસોસની વાત છે કે આ રિપોર્ટ બ્લૂમફોન્ટીનમાં વંચાયો હશે, અને તેથી પરિણામ વિષે જરા ભય રહે છે. મિ. મૂરને ખબર નથી એમ તો નહીં કહેવાય, પણ કામના બોજમાં દટાઈ ગયલા એટલે ઉતાવળમાં સૂચનાઓ પર ઘટતું ધ્યાન આપી શક્યા નથી અને ગોટાળો કરી દીધો છે — એટલે, નાતાલના કાયદા બરાબર જ્ઞેયા નથી, અને કરારનામાથી આવનાર (ગિરમીટિયા, ઈન્ડેન્ચર્ડ ઈન્ડિયન) અને પોતાને ખર્ચે સ્વતંત્ર માણસ આવનારને સેળભેળ કરી દીધા છે અને કરારનામાવાળાના કાયદાના ધોરણે સૂચનાઓ કરી છે.

છેડે મિ. મૂર લખે છે કે બજારની યોજના હિંદીઓને પણ પસંદ છે! આજ ૧૫ વરસ થયાં હિંદીઓ એવી યોજનાની સામાં કમર કસી લડત ચલાવે છે, છતાં હવે મંજૂર કરે છે — પસંદગી પણ બતાવે છે! મિ. મૂરને ક્યા હિંદી વેપારીએ પસંદગી બતાવી તે જાણવું જોઈએ. અમે નથી ધારતા કે આપણા ટ્રાન્સવાલના ભાઈઓમાં કોઈ એવા મૂર્ખ દાખલ થયા હોય કે જે પોતાના સાથે બધાનાં ગળાં કાપવા તૈયાર હોય. આપણા લોકે રહેણીકરણી પર પૂરું અને ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ, તે સાથે જીભ પણ ઠેકાણે રાખવી જોઈએ. નહીં બોલતાં આવડે તો ચૂપ રહેવું એમાં ડહાપણ છે. લવલવ કર્યે કેવું નુકસાન થાય તેનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ. વગર વિચાર્યે ગમે તેમ બકી દીધાથી કેવાં અણધાર્યાં ખરાબ પરિણામ નીપજે છે તેના દાખલા પરથી ધડો લઈ સુધરવું જોઈએ. બકનાર પોતાને નુકસાન કરે છે એટલું જ નહીં પણ સાથે આખી કોમને હેરાન કરે છે. ‘ન બોલ્યામાં નવ ગુણ, સબસે બડી ચૂપ’, વગેરે કહેવતો વખતો-વખત યાદ રાખી હોય તો પસ્તાવું નહીં પડે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૩-૮-૧૯૦૩

૩૦૯. ગ્રેટાઉનની ધૂન

થોડા દહાડા પર ગ્રેટાઉનની લોકલ બોર્ડની સભામાં ચર્ચા થઈ તેનો હેવાલ ગયા અંકમાં ઈંગ્રેજમાં આપી ગયા છીએ, અને તે પર આજ ટીકા કરી છે. સભામાં સવાલ એ ઊઠ્યો કે જમીન વેચવા કાઢવી છે તે એશિયાટિકો ખરીદ કરી અથવા પટાથી (લીઝ પર) લઈ શકે કે નહીં. મિ. હચિન્સન એશિયાટિકને ધૂસવા દેવાની વિરુદ્ધ બોલ્યા. લોકલ બોર્ડને પ્રિન્સિપલ અંડર સેક્રેટરીએ લખ્યું હતું કે હિંદીઓને જમીન લેતાં અટકાવાય નહીં. તે છતાં ગવર્નર સાહેબને આ કાગળિયાં રજૂ કર્યાં છે, અને તે નામદારે વિલાયત મોકલી આપ્યાં છે. મિ. વાન રૂયને સૂચના કરી કે ગવર્નરને ડેપ્યુટેશન મળે. ગોરાઓને સારી જમીન મેળવવાનો આ અચ્છો લાગ છે. તે પરથી મિ. મીક બોલ્યા કે એમ તો દહાડા વહી જાય. પછી મિ. વાન રૂયને પૂછ્યું કે અહીં લોકેશન છે તેનું લખ્યું હતું? તેના જવાબમાં ટાઉન ક્વાર્કે કહ્યું કે હા. હાલ ૧૦૦ એકર જમીન લોકેશનની છે તેની ૪૦૦ એકર થઈ શકે. મિ. હચિન્સને તે પરથી દરખાસ્ત મૂકી કે જમીન વેચવાની છે તે વેચવી, અને 'અનડિઝાયરેબલ' (એટલે ઈન્ડિયન વગેરે)ને તે લેવા દેવી નહીં. આ વાત બધાએ મંજૂર રાખી; એટલે આ ઠરાવ પ્રમાણે હિંદીઓને જમીન મળે નહીં.

આફરીન છે ગ્રેટાઉનની લોકલ બોર્ડને, કે જે સરકાર કરતાં અચકાય છે તે એક ઠરાવથી પોતે કરી શકે છે! હવે જોવાનું છે કે આ જન ક્યાં ઊતરે છે!

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૩-૮-૧૯૦૩

૩૧૦. બૉક્સબર્ગમાં ગરબડ

બૉક્સબર્ગની હેલ્થ બોર્ડ અને ટ્રાન્સવાલની સરકાર વચ્ચે લોકેશન બાબત તકરાર ચાલે છે તે સંબંધમાં અમે ટીકા કરી હતી તે ઈસ્ટ રૅન્ડ એક્સપ્રેસે છાપી તે પર પોતાના વિચાર દર્શાવ્યા છે, તે ગયા અંકમાં છાપી ગયા છીએ, અને આજ તેનો રદિયો આપીએ છીએ. એ છાપામાં ધમકી છે કે સરકાર હેલ્થ બોર્ડના કહેવા પ્રમાણે લોકેશન બદલશે નહીં તો પરિણામ ખરાબ આવશે—મતલબ, ઈન્ડિયનોને ગોરા હેરાન કરશે. અમારી ખાતરી છે કે ત્યાં વસતા આપણા ભાઈઓ ધમકીથી ડરી જશે નહીં અને યાદ રાખશે કે અંગ્રેજના રાજમાં છે, રશિયન રાજમાં નથી.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૩-૮-૧૯૦૩

[ઉપરોક્ત બાબતના ગાંધીજીના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે.]

છેવટનો જવાબ

હાલના હિંદી લોકેશનને વન ટ્રી હીલ ઉપર લઈ જવાની બોક્સબર્ગ હેલ્થ બોર્ડની દરખાસ્ત વિષે મિ. મૂર અને બોક્સબર્ગ હેલ્થ બોર્ડ વચ્ચે જે ઝઘડો ચાલી રહ્યો છે તેને વિષે અમારી ટીકાને પ્રગટ કરીને અને તેનો જવાબ આપીને ઈસ્ટ રૅન્ડ એક્સપ્રેસે અમને માન આપ્યું છે. અમારા સાથી અખબારનો ખ્યાલ એવો છે કે લોકેશનની જગ્યા મુકરર કરવાનો હક માત્ર સરકારને જ છે એવો મત ધરાવવામાં અમે ખાસ તરફદારી કરવાની છૂટ લીધી છે. અમને એટલું કહેવા દેવામાં આવે કે અમે એવું કશું જ કર્યું નથી. અમે અમારા સાથી અખબારને એ હકીકતની યાદ આપીશું કે સરકારી નોટિસ, જે એક જાહેરનામું પણ નથી તે માત્ર ટ્રાન્સવાલના એશિયાઈ વિરોધી કાનૂનનો અમલ કરવાના હેતુનું માત્ર ઘિહ્ન જ છે અને એને કેવી રીતે અને કેટલે અંશે અમલમાં મૂકવાનો છે તેને માટેના નિયમો પણ એ નોટિસ નક્કી કરે છે. અમારા સાથી અખબારે એ વાત જાણવી જોઈએ કે ખુદ કાનૂનમાં સરકાર ન તો ઉમેરો કરી શકે કે ફેરફાર કરી શકે. એ માત્ર વિધાનપરિષદ જ કરી શકે. હવે કાનૂન એવું કહે છે, “તેમના વસવાટ માટે સરકારને ખાસ શેરીઓ, લત્તાઓ અને વાડાઓ નક્કી કરવાનો અધિકાર રહેશે.” એટલે કાનૂન નીચે હેલ્થ બોર્ડ અથવા ટાઉન કાઉન્સિલો માટે કોઈ સત્તા અલગ રાખવામાં આવી નથી. એટલે એ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે પ્રસ્તુત નોટિસ જ્યારે કોલોનિયલ સેક્રેટરીને લોકલબોર્ડોની સાથે સંતલસ કરીને લોકેશનો નક્કી કરવાનો આદેશ આપે છે ત્યારે તે આવાં બોર્ડો પ્રત્યે માત્ર સન્માન દર્શાવે છે. એમને પક્ષે સમજાવવાનું વલણ રાખવાની પણ એ અપેક્ષા રાખે છે, અને એ વિષે વધુ નહીં કહીએ તો અમે નમ્રપણે માનીએ છીએ કે બોક્સબર્ગની હેલ્થ બોર્ડ માટે એ વાત ભાગ્યે જ વાજબી છે કે તે રાજ્યપુશીના વ્યવહારને હક બનાવી દે અને કોલોનિયલ સેક્રેટરી ઉપર ધાર્યું કરાવવાની ફરજ પાડે. અમે આ બાબત વિષે લંબાણથી વિવેચન કર્યું છે કારણ કે અમને એવું લાગે છે કે બોર્ડ એક એવું વલણ અખત્યાર કર્યું છે કે જે કાનૂનમાન્ય નથી. અમારા સાથી અખબારે એના જવાબનાં છેવટનાં વાક્યો નહીં લખ્યાં હોત તો સારું હતું. એ વાક્યો હાલના વાડાઓમાં રહેતા હિંદીઓને ધમકી આપતાં હોય એવું દેખાય છે. અમને એ વિચાર આવતાં દુઃખ થાય છે કે બોક્સબર્ગના લોકો કાનૂનને પોતાના હાથમાં લેવા જેટલી હદે જઈને પોતાની જાતને અને શાહી સંબંધને ભૂલી જાય છે. અને જે આ ધમકીઓ વાડાઓમાં વસતા લોકોને ડરાવી દેવાની હોય તો તેઓ એ ખાલી કરવાને જ લાયક ઠરશે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ માણસોને સ્થાન નથી. થોડાં વર્ષ પહેલાં અલિવાલ નોર્થમાં બનેલો એક બનાવ અમને યાદ આવે છે. એ વખતે સ્થાનિક યુરોપિયનોની લાગણીની દરકાર રાખ્યા સિવાય મેન્ડિસ્ટ્રેટે, એક હિંદી વેપારી ઘણાં વર્ષથી જે પરવાનો ધરાવતો હતો, તેને તાજે કરી આપવાનો હક નાબૂદ કરવાની ના પાડી. એથી આ ગુસ્સે થયેલા લોકો સેંકડોની સંખ્યામાં આ દોષિત બનેલા હિંદીની ટુકાને પહોંચ્યા અને જે તે શહેરમાંથી ગાંસડાપોટલાં લઈને ચાલી નહીં જાય તો તેને અનેક રીતે ત્રાસ આપવાની ધમકી આપી. આ હિંદીએ અતિશય ભારે સંકટોનો સામનો કરીને પોતાની વાતમાં મક્કમતા બતાવી અને દૃઢતાપૂર્વક ત્યાંથી ચસવાની ના પાડી. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે છેવટે એને રક્ષણ આપવામાં આવ્યું અને તેને કશી અલવલ આવી નહીં. આપણે બ્રિટિશ રાજ્ય નીચે વસી રહ્યા છીએ નહીં કે રશિયન રાજ્ય નીચે.

૩૧૧. કસોટી

દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદી પ્રજા પર પડતાં દુઃખો વિષે લખતાં અમે બતાવી ગયા છીએ કે આપણે દરેક બાજુ તકલીફોથી ઘેરાઈ ગયા છીએ, અને ગોરાઓમાં આપણી બાબત ગેરસમજૂતી અને ઓછી ખબર ડગલે ડગલે જાઈએ છીએ. આવી આપત્તિને કસોટી સમજી, આજ વિચાર કરીએ કે પડતી આફતો પરથી વાજબી ધડા લઈએ છીએ કે નહીં, અને લઈએ છીએ તો કેટલે દરજ્જે. આપણે જાણીએ છીએ કે દુઃખ ડહાપણ શીખવે છે, અને ઠોકર ખાઈએ છીએ, એટલે હમણાં તે પર વિચાર કરી ખ્યાલ કરીએ કે તેથી આપણે શું શીખ્યા, અને શું શીખવાનું છે, તો લાભ જ થાય.

હિંદુસ્તાનના લોકોમાં બહુ ભાગ વિભાગ છે: ઈલાકાના અને ગામ ગામના—જેવા કે બંગાળી, પંજાબી, ગુજરાતી વગેરે; વળી તે સાથે ધર્મના—હિંદુ, મુસલમાન, પારસી વગેરે; વળી હિંદુમાં પણ બ્રાહ્મણ, વાણિયા વગેરે; તેમાં પણ પુષ્કળ જાતો. આવા ભાગ વિભાગોથી થતાં નુકસાન દૂર દેશ જઈએ છીએ, ત્યારે વધારે સમજી શકીએ છીએ. હિંદુસ્તાનમાં પણ લોક સમજતા થયા છે, અને દરેક કોમના વિચારવંત આગેવાનો બનતી કોશિશો કરે છે કે સઘળા હિંદી ભાઈઓ એક જ પ્રજા છે એમ માને, અને તે પ્રમાણે વર્તે. આપણે દેશ છોડી હજારો ગાઉનો દરિયો ઓળંગી દૂર દેશ આવ્યા, તેથી હિંદુસ્તાનની બહારની દુનિયા જાઈએ છીએ. સ્વદેશમાં ભાગ વિભાગ છે તેમ અહીં છે? નહીં. અહીં બે જ ભાગ જોવામાં આવે છે—કાળા અને ગોરા. ગોરામાં ઈંગ્રેજ જ નથી, પણ ફ્રેંચ, જર્મન, રશિયન વગેરે ઘણી જાતો છે, યહૂદીઓ સુધ્ધાં, પણ તેઓ એક જ હોય એમ લાગે છે. મુસાફરીથી આ સાફ માલૂમ પડે છે કે જે દેશના લોક સંપર્થી રહે તેઓ સુખ પામે છે અને આબાદ થાય છે. હવે આપણે પોતાનો વિચાર કરીએ. અહીં હિંદીઓમાં ૨ મુખ્ય ભાગ છે—કરારનામામાં કામ કરતા, અને છૂટા અને સ્વતંત્ર આવેલા. કરારનામાવાળાને છોડી દઈએ, તો છૂટા અને સ્વતંત્રમાં મુંબઈવાળા, કલકત્તિયા અને મદ્રાસી છે, તેમ હિંદુ, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી છે. ફક્ત મુંબઈવાળા લઈએ તો તેમાં હિંદુ અને મુસલમાન છે. હિંદુઓમાં પુષ્કળ જાત છે, તેમ મુસલમાનોમાં સુન્ની અને શિયા જ નહીં, પણ સુરતી, કાઠિયાવાડી વગેરે છે. કલકત્તિયા ને મદ્રાસીઓમાં પણ એમ જ છે, તે સાથે અહીં વટલે છે, અથવા વટળેલાંનાં બાળબચ્ચાં છે તે ખ્રિસ્તી છે. એટલે થોડાં વરસ પર અહીંની મૂઠીબર હિંદી વસ્તીમાં પણ ભાગ વિભાગ ઘણા હતા. જેમ જેમ તકલીફો પડતી ગઈ અને લોક સમજતા થયા તેમ તેમ સંપ વધવા લાગ્યો, અને નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ સ્થપાઈ, અને તેમાં દરેક જાતના ભાઈઓ સામેલ થયા, તે સાફ બતાવી આપે છે કે બધાને લાગવા માંડવું કે પરદેશમાં ટૂંકા મનના વિચાર હેરાનકર્તા થઈ પડે, અને તેથી બહોળું મન રાખી હિંદુ, મુસલમાન કે કલકત્તિયા, મદ્રાસી તરીકે ઓળખાવવું નહીં, પણ હિંદી કોમ તરીકે ગણાવવું, એમાં જ ડહાપણ છે. કાયદા તમામ હિંદી કોમ સારુ થાય છે. ઈલાકા કે જાત પ્રમાણે નહીં. એટલે બધાને લાભ એકઠા થવાથી જ મળે છે. કોંગ્રેસ સ્થપાઈ તે વખતનો જુસ્સો અને તે વખતની લાગણી ચાલુ હોત, તો ધીમે ધીમે વધી પડત. અને આજ આપણી સ્થિતિ બહુ જ મજબૂત હોત. પણ માણસનો સ્વભાવ એકદમ બદલાતો નથી. તે છતાં જો વિચારવંત ભાઈઓ

કોશિશ જરી રાખે તો બેશક એકસંપ ઘણો વધે. અને જેમ સંપ ફેલાતો જાય તેમ સ્થિતિ સુધરતી જાય. આપણે કંઈ ઠીક કર્યું, તેથી સહેજ લાભ પણ થયો, પછી પ્રયાસ છોડી દઈએ એમાં માણસાઈ નથી. સારાં કામમાં તો ખંતથી મર્યા રહેવું જોઈએ અને ઈશ્વરકૃપાથી આબાદાની વધે અને સુખ વધે, તો આપણા ભાઈઓ તરફની ફરજે પર વધારે અને વધારે ધ્યાન દેવું જોઈએ. આપણામાં ભાગ વિભાગની નડતર અને તેમ કાઢી નાખવી અને સંપ વધારવો એ એક મોટી ફરજ છે; અને એ અદા કરવા સઘળા ભાઈઓએ એકમેકને મદદ કરવી જોઈએ, અને આપણે સૌ હિંદી છીએ એમ જેસ ચઢાવવું જોઈએ કે તેની અસર ઊગતાં બાળકો પર પણ સારી થાય. તેમ હિંદી પ્રજાના ભાગ વિભાગ પરદેશીઓ સમજી શકતા નથી. એટલે આપણે બધા એકઠા થઈ સામાન્ય હક માગીએ તો જ ફાવવાની વકી છે. આપણે જે ૧૮૫૮ના ઢંઢેરાથી હકો માગીએ છીએ તેમાં સાફ લખ્યું છે કે સરકાર ચામડી, ધર્મ કે જાત પર ધ્યાન દેશે નહીં. પણ સઘળાને સરખા ગણશે. આ બધું આપણે જાણીએ છીએ, એટલે સંપની જરૂર સમજતા થયા છીએ. પણ આટલેથી જ સંતોષ પામી બેસવાનું નથી. કોંગ્રેસ ખડી થઈ તે વખતની તારીફ લાયકની ઊલટ બહુ વાર ભરજેશમાં ટકી રહી નથી; તો મળેલા અનુભવોને યાદ કરી તે ઊલટ ફરી લાવવી એ આપણી ફરજ છે. હોંશ અને ખંતથી બધાને એકઠા કરવા, અને ફક્ત હિંદી પ્રજા તરીકે ગણાવવામાં સમાયલા લાભ આપણા ભાઈઓને સમજાવવા એ આપણા આગેવાનોની એક મોટી ફરજ છે. ઊગતા જુવાનોમાં પણ જેસ આણવાની જરૂર છે કે સંપ વધે; અને એવી રીતે લોકને દોરવા જોઈએ કે આ ખંડમાં રહેનાર દરેક હિંદી પોતે હિંદી છે એમ કહે, અને તમામ હિંદીઓને જાતના તફાવતની દરકાર કર્યા વગર પોતાના ભાઈ તરીકે ગણે.

આફતમાં નાહિમત થવું મરદને છાજે નહીં; તેથી આપણા સંકટના સમયમાં ધૈર્યનું સેવન કરવું જોઈએ. આપણે આ સારી રીતે સમજીએ છીએ. અને સબૂરી પકડીએ છીએ. ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે, એ કહેવત વારંવાર યાદ કરી મન વાળીએ છીએ. પણ આટલું બસ નથી. આપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે સંકટ ટળે. આવા પ્રયાસમાં અગ્રેસરોએ સાવધ રહી લોકને દોરવા જોઈએ. હમણાં આગેવાનો કંઈ જ નથી કરતા એમ અમારું કહેવું નથી પણ જે કરે છે તે બસ નથી એમ અમારું માનવું છે. પૈસાદાર આદમીઓની ફરજ છે કે ગરીબોની મદદ કરવી. અને સાર્વજનિક કામમાં ઘટતી પૈસાની મદદ કરવી. આજ વખત એવો છે કે વગર પૈસે લોકનું ભલું થઈ શકતું નથી. તો ઈશ્વરની મહેરબાનીથી જેઓ પાંચ પૈસા કમાયા છે તેમની ફરજ છે કે પોતાના ભાઈઓની સ્થિતિ પર નજર કરવી. અને હિંદી પ્રજાની હાલત સુધારવા ઉદાર દિલથી પૈસાની અને જાતની મદદ કરી ઊલટ અને ખંતથી બનતા પ્રયત્નો જરી રાખવા. નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ બતાવી આપે છે કે અહીંના અગ્રેસરો પોતાની ફરજે સમજે છે. અફસોસ એટલો જ થાય છે કે જે હોંશથી થોડાં વરસ પર કમર કસતા તે હોંશ આજ મંદ થયેલી નજર આવે છે. તે વખત કરતાં હાલ તે જ આગેવાનો પૈસે ટકે બહુ વધારે સુખી છે. તો ઓર હિંમતથી બાથ ભીડવાને બદલે સુસ્ત થઈ ગયા છે એ જોઈ દિલગીરી ઊપજે છે. અલબત્ત, તકલીફ પર તકલીફ આવી પડે, અન્યાય પર અન્યાય થાય, અને તે પણ જ્યાં ન્યાયની આશા રાખીએ ત્યાં, તો માણસ કંટાળી જાય. પણ અગ્રેસરોએ પોતાની ફરજ આવે બારીક સમયે એવી હિંમત અને ખૂબીથી અદા કરવી જોઈએ કે નાસીપાસ થયેલા માણસોને ફરી જેસ ચઢે, અને ઘટતા ઉપાયો ઉપરાઉપરી લેવાયે જાય કે અંતે ફતેહ થયા વગર રહે નહીં. જેમ જેમ સોનું તપાવે તેમ ચોખ્ખું થવું જાય, ચંદન ઘસો તેમ સુગંધ પથરાઈ રહે, તેમ માણસને જેમ જેમ વિપત્તિ પડતી જાય

તેમ તેમ તેનું પાણી જણાવું જાય. એટલે સમજી આદમીઓ વિપત્તિકાળમાં નિરાશ થવાને બદલે બનતો ઉદ્યમ કરે છે, અને તેથી જ તેનું પાણી જણાઈ આવે છે. તેમ અગ્રેસરોના ખરા ગુણ બારીક વખતમાં જ દીપી નીકળે છે.

*

પણ જો લોક અગ્રેસરનું સાંભળે નહીં તો કંઈ બને નહીં. લોકે એમ ખ્યાલ કરવો જોઈએ કે અગ્રેસરો પૈસેટકે સુખી છે, અને ગમે તેવા કાયદા થશે પણ તેઓને બહુ નડવાના નથી— હેરાન સાધારણ અને ગરીબ લોક જ થશે. તે છતાં તેઓ લોક સારુ તરફી લે છે તેથી ઉપકાર માનવો જોઈએ. અને એવી રીતે કદર જણવી જોઈએ કે જેથી તેમને કામ કરવાની હોંશ વધે, અને સદા જાગ્રત રહે. અગ્રેસરોમાં કંઈ પણ સુસ્તી છે કે બેદરકારી જોવામાં આવે તો લોકની ફરજ છે કે તે દૂર કરવી, અને તેમ કરવાનો સહેલો રસ્તો એ જ છે કે તેમને વખતોવખત મળ્યા કરવું, અને હકીકતથી વાકેફ રાખવા. કોંગ્રેસ સ્થપાઈ અને અમૂલ્ય કામ કરી શકી તેનું કારણ એ જ કે અગ્રેસરો તેમ લોક ઉત્સાહથી એકમેકને મદદ કરતા. કોંગ્રેસની સભામાં સેંકડો ભાઈઓ હંમેશાં હાજર થતાં, અને તે પણ વખતસર. હાલ તેમ જોવામાં આવતું નથી, અને બેદરકારી વધી પડી લાગે છે. શા સારું? તકલીફો વધારે પડવા માંડી છે તેથી? આ બાબત પર આપણી કોમે ઊંડો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. વખત બારીક છે, અને કામ કરવાનું ઘણું છે. એટલે આવી વખત જ બેદરકાર રહે છે તે પાપ કરે છે એમ અમે સમજીએ છીએ. દક્ષિણ આફ્રિકાની હિંદી વસ્તીને દોરનાર આજ લગી નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ હતી. ત્યાર પછી ટ્રાન્સવાલમાં સભાઓ થઈ, અને પછી કેપમાં. દક્ષિણ આફ્રિકામાં કેથાં પણ કંઈ જુલમ થતો તો કોંગ્રેસમાં તે બાબત વખાણવા જેવી રીતે ચર્ચા થતી, અને અહીંના લોક બનતી મદદ કરવા સદા તૈયાર હતા. હિંદીઓની તમામ મંડળીઓમાં કોંગ્રેસ પહેલી હતી. અને એવાં કામ કરતી કે જેથી મોટાઈ જળવાઈ રહેતી. હવે એવી તારીફ કરતાં આંચકો લાગે. ટ્રાન્સવાલમાં બજાર નોટિસ જાહેર થતાં જ ત્યાંના ભાઈઓએ એકદમ મોટી સભા ભરી ગજવી દીધું. કેપમાં પણ મોટી સભા થઈ, અને જોસદાર ભાષણો થયાં. અલબત્ત, ડરબનમાં મેયરસાહેબની મિનિટ છપાતાં આપણી કોંગ્રેસે પણ ડંકો વગાડ્યો, પણ જો આગળનું જોસ હમણાં હોત તો વધારે સારું થઈ શકત. લેડીસ્મિથ અને ચાર્લ્સટાઉનથી ખાસ સભામાં હાજર રહેવા આપણા ભાઈઓ દોડી આવ્યા તેથી થોડી શાબાશી ઘટતી નથી, પણ તેમ જ ટ્રાન્સવાલમાં ગામેગામથી લોક ગયા હતા, એટલે આજ લગી અહીંની કોંગ્રેસ એકા જેવી દીપી નીકળતી તેમ મુકાબલામાં વધી પડી નથી. તો નાતાલના સઘળા ભાઈઓની ફરજ છે કે અસલની આગેવાની જાળવી રાખવા બનતા પ્રયત્નો કરવા, અને આપણા હિંદુસ્તાનના ભાઈઓ અને વિલાયતના મિત્રોની પ્રસંગ આવ્યે ખાતરી કરી આખ્યા કરવી કે અમે તો તનમન અને ધનથી અમારાથી બને છે તેમ કર્યા જ કરીએ છીએ, કે તેથી તેમને પણ આપણી તરફથી કમર કસવા ઉત્તેજન મળે.

આજ લગી આપણા લોક પર મલિનતાનું તહોમત આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં મુકાયું છે. એમાં આપણી કંઈ કસૂર છે કે નહીં તે પર પણ વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. આ વિષય અમે અનેક વાર ચર્ચાવી ગયા છીએ. એટલે લંબાણ કરવાની જરૂર નથી. મેયરની મિનિટના રદિયામાં બતાવી આપ્યું છે કે ચોર કોટવાલને દંડે એવો આમાં ન્યાય થાય છે. તે છતાં આપણા લોકને સુધારાની જરૂર છે કે નહીં તે જોવું જોઈએ. અમે ધારીએ છીએ કે આપણી રહેણી સુધારવાની ખરેખર જરૂર છે. આ મુલકની હિંદી વસ્તીના પ્રમાણમાં મૂઠીબંધ ગૃહસ્થો બહુ સફાઈથી

રહે તો આખી કોમ સ્વચ્છ રહે છે એમ નહીં કહેવાય. તેથી આગેવાનોએ પોતે જ અત્યંત સુઘડતાથી રહેવું જોઈએ એટલું જ નહીં પણ ગરીબોને પણ સમજાવી સુધારવા અહીંનિશ યત્નો કરવા જોઈએ. સાદાઈથી રહેવું બહુ સારું છે, પણ સાદાઈ શું તે સમજવું જોઈએ. ખુદ હિંદુસ્તાનમાં પણ ગામડાંની અને શહેરની સાદાઈ જુદી હોય છે; તો આ તો પરદેશ છે, અને હિંદુસ્તાન સાથે સરખાવતાં રીતરિવાજમાં બહુ ફેર છે. અને અહીં લોક તવંગર છે. પહેરવા-ઓઢવામાં અને સુઘડતાથી રહેવામાં અહીંના લોક વિલાયતથી પણ ચઢે, અને તેમની સાથે આપણો મુકાબલો થાય છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે. મહેનતુ માણસ હિંદુસ્તાનમાં એક આનો કમાય તે કરતાં અહીં ચાર આના વધારે સહેલથી કમાઈ શકે છે, તો તેના પ્રમાણમાં ખરચ પણ રાખવો જોઈએ. અલબત્ત, અહીં મોંઘવારી બહુ છે, પણ તેમ કમાણી પણ સારી છે. જેમ હિંદુસ્તાનમાં ઈજ્જત આબરૂથી રહેવા કાળજી રાખીએ છીએ તેમ અહીં પણ રાખીએ તો બેશક ઘણો સુધારો થાય—ખરું જોતાં અહીં વિશેષ રાખવી જોઈએ, કેમ કે આ પરદેશ છે, અને લોકલાગણી આપણી વિરુદ્ધ છે. આગળથી જ આપણા ભાઈઓ પોતાની ફરજ સમજી રીતસર વર્ત્યા હોત, તો અમારી ખાતરી છે કે આજ આવી કફોડી સ્થિતિ હોત નહીં. આપણે મોભા જાળવી રહ્યા હોત તો કોની મગદૂર હતી કે આંગળી કરે? કોંગ્રેસના નવા જુસ્સામાં બહુ સુધારો થઈ ગયો, તે જારી રહે તો બહુ લાભ થાય; અને ટાંકણું એવું આવ્યું છે કે જારી રાખવાની સંપૂર્ણ જરૂર છે.

આવા દેશમાં આપણી એક મોટી ફરજ છે, અને તે પર અમારા ભાઈઓ ધ્યાન દેશે તો કલ્યાણ થશે. અહીં સ્વચ્છંદી અને સ્વાર્થી થવું પાલવે નહીં. દરેક ભાઈએ સાર્વજનિક કામમાં તન મન અને ધનથી બનતી મદદ કરવી જોઈએ. બધાનું થશે તેમ મારું થશે કહી બેસી રહેવામાં ડહાપણ નથી. જે એવા જ વિચાર રાખવા હોય તો ઘરબાર છોડી પરદેશ શું કામ જવું? ઘેર બેઠા નહીં કમાવાય? પણ કમાવવાની બાબતમાં માણસાઈ રાખે તેણે ફરજે અદા કરવામાં હિચકારા થવું જોઈએ નહીં. અહીં સાર્વજનિક કામમાં ભાગ નહીં લેવો એ પાપ કર્યા બરાબર છે. બધાને સુખે મારું સુખ એમ દરેક જણ સમજે તો પોતાની ફરજમાં ચૂકે નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૦-૮-૧૯૦૩ અને ૨૭-૮-૧૯૦૩

૩૧૨. સંસ્થાનોના વકીલ

મિ. ચેમ્બરલેન

સર વિલિયમ વેડરબર્ને લંડનમાં ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનની સભામાં ભાષણ આપ્યું અને તે પર ચર્ચા થઈ તે અમે સવિસ્તર છાપી ગયા છીએ. સર વિલિયમની સૂચના સભાએ ઊંચકી લીધી એ યાદ હશે. તે પરથી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશને મિ. ચેમ્બરલેનને અરજી કરી. આ અરજીમાં લખ્યું કે હિંદી પ્રજા તરફ ગેરવર્તણૂક ચલાવવા દેવી એ વડી સરકારને ઘટાસ્ત નથી, અને નવા કાયદાની ગોઠવણ થાય તે પરથી સૂચના કરી કે કાયદા કર્યા પહેલાં તજવીજ કરવી કે હિંદીઓ સામાં કાયદા ઘડવાની જરૂર છે કે નહીં; હિંદીઓ પર તલોમત છે તે મૂકનારે સાબિત કરવાં જોઈએ; અને તજવીજ રીતસર થઈ શકે તે મુદ્દાથી હાલ જે કાયદા ચાલે છે તે કાઢી નાંખવા, એટલે વાદીને પ્રતિવાદીને સરખી છૂટ રહે. હમણાં વિલાયતથી તાર આવ્યો છે તે પરથી માલૂમ પડે છે કે મિ. ચેમ્બરલેને અરજીના જવાબમાં કહ્યું છે કે તેઓ સૂચના કબૂલ કરી શકતા નથી, હિંદી સરકાર સાથે આ બાબત લખાણ ચાલે છે.

આ જવાબ સંતોષકારક નથી. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનની માગણી વાજબી અને નિયમસર હતી એમાં કંઈ શક નથી. આવી રાસ્ત સૂચના મંજૂર નહીં થાય એ ખરેખર ખેદકારક છે. મિ. ચેમ્બરલેનના જવાબથી આપણે પૂરા જગ્રત રહેવાની ખરી જરૂર જણાઈ આવે છે. મિ. ચેમ્બરલેનને આમાં દોષ દેવા જેવું નથી. એઓ સંસ્થાનોના પ્રધાન છે, એટલે સંસ્થાનોના વકીલ તરીકે તેના હક જળવવા એ તેમની ફરજ છે. આપણા હક જળવવાની ફરજ હિંદી સરકારની છે. હિંદુસ્તાનના પ્રધાન આપણા વકીલ છે. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશને માગણી કરી તે નવી નથી. અહીંની હિંદી પ્રજા એવી માગણી વરસો થયાં કરે છે. પણ આજ લગી તે પર પૂરું લક્ષ આપ્યું નથી. જે માગણી પ્રમાણે તજવીજ થાય તો અમારી ખાતરી છે કે છેવટ હિંદી પ્રજાના લાભમાં આવે, કારણ કે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે આપણા પર આરોપો મુકાય છે તે બિનપાયાદાર છે. પણ તજવીજ થાય તો સાબિત કરી આપીએ અને તજવીજ નહીં થાય તો કલંક ચોંટેલું રહે. ૧૮ વરસ પર નાતાલમાં તજવીજ થઈ હતી તેમાં પરિણામ આપણા લાભમાં આવ્યું, એટલે હવે એવી તજવીજનો ગોરાને અને તેમના વકીલને ભય રહે તેમાં નવાઈ નથી. અજાયબીની વાત છે કે આમ છતાં આપણા વકીલે આ માગણી કરી નથી— એથી આપણે જરૂર જીતીએ. હિંદી સરકાર એમ શા સારું માની લે છે કે તલોમતો ખરાં છે? આજ લગી આપણે સારું જુલમી કાયદા થયા તેનાં કારણમાં તલોમતો છે; તો સ્વાભાવિક રીતે, તલોમતો ખરાં છે કે નહીં એનો ચુકાદો થાય તો ઝટ ફટકો થઈ જાય. ઈનસાફ કરનાર બંને બાજુની વાત સાંભળ્યા પછી ચુકાદો આપે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે જે કોઈ તલોમત મૂકે છે તો તેને તે સાબિત કરી આપવું પડે છે—સાબિતી જરા કાચી હોય તો હારી જાય છે. આપણે બચાવ કરવા તૈયાર છીએ, તે છતાં તજવીજ નહીં કરવાનું કારણ! અદાલતના અનુભવ પ્રમાણે જેતાં તો આમ જ કહેવાય કે તલોમત ખોટાં છે તેથી તજવીજથી ડરી વાત ઉડાવે છે.

મિ. ચેમ્બરલેને વાજબી સૂચના સ્વીકારી નહીં તે પરથી ડર લાગે છે કે હિંદી પ્રજાને ઘટતો ન્યાય મળશે નહીં. અમે એમ નથી કહેવા માગતા કે છેક ગેરઈનસાફ થશે. મિ. ચેમ્બરલેન

સંસ્થાનોના વકીલ છે છતાં તેમની આપણી તરફ લાગણી છે, તેમ લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટન અનેક વાર કહી ચૂક્યા છે કે આપણે સારું બનતું કરશે. મજૂર બાબતમાં પણ સરત મૂકે છે, તે પરથી ધીરજ પકડવાની છે. અને હજુ કોણે કહ્યું—હિંદુસ્તાનના આપણા ભાઈઓ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશને કરી તેવી માગણી ઠામ ઠામ સભાઓ ભરી કર્યા કરે તો લૉર્ડ કર્ઝન સખત ભલામણ કરી શકે, અને આમ ટેકો મળે તો લૉર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટન પણ વાત ઊંચકી લે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૦-૮-૧૯૦૩

૩૧૩. અકસ્માત ?

પેરિસની દુર્ઘટનાના^૧ સમાચાર દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં પહોંચ્યા હશે ત્યાં શોક છવાઈ ગયો હશે. અકસ્માતનો ભોગ થઈ પડેલાઓના તથા બચી ગયેલાઓના મનોભાવોની આપણે કલ્પના કરી શકીએ છીએ. અમારી દૃષ્ટિથી તો આવા કમનસીબ બનાવો માત્ર અકસ્માત હોતા નથી; અમે તેમને દૈવી ક્રોધ માનીએ છીએ, જેમાંથી આપણે ઈચ્છીએ તો ઉત્તમ બોધ ગ્રહણ કરી શકીએ. આવા બનાવો આપણને આધુનિક સંસ્કૃતિના બાહ્ય ભપકા પાછળ રહેલી ગંભીર કટુણુતાનાં દર્શન કરાવે છે. જે ઘટનાએ પેરિસને શોકમાં ડુબાડી દીધું છે તેવી ઘટનાઓનાં સંપૂર્ણ પરિણામ વિષે ચિંતન કરવાનો કશો સમય જ આપણને આજની આ દોડધામમાં મળતો નથી. માર્યા ગયેલાઓ થોડાક જ વખતમાં ભુલાઈ જશે અને થોડા જ વખતમાં જાણે કે કાંઈ જ બન્યું ન હોય તેમ, પેરિસ ફરી પાછું પોતાના હરહંમેશના મોજશોખમાં પડી જશે. પરંતુ આ અકસ્માત ઉપર—તેને અકસ્માત કહીએ તો—જેઓ ગંભીરતાથી વિચાર કરશે તેમને ખાતરી થયા વગર નહીં રહે કે આ બધા ભપકા અને ઝમકભર્યા બાહ્ય દેખાવોની પાછળ એક સત્ય રહેલું છે જે આપણે બિલકુલ જોઈ શકતા નથી. અમને તો આનો અર્થ બહુ જ સ્પષ્ટ સમજાય છે. તે એ છે કે આપણે સૌએ આ વર્તમાન જીવનને, આના કરતાં અત્યંત વધારે નિશ્ચિત અને વાસ્તવિક ભાવી જીવનની તૈયારીમાં જ વિતાવવું જોઈએ. આધુનિક સંસ્કૃતિ જે વસ્તુને સ્થાયી કહીને આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે તે જે વસ્તુ સ્વાભાવિક રીતે જ અનિશ્ચિત છે તેને કદી જરા પણ વધારે નિશ્ચિત કરી શકે તેમ નથી. અને આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે વિજ્ઞાનની અદ્ભુત અને આશ્ચર્યજનક શોધો,—જે માત્ર શોધો તરીકે ભલે ગમે એટલી સારી હોય,—આખરે તો ખાલી બડાઈ જ છે. સંઘર્ષમાં પડેલી માનવજાતને તે કશી સંગીન વસ્તુ આપી શકતી નથી. અને આવા બનાવોમાંથી આપણે જે એક દિવાસો મેળવી શકીએ એમ છીએ તે ભાવિ જીવન અને ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં, માત્ર સૌહાર્દાંતિક નહીં પણ સાચી શ્રદ્ધામાંથી જ છે. અને એ શ્રદ્ધા જ મેળવવા જેવી ને કેળવવા જેવી છે, જેથી આપણે આપણા કર્તાનો સાક્ષાત્કાર કરી શકીએ અને આ પૃથ્વી પર આપણે માત્ર મુસાફરો જ છીએ એવો અનુભવ કરી શકીએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૦-૮-૧૯૦૩

૧. તા. ૧૦મી ઓગસ્ટે મૂગર્ભની વીજળી રેલવેમાં લાગેલી કમનસીબ આગ, જેમાં ૮૪ માણસો માર્યા ગયા અને બીજા ઘણાને ઈજા થઈ.

૩૧૪. આર્તનાદ

ટ્રાન્સવાલના નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર જે હાલ સંસ્થાનના ગવર્નર અને દક્ષિણ આફ્રિકાના હાઈ કમિશનર છે તેમને પોતાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ વચ્ચે, નાતાલના જે બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓ પોતાના ઘેર પાછા ફરવાની પરવાનગી નહીં મળવાને કારણે યાતના ભોગવી રહ્યા છે, તેમનું આકંઠ સાંભળવાની ફરસદ મળશે ખરી? જે સંખ્યાબંધ કેસ અમારા ધ્યાન પર રોજ લાવવામાં આવે છે તે બહુ ગંભીર બાબત છે અને જે નામદાર આ પ્રતિબંધ થોડો ઢીલો કરે તો તેમાં માત્ર સીધાસાદા માનવતાના કાર્ય કરતાં વધુ કંઈ નથી. અમે પહેલાં કહી ગયા છીએ કે ટ્રાન્સવાલ સરકારની પ્લેગ અંગેની નીતિમાં કશી સુસંગતતા નથી. સેંકડો યુરોપિયનોને અને હજારો કાફિરોને દર અઠવાડિયે કોઈ પણ જાતના નિયંત્રણ વગર સરકાર નાતાલથી ટ્રાન્સવાલ આવવા દે છે. બિચારા હિંદી શરણાર્થીઓ ટ્રાન્સવાલ પાછા ફરવા એટલા આતુર છે કે તેમણે પોતાને ખર્ચે વૉક્સરસ્ટ ખાતે ક્વૉરેન્ટીન ભોગવવા તૈયારી બતાવી છે, તોપણ ટ્રાન્સવાલ સરકારે અત્યાર લગી એમની અરજી તરફ ધ્યાન આપ્યું નથી. હમણાંના તેઓ ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓને આ સંસ્થાનમાં આવીને પાછા ફરવા દે છે. શું તેઓ પોતાની સાથે મરકીનાં જંતુ નહીં લઈ જાય અને ટ્રાન્સવાલમાં આ ભયાનક રોગ નહીં ફેલાવે? સરકાર એમ માનતી લાગે છે કે તેઓ નહીં ફેલાવે. સરકારના મત પ્રમાણે નાતાલના બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓમાં કંઈક એવું બહુ વિશિષ્ટ તત્ત્વ હોવું જોઈએ કે જે બીજા કોઈ પણ વર્ગના લોકો કરતાં તેમને સહેલાઈથી પ્લેગગ્રસ્ત કરી દે. ખરેખર, આ તો બહુ જ વધારે પડતું છે અને આજુ બ્રિટિશ સંસ્થાનમાં કયાંય કદી સાંભળ્યું નથી. જે પ્રતિબંધ રાજકીય હોય તો એટલું કબૂલ કરી દેવું અને નાતાલમાંના બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓને કહી દેવું કે તેઓએ કદી પણ ટ્રાન્સવાલ પાછા ફરવાની આશા છોડી દેવી એ સાદી પ્રામાણિકતા કહેવાશે. આવો જવાબ અરજદારોને ખરેખર અન્યાય કરનારો હશે, છતાં તે પ્રામાણિક જરૂર હશે. અને ગરીબ શરણાર્થીઓ આજે પાર વગરની દુવિધામાં પડેલા છે તેમાંથી તો છૂટશે. જે તેમને પોતાને ઘરે પાછા ફરવાનો અધિકાર ન હોય તો કમમાં કમ પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિ શી છે તે નિશ્ચિતપણે જાણવાનો તો અધિકાર છે, અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલની સરકાર એ લોકોને નિશ્ચિત જવાબ આપવા કંઈક રસ્તો કાઢશે જેથી તેઓ જાણી તો શકે કે પોતે કયાં છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૦-૮-૧૯૦૩

૧. આ પ્રાપ્ય નથી.

૩૧૫. પરવાના અને બિનશરણાર્થીઓ

પ્લેગ અંગેના પ્રતિબંધ બાબતમાં અમે એક વાર ફરીથી કહીએ છીએ કે આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓને પરવાના આપવા અંગે કડક નિયંત્રણો ઠોકી બેસાડવામાં આવ્યાં છે અને બિનશરણાર્થી હિંદીઓને તો પરવાના બિલકુલ આપવામાં આવતા જ નથી. સાચા શરણાર્થીઓને દર અઠવાડિયે માત્ર ૭૦ પરવાના આપવામાં આવે એ તદ્દન અપૂરતું છે. સંસ્થાન પ્રધાને ધારાસભાને જણાવ્યું તે પ્રમાણે દક્ષિણ આફ્રિકાના અરજદારોની થોડા હજાર જેટલી અરજીઓ હજી નિકાલ થયા વગરની પડી રહી છે. આમાં જે સેંકડો હિંદીઓ હજી હિંદમાં છે અને એક કે બીજા કારણે દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા ફરી શકતા નથી તેમનો સમાવેશ થતો નથી. છૂટાછવાયા કેટલાક શરણાર્થીઓને, અલ્પ સંખ્યામાં દાખલ થવા દેવામાં આવે છે તે સિવાય, બધાને પાછા ફરતા અટકાવવાનું કારણ અમે સમજી શકતા નથી. એ લોકોને સંસ્થાનમાં પ્રવેશવાનો હક છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. એટલે પછી બધાને એકસામટા નથી આવવા દેતા એનું એકમાત્ર કારણ એ જ હોય કે વસ્તી બહુ ગીચ થઈ જશે અને ઘણા હિંદીઓ સંસ્થાનમાં પોતાની આજીવિકા નહીં મેળવી શકે, તો તે ખરેખર વાજબી વાંધો કહેવાય. પણ આ અનિષ્ટનો એક બહુ જ સલામત ઉપાય છે. દરેક શરણાર્થી ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થાય ત્યારે તેની પાસે ભરોસાપાત્ર બાંધધરી લઈ શકાય કે તે પોતાને યોગ્ય રહેઠાણ શોધી કાઢશે એટલું જ નહીં પણ જરૂરને સમયે તેને આશરો આપનાર મિત્રો તૈયાર છે. પછી ભીડનો કે ભૂખમરાનો ભય રહેશે નહીં. બિનશરણાર્થીઓને આવવાની મનાઈ પણ અમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે બહુ અન્યાયી છે. એને લીધે જેમને ગુમાસ્તાઓ ને નોકરોની જરૂર છે એવા હિંદી વેપારીઓને અને બીજાઓને ઘણી અગવડ પડે છે. અને એ મનાઈ ખુદ શરણાર્થીઓને પોતાને પણ ખૂબ અન્યાય કરનારી છે, કારણ કે એથી તેમનો ટ્રાન્સવાલ પાછા ફરીને પોતાને મળતી અમુક આજીવિકા કમાઈ લેવાનો રસ્તો બંધ થઈ જાય છે. અમે એવું કહેતા જ નથી કે ટ્રાન્સવાલમાં બધા નવાગન્ટુકોને કોઈ પણ જાતના નિયમન વગર આવવા દેવા જોઈએ, પણ અમને એટલું તો લાગે જ છે કે જેમને ખરેખર કામ મળતું હોય તેમને તે કામમાં જોડાતા અટકાવવા ન જોઈએ. એટલે અમે આશા રાખીએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલ સરકાર આ બાબત વિષે પણ સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચારણા કરવાની કૃપા કરશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૦-૮-૧૯૦૩

૩૧૬. ટ્રાન્સવાલમાંના હિંદી વેપારી પરવાના

જ્ઞેહાનિસબર્ગ,

ઓગસ્ટ ૨૨, ૧૯૦૩

સંસ્થાન મંત્રીને રવાના કરવામાં આવેલો લોર્ડ મિલ્નરનો તા. ૧૧ મેનો ખરીતો આ અઠવાડિયાની ટપાલમાં મળી ગયો છે. હિંદી કોમ એ નામદારે તેના પ્રત્યે બતાવેલી સહાનુભૂતિ બદલ અને તેની લાગણીઓની તેમણે કરેલી કદર બદલ તેમની આભારી છે. આમ છતાં એ ખરીતામાં અંદર એવાં વિધાનો છે જેને સુધારવાની જરૂર છે. એવું દેખાય છે કે ગોરાઓના સંઘના સભ્યોના આગ્રહભર્યા દબાણને વશ થઈને એ કરવામાં આવ્યાં છે. નામદાર તેમના ખરીતામાં જણાવે છે :

જે આપણે લડાઈ પહેલાં મોજૂદ હતી એટલી જ એશિયાઈ વસ્તી જોડે કામ લેવાનું હોત તો સમ્રાટની સરકારને સંતોષ થાય એ રીતનો નવો કાનૂન ઘડી શકાયો હોત ત્યાં સુધી નિષ્ક્રિય રહેવાનું શક્ય બન્યું હોત. પણ, આટલા બધા નવા આવનારાઓનો સતત પ્રવાહ ચાલુ હોય અને તેઓ વેપાર માટેના પરવાના માટે અરજી કરતા હોય, અને યુરોપિયન લોકો વધતા જતા ઝનૂનથી, આવા પરવાના અમર્યાદિત રીતે મંજૂર કરવા સામે તથા એશિયાઈઓને તેમને રહેવા માટે જુદાં પાડેલાં લોકેશનોમાં જ રહેવાનું બંધન મૂકનારા કાનૂનોના અમલ પ્રત્યેની સરકારની બેદરકારી સામે વાંધો ઉઠાવતા હોય ત્યારે સંપૂર્ણ નિષ્ક્રિયતાની નીતિને વળગી રહેવાનું અશક્ય બન્યું હતું.

નમ્રતાપૂર્વક જણાવવાનું કે આજે પણ એશિયાઈ વસ્તી લડાઈ પહેલાં હતી તેના કરતાં ઓછી છે. નોંધણીના કાનૂનનો અમલ કરવામાં આવ્યો છે અને તેને પરિણામે એવું જોવામાં આવ્યું છે કે હાલમાં સંસ્થાનમાં ૧૦,૦૦૦થી વધારે હિંદીઓ નથી. સરકારે પ્રગટ કરેલો સત્તાવાર હેવાલ બતાવે છે કે લડાઈ પહેલાં સંસ્થાનમાં ઓછામાં ઓછા ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓ હતા. આ બંને ક્યનો સત્તાવાર છે. એ ઉપરાંત, પરવાના અંગેનાં કડકાઈભર્યાં નિયમનો બ્રિટિશ હિંદી નિર્વાસિતો સિવાયના કોઈને પણ ટ્રાન્સવાલમાં પ્રવેશતાં રોકે છે. એટલે “આટલા બધા નવા લોકોનો સતત ધસારો અને તેમની વેપારના પરવાના માટેની વિનંતી”ને કારણે કાનૂનનો અમલ કરવાનું જરૂરી બન્યું છે એમ કહેવું ભાગ્યે જ સાચું છે. એ ઉપરાંત, બજારો બાબતની નોટિસ માત્ર નવા પરવાના માટેના અરજદારોને જ લાગુ નથી પડતી પણ તે, તેમાં કરવામાં આવેલા અપવાદો બાદ કરતાં, લડાઈ પહેલાં પરવાના ધરાવતા હોય કે ન હોય એવા બધા લોકોને લાગુ પડે છે. જે સરકારે બિન-નિર્વાસિતોને પરવાના કાઢી આપવાની ના પાડી હોત, તો કોઈ પણ જાતની ફરિયાદ કરવાને કારણ રહેતે નહીં, પણ મોજૂદ સ્થિતિમાં પૂરો કાનૂન ખરેખરા નિર્વાસિતો સામે ઉગામવામાં આવ્યો છે. નામદાર કહે છે :

આમ છતાં સરકાર, દેશમાં આ પહેલાં વસેલા હિંદીઓનો ખૂબ જ ખ્યાલ રહે એ રીતે, અને સ્થાપિત હિતો પ્રત્યે — તે કાનૂન વિરુદ્ધ ઊભાં થવા દેવામાં આવ્યાં હોય તેવા દાખલામાં પણ — વધારેમાં વધારે ધ્યાન રાખીને એ પ્રમાણે કરવાને (કાનૂન લાગુ પાડવાને) ઈતેજર છે.

આગળના એક પત્રમાં તેમ જ નામદારને રજૂ કરવામાં આવેલા એક છાપેલા વિનંતી-પત્રમાં^૧ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ અહીં સમજવામાં આવેલા અર્થમાં સ્થાપિત હિતોને જાળવવામાં આવતાં નથી. લડાઈ પહેલાં કાનૂન વિરુદ્ધ (એટલે પરવાના વિના) વેપાર કરનારા સેંકડો હિંદી-ઓને, હિંદી વેપારને પૂરેપૂરો અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખનારી, વર્ષની આખરે લોકેશનમાં ચાલી જવાની નોટિસો અપાઈ છે. એ ઉપરાંત, એક જ પેઢીના બધા ભાગીદારોને પરવાના આપવામાં આવતા નથી, પણ તેમનામાંથી એક જ જણ જે દેશમાં મોજૂદ હોય છે અને તેના બીજા ભાગીદારોની આવવાની રાહ જોતો હોય છે તેને જ અપાય છે. તેમ જ તેમને તેમના વેપારને જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ખસેડવા દેવામાં આવતો નથી. તે જ રીતે પરવાનાઓ એક વ્યક્તિને નામેથી બીજી વ્યક્તિને નામે ફેરવી શકાતા નથી. આ બંધી વેપારી પાસેથી તેના વેપારની પાઘડી કે શાખની કિંમત પૂરેપૂરી ઝૂંટવી લે છે. આ રીતે, એ વસ્તુ દેખાઈ આવશે કે દરેક હિંદી વેપારીએ છેવટે તેનો વેપાર લોકેશનમાં ફરજિયાત ખસેડવો પડે છે.

નામદાર કહે છે (બોઆર રાજ્ય અમલ કરતાં બ્રિટિશ રાજ્ય અમલ નીચે એશિયાઈ વિરોધી કાનૂનોનો વધારે સખતાઈથી અમલ થાય છે એવી ફરિયાદના જવાબમાં):

(૧) એ (સરકાર) દરેક શહેરમાં ખાસ વસવાટની જગ્યાઓ પૂરી પાડે છે જેમાં એશિયાઈઓ રહી શકે. અને એ જગ્યાઓની પસંદગીમાં તે માત્ર આરોગ્યવર્ધક જ નહીં પરંતુ વેપારને માટે પણ યોગ્ય તકોવાળી હોય એ જોવાને બનતું બંધું કરે છે.

(૨) એણે પોતાનો એવો ઈરાદો જાહેર કર્યો છે કે લડાઈ પહેલાં જે એશિયાઈઓ વેપારમાં જામી ગયા હોય તેમને ખલેલ પહોંચાડવી નહીં પણ તેમના પરવાના તાજ કરી આપવા. જૂની સરકાર નીચે આ બધા જ માણસોને જગ્યા છોડી જવાની નોટિસ અપાઈ હતી.

(૩) એ ઉચ્ચ વર્ગના એશિયાઈઓને બધા ખાસ કાનૂનોમાંથી મુક્ત રાખવાનું વિચારે છે.

પહેલી બાબત વિષે જોઈએ તો, દરેક શહેરમાં લોકેશનો સ્થાપવામાં આવશે એ વાત ભાગ્યે જ રાહતરૂપ બને એવી છે, કારણ કે જૂની સરકાર નીચે આની સ્થાપના સામે જ હિંદી-ઓએ સફળતાપૂર્વક વિરોધ ઉઠાવ્યો હતો. એટલે થોડાં શહેરોને અપવાદરૂપે બાદ કરતાં બીજી જગ્યાએ ટ્રાન્સવાલ સરકારે કોઈ પણ લોકેશન સ્થાપવાની હિંમત કરી નહોતી. હમણાં સરકારે આશરે વીસ જેટલાં નાનાં શહેરોમાં એને માટેની જગ્યા નક્કી કરી દીધી છે. વેપાર માટે વાજબી તક મળી શકે એવી તંદુરસ્તી પોષક જગ્યાઓ પસંદ કરવા બાબતમાં, કોઈ પણ જાતની માહિતીને અભાવે વિશેષ કાંઈ કહેવાનું મુશ્કેલ છે, પણ અત્યાર સુધીમાં જે કાંઈ ખબર મળ્યા છે તે બહુ ધીરજ આપે એવા નથી. બ્રિટિશ હિંદીઓના વિરોધ છતાં બાર્બરટન આગળનું ચાલુ લોકેશન બીજી જગ્યાએ ખસેડી નાખવાનું છે અને જોકે આ અંતર બહુ મોટું નથી છતાં આ ફેરફારને કારણે લોકેશનના વેપારીઓને કેટલું ભારે નુકસાન વેઠવું પડશે તે સમજવાનું અઘરું નથી.

બીજા મુદ્દા વિષે બોઆર હકૂમત નીચે, અને સ્થાપિત હકોમાં દખલ નહીં કરવાનો ઈરાદો જાહેર કરવામાં નહોતો આવ્યો છતાં, લડત ફાટી નીકળી ત્યાં સુધી તે બધાં જ હિતોનું રક્ષણ બ્રિટિશ પ્રતિનિધિઓની રજૂઆતો મારફતે થયું હતું. તે વખતે ખાલી કરવાની નોટિસોની કિંમત જેના

ઉપર એ લખવામાં આવી હતી તે કાગળના ટુકડાની કિંમત જેટલી પણ નહોતી. (કારણ કે બધા જ હિંદી વેપારીઓને ઘણાં વર્ષોથી નોટિસો અપાઈ હતી, છતાં તેનો કદી અમલ કરવામાં આવ્યો નહોતો.) એવો પ્રયાસ થતાંની સાથે બ્રિટિશ સરકારને ફરિયાદ મોકલવામાં આવતી અને તુરતોતુરત રાહત મળી જતી.

ત્રીજા મુદ્દા બાબતમાં, જે છૂટછાટ લોર્ડ મિલ્નરના ખ્યાલ મુજબની એટલે “બધાં જ ખાસ નિયમનોમાંથી” અપાઈ હોત, તો બેશક તે અતિશય ફાયદાકારક બની હોત, પણ બજાર અંગેની નોટિસ એવા કોઈ પણ ખ્યાલની વિરોધી છે. એ માત્ર વસવાટ બાબતમાં જ છૂટછાટ મૂકે છે. આ પરિસ્થિતિની રમૂજ એ હકીકતમાં રહેલી છે કે જે આબરૂદાર બ્રિટિશ હિંદીઓ વર્ષના અંત બાદ શહેરમાં રહેવા માગતા હોય તો તેમણે ખાસ પરવાનગી મેળવી લેવાની રહેશે અને તેમણે અધિકારીઓ આગળ “તેઓ સાબુ વાપરવાને ટેવાયેલા છે” અને “તેઓ જમીન ઉપર સૂતા નથી” વગેરે સાબિત કરવાનું રહેશે. પણ નોકર વર્ગના હિંદીઓને કાયદેસર રીતે કોઈ પણ જાતની પરવાનગી લીધા સિવાય શહેરોમાં રહેવાને હકદાર ગણવામાં આવ્યા છે. એ બાબતની કાનૂનની કલમ આ પ્રમાણે છે: “સરકારને તેમના રહેઠાણ તરીકે ખાસ શેરીઓ, મહોલ્લાઓ અને લોકેશનો નક્કી કરવાનો હક રહેશે. જે નોકરો પોતાના શેકો જેડે રહેતા હોય તેમને આ જોગવાઈ લાગુ પડશે નહીં.” એનો અર્થ એ થયો કે હજારો નહીં તો સેંકડો હિંદી નોકરો (કારણ કે તેમની ઘરકામ કરનારા નોકરો તરીકે ખૂબ જ કદર થાય છે) છૂટછાટ માટે કોઈ પણ જાતની અરજી કર્યા સિવાય શહેરોમાં વસવાટ કરી શકે, પરંતુ મૂઠીભર ધનિક, આબરૂદાર બ્રિટિશ હિંદીઓ, ત્રાસજનક કસોટીમાંથી પસાર થવાનું અપમાન વેઠ્યા સિવાય શહેરોમાં વસવાટ નહીં કરી શકે. જૂની હકૂમત નીચે આવી જાતની છૂટછાટની જરૂર નહોતી કારણ કે ફરજિયાત વાડાબંધી કદી લાગુ પાડવામાં આવી નહોતી.

એટલે બ્રિટિશ હિંદીઓએ જે એવું નિવેદન કર્યું છે કે એશિયાઈ વિરોધી કાનૂનોનો અમલ પહેલાં કદી નહીં અનુભવેલી સખતાઈથી થઈ રહ્યો છે એ વાત અક્ષરશઃ સાચી છે.

ડૉ. પોર્ટરના હેવાલમાંના ઉતારા ઉપર આધારિત બિનતંદુરસ્ત રહેણીકરણીના આક્ષેપ વિષે ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાંનો ખુદ આ સાથે બીડેલો લેખ જે કાંઈ કહેવા જેવું છે તે કહી દે છે. જે લડાઈ પહેલાં બ્રિટિશ હિંદીઓ વિરુદ્ધ જેમનું હકીકતો વડે બિલકુલ સમર્થન થયું નથી એવાં દ્વેષભર્યાં નિવેદનો કરવામાં આવ્યાં હોય તો એ બ્રિટિશ હિંદીઓ હજી હમણાં પણ એવા જ દ્વેષના ભોગ બની રહ્યા છે. બેશક ડૉ. પોર્ટરે રજૂ કરેલા પુરાવા પણ એ જ કોટીમાં આવે છે.

હવે આપણે એક બીજી બાબત તરફ વળીએ. પ્રિટોરિયાના બ્રિટિશ હિંદી મુસલમાનોએ પંદર વર્ષ પહેલાં પ્રિટોરિયામાં એક મસ્જિદ બાંધવા માટે એક જમીનનો ટુકડો ખરીદ્યો. આ જમીન હજી પણ વેચનારને નામે જ ચાલે છે. તે એ કારણને લઈને કે બોઅર કાનૂન એશિયાઈ-ઓને, સરકારે જુદાં કાઢેલાં લોકેશનો કે શેરીઓ બહાર જમીનનો માલકીહક ધરાવતાં રોકે છે. લડાઈ પહેલાં બ્રિટિશ પ્રતિનિધિઓને અનેક અરજીઓ કરવામાં આવી હતી, અને ખુદ લડાઈને ટાંકણે સર કનિંગહામ ગ્રીને બ્રિટિશ હિંદીઓને ખાતરી આપી હતી કે જે લડાઈ ફાટી નીકળી તો એ પૂરી થતાં જમીન નામે ચડાવવામાં કશી મુશ્કેલી રહેશે નહીં. અનેક અરજીઓ કરવા છતાં સરકારે હાલમાં ટ્રસ્ટીઓના નામે જમીન ચડાવવા પરવાનગી આપવા ના પાડી છે. મુસ્લિમ જમાત તરફથી શ્રી હાજી હબીબે એક પત્ર સંસ્થાન મંત્રીને મોકલ્યો છે.^૧ વેચનાર ઘણી ઘણી જ

૧. ૧૯૦૩ના ઓગસ્ટની ૧લી તારીખનો “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”.

મોટી ઉંમરનો છે અને નામે ચડાવવાની પરવાનગી મળી જાય તે પહેલાં જ ભોગજેગે તે મરણ પામે તો એવો ગૂંચવાડો પેદા થાય કે જેને લઈને પ્રિટોરિયામાંના બ્રિટિશ હિંદી મુસલમાનોને ઘણી જ કીમતી એવી મિલકત ગુમાવવી પડે. જેહાનિસબર્ગની મસ્જિદ બાબતમાં જેહાનિસબર્ગમાં પણ આવી જ મુસીબત અનુભવવામાં આવી છે, પણ અહીંના વેચનારની હાલત પ્રિટોરિયાના વેચનારની હાલત જેવી નથી. એ કારણે અહીં ગરજ એટલી મોટી નથી. એટલે એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે સરકાર પાસે જમીન નામે ચડાવવાની મંજૂરી અપાવવા માટે મિ. ચેમ્બરલેન પોતાની લાગવગ વાપરવા મહેરબાની કરશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डिया, १८-८-१९०३

૩૧૭. ચેમ્બરલેનને અરજી

ડરબન,

ઓગસ્ટ ૨૪, ૧૯૦૩

પ્રતિ,
માનનીય જેસફ ચેમ્બરલેન,
સમ્રાટના મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાન,
લંડન

નાતાલ સંસ્થાનમાં વસતા બ્રિટિશ હિંદીઓના
નીચે સહી કરનારા પ્રતિનિધિઓની અરજી

નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન છે કે:

સંસ્થાનની ધારાસભાની ચાલુ બેઠકમાં પસાર થયેલા પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલની બાબતમાં અમે આપના અરજદારો સમ્રાટની સરકારને નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કરીએ છીએ.

આપના અરજદારોએ કાયદાના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવાની સાથે તેમાંના કેટલાક ફકરાઓ સામે વાંધો ઉઠાવ્યો અને બંને ધારાસભાને અરજી કરી. પરંતુ આપના અરજદારોના દુર્ભાગ્યે તેમણે ઉઠાવેલા વાંધાનો બેમાંથી એકે ગૂંદે સ્વીકાર કર્યો નથી.

એટલે હવે આપને અરજ કરવાનું આપના અરજદારો માટે જરૂરી થઈ પડ્યું છે અને તેઓને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે ઉપરોક્ત અરજીમાં જે રાહત માટે વિનંતી કરવામાં આવી છે તે આપના અરજદારોને મેળવી આપવાની આપ મહેરબાની કરશો.

માનનીય ધારાસભ્યોને મોકલવામાં આવેલી અરજીમાં આપના અરજદારો વતી જે કંઈ કહી શકાય તે કહેવાઈ ચૂક્યું છે, એટલે આપના અરજદારો એની એક નકલ આ સાથે બીડવાનું સાહસ કરે છે અને આપને તેના પર રહેમદિલીથી વિચાર કરવા વિનંતી કરે છે.

અમે આપના અરજદારો વધુ દલીલો કરીને આપને તકલીફ નહીં આપીએ, પણ એટલું ઉમેરીશું કે અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે અરજીમાં કરેલી માગણી ઘણી જ વાજબી છે અને હાલનો

૧. જુઓ “પ્રવાસી બિલ”, જૂન ૨૩, ૧૯૦૩ અને “નાતાલ કાઉન્સિલને અરજી”, જુલાઈ ૧૧, ૧૯૦૩.

કાયદો એક પ્રયોગ છે તે જોતાં અમને લાગે છે કે અમારી સૂચનાઓનો કામચલાઉ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તેથી યુરોપિયન સંસ્થાનવાસીઓને કશો ગેરફાયદો નહીં થાય.

એટલે આપના અરજદારો નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરે છે કે આપ નામદાર સમ્રાટને શાહી સંમતિ ન આપવાની અથવા બીજી જે કંઈ યોગ્ય લાગે તે સહત આપવાની સલાહ આપવા કૃપા કરશો.

અને ઈન્સાફ તથા દયાના આ કાર્ય માટે આપના અરજદારો હંમેશાં ફરજ સમજીને પ્રાર્થના કરશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

૧૮-૧૨-'૦૩ના ૩૭૦ નંબરના નાતાલના ગવર્નર તરફથી મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાનને મોકલવામાં આવેલા ખરીતા સાથે બીડેલી નકલ.

કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્ઝ: સી. ઓ. ૧૭૯, પુસ્તક ૨૨૭, ખરીતો ૩૭૦.

૩૧૮. પૂર્વગ્રહો ઝટ શમતા નથી

હેલી ટેલિગ્રાફના જોહાનિસબર્ગના ખબરપત્રીએ ટ્રાન્સવાલના બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે એક પત્ર લખ્યો છે, જે અમે અન્યત્ર આપીએ છીએ. આ પત્ર માટે અમે ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના આભારી છીએ. જોકે આ પત્ર જૂનો છે, પણ તે બતાવી આપે છે કે બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે બીજા લોકો શું કહે છે; એટલે એના તરફ અમારા વાચકોનું ધ્યાન ખેંચતાં અમને આનંદ થાય છે. વધારામાં આ પત્ર પરથી જણાય છે કે “પૂર્વગ્રહો ઝટ શમતા નથી” એ કહેવત કેટલી સાચી છે. અમે હેલી ટેલિગ્રાફના નિષ્ણાત ખબરપત્રી મિ. એલથોર્પને ઓળખીએ છીએ અને અમને ખાતરી છે કે તેઓ જાણીજેઈને કોઈને જ અન્યાય નહીં કરે, તેમાંયે બ્રિટિશ હિંદીઓને તો નહીં જ કરે. તેમ છતાં તેઓ બ્રિટિશ હિંદીઓ વિષેની પ્રચલિત ભ્રામક માન્યતાઓથી ઘણા દોરવાઈ ગયા છે.

આ ખાસ ખબરપત્રી લખે છે:

બીજી બાજુથી, હિંદીઓએ પણ સરકાર પર આક્રમણ કરવામાં પોતાની વાત બહુ અતિશયોક્તિપૂર્વક રજૂ કરી. ટૂંકમાં કહીએ તો તેમણે બ્રિટિશ સરકાર પર વિશ્વાસઘાતનો આરોપ મૂક્યો. તેઓ કહે છે કે તમે ૧૮૮૫માં ટ્રાન્સવાલ સરકારનાં પગલાંનો વિરોધ કર્યો અને બ્રિટિશ પ્રજાજન તરીકેના સંસ્થાનમાં આગમનના, રહેવાના અને વેપાર કરવાના અમારા અધિકારો પર ભાર મૂક્યો. હવે તમે ફરી જાઓ છો અને એ જ જુલમી કાયદા અમને લાગુ પાડો છો. જે આ દલીલ સાચી જ હોય તો તેનો કાંઈ પણ જવાબ આપી નહીં શકાય. પણ એ સાચી નથી. પત્રવ્યવહાર દરમિયાન સમજૂતીની ૧૪મી ક્લમ સુધારવા સંસ્થાન પ્રધાનો તરીકે લોર્ડ રિપન અને સર એડવર્ડ સ્ટેનહોપ બંને સંમત થયા હતા. ટ્રાન્સવાલ સરકાર એમાં આરોગ્યના કારણે સુધારો કરવા માગતી હતી અને એમાં બ્રિટિશ સરકારે સંમતિ આપી હતી. આ બાબત ફ્રી સ્ટેટના મુખ્ય ન્યાયાધીશને નિર્ણય માટે મોકલવામાં આવી ત્યારે બ્રિટિશ સરકારે હિંદીઓને વાડામાં ખસેડવાનો મુદ્દો સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકાર્યો હતો અને વતનીઓના બજારની બહાર વેપાર

કરવા દેવાની પરવાનગી જ માત્ર માગી હતી. અને મિ. ચેમ્બરલેન, જેમને હિંદીઓએ ખાસ આગ્રહભરી વિનંતી કરી હતી, તેઓ ૧૮૮૫માં લખતાં જણાવે છે: “આ વેપારીઓની બાબતમાં દક્ષિણ આફ્રિકન પ્રજાસત્તાક રાજ્યને મૈત્રીભર્યાં નિવેદન કરવાં અને શક્ય હોય તો સરકારને એ વિચારવા કહેવું કે એક વખત કાનૂની સ્થિતિ સુનિશ્ચિત થઈ જાય પછી આખી પરિસ્થિતિનો નવા દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરવો એ ડહાપણભર્યું નથી? અને હિંદીઓ તરફ વધારે ઉદાર વર્તન રાખવું અને ધંધાદારી ઈર્ષ્યાને પોષવાના દેખાવમાંથી પણ બચી જવું એ એના પોતાના નાગરિકોના હિતમાં નથી? કેટલાંક કારણોસર હું માનું છું કે એ ઈર્ષ્યા સત્તાધારી વર્ગમાંથી ઉદ્ભવી નથી.”

હવે આ નિવેદનોમાં એકથી વધારે હકીકતદોષો છે. આધુનિક ધમાલના જમાનામાં લોકો પોતાનાં નિવેદનો લખીને જનતા સમક્ષ મૂકતાં પહેલાં તપાસ કરીને પૂરી ખાતરી કરી લેતા નથી એ બહુ દુઃખની વાત છે. કોઈને અન્યાય કરવાની જરાયે ઈચ્છા ન હોવા છતાં ડેલ્કી ટેકિગ્રાફ જેવાં પ્રતિષ્ઠિત વર્તમાનપત્રોમાં આવતાં નિવેદનો જે હકીકતોને આધારે કરવામાં ન આવ્યાં હોય તો, ઘણી બાબતમાં એવું નુકસાન કરી બેસે છે કે જેનો ઉપાય નથી હોતો. અમને જાણ છે ત્યાં લગી બ્રિટિશ હિંદીઓએ—પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા બ્રિટિશ હિંદીઓએ—પોતાની વાત રજૂ કરવામાં ક્યારેય અતિશયોક્તિ કરી નથી. ખરું જોતાં, જેઓએ આ પ્રશ્નનો જરા પણ અભ્યાસ કર્યો છે તેઓએ ઘણી વાર કબૂલ કર્યું છે કે બ્રિટિશ હિંદીઓએ બહુ સંયમ જાળવ્યો છે. એ લોકોને અતિશયોક્તિથી કશું મળવાનું નથી, ઊલટાનું ઘણું ગુમાવવું પડે એમ છે. યુદ્ધની શરૂઆત થઈ ત્યાં લગી ટ્રાન્સવાલની બ્રિટિશ સરકાર જે કાયદાઓનો સખત વિરોધ કરતી હતી તે જ જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના કાયદાઓનો હવે તે કડકાઈથી અમલ કરી રહી છે, એ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે અને મિ. ચેમ્બરલેનના ખરીતામાંનો ઉતારો સાચો હોવા છતાં આ પ્રશ્ન અંગેની સ્વ. સમ્રાજીની સરકારનું વલણ સંપૂર્ણપણે રજૂ કરતો નથી. એ ખરીતો ફક્ત એટલું જ કહે છે કે જૂના ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના મુખ્ય ન્યાયાધીશે આપેલા ચુકાદાથી કાનૂની સંબંધનો અંત આવી ગયો હતો. પણ આગળ મિ. ચેમ્બરલેને લખ્યું છે કે “બોઅર સરકારને મૈત્રીપૂર્ણ નિવેદનો કરવાનો અને પોતાના નિર્ણયનો નવા દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરવાની વિનંતી કરવાનો અધિકાર” પોતાની પાસે અનામત રહે છે. આટલેથી વાત પૂરી થતી નથી. દક્ષિણ આફ્રિકા અંગેની સરકારી પુસ્તિકા (બ્લૂ બુક)માં મિ. ચેમ્બરલેનના ખરીતા પછીની તારીખના કેટલાયે તારો છપાયા છે. જેમાં તે કાયદાના અમલ સામે વિરોધ નોંધાવ્યો છે અને બોઅર સરકારને હિંદીઓ સાથે વધારે ઉદારતાથી વર્તવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. વડી સરકાર તરફથી જૂના ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટના મુખ્ય ન્યાયાધીશને કરવામાં આવેલા નિવેદનમાં ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૩ની^૧ સમજૂતીમાં સ્વાભાવિક રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે “આરોગ્યને કારણે તેમને માટે નિયુક્ત કર્યાં હોય તેવાં સ્થાનોએ બ્રિટિશ હિંદીઓને રહેવા દેવામાં આવે.” આ નિવેદનના વિરોધમાં બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી કશું જ કહેવામાં આવ્યું નથી. હકીકત એટલી જ છે અને બ્રિટિશ હિંદીઓ વતી વારંવાર કહેવામાં આવી છે કે ૧૮૮૫નો ૧૮૮૬ના સુધારા સાથેનો કાયદો નં. ૩ કાયદેસરની સ્થિતિ પૂરતો બ્રિટિશ સરકારે સ્વીકાર્યો હતો, પરંતુ જૂની બોઅર સરકાર પર એ અંગે એવું સતત દબાણ આણ્યું હતું કે બ્રિટિશ સત્તાની સ્થાપના થઈ ત્યાં લગી

એ કાયદો કાયદાની પોથીમાં જ રહ્યો હતો. એટલે બ્રિટિશ હિંદીઓનો મુદ્દો એટલો જ છે કે બ્રિટિશ સરકારે કાયદો નહોતો સ્વીકાર્યો એમ નહીં, પણ સ્વીકાર કરવા છતાં બ્રિટિશ એજન્ટોએ વારંવાર વિરોધ કરવાને લીધે એનો અમલ નહાતો થઈ શક્યો. એટલે બ્રિટિશ એજન્ટોની સંરક્ષક ભુજા બ્રિટિશ હિંદીઓને આ કાયદાથી મુક્ત રાખતી હતી ત્યાં લગી તેમણે એ કાયદો કાયદાપોથીમાં છે કે કેમ તેની ખાસ પરવા કરી જ નહોતી. આથી, બ્રિટિશ સરકારે જે કાયદા સામે આટલી અસરકારક રીતે વિરોધ નોંધાવ્યો હતો તે જ કાયદાનો તે હવે અમલ કરી રહી છે, એવું કથન અક્ષરશઃ સત્ય છે. સાથે એ પણ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ કે આ વિષય ઉપરનો બંને સરકારનો પત્રવ્યવહાર કાળજીથી જોઈ જતાં નિશ્ચિત જણાશે કે આ કાયદાને ગેરસમજથી સંમતિ આપવામાં આવી હતી. બ્રિટિશ હિંદીઓએ પોતાની વાત રજૂ કરવામાં અતિશયોક્તિ કરી છે એવા આક્ષેપનો આ જવાબ છે.

આ પ્રશ્ન હલ કરવા માટે જે સૂચનાઓ ખાસ ખબરપત્રીએ કરી છે તે પરથી પણ જણાઈ આવે છે કે તેમણે ઉતાવળે નિર્ણયો કર્યા છે. બધા સાક્ષીપુરાવાથી વિરુદ્ધ જઈને તેઓ નાના દુકાનદારો અને ફેરિયાઓને નકામા ઠરાવે છે અને હિંદી વસ્તીને વાડા ભેગી કરી દેવામાં તેમને કશું ખોટું જણાતું નથી અને તેના કારણમાં તેઓ ઘણી વાર ઉડાવી દેવાયેલા અસ્વચ્છતાના આરોપને રજૂ કરે છે. વળી તેમનો બીજો પણ વિચારદોષ થયો છે. તેઓ માને છે કે નવા નિયમો (દાખલા તરીકે બજાર અંગેની નોટિસ^૧) માત્ર ભવિષ્યમાં આવનારાઓને જ લાગુ પડશે. પણ તેઓ ભૂલી જાય છે કે હાલ તો બિનશરણાર્થી હિંદીઓનું આગમન સદંતર બંધ કરવામાં આવ્યું છે અને પરવાનાની બાબતમાં પણ જેમની પાસે યુદ્ધ પહેલાં પરવાના હતા તેમને જ તે તાજ કરી આપવામાં આવશે.

તેમ છતાંયે આ આખો લેખ વાંચતાં રસ પડે છે અને સ્પષ્ટ જણાય છે કે લેખક સહાનુભૂતિરહિત નથી. પોતાના પત્રની શરૂઆતમાં જે ન્યાયી ટીકા તેમણે કરી છે તે તરફ અમે ધ્યાન નથી ખેંચ્યું અને અમને જે હકીકતથી વેગળી લાગી તે વાતો પર જ ભાર મૂક્યો છે, એવું લાગે તો તેનું કારણ ફક્ત એટલું જ કે ન્યાયી ટીકાઓની કિંમત તો આપમેળે જ થશે, પરંતુ હકીકતથી વેગળાં વિધાનો હંમેશા સુધારવાં જોઈએ, તેમાંયે જ્યારે તે એવાં વર્તમાનપત્રોમાં આવે જે હજારો લોકો વાંચતા હોય અને જેની રજૂઆત બ્રહ્મવાક્ય જેવી ગણીને લોકો સ્વીકારી લેતા હોય ત્યારે તો ખાસ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૭-૮-૧૯૦૩

૧. તુઓ “દક્ષિણ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદીઓ” સાથે નેડેલો કાગળ, એપ્રિલ ૧૨, ૧૯૦૩.

૩૧૯. સરકારી લખાણ

ટ્રાન્સવાલની બાબત

જેહાનિસબર્ગમાં છપાતાં રૅન્ડ ડેલી મેલને તારમાં ખબર મળી છે કે ગઈ તા. ૩૦મીએ મિ. ચેમ્બરલેનના ખાતા તરફથી ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓ સંબંધી લખાણ વડી પાર્લિમેન્ટને સારું પ્રસિદ્ધ થયું. આવા તારમાં ટૂંકમાં મતલબ હોય, એટલે લખાણ વિષે માત્ર સાધારણ ખ્યાલ મળે. જેહાનિસબર્ગમાં આપણા ટ્રાન્સવાલના ભાઈઓએ ખરું ડહાપણ વાપરી મોટી સભા ભરી તેની કેટલી બધી અસર થઈ તે સરકારી લખાણ પરથી જણાઈ આવે છે—તાર પરથી તો એટલે લગી લાગે છે કે આ લખાણ જેહાનિસબર્ગની સભાના જવાબમાં છે.

લોર્ડ મિલ્નર લખે છે કે જેહાનિસબર્ગની હિંદીઓની સભામાં એમ કહેવાયું કે લડાઈ પહેલાં સરકાર બોલતી તેમ હવે કરતી નથી, અને હિંદી પ્રજાની સ્થિતિ બોગર રાજ્યમાં હતી તેથી હવે બ્રિટિશ રાજમાં ખરાબ છે; અને આ વાત તેમના લાગતાવળગતા ઉપાડી લેશે. આના રદિયામાં કહેવાનું કે જૂના કાયદા હાલ અમલમાં મુકાય છે, પણ તેમાં ત્રણ અગત્યના ફેરફાર કર્યા છે જેથી માલૂમ પડશે કે સરકારને કદર છે. ત્રણ ફેરફાર આ પ્રમાણે છે:—

(૧) દરેક શહેરમાં એ લોકને રહેવા માટે ખાસ જગા નિમાય છે અને તે એવી કે ત્યાં તબિયત સારી રહે, એટલું જ નહીં પણ સાથે વેપાર પણ ઠીક થાય.

(૨) જે લોક લડાઈ પહેલાં વેપાર કરતા હતા તેમને લાઈસન્સ મળે છે; એ લોક હેરાન થશે નહીં. આગલા રાજમાં એ બધાને ખાલી કરવાની નોટિસ મળી હતી.

(૩) ઊંચ વર્ગના માણસોને ખાસ કાયદા લાગુ પડશે નહીં.

આ છેલ્લી વાત બહુ અગત્યની છે, કેમ કે તે બતાવી આપે છે કે આગલી સરકાર અને હાલની સરકારની રીતમાં બહુ ફેર છે. હાલની સરકાર ચામડી કે જાત જેઈ કાયદા ઘડતી નથી. ઊંચ વર્ગના લોકને હલકા લોકમાં ભળવાથી નુકસાન નહીં થાય એવા હેતુથી કંઈક કરવાની જરૂર છે.

આ ઉપરાંત લોર્ડ મિલ્નર નવા આવનારને દાખલ થવા દેવા બાબત લખે છે:

આ બાબત હરકત નડવા સંભવ નથી. મારી ખાતરી છે કે અહીંની ધારાસભા કેપ અને નાતાલ જેવા કાયદા ઘડવાનું કબૂલ કરશે, અને વડી સરકાર તેમાં વાંધો લેશે નહીં.

એશિયાટિકોને અમુક જગામાં રાખવા અથવા વેપાર કરવા દેવો એ વાત જરા મુશ્કેલ છે; પણ મને લાગે છે કે હમણાંનો કામચલાઉ કાયદો કેમ ચાલે છે તે જેવાથી, અને ધારાસભામાં એ બાબત તકરાર ચાલે તે પરથી એવો ફૂડ્યો થઈ શકે કે વડી સરકાર કબૂલ કરે, અને જાથુ કાયદો બંધાય.

તાર પરથી આટલી જ ખબર મળે છે. લખાણમાં બીજી કંઈ કેટલી વાતો હશે, પણ તે એકદમ જાણવાનાં સાધન નથી; એટલે જ્યાં લગી પૂરું લખાણ જેવામાં નહીં આવે ત્યાં લગી બરાબર વિચાર દર્શાવી શકાય નહીં. તારમાં હકીકત ટૂંકમાં છે, પણ આટલું તો સાફ બતાવી આપે છે કે હાલ આપણા લોકને સચેત રહેવાની પૂરી જરૂર છે. અમે થોડા વખત પર ઈશારો કરી ગયા છીએ કે મોટા હોદ્દેદારની ગેરસમજ હાનિકર્તા થઈ પડે, તેનો આ દાખલો છે.

લૉર્ડ મિલ્નરની આપણા પર રહેમ નજર છે એમાં કંઈ શક નથી. એઓ જે કહે છે તે એમના અમલદારોનું સાંભળીને. એટલે જે વાંક કાઢીએ તો અમલદારોનો; પણ તેમની સ્થિતિ પર વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે તેમની પણ કસૂર નથી; કેમ કે તેમને એટલું કામ છે કે આવી બાબત પૂરતું ધ્યાન આપી શકે નહીં, અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે ગોટાળો થાય; પણ આમ કરવાની રીત સામાં આપણે વાજબી રીતે વાંધો લઈ શકીએ. એશિયાટિકો—તેમાં આપણે આવી ગયા—સારું ખાસ જુદું ખાતું કાઢ્યું છે, તે છતાં આવી ગેરસમજ થાય અથવા ભૂલ માલૂમ પડે તો બેશક આપણે સખત વાંધો લઈ શકીએ કે એ ખાતાની ફરજ છે કે આપણી તમામ બાબતની પૂરી માહિતી મેળવવી જોઈએ, અને સરકારને ખરી વાતથી વાકેફ કરવી જોઈએ. લૉર્ડ મિલ્નર આગળ કોલોનિયલ સેક્રેટરી (પ્રિટોરિયાના)એ હકીકત રજૂ કરી હશે; અને કોલોનિયલ સેક્રેટરીને ખબર કરનાર એશિયાટિક ઓફિસ; હવે એશિયાટિક ઓફિસ બેદરકારીથી ભૂલ કરે, અને તે ભૂલ જોયા વગર કોલોનિયલ સેક્રેટરી લૉર્ડ મિલ્નરને હકીકત રજૂ કરે, તો ઠપકો ખરું જોતાં એશિયાટિક ઓફિસને ઘટે; પણ કોલોનિયલ સેક્રેટરી આવા ખાસ ખાતાને ભૂલ કરવા દે તેથી તેની પણ કસૂર ગણાય.

લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબ માને છે કે એમણે જૂના કાયદામાં આપણને લાભ થાય એવા ૩ અગત્યના ફેરફાર કર્યા છે, તે પર જરા વિચાર કરીએ. પહેલા ફેરફાર વિષે હાલ બોલવું ઠીક નથી. કેમ કે હજુ ઠામ ઠામ લોકેશન થયાં નથી. બીજા ને ત્રીજા ફેરફાર એવી રીતે બતાવ્યા છે કે તેમાં જરૂર ગેરસમજૂતી થાય. લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબ કહે છે કે લડાઈ પહેલાં વેપાર કરનારને (લોકેશનની બહાર, એટલે ગામમાં) વેપાર કરવાને લાઈસન્સ મળશે. આપણે જાણીએ છીએ કે એમ થતું નથી. જેની પાસે આગળ લાઈસન્સ હોય તેને જ મળે છે. બોચર રાજમાં સેંકડો માણસો અમલદાર પાસે પૈસા લઈને જતા, તેને લાઈસન્સ આપતા નહીં, પણ વેપાર કરવા દેતા. એ માણસો વેપાર ચોરીથી નહીં કરતા. તે વખતના બ્રિટિશ અમલદારો પણ આ વાત સારી રીતે જાણતા, અને આપણા લોક અરજીમાં પણ એ વિષે લખતા. હવે એવા વેપારીને લાઈસન્સ મળતાં નથી. એટલે ફેરફારથી લાભને બદલે નુકસાન થાય છે. જેઓ આગળ વેપાર કરતા અને ફરી શકતા તેઓને આજ લાઈસન્સ મળતાં નથી. ત્રીજા ફેરફારથી પણ લાભ નથી, ઊલટો ગેરલાભ છે. ઊંચ વર્ગના માણસથી નોટિસ મુજબ ફક્ત શહેરમાં રહી શકાય—વેપારની વાત નહીં.

લૉર્ડ મિલ્નર સાહેબે રદિયો શો આપ્યો તે સમજતું નથી. ઉપલી હકીકત પરથી સાફ માલૂમ પડે છે કે જોહાનિસબર્ગની સભામાં કહેવાયું તે ખરું હતું. આગળ ગમે તે માણસ ગમે ત્યાં રહી શકતો અને વેપાર કરી શકતો, હાલ એમ થઈ શકતું નથી. આગળ કાયદા હતા એ ખરું, પણ બ્રિટિશ સરકાર રક્ષણ કરતી તેથી કાયદા અમલમાં મુકાતા નહીં, એટલે લોકને તો નહીં હોય તેમ જ હતું.

(ઉપલું લખાયા પછી અમને લખાણની નકલ મળી છે, તેનો સાર બીજી જગ્યાએ છાપીએ છીએ. લખાણની નકલ ઈંગ્રેજીમાં છાપી છે.)

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૭-૮-૧૯૦૩

૩૨૦. લોર્ડ મિલ્નર

હિંદની સ્થિતિ વિષે લખાણ

રૅન્ડ હેલી મેલના તારમાં જે લખાણની મતલબ આવી હતી તે લખાણની નકલ અમને મળી છે; તેનો સાર નીચે આપીએ છીએ. જે વાત તારમાં આવી તે મૂકી દઈશું. લખાણ જોડાનિસબર્ગથી તા. ૧૧મી મેએ થયું અને વિલાયત તા. ૧લી જૂને પહોંચ્યું. લોર્ડ મિલ્નર આપણે વિષે શું ધારે છે તેનો આથી ખ્યાલ આવે છે.

એશિયાટિકો બાબત ટ્રાન્સવાલની ધારાસભાએ કરેલો ઠરાવ, (જે પરથી બજાર નોટિસ નીકળી) રજૂ કરતાં કહે છે કે આ પરથી બાબત કેવી મુશ્કેલ છે તેનો ખ્યાલ આવશે. એક તરફથી ગોરાઓ માગણી કરે છે કે કાયદા વધારે સખત કરવા; બીજી બાજુથી હિંદીઓ નારાજ થાય છે. હિંદીઓએ તા. ૬ઠ્ઠીએ મોટી સભા ભરી, અને સખત ટીકા કરી, કહ્યું કે બ્રિટિશ પ્રજા તરીકે અમને બ્રિટિશ રૈયત માફક જ — સરખા ગણવા જોઈએ. એટલે સરકાર સૂડી વચ્ચે સોપારી પેઠે છે. એક તરફથી ગોરાઓ કહે છે કે કાયદા બહુ સખત કરવા, અને એવા કરવા કે મજૂર સિવાય કોઈ રહી શકે નહીં, અને મજૂરની પણ વિરુદ્ધ વાંધો લે છે. બીજી બાજુ એશિયાટિકો, જેમાંનો મોટો ભાગ બ્રિટિશ ઈન્ડિયાનો છે, તેઓ નવા કાયદા સામા વાંધો ઉઠાવે છે એટલું જ નહીં પણ જૂના કાયદા રદ કરવા કહે છે.

આ બાબતમાં ટ્રાન્સવાલની સરકારની વર્તણૂક બરાબર સમજું છું; વડી સરકારની સંમતિ મેળવ્યા વિના આ મુશ્કેલ બાબતમાં નવા કાયદા કરવા રાજી નથી, અને તેથી તેમને જૂના કાયદા અમલમાં મૂક્યા વગર છૂટકો નથી; પણ તેમ કરતાં જૂના રહીશને હરકત નહીં નડે તેમ કરવા આતુર છે, અને તેથી કાયદા વિરુદ્ધ પણ જેઓ હકદાર થયા છે તેમના હક પણ જાળવાશે. તેઓ એમ ધારે છે કે બોઅર સરકારના કાયદા કઢંગા અને ખરાબ છે તોપણ નવા થાય નહીં ત્યાં લગી ચાલુ રાખવા. કેટલીએક બાબતમાં ખરાબ કાયદા કાઢી નાખ્યા છે. તેમ એશિયાટિકો બાબત થઈ શકતું નથી, કેમ કે લોકના ભલા ખાતર, અને ગોરાઓના વિચાર મુજબ, ખાસ કાયદાની જરૂર છે. આ વિષય પર સરકાર વિચારમાં જ છે, અને આપ જાણો છો કે વડી સરકાર પર લખાણો પણ થયાં છે, પણ હજુ છેડો આવ્યો નથી; એટલામાં લડાઈ પૂરી થતાં એશિયાટિકોનું ધાડું આવી ઠામઠામ પથરાઈ ગયું છે, અને તેથી યુરોપિયનોને ધારતી થઈ છે અને ચીડવાઈ ગયા છે; તેથી કામચલાઉ તરીકે પણ કંઈ કાયદાની જરૂર લાગી. જે લડાઈ પહેલાં હતા તે જ એશિયાટિકો અહીં હોત તો તો વાત મોકૂફ રાખત; પણ ટોળાબંધ નવા આવે છે, અને વેપાર કરવાનાં લાઈસન્સ માગે છે, તે સાથે યુરોપિયન વસ્તી વધારે જોરથી પોકાર કરે છે કે લાઈસન્સ ગમે તેમ અપાય છે, અને સરકાર લોકેશનનો ધારો ચલાવતી નથી, તેથી કંઈ કરવાની જરૂર પડી.

૧૮૮૫ના ત્રીજા કાયદા વિષે વડી સરકાર અને બોઅર સરકાર વચ્ચે તકરાર ચાલતી હતી એ ખરું છે. પણ લવાદનામામાં એમ આવ્યું કે બોઅર સરકાર કાયદો અમલમાં મૂકી શકે. આ ચુકાદો મિ. ચેમ્બરલેને પણ કબૂલ કર્યો હતો, એટલે તે બદલવા ટ્રાન્સવાલ સરકારને ઠીક લાગતું નથી, જોકે એનો અર્થ બને તેમ સારો થશે.

મેં કહ્યું છે તેમ જે ઓશિયાટિકો લડાઈની અગાડી અહીં હતા તેના હક અહીંની સરકાર જાગવશે; પણ જેઓએ નવા હક મેળવ્યા છે તે કબૂલ કરવા વાજબી ધારતી નથી. લડાઈ વખત અને તે પૂરી થયા બાદ કાંઈ કેટલાને લાઈસન્સ મળ્યાં હતાં, તેમને આ વસ્તીની આખર સુધીનાં આખ્યાં છે અને ચેતવ્યા છે કે ત્યાર બાદ તેમને બજાર કે લોકેશનમાં જવું પડશે.

આપ જાણો છો કે બોઅર સરકાર લોકેશન ગામ બહાર ખરાબ જગાએ કરતી. ઘણી જગાએ કર્યાં પણ નહોતાં. અહીંની સરકાર તેથી વગર ઢીલે સારી જગાએ લોકેશન કરવા ધારે છે, કે બજારમાં બધા જઈ શકે, અને મારી ખાતરી છે કે રહેનારના રીતરિવાજ પર ધ્યાન રાખી એક વખત બજારો બંધાઈ જશે તો હાલ માફક તો શું પણ વધારે સારી રીતે તેઓ વેપાર કરી શકશે.

જુદા રાખવાનું સ્વચ્છતાને લીધે છે. બ્રિટિશ ઈન્ડિયનો કહે છે કે તેમના પર ગંદાઈનું તહોમત મૂકી શકાય એવું નથી. અલબત્ત, ઘણા હિંદીઓ પર આ આરોપ મૂકી શકાય નહીં, પણ આ મુલકમાં હલકી જાતના હિંદીઓ પુષ્કળ છે, તેમ તેવા જ બીજા ઓશિયાટિકો છે, તેમને વિશે એમ કહેવાય નહીં.

(અહીં દા.૦ પોર્ટરે જુબાની આપી હતી તે ટાંકી છે—એનો રદિયો અમે તા. ૧૩મીએ આપી ગયા છીએ.)

ગંદા લોકને વસ્તીની વચમાં રાખવાને બદલે જુદા અમુક જગાએ જ રાખ્યા હોય તો લાભ થાય એ દેખીતું છે, કેમ કે તેમના પર જાપતો રહી શકે. સરકારને લાગે છે કે આ વાતમાં યુરોપિયનોનું રક્ષણ થવું જોઈએ, અને ઓશિયાટિકોનું ખુદનું ભલું જોઈએ. આથી એ લોક ધીમે ધીમે સુધરશે, અને ગોરાઓનો ક્રોધ સમાશે. થોડા વખતમાં સંસ્થાનને સ્વરાજ મળશે એટલે બહુ સમાવવાનું છે.

ધારાસભાના ઠરાવમાં આબરૂદાર ઓશિયાટિકો સારું ખાસ સગવડ રાખી છે. ઘણાને માફી મળશે. આબરૂદારને કંઈ પણ તકલીફ આપવાનો અમારો ઈરાદો નથી. યુરોપિયનો, જેઓ અમુક દરજ્જે સુધરેલા છે તેમને એવો અન્યાય નહીં થવો જોઈએ કે હલકા લોક તેઓની વચમાં વસે અને બગાડ કરે. આબરૂદાર કામ કરનાર યુરોપિયનનો એવાની સામે વાંધો છે.

(તારમાં હવેનું લખાણ આવી ગયું છે.)

મારો ખુદ મત એવો છે કે ઠરાવ વાજબી છે, પણ આમ ચાલ્યા કરે નહીં. નવા કાયદા ઘડવા જ પડશે, અને તેમ કરવાનો વખત આવે તેટલામાં હમણાંના ધારા કેમ ચાલે છે તે પર પણ વિચાર થશે. આપણે પહેલું તો એ જોઈશું કે એક વાર લોકેશન થઈ જાય પછી ઓશિયાટિકો ત્યાં રહેવા વાંધો લે છે કે નહીં.

(બાકી તારમાં આવી ગયું.)

(સહી) મિલનર

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૭-૮-૧૯૦૩.

૩૨૧. પ્રિટોરિયાની મસ્જિદ

પ્રિટોરિયાના જાણીતા અગ્રેસર શેઠ હાજી હબીબે ટ્રાન્સવાલ સરકારને પ્રિટોરિયાની મસ્જિદના સંબંધમાં કાગળ લખ્યો તેની નકલ આજ છાપીએ છીએ. અમારા વાંચનારને ધ્યાનમાં હશે કે આપણા મુસલમાન ભાઈઓએ પંદરેક વરસ પર પ્રિટોરિયામાં જગા લીધી, અને તે પર સુંદર મસ્જિદ બંધાવી. ટ્રાન્સવાલના કાયદાને લીધે એ જમીનના દસ્તાવેજ સંબંધી વાંધો પડ્યો. બોર સરકારે મસ્જિદના ટ્રસ્ટીઓનાં નામ પર ચડાવવાની ના પાડી. તે પરથી બ્રિટિશ એજન્ટને કાને વાત નાખી, પણ તેઓ કંઈ કરી શક્યા નહીં. લડાઈ પહેલાં બ્રિટિશ એજન્ટને આ બાબત ફરી અરજ કરી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે જો લડાઈ થઈ તો પછી બ્રિટિશ અમલમાં કંઈ હરકત પડશે નહીં. પણ લડાઈ પહેલાંની અને હાલની વાતમાં આપણે દુર્ભાગ્યે બહુ ફેર જોઈએ છીએ. કોલોનિયલ સેક્રેટરી સાહેબ કહે છે કે જમીન પોતાને નામે કરવા તૈયાર છે; પણ મુસલમાન ધર્મના ફરમાન પ્રમાણે ધર્મની જગા બીજાને નામે થાય નહીં. શેઠ હાજી હબીબ તે પરથી એવી માગણી કરે છે કે કાયદાની નડતર નીકળી જાય તેથી સરકારે કાયદા પ્રમાણે એ જગા હિંદીઓ સારુ મુકરર કરવી. અમને ખબર મળી છે તે મુજબ સરકાર એમ કરવા ના પાડે છે. આમ ના પાડવાનું કારણ સમજાતું નથી. બ્રિટિશ રાજ રૈયતના ધર્મની લાગણી દુખવવા રાજી નથી એ જગપ્રસિદ્ધ છે; તો આવી બાબતમાં ટ્રાન્સવાલની સરકાર વિના કારણ શા સારુ સતાવે છે તે સમજાતું નથી.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૭-૮-૧૯૦૩

૩૨૨. ઉચ્ચ વર્ગના હિંદીઓની કદર !

ટ્રાન્સવાલની સરકાર ઊંચ વર્ગના હિંદીઓને છૂટ આપવા રાજી છે એમ હાલ વારંવાર સાંભળીએ છીએ. અમે આજ લોર્ડ મિલ્નરનું વિલાયતની સરકારને કરેલું લખાણ છાપીએ છીએ તેમાં પણ એ વાત જોઈએ છીએ. થોડા મહિના પર ટ્રાન્સવાલ સરકારે બજાર નોટિસ કાઢી તેની ૪થી ક્લમને આધારે અરજી કરવાનું 'ફોર્મ' છપાવ્યું છે; તેમાં ૨૦ સવાલો છે, અને એ સવાલના જવાબ પરથી સરકાર વિચાર કરશે કે અરજદાર છૂટને લાયક છે કે નહીં—એટલે ઊંચ વર્ગના કે આબરૂદાર છે કે નહીં. આ સવાલોથી હિંદીઓને કેવું શરમ ભરેલું લાગે છે તેનો સરકારે ખ્યાલ કર્યો હોય એમ લાગતું નથી. અમે નથી ધારતા કે કોઈ પણ આબરૂદાર હિંદી આવા તોછડા સવાલોના જવાબ લખી છૂટ મેળવવા અરજી કરશે. અંદર એક સવાલ ભૂલથી રહી ગયો લાગે છે. તમે દેખાવડા છો? અને તમારી ચામડી ગોરી છે કે કાળી? ટ્રાન્સવાલની સરકાર ઊંચ વર્ગના આબરૂદાર હિંદીને કેવા ધારે છે તેનો ખ્યાલ આ સવાલો આપે છે! આજકાલ દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓ પંતુજી બની વડી સરકારને બોધ કરે છે કે રાજ કેવા નિયમથી ચલાવવું: ગરીબ હિંદુસ્તાન તરફ જરા નજર કરી ત્યાંની સરકારને પણ બોધ કરવાની હજી

ફુરસદ મળી નથી, પણ જો તેમ કરે તો અમારા સ્વદેશી ભાઈઓની પણ જરા આંખ ઊઘડે, અને ઊંચા વર્ગના આબરૂદાર કોણ તેનો કંઈ ખ્યાલ આવે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૭-૮-૧૯૦૩

૩૨૩. લોર્ડ સોલ્સબરી^૧

ગયે અઠવાડિયે આખા રાજમાં ગમગીની પસરી હતી, કારણ કે લોર્ડ સોલ્સબરીએ દેહ-ત્યાગ કર્યો. વર્તમાનપત્રોમાં એમનાં જીવનચરિત્રના લાંબા હેવાલ પ્રગટ થઈ ગયા છે—જેમ અહીં થયા તેમ દુનિયાના દરેક ભાગમાં થયા છે. સામાન્ય રીતે બધા વખાણે છે. વડી પાર્લામેન્ટમાં રહી એમણે રાજની એવી સેવા કરી છે કે ઈતિહાસમાં એ પ્રસિદ્ધ કારભારી ગણાયા કરશે. બ્રિટિશ પ્રજા તરીકે એમના ગુણો ઘણા ગાઈશું; હિંદી પ્રજા તરીકે પણ એમની એકંદરે જોતાં તારીફ જ કરીશું. રાજદ્વારી કારકિદીના આરંભમાં એમનું નામ લોર્ડ કેનબોર્ન હતું. તે વખત ૮-૯ મહિના હિંદુસ્તાનના પ્રધાન હતા, તેવામાં ઈન્ડિયન બજેટ પર તકરાર ચાલી તેમાં રાજનીતિ વિષે બોલ્યા તે આપણા લોક ભૂલી ગયા નથી. આખરમાં પણ હિંદુસ્તાન તરફ લાગણી બતાવી હતી. ઈંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો સંબંધ વાજબી હોવો જોઈએ એમ એમનું માનવું હતું.

એઓ ખાનદાન અને તવંગર હતા. એમની કારકિદી પરથી ખાસ કરી પૈસાદાર લોકે બહુ શીખવાનું છે. જોકે સ્વભાવે બહુબોલા નહોતા, તોપણ પ્રસંગ આવ્યે સીધું કહેતાં અચકાતા નહીં. ચીનમાં ખ્રિસ્તીઓની કતલને લીધે ગુલમાલ ચાલતી હતી, તે વખત ખુદ પાદરીઓની ધર્મ ફેલાવનારી મંડળીમાં એમણે શિખામણ આપી, આ એક દૃષ્ટાંત છે. બોચર લડાઈના સંબંધમાં પણ છૂટથી બોલ્યા હતા. અને બતાવી આપ્યું હતું કે દરેક મોટી લડાઈમાં શરૂઆતમાં ગ્રેજો ભૂલો કરતા આવ્યા છે.

એમનું નામ દુનિયામાં મશહૂર હતું. વડી સરકારનો પારકા રાજ સાથે કેવો સંબંધ રાખવો એ બાબત કન્ઝર્વેટિવ પાર્ટીમાં એ હીરા ગણાતા. દેશાવરનાં રાજ્યો પણ એમને વિષે ઊંચો મત ધરાવતાં અને તેથી એમના બોલોનું હમેશ વજન બહુ પડતું. એઓ સલાહસંપ જાળવવા બનતા પ્રયત્ન કરતા, અને બ્રિટિશ રાજને કાંઈ કેટલી વાર ઉગારી દીધું હતું. એમની ખોટ એકદમ પુરાશે નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૩-૯-૧૯૦૩

[ઉપરોક્ત બાબતના ગાંધીજીના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે.]

લૉર્ડ સૉલ્સબરી

લૉર્ડ સૉલ્સબરીના અવસાનથી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યે એક એવા રાજપુરુષ ગુમાવ્યા છે કે જેમના પ્રત્યે સામ્રાજ્યમાં પ્રેમ અને આદર હતો અને સામ્રાજ્યની બહાર જેમનાથી લોકો ડરતા હતા. પ્રામાણિકતા, ઉદ્યમ અને જીવનમાં વિકસાવવા લાયક બધા ગુણોની બાબતમાં સ્વ. લૉર્ડ સૉલ્સબરીનું જીવન સામ્રાજ્યના એકેએક માણસને માટે ઉદાહરણરૂપ હતું. વળી કોઈ પણ દેશના ધનિકોએ તો એમનો દાખલો અમૂલ્ય ગણીને યાદ રાખવા જેવો છે. પરંતુ ઈતિહાસ તો તેમને મહારાણી વિક્ટોરિયાના યુગના સૌથી મહાન વિદેશ મંત્રી તરીકે યાદ રાખશે. પરિસ્થિતિ પરની આબાદ પકડ અને સામ્રાજ્યની મહત્તાના સંપૂર્ણ ભાનને લીધે આ ખંડનાં રાજ્યોમાં તેમનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન હતું. લૉર્ડ સૉલ્સબરી કંઈ તકવાદી નહોતા અને રાજકારણ એમને માટે લાભનો સોદો નહોતો. એટલે તેઓ લોકપ્રશંસાની ઝાંઝી દરકાર કરતા નહીં અને જે કંઈ ખોટું જણાય તેનો વિરોધ કરતા, પછી ભલે તે પોતાના પક્ષે કર્યું હોય કે વિરોધ પક્ષે. જ્યારે તેઓ હિંદી વજીર હતા ત્યારે લૉર્ડ કેનહોર્નની જેમ, સાચી વાત તડ ને ફડ કહી દેતાં જરા પણ ખંચકાતા નહીં. હિંદુસ્તાનની ગરીબીનો તેમણે આ પ્રમાણે ચિતાર આપ્યો હતો:

જ્યાં સીધા વળતર વગર આટલું બધું મહેસૂલ પરદેશ ચાલ્યું જાય છે તે હિંદુસ્તાનની બાબતમાં તો હાનિ ઘણી વધી જાય છે. હિંદુસ્તાનનું લોહી ખેંચવાનું જ છે તો પછી જે ભાગમાં લોહીનો ભરાવો છે ત્યાં અથવા કમમાં કમ, જ્યાં પૂરતું લોહી હોય ત્યાં નસ્તર મૂકવું જોઈએ.—જે ભાગો લોહીની અછતથી કમજોર બની ગયા હોય ત્યાં તો નહીં જ.

આ નિવેદન ઐતિહાસિક મહત્ત્વનું બની ગયું છે અને કેટલીયે વ્યાસપીઠ પરથી એનું અવતરણ ટાંકવામાં આવ્યું છે. રાજ્યનીતિની બાબતમાં તેમણે કહ્યું હતું:

શાંતિ જાળવવી અને જાહેર કામો આગળ ધપાવવાં—ટૂંકમાં આ નીતિ પ્રમાણે આપણે ચાલવાનું છે. હિંદમાં ઉત્પાદનની સાધનસામગ્રી પુષ્કળ છે. તે જ આપણે વધારી શકીએ, જે તેની જમીનની ફળદ્રુપતા અને કરોડોની વસ્તીનો ઉપયોગ દેશની સમૃદ્ધિ વધારવામાં કરી શકીએ, અને જે આપણાં પડોશી રાજ્યોને (પછી તે દેશની અંદર હોય કે બહાર હોય) ખાતરી આપી શકીએ કે અમે રાજ્યો પર અધિકાર કરવાની અને સામ્રાજ્યને ફેલાવવાની નીતિ, જેને કારણે અગાઉ અવિશ્વાસ ફેલાયો હતો અને ઠેકઠેકાણે ઉપદ્રવ થવા લાગ્યો હતો, તે છોડી દીધી છે; જે આપણે આ બધું કરી શકીએ અને તેની સાથે આપણા તાબાની પ્રજામાં અંગ્રેજી સંસ્કૃતિ અને અંગ્રેજી શાસનપદ્ધતિના આશીર્વાદ ફેલાવી શકીએ અને જે આ આશીર્વાદોની કદર તેઓ કરી શકે, તેમને ફેલાવવામાં ભાગ લઈ શકે અને તેમને અસરકારક બનાવી શકે તેવા સંસ્કારો આપણે તેમને આપી શકીએ—જે આ બધું કરી શકાય તો આ હાલની વિશ્રાંતિની અને દેખીતા બંધિયારપણાની પદ્ધતિનો સારામાં સારો ઉપયોગ થઈ શકશે. . . . જે આપણે આપણી હાલની તકોનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરીએ અને એ વિશાળ મુલકનો અને તેની પ્રજા તરીકે જીવતા અતિવિશાળ સમુદાયોનો નૈતિક અને ભૌતિક વિકાસ

સાધવાની આપણી શક્તિને છેક છેલ્લી હદ સુધી કામે લગાડીએ તો જ આપણને ખાતરી થાય કે આપણે સામ્રાજ્યને એવા પાયા પર મૂકીશું કે તે ક્યારેય ડગશે નહીં.

વળી દાદાભાઈ નવરોજીના મહાન ગ્રંથમાં^૧ આપેલા તેમના એક ભાષણમાંથી લીધેલો નીચેનો ઉતારો બહુ ઉચિત છે અને તેમનો નિખાલસ સ્વભાવ દર્શાવે છે.

હિંદને સૌથી સારી રીતે જાણનારા બધાનો સામાન્ય અભિપ્રાય એક જ છે કે સારા શાસનવાળાં અનેક નાનાં દેશી રાજ્યો હિંદના લોકોની રાજકીય અને નૈતિક સ્થિતિના વિકાસ માટે અત્યંત લાભદાયી છે. . . . દેશી રાજઓના શાસનમાં જે હિંસા અને ગેરકાનૂની બાબતો જોવામાં આવે છે તેવા દોષો બ્રિટિશ શાસનમાં નથી; પણ બ્રિટિશ શાસનના પોતાના દોષો છે, જેની પાછળનો ઈરાદો જોવા જઓ તો તે ઘણા નિર્દોષ છે, છતાં પરિણામની દૃષ્ટિથી જોતાં ઘણા ભયંકર છે. બ્રિટિશ શાસનમાં એક ચોક્કસ કાર્યપ્રણાલીને વળગી રહેવાની વૃત્તિ, બેધ્યાન અને જડ બેદરકારી, જે કેટલીક વાર સંગઠનની વિશાળતામાંથી પેદા થયેલી હોય છે, જવાબદારીનો વધુપડતો ખ્યાલ, સત્તાનું અત્યંત કેન્દ્રીકરણ — આ બધાં એવાં પરિણામો છે કે જેનાં કારણો માટે કોઈ એક વ્યક્તિને ગુનેગાર ગણી શકાય નહીં, તેમ છતાં તેનાથી શાસનમાં એટલી બધી ઢીલાશ પેદા થાય છે કે એમાં બીજાં કુદરતી કારણો ને સંજોગો આવી મળતાં અત્યંત દુઃખદાયક પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

ગયા બોઅર યુદ્ધના કટોકટીના સમયે પણ આ મહાનુભાવે એવી જ નિખાલસતા બતાવી હતી. લોહીભીના સંઘર્ષની શરૂઆતમાં જ્યારે એક પછી એક આફતો આવવા લાગી ત્યારે ગ્રેટ બ્રિટનના સર્વ રાજદ્વારી પુરુષોમાંથી એ જ એક એવા પુરુષ હતા કે જેમણે ખુલ્લા દિલથી સ્વીકાર્યું હતું કે એ આફતો ભૂલોને લીધે આવી હતી. એમણે ઈતિહાસમાંથી આવા જ બનાવો ટાંકી બતાવ્યા ને દેખાડી આપ્યું કે બ્રિટનના લોકો જેમાં જોડાયા હતા તેમાંથી લગભગ બધાં મહાન યુદ્ધોના શરૂઆતના તબક્કાઓમાં તેમણે ગંભીર ભૂલો કરી હતી.

તા. ૨૦મી જુલાઈ ૧૯૦૦ને રોજ એમણે એમ પણ કહ્યું કે:

હિંદુસ્તાન સાથે ઉદાર અને છૂટછાટવાળું વર્તન રાખવું ઈચ્છવાયોગ્ય છે; તેનું એક કારણ એ છે કે આ દેશના લોકો કરતાં એ દેશના લોકો ઘણી વધારે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી રહ્યા છે અને વધારે દુઃખ વેઠી રહ્યા છે.

બાઈબલ પ્રચાર સંઘની વ્યાસપીઠ પરથી ચીનના પ્રવાસ પ્રસંગે તેમણે જ લોકપ્રિયતા ગુમાવવાનું જોખમ ખેડીને કેટલાંક અપ્રિય છતાં લાભદાયક સત્યો જરાયે અચકાયા વગર સંભળાવ્યાં હતાં. ચીનમાં ધર્મપ્રચાર બાબત, પ્રતિષ્ઠિત સભાજનો સમક્ષ બોલતાં નેક નામદારે પોતે એક સાચા ખ્રિસ્તી ગૃહસ્થ તરીકે ધર્મપ્રચારકોને યાદ કરાવ્યું કે તેઓ ઈશુ ખ્રિસ્તનો ઉપદેશ ભૂલી ગયા છે અને પોતાના કામમાં આવતાં દુઃખો કે મોત પણ નમ્રતાથી સહન કરવાની તેમની સલાહ છોડી દઈને તેમણે દુન્યવી શક્તિની મદદ માગી છે. તેમણે પોતાના ઉત્સાહને ડહાપણનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય મર્યાદામાં રાખવો જોઈએ જ્યો તેઓ જે દેશોના પ્રતિનિધિ હતા તે દેશોની બેઆબરૂ ન થાય અથવા તે કફોડી હાલતમાં ન મુકાય.

અમારા વાચકોની જાણ માટે અમે ઉપરોક્ત સભામાં નેક નામદારે કરેલા ભાષણનો ઉતારો અન્યત્ર આપીએ છીએ જે તેમના ઉમદા સ્વભાવની ઉચ્ચતા, ઊંડાણ અને વિશાળતા તથા

૧. “પોવર્ટી એન્ડ અનબ્રિટિશ ફ્રી ઇન ઇન્ડિયા” (હિંદની ગરીબાઈ), ૧૯૦૧.

તેમના હેતુની વિશુદ્ધતા બતાવે છે. એ મહાન અને ભલા દેશભક્ત આવા હતા જેમને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યે ગુમાવ્યા છે અને જેમના મૃત્યુનો સામ્રાજ્ય શોક કરે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૩-૯-૧૯૦૩

૩૨૪. ત્રાસદાયક ખબર

વિવાયતની વડી પાર્લિમેન્ટમાં મજૂરો બાબતની તકરારના જવાબમાં મિ. ચેમ્બરલેને ભાષણ કર્યું તેનો હેવાલ આજ છાપીએ છીએ. જે ભાષણ મળેલા હેવાલ પ્રમાણે જ હોય તો અંદર સમાયેલી ખબર ખરેખર ખેદજનક જ નહીં પણ ત્રાસદાયક છે. હિંદુસ્તાનથી મજૂરો નાતાલ કરારનામામાં આવે, અને નોકરી પૂરી થતાં હિંદુસ્તાન પાછા જાય એવી ગોઠવણ હિંદી સરકારે નાતાલ સરકાર સાથે કરી છે એમ મિ. ચેમ્બરલેનનું કહેવું થયું; અને એમણે 'દાઝયા પર ડામ' કહેવત મુજબ એમ પણ જાહેર કર્યું કે હિંદી સરકાર આ ગોઠવણ ખાસ હિંદીઓને લાભકારી સમજે છે! હિંદી પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર હિંદી સરકાર છે; અને તેમના લાભ જળવવા એ તેમની ફરજ છે. પોતાની ફરજે અદા કરવા સદા તત્પર છે, હંમેશ આતુર અને રાજી છે, એમ સાધારણ રીતે બ્રિટિશ સરકારના સંબંધમાં આપણે માનતા આવ્યા છીએ; તો ઉપર લખેલી ખબર ખરી માનતાં આચકો લાગે છે. જે ખરી જ હોય તો હિંદુસ્તાને દુર્ભાગ્ય સમજવું. જે સરકારે ખુદ હિંદુસ્તાનમાંથી વેઠની રીત કાઢી નાખી; જે સરકારે અગાધ દ્રવ્ય અને અરાંખ્ય માણસોનો ભોગ આપી ગુલામગીરી દુનિયાના કાંઈ કેટલા ભાગ, જેને બ્રિટિશ રાજ સાથે લેવાદેવા લગી નહીં તેમાંથી નાબૂદ કરી; જે સરકાર ન્યાયવૃત્તિ સારુ જગમાં પ્રસિદ્ધ છે; અને રંકનું રક્ષણ કરવું એ પોતાનો ધર્મ સમજે છે; જે સરકાર હિંદુસ્તાનને પ્રિય ગણે છે; અને જે સરકાર એમ માને છે કે હિંદુસ્તાનનું સંરક્ષણ કરવા, ન્યાયથી વર્તવા, લોકને સુધારવા, અને દેશને આબાદ કરવા ઈશ્વરકૃપાથી એ દેશમાં અમલ ભોગવે છે, તે પ્રતાપી સરકાર રાંક, મૂંગી, અનાય અને ભોળી રૈયતને સ્વચ્છંદી અને સ્વાર્થી સંસ્થાનોના ગોરાની જાળમાં આગળ રહી ફસવા દે, અને તે 'ચડ જ બેટા શૂળી પર, ભલા હોગા' એવાં સર્પ સમાન વચનો સંભળાવે, તો પછી પ્રજાનું દુર્ભાગ્ય નહીં તો બીજું શું? ગરીબ હિંદુસ્તાન પર ઈશ્વરી ક્રોધ છે. દુકાળ પર દુકાળ, મરકી તો છોડતી જ નથી, જ્યાં ત્યાં રડારોળ અને હાય; પછી સરકારનો પણ શો વાંક કાઢવો? આપણે આપણા પાપને લીધે જ દુઃખ ખમીએ છીએ, એમ સમજી, આપણાં વહેવાર આચરણ વિવેકી રાખી, કર્તવ્ય કર્યા કરી, આ સૌ ઈશ્વરની માયા, કુદરતનો ખેલ છે એમ માની સંતોષ જ પામવામાં જ ડહાપણ છે. અવબત્ત, સંસારમાં નિયમ પ્રમાણે દુઃખો ટાળવા અને ન્યાય મેળવવા પ્રયત્નો તો ફરજ પ્રમાણે થવા જ જોઈએ, પણ તેમાં જે નિષ્ફળ થવાય તો નિરાશ નહીં થવું, તજવીજે જારી જ રાખવી, અને પરિણામ સારુ ઈશ્વર પર ભરોંસો રાખવો એમાં જ માણસાઈ સમજીએ છીએ.

આ ખબર હિંદુસ્તાન પણ પહોંચી ગઈ હશે; હવે જેવાનું છે કે આપણે ત્યાંના ભાઈઓ પોતાની ફરજ કેમ સમજે છે, અને અદા કરે છે. આ વાત નાની કે નજીવી નથી, એટલે આપણા ત્યાંના ભાઈઓ એ પર ઘટનું ધ્યાન દઈ પોતાના વિચાર નામદાર સરકારને વિનયપૂર્વક

જણાવશે, અને ગરીબ મહેનતુ પ્રજને અન્યાય નહીં થવા દેવા બનતા પ્રયાસ કરશે એવી અમારી ઉમેદ છે. ટ્રાન્સવાલની ગોરી પ્રજ એકમતે અને ખંતથી કેટલું કરી શકે છે તે પરથી ધડો લઈ, જે હિંદુસ્તાનમાં ઠામ ઠામ સભાઓ થાય, વર્તમાનપત્રો હંમેશ વિવેકથી અને ખંતથી ચર્ચા કર્યા જ કરે, ધારાસભાઓમાં પણ ચર્ચા થાય, અને હજારો અને લાખો સહીથી સરકારને અરજીઓ પર અરજીઓ થાય તો બેશક પરિણામ સંતોષકારક આવ્યા વગર રહે નહીં. સરકારની વૃત્તિ સારી છે, એટલે લોકલાગણીનો આવી વાજબી બાબતમાં અનાદર કરે નહીં. માત્ર બ્રિટિશ રીત પ્રમાણે માગણી કરી હોય તો જ અસર સારી અને જલદી થાય. પોતાની લાગણી સરકારને રીનસર જાહેર કરવી એ દરેક પ્રજની ફરજ છે.

‘માગ્યા વિના મા નહીં પીરસે’ તેમ બોલ્યા વગર સરકાર પણ નહીં સમજે એમ ધારી જે આપણા સ્વદેશી ભાઈઓ મર્યાદાપૂર્વક સરકારને પોતાના વિચાર જાહેર કરે તો સરકાર ધ્યાન દીધા વગર રહે નહીં. કોશિશ સામટી અને જરી થાય તો પરિણામ ઠીક જ આવવાનો સંભવ છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૩-૯-૧૯૦૩

૩૨૫. ટ્રાન્સવાલનાં લાઈસન્સ

ગયે અઠવાડિયે અમે લોર્ડ મિલ્નરના લખાણનો સાર આપી ગયા અને ટીકા પણ કરી ગયા; તેમાંની એક બાબત પર આજ ખાસ વિચાર કરીએ, કારણ કે તે લાઈસન્સ સંબંધી હોવાથી બહુ અગત્યની છે.

લોર્ડ મિલ્નર લખે છે :

મેં કહ્યું છે તેમ જ એશિયાટિકો લડાઈની અગાડી અહીં હતા તેના હક અહીંની સરકાર જાળવશે; પણ જેઓએ નવા હક મેળવ્યા છે તે કબૂલ કરવા વાજબી ધારતી નથી. લડાઈ વખત અને તે પૂરી થયા બાદ કાંઈ કેટલાને લાઈસન્સ મળ્યાં હતાં, તેમને આ વરસની આખર સુધીનાં આખ્યાં છે, અને ચેતાવ્યા છે કે ત્યાર બાદ તેમને બજાર કે લોકેશનમાં જવું પડશે.

અમે આગળ આ બાબત લખાણો કરી ગયા છીએ તે પરથી સાફ માલૂમ પડશે કે આમ લખવામાં લોર્ડ મિલ્નરની ભૂલ છે. હજુ બધા રેફ્યુજીઓને ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવા દેતા નથી, અને આજ લગીની સખતાઈમાં નવા કેમ ધૂસી ગયા? અને ધૂસી ગયા તો તે સાથે લાઈસન્સ માગવા લાગ્યા અને સરકારી અમલદારો પાસે મેળવી પણ શક્યા? જે નવા આદમી ધૂસી ગયા હશે તો તે મૂઠીબંધ; પણ તેઓ લાઈસન્સ પણ મેળવી શક્યા એમ કહેવું વધારે પડતું લાગે છે. અમારી જરૂ પ્રમાણે આપણા લોકને લાઈસન્સ બહુ ચોકસાઈ કરી જ આપતા; અને જેઓને લાઈસન્સ મળ્યાં છે તે ટ્રાન્સવાલના જૂના રહીશ છે. વળી તે સાથે લાઈસન્સ આપતી વખત કંઈ શરત નહોતી કીધી; એટલે હવે નોટિસ આપવી એ વાજબી કહેવાય? મિ. ચેમ્બરલેન દક્ષિણ આફ્રિકામાં પધારવાના હતા તે વખત ગોરાઓએ ગરબડ કરવા માંડી, અને હિંદીઓને મળતાં લાઈસન્સ સામો પોકાર ઉઠાવ્યો. તે પરથી મેંનિસ્ટ્રેટોએ સખતાઈ અતિશય વાપરવા માંડી. મિ. ચેમ્બરલેન આગળ લાઈસન્સ સંબંધી વાત થઈ ત્યારે તેમણે ખુદે શું કહ્યું હતું તે યાદ હશે — કે

હરકત નહીં આવે. જો કાંઈ કેટલાને વગર હકે લાઈસન્સ મળ્યાં હતાં તો આ વરસ પૈસા લઈ બદલી શું કામ આપ્યાં? ખોટાં જ હતાં તો પછી બદલીને નવાં શું કામ આપ્યાં? લાઈસન્સ આપવાં એટલે વેપાર કરવાની રજા આપવી; અને વગર શરતે રજા આપવી એટલે સદા વેપાર કરવાનો હક આપ્યો ગણાય. એટલે લાઈસન્સ મળ્યા પછી વેપારીને સ્વાભાવિક રીતે એ જ ખ્યાલ રહે કે વેપાર કેમ જમાવવો, અને તેથી વિલાયત, હિંદુસ્તાન અથવા દક્ષિણ આફ્રિકાના વેપારીઓ સાથે માલ વિષે ગોઠવણ કરે છે, અને ધીરધાર કરે છે. આ વાત જાણીતી છે. વળી એક જગાએ વેપાર કરવા માંડ્યો કે તે જગાએ ઘરાકી બંધાઈ જાય છે, તેથી બનતા લગી વેપારી દુકાન પણ બદલતા નથી, કારણ કે તેમ કરતાં ઘણું કરી બહુ નુકસાન થાય છે. તો હવે દુકાન કાઢી નાખવાની નોટિસ મળે તો શું પરિણામ આવે એ કહેવું મુશ્કેલ નથી — પરિણામ એક જ આવે કે વેપારી પાયમાલ થઈ જાય.

ઉપર લખ્યું છે તેવી સ્થિતિ છે; તો લોર્ડ મિલ્નર સાહેબે લખ્યું છે કે વડી સરકારની સંમતિ મેળવ્યા વિના આ મુશ્કેલ બાબતમાં નવા કાયદા કરવા રાજી નથી, અને તેથી તેમને જૂના કાયદા અમલમાં મૂક્યા વગર છૂટકો નથી; પણ તેમ કરતાં જૂના રહીશને હરકત નહીં નડે તેમ કરવા આતુર છે, અને તેથી કાયદા વિરુદ્ધ જેઓ હકદાર થયા છે તેમના હક પણ જળવાશે તે સમજી શકાતું નથી.

વળી કાયદો અમલમાં મૂકવાનાં કારણ બતાવે છે તે પર વિચાર કરતાં ૩ પાઉંડ નોંધામણી-ના શા સારુ પાછા ખડા કર્યા તે સમજી શકાતું નથી. તેમ ઊંચ વર્ગના માણસ વિષે લખ્યું છે તે પણ વિસ્મય પમાડે છે. ટ્રાન્સવાલ સરકારના મનથી ઊંચ વર્ગનાને કેમ ઓળખવા તેના દાખલામાં ગયા અંકમાં 'ફોર્મ' છાપ્યું છે, તે પરથી ટ્રાન્સવાલમાં હિંદી પ્રજા બાબતની સમજ કેવી છે તેનો ખ્યાલ આવે છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૩-૯-૧૯૦૩

૩૨૬. હિંદી મજૂરો અને મોરિશિયસ

મોરિશિયસના ટાપુનો ઉલ્લેખ દક્ષિણ આફ્રિકામાં હંમેશા હિંદીઓને ઉતારી પાડવા માટે થાય છે. ઉપરછલ્લી દૃષ્ટિવાળા ટીકાકારો એમ કહેતાં અચકાતા નથી કે હિંદીઓએ આ ટાપુ પાયમાલ કરી નાખ્યો. પણ તેઓ ભૂલી જાય છે કે આ ટાપુની હાલની સ્થિતિ હિંદીઓના સાહસને જ આભારી છે. હિંદી મજૂરો વગર તે સંભવતઃ હજુ ભેંકાર અરણ્ય જેવો રહ્યો હોત. હિંદીઓ ત્યાં ગયા તે પહેલાં કચારેય એ ટાપુની વધારે સારી સ્થિતિ હતી એવું એ લોકો બતાવી શકતા નથી. એ ટાપુમાં સહિષ્ણુ હિંદી મજૂરોની યોગ્યતાનું આ એક વાણમાગ્યું પ્રમાણપત્ર છે :

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા કહે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકાના લોકોએ મોરિશિયસના ધનિક-મંડળની સભામાં લોર્ડ સ્ટેન્મોરે કહેલાં વચનોની નોંધ લેવી જાઈએ. ગયે વરસે મોરિશિયસ દુર્ભાગ્યે કારમી કટોકટીમાંથી પસાર થયું. એવી કટોકટી અગાઉ કચારેય આવી હોય એવું ત્યાંના લોકોને સાંભરતું નથી. ઢોરોમાં પ્લેગ ચાલ્યો અને તેમાં મોટા ભાગની જાગીરોમાં બધાં નહીં તો મોટા ભાગનાં ભાર ખેંચનારાં જનવરો મરી ગયાં. અને તે પણ એવે વખતે

કે જ્યારે પાક લાણીને લાવવામાં તેમની સૌથી વધારે જરૂર હતી. પરંતુ લૉડ સ્ટેન્મોર કહે છે કે આ દુર્ઘટનાએ બહુ અસરકારક રીતે બતાવી આપ્યું કે હિંદી કુલીઓ રૂપે મોરિશિયસની પાસે કેવું પ્રશંસનીય મજૂર દળ છે. સામાન્ય રીતે બળદ અને ખચ્ચર કરે તે કામ તેમણે આનંદથી અને તત્પરતાથી ઉઠાવી લીધું. અને તેના બદલામાં કશો ફાયદો મેળવવાની શરત પણ ન મૂકી, જોકે મૂકી હોત તો તે નકારવાનું અશક્ય હતું.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૩-૯-૧૯૦૩

૩૨૭. હૈરી એસ્કમ્બનું પૂતળું^૧

ગયે શનિવારે સંસ્થાનના દરેક ભાગ અને વર્ગના પ્રતિનિધિઓ ટાઉન ગાર્ડન્સમાં સંખ્યાબંધ એકઠા થયા હતા. ત્યાં સર જૉન રોબિન્સને મરહૂમ રાઈટ ઓનરેબલ હૈરી એસ્કમ્બનું પૂતળું ઉઘાડું કર્યું, અને તેમ કરતાં એક અતિશય અસરકારક, છટાદાર અને ઉમદા ભાષણ કર્યું. ત્યાર બાદ સર બેન્જમિન ગ્રીનેક પણ ગદ્ગદ કંઠે યોગ્ય બોલ્યા. બંને બોલનારે હૈરી એસ્કમ્બનાં બહુ વખાણ કર્યાં. અહીંની હિંદી પ્રજા પણ આવાં વખાણ કરવામાં સામેલ છે, અને ગુણ ગાય છે.

મિ. એસ્કમ્બનો હિંદીઓ સાથે બહુ વખતનો સંબંધ હતો. શરૂઆતમાં એઓ આપણી તરફથી વકીલાત કરતા હતા, અને ટ્રાન્સવાલના આપણા ભાઈઓ તરફથી એમણે વકીલ તરીકે લખાણો પણ કર્યાં હતાં. નાતાલમાં ૧૮૮૫માં હિંદીઓના સંબંધમાં સરકારી કમિશન બેઠું તેની સમક્ષ બહુ સારી સાક્ષી આપી હતી, અને મજૂરોને કરારનામું પૂરું થયું કે હિંદુસ્તાન પાછા મોકલવાની યોજના સામે ખૂબીથી ટક્કર લડાવી હતી અને તેથી થતા અન્યાય વિષે બહુ છટાથી અને છૂટથી બોલ્યા હતા. ત્યાર બાદ એઓ આપણી વિરુદ્ધનાં પક્ષમાં ભળી ગયા; અને નાતાલને સ્વરાજ મળતાં હિંદીઓને હાનિકર્તા કાયદા થયા તે એમને લીધે. પણ તેમાં આપણે એમને ઘણો દોષ દર્શાવ્યું નહીં, કેમ કે એમની સમજ પ્રમાણે જે વાજબી લાગ્યું તે કીધું. લાઈસન્સના કાયદાનો આપણા પર જુલમ ગુજરવા લાગ્યો. તે વખત એમણે આપણી બહુ અચ્છી સેવા કરી. લડાઈ શરૂ થતાં હિંદીઓનાં ખરાં વફાદારીનાં કામ જોઈ એમનું હૈયું ઘણું પીગળ્યું, અને જ્યારે હિંદી વૉલંટિયરો સરહદ તરફ જવા નીકળ્યા ત્યારે પોતાને ઘેર તેમને ચાપાણી આપી આશીર્વાદ દીધો. તે વખતે એમણે જે છેલ્લું જાહેર ભાષણ કર્યું તે નીચે મુજબ છે:

મિ. એસ્કમ્બે કહ્યું કે

રણક્ષેત્ર પર જતાં પહેલાં તમે મને વિદાયના બે બોલ કહેવા બોલાવીને જે ખાસ અંગત માન આપ્યું તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું. અહીં જેઓ હાજર છે તેમની જ નહીં પણ નાતાલની આખી પ્રજાની તેમ જ મહારાણીના વિશાળ સામ્રાજ્યના બધા લોકોની શુભેચ્છાઓ તમે સાથે લઈ જાઓ છો. આ મહત્ત્વના યુદ્ધમાં અનેક બનાવો બન્યા છે. તેમાં આ બનાવ ઓછો રસપ્રદ નથી. સામ્રાજ્યની એકતા અને દૃઢતા વધારવા નાતાલના હિંદી પ્રજાજનો તત્પર અને દૃઢ નિશ્ચયી છે અને નાતાલમાં અધિકારોની માગણી કરવાની સાથે તેઓ દેશ પ્રત્યેનું પોતાનું ઋણ ફેડવાની જવાબદારી પણ

૧. અંગ્રેજીમાં "Natal's Pride" (નાતાલનું ગૌરવ) એ મથાળા નીચે પ્રગટ થયો છે.

આ રીતે સ્વીકારે છે તે આ સભાથી જણાઈ આવે છે. ખરેખર લડનારાઓના જેટલું જ માનભર્યું સ્થાન તેમને પણ મળશે. કેમ કે ધાયલોની સારવાર કરનાર કોઈ ન હોય તો યુદ્ધ હાલ છે તે કરતાં પણ ઘણું વધારે ભયંકર બની જાય. યુદ્ધ તો દુઃખદ છે જ, પણ કેટલીક ચીજો યુદ્ધ કરતાંયે વધારે ખરાબ છે. એક દેશ પર આક્રમણ થાય ત્યારે તેને લડવું પડે છે, પણ યુદ્ધની ભયાનકતાઓ બને તેટલી ઓછી કરવાના જે પ્રયત્નો થાય છે તે જે ન થતા હોય તો યુદ્ધ ઘણું વધારે ભયાનક બની જાય. આ એક એવું કામ છે કે જેમાં તમે માનપૂર્વક ભાગ લઈ શકો. સામાન્ય રીતે યુદ્ધનું પરિણામ અનિશ્ચિત હોય છે. પણ તે તો જ્યારે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય તેમાં ભાગ ન લેતું હોય ત્યારે. જે યુદ્ધમાં સામ્રાજ્ય ભાગ લે તેનું તો એક નિશ્ચિત પરિણામ હોય છે. બનાવો ભલે અનેક બન્યા કરે પણ અંતિમ પરિણામ તો એક જ આવવાનું અને એ પરિણામ આખાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં વધારે સારી પરિસ્થિતિ સર્જશે. બધે એક જ ઝંડો લહેરાતો હશે. થોડા વખત પહેલાં અમારામાંથી કેટલાકે એવી આશા રાખી હતી કે રાજ્યોની સ્વાયત્તાને ખલેલ પહોંચાડ્યા વગર દક્ષિણ આફ્રિકાનું બ્રિટનના ધ્વજ હેઠળ એક સમવાય તંત્ર બનાવવામાં આવે. પણ જ્યારે નાતાલ પર આક્રમણ થયું એટલે એ આશાઓને બદલે જુદા જ નિર્ણયો લેવા પડ્યા, અને હવે એવા બનાવો બન્યા છે કે આખાં દક્ષિણ આફ્રિકાને સામ્રાજ્યમાં ભેળવી દીધા સિવાય છૂટકો જ નથી. અને એ કેમ ભૂલી શકાય કે નાતાલના હિંદીઓ જેમની સાથે થોડેઘણે અંશે અન્યાયી વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો હતો તેઓ પોતાની બધી મુસીબતો ભૂલી ગયા અને પોતાને સામ્રાજ્યનો એક ભાગ માનીને તેની જવાબદારીઓમાં ભાગ લેવા તૈયાર થયા. આજે અહીં જે બની રહ્યું છે તેની જેને ખબર છે તે સૌની હાર્દિક શુભેચ્છાઓ તમારી સાથે છે. અને તમે તે કરી રહ્યા છો તેની જાણ આખાં સામ્રાજ્યમાં વસતા મહારાણીના વિવિધ પ્રજાજનોને વધારે નિકટ લાવવામાં મદદકર્તા થશે.^૧

એમને ત્યારથી લાગ્યું કે નાતાલમાં હિંદીઓને અન્યાય થયો છે; અને તે દૂર થવો જોઈએ. એ ગુજરી ગયા તે જ દહાડે એણે એવા વિચાર દર્શાવ્યા હતા; અને અમારી ખાતરી છે કે જે જીવ્યા હોત તો આપણું ભલું કરવામાં પાછા હોત નહીં.

નાતાલે પૂતળું કીધું તેથી એને જ માન આપ્યું નથી, પણ પોતે પણ માન લીધું છે. આવા લાયક માણસની કદર પિછાની પોતાની કિંમત વધારી છે એટલે ગુણજ છે એમ બતાવી આપ્યું છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૩-૯-૧૯૦૩

૩૨૮. બૉક્સબર્ગની જાગૃતિ !

બૉક્સબર્ગના લોક ખાઈપીને મંડયા છે. ગયે અઠવાડિયે ફરી હેલ્થ બોર્ડની સભા થઈ હતી તેમાં ત્યાંના મેજિસ્ટ્રેટ કેપ્ટન કોલીની સામા બહુ ઊભરા કાઢયા હતા. ઈસ્ટ રેન્ડ એક્સપ્રેસમાંથી એ સભાની હકીકત છાપીએ છીએ. ત્યાંના ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ તેમ જ ઈસ્ટ રેન્ડ વિજિવન્સ એસોસિયેશને અરજી કરી છે, અને પોતાની લાગણી કરડા શબ્દોથી જાહેર કરી છે. ત્યાંનાં છાપાં, ઈસ્ટ રેન્ડ એક્સપ્રેસે પણ બહુ સખત ટીકા કરી છે. એ લોકનું કહેવું એમ છે કે લોકલાગણીની વિરુદ્ધ શા માટે ઠરાવ થવા દીધો કે હાલ છે ત્યાં જ લોકેશન રહી શકે. વાત વધવાતી છે—એ લોક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને પણ મળવા તૈયાર છે. કેપ્ટન કોલીએ અરજીઓ સરકારને મોકલી આપવા કબૂલ કર્યું છે. હવે આધાર સરકાર પર છે. ન્યાયદૃષ્ટિથી આ વાતનો ફડથો થશે એવી ઉમેદ છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૦-૯-૧૯૦૩

[ઉપરોક્ત બાબતના ગાંધીજીના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે.]

બૉક્સબર્ગનો વાડો

બૉક્સબર્ગની આરોગ્ય સમિતિની કાર્યવાહી પરથી જણાશે કે ત્યાંના સદ્ગૃહસ્થો હજી હાલના હિંદીઓના વાડાને ત્યાંથી ખસેડવાની બાબતમાં ક્રિયાશીલ છે. અધ્યક્ષ કેપ્ટન કોલી જે તાજેતરમાં યુરોપથી આવ્યા છે તે સમિતિએ સૂચવેલી આ સખત દરખાસ્ત સાથે સંમત નથી એમ જણાય છે, પણ તેઓ એકલે હાથે કેટલો ન્યાય કરી શકશે તે પ્રશ્ન છે. એટલે હાલનો વાડો ટકાવી રાખવાનો મુખ્ય આધાર સરકારનાં પગલાં પર જ રહે છે. વાડાના રહેવાસીઓની વાત સંપૂર્ણપણે ન્યાયની છે. અને આશા રાખીએ કે એક વાર સુસંગત વલણ અપનાવ્યા પછી આરોગ્ય સમિતિના સભાસદોના દબાણને વશ થઈને સરકાર પોતાનું વલણ છોડી નહીં દે. પરંતુ આપણે સમિતિના સભ્યોની ન્યાયભાવનાને કેમ અપીલ ન કરી શકીએ? અમે તેમને એક બ્રિટિશોને શોભે તેવો ઈલાજ સૂચવીએ. તેઓ એવો આરોપ મૂકે છે કે વાડો આટલો નજીક હોવાથી કોમનું સ્વાસ્થ્ય જોખમાય છે. માની લઈએ કે ભય વાજબી છે તોપણ તેનો ઉપાય તેમના પોતાના હાથમાં છે. અને તે ઉપાય વાડો ખસેડવાનો નથી. ડૉ. જોન્સ્ટન એમ જ કહે કે “વાડો વધારે દૂર ખસેડવાથી જોખમ ઊલટું વધશે.” ઉપાય તો એ છે કે જે વાડો હાલ ખરેખર આરોગ્યદાયક સ્થિતિમાં ન હોય તો તેને તેવી સ્થિતિમાં મૂકવો અને એ સ્થિતિ ટકાવી રાખવી. જે વાડાના રહેવાસી પોતે જ ગુનેગાર હોય તો કાયદાનો સખતાઈથી અમલ કરવો અને થોડાક મુકદ્દમા પણ ચલાવવા. વાડો ખસેડવા પૂર્વગ્રહભરી ચળવળ કરવી અને પછી વાડાના રહેવાસીઓને પૂરતા આરોગ્ય વિષયક નિયંત્રણ વગર રહેવા દેવા એના કરતાં એ રસ્તે ઘણો ફાયદો થશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૩-૯-૧૯૦૩

૩૨૯. દાદાબાઈ નવરોજીને પત્ર^૧

પો. ઓ. બોક્સ ૬૫૨૮,
જેહાનિસબર્ગ,
સપ્ટેમ્બર ૭, ૧૯૦૩

પ્રતિ

માનનીય દાદાબાઈ નવરોજી,
વૉશિંગ્ટન હાઉસ, ૭૨, એનર્લી પાર્ક
લંડન એસ. ઈ.
વહાલા સાહેબ,

આજે ટપાલમાં ઇન્ડિયન ઓપીનિયન મોકલું છું, તેમાં તમે મિ. ચેમ્બરલેનના ભાષણનો^૨ એક ઉતારો જોશો.

તમને યાદ હશે કે ગિરમીટિયા હિંદીઓનો કરાર પૂરો થયે તેમને ફરજિયાત હિંદ પાછા મોકલવા બાબત લોર્ડ કર્ઝનની સંમતિ મેળવવાના હેતુથી ગયે વરસે નાતાલ સરકાર તરફથી એક પ્રતિનિધિમંડળ હિંદ ગયું હતું. પ્રતિનિધિમંડળ પાછું ફર્યું છે પણ હજુ લગી નાતાલ સરકારે કશું નિવેદન બહાર પાડ્યું નથી. પરંતુ મિ. ચેમ્બરલેનના ભાષણ પરથી જણાય છે કે હિંદુ-સ્તાનની સરકારે ફરજિયાત પાછા મોકલવાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારી લીધો છે, અને તે પણ બહુ વાંધાજનક રીતે—ગિરમીટિયાઓના વેતનનો એક ભાગ તેઓને હિંદ પાછા ફર્યા પછી જ મળે એ રીતે. આનો અર્થ તો કામચલાઉ ગુલામી જ કરી શકાય. અમને દક્ષિણ આફ્રિકાના વતનીઓને તો આ બાબત એટલું બધું લાગી આવે છે કે નાતાલના સ્વતંત્ર હિંદી વતનીઓને વધારે અધિકારો આપવાના બદલામાં પણ આવી શરત સ્વીકારવી ન જોઈએ. સ્વતંત્ર હિંદીઓને લગતી પરવાનાની અને એવી બીજી બાબતો અંગેની લડત ગિરમીટિયા મજૂરોના પ્રશ્નથી સ્વતંત્ર રીતે જ ચલાવવી જોઈએ; સિવાય કે જે સ્વતંત્ર હિંદીઓ તરફ ન્યાયી વર્તણૂકની બાંધધરી ન આપવામાં આવે, તો ગિરમીટિયાઓને મોકલવાનું સદંતર બંધ કરી દેવું જોઈએ. પરંતુ સ્વતંત્ર હિંદીઓ સાથે વધારે સારું વર્તન રાખવામાં આવે તેના બદલામાં નાતાલમાં આવનાર ગિરમીટિયા હિંદીઓની સ્વતંત્રતાનો ભોગ આપવો એ તો અત્યંત અનૈતિક ગણાય. અને સ્વતંત્ર હિંદીઓ તે કદી સાંખી લેશે નહીં. એટલે આશા રાખવામાં આવે છે કે ફરજિયાત પાછા મોકલવાની બાબતનો સતત વિરોધ કરવામાં આવશે. મિ. ચેમ્બરલેનના નિવેદન પરથી લાગે છે કે સંમતિ અપાઈ ગઈ છે. પણ નાતાલ સરકાર સંપૂર્ણ ચૂપકીદી સેવે છે એટલે એવી આશા રહે છે કે આ જાહેરાત કરવામાં કદાચ મિ. ચેમ્બરલેને ભૂલ કરી હશે.

૧. કેટલાક શબ્દોના ફેરફાર સાથે ૨-૧૦-૧૯૦૩ના ઇન્ડિયામાં પણ “એક ખબરપત્રી તરફથી” એ રીતે પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

૨. ટ્રાન્સવાલના મજૂરોના પ્રશ્ન ઉપરનું આ ભાષણ લોકસભામાં કરવામાં આવ્યું હતું. જુઓ, ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૩-૯-૧૯૦૩.

નાતાલનો પરવાના (વેપારીઓના) અંગેનો સંઘર્ષ લોર્ડ મિલ્નરની સૂચનાના સીધા પરિણામ તરીકે ફરી પાછો ચાલુ થયો છે. સ્વાભાવિક રીતે જ નાતાલનું સાહસ વધ્યું છે અને નવું વસ્તુ આવી રહ્યું છે તે જોતાં પરિસ્થિતિ ઘણી ગંભીર બની છે.

તમે ઓપીનિયનમાં જોશો કે ન્યૂકેસલમાં એક બ્રિટિશ હિંદીને એક આદર્શ દુકાન માટે પરવાનો આપવાનો ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો છે. ડરબનમાં ચાર હિંદીઓના પરવાના ફક્ત એટલા માટે નામંજૂર કરવામાં આવ્યા કે તેમણે દુકાનો બદલી હતી; તેમના પરવાના નવા નહોતા. કદાચ તમને ડરબનથી મિ. નાજર લખશે, પણ હું વિકેતા પરવાનાના કાયદાનો ઈતિહાસ શરૂઆતથી જાણું છું એટલે મને લાગ્યું કે એ વિષે હું પણ લખું. ટ્રાન્સવાલમાં સ્થિતિ કેટલાક વખત પહેલાં લાંબા તારમાં વર્ણવી હતી તેવી જ છે. અહીંના ચાલુ હિંદી પરવાના અંગે કંઈક નિશ્ચિત જાહેરાત થાય, અને ખરા શરણાર્થીઓના પરવાના બાબતની અરજીઓનો ભરાવો ઓછો થાય, એ માટેનો સમય ક્યારનો પાકી ગયો છે.

આપનો આશંકિત સેવક,
મો. ક. ગાંધી

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ: જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૨૮૫૨.

૩૩૦. વેપારીઓ પર ધાડ : ૧

લાઈસન્સના કાયદાનો જુલમી અમલ

જેમ ૧૮૯૮ના જાન્યુઆરી મહિનામાં લાઈસન્સનો કાયદો પહેલો અમલમાં મુકાયો કે તાબડોબ હિંદી વેપારીઓને હેરાન કરવાનો ચેપ નાતાલમાં ઠામ ઠામ ઊડ્યો; તેમ હમણાં પણ ચવાનાં ચિહ્નો માલૂમ પડે છે. ન્યૂકેસલની ટાઉન કાઉન્સિલની આપખુદી વિષે ગયા અંકમાં જ લખી ગયા છીએ. એ અંક છપાઈ બહાર પડે તેટલામાં ડરબનની ટાઉન કાઉન્સિલે પણ પોતાની જાગૃતિ બતાવી. ગુરુવારે ટાઉન કાઉન્સિલની ખાસ સભા બેઠી હતી અને કામ હિંદીઓના લાઈસન્સની અપીલ સાંભળવાનું હતું. લાઈસન્સિંગ ઓફિસર, જેમ ન્યૂકેસલ અને બીજાં શહેરોમાં તેમ જ ડરબનમાં, ટાઉન કાઉન્સિલનો નોકર છે. એણે ૪ હિંદીઓની અરજી નામંજૂર કરી. કાયદા મુજબ અપીલ ફક્ત ટાઉન કાઉન્સિલને જ થઈ શકે—ગમે એવો પછી ગેરઈન્સાઈ થાય તોપણ અદાલત વચ્ચે પડે નહીં. એટલે કાયદા પ્રમાણે ટાઉન કાઉન્સિલ અને લાઈસન્સિંગ ઓફિસર મન માનતી આપખુદી વાપરી શકે. અરજદારોના વકીલે અરજી નામંજૂર કરવાનાં કારણ માગ્યાં, પણ મેયરે ના કહી—કાયદા પ્રમાણે કારણ લગી આપવાને બંધાયલા નથી એમ ધારી. ટાઉન ક્લાર્ક સેનિટરી ઈન્સ્પેક્ટરનો રિપોર્ટ વાંચ્યો તેમાં એમ હતું કે અરજદાર (શેઠ ટીમોલ)ની જૂની જગા લાયક નહોતી પણ નવી જગા, સ્વચ્છ અને લાયક છે. તે છતાં અરજીની નામંજૂરી શા માટે કીધી તે વકીલ સમજી શક્યા નહીં. વકીલે દલીલ કરી કે વેપારી દુકાન બદલી નહીં શકે તો પછી ઘરઘણીઓનું ચડી વાગે અને ભાડું દમ બાંધીને લે. ટાઉન કાઉન્સિલના કેટલાએક સભાસદોને લાગ્યું કે આ વાત પર પૂરો વિચાર કરી જવાબ આપવો જોઈએ; પણ તેમનું ચાલ્યું નહીં. અને વધુ મને અપીલમાં લાઈસન્સિંગ ઓફિસરનો ઠરાવ બહાલ રહ્યો. એ જ પ્રમાણે બીજા

ત્રણ અરજદારોનું થયું—એટલે ચારમાંથી કોઈને લાઈસન્સ મળ્યું નહીં. વકીલે કહ્યું કે એની સમજ પ્રમાણે ટાઉન કાઉન્સિલે લાઈસન્સિંગ ઓફિસરને કહી મૂક્યું છે કે હિંદીને લાઈસન્સ આપવાં નહીં; મેયર સાહેબે કહ્યું કે એમની જાણ મુજબ એમ ટાઉન કાઉન્સિલે કહ્યું નથી!

હવે, આ બનાવથી આપણા લોકને ચેતવાનું છે. ફરી તોફાન જાગવાનું હોય તેમ ભાસે છે. કાયદાથી ટાઉન કાઉન્સિલો સ્વચ્છંદી થઈ શકે છે, અને હવે તેમ થવાની તજવીજ ચાલતી હોય એમ લાગે છે. લડાઈ પહેલાં કોંગ્રેસે અરજીઓ કરેલી અને લખાણો કરેલાં તેની અસર વિલાયતમાં અને હિંદુસ્તાનમાં એવી થઈ ગઈ હતી કે મિ. ચેમ્બરલેને અહીંની સરકારને ચેતવણી આપી જે પરથી દરેક મ્યુનિસિપાલિટીને ખાનગી કાગળ ગયો કે જે ચાલુ વેપારીને હરકત કરશો અને સ્વચ્છંદી ચાલ ચાલુ રાખશો તો તમને જે આજુબટ સત્તા આપી છે તે ઝૂંટાવી લેવાશે. આ કાગળની વાત છાપાંમાં જાહેર થતાં કોંગ્રેસે વિનયપૂર્વક પણ સાફ સૂચના કરી હતી કે કાગળની અસર બહુ વખત રહેશે એમ લાગતું નથી, કાગળ ગેરકાયદેસર છે, અને ખરો ઈલાજ કાયદો ફેરવવાથી જ થશે, એટલે કે કોઈને ગેરઈન્સાફ લાગે તો તેને વડી અદાલતને અપીલ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. આ બંબત લખાણો થતાં હતાં તેવામાં લડાઈની ગરબડ જાગી એટલે બધું બંધ થઈ ગયું. મિ. ચેમ્બરલેને અત્રે પધાર્યા તે વખત ગોરાઓને બહેકાવી કહ્યું કે તેમના કામની વચ્ચે બનશે ત્યાં લગી આવશે નહીં. લોર્ડ મિલ્નરે પોતાની નામાંકિત બજાર નોટિસ કાઢી, અને તેના બચાવમાં લોકલાગણીની વાત કરી, અને મિ. ચેમ્બરલેને પણ ઊંચકી લીધી; એટલે નાતાલને પણ શૂર ચડ્યું, અને સર આલ્બર્ટ હાઈમે બજાર નોટિસ વિષે દરેક મ્યુનિસિપાલિટીનો મત પૂછ્યો. આપણા મેયરસાહેબે તે પરથી પોતાની પ્રખ્યાત મિનિટ લખી, અને ડરબનની ટાઉન કાઉન્સિલે પસાર કરી. એટલે બજાર નોટિસ નાનાલમાં પણ ઘુસાડવાની તજવીજ થઈ રહી છે; અને કાયદામાં મજેલી સત્તાનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ થવાનો હોય એમ લાગે છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૦-૯-૧૯૦૩

૩૩૧. ગુલામમાંથી ફોલેજના પ્રમુખ

શ્રીમતી બેસન્ટે ક્યાંક કહ્યું છે કે ઈંગ્લંડની હાલની પ્રતિષ્ઠા તેના યોદ્ધાઓને કારણે નહીં પણ તેના એક મહાન રાષ્ટ્રીય કાર્ય—ગુલામોની મુક્તિ—ને કારણે છે. આ સત્ય બૂકર ટી. વોશિંગ્ટનની જીવનકથામાં બહુ ધ્યાન ખેંચે એવી રીતે ચરિતાર્થ થયેલું છે. મિ. રોલન્ડે ઈસ્ટ એન્ડ વેસ્ટના છેલ્લા અંકમાં બૂકર ટી. વોશિંગ્ટન પર એક અત્યંત રસપ્રદ લેખ લખ્યો છે, જે અમારા વાચકોના ધ્યાન પર લાવવા જેવો છે.

ગુલામ હતા ત્યાં સુધી જેઓ હજી બૂકર નામે ઓળખાતા હતા, તેમનો જન્મ લગભગ ૧૮૫૮ના અરસામાં થયો હતો. ચોક્કસ તારીખ તેઓ પોતે પણ જાણતા નથી. મિ. રોલન્ડ કહે છે કે, “સાધારણ રીતે દરેક ગુલામની હોય છે તેવી જ તેમની દશા હતી. મિસિસ બીચર સ્ટોની નવલકથામાં જેમનું ખૂબ આબાદ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવા નરપશુઓ જેવો તેમનો માલિક નહોતો. એટલે તેમને એવો જુલમ સહન કરવો પડ્યો નહોતો. . . . છતાં જે માલિકો પોતાના ગુલામો પર દયા રાખતા તેઓ પણ તેમના તરફ કોઈ ઊતરતી કોટિના જીવો જેવું જ વર્તન

રાખતા હતા—તેમને એક પ્રકારનાં ઉપયોગી પશુ ગણતા કે જેમની પાસેથી સારું કામ લેવું હોય તો તેમને સારો ખોરાક આપવો જોઈએ. તેમને બીજી કંઈ સુખસગવડ આપવાની જરૂર પણ નહોતી; એવી સુખસગવડની તેઓ કદર પણ કરી નહીં શકે.” જ્યારે ગુલામો માટે મુક્તિનો ઢંઢેરો પિટાયો ત્યારે મિ. બૂકરના કુટુંબે ખેતરો છોડીને શહેરમાં વસવાટ કર્યો. બૂકર નિરક્ષર હતા, છતાં શીખવાની અને પોતાની જાતને કેળવવાની ઊંડી ધગશ ધરાવતા હતા. એટલે તેમણે અંગ્રેજી ભાષાની બારાખડી શીખવાની શરૂઆત કરી અને રાત્રિશાળામાં જવા લાગ્યા. બૌદ્ધિક પ્રગતિના આ મુશ્કેલ કામમાં તેમને ઘણા ગોરા મુરબ્બીઓએ મદદ કરી. તેમાં મુખ્ય જનરલ આર્મ્સટ્રોંગ હતા જેમણે સિવિલ વૉરમાં ભાગ લીધો હતો. આગળ જતાં મિ. રૉલન્ડ લખે છે: “જનરલ આર્મ્સટ્રોંગ એક રીતના ગુલામોના દેવદૂત હતા. તેમણે બિનગોરી પ્રજાઓની સેવામાં પોતાની જિંદગી સમર્પી દીધી હતી અને તેઓ તેમની જરૂરિયાતો પૂરેપૂરી સમજતા હતા. તેમણે હબસી અને (રિડ) ઈન્ડિયન જાતિનાં યુવાન સ્ત્રીપુરુષો માટે સન ૧૮૬૮માં વર્જિનિયામાં હેમ્પ્ટન નોર્મલ એન્ડ એગ્રિકલ્ચરલ ઈન્સ્ટીટ્યૂટ નામનું એક વિદ્યાલય કાઢેલું, જેથી એ જાતિનાં યુવક યુવતીઓ ત્યાં તાલીમ લઈને પોતાની જાતિમાં શિક્ષણનું કામ કરી શકે.” આ સંસ્થામાં શીખવા જવાની આપણા ચરિત્રનાયકને ઘણી હોંસ હતી. એટલે તેમણે એક લશ્કરી અધિકારીને ત્યાં નોકરી લીધી અને થોડા પૈસા બચાવીને હેમ્પ્ટન જવા નીકળી પડયા. તેમને લગભગ પાંચસો માઈલનું અંતર કાપવાનું હતું. “બિનગોરી જાતિના માણસ હોઈને માર્ગમાં તેમને અનેક મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી. ગોરાઓની હોટેલમાં ઊતરી શકે નહીં. એટલે અનેક વાર તેમને બહાર ખુલ્લામાં સૂઈ રહેવું પડ્યું અને ખોરાક મેળવવા માટે આખો દિવસ કામ કરવું પડ્યું. પણ તેઓ સહેજે ખંચકાયા નહીં. આખરે તેઓ હેમ્પ્ટન પહોંચ્યા. તેમનો દેખાવ એવો કંગાલ હતો કે જે સંસ્થાની દેખરેખ રાખનાર બાઈને, આ માણસ નોકર તરીકે કામ લાગશે એમ ન લાગ્યું હોત તો, તેમને માટે એનાં દ્વાર બંધ જ થઈ ગયાં હોત. આમ તેમને રહેવાની પરવાનગી મળી. તેમણે પોતાના રહેવાનો અને શિક્ષણનો ખર્ચ દ્વારપાળનું, ઓરડા સાફ કરવાનું અને પરચૂરણ કામ કરીને કાઢ્યો. આવાં અનેકવિધ કામ છતાં તેઓ વર્ગમાં ખંતથી ધ્યાન આપતા હતા.” આવા આશ્ચર્યકારક ઉદ્યમ તરફ જનરલ આર્મ્સટ્રોંગની સહાનુભૂતિભરી નજર ન જાય એ કેમ બને? એટલે એમણે એમના પર ખાસ ધ્યાન આપવા માંડ્યું અને એનું પરિણામ એ આવ્યું કે મિ. બૂકર સંસ્થાના સૌથી તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓમાંના એક તરીકે બહાર આવ્યા. આ રીતે પોતે મેળવેલા જ્ઞાન વડે જીવન પ્રત્યેનો તેમનો દૃષ્ટિકોણ વિશાળ થયો અને તેમને ગરીબી અને બધી જાતની મુસીબતો સામે ઝૂઝવાનું બળ મળ્યું એટલે તેમને વિચાર આવ્યો કે આવું જ જ્ઞાન પોતાના દેશબંધીને આપવામાં સાધનભૂત થવા કરતાં પોતાના જીવનનો બીજો વધારે સારો ઉપયોગ ન હોઈ શકે. આવા પ્રશંસનીય ધ્યેયથી તેમણે પહેલાં માલ્ડન ખાતે એક નાની શાળા કાઢી અને પછી વૉશિંગ્ટનમાં કાઢી. એટલામાં તેમને હેમ્પ્ટન ઈન્સ્ટીટ્યૂટમાં રેડ ઈન્ડિયનોના શિક્ષક તરીકે કામ કરવા બોલાવવામાં આવ્યા. પોતે હબસી હોવાથી અમેરિકન ઈન્ડિયનો સાથે તેમને કેટલીક મુશ્કેલી પડી, પણ પોતાનાં ડહાપણ અને નરમાશથી તેમણે થોડા જ વખતમાં પોતાની સામેનો બધો વિરોધ સમાવી દીધો. આ નમ્ર શરૂઆતમાંથી આજે જે ટસ્કેજીની એક આદર્શ કૉલેજ બની છે તેનાં બીજા વવાયાં. તેમણે જોયું કે “હાલ તો હબસીઓને એક જ ચીજ શીખવાની જરૂર છે અને તે એ કે વેપારમાં ને હસ્તઉદ્યોગમાં વધારે ફાયદો થાય એ રીતે કામ કેમ કરવું, કઈ રીતે વધારે સારા ખેડૂત બનવું, રહેણીકરણીમાં કેવી રીતે વધારે કરકસર કરવી અને પોતાનો પાક તૈયાર થાય તે પહેલાં એ ગીરો મૂકવા શરૂાજો જે લાલચો આપતા તે

લાલચોનો કઈ રીતે સામનો કરવો.” આ નિશ્ચય સાથે તેઓ ટસ્કેજી જવા નીકળ્યા અને ત્યાં ૧૮૮૧માં એક ઝૂંપડામાં શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત કરી. નવું કામ શરૂ કરનારા અનેક લોકોની માફક તેમને પણ માત્ર શાળા શરૂ કરવાની નહોતી, પણ વિદ્યાર્થીઓને આકર્ષવાના હતા. અક્ષરજ્ઞાનની સાથે ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવાના તેમના વિચારને સ્વીકારવામાં શરૂઆતમાં લોકોએ ઉત્સાહ ન બતાવ્યો. આથી પોતાની પદ્ધતિના ફાયદા સમજાવવા તેમને એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે ફરવું પડ્યું. સુધારા માટેની તેમની આ ઝુંબેશમાં તેમને મિસ ઓલિવિયા ડેવિડસનની સારી મદદ મળી, જેની સાથે એમણે પાછળથી લગ્ન કર્યાં. આ પ્રવાસનું પરિણામ એ આવ્યું કે વિદ્યાર્થીઓ એટલી મોટી સંખ્યામાં આવવા લાગ્યા ને એમને એટલો બધો ટેકો મળ્યો કે થોડા જ વખતમાં તેમની શાળાનું મકાન નાનું પડવા લાગ્યું. પરંતુ જેમણે આ સમય દરમિયાન પોતાના નામ સાથે વૉશિંગ્ટન ઉમેરી દીધું હતું તે બૂકર આ પ્રસંગને પહોંચી વળ્યા. તેમણે ઉછીના પૈસા લઈને સો એકરનું એક ખેતર વેચાતું લીધું. ઔદ્યોગિક શિક્ષણના પોતાના સિદ્ધાંતો અમલમાં મૂકવાનો હવે તેમને અવસર મળ્યો. એટલે એમના વિદ્યાર્થીઓને કામે લગાડવામાં આવ્યા અને એક અનુકૂળ મકાન ઊભું કરવામાં આવ્યું. વિદ્યાર્થીઓએ જ માટી ખોદી અને તેમણે જ ઈંટો પાડીને પકવી. આજે ટસ્કેજી કૉલેજ પાસે ૨૦૦૦ એકરની જમીન પર ચાળીસ મકાનો, મિ. ઍન્ડ્રૂ ઝ કાર્નેગી તરફથી ભેટ મળેલું એક સુંદર પુસ્તકાલય અને પંદર નાનાં રહેઠાણનાં મકાનો છે. એની સમગ્ર મિલકત ૧,૦૦,૦૦૦ પાઉંડની છે, વાર્ષિક ખર્ચ ૧૬,૦૦૦ પાઉંડનો છે અને જનસંખ્યા ૧,૧૦૦ની છે. દરેક વિદ્યાર્થી પાછળ વાર્ષિક ૧૦ પાઉંડ ખર્ચવામાં આવે છે. એના ભોજનખર્ચનો અમુક ભાગ શ્રમ દ્વારા અને અમુક ભાગ પૈસાથી વસૂલ કરવામાં આવે છે. ૪૦ પાઉંડમાં ચાર વરસનો અભ્યાસક્રમ પૂરો થાય છે જ્યારે ૨૦૦ પાઉંડમાંથી એક કાયમી શિષ્યવૃત્તિની જોગવાઈ થઈ શકે છે. મોટા મોટા દાનવીરો તરફથી એને દાન મળતું રહે છે. અને દરેક જાતના માણસો પાસેથી સ્વૈચ્છિક ફાળો પણ મળતો રહે છે. આમ કૉલેજનું ભંડોળ દર વરસે વધતું જાય છે. એને ૧૮૯૮માં અમેરિકાની સરકાર તરફથી અલાબામાં ૨૫,૦૦૦ એકરની ભેટ પણ મળી છે. વીસ જુદાં જુદાં રાજ્યો અને પ્રદેશોમાંથી વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. કૉલેજમાં છયાસી શિક્ષકો છે અને છવીસ જુદા જુદા ઉદ્યોગો શીખવવામાં આવે છે. દરેક વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થિનીને વર્ગમાં અપાતા શિક્ષણ ઉપરાંત કોઈ પણ એક ઉદ્યોગ શીખવો પડે છે. પુરુષો છાપખાનાનું કામ, સુતારી કામ, ઈંટ પાડવાનું કામ (આમાં તો તેઓ એટલા કુશળ થઈ ગયા છે કે ઉત્તમ પ્રકારની એક લાખ ઈંટો દર મહિને પાડે છે.) અને ખેતીને લગતાં અનેક જાતનાં કામો શીખે છે. સ્ત્રીઓ સાદું સીવણકામ, સ્ત્રીઓનાં કપડાં બનાવવાનું, રાંધવાનું, ઈંચી કરવાનું, પશુપાલન તથા દૂધના ઉત્પાદનનું અને મરઘાંના ઉછેરનું તેમ જ ઉદ્યાનને લગતું બધું જ કામ શીખે છે. ઉદ્યાનનાં વૃક્ષોનો ઉછેર તો ટસ્કેજીનું એક વિશિષ્ટ અંગ છે. ત્યાંના ખેતરમાં પાંચ હજાર નાસપાતીનાં વૃક્ષો ઉગાડવામાં આવ્યાં છે. છાત્રોએ પોતે યોજના કરીને એક શાકભાજીનો બગીચો પણ કર્યો છે, જેની ઊપજ બજારમાં વેચવામાં આવે છે. વળી તેમણે એક કોલ્ડ ફાર્મ હાઉસ (ઈંડું ફાર્મ ગૃહ) પણ બાંધ્યું છે અને એનું સુતારી કામ પોતે કર્યું છે. બધાં શાકભાજી ઉગાડવામાં થતા ખર્ચનો અને તેના વેચાણમાંથી થતી આવકનો હિસાબ તેઓ રાખે છે. તાજેતરમાં નર્સોને તાલીમ આપવાનો એક વિભાગ ખોલવામાં આવ્યો છે. અને હવે કૉલેજમાં કિન્ડરગાર્ટન (શિશુવિભાગ) પણ છે. ત્યાં એક સેવિંગ્સ બેંક પણ ખોલવામાં આવી છે, શાળાની ટપાલ ઓફિસને રાજ્યે માન્ય રાખી છે અને તે સરકારને જવાબદાર છે. કૉલેજમાંથી એક માસિક વર્તમાનપત્ર પણ બહાર પાડવામાં આવે છે.

એકલે હાથે, અત્યંત મહાન મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને મિ. બૂકર ટી. વૉશિંગ્ટને આવું કામ કરી બતાવ્યું છે. વધુ પ્રાચીન એવાં રાષ્ટ્રો જેની બહાશ મારી શકે તેવો કોઈ ભવ્ય ભૂતકાળ પણ તેમનો નહોતો, જેમાંથી તેમને પ્રેરણા મળે. આજે તો તેમનો પ્રભાવ એટલો મહાન અને વ્યાપક છે કે ગોરા અને કાળા, બધા તેમને ચાહે છે. અમે કેટલાક વખત પહેલાં છાપામાં વાંચ્યું હતું કે અમેરિકાના પ્રમુખે તેમને વ્હાઈટ હાઉસમાં (પોતાના નિવાસસ્થાનમાં) આમંત્રણ આપ્યું હતું. “આ એક અભૂતપૂર્વ બનાવ હતો. અમેરિકામાં તો એ કાન્તિકારી ઘટના ગણાય. થોડા સમય પહેલાં ત્યાં જો કોઈ ગોરો માણસ હબસીનો હાથ અડકી જતો તો પોતે તેના સ્પર્શથી અભડાયો છે એમ માનતો હતો.” હાર્વર્ડ વિદ્યાપીઠે તેમનું ‘માસ્ટર ઓફ આર્ટ્સ’ની ઉપાધિથી સન્માન કર્યું છે. તેમણે યુરોપમાં મુસાફરી કરી ત્યારે ટોળાબંધ લોકો તેમની સભામાં જતા અને તેમનાં વખાણ કરતા. આવી જિંદગી આપણને એક બોધપાઠ શીખવે છે. તેમનું જીવન આટલું સાન્માનપૂર્ણ છે તે અમસ્તું નથી. એ સન્માન તેમણે ધીરજપૂર્વક પરિશ્રમ કરીને અને દુઃખ વેઠીને મેળવ્યું છે. મિ. વૉશિંગ્ટને બીજી કોઈ કારકિર્દી પસંદ કરી હોત, તો બીજા કેટલાકની દૃષ્ટિએ તેઓ વધારે ઝળકી ઊઠ્યા હોત, પણ એમણે સૌથી પહેલાં પોતાના લોકોની ઉન્નતિ કરવાનું અને તેમની સામે પહેલા મહાન કાર્ય માટે તેમને તૈયાર કરવાનું પસંદ કર્યું. આમ તેમણે પોતાની સાથોસાથ પોતાના દેશબંધવોને પણ ખૂબ ઉન્નત કર્યા છે અને તેમની સમક્ષ તથા આપણામાંના જેમને તેમના જીવનનો અભ્યાસ કરવાની દરકાર હોય, તે સૌની સમક્ષ એક અનુકરણીય દૃષ્ટાંત રજૂ કર્યું છે. આપણા દેશમાં પણ એવા પુરુષો છે કે જેમણે પોતાના દેશની સેવામાં જીવન સમર્પણ કર્યું છે. તેમ છતાં અમે હિંમતપૂર્વક કહીએ છીએ કે આપણા આ ચરિત્રનાયકનું જીવન કદાચ કોઈ પણ બ્રિટિશ હિંદી કરતાં ચડી જાય. અને તેનું સાદું કારણ એ કે આપણો ભૂતકાળ મહાન છે અને આપણી સંસ્કૃતિ પ્રાચીન છે. એટલે આપણામાં જે નિઃસંશય સ્વાભાવિક ગણાય અને છે, તે બૂકર ટી. વૉશિંગ્ટને માટે તો અત્યંત મહાન સદ્ગુણ લેખાય. ગમે તેમ હોય, પણ એટલું તો ચોક્કસ કે આવા જીવનના મનનપૂર્ણ અભ્યાસથી ફાયદો થયા વગર રહે જ નહીં.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૦-૯-૧૯૦૩

૩૩૨. મજૂરો બાબત

આજથી પખવાડિયા પર ‘ત્રાસદાયક ખબર’ મથાળું કરી હિંદી મજૂરો સંબંધી થતી ગોઠવણ વિષે લખી ગયા, ત્યાર બાદ વિશેષ સમાચાર મળ્યા નથી. લેજસ્લેટિવ કાઉન્સિલમાં ઓનરેબલ મિ. જેમિસને આ સંબંધમાં ખબર માગી તેના જવાબમાં નામદાર પ્રધાન સાહેબે કહ્યું કે હજુ લખાણ ચાલે છે તેથી કાંઈ કહી શકાય નહીં. આ જવાબ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે મિ. જેમ્સનેના બોલવાથી લાગતું કે આ વાતનો બંદોબસ્ત થઈ ચૂક્યો છે, તેમ નથી — કારણ કે જો પાકી ગોઠવણ થઈ ગઈ હોય તો પછી બહુ લખાણની જરૂર રહી નહીં, અને આ વાત નાતાલને એટલી અગત્યની છે કે પ્રધાન સાહેબ ‘ખુશ’ ખબર આપ્યા વગર રહે જ નહીં. પણ કંઈક શરતો કે વાંધા હોવા જોઈએ. અને તેથી લખાણની જરૂર રહી ગઈ છે. એકંદરે મામલો નાહી નાખવા જેવો લાગે છે; એટલે, હિંદી સરકારે આવી અન્યાયી સૂચના સાંભળી ધ્યાન પર

લીધી છે અથવા કબૂલ કીધી છે કહીએ તો ચાલે; માત્ર હાલના હિંદી રહીશો પર ગુજરતા જુલમ અટકાવવા અમુક શરતો કરી હશે, અને કબૂલાત માગી હશે, અને તે આપવા અહીંની સરકાર આનાકાની કરતી હશે જેથી લખાણો થયાં કરે છે, અને ઢીલ થાય છે. અને ઢીલ થાય છે તેથી કાંઈક ઉમેદ રહે છે કે હિંદી સરકાર વધારે વિચાર કરી પોતાની રૈયતના ડૂબતા હક બચાવે.

મિ. ચેમ્બરલેને વિલાયતમાં ભાષણ કર્યું તેના તાર હિંદુસ્તાન પણ ગયા હતા. અહીં લંબાણથી આવ્યા હતા એમ નહીં પણ ટૂંકમાં હિંદુસ્તાનનાં જે થોડાં વર્તમાનપત્રો અમારા જેવામાં આવ્યાં છે તે પરથી જણાય છે કે આપણને ધારતી હતી તેમ જ થયું છે, એટલે ટૂંકા તારથી ખબરનું મહત્ત્વ ત્યાં સમજાયું નથી, અને ટીકા એવી થઈ છે કે જાણે નાતાલના ગોરાઓ તરફથી જ થતી હોય — એટલે, કોઈ વર્તમાનપત્રે આવી ગેરઈન્સાફી ગોઠવણ સામે વાંધો લીધો નથી — અલબત્ત આપણી સેવા કરવાના હેતુથી લખાણો કર્યાં છે (અને તેથી આપણે એમનો આભાર માનીએ છીએ); પણ ગરીબ અનાથ મજૂરો હોમાય છે તે પર ધ્યાન પહોંચાડ્યું નથી. અમારા માનવા પ્રમાણે તવંગર કરતાં નિરાધાર ગરીબ, અને ભણેલા અને સમજૂક કરતાં અભણ અને ભોળા ભાઈઓના હક વર્તમાનપત્રોએ વિશેષ કાળજીથી જાળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મજૂર પણ આપણા ભાઈઓ અને સરકારની રૈયત છે. અને તેમને સરકાર કેવી રીતે પરદેશ મોકલે છે તે પર અગ્રેસરોએ ખાસ ધ્યાન દઈ જોવું જોઈએ — કારણ કે તેઓ બાપડા પોતાનું હિત બરાબર સમજી શકતા નથી, અને દુઃખ જણાવી શકતા નથી. કરારનામાથી ગુલામ તરીકે બંધાઈ ઘરબાર અને સગાંવહાલાં છોડી, પરદેશ કોણ જાય? ઘણે ભાગે નિરાધાર, કંગાળ, ભૂખે મરતાં, જીવ્યા શું કે મર્યા શું તેની દરકાર રહી નહીં હોય એવા, બધી વાતે નિરાશ થયેલા, નિર્ધન, દુઃખી, દુઃખ મટશે અને સ્થિતિ સુધરશે એમ ધારી સાહસ કરનાર કે ફાંફાં મારનાર, કંઈક ભાગે નફાકંટ, દુરાચારી, અધમ, જેઓ કુકર્મના ભંડારને લીધે હડધૂત થાય છે. આ બંને વર્ગની સ્થિતિ દયાપાત્ર છે. હિંદુસ્તાનમાં ગરીબાઈ વધતી જાય છે, તેમ આવા દયાજનક કંગાળોની સંખ્યા પણ સ્વાભાવિક રીતે વધતી જાય છે, અને તેથી જ નાછૂટકે, રિબાયા કરતાં ગુલામગીરી કરવી બહેતર એમ ધારી કાંઈ કેટલા કરારનામા પર સમજીને કે ગેરસમજથી સહી કરી પોતાનું તન વેચે છે, જેકે ઘણે ભાગે તે પણ માણસના રૂપમાં ફરતા અધમ રાક્ષસો, પૈસા કમાવા ભોળપણનો લાભ લઈ પટાવે અને ફોસલાવે છે, ખોટી લાલચો આપે છે, તેથી લાચાર માણસ ખરાં-ખોટાંનો, સારાંનરસાંનો, પૂર્ણ રીતે વિચાર કરી શકતા નથી, અને તેથી સહજ ફસાઈ જાય છે; એવાનું સંરક્ષણ કરવું એ ધાર્મિક, નેક માણસની ફરજ છે અને તે ખરે પ્રકારે અદા થવી જોઈએ.

હિંદુસ્તાનના અગ્રેસરો અને વર્તમાનપત્રો આ ફરજ પર સારો ખ્યાલ કરી પોતાની લાગણી નામદાર સરકારને રીતસર જાહેર કરશે એમ આશા રાખીએ છીએ. એક વાર સરકારે ઠીક ધારીને નાતાલની અને ટ્રાન્સવાલની માગણી કબૂલ રાખી હોય તોપણ જે હિંદુસ્તાનની પ્રજા પોતાની લાગણી રજૂ કર્યાં જ કરે તો તે પર વિચાર કર્યા વગર રહે નહીં. હિંદ સરકારે નાતાલની સૂચના પર લક્ષ આપ્યું છે એ જ અમે નાની વાત સમજતા નથી. આજથી ૯ વર્ષ ઉપર આવી જ માગણી કરવા અહીંથી એક કમિશન હિંદુસ્તાન ગયું તેને લોર્ડ એલિંગને જવાબ આપ્યો તે આજ અંગ્રેજીમાં છાપીએ છીએ — જે તે વખત વર્તમાનપત્રોએ અને અગ્રેસરોએ પોતાની ફરજ બજાવી હોત તો અમે નથી ધારતા કે નામદાર હિંદી સરકાર એવો જવાબ આપત. ખુદ લોર્ડ એલિંગને માગણી ગમતી નહોતી. જે હિંદી પ્રજાએ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો હોત, તો ઢ્યુપચુ

મનથી જે થોડી કબૂલાત આપી તે એ નામદાર સાહેબ નહીં આપત. પણ પ્રજાએ આવી મહા-ભારત વાતમાં પણ બેદરકારી રાખી તેથી લાભ નાતાલને થયો. વારુ, તે વખત હિંદી પ્રજા વાકેફ નહોતી અને બનાવ અંધારામાં બન્યો; તો આ વખત શું? કાંઈ જ બચાવ નથી. ગયે વરસ કમિશન હિંદુસ્તાન જવાનું હતું, તેની ખબર તારથી પહોંચી હતી, એટલે લોકને ચેતવાણી મળી હતી. તેમાં વળી દરબારની ધામધૂમને લીધે હિંદી સરકારે વાત મુલતવી રાખી, અને તેથી છેક આ વરસ કમિશન ગયું. આ ઢીલ થઈ તેનો આપણા ભાઈબંધોએ લાભ લીધો? નહીં જ. કમિશન શા સારુ જવાનું હતું તેની અગ્રેસરોને અને વર્તમાનપત્રોને ખબર હતી, જે ખબર મળતાં જ લખાણોથી, અરજીઓથી, અને સભાઓ ભરી, નામદાર સરકારને ખરી લાગણી દર્શાવી હોત તો લોર્ડ કર્ઝન સાહેબ નાતાલની સરકારને લખી મોકલત કે જે સ્વાર્થી માગણી કરવા કમિશનને મોકલવા ધારો છો તે કબૂલ કરાય તેવી નથી તેથી કમિશન મોકલો તો ભલે પણ ખાલી હાથે પાછું ફરશે. સંસ્થાનોની સરકારને સ્વાર્થી અને ગેરવાજબી માગણીઓ લોક પોતાની લાગણી ખંતથી જાહેર કર્યા કરે છે તેથી કરવી પડે છે; તો હિંદી પ્રજા પોતાની લાગણી ખંતથી દર્શાવ્યા કરે તો શું હિંદી સરકાર ઈન્સાફ નહીં માગે? જે વખત અવશ્ય કરી બોલવું જોઈએ તે વખત પ્રજા ચૂપ રહે, અને પાછળથી ટીકા કરે, એ બ્રિટિશ વિચાર મુજબ છાજે નહીં. ખરે ટાણે બોલવું જ જોઈએ, એટલે જે સરકારનું મન જરા પણ ઢ્યુપચુ હોય તો તેને લોક તરફથી પુષ્ટિ મળે, અને તેથી પરિણામ ઠીક જ આવે. આજકાલ દેશી છાપાં પોતાનાં વિચાર સારી રીતે પ્રગટ કરે છે; હવે કોઈ ગંભીર વિષય વિશે કાંઈ જ નહીં બોલે તો તેનો અર્થ શો થયો? એ જ, કે વિષય નજીવો ગણાય છે, અને લોક એ વિષે બેદરકાર રહે છે. એટલે, લોર્ડ કર્ઝને નાતાલના કમિશનની કાંઈ પણ અણઘટતી માગણી કબૂલ કરી હોય તો દોષપાત્ર ફક્ત હિંદી સરકાર જ નહીં પણ હિંદી પ્રજા પણ ગણાશે.

થોડા વખત પર મિ. ચેમ્બરલેને લોર્ડ મિલ્નરને મોકલેલો ડિસ્પાચ અમે છાપી ગયા છીએ, તે પર વિચાર કરતાં લાગે છે કે હિંદી સરકારે નાતાલની માગણી સ્વીકારી હશે, પણ એવી શરતે કે જે હિંદીઓ વસ્થા છે તેમના તરફ વર્તણૂક સુધારવી. જે આમ જ હોય તો ખરેખર અફસોસની વાત છે. શું આપણે એમ ધારવું કે હિંદી સરકારનું બ્રિટિશ સંસ્થાનો આગળ કંઈ ચાલવું નથી, અને હિંદી પ્રજાનું રક્ષણ કરી શકતી નથી? જે મજૂરોને અમુક વખત સુધી ગુલામગીરીમાં મોકલવાની લાલચ આપે તો જ સંસ્થાનવાસી હિંદીઓની સ્થિતિ કાંઈક સુધારી શકે? બાકી નહીં? જે એમ જ હોય તો સંસ્થાનવાસીઓ પોતાની સ્થિતિ સુધારવા અરજ કરતા નથી, તેઓ એવા સ્વાર્થી અને અધમ નથી કે પોતાના ભાઈઓ પાસે ગુલામગીરી વેઠાવી પોતાની હાલત સહેજસાજ સુધારવા રાજી થાય. દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની લાગણી અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. તેઓ માત્ર ઈન્સાફ માગે છે; પોતાના ભાઈઓના પેટ પર પગ મૂકી છૂટ નથી માગતા—એ તો નાપાક સોદો કર્યા બરાબર થાય.

નાતાલમાં ૧૮૮૫-૮૭માં કમિશન બેઠું હતું તેમાંના એક કમિશનર મિ. સોન્ડર્સે આ બાબત પોતાના વિચાર લખ્યા હતા તે અંગ્રેજીમાં છાપ્યા છે. મિ. સોન્ડર્સે આવી સક્ષસી સૂચના ફિટકારી કાઢી છે. જે હિંદી સરકારે કબૂલ રાખી હોય તો બહુ દિલગીરીની વાત છે. જુવાનીનાં પાંચ વરસ ગુલામગીરી કરે પછી બિચારાને દેશનિકાલ કરવો, જાણે ખૂન કે ચોરી કરી હોય, એ ઈન્સાફ નથી. જે સંસ્થાનોને હિંદી મજૂર નહીં જોઈતા હોય તો બોલાવે નહીં. પણ જોઈતા હોય તો તેમને માણસની માફક ગણવા જોઈએ. પણ એ વાત જુદી છે, અને હિંદી પ્રજા અહીં

વસી છે તે પર જુલમ ગુજરે છે એ બાબત જુદી છે. એટલે એકના હક વેચી બીજને કાંઈ લાભ કરવો એ ન્યાયથી ઊલટું છે. બંને સવાલને લાગતું વળગતું નથી, જુદા છે, અને જુદા જ રહેવા જોઈએ. સંસ્થાનો સેળભેળ કરવા મથે છે, અને તેમાં ફાવતાં આવ્યાં છે; પણ તેનો અટકાવ થવો જોઈએ. અને બંને બાબત નિરાળી જ રહેવી જોઈએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૭-૯-૧૯૦૩

૩૩૩. ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાન

“ડરબનમાં જન્મેલા ૨૭ વર્ષના હિંદી” તરીકે દર્શાવાતા મિ. ફ્રાન્સિસ લેઝરસે બ્લૂમફોન્ટીનના સ્થાનિક મેન્ડિસ્ટ્રેટને ઓરેન્જ રીવરના પવિત્ર સંસ્થાનમાં રહેવાની અને ફોટોગ્રાફરના મદદનીશ તરીકે નોકરી કરવાની પરવાનગી માટે અરજી કરી છે. બ્લૂમફોન્ટીનની જાહેર જનતાને સૂચના આપવામાં આવી છે કે આ અરજી સામેના વાંધા, સૂચના મળ્યા પછીના ૩૦ દિવસમાં નોંધાવી દેવા. એ મુદત વીત્યા પછી મેન્ડિસ્ટ્રેટ આ અરજી રાજ્યના પ્રમુખ કે જેઓ હવે લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર છે તેમને મોકલી આપશે. તેઓ કાં તો અરજદારને વસવાનો ‘વિશિષ્ટ અધિકાર’ આપશે અથવા એ બાબત તપાસ કરવા કમિશન નીમશે—કારણ કે રાજ્ય આ વિશિષ્ટ અધિકારને આટલો મહત્ત્વનો ગણે છે. અને જો અરજદારની તરફેણમાં નિર્ણય આવશે તો તે જ સંસ્થાનને ભૂલથી બ્રિટિશ કહેવામાં આવે છે તેનો ગૌરવશાળી રહેવાસી બની શકશે. આપણે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે આ બધી ઔપચારિક વિધિનું કુલ પરિણામ એટલું જ આવશે કે તેને સંસ્થાનમાં ફક્ત રહેવાનો અધિકાર મળશે; સ્થાવર મિલકત રાખવાનો, વેપાર કરવાનો કે ખેતી કરવાનો અધિકાર નહીં મળે. અને જો અરજદાર ઘરકામ માટેનો નોકર ન હોય અને એ રીતે પોતાના માલિકની સાથે ન રહેતો હોય તો તેણે અલબત્ત, વાડામાં જ રહેવું જોઈશે. યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું ત્યારે શંકાશીલ હિંદીઓને એવી ખાતરી આપનારાઓમાં અમે પણ હતા કે યુદ્ધના અંત સાથે બન્ને પ્રજાસત્તાક રાજ્યોમાંના બ્રિટિશ હિંદીઓની બેડી તૂટી જશે. અને હિંદીઓ પર લાદવામાં આવેલી ગેરલાયકાતો એ યુદ્ધનાં કારણોનું એક કારણ હતું એટલે યુદ્ધનો સફળ અંત આવતાં એ કારણનો પણ અંત આવ્યા વગર રહેશે જ નહીં, એમ કહીને અમે તેમની શંકાઓનું સમાધાન કરતા. પણ હાલતરત તો શંકાશીલ લોકોની શંકાઓ સાચી પડી છે અને બન્ને સંસ્થાનોમાં એશિયાઈવિરોધી કાયદાઓ આપણા દેશબાંધવો પર ભયંકર જુલમ વરસાવી રહ્યા છે. મિ. ચેમ્બરલેન ક્યારે જાગશે?

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૦-૯-૧૯૦૩

૩૩૪. પૉચેફ્સ્ટ્રૂમ સૂતું નથી

રેન્ડ ડેલી મેલમાંથી પૉચેફ્સ્ટ્રૂમ સંબંધી ખબર આપીએ છીએ તે ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. તે લોક નાસીપાસી શું તે તો જાણતા નથી પણ ખંતથી પોતાનું કામ કર્યા જ કરે છે. થોડા દહાડા પર ત્યાંની ચેમ્બર ઓફ કોમર્સની સભા થઈ તેની હકીકત પરથી લાગે છે કે એશિયાટિક વેપારીની દરેક બાબત તજવીજ રાખવાની ખાસ કમિટી છે. તજવીજ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે દુકાનો ૨૯ છે, અને લાઈસન્સ ફક્ત ૨૦ આપાયાં છે; ચેમ્બરના ચેરમેને (પ્રમુખે) કહ્યું કે સાંભળ્યા મુજબ બોઅર સરકારે લોકેશન નક્કી કર્યું હતું, તેનાં જૂનાં દફતરો ખોળવાં જોઈએ— એટલે, જે માલૂમ પડે કે લોકેશન મુકરર થયું હતું તો વળી ગરબડ કરી સરકારને બજાર નોટિસ મુજબ ઈન્ડિયન વેપારીઓને લોકેશનમાં મોકલવાની ફરજ પડાય. દફતરો ખોળવા રજાની માગણી કરશે. વળી ૯૬ દુકાનદારોએ ચેમ્બરને અરજ કરી છે કે એશિયાટિકોને હવે લાઈસન્સો મળવા દેવાં નહીં જોઈએ, અને તે બાબતમાં ચેમ્બરે પોતાનો વગ લગાડવો. એ એક અરજીમાં ખાસ ભલામણ છે કે પટેલ નામના વેપારીને બર્ગર રાઈટ અર્વન પર વેપાર કરવા દેવો નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૦-૯-૧૯૦૩

૩૩૫. જાપાનીસ ક્વૉરેન્ટીન

જાપાનની સદા સાવધ સાહસિક વૃત્તિ કેટલાયે વખતથી દુનિયાની પ્રશંસા મેળવી રહી છે. ક્વૉરેન્ટીન બાબતનાં એનાં નિયંત્રણો પશ્ચિમના દેશો કરતાં ચડી જાય તેવાં નહીં હોય તોપણ એમની હરીફાઈમાં સરખાં ઊતરે એવાં તો છે જ. મેડિકલ રેકર્ડના એક લેખક જણાવે છે કે જાપાનમાં ક્વૉરેન્ટીનના નિયમો સખત રાખવામાં આવ્યા છે કારણ કે ચીન અને કોરિયાનાં મરકી જેવા ચેપી રોગનાં કેન્દ્રો સ્ટીમર વાટે માત્ર બે કે ત્રણ દિવસ જેટલે અંતરે જ આવેલાં છે અને જાપાનને ખંડના અંદરના દેશો સાથે વેપાર પણ ઘણો છે.

જાપાનીસ અંદરમાં પ્રવેશતી સ્ટીમર પર એક હોડી ભરીને ક્વૉરેન્ટીનના દાક્તરો જાય છે. એમની હોડીમાં સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રો તથા જીવાણુ પરીક્ષા માટેનાં સાધનો રાખેલાં હોય છે. દરેક દાક્તર ઓછામાં ઓછી એક વિદેશી ભાષા જાણતો હોય છે, જેથી અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, જર્મન, રશિયન, ચીના એટલે કે બધાં રાષ્ટ્રોના માણસોની તપાસ તેમની પોતાની ભાષામાં કરી શકે.

સ્ટીમર પર બધા મુસાફરો તથા ખવાસીઓને તૂતક પર એક હરોળમાં ઊભા રાખવામાં આવે છે. યાદી મુજબ નામ બોલીને હાજરી જોઈ લેવામાં આવે છે. અને તે દરમિયાન દાક્તરો હરોળ નજીકથી પસાર થાય છે, દરેક માણસની નાડી જુઓ છે, તેને જીભ બતાવવા કહે છે. અને જે માંદગીનાં કંઈ ચિહ્નો જણાય તો થર્મોમીટર કાઢીને તેનો તાવ માપે છે.

આ દાક્તરોની નજરમાંથી કશું પણ છટકી શકતું નથી. એક જ માણસને તૂતકની ઓરડીની ફરતે ફેરવીને બીજી વખત મોકલવાની જૂની યુક્તિ ચાલે તેમ નથી કારણ કે દરેક ગેરહાજરી માટે કારણ દર્શાવવું પડે છે અને તૂતક પર ગણતરી ચાલતી હોય ત્યારે ફરજ પરના માણસોની

હાજરી તે જ્યાં ફરજ બજાવતો હોય ત્યાં જઈને લેવામાં આવે છે, અને શારીરિક તપાસ પણ ત્યાં જ કરવામાં આવે છે. જેમનામાં માંદગીનાં ચિહ્નો જણાય તેમને અલગ પાડીને તેમની બરાબર તપાસ કરવામાં આવે છે. રોગ નિદાનની તદ્દન આધુનિક પદ્ધતિમાં આ દાકતરો નિપુણ હોય છે.

ક્વોરેન્ટીનના નિયમોનું એટલી કાળજીથી પાલન કરવામાં આવે છે કે એક જાપાનીસ બંદરેથી બીજા જાપાનીસ બંદરે જતી સ્ટીમર પરના ખલાસીઓને પણ તપાસવામાં આવે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपોनियन, ૧૦-૯-૧૯૦૩

૩૩૬. વેપારીઓ પર ધાડ : ૨

વાઈસરૉસના કાયદાનો જુલમી અમલ

ગયા અંકમાં આ વિષયનાં લખાણમાં જણાવી ગયા છીએ કે અપીલના ટેકામાં મિ. રોબિન્સને ભાષણ કરતાં કહ્યું કે, “એની સમજ પ્રમાણે ટાઉન કાઉન્સિલે વાઈસરૉસને ઓફિસરને કહી મૂક્યું છે કે હિંદીને વાઈસરૉસ આપવાં નહીં; મેયર સાહેબે કહ્યું કે એમની જાણ મુજબ એમ ટાઉન કાઉન્સિલે કહ્યું નથી!” મેયર સાહેબના જવાબથી આપણે ભૂલ ખાઈશું નહીં. એમને લાગે છે કે એમનું બોલવું કંઈક જુદા ખ્યાલથી થયું હશે; કારણ કે આપણે બધા તો શું પણ વિવાદ અને હિંદુસ્તાનની સરકાર લગી જાણે છે કે ૧૮૯૭ના કાયદામાં પ્રજાના હકો પર હુમલા થયા તે માત્ર હિંદીઓને જ હેરાન કરવા; પણ કાયદામાં એમ સાફ લખાય નહીં, વડી સરકાર વાંધો લે, તેથી હિંદીઓનું તેમાં નામ પાડ્યું નથી; એટલે મેયર સાહેબે ના શું કહી તે સમજાવું નથી. ખુદ ડરબનની ટાઉન કાઉન્સિલમાં શેઠ દાદા ઓસમાન, સોમનાથ મહારાજ વગેરેને વાઈસરૉસ નહીં આખ્યાં તે પર અપીલ થઈ ત્યારે ટાઉન કાઉન્સિલરો પોતે જ શું બોલ્યા હતા તે મિ. એલિસ બ્રાઉન (મેયર) ભૂલી ગયા લાગે છે. હાલના એટર્ની જનરલ મિ. લેબિસ્ટર તે વખત ટાઉન કાઉન્સિલર હતા; તેમને એક વાર એવું ખોટું લાગ્યું હતું કે અપીલને દહાડે જાણી જોઈ મોડા ગયા અને કહ્યું કે જે લોકને ઈન્ડિયનોને ગેરઈન્સાફ જ કરવો હોય, તો કાયદામાં તેમ સાફ લખો; પણ તેમ તો કરતા નથી, અને ટાઉન કાઉન્સિલ પાસે એવું હલકું કામ કરાવવું એ ઠીક નથી. મિ. કોલિન્સ પણ બોલ્યા હતા કે જોકે અરજદાર સર્વ રીતે વાઈસરૉસ મેળવવા લાયક છે, પણ ઈન્ડિયન હોવાથી આપી શકાય તેમ નથી. આ પ્રમાણે ખુદ ડરબનની ટાઉન કાઉન્સિલમાં આગળ બોલાયું હતું એટલે શેઠ ટીમોલના વકીલે કહ્યું તે અમે ખોટું ધારતા નથી; અને મેયર સાહેબનું કહેવું સમજી શકતા નથી. પણ આગલી વાતો થોડા વખતમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં કેવી રીતે ભૂલી જવાય છે તે આપણે જાણીએ છીએ, એટલે આમાં વિસ્મય પામવા જેવું કંઈ નથી. જે હિંદીઓની બાબતમાં ગોરાઓની સ્મરણ શક્તિ ઠેકાણે રહેતી હોય તો આપણા પર દુઃખો પડે છે તે પડે નહીં. અહીંની હવામાં કંઈ ખાસ ગુણ હોવો જોઈએ, જેથી સત્તાવાળાઓ ભૂલી બહુ જાય છે—દરેક વાત નહીં, માત્ર હિંદીઓ પણ બ્રિટિશ રૈયત છે, અને તેમને પણ ન્યાય થવો જોઈએ, એવી જ બાબતોના વિચાર ખરે ટાંકણે ભૂલી જાય છે. ગયા જૂન મહિનામાં ડરબનમાં મોટી સભા થઈ તે વખત ભાષણકર્તાઓ જે બોલ્યા તે યાદ કરીએ

તો દાખલા પર દાખલા મળી આવે, તેમ જ ટ્રાન્સવાલમાં બજાર નોટિસ નીકળતાં જ જે મોટી સભા થઈ તેમાંથી પણ દાખલા મળી આવે છે. કેપટાઉનનાં ભાષણો પણ આ સાબિત કરી આપે છે; એટલે આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવો વા વાય છે. આ આપણું કમનસીબ. ઈલાજમાં અમને તો એમ લાગે છે કે આપણા લોકે સાવધ રહેવું, અને ખોડ હોય તે સુધારવી; તેમ આગેવાનોને દરેક રીતથી વાકેફ રાખવા કે તેઓ વિલાયતના અને હિંદુસ્તાનના ભાઈબંધોને ખરા સમાચાર મોકલી શકે, જેથી હિંદી અને વડી સરકારનું ધ્યાન ખેંચાય, અને અહીં દબાણ થાય. હવા બદલાતાં પછી બહુ વાર લાગે નહીં.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૭-૯-૧૯૦૩

૩૩૭. મજૂરોને પાછા મોકલવા બાબત

હિંદીઓ પોતાનો કરાર પૂરો થયે તે ફરી તાજે ન કરી આપે તો તેમને હિંદુસ્તાન પાછા જવાની ફરજ પાડતા કાયદા કરવા બાબત કમિશને કંઈ ભલામણ નથી કરી, તેમ છતાં આવા કોઈ પણ વિચાર પ્રત્યે હું સખત અણગમો દર્શાવવા ઈચ્છું છું અને મને ખાતરી છે કે હાલ જેઓ એ યોજનાની હિમાયત કરે છે તેઓને જ્યારે એના પૂરા અર્થનું ભાન થશે ત્યારે તેઓ મારા જેટલા જ જોરથી એનો વિરોધ કરશે. હિંદીઓને આવતા બંધ કરો અને એનું પરિણામ ભોગવો. પરંતુ હું જેને ભારે અન્યાય પુરવાર કરી શકું એમ છું, તે કરવાનો પ્રયત્ન ન કરો. આપણે આપણા (સારા તેમ જ ખરાબ) નોકરોની સારામાં સારી કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ કરી લઈએ અને પછી (આપણું ચાલે તો, જોકે ચાલતું નથી) તેમને તેનું ફળ ન ભોગવવા દઈએ. તેમનાં સારામાં સારાં વર્ષો આપણા લાભ માટે વપરાયા પછી તેમને પાછા ચાલ્યા જવાની ફરજ પાડીએ. એ અન્યાય નહીં તો બીજું શું છે? અને તેમને ક્યાં મોકલશો? પોતાની જુવાનીના દિવસોમાં જે ભૂખમરાની સ્થિતિમાંથી ભાગીને તેઓ અહીં આવ્યા હતા તે સ્થિતિ ભોગવવા? જે તમે શાઈલોકની માફક એક રતલ માંસ જ માગતા હો, તો પછી ખાતરી રાખજે કે આપણને શાઈલોકને મળેલો તેવો જ બદલો મળશે. તમારી ઈચ્છા હોય તો હિંદીઓને આવતા અટકાવો, જે અત્યારે પૂરતાં ખાલી ઘર ન હોય તો જે દેશમાં જરૂર કરતાં પણ અર્ધી વસ્તી છે તેની ઉત્પાદનશક્તિ અને વાપરવાની શક્તિમાં વધારો કરનાર હિંદીઓ અને આરબો જે ઘરોમાં રહે છે તેમાંથી તેમને બહાર કાઢીને વધારે ઘર ખાલી કરાવો સંસ્થાન હિંદીઓને આવતા અટકાવી શકે છે અને તે પણ કેટલાક 'લોકપ્રિયતા શોધનાર' ઈચ્છે એથી વધારે સહેલાઈથી અને કાયમી રીતે; પણ માણસોને તેમની નોકરીનો અંત આવે એટલે ફરજિયાત ધકેલી કાઢવા—એ તો સંસ્થાન ન જ કરી શકે—એમ કરવાનો પ્રયત્ન કરીને પોતાના રૂડા નામને બટ્ટો નહીં લગાડવા હું એને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરું છું.

આ સ્વ. મિ. જેમ્સ આર. સોન્ડર્સના શબ્દો છે. હિંદીઓના આગમનના પ્રશ્નની તપાસ કરનાર કમિશનર તરીકેની સંપૂર્ણ જવાબદારી સાથે તેમણે એ ઉચ્ચાર્યા હતા અને જે વાત ૧૮૮૭માં

સત્ય હતી તે આજે પણ એટલી જ સત્ય છે. કારણ કે મિ. સોન્ડર્સે આ પ્રશ્નનો ઊંચામાં ઊંચી ભૂમિકા પરથી—એટલે કે સાચા-ખોટાની દૃષ્ટિથી—વિચાર કર્યો હતો, અને છેલ્લાં સોળ વર્ષમાં સાચા અને ખોટાના ખ્યાલમાં એટલો બધો ફેર પડી ગયો છે કે કેમ એ વિષે અમને શંકા જ છે. કેટલાક લોકોના ખ્યાલમાં સ્વાર્થને કે બીજાં કોઈ કારણોને લીધે ફરક પડ્યો હશે, પરંતુ મિ. સોન્ડર્સે ૧૮૮૭માં એનો કાળજીપૂર્વક વિચાર કર્યો હતો અને તેઓ એ જ નિર્ણય પર આવ્યા હતા કે ફરજિયાત પાછા મોકલવાનું કામ એક બ્રિટિશ સંસ્થાન ન કરી શકે. તો પછી નાતાલ સરકારે થોડા વખત પહેલાં ગિરમીટિયા લિટીઓને ગિરમીટની મુદત પૂરી થયા પછી હિંદુસ્તાન પાછા જવાની ફરજ પાડવાના જે પ્રયત્નો કર્યા હતા અને હવે ફરીથી કર્યા છે તે વિષે આપણે શું માનવું? આપણે આશા રાખીએ કે—જેકે બહુ આશા રાખવા જેવું તો નથી—મિ. ચેમ્બરલેને જે કહ્યું કે હિંદુસ્તાનની સરકારે નાતાલ સરકારની માગણી કબૂલ રાખી છે તેમાં તેમણે ક્યાંક ભૂલ કરી છે.

જ્યારે ૧૮૮૪માં નાતાલનું પહેલું પ્રતિનિધિમંડળ ત્યારના વાઈસરોય લોર્ડ એલ્ગિનને (લિટીઓને) ફરજિયાત પાછા મોકલવાના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવાનું સમજાવવા હિંદુસ્તાન ગયું ત્યારે જે સ્વરૂપે એ માગણી કરવામાં આવી હતી તે સ્વરૂપે એનો વિચાર કરવાનો ઈન્કાર કરતાં નેક નામદારે કહ્યું હતું :

હું અંગત રીતે માનું છું કે ગિરમીટની મુદત પૂરી થતાં અહીંથી ગયેલા લિટીને પોતાને હિસાબે ને જોખમે સંસ્થાનમાં વસવાની છૂટ આપતી હાલની પદ્ધતિ ચાલુ રાખવામાં આવે તે વધારે સારું છે અને બ્રિટિશ તાજ હેઠળના કોઈ પણ પ્રજાજનને બ્રિટિશ ધ્વજ નીચેના કોઈ પણ સંસ્થાનમાં વસવાટ કરતો અટકાવે તેવા વિચારો પ્રત્યે મારી સહાનુભૂતિ નથી, પરંતુ નાતાલના સંસ્થાનમાં લિટી સંસ્થાનવાસી સામે દર્શાવવામાં આવતી ભાવના જેતાં હું પ્રતિનિધિઓએ ૨૦મી જાન્યુઆરી ૧૮૮૪ને રોજ મોકલેલી ટૂંકી નોંધમાંની 'એ'થી 'એફ' લગીની માગણીઓ સ્વીકારવા તૈયાર છું, પરંતુ તે નીચે પ્રમાણેની શરતોએ :

(અ) જ્યારે કોઈ કુલીની સાથે પહેલી વખત કરાર કરવામાં આવે ત્યારે એની સાથેના કરારનામાની શરતોમાં એવી શરત હોવી જોઈએ કે જે તેને એની એ જ શરતો સાથે ગિરમીટની મુદત લંબાવવી ન હોય તો તેણે ગિરમીટની મુદત દરમ્યાન કે તે મુદત પૂરી થતાં જ હિંદ આવી જવું જોઈએ. (બ) જે કુલીઓ પાછા ફરવાની ના પાડે તેમને કોઈ પણ સંજોગોમાં ફોજદારી કાયદા હેઠળ દંડને પાત્ર ન ગણવા જોઈએ. (ક) જ્યારે જ્યારે ગિરમીટ તાજ કરવામાં આવે ત્યારે તે બે વરસની મુદત માટે જ હોવી જોઈએ અને પહેલી વારની મુદતને અંતે તથા ત્યાર પછી કરેલા દરેક નવા કરારનામાની મુદતને અંતે પ્રવાસીને મફત ટિકિટ કઢાવી આપવી જોઈએ.

અમે જોઈએ છીએ કે લોર્ડ એલ્ગિનની સૂચના મુજબ જે ગિરમીટિયા પાછા ફરવા નથી માગતા કે ફરી ગિરમીટમાં ઊતરવા નથી માગતા તે દરેકને માથે ૩ પાઉંડનો વેરો નાખી દેવામાં આવ્યો, અને આજે કાનૂની સ્થિતિ એ મુજબની છે. જ્યારે કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે લોર્ડ એલ્ગિને જે ઉચિત સમજીને કર્યું તેથી આગળ લિટી સરકાર વધશે નહીં. લોર્ડ કર્ઝન દૃઢનિશ્ચય અને અજોડ સંકલ્પશક્તિ ધરાવે છે એમ મનાય છે. અને જેમના તેઓ વાલી નિમાયા છે તેમના હિતનું રક્ષણ કરવા ઈચ્છે છે. મિ. બ્રોડ્રિકની દક્ષિણ આફ્રિકાની ટુકડીને આપવાના પગારમાં હિંદુસ્તાને ફાળો આપવો એવી જે સૂચના હતી તેની

બાબતમાં એમણે આ બધા ગુણોનો પરિચય કરાવ્યો છે. એટલે, આ દાખલામાં જોકે મૂક કુલી-ઓના હિતનો પ્રશ્ન છે છતાં આપણને આશા રાખવાનું દરેક કારણ છે કે તેઓ રક્ષણનો હાથ લંબાવવા એટલા જ આતુર હશે.

૧૦,૦૦૦ ગિરમીટિયા હિંદીઓને ટ્રાન્સવાલ મોકલવાની યોજના બાબતમાં મિ. ચેમ્બરલેને લોર્ડ મિલ્નરને એક ખરીતો મોકલ્યો છે. એથી એવી શંકા ઊભી થાય છે કે વાઈસરોય કદાચ એવો વિચાર કરે કે જે સંસ્થાનના સ્વતંત્ર હિંદીઓ પ્રત્યે વધારે સારા વર્તનની ખાતરી મળતી હોય તો ગિરમીટિયા મજૂરોની બાબતમાં નાતાલ સરકારને નમતું આપી શકાય. તેથી અમે એ મુદ્દાની બને તેટલા ભારપૂર્વક સ્પષ્ટતા કરવા માગીએ છીએ કે આખાં રાંચનામાં એવો એક પણ સ્વતંત્ર હિંદી નથી કે જે પોતાના ગિરમીટિયા દેશબંધવના ભોગે પોતા પ્રત્યે સારો વર્તવ ખરીદવા તૈયાર હોય. આમ કહેવામાં અમે તમામ હિંદીઓની લાગણીનો જ પડધો પાડીએ છીએ. આખરે સ્વતંત્ર હિંદી તો પોતે પોતાની સંભાળ લઈ શકે એવી સ્થિતિમાં છે. સંસ્થાન પોતાનો મત બદલે ત્યાં લગી, અથવા તો શાહી સરકાર સામ્રાજ્યની નીતિની બાબતમાં આગ્રહ રાખતી થાય ત્યાં લગી એ વધારે સારા વર્તવની રાહ જોઈ શકે તેમ છે. પરંતુ ગિરમીટિયો હિંદી તો હાલના સંજોગોમાં પણ લાચાર છે. એ ભૂખમરાથી બચવા હિંદી અહીં આવે છે. તે દેશ સાથેનાં પોતાનાં બધાં બંધનો તોડી નાખીને તે નાતાલનો વતની બની જાય છે. સ્વતંત્ર હિંદી ક્યારેય એવો વતની ન બની શકે. ભૂખે મરતા માણસને ઘર જેવું કંઈ હોતું જ નથી. જ્યાં તે જીવતો રહી શકે ત્યાં તેનું ઘર. એટલે જ્યારે તે નાતાલ આવે છે અને જુઓ છે કે કમમાં કમ પેટ ભરવામાં તો અહીં કશી તકલીફ નથી પડતી ત્યારે તે ત્વરાથી નાતાલને જ પોતાનું ઘર બનાવી દે છે. નાતાલમાં એના પોતાના વર્ગના જે લોકો સાથે તેને સ્નેહ સંબંધ બંધાય છે તેઓ જ તેના પ્રથમના ખરા મિત્રો અને ઓળખીતાઓ છે. અને એ ઘર તે ભાંગે એવી અપેક્ષા રાખવી તે કેવળ ફૂરતા છે. તેથી અમે એમ કહેતાં જરા પણ ખંચકાતા નથી કે જે હિંદીમાં જરા પણ માનવોચિત લાગણી હશે અને જેને સમાન લોહી અને સમાન સ્નેહ સંબંધનો જરા પણ ખ્યાલ હશે તે નાતાલ સરકાર માગે તે કિંમતે પોતાની સ્થિતિ સુધારવાની સીધી ના જ પાડી દેશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૭-૯-૧૯૦૩

૩૩૮. ભારે પૂર્વગ્રહ

ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવા માગતા બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓ પરનાં પ્લેગ-સંબંધી ત્રાસ-જનક નિયંત્રણો વિશે ફરીથી લખવાની અમને ફરજ પડે છે. સંસ્થાનમાં બિલકુલ પ્લેગ ન હોવા છતાં અને મરકીનો છેલ્લો કેસ થયો તે વાતને ઘણો લાંબો વખત થઈ ગયો હોવા છતાં ટ્રાન્સવાલ સરકારે સંસ્થાનમાં એ રોગને દાખલ થતો અટકાવવાની પોતાની આનુરતા (?)માં બ્રિટિશ હિંદી શરણાર્થીઓ સામેનો નિષેધ ચાલુ રાખ્યો છે. અમે ઘણી વાર ટીકા કરી છે કે આ નિષેધમાં ન્યાયનો એક છાંટો પણ નથી, અને ટ્રાન્સવાલની સરકાર જેટલી જલદી શરણાર્થીઓને (જેમાંના સૈંકડો પોતાના મિત્રોને આશરે પડ્યા છે) પોતાને ઘરે પાછા ફરવા દેશે તેટલો સરકારને અને શરણાર્થીઓને બન્નેને લાભ થશે. લોર્ડ મિલ્નરે બ્રિટિશ હિંદી પ્રતિનિધિમંડળને કહ્યું હતું કે સરકારને હિંદીઓ સામે જરાકે પૂર્વગ્રહ નથી. કોણ જાણે, પ્લેગ અંગેનાં નિયંત્રણોના બચાવમાં નેક નામદાર હવે શો જવાબ આપશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧૭-૯-૧૯૦૩

૩૩૯. હિંદુસ્તાની કલા

ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની આ વખતની સાપ્તાહિક આવૃત્તિમાં મૈસૂરમાં મહારાજા માટે બંધાતા નવા મહેલનું બહુ રસપ્રદ વર્ણન છે. અમારા દક્ષિણ આફ્રિકાના યુરોપિયન તેમ જ હિંદી વાચકોની જ્ઞાનવૃદ્ધિ માટે અમે એમાંથી કેટલાક ફકરા પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. યુરોપિયનોને એથી હિંદની કલા એટલે શું તેનો ખ્યાલ આવશે. અને તેઓ સમજી શકશે કે, દક્ષિણ આફ્રિકામાં ઘણી વાર માનવામાં આવે છે તેમ હિંદ માત્ર જંગલીઓનાં છૂટાંછવાયાં ઝૂંપડાંવાળો મુલક નથી. જે હિંદીઓ કદી હિંદુસ્તાન ગયા નથી તેમને એ જાણીને રાષ્ટ્રીય ગૌરવ અને સંતોષની લાગણી થશે કે મૈસૂરના સુસંસ્કૃત રાજાએ હિંદની કલાને ઉત્તેજન આપવાનો અને તેને અત્યંત વાસ્તવિક રીતે પુનર્જીવિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં આપેલા વર્ણન પરથી જણાશે કે પેઢીઓથી આ કામમાં કેળવાયેલાં કારીગર કુટુંબના બારસો જેટલા માણસોને લાગે છે કે બીજે નહીં તો મૈસૂરમાં તો તેમના કામની કદર થાય છે, અને તેની કિંમત અંકાય છે. ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની સુંદર પુરવાણીમાં મૈસૂરમાં જે કામ થાય છે તેનાં કેટલાંક સુંદર ચિત્રો છે. અમે એ પુરવાણી અમારા વાચકો માટે ફરી છાપી શક્યા હોત તો કેવું સારું! સ્વ. સર વિલિયમ વિલ્સન હંટરના ઇન્ડિયન એમ્પાયરમાંથી હિંદની કલા વિષેનો નીચેનો ઉતારો ટાંકવો અહીં અસ્થાને નહીં ગણાય.

ગ્વાલિયરના મહેલનું હિંદુ સ્થાપત્ય, આગ્રા અને દિલ્હીની હિંદના-મુસ્લિમોની મસ્જિદો અને મકબરા તથા દક્ષિણ હિંદનાં કેટલાંક પ્રાચીન હિંદુ મંદિરો રેખાંકનના લાવણ્ય અને સુશોભનની સમૃદ્ધિની દૃષ્ટિએ અપ્રતિમ છે. આગ્રાનો તાજમહાલ હેબરના ઉદ્દગારોને પુષ્ટિ આપે છે કે એને બાંધનારાઓએ મહામાનવોની પેઠે એનો પ્લાન તૈયાર કર્યો અને

ઝવેરીઓની ચતુરાઈથી તેનું ચણતરકામ કર્યું. આરપાર દેખાય એવા કોતરકામવાળી અમદાવાદની આરસની ખુલ્લી બારીઓ અને જાળીઓ કુશળ સજાવટના એવા નમૂના રજૂ કરે છે જે બુદ્ધકાલીન ગુફાઓમાંના મઠોથી માંડીને આજ સુધીની દરેક હિંદી ઈમારતને શોભાવે છે. એથી એ પણ જણાઈ આવે છે કે હિંદુ સ્થપતિઓએ કેવી સરળતાથી પોતાની હિંદી સજાવટનો મુસ્લિમ મસ્જિદોની સ્થાપત્ય સંબંધી આવશ્યકતાઓ સાથે મેળ બેસાડી દીધો છે. આજની અંગ્રેજી સુશોભન કલાએ હિંદી ઘાટ અને નમૂનાઓમાંથી ઘણું લીધું છે. કાલા અને અજંતાનાં ગિરિમંદિરોની ઉત્કૃષ્ટ યિત્રાવલિ, પશ્ચિમ હિંદનું આરસ અને સપાટ લાકડા પરનું નાજુક કોતરકામ અને કાશ્મીરના કાપડના વણાટમાં રંગ અને રેખાનો થતો સુંદર સમન્વય, — આ બધાએ ઈંગ્લંડની ક્લામિરુચિને પુનર્જીવિત કરવામાં ફાળો આપ્યો છે. આજે પણ યુરોપનાં આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રદર્શનોમાં સાચા દેશી નમૂના મુજબ બનેલી હિંદની કલાકૃતિઓ ભારેમાં ભારે માન ખાટી જાય છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧૭-૯-૧૯૦૩

૩૪૦. નોંધો^૧

જ્વેહાનિસબર્ગ,

સપ્ટેમ્બર ૨૧, ૧૯૦૩

૨૧મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૦૩ સુધીની સ્થિતિ

એથી ઓગસ્ટે મોકલવામાં આવેલા લાંબા તારમાં^૨ જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો તે બાબતોમાંથી એકેમાં હજી રાહત આપવામાં આવી નથી. વેપારના કામકાજ માટે જરૂરી એવા બિનશરણાર્થી બ્રિટિશ હિંદીઓને સંસ્થાનમાં આવવા દેવામાં આવતા નથી અને બધા શરણાર્થીઓને પણ હજી પરવાના આપવામાં આવ્યા નથી.

પરવાનાનો પ્રશ્ન હજી હતો ત્યાં ને ત્યાં જ છે, જોકે તે તાજ કરાવી લેવાનો સમય પાસે આવતો જાય છે. જેમની પાસે હમણાં પરવાના છે પણ યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે જેઓ એની એ જ જગ્યાએ વેપાર કરતા નહોતા તેમની સ્થિતિ ઘણી વસમી બની છે; કારણ કે જે તેમને બજારોમાં કે વાડાઓમાં જવાની ફરજ પાડવામાં આવે તો તેઓ લગભગ ખુવાર જ થઈ જાય.

પ્રિટોરિયાની મસ્જિદની મિલકત^૩ હજુ જોખમમાં જ છે. સરકારે હજુ તે ટ્રસ્ટીઓને નામે કરી આપવાની મંજૂરી આપી નથી.

નાતાલથી આવનારાઓ પરનો પ્રતિબંધ હજુ ઉઠાવી લેવામાં નથી આવ્યો. જોકે નાતાલ સરકારે જાહેર કર્યું છે કે પ્લેગનો છેલ્લો કેસ થયે લગભગ એક મહિનો થઈ ગયો છે.

૧. આ નિવેદન ઠાઠાભાઈ નવશેજને મોકલવામાં આવ્યું હતું અને તેમણે તે હિંદી વજરને મોકલ્યું હતું. ઇન્ડિયાએ તે પોતાના ૧૬-૧૦-૧૯૦૩ના અંકમાં છાપ્યું હતું.

૨. “બ્રિટિશ સમિતિને તાર” ઓગસ્ટ ૪, ૧૯૦૩.

૩. જુઓ “સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર”, ઓગસ્ટ ૧, ૧૯૦૩.

ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં હજુ હિંદીઓ સામે દરવાજા બંધ છે. સીધા સાદા મજૂરો માટે અપવાદ છે; પરંતુ તેમને પણ અતિશય મુશ્કેલી અને હેરાનગતિ વેઠ્યા પછી જ દાખલ થવા દેવામાં આવે છે.

આ એવી વસ્તુઓ છે કે જેના પર તાત્કાલિક ધ્યાન અપાવું જોઈએ અને જેમાં સુધારો થવો જોઈએ.

૧૭મી સપ્ટેમ્બરનું ઇન્ડિયન ઓપીનિયન આ સાથે બીડયું છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઈન્ડિયા ઓફિસ : જ્યુડિશિયલ એન્ડ પબ્લિક રેકર્ડ્સ, ૪૦૨.

૩૪૧. વેપારીઓ પર ધાડ : ૩

ધારાસભ્યોને અપીલ

આપના અરજદારોને બહુ ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે પ્રાર્થનાપત્રમાં^૧ જે ભય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો તે તદ્દન સાચો પડ્યો છે એટલું જ નહીં સ્થિતિ એથીયે ખરાબ થઈ ગઈ છે, અને નીચે જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે મુકદ્દમામાં કાયદાનો જે અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે સંસ્થાનના બ્રિટિશ હિંદીઓની વિરુદ્ધ જાય છે. પ્રિવી કાઉન્સિલના ન્યાયમૂર્તિઓએ ચુકાદો આપ્યો છે કે ઉક્ત કાયદા મુજબ સંસ્થાનની વરિષ્ઠ અદાલતને નગર પરિષદો કે ટાઉન બોર્ડોના ચુકાદા સામેની અપીલ સાંભળવાનો અધિકાર નથી. આ ચુકાદાથી હિંદી વેપારીઓ લાયાર બની ગયા છે. અતિશય ભયથી તેઓ ઘેરાઈ ગયા છે, અને તેમનામાં બિનસલામતીની લાગણી ફેલાઈ છે અને આવતે વરસે શું થશે તે વિષેનો ભય ફેલાયો છે. . . . આવતા વરસની શરૂઆત હિંદી વેપારીઓ માટે કેવી હશે તે આપના અરજદારો નથી જાણતા. એટલે દરેક દુકાનદાર અત્યંત ચિંતામાં છે. આ અનિશ્ચિતતા ભયાનક છે. મોટા વેપારીઓ, તેમના ગ્રાહકો જેઓ નાના દુકાનદારો છે, તેમને પરવાના ન પણ મળે એ બીકે, અને પરવાના અધિકારીઓ ઉપર કંઈક અંકુશ રાખવાની તેમની એકમાત્ર આશા પ્રિવી કાઉન્સિલના નામદારોએ લઈ લીધી છે તેથી, હવે નિરાશ થઈ ગયા છે અને પોતાનો માલ વેચતાં અચકાય છે.

વ્યાપારી પરવાના કાયદા બાબત બ્રિટિશ હિંદી વેપારીઓએ ૧૮૯૮માં આ નિવેદન લખ્યું હતું અને મિ. ચેમ્બરલેનને આખું હતું. આ વરસે પણ ઈતિહાસનું પુનરાવર્તન થયું છે અને છેલ્લાં ત્રણ અઠવાડિયાંના બનાવો જેતાં બ્રિટિશ વેપારીઓએ જે વિનંતી મિ. ચેમ્બરલેનને કરી હતી તે જ સંસ્થાનના ધારાસભ્યોને ઉદ્દેશીને પણ કરી શકાય એમ છે.

સંસ્થાનવાસીઓની ઈચ્છાને અનુકૂળ થવાને, તેમને રાજી રાખવાને અને તેમની સંમતિ મેળવવા માટે અમે એટલું ઝટ કબૂલી લઈ રસ્તો મોકળો કરીએ કે વેપારીઓના પરવાના પર કંઈક નિયંત્રણ મુકાવું જોઈએ. મિ. એલિસ બ્રાઉને પોતાની પ્રખ્યાત બજાર નોટિસમાં અસ્વચ્છતાનો અને જેઓ યુરોપિયન વેપારીઓ જેટલી ખર્ચાળ રીતે નથી રહેતા તે વેપારીઓ

૧. “ચેમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર”, ૩૧ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૮.

તરફથી થતી અયોગ્ય હરીફાઈનો પ્રશ્ન ચર્ચો છે. અમે દલીલને ખાતર એમ માની લઈએ કે અયોગ્ય હરીફાઈ થાય છે, અને બ્રિટિશ હિંદીઓમાં મોટા પ્રમાણમાં અસ્વચ્છતા છે અને આ બંને અનિષ્ટોનો ઉપાય કોઈક કાયદા દ્વારા કરવો જોઈએ. સંસ્થાનમાં રહેતા યુરોપિયનો અને હિંદીઓ વચ્ચે આ બાબત સમજૂતી થયા પછી સવાલ એ રહે છે કે, આ ધ્યેય કઈ રીતે હાંસલ કરવું.

યુરોપિયનોએ ૧૮૮૭માં વ્યાપારી પરવાના કાયદો પસાર કરીને જવાબ વાળ્યો. પછી કેટલોક સમય વીત્યો. કાયદો વધારે પડતો સખત હતો એ કબૂલ કરવામાં આવ્યું હતું અને એનો અમલ સારા પ્રમાણમાં વિવેકબુદ્ધિ, સમજદારી અને ન્યાયનો ઉપયોગ કરીને હળવો કરવામાં આવતો હતો. પરંતુ હવે એથી ઊલટું થવા લાગ્યું છે અને જો ન્યૂકેસલની તથા ડરબનની નગર પરિષદે તાજેતરમાં આપેલા નિર્ણયો જો એનાં વાજબી એધાણ હોય તો હવે એ કાયદાનો પૂરેપૂરો અમલ કરવામાં આવશે અને તેમાં ન્યાય અન્યાયનો પણ ખ્યાલ રાખવામાં નહીં આવે. અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે આની સામે બ્રિટિશ હિંદીઓએ લીધેલું વલણ મોં બંધ કરે એવું છે. તેના હાલના સ્વરૂપમાં તો કાયદો દેખીતી રીતે જ અન્યાયી છે. સંસ્થાનની ચાલુ અદાલતોની સત્તા લઈ લેવામાં એણે બ્રિટિશ બંધારણના સિદ્ધાંતો પર પાયાનો ઘા કર્યો છે. આ કાયદો જેમનાં હિત પરવાના માગવા આવનારનાં હિત સાથે ટકરાય છે તેવા માણસોને અસાધારણ સત્તા આપે છે અને તેમને એવો અધિકારી (પરવાના અધિકારી) નીમવાની સત્તા આપે છે કે જેને ગરીબ માણસોની આજીવિકાને મુઠ્ઠીમાં રાખવાનો અધિકાર મળી જાય છે અને જે પૂર્વગ્રહરહિત, તટસ્થ અને નિર્ભય ચુકાદો આપી શકતો નથી. જ્યારે બ્રિટિશ હિંદીઓ એટલું જ કહે છે કે, 'પરવાના કાયદામાંથી આ બધાં તત્ત્વો દૂર કરો. નગર પરિષદોના અને લોકલ બોર્ડોના અધિકારની બને તેટલી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા આપો, અસ્વચ્છતા સામે પગલાં લેતાં જરાયે દયા ન રાખો અને એવાં યોગ્ય મકાનો માટે આગ્રહ રાખો જેમાં દુકાન માટેની જગ્યાથી રહેવાના ઓરડા અલગ હોય, તેમ જ હિસાબ યોગ્ય રીતે રખાય વગેરેનો આગ્રહ રાખો. પણ બધી શરતો પૂરી થયા પછી અરજદારને એટલી ખાતરી થવા દો કે તેને પરવાનો જરૂર મળશે, પછી ભલે તે નવો પરવાનો હોય કે જૂનો તાજે કરી આપવાનો હોય. પરવાના અધિકારી માત્ર નગર પરિષદનો ગુલામ નહીં પણ એક સ્વતંત્ર અધિકારી હોવો જોઈએ જે દરેક અરજના સ્વતંત્ર ગુણદોષનો વિચાર કરીને પોતાનો નિર્ણય આપવા શક્તિમાન હોય. કેટલાક સ્પષ્ટ અપવાદો સિવાય, પરવાના અધિકારીના કે નગર પરિષદના ચુકાદા સામે વરિષ્ઠ અદાલતમાં અપીલ થવા દો.' આટલું થાય તો પછી હિંદીઓ તરફથી વિરોધ કરવામાં નહીં આવે. અમારા કહેવાની મતલબ એ તથી કે હિંદીઓનો કોઈ પણ વિરોધ ધારાસભ્યોની વિચારણાને લાયક છે. છતાં અમે તો એને એક હકીકત તરીકે રજૂ કરીએ છીએ, એનું જે મૂલ્ય આંકવું હોય તે આંકો. ગમે એમ હોય પણ એથી અન્યાય તો નહીં જ થાય. બહારના માણસો આ કાયદો કંઈક સમજી શકશે. અને જેમના પર એની અસર થવાની છે તેઓ પોતાની શી સ્થિતિ છે તે બરાબર જાણી શકશે.

પરવાના અધિકારીઓ નીમવા બાબતમાં સર વૉલ્ટર રૅંગ કહે છે કે :

અદાલતને સૂચવવામાં આવ્યું છે કે આવી રીતે નિયુક્ત થયેલા અધિકારીના મનમાં અમુક જાતનો પૂર્વગ્રહ તો હોય જ કારણ કે તે નગર પરિષદના હાથ નીચેનો કાયમી અધિકારી હોય છે અને તેથી તે કાઉન્સિલના વિશ્વાસમાં હોવો જ જોઈએ. એ મુદ્દા બાબતમાં નેક નામદાર નિર્ણય લેવા નહોતા માગતા, પણ તેઓ બિલકુલ એટલું તો જોઈ

શક્તા હતા કે પરવાના અધિકારી એવો માણસ હોવો જોઈએ કે જે નગર પરિષદની નોકરીમાં ન હોય અને તેના વિશ્વાસનો ન હોય.

નગર પરિષદોને આપવામાં આવેલા અધિકારોનો ભૂતકાળમાં કેવો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વાત મિ. જસ્ટિસ મેસન જેઓ તે વખતે નાતાલની અદાલતમાં ન્યાયાધીશ હતા, તેમણે કરેલી નીચેની ટીકા પરથી સ્પષ્ટ થશે. બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી કરવામાં આવેલી અપીલના કામ દરમ્યાન તેમણે કહ્યું હતું :

આ અપીલ નીચેની કાર્યવાહીને હું નગર પરિષદ માટે કલંકરૂપ માનું છું. અને આ કડક ભાષા વાપરતાં હું અચકાતો નથી. આ સંજોગોમાં એમ કહેવું કે નગર પરિષદ સમક્ષ અપીલ કરવામાં આવી હતી, એ શબ્દોનો દુરુપયોગ કરવા સમાન છે એવું હું માનું છું.

હાલના એટર્ની જનરલ જ્યારે નગર પરિષદના સભ્ય હતા ત્યારે તેમણે પોતાની લાગણી નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત કરી હતી :

હું જાણીજોઈને બેઠકમાં હાજર રહ્યો નહોતો. કારણ કે આવી જાતની અપીલોમાં જે કાર્યપદ્ધતિ અખત્યાર કરવામાં આવતી હતી તે ગેરકાયદેસર હતી. (પરિષદના) સભાસદોને જે ગંદું કામ કરવાનું કહેવામાં આવતું હતું તેમાં તેઓ સંમત નહોતા. જે નાગરિકોની એવી ઈચ્છા હોય કે આવા બધા પરવાના બંધ કરી દેવા, તો તેનો સીધો-સાદો રસ્તો એ છે કે ધારાસભામાં હિંદી કોમને પરવાના આપવા વિરુદ્ધનો કાયદો કરાવવો. પણ અપીલ સાંભળવા માટેની અદાલત તરીકે બેઠા પછી તો પરિષદે, ના પાડવાનાં મજબૂત કારણો ન હોય તો, પરવાના આપવા જોઈએ.

વરિષ્ઠ અદાલતની સત્તા લઈ લેવાના પ્રશ્નની અને આ કાયદા અંગેના પ્રિવી કાઉન્સિલના નિર્ણયની ચર્ચા કરતાં આપણું સાથી પત્ર ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર પોતાનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ આપે છે :

અમે એટલું જ કહી શકીએ કે અમને (પ્રિવી કાઉન્સિલના) આ નિર્ણયથી ઊંડો ખેદ થયો છે. . . . આ એક એવો કાયદો છે કે જેની આશા કદાચ ટ્રાન્સવાલની ધારાસભા પાસેથી રાખી શકાય. એ સંસ્થા વિદેશીઓને દેશનિકાલ કરવાના કાયદા બાબતમાં વડી અદાલતની સત્તાના ક્ષેત્રને પણ ઓળંગી ગઈ છે. એની સામે સંસ્થાનોમાં એ વખતે જે શોર મચ્યો હતો તે અમારા વાચકોને યાદ હશે. પરંતુ એ કાયદો આના કરતાં જરાયે ખરાબ હતો એમ ન કહી શકાય. ખરેખર, જે કંઈ પણ ફેર હોય તો તે માત્ર એટલો જ કે આપણો કાયદો વધારે ખરાબ છે કારણ કે એનો વારંવાર અમલ થવાની શક્યતાઓ છે. એમ કહેવું કે વરિષ્ઠ અદાલતને અપીલ સાંભળવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો હોત તો કાયદો અસરકારક ન રહેત, એ વાત અક્કલ વિનાની છે. બેશક, એ સંસ્થા સામાન્ય સમજથી કામ લે છે એટલો વિશ્વાસ તો એના ઉપર મૂકી શકાત. . . . પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી સંસ્થાઓ હેઠળનું સ્વરાજ્ય ભોગવતી એક પ્રજા એવો સિદ્ધાંત ઘડે કે નાગરિકોના હિતને સ્પર્શતા કોઈ પણ કિસ્સામાં રાજ્યની વરિષ્ઠ ન્યાયસંસ્થાની મદદ લેવાનો રસ્તો જાણીજોઈને બંધ કરવામાં આવે, એના કરતાં તો એકાદ બે કિસ્સામાં મ્યુનિસિપાલિટીની ઈચ્છા ઉપરવટ થઈને ફેંસલા અપાયા હોત તો વધારે સારું થાત.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે અમે જવાબદાર સંસ્થાનવાસીઓના શબ્દો દ્વારા આ રીતે બતાવી આપ્યું છે કે ઉપર જેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તે વાંધો તેઓ કેટલા પ્રમાણમાં ન્યાયી ગણતા હતા.

એટલે અમે ધારાસભ્યોને અને સામાન્ય રીતે બધા સંસ્થાનવાસીઓને અપીલ કરીએ છીએ કે આવી અત્યંત મહત્વની બાબતમાં ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટ તરફથી કશું દબાણ થાય તે પહેલાં તમારી જાતે જ તમારી ભૂલ સુધારો કારણ કે તમે જે કરવા ધારો છો તે ઘણી ઓછી વાંધાજનક રીતે થઈ શકે એવું છે. સિવાય કે, તેમની દાનત એકેએક હિંદી વેપારીને સંસ્થાનમાંથી જડમૂળથી ઉખાડી નાખવાની હોય. પરંતુ એ યાદ રાખવું જોઈએ કે હજુ ગયે અઠવાડિયે જ ટ્રાન્સવાલના મજૂરો અંગેના કમિશન પાસે જુઝાની આપતાં સર જેમ્સ હ્યુલેટે તેમને સંસ્થાનને ફાયદાકારક ગણાવ્યા હતા. મિ. એલિસ બ્રાઉને પણ કહ્યું હતું કે અમારો ઈરાદો હિંદીઓને ઉખેડી નાખવાનો કે તેમની લાગણી દૂભવવાનો નહોતો; અમે માત્ર ઈન્સાફ કરવા અને સ્થાપિત હિંદોની રક્ષા કરવા ઈચ્છતા હતા. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ મનોભાવ વ્યક્ત કરવામાં એમણે બધા સંસ્થાનવાસીઓની સામાન્ય લાગણી વ્યક્ત કરી છે. જો એમ હોય તો અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે અમારી અપીલ વાજબી છે અને એના તરફ ઉચિત હોય એટલું ધ્યાન અપાવું જોઈએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૨. ટ્રાન્સવાલના મજૂરોનો પ્રશ્ન

આફ્રિકામાં ટ્રાન્સવાલના વિકાસ માટે પૂરતા મજૂરો છે કે કેમ તેની તપાસ કરવા જોહાનિસબર્ગ ખાતે મળેલા મજૂરો અંગેના કમિશનનું કામકાજ હવે પૂરું થવા આવ્યું છે. ચીની મજૂરો મળી શકે કે કેમ તે જાણવા પૂર્વના પ્રવાસે ગયેલા કમિશનના સભ્યો આ અઠવાડિયામાં ક્યારેક પાછા ફરવાની વકી છે. આફ્રિકામાં જેટલા મજૂરો સુલભ છે તેટલા તો આ જરૂરિયાત માટે કમિશનને અપૂરતા લાગવાના છે એ તો નક્કી જ છે. અમે એ પણ નક્કી જેવું માનીએ છીએ કે એશિયાવાસીઓને અને ઘણું કરીને ચીનાઓને મજૂરો તરીકે લાવવાનું ઠરાવવામાં આવશે.

એટલે આ પ્રશ્ન ટ્રાન્સવાલમાં રહેતા બ્રિટિશ હિંદીઓને અમુક અંશે સ્પર્શે છે. બ્રિટિશ હિંદીઓ જાણે છે કે સ્વતંત્ર હિંદી વેપારીઓના દરજ્જાનો પ્રશ્ન ગિરમીટિયા હિંદીઓને લાવવાના પ્રશ્ન સાથે કેટલો બધો ગૂંચવાઈ ગયેલો છે અને એથી એમને કેટલું નુકસાન થયું છે. ટ્રાન્સવાલની સરકારે કોઈ ભવિષ્યદ્રષ્ટાની જેમ આપણને વધારે ગૂંચવાડા માટે તૈયાર કરવા માંડ્યા છે. ટ્રાન્સવાલમાં “બ્રિટિશ હિંદી”એ ચોક્કસ શબ્દોની જગ્યાએ “એશિયાઈઓ” એવો વધારે વ્યાપક શબ્દ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. હવે બધે “એશિયાઈ બાબતોનું ખાતું”, “એશિયાઈ નિરીક્ષકો” અને “એશિયાઈ બજારો” જેવા મળે છે. એટલે ચીનાઓને લાવવાથી હિંદીઓના હિતને આડકતરું પણ નુકસાન જ થવાનું. જે થાય તે, અત્યારે તો અમે વ્યાપક અને સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતો અનુસાર ચીનાઓના દૃષ્ટિકોણથી આ બાબતનો વિચાર કરવા માગીએ છીએ.

અમે એ તો કહી ચૂક્યા છીએ કે ચીનાઓને લાવવાનો વિચાર કરવામાં ટ્રાન્સવાલના લાખોપતિઓ અને એમને ટેકો આપનારાઓ આ ધરતીના મૂળ વતનીઓને તો છેક જ ભૂલી

જાય છે તેમ જ ગોરા સંસ્થાનવાસીઓની ભવિષ્યની પેઢીઓનું હિત પણ વિસારે પાડે છે. આ બે દૃષ્ટિએ તો પરિસ્થિતિ ખરાબ છે જ, પણ અતિથય ત્રાસદાયક શરતો લેઠળ આ દેશમાં જેમને લાવવામાં આવનાર છે તે ગરીબ માણસોની દૃષ્ટિએ તો એ બેહદ ખરાબ છે. લાખોપતિઓ પોતાના લાખોમાં વધારો કરવાની ઉત્સુકતામાં અને બીજાઓ એકદમ પૈસાદાર થઈ જવાની ઉતાવળમાં એટલોયે વિચાર કરવાની જરૂર નથી જેતા કે ચીનાઓ, તેમની સાથે ઘણું ખરાબ વર્તન રખાયું છે છતાં તેમના સાથી માનવબંધુઓ તરીકે તેમની દેખભાજનો હક ધરાવે છે. મનુષ્ય તરીકે એ તેમનો અધિકાર છે. અમે એટલું કહેવાની હિમત કરીએ છીએ કે તેમના આવવા અંગે જે શરતો લાદવામાં આવશે તે તેઓ સ્વીકારી લે તેટલા માત્રથી એ શરતો ઘડનારાઓની અતિ ગંભીર જવાબદારી જરાયે ઓછી નથી થતી. બ્રિટિશ કાયદાઓ પ્રમાણે કેટલાક કરાર એવા હોય છે જે કરાર કરનારા પક્ષે જોઈતી સંમતિ આપી હોય તોપણ રદ ગણાય છે અથવા રદ કરી શકાય છે. દાખલા તરીકે બાળકો સાથેના કે પરણેલી સ્ત્રીઓ સાથેના કરારો. જે કોઈ મવાલી કોઈ માણસની સામે ભરેલી રિવોલ્વર તાકીને કહે કે “સહી આપ નહીંતર તારો જીવ લઈશ” અને જે તે માણસ સહી આપે તો કાયદો મદદે આવે છે અને કહે છે કે તે સહીની કંઈ જ કિંમત નથી. કોઈ કરાર અંગે સંમતિ મેળવવા કોઈ જાતનું અનુચિત દબાણ વાપરવામાં આવ્યું હોય તોપણ એ રદ ગણાય છે. એક ભૂખે મરતો માણસ પોતાનું સર્વસ્વ અને પોતાની સ્વતંત્રતા બીજાને આપી દે, પરંતુ તે ઈચ્છે કે તરત તે બંધુ પાછું મેળવવાની તેને છૂટ છે. અને અમે એવું કહેતાં જરા પણ અચકાતા નથી કે ચીનાઓ સામે રજૂ કરવામાં આવતા કરારનો મજકૂર સમજાવવા ગમે તેટલો શ્રમ લઈને તૈયારીઓ કરવામાં આવે અને મોટા અધિકારીઓની હાજરીમાં તેઓની સહી લેવામાં આવે, તોપણ કાયદાની નહીં તો નીતિની દૃષ્ટિએ એ અનુચિત દબાણ જ થઈ પડવાનું, કારણ કે હમણાં હમણાં ટ્રાન્સવાલમાં મળેલી જુદી જુદી સભાઓમાં જે શરતો સૂચવવામાં આવી છે તે કોઈ સ્વતંત્ર માણસ રાજીખુશીથી સ્વીકારવા તૈયાર થાય એ અમે કલ્પી શકતા નથી.

મજૂરો અમુક વરસ તોફારી કરવાનો કરાર કરી આપશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે. એ મુદત પૂરી થયે તેમને જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછા ચાલી જવાની ફરજ પાડવામાં આવશે. ટ્રાન્સવાલમાં તેઓને કંપાઉન્ડમાં પૂરવામાં આવશે અને તેમને પોતાના મગજનો, કલમનો, પીંછીનો કે ટાંકણાનો ઉપયોગ કરવા દેવામાં આવશે નહીં. તે લોકોએ તો માત્ર પાવડો ને કોદાળી જ વાપરવાનાં છે. આજ સુધી આપણને એવું માનવાની દેવ પડી છે કે માણસ જ્યારે પોતાના કરતાં જુદી જાતના માણસોના સંપર્કમાં આવે છે ત્યારે તેની બધી કુદરતી શક્તિઓને વિકાસની પૂરી તક મળે છે; પણ બિચારો ચીનો તો એવું કશું કરી શકવાનો જ નથી. અહીં આવ્યા પછી એને સમજ પડે કે ખાણમાં આઠ કલાક કામ કરીને તે જેટલું કમાઈ શકે તેટલું તો બીજા કોઈ કામમાં, દાખલા તરીકે પેટીઓ બનાવવાના કામમાં, તે એક કલાકમાં કમાઈ શકે; પણ પછી એ સમજ કશા કામમાં નહીં આવે. પોતાની બુદ્ધિ એને કુંઠિત થવા દેવી પડશે અને માત્ર આણઘડ મજૂર રહીને સંતોષ માનવો પડશે. આને અમે ખરેખર જેનો બચાવ ન થઈ શકે તેવું અને અન્યાયી કામ માનીએ છીએ. દુઃખની વાત તો એ છે કે આવી કૃત્રિમ પરિસ્થિતિ ઊભી કર્યા પછી જેને ‘જંગલી બુતપરસ્ત ચીનો’ કહેવામાં આવે છે તે કંઈ દુરાચરણ કરે અને પોતાની ધૂસરી ફેંકી દેવા બધી જાતના અખતરા કરી જુઓ કે પોતાના પૂર્વજો પાસેથી વારસામાં મળેલી

પોતાની શક્તિઓ સાચા કે ખોટા ગમે તે રસ્તે વાપરવાનો પ્રયત્ન કરે તો સંસ્થાનવાસીઓ તેનો વાંક કાઢશે. ખાણનો ઉદ્યોગ અવશ્ય ટ્રાન્સવાલનો મુખ્ય આધાર છે. પણ સંસ્થાનવાસીઓ એના વિકાસની જે કિંમત ચૂકવે છે તે કદાચ ઘણી આકરી પડી જશે. વળી બહારથી મજૂરો લાવવામાં નહીં આવે તો એ ઉદ્યોગ બંધ થઈ જશે એમ પણ ન કહેવાય. બૉક્સબર્ગ ખાતે કેટલાક મહિના પહેલાં મળેલી મોટી સભામાં (જે સભાએ સર જ્યોર્જ ફેરરે રજૂ કરેલી એશિયાઈ મજૂરો પાસે ફરજિયાત વેઠ કરાવવાની માગણી એમની સમજવટ અને વક્તૃત્વછટા છતાં બહુ ભારે બહુમતીથી તદ્દન સાચી રીતે નકારી કાઢેલી) બોલતાં સર જ્યોર્જ ફેરરે ખાણોને 'ઝવેરાતની તિજ્જરીઓ' સાથે સરખાવી હતી. એ તિજ્જરીઓમાં ભરેલું સોનું કંઈ મજૂરોની ખોટથી કટાઈ જવાનું નથી. તો પછી એમાંની કેટલીક પેટીઓ ભવિષ્યની તિજ્જરીઓના ઉપયોગ માટે બંધ જ શા માટે ન રાખવી? અલ્પસંખ્યાના લાભ માટે બીજી બધી વસ્તુઓનો ભોગ આપીને શા માટે એ જરજુલમથી ખોલવી જઈએ?

અમે જાણીએ છીએ કે આ બધું અમારું અર્થહીન અરણ્યરુદ્ધન છે. વ્હાઈટ લીગ્ઝ (ગોરાઓનાં મંડળો)નાં બધાં સાધનો, જે ઉદ્યોગપતિઓ ૨,૦૦,૦૦૦ ચીનાઓને લાવવા તૈયાર થયા છે, તેમની શક્તિ સામે તદ્દન નિષ્ફળ નીવડ્યાં છે. પરંતુ અમે નમ્રપણે કહીશું કે અત્યાર સુધી આ સદ્ગુહસ્થોએ માત્ર સ્વાર્થભર્યું હલકું વલણ લીધું છે. જેમનો કોઈ રક્ષક નથી અને જેમનો પોતાનો અવાજ નથી તેમની રક્ષા કરીને તેમની પ્રચારપદ્ધતિને વિસ્તારવા અને તેમની પોતાની સ્થિતિ વધારે મજબૂત કરવા અમે તેમને અપીલ કરી શકીએ? અમે એટલું તદ્દન સ્પષ્ટ કરી લઈએ કે અમારી અપીલ પરથી કોઈ એમ ન સમજે કે અમે એશિયાઈઓને માટે દરવાજા પૂરેપૂરા ખોલી નાખવાની ભલામણ કરીએ છીએ. અમે પહેલાં કહી ગયા છીએ અને ફરીથી કહીએ છીએ કે વાજબી મર્યાદાઓ રાખીને તેમના પર નિયંત્રણ રાખવું એ તદ્દન ન્યાયસંગત છે. જાતિની શુદ્ધિમાં તેઓની જેમ અમે પણ માનીએ છીએ. પરંતુ અમને લાગે છે કે એ શુદ્ધિ જે એમના નેટેલી જ અમને પણ પ્રિય છે, તે એક જ જાતિની નહીં પણ બધી જાતિઓની શુદ્ધિની રક્ષા કરવાથી વધારે સારી રીતે જાળવી શકાશે. અમે એમ પણ માનીએ છીએ કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગોરાઓની જાતિનું પ્રભુત્વ રહેવું જોઈએ, અને ગોરાઓનાં મંડળોના સદ્ગુહસ્થો જે નીતિમત્તાના ખડક પર ઊભા રહીને એટલું કહે કે: "જે નિયંત્રણોની વાતો થઈ રહી છે તે બધાં મૂકી શકાય છે અને જે ચીનાઓને અહીં લાવવામાં આવે, તેમને કશી મુશ્કેલી વગર પાછા પણ મોકલી શકાય છે એવું અમે માનતા હોઈએ છતાં એ નિયંત્રણો માનવતારહિત છે અને સંસ્કૃતિમાં બીજી બધી જાતિઓની આગેવાની લેનાર જાતિને ન છાજે તેવાં છે, તેથી અમે એમનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ", તો તેઓ પોતાના ઉદ્દેશને આગળ ધપાવશે. તેઓને અમે લૉર્ડ મેકોલેએ તેમના એક નિબંધમાં જે લખ્યું છે તેની યાદ આપીએ છીએ, "આપણે સ્વતંત્ર છીએ અને સંસ્કારી છીએ તેનો અર્થ જ નથી; જે આપણે માનવજાતિના કોઈ પણ ભાગને એટલી જ સ્વતંત્રતા અને એટલી જ સંસ્કૃતિ આપતાં મન ચોરતા હોઈએ."

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ઓપીનિયન, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૩. ન્યાયાધીશ મિ. સ્ટુઅર્ટ

એક હિંદી ખૂન કેસના કામનો મિ. સ્ટુઅર્ટ લખેલો અહેવાલ જે અન્યત્ર^૧ આપવામાં આવ્યો છે, તે વાંચતાં અમને લાગ્યું કે તેઓ એ બનાવને રાજદ્વારી રૂપ આપીને તેનો લાભ લેવા માગે છે. તે વિશે અમારે દુઃખ સાથે ટીકા કરવી પડી હતી. આપણા એ સન્માનનીય મૅજિસ્ટ્રેટે અનીતિના સર્પને મજબૂત એડીથી ચાંપ્યો છે તે બદલ અભિનંદન આપતાં હવે અમને આનંદ થાય છે. પહેલાં પણ તેમણે એક અધમ હિંદીના મુકદ્દમામાં એમ જ કર્યું હતું. આ પ્રકારની કાર્યવાહીથી નીતિના કાયદાના ગુનેગારો ઉપર સજ્જડ અસર થયા વગર નહીં રહે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ માણસનો બહિષ્કાર કરીને — જે કેમ કરવો તે અમને હિંદીઓને જ આવડે છે — હિંદીઓ મૅજિસ્ટ્રેટે લીધેલાં પગલાંને ટેકો આપશે. આ ગુનેગારના જેવા માણસો સમાજને માથે શાપરૂપ છે અને તેઓ કમનસીબે જે કોમના હોય તે કોમને અપાર નુકસાન પહોંચાડે છે. આ વખતે એ ઠીક દંડાયો છે. અને મિ. સ્ટુઅર્ટ કાયદા હેઠળ થઈ શકે એટલી ભારેમાં ભારે શિક્ષા કરી છે, તેથી અમે રાજી થયા છીએ.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૪. સર મંચેરજીની ખંતનું એક પરિણામ

વડી પાર્લમેન્ટમાં સર મંચેરજી ભાવનગરીએ મિ. ચેમ્બરલેનને અમુક સવાલો પૂછેલા જે પરથી નામદાર કોલોનીના પ્રધાન સાહેબે તજવીજ કરવા વચન આપ્યું હતું તે અમારા વાંચનારને યાદ હશે જ.

મિ. ચેમ્બરલેને તે સવાલના જવાબ મોકલવાનું નાતાલ અને ટ્રાન્સવાલની સરકારને લખ્યું હશે. સરકારે જવાબ મોકલાવ્યો તેની નકલ અત્રેના મર્ક્યુરીએ છાપી તેનો ઉતારો આજ કરીએ છીએ. આ જવાબની અમને ખબર હતી, પણ તે વિષે ચર્ચા કરી નહીં કારણ કે તેથી કાંઈ હાંસલ થવાનો સંભવ જણાયો નહીં.

નાતાલની સરકારે મૅજિસ્ટ્રેટોને લખ્યું જણાય છે. ડરબનના મદદનીશ મૅજિસ્ટ્રેટ મિ. સ્ટુઅર્ટે રિપોર્ટમાં ઈબ્રાહીમ આકુજીના ખૂનની હકીકત લખી છે, અને ખૂની પકડાયો નહીં તે બાબતમાં કેટલીએક વાંધાભરેલી ટીકા કરી છે. મિસ્ટર સ્ટુઅર્ટ લખે છે કે ફકીર અને અસ્માલને શક પર પકડયા હતા. અને નવ સાક્ષીની જુબાની લીધી હતી. ઈન્ડિયન ઓડવોકેટ મિ. ખાન તહોમતદારો તરફથી હતા. મજબૂત પુરાવો નહીં મળવાથી સરકારી વકીલે કામ ચલાવવાની ના પાડી. તેથી તેમને છોડી દેવા પડયા; પણ પોલીસને સૂચના કરી હતી કે કાંઈ વધારે બાતમી મળે તો ગુનેગારને પકડવા. જે દહાડે ડરબનમાં ડચુક અને ડચેસની પધરામણી થઈ તે દહાડે ખૂન થયું હતું. બધા તમાસો જોવામાં હતા, એટલે જોકે કાંઈ કેટલા સંભાવિત ગૃહસ્થોને ખૂનની

૧. જુઓ આ પછીનો લેખ.

ખબર હતી, છતાં પોલીસને પાછલા પહોર લગી ખબર કરી નહીં. આ બેદરકારી સાથે એમ પણ લાગ્યું કે ઈન્ડિયનો ગુનેગારને પકડવા માગતા નહોતા. આવી બાબતમાં હિંદી કોમ પોલીસને મદદ નહીં કરે તો ગુના પકડવા મુશ્કેલ પડે. પોલીસને વધારે તજવીજ કરવાનું કહ્યું છે. મિ. ભાવનગરી જે તેને ખબર કરનારનું નામ કહે તો તેની તરફથી પોલીસને મદદ મળે.

મિ. સ્ટુઅર્ટ વિષે અમારો મત સારો છે, કે એ પોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે, અને તપાસી ઈન્સાફ આપે છે, અને તેથી એમની ટીકા વાંચી બહુ દિલગીરી થાય છે. એક ખૂન થયું તેમાં આખી હિંદી કોમને છાંટા શા સારુ ઉડાડવા? અમને એમની ટીકા બહુ ગેરવાજબી લાગે છે. ગુનેગારને શોધી કાઢવો એ પોલીસની ફરજ છે, અને પોલીસ પોતાનું કામ નહીં કરી શકે તે પરથી હિંદી કોમને શા સારુ મહેલાં મારવાં? જાણે હિંદી કોમને ખબર જ હોયની કે ફલાણાઓ ખૂન કીધું! મૉનિસ્ટ્રેટની ફરજ કાયદેસર ઈન્સાફ કરવાની છે—આવી અઘટિત અને હાનિકર્તા ટીકાઓ કરવાની નથી. મિ. સ્ટુઅર્ટ એમ કહેવા માગે છે કે હિંદી કોમે કામધંધો છોડી તપાસ કર્યા કરવી કે કેયાં કાંઈ ગુનો થયો છે કે નહીં અને થયો હોય તો ગુનેગારને પકડી પોલીસને હવાલે કરવો? આજકાલ બ્રિટિશ સંસ્થાનમાં જ આવી અવિવેકી વાત હિંદી કોમના સંબંધમાં સરકારી અમલદાર સરકારને લખાણ કરે તેમાં લગી કરી શકે! અને નહીં છૂટકે હિંદી કોમ પણ સાંખી રહે! વળી વકીલ પર પણ ટીકા! મિ. ખાન હિંદી થયા એટલે અસીલનો બચાવ નહીં કરી શકે? ‘ઈન્ડિયન ઓડવોકેટ’ શા સારુ લખવું પડ્યું? એમ લખી શું સમજાવવા માગે છે? વળી મિ. સ્ટુઅર્ટ સર મંચેરજીનું નામ ‘મિ.’ ભાવનગરી લખે છે!

આ બિના પર આપણા લોકોએ ધ્યાન દેવું જોઈએ. જેને સરકાર ખાસ અટલ ઈન્સાફ કરવા બેસાડે છે તે પણ જ્યાં હિંદી કોમની વાત આવી ત્યાં પોતાનો દરજ્જો કેવી રીતે ભૂલી જઈ શકે છે તેનો આ દાખલો છે. અમે ઉપર કહી ગયા કે ટીકા ગેરવાજબી છે. મૉનિસ્ટ્રેટને છાજતી નથી. હવે, આપણી ફરજ એ છે કે એ ટીકા પર પૂરો ખ્યાલ કરવો અને જોવું કે આપણામાં કાંઈ ખોડ છે, જરા પણ વાંક છે, કે જેથી આવી ટીકા કરી હોય? તેમ રૈયત તરીકેની નાની કે નજીવી ફરજે પણ, ખાસ કરી આ દેશમાં સંભાળવા કાળજી રાખવી જોઈએ.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૫. સૂડી વચ્ચે સોપારી

ટ્રાન્સવાલના સરકારી ગેઝેટમાં ત્યાંની સરકારે બજારો કે લોકેશનો નક્કી કર્યાં છે તેની ટીપ છે. મિ. ચેમ્બરલેને વડી પાર્લિમેન્ટમાં કહ્યું હતું કે ટ્રાન્સવાલની સરકાર તરફથી તમામ કાગળ મળતાં પોતે ચુકાદો આપશે કે હિંદી વતનીઓની સ્થિતિ કેવી રહેવી જોઈએ; લૉર્ડ મિલ્નરે બજાર નોટિસ કાઢી, અને હિંદી પ્રતિનિધિઓ મળવા ગયા, ત્યારે કહ્યું કે નોટિસ ફક્ત કામચલાઉ છે; અને હવે જોઈએ છીએ કે ટ્રાન્સવાલની ધારાસભાએ લોકેશન કરવાના ખર્ચ સારુ ૮ હજાર પાઉંડ મંજૂર કર્યાં અને લોકેશનો થવા માંડ્યાં! આ પરથી શું સમજવું? મોટા અમલદારોનું બોલવું એક તરેહનું થાય છે, અને કામો જુદી જ જાતનાં થાય છે. વડી સરકાર, હિંદી સરકાર, તેમ જ બ્રિટિશ અને હિંદી પ્રજા, મોટા અમલદારોના બોલ પર ધ્યાન આપે છે એ સ્વાભાવિક

છે; અને તે બોલો મન મનાવનારા હોવાથી કોઈ બહુ સખત વાંધો લેતા નથી અને આપણે શા માટે રોદણાં રડીએ છીએ તે સમજી શકતા નથી. આનો અર્થ શો? આપણા નસીબમાં જ પીડા વેઠવાનું હોવું જોઈએ; નહીં તો આવું અંધેર અદલ ઈન્સાફી બ્રિટિશ રાજમાં ચાલે નહીં. લોકેશન મુક્કર કર્યા એટલે કાયદાને આધારે આપણા લોકને ત્યાં જવાની ફરજ પાડી શકે; એક વાર ત્યાં ગયા કે અહીંથી રિપોર્ટ જશે કે ઈન્ડિયનો લોકેશનમાં રહે છે, અને ખુશીમાં છે; એટલે પછી એમ પણ કહેવાય કે જો હિંદીઓ લોકેશનમાં રહેવા રાજી જ હોય, તો નકામી તકરાર શું કામ કરવી? ભલે, તેઓ લોકેશનમાં રહે, એટલે ગોરાઓનું પણ મન રિઝાય. લોર્ડ મિલ્નરે મિ. ચેમ્બરલેનને લખ્યું હતું કે હિંદીઓ લોકેશનમાં રહેશે કે નહીં તે પણ થોડા વખતમાં જણાશે—હવે તે જોવાનો વખત આવ્યો જણાય છે. લોકેશનમાં જવાની ના કહે તો કાયદો તોડયો; હા કહે તો કબૂલ છે—એટલે આપણા ટ્રાન્સવાલના ભાઈઓની સ્થિતિ સૂઝી વચ્ચે સોપારી જેવી છે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૬. સાવધ ! પડદો બદલાય છે !

વિલાયતના પ્રધાનમંડળમાંથી ત્રણ જણે રાજીનામું આપ્યાના સમાચાર આવી પહોંચવાથી અનેક કલ્પના થાય છે, અને હવે રાજનીતિમાં તેનું શું પરિણામ થશે તે વિષે અફવાઓ બહુ ચાલી રહી છે. આપણે આ ખબરથી રાજી થવું કે દિલગીર થવું એ કહેવું મુશ્કેલ છે—આટલું તો ખરું કે હાલ તરત તો આપણને નુકસાન જ છે. મિ. ચેમ્બરલેન આપણી હકીકતથી સારી રીતે વાકેફ છે, અને એમના વિચારથી આપણે માહિતગાર છીએ. એની જગ્યાએ કોણ આવશે, અને તેના આપણી બાબતમાં વિચાર કેવાં હશે એ માત્ર તર્કની વાત રહી—નક્કી કંઈ કહેવાય નહીં. તેમ જ લોર્ડ જ્યોર્જ હેમિલ્ટનની બાબતમાં એ નામદાર આપણી તરફથી બોલતા થયા, અને ખરું કામ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે એમની જગા પર બીજા હશે, અને તેના વિચાર આપણે જાણતા નથી; અને તે ગમે તેવા ભલા હોય પણ તમામ હકીકતથી વાકેફ થતાં વખત લાગે છે. એટલે આપણી બાબત જાણી કામ કરનાર જે મુખ્ય બે અમલદારો તે બંને બદલાયા છે! કહેવત છે કે અભાગિયાનું નસીબ બે ડગલાં આગળ! પણ છેક નિરાશ થવા જેવું નથી. જો આપણા ખેરખાં મંડયા જ રહે તો લોર્ડ કર્ઝન પોતાના વિચાર નવા વજરને સાફ રીતે જણાવે, અને હિંદુસ્તાનથી ઘટતું દબાણ થાય તો હજી બાજી બગડે નહીં, બલકે સુધરે.

[મૂળ ગુજરાતી]

ઈન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૭. સર જેમ્સ હુલેટની જુખાની

ઈન્ડિયનોથી લાભ થાય છે

જેહાનિસબર્ગમાં મજૂરો સંબંધી પૂછપરછ કરવા કમિશન બેસે છે ત્યાં ગઈ તા. ૧૫મીએ નાતાલના ઓનરેબલ સર જેમ્સ હુલેટે સાક્ષી આપી તેમાં હિંદીઓ, વેપારી અને મજૂર વર્ગની તરફેણમાં બોલ્યા, અને તેમના વગર નાતાલ આબાદ રહે નહીં એમ કહ્યું. પણ આ જમાનાની બલિહારી ઓર જ છે—જેકે હિંદીઓ લાભકર્તા છે તે છતાં તેમના હક પર તરાપો મારવામાં એમને પણ ગેરવાજબી લાગતું નથી. ગુલામગીરી હિંદીઓ સારી કરી શકે છે, તેથી તેમને સદા ગુલામ જ રાખવા; જે છૂટ મેળવવા તજવીજ કરે તો કાયદાથી બંધન કરવું, એટલે સંસ્થાનમાં રહેવું હોય તો હમેશ ગુલામગીરી જ કર્યા કરવી જોઈ ગોરા ભાઈબંધો પૈસા કમાય અને મોજશોખ કરી શકે. કરારનામાની મુદત પૂરી થતાં, જે પાછી નોકરી કબૂલ નહીં કરે તો હિંદુસ્તાન રવાના કરવા, એમ કહેતાં સર જેમ્સ હુલેટ લગીરે અચકાયા નથી! એઓ સાહેબ આજ જે ચમન કરે છે તે હિંદી મજૂરોની નિમકહલાલીથી; તે છતાં તેમને બદલામાં ઝાડુ આપવું એ એમને ગેરવાજબી લાગતું નથી. આ પરથી જેવાનું અને સમજવાનું છે કે અહીંના ગોરા વતનીઓ સ્વાર્થ કેવો ગણે છે, અને તેની માયામાં ઈન્સાફની કેવી ગણના કરે છે. પોતાના સ્વાર્થ અને મદાંધપણથી બ્રિટિશ નામને કેવું લાંછન લગાડે તે તો જેતા કે સાંભળતા જ નથી! અને વધારે અફસોસ એમ થાય છે કે આવું છતાં હિંદી સરકાર એમનું સાંભળે છે. અને તે એમની મરજી સાચવવા તત્પર છે! હિંદી સરકારની ખરી ફરજ હિંદી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાની, તે ભૂલી જઈ સ્વાર્થી સંસ્થાનીઓની જાળમાં ફસે છે. એટલે લાચાર થઈએ છીએ. પણ નાસીપાસ થઈ બેસી રહેવામાં પુરુષાર્થ નથી. આપણે હંમેશ આપણા અને અનાથ મજૂરોના હક તરફ નજર રાખી સરકારને અરજ ગુજાર્યા કરવી જોઈએ; અને તેમાં આપણા હિંદુસ્તાનના સ્વદેશી ભાઈઓએ ખરાં દિલથી મદદ કરવી જોઈએ. જોઈ સરકારને આપણી લાગણી જાહેર થાય, અને ન્યાયવૃત્તિ જાગ્રત થવાથી અંતે ફળ સારું નીપજે.

સર જેમ્સની જુખાની બોધકારક હોવાથી ઈંગ્રેજમાં લંબાણથી છાપી છે. એમને નાતાલમાં આવ્યાને ૪૬ વરસ થયાં છે, એટલે અનુભવ બહુ છે. હિંદીઓને બોલાવવાની કેવી રીતે ફરજ પડી તે એમણે ઠીક બતાવ્યું છે; અને ટ્રાન્સવાલવાળાને સાફ કહ્યું છે કે જે ઝૂલુ વગેરે કાફરો મળવાની આશા રાખતા હોય તો બહુ ભૂલ છે.

મિ. કિપને સવાલ પૂછ્યો તેના જવાબમાં કહ્યું કે કોઠીઓમાં ૧૨૦૦ મજૂરો હોય તો આશરે ૨૦ ગોરા કુટુંબનો નિભાવ થઈ શકે, ઉપરી તરીકે; નાતાલની કોઠીઓમાં લગભગ ૧૫ હજાર હિંદી મજૂરો કામ કરે છે. નાતાલમાં એ લોકોની (મજૂરોની) વસ્તી લગભગ ૭૦ હજાર છે. ગોરાની ૭૦થી ૮૦, અને ઝૂલુલેડ—બાદ કરતાં કાફરોની વસ્તી ૫ લાખને ચુમારે છે. ઝૂલુલેડમાં ૨૫ લાખ છે. ૭૦ હજાર હિંદી મજૂરોમાં લગભગ ૪૦ હજાર સ્વતંત્ર ખેતી કરે છે. તેઓ નાના ટુકડા ખેડે છે અને ફળફળાદિ, મકાઈ, તમાકુ પેદા કરે છે, અને અતિશય ઉદ્યોગી છે. કરારનામામાં આવેલા મજૂર દીઠ એકંદરે ૨૬ થી ૨૮ શિલિંગ મહિને પડે છે, અને છૂટા મજૂર (હિંદી) ૨ થી ૨૫ પાઉંડ કમાય છે. કાફરનો પગાર ખેતીમાં બોલે નહીં. ગોરા

ફળ વાવે છે પણ મજૂર વગર કામ કરી શકતા નથી. ગોરા કામ કરનાર ૧૫થી ૧૬ શિલિંગ રોજ લે છે છતાં હિંદી કામ કરનારથી બહુમાં બહુ તો અડધું કામ કરે છે. જ્યારે આગળ ૮ કે ૧૦ શિલિંગ રોજ મળતો ત્યારે ગોરા ઠીક કામ કરતા.

નાતાલના આરબ (હિંદુસ્તાનના વેપારી, ખાસ કરી મુસલમાન, આરબ કહેવાય છે.) ઘણું કરી બધા વેપારી કે દુકાનદાર છે. નાના ગોરા દુકાનદારનું એ લોક આગળ ફાવતું નથી. કાફરનો વેપાર લગભગ બધો આરબોના હાથમાં છે. આરબો ગામડામાં વેપાર કરે તો હરકત નથી; ગોરા ત્યાં દુકાન કરે તેના કરતાં બીજું કંઈ કરે તો ઠીક. વળી, આરબો કાફર સાથે ગોરા કરતાં વધારે સચ્ચાઈથી ચાલે છે, અને માલ સસ્તો વેચે છે, કારણ કે થોડા નફાથી સંતોષ પામે છે. એ લોકનો શહેરમાં પણ દહાડે દહાડે વેપાર વધતો લાગે છે, કારણ કે ગોરા-ઓની સારી ધરાકી છે, છતાં શહેરોમાં ગોરા વેપારી ટકી શકે. ‘હું આરબની વકીલાત કરતો નથી; ખરું પૂછો તો એ લોક ચાલ્યા જાય તો ઠીક; પણ એ લોક અમુક ગરજ સારે છે એમાં શક નથી;’ (આ પ્રમાણે રૅન્ડ હેલી મેલમાં છે; સ્ટારમાં ફક્ત એટલું જ છે કે ‘સંસ્થાનની લાગણી સાધારણ રીતે આરબની વિરુદ્ધ છે.’)

ગયે વરસ હિંદુસ્તાનથી ૧૮ હજાર મજૂર મંગાવ્યા હતા, પણ ૧૫ હજાર જ મળી શક્યા. ૩ હજારની ખોટને લીધે બહુ નુકસાન થયું.

મિ. એવન્સના સવાલના જવાબમાં સર જેમ્સે કહ્યું—હિંદીઓ દાખલ થયા તેથી નાતાલને કંઈ પણ નુકસાન થયું નથી. એ લોક વગર નાતાલને ચાલે એમ નથી. જો હિંદીઓ નહીં હોય તો દરિયા તરફના ભાગમાં વસ્તી સમૂળગી થાય નહીં, અને અંદરના ભાગમાં પણ બહુ ઓછી થાય, ખેતી પણ થાય નહીં.

સર જ્યોર્જ ફેરેરેને જવાબ દીધો—જેકે હિંદીઓ લાભકારી છે તે છતાં તેમણે સદા કરારનામામાં રહી નોકરી કરવી જોઈએ. નહીં તો હિંદુસ્તાન ચાલ્યા જવું જોઈએ.

મિ. ગોચને કહ્યું—હું ધારું છું કે હિંદીઓથી, પછી કરારનામાવાળા કે છૂટા, નાતાલનો ઓછાર થયો છે. જો કેપ કોલોનીમાં આલ્બની પરગણામાં અને પશ્ચિમ તરફના ઊંચા ભાગમાં ૩૦ કે ૪૦ હજાર હિંદી ખેડૂતોને વસાવ્યા હોય તો મુલક આબાદ કરી દે.

[મૂળ ગુજરાતી]

इन्डियन ओपीनियन, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૮. કરોડપતિ અને હિંદુસ્તાનની સરકાર

ટ્રાન્સવાલની સાધનસંપત્તિના વિકાસ માટે તેને મજૂરો આપવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં હિંદુસ્તાનની સરકાર અને સંસ્થાનોના પ્રધાનને ત્યાંના બ્રિટિશ હિંદીઓ માટે, બ્રિટિશ હિંદીઓ તરીકે તેમને મળવા જોઈએ તેનાથી અડધા કરતાંયે ઓછા અધિકારોની માગણી કરવાની હિંમત કરી છે. તેથી તેમના પર સર જ્યોર્જ ફેરરનો કોપ ઊતર્યો છે. અને પોતે જે બાબત હાથમાં લે તેમાં તેઓ લાખો કરોડો ખર્ચી શકે છે, એટલે એમના કોધનું ભાજન બનેલાઓ પર શી અસર થશે તે અમે જાણતા નથી. સર જ્યોર્જને ખાણોના ઉદ્યોગ સાથે બહુ નિકટનો સંબંધ છે અને એમની લાખોની મૂડી પણ એને જ આભારી છે, એટલે એમની સ્થિતિ સહેજે સમજી શકાય એવી છે. પૈસા કમાવા પાછળ પડેલા માણસને તો એ ધ્યેય પાર પાડવા ગમે તે સાધનો ચાલે, એ સિદ્ધાંત અનુસાર સર જ્યોર્જને તેમ જ બીજા ખાણોના મોટા ઉદ્યોગપતિઓને તો તેમના ધનના પ્રવાહનો પુરવઠો ક્યાંથી આવે છે તેની ખાસ ચિંતા હોતી જ નથી અને એ દૃષ્ટિબિંદુથી તેઓ માને છે કે જે તેમનો કોઈ ઉચિત કે અનુચિત વિરોધ કરે તો તેને કોઈ પણ રીતે ચૂપ કરી દેવો જોઈએ. ગઈ ૧૭મી તારીખે જોહાનિસબર્ગમાં મળેલી ખાણમાલિકોના મંડળની માસિક સભામાં કદાચ એવી જ ધૂનમાં તેમણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું :

આ તંગદિલી નિવારવા માટે જ તમારા મંડળે સૂચવ્યું હતું કે નવી રેલવે બાંધવા માટે સરકારે હિંદુસ્તાનથી ગિરમીટિયા મજૂરો લાવવા જોઈએ. કેટલાક સમય પછી સંસ્થાનો માટેના વિદેશ પ્રધાનનો જવાબ ધારાસભાના ટેબલ પર મૂકવામાં આવ્યો. હિંદુસ્તાનની સરકારે જે વલણ લીધું છે અને સંસ્થાનો માટેના વિદેશ પ્રધાને જેને ટેકો આપ્યો છે તેનો સખત શબ્દોમાં ઉલ્લેખ કરવાની હું મારી ફરજ સમજું છું. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં હિંદુસ્તાન સાથે એક સાથી-એકમ તરીકેના આપણા મોભા વિષે આપણને ઉત્કટ ભાવના હોવા છતાં આ સંસ્થાનની ગોરી પ્રજાના હિતનો વિચાર કરવો તે આપણી ફરજ થઈ પડે છે. હિંદુસ્તાનમાં વસ્તી ઘણી વધારે છે. તેમને આપણે મજૂરી કરવા માટેનું ક્ષેત્ર ક્યારનુંયે આપ્યું છે અને તેથી એ દેશને તો કરારને અંતે વતન પાછા ફરતા મજૂરોનાં પગારનાં નાણાંથી લાભ જ થવાનો છે. પરંતુ જે દેશ એક દિવસ એકલા ગોરાઓનો મુલક બનવાનો છે એવી અમને આશા છે ત્યાં હરીફાઈ કરવા અને આ દેશમાં વસવા સ્વતંત્ર એવા હિંદી વેપારીઓથી આ ભૂમિ ઊભરાઈ જવા દેવી કે નહીં તે નક્કી કરવાનો હક આ દેશના લોકોનો છે એમ આપણે માનીએ છીએ. આપણે આપણા હિંદુસ્તાનના સાથી પ્રજાજનોને બજારોમાં વેપાર કરવાનો હક આપીએ છીએ. અમને લાગે છે કે સરકારે એ રીતે તેમને ઉદારતાભરી છૂટ આપી છે. તેના બદલામાં આપણે ખચીત એવી આશા તો નથી જ રાખતા કે જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકાના યુદ્ધના ખર્ચ બદલ આપણે ત્રણ કરોડનો ફાળો આપવાનું વચન આપી ચૂક્યા છીએ અને તે રકમનું વ્યાજ આપણે આપણી ઔદ્યોગિક સમૃદ્ધિના ફળમાંથી જ માત્ર ભરપાઈ કરી શકીએ એમ છીએ ત્યારે હિંદુસ્તાનની સરકાર, ખુદ હિંદુસ્તાન જેનું એક અંગ છે એવા સામ્રાજ્યના હિતમાં, માથે લીધેલી જવાબ-દારીઓ અદા કરવામાં આપણને મદદ કરવાની ના પાડવા જેટલી ટૂંકી દૃષ્ટિ રાખશે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૨૪-૯-૧૯૦૩

૩૪૯. વેપારીઓ પર ધાડ : ૪

વચન અને આચરણ

મિ. કસલરે કોથળામાંથી બિલાડું બહાર કાઢ્યું છે અને ખાણોના ઉદ્યોગપતિઓ શા સારું એશિયાઈ મજૂરોનો આગ્રહ રાખે છે તેનું ખરું કારણ જણાવ્યું છે. હવે અમને સમજ પડી કે યોગ્ય દરે ગોરા મજૂરો નહીં મળે, એ સવાલ નથી; સવાલ એ છે કે વખત જતાં ગોરો મજૂર પરિસ્થિતિનો કાબૂ લઈ લે અને વેતન, કામના કલાકો અને બીજી સંખ્યાબંધ બાબતોમાં પોતાના માલિકો સમક્ષ શરત રજૂ કરતો થઈ જાય અને ટ્રાન્સવાલમાં એક મજબૂત રાજકીય પરિબળ બની જાય. એટલે આ તો શક્તિશાળી લોકોની બધી સત્તા પોતાના હાથમાં રાખવાની અને હરીફોને પેસવા ન દેવાની પુરાણી કલાણી છે. જ્યારે જવાબદાર રાજ્યતંત્ર આપવામાં આવ્યું ત્યારે નાતાલના ધારાસભ્યોને જેવો ભય લાગતો હતો તેવો જ ભય ખાણના ઉદ્યોગપતિઓને લાગે છે. નાતાલના ધારાસભ્યોએ જ્યારે સૌથી પહેલા પગલા તરીકે બ્રિટિશ હિંદીનો મતાધિકાર લઈ લીધો અને એ રીતે તેને મૂળો કરી નાખ્યો ત્યારે સર જોન રોબિન્સને બ્રિટિશ હિંદીઓની અરજીના^૧ જવાબમાં કહ્યું હતું—અને તેમણે જે કહ્યું તે તેઓ શબ્દશઃ માનતા હતા—કે બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ વગર મતાધિકારે ઘણી સારી રહેશે, કારણ કે મતાધિકાર લઈ લઈને ધારાસભાએ પોતાને માથે બહુ ગંભીર જવાબદારી ઉઠાવી છે અને હવે એટલું તો જોવું જ પડશે કે હિંદીઓની સ્વતંત્રતા ઉપર બીજી કોઈ રીતે કાપ ન મુકાય. કમભાગ્યે એ એક એવું વચન હતું કે જેને કાયદાનું પીઠબળ નહોતું. તેથી જોકે તે વખતના વડા પ્રધાન જેવાએ ઉપરનો સત્તાવાર અને પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો મત દર્શાવ્યો હતો એટલે તે પાળવાની આપણા ધારાસભ્યોની નૈતિક ફરજ હતી, તેમ છતાં સર જોને ઉદારતાપૂર્વક આપેલા વચનથી તદ્દન ઊલટું જ ચાલી રહ્યું છે. મતાધિકાર લઈ લેતો કાયદો થયા પછી તરત પ્રવાસી કાયદો અને વ્યાપારી પરવાના કાયદો આવ્યો. જોકે અમે તો એ બીજા કાયદા પર સૌથી વધારે ભાર મૂકવા માગીએ છીએ કારણ કે એની અસર સંસ્થાનમાં વસી ચૂકેલા હિંદીઓની સુખસગવડ પર પહોંચે છે, અને અમને માટે એ હંમેશાં માથે લટકતી તલવાર જેવો છે. એ કાયદાએ બ્રિટિશ હિંદીઓના હિતને જે વિવિધ રીતે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે તે અમે આ પહેલાં જણાવી ગયા છીએ. અમે ગયે અઠવાડિયે જેનો ઉલ્લેખ કરેલો તે પ્રાર્થનાપત્ર^૨ અમે અન્યત્ર આપીએ છીએ. કાયદાનો અમલ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે તેમાં વિસ્તારપૂર્વક બતાવવામાં આવ્યું છે. અને ડરબન તથા ન્યૂકેસલની નગર પરિષદોની પ્રવૃત્તિ જેતાં તે તદ્દન સમયોચિત છે. અમને જે નથી સમજતું તે એ છે કે આ કાયદાનો સૌથી વાંધાજનક ભાગ, જેમાં વેપારીઓને પરવાના આપવાની બાબતના તેમના નિર્ણયો પરનો વરિષ્ઠ અદાલતનો અપીલ સાંભળવાનો અધિકાર છીનવી લેવામાં આવ્યો છે, તેને આ નગર પરિષદો શા સારું આટલી ચીવટથી વળગી રહી છે; કેમ કે અમે પહેલાં બતાવી ગયા છીએ તેમ, તેમનું ધ્યેય, જે કાર્યપદ્ધતિ ગેરબંધારણીય પુરવાર થઈ છે તેનો આશરો લીધા વગર પણ એટલી જ સરળતાથી અને સારી રીતે પાર પડી શકે તેમ છે. ટાઈમ્સ ઓફ નાતાલ

૧. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૭૩.

૨. “એમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર”, ડિસેમ્બર ૩૧, ૧૮૯૮.

હિંદીઓના અભિપ્રાયને પ્રશંસનીય રીતે વ્યક્ત કરે છે; એટલે તેનો જ ઉતારો ટાંકવો તે વધારે સારું છે:

ભલે તેમની (હિંદી વેપારીઓ) પાસે આરોગ્યને લગતા કડકમાં કડક નિયમો પળાવો, તેમના હિસાબ અંગ્રેજીમાં લખાવડાવો, અને બીજી બધી બાબતમાં યુરોપિયન વેપારીઓ માફક વર્તવાની ફરજ પાડો, પણ જ્યારે તેઓ આ બધી માગણી પૂરી કરે ત્યારે તો તેમને ઈન્સાફ આપો. કોઈ પણ પ્રામાણિકપણે વિચાર કરનાર માણસ એમ ન કહી શકે કે નવો કાયદો (એટલે કે વિકેતા પરવાના કાયદો) આ લોકોને કે આ કોમને ઈન્સાફ આપે છે કારણ કે એ કાયદો, જે હરીફાઈ સામાન્ય પ્રજાને લાભદાયી છે તેને પોતાના માર્ગમાંથી દૂર કરવાની સત્તા અંગત હિત ધરાવતા લોકોના હાથમાં આપે છે, અને તેમને પોતાનાં ગજવાં ભરવાની સગવડ કરી આપે છે.

આ ૧૮૯૮માં લખાયું હતું અને તે વખતે સારું હતું તે કરતાં આજે, વિકેતા પરવાના કાયદાના અમલનો બ્રિટિશ હિંદીઓને છેલ્લાં સાત વરસથી જે અનુભવ થઈ રહ્યો છે, તે જોતાં, બમણું સારું લાગે છે. સંસ્થાનવાસીઓની ન્યાયવૃત્તિ પૂર્વગ્રહને લીધે તદ્દન અંધ ન થઈ ગઈ હોય તો એ બહુ જ સરજતાથી સમજાય એવું છે કે આ કાયદાને લીધે દરેક હિંદી પરવાનાને ચોમેરથી ઘેરી વળતી ભારે અનિશ્ચિતતા દૂર થવી જ જોઈએ અને ભલે ગમે તેટલી કડક શરતો રાખવામાં આવે, એના પાલન પછી તો અરજદારને પોતાની સ્થિતિ નિશ્ચિત છે એવો અનુભવ થવા દેવો જોઈએ. બ્રિટિશ હિંદીઓને આટલો ન્યાય પણ નહીં આપવામાં આવે ત્યાં સુધી તેમને ચેત નહીં પડે. કાયદામાં ઈચ્છિત સુધારો થાય એટલા માટે સતત ચળવળ કર્યા કરવાનો આપણા દેશબાંધવોનો સ્પષ્ટ ધર્મ છે.

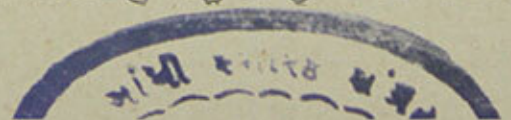
[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧-૧૦-૧૯૦૩

|| 11 ||

૩૫૦. જેહાનિસબર્ગનો હિંદી વાડો

લગભગ બે વરસ પહેલાં તે વખતના જેહાનિસબર્ગના સર્વસત્તાધીશ મેજર ઓ'મીરાએ જેના પર આરોગ્યને હાનિકારક હોવાનો આરોપ મુકાયો હતો તે જેહાનિસબર્ગના હિંદી વાડાને લગતો એક અત્યંત સનસનાટીભર્યો અહેવાલ તૈયાર કરી જેહાનિસબર્ગની જનતાની બેઠી મજક કરી હતી અને પોતાની સરસ આઈરિશ વિનોદવૃત્તિનો પરિચય આપ્યો હતો. તેમણે લોકોને બને એટલા ચોખ્ખા શબ્દોમાં ચેતવણી આપી કે હિંદી વાડાને લીધે નગરના આરોગ્ય માટે ગંભીર અને તાત્કાલિક જોખમ ઊભું થયું છે. એ પોકાર પછી લાંડનથી તાજ જ આવેલા મિ. લાયોનેલ ક્રિસ અને ડૉ. પોર્ટર નામના બે ઉત્સાહી માણસોએ ઉપાડી લીધો. તેમને લાગ્યું કે આ રીતે તેઓ જેહાનિસબર્ગની પ્રજાની કંઈક ખાસ સેવા કરી શકશે અને પોતાના પગાર ઉપરાંત અમુક વર્ગના લોકોની કૃતજ્ઞતા પણ મેળવી શકશે. એટલે તેમણે નેક મેજર સાહેબ કરતાંયે આગળ વધીને હિંદીઓના વાડાની પાસે આવેલાં બીજાં કેટલાંક સ્થળોને પણ વખોડી કાઢ્યાં, અને “બિનઆરોગ્યદાયક સ્થાન”નું નામ પામેલો એ આખોયે વિભાગ જેહાનિસબર્ગના વતનીઓની બિહગીને માથે તાત્કાલિક અને કાયમના જોખમરૂપ છે, એમ કહેવાનું ચાલુ રાખ્યું. નગર પરિષદના

સભ્યો કે જે વેપારીઓ છે તેમણે આમાં મ્યુનિસિપાલિટીને માટે કમાણી કરવાની સારી તક જોઈ. એટલે તેમણે લોર્ડ મિલ્નરને મોકલવા માટે એક જોરદાર અહેવાલ તૈયાર કર્યો અને તેમાં નેક નામદાર પાસે એવી માગણી કરી કે જેને તેઓ બિનઆરોગ્યદાયક સ્થાન કહેતા હતા તે આખોયે વિસ્તાર કબજે કરી લેવા માટે નગર પરિષદને અસાધારણ સત્તા આપવી. લોર્ડ મિલ્નર સહેજ ખંચકાયા અને પછી નગર પરિષદની માગણીની તપાસ કરવા તથા એ અંગે અહેવાલ રજૂ કરવા એક કમિશન નીમીને તેમણે વચલો રસ્તો કાઢ્યો. આ ફારસ પૂરેપૂરું ભજવાયું. કમિશનના સભ્યોએ નગર પરિષદની તરફેણમાં નિર્ણય આપ્યો અને એ વિસ્તારને વખોડી નાખ્યો તથા લોર્ડ મિલ્નરને એ વિસ્તાર લઈ લેવાની નગર પરિષદને સત્તા આપવા સલાહ આપી. આમ મેજર ઓ'મીરાએ નવરાશને વખતે ઘડી કાઢેલા હેવાલનું પરિણામ એ આવ્યું કે એ વિસ્તારના હજારો નિવાસીઓના વાજબી અધિકારો છિનવાઈ ગયા. અમારા નિવેદન વિષે જેમને કંઈ શંકા આવતી હોય તે શંકાશીલ લોકોને અમે સ્વ. સર વિલિયમ મેરિઅટ કે જેમણે નગર પરિષદની નીતિ મન મૂકીને વખોડી કાઢી હતી તેમના આગજરતા શબ્દો વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. 'વળી ઘણા' પ્રખ્યાત તબીબી સદ્ગુહસ્થોએ એવી મતલબની જુભાની આપી છે કે નગર પરિષદ જેને બિનઆરોગ્યદાયક વિસ્તાર કહે છે તે જોડાનિસબર્ગના બીજા કેટલાયે ભાગો કરતાં વધારે ખરાબ નથી અને એ જગ્યાની જે ખામીઓ ચીંધવામાં આવી છે તે તો થોડેઘણે અંશે આખા જોડાનિસબર્ગમાં પ્રવર્તે છે. પરંતુ એ બંધાથી કશું વળ્યું નહીં. જોડાનિસબર્ગનો બધો વિસ્તાર હસ્તગત કરવાનો નગર પરિષદે નિર્ણય કર્યો હતો અને તે પાર પાડવામાં મિ. ક્રિસ અને ડૉક્ટર પોર્ટર બહુ કીમતી સહાયકો નીવડયા. પરંતુ નીરોનું મનોરંજન તો હજી હવે શરૂ થાય છે. નગર પરિષદે એ આખો વિસ્તાર કાબૂમાં લીધો છે અને ત્યાંના નિવાસીઓ હવે એની દયા પર નિર્ભર છે. અમે જોડાનિસબર્ગનાં વર્તમાનપત્રોમાં વાંચીએ છીએ કે વળતરના કેસોની કેવી દુર્દશા કરવામાં આવે છે. અમને એ પણ જાણવા મળ્યું છે કે નગરના સ્વાસ્થ્યને જોખમ હોય કે ન હોય, પણ નગર પરિષદ હાલતરત તો ભાડૂતોને ખલેલ પહોંચાડવા નથી માગતી અને રદમી સપ્ટેમ્બર પહેલાં તેઓ પોતાના મકાનમાલિકોને જે ભાડું ભરતા હતા તે જ ભાડાથી એ જ જગ્યાએ ભાડૂતોને રહેવા દેશે. એટલે જે પહેલાં નિચોવીને ભાડું લેનાર મકાનમાલિકો હતા તો હવે એ ભૂમિકા ભજવવાનું માન લેવા નગર પરિષદ બહાર પડી છે. જે ત્યાં ગીચ વસ્તી હોય—અને આપણી પાસે તો ડૉક્ટર પોર્ટરનું સત્તાવાર નિવેદન છે કે એ અનારોગ્યકારી સ્થળના કેટલાક ભાગોમાં તો વર્ણવી ન શકાય એટલી ગીચ વસ્તી છે—તો એ ગીચ વસ્તી પણ રહેવાની જ છે; ફરક માત્ર એટલો પડ્યો છે કે રદમી સપ્ટેમ્બર પહેલાં બિચારા ખાનગી મકાનમાલિકોને ગીચ વસ્તી વગેરે બાબતમાં નગર પરિષદના નિયમો પાળવા પડતા હતા જ્યારે પરિષદ પોતે તો આવાં કોઈ પણ નિયંત્રણોથી લગભગ મુક્ત જ છે. અને હવે, પરિષદની માલિકી થઈ એટલે અલબત્ત, પ્રજાના આરોગ્ય પર ઝૂંમી રહેવું જોખમ પણ તદ્દન દૂર થઈ ગયું! શક્તિ અને અશક્તિ વચ્ચેનો, સત્તા અને આધીનતા વચ્ચેનો ફરક પણ આવો છે. જે વરસ વીતી ગયાં, પણ હજી જોડાનિસબર્ગમાં કોઈ રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો નથી અને અનારોગ્યકારી કહેવાતા વિભાગના એ નિર્દોષ રહેવાસીઓ કોઈ પણ રીતે કોઈને માટે જોખમરૂપ નીવડયા નથી. એ હકીકત ડૉક્ટર પોર્ટરે પોતાના ઉન્માદમાં કરેલી દલીલોની પોકળતા સિદ્ધ કરે છે. પરંતુ આ બંધાનો ત્રાસ તો નબળામાં નબળા વર્ગને, એટલે કે જોડાનિસબર્ગના બ્રિટિશ હિંદીઓને જ ભોગવવો પડશે. તેમની સ્થિતિ ખરાબમાં ખરાબ છે.

બીજા લોકો તો વળતરની રકમ ટ્રાન્સવાલમાં બીજે ક્યાંક જમીન ખરીદવામાં રોકી શકશે. તેઓ ફાવે ત્યાં રહી શકશે. પરંતુ હિંદીઓને તો અત્યારે આ બેમાંથી એકે અધિકાર નથી. આખા ટ્રાન્સવાલમાં એક જોહાનિસબર્ગ જ એવી જગ્યા હતી કે જ્યાં હિંદીઓ પોતાને નામે નવ્વાણુ વરસને પટે જમીન લઈ શકે અને તે પણ આ વસ્તીના છન્નુ વાડાઓમાં. પરંતુ હવે એવા પટા પર જોહાનિસબર્ગમાં બીજે ક્યાંય જમીન રાખવાની પરવાનગી તેમને મળશે કે કેમ તે તેઓ જાણતા નથી. અને અનારોગ્યકારી વિસ્તાર કબજે કરવા માટેના અસાધારણ વટલુકમમાં જેમની જગ્યા લઈ લેવામાં આવી હોય તેમને તે જગ્યાની તદ્દન નજીકમાં વસાવવાની જોગવાઈ રાખવામાં આવી છે, તેમ છતાં તેમને ક્યાં રાખવામાં આવશે એ સાવ અનિશ્ચિત છે. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે હિંદીઓની મોટા ભાગની વસ્તી જોહાનિસબર્ગમાં જ એકત્રિત થયેલી છે. ત્યાંના અમારા દેશબંધવો પ્રત્યે અમારી સહાનુભૂતિ છે અને જે સત્તાધીશો તેમને મદદ નહીં કરે તો અમને સર્વજ્ઞ પરમાત્માની દયામાં એવી અડગ શ્રદ્ધા છે કે તે એમનો ત્યાગ નહીં કરે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧-૧૦-૧૯૦૩

૩૫૧. રાજકારણની નૈતિકતા

નાતાલના કેટલાક બનાવો વિષે મિ. ચેમ્બરલેનની પૂછપરછ પરથી મિ. સ્ટુઅર્ટે આપેલા હેવાલની ચર્ચા અમે ગયે અઠવાડિયે કરી હતી. હવે અમે ટ્રાન્સવાલના જે બે પરવાનાના મુકદ્દમા અંગે લોર્ડ મિલ્નરે મિ. ચેમ્બરલેનને પોતાનો હેવાલ મોકલેલો, તેની ચર્ચા કરવા માગીએ છીએ. આ હેવાલની ચર્ચા કરતી વખતે અમને એ વાતનો ખ્યાલ છે કે જે એ હેવાલનો હકીકતો સાથે મેળ ન બેસતો હોય તો તે માટેની જવાબદારી નેક નામદારની ભાગ્યે જ ગણી શકાય; કારણ કે તેમને તો એ બાબત જેમને સોંપવામાં આવી હોય તેઓનાં નિવેદનો પર જ આધાર રાખવાનો હોય. અમે નીચે સરકારી હેવાલ અને અમારી જાણ મુજબ સત્ય હકીકતો પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

સરકારી હેવાલ

(૧) તે હિંદી (મિ. હુસેન આમદ) ૧૮૯૯માં વાકરસ્ટ્રૂમમાં એક દુકાનમાં વેપાર કરતો હતો. દુકાનનો પટો તેના નામ પર નહોતો, અને તેની મુદત ૧૫મી જુલાઈ ૧૮૯૯ના રોજ ખલાસ થતી હતી.

હકીકત

(૧) નિવેદનમાં એ હકીકત છોડી દેવામાં આવી છે કે પટો એમના ભાગીદારના નામ પર હતો અને ૧૫મી જુલાઈ ૧૮૯૯ને રોજ તેની મુદત પૂરી થતાં તે ફરી તાજે કરી લેવામાં આવ્યો હતો. આ બંને હકીકતની ન્યાયાધીશને જાણ હતી.

સરકારી હેવાલ

(૨) નાતાલની પહેલી સંસદનાં ૫મી ઓગસ્ટ ૧૮૯૨ના ઠરાવની કલમ નં. ૧૦૭૨ અનુસાર એમને એ તારીખ પછી કુલીઓના વાડા સિવાય બીજે વેપાર કરવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી અને ૧૫મી જુલાઈ ૧૮૯૯ને રોજ જિલ્લાના મેજિસ્ટ્રેટે દુકાન બંધ કરી દીધી.

હકીકત

(૨) નિવેદનમાં એ વાત છોડી દેવામાં આવી છે કે આ ઠરાવનો અમલ એક પણ દાખલામાં કરવામાં આવ્યો નહોતો; પરવાનાદારે એ વાતનો ઈન્કાર કર્યો હતો કે જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટે ક્યારેય પણ દુકાન બંધ કરી હતી; અને વાકરસ્ટ્રૂમના જવાબદાર યુરોપિયન રહેવાસીઓનો પુરાવો રજૂ કર્યો છે. એમાંના એક બેંકના મેનેજર છે અને બીજા જૂની સરકારના અધિકારી હતા. એ બંનેએ સાક્ષી આપી છે કે દુકાન કમમાં કમ ઓગસ્ટના અંત લગી ખુલ્લી હતી અને લડાઈ શરૂ થવાની હતી તેથી જ્યારે ટ્રાન્સવાલમાંથી હિજરત શરૂ થઈ ત્યારે એણે (લુસેન આમદે) પોતાની સ્વેચ્છાથી દુકાનને બંધ કરી હતી.

સરકારી હેવાલ

(૩) ૧૯૦૨ના જૂનમાં લુસેન આમદે વાકરસ્ટ્રૂમના રેસિડન્ટ ન્યાયાધીશને અરજી કરી હતી કે તેમના પટાની મુદત પૂરી થઈ નથી. સ્થાનિક ન્યાયાધીશે કશી તપાસ કર્યા વગર તેમને ૩૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૨ લગી વેપાર કરવાનો પરવાનો કાઢી આપ્યો. નવેમ્બરમાં ન્યાયાધીશને જાણ થઈ કે પટાની મુદત ખરેખર પૂરી થઈ ગઈ છે. એટલે કે પરવાનો ખોટાં બહાનાં બતાવીને મેળવવામાં આવ્યો હતો.

હકીકત

(૩) ઉપર કહેવાઈ ચૂક્યું છે કે પટાની મુદત પૂરી થઈ નહોતી કેમ કે એ ફરી તાજે કરાવવામાં આવ્યો હતો. એટલે જો કોઈ સામાન્ય માણસે ખોટાં બહાનાં અંગે આક્ષેપ કર્યો હોત તો તે બદનક્ષી કરી ગણાત. ન્યાયાધીશે પરવાનો આપ્યો તે વખતે તેમણે એ પટો જોયો હતો.

સરકારી હેવાલ

(૪) આ કચેરી એશિયાઈઓને વેપાર કરવાના પરવાના માટેની અરજીઓનો નિકાલ જે સિદ્ધાંત અનુસાર કરતી હતી તેની ક્ષેત્રમર્યાદામાં લુસેન આમદનો કેસ આવતો નથી. કારણ કે એ સિદ્ધાંત એવી મતલબનો હતો કે જેમની પાસે યુદ્ધ પહેલાંના વેપાર માટેના પરવાના હોય અને જેમણે પોતાનો વેપાર યુદ્ધ ફાટી નીકળવાથી અથવા યુદ્ધ ફાટી નીકળવાની ધારણાથી બંધ કર્યો હોય તેમને પોતાના પરવાના ફરી તાજ કરાવવાનો હક હતો. લુસેન આમદ યુદ્ધની શરૂઆત વખતે વેપાર કરતા નહોતા અને યુદ્ધની સાથે સંબંધ ધરાવતા કોઈ પણ કારણથી તેમનો વેપાર બંધ થયો નહોતો.

હકીકત

(૪) જે વખતે સરકાર આ પરવાના બાબત વિચાર કરતી હતી તે વખતે સરકારની કાર્ય-પદ્ધતિ એવી હતી કે જેઓ યુદ્ધ પહેલાં વેપાર કરતા હતા તેમને બંધાને પરવાના મળી શકતા હતા પછી ભલે તેમણે પોતાનો વેપાર યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યા પછી કે યુદ્ધ ફાટી નીકળશે એમ માનીને સમેટી લીધો હોય. જે હિંદીઓ ટ્રાન્સવાલમાં ૧૮૯૮માં અથવા એ પહેલાંથી વેપાર કરતા હતા તેમને તે વખતે પરવાના આપવામાં આવતા હતા. આ વાત પુરવાર કરવા સંખ્યાબંધ દાખલા આપી શકાય એમ છે. અરજદારે આ દલીલ પર ઘણો ભાર મૂક્યો અને આ હકીકત સરકારના ધ્યાન પર આણી; પણ તેથી કંઈ વળ્યું નહીં. વધારામાં જો કોઈને પણ વિષે યુદ્ધ થવાની ધાસ્તીને લીધે પોતાની દુકાન બંધ કરી હોવાનું કહી શકાય એમ હોય તો તે ફક્ત લુસેન આમદ વિષે જ છે.

સરકારી હેવાલ

(૫) તેમ છતાં, આ વેપારીએ માલનો મોટો જથ્થો ભેગો કર્યો હતો તેની ખાતરી કર્યા પછી અને તે ખોટાં બહાનાં બતાવીને મેળવેલા પરવાનાને આધારે ભેગો કર્યો હતો, એ હકીકત હોવા છતાં એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે આ મુકદ્દમામાં બને એટલી બધી છૂટછાટ આપવી અને હુસેન આમદનો પરવાનો તાજે કરી આપવો. આ મતલબની સૂચના વાકરસ્ટ્રૂમના રેસિડન્ટ મેજિસ્ટ્રેટને ગયા એપ્રિલમાં આપવામાં આવી હતી.

હકીકત

(૫) નિવેદનમાં એ વાત કહેવાની છોડી દેવામાં આવી છે કે હુસેન આમદ પાસે માલનો ઘણો મોટો જથ્થો હતો, અને તેની દુકાન ગેરકાયદે અને જબરજસ્તીથી બંધ કરાવવામાં આવી હતી તેથી તે લગભગ ભૂખે મરતો હતો, તે શોધી કાઢતાં સરકારને ચાર મહિના લાગ્યા હતા. દુકાનો બજાજબરીથી બંધ કરાવવાની સરકારને કાયદેસર સત્તા તો હતી નહીં. એટલે પરવાના વગર વેપાર કરતી વ્યક્તિઓ પર કાયદાનો ભંગ કરવા બદલ મુકદ્દમો ચલાવવાનો અને તેમનો દંડ કરવાનો એકમાત્ર ઈલાજ સરકાર પાસે હતો.

પરંતુ આ ખુલ્લેખુલ્લા જુલમની કહાણી પૂરી કરવા માટે થોડી વધારે ટીકા ઉમેરવી ઠીક થશે. (અમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો મિ. હુસેન આમદ સાથે જાણીજાણીને જે વર્તણૂક ચલાવવામાં આવી હતી તેને માટે 'ખુલ્લેખુલ્લો જુલમ' એ શબ્દો પણ પૂરતા કડક નથી.) તેઓ દસ વર્ષથી વધારે વખતથી ટ્રાન્સવાલના રહેવાસી છે અને જૂની સરકારે જે થોડાક માણસોને તેમના પોતાના નામ પર વેપાર કરવાના પરવાના આપવાની મહેરબાની કરી હતી તેમાંના તેઓ એક છે. અમારા વાચકોને ખબર હશે કે એ પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ઘણાખરા બ્રિટિશ હિંદીઓ કાં તો બ્રિટિશ એજન્ટોના રક્ષણ નીચે, વગર પરવાને વેપાર કરતા હતા અથવા તો પોતાના ગોરા મિત્રોના નામે ચાલતા પરવાનાને આધારે તેમ કરી શકતા હતા. આ હેવાલ સ્વાભાવિક રીતે જ એ હકીકત તો જણાવતો જ નથી કે મિ. હુસેન આમદ સાથે ચલાવવામાં આવેલી વર્તણૂકથી વાકરસ્ટ્રૂમના ગોરા રહેવાસીઓને પણ એટલી ઘૂણા થઈ હતી કે તેમણે શ્રી હુસેન આમદને પરવાનો મેળવવાનો પૂરો હક છે, એવું પ્રમાણપત્ર સહી કરીને આપ્યું હતું. હેવાલમાં કયાંય એ વાતનો પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી કે વાકરસ્ટ્રૂમમાં મિ. હુસેન આમદ જ એકલા હિંદી હતા, જેમની ત્યાં દુકાન હતી અને ત્યાંની યુરોપિયન પેઢીઓ જ તેમને મુખ્યત્વે ટેકો આપતી હતી.

હવે આપણે રસ્ટનબર્ગના મિ. સુલેમાન ઈસ્માઈલની બીજા પરવાનાની વિગતો જાણીએ.

સરકારી હેવાલ

(૧) યુદ્ધની શરૂઆત વખતે સુલેમાન ઈસ્માઈલ પાસે રસ્ટનબર્ગમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો નહોતો, પણ બ્રિટિશ સૈન્યના કબજા દરમ્યાન એમણે અહીં પોતાની દુકાનની શાખા ખોલી.

હકીકત

(૧) નિવેદનમાં એ મહત્વની હકીકત આપવામાં નથી આવી, કે લશ્કરી અધિકારીઓએ તેમને પરવાનો આપ્યો હતો, અને એ રીતે તેઓ રસ્ટનબર્ગમાં ધંધાની સ્થાપના કરી શક્યા હતા.

સરકારી હેવાલ

(૨) ૧૯૦૨ના ઓક્ટોબરમાં રસ્ટનબર્ગના રેસિડન્ટ મેજિસ્ટ્રેટે સુલેમાન ઈસ્માઈલના પ્રતિનિધિ પર એવી મતલબની નોટિસ આપી હતી કે તેમને એ શહેરમાં વેપાર કરવાનો હક નથી.

હકીકત

(૨) નિવેદનમાં એટલું ઉમેરી શકાત કે રેસિડન્ટ મેન્જિસ્ટ્રેટ પરવાનો કાઢી આપનાર પોતાના પુરોગામી અધિકારીના અનુગામી હતા. તેથી તેઓ પોતાની પહેલાંના અધિકારીના નિર્ણય અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવી શકે નહીં, અને યુદ્ધ પહેલાં એ જિલ્લામાં વેપાર કરવાનો પરવાનો તેમની પાસે હતો નહીં એની પૂરી જાણ સાથે અરજદારને આપવામાં આવેલો પરવાનો પાછો ખેંચી શકે નહીં.

વધારામાં, આ પરવાનો આપવામાં આવ્યો તે અગાઉ કેટલીક મુદ્દાની હકીકતો બહાર આવી હતી તે પણ આ હેવાલમાં ગણી જવામાં આવી છે. એ હકીકતો એવી છે કે બીજા ઘણાં જિલ્લામાં આવા સંજોગો હેઠળ બ્રિટિશ હિંદીઓને પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા. જોકે તેઓ પહેલાં તે તે જિલ્લાઓમાં કદી વેપાર કરતા ન હતા. અને પછી એ પરવાનાને કશી ખતેલ પહોંચાડવામાં આવી નહોતી. એટલે આ કિસ્સામાં તો એ ન્યાયાધીશને પક્ષે આ એક વિચિત્રતા માત્ર હતી.

આ નિવેદનમાં એ પણ ઉમેરી શકાત કે મિ. સુલેમાન ઈસ્માઈલને ઈન્સાફ મળ્યો તે એક અક્ષમાત જ હતો, કારણ કે એમને પરવાનો તાજે કરી આપવાની ના પાડવાનું સત્તાવાર રીતે એવું કારણ આપવામાં આવ્યું હતું કે એમણે વાડામાં ચાલ્યા જવું જોઈએ. નસીબજોગે તેઓ એ ચીંધી શક્યા કે રસ્ટનબર્ગમાં તે વખતે કોઈ પણ પ્રકારનો વાડો અસ્તિત્વમાં જ નહોતો. આમ સપડાઈ ગયા પછી પરવાનો તાજે કરી આપવાની પરવાનગી આખ્યા સિવાય સરકારનો છૂટકો જ નહોતો. નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને લાગ્યું કે આ માણસને ખરેખર અન્યાય થયો છે, એટલું જ નહીં, પરવાનાની મુદત પૂરી થયા પછી તે ફરી તાજે કરાવ્યા સિવાય વેપાર કરવા માટે ન્યાયાધીશે કરેલા દંડની રકમ પણ માનભેર પાછી આપી.

આ બંને દુઃખદ પ્રસંગોનું વિવેચન કરવાની અમારી ઈચ્છા નહોતી. પણ મર્ક્યુરીમાં અહેવાલ પ્રસિદ્ધ થયો એટલે તેનો જવાબ આપવાની અમારી ફરજ થઈ પડી. આ આખીયે દુઃખદ ઘટના અને સત્તાધીશોના જુલમમાં કંઈક દિલાસો મળે એવી કોઈ બાજુ હોય તો તે એ કે નેક નામદાર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સર આર્થર લૉલીએ અત્યંત કાળજીપૂર્વક બંને બનાવોની જાતે તપાસ કરી અને બંને સ્થળોના સરકારી અધિકારીઓએ આપસમાં સલાહ કરીને અરજદારને ઈન્સાફ ન મળે તે માટે બનતો પ્રયત્ન કર્યો, છતાં, પીડિત પક્ષોને ન્યાય આપ્યો, જોકે તેમાં મોડું તો થયું જ.

ટ્રાન્સવાલમાં સત્તાધીશોની ભાવના કેવી છે તે આ બે બનાવો પરથી જણાઈ આવે છે, આથી એ, પણ સ્પષ્ટ જણાય છે કે એશિયાઈઓ માટેના જુદા ખાતા નીચે બ્રિટિશ હિંદીઓને ઓછામાં ઓછો ઈન્સાફ મેળવવાનું પણ કેટલું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. પ્રિટોરિયામાં મિ. ચેમ્બરલેનને મળવા ગયેલા પ્રતિનિધિમંડળે^૧ આવા બનાવો બનશે એવો ભય વ્યક્ત કર્યો હતો ત્યારે મિ. ચેમ્બરલેને કહ્યું હતું કે બ્રિટિશ રાજ્ય સ્થપાયા પછી આપવામાં આવેલા પરવાના કદી રદ કરવામાં નહીં આવે. આ વાત યાદ કરીએ છીએ ત્યારે આ અન્યાય ઘણો વધી ગયેલો લાગે છે. ઈંગ્લંડના વાતાવરણમાંથી સીધા જ આવેલા તેમને મન એક બ્રિટિશ અધિકારીનો શબ્દ બેન્કની ટૂંડી જેટલો વિશ્વાસપાત્ર હતો અને પોતાના હોદ્દાની રૂએ તેણે આપેલી સહી તો વળી સવિશેષ વિશ્વાસપાત્ર હતી.

૧. જુઓ “ચેમ્બરલેનને નિવેદનપત્ર”, જન્યુઆરી ૭, ૧૯૦૩.

આ દુઃખદ પ્રકરણ બંધ કરતાં પહેલાં અમે એ ઉમેરવા ઈચ્છીએ છીએ કે અમે આ લેખમાં કરેલાં બધાં વિધાનો અમારી પાસેનાં ખતપત્રોને આધારે કરેલાં છે; અને જો અમે કડક ભાષા વાપરી છે એમ લાગતું હોય તો તે વાપરવાનું કારણ ફક્ત એટલું જ છે કે અમને ખૂબ જ લાગી આવ્યું છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧-૧૦-૧૯૦૩

૩૫૨. એક મતની કિંમત

કેપના પ્રગતિશીલ પક્ષના નેતા ડૉક્ટર લેમિસનને એક બિનગોરા મતદારે પૂછ્યું હતું કે રંગભેદના સવાલ અંગે તેમની નીતિ શી છે. તેનો તેમણે નીચે પ્રમાણેનો લાક્ષણિક ઉત્તર આપ્યો છે.

(૧) જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ફરજિયાત અને જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં મફત શિક્ષણ. આ તો સંપૂર્ણપણે એકેએક જણને લાગુ પડે છે પછી તે ગોરો હોય કે કાળો અને ગમે તે જાતનો હોય. (૨) બધા જ સુધરેલા લોકોને સમાન હક. આ પણ ગોરા અને કાળા બંધાને જ સંપૂર્ણપણે લાગુ પડશે. અમે માત્ર અહીંના આદિવાસી વતનીઓને જ અસભ્ય ગણીએ છીએ. વાંચતાં અને લખતાં આવડે છે કે નહીં એ સભ્યતાની કસોટી નથી. (૩) આ દેશના મલાયી લોકો બ્રિટિશ પ્રજાજન છે એટલે તેમની સામે જરા પણ પૂર્વગ્રહ નથી અને તેમને પણ ગોરાઓની સાથે જ સમાન અધિકાર મળશે.

કેપમાં બિનગોરી જાતિઓના એટલા મત છે કે, ઉગ્રપણે લડાતી ચૂંટણીઓમાં, જ્યાં દરેક ઉમેદવાર પોતાના હરીફને હરાવવાનો વધુમાં વધુ પ્રયત્ન કરે છે ત્યાં તે બાજીને ઉલટાવી નાખી શકે. જનરલ બોથાએ વતની મજૂરોના પ્રશ્ન અંગે પોતાના મનની વાત કહી નાખી તે માટે મિ. મૅરીમૅન તેમને ઊંધડો લઈ રહ્યા છે. કારણ કે તેમના પક્ષને વતનીઓના મત જોઈએ છે. એટલે તો તેઓ વતનીઓ પાસે ફરજિયાત કામ કરાવવાના અને તેમને તેમના કાયદાથી વંચિત કરવાના અન્યાય બાબત છટાદાર ભાષણો આપે છે અને જનરલ બોથાના દેશના લોકોની સ્થિતિ સાથે વતનીઓની સ્થિતિને સરખાવે છે. પણ તેઓ એ વાત સહેલાઈથી ભૂલી જાય છે કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યોએ વતનીઓને બહુ થોડો લાભ આપ્યો છે અને તેમની લાગણીઓની કે તેમના અધિકારોની તો એથીયે ઓછી પરવા કરી છે. એટલે અમે આશા રાખીએ છીએ કે કેપના બિનગોરા સદ્ગુણસ્થો પોતાની સત્તાનો ડહાપણભરી રીતે ઉપયોગ કરીને લાંબા વખત સુધી મતાધિકારનો લાભ ઉઠાવતા રહેશે. કારણ કે બ્રિટિશ બંધારણ પ્રમાણે ઈન્સાફ મેળવવાનું એ બહુ જ શક્તિશાળી સાધન છે. અહીં નાતાલમાં સ્વ. મિ. એસ્કમ્બે અમારો એ અધિકાર લઈ લીધો છે અને એથી અમને જે નુકસાન થયું છે તે અમે જ જાણીએ છીએ. લોકતંત્રી રાજ્યમાં મતાધિકાર વગરની કોમ એટલે એકે અસંગતિ છે અને તે મૂલ્યવાન શક્તિથી વંચિત રહે છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧-૧૦-૧૯૦૩

૩૫૩. આભારી થવાનું કારણ

ટ્રાન્સવાલ સરકારને મુબારકબાદી આપવાની તક અમને જવલ્લે જ મળે છે. પણ આ અઠવાડિયે અમને એમ કરવાનું એક બહુ જ સરસ કારણ મળી ગયું છે અને તે એ કે ગવર્નમેન્ટ ગેજેટમાં અમે વાંચ્યું કે હિંદીઓને પરવાના આપવાનું કામ ફરી પાછું પરવાના માટેના મુખ્ય મંત્રીને સોંપવામાં આવ્યું છે. આ બહુ વહેલું કરવું જોઈતું હતું. એશિયાઈઓને માટે જુદા વહીવટી તંત્રની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારથી જ હિંદીઓ એનો વિરોધ કરતા આવ્યા છે. અને અમે હૃદયથી આશા રાખીએ છીએ કે પરવાના આપવાની બાબતમાં થયેલો આ સુધારો એશિયાઈઓ માટેના ખાતાની સમાપ્તિની શરૂઆત હશે. કારણ કે એ ખાતું સંપૂર્ણપણે બિનજરૂરી છે અને માત્ર સારાં નાણાંનો દુર્ભય છે. અમે વાંચીએ છીએ કે સરકાર નોકરીઓમાં મોટા પ્રમાણમાં છટણી કરી રહી છે. ધારાસભાએ એશિયાઈઓના ખાતા માટે મોટી રકમ મંજૂર કરી છે. સર પર્સી ફિટ્ઝપેટ્રિકે તે વખતે જ હળવો વિરોધ નોંધાવ્યો હતો. તો હવે એ ખાતું બંધ જ શા માટે નથી કરવામાં આવતું? એથી સંસ્થાનના થોડાક હજાર પાઉંડ બચશે, અને એક વાજબી ફરિયાદ માટેનું કારણ પણ દૂર થશે. નાતાલમાં કે કેપ સંસ્થાનમાં જ્યાં હિંદીઓની વસ્તી અહીં કરતાં ઘણી વધારે છે ત્યાં પણ સ્વતંત્ર હિંદીઓ અને બીજાઓ સાથેના વર્તવમાં કશો ભેદભાવ નથી રાખવામાં આવતો. દરમ્યાન અમે આ નાનકડી મહેરબાની માટે આભાર માનીએ છીએ અને શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ કે કેપ્ટન હેમિલ્ટન ફાઉલ બીજા પરવાનાઓ બાબતમાં જેવું ન્યાયી વર્તન રાખે છે તેવું જ ન્યાયી વર્તન હિંદી પરવાનાની બાબતમાં પણ રાખશે. અમે ટ્રાન્સવાલને હિંદીઓથી ઉભરાવી દેવા માગતા નથી, પણ તાત્કાલિક ધ્યાન અપાય એ તો ઈચ્છીએ જ છીએ અને અમે એ પણ ઈચ્છીએ છીએ કે શરણાર્થીઓને પરવાના મળવામાં હેરાનગતિ અને વિલંબ ન થાય અને નકામો ખર્ચ કરવો ન પડે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

ઇન્ડિયન ઓપીનિયન, ૧-૧૦-૧૯૦૩

૩૫૪. હિંદીઓને માટે એક તક

ગયે અઠવાડિયે અમે મિ. સ્ટુઅર્ટને એક સામાજિક અનિષ્ટ સામે તેમણે દાખવેલા વલણ બદલ અભિનંદન આપેલાં.^૧ પણ અમારાં અભિનંદનમાં દુઃખ ભળેલું છે. કારણ કે એમાં વધારે પડતું કરી નાખવાના પ્રલોભન સામે એ ટકી શકતા હોય એવું લાગતું નથી. એમનામાં અમે આખીયે હિંદી કોમને સંડોવવાનું થોડું વલણ જોઈએ છીએ. અને અમે માનીએ છીએ કે મિ. ખાન વિષે એમની ટીકા ભાગ્યે જ વાજબી હતી. લોર્ડ બ્રોમ જેવા પુરુષ, જેમનો અભિપ્રાય પ્રમાણભૂત ગણાય તે કહેતા કે જે વકીલ પોતાનો અસીલ ગુનેગાર હોવાનું જાણતો હોઈ તેનો મુકદ્દમો લડવાની ના કહે તે પોતાના ધંધાને લાયક નથી. એની પાછળનો સિદ્ધાંત એ છે કે

૧. જુઓ "ન્યાયાધીશ મિ. સ્ટુઅર્ટ", ૨૪-૯-૧૯૦૩.

યોગ્ય રીતે રચાયેલી અદાલત સમક્ષ ગુનેગાર પુરવાર ન થાય ત્યાં લગી દરેક માણસ કાયદાની દૃષ્ટિએ નિર્દોષ છે. આ સિદ્ધાંત તદ્દન સાચો છે. કેપની ધારાસભાના એક જાણીતા સભ્યનો કિસ્સો હજુ તાજે જ છે. આ હિંદી સામે જે ગુના માટે મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવ્યો તે જ ગુનો એ ધારાસભ્યે પણ કર્યો હતો. શું મિ. સ્ટુઅર્ટ એમ કહેશે કે જે વિદ્વાન વકીલે એમનો બચાવ કર્યો તેમનું એ કામ ગેરવાજબી હતું? એ બનાવ અંગે આપણને સૌને આપણા અંગત અભિપ્રાય હોય, પણ તેથી શું આપણે એમ કહીશું કે એ ધારાસભ્ય વતી અપીલમાં દલીલો કરનાર મુખ્ય બેરિસ્ટરનો કે કાયદાની દૃષ્ટિથી ગુનો પુરવાર થવામાં કંઈક શંકાની કસર રહી જતી હોવાથી અપીલ માન્ય રાખનાર મુખ્ય ન્યાયાધીશનો દોષ છે? બેરિસ્ટરનો દોષ એટલા માટે કે તેમણે એક દેખીતા ગુનેગારની વકીલાત કરી અને ન્યાયાધીશનો એટલા માટે કે તેમણે એને છોડી મૂક્યો. વળી મુકદ્દમો અડધો ચાલી ગયા પછી વકીલને ખબર પડે કે પોતાનો અસીલ ખરેખર ગુનેગાર છે તો તેની ફરજ શી છે? શું તેણે કેસ છોડી દેવો? જે કોઈ એવું કંઈ કરી બેસે તો અમને લાગે છે કે એનું વર્તન ધંધાની દૃષ્ટિએ અત્યંત અનુચિત ગણાય. આ બાબત ઘણી ગૂંચવણ ભરેલી છે. અમને લાગે છે કે આ એવી બાબત છે જેમાં નિર્ણય દરેક વકીલે પોતે કરવો જોઈએ; અને ન્યાયાધીશે એને કેસ નબળો લાગે ત્યારે બચાવ પક્ષના વકીલને ઉપદેશ આપવા ન બેસવું જોઈએ. મિ. સ્ટુઅર્ટ અને મિ. ખાન વચ્ચે ઝરેલી 'ચકમક' વિષે આટલું બસ છે. એથી મિ. સ્ટુઅર્ટે કરેલાં સારાં કામની અસર ઓછી થાય છે. પણ જે બાકી રહે છે તે પણ એમને પ્રશંસાને પાત્ર બનાવવા માટે પૂરતી છે. હિંદી કોમને પોતાનામાં રહેલાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વો બતાવી આપવાની આ એક અદ્વિતીય તક મળી છે. સાચી દિશામાં એક જ પ્રયત્ન કરીને જાહેર મતનો એક જોરદાર પ્રવાહ વહેવડાવીને તે પારાવાર ગંદકી સાફ કરી શકે છે. પોલીસ તથા ન્યાયાધીશે જે કામ કર્યું છે તેને હિંદી કોમ હવે ઓપ આપી શકે છે. પોલીસ અને ન્યાયાધીશની મદદ વગર તો કોમના નૈતિક દબાણની ગેંઝાના જેવી ચામડીવાળા રીઢા ગુનેગારો પર કશી જ અસર ન થાત. પણ હમણાં લોકો ગરમ છે તેટલામાં જ તે ઘણું મારે તો ઘા બહુ અસરકારક નીવડે. આપણામાંના એક પણ હિંદીને આપણે ધૃણાસ્પદ અને અનૈતિક ધંધા મારફતે આજીવિકા કમાતો જોવા ઈચ્છતા નથી. અમને એ વાતથી આનંદ થાય છે કે પોલીસે તેમ જ ન્યાયાધીશે લીધેલાં પગલાંને હિંદી કોમ સંપૂર્ણપણે પસંદ કરે છે અને તે લાગતાવળગતા ગુનેગારોને ઉચિત પ્રમાણમાં સામાજિક શિક્ષા કરવાના નિશ્ચયવાળી છે.

[મૂળ અંગ્રેજી]

इन्डियन ओपीनियन, ૧-૧૦-૧૯૦૩

આધારરૂપ સાહિત્ય

- અમૃત બજાર પત્રિકા : ૧૮૬૮માં સૌથી પહેલાં બંગાળી સાપ્તાહિક તરીકે શરૂ થયેલું અને ૧૮૯૧થી દૈનિક બનેલું કલકત્તાનું મુખ્ય છાપું.
- ઇન્ડિયન ઓપીનિયન (૧૮૦૩-૧૮૬૧) : ડરબનમાં શરૂ કરવામાં આવેલું સાપ્તાહિક. ગાંધીજીએ ૧૮૧૪માં દક્ષિણ આફ્રિકા છોડ્યું ત્યાં સુધી તેઓ લગભગ એના તંત્રી જેવા જ હતા. એમાં અંગ્રેજી અને ગુજરાતી વિભાગો હતા અને શરૂઆતમાં હિંદી તેમ જ તામિલ વિભાગો પણ હતા.
- ઇન્ડિયા : ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસની (હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની) લંડનમાંની બ્રિટિશ સમિતિનું મુખપત્ર, ૧૮૯૦-૧૯૨૧. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૮૪.
- ઈન્ડિયા ઓફિસ રેકર્ડ્સ : ૧૮૪૭ લગી જે ઈન્ડિયા ઓફિસ હતી તેના પુસ્તકાલયમાંની જે બાબતો હિંદી વજીરના હાથમાં હતી તેને લગતા કાગળો અને દસ્તાવેજો.
- કોલોનિયલ ઓફિસ રેકર્ડ્સ : આ લંડનની સંસ્થાન કચેરીના પુસ્તકાલયમાં જળવાયેલા છે. એમાં દક્ષિણ આફ્રિકાની બાબતને લગતા ઘણાખરા સરકારી કાગળપત્રો અને દસ્તાવેજો છે. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૭૧.
- ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા રેકર્ડ્સ ઈન ધિ નેશનલ આર્કાઈવ્સ, નવી દિલ્હી.
- ગવર્નમેન્ટ ઓફ સાઉથ આફ્રિકા રેકર્ડ્સ ઈન ધિ પિટરમેરિત્સબર્ગ ઓન્ડ પ્રિટોરિયા આર્કાઈવ્સ ગાંધી સ્મારક સંગ્રહાલય, નવી દિલ્હી : ગાંધીજીના સાહિત્ય તેમ જ દસ્તાવેજોનું કેન્દ્રીય મ્યુઝિયમ અને પુસ્તકાલય. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૭૧.
- ડરબન ટાઉન કાઉન્સિલ રેકર્ડ્સ : ડરબન.
- ધિ ઇંગ્લિશમેન : ૧૮૩૦માં શરૂ થયેલું કલકત્તાનું એક દૈનિક છાપું; તે વખતના યુરોપિયન લોકમતનું મુખ્ય મુખપત્ર.
- ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા : ૧૮૬૧થી મુંબઈમાંથી નીકળતું હિંદુસ્તાનનું આગળ પડતું છાપું.
- ધિ નાતાલ એડવર્ટાઈઝર : ડરબનથી પ્રગટ થતું દૈનિક છાપું.
- ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી (૧૮૫૨-) : ડરબનનું દૈનિક છાપું.
- ધિ નાતાલ વિટનેસ (૧૮૪૬-) : પિટરમેરિત્સબર્ગનું સ્વતંત્ર દૈનિક છાપું.
- ધિ વેજિટેરિયન : લંડન વેજિટેરિયન સોસાયટી, લંડનના શાકાહારી સંઘનું મુખપત્ર. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૭૧.
- ધિ વોઈસ ઓફ ઇન્ડિયા : દાદાભાઈ નવરોજીએ ૧૮૮૩માં શરૂ કરેલું મુંબઈનું માસિક. એને ૧૮૯૦માં ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર સાથે ભેળવી દેવામાં આવ્યું અને ૧૯૦૧માં એ સાપ્તાહિક તરીકે નીકળવા લાગ્યું.
- ધિ સ્ટેન્ડર્ડ (૧૯૦૦-૧૯૦૮) : પોર્ટ લૂઈ, મોરિશિયસથી નીકળતું ઍંગ્લો-ફ્રેંચ લોકોનું દૈનિક છાપું.
- નાતાલ લો રિપોર્ટ્સ : સાઉથ આફ્રિકન લો રિપોર્ટ્સ, નાતાલ પ્રાંત વિભાગ, ૧૮૯૨.

મહાત્મા : લાર્ડ્સ ઓફ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી : ડી. જી. તેદુલકર; ઝવેરી અને તેદુલકર, મુંબઈ, ૧૯૫૧-૪, આઠ ભાગોમાં.

માય ચાઇલ્ડહુડ વિથ ગાંધીજી : લેખક પ્રભુદાસ ગાંધી, નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૯૫૭.

રિપોર્ટ ઓફ ધિ સેવનટિન્થ ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ : હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૧૯૦૧ના ડિસેમ્બરની ૨૬, ૨૭, ૨૮ તારીખે કલકત્તામાં મળેલી સત્તરમી બેઠકનો અહેવાલ : ઓલ ઇન્ડિયા કોંગ્રેસ કમિટી, ૧૯૦૨, પા. ૧૮૬ + ૩૫.

રૅન્ડ ડેલી મેલ : જોહાનિસબર્ગનું દૈનિક છાપું.

લ રૅન્ડિકલ : (૧૮૯૭-૧૯૧૪) પોર્ટ લૂઈ, મોરિશિયસનું ફ્રેંચ દૈનિક છાપું.

સાબરમતી સંગ્રહાલય, અમદાવાદ : ગાંધીજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના તથા હિંદુસ્તાનમાં શરૂઆતના સમયને લગતા ઘણા દસ્તાવેજ ધરાવતું પુસ્તકાલય અને સંગ્રહસ્થાન. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૭૧.

તારીખવાર વૃત્તાંત

(૧૮૯૮-૧૯૦૩)

૧૮૯૮

- ફેબ્રુઆરી ૨૮ : ૧૮૯૮ના કાયદા નં. ૩ અંગે પરીક્ષાત્મક મુકદ્દમો માંડવાનો ટ્રાન્સવાલના હિંદીઓનો ઈરાદો છે એવી જાણ કરતો પત્ર પ્રિટોરિયાના બ્રિટિશ એજન્ટને લખ્યો.
- માર્ચ ૨ : વેપાર કરવાના સ્થાન માટેના એક છૂટક વેપારના પરવાના અંગેના સોમનાથ મહારાજના મુકદ્દમામાં ઊભા રહ્યા.
- ઓગસ્ટ ૮ : પરીક્ષાત્મક મુકદ્દમામાં ટ્રાન્સવાલની વડી અદાલતે એવો ચુકાદો આપ્યો કે રહેઠાણની જગ્યા અને વેપારધંધાની જગ્યામાં કશો તફાવત ગણી શકાય નહીં અને હિંદીઓએ સરકારે નક્કી કરી આપેલા વાડાઓમાં જ રહેવું જોઈએ તેમ જ ધંધો પણ ત્યાં જ કરવો જોઈએ.
- ઓગસ્ટ ૧૯ : પરીક્ષાત્મક મુકદ્દમામાં અદાલતે વિરુદ્ધ ચુકાદો આપ્યો તેની હિંદુસ્તાનના વાઈસરોયને તારથી ખબર આપી.
- ઓગસ્ટ ૨૨ : ટ્રાન્સવાલ સરકારને વાડાઓની નીતિ અમલમાં મૂકતી અટકાવવા માટે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને દરમ્યાનગીરી કરવાને અરજી કરી.
- ઓગસ્ટ ૨૫ : હિંદી વજરને ઉપરની અરજીની નકલ મોકલી.
- ઓગસ્ટ ૩૦ : પરીક્ષાત્મક મુકદ્દમાના ચુકાદા વિષે ભાવનગરીને તથા હન્ડિયાને એવો તાર કર્યો કે હિંદીઓ ચેમ્બરલેનની દરમ્યાનગીરી પર આધાર રાખે છે.
- સપ્ટેમ્બર ૧૪ : દાદા ઉસ્માનના મુકદ્દમામાં ડરબનની નગર પરિષદ સમક્ષ હિંદીઓને હિંદી હોવાને કારણે પરવાના આપવાનો ઈન્કાર કરવા સામે દલીલો કરી પણ તે નિષ્ફળ ગઈ.
- નવેમ્બર ૩ : મુલાકાતીઓ માટે તથા સ્ટીમરમાં બેસવા માટે પ્રવાસી કાયદા હેઠળ લેવાતી ફી સામે વિરોધ કરતો તાર સંસ્થાન મંત્રીને કર્યો.
- નવેમ્બર ૧૯ : ગવર્નમેન્ટ ગેજેટમાં વાડાઓ અંગેની નોટિસ પ્રસિદ્ધ થઈ.
- નવેમ્બર ૨૮ : વાડાઓના હુકમના અમલથી થનાર ગંભીર આર્થિક નુકસાન બાબત હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા સમક્ષ ફરિયાદ.
- નવેમ્બર ૨૯ : તેમની સૂચનાથી ડરબનમાં કાઢવામાં આવેલા ઈન્ટરનેશનલ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના ઉદ્ઘાટન વિધિમાં ભાગ લીધો.
- ડિસેમ્બર ૫ : હન્ડિયાને તાર કરીને સૂચવ્યું કે બ્રિટિશ મિત્રોએ હાઈકમિશનરની ઈંગ્લંડની મુલાકાતનો લાભ લઈને વાડાઓની નીતિ ફેરવાવવાનો પ્રયત્ન કરવો.
- ડિસેમ્બર ૨૩ : પરવાના કાયદાનો વિવાદાસ્પદ મુદ્દા અંગે નિષ્ણાત યુરોપિયન વકીલની કાનૂની સલાહ માગી.
- ડિસેમ્બર ૩૧ : ૧૮૯૭ના વ્યાપારી પરવાના કાયદા અંગે સંસ્થાનો માટેના વિદેશ પ્રધાનને મોકલવાની અરજીનો ખરડો તૈયાર કર્યો.

૧૮૯૯

- જાન્યુઆરી ૧૧ : નાતાલના ગવર્નરને હિંદીઓની પરવાના બાબત અરજી મોકલી.
- જાન્યુઆરી ૨૧ : પરવાનાને લગતી હિંદીઓની ગંભીર તકલીફો તરફ તાત્કાલિક ધ્યાન આપવા હિંદુસ્તાનનાં અખબારો તથા જનતાને ઉદ્દેશીને એક જાહેર પત્ર લખ્યો.
- જાન્યુઆરી ૨૨ : પરવાના કાયદા બાબતમાં વાઈસરોયને દરમ્યાનગીરી કરવા અરજી કરી.
- માર્ચ ૮ (પહેલાં) : પિટરમેરિસબર્ગ નગર પરિષદ વતી પ્લેગ અંગેનાં સાવચેતીનાં પગલાંના પરિપત્રનો અનુવાદ કરવાનું માથે લીધું.
- માર્ચ ૧૧ : રોડેશિયાના હિંદી વેપારીઓની મુસીબતો અંગે થિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા અને ઇન્ડિયા સાથે પત્રવહેવાર કર્યો.
- માર્ચ ૨૦ : નાતાલમાં પ્લેગ અંગે વ્યાપેલા ભય વિષે થિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં ખાસ લેખ મોકલ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે તેમણે મોકલેલી લેખમાળાનો આ પહેલો લેખ હતો.
- એપ્રિલ ૨૫ : ટ્રાન્સવાલ સરકારે એશિયાવાસીઓને જુલાઈ ૧ પહેલાં વાડાઓમાં ચાલ્યા જવાનો હુકમ કર્યો.
- મે ૧૭ : ૧૮૮૫ના કાયદા નં. ૩નો અમલ કરવા સરકારે લીધેલાં પગલાં બાબત ગાંધીજીએ ચેમ્બરલેનને પ્રાર્થનાપત્ર મોકલ્યું.
- મે ૧૮ : પિટરમેરિસબર્ગના સંસ્થાન મંત્રીને હિંદી પ્રવાસી કાયદામાં સુધારા કરતા ખરડામાં ગિરમીટિયા મજૂરોના લાભાર્થે ફેરફાર કરવાની વિનંતી કરતો પત્ર લખ્યો.
- મે ૨૭ : ચેમ્બરલેનને મેતી સત્તરમી તારીખે મોકલેલા પ્રાર્થનાપત્રની તકલ વેડબર્નને મોકલી.
- જુલાઈ ૬ : વ્યાપારી પરવાના કાયદાના અમલથી પડતી હાડમારીના બનાવોની માહિતી સંસ્થાન મંત્રીને મોકલી.
- જુલાઈ ૧૫ : રાજ્ય મંત્રીને મળ્યા અને હિંદીઓ તરફ ઉદારતા દાખવવાની વિનંતી કરી.
- જુલાઈ ૨૦ : પ્રિટોરિયાના બ્રિટિશ એજન્ટને પ્રતિનિધિમંડળ સાથે મળ્યા અને તેમને વાડાના કાયદાથી ઊભા થતા હિંદીઓના પ્રશ્નોથી વાકેફ કર્યા.
- જુલાઈ ૨૭ (પહેલાં) : વાડાઓના હુકમ અંગે જ્હોહાનિસબર્ગના સ્ટારને મુલાકાત આપી.
- જુલાઈ ૩૧ : નાતાલના ગવર્નરને અરજી કરીને પરવાના કાયદામાં ફેરફાર કરવાની અને વેપારના પરવાના બાબતમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ, નગર પરિષદો વગેરેએ આપેલા મનમાન્યા ચુકાદા સામે 'વરિષ્ઠ અદાલતમાં અપીલ કરવાનો અધિકાર હિંદીઓને આપવાની માગણી કરી.
- સપ્ટેમ્બર ૯ : બ્રિટિશ-બોઅર યુદ્ધ નજીક હોવાને કારણે હિંદીઓને ટ્રાન્સવાલ છોડવાની સગવડો આપવાનો તાર સંસ્થાન મંત્રીને કર્યો.
- ઓક્ટોબર ૧૪ : ટ્રાન્સવાલના શરણાર્થીઓ પાસે અનામત રકમ લેવાનું મુલતવી રાખવા અને તેમને ડેવાગોઆ બે થઈને નાતાલ આવવા દેવાની સગવડ આપવા બાબત ભાર મૂકતો પરિપત્ર પ્રતિષ્ઠિત લોકોને મોકલ્યો.
- ઓક્ટોબર ૧૬ : નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસે શરણાર્થીઓને છૂટછાટ આપવા માટે સરકારનો આભાર માન્યો.

ઓક્ટોબર ૧૭ : અંગ્રેજી બોલી શકતા હિંદીઓની સભાએ બોઅર યુદ્ધ શરૂ થાય તો નાતાલ સરકારને સેવા આપવાનો નિર્ણય કર્યો. ગાંધીજીએ ડૉક્ટર પ્રિન્સ પાસે તબીબી તપાસ કરાવી અને ઓમ્બ્યુલન્સના કામમાં સેવા આપવા જટલા તેઓ તંદુરસ્ત જણાયા.

ઓક્ટોબર ૧૯ : હિંદીઓની સેવા આપવાની દરખાસ્ત કરીને સરકારને સ્વયંસેવકોની યાદી મોકલી, જેમાં તેમનું નામ પહેલું હતું.

ઓક્ટોબર ૨૩ : સરકારે હિંદીઓની તૈયારી વધાવી લીધી અને જણાવ્યું કે યોગ્ય પ્રસંગે એનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

ઓક્ટોબર ૨૭ : ડિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને શરણાર્થીઓની પરિસ્થિતિ તથા ડોળી ઊંચકનાર તરીકે નાતાલ સરકારને સેવા આપવાની હિંદીઓની તૈયારી વિષે પત્ર લખ્યો.

નવેમ્બર ૧ : ડરબન દેશભક્ત મહિલા સંઘના ફાળા (ડરબન વિમેન્સ પેટ્રિયોટિક લીગ ફંડ) માટે દાન આપવાની વિનંતી કરતો પત્ર હિંદીઓને ફેરવ્યો અને ૬૦ પાઉંડ કરતાં વધારે ફાળો ભેગો કર્યો તેમાં પોતે ૩ પાઉંડ અને ૩ શિલિંગ ભર્યા.

નવેમ્બર ૧૮ : ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને પત્ર લખીને નાતાલના હિંદી વેપારીઓ માટે વ્યાપારી પરવાના કાયદાથી ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓનો સવિસ્તર પરિચય આપ્યો.

ડિસેમ્બર ૨ : ઓમ્બ્યુલન્સ કોરના કામની વિગતો અને તે ઊપડવાની તારીખ માગતો તાર સંસ્થાન મંત્રીને કર્યો.

ડિસેમ્બર ૪ : સંસ્થાન મંત્રીને જણાવ્યું કે કોઈ પણ ક્ષણે ખબર મળતાં રણક્ષેત્ર પર જવા નીકળવાની તૈયારી છે. સેવાની દરખાસ્ત સ્વીકારતાં સરકાર તરફથી થયેલા વિલંબ માટે ખેદ વ્યક્ત કર્યો અને સ્વયંસેવકોનાં વધારે નામ મોકલ્યાં.

ડિસેમ્બર ૧૧ (પહેલાં) : નાતાલના બિશપને પત્ર લખીને ડૉ. બૂથને ઓમ્બ્યુલન્સના કામ માટે છૂટા કરવા વિનંતી કરી.

ડિસેમ્બર ૧૩ : માનનીય મિ. એસ્કમ્બના નિવાસસ્થાને મળેલી સભાને રણમેદાન પર ડોળી ઊંચકનારા તરીકે સેવા આપવાની તૈયારી બતાવવા પાછળના હિંદીઓના ધ્યેય અંગે ભાષણ આપ્યું.

ડિસેમ્બર ૧૪ : ઓમ્બ્યુલન્સ કોર સાથે રણમેદાન પર જવા નીકળ્યા.

ડિસેમ્બર ૧૫ : કોર ચીવલી પહોંચી અને તેને ફિલ્ડ હોસ્પિટલ પર જવાનો હુકમ મળ્યો. કોલેન્સોમાં હાર ખાધી.

ડિસેમ્બર ૧૭ : કોર એસ્ટકોર્ટ જવા નીકળી.

ડિસેમ્બર ૧૯ : થોડા વખત માટે કોર વિખેરી નાખવામાં આવી.

૧૯૦૦

જાન્યુઆરી ૭ (પહેલાં) : ગાંધીજીએ સરકારી અધિકારીઓને ખબર આપી કે હિંદીઓ ઓમ્બ્યુલન્સના વધારે કામ માટે તૈયાર છે.

જાન્યુઆરી ૭ : હિંદી ઓમ્બ્યુલન્સ કોર ફરી રચવામાં આવી અને તેને એસ્ટકોર્ટમાં મૂકી.

જાન્યુઆરી ૨૧ : સિપયાંકોપમાં કોરે કામ કર્યું; ગોળીબારની હદમાંથી ઘાયલ થયેલાઓને થાણે પહોંચાડ્યા.

- જાન્યુઆરી ૨૮ : ત્રણ અઠવાડિયાં કામ કર્યા પછી લગભગ આ સમયે કોરને ફરી વિખેરી નાખવામાં આવી.
- માર્ચ ૧ : લેડીસ્મિથની મુક્તિ અંગે જનરલ બુલરને ગાંધીજીએ અભિનંદનનો સંદેશો મોકલ્યો.
- માર્ચ ૮ : વિ. વિ. હંટરના મૃત્યુ અંગે કોંગ્રેસના આશ્વાસનના સંદેશાનો ખરડો સહીઓ લેવા ફેરવ્યો.
- માર્ચ ૧૪ : બોઅર યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા બદલ બ્રિટિશ જનરલોને માન આપવા મળેલી હિંદી અને યુરોપિયનોની જાહેર સભામાં ભાષણ કર્યું.
- માર્ચ ૧૪ (બાદ) : ધિ ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયાને હિંદી એમ્બ્યુલન્સ કોરે કરેલા કામકાજનો વિગતવાર હેવાલ મોકલ્યો.
- માર્ચ ૨૬ (પહેલાં) : બ્રિટિશ જનરલોને અભિનંદન આપતા ઠરાવો તથા તેમણે આપેલા જવાબો ડરબનનાં વર્તમાનપત્રોને મોકલ્યા.
- એપ્રિલ ૧૧ : ડરબન ઈન્ડિયન હોસ્પિટલ માટે દાન આપવાની અપીલ બહાર પાડી.
- એપ્રિલ ૨૦, ૨૪ : એમ્બ્યુલન્સ કોરના સ્વયંસેવકો તથા નાયકોને ભેટ મોકલી અને તેની સાથે અંગત પત્રો લખ્યા.
- મે ૨૧ : રાણી વિક્ટોરિયાને તેમના જન્મદિને હિંદીઓનાં અભિનંદન પાઠવ્યાં.
- જુલાઈ ૧૩ : લંડનના ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસિયેશનને દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદોઓની બાબતમાં સારું કાર્ય કરવા બદલ અભિનંદન આપતા ઠરાવ સહીઓ માટે ફેરવ્યા.
- જુલાઈ ૩૦ : હિંદુસ્તાનના દુકાળમાં રાહત માટે જાળો એકઠો કરવા વર્તમાનપત્રો દ્વારા અપીલ બહાર પાડી.
- ઑગસ્ટ ૧૪ : તુર્કસ્તાનના સુલતાનના રાજ્યઅમલની રજતજ્યાંતી પ્રસંગે તેમને પહોંચાડવા હિંદીઓ તરફથી લંડન ખાતેના તુર્કી એલચીને માનપત્ર મોકલવામાં આવ્યું છે તેની સંસ્થાન મંત્રીને જાણ કરી.
- સપ્ટેમ્બર ૨૪ : 'માત્ર યુરોપિયનો માટે' એવા પાટિયાવાળી રિક્ષામાં બિનગોરા માણસોને બેસાડવાનો નિષેધ કરતા ઉપનિયમના અમલ સામે ડરબનના ટાઉન ક્લાર્કને પત્ર લખ્યો.
- ઑક્ટોબર ૮ : દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ માટે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ કરવાના કામ અંગે દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર લખ્યો અને કોંગ્રેસની આગામી બેઠકમાં મૂકવા સારુ એ બાબત એક ઠરાવનો ખરડો રવાના કર્યો.
- ડિસેમ્બર ૬ : કેપટાઉનના હિંદી નેતાને તાર કરીને લોર્ડ રોબર્ટ્સને માનપત્ર આપવા જણાવ્યું.
- ડિસેમ્બર ૧૪ : એક ગિરમીટિયા હિંદી ચેલ્લાગાડુ પર વગર રજાએ કામ ઉપરથી ગેરહાજર રહેવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. તેના કેસમાં બચાવમાં ઊભા રહ્યા.
- ડિસેમ્બર ૨૧ : ડરબનમાં હિંદી શાળાના વાર્ષિક ઉત્સવના પ્રમુખ બન્યા.
- ડિસેમ્બર ૨૪ : હિંદીઓને 'યુરોપિયનો માટે'ની રિક્ષામાં બેસતાં અટકાવતા ડરબન નગર પરિષદના ઉપનિયમના વિરોધમાં નાતાલના ગવર્નરને અરજી મોકલી.

૧૯૦૧

જાન્યુઆરી ૨૩ : મહારાણીના અવસાન પ્રસંગે નાતાલના હિંદીઓ તરફથી સંસ્થાન મંત્રીને આશ્વાસનનો સંદેશો મોકલ્યો.

- ફેબ્રુઆરી ૨ : ડરબનમાં મહારાણીની પ્રતિમાને ફૂલહાર ચડાવ્યાં અને તેમની સ્મૃતિસભામાં તેમને અંજલિ આપી.
- ફેબ્રુઆરી ૧૬ : દુબકાળ ફંડ બાબતની તથા હિંદુસ્તાનના દુકાળના રાહત માટે મળેલી રકમોની વિગત વર્તમાનપત્રોને મોકલી.
- માર્ચ ૧૯ : મહારાણીનું ચિત્ર વહેંચવા ડરબનની શાળાઓનો સંપર્ક સાધ્યો.
- માર્ચ ૨૫ : ફૂટપાથ અંગેનાં નિયંત્રણો અને હિંદી વિરોધી કાયદાઓના સખત અમલની હાઈ-કમિશનરને તારથી ખબર આપી અને શાહી સરકારે જે ખાતરી આપી હતી કે કોમી કાયદાઓ રદ નહીં થાય તોપણ તેમાં સુધારા તો થશે જ, તેની યાદ આપી.
- માર્ચ ૩૦ : બોમ્બેર યુદ્ધમાં આપવામાં આવેલી સેવાઓ અંગેના જનરલ બુલરના ખરીતાઓમાં ફક્ત પોતાનું (ગાંધીજીનું) નામ આપવા બાબત સંસ્થાન મંત્રીને કાગળ લખીને વિરોધ જાહેર કર્યો.
- એપ્રિલ ૧૬ : બ્રિટિશ સમિતિને અને ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનને શરણાર્થી હિંદીઓને ટ્રાન્સવાલમાં પાછા આવવા માટે પરવાના આપવાના ઈન્કાર અંગે તાર કર્યા.
- એપ્રિલ ૨૦ : ઈંગ્લંડમાંના મિત્રોને હજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચાલુ રહેલા હિંદી વિરોધી કાયદાઓ અને હિંદીઓ પર કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવતાં બંધનો વિષે પત્રો લખ્યા. નાતાલના હિંદીઓએ મુંબઈના માજી ગવર્નર લોર્ડ હેરિસને તેમની ડરબનની મુલાકાત દરમ્યાન માનપત્ર અર્પણ કર્યું.
- એપ્રિલ ૨૭ : ટ્રાન્સવાલમાં પાછા ફરતાં હિંદીઓને પડતી મુશ્કેલીની ગાંધીજીએ ઈંગ્લંડના મિત્રોને જાણ કરી.
- એપ્રિલ ૩૦ : સંસ્થાન મંત્રીને કાગળ લખીને એવી આશા વ્યક્ત કરી કે હિંદી પ્રવાસી સુધારા કાયદામાં ફેરફાર કરતા કાયદાઓમાં સરકાર સ્ત્રી મજૂરોનું વેતન પુરુષ મજૂરોના વેતન કરતાં અડધાથી ઓછું નહીં રાખવાના વિચારને વળગી રહેશે.
- મે ૪ : દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓને પડતી મુસીબતો તરફ મુંબઈ સરકારનું ધ્યાન ખેંચતો પત્ર લખ્યો.
- મે ૯, ૧૦ : જોહાનિસબર્ગના લશ્કરી ગવર્નરને અને હાઈકમિશનરને હિંદીઓને લગતી બાબતોનો નિકાલ કરવા માટે નવું પ્રવાસી ખાતું ખોલવાની અનિચ્છનીયતા જણાવી.
- મે ૧૮ : સર આલ્ફ્રેડ મિલ્નર તથા ચેમ્બરલેન પાસે વગદાર સંયુક્ત પ્રતિનિધિમંડળ મોકલવાનું સલાહકારક છે, એ વાત પર ભાર મૂકતો પત્ર ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશનને તથા બ્રિટિશ કમિટીને લખ્યો.
- મે ૨૧ : રેવાશંકર ઝવેરીને પત્ર દ્વારા રાયચંદભાઈના અવસાનથી પડેલી ખોટની અને શોકની લાગણી દર્શાવી.
- જૂન ૧ : બ્રિટિશ કમિટીને પત્ર લખી સૂચના કરી કે તે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીવિરોધી કાયદાની બાબતમાં ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશન સાથે મળીને પગલાં લેવા સંયુક્ત કમિટી રચે.
- જૂન ૨૨ : દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની તકલીફો બાબતમાં બ્રિટિશ કમિટી તથા ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ઓસોસિયેશને સંયુક્ત પગલાં લેવા બાબત ભાવનગરીને લખ્યું.
- ઓગસ્ટ ૧૩ : નાતાલના હિંદીઓએ યોર્ક અને કોર્નવોલના ડચૂક તથા ડચેસને માનપત્ર આપ્યાં.

- ઓગસ્ટ ૨૩ : ડરબન હિંદી પ્રગતિ મંડળ (ડરબન ઈન્ડિયન્સ પ્રોગ્રેસિવ લીગ)ની સ્થાપના કરવા માટેની સભામાં પ્રમુખસ્થાન લીધું; એ મંડળ સ્થાપવા માટે સમય યોગ્ય નથી એવું જણાવ્યું.
- સપ્ટેમ્બર ૧૧ : પરવાના કાયદા હેઠળ જેના પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો તે હિંદી હજમ તરફથી મુકદ્દમો લડયા અને તેને છોડાવ્યો.
- ઓક્ટોબર ૧૫ : નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસ અને બીજી હિંદી સંસ્થાઓએ તેઓ હિંદ જવા નીકળ્યા તે વખતે વિદાયનાં માનપત્રો આપ્યાં.
- ઓક્ટોબર ૧૮ : કીમતી ભેટો પાછી વાળી અને પરોપકારી હેતુ માટે એનું ટ્રસ્ટ કરવાની ભલામણ કરી.
જે કીમતે જરૂર લાગે તો એક વરસમાં પાછા ફરવાનું વચન આપીને હિંદ જવા માટે સ્ટીમરથી નીકળ્યા.
- ઓક્ટોબર ૩૦ : મોરિશિયસના પોર્ટ લૂઈ બંદરે ઊતર્યા.
- નવેમ્બર ૧૩, ૧૬ : મોરિશિયસની હિંદી કોમે સત્કાર કર્યાં.
- નવેમ્બર ૧૯ : મોરિશિયસથી હિંદ જવા ઊપડયા.
- ડિસેમ્બર ૧૪ : પોરબંદર થઈને રાજકોટ પહોંચ્યા.
- ડિસેમ્બર ૧૭ : કલકત્તાની કોંગ્રેસમાં જવા રાજકોટથી મુંબઈ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં ભાવનગરીને મળ્યા.
- ડિસેમ્બર ૨૭ : કોંગ્રેસની બેઠકમાં દક્ષિણ આફ્રિકા અંગે ઠરાવ રજૂ કર્યો.

૧૯૦૨

- જાન્યુઆરી ૧૯ : દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના પ્રશ્ન વિષે કલકત્તાના આલ્બર્ટ હોલમાં ભરાયેલી જાહેર સભામાં ભાષણ કર્યું.
- જાન્યુઆરી ૨૭ : બોઅર યુદ્ધમાં હિંદી ઓમ્બ્યુલન્સ કોરે કરેલા કામ અંગે કલકત્તામાં બીજી સભામાં ભાષણ કર્યું.
- જાન્યુઆરી ૨૮ : રંગૂન જવા સ્ટીમરમાં બેઠા.
- જાન્યુઆરી ૩૧ : રંગૂન પહોંચ્યા.
- ફેબ્રુઆરી ૨ : આ તારીખ પછીના કોઈક સમયે કલકત્તા પાછા ફર્યા અને કેટલાક દિવસ ગોખલે સાથે રહ્યા.
- ફેબ્રુઆરી ૨૧ અથવા ૨૨ : રાજકોટ જવા ત્રીજા વર્ગમાં નીકળ્યા. ગોખલે તથા ડૉક્ટર પી. સી. રોય સ્ટેશને વિદાયગીરી આપવા આવ્યા હતા. બનારસ, આગ્રા, જ્યપુર અને પાલણપુર એક એક દિવસ રોકાયા. બનારસમાં એની બિસેન્ટને મળ્યા.
- ફેબ્રુઆરી ૨૬ : રાજકોટ પહોંચ્યા. વકીલાત શરૂ કરી. જામનગર, વેરાવળ અને કાઠિયાવાડનાં બીજાં સ્થળોએ કેસોમાં ઊભા રહ્યા.
- માર્ચ ૨૬ : ડબલ્યુ. એસ. કેઈનને પત્ર લખ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકાની છેલ્લામાં છેલ્લી પરિસ્થિતિની 'નોંધ' મોકલી અને હિંદીઓની તકલીફો દૂર થાય તે માટે બ્રિટિશ મિત્રોને પ્રયત્ન કરવા આગ્રહ કર્યો.
- માર્ચ ૩૦ : ઇન્ડિયાને 'નોંધ' મોકલી. કલકત્તાની કોંગ્રેસમાં પસાર થયેલા એમના દક્ષિણ આફ્રિકાના ઠરાવની તકલ ભાવનગરીને મોકલી.

- માર્ચ ૩૧ : ખાન અને નાજરને લખ્યું કે જો મારી હાજરી અનિવાર્ય હોય તો હું હિંદુસ્તાનમાં સ્થાયી થાઉં તે પહેલાં મને દક્ષિણ આફ્રિકા પાછો બોલાવી લેવો જોઈએ.
- એપ્રિલ ૮ : શાહી ધારાસભામાં અંદાજપત્ર ઉપર ગોખલેએ આપેલા ભાષણ માટે તેમને અભિનંદન આપતો પત્ર લખ્યો.
- એપ્રિલ ૨૨ : ગિરમીટિયા હિંદીઓનાં બાળકો પર માથાવેરો નાખતા અને એ રીતે એમને હિંદ પાછા વળવાની આડકતરી ફરજ પાડતા નાતાલ સરકારના બિલ ઉપર ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને એક ખાસ લેખ મોકલ્યો.
- મે ૧ : મરકી ફાટી નીકળશે એવો આ વખતે ભય સેવાતો હતો એટલે રાજકોટમાં રાજ્યની મરકી સ્વયંસેવક સમિતિ (સ્ટેટ વૉલન્ટિયર પ્લેગ કમિટી)ના મંત્રી બન્યા.
- મે ૨૦ : તાજેતરમાં પસાર થયેલા અને શા ૧ સંમતિની રાહ જોતા નાતાલના બિલની નકલ સાથે ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને ફરી લખ્યું અને આ અન્યાય સામે પોતાનો અવાજ ઉઠાવવાની તેને વિનંતી કરી.
- મે ૩૧ : ધિ વૉઈસ ઓફ ઇન્ડિયામાં ખાસ લેખ લખીને નવા માથાવેરાની તકલીફોની વિગત જણાવી અને એવી આશા વ્યક્ત કરી કે લૉર્ડ કર્ઝન વચ્ચે પડે અને ઈન્સાફ અને વાજબી વર્તાવની તરફેણમાં મિ. ચેમ્બરલેન સંસ્થાનો પર પોતાની લાગવગ વાપરે.
- જૂન ૩ : પોતાની અંગત નાણાકીય સ્થિતિ નબળી હોવાથી દક્ષિણ આફ્રિકા અંગેનું કામ ચાલુ રાખવા પોતાના ડરબનના સાથીઓને પૈસા મોકલવા વિનંતી કરી.
- જૂન ૫ : હિંદી પ્રવાસી કાયદામાં માથાવેરાનો ફરો દાખલ કરીને સુધારેલા નાતાલ સરકારના કાયદાનો વિરોધ કરતું, અને એ સંસ્થાનમાં સરકારી નિયમન હેઠળ આવતા પ્રવાસીઓને મોકલવાનું બંધ કરવાની માગણી કરતું, ગાંધીજીએ ઘડેલું પ્રાર્થનાપત્ર બૉમ્બે પ્રેસિડન્સી ઍસોસિયેશને હિંદી વજીરને મોકલી આપ્યું.
- જુલાઈ ૧૦ : કાયદાનું કામકાજ મુંબઈમાં કરવાની ઈચ્છાથી ત્યાં જવા રોજકોટ છોડ્યું.
- જુલાઈ ૧૧ : મુંબઈ પહોંચ્યા.
- ઓગસ્ટ ૧ : મુંબઈમાં ઑફિસની જગ્યા મળી છે તે જણાવતો અને પોતાની સેવા આપવાની તૈયારી બતાવતો પત્ર ગોખલેને લખ્યો.
- ઓગસ્ટ ૬ : દેવચંદ પારેખને લખેલા પત્રમાં વકીલના ધંધામાં પડતી મુશ્કેલીઓ જણાવી.
- નવેમ્બર ૩ : શુક્રને લખેલા પત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો કે નાતાલથી એમને પાછા ફરવાનું જણાવતો તાર આવ્યો છે પણ તેમણે શારીરિક કમજોરી તથા બાળકોની નબળી તબિયતને લીધે જવાની અશક્તિ દર્શાવી છે.
- નવેમ્બર ૧૪ : ૨૦મી નવેમ્બરે દક્ષિણ આફ્રિકા ઊપડવાનો ઈરાદો ગોખલેને જણાવ્યો.
- ડિસેમ્બર ૨૫ : આ તારીખ પહેલાં ડરબન પહોંચ્યા. સંસ્થાનો માટેના વિદેશ પ્રધાનને મળવા જનારા પ્રતિનિધિમંડળની મુલાકાતની તારીખ બદલી આપવાની માગણી કરતો પત્ર નાતાલ સરકારને લખ્યો.
- ડિસેમ્બર ૨૮ : નાતાલના હિંદીઓનું પ્રતિનિધિમંડળ ચેમ્બરલેનને મળવા ગયું. ગાંધીજીએ તેની આગેવાની લીધી અને તેઓએ નાતાલના હિંદીઓની તકલીફો અંગેનું પ્રાર્થનાપત્ર રજૂ કર્યું.

ડિસેમ્બર ૨૮ કે ૨૯ : પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ અલેક્ઝાન્ડરની મદદથી ચેમ્બરલેનને મળવા જનાર પ્રિટોરિયાના હિંદીઓના પ્રતિનિધિમંડળની આગેવાની લેવા ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થવાનો પરવાનો મેળવ્યો.

૧૯૦૩

જાન્યુઆરી ૧ : ગાંધીજી પ્રિટોરિયા પહોંચ્યા.

જાન્યુઆરી ૨ : મદદનીશ સંસ્થાન મંત્રીને મળ્યા; પણ એમને જાણાવવામાં આવ્યું કે તેઓ ટ્રાન્સવાલના રહેવાસી નહીં હોવાથી પ્રતિનિધિમંડળમાં સામેલ ના થઈ શકે.

જાન્યુઆરી ૬ : ચેમ્બરલેનને મળવા જનાર પ્રતિનિધિમંડળના સભ્ય થવા ગાંધીજીને પરવાનગી આપવામાં આવે તે માટે બ્રિટિશ હિંદીઓએ લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને વિનંતી કરી.

જાન્યુઆરી ૭ (પહેલાં) : જ્યોર્જ ગોડફ્રેની આગેવાની હેઠળના પ્રતિનિધિમંડળે રજૂ કરવાના પ્રાર્થનાપત્રનો ખરડો ગાંધીજીએ તૈયાર કરી આપ્યો.

આ મહિનામાં પછી ક્યારેક ગિરમીટિયા હિંદીઓની બાબતમાં વાઈસરોયને પ્રાર્થનાપત્ર મોકલ્યું અને તેમાં, નાતાલને જે તે બ્રિટિશ નાગરિકોના પ્રાથમિક અધિકારો પણ ન આપી શકતું હોય તો હિંદી મજૂરો લાવવાનું બંધ કરવાની સલાહ આપવા વિનંતી કરી.

જાન્યુઆરી ૩૦ : દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર લખ્યો. તેમાં ચેમ્બરલેનને મળવા ગયેલા પ્રતિનિધિ-મંડળોનો અહેવાલ આપ્યો અને હિંદીઓને ગિરમીટ હેઠળ નાતાલ જતા અટકાવવા સૂચવ્યું.

ફેબ્રુઆરી ૫ : છગનલાલ ગાંધીને પત્ર લખીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં રોકાવાના સમયની અનિશ્ચિતતા વિષે લખ્યું અને જાણાવ્યું કે, અહીં 'ફૂલોની સેન' નથી.

ફેબ્રુઆરી ૧૨ : બજારોની સ્થાપના અંગે ટ્રાન્સવાલના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરની મુલાકાત લીધી.

ફેબ્રુઆરી ૧૬ : જાહેર પ્રવૃત્તિ કરવાના ઈરાદાથી જ્હાનિસબર્ગમાં સ્થાયી થવાનું નક્કી કર્યું અને ટ્રાન્સવાલની વરિષ્ઠ અદાલતના વકીલ તરીકે નામ નોંધાવ્યું.

ફેબ્રુઆરી ૧૮ : બજારો અંગેના વિચાર સંસ્થાન મંત્રીને જાણાવ્યા.

ફેબ્રુઆરી ૨૩ : ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનોના હિંદીઓના પ્રશ્ન અંગે દાદાભાઈ નવરોજીને વિગતવાર નિવેદન મોકલ્યું. ગોખલેને લખ્યું કે ટ્રાન્સવાલમાં બનાવો ઝડપથી બનતા જાય છે અને પોતે લડતમાં પૂરેપૂરું ઝુકાવ્યું છે.

માર્ચ ૧૬ : દક્ષિણ આફ્રિકાની સ્થિતિ અંગે દાદાભાઈ નવરોજીને નિયતકાલિક નિવેદન મોકલ્યું.

એપ્રિલ ૨૫ : દક્ષિણ આફ્રિકા આવવા ઈચ્છતા લોકોને સલાહ આપતો લેખ ધિ વેજિટેરિયનમાં લખ્યો.

હેડલબર્ગમાં હિંદી વેપારીઓ પ્રત્યે પોલીસે ચલાવેલા આપખુદ વર્તનનો અહેવાલ સંસ્થાન મંત્રીને પત્ર દ્વારા આપ્યો.

એપ્રિલ ૨૭ : હેડલબર્ગના બનાવો વિષેનો પત્ર છાપાંમાં આપ્યો.

મે ૧ : ૧૯૦૩ની સરકારી નોટિસ નં. ૩૫૬ અંગે વિલિયમ હોસ્કેન અને જ્હાનિસબર્ગના બીજા ગોરા રહેવાસીઓનું પ્રાર્થનાપત્ર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને મોકલ્યું. તેમાં એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે પ્રવાસીઓનું નિયમન કરતો કાયદો વધારે સ્વીકાર્ય હતો.

મે ૬ : હિંદીઓને વાડાઓ વગેરેમાં ગાંધતા હિંદીવિરોધી કાયદાઓના અમલના વિરોધમાં જ્હાનિસબર્ગમાં જાહેર સભા ભરી અને તે કાયદા રદ કરવા માગણી કરી.

- મે ૯ : હેડલબર્ગ અને જોહાનિસબર્ગના બનાવો, નોટિસ નં. ૩૫૬ અંગેનું ગોરાઓનું પ્રાર્થનાપત્ર તથા જોહાનિસબર્ગની જાહેર સભાના અહેવાલો ગાંધીજીએ દાદાભાઈ નવરોજીને મોકલ્યા.
- મે ૧૦ : કેટલાક ફેરફાર સાથે નાતાલ જેવા પ્રવાસી નિયંત્રણના કાયદા, અને જે કાયદેસર અમલ ન થવાનો હોય તો બજારોનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની તૈયારી બતાવતો કાગળ દાદાભાઈ નવરોજીને લખ્યો.
- મે ૧૬ : ૩ પાઉન્ડના નોંધણી વેરાની ફરજિયાત વસૂલાત કરવાના ટ્રાન્સવાલ સરકારનાં પગલાંની દાદાભાઈ નવરોજીને ખબર આપી.
- મે ૨૨ : નોંધણીવેરાની ફરજિયાત વસૂલાત તથા સંસ્થાનના હિંદીઓના બીજા સામાન્ય પ્રશ્નો અંગે ટ્રાન્સવાલના ગવર્નર લોર્ડ મિલ્નરને મળવા જતા હિંદી પ્રતિનિધિમંડળની આગેવાની લીધી.
- મે ૨૪ : હિંદી પ્રતિનિધિ મંડળે લોર્ડ મિલ્નર સમક્ષ રજૂ કરેલી માગણીઓ દાદાભાઈ નવરોજીને જણાવી.
- મે ૩૧ : દાદાભાઈ નવરોજીને લખવામાં આવતા અઠવાડિક પત્રમાં ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં હિંદીઓ પ્રત્યે રાખવામાં આવતા ભેદભાવમાંથી હિંદીઓને બચાવવા બાબત આગ્રહ કર્યો. કેપ સંસ્થાને બજાર કાયદાનો અમલ કરવા માંડ્યો હતો તે જણાવ્યું અને ચાલુ કાયદાઓ રદ કરાવવા માટેના પ્રયત્ન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર ઉપર ભાર મૂક્યો.
- જૂન ૪ : મનસુખલાલ નાજરના તંત્રીપદ નીચે હિન્ડિયન ઓપીનિયન શરૂ થયું.
- જૂન ૬ : ગાંધીજીએ બ્રિટિશ સમિતિને તાર કરીને, હિંદીઓને ગિરમીટની મુદત પૂરી થતાં ફરજિયાત હિંદ પાછા મોકલવાની બાબતને વડી સરકાર સંમતિ ન આપે એવી આશા વ્યક્ત કરી.
- દાદાભાઈ નવરોજીને મોકલાતા નિયતકાલિક નિવેદનમાં ગિરમીટમાંથી છૂટેલા હિંદીઓને ફરજિયાત પાછા મોકલવામાં આવે તેનો વિરોધ કર્યો અને ખાસ કરીને એ વાત પર ભાર મૂક્યો કે જે નાતાલ અને કેપ સંસ્થાનના વાડા અને બજારના કાયદા કાયમી બનાવવામાં આવશે તો તેથી હિંદીઓના હિતને ગંભીર નુકસાન થશે.
- જૂન ૮ : ઓશિયાટિક ઓફિસના ગેરફાયદા, બજાર નોટિસ તથા વાડા સિવાય બીજી જગ્યાએ જમીનની માલિકી ધરાવવાની મનાઈ વિષે ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને અરજી કરી જેમાં ભેદભાવવાળા કાયદાઓ રદ કરવાની અને જીવવા તથા વેપાર કરવાની સ્વતંત્રતા આપવાની માગણી કરી.
- જૂન ૧૦ : હિંદીઓને આફ્રિકાના વતની બરાબર ગણતા મ્યુનિસિપલ મતાધિકાર વિષેના સૂચિત વટહુકમમાં સુધારો કરવાની માગણી કરતી અરજી નાતાલની ધારાસભાને મોકલી.
- જૂન ૨૩ : નાતાલની ઉપલી ધારાસભાને અરજી કરીને પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદામાં સુધારા સૂચવ્યા.
- જૂન ૩૦ : હરિદાસભાઈ વોરાને પત્ર લખીને તેમાં ધંધામાં મળેલી સફળતા, જાહેર કામમાં પડતો શ્રમ અને એકાદ દસકા લગી જોહાનિસબર્ગમાં રહેવાની પોતાની તૈયારી દર્શાવી.
- જુલાઈ ૪ : ગોખલેને કાગળ લખીને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરી કે જૂના ઓશિયાવાસી-વિરોધી કાયદાઓમાં છૂટછાટ મૂકવામાં આવે તે સામે હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓએ ટ્રાન્સવાલમાં શરૂ કરેલી ચળવળની અસર નાબૂદ કરવા એક સુયોજિત હિંદવ્યાપી ચળવળની ઘણી જરૂર છે.

- જુલાઈ ૧૮ : હિંદીઓના વિરોધ છતાં મ્યુનિસિપલ ઓફિસનસ પસાર થઈ ગયો તેની અને હિંદીઓને માટે ૫૪ વાડા નક્કી કરવાના ટ્રાન્સવાલ સરકારના ઈરાદાની દાદાભાઈ નવરોજીને ખબર આપી.
- જુલાઈ ૨૫ : બજારો અંગેની નોટિસનો અમલ કરવાના ટ્રાન્સવાલની ધારાસભાના ઠરાવની દાદાભાઈ નવરોજીને ખબર આપી.
- ઓગસ્ટ ૩ : પોતાના સાપ્તાહિક નિવેદનમાં ચાલુ પરવાના અંગે છૂટછાટ મુકાય એવી માગણી કરી, ટ્રાન્સવાલના હિંદી શરણાર્થીઓની ચાલુ રહેલી તકલીફોનો ઉલ્લેખ કર્યો અને હિંદીઓને અલગ પાડવાની નીતિ આરોગ્યનાં કારણોને લીધે છે એવા મિલ્નરના આક્ષેપનો રદિયો આપ્યો.
- ઓગસ્ટ ૪ : શરણાર્થીઓના પ્રશ્ન અંગે બ્રિટિશ સમિતિને, ઇન્ડિયાને અને ધિ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાને તાર કર્યા.
- ઓગસ્ટ ૧૦ : ચોથી ઓગસ્ટના તારની વિગતવાર સમજૂતી દાદાભાઈ નવરોજીને મોકલી આપી.
- ઓગસ્ટ ૨૪ : નાતાલ ધારાસભાએ પસાર કરેલા પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલને શાહી સંમતિ મળતી અટકાવવા ચેમ્બરલેનને અરજી કરી.
- ઓગસ્ટ ૨૭ : બજાર અંગેની નોટિસમાંથી મુક્તિ મેળવવા કોઈ હિંદી કાલાવાલા નહીં કરે એવી આશા વ્યક્ત કરતો લેખ ઇન્ડિયન ઓપીનિયનમાં લખ્યો.
- સપ્ટેમ્બર ૭ : દાદાભાઈ નવરોજીને પત્ર લખીને જણાવ્યું કે ગિરમીટમાંથી છૂટેલા હિંદીઓને પરાણે પાછા મોકલવામાં આવે અને તેમના વેતનનો એક ભાગ હિંદુસ્તાનમાં મળે એવાં પગલાંનો ઈંગ્લંડમાં જરા પણ સ્વીકાર ન થવો જોઈએ.

નોંધો

- તિલક, લોકમાન્ય બાલ ગંગાધર (૧૮૫૬-૧૯૨૦) : મહાન હિંદી દેશભક્ત, રાજનીતિજ્ઞ અને વિદ્વાન. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૯૦.
- નવરોજી, દાદાભાઈ (૧૮૨૫-૧૯૧૭) : હિંદીઓના સૌથી પહેલા રાજનીતિજ્ઞ, બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટના અને કોંગ્રેસની લંડન ખાતેની બ્રિટિશ સમિતિના સભ્ય. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૪.
- પારસી રુસ્તમજી, જીવણજી : નાતાલના અગ્રણ્ય હિંદી વેપારી, જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૫
- બોમ્બે પ્રેસિડન્સી એસોસિયેશન : ૧૮૮૫માં સ્થપાયેલી સંસ્થા. તેનો ઉદ્દેશ : “બંધારણીય અને ઉચિત માર્ગે જાહેર હિતની હિમાયત કરવાનો અને તેને આગળ ધપાવવાનો” હતો.
- ભાવનગરી, સર મંચેરજી મેરવાનજી (૧૮૫૧-૧૯૩૩) : ઈંગ્લંડમાં રહેતા હિંદી વકીલ; પાર્લિમેન્ટના તથા હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બ્રિટિશ સમિતિના સભ્ય. જુઓ, પુસ્તક ૨, પા. ૨૯૧.
- મહેતા, સર ફિરોજશાહ (૧૮૪૫-૧૯૧૫) : આગેવાન હિંદી કોંગ્રેસ નેતા, જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૫.
- રાનડે, મહાદેવ ગોવિંદ (૧૮૪૨-૧૯૦૧) : મુખ્ય હિંદી નેતા, સમાજસુધારક અને લેખક; હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના સંસ્થાપકોમાંના એક. જુઓ પુસ્તક ૨, પા. ૨૯૧.
- વેડરબર્ન, સર વિલિયમ : ઈન્ડિયન સિવિલ સર્વિસના એક પ્રતિષ્ઠિત સભ્ય, જે પાછળથી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા સાથે જોડાયા હતા. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૬.
- હંટર, સર વિલિયમ વિલ્સન (૧૮૪૦-૧૯૦૦) : ઈન્ડિયન સિવિલ સર્વિસના એક પ્રતિષ્ઠિત સભ્ય, હિંદને લગતી બાબતોના અધિકારી વિદ્વાન અને લેખક. જુઓ પુસ્તક ૧, પા. ૨૯૬.

પુરવાણી

11575

છગનલાલ ગાંધીને પત્ર

૭, મોગલ સ્ટ્રીટ,
રંગૂન,
ફેબ્રુઆરી ૮, ૧૯૦૨

ચિ. છગનલાલ,

તમારો કાગળ મળ્યો. પોરબંદરના દીવાન સાહેબને મારે કંઈ લખવું ઠીક નથી ધારતો. તેમની સાથે મારે ઓળખાણ કોઈ જાતની નથી કે જોયી તેને લખી શકાય. હું જ્યાં જ્યાં ફરું છું ત્યાં તપાસ કરું છું કે આપણા કુટુંબના તેમ જ બીજા માણસોને સારું પરદેશમાં કેવી તક છે. હાલ રંગૂનમાં સારી તક જોવામાં આવે છે. તમે અહીં આવવા ધારશો તો ખોટું નથી. પણ મારો વિચાર તમને જોયા ત્યારથી મારી સાથે રાખવાનો થયા કરે છે. મારી અવ્યવસ્થા ઘણી છે એટલે તે આશા પર રાહ જોયા કરવી એ પણ ઠીક નથી ધારતો. છતાં મને એમ તો લાગે છે કે હું ત્યાં આવું ત્યાં સુધી ઉતાવળ ના કરવી. દરમિયાન હું અહીં તજવીજ કર્યા કરું છું. તમારો કાગળ કાલે જ મળ્યો અને આજ જ તમારી બાબત વાત ચલાવી છે. મારે રંગૂનમાં થોડું રહેવાનું બને એવી તજવીજ કર્યા કરું છું ને બનશે તો આવતે અઠવાડિયે જ નીકળીશ. જો એમ બનશે તો મારું દેશમાં આવવાનું થોડી મુદતમાં થશે.

તમે બને તો શોર્ટહેન્ડની તૈયારી કરજો. તે શીખી લેવાની પૂરી જરૂર છે.

શુ. મોહનદાસના આશિષ

[મૂળ ગુજરાતી]

મૂળની નકલ પરથી : શ્રી પ્રભુદાસ ગાંધીના સૌજન્યથી.

सूचि

- अक्षर २७१
 अभिल भारतीय काँग्रेस कमिटी २४३
 अजंता ५०३
 १८५८नो दंडेशे १३०, ७७, १८६ पा. टी., २०१
 पा. टी., ३३६ पा. टी., ३७४ पा. टी., ४०१,
 ४०२, ४६०
 अनाशेयकारी विस्तार कणजे करवा माटेनो वरळुकम
 ५१६
 अप्पास्वामी, अ. १८, २६
 अफ़्गानिस्तान १५५, पा. टी., ४२७
 अफ़्दुल करीम १२१, १२५
 अफ़्दुल करीम छात्र आदम, ११२, ११४, १२४,
 अफ़्दुल कादर -ने पत्र २७७
 अफ़्दुल कादिर २१, ३५, ५६, ११०, ११२, ११६,
 १२१, १२४, १२६, १५४ पा. टी., २२७, २३३,
 २३६, ३६०, ४०५, ४०८
 अफ़्दुल गनी १६८, २०३, २३१, २३२ ३४१, ३४३,
 ३७५, ३७७
 अफ़्दुल रसूल ४७, ४८, ४९, ६४, १०७
 अफ़्दुल रहमान १००, १६८, २०३, २१७, ३६३
 अफ़्दुल ख़क साडेज १६४
 अफ़्दुल्ला छात्र आदम ११६, ११७
 अणेश २२८ पा. टी.
 अणुणकर आमद अेंट कंपनी १३
 अमदावाद ५०३
 अमृतवजार पत्रिका २४५
 अमेरिका १७३, ४१५
 अरब, लुआ प्रार्थनापत्र
 अरबस्तान १०
 अर्जुन २५१
 अलापामा ४६२
 अलारभिया हुसेन ६७, ६८
 अली, अ. अ. १००, १६२, ३४३, ३४५, ३४६,
 ३५०, ३५१
 अरवस्तानो हिंदीओ सामे आक्षेप ७६, ८२, १०१,
 २७३
 अंगद २४५
 अंदाजपत्र ०५२ गोअलेनुं बापण २६७
- अंजु, श्री २८५
 आधरिश अेसोसियेशन २२४
 आत्रा २५७, ५०२
 आबुदलाल ३१४
 आत्मकथा २१८ पा. टी., २५३ पा. टी.
 आदमल पीरबाई, मि. १७२
 आदमल मियांभान ११५, ११७, १२२, १२३, २७७
 आनंद आर्जु ११८
 आक्रिकन ऑकिंग कोर्पोरेशन २३५
 आमद १४६
 आमद अफ़्दुल्ला १६१ पा. टी., १७०; -नी पत्नी १७०
 आमद ध्याहीम २६६
 आमद लवा ४५, ११५
 आमद भूसाळ उमर, ६३
 आमद सुलेमान ६२
 आमला, अ. सी. ६४, १०७
 आयलेन्ड ४४४
 आरण १, ६, १०, ११, १३, १४, ४१, ७५, ७६,
 ७७, ७८, ७९, ८०, ८३, १३७, २६६, २७०,
 २६६, ५१४
 आर्कटनो घेरो ४२७
 आर्मस्ट्रॉंग जनरल ४६१
 आल्फर्ट म्यूत्रियम २५८
 आल्फर्ट हॉल २४३ पा. टी., २४६ पा. टी.
 आवा १६१
- धन्कास -ने तार २०५
 धन्डियन धमियेशन कमिशन (१८८५-८७) ११
 धन्डियन धमियेशन ट्रस्ट बोर्ड ८४, ३७६
 इन्डियन एम्पायर ६, ५०२
 इन्डियन अेम्प्युलन्स कोर १४५ ध.; -अे युद्ध दरमियान
 करेला कार्य विषे गांधील १५५-६१; -ना आगे-
 वानोने पत्र, १६८-६
 इन्डियन ओपीनियन २८८ पा. टी.
 इन्डियन केंम्प क्लोअर्स ईंड १८२
 इन्डियन नेशनल काँग्रेस, लुआ हिंदी राष्ट्रीय मंडासभा
 इन्डियन मिरर, धि ११८

- ઇન્ડિયા ૧૯, ૧૪૩, ૧૪૬ પા. ટી., ૧૪૭, ૧૮૦ પા. ટી.,
 ૨૦૫ પા. ટી., ૨૦૬ પા. ટી., ૨૧૧ પા. ટી.,
 ૨૫૯, ૨૬૫, ૨૮૬, ૨૮૭ પા. ટી., ૨૮૯ પા. ટી.,
 ૩૨૭ પા. ટી., ૩૩૦, ૩૩૪ પા. ટી., ૩૩૬, ૩૬૪
 પા. ટી., ૪૨૭, ૪૪૮ પા. ટી., ૪૭૦, ૫૦૩ પા. ટી.;
 -ના તંત્રીને પત્ર ૨૬૪; -ને તાર ૧૯, ૨૭
 ઇન્ડિયા ઓફિસ ૧૮૯, ૨૨૩, ૩૧૩, ૪૧૧
 ઇવાન્સ, એમ. એસ. ૨૦, ૨૩, ૩૭૭
 ઇવાન્સ, એમરિસ ૩૦૭, ૩૪૩, ૫૧૪
 ઇંગ્લિશમેન, ધિ ૧૧૮, ૨૪૫, ૨૫૨, ૨૮૧, ૨૮૨, ૨૮૬, ૨૮૭
 ઇદ્રજિત ૨૯૩
 ઈ. ઉસ્માન લતીફ ૨૧૨
 ઈડર સ્ટેટ ૧૨૫
 ઈસપછ, ઉમર ૧૧૩
 ઈસા હાથ સુમાર ૬૨
 ઈસિપિંગો ૧૧૩
 ઈસ્ટ ઇન્ડિયા ઍસોસિયેશન ૪૬, ૧૨૩, ૧૭૦, ૨૨૦,
 ૨૨૩, ૨૩૮, ૨૮૦, ૨૯૦, ૩૧૮ પા. ટી., ૪૦૯,
 ૪૧૯, ૪૩૯, ૪૪૦, ૪૬૩, ૪૬૪; -ને તાર ૨૦૫;
 -ને પત્ર ૨૧૬, ૨૭૯-૮૦
 ઈસ્ટ ઇન્ડ વેસ્ટ ૪૯૦
 ઈસ્ટ રેન્ડ ઇક્સપ્રેસ ૪૫૭, ૪૫૮
 ઈસ્ટ રેન્ડ વિજિલન્સ ઍસોસિયેશન ૪૮૭
 ઈસ્ટર્ન વ્લાઈ ૩૮૫, ૩૯૯
 ઈસ્ટ લંડન ૧૬૩, ૩૨૧, ૩૨૪, ૩૨૯, ૩૩૭, ૩૫૩,
 ૩૫૮, ૩૬૫, ૪૦૯, ૪૧૪, ૪૧૮
 ઈસ્ટ લંડન ઇન્ડિયન ઍસોસિયેશન ૩૫૩
 ઉચ્ચ કક્ષાની હિંદીઓની શાળા ૧૯૩, ૩૦૦
 ઉમગેની રોડ ૩, ૧૦૭
 ઉમરિંગ્ટો ૧૫૪
 ઉમતાલી ૬૬, ૬૭, ૧૯૦
 ઉમર, ઈસપછ ૧૧૩
 ઉમિયાશંકર ૨૯૨
 ઉદ્દ ૧૨૧
 ઉમરિંગા ૨૦, ૨૧, ૩૪
 ઍન્ટ જનરલ, નાતાલના ૧૧૮
 ઍટર્ની જનરલ ૭૧, ૯૭; -નાતાલના ૧૯૯, ૩૧૭
 ઍડન ૧૫, ૨૪૧
 ઍડનવાલા, શ્રી ૨૦૦
 ઍડમ્સ, મિ. ૧૧૮
 ઍલ્બર્ટાક્ષર જીઓ નાતાલ ઍલ્બર્ટાક્ષર
 ઍડવર્ડ, સાતમા ૨૮૩, ૩૫૭
 ઍડિનબર્ગ ૪૪૯, ૪૫૩
 ઍનલ્સ ઓફ નાતાલ ૨૮૭
 ઍન્ડ્રુઝ, ડી. સી. ૨૨૭
 ઍમ. એચ. યુસબ ૨
 ઍમ્મિસ, એવન્સ જીઓ ઇવાન્સ એમરિસ
 ઍલથોર્પ, મિ. ૪૭૧
 ઍલન, ડો. ૭૧
 ઍલિયન્સ એક્સપ્લેન લો (વિદેશી દેશનિકાલ ધારો)
 ૪૪, ૫૦૬
 ઍલેકઝાન્ડર, સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ૧૧૯
 ઍલિગન, લોર્ડ ૨૬૮, ૨૮૧, ૨૮૪; ંહિંદીઓને ફરજિ-
 યાત પાછા મોકલવા વિષે ૫૦૦
 ઍશિયાઈઓનો સંરક્ષક ૧૪૭, ૧૬૬
 ઍશિયાઈ ઍફિસ ૩૨૦, ૩૪૨, ૩૪૪, ૩૫૧, ૩૫૨,
 ૩૬૬, ૩૮૦, ૩૮૧, ૪૦૨
 ઍશિયાઈ કચેરી, જીઓ ઍશિયાઈ ઍફિસ
 ઍશિયાઈ ખાતું ૩૪૬, ૩૭૭, ૩૮૮; -ની ફરજ ૩૦૬
 ઍશિયાવાસી વિરોધી ચળવળ ંવિષે ગાંધીજી ૧૧૨
 ઍશોવે ૧૧૫
 ઍસ. પી. મહમ્મદ ઍન્ડ કંપની ૧૩૮
 ઍસ. ખૂચર ઍન્ડ સન્સ ૩૪
 ઍસ્કંબ, હોરી ૪૨, ૬૧, ૧૪૬, ૧૫૬, ૨૬૯, ૩૧૨,
 ૩૯૧, ૩૯૨, ૪૧૧, ૪૮૫, ૫૨૩; ંઈન્ડિયન
 ઍમ્પ્યુલન્સ કોર વિષે ૪૮૫-૬; -નું ઇન્ડિયન
 ઍમ્પ્યુલન્સ કોરને રાજમેદાન પર જતી વખતે
 સંબોધન ૨૫૧
 ઍસ્કોર્ટ ૪૫, ૧૫૧ પા. ટી., ૧૫૭
 ઍસ્કિવથ મિ. ૧૨૪
 ઍઈટલેન્ડર ૯૦, ૧૨૮, ૧૩૪, ૧૩૬, ૩૦૮, ૩૭૩
 ઍઈટલેન્ડર પરિષદ ૧૨૮
 ઍમાની, એચ. ટી. ૨૧૧; -ને પત્ર ૨૧૭-૮
 ઍમીરા, મેજર ૨૧૨, ૫૧૭
 ઍરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ ૧, ૪૪, ૮૧, ૮૨, ૧૨૦, ૨૦૬; -ના
 મુખ્ય ન્યાયાધીશની લવાઈ તરીકે પસંદગી ૮૨
 ઍરેન્જ રીવર સંસ્થાન ૧૮૩, ૧૯૦, ૨૦૬, ૨૦૮,
 ૨૧૪ પા. ટી., ૨૩૯ ઇ., ૨૬૦, ૨૬૨, ૨૬૪,
 ૨૭૫, ૨૭૬, ૩૦૩, ૩૦૯, ૩૧૬, ૩૨૧, ૩૨૨,
 ૩૫૪, ૩૫૮, ૩૮૨, ૩૮૬, ૪૦૦, ૪૦૯, ૪૩૧,
 ૪૩૯, ૪૪૩, ૪૯૬, ૫૦૪
 ઍલિવિયા ડેવિડસન, મિસ ૪૯૨

ઓલ્ટેકર, ડબલ્યુ. એલ. ૩૯
 ઓલ્ટ્રેટસ, સર વિલિયમ ઠહિંદ્રી ડાળીવાહકોએ કરેલા
 કામ વિષે ૧૫૫
 ઓસ્ટ્રેલિયા ૨૨૬, ૨૫૯, ૨૬૦, ૩૯૯, ૪૦૦, ૪૦૯
 ઓસ્બોર્ન, એલેક્સ ૧૨૨, ૪૪૭
 ઓ'હી, મિ. ૪૦, ૫૨
 ઉથરાડા, શ્રી ૧૧૨
 "કન્સિસ્ટન્ટ્સ" ઠહિંદ્રી વેપારીઓ પ્રત્યે ન્યાય કરવાના
 પક્ષમાં દલીલો કરે છે ૪૧-૪, ૫૪-૫
 કમરુદ્દીન ૧૯૮; -ને તાર ૨૨૧
 કમાન્ડો સમન્વૃત્તી ૧૨૦
 કરોડિયા, આઈ. એમ. ૧૯૮, ૨૧૭
 કર્ઝન, લેડી ૧૯૦
 કર્ઝન, લૉર્ડ ૬૮, ૯૮, ૧૩૯, ૧૮૯, ૨૧૪, ૨૩૨,
 ૪૦૧, ૪૩૧, ૪૮૮, ૫૦૦, ૫૧૨; -ને વિનંતીપત્ર
 ૬૧-૨, ૩૧૦-૨
 કટિંગ, લાયોનેલ ૫૧૭
 કલકત્તા ૯૭, ૧૧૮, ૧૨૪, ૧૭૧, ૧૯૯, ૨૧૪, ૨૪૦,
 ૨૪૩, ૨૪૫, ૨૪૬, ૨૫૨ પા. ડી., ૨૫૩, ૨૫૫,
 ૨૫૮, ૨૬૩, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૬૬, ૨૮૬, ૪૦૦, ૪૫૯;
 -ની સભામાં ગાંધીજી ભાષણ કરે છે ૨૪૩-૫
 કલકત્તા કોંગ્રેસ -માં ગાંધીજી ભાષણ કરે છે ૨૪૦-૩
 કંદહાર ૧૫૫, ૧૬૨
 કાઠિયાવાડ ૧૨, ૨૩૬, ૨૫૪, ૨૫૫, ૨૫૮, ૨૮૬,
 ૨૯૪, ૨૯૬, ૩૯૫ પા. ડી.
 કાઠિયાવાડી હિંદુ ૨૩૬
 કાથવટે. પ્રોફેસર ૨૫૩
 કાફિર ૮૯, ૧૦૨, ૧૪૯, ૨૬૨, ૨૭૫, ૩૨૦ ઇ.
 કાબુલ ૧૫૫
 કાયદો નં. ૩, ૧૮૮૫નો ૧, ૧૬, ૭૫, ૭૮, ૭૯, ૧૦૦,
 ૧૧૧, ૨૦૯, ૩૪૦, ૩૪૩, ૩૪૪, ૩૪૬, ૩૬૩,
 ૩૬૮, ૩૭૩, ૪૨૫, ૪૭૨; -માં ૧૮૮૬ માં સુધારો
 ૧, ૭૪, ૧૦૦, ૩૫૧, ૪૧૭; ંવિષે ગાંધીજી ૩૭૩
 કાયદો નં. ૧૫, ૧૮૬૯નો ૧૦, ૧૧
 કાયદો નં. ૧૭, ૧૮૮૫નો ૨૮૯
 કાયદો નં. ૧૭, ૧૮૯૫નો ૨૭૭
 કાયદો નં. ૧૮, ૧૮૯૭નો ૨૦, ૨૮, ૩૪, ૩૭, ૪૮,
 ૫૬, ૫૯, ૧૪૦, ૨૩૦, ૩૬૨
 કાયદો નં. ૧૯ ૧૮૭૨નો ૧૯૪, ૨૩૦
 કાયદો નં. ૨૫, ૧૮૯૧નો ૧૧, ૨૧૩
 કાયદો નં. ૨૬, ૧૮૯૯નો ૨૦૪ પા. ડી.
 કારીગરો ૨૬૩

કાર્નેગી, મિ. એન્ડ્રુ ૪૯૨
 કાર્લા ૫૦૩
 કાર્લાની ગુફાઓ ૨૨૬
 કાવડિયા, એમ. એસ. ૨૦૩
 કાવ્યદોહન ૨૪૫
 કાશ્મીર ૫૦૩
 કાસિમ જવા ૧૨૪, ૧૨૫
 કાળાભાઈ, જીઓ ગાંધી લક્ષ્મીદાસ
 કિંગ્મલી ૧૫૪, ૧૬૦, ૧૬૨, ૧૬૭, ૧૮૩, ૨૪૭
 કુપર, પી. સી. ૧૩૦
 કુલી ૯, ૧૩, ૧૪, ૨૬, ૭૫, ૩૫૮; ૧૮૭૦નો 'કુલી
 એક્ટિવરજીનો કાયદો' ૧૧
 કુલીઓના વાડા ૨૧૨, ૪૫૧, ૪૫૪; -માંના માલિકોની
 સ્થિતિ ૧૦૨
 કુલી, વિલિયમ ૨૦, ૧૮૭, ૨૨૯
 કુવાડિયા, એમ. એસ. ૨૧૭
 કેઈન, ડબલ્યુ. એસ. ૩૨૩, ૪૪૦; -ને પત્ર ૨૫૯-૬૧
 કેકોળાદ, શ્રી ૨૪૧
 કેનિંગ, લૉર્ડ ૪૦૧
 કેનેડા ૨૫૯, ૨૬૦
 કેપ, જીઓ કેપ સંસ્થાન
 કેપ ઓફ ગુડ હોપ, જીઓ કેપ સંસ્થાન
 કેપ કોલોની, જીઓ કેપ સંસ્થાન
 કેપ ટાઈમ્સ ૧૮૯, ૩૯૩
 કેપટાઉન ૬૪, ૧૯૨ પા. ડી., ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૦૦,
 ૨૦૪, ૨૧૧, ૨૧૭, ૨૧૮, ૨૧૯ ઇ.; -માં
 બ્રિટિશ ઈન્ડિયન લીગ ૩૬૦
 કેપ સંસ્થાન ૯૭ પા. ડી., ૧૩૧, ૧૮૯, ૨૩૯, ૨૪૧,
 ૨૬૧, ૨૭૫, ૩૦૬, ૩૧૭, ૩૨૧, ૩૨૬, ૩૫૪,
 ૩૫૮, ૩૬૦, ૩૬૯, ૩૯૧, ૩૯૨, ૩૯૩, ૪૦૫,
 ૪૧૨, ૪૧૩, ૪૧૫, ૪૧૮, ૪૨૨, ૪૨૬, ૫૧૪,
 ૫૨૩, ૫૨૪; ંઈમિગ્રેશન કાયદો ૩૫૮, ૩૬૦,
 ૩૯૩, ૪૧૨; ંધારાસભ્ય, ૧૮૯; -ની ધારાસભા
 ૧૮૯, ૫૨૫; -ની પાર્લિમેન્ટ ૩૬૦, ૪૦૩, ૪૧૩;
 ંપ્રવાસી પ્રતિબંધક ધારો ૩૭૪; ંલેજિસ્લેટિવ
 કાઉન્સિલ ૩૯૧
 કેમ્પ ૫૧
 કેસ્ટનાસ્વામી, એ. ૨૬
 કેહરમેન, એલ. ૩૫
 કોનોલી, મિ. ૧૯૩
 કોનોલી, મિસિસ ૧૯૩
 કોર્નવોલ અને ચૉર્કનાં ડચેસ ૨૨૬, ૨૨૭
 કોર્નવોલ અને ચૉર્કના ડચુક ૨૨૬, ૨૨૭

કોલિન્સ ૩, ૨૦, ૨૩, ૩૫, ૩૬, ૧૨૨, ૪૯૮
 કોલી, કોષ્ટન ૪૮૭
 કોલોનિયલ પેટ્રિયોટિક યુનિયન (સંસ્થાનવાસી દેશપ્રેમી
 સંઘ) ૪૦, ૧૧૯
 કચુની ૩૨૨
 ક્રિસલર, મિ. ૫૧૬
 ક્રિસ્ટોફર, બે. ૧૩૧
 કૃગર, એસ. બે. પી. ૭૮, ૮૨, ૧૮૫, ૨૬૦, ૪૧૪ પા.ટી.
 કૃગસંડોર્પ ૩૯૪
 ક્રેનબોર્ન, લોર્ડ ન્યુઓ સોલ્સબરી, લોર્ડ
 ક્રોઝ, ડો. ૩૪૪
 ક્રોન્ને, જનરલ ૧૬૨
 ક્લાકસંડોર્પ ૪૩૪, ૪૩૭
 ક્લેરેન્સ, પી. એફ. -ને પત્ર ૧૪૮
 ક્લોપ્શ, ડો. ૧૭૨
 ક્વિન, બે. ડબલ્યુ. ૪૦૩, ૪૧૦, ૫૧૩
 ક્વિન, એચ. એ. ૧૨
 ક્વોરેન્ટીન (સૂતક) ૬૪, ૭૧, ૧૧૯,
 ક્વોરેન્ટીન કાયદો ૧૩૫
 ક્વોરેન્ટીન બિલ ૧૧૯

ખર્ચની યાદી ૧૪૮

ખાન, આર. કે. ૧૩૦, ૨૪૮ પા. ટી., ૨૫૫, ૫૧૦;
 -ને પત્ર ૨૬૫-૬, ૨૮૬-૭

ખાલસા ૧૨

ખુશાલભાઈ, ન્યુઓ ગાંધી, ખુશાલભાઈ

ખોટા, ઇસ્માઈલ મહંમદ ૬૨

ખ્રિસ્તી ધર્મ ૧૦

ગબિન્સ, ઓ'ગ્રેડી ૫૧

ગવર્નર, નાતાલને અરજી ૧૦૫-૧૦, ૧૯૩-૪

ગવર્નરના મંત્રીને તાર ૧૭૧, ૧૭૫, ૧૯૨

ગવર્નર, લશ્કરીને અરજી ૨૧૫

ગસ્ટ, ડો. ૪૬; ૨૧૬

ગાર્લિક ૨૦, ૩૯૧, ૩૯૩

ગાંધીયો પ્લેગ, દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૬૯-૭૩

ગાંધી, ખુશાલભાઈ ૨૪૫

ગાંધી, હનનલાલ ૨૮૩ પા. ટી., ૩૯૫; -ને પત્ર ૨૪૫,
 ૩૧૪-૫, ૩૯૭-૮, ૫૩૯

ગાંધીજી (મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી) ૦૧૮૫૮ના

દહેરા વિષે ૪૦૧-૨; ૦૧૮૮૫ના કાયદા વિષે

૧, ૭૪-૮, ૧૦૧-૨, ૩૦૯-૧૦, ૩૫૧-૩;

૦આદમજી મિયાંખાનની સેવા વિષે ૧૧૫-૬;

૦આધુનિક સંસ્કૃતિ વિષે ૪૬૪; ૦આમદ અબ્દુલ્લા
 પ્રત્યે દયા દર્શાવવા વિનંતી કરે છે ૧૬૧; ૦શન્દિયન
 ઓપીનિયન બહાર પાડવાની જરૂર વિષે ૩૫૬;
 ૦ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસની ૧૭ મી બેઠકમાં ઠરાવ
 રજૂ કરે છે ૨૪૦; ૦ઈસ્ટ રેન્ડ વિજિલન્સ એસો-
 સિયેશન વિષે ૪૨૦-૧; -એ બંગાળ વેપારી મહા-
 મંડળના પ્રમુખની મુલાકાત લીધી ૨૪૬; -એ લોર્ડ
 મિલ્ટનની મુલાકાત લીધી ૩૪૩-૫૦; ૦એશિયાઈ
 ઓફિસ વિષે ૩૨૦, ૩૬૬-૯, ૩૮૦; ૦એશિયાઈ
 ખાતા વિષે ૩૦૭; ૦એશિયાની આદિવાસી
 નતિઓ'ના અર્થ વિષે ૯-૧૦; ૦એ હિંદુસ્તાન
 જવાની તૈયારીમાં હતા તે વખતે આપેલું
 ભાષણ ૨૩૨-૩; ૦ઓરેન્જ રીવર સંસ્થાનમાં
 હિંદી વિરોધી કાયદા વિષે ૨૦૬-૧૦, ૨૩૯,
 ૩૮૨-૩; ૦કરારનામા નીચે આવેલા હિંદીએ
 વિષે ૩૮૧; ૦કેપ અને નાતાલના કાયદા વિષે
 ૩૩૯-૪૦; ૦કેપ કોલોનીમાંના મત વિષે ૫૨૩;
 ૦કેપના બંદરે હિંદીઓના ઊતરવા વિષે ૭૦;
 ૦કેપના મેયરના પ્રતિનિધિમંડળ વિષે ૪૧૨-૩;
 ૦કોલિન્સની નગરપતિ તરીકેની કામગીરી વિષે
 ૩૬; ૦ગિરમીટિયા મોકલવાનું બંધ કરવાની
 માગણી વિષે ૨૮૦; ૦ગિરમીટિયા હિંદી
 મનૂર બાબતના એમ્બરલેનના ભાષણ વિષે
 ૪૮૨-૩; ૦એટાઉનમાં હિંદીઓની જમીન ખરીદવા
 વિષે ૪૫૭; ૦એમ્બરલેનની મુલાકાતે ગયેલા
 પ્રતિનિધિમંડળ વિષે ૩૧૬-૮; ૦એમ્બરલેને મુખ્ય
 પ્રધાનોની સભામાં કરેલા ભાષણ વિષે ૨૫૯-૬૦;
 ૦નતિવિષયક ભેદભાવ વિરુદ્ધ એમ્બરલેનનો અભિ-
 પ્રાય ટાંકે છે ૨૨; ૦નપાનીસ ક્વોરેન્ટીન વિષે ૪૯૭-
 ૮; ૦ન્યોર્થ વિન્સેન્ટ ગોડફ્રેને આપવાનું માનપત્ર
 લખે છે ૭; ૦ટ્રસ્ટીઓને નામે મસ્જિદ ચડાવવાની
 મુશ્કેલી વિષે ૪૭૮; ૦ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ રીવર
 સંસ્થાનોમાં હિંદીઓની તકલીફ વિષે ૨૭૫, ૩૫૭-
 ૮; ૦ટ્રાન્સવાલના નૂતા કાયદાની સખ્તાઈ વિષે
 ૩૮૭-૮; ૦ટ્રાન્સવાલના બંધારણની ટીકા કરે છે
 ૧૮૫-૬; ૦ટ્રાન્સવાલમાં માલમિલકતની સલામતી
 વિષે ૪૫; ૦ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓના ધંધા વિષે
 ૬૯-૭૦; ૦ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓની મુસીબતો
 વિષે ૮૦-૪, ૩૨૦; ૦ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓની
 સ્થિતિ વિષે ૩૨૬-૩૦, ૩૫૧-૩, ૩૬૪-૫,
 ૩૭૭-૮, ૪૧૫-૬, ૪૨૫-૬, ૪૩૪-૬, ૪૪૮-૯;
 ૦ટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ પ્રત્યે ગેરવર્તાવ વિષે
 ૩૯૩-૪; ૦ટ્રાન્સવાલમાં હિંદી ફેરિયાઓની

स्थिति विषे ६६-७०; ०ट्रान्सवालमां हिंदी विरोधी कायदा विषे २०६-१०, २३६; ०उय सिवायनी युशेपियन नतिओनी तकडीडे विषे उल्लेख करे छे ६०; ०उरयन नगर परिवहनो पेठा कायदा २६ कराववा विनंती करे छे १६३-४; ०उरयनना नाम. मेयर साडेभनी भलाभण विषे ३७८-८०; ०उडीनी स्थानिक समितिनी टीका करे छे ४३; ०डेली टेलिग्राफना भणरपत्रीना ट्रान्सवालना हिंदी विरोधी पत्र विषे ४७१-३; ०डोणीवाडकोनी सेवानी कहर करे छे १६८-६; ०दक्षिण आफ्रिकामांना गेरा सांस्थानिकोनी येम्परलेनेनी वकीलात विषे ४६३-४; ०दक्षिण आफ्रिकामांना छवनघोरण विषे ३२२; ०दक्षिण आफ्रिकामां वसता हिंदीओने महद करवा अपील करे छे २३८-४०; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओना प्रश्न अंगे येम्परलेनेना जवाण विषे २६१-३; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओना शिक्षण अंगे १३१-२, ३००-१; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओनी तकडीडे विषे २४३-५, २६१-३, २८४, ३०५; ०दक्षिण आफ्रिकाना हिंदीओनी तकडीडे विषे भुंभर्द सरकारने लगे छे २१४; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओनी नीति विषे २४६-७; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओनी मुसीबतो विषे २४०-१; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओनी स्थिति विषे १८०-७, २४६-५२, ३५७-८; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदी विरोधी कायदा विषे २६२; ०दादा उरमानना परवाना केस विषे ३०-१; ०दादा उरमानना मुकदमानी अपीलमां जभा रखा २०-४; ०दादाभाई नवरोछने वसाडती हिंदीओ विषे १८८-६०; ०नाताल धन्डियन कोंग्रेसना सरवैया विषे २३०; ०नाताल धन्डियन कोंग्रेसनो अडेवाल रूतू करे छे ११२-२६; ०नातालना उल्कपमां हिंदी मन्तूरोना क्षणा विषे २८४; ०नातालना गिरमीठिया हिंदीनां जाणको उपर नियंत्रणो भूकनारा गिल विषे टीका करे छे २६८-७०; ०नातालना हिंदीओना प्रश्न विषे ६५; ०नातालमांना गिरमीठिया मन्तूरो विषे ७०; ०नातालमांना हिंदीओ विषे २७२-६; ०नातालमांना हिंदीओना नागरिकपणना अधिकारो विषे ६८; ०नातालमांना हिंदीओ प्रत्येनी वर्तुळ विषे ७०-१; ०नातालमांनी शाणाओ विषे ६६-७; ०नातालमां हिंदी वसाडतीओ गया तेना धतिहास विषे २८३; -ना मंत्री तरीकेना राखनामा विषे नाताल

धन्डियन कोंग्रेसनो ठराव २३४; -नां जनरल मुलरने विजयनां अभिनंदन १५३; -नां अिटिश जनरलेने अभिनंदन १६२; -नी अंग्रेछ भोलनारा हिंदीओनी विरोध सभाना ठरावो साथे सडानुभूति नथी २२७-८; -नी गिरमीठिया मन्तूरोना प्रश्न विषे येम्परलेने लोडं मिलनरने आपेला जवाणनी टीका ४३८-६; -नी दक्षिण आफ्रिकामां हिंदने भरये राभवामां आवता लशकर विषेना ओट्टिकना उल्लेखनी टीका ४२७-८; -नी मूरना रिपोर्ट उपर टीका ४५५-६; -नी मेयरनी नोध विषे नाताल एडवर्टाश्चरना विचारोनी टीका ४०७-८; -नी वकीलनी सलाह माटेनी मुकदमानी नोध २८-६; -नी सरकारी सहायथी हिंदी प्रवासीओने लाववानुं अंध करवा-नी दलील ४०३-४; -नी स्टारने मुलाकात १०४; -नी हिंदी डोरिपडलना ईड माटे अपील १६५; -नुं धन्डियन नेशनल कोंग्रेसमां भाषण २४०-३; -नुं दक्षिण आफ्रिकामांना हिंदीओनी डालत विषे भाषण २४३-५; -ने भराण अक्षर माटे परतावो ६०; -ने नाताल धन्डियन कोंग्रेसे विदाय वभते आपेकुं मानपत्र २३३; -नो नाताल एडवर्टाश्चरना तंत्रीने ओग्ग्युलन्स डोर विषे पत्र १५१-२; -नो भारतनां वर्तमानपत्रां अने नडेर व्यक्तिओने पत्र ६०; -नो लोडं मिलनरने जवाण ४४६-७; -नो हिंदीओ परना अस्वच्छताना आक्षेपनो जवाण ४४६-७; ०परदेशथी मन्तूरो मंगावतार संघना नडेरनामा विषे ४१०-२; ०परवाना अधिकारी विषे ३१; ०परवाना अंगेना प्रश्न विषे १३८-४३; ०परवाना कानून नीये आरोपी ठरेला अजरो तरइथी वकील तरीके जभा रखा २२८; ०परीक्षात्मक मुकदमा विषे ६, १०, १३-४; ०पास अने परवाना विषे १४-५, २५, ६६-७२, ७३, २११, २२३, ३६६-६, ४२१-२, ४६६, ५०३; ०पेरिसना भूगल रेलवेना अकरमात विषे ४६४; ०प्रवासी प्रतिबंधक गिल विषे ३८८-६०, ३६२, ४०५-६, ४४१, ४७०-१; ०प्रिन्स आल्फ्रेड-ना मृत्यु माटे शोक प्रदर्शित करे छे १७५; ०प्लेग अंगे हिंदीओ परना प्रतिबंध विषे ४०६, ४६५, ५०२; ०प्लेग दरमियान हिंदीओना ट्रान्सवाल प्रवेशनी अंधी विषे ६६; ०पूकर टी. वॉशिग्टनना शैक्षणिक प्रयोगो विषे ४६१-२; ०पूकर टी. वॉशिग्टन विषे ४६०-३; ०पोंकस-जर्गेना वाडा विषे ४८७; ०ब्रिटिश लशकरना विजय

વિષે ભાષણ આપે છે ૧૫૪-૫; ૦ભેટો પરત કરે છે ૨૩૫-૬; ૦મનૂરે અંગેના કમિશન વિષે ૫૦૭-૯; ૦મહારાજ અને મહારાણીની આયર્લેન્ડમાં પધરામણી વિષે ૪૪૪-૬; ૦મહારાણી વિક્ટોરિયાને અંજલિ આપે છે ૧૯૭; ૦માનપત્ર માટે આભાર માને છે ૨૩૫-૬; ૦મિ. રોડ્સના મૃત્યુ અંગે ખેદ પ્રદર્શિત કરે છે ૨૬૭; ૦મુંબઈના માજી ગવર્નરને આપવાનું માનપત્ર તૈયાર કરે છે ૨૧૧; ૦મોરિશિયસમાં ૨૩૮; ૦મોરિશિયસમાં હિંદી મનૂરે વિષે ૪૮૪-૫; ૦યુદ્ધ દરમિયાન ઇન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ કોરની સેવા આપવા ઓફર કરે છે ૧૫૧; ૦યુદ્ધ દરમિયાન હિંદીઓની સેવા વિષે ૧૪૬-૭; ૦રંગ અંગેના ભેદભાવ વિષે ૩૫, ૩૮૧, ૪૦૯; ૦રંગભેદના કાયદા વિષે ૧૨૦; ૦રાણી વિક્ટોરિયાના મૃત્યુ માટે શોક પ્રદર્શિત કરે છે ૧૯૬; ૦રાણી વિક્ટોરિયાને તેમના ૮૧મા જન્મદિને અભિનંદન પાઠવે છે ૧૬૯; ૦રાનડે સ્મારક ક્ષણાનો ઉલ્લેખ કરે છે ૨૫૮; ૦રાયચંદભાઈના મૃત્યુ વિષે ૨૧૮; ૦રિક્ષામાં ખેસવા અંગેના ભેદભાવ સામે વિરોધ દર્શાવે છે ૧૮૭-૮; ૦લંડનમાં હિંદીઓની સભામાં સર ચાર્લ્સ ડિલ્કે આપેલા ભાષણ વિષે ૪૩૯-૪૦; ૦લીલા ચોપાનિયા વિષે ૧૧૭-૮; ૦લીલું ચોપાનિયું લખવાના પરિણામે ઊભા થયેલા હિંદી વિરોધી આંદોલન વિષે ૧૧૮-૯; ૦લોર્ડ ડર્બીની વાડા અંગેની નીતિ વિષે ૮૧-૨; ૦લોર્ડ મિલ્ટરના એમ્બરલેનને મોકલેલા ખરીતા વિષે ૪૪૬-૭; ૦લોર્ડ મિલ્ટરના હિંદીઓ સંબંધી લખાણ વિષે ૪૭૪-૫; ૦લોર્ડ સોલ્સબરીના મૃત્યુ વિષે ૪૭૯-૮૨; ૦વસવાટના પ્રમાણપત્રના નિયમને પાછો ખેંચી લેવા વિનંતી કરે છે ૧૭૭-૮; ૦વસાહતી પ્રતિબંધક કાયદા વિષે ૩૦-૧, ૧૮૩-૬, ૩૦૦; ૦વાઈસરોયને પ્રતિનિધિ મંડળ મોકલવા માટેની અપીલ કરે છે ૨૩૮-૪૦; ૦વાડાઓ અંગે લોર્ડ ડર્બીની માન્યતા વિષે ૮૧-૨; ૦વાડાઓમાં ખસેડવાના આરોગ્યને લગતાં કારણો વિષે ૭૫; ૦વાડાઓમાં ખસેડવાને કારણે હિંદી વેપાર ઉપર થયેલી અસર વિષે ૮૭-૯૦; ૦વિક્રેતા પરવાના કાયદા અંગે લોર્ડ ક્રૉનને વિનંતીપત્ર મોકલે છે ૬૧-૨; ૦વિક્રેતા પરવાના કાયદાની અસર વિષે ૬૧-૨, ૧૩૭; ૦વિક્રેતા પરવાના કાયદા વિષે ૨૯, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૧૦૫-૧૦, ૨૯૮-૩૦૦, ૪૮૯-૯૦, ૪૯૮-૯, ૫૦૪-૭, ૫૧૬-૭; ૦વિક્રેતા પરવાના વિષે ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭,

૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૯૪, ૯૫, ૩૪૮, ૩૪૯, ૩૬૮, ૪૨૭, ૪૩૪, ૪૩૫, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૮૩-૪, ૪૯૮, ૫૦૩, ૫૦૪; ૦વિજય માટે લોર્ડ રોબર્ટ્સને અભિનંદન આપે છે ૧૯૨; ૦વિલિયમ હંટરના મૃત્યુ વિષે ૧૫૩; ૦રાહી સરકારને હિંદીઓની મદદ માટે ઓફર કરે છે ૧૨૯-૩૧; ૦સમ્રાજીને તેમના જન્મદિને તાર મોકલે છે ૮૭; ૦સર વિલિયમ વેડરબર્નના ભાષણ વિષે ૪૨૮-૯; ૦સંસ્થાન પ્રધાનની હિંદી વિરોધી નીતિ વિષે ૮૦-૪; ૦સંસ્થાનમાં એશિયાઈ ધસારા વિષે ૩૭૩-૪; ૦સંસ્થાનોમાં હિંદીઓની ભરતી વિષે ૩૧૭, ૩૬૦, ૪૩૧-૨; ૦સેનિટરી ઇન્સ્પેક્ટરના રિપોર્ટ વિષે ૩૯૪; ૦સોમનાથ મહારાજના કેસમાં ઊભા રહે છે ૩-૬, ૩૧-૨; ૦સ્વચ્છતા વિષે ૩૭, ૩૮૫-૬, ૪૧૨, ૪૬૯, ૫૧૭-૯; ૦હિંદી અને યુરોપિયનો વચ્ચેની વેપારી ઈર્ષા વિષે ૩૦૮; ૦હિંદી એમ્બ્યુલન્સ કોરના કાર્ય વિષે ૧૫૪-૬૧, ૧૬૬-૭, ૨૦૪-૫, ૨૪૭-૫૨; ૦હિંદી એમ્બ્યુલન્સ કોર વિષે નાતાલ ઇલ્વર્ટાક્ષરના તંત્રીને પત્ર લખે છે ૧૫૧-૨; ૦હિંદીઓના ટ્રાન્સવાલ પ્રવેશ આખતમાં ભેદભાવ વિષે ૩૫૯; ૦હિંદીઓની જહાજ ઉપર પાસ મેળવવાની મુશ્કેલીઓ વિષે ૧૮૪-૫; ૦હિંદીઓની લંડનની સભા વિષે ૪૧૯-૨૦; ૦હિંદીઓની સ્વચ્છતાને લગતી ટેવો વિષે ૭૬-૮, ૧૦૧-૨, ૨૭૩; ૦હિંદીઓને અલગ વાડામાં ખસેડવા વિષે ૧૬-૭, ૨૫, ૭૬, ૪૨૪, ૪૨૯-૩૦, ૪૫૮; ૦હિંદીઓને ફરજિયાત વતન પાછા મોકલવા વિષે ૩૧૦-૨, ૪૮૮-૯, ૪૯૯-૫૦૧; ૦હિંદીઓને માટે સંસ્થાનમાં દાખલ થવા શિક્ષણની કસોટી વિષે ૩૮૯, ૪૦૫; ૦હિંદીઓને શીખ આપે છે ૩૯૮-૯, ૪૫૯-૬૨; ૦હિંદીઓ માટે બનરો ઊભાં કરવાની સૂચનાની ટીકા કરે છે ૧૧૫-૬, ૩૬૫, ૩૬૯-૭૩, ૩૭૯; ૦હિંદીઓ માટે મ્યુનિસિપલ મતાધિકાર વિષે ૩૮૩-૫; ૦હિંદી કોમની એસ્કમ્બે કરેલી સેવા વિષે ૪૮૫-૬; ૦હિંદી પ્રવાસી કચેરી વિષે ૨૧૫; ૦હિંદી બાળકો પર લાદવામાં આવેલી અયોગ્યતા વિષે ૯૫-૯, ૧૮૬, ૨૮૪, ૨૯૦; ૦હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસમિતિની ઓટિશ સમિતિને સંયુક્ત કારવાઈ માટે અપીલ કરે છે ૨૨૦-૧; ૦હિંદી વસાહતી કાયદામાં સુધારો કરતા બિલ વિષે ૨૧૩; ૦હિંદી વસાહતી ધારામાં સુધારો કરવા માટેના બિલ વિષે ૮૪-૬; ૦હિંદી વિરોધી કાયદા વિષે

૩૧૭; ઠહિંદી વિશેધી દેખાવો દરમિયાન હિંદી-
ઓના વર્તાવ વિષે ૧૧૯-૨૦; ઠહિંદી શરણાર્થીઓ
વિષે ૧૨૭, ૧૩૪-૫, ૨૨૦; ઠહિંદી સ્ત્રીઓએ
યુદ્ધ દરમિયાન કરેલા કામ વિષે ૧૬૭, ૧૮૨;
ઠહિંદુસ્તાનની કલા વિષે ૫૦૨; ઠહિંદુસ્તાન માટે
દુષ્કાળ રાહત ફંડ વિષે ૧૭૧-૩, ૧૯૯-૨૦૦;
ઠહિંદુસ્તાનમાં ૧૧૭; ઠહિંદુસ્તાનમાંના મ્યુનિ-
સિપલ સ્વશાસન વિષે ૩૭૬ ઠહિંદુસ્તાનમાંની
ગરીબાઈ વિષે ૨૭૧

ગાંધી, પ્રભુદાસ ૫૩૯
ગાંધી, મગનલાલ ૩૯૭
ગાંધી, મોહનદાસ ન્તુઓ ગાંધીજી
ગાંધી, લક્ષ્મીદાસ ગાંધીજીના મોટા ભાઈ ૫૯ પા. ઠી.
ગિજ્ઞની, મહમદ ૪૦૯
ગિલમ, જી. એ. ૨૧૨
ગીતા, ન્તુઓ ભગવદ્ગીતા
ગુજરાત ૨૫૮
ગુજરાતી ૧૯૯ પા. ઠી.
ગુજરાતી (ભાષા) ૧૦૫
ગુજરાતી (લોકો) ૧૬૫, ૪૫૯
ગુજરાતી હિંદુઓ ૨૩૬
ગુરખા ૧૪૬
ગુલ હમીદ ૧૯૨, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૧૮
ગુલાબભાઈ ૧૪૯, ૧૫૦
ગેશ્ચિયલ, એલ. ૧૩૦
ગેશ્ચિયલ, ખી. ૧૩૧
ગેલવે, કર્નલ ૨૪૪, ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૫૦; -ને તાર ૧૫૧
ગોકળદાસ ૨૪૫, ૨૫૬, ૨૯૬, ૩૯૭
ગોખલે, ગોપાળ કૃષ્ણ ૧૧૯, ૨૪૫ પા. ઠી., ૨૫૫
પા. ઠી., ૨૯૪, ૨૯૭, ૪૦૦; -ને પત્ર ૨૫૨-૩,
૨૫૩, ૨૫૭-૮, ૨૬૩, ૨૬૭, ૨૭૦-૧, ૨૭૨,
૩૯૩, ૩૧૮-૯, ૩૩૯, ૪૦૦-૧
ગોત્ર, જી. એચ. ૪૧૦, ૪૧૧, ૫૧૪
ગોડફ્રે, જી. ડબલ્યુ. ૧૩૭; -ને પત્ર ૨૮૫-૬
ગોડફ્રે, જ્યોર્જ વિન્સેન્ટ ૭, ૯૭, ૧૨૪; -ને તાર
૧૯૭; -ને પત્ર ૮; -ને માનપત્ર ૭
ગોડફ્રે, શ્રીમતી ૨૮૬
ગોડફ્રે, સુભાન ૭
ગોરાઓનું મંડળ ૩૪૨, ૩૪૮, ૩૫૨, ૩૬૪, ૩૬૫,
૩૭૦, ૩૮૧, ૪૦૨, ૪૦૩, ૪૬૭, ૫૦૯
ગોરાઓનો સંઘ, ન્તુઓ ગોરાઓનું મંડળ
ગોવિન્દુ, આર. ૧૩૦

ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજ ૧૨૫
ગ્રીનબુક, ટ્રાન્સવાલ સરકારની ૮૧
ગ્રીન, સર કનિંગહામ ૩૪૩, ૪૬૯
ગ્રેટાઉન ૨૯૯, ૪૫૭; ઠહિંદી વેપારીઓ બાબતમાં
ઠરાવ ૨૯૯
ગ્રેટાઉન લોકલબોર્ડ ૨૯૯, ૪૫૭
ગ્લાસગો ૯૭, ૧૨૪, ૪૪૯, ૪૫૩
ગ્વાલિયર ૫૦૨

અર્થ ઓફ ઇંગ્લંડ મિરાન ૯૬, ૨૪૮
આલ્સ્ટાઉન ૧૫
ચીન ૧૦, ૩૮
ચીનની લડાઈ ૪૨૭
ચીના ૪૦૩; -ની કૂતરા સાથે સરખામણી ૩૮; -નો
કેસ ૪૧
ચીનાઓ ૩૩૪, ૪૯૭, ૫૦૭, ૫૦૮; -નું લશ્કર ૪૨૭
ચીવલી ૧૪૯, ૧૫૬, ૧૫૭, ૨૪૮, ૨૫૦
ચેક વિષે દક્ષતરી નોંધ ૨૨૧
ચેટ્ટી, વી. એ. ૧૮, ૨૬
ચેમ્પિયન, ધિ ૧૧૮
ચેમ્બરલેન, નેસેફ ૨, ૧૯, ૨૯, ૬૬, ૭૪, ૮૨, ૮૭,
૯૧, ૯૮ ૧૦૫ ઇ.; -એ હિંદી પ્રતિનિધિઓને
ખાતરી આપી ૩૨૦; -ની પાસે જનારું પ્રતિ-
નિધિમંડળ ૨૯૮; -ને પ્રાર્થનાપત્ર ૨૯-૫૮,
૭૪-૮૦, ૮૭-૯૦, ૪૭૦-૧; -ને બ્રિટિશ
હિંદીઓએ આપેલું નિવેદનપત્ર ૩૦૫-૯; -નો
હિંદી પ્રતિનિધિમંડળને જવાબ ૩૧૭; -નો હિંદી
વિશેધી પ્રતિનિધિમંડળને જવાબ ૩૧૬; ઠવસાહતી
પ્રતિબંધક કાયદા વિષે ૧૩૧; ઠવાડાઓના કાયદા
વિષે ૨૦૭-૮; ઠહિંદીઓના ચારિત્ર વિષે ૮૩
ચેમ્બર્સ, મિ., ચેમ્પિયનના તંત્રી ૧૧૮
ચેલિનર ૨૦
ચેલાગાડુ ૧૯૫ પા. ઠી.
ચેલાગાડુ વિ. વિલ્કિન્સન ૧૯૫

છગનલાલ, ન્તુઓ ગાંધી, છગનલાલ
જમાલખાન, હાજી -ને તાર ૧૯૬
જયપુર ૨૫૭
જમિરન ૪૨૪, ૪૩૦
જતિ વિષયક ભેદભાવ ૨૧-૩
જન મહમદ ૧૯૧, ૨૩૧
જપાનીઓ ૪૦૩

- નળી, એચ. જે. ૧૩૧
 નવા ૧૩
 નહેરુ વ્યક્તિઓ અને વર્તમાનપત્રો -ને ગાંધીજી
 હિંદી વેપારીઓની કડુણ કથની વર્ણવતો પત્ર
 લખે છે ૬૦
 ન્યુસપ ૨૩૬
 નૂસા જના ૬
 નેમિસન, માનનીય મિ. ૨૦, ૧૨૨, ૧૩૭, ૩૮૫,
 ૪૪૧, ૪૬૩
 નેમ્સ ૨૬૬
 નેરેમિયા લિયોન એન્ડ કંપની, મેસર્સ ૧૨૬
 નેન, સર ૪૨૭
 નેન્સ, એસ. ૩૯
 નેન્સ્ટન, કર્નલ ૧૪૭
 નેન્સ્ટન, ડો. ૪૧૨, ૪૩૬, ૪૮૭; -ની હિંદીઓની
 અસ્વચ્છતા વિષે ન્યુબાની ૪૫૩-૫
 નેન્સ્ટન, સર હેરી એચ. ૯૯
 નેરિસન, જી ૧૯, ૧૨૬
 નેહાનિસબર્ગ ૧, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૫, ૨૬,
 ૨૭ ઇ., ૩૭૭, ૪૦૨, ૪૦૩, ૪૨૪
 જોહાનિસબર્ગ ગેજેટ ૨૧૫, ૨૬૫
 'નેહાનિસબર્ગનો ખબરપત્રી' ૧૯ પા. ડી.
 નેહાનિસબર્ગ સમિતિ ૨૩૬
- જેવેરી, શેવાશંકર ૩૯૫, ૩૯૮; -ને પત્ર ૨૧૮
 ઝાંઝીબાર ૬૫, ૨૪૩, ૩૯૯
 ઝાંબેઝી ૨૦૮
 ઝુલુ ૮૨, ૨૬૩, ૨૭૨, ૪૩૬
 ઝુલુલેન્ડ ૧૧૪, ૧૨૦, ૧૮૩, ૨૭૬, ૫૧૩
- ટર્નર, મિ. ૨૬૫, ૨૭૦, ૨૭૬
 ટરકેજી ૪૯૧
 ટંકારા ૨૫૪
- ટાક્સ ઓફ ઇન્ડિયા, ધિ ૬૬, ૬૮, ૧૧૭, ૧૬૬,
 પા. ડી., ૧૭૨, ૧૮૬, ૨૦૦, ૨૩૮, ૨૪૨, ૨૬૮,
 ૨૭૪ પા. ડી., ૨૭૭, ૨૭૯ પા. ડી., ૪૩૭ પા. ડી.,
 ૪૭૧, ૪૮૪, ૫૦૨; ઓહિંદી વેપારીઓ ઉપર
 મૂકવામાં આવેલાં નિયંત્રણોને વખોડે છે ૧૦૯-૧૦
 ટાક્સ ઓફ નાતાલ ૩૨, ૩૩, ૪૧, ૫૪, ૧૦૬; ઓહિંદી-
 ઓના વિકેતા પરવાના વિષે ૫૧૬-૭; ઓહિંદી
 વેપારી પ્રત્યેના વર્તાવ વિષે ૪૧-૨; ઓહિંદુસ્તાનથી
 ગિરમીટિયા મનૂરો મોકલવાનું બંધ કરવા વિષે ૪૬
- ટાક્સ, ધિ (લંડન) ૪૩, ૪૬, ૮૦, ૧૧૪, ૧૧૭,
 ૧૧૮, ૧૨૧, ૧૩૧, ૨૧૪, ૨૬૦, ૨૬૬; -ના
 ખબરપત્રીનો 'લીલા ચોપાનિયા' વિષે સિમલાથી
 તાર ૧૧૮
 ટાઉન ક્લાર્ક ૩, ૩૨; -ને પત્ર ૬, ૧૮૭-૮, ૨૨૯
 ટાઉન બોર્ડ ૨
 ટીમોલ ૩૫
 ટુગેલા ૧૮૫, ૨૪૯
 ટેલર એન્ડ ફાઉલર, વેપારી ૯૪, ૧૦૭
 ટેલર, મિ. ૩, ૨૦, ૨૩, ૨૪
 ટેલર, મિ. ડેન ૪૪૧
 ટોંગાટ ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૪૯, ૨૫૪
 ટ્રાન્સવાલ ૧, ૧૨, ૧૯, ૩૪, ૪૪, ૪૬, ૬૨, ૬૯,
 ઇ.; -ના ગવર્નરને અરજી ૩૬૬-૭૫; -ના
 ગવર્નરને પત્ર ૩૦૪-૫; -માં હિંદીઓની તકલીફ
 વિષે ૨૩૯-૪૦
 ટ્રાન્સવાલના હિંદી શરણાર્થીઓ ૨૩૭; -ને પરવાના
 આપવા વિષે ગાંધીજી ૨૧૧
 ટ્રાન્સવાલની ધારાસભા ૧૧૩, ૩૮૩, ૩૯૧; ન્યુઓ
 ટ્રાન્સવાલ રાડ
 ટ્રાન્સવાલ રાડ ૪૪, ૫૦૬; ન્યુઓ ફોક્સરાડ
 ટ્રેપિસ્ટ મઠ ૨૫૦
- ડચ ૧૩, ૨૬, પા. ડી., ૩૮૩
 ડચેતર ગોરાઓની સમિતિ ૨૨૩
 ડચેસ, કોર્નવોલ અને ચોર્કનાં ૨૨૬, ૨૨૭
 ડન, જે. એસ. ૧૩૧, ૨૮૫
 ડરબન ૬, ૭, ૮, ૧૨, ૧૪, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ઇં
 ૩૫૭, ૩૫૯, ૩૬૩, ૩૭૮, ૩૭૯, ૩૯૬; -ના
 નગરપતિ ૧૮૨, ૨૨૮, ૩૬૨, ૩૭૯; -ના
 નગરપતિની મિનિટ ૩૬૨-૩, ૩૭૮-૮૦, ૪૬૧
 ડરબન ટાઉન કાઉન્સિલ ન્યુઓ ડરબન નગર પરિષદ
 ડરબન નગર પરિષદ ૨, ૧૯, ૩૧, ૩૬, ૩૫૭, ૪૮૯ ઇ.
 ડરબન વિમેન્સ પ્રોટ્રિયાટિક લીગ (ડરબન મહિલા
 દેશભક્ત સંઘ) ૧૩૭ પા. ડી., ૧૪૩, ૧૫૯, ૧૬૭,
 ૧૮૨
 ડરબન વિમેન્સ પ્રોટ્રિયાટિક લીગ ફંડ (દેશભક્ત મહિલા
 સંઘનો ફાળો) ૧૩૮, ૨૫૦
 ડરબન હાઈસ્કૂલ ૧૮૬
 ડર્બી, લોર્ડ ૮૧, ૪૦૧
 ડંડી ૪૦, ૪૩, ૪૫, ૯૪, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૨૪; -ની
 સુધારાઈ ૧૮૫
 ડંડી કોલ કંપની ૧૦૭

इंडी स्थानिक समिति ४१, ४२, ४३, ६२
 डाउनिंग स्ट्रीट ८२, ९८, २३९
 डायर २०; व्दि. भूसा ५
 डाह्याभाई दाण १४९, १५०
 डाह्याभाई मोरारण १४९, १५०
 डेली टेलिग्राफ इन्डिअन हिंदीओनी स्थिति विषे ४७१
 डेलागोआ जे ६४, ६५, १२७, १२८, १३१, १३४,
 १३५, १८५, ३०६, ३२६, ३७८, ४२२, ४२६
 डिल्क, सर आर्से ४३९
 डेविडसन, मि. ३२५
 डोग्यर्डी मि. ३८५
 डोनोवी -ने पत्र १४७
 डोमिसाईल, सर्टिफिकेट ऑफ (स्थायी होवानुं प्रमाण-
 पत्र) १३२
 डोसा हेसा १७८, १७९, १८०
 डोणी अचकनाराओ १५५, १५६, १८९, १९०
 डोणीवाडक स्वयंसेवकोनी टुकडी १८१
 डोणीवाडकोने पत्र १६८
 ड्यूक, कोर्नवॉल अने योर्कना २२६, २२७

 डूडे, जेन. पी. १३०

 टाजमहाल २२६, ५०२
 तामिल १२१
 तामिल हिंदीओ २३६
 तार अ्यामद अने जीतओने १९७; अंधकासने २०५;
 अन्डियाने १९, २७, ३३६; अर्स्ट अन्डिया ओसो-
 सियेशनने २०५; अर्नल जेल्वेने १५१; अगवर्नरना
 मंत्री (पी. जे. अर्ज)ने १७०, १७१, १७५;
 अगुलने १९२; अडगलास इोस्टने २२२; अतैयणने
 १९८, २१८, २१९; अपरवानाने २२४, (छाई-
 कर्मिशनरना परवाना मंत्रीने) २०३; अपरवाना
 अंजेना २०५, २१७, २२२; अग्रागळ लीम-
 भाईने १४५; अण्ड, सी. ने २२५; अमंत्रैरळ
 भावनगरीने १८-९, २०५; असंस्थान मंत्रीने २५,
 ६४, ९२, ११०, १४४, १५३, १९६, २००, २०१,
 २२५, २३४; अडाईकर्मिशनरने २०२; अडाळ
 अमालभानने १९६; अहिंदी राष्ट्रीय महासमितिनी
 अटिश समितिने ३६४, ४३७; अहिंदुस्तानना
 वार्डसरोअने १५; अडेनरी जेईलने २२५
 तालाना दुंगर २४७
 तिलक, मि. ११९
 तुर्कस्तानना सुलतान १७३, १७७
 तुर्की जेलयी १७७

तुर्की साम्राज्य १, ९
 तैयण -ने तार १९८, १९९, २१८, २१९
 तैयण अरमार्ल १३
 तैयण दाण अण्डुल्ला अेन्ड कंपनी १३; अविदुअ
 अेइ. अण्डु. रिअ ७४, ७८; अविदुअ डो.
 विलेम नेहानिस वीड्स १ पा. टी., १२
 तैयण दाण भान मडुम्मद १ पा. टी. २, ९, १९,
 ७४, ७७, ३०३, ३५०
 तोप्यानरुकी, अरमेन १०२, ४३०
 त्रिकम, कारा २१९
 त्रीज वर्गना मुसाईरो अहिंदना अने युरोपना २६६-७

 थराद २९२
 थोमस, जेस. पी. ३४१, ३४३
 थोर्न, मि. ४२०

 दक्षिण आफ्रिकाना सरकारी रिपोर्ट अुओ दक्षिण
 आफ्रिकानी अुअुक
 दक्षिण आफ्रिकाना हिंदीओने प्रअ ९५; अविषे आस
 लेओ १८६-७
 दक्षिण आफ्रिकानी अुअुक ७५, ८१, २६२, २८७
 दक्षिण आफ्रिकानुं संअ राज्य २७५
 दक्षिण आफ्रिकामां त्रिअिश हिंदीओने पडतां कष्ट ११७
 दत्त, रमेशअंद २१६ पा. टी., ४१९, ४२०
 दईतरी, मि. ३१५
 दरजन १४९
 द विलियस, मुअ्य न्यायाधीश १
 दाडद मडुम्मद ११२, ११७, १२१
 दादा अण्डुल्ला अेन्ड कंपनी, मेसर्स १२१, २३६
 दादा अरमान, १९, २०, ३७, ४९८; -ना डेस विषे
 गांधीळ ३३-४; -ना वेपारी तरीकेना प्रामाणिक-
 पणानी साक्षी ३४; -ने परवानो न मणवानां
 परिणामो ४५०; -नो मुकईमो गांधीळ लडे छे
 १९-२४
 दादाभाई नवरोळ २१६, २२१, ४८१, ५०३ पा. टी.;
 -ने पत्र १८८-९०, ३१३-४, ३२४, ३३८,
 ३५३-४, ३५५, ४८८-९
 दिनशा, कावसळ २४१
 दिनशा, डे. सी. २००, २०१, २०४
 दिल्ली ५०२
 दिल्ली दरणार, ३०९, ४०१
 दुसईरवाभी २५३
 दुकाण शणो २४४
 दुभाव समिति ३५, ११९

દેખાવો (ચળવળ) ૩૧, ૧૧૨, ૧૨૩, ૧૩૬
 દેવકરણ મૂળજી -ને પત્ર ૨૫૪-૫
 દેવદાસ ૩૯૭
 દેવ ભાભી ૨૪૫
 દેસાઈ, એન. જી. ૨૧૨
 દેસાઈ, પરસોત્તમ ભાઈચંદ -ને પત્ર ૨૫૪
 દેસાઈ, પ્રાગજી દયાળજી ૧૪૯, ૧૫૦

ધનજીશા, પી. ૧૩૦
 ધર્મપ્રચારક, તળીળી ૨૪૮
 ધર્મોપદેશકો, યુરોપિયન ૨૪૩; ઠહિંદી ૨૪૩
 ધારાસભા જીઓ ફોક્સરાડ
 ધારાસભા, નાતાલ ૧૩૮; -ને અરજી ૩૭૫-૭
 ધારાસભા, મંડળ, કેપ ૧૮૯
 ધારાસભા, હિંદુસ્તાનની ૨૧૪

નગર પરિષદ, જોહાનિસખર્ગ ૨૧૨
 નગર પરિષદ, ડરબન ૩૧, ૧૨૩, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦,
 ૧૯૩, ૨૨૯
 નગર પરિષદ, ન્યૂકેસલ ૧૪૧
 નગર પરિષદ, પિટરમેરિસખર્ગ -ને પત્ર ૬૫
 નગર સમિતિ, ડરબન ૧૩૮
 નદા ૩૫૩
 નરભેરામ, રા. રા. ૩૧૪
 નાગર રતનજી ૧૪૯, ૧૫૦
 નાગર ફંડ કમિટી ૧૨૩
 નાગર અધક્ષ, લંડનના ૧૨૩
 નાગર, મનસુખદાલ હીરાલાલ ૮ પા. ટી., ૨૪,
 ૧૨૩, ૧૩૧, ૧૯૬ પા. ટી., ૨૨૨, ૨૫૫, ૨૮૬,
 ૨૮૮ પા. ટી., ૩૫૫, ૪૮૯; -ને પત્ર ૨૬૫-૬,
 ૨૮૬-૭

નાબવાળા મુકદ્દમો ૨૯૫
 નાતાલ ૧૧, ૨૦, ૨૬, ૩૦, ૩૬, ૩૯, ૪૧ ઇ.;
 ધારાસભા (સંસદ) ૩૬, ૧૩૮, ૧૪૨, ૨૬૯, ૨૮૮,
 ૨૮૯, ૪૦૮, ૪૭૦; જીવા ઇચ્છતા હિંદીઓના
 કલકત્તા ખાતેના એજન્ટ ૧૭૧, ૧૯૯; -ના એજન્ટ
 જનરલ ૧૧૮; -ના ગવર્નર ૧૭૩, ૧૯૫; -ના
 ગવર્નરને અરજી ૧૦૫; -ના સંસ્થાન મંત્રી ૨૪૧;
 -નાં અખબારો ૨૨૮; -ની ધારાસભાને અરજી
 ૩૭૫-૭; -ની વસ્તી ૨૫૬, ૨૭૨; -ની સુધરાઈઓ
 ૧૪૨; -નું બંધારણ ૨૭૨, ૨૭૪; -નો હિંદી
 ગિરમીટિયાનો કાયદો ૪૫૬; -માં પ્લેગ ૩૨૦;
 -માં શેરડીનું વાવેતર ૨૨૬

નાતાલ ઇન્ડિયન એજ્યુકેશનલ એસોસિયેશન ૧૨૧
 પા. ટી., ૧૨૨
 નાતાલ ઇન્ડિયન એમ્પ્લોયલન્સ કોર, જીઓ ઇન્ડિયન
 એમ્પ્લોયલન્સ કોર
 નાતાલ ઇન્ડિયન કોંગ્રેસ ૩, ૨૪, ૬૮, ૧૧૯, ૧૨૦,
 ૧૨૯, ૧૫૩, ૧૫૪, ૨૩૦, ૨૩૨, ૨૬૫, ૨૮૭;
 -એ ગાંધીજીને વિદાય વખતે આપેલું માનપત્ર
 ૨૩૨-૩; -નું સરવૈયું ૨૩૦; -નો ગાંધીજીના
 રાજીનામા અંગે ઠરાવ ૨૩૪; -નો વાર્ષિક અહેવાલ
 ૧૧૨-૨૬; -નો શરણાર્થીઓ વિષેનો ઠરાવ ૧૨૯
 નાતાલ પબ્લિકાઈશર ૨, ૧૧૬, ૧૫૨, ૧૭૧, ૩૫૯,
 ૪૦૭, ૫૦૬; -નાં એમ્પ્લોયલન્સના કામ અંગે
 બ્રિટિશ હિંદીઓને અભિનંદન ૨૫૨; ઓપેરી
 પરવાના કાયદો વિષે ૪૪

નાતાલ કાઉન્સિલ -ને અરજી ૪૦૮
 નાતાલ ખેડૂત મંડળ ૩૧૧
 નાતાલ પાર્લિમેન્ટ ૩૫, ૧૧૫, ૨૮૪
 નાતાલ મર્કેટરી, ધિ ૪૩, ૪૭, ૭૨, ૯૯, ૧૧૫, ૧૬૦,
 ૨૦૦, ૨૨૭, ૨૮૭, ૩૧૧, ૩૫૯, ૩૯૨, ૫૨૨;
 -ને પત્ર ૨૨૭; ઠહિંદીઓએ વિમેન્સ પેટ્રિયોટિક
 લીગના કાળામાં આપેલી રકમ વિષે ૧૮૨; ઠહિંદી
 મજૂરો વિષેના મિ. હાઈસ્કલપના ભાષણની ટીકા ૩૧૧
 નાતાલ લો રિપોર્ટ્સ ૧૦ પા. ટી.
 નાતાલ વિટનેસ, ધિ ૩૧, ૩૯, ૧૦૫, ૧૦૮, ૧૫૮,
 ૧૫૯, ૧૬૨, ૧૮૧; -નો ખખરપત્રી, ઇન્ડિયન
 એમ્પ્લોયલન્સ કોરના પ્રવાસ અને તેની હાડમારીઓ
 વિષે ૧૫૮-૯

નાતાલ સિવિલ સર્વિસ કાયદો ૨૬૧
 નાયુ વડી એન્ડ કંપની ૬૮
 નાનાભાઈ હરિદાસ, જરિટ્સ ૧૨૩
 નામદાર બિરાપ, નાતાલના ૧૭૨; જીઓ એઈન્સ
 બિરાપ પણ

નાયડુ, પાર્થસારથિ ૧૧૮
 નાયડુ, પી. કે. ૧૩૧, ૧૪૮
 નાહમાશરે, ડો. ઠહિંદીઓની સ્વચ્છતા વિષે ૭૬
 નિકોલ, જી. ૨૦
 નિક્કા, સ્વતંત્ર હિંદી સ્ત્રી ૧૧૫
 નીરોનું મનોરંજન ૫૧૮
 નોર્થબ્રુક, લોર્ડ ૨૧૬
 નોંદવેની શહેર ૧૧૫, ૧૨૦
 ન્યૂકેસલ ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૧, ૪૩, ૪૪, ૪૫,
 ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૬૨, ૬૮, ૯૪, ૧૦૭, ૧૧૩,
 ૧૨૪, ૧૩૫, ૧૪૧; -ની સુધરાઈ ૧૮૫, ૪૮૯

ન્યૂલેન્ડ્સ ૧૧૩

ષ્ટવારી, શ્રી ૨૫૮

પત્ર વ્યબહુલ કાદરને ૨૭૭; ઈસ્ટ ઇન્ડિયા ઍસો-
સિયેશનને ૨૧૬, ૨૭૯-૮૦; વ્યવ. ડી. ઍમાનીને
૨૧૭-૮; વ્યવ. વી. વોરાને ૩૯૫-૭; વ્યવેચ્યુ-
લન્સ કોરના આગેવાનોને ૧૬૮; ખાત અને
નાજરને ૨૬૫-૬, ૨૮૬-૭; ગોકળદાસ કહાનદાસ
પારેખને ૨૬૭; ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેને ૨૫૨-૩,
૨૫૩, ૨૫૭-૮, ૨૬૩, ૨૬૭, ૨૭૦-૧, ૨૭૨,
૨૯૩, ૩૧૮-૯, ૩૩૯, ૪૦૦-૧; ગોડફ્રેને ૮,
૨૮૫-૬; ળગનલાલ ગાંધીને ૨૧૪-૫, ૨૪૫,
૩૯૭-૮, ૫૩૯; ળાઉત કલાર્કને ૬, ૧૮૭-૮,
૨૨૯; ળ્ટ્રાન્સવાલના ગવર્નરને ૩૦૪-૫; ળબ્લ્યુ.
પામરને ૧૩૭, ૧૪૩; ળડોનોલીને ૧૪૭; ળડોળી-
વાહકોને ૧૬૮-૯; ળતંત્રી, શ્વિડ્યાને ૨૬૪; ળતંત્રી, ષિ
નાતાલ મક્યુરીને ૨૨૭-૮; ળતંત્રી, નાતાલ ળઢવ-
ર્ગશ્ચરને ૧૭૧; ળદલપતરામ ભવાનજી શુક્લને
૫૯-૬૦, ૨૪૬, ૨૯૨, ૨૯૫, ૨૯૬; ળદાદાભાઈ
નવશેજીને ૧૮૮-૯૦, ૩૧૩-૪, ૩૨૪, ૩૩૮,
૩૫૩-૪, ૩૫૫, ૪૮૮-૯; ળદિનશા વાઝાને ૨૭૯;
ળદેવકરાજ મૂળજીને ૨૫૪-૫; દેવચંદ પારેખને
૨૯૩-૪; ળનગર પરિષદ, ષિટરમેરિસબર્ગને ૬૫;
નાજર અને ખાતને, જુઓ ખાત અને નાજરને
ળપરવાના અંગે ૨૧૭-૮; ળપરસોત્તમ ભાઈચંદ
દેસાઈને ૨૫૪; ળપારસી રુસ્તમજીને ૨૩૫-૬,
૨૫૫-૬; ળપી. ળેફ. કલેરેન્સને ૧૪૮-૯;
ળપોલીસ કમિશનરને ૨૫૮; -પ્રાણજીવન
મહેતાને ૨૯૧-૨; ળણિશપ ળેઈન્સ, નાતાલને
૧૪૫; ળચિટિશ ળેજન્ટને ૧-૨, ૧૦૦-૪;
ળમદનજિતને ૨૮૮; ળમંચેરજી મેરવાનજી ભાવ-
નગરીને ૨૨૨-૩, ૨૬૪-૫, ૨૮૦; ળમુંબઈ
સરકારને ૨૧૪; ળમેચરને ૨૯૮; ળમોરિસને ૨૬૬-
૭; ળરેવાશંકર ળવેરીને ૨૧૮; ળરોબિન્સનને
૨૭૧; ળલે. ગવર્નરને ૩૩૩-૪; ળવસાહતીઓના
સંરક્ષકને ૧૯૫; ળવિલિયમ સ્પ્રોસ્ટન કેઈનને
૨૫૯-૬૧; વેડરબર્નને ૯૦-૧, ૩૨૩; વોલ્ટર
ક્રાંસિસ હેલિ-હ્યિન્સનને ૫૯; ળસંસ્થાન મંત્રીને
૧૪-૫, ૬૨-૩, ૬૩, ૬૪-૫, ૭૩, ૮૪-૬,
૮૬-૭, ૯૧, ૯૩-૫, ૧૦૦, ૧૨૯-૩૧, ૧૫૨,
૧૬૧, ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬,
૧૭૭, ૧૭૭-૮, ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૯૦, ૧૯૧, ૨૦૪
૨૦૪-૫, ૨૦૬, ૨૧૩, ૨૧૯, ૨૩૧-૨, ૨૩૬,

૩૦૩, ૩૩૦-૧, ૪૩૩-૪; ળહરિદાસ વખતચંદ
વોરાને ૩૯૫-૭; ળહિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસમિતિની
ચિટિશ સમિતિને ૨૨૦-૧; હિંદી શાળાઓના
મુખ્ય અધિકારીઓને ૨૦૧-૨; ળહેમિલ્ટનને ૧૮
પરદેશગમનનો કાયદો ૩૧૧
પરબુસિહ -ની બહાદુરી ૧૯૦
પરવાના ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૮, ૨૯, ૩૦ ઇ.,
૭૩, ૧૨૭, ૧૩૩, ૧૮૫ ઇ., ૩૫૭, ૪૮૯;
ળઅંગેનો તાર ૨૦૩, ૨૦૫, ૨૧૭, ૨૨૧, ૨૨૨,
૨૨૪; ળઅંગેનો પત્ર ૨૧૭-૮; ળમાટે સંયુક્ત
પગલાં ૨૨૦-૧; ળહિંદીઓના ૨૧૧
પરવાના અધિકારી -નું કાર્ય ૩૧
પરવાના કાયદો ૨૨૮ પા. ડી., ૨૬૨, ૩૦૧; ળખિન-
ગોરા માટે ૨૬૨
પરિપત્ર ળઈંગ્લંડના ખાસ મિત્રોને ૨૦૬-૧૦
પરીક્ષણાત્મક દાવો ૧ પા. ડી., ૨ પા. ડી., જુઓ પરી-
ક્ષણાત્મક મુકદ્દમો પણ
પરીક્ષણાત્મક મુકદ્દમો ૯, ૧૯, ૮૩, ૮૮, ૧૨૬
પંતબ ૪૦૧
પાયિયખ્પા હોલ ૧૧૮
પામર, વિલિયમ ૧૩૭; ળનાતાલમાં હિંદીઓના શિક્ષણ
વિષે ૯૯; -ને પત્ર ૧૩૭, ૧૪૩
પાયોનિયર, ષિ ૧૧૭
પારસી ૪૫૯
પારસી રુસ્તમજી જુઓ રુસ્તમજી પારસી
પારુક, મિં ૧૧૨
પારેખ, ગોકળદાસ કહાનદાસ -ને પત્ર ૨૬૭
પારેખ, દેવચંદ ૨૯૬; -ને પત્ર ૨૯૩-૪
પાર્કર, જે. ળેફ. ૯૦, ૯૧
પાલનપુર ૨૫૭
પાશ્ર્ચાત્ય સંસ્કૃતિ ૯૮
પિચર, મિ. ૧૯૧
પિટરમેરિસબર્ગ ૨૫, ૬૨, ૬૩, ૬૪, ૭૦, ૭૧ ઇ.,
૩૫૭, ૩૫૯
પિટરસબર્ગ ૩૦૭, ૩૨૪, ૩૨૮, ૪૦૯, ૪૨૪
પિલ્લૈ, પરમેશ્વરમ્ ૧૧૮, ૨૧૬
પી. ળેમ. બર્ગ, જુઓ પિટરમેરિસબર્ગ
પીટર, પી. ૧૩૦
પીટર્સ, ળે. ળેચ. ૧૩૦
પીરન, શ્રી ૧૨૧
પીસ, સર વોલ્ટર ૧૦૮
પૂના ૧૧૮, ૨૫૬
પૂર્વ લંડન, જુઓ ઈસ્ટ લંડન

પેઈન, મિ. કાળા બાળકોના શિક્ષણ વિષે ૯૯
 પેકમેન, મિ. ૧૩૧, ૧૫૬
 પેકિન ૪૨૭
 પેટ્રસબર્ગ ન્યૂઓ પિટર્સબર્ગ
 પેન સિમન્સ, સર ડબલ્યુ. ૨૪૭
 પેરિસ ૪૬૪
 પેરુમલ ૧૪૯, ૧૫૦
 પોએક્ટ્રમ ૨૦૩, ૨૧૭, ૩૬૮, ૪૧૬, ૪૨૫, ૪૪૨,
 ૪૯૭
 પોરબંદર ૧૨, ૫૩૯
 પોર્ટ એલિઝાબેથ ૭૦, ૭૨
 પોર્ટર, ડો. ૪૪૯, ૪૫૪, ૪૬૯, ૪૭૭, ૫૧૭
 પોર્ટ લુઈ ૨૩૮
 પોર્ટ શેપરટોન ૧૦૦, ૧૦૭, ૧૦૮, ૨૩૧
 પોર્ટુગલના રાજ ૮૯
 પોર્ટુગીઝ ૧૩૫
 પોર્ટુગીઝ સરકાર ૬૮
 પોલ, એચ. એલ. ૧૩૦, ૧૯૩, ૨૨૮, ૨૮૫
 પોલમોલ ૪૪૬
 પોલ, લુઈ ૧૫૪ પા. ડી.
 પોલીસ કમિશનર-ને પત્ર ૨૫૮
 પ્રગતિશીલ પક્ષ ૫૨૩
 પ્રવાસી કાયદો ન્યૂઓ વસાહતી કાયદો
 પ્રવાસી પ્રતિબંધક અધિકારી ન્યૂઓ વસાહતી પ્રતિ-
 બંધક અધિકારી
 પ્રવાસી પ્રતિબંધક કાયદો ન્યૂઓ વસાહતી પ્રતિબંધક
 ધારો
 પ્રવાસી પ્રતિબંધક બિલ ન્યૂઓ વસાહતી પ્રતિબંધક
 બિલ
 પ્રવાસી બિલ ન્યૂઓ વસાહતી બિલ
 પ્રાગલ ભીમભાઈ -ને તાર ૧૪૫
 પ્રાર્થનાપત્ર (વિનંતીપત્ર) ંચેમ્બરલેનને ૨૯-૫૮,
 ૭૪-૮૦, ૮૭-૯૦, ૨૯૮-૩૦૨, ૪૭૦-૧; ટ્રાન્સ-
 વાલના ગવર્નરને ૩૬૬-૭૫; ંનાતાલ કાઉન્સિલને
 ૪૦૮; ંનાતાલના ગવર્નરને ૧૯૩-૪; નાતાલની
 ધારાસભાને ૩૭૫-૭; ંલશકરી ગવર્નરને ૨૧૫;
 લોર્ડ ક્રેનને ૬૧-૨, ૩૧૦-૨; ંલોર્ડ હેમિલ્ટનને
 ૨૮૯-૧; ંહિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને ૧૬-૭
 પ્રિટોરિયા ૧, ૯, ૧૩, ૭૪, ૭૫, ૭૮, ૮૦, ૮૩ ઇ.
 પ્રિટોરિયાની સમન્વૃત્તી ૨૦૮
 પ્રિન્સ, ડો. ૧૨૯, ૧૪૬
 પ્રિન્વી કાઉન્સિલ ૩૦, ૪૪, ૪૬, ૧૨૪, ૧૩૯, ૧૪૧

ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ૧૧૮
 ફર્ગ્યુસન ૯૨
 ફર્નાન્ડર, ડો. ૨૦૦
 ફાઉલ, ફેબન હેમિલ્ટન ૩૩૧, ૫૨૪
 ફિટ્ઝપેટ્રિક, સર પર્સી ૩૮૩, ૫૨૪
 ફ્રીજ ૨૪૩
 ફેરર, સર ન્યૂબર્ગ, ૨૮૩, ૪૨૪, ૫૦૯, ૫૧૪, ૫૧૫
 ફોક્સરાટ (લોકસભા) ૭૪, ૭૯, ૮૧, ૩૨૯
 ફોર્સબર્ગ ૪૫૦, ૪૫૧
 ફોર, સર પીટર ૩૯૩, ૪૧૨, ૪૧૩
 ફોર્સટર ૪૫૧, ૪૫૫
 ફ્રિયર ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૭, ૨૪૯
 અબ્નર નોટિસ ૩૬૧, ૩૬૫, ૪૧૪, ૪૬૯, ૫૦૪; -ની
 દરખાસ્ત વિષે ગાંધીજી ૩૬૯-૭૩
 અબ્નરો ૩૨૯, ૩૩૭, ૩૩૮, ૩૪૪, ૩૪૮, ૩૪૯,
 ૩૫૫, ૩૬૧ ઇ.
 અનારસ (કાશી) ૨૫૭, ૨૯૪, ૨૯૬
 અકોટ, ક્રાસ. જે. ૯૪, ૧૦૬
 અર્ચ, ઇન્સ્પેક્ટર ૬૭
 અર્ડ, સી. ૫૬, ૮૪, ૨૦૦, ૨૨૫
 અળવો ૪૦૧
 અંગાળ વેપારી મહામંડળ ૨૪૬, ૨૫૬, ૨૬૫; -ના
 પ્રમુખ ૨૬૬
 અંગાળના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ૧૨૧
 અંધારણનો કાનૂન ૨૬૧
 બાગવાન; આર. ૧૩૦
 બાન્સ, એચ. ઇ. ૧૯૧
 બાર્બરટન ૪૨૪, ૪૬૮
 બાલકર, મિ. ૪૫૧
 બાબ્દી, મેજર ૧૫૮, ૨૪૯
 બિનગિરમીટિયા હિંદી સંરક્ષણ બિલ ૧૧૯
 બિનરક્ષણ વેપાર ૩૯૧
 બિન્સ-મેસન કમિશન ૨૮૧ પા. ડી.
 બુદ્ધગયા મંદિર ૨૨૬
 બુલર, જનરલ ૧૫૩, ૧૫૬, ૧૫૭, ૧૬૨, ૧૬૩,
 ૧૬૬, ૨૦૪, ૨૦૬, ૨૪૫, ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૫૦
 બુલરનું ઘોડેસવારનું સૈન્ય ૧૫૭
 બૂથ, ડો. ૯૬, ૧૨૧, ૧૨૫, ૧૪૫, ૧૫૧, ૧૫૭,
 ૧૬૪, ૧૬૫, ૨૦૫, ૨૪૮
 બૂથ, મિસિસ ડો. ૧૨૧
 બેઈન્સ, બિશપ ૧૪૭; -ને પત્ર ૧૪૫; ન્યૂઓ નામદાર
 બિશપ, નાતાલના

બેઈરા ૬૬, ૬૭
 બેઈલ, હેનરી ૧૯૯; -ને તાર ૨૨૫
 બેલેર ૧૪૫, ૧૪૮
 બેસન્ટ, શ્રીમતી ૪૯૦
 બેંગાલ ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ, ન્યુઓ બંગાળ વેપારી
 મહામંડળ
 બોચર ૧૩૧, ૧૩૪, ૨૪૯, ૨૮૪, ૩૦૭, ૩૦૮, ૩૨૮ ઇ.
 બોચર પ્રેસસતાક ૧૮૯ પા. ડી.
 બોચર યુદ્ધ ૧૫૪ પા. ડી., ૧૬૬, ૧૯૮ પા. ડી.,
 ૪૨૭, ૪૭૯; ંતરફ બ્રિટિશ ઇન્ડિયનોના વર્તાવ
 વિષે ગાંધીજી ૨૪૭
 બોચર સરકાર ૩૦૬, ૩૦૭, ૩૭૭, ૩૮૦, ૪૧૮,
 ૪૩૦, ૪૩૨, ૪૪૮, ૪૭૨, ૪૭૬, ૪૭૭, ૪૯૭
 બોક્સબર્ગ ૪૧૪, ૪૧૫, ૪૨૦, ૪૨૪, ૪૩૦, ૪૪૭,
 ૪૫૮, ૪૮૭, ૫૦૯
 બોક્સબર્ગ ચેમ્બર ૪૪૭
 બોક્સબર્ગ હેલ્થ બોર્ડ ૪૫૭, ૪૫૮ ઇં
 બોથા, જનરલ ૫૨૩
 બોમન્ટે, મિ. જરિસ ૧૯૫
 બોમ્બે પ્રેસિડન્સી એસોસિયેશન ૧૧૮, ૨૭૧, ૨૮૦,
 ૨૮૯
 બૌદ્ધ ધર્મ ૧૦
 બ્રાઉન, એલિસ ૩, ૩૬૨, ૩૭૯, ૪૯૮, ૫૦૪, ૫૦૭
 બ્રાહ્મણ ૪૫૯
 બ્રિકફીલ્ડ્સ ૧૦૧
 બ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિયેશન ૩૨૦, ૩૩૦, ૩૩૧,
 ૩૩૪, ૩૪૧, ૩૬૬, ૩૭૫, ૩૭૭, ૩૯૩
 બ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિયેશન, કલકત્તા ૧૧૮
 બ્રિટિશ ઇન્ડિયન લીગ, કેપટાઉન ૩૬૦
 બ્રિટિશ એજન્ટ ૭૭, ૮૦, ૮૨, ૯૦, ૯૧, ૧૦૦,
 ૧૧૧, ૧૨૭, ૧૩૪, ૨૦૭, ૨૦૯, ૩૦૪, ૪૧૬, ૪૩૩,
 ૪૫૬, ૪૬૯, ૪૭૩, ૪૭૮; -ને પત્ર ૧-૨, ૧૦૦-૪
 બ્રિટિશ કમિટી, હિંદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની ૨૨૩; -ને
 તાર ૪૩૭
 બ્રિટિશ કોન્સલ, નેહાનિસબર્ગ ખાતેના ૧૩૨
 બ્રિટિશ જનરલો -ને અભિનંદન ૧૫૪-૫, ૧૬૨-૩
 બ્રિટિશ પ્રતિનિધિ ન્યુઓ બ્રિટિશ એજન્ટ
 બ્રિટિશ બંધારણ ૧૪૨, ૧૮૪, ૧૮૯, પા. ડી., ૧૯૪,
 ૨૭૮, ૩૩૨, ૩૮૪, ૪૦૭, ૪૪૮, ૫૦૫
 બ્રિટિશ રાજ ૨૨૬
 બ્રિટિશ વાર્ષિક કોન્સલ ૧૦૩, ૧૩૪, ૩૦૪
 બ્રોડ્વિક, મિ. ૪૨૭, ૫૦૦
 બ્રોમ, લોર્ડ ૫૨૪

બ્લુબુક (સરકારી હેવાલ), દક્ષિણ આફ્રિકાની ૭૫,
 ૮૦, ૨૬૧-૩, ૨૮૭
 બ્લુમફોન્ટીન ૧, ૧૬૪, ૪૯૬; -ની મ્યુનિપાલિટી ૪૪૩
 બ્લુમફોન્ટીનની પરિષદ (મંત્રણા) ૧૦૧, ૩૩૭, ૪૧૪
 ભાગવત ૨૪૫ પા. ડી.
 ભાટે, મિ. ૨૫૩, ૨૬૩
 ભાણ, કાસિમ ૧૧૨
 ભાયડ, આમદ ૧૪૮; -ને તાર ૧૯૭
 ભાવનગરી, સર મંચેરજી ૨૪, ૧૧૫, ૧૨૩, ૨૧૬,
 ૨૨૦, ૨૩૮, ૨૩૯, ૨૫૬, ૨૬૦, ૨૬૪, ૨૬૫,
 ૩૮૭, ૩૮૮, ૪૦૯, ૪૧૯, ૪૨૦, ૫૧૦, ૫૧૧;
 -ને તાર ૧૮-૯, ૨૦૫; -ને પત્ર ૨૨૨-૩, ૨૬૪-૫,
 ૨૮૦
 ભાષણ વકલકત્તાની કોંગ્રેસમાં ૨૪૦-૩, ૨૪૩-૫;
 ંમેરેશિયસમાં ૨૩૮; ંવિદાયની સભામાં ૨૩૨-૩;
 ંહિંદી શાળામાં ૧૯૩
 ભાંડારકર, પ્રો. ંપૂતાની સભાના પ્રમુખ ૧૧૮
 ભિસ્તીઓની ટુકડી ૧૮૯
 ભગનલાલ ન્યુઓ ગાંધી, મગનલાલ
 મન્દૂર ૧; ન્યુઓ 'કુલી'
 મન્દૂરે આણવાની મંડળી ૪૧૦
 મણિલાલ, ન્યુઓ ગાંધી, મણિલાલ
 મત -નો અધિકાર ૧૧૪; ંહિંદીઓને ૯૮
 મતદારોની યાદી ૧૧૫, ૩૮૩
 મતાધિકાર કાયદો ૧૧૫-૬; ંપહેલો, ૨૬ થયો ૧૨૦
 મતાધિકારનું બિલ ૪૦૬
 મતાધિકારહરણ બિલ ૯૮
 મતાલા, ડી. એમ. ૪૦૮
 મદનજિત, શ્રી ૧૧૨, ૧૨૫, ૨૮૮ પા. ડી.; -ને પત્ર
 ૨૮૮
 મદ્રાસ ૧૧૮, ૧૧૯, ૨૧૪, ૨૫૩, ૨૫૫
 મદ્રાસ મહાજન સભા ૧૧૮
 મદ્રાસી ગોરતો ૧૬૫
 મનીપેની, મિ. ૧૩૧
 મર્ક્યુરી ન્યુઓ ધિ નાતાલ મર્ક્યુરી
 મલાયાના લોકો ૧, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૭૫, ૭૬, ૮૩,
 ૩૮૨
 મલિમ મહમદ ૧૯૮
 મહમદ ઇસપજી ૧૧૩
 મહમદ કાસિમ કમરુદ્દીન એન્ડ કં. ૨, ૨૧, ૨૫, ૪૫,

૪૬, ૫૯, ૬૨, ૧૧૦, ૧૬૪, ૨૦૩, ૨૦૯, ૨૨૭,
૩૨૦, ૩૯૦
મહમ્મદ માજમ -ને પરવાનો આપવાની ના પાડી ૩૩
મહમ્મદ માજમ એન્ડ કંપની ૩૩
મહાબળેશ્વર ૨૬૭, ૨૯૭
મહાભારત ૨૪૫ પા. ડી.
મહારાજ સોમનાથ ૪૦, ૪૭; -ના કેસમાં ચુકાદો
૩૨; -ની છૂટક વેપાર માટેના પરવાનાની અરજી
૩૧-૨; -ને વેપાર કરવાનો પરવાનો આપવાની ના
પાડી ૩૨
મહેતા, પ્રાણજીવન ૫૯, ૧૨૫, ૨૫૬; -ને પત્ર ૨૯૧-૨
મહેતા, કિશોરશાહ ૧૧૮, ૨૪૨ પા. ડી., ૨૯૧, ૨૯૪;
ગાંધીજીને મુંબઈમાં સ્થિર થઈ ને રહેવા બાબતમાં
ઉત્તેજન આપતા નથી ૨૯૪
મહેતા, મનસુખલાલ ૨૧૮
માઈનિંગ કમિશનર (ખાણ અધિકારી) ૨૬
માડાગારકર ૬૯, ૭૨
માથાવેશે ૨૦૯, ૨૬૮, ૨૭૦, ૨૮૧, ૨૮૪, ૩૦૧,
૩૧૦, ૩૧૨, ૩૫૮, ૩૮૨, ૩૮૬
માનપત્ર ઓલોઈ મિલનરને ૨૩૭; ંશાહી મુલાકાતીઓને
૨૨૬-૭
માન્ચેસ્ટર એમ્બર ઓફ કોમર્સ ૪૨૮
માફેકિંગ ૨૪૭
માલડન ૪૯૧
મિડલ ટેમ્પલ ૧૨૫
મિડલબર્ગ ૬૯
મિલનર, સર આલ્ફ્રેડ ૧૩૪, ૨૧૪ પા. ડી., ૨૧૬,
૨૨૦, ૨૨૩, ૨૩૪, ૨૩૭, ૨૩૯, ૨૪૨, ૨૫૬,
૨૬૨, ૩૪૩, ૩૫૧, ૩૫૩, ૩૬૦, ૩૬૪, ૩૬૫,
૩૭૭, ૩૮૦, ૩૮૧, ૩૮૭, ૩૯૧, ૪૦૦, ૪૦૯,
૪૧૩, ૪૧૪, ૪૧૫, ૪૧૬, ૪૨૬, ૪૨૮, ૪૩૦,
૪૩૨, ૪૩૪, ૪૩૫, ૪૩૭, ૪૩૮, ૪૪૨, ૪૪૬,
૪૪૮, ૪૪૯, ૪૬૭, ૪૬૯, ૪૭૪, ૪૭૫, ૪૭૬,
૪૮૩, ૪૮૪, ૪૮૯, ૪૯૦, ૫૦૨, ૫૧૨, ૫૧૮,
૫૧૯; ંકલર્ડ લોકોના હક વિષે ૪૨૨-૩; -ના
અસ્વચ્છતાના આરોપ સામે ગાંધીજીનો જવાબ
૪૪૯-૫૫; -ની ગાંધીજીએ પ્રતિનિધિમંડળના
નેતા તરીકે બ્રિટિશ હિંદીઓની સ્થિતિ વિષે
મુલાકાત લીધી ૩૪૩-૫૦; -ની બજાર નોટિસ
૩૬૫-૬; ંને બ્રિટિશ હિંદીઓ તરફથી માનપત્ર
૨૩૭
મીક, મિ. ૪૫૭
મુખ્ય વિદેશ પ્રધાન, ન્યુઓ સંસ્થાન પ્રધાન
મુખ્ય સંસ્થાન પ્રધાન, ન્યુઓ સંસ્થાન પ્રધાન

મુખ્ય સંસ્થાન મંત્રી ન્યુઓ સંસ્થાન પ્રધાન
મુડલે, આર. ૧૩૧
મુદ્દલિયાર, રાજ સર રામસ્વામી ૧૧૮
મુનશી, મિ. ૨૭૧
મુસ્લિમ ૧, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૭૫, ૭૬, ૭૮, ૮૩,
૧૭૩, ૨૧૨, ૨૨૭, ૩૨૦, ૪૫૯, ૪૬૯, ૪૭૮, ૫૦૨
મુંબઈ ૬૪, ૬૬, ૭૧, ૮૨, ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૨૫ પા. ડી.,
૧૩૫; -ના માજી ગવર્નરને માનપત્ર ૨૧૦
મુંબઈ પ્રેસિડેન્સી એસોસિયેશન ૧૧૮, ૨૭૧, ૨૮૦,
૨૮૯; -ને વિનંતીપત્ર ૨૮૭
મુંબઈ સમાચાર ૧૯૯ પા. ડી.
મુંબઈ સરકાર -ને પત્ર ૨૧૪
મૂઈ રીવર ૩૨
મૂર, ંબલ્યુ. એચ. ૩૩૦, ૪૧૪, ૪૫૫, ૪૫૬
મૂસા, મિ. ૧૨૪
મૂસા હાજી આદમ ૧૧૫
મેઈન, સર હેનરી સમ્નર ંહિંદુસ્તાનમાં ગ્રામ સમુ-
દાય વિષે ૩૭૬
મેકકેલમ, સર હેનરી ૨૨૪
મેકકોનલ્ડ, નસ ૪૮, ૪૯
મેક, વિલિયમ એલેક્ઝાંડર ૨૦, ૨૧; ંદાદા ઉસ્માનના
પરવાનાના મુકદ્દમામાં સાક્ષી આપે છે ૩૪
મેકેન્ઝી, કર્નલ કોલિન ૨૧૫
મેકોલે, લોર્ડ ૫૦૯
મેકફૂળીન, એચ. એન્ડ ડી. ૩૪-૫
મેકકિલકેન, ડી. ૪૭
મેક્સમૂલર ૯, ૨૭૧
મેગ્નાકાર્ટા ંતરીકે ૧૮૫૮ના દંઢેરાને, ગાંધીજી વર્ણવે છે
૪૦૧
મેજિસ્ટ્રેટ ંજમીન અંગેના (લેન્ડડ્રોસ્ટ)-૧૩, ૨૬, ૫૨૦
મેયર સાહેબની બલામણ, ંરખનના ૩૬૨-૩, ૪૦૭
મેરાયસ, ડો. -ની હિંદીઓની અસ્વચ્છતા વિષે ન્યુબાની
૪૫૦-૩; ંહિંદીઓની સ્વચ્છતા વિષે ૩૦૮
મેરિલસબર્ગ ન્યુઓ પિટરમેરિલસબર્ગ
મેરિયટ, સર વિલિયમ ૫૧૮
મેરીમન, મિ. ૫૨૩
મેલમથ ૧૧૫
મેસન, મિ. જસ્ટિસ ૧૪૦, ૫૦૬; -નો સોમનાથ
મહારાજના કેસ વિષે અભિપ્રાય ૩૨-૩
મેસેકિવસ ૬૬
મેસૂર ૫૦૨
મેગલસરાઈ ૨૫૭
મેબરે ૧૯૨

भोग्नासा ६४
 मोरिशियस ६६, ७२, २३८, २४३, ४८४
 मोरिस ६
 मोरिस, मि. न्यायभूति ३७०
 मोरिस -ने पत्र २६६-७
 मोरेकान, मि. २८२, २८४
 मोहनदास लुओ गांधी ७
 म्युनिसिपल म्यून्सिपलियस जयदा ३८३; -ने भरडो ३७५
 म्युनिसिपल क्रैयार्थ ४२३
 म्युनिसिपल मताधिकार अने छिंदीओ ३७६
 यंगलसमन्ड १२१
 याज्ञिक, अवेरीलाल ११८
 युद्ध, भोग्यर १६६, १६८ पा. टी., ३७७, ४२७;
 वधते छिंदीओना वताव विषे गांधी २४७
 युनियन जेक २२६, २८३
 युरोपनी रेलवे २६६
 युरोपियन एम्प्युलन्स कोर २४८
 रक्षाण, वेपारी हरीदाईमाथी राहत भेणववाना साधन तरीके ३६१
 रजत जयंती (तुर्कस्तानना सुलताननी) १७३
 रसेल, मि. २०१, २०२
 रस्टेनभर्ग ३२३, ३२४, ५२१
 रंगून १२५, २४६, २५२, २५३, २५५, २६५, २६६, ५३६
 राजकोट २५४, २५७, २५८, २५९, २६१, २६३, २६४, २६५, ६. ३६५ पा. टी., ३६७
 राज्य स्वयंसेवक प्लेग समिति (स्टेट वोलन्टियर प्लेग कमिटी) २७२
 राज्याभिषेक २८३; -ना उत्सवना दिवस २७८
 राजीना मृत्यु माटे शोक १६६
 राजीनी प्रतिभा १६६, ४०४, ४१०
 राजीना टंढेशे (१८५८) १६७, लुओ १८५८ ने टंढेशे
 राजी विष्टोरिया -नुं अवसान १६६; -ने अंगलि १६७; -ने जन्मदिने तार ८७
 रानडे रमारक शणो २६३, २६७, २७२
 रामठडल १३०
 रामस्वामी ८५
 रायचंदभाई २१८ पा. टी.
 राहत समितिओ १३४
 रिय, जे. ३७६, ३७७, ३७८
 रियर्ड्स, जे. १३१

रिट्ज, जे. ३७६, ३७७, ३७८, ३७९
 रिपन, लॉर्ड ८२, ४०२, ४७१; -ने भरती ३०२
 रीनोड जेन्ड रोभिन्सन ४१, ५३
 रुडोल्फ, जे. ६२
 रुस्तमज पारसी ११२, १२५, १३८, १५६, २३६, २७७; -ने पत्र २३५-६, २५५-६
 ३२२, ३०, ११६, २२०
 रोग, सर वॉल्टर १०, १४, ३१, ५०५; ०सोमनाथ महाराजना केसना ईसलो ३२
 रेडक्रॉस २५०
 रेन्ड १३१
 रेन्ड डेली मेल ३३१, ३३२, ४७४, ४७६, ४६७
 रेन्ड राईडल्स २२३
 रेड्युल रिडीई कमिटी १६०, १६७, १८२
 रेलवे, युरोपनी २६६
 रे, लॉर्ड २१६
 रेवाशंकरभाई लुओ अवेरी, रेवाशंकरभाई
 रोडेशिया ३०, ६६, १२६, १६०; -मां छिंदी वेपारीओ ६६
 रोड्स, सेसिल ६७, ३७८, ३८०
 रोपर्ट्स, जे. जे. १३१, २२७
 रोपर्ट्स, लॉर्ड १५५, १६२, १६३, १८१, १६२, २११, २२४, ३४५
 रोभिन्सन, डो. लिलियन १२५, १६४
 रोभिन्सन, लेडी २००, २७१
 रोभिन्सन, सर नोन ६८, १५४, १६०, १६२, १६३, १६७, १७३, १८३, १६६, ३०१, ४०६, ४४१, ४८५, ५१६; -ने पत्र २७१; ०मताधिकारना गिल विषे ४०६; ०छिंदीओना मताधिकार विषे ६८; ०छिंदी कोमे आपेदी सेवाओ विषे १८१
 रोभिन्सन, सर हरक्युलिस ६, ८१, २६२, ४६८
 रोय, डो. प्रकुल्लयंद २५३, २५८
 रोयप्यन, जे. १३१
 रोयप्यन, जे. १३१
 रोयल कोलेज ऑफ सर्जन्स ४४६, ४५३
 रोयल, मि. ४६०, ४६१
 लक्ष्मण पांडे, जे. १३१
 लपनी २१६ पा. टी.
 लक्ष्मीराम, सी. ६४
 लतीई उस्मान हाथ अण्डुल २१५ पा. टी.
 लनोन, मि. ३२५
 लवडे, मि. ३८३

લવાઈ ૨, ૮૨, ૮૮
 લવાઈનો ફેસલો ૮૨
 લંડન, ૧૮, ૨૯, ૩૭, ૪૫, ૭૭ ઇ.; -ના માનનીય
 નગરપતિ ૧૯૯
 લંડન સમન્વૃત્તી, ન્યુઓ લંડન સુલેહનામું
 લંડન સુલેહનામું (૧૮૮૪) ૧૬, ૧૭, ૨૬, ૮૧, ૮૮,
 ૨૬૨, ૩૦૬
 લાઈડસ, ડા. ૩૭૭
 લાઝરસ, ક્રાંસિસ ૧૩૧, ૪૯૬
 લામુ ૬૪
 લીટર, ઘિ ૧૩૧, ૧૫૬
 લીડ્સ વિલેમ નોહાનિસ ૧ પા. ડી.
 લેકરાજ ૧૫૦
 લેડીસ્મિથ ૯૨, ૯૩, ૧૦૫, ૧૦૭, ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૬૦ ઇ.;
 ઓકોપોરેશન વિરુદ્ધ મિસિસ વિન્ડન ૨૨૮;
 -ની સ્થાનિક સમિતિ ૧૦૫
 લેનર્ડ મિ. જે. ડબલ્યુ. ૪૧૦
 લેખર ઇમ્પોર્ટેશન એસોસિયેશન ૪૧૦
 લેખિસ્ટર, સી. એ. દ આર ૨, ૨૦, ૨૩, ૪૧, ૫૪,
 ૪૯૮; હિંદી વેપારીઓને લાઇસન્સ આપવા
 વિષે ૩૬
 લોક, લોર્ડ ૨૬૨
 લોકસભા ૧૧૦, ૨૩૮, ૨૬૧
 લોકેશનનો કાયદો -ન્યુઓ વાડાનો કાયદો
 લોટન, એફ. એ. ૩૭, ૪૦, ૪૮, ૪૯, ૫૧, ૧૧૬,
 ૧૨૨, ૧૨૪; ઓફિસેટા પરવાના કાયદા વિષે ૪૦
 લોરી, એમ. ૩૫
 લોરેન્કો માર્કિવસ, ૬૯, ૭૦, ૨૦૦
 લોરેન્સ, મિ. ૨૮૫
 લોરેન્સ, વિ. ૧૩૦, ૧૭૪
 લોરેન્સ, સર નોન ૪૦૧
 લોર્ડ, આર. જે. સી. ૨૧૪
 લોલી, સર આર્થર ૫૨૨
 લ્યુબેન, કેપ્ટન ૧૮૨

 વડી અદાલત, ન્યુઓ વરિષ્ઠ અદાલત
 વડી અદાલત, દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રત્નસત્તાકની ૧૬
 વન ટ્રી હિલ ૪૫૮
 વનેચંદ ૨૯૬
 વરિષ્ઠ અદાલત ૨૮, ૩૦, ૩૨, ૩૭, ૩૯, ૪૪, ૧૦૫ ઇ.
 વર્જિનિયા ૪૯૧
 વર્તમાનપત્રો અને નહેરૂ વ્યક્તિઓ -ને ગાંધીજી હિંદી
 વેપારીઓની કડુણ કથની વર્ણવતો પત્ર લખે છે ૬૦

વસાહતીઓનો સંરક્ષક ૮૪, ૧૪૪, ૧૭૧, ૧૮૩, ૧૯૯,
 ૨૪૮, ૩૦૨, ૩૧૧; -ને પત્ર ૧૯૫
 વસાહતી કાયદો ૬૪, ૩૬૦, ૩૯૨, ૪૦૯, ૫૧૬
 વસાહતી પ્રતિબંધક અધિકારી ૧૭૪, ૧૭૭, ૧૮૦,
 ૧૮૪, ૩૮૮, ૩૮૯
 વસાહતી પ્રતિબંધક ધારો ૭૩, ૧૧૦ પા. ડી. ૧૨૩,
 ૧૨૭, ૧૩૧, ૧૩૫, ૧૮૩, ૩૫૭, ૩૬૨, ૩૭૯
 વસાહતી પ્રતિબંધક બિલ ૧૧૯, ૪૪૧, ૪૭૦
 વસાહતી બિલ ૧૩૨, ૩૮૮; ઓવિષે ગાંધીજી ૩૮૮-૯૦
 વાઈસરોય, હિંદુસ્તાનના ૧૫, ૧૩૯, ૧૭૨, ૧૯૯,
 ૨૦૦, ૨૧૪, ૨૪૦, ૨૪૨, ૨૪૬, ૨૬૪, ૨૬૫,
 ૨૬૬, ૪૦૦; -ને તાર ૧૫; -ને પ્રતિનિધિમંડળ
 મોકલવા માટેની અપીલ ૨૩૮-૪૦
 વાકરસ્ક્રૂમ ૩૦૭, ૩૧૯, ૩૨૪, ૫૧૯, ૫૨૧
 વાચ્છા, દિનશા એફલજી ૨૪૧ પા. ડી., ૨૯૧, ૨૯૪,
 ૨૯૭; -ને પત્ર ૨૭૯
 વાટરવાલ ૧૦૧
 વાટરવાલનો વાડો ૧૦૪
 વાડા ૧૬, ૧૭, ૨૬, ૨૭, ૪૪, ૭૦, ૭૪, ૭૫, ૭૬
 ઇં ૩૫૮, ૩૮૭; ઓકાઈરના ૧૭; ઓકુલીઓના ૨૧૨;
 ઓટ્ટાન્સવાલના હિંદીઓ માટે ૨૪૧; -માં હિંદી
 દુકાનદારોને ખસેડવા ૧૦૨
 વાડાનો કાયદો ૨૦૭, ૩૪૩, ૪૨૫, ૪૩૪
 વાડિયા ૨૬૩, ૨૭૨
 વાણિયા ૪૫૯
 વાન્ડરફ્લેક, ડબલ્યુ. એ. ૪૭
 વાયવ્ય પ્રદેશમાં મુસાફરી ૨૬૬
 વાલ્કાન્ઝ ૧૬૭, ૧૮૧, ૨૪૯
 વાવડા, સુલેમાન ઇબ્રાહીમ ૪૩, ૪૭, ૪૯
 વિકેતા પરવાના અધિનિયમ ૪૨; ન્યુઓ વેપારી પરવાના
 પાળ
 વિકેતા પરવાના કાયદો, ન્યુઓ વેપારી પરવાના કાયદો
 વિકેતા પરવાના બિલ ૧૧૯
 વિકેતા પરવાના સંબંધી વિનંતીપત્ર ૯૩
 વિદાયની સભા -માં ગાંધીજીનું ભાષણ ૨૩૨-૩
 વિદેશ પ્રધાન, ન્યુઓ સંસ્થાન પ્રધાન
 વિનંતીપત્ર ન્યુઓ પ્રાર્થનાપત્ર
 વિન્ડન, ડેવિડ ૧૧, ૧૪૮; ઓવિરુદ્ધ લેડીસ્મિથ લોકલ
 બોર્ડ ૧૦; ઓવિરુદ્ધ લેડીસ્મિથ સુધરાઈ ૧૪
 વિન્ડન, મિસિસ ૧૦, ૧૧, ૨૨૮
 વિમેન્સ પેટ્રિયાટિક ફંડ ૧૬૦; ન્યુઓ ડરબન વિમેન્સ
 પેટ્રિયાટિક લીગ ફંડ પાળ
 વિલિયમ્સ, ડો. ક્લોરા ૧૬૪

વિલ્કિન્સન ૧૯૫
 વિલ્સ, સી. જી. ૩૯
 વીલ, ડો. એચ. પ્રાયર ૧૩; ઠહિંદીઓની અસ્વચ્છતા
 વિષે ૪૪૭; ઠહિંદીઓની સ્વચ્છતાને લગતી ટેવો
 વિષે ૭૫-૬
 વુડગેટ, મેજર જનરલ ૧૫૯
 વુલ્ફ-મરે, જનરલ ૧૫૭
 વેજિટેરિયન, ધિ -ને પત્ર ૩૨૨
 વેડરબર્ન, સર વિલિયમ, ૬૬ પા. ડી., ૭૪ પા. ડી.,
 ૮૩, ૧૮૮-૯, ૨૧૬, ૩૨૩, ૪૧૯, ૪૨૮, ૪૨૯,
 ૪૩૯, ૪૬૩; -ને પત્ર ૯૦-૧, ૩૨૩
 વેપારના પરવાના ૩૭૦-૩
 વેપારી પરવાના ૪૨૮; ઠવિષેના લોર્ડ મિલનરના
 ખરીતાની ગાંધીજીની ટીકા ૪૬૭-૭૦
 વેપારી પરવાના કાયદો ૨, ૨૮, ૨૯, ૩૨, ૪૦, ૫૧,
 ૫૨, ૫૯, ૩૫૭; -ની હિંદી વેપારીઓ પર અસર
 ૧૩૯; -ને વિષે ગાંધીજી ૪૫-૬; ઠવિકેતા પર-
 વાના અધિનિયમ પણ જુઓ
 વેપારી મહામંડળ ૧૩૬, ૩૬૦, ૪૨૦
 વેપ્સ્ટર ૧૦, ૧૪
 વેરીનિઝિંગ (ક્રિનિખન)ની સંધિ ૩૭૬, ૪૨૩
 વેરલમ ૯૪, ૧૦૭, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૫૪
 વેસ્ટર્ન વ્હાર્ષ ૩૮૫
 વેસ્ટ, સર રેમન્ડ ૪૦૯, ૪૧૯
 વોશ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, ધિ ૨૮૩ પા. ડી., ૨૮૭
 વોક્સરસ્ટ ૪૨૧, ૪૬૫
 વોરા, હરિદાસ વખતચંદ (એચ.વી.)-ને પત્ર ૩૯૫-૭
 વોલર, મિ. ૧૨૨
 વોશિંગ્ટન, બ્રૂકર ડી. ૪૯૦, ૪૯૧, ૪૯૩; -ના શૈક્ષણિક
 પ્રયોગો વિષે ગાંધીજી ૪૯૧-૨
 વ્યાપારી ઈર્ષ્યા ૭૧, ૭૭, ૮૧, ૮૩, ૨૭૩, ૩૪૯,
 ૩૮૭, ૪૨૮; -ને કારણે સ્વતંત્રતા પર નિયંત્રણ
 ૩૧૯-૨૦
 વ્રાઈલિડ ૨૧, ૩૪, ૩૫
 વ્હાર્ષિટ લીગ, જુઓ ગોરાઓનું મંડળ
 વ્હાર્ષિટ, સર જ્યોર્જ સ્ટુઅર્ટ ૧૫૫, ૧૬૨, ૧૬૩, ૧૮૯, ૨૪૭
 શમસુદીન ૧૯૮
 શરણાર્થી રાહત કમિટી ૧૬૦, ૧૬૨, ૧૮૨; જુઓ
 રેક્યુજી રિલીફ કમિટી
 શાયર, મિ. ૨૦૪
 શાળાઓ, હિંદી બાળકો માટે ૯૬; -નો વહીવટ
 ૯૬; -ને ગ્રાંટ ૯૬

શાહી મુલાકાતીઓને માનપત્ર ૨૨૬-૭
 શાંતિ રક્ષા વટહુકમ, જુઓ શાંતિરક્ષક ખાસ કાયદો
 શાંતિ સંરક્ષક કાયદો (પીસ પ્રિઝર્વેશન એક્ટ) ૩૬૮
 શાંતિ સંરક્ષક ખાસ કાયદો (પીસ પ્રિઝર્વેશન
 ઓર્ડિનન્સ) ૩૬૬-૭, ૪૩૬
 શિવલાલભાઈ ૩૯૮
 શીઓ ૧૪૬
 શુક્લ, દલપતરામ ભવાનજી -ને પત્ર ૫૯-૬૦, ૨૪૬,
 ૨૯૨, ૨૯૫, ૨૯૬
 શેખ ઇમામ અહમદ ૩૪૩, ૩૪૫
 શેખ ફરીદ ૨૨૧
 શેરૂક, એસ. ૧૩૦
 સમ્રાજી ૭૭, ૮૬, ૯૧, ૧૪૬, ૧૫૨, ૧૫૪ પા. ડી.,
 ૧૬૦, ૧૬૨, ૧૭૨, ૧૭૫, ૧૮૨, ૨૦૧ પા. ડી.,
 ૪૦૧
 સમ્રાટનું ભાષણ ૨૦૮
 સયાણી, શ્રી ૧૧૮
 સરવેયર જનરલ ૧૯૧, ૨૩૭
 સર્કિટ કોર્ટના જજ ૧૯૫
 સંધિ, વેરીનિઝિંગ (ક્રિનિખન)ની ૩૭૬, ૪૨૩
 સંરક્ષક (એશિયાર્થઓનો) ૧૪૭, ૧૬૬
 સંરક્ષક, વસાહતીઓનો જુઓ વસાહતીઓનો સંરક્ષક
 સંસદ, જુઓ ફોક્સરાડ
 સંસ્થાન પ્રધાન ૨૨, ૫૧, ૮૬, ૯૫, ૧૦૫, ૧૦૮,
 ૧૧૪, ૧૧૬, ૧૬૯, ૧૭૫ ઇ.; જુઓ સંસ્થાન મંત્રી
 સંસ્થાન મંત્રી ૧૩૯, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૮૦, ૩૬૩, ૩૮૦,
 ૪૨૪, ૪૭૫, ૪૭૮; -ને તાર ૨૫, ૬૪, ૯૨, ૧૧૦,
 ૧૪૪, ૧૫૩, ૧૯૬, ૨૦૦, ૨૦૧, ૨૨૫, ૨૩૪;
 -ને પત્ર ૧૪-૫, ૫૩-૪, ૫૪, ૬૪-૫, ૭૩, ૮૪-૬,
 ૮૬-૭, ૯૧, ૯૩-૫, ૧૦૦, ૧૨૯-૩૧, ૧૫૨, ૧૬૧,
 ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭-૮,
 ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૯૧, ૨૦૪, ૨૦૪-૫, ૨૦૬, ૨૧૩,
 ૨૧૯, ૨૩૬, ૩૦૩, ૩૧૫-૬, ૩૩૦-૧, ૪૩૩-૪;
 જુઓ સંસ્થાન પ્રધાન
 સંસ્થાનોના મુખ્ય પ્રધાનોની પરિષદ ૨૨, ૭૭, ૧૫૬,
 ૨૫૯, ૨૩૧, ૩૭૮
 સાજદ મિયાનન ૪૭, ૪૮, ૫૦, ૫૧
 સાડે, એ. એસ. ૧૧૯ પા. ડી.
 સામ્રાજ્યની એકતા ૧૩૬
 સાર્વજનિક સભા ૧૧૮
 સિમલા ૧૫, ૧૧૭, ૧૧૮
 સિવિલ સર્વિસ કાયદો, નાતાલ ૨૬૧, ૨૭૪

સિવિલ સર્વિસ બોર્ડ ૨૬૧, ૨૭૪
 સિંગલ્ટન, મિ. ૯૨
 સિંગાપુર ૨૪૩
 સિંધ, કે. ૧૩૧
 સિંધ ૬૪
 સુખરાજ ૧૪૯
 સુદામા ૨૪૫
 સુધરાઈઓ, નાતાલ ૧૪૨
 સુલેમાન ઇબ્રાહીમ, ૪૭
 સુલેમાન ઇસ્માઈલ ૩૧૯, ૩૨૩, ૩૨૪, ૫૨૧, ૫૨૨
 સેતલવાડ, ચીમનલાલ ૨૯૧
 સેન્ટ આર્થડનની શાળા ૧૨૧
 સેન્ટ હેલેના ૪૧૫
 સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ ૨૫૭
 સોન્ડર્સ, મિ. જેમ્સ ૨૬૮, ૩૧૧, ૪૯૫; નાતાલમાં
 હિંદી વસાહતીઓ વિષે ૨૮૩-૫; ઠહિંદી પ્રવાસી
 વિષે ૪૯૯-૫૦૦
 સોમનાથ મહારાજ ૨; -ને કેસ ૩-૪
 સોમનાથ વિરુદ્ધ ડરબન કોર્પોરેશન ૨
 સોમાલીલેન્ડ ૪૨૭
 સોલોમન, હેરી ૩૮૩
 સોલ્સબરી, લોર્ડ ૪૭૯, ૪૮૦; ઠહિંદીઓની ગરીબી
 વિષે ૪૮૦-૨
 સ્ટાટ્સ કુરાન્ટ ૨૫, ૭૪, ૧૦૩
 સ્ટાન્ડર્ડ ઇન્ડિયન ન્યૂસ, ધિ ૧૦૩ પા. ઠી., ૧૩૪
 સ્ટાર ૧૦૪, ૧૩૧, ૪૧૪, ૫૧૪; ઠટ્રાન્સવાલમાં હિંદીઓ-
 ના પ્રશ્ન વિષે ગાંધીજીની મુલાકાત લે છે ૩૨૬-૭
 સ્ટીફન, સી. ૧૨૩; -ને તાર ૧૯૭
 સ્ટીમર, કાંશલર ૧૩૫
 સ્ટીમર, કુરલેન્ડ ૩૧, ૩૫, ૧૧૯
 સ્ટીમર, ગોઆ ૨૫૨
 સ્ટીમર, જનરલ ૬૫
 સ્ટીમર, નાદરી ૩૧, ૩૫, ૧૧૯
 સ્ટીમર, પોંગોલા, ૧૧૭
 સ્ટીમર, સફરી ૬૪
 સ્ટીમર, સ્કોટ ૨૦૦
 સ્ટીવન્સ, સી. ૧૩૧
 સ્ટુઅર્ટ, મિ. ૫૧૦, ૫૧૧, ૫૧૯, ૫૨૪
 સ્ટેટ વોલન્ટિયર પ્લેગ કમિટી ૨૭૨
 સ્ટેટસમેન, ધિ ૧૧૮
 સ્ટેન હોપ, એડવર્ડ ૪૭૧
 સ્ટેનડરટન ૬૨, ૩૨૭
 સ્ટેન્ડર્ડ ૪૨૭

સ્ટેન્ડર્ડ બેંક ૨૩૨
 સ્ટેન્મોર, લોર્ડ ૪૮૪-૫
 સ્ટેંગર, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૫, ૨૩૬
 સ્ટોકહોમ ઓરિયેન્ટલ કોંગ્રેસ ૧૨૩
 સ્ટો, મિસિસ ખીચર ૪૯૦
 સ્થાનિક સમિતિ, ઠંડી ૧૪૧
 સ્પિચરમેન્ટું ખેતર ૨૪૯
 સ્પિચરમેન્સ કેમ્પ ૧૫૮, ૧૬૭, ૨૪૯
 સ્પિચાંકોપ ૧૫૮, ૧૬૬, ૧૬૭, ૧૮૧, ૨૪૯, ૨૫૦
 સિંક, ઠો. ૭૬
 સિમથ, હેરી ૩૯૨
 સિમથર્સ, એ. ૧૦૩
 સ્મૃતિચિહ્ન ૨૦૧
 સ્લે, ફિલ્ડમાર્શલ ફ્રેડરિક ૧૬૨
 સ્વચ્છતા ૩૭, ૭૫-૬, ૭૬, ૮૨, ૮૮, ૮૯, ૯૦, ૩૦૮;
 ઠંગે હિંદીઓ સામે આરોપ ૩૦૮; ઠખાખતમાં
 ગાંધીજી કેપ કોલોનીમાંના પોતાના દેશખાંધવાને
 ચેતવણી આપે છે ૩૧૩-૪; ઠહિંદીઓની — વિષે
 ગાંધીજી ૪૧૨
 સ્વચંસેવકો, હિંદી ૧૩૫, ૧૩૭, ૧૪૩, ૧૪૪, ૩૯૧
 હરિજન ૨૮૩ પા. ઠી.
 હરિદાસભાઈ, જુઓ વોરા, હરિદાસ વખતચંદ
 હરિલાલ, જુઓ ગાંધી હરિલાલ
 હરિશ્ચંદ્ર ૨૪૫
 હલ, મિ. ૧૩૧
 હંટર, લેડી ૧૫૩
 હંટર, સર ડબલ્યુ. ડબલ્યુ. ૯, ૧૫૩, ૨૩૯, ૨૬૮,
 ૨૮૪, ૩૦૨, ૪૧૧, ૫૦૨; ઠહિંદુસ્તાનની કલા વિષે
 ૫૦૨-૩
 હાઈકમિશનર -ને તાર ૨૦૨
 હાઈમ, સર આલ્બર્ટ એચ. ૩૬૧ પા. ઠી.
 હાઈસ્લપ, ઠી. એલ. ૩૧૧; -ના ભાષણ વિષે નાતાલ
 મર્ચ્યુરી ૩૧૧; ઠહિંદીઓને સંસ્થાનમાં આવતા
 અટકાવવાના પરિણામ વિષે ૩૧૧
 હાઉસ ઓફ કોમન્સ, જુઓ લોકસભા
 હાજી જમાલખાન -ને તાર ૧૯૬
 હાજી હુખીખ હાજી દાદા ૨, ૧૦૦, ૧૯૮, ૨૦૩, ૨૧૭,
 ૩૪૧, ૩૪૩, ૪૬૯, ૪૭૮
 હાવર્ડ વિદ્યાપીઠ ૪૯૩
 હાવે ગ્રીન એકર એન્ડ કંપની ૧૦૭
 હાસમ જુમા, ૧૧૨
 હાસમ મહમદ ૩૩
 હિચિન્સ, મિ. ૨૦, ૨૩

हिसाबनुं निवेदन १५०

हिंद ३५६

हिंद हुकाण शणो १६०, २०१-२

हिंदी १२१

हिंदीओ ०५५ने ड्यूक २२७; ०तामिल २३६; -ना शिक्षण विषे गांधी ७ ३००-१; -ना संरक्षणने कायदो १२०; -नी स्वच्छता विषयक ट्रेवो ७५-६; ०विदुक्त कायदा विषे गांधी ७ ८१-२

'हिंदी के कुली?' २२८-६

हिंदी गिरमीटियानो कायदो, नातालनो ४५६

हिंदी ठोणीवाडक टुकडी १८६-६०

हिंदी हुकाणनिवारण समिति १२१

हिंदी हेमरेष समिति २२६

हिंदी प्रवास सुधार कानून सुधारतुं गिल २८६; -ना हेतुओ २७७-८

हिंदी प्रवासी संरक्षक ३०२, ३११; नुओ वसाहतीओनो संरक्षक

हिंदी पाणको ०नातालमां अब्यास करतां -नी संख्या ६६; -तुं शिक्षण ६५-६, १८६; ०माटे ०नातालमां न्हेर शाणाओ अध यई ६६

हिंदी मताधिकार: दक्षिण आफ्रिकामां वसता दरेक अंग्रेजेने विनंती ११४

हिंदी मताधिकारहरण गिल ६८

हिंदी राष्ट्रीय महासभा १६, १८ पा. टी., १८८, २१६, २२०, २२१, २३६ पा. टी., २४०, २४३, ४१६; ०दक्षिण आफ्रिकामां हिंदीओना प्रश्न विषे डराव पसार करे ७ २६४; -नी ब्रिटिश कमिटी ११५, २२३, २६४, २६५, ३१८ पा. टी., ३२३; -ने पत्र २२०-१; -ने प्रार्थनापत्र १६-७; -ने ब्रिटिश हिंदीओ द्वारा लोकेशन पाणत प्रार्थनापत्र २५-७

हिंदी वसाहती धारा सुधारक गिल ८४

हिंदी वेपारी २३, ८१, २१६, २२०, ३२५, ३६६-७०, ३७७; ०उपरतां नियंत्रणो टाश्मस ओफ इन्डियाओ वेपारी काढ्यां १०६; ०उपर शेडशियामां टोणानो हुमलो ६७; -ओ नेरेइ एग्णरलेनने मोकलेखुं प्रार्थनापत्र २६-५५; -ओ हिंदी एग्ज्युलन्स कारना सल्याना कुटुम्बने मदद करी १५६; ०नातालमांता १३८-४३; -नी उपर विक्रेता परवाना कायदानो असर १३६-४०; -नी उपर विक्रेता परवाना कायदानो माठी असर ६१; -नी विक्रेता परवाना कायदा हेडणनी मुसीपतो २६८-६; -नी सामे शेडशियामां विशेष ६७-८; -ने परवाना आपवानी ना पाडी ३७; -ने प्रामाणिक आणविका मेणवी लेवानो अधिकार आपवा धंकार ३०;

-ने वाडामां भरोडवामां आव्या १७, १८; -नो ट्रान्सवालमां धंधो ६६-७०; -नो डरणनमां वेपार ३५; -नो नातालमां वेपार करवानो एक कूटनी लेवानी सत्ता नाताले मेणवी ४४; ०पर वसाहती कायदानो असर १८५-६; ०पर विक्रेता परवाना कायदा अंगेना वरिष्ठ अदालतना निर्णयनी असर ३०; ०शेडशियाना ६६; ०विषे ग्योर्ज डेरर ५१५

हिंदी स्वयंसेवक टुकडी २०६

हिंदी स्वयंसेवको १३०

हिंदी होरिपटल १२५, १६४

हिंदु २१२, २७१, ४५६, ५०२

हिंदु, काठियावाडी २३६

हिंदु धर्म १०

हिंदुस्ताननो हुकाण १७१

हिंदुस्तानमां अंग्रेजे १०६

हिंदुस्तानी १६७

हीरक महोत्सव ७७, १२१, १२३, १५६, २५६

हीरक महोत्सव पुस्तकालय १२२

हुसेन आमद ३१६, ३२४, ५२०, ५२१

हुसेन मिरान, ११२

हुय, अर्नेस्ट ११४

हुडलपुर्ग ३३१, ३३२, ३३६, ३४५, ३४६, ३५५, ३६८, ४०३, ४५७; -नो गनाव ३६३

हुनवूड, मि. ३, २०

हुंडले ०००० सन्स, मेसर्स १०७

हुणर ५०२

हुमिल्टन, लोर्ड ग्योर्ज १८, १२३, २३८, २८७ पा. टी., २६७, ३१३, ३१८, ३५४, ४०६, ४३०, ४३१, ४३६, ४६४, ५१२; -ने पत्र १८; -ने विनंतीपत्र २८६-६१

हुम्प्टन ४६१

हुम्प्टन नोर्मल ०००० एग्जिकल्यरल इन्स्टिट्यूट ४६१

हुरिस, लोर्ड ग्योर्ज केनिंग -ने मानपत्र २१०

हुरी, ए. डी. १३०

हुलि-हुचिन्सन, सर वोल्टर १६३-४; -ने पत्र ५६

हुलिंग्ज, मि. ३६

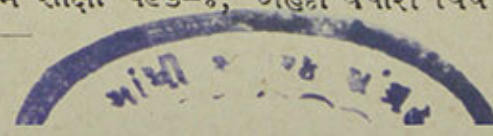
हुंदराणा ६४

हुर्ध-डी ०००० कंपनी ३८

हुर्न, ने. डी. १३०

हुस्कैन, विलियम एम. ३३३, ३३५, ३३६, ३७२, ३७४, ३८४, ३६१

हुलेट, सर नेम्स ५१३; -नी मन्तरो संबंधी कमिशन सामे साक्षी ५६३-४; ०हिंदी वेपारी विषे ५१४

દક્ષિણ આફ્રિકામાં પોતાનું કામ પૂરું થયું છે એમ લાગતાં ૧૯૦૧ના ઓક્ટોબરમાં ગાંધીજી સ્વદેશ પાછા ફર્યા. ભારતમાં આવીને પણ તે દક્ષિણ આફ્રિકા પ્રત્યેની ફરજ બજાવવાનું ચૂક્યા નહીં. નેતાઓ સાથેની ચર્ચાઓમાં બહાર સભાઓમાં, કલકત્તા કોંગ્રેસમાં અને છાપાઓની કટારોમાં, દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની વળુસતી જતી સ્થિતિ વિષે ભારતના લોકોને જાણ કરવાની ઝુંબેશ એમણે ચાલુ જ રાખી. એ કામ કરી રહ્યા હતા ત્યાં જ આફ્રિકાથી એમને તેડું આવ્યું. દેશબંધુઓના એ આમંત્રણને માન આપી ૧૯૦૨ના નવેમ્બરમાં તેઓ ફરી દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા અને જોહાનિસબર્ગમાં સ્થિર થયા.

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના હકોના પ્રતિપાદન માટે ગાંધીજીએ આદરેલા અવિરત સંગ્રામનો આ ગ્રંથ પ્રમાણભૂત દસ્તાવેજ છે. અધિકારીઓને અરજીઓ અને વિનંતીપત્રો, મુજાકાતો, ભાષણો, સમાચારપત્રોને તથા ભારત અને ઇંગ્લંડમાંની વિવિધ સંસ્થાઓ અને સાથીઓને પત્રો અને અપીલો — એ હતાં આ સંગ્રામનાં શસ્ત્રો ! આ જ ગાળામાં ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની લાગણીઓ અને સમસ્યાઓને વાચ્યા આપવા માટે તેમ જ હિંદીઓને પોતાના સવાલો પ્રત્યે સભાન કરવા માટે સાપ્તાહિક ઇન્ડિયન ઓપીનિયનની સ્થાપનામાં ભાગ લીધો અને પોતે મોટો આર્થિક ધસારો વેડીને એને આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓના મુખ-પત્રનો મોભો અપાવ્યો. એ પત્ર એમના જીવનમાં આવતાં પરિવર્તનોનું દર્પણ પણ બની રહ્યું. ૧૯૦૩ના ઉત્તરાર્ધમાં બનેલી ઘટનાઓએ તેમને બ્રિટિશ સહભાવ વિષે સારાંક બનાવ્યા; પણ તેમણે હજી બંધારણીય માર્ગ છોડ્યો નહોતો કે સત્યાગ્રહનો વિચાર સરખો સેવ્યો નહોતો.

ઓગણીસમી અને વીસમી સદીના સંક્રાંતિકાળે દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિના યથાર્થ મૂલ્યાંકન માટે આ ગ્રંથ અનિવાર્ય છે. આપણે આગળ જતાં જોઈશું કે એ જ પરિસ્થિતિએ છેવટે એવું ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું કે એમાંથી આખરે સત્યાગ્રહના અમોઘ શસ્ત્રનો જન્મ થયો.

३. १६/५०